आ ध्या तम् ५ ६५ द्र म

鷌

विवेचक : श्री मातीय'ह गिरधरक्षात कापडिया

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય ગાવાળિયા ટેક રાડ, મુંબઇ-રક

શ્રો માતીચંદ્ર કાપહિયા ગ્રાંથમાળા, ગ્રાંથાંક ૧

^{શ્રી મુનિસું દરસ્રિવિરચિત} અ^દચાત્મકલ્પદ્રમ

વિવેચનકાર રવ. માેતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા જી. એ., એલ એલ. જી., સાેલિસીટર અને નાેટરી પબ્લિક

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

.એાગસ્ટ ક્રાંતિ માર્ગ, સુંભઇ–૪૦૦૦૩૬

પ્રકાશક :

શ્રી જયંતીલાલ રતનચંદ શાહ શ્રી જગજીવન પાેપટલાલ શાહ ડાૅ. રમણલાલ ચીમનલાલ શાહ માનદ મંત્રોઓ, શ્રી મહાવીર જેન વિદ્યાલય ઑગસ્ટ ક્રાંતિ માર્ગ; (ગાેવાળિયા ટેંક રાેડ) મુંબઇ–૪૦૦૩૬

S

સાતમા આવૃત્તિ બિ. સં. ૨૦૪૨, અષાઢ બીરનિર્વાણ સંવત ૨૫૧૨ ઈ. સ. ૧૯૮૬–જૂલાઈ

赈

કિંમત પચીશ રૂપિયા

蛎

સુદક :

જસવંતલાલ ગીરધરલાલ શાહ શ્રી પાર્શ્વ પ્રિન્ટરી ૧૪૭, તંમાળીના ખાંચા, દાશીવાડાની પાળ અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧.

પ્રકાશકીય નિવેદન

શ્રી 'અધ્યાતમકલપદ્રુમ' એ પૂ. આ. શ્રી મુનિસું દરસૂરિજી મ. સા.ની અધ્યાતમ વિષયની અણુમાલ કૃતિ છે.

જીવનમાં આધ્યાત્મિક શાન્તિના પ્રસાર થાય અને જીવન વિશુદ્ધતર અને ઉન્નત બને તે શુભ–આશયથી શ્રી માેતીચ'દ્રભાઈ એ આ ગ્ર'થના અનુવાદ તથા તેનું વિવેચન લખેલ છે.

આજ સુધીમાં આ ગ્રન્થની છ આવૃત્તિએ। બહાર પહેલ છે.

અધ્યાત્મ જેવા શુષ્ક વિષયમાં આવેા વિશાળ જન આદર ઉત્પન્ન કર**વાનાે યશ** સ્વ. શ્રી માતીચંદભાઈ કાપડીયાની અસાધારણ લેખનકલાની સિહિને આભારી છે.

ઉલટભેર આવકાર પામતા આવા ગ્ર'થાનું પ્રકાશન એ અમારું પરમ સૌભાગ્ય છે અને તેથી જ આ ગ્રંથની સાતમી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં અમે અતિ હર્ષ સાથે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ.

આ ગ્રંથતું મુદ્રણ શરૂ થતાં જ તેની માંગ શરૂ થઇ ગઈ છે જે સામાન્ય વાચક વર્ગની આવા સાહિત્ય પ્રત્યેની સુરુચિ તથા જિજ્ઞાસાનું પ્રતીક છે.

જો કે આના પુનઃપ્રકાશનમાં થાેડા વિલ'ખ થયેા છે છતાં અમને ક્ષમા આપી આવા સાહિત્યના ચાહકવર્ગ આ પ્રકાશનને જરૂર અ'તરના આગ્રહથી આવકારશે.

આ આવૃત્તિના મુદ્રશુ અ'ગે સ'સ્થાની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ સાથે વધોથી નિકટપણે સંકળાયેલ શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈએ પોતાની અસ્વસ્થ તબીયત હાવા છતાં મુદ્રશુ કાર્ય સુઘડ અને ઝડપી થાય તે માટે સતત કાળજી રાખી છે તે બદલ અમે અન્તઃકરશુ-પૂર્વ'ક આભાર માનીએ છીએ.

જો કે આ ગ્રંથના પુનઃપ્રકાશન સમયે શ્રી રતિલાલભાઈ આપણી વચ્ચે હાજર નથી તે ખદલ અમે ખૂબ દુ:ખ અનુભવીએ છીએ.

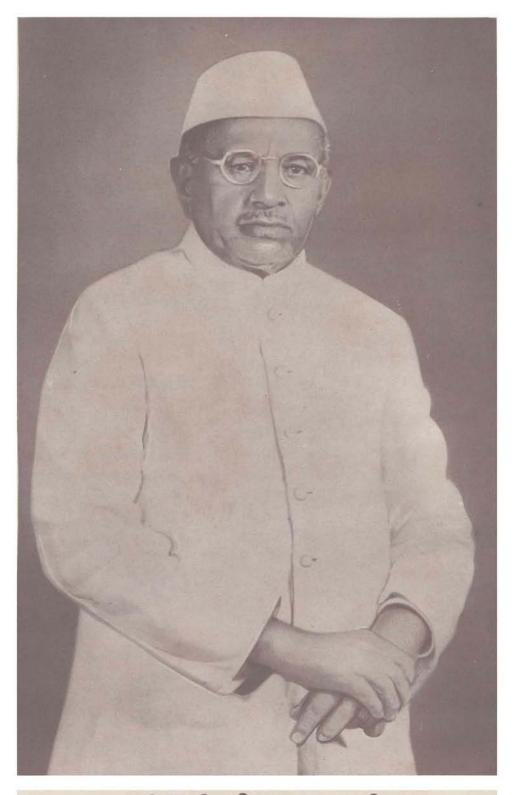
આ પુસ્તકનું સ્વચ્છ અને સુઘડ મુદ્રણ અમદાવાદની **શ્રી પાર્લ્ડ પ્રિન્ટરીએ કરી** આપ્યું, તેના પુક્**રી**ડિંગનું કાર્ય **શ્રી રતિલાલ ચીમનલાલ દાશીએ** અને આઇન્ડિંગ **લગવતી બાઇન્ડિંગ વર્ક સવાળા શ્રી નાનાલાલ વ્યાસે** કરી આપ્યું છે, જે બદલ તેએા પ્રત્યે અમે કૃતજ્ઞતાની લાગણી દર્શાવીએ છીએ.

એાગસ્ટ ક્રાંતિ માર્ગ સું'બઈ – ૪૦૦૦૩૬ ચૈત્ર સુદ ૧૩ તા. ૩**–६−૧૯**૮૬

શ્રી જયંતિલાલ રતનચંદ શાહ શ્રી જગજીવન પાેપટલાલ શાહ હાે. રમણુલાલ ચીમનલાલ શાહ મંત્રીઓ

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન	••••	••••	••••	••••	••••	****	3
		****		••••	****	****	¥
સૌહાદ મૂર્તિ સદ્દગત માતીયાં	દભાઈ (શ	પ્રી ⁻ પરમાન	'દભાઈ કું'	યરજી કાપ	ડિયા)	****	પ
પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના	••••	••••	1+++	****	****	7464	૧૧
દ્વિતીયાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના		••••	••••	••••	****	****	૧૫
तृतीयावृत्तिनु' निवेदन तथा	શુદ્ધિ પત્રક	••••	****	****	****	•••	9 €
પૂર્વ પ્રકાશકીય	••••	•••	••••	••••	••••	••••	ঀ७
વિવેચકના ઉપાદ્ધાત		••••	••••	••••	••••	****	१८
		*					
ગ્ર'થકારકૃત ઉપાેફઘાત	****	••••	••••	****		૧ થી	
પ્રથમાધિકાર-સમતા	••••		••••	****		૧૧ થી	
દ્વિતીય અધિકાર-સ્ત્રીમમત્વમા	ચન	••••	****	••••		६૫ થી	
તૃતીય અધિકાર-અપત્યમમત્વ	મોચન	••••		••••		૭૪ થી	
ચતુર્થ અધિકાર-ધનમમત્વમા	ચ ન	••••	••••	••••		૭૮ થી	
પંચમ અધિકાર-દેહમમત્વમા	ચન	••••	****	••••		૮૯ થી	
ષષ્ઠ અધિકાર-વિષયપ્રમાદત્યા	ગ	••••	****	****		૯૮ થી	
सप्तम व्यधिकार—क्षायत्या	1	****	••••	••••		૧૦૯થી	
અષ્ટમ અધિકાર— શા સાલ્	ાસ	••••	•••	****		૪૫ થી	
नवभ अधिक्षार—भने।निश्रह	••••		••••	••••		૧૬૩ થી	
હશમ અધિકાર—વૈરાગ્યાપદે	શ	••••	••••	,***		૧૮૪ થી	
એકાદશ અધિકાર—ધર્મશાહિ	ġ		••••	••••		રરરથી	
દ્વાદશ અધિકાર–ગુરુશુદ્ધિ	••••	••••	••••	••••		૨૩૯ થી	
ત્રચાહરા અધિકાર—યતિશિક્ષ	it	••••	••••	****		૨૬૩ થી	
ચતુર્દશ અધિકાર—મિથ્યાત્વ	ાહિનિરાધ	ı	••••			૩૨૩ થી	
પ'ચદશ અધિકાર—શુભ વૃ		****	••••	****		૩૪૯ થી	
ષાહશ અધિકાર—સામ્યસર્વર	:વ	••••	••••	••••		૩ ૬૨ થી	
મુનિરાજ શ્રી રંગવિજયજીકુ	ત ચાપાઇ		••••	••••		૩૭૨ થી	
અધ્યાત્મકલ્પદ્રમના મૂળ શ્લે			બનુક્રમ		••••	૩૯૭ થી	800

ज़ी मोलीयंह जिरह्मरसास डापडींगा (क्रन्म: ला ७-१२-१८७६, साधनजार-अधसान ला.२७-३-१६५१ मुंजर्ह)

परापकाराय सतां विभूतयः।

સૌહાદ મૂર્તિ સદ્ગત શ્રી માેતીચંદભાઈ

髨

[સ્વર્ગસ્થ શ્રી માેતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયાની ઉજ્જવળ જીવન-કારકીઈનિ સંક્ષેપમાં રજૂ કરતા, તા. ૧–૪–'પ૧ના 'પ્રેયુદ્ધ જૈન 'માં પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયાના લેખ નીચે સાભાર ઉદ્ધત કરવામાં આવે છે. પ્રકાશક]

જન્મકાળથી માંડીને આજ સુધી જેના તરફથી અખંડ રનેહ-વાત્સલ્યનું હું અનુપાન કરતા આવ્યા છું, જેના મારી ઉપર અગિશ્વિત ઉપકારા છે, તેવા એક અતિ નિકટવર્તી સ્વજનનું પરલાકગમન અંગત રીતે કાઈ કાળે પણ ન પુરાય એવી ખાટ પેદા કરે જ છે; પણ સાથે સાથે તટસ્થ દર્ષિએ વિચાર કરું છું ત્યારે પણ શ્રી માતીચંદભાઈના જવાથી સમાજને પહેલી ખાટ કાંઇ નાનીસુની નથી, એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

શ્રી માતાચંદભાઇ ના જન્મ તા. ૭-૧૨-૧૮૭૯માં ભાવનગર ખાતે થયેલા અને બી. એ. થતાં સુધી તેમણે ભાવનગરમાં જ જીવન પસાર કરેલું. એલ.એલ.ખી. ના અલ્યાસ માટે તેઓ મું ખઈ આવ્યા અને ૧૯૧૦માં તેમણે સાલિસિટરની પરીક્ષા પસાર કરી; અને તેમના મિત્ર શ્રી દેવીદાસ જેકિસનદાસ દેસાઈ પણ એ જ અરસામાં સાલિસિટર થયેલા, તેમની સાથે મળીને મેસર્સ માતીચંદ એન્ડ દેવીદાસ એ નામની સાલિસિટરની પેઢીની સ્થાપના કરી. તેમના પિતા એક ધર્મનિષ્ઠ કુશળ વ્યાપારી હતા. તેમના કાકા એટલે મારા પિતા, જે જૈન સમાજની બહુ જાણીતી વ્યક્તિ હતા, તેમના ખાળામાં જ તેઓ ઊછરેલા અને તેમની પાસેથી જ તેમણે ઊંડા ધાર્મિક સંસ્કારા અને ધર્મસાહિત્યમાં ઊંડી અભિરચિ પ્રાપ્ત કરેલી.

સોલિસિટરની કારકીર્દિ શરૂ કર્યાને આજે ચાલીશ વર્ષ પૂરાં થવા આવ્યાં. આ ચાલીશ વર્ષ દરમિયાન તેમણે એક ધ'ધાદારી સોલિસિટર તરીકે તો સારી નામના મેળવી, પણ એ ઉપરાંત બાહેર જીવનનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો અને દરેક ક્ષેત્રને અનેકવિધ સેવાએ વડે તેમણે શેરભાવ્યું. જૈન સમાજની તો એક પણ એવી પ્રવૃત્તિ નથી કે જેને તેમણે જીવન સમપ્યું ન હોય અને જેમાં તેમણે મહત્ત્વના કાળા આપ્યા ન હાય, જૈન સમાજમાં પણ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક વિભાગ એ તેમની સેવાનું વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર હતું. આ વિભાગની એ મુખ્ય પ્રવૃત્તિએ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય અને જૈન શ્વે. મૂ. કાન્ફરન્સ સાથે તો તેમનું નામ સદાને માટે બેડાયેલું રહેશે. મુંબઇમાં કાલેજમાં ભણતા શ્વે. મૂ. વિભાગના વિદ્યાર્થી એને રહેવા–ખાવાની કાઈ સગવડ નહોતી. આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસ્રિજની પ્રેરણાથી તેમણે અને તેમના બીજા કેટલાએક સહ-કાર્યકર્તાઓએ અ. ક. ૧

સાથે મળીને સન ૧૯૧૬ની સાલમાં શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી. આ સંસ્થાના પ્રારંભથી જ તેઓ મંત્રી હતા, તે ગયા વર્ષે જ, પાતાની બગડેલી શારીરિક સ્થિતિના કારણે, રાજીનામું આપીને તે જવાબદારીથી તેઓ મુક્ત થયા.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના તેઓ માત્ર મંત્રી જ નહોતા, પણ એક પ્રાણપૂરક આત્મા હતા. એ વિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થી એની સંખ્યા વધતી ગઈ તેમ વ્યવસ્થાનું વહીવડી કાર્ય ઉત્તરોત્તર વધારે ને વધારે જિટલ થતું ગયું. ખીજી બાજી આ સંસ્થાના ચાલુ સંચાલન માટે દ્રવ્યની અપેક્ષાને કાઈ છેડા જ નહોતા. અણુઘડ શ્રીમાના પાસેથી પૈસા મેળવવા એ કપરામાં કપરું કામ હતું. માન—અપમાનના જેને સવાલ ન હોય તેનાથી જ આ કામ થઈ શકે. ઘટકા ખાવાના જેને કંટાળા હોય તે આવા કામ માટે નાલાયક ગણાય. પ્રારંભનાં વર્ષોમાં સફળત શેઠ દેવકરણ મૂળજી, શેઠ માતીલાલ મૃળજી વગેરે સાથોઓને સાથે લઈ ને સંસ્થાના કંડ માટે તેઓ ઘેર ઘેર ભટકથા છે; અનેકનાં અપમાના અને જાકારા તેમણે સહન કર્યાં છે; તે કામમાં તેમણે નથી એચા દિવસ કે નથી એઈ રાત. શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય એ તેમની ચાવીશે કલાકની ચિન્તાના વિષય હતા. આ સંસ્થામાંથી આજ સુધીમાં સંખ્યાખધ વિદ્યાર્થી આ પસાર થયા છે અને સાંસારિક જીવનમાં સારાં સારાં સ્થાના ઉપર ગોઠવાયા છે. સંસ્થા પણ આજે પૂળ વિકાસ પામી છે અને તેની અનેક શાખા પ્રશાખાઓ નિર્માણ થઈ ચૂકી છે. શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય એ તેમની ૩૪ વર્ષની અખંડ તપસ્થાનું એક મૂર્તિમન્ત ચિરંજીવી સમારક છે.

આવી જ રીતે શ્રી જૈન શ્વે. મૂ. કૈા-ક્રર-સને અનેક પ્રતિકૃળ તત્ત્વો વચ્ચે જીવતી અને વેગવન્તી રાખવા માટે તેમણે પારવિનાના પ્રયાસ કર્યો છે, અને તે ખાતર પણ સમાજના સ્થિતિચુરત વર્ગના અવારનવાર સામના કર્યો છે. તેમના દિલમાં કૈા-ક્રરન્સ માટે લારે ઊંડી લાગણી હતી. જૈન સમાજને ટકવા માટે કૈા-ક્રરન્સ સિવાય બીજો કાઈ આરા નથી એમ તેઓ માનતા હતા અને જૈન સમાજના માટા વર્ગની આ બાબતને લગતી ઉદાસીનતા તેમને ખૂબ ડંખતી હતી. કૈા-ક્રરન્સના પ્રાર'લથી તે ચારેક વર્ષ પહેલાં મુ'બઈમાં કૈા-ક્રરન્સનું અધિવેશન લરાયું ત્યાં સુધી એ સ'સ્થાનું તેઓ અગ્રસ્થાને રહીને કાર્ય કરી રહ્યા હતા.

સમયના પરિવર્તન સાથે તેમના વિચારા અને વલાયમાં પણ ઉત્તરાત્તર પરિવર્તન થયે જ જતું હતું અને એક વખત, આટલી અધી અંગ્રજી કેળવણી છતાં, અપ્રતિમ શ્રદ્ધાળુ જૈન તરીકેની જેમણે ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી, તેમની ધર્મ શ્રદ્ધા તો જીવનના અન્ત સુધી એટલી જ જળવાઈ રહેવા છતાં અનેક સામાજિક તેમ જ ધાર્મિક પ્રશ્નો પરત્વે તેમનાં અદલાતાં જતાં વલાયોને અંગે સ્થિતિચુસ્ત વર્ગની યાદીમાંથી તેમનું નામ લગભગ રદ થવા પામ્યું હતું. આમ વિચારયેત્રમાં વ્યાપક અવલોકન અને અનુભવના અંગે ચાલ પરિવર્તન થતું રહેવા છતાં સામાજિક કાર્યોમાં તેમનું વલાય અને કાર્ય પદ્ધતિ હંમશાં સમાધાનની

રહેતી. તેઓ વિચાર કરતાં કાર્યને વધારે મહત્ત્વ આપતા, સમાજના વિવિધ કારિના થરા સાથે હળીમળી ચાલવું, કાઈને લેશ પણ દુઃખ થાય એમ ન બાલવું કે વર્તવું અને જે સંસ્થાઓનું એમના હૈડે હિત વસ્યું હતું એ સંસ્થાઓના ઉત્કર્ષ કેમ થાય અને આર્થિક લાભ કેમ થાય એ ધારણે સી સાથે કામ લેવું, એ એમની સહજ વૃત્તિ હતી. આંધછાડ કરવી અને સમાધાન સાધતા રહેવું, જૂના વર્ગને સંભાળવા અને નવા વર્ગ સાથે સંપર્ક ચાલુ રાખવા આ તેમની કાર્ય નીતિ હતી અને કાઈ પણ શુભ કાર્યમાં—પછી તે કામી હા, સાંપ્રદાયિક હા કે રાષ્ટ્રિય હો— પાતાથી બને તેટલા મદદરૂપ થવું આ તેમની જીવન-એષણા હતી. તેમના હાથે સામાજિક ક્ષેત્રે અનેકવિધ સેવાઓના જે કાળા નાંધાયા છે તેના પાયામાં આ જ તેમની જીવનદિષ્ટ હતી.

સતત વિકાસશીલ તેમનું માનસ હતું અને સતત વિકસતી જતી તેમની જાહેર પ્રવૃત્તિ હતી. સોલિસિટરના ધંધામાં સ્થિર-પ્રતિષ્ઠિત થયા બાદ તેમની દૃષ્ટિ મુંબઇની મ્યુનિસિપલ કાેપોરેશન તરફ વળી. તેમાં તેઓ ૧૯૨૮ની સાલમાં પહેલી વાર ચૂંટાયા. મુંબઇની કાેપોરેશનને છૂટીછવાઈ મળીને ૧૫ વર્ષની તેમણે સેવા આપી. બીજા વિશ્યયુદ્ધના કાળ દરમિયાન, જયારે બીજા રાષ્ટ્રસેવકા જેલમાં હતા ત્યારે, મ્યુનિસિપલ કાેંગ્રેસ પક્ષના નેતા તરીકે ત્રણ વર્ષ સુધી તેમણે કાર્ય કરેલું. શરૂઆતના જીવનમાં રાજકારણમાં તેઓ ઓછા રસ લેતા અને પાતાના બચત સમયના માટા ભાગે કાેમી પ્રવૃત્તિઓને લાભ આપતા. પણ દેશમાં ઉઠતાં ઉચ રાજકીય આંદાલનાથી તેમના જેવા સેવાનિષ્ઠ આત્મા કેમ મુક્ત રહી શકે ? પરિણામે ૧૯૩૦–૩૨ ની લડત દરમિયાન તેમના ભાગે છે વર્ષના જેલવાસ આવ્યા, જે તેમણે સહર્ષ સ્વીકારી લીધા. મુંબઇની પ્રાન્તિક કાેંગ્રેસ કમીટીમાં પણ તેઓ અવારનવાર ચૂંટાતા રહ્યા. આ રીતે બિનકામી એવાં અનેક કાંગ્રેસ કમીટીમાં પણ તેઓ આવારનવાર ચૂંટાતા રહ્યા. આ રીતે બિનકામી એવાં અનેક કાચં ક્ષેત્રો તરફ તેઓ આકર્ષાતા રહ્યા.

આ તો આપણે તેમના જીવનના કમંચાગની કેટલીક બાબતા ચર્ચી, પણ જેવા ઉજ્જવળ તેમના કમંચાગ હતો. તેમનું વાંચનક્ષેત્ર અતિ વિશાળ હતું અને તેમાં પણ જૈન સાહિત્ય તેમના ઊંડા અવગાહનના વિષય હતા. સાહિત્યવાચનના, બને તેટલાં સામયિક પત્રા જેતાં રહેવાના, તેમને નાનપણથી ખૂબ શાખ હતા. સાથે સાથે લેખનપ્રવૃત્તિ તચ્ફ તેઓ વિદ્યાર્થી અવશ્યામાં હતા ત્યારથી વળેલા. લાવનગરમાં મારા પિતાએ બહુ નાની ઉમ્મરમાં સ્થાપેલી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા આજે પણ વિદ્યમાન છે અને તે સભા તરફથી આજથી લગભગ ૬૦ વર્ષ પહેલાં શરૂ કરવામાં આવેલ 'જૈન ધર્મ પ્રકાશ' નામનું માસિક આજે પણ ચાલે છે. આ માસિકમાં તેમણે લખવું શરૂ કરેલું. ત્યારબાદ તેમનાં લખેલાં પુસ્તકા ઉત્તરાત્તર પ્રગટ થવા લાગ્યાં. કેટલાંય વધાથી તેઓ હંમેશા સામાયિક કરતા હતા. આ સામાયિકના સમય માટા ભાગે તેઓ લખવામાં પસાર કરતા હતા. આજે તેમનું લખેલું જે બહાળું સાહિત્ય આપણી આંખ સામે પડશું છે તે તેમના નિત્ય સામાયિકનું જ સંચિત ફળ આપે છે.

તેમનાં લખાણાના માટા ભાગ જાણીતા જૈનાચાર્યાની વિશિષ્ઠ કૃતિઓનાં સવિસ્તર વિવેચનામાં રાકાર્યેલા છે. અધ્યાત્મ અને વૈરાગ્યપ્રેરક સાહિત્ય તરફ તેઓ મૂળથી જ ઢળેલા હતા. એટલે વિવેચના માટે પસંદગા પણ તેઓ આ ઢળના સાહિત્યની જ કરતા. સૌથી પ્રથમ શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિએ રચેલ ' અધ્યાત્મકલ્પદ્રમ ' ઉપરનું તેમનું વિવેચન સન ૧૯૦૯ માં પ્રગટ થયું અને એ અત્યન્ત લોકપ્રિય બન્યું. ત્યાર પછી 'આનંદઘન પઘ સ્તાવિલ'ના પહેલા ભાગ બહાર પડ્યો. આ ઢળદાર ચંચમાં શ્રી આનંદઘન છતાં પચ્ચાસ પદાનું સવિસ્તર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. જૈન મુનિ સિહિપિંગણિએ રચેલ ઉપમિતિભવપ્ર'ં ચા કથા સંરકૃત ભાષાસાહિત્યના એક ભવ્ય ચંચ છે. તેના આઘન્ત અનુવાદ ત્રણ ભાગમાં તેમણે બહાર પાડયો. તેમાંના એક ભાગમાં સિહિપિંના જીવન અને સાહિત્યની અતિ વિસ્તૃત અને એતિહાસિક સમાલાચના કરવામાં આવી છે. શાન્તસુધારસ નામના વૈરાગ્યરસપ્રધાન ગેય મહાકાવ્યનું તેમણે ઉદ્ઘાસભર્યું વિવેચન પ્રગટ કર્યું. ડા. ખુલરે લખેલા શ્રીમાં હેમચંદ્રાચાર્યના જીવનચરિત્રના તેમણે અનુવાદ કર્યા. આ ઉપરાંત જૈન દર્ષિએ યાગ, નવયુગના જૈન, યશાધરચરિત્ર, માતાશા શેઠનું ચરિત્ર, બહાત ગઈ થાડી રહી—આવાં તેમણે લખેલાં અનેક નાનાં-માટાં પુસ્તકા આજ સુધીમાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે. આવાં તેમણે લખેલાં અનેક નાનાં-માટાં પુસ્તકા આજ સુધીમાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે.

૧૯૪૮ના ઓગસ્ટ માસ દરમિયાન તેમની ઉપર માંદગીનો માટે હુમલા આવ્યા અને તેમાંથી ઊગયાં તો ખરા, પણ એ માંદગીએ તેમનાં સર્વ ગાત્રા શિથિલ કરી નાખ્યાં. અને ખહારની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવાની તાકાત તેઓ ગુમાવી બેઠા. પરિણામે ધંધાદારી તેમ જ જાહેર જીવન-ઉભયમાંથી તેમણે નિકૃત્તિ સ્વીકારી લીધી. પણ તેમની લેખનપ્રવૃત્તિ તો જીવનના અન્ત ભાગ સુધી અખંડ ચાલુ જ રહી. ત્યારથી અવસાન સુધીના અઢી વર્ષના ગાળા દરમિયાન 'પ્રશમરતિ ' નામના જાણીતા ધર્મ શ્રંથ ઉપર તેમણે સવિસ્તર વિવેચન લખ્યું. શ્રી આનંદઘનનાં બાકીનાં પદે અને ચાવીશી ઉપર આનંદઘન પદારત્નાવલીના ધારણે વિવેચન લખી આનંદઘનને લગતું પોતાનું કાર્ય પૂરું કર્યું. છેલ્લા છ આઠ મહિના પહેલાં મહાવીરસ્વામીનું સવિસ્તર ચરિત્ર લખવાની તેમણે યોજના વિચારી. આ યોજના મુજબ તેમની ઇચ્છા મહાવીરસ્વામી વિષે જે કાંઈ કાવ્યા, સ્તવના, ભજના રચાયાં હોય તે સર્વ ને એક શ્રંથાવલિમાં સંગૃહીત કરવાની હતી. આ શ્રંથાવલિની યોજનાને તેમણે પશ્ચીસ ભાગમાં વહેંચી નાંખી હતી. તેમાંથી મહાર્ગરસ્વામીના પૂર્વ ભવને લગતો પહેલાં શરૂ કર્યો હતો. આમ તેમનું અપ્રગટ સાહિત્ય શાકડાળંધ પડેલું છે અને પ્રગટ સાહિત્યમાંના ઘણાખરા શ્રંથા આજે ઉપલબ્ધ નથી.

તેમના લેખનસાહિત્યના સમગ્રપણે વિચાર કરતાં માલૂમ પડે છે કે તેઓ આમ-જનતાના માનવી હતા અને તેમની આંખ સામે પણ એાછું ભણેલી અને કમ-સમજણવાળી ભદ્ર જનતા હતી, તેમને ધર્મમાર્ગે, અધ્યાત્મના પ'થે, વૈરાગ્યના રસ્તે વાળવાની તેમના દિલમાં ઊંડી તમના હતી. પરિણામ એકની એક વાત કરી કરીને કહેતાં, એક જ તત્ત્વને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપમાં રજૂ કરતાં, તેઓ કદી શાકતા નહોતા. ધર્મકશામાં પુનરુક્તિ એ દોષ નથી એમ તેઓ માનતા. સામાન્ય જનતા ટૂંકામાં ન જ સમજે એવો તેમના અનુભવ હતો. પરિણામે તેમની લેખનશેલી સાદી, સરલ, જાતજાતના ડુચકાઓથી ભરેલી અને પ્રસ્તુત વિષયને સાધારણ રીતે વિસ્તારથી આળેખવા તરફ સદા હળતી રહેતી. જેને ધર્મસાહિત્ય સાથે કશા સંબંધ નહિ એવાં—યુરાપનાં સંસ્મરણા, વ્યવહારકીશલ્ય, વ્યાપારકીશલ્ય, સાધ્યને માર્ગે જેવાં—પુસ્તકા પણ તેમણે લખ્યાં છે, પણ પ્રમાણમાં તે બહુ જૂજ.

આમ જ્ઞાતચાગ અને કમ'યાંગ-ખન્તે દિશાએ અનેક પ્રવૃત્તિઓથી ખીચા ખીચ લરેલું, સેવામાર્ગ વિચરતા સૌ કાઈને અનુકરણ ચાગ્ય, વ્યવહાર અને આદર્શના સુન્દર સમન્વય રજૂ કરતું લાં છું જીવન વડાવીને તેઓ આજે અન્ય લાક પ્રતિ સિધાવ્યા છે અને ચિર-સ્મરણીય સુવાસ મૂકતા ગયા છે. સામાન્ય સ'યાગામાંથી એકસરખી ધર્મ નિષ્ઠાપૂર્વ ક આગળ વધતે વધતે એક માનવી જીવનના અન્તે સ'ચિત સેવાકાચેના કેવડા માટા સરવાળા મૂકી જઈ શકે છે તેના શ્રી. માતાચંદલાઈના જીવન ઉપર નજર નાખતાં પ્યાલ આવે છે અને તેમાંથી આપણને અનેક પ્રેરણાઓ મળે છે.

તેમના ગુણાના વિચાર કરીએ છીએ તો સૌથી માટા ગુણ તેમના અપ્રતિમ આશાવાદ આપણી આંખ સામે તરી આવે છે. તેમના આશાવાદ અતિરેક તરફ તો નથી ઢળી જતા, એમ મને ઘણી વાર પ્રશ્ન થતા, પણ તેમના સર્વ પુરુષાર્થનું ઊગમસ્થાન તેમના એ અસાધારણુ આશાવાદ જ હતા એમાં કાઈ શક જ નથી. જ્યારે કાઈ પણ પ્રસંગ કે પરિસ્થિતિને અંગે અન્ય સર્વ અત્યન્ત નિરાશ ખની એઠા હાય, ત્યારે તેમની નજર તેમાંથી પણ કાઈ નાનું સરખું આશાપ્રેરક કિરણ પાડતી અને પાતાનું નાવ પૂરા ઉત્સાહ્યૂર્વક તેએ હંકારી મૂકતા. ખીજા જ્યારે પ્રતિકૃળ સંચાગોના જ સરવાળા કર્યો કરે ત્યારે તેઓ અનુકૃળ સંચાગા ઉપર જ ખૂબ ભાર મૂકે અને જે છે તેમાં પૂરા આનંદ, ઉલ્લાસ અનુસવે અને તેમાંથી આગળ ને આગળ ચાલતા રહેવાની પ્રેરણા મેળવે.

તેમના બીજો એક વિશિષ્ટ ગુણ તેમની પ્રકૃતિને વરેલું ઉમદા પ્રકારનું સૌહાદ હતું. મરતાંને પણ મર ન કહેવું એ તેમના સ્વભાવ હતા. નાના-માટા સૌ કાઈને દિલના ઉમળકાથી બાલાવે, કાઈનું પણ કામ કરી છૂટવામાં આનંદ માને, સમાજહિતકારી સર્વ કાઈ પ્રવૃત્તિઓ વિષે હાર્દિક સહાનુભૂતિ ધરાવે, અને જ્યાં જેટલા પાતાના હાથ લંખાવી શકાય ત્યાં તેટલા લંખાવવામાં જરા પણ પાછી પાની ન કરે. જૈન ધર્મ પ્રત્યે અપ્રતિમ અનુરાગ તથા શ્રહા હાવા છતાં અન્ય ધર્મ કે સંપ્રદાય પ્રત્યે લેશ પણ અનાદર ન ચિન્તવે—આ તેમનામાં રહેલાં અખૂટ સૌહાર્દનાં જ વ્યક્ત સ્વરૂપા હતાં. આગન્તુક મિત્રા, સ્વજના, સ્નેહીઓ તેમ જ સહધર્મીઓનું આતિથ્ય કરવામાં તેમની ઉદારતાને કોઈ સીમા નહાતી.

ત્રીજીં, અવિરત પરિશ્રમ લેવાની તાકાત એ જ તેમના જીવનની સફળતાની માટામાં માટી ચાવી હતી. દલ્મા વર્ષે તેમને માટી માંદગી આવી તે પહેલાં થાક શું તે તેમણે કદી જાલ્યું ન હતું. સવારના છ વાગ્યે લોઠે ત્યારથી રાતના અગિયાર વાગ્યે સ્વે ત્યાં સુધી કામ, કામ ને કામ. ધંધાદારીનું કામ તો સૌ કોઇ કરે, પણ ખાકીના વખત પણ આને મળવાનું છે, આની પાસે કંડફાળા માટે જવાનું છે, આજે અહીં ભાષણું આપવાનું છે, કાલે ત્યાં સભામાં જવાનું છે, આજે આ સંસ્થામાં મેનેજીંગ કમિટિની સભા છે, વળી લયન મરણના પ્રસંગા સંભાળવાના હાય જ. આ ઉપરાંત છાપાંઓ, તેમ જ પુસ્તકાનું વાંચન ચાલુ, કોઇ પણ બાબતમાં પાછળ રહી જવું પરવડે જ નહિ. ઘણી વાર કાંગ્રેસ પ્રચાર નિમિત્તે એક જ રાત્રે ત્રણ ત્રણ ઠેકાણે ભાષણ કરવા જવાનું હાંગ અને તે પણ કાંઈ પોતાના ઘરની માટરમાં નહિ. આમ છતાં પણ એમની વિચારણામાં થાકની લાગણીને કાંઇ અવકાશ જ નહાતો.

કલખજીવન તરફ તો તેમણે કહી નજર સરખો કરી નહાતી. એશઆરામ શું તે તેમણે કહી જાલ્યું નહોતું. તેમને વિધુર થયાને આજે વીશ વર્ષ ઉપર થવા આવ્યાં. આમ છતાં વિધુર જીવનનું એકલવાયાપણું શું તે તેમણે કહી જાલ્યું નહોતું કે ખીજા કાઈને જણાવા હીધું નહોતું. આનું કારણ હતું તેમના ચિત્તનું સતત ઊધ્વી કરણ અને જનસેવાની અદમ્ય તમન્ના અને સાથે સાથે વૈરાગ્યમય ધર્મ ભાવના તેમના ચિત્ત ઉપર ગાઢ ખનતા જતો રંગ, તેમના બીજો એક અનુકરણ્યાગ્ય ગુણ નસતાના હતા. તેમના ભાગે જયારે કાઈ પણ વર્ષની કે સંસ્થાની નેતાગીરી આવતી તો તેને તેમણે પૂરી દક્ષતા અને અપૂર્વ કાર્યશક્તિ દ્વારા શાલાવી હતી; તેમના ભાગે જયારે કાઈના અનુયાયી ખનવાનું આવતું તો તે અનુયાયીધર્મને એવી જ વફાદારી અને કાર્ય નિષ્ઠાથી તેમણે સાથે ક કર્યો હતો. તેમણે કાઈની પાછળ ચાલવામાં કહી નાનપ અનુભવી નહાતી. જેમાં જેનો વિશેષતા ત્યાં તે વિશેષતાને તેમણે આદરપૂર્વ કરવીકારી હતી.

આમ જેમ જેમ આપણે યાદ કરીએ તેમ તેમ તેમની એક યા બીજ વિશેષતા સમરણમાં રકેરી આવે છે અને આ એક કેવું અણમાલ માનવીરત્ન આપણે ગુમાવી બેઠા છીએ તેનું દુઃખ ચિત્તને ગમગીન બનાવી મૂકે છે. કાળ કાળનું કાર્ય કર્યે જ જાય છે અને સમાજધારણની નિત્ય મનતો, સાધુઓ અને સમાજસેવકા આવે છે, જાય છે અને સમાજધારણની નિત્ય નૂતન પરંપરાઓ નિમાણ કરતા જાય છે. આવી એક પ્રેરણાદાચી પરંપરા શ્રી માતીયંદ લાઈ આપણા માટે મૂકતા ગયા છે. તેને અનુસરીને આપણા જીવનને કુતાર્થ કરતા રહીએ, એ શુલ લાવનાપૂર્વક તેમના નામનિવિશેષ આત્માને આપણે વન્દન કરીએ અને તે માટે શાધત શાન્તિની પ્રાર્થના કરીએ!

પરમાન દ

પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

સંવત ૧૯૫૭ ની સાલમાં મરકાએ શહેર ભાવનગરમાં પ્રથમ દેખાવ દીધા તે પ્રસંગે ત્યાંથી ચાર માઈલ દૂર અકવાડા ગામમાં કુડું ખ સાથે રહેવાના પ્રસંગ થયા. તે પ્રસંગે મુરુષ્ખી કુંવરજી આણું દજી અને અમરચંદ ઘેલાભાઈએ આ અધ્યાત્મકલ્પદુમ પ્રથ પર વિસ્તારથી વિવેચન લખવાની આવશ્યકતા ખતાવી. તેમ જ ઉપમિતિભવપ્રપંચા પ્રયનું સરલ ગુજરાતી અવતરણ કરવાની જરૂરિયાત ખતાવી. આ ખન્ને પ્રથમાં મારા અલ્પ પ્રવેશ હોવાથી તે જેવાની ઇચ્છા થઈ. અકવાડામાં રહી આ અધ્યાત્મકલ્પદુમ પ્રથ ઉપર ઉપરથી જોઈ ગયા અને તે પ્રથ પર બહુ પ્રેમ થયા. ત્યાર પછી ઉપર્યુક્ત બન્ને વડીલાની પ્રેરણા અને આતાથી તે પ્રથ બીજી વાર વાંચી ડૂંકા નોધ કરી, દરેક શ્લાકનાં મથાળાં ખાંધ્યાં અને તેના છંદના નિર્ણય કર્યો. ત્રીજી વાર ડૂંકા નાડ લખી અને ચાથી વાર વિશેષ વિવેચન કર્યું. પાંચમી વખત જે આકારમાં પ્રથ છપાયા છે તે આકારમાં વિવેચન લખ્યું. આ સર્વ કાર્યમાં લગભગ છ વરસ થયાં, કારણ કે પરીક્ષાની વચ્ચેનાં અંતરામાં જ આ કાર્ય બની શકતું હતું આ ઉપરાંત લખેલ લેખા વાર વાર વાચી જેટલું બની શકે તેટલું તેને સશાસ્ત્ર અને જમાનાને ઉપયોગી બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આ યત્ન યોગ્ય રીતે અને યોગ્ય વખતે થયો છે કે નહિ તે વિચારવાનું કામ લેખકનું નથી.

દેશ અને સંયોગા હાલ જુદા પ્રકારના વર્તે છે. આ કાળમાં અધ્યાત્મ અથવા ધર્મનાં ગીત ગાવાં એ અપસ્તત જણાય તેવી સ્થિતિ છે અને તેથી આ કાળમાં વૈરાગ્યની-અધ્યાતમના વિષયની-જરૂરિયાત છે કે નહિ, અને છે તા કેવા પ્રકારની અને કયાં કારણાથી છે એ વિષય પર ઉપાદ્ધાતમાં એક ઉલ્લેખ કરવાની આવશ્યકતા જણાઈ છે. હુકાકત એવી છે કે ચાકકસ સંયોગાને લીધે હાલ આત્મિક વિચા-રણાને જલાંજલિ દેવામાં આવી છે અને તેથી ખનવાજોગ છે કે તપ્ત લેહ પર પડેલ જલબિંદુની પેઠે આ પ્ર**ંથ**ની અસર ક્ષણવારમાં [®]ડીં જાય. આ સ્થિતિ સુધારવાની ખું જ જરૂર છે. આ**પ**ણા હિસાબ આ બવમાં જ પૂર્ણ થઇ જતા હાય તા જ આવી સ્થિતિ ચલાવી શકાય. અહિંક સખસાધના, માજ મુજા અને ઇંદિયતપ્તિના વિષયા પર જમાનાના અમણી નેતાએાનું લક્ષ્ય છે. આ ભવસં બંધના વ્યવહાર મૂકી દેવા એવા સર્વથા ઉપદેશ કરવામાં આવે તા અત્ર તદ્દન અવ્યવસ્થા થઇ જાય અને તે એવી થાય કે એ અવ્યવસ્થાને લીધે જ પારલોકિક હિત પણ સાધ્ય થઇ શકે નહિ. પરંતુ અત્રણીએાનું કર્તવ્ય એ જણાય છે કે પારલીકિક હિતને હાનિ ન પહેાંએ તે અતિમ સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખી વ્યાવ-હારિક કાર્યોમાં જરૂર પડે તે પ્રમાણે જોડાવું. પ્રાકૃત સંપ્રદાય માટે આટલી સામાન્ય હદ સુધીની લ્યવસ્થા પણ હાલ તરત પુરતી ગણવામાં આવે તેા અયુક્ત નથી. પણ Eat, drink and be merry ખાંચા. પીઓ અને લહેર ઉડાવા —એ એપીક્યુરિયન વિચાર તા અધ્યાત્મ બળના વજથી ધાત કરનાર છે. દેશના દુદે વધી હાલના વિચારપ્રવાહ વિચિત્ર વહે છે, છતાં વસ્તુસ્થિતિ શી છે અને શી હોવી જોઈએ એ બતાવવાની કરજ વિચારશીલ મતુષ્યોને માથે મૂકવામાં આવી છે. વિરુદ્ધ ટીકા થવાના માંગ પણ આ પ્રસંગ તેણે વહોરી લેવા યુક્ત છે એમ મને લાગે છે.

અધ્યાતમ ગ્રાંથના વિષયા બહુ શુષ્ક હાય છે. તેમાં પ્રેમ કે વીરરસની વાત આવતી નથી; મના-વિકારને તૃપ્ત કરે એવી મશાલાવાળી કથાએ આવતી નથી; મશ્કરી કરી આનંદ ઉપજાવે એવા વિદુ-ષકા તેમાં આવતા નથી; ગાયન કરી તૃપ્ત કરે એવી સુંદરીઓ તેમાં દેખાવ આપતી નથી; ભયંકર લડાઈ કરી વીરરસના નમ્ના વ્યતાવે એવા ક્ષત્રિયા તેમાં આવતા નથી. તેમાં તા કાઈ પર દેષ ન કરનાર શાંતરસની સ્થાપના અને તેની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હાય છે. એ વિષયને અનેક આકારમાં મૂકવામાં આવ્યા હાય છે. એના પ્રસંગને લઈને એને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયા, સાધના, રસ્તાએ અને કૂંચીએ! વ્યતાવવામાં આવી હાય છે. એ રસની વિરુદ્ધના રસાતું વર્ણન કરવામાં આવેલું હોતું નથી, પશુ એ

વિરુદ્ધ રસોના આ રસ સાથે શા સંબંધ છે તે ખતાવવામાં આવ્યું હાેય છે. આવાં કારણાને લીધે દુનિયાના રસિયા જ્વાને શાંતરસનું પાન બહુ પસંદ ન આવે એ ખરું છે, પણ એ કડવું **ઓપ**ધ છે અને ભવવ્યાધિના નાશ કરવા માટે ખાસ જરૂરનું છે, એમ તેના નિકાન કરનારાઓ કહે છે અને કહી ગયા છે. આ પ્રમાણે શુષ્ક અને કટુ લાગતું ઔષધ આપવાની જરૂરિયાત જ્યારે અનુભવી ત્રાનીઓ કહી ગયા છે ત્યારે તેના વિચાર કરી અનુકરણ કરવું એ ખાસ કર્લવ્ય માનવામાં આવ્યું છે. નવીન કૃતિ કરવા માટે જોઈતા અનુભવ, ભાષા પર કાળૂ અને પ્રતિભાના અભાવ અથવા અલ્પભાવ હાેય તાે જૂની કૃતિઓનું મૂળ સ્વરૂપ જાળવી રાખી તેને નવીન આકારમાં મુકવી; એથી બે પ્રકારના લાલ થાય છે એમ મારું માનવું છે. એક તાે નવીન કૃતિ તરફ લાેકાની અરુચિ રહે છે તેના સાંભવ રહે નિર્દ્ધિ અને ખીજું, મહાન ભીંતના આશ્રય લઇ છૂટથી પણ હદમાં રહીને વિચારા બતાવી શકાય. આવા **હેતુથી** પ્રેરાઈ અધ્યાત્મ વિષય પર સ્વતંત્ર શ્રંથ લખવાને બદલે પ્રસ્તુત શ્રંથ ઉપર જ પુષ્કળ વિવેચન કર્યું. છે. આ વિવેચન કરવામાં શ્રી ધનવિજય ગણિની ટીકા વાર વાર દષ્ટિ સમીષ રાખી છે અને વિવેચનમાં ઘણી જગ્યાએ તેએાની શહાદત પણ લખી છે. આ પ્રમાણે કરવા ઉપરાંત અત્યાર સુધી વ ચાયેલા મું થામાંથી ક્વેડિશના (ટાંચણા) અને અવતરણા પણ પ્રસંગાપાત્ત મૂક્યાં છે. આ જમાતાને ઉપયોગી થાય તેવી રીતે સરળ ગુજરાતીમાં વિવેચન કરવાનું ખાસ ધ્યાન રાખ્યું છે. પારિભાવિક શબ્દાે પર વિસ્તાર**થા** અને દ્રેકામાં, ઘટે તેવી રીતે, નાટા પણ આપવા યત્ન કર્યો છે. દરેક શ્લાકના વિષય સામાન્ય રીતે શા છે તે સમજાય તેટલા માટે તેના પર મથાળું વિચાર કરીને લખેલ છે અને મૂળ ગ્રંથક્તિના આશય કાઈ પણ રીતે ભાંગ ન થાય તે ખાસ લક્ષમાં રાખવાના યતન કર્યો છે. વિવેચન આ નિયમ પર કરવામાં આવ્યું છે.

આ અગત્યના વિષયમાં દર્ણતા ખહુ આપ્યાં છે. પણુ ઘણીખરી જગ્યાએ નામ આપીને જ સતાષ પકડવા પડયો છે. દરેક દર્શતની કથાએા લખવામાં આવે તા ગ્રંથની શુષ્કતા મટી જાય એ ખરી વાત છે, પણ ગ્રંથગીરવ એટલું બધું થઈ જાય કે તે વાંચવાની રુચિ ગ્રંથનું કદ જોતાં જ અલ્પ થઈ જાય, એ લયથી ખાસ ચૂંટી કાઢેલા દર્શતાની જ કથાએા લખવામાં આવી છે. જેને કથાએા વાંચવાની રુચિ હોય તેમને કથાનુયાગના ગ્રંથા મળા શકે તેમ છે, તેથા અત્ર સંક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે; છતાં પશુ ગ્રંથગીરવ ધાર્યા કરતાં બહુ થઈ ગયું છે, આ સંબંધમાં ખાસ કારણ જણાશે તા ખીજ આદૃત્તિ બે લાગમાં વહેંચી નાખી સુધારા કરવામાં આવશે. કાઈને ગ્રંથ એકલા જ વાંચવા હોય તા તેઓએ મૂળ શ્લાક અને તેની નીચે લખેલ અક્ષરાર્થ વાંચવા અને વિવેચન મૂકા દેવું. એથી ગ્રંથકર્તાના વિચારા સીધા માલૂમ પડી આવશે. પાઠ કરી જવા માટે એકલા મૂળ શ્લાકા અને અક્ષરાર્થ ભુદા નાના કદમાં છપાવવાની આવશ્યકતા પર ભવિષ્યમાં વિચાર કરવામાં આવશે. આ ગ્રંથના દરેક અધિકારના પછવાડે તેના પર પ્રકાશ પાડવા અને અધિકારના વિચાર કરવામાં આવશે. આ ગ્રંથના દરેક અધિકારના પછવાડે તેના પર પ્રકાશ પાડવા અને અધિકારના આશ્ય એકસાથે ગ્રહણ કરવા અંતિમ રહસ્ય આપવામાં આવ્યું છે. જેની ઉપયોગિતા તે વાંચવાથી સમજાશે; પણ તે છૂટા છૂટા વખતે વાંચેલા વિચારાને એકત્ર કરવાના આશ્યથી લખાયું છે એમ અત્ર સ્કૃટ કરવું પ્રાસંગિક ગ્રહાશે.

વૈરાગ્યના વિષય, તેની જરૂરિયાત, તેનું અંતિમ સાધ્ય, અધ્યાતમ શબ્દના અર્ઘ, તેના વિષયા આ પ્રંથની ભાષા, શૈલી, વિષયા, વિભાગા, ગ્રાંથકર્તાનું ચરિત્ર, તેમના રચેલા અન્ય પ્રન્થા, તેમના સમય, તેમના વખતની લાકભાવના, તેમના સમયમાં જૈન શાસનની સ્થિતિ વગેરે વિષય ઉપાદ્ધાતમાં લખ્યા છે તે પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર લાગે છે. એ સર્વ બાળતા, આખા પ્રયમને સમજવાની દ્રંથી પૂરી પાડે છે અને પ્રથમ તેનું બહુ સારી રીતે મનન કરી જવાથી પ્રથમાં પ્રવેશ જલદી શ્રશે એમ લાગે છે, તેથી તે સાલાંત વાંચી તેનું મનન કરવાની ખાસ ભલામણ છે.

આમુખ (Opening)માં રસતું સ્વરૂપ, તેના સ્થાયી ભાવા, તેના વિભાવા, શાંતરસની વ્યાપ્યા, તેનું રસત્વ, મમ્મટે તેના રસ તરીકે સ્વીકારવા પાડેલી ના, તેની દલીલનું સ્વરૂપ અને તે પર અવલાકન, જગનાથ પંડિતના રસગંગાધરમાં આ સંબંધમાં પડેલા અભિપ્રાય અને છેવટે કલિકાલ સર્વંત્ર શામદ હેમચંદ્રાચાર્યે સ્વરૂચિત કાવ્યાનુશાસન શ્રંથમાં રસસ્વરૂપ અને લક્ષણુનિરૂપણ પ્રસંત્રે સર્વ દલીલોના કરેલા પરિષ્કાર અને તે જ વિષય પર સાહિત્યના ખીજા વિદ્યાનાએ બતાવેલા વિચારા પર ખાસ તૈયાર થઈ શકે તેમ ન હાવાથા હાલ તા તે વગર જ શ્રંથ બહાર પાડ્યો છે. આગળ ઉપર તે સંબંધી કાંઈ લખવા ઇચ્છા રહે છે. એને માટે સાહિત્યશાસ્ત્રના બારીક્રીથી અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. તેટલા સમય પરીક્ષા વગેરે વ્યવસાયને લીધે મળી શક્યો નથી, તેથી જ શ્રંથની આદિમાં પૃષ્ઠ ખીજા પર જણાવેલ લેખ લખી શક્યો નથી તે માટે વાંચનાર ક્ષમા કરશે. આ વિષય તદ્દન પારિભાષિક છે અને સાહિત્યના ખાસ શાખીનને જ આનંદ આપે તેવા છે, તેથી ઘણાખરા વાંચનારાઓને તેની ગેરહાજરીથી નકસાન જવાના સંભવ નથી.

આ શ્ર' શતું વિવેચન કરતાં ઘણી વખત એમ લાગતું હતું કે આવા અગત્યના વિષયમાં સંસારના મોહમાં પડેલા અને મગ્ન થયેલા મારા જેવા પ્રાણીને કાંઈ પહ્યુ લખવાના અધિકાર નથી, છતાં જે જે ઉત્તમ સ્કૃરણા થાય તે વ્યતાવતી એમાં દાષ નથી અને શાસ્ત્રના સંપ્રદાયને અનુસરી આવા લેખ લખવામાં આવે તો કાંઈ કાંઈ પ્રાણીને પહ્યુ લાભ થવાના સંભવ છે, એમ સમજને આ શ્ર'થમાં કરેલા વિવેચનને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવા હું લસચાયા છું. એમાં કદાચ સાહસ જણાય તા તે એટલું છે કે—મમત્વત્યાગ, કવાયત્યાગ; ચિત્તદમન જેવા અગત્યના વિષયમાં લેખ લખનારમાં તેમાંનું કાંઈ ન હાય તા વાંચનારના મન પર તેના લેખની અસર બહુ એક્ટી થાય છે. આ સાહસ ખેડવાનું પ્રયોજન એટલું જ છે કે કાર્યક્રમ હંમેશાં પ્રથમ વિચારથી જ શરૂ થાય છે, માટે બને ત્યાં સુધી વિચારા તા ઉચ્ચ જ કરવા; તે વિચારા પૈકા બની શકે તેટલા અમલમાં મૂકવા અને ન બને તેને અમલમાં મૂકવા દઢ ઇચ્છા રાખ્યા કરવી. આ હેતુથી વાંચનારાએ પ્રત્યે ખાસ વિદ્યપ્તિ છે કે જ્યાં જ્યાં સુંદર વિચાર મળમાં કે વિવેચનમાં જણાય ત્યાં ત્યાં તે શ્રી મુનિસુંદરસૃરિ મહારાજના છે એમ સમજવું. આ હકીકત વાસ્તિવિક પણ છે, કારણ કે ગમે તેટલા પ્રયાસ કર્યા છતાં પણ જે સ્કૃરણા અને શક્તિથી સરિમહારાજ આ શ્રંય લખ્યો છે, તેનું પૂરતું સ્ફેશન કરવું મુશ્કેલ જ છે. આવા વિષયમાં ત્યાગ-વૈરાગ્યવાળા મુમુસુએ બહુ સારી રીતે પ્રવેશ કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે. અત્ર તા માત્ર કિંચિત્ ચંત્રુપ્રવેશ થઈ શક્યો છે અને તેમાં પણ સાંસારિક અનેક પ્રત્યવાયો તડેલા હોવાથી સ્ખલના થયેલ હોવાના પણ પૂરતા સંભવ છે.

ખાસ કરીને યતિશિક્ષા અધિકારના સંખંધમાં લખતી વખત વારંવાર લાગતું હતું કે તે વિષય પર વિવેચન કરવાના બ્રાવકના અધિકાર નથી. સ્રિમહારાજે બહુ વિચાર કરી પાતાના સમયમાં જણાયેલી અને આગળ આવતા (ભાવી) પડતા કાળમાં સંભવતી શિથિલતા પર વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે વિષયને પોદ્દગલિક સુખમાં આસક્ત અને સાધુવર્ગની બહારના પ્રાણી કેવી રીતે પૂરતા ખીલવી શકે? ન જ ખીલવી શકે. તેથી એ વિષય મુનિમહારાજ પાસે ખાસ અંકિત કરાવવા યોગ્ય લાગ્યા. મુનિમહારાજ શ્રી આનંદસાગરજી પંન્યાસ સંવત ૧૯૬૩નું ચાતુર્માસ ભાવનગરમાં સ્થિત થયા તે પ્રસંગના લાભ મને મળ્યા અને તેઓ પાસે ખેસી તે આધકાર અને તેનું વિવેચન તેઓશ્રી પાસે અંક કરાવ્યું. તેઓ પાતે તે બહુ ઉત્તમ સ્વતંત્ર લેખ લખી શકે, પણ સાધુધર્મ ઉપર કંટાળા ન આવે અને સાધુઓને પણ બાધદાયક થઇ પડે એવું વિવેચન તૈયાર કરવાની મારી ઉમેદ હતી. તેમાં સ્ખલના થતી હોય તે દૂર કરવા તેઓશ્રીએ માથે લઇ મારા ઉપર અને આ પ્રંથના વાચનથી લાભ લેવા ઇચ્છનાર બંધુઓ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે તેની આ સ્થળે ખાસ નોંધ લેવાની મારી કરજ સમજીં છું. અ. ક. ર

શાસ્ત્રના વિષયમાં મારા અલ્પ પ્રવેશ હોવાથી અને ખાસ કરીને આધ્યાત્મિક વિષયમાં વાચનના પૂરતા અવકાશ મળેલા ન હાવાથા આ ગ્રંથના વિવેચનમાં અનેક દૂષણા થવાં સંભવિત લાગતાં હતાં. તેથી આ ગ્ર**ંથના મે**ાટા ભાગ ઉક્ત ચાતુર્માસમાં અવકાશના પ્રમાણમાં પંન્યાસછ શ્રી આણુંદસાગરછ **પાસે ખે**સી વાંચીને સુધાર્યો હતા. તેમ જ મુનિરાજ શ્રી મણિવિજયછ પર છેવટર્ના કાેપી છપાતાં પહેલાં માકલી હતી. આ બન્ને મહાત્માએએ પરાપકારના હેતુથી, બહુ પ્રયાસ કરી, ગ્રંથના ૨ખલનાએક દૂર કરી <mark>છે, તે</mark>થી મારા **ઉપર અ**ત્વ**ંત આભાર થયો છે. ઉપરાંત, ગારા કાકા મુર**ુખી કુ**ંવરજ આણું દુજએ આ**ખા શ્રાં**થ** બહુ સારી રીતે વાં**ચી** અનેક સુધારા સ્ટ્યવ્યા છે, તેમ જ કેટલીક જગ્યાએ યથાયે!ગ્ય વધારા પણ કર્યા છે. તેએાશ્રીના મારા પર ળાલ્યવયથા જ ઉપકાર છે, પરંતુ આ સ્થળે ખાસ નેાંધ <mark>લેવાની જુરર એટલા માટે છે કે આ ગ્રંથતું પ્રામાણ્ય ઉક્ત ળ</mark>ંને સુનિમહારાજશ્રી અને મારા કાકાના હસ્તથી સિદ્ધ થવાને લીધે મારી જાતને જવાયદારીના બાજામાંથી બહુ ભાગ મુક્ત થયેલી હું માનું છું.

આ ગ્રં**થ લ**ખવા માંડવો ત્યારથા તે પૂર્ણ થયા ત્યાં સુધી હું પરી**ક્ષાઓની** ચિંતાઓમાં જ રહ્યો હતા. અવકાશના વખતમાં લખતા. પણ પ્રેસમાંથી બહાર પાડવાની વિડ બના બહુ છે, એ છપાવનારાએ જ સમજે છે. એ પ્રસંગને અંગે મારા ભાઈ નેમચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયાની યુક્ષ સુધારવાની કાળછ માટે મારે નોંધ લેવી યુક્ત છે. આ ગ્રંથ જલદી બહાર પડવાનું તે પણ એક કારણ છે. આ ગ્રંથ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાએ મૂળ કિંમતે વેચવાની ઇચ્છા જણાવી બહૂ ઠીક કર્કું છે. આ પ્રંથ **હપાવવામાં તથા યુક્ક સુધારવામાં સ**ંસ્થા તરફથી થયેલા શ્રમને માટે તેના આભાર માનું છું. આ પ્ર**'થ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા** મુદ્રિત કરાવે અને તેની સાથે મારા વડીલશ્રીનું નામ અ**ર્પ**ણ્પત્રિકામાં **નેડાય એ હઠીકતથા મને** બહુ આનંદ થયા છે. આ સ[.]સ્થા અને મારા વડીલશ્રીના મારા પર આભાર અમૂલ્ય છે અને ધાર્મિક સંસ્કાર માટે આ બન્નેના એકસરખા રીતે મારા પર ઉપકાર છે. આ ઉભય ઉપકાર કરનારાઓના સંબંધથી આ પ્રસ્તક માટે લીધેલ શ્રમ કેટલેક અંશે કળીભૂત થયાે છે.

આ અધ્યાત્મકલ્પદ્રમ ગ્રાંથના દરેક શ્લાક પર ચાપાઈ શ્રી ર'ગવિજય નાગના મહારાજે ળનાવી છે. અના ગ્રાંથની પ્રત રા. રા. કેશવલાલ પ્રેમચંદ તરતથી અડધા ગ્રાંથ છપાયા પ**છી** મળી, જૂની ગુજરાતી ભાષા વગેરે ભાણવા માટે તે ઉપયોગી જણાવાથી ગ્રંથની છેવટે મૂકવામાં આવી છે.

આ ગ્રંથને શુદ્ધ છપાવવા માટે અને શુદ્ધ વિવેચત કરવા માટે બનતા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં પણ ભૂલ રહી ગઈ હોય એ બનવાજોગ છે. આ સંબંધમાં વિવેઠી વાંચનાર સૂચના કરશે તાે બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવાનાે કદાચ યાેગ ઉત્પન્ન થાય તાે તે પ્રસંગે ખાસ ધ્યાન આપવામાં **આવ**શે. આ ગ્ર**ંથ**માં ભાષા સાદી અને સરળ રાખવા બનતું ધ્યાન આપ્યું છે, તેથી બુદ્ધિશાળા અને સામાન્ય વાચનવાળા સર્વાને આ ગ્રાંથ કાંઈક નવીન ત્રાન આપશે એવી આશા રહે છે. સ્ખલનાએા તરક ધ્યાન આપવા કરતાં સ્રિમહારાજે જે અત્યુત્તમ ભાષ આપ્યા છે તે તરફ લક્ષ્ય આપવા ખાસ પ્રાર્થના છે. જે જે ઉત્તમ જણાય તે સૂરિમહારાજનું સમજવું અને અરુચિકર જણાય તેને માટે મારી જવાયકારી સમજી શ્રંથ સાદ્યંત વાંચવા. એકાદ વખત વાંચ્યાથા તેના ભાવ ળરાળર અંતરગામી ન ઊત**રે** તાે બે–પાંચ વખત મનન કરી ગ્ર**ંથ** વાંચવાે અને વાંચવા કરતાં પણ વધારે વિચાર કરવાે. આથી સ્રિમહારાજ જે ભાવ કહેવા માંગે છે તે સમજાશે. અને સમજ્વય તા પછી વથાશક્તિ તે ભાવ વર્ત નમાં મુકવા. આ પ્રમાણે કરવાથી ગ્રાંથ લખવાતું, વિવેચન કરવાનું અને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાતું પ્રયોજન સિદ્ધ થશે. દેાષને માટે ક્ષમાયાચના કરી અત્ર વિરમું છું. વસતાપંચમી. સવત ૧૯૬૫

મુંબઈ, ગીરગામ બેક રાેડ.

द्वितीयाष्ट्रित्तनी प्रस्तावना

જાહેર પ્રજા તરફથી આ ગ્રંથને ધારવા કરતાં વિશેષ આદર મળ્યાે. તેની પ્રથમાવૃત્તિની એક હજાર પ્રતેના આઠ માસની ટ્રેંક સુદતમાં ઉઠાવ થઈ જવાથાં બીજી આવૃત્તિ હપાવતાં પહેલાં તેમાં વનતા પ્રતેના સાર્વા કરવામાં આવ્યાે, કેટલીક જગ્યાએ વિવેચનમાં ખાસ વધારા કરવામાં આવ્યાે અને શાસ્ત્રીય દર્શિએ કાઈ પ્રકારની સ્ખલના ન રહે તેટલા માટે પંન્યાસછ શ્રી આનંદસાગરજીએ ક્રી વખત આખાે પ્રથ તપાસી આપ્યાે. વળા, વારંવાર પ્રુક જોવાની અગવડ મટાડવા સારુ, બીજ આવૃત્તિની એ હજાર પ્રત હપાવવામાં આવી છે.

પ્રથમ આવૃત્તિના ઉપોદ્ધાતમાં માટા ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે. ખાસ કરીને તે ફેરફાર શ્રી મુનિસું દરસ્ર્ મિ મહારાજના ચરિત્રમાં કરવામાં આવ્યા છે. અતિહ સિક વિભાગમાં સંપૂર્ણ માહિતી મેળવવામાં અનેક મુરફેલી હોવાથી તેમાં સ્ખલના થવી પ્રથમથી સંભવિત લાગતી હતી. મારા એક વિદ્વાન મિત્ર, જેમના આ વિષયમાં ળહુ સારા અભ્યાસ છે અને જેમને જૂની ભાળતની શાધખાળ માટે શાખ છે, તેઓએ મને કેટલીક સ્ખલનાઓ સ્ચવી અને તેમની સ્ચના પ્રમાણે ધણાખરા સુધારા અત્ર કર્યા છે. આ તેઓની સ્ચનાથી મારા ઉપર અને જૈન જાહેર પ્રજા ઉપર તેઓએ માટે ઉપકાર કર્યો છે. તેમના આ સ્થળ ઉપકાર માનું છું. અતિ નમ્રપણે તેઓએ પોતાનું નામ જાહેરમાં મૂકશ માટે પ્રતિ-લંધ કર્યો છે, તેથી તેઓનું નામ લખી શકતા નથી. પણ તેઓ પ્રયાસ કરી મહેનતે જાહેરમાં મૂકશ તો સંવત ૧૦૦૦થી અત્યારથી સુધીના જૈનધર્મ, રાજ્ય અને આચાર્યોના ઉપયોગી ઇતિહાસ તેઓ જાહેર પ્રજાના લાભ ખાતર પ્રગટ કરી શકે એકી સ્થિતિમાં છે. હું તેઓશ્રીને આ પ્રયાસ કરવા આખી કામના નામે વિનંતિ કરીશ. જૈન કામમાં આવા આત્મશ્લાધાની ઈચ્છા વગર ગુપ્તપણે કાર્ય કરનારા પણ છે એ હકીકતની નોંધ લેતાં ળહુ હર્ષ થાય છે.

શાંતરસાધિરાજનું રસત્વ સિદ્ધ કરવા માટે એક **લે**ખ લખવાની જરૂર હતી, પણ **એવે! પ્રસંગ** મળી શકયો નથી: તેથી અઃ આવૃત્તિમાં પણ તે વિષય દાખલ થઈ શકયો **નથી**.

પુસ્તકના મથાળા પર જે વૃક્ષનું ચિત્ર છે તે સાળ શાખાવાળું કલ્પવૃક્ષ છે અને અધ્યાત્મકલ્પવૃક્ષ શ્રંથના સાળ અધિકાર સૂચવે છે. પ્રથમ આવૃત્તિની ભુકા પર એ જ ચિત્ર એમ્બાસ કર્યું હતું, પહ્યુ તે છેવટે તૈયાર થયું તેથી તે તરફ વાચકવર્યાનું ધ્યાન ખેંચી શકાયું નહોતું.

આ બીજ આવૃત્તિ નાં પુક તપાસવામાં મારા મિત્ર મિત્ર ઉજમશી ક્યાળજીએ સાહાય્ય કરી છે તેના આ સ્થળે આભાર માનું છું, તેમજ પં. શ્રી આનં દસાગરજીએ બહુ સ્ક્ષ્મ દર્ષિથી અવેલાકન કરી અનેક સુધારા કરી આપવા માટે તેઓ શ્રીના ફરી વખત આભાર માનું છું.

મારા પૂજ્ય દાદા શ્રીયુત આણંદજી પુરુષોત્તમ, જેઓશ્રીના મારા ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપકાર છે, તેઓના પ્રથમાવૃત્તિ પ્રગટ થયા પછી ચાંડા માસમાં દેહાત્સર્ગ થયા. તેઓ આ પુસ્તક વાંચી આનંદ પામ્યા તેથા મારી તેઓ પ્રત્યેની કરજ અમુક અંશે અદા થઇ એ વિચારથી આનંદ થાય છે.

પ્રથમ આવૃત્તિની પેઠે આ નવીન આવૃત્તિ આધ્યાત્મિક છવન ઉન્નત થવામાં **ઉપયો**ગી થવા**થી** પ્રયાસની સફળતા થશે. કાેઇ પણ જગ્યાએ સ્ખલના જણાય તાે તે મારા ઉપર લખી માેકલવા કૃપા થશે તાે કરી નવીન આવૃત્તિના પ્રસ**ેરા** સુધારા કરવા આફર થશે.

પ્રિન્સેસસ્ટ્રીટ. મનહર બિલ્ડી'ગ. મુંબઈ, શરદ પૂર્ણિમા. ૧૯૬૭

મા. ગિ. કાપહિયા

તૃતીયાવૃત્તિનું નિવેદન

આ ત્રીજી આકૃત્તિ તે સહજ ફેરફાર અને પુક્ષી સૂલા બાદ કરતાં બીજી આકૃત્તિતું પુનસવર્તા છે. કાગળ તથા મુદ્રશ્રુની મેાંધવારીથી કિંમત વધારવી પડી છે. પ્રેસની અગવડને લીધે કેઠલાય વખતથી આ પુસ્તક અલભ્ય હોવા છતાં અને બહુ માગણી છતાં બહાર પાડી શકાયેલ નહી તે ખેદરકારક છેં આશા છે કે આ આકૃત્તિને પણ જાહેર પ્રજા યાગ્ય આવકાર આપશે. માં, ગિ. કા વિ. ૧૯૮૦, સને ૧૯૨૩.

	_		
ο.	(હિપ	_ •	,
- 21	1.C. U	-7	×
7.1	ו ביו		

^{પૃ} ષ્ઠ	પ*ક્ તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
уe	۷	जाव	जीव
૧૧૩	3	मुद्रा	सुदा
૧૧૩	૩ ૧	म,त,ग,ग.	म,त,त,ग,ग.
१४७	30	आद्गम०	आधुगम०
२०६	39	પાસમાં	પાશમાં
२०८	२४	ગુરુમહાજના	ગુરુમહારાજના
२१४	૧ ૬	दम्ता०	द् गता०
२३३	૧૬	–ષરપટી	–૫૫ ટો
२५०	१४	ચિત્ત	ચિત્તે
२८८	૧૩	सुखकृत	सुखकृत्
304	ş	विडम्बकः	विडम्बकः
૩૧૫	٧	ऽत्यृषे !	ऽ च्युचे !

પૂર્વ પ્રકાશકીય

શ્રીયુન માતી ચંદભાઈ ગિરધરલાલ કાપડિયાએ જેમ સમાજ, દેશ અને ધર્મની સેવા કરી હતી, તેમ શાસ્ત્રીય તેમજ બીજા શ્રું શેનું નિયમિત અધ્યયન કરવાની સાથે ધાર્મિક તેમ જ અન્ય પુસ્તકાનું સર્જન-વિવેચન પણ સારા પ્રમાણમાં કર્યું હતું. સાલિસિટર જેવા જવાબદારી લર્ચો તેમજ અન્ય ધણા સમય અને શક્તિ માળી લે એવા વ્યવસાય યશસ્ત્રી રીતે સાથવી જાણવાની સાથે સાથે આ માટેના સમય તેઓ કેવી રીતે ફાજલ પાડી શક્યા હશે, એવા સવાલ સહેજે થઇ આવે છે. આના પુલાસા એક જ છે કે જે પ્રવૃત્તિ સાથે માનવીનું મન એકરસ બની જાય એ માટે એ બધું જ કરી છૂટે છે, અને એમાં પાતાના ચિત્તને સંતાષ થાય એ રીતે પ્રગતિ થાય ત્યારે જ એના મનને નિરાંત થાય છે. શ્રી મોતી ચંદલાઇ આ સત્યના જવલાંત ઉદાહર હાર છે.

આવી બધી અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિએ કરવા ઉપરાંત શ્રી માતીચંદભાઇએ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની જે સેવા બજાવી હતી, તે સાચેસાચ અનુપમ હતી; તેઓ સાચા અર્થમાં સંસ્થાના પ્રાણ હતા. અને એ માટે સંસ્થા તથા સમાજ હંમેશને માટે એમનાં ઓશિંગણ રહેશે.

શ્રી માતીચંદભાઇના ધાર્મિક આધ્યાત્મિક વિવેચનવાળા શ્રંથા ખૂબ લાકપ્રિય ળન્યા હતા. તેઓના સ્વર્ગવાસને એક્વીસ વર્ષ થયા છતાં એમના શ્રંથાની લાકપ્રિયતામાં ઘટાડા થવા પામ્યા નથી. એ વાતની સાક્ષી તેઓના જે અનેક શ્રંથા પૂરે છે, તેમાંના આ શ્રંથ પણ એક છે. આ મૂળ શ્રંથના કર્તા આચાર્ય શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ છે. આ મૂળ શ્રંથ ઉપરનું શ્રી માતાચંદભાઈનું વિવેચન આજથા કર વર્ષ પહેલાં, સને ૧૯૦૩ માં, પહેલી જ વાર, ભાવનગરની જાણીતી શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા તરફથા પ્રકાશિત થયું ત્યારે શ્રી માતાચંદભાઈમાં ઉંમર કક્ત ત્રીસ જ વર્ષની હતી, શ્રી માતાચંદભાઈમાં અધ્યાત્મ કે ધર્મ જેવા ગહન વિષયમાં પણ નાની ઉંમરથી કેવી પરિષક્રવતા આવી હતી, તે આ ઉપરથી જાણી શકાય છે.

આ ગ્રંથની પહેલી ત્રણુ આવૃત્તિઓ અનુક્રમે સને ૧૯૦૯, અને ૧૯૨૩ માં શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સલા—ભાવનગર—તરફ્રથી પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. તે પછી પણુ આ પુસ્તકની માંગ ચાલુ રહેવાથી શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સલાની મંજૂરીથી, એની ચોથી આવૃત્તિ સને ૧૯૫૨માં અને પાંચમી આવૃત્તિ સને ૧૯૬૫માં, શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય તરફથી શ્રી માતીચંદ કાપડિયા ગ્રંથમાળાના પહેલા ગ્રંથાંક રૂપે પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. છેલ્લાં ત્રણેક વર્ષથી આ પુસ્તક કરી અપ્રાપ્ય થઇ જવાથો અને એની માગણી સતત ચાલુ હોવાથી, અત્યારે એની છઠ્ઠી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં અમને આનંદ થાય છે. આ ગ્રંથની આ છઠ્ઠી આવૃત્તિ પ્રગટ કરવાની અનુમતિ ઉદારતાપૂર્ભક આપવા બદલ અમે શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સલ્માના સંચાલોકોનો અંતઃકરણથી આભાર માનીએ છીએ.

શ્રી માતીચંદભાઈ જેવા અનેક સેવાપ્રકૃત્તિએ અને વિદ્યાપ્રકૃત્તિને સરખો રીતે ન્યાય આપવાની ભાવના, શક્તિ અને નિપુણતા ધરાવતા મહાનુભાવના જીવનપરિચય મેળવવાની ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. આ અંગે ''શ્રી આનંદધનજીનાં પદાે, ભાગ ખીજો ''ના સંપાદકીય નિવેદનમાં તથા તેઓને આપવામાં આવેલ અંજલિમાં શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈએ વિસ્તારથી લખેલું હાેવાથી અહીં એની પુનરુક્તિ ન કરતાં જિજ્ઞાસુએને એ લખાણુ જોવાની ભલામણુ કરવી પૂરતી માનીએ છીએ.

આ ગ્રં**થ**તું સ્વચ્છ–સુઘડ મુદ્રભુ કરી આપવા બદલ અમે શ્રી ચંદ્રિકા પ્રિન્ટરીના આભાર માનીએ છીએ.

અંતમાં, જિજ્ઞાસુએ અને અભ્યાસીઓને એ વાતની જાણુ કરતાં અમને આનંદ થાય છે કે શ્રી માતાચંદભાઈએ શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક-વિરચિત જાણીતા 'પ્રશમરતિ' ગ્રંથ ઉપર પણ વિવેચન લખેલું છે. જે વિદ્યાલય હસ્તક છે અને હજુ અપ્રગટ છે. આ ગ્રંથ બને તેટલા વહેલા વાચકા– જિજ્ઞાસુએ સમક્ષ રજૂ કરવાની અમારી ઉમેદ છે.

ઍાગસ્ટ ક્રાંતિ માર્ગ', **મુ'બઇ∼૩**૬ શ્રી જય'તિલાલ રતનચ'દ શાહ શ્રી બાલચ'દ ગાંડાલાલ દાશી શ્રી રતિલાલ ચીમનલાલ કાેડારી

વૈરાગ્યરસ

भोगे रोगभयं, कुले च्युतिभयं, विते नृपालाद्धयं, मोने दैन्यभयं, बले रिपुभयं, रूपे जराया भयम् । शास्त्र वादभयं, गुणे खलभयं, काये कृतान्ताद्धयं, सर्व वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां, वैराग्यमेवाभयम् ॥

ભોગાને વિષે રાગાત્પત્તિના; કુલને વિષે ભ્રષ્ટ થવાના. પૈસાને અંગ રાજાના, મૌનમાં દોનતાના, ળળમાં શત્રુગણના, રૂપને વિષે વૃદ્ધાવસ્થાના, શાસ્ત્રનિપુણતાને વિષે વાદવિવાદના, ગુણને વિષે દુર્જન પુરુષોના, દેહને અંગે યમરાજના—એ રીતે પૃથ્વીપીઠને વિષે મનુષ્યાને સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે. અભય-ભયરહિત—હોય તો તે એકમાત્ર વૈરાગ્ય—અધ્યાત્મરસ છે.

અધ્યાત્મરસ

दम्भपर्यतदम्भोलिः सौहार्दाम्बुधिचन्द्रमाः, अध्यात्मशास्त्रमुत्तालमोहनालयनावलः । कान्ताधरे सुधास्वादाधूनां यज्ञायते सुखं, बिन्दुः पार्थ्व तद्ध्यात्मशास्त्रस्यादसुखोद्धेः ॥

દંભરૂપ પર્વતને ભેદવાને વજ સમાન અને મિત્રતાર્પ સમુદ્રની વૃદ્ધિ કરવાને ચંદ્ર સમાન અધ્યાત્મશાસ્ત્ર માહજાળના વનને ભાળવાને દાવાનળ સમાન છે. સ્ત્રીના અધરરસનું પાન કરતાં યુવાન પુરુષને જે સુખ ભપજે છે, તે સુખ અધ્યાત્મશાસ્ત્રના સ્વાદના સુખરૂપ સમુદ્ર પાસે માત્ર એક બિંદુતુલ્ય છે.

-- ઉપાધ્યાય શ્રી યશાવિજયજ : અધ્યાત્મસાર

ઉપાદ્ધાત

ચાર પ્રકારના અનુયોગો—કલ્યાનુયાગ, ચરણકરણાનુયાગ, ગિણતાનુયાગ અને કથાનુયાગ—આ ચાર વિભાગમાં ધર્મશાસ્ત્રના સમાવેશ થાય છે. આ ચાર અનુયાગા પૈકી ધર્મકથાનુયાગ બહુ સરળ રીતે ઉપદેશ આપી ખસસ કરીને બાળજીવાની કલ્પનાશક્તિ પર જબરજસ્ત અસર કરે છે અને તેની અસરથા ચરણકરણાનુયાગ વડે થતી કિયાની હૃષ્તિ પ્રમાણે જીવનને તદ્દદારા સફળ કરે છે, પણ હૃત્વાભાસોવાળી યુક્તિઓ અથવા કુયુક્તિએ શ્રવણગાચર થતાં તેમ જ આત્માનું અસ્તિત્વ, પૃથ્વીનું અનાદિત્વ અને વ્યક્તિગત સૃષ્ઠિકર્તુ-ત્વિનરાસ વગેરે પ્રશ્નોના પ્રસંગ પડતાં તે ગૂંચવાઈ અય છે, લથડી અય છે અને ઘણીવાર કેંદ્રમાંથી સરી અય છે. તે વખતે ચરણકરણાનુયાગ, જેના વિષય ક્રિયાકાંડ પરત્વે છે, જેના અભ્યાસ કલ્યાનુયાગ કે કથાનુયાગના અભ્યાસીને સુસ્ત કરવામાં સહાયભૂત થઇ શકે છે, તેની આવશ્યકતા બહુ એાછી રહે છે. નવીન અભ્યાસ શરૂ કરનારને ચરણકરણાનુયાગના વિષય બહુ ઉપયાગી નથી. ગણિતાનુયાગના વિષય બહુ બહુ કઠીન અને શુષ્ક છે. જેને એ વિષય પર સ્વાભાવિક પ્રીતિ હોય છે તેને તે બહુ આનંદ આપે છે અને ચારોક્સ બનાવે છે, પણ આ વિષય કાઈ દિવસે સીધી રીતે સર્વથા લાકપ્રિય થયા નથી અને થવાના નથી.

૧૯યાનુયાગ--દ્રવ્યાનુયાગના વિષયની હકીકત આધી તદ્દન જુદી છે. એ વિષય બહુ જ ઉપયોગી છે અને તેના અનેક વિલાગા છે. બુદ્ધિબળને મજખૂત કરનાર અને તેમાંથી જ જન્મનાર આ વિષય **ઉપર શાસ્ત્રની** મહત્તા, ગંભીરતા, ઉદારતા અને ગહનતાના આધાર રહે છે. માનસિક શક્તિઓ પૈકા કલ્પનાશકિતને પાેષણુ આપી માર્ગ કરનાર તાે બાળજીવાે ઉપર જ અસર ઉપન્નવી શકે છે, પણ તકે-બુદ્ધિ-प्रज्ञा ઉપર અસર કરી કાર્ય કરનાર કદાચ શાહે વખત અલ્પાંશે કે અધિકાંશે કૃતેહ પામે, પરંતુ પરિણામે તા તેના જ સંપૂર્ણ વિજય થાય. આ હકાકત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથા, કારણ કે બાળજવાના વર્ગ િયનકેળવાયેલાના બનેલા હાય છે, અને તેઓનું ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન કથાશ્રવણ અને ઇશ્વરસ્મરણમાં પરિપૂર્ણ થાય છે : જ્યારે લુહિમાનાનું કર્તવ્ય તત્ત્વજ્ઞાનનાં ગૃઢ રહસ્યા વાંચી-વિચારી-સમજ તેનું તાત્પર્ય શાધવા-સમજવામાં સમાયેલું હાય છે. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે આવા મક્કમ પાયા પર બધાયેલા શાસ્ત્રના જ જય થવાના સંભવ છે. પરંતુ તે કાર્ય તેના દ્રવ્યાનુયાગ કેવી સ્થિતિ પર છે, કાણે ખતાવ્યા છે, કેવી રાતે બતાવ્યા છે, તેનું અ'તિમ સાધ્યબિંદુ શું છે અને તેમાં અરસપરસ કાંઈપણ વિરાધ છે કે નહિ એ પ્રશ્નો પર લટકે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી કાઇ પણ ધર્મની મહત્તા સમજવા માટે તેના દ્રવ્યાનુયોગની મહત્તા સમજવાની જરૂર પડે છે અને તેની કિંમત પણ તેનાથી થાય છે. આ દ્રવ્યાનુધાગની મહત્તા કેટલી છે તે વિચારવા જેવું છે. કર્મની શક્તિ, તેના વ્યંધ-ઉદયાદિ ચતુષ્ટય, તેના ઉદ્દવર્તાન, સંક્રેમણ, અપવર્તાનાદિ પ્રકાર, પરમાણુના સ્વભાવ, નિગાદનું સ્વરૂપ, આત્મદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વગેરે પ્રશ્નો આ અનુયાગમાં ચર્ચાય છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હોય ત્યારે જ સમક્તિ થાય અને સમક્તિ વગરની ક્રિયા તેા અંક વગરનાં શન્યા જેવી છે. શ્રહાને સ્થિર રાખનાર તત્ત્વન્નાન-તત્ત્વભાષ જ છે. તત્ત્વનાનથી કમનસીંગ રહેલા પ્રાણી સહજમાં શ્રદ્ધાથી બ્રષ્ટ થઈ જાય છે, કારણ કે તેની શ્રદ્ધાના પાયા ઊંડા હાતા નથી; જ્યારે બુદ્ધિમાન વિદ્વાનના સંબંધમાં તેમ બની શકતું નથી. અનેક ઉપયોગી વિષયો ચર્ચવા ઉપરાંત શ્રદ્ધાને સ્થિર રાખનાર તરીકે ક્રવ્યાનુયાગ જ બહુ ઉપયોગી છે.

કલ્યાનુચાગમાં વિષચા—કલ્યાનુચાગના વિષય બહુ વિશાળ છે. તેના પેટા વિભાગમાં અનેક ઉપયોગી વિષયો**ના** સમા**વેશ થાય છે.** દરેક ધર્મના વ્યવસ્થાસર અલ્યાસ, તે સર્વની પરસ્પર સરખામણી તર્ક, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર વગેરે વિષયો તેમ જ વસ્તુસ્વભાવશાસ્ત્ર Metaphysics અને નીતિશાસ્ત્ર Ethicsનો સમાવેશ પણ કવ્યાનુયોગમાં થાય છે. વસ્તુસ્વભાવશાસ્ત્ર એ આપણા ખરેખરા ક્રવ્યાનુયોગ છે. બાલા વસ્તુ અને આત્મિક વસ્તુઓનો અરસપરસ સંખંધ, એકબીજ પર થતી અસર અને તેઓનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ક્રવ્યાનુયોગમાં બતાવવામાં આવેલું હોય છે. એક જીવના નિગાદમાંથી નીકળીને નિરૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવા સુધીમાં વિકાસ કેની રીતે થાય છે, કેવી કેની ગતિઓમાં કેવા કેવા વેશ ધારણ કરે છે, કેવાં કેવાં પ્રાણીઓના વિચિત્ર પ્રકારના સંખંધમાં આવે છે અને આ સર્વ વેશ અને સંખંધનું વાસ્તવિક કારણ શું છે, કર્મ અને પુરુષાર્થને પરસ્પર કેવા સંખંધ છે એ વગેરે અનેક ક્રવ્યાનુયોગ ખતાવે છે. વ્યવહારનીતિના વિષય આ જ અનુયોગમાં આવે છે. આથી માલુમ પડશે કે ક્રવ્યાનુયોગ શબ્દ બહુ વિશાળ છે અને તેમાં અનેક વિષયોના સમાવેશ થાય છે.

અધ્યાત્મનું સ્થાન અને અધ્યાત્મના વિષયા—કવ્યાનુયાગના પેટામાં જે વિષયા આપણે જોયા ते पैडी ओड पढ़ अगत्यनी विषय अध्यातम शास्त्रनी छे. आतमानमधिकृत्येत्यध्यातमम् अथवा आतमनीत्य-ध्यात्मम्. આત્મા શું છે ? કાહ્યુ છે ? તેના વિષય કેવા છે ? તેના પૌદ્દગલિક વસ્તુઓ સાથેના સંબંધ કેવા છે ? કચારના છે ? કેટલા વખત સુધીના છે ? તેનાં સગાં-સનેહીએા, મિત્રા અને સંબ'ધીઓના યોગ કયા કારણાથી થયા છે અને તે સર્વમાં વસ્તુસ્વરૂપ યથાસ્થિત શું છે? કેવું લાગે છે? ખાટું સ્વરૂપ સત્ય જેવું લાગે છે તેતું કારણ શું છે? આત્માની શુદ્ધ દશા કઇ? તેવી કચારે હતી? નહેાતી તાં કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે ? તેને માટે કેવા પુરુષાર્થ કરવા પડે? આત્મા અને કર્મના સંબંધ કેવા છે? કર્યા સુધાના છે?—આ સર્વ અધ્યાત્મ ગ્ર'થના મુખ્ય વિષયા છે. એના સમર્થનમાં અનેક પ્રકારની શિક્ષાએા, સદ્યુણ ગ્રહણ કરવાના પ્રસંગા, સ્થાના અને કારણા, કર્મમળને દૂર કરવાના ઉપાયા અને વૈરાગ્યવાસિત હૃદય કરવાનાં અનેક સાધના અધ્યાતમના વિષયમાં સીતરેલાં હાય છે. ભાવનાનું સ્વરૂપ, ભવની પીડા, પૌદ્દગલિક પદાર્થોની અસ્થિરતા, રાગદ્રેષનું વિચિત્રપણં, કામનું અ'ધપણં. ક્રોધનું દુજે યપણં, કષાયનું ક્લિષ્ટપણં, વિષયોનું વિરસપણં, પાપ-સ્થાનંકાનું અધાગમનપહું, પ્રેમનું અનિત્યપહું, જીવનનું ક્ષચ્ચિકપહું વગેરે અનેક વિષયા અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં વ્યતાવવામાં આવેલા હોય છે. મનુષ્યની મનાવૃત્તિને વ્યરાબર આંકુશમાં રાખનાર આ અધ્યાત્મ વિષય વહુ જ અગત્યના છે. દ્રવ્યાનુયોગના અનેક વિષયો પૈકા આપણા પ્રસ્તુન વિષય અધ્યાત્મના છે. તેથી તે શા છે ? તેના અધિકારી કાબ છે ? તેનાં લક્ષણા કયાં છે ? આ જમાનામાં આ વિષયની ક્રાઈ પણ રીતે જરૂ-રિયાત છે કે નહિ? એ ભાબતમાં વિચાર કરવા અત્ર પ્રસ્તુત છે. આત્મા સંભ'ધી અને તેને ઉદ્દેશીને જે ગાન થાય તેને અધ્યાતમ ગ્રાન કહેવાય છે.

આત્માનું સ્વર્ષ—આત્મા કાલ્યુ છે અને કેવા છે, એવા પ્રશ્ન સહજ ઉત્પન્ન થાય તેવા છે. એ વિષયમાં વિશેષ ઊતરવા જતાં અતિ વિસ્તાર થાય, પહ્યુ જૈન શાસ્ત્રકાર એના સંખંધમાં શું કહે છે, તે બહુ સંક્ષેષમાં ધ્યાનમાં લેવું, એ આ ગ્રંથ સમજવાનું પ્રથમ પગથિયું છે. આપણા શરીરમાં ગમન કરવાની શક્તિ પગમાં નથી, જોવાની શક્તિ ચક્ષુઓમાં નથી, સુંઘવાની શક્તિ નાકમાં નથી, પહ્યુ એક અંતરંગ સત્તા એ સર્વને નિયમમાં મૂકે છે. એમ ન હાય તો મૃત શરીરને પહ્યુ પગ, નાક અને ચક્ષુ હોય છે, છતાં તેના તેને કાંઈ ઉપયોગ નશ્રી. એ અંતરંગ સત્તાને આત્મા તરીકે ઓળ-ખવામાં આવે છે. તે પોતે નિલેપ અવસ્થાને પામે ત્યારે તો તદ્દન શુદ્ધ છે અને તેના પ્રદેશા નિર્મળ તેમ જ અરપી છે, પરન્તુ કર્મપુદ્ગલના અનાદિ સંબંધથી તે વિચિત્ર વેશા ધારણ કરે છે અને તેથી તેનું મનુષ્ય, તિર્યાંચ, દેવતા અને નારકા વગેરે નામ આપવામાં આવે છે, કર્મ સંબંધથી જ તે કામ-કાંધાદિક કરે છે અને સુખદુઃખ સહન કરે છે. તેની સાથે લાગેલાં અને લાગતાં કર્માં તે સર્વ પૌદ્દગલિક જ છે. તેની શક્તિથી

આત્માની શક્તિ હણાય છે અને તે સંસારમાં રાજો છે. વસ્તુઃ આત્માનું સ્વરૂપ લક્ષણ ગ્રાન, દર્શન અને ચારિત્રમય છે. સર્વ વસ્તુઓને તથાસ્વરૂપે દરેક સમયે જોવી, જાણવી અને સ્થિરતા રાખવી, આ આત્માનાં લક્ષણા છે. અથવા તે ગુણા અને આત્માના અભેદ છે. આ શહ દશા કર્મને લીધે દળાઇ ગઈ છે. આવ્છાદન પામી ગઇ છે, આવરાઇ ગઈ છે; જેમ દીવા કરતા પડદા કરવાથી તેના પ્રકાશ ઝાંખા દેખાય છે. પણ જ્યારે જોઇએ ત્યારે અંદર દીવા તા પ્રકાશિત છે જ. માત્ર આચ્છાદના દૂર કરવાની જરૂર છે; તે જ પ્રમાણે આત્માના સંખ'ધમાં સમજવું. આ આચ્છાદના દૂર કરવાનું કર્તાવ્ય પ્રત્યેક પ્રાણીનું છે. જ્યારે કર્મા તદ્દન દૂર થાય છે ત્યારે આ આત્માએ માક્ષ મેળવ્યા કહેવાય છે. એક વખત સર્વ કર્મ સાથેના સંભ'ધ છુટી જાય અને તેના માક્ષ થઈ જાય તા પછી આત્માને અત્ર કરી વાર આવવું પડતું નથી, તેથી માક્ષુનું સુખ અવ્યાખાધ કહેવાય છે. જ્યાં સુધી આ છવ સંસારમાં છે ત્યાં સુધી તેને સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, ઘરેલાં પર મમત્વભાવ છે અને કામ, ક્રોધાદિક કરે છે— આ સર્વ વિભાવન દશા છે. પરંતુ કર્માવૃત્ત સ્થિતિને લીધે તે સ્વભાવદશા થઇ પડી છે. પરમ વીર્ધ સ્ટ્રરણા કરવાથી આ છવ પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટ કરી શકે છે. આ મતુષ્યજીવનના મુખ્ય ઉદ્દેશ સર્વ કર્મને તદ્દન દૂર કરવાનો અથવા તેમ બનવું અશક્ય જણાય તા કર્મનો ભાર જેટલા બને તેટલા એછા કરવાના છે, અથવા, વધારે ચેક્કિસ શબ્દામાં બાલીએ તા, પ્રયાસ તે પ્રકારના હાવા જોઇએ. અને આ કાર્યની ક્તેહ ઉપર જ જિંદગીની કતેહના આધાર છે. જો કર્મ અને આત્મા બે પ્રથક પ્રથક ન હોય અને તેનો પૂર્વ ભવ સાથે સંખંધ ન હોય તો જુદાં જુદાં પ્રાણીઓમાં જન્મથી દેખાતું અલ્ય-વિશેષ ત્રાનીપર્શ, ધનવાન અને તિર્ધ નપણં, શરીરતું આ રાેગ્ય અને રાેગાયણં, માનસિક સ્થિરપણં અને અસ્થિરપણં વગેરે અનેક તફાવતા અને તેની અંદરની તરતમતાના ખુલાસા ખીછ ફાઈ રીતે થઈ શકતા નથી. તેમજ જો પુનર્જન્મ ન હાય તા આ ભવમાં નીતિના નિયમાને અનુસરવાની ક્રાઈ પણ લાલચ રહેતી નથી: ક્રક્ત વ્યવહારમાં રળી ખાવા ખાતર નીતિના દેખાવ કરવાની જ જરૂર સિવાય વિશેષ આવશ્યકતા જણાય નહિ.

આત્માના વિકાસ—કર્મથી આવત આત્માના આવી રીતે વિકાસ થાય છે. તે પાતાના કર્માનસાર ઊંચા ચઢતા જાય છે. અનાદિ નિગાદમાંથી નીકળી વ્યવહારાશિમાં આવી પૃથ્વી, અપ. તેજસ, વાયુ અને વનસ્પતિપહાં પામી, બે ત્રહા અને ચાર ઇંદ્રિયા પ્રાપ્ત કરી, પાંચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્ધાંચ થાય છે અને વળા ભવિતવ્યતા પ્રસન્ત થાય અને કર્મ વિવર આપે ત્યારે, મતુષ્ય થઇ કાર્ય સાધે છે. સર્વ કર્મથી માક્ષ મનુષ્યગતિમાં જ થાય છે. Evolution-વિકાસસિદ્ધાંત અને જૈનની ગતિ-આગતિના સિદ્ધાન્તમાં એક માટા તકાવત એ છે કે વિકાસવાદવાળા એમ માને છે કે "આ જીવ એક વખત અમુક હદ સુધી આવ્યા ત્યાર પછી તે ગમે તેવાં કાર્યો કરે તાપણ તે નીચે ઊતરતા નથી; પાતાની તે ને તે સ્થિતિમાં તે ગમે તેટલા કાળક્ષેપ કરે પણ તે પાછા પડતા નથી. એક છવ ચઢતાં ચઢતાં મનુષ્ય થયા તા પછી તે તિર્ય ચ થઈ શકે નહિ; ગમે તેવાં પાપ કરે તાપણ તે મતુષ્ય તા થવાના જ. ત્યાં તે સખદુઃખ પામે તે સર્વ કર્મ પ્રમાણે પામે છે." જૈન શાસ્ત્રકાર આ હકીકતના સંબંધમાં બુદી રીતે વાત કહે છે. તેઓ કહે છે કે "વિકાસ અને અપકાન્તિ સાથે જ છે. અશુભ કર્મ કરવાથી આ જીવના પાત થાય છે અને મતુષ્ય મહાપાપી કાર્યો કરે તા પંચે દિવ તિર્થ મા તા શું પણ એક દિવ જેવી અધમ ગતિમાં પણ ચાલ્યા જાય છે. " આ પ્રમાણે જૈન શાસ્ત્રકાર આત્માની હયાતિ અને તેના કર્મજન્ય વિકાસ, અપકાન્તિ અને માક્ષ-પ્રાપ્તિ થયે સર્વ કર્મના નાશ માને છે. આત્મામાં અનંત શક્તિ હોવાથી આ સર્વ કાર્ય તે પાતે જ કરે છે. તેને આમાં કાઈની મદદ, પ્રેરણા કે ઈચ્છાની જરૂરિયાત રહેતી નથી, પરંતુ જે મદદ કે પ્રેરણા થાય છે તે નિમિત્તકારણરૂપ છે; એની પણ કેટલેક અ'શે આવશ્યકતા છે અને તે હેતુ વડે જ આ અ. ક. ૩

મુંથતા પ્રયાસ છે. નિશ્ય નયે આત્મા કર્મથી નિલેપ છે અને તે જ તેના સ્વભાવ છે. સુવર્ણમાં જેમ સુવર્ણત્વ ત્રણુ કાળમાં રહેલું છે, જયારે તે માટીથા વીંટાયેલું ખાણમાં હતું ત્યારે પણ તેનામાં સુવર્ણત્વ હતું અને જયારે તેની સાથેથી માટી છૂટી પાડી, તપાવીને સાક કરી, પાસા પાડવામાં આવ્યા ત્યારે પણ તેમાં સુવર્ણત્વ છે જ; તેવી જ રીતે આત્મામાં તેનું શુદ્ધ આત્મત્વ ત્રણ કાળમાં છે. પણ તે અપૂર્વ વીર્ય-સ્કૃરણાથી જ પ્રગટ થાય તેવું છે. જયાં સુધી પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી ખાણમાં રહેલા સુવર્ણની સાથે તેની સરખામણી કરવી. આ જવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તે સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય ત્યારે પ્રગટ થાય છે. એ દશાને મોક્ષદશા કહેવામાં આવે છે. એ સ્થિતિમાં જીવના મૂળ સ્વભાવ—અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ અનંત ગુણા—પ્રગટ થાય છે. એ સ્થિતિ એક વખત પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેમાંથી કાઈના પાત થતા નથી, કર્મની સાથે કરી વાર સંખંધ થતા નથી અને સંસારનાં દુઃખા કરી વાર ભાગવવાં પડતાં નથી; કારણ કે કારણના આત્યં તિક નાશ થયેલા હોવાથી કરીને સંસાર-પરિભ્રમણરૂપ કાર્ય નિષ્યન્ય થતું જ નથી. આત્માને નિગ્રાદઅવસ્થામાં જે દુઃખા અવ્યક્તપણે ભાગવવાં પડે છે અને નારકા તથા તિર્ય ચાતમાં વસત્યા છે તેની સરખામણી કરીએ ત્યારે મેાક્ષની મહત્તા સમજ્ય તેવું છે. આત્માના વિકાસ આવી રીતે થાય છે.

અધ્યાત્મશાસનું સાધ્ય—આ આત્મા સંખંધી ત્રાન મેળવવું, તેના નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ આદિ ધર્મીના વિચાર કરવા, તેના ગુણાને સમજવા, તેના અને પુદ્દગલના સંખધ વિચારવા, પુદ્દગલ અને આત્મામાં બાહ્ય દર્ષિએ જણાતા અલેદ અથવા એક્શભાવ સમજવા, તેનું મૂળ સ્વરૂપ યથાસ્થિત આકારમાં સમજવું, તે સંબધનું અનિત્યત્વ વિચારવું, જવના અને અન્ય સગાંસ બધાંઓના સંબધ વિચારવા, તેનું અનિત્યપણું સમજવું, ઘર, પૈસા અને ખીજ પૌદ્દગલિક વસ્તુએ સાથેના સંબંધની વિચારણા કરવી વગેરે વગેરે અનેક વિષયોના સમાવેશ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં થાય છે. ટ્રાંકામાં કહીએ તા, આત્મા સંભંધી સીધા વિચાર કરવાનું સ્થાન અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. એ દ્રવ્યાનુચાગના પેટાવિષય છે એમ આપણે અગાઉ જોઈ ગયા **છીએ**. કેટલાક ચાર્લ કા આત્માનું અસ્તિત્વ જ સ્વીકારતા નથી, તેઓની સાથે અધ્યાત્મ બ્રાંથા તકરા-રમાં ઉતરતા નથી. અધ્યાત્મમંથા આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારીને જ આગળ ચાલે છે. એના સંભંધના વાદ-<u>વિવાદ કરવાનું યાગ્ય ક્ષેત્ર તર્ક -ન્યાયના પ્રાંથા છે. આત્માનું નાસ્તિત્વ માનવામાં કેટલા હેત્વાભાસા થાય છે, કુદ-</u> રતના કેટલા આવિભાવા તેથી ખુલાસા થયા વગરના પડી રહે છે વગેરે મુદ્દાએ પર તર્ક શાસ્ત્રની દ્લીલપુર:સર વિવાદ ન્યાયમું થામાં ચાલે છે. આ મું થ અધ્યાતમના જ હોવાથી આમાં પણ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારીને જ ચાલવાની રીતિનું અનુકરણ કરવામાં આવ્યું છે. આત્મવાદ એટલા લાંખા છે કે ઉપાદધાતમાં તે લખવા ખેસીએ તા ગ્રાંથગૌરવ બહુ થઇ જાય, તેથી તે છાડી દેવા પડથો છે. અહીં તા માત્ર એક જ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે અને તે એ છે કે આત્મા વગર આપણે ગતિ કરી શકાએ નહિ, ખાલી શકાએ નહિ અને શભાશભ કળાના અનુભવ કરી શકીએ નહિ. છૂટા પડેલા પથ્થરમાં અથવા શુષ્કકાકમાં અને પ્રાણી-આમાં લાગણી સંખંધી જે તફાવત છે તે માત્ર આત્માની ગેરહાજરી-હાજરીને લીધે જ છે. આ ગૂઢ વિષયમાં અધ્યાતમ ગ્રાંથા પ્રવેશ કરતા નથી, કારણ કે તેમ કરવાની જરૂર જ તેઓને રહેતી નથી. પાતાની નિર્માણ કરેલી હદ ઍાળંગી આગળ ચાલવું એ નકામા કાળક્ષેપ છે. આત્મવાદ સમજવા યેાગ્ય છે: તર્ક શાસ્ત્રની રુચિવાળાએ તે ન્યાયના ગ્રંથાથી એઇ લેવા. અધ્યાત્મના ગ્રંથામાં અગાઉ જણાવેલા મુખ્ય વિષયા પર વિસ્તારથી અથવા સંક્ષેપથી ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યા હાય છે અને વિષયની યાગ્યતા એકને તેની હદ બાંધવામાં આવી હાય છે. તે સર્વ વિષયોના ઉદ્દેશ આત્મા અને પુદ્દગલના સંબંધ **અને એદ** ખતાવવાના બહુધા હાય છે. આને અ'ત્રે **પુદ્રમક્ષદગ્યનું સ્વરૂપ, કર્મ** પ્રકૃતિનુ સ્વરૂ**પ, તે**ના

ખંધાદિ ચતુષ્ટય (બંધ, ઉદય, ઉદીરહ્યું અને સત્તા), તેની આઢ મૂળ અને એક્સા અઢુાવન ઉત્તર-પ્રકૃતિએક, તેએકનું જુદે જુદે ગુહુસ્થાનંક એક્ઝાવધતાપહું—વધવાઘટવાપહું, કર્મના અને આત્માના સંબંધ, ઉદયક્રિયા વખતે જીવને થતા ક્લેશ, જુદા જુદા પ્રકારનાં સુખ-દુ;ખનાં કારહ્યું, માહનીય આદિ કર્મોનું સ્વરૂપ, તેએકની પ્રેરહ્યાથી રમાતા સંસારખેલ, પૌદ્દગલિક પદાર્થીનું અસ્થિરપહું, સગાંસંબંધીએકનું અશરહ્યુપહું વગેરે વગેરે અનેક વિષયા ચર્ચા હોય છે. મુખ્ય વિષયાના સાથે આડકતરી રીતે આ જીવને સંસારથી વરાગ્ય થાય, વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્ય અને ભેદનાન પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે ખીજા અનેક શિક્ષાના વિષયા અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં પહ્યુ ચર્ચવામાં આવે છે. આ સર્વના ઉદ્દેશ માત્ર એક જ હોય છે અને તે આત્માને પાતાનું ખરું સ્વરૂપ અવરાઇ ગયું છે તે પ્રસિદ્ધ કરવા તરફ દારવાના હોય છે.

મંઘના અધિકારી—આટલા ઉપરથી અધ્યાત્મ પ્રંથાના અધિકારી કાળુ ? એ પ્રશ્નના પણ નિર્ણય થઈ જાય છે. જેઓએ આત્માની હયાતી સ્વીકારી તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા નિર્ણય કર્યો હોય, એટલે કે જેને આપણે મુમુક્ષુ છવા કહીએ છીએ, તેઓ આવા પ્રંથના પ્રથમ પદે અધિકારી છે અને ખાસ કરીને તેવાઓને જ ઉદ્દેશીને આવા પ્રંથા લખાય છે. સામાન્ય અધિકારીમાં મે વિભાગ છે; જેઓ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારતા હોય, પણ તેનું વાસ્તિવિક સ્વરૂપ અને તેના પુદ્દગલ સાથેના સંખંધ સમજતા ન હોય તેવાઓને રુચિ ઉત્પન્ન કરવા સારુ આવા પ્રંથા ઠીક કાર્ય બજાવે છે. આવા પ્રાણીઓ આવા પ્રકારના શ્રંથા વાંચી—વિચારી વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરે છે અને પરિણામે થાડા વખતમાં પ્રથમ વર્ગમાં દાખલ થઇ શકે છે. આવા મનુષ્યા પણ શ્રંથ વાંચવાના અધિકારી છે. બીજા વિભાગમાં ધર્મથી વિમુખ નાસ્તિકા આવે છે. તેઓ આવા શ્રંથના અધિકારી નથી. તેઓને આવા શ્રંથોથી લાભ થવાના સંભવ બહુ અલ્ય છે. તેઓએ ગુરુમુખથી અથવા સ્વતઃ અભ્યાસથી આત્માનું અસ્તિત્વ, તેના માક્ષ અને કર્મનું સ્વરૂપ પ્રથમ સમજી પછી જ અધ્યાત્મશ્રંથના અભ્યાસ કે વાચન કરવું. આવી રીતે કરેલું વાચન જ તેઓને અધિકારી બનાવી શકશે.

આવા **ગ્ર'થની આવશ્યકતા**—હવે આપણે સર્વધી અગત્યના વિષય પર આવીએ છીએ અને તે એ છે કે આવા અધ્યાત્મ–વૈરાગ્યગ્ર થાની આ જમાનામાં કાંઈ જરૂરિયાત છે કે નહિ ? અધ્યાત્મ સિવાય ૬૧્યાનુયાગના વિષયા આડકતરી રીતે આત્મા સાથે સંખંધ ધરાવે છે, ત્યારે આત્મા પાતે જ્રાણ છે ? તેનું સ્વરૂપ શું છે ? તેના વિષયકષાયાદિ સાથે સંબંધ કેવા છે ? કેટલા વખત સુધીના છે ? આત્માનું સાધ્ય શું છે? તે કેમ અને કચારે પ્રાપ્ત થાય ?—વગેરે બહુ અગત્યના આત્માને લગતા વિષયા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ચર્ચે છે, તેથી તે આત્માને સીધી રીતે બહુ ઉપયોગી છે. ત્રણિતાનુયાત્રથી બુહિ વિકસ્વર થાય છે. કથાનુયાત્રથી થયેલી શ્રહા દઢ થાય છે અને શુદ્ધ ચારિત્રવાનનું અનુકરણ કરવાની ઈચ્છા થાય છે. ચરણુકરણાનુચાેગથી અાત્મા સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં ઉદ્યમવંત થાય છે. આ સર્વ ભાબતા આત્મિક ઉન્નતિમાં આડકતરા ભાગ ભજવે છે; જ્યારે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર તા આત્માને સીધી રીતે ઉપયોગી થાય તેવી વસ્તુઓ અને વસ્તુતત્ત્વા નિરંતર તેના જ્ઞાનચક્ષુની સમીષ રાખી મૂકે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના મુખ્ય વિષય વૈરાગ્ય છે. સાંસારિક સર્વ પદાર્થી પરથી રાગને દૂર કરી નાંખવા એ વૈરાગ્યના મુખ્ય વિષય છે. સાંસારિક પદાર્થીમાં શેના શેના સમાવેશ થાય છે, એ વિચાર ઘણી વખત આવે છે. એમાં સર્વ પૌદ્રગલિક વસ્તુઓના સમાવેશ થાય છે. આ જીવને એક ઘડિયાળ કે કપાટ કે કાચ જોઇ તે લેવાનું મન થશે. મળશે તાે તેના પર પાલીશ કરાવવાનું મન થશે. પાલીશ થયા પછી કાઈ તેને અડકશે અથવા કાઇ તેને ડાધા પાડશે તા તેને તે ગમશે નહિ. આવી રીતે અજીવ પદાર્થ પર રાગદશાના કારણાથી મમત્વ થાય છે. એવી જ રીતે પાતાનાં કપડાં, ધરેણાં અને ધન ઉપર મમત્વ થાય છે. આ મમત્વભાવ એવા સખ્ત **હાય છે** કે શરીર

પરના મમત્વ કરતાં પણ ઘણીવાર તે વધી જાય છે. ધનના મમત્વથી પ્રાણી ગમે તેવું દુવંચન બાલે છે, ગમે તેની સાથે લડે છે, પાતાના સ્તુતિ કરે છે અને ગમે તેવું અકૃત્ય, અપ્રામાિલ્કપણું કે હિંસા કરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. આવી જ જાતનું મમત્વ પાતાનાં પુત્ર, રહ્યા અને ખીજન સંખંધીઓ પર થાય છે. એને પરિલામે જીવ અનેક પ્રકારનાં નાટકા કરે છે, ચાળા કરે છે અને બાળચેષ્ટા કરે છે. આવી જ જાતનું પણ સર્વથી વધારે સખત પાતાની જાત પરનું મમત્વ છે. એના મમત્વ ખાતર જીવ માનસિક તેમ જ શારીરિક અનેક ઉપાધિઓ સહન કરે છે. આ માહ અને મમતાનું વાસ્તિવિક સ્વરૂપ સમજવાની બહુ જરૂર છે. સર્વ પીદ્યલિક પદાર્થી પર છે; એને અને આત્માને કોઇ જાતના સંખંધ નથી. આત્માને તે! તેઓ પરના મમત્વથી ઊલડું વધારે સહન કરવું પડે છે, વગેરે વિષયા મનમાં સ્કૂટ કરવાની જરૂર છે. તેમ થાય ત્યારે જ સમજાય છે કે આત્મવ્યતિરિક્ત ખીજ કાઈ પણ વસ્તુ પર મમત્વ રાખવું તે તદ્દન મૂર્ખતા છે. સંસાર છે, પરિભ્રમણ છે. આ સ્થિતિનું નામ વૈરાબ્ય કહેનાય છે.

વૈરાગ્યમમત્વ- विगतो रागो यस्मात् विरागः, तस्य मात्रः वैराग्यमः — એટલે જેનામાંથી રાગ ગયો તે વિરાગ અને તેના ભાવ તે વૈરાગ્ય. રાગ અને મમત્વ એ પર્યાયવાચી શબ્દો છે, લગભગ એક જ અર્થવાળા છે. રાગ–દેષ બહુ જ નિકટ સંબંધવાળા હોવાથી આ વિષયમાં જ્યાં જ્યાં રાગ શબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં દેષ શબ્દ સાથે જ સમજી લેવા. આ રાગ પ્રાણીને ખરેખરા કસાવનાર છે. એનું દુ;ખ એ છે કે રાગ કરતી વખત ઘણી વેળા પ્રાણીને ખત્યર પડતી નથી કે હું પૌદ્દગલિકદશામાં – વિભાવદશામાં – વર્તું છું. ટૂં કામાં કહીએ તો, રાગ આ જીવને પોતાના કરીને મારે છે. રાગને તેટલા માટે ઉપમિતિભવપ્રપંચાના કર્તા શ્રી સિહિષિ ગણિ દેશરીનું ઉપનામ આપે છે. આ મોહ – મમત્વ રાગને દૂર કરવાના ઉદ્દેશ વૈરાગ્યનો હોય છે. એ રાગને દૂર કરવાનું કરે શવાના છે એક જ છે અને તે એ છે કે આ જીવને સંસારમાં રખડાવનાર તે છે. એને લીધે જીવ વસ્તુસ્વરૂપ થથાર્થ રીતે સમજી શકતા નથી અને બહુ નીચી હદમાં રહી ગાંચાં ખાધા કરે છે. એનો કેદ ચડે છે ત્યારે તો જીવ પોતાના કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન પણુ ભૂલી જય છે. આવી સ્થિતિમાં તે બહુ કર્મભધ કરે છે; અને રેંટમાળા તુલ્ય સંસાર-અરઘટ્ઘટીમાં કર્યા કરે છે. એક ખાડામાંથી ખીજામાં અને ખીજામાંથી ત્રીજમાં એમ રખડતાં તેના છેડા આવતા નથી. એ મમત્વ-રાગ દૂર કરવાનાં સાધના અનેક હોય છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને વસ્તુસ્વરૂપનું ચિંતવન (ભાવના ભાવની વગેરે) છે અને તે વૈરાગ્યત્ર થોમાં અથવા અધ્યાત્મત્ર થોમાં ખાસ બતાવેલું હોય છે.

આધુનિક વાતાવરાષ્ટ્ર—આ જમાનાની કેટલીક ખાસિયતા છે. વસ્તુસ્વરૂપનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થતું નથી અને શિક્ષણ નવીન પહેતિ પ્રમાણે મળે છે, તેથી કેળવાયેલા વર્ગમાંના માટા ભાગ મટીરીએલિસ્ટ (જક્વ દી) થઈ જાય છે. સ્પેન્સર, મીલ, હેગલ વગેરેના લેખા આ વલણને પુષ્ટિ આપે છે. આવા પ્રકારનું વલણ ઉન્નતિના વિરોધ કરનારું છે, કારણ કે જ્યાં આત્માનું અસ્તિત્વ જ સ્વીકારવામાં આવતું ન હાય ત્યાં તેના ઉન્નતિ-અવનતિના ખ્યાલ જ કયાંથી આવે? આત્મિક જ્ઞાન જ્યારે અનુભવપૂર્વ કલેવામાં આવે ત્યારે જ ખરેખરા લાભ કરનાર થઇ પડે છે અને તેવા જ્ઞાનની જ બહુ આવશ્યકતા છે. નવીન સંસ્કાર-વાળાં પ્રાણીઓ તા આ ભવની જ જળમાં એટલાં ખધાં લપટી જાય છે કે તેઓને પરભવ માટે વિચાર કરવાની કુરસદ પણ મળતી નથી. કાંઈક જીવનકલહ પણ વધતા ચાલ્યા, તેથી ઉદરપૂરણના વ્યવસાયમાં સવારની સાંજ અને સાંજની સવાર પડી જાય છે. કુદરતના સામાન્ય નિયમ વિરુદ્ધ લાંભા કલાકા સુધી કામ કરવું પડે છે અને વરસના બાર માસમાં એક-બે માસ પણ નિવૃત્તિ મળા શકતી નથી. આવી રીતે પચાસ-પાણોસો વરસની જિંદગી પૂર્ણ થાય છે અને કાંઈ પણ પ્રકારનું સાધ્ય સાધ્યા વગર જિંદગીના છેડા આવે છે. માટાં શહેરામાં આ સ્થિતિ આપણે ખાસ જોઇએ છીએ. નાનાં શહેરાનું વલણ પણ તેવું થતું જય છે;

જ્યારે ગામડાંમાં આળસનું સામ્રાજ્ય ચાલતું હોવાથી ત્યાં પણ આત્મિક ઉત્નતિ બહુ એછી થાય છે. આ પ્રમાણે કેળવાયેલા માણસાને આત્મિક જ્ઞાન મેળવવાના માનસિક અને સ્થૂળ પ્રસંગા એછા થતા જાય છે એ સ્પષ્ટ હકીકત છે. તેઓને વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાનની બહુ જરૂર છે. જેઓ કેળવાયેલા હોઈ નિયમ પ્રમાણે કામ કરનારા હોય છે, તેઓને કાઈ પણ ઉપયોગી બાબત માત્ર સમજાવવાની જ જરૂર રહે છે. તેઓના ખ્યાલમાં આવે કે, આત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે, તા પછી ગમે તેટલી અગવડે પણ તેઓ તે માટે વખત મેળવે જ. આ વર્ગને તેટલા માટે વૈરાગ્યય થામાં આપેલા વસ્તુસ્વરૂપના બાલ બહુ જ ઉપયોગી છે.

વર્ત માન પરિસ્થિતિ—સામાન્ય રીતે જોઈએ તો હમણાં સાધનાની બહુ ત'ગી જણાય છે. સામાન્ય લોકાનું વલણ મહેનત કરવા તરફ હોતું નથી અને તેઓને માજશાખ ળહુ પ્રિય હોય છે. આ બાબતના અપવાદભૂત કેટલાક માણસા હાય છે. પણ જેંએા માજશાખમાં પડે છે તેંંએા માજશાખનું સ્વરૂપ સમજતા નથી. પૌદૃગલિક ભાવની ગૃદ્ધિ નકાર્મી અને ખાટી છે, એ સમજવા માટે તેએ! સારુ આવા ત્ર થાની બહુ જરૂર છે. ખીજું ,મહેનત એાઇી કરનારને પાતાની ભાષામાં સરળ અને સમજી શકાય તેવી રીતે ખાધ આપ્યા હાય તાજ પ્રથ જોવાના વિચાર કરે તેમ છે. તેથી તેવાંએા માટે ભાષામાં અમુક સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખી આ ગ્રંથ અને તેના વિવેચનમાં વૈરાગ્યવિષય ભતાવ્યા છે. ધનવાના ધનનું ઉપાજીન અને રક્ષણ એટલી બધી ચાકસાઇથા કરવામાં તત્પર રહે છે કે ધનન વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે? તે કાતું છે? અને કર્યા સુધીનું છે? —એ સર્વ વાત ભૂલી જાય છે. આવા ધનવાનાના વર્ગ આગલા જમાનામાં પણ હતા અને તેએક ઘણીવાર ધનના વિચારમાં જ જિ'દગી પસાર કરતા. તેથી ધનવાનાના સંબ'ધમાં અધ્યાત્મગ્રંથાની ઉપયોગિતા અગાઉ પણ હતી અને અધુના પણ છે. ગરીબ અને ધનવાના વચ્ચેના તફાવત અને અંતર વધતું જાય છે અને મિલ વગેરે ઉદ્યોગા વધશે તેમ તે વધતું જશે. આવા સમયમાં ગરીળ માણસાને તા આખા જિંદગી સુધી રળવા છતાં ઉદરનિવાંહ પૂરતું મેળવવાની પહા મુસ્કેલી પડે છે. એવાં પ્રાણીઓને વૈરાગ્યના વિષય બહુ લાભ કરી શકે. વૈરાગ્યના વિષયમાં ખાસ ધ્યાન રાખવાતું એ છે કે તે દુનિયાથી સર્વ પ્રકારના વિરાગ લાવી તેને ત્યાગ કરવાના જ ઉપદેશ આપતા <mark>નથી. પણ જેટલાે ખને તેટલાે</mark> આસક્તિભાવ એાછા કરવાનાે ખાસ ઉપદેશ આપે છે. પૌદુગલિક ભાવ સંજોગાને લીધે છાંડી શકાય તેમ ન જ હાય તા પછી તેમાં ગઢિ એાછી રાખવીએ ખાસ કર્તવ્ય છે. આ ભવમાં જ બધુ સુખ ભાગવી લેવાના જ્યાં ઉપદેશ મળતા હોય. શિક્ષણ મળતું હોય અને વર્તાન જોવામાં આવતું હાય, ત્યાં સુખનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ, પુણ્યપાપનાં કારણા, ભવાંતરમાં તેનાં પરિણામા અને અત્ર કરવા યોગ્ય ખાસ કર્તવ્યોની સમજ આપવી એ અધ્યાતમગ્ર થાએ કરવાની બહુ અગત્યની સેવા છે. હકીકત એમ છે કે ધણાખરા માણસા સંસારના સર્વથા ત્યાંગ કરી શકતા નથી અને ધન, સ્ત્રી, પુત્રાંદિ પર બહુ મમત્વ રાખે છે. દુનિયાના અનુભવીઓને આ હાશકતમાં નવીન કાંઈ પણ લાગે તેવું નથી. મમત્વ કેટલી હદ સુધી કામ કરે છે એના ચિતાર આપતાં એક વિદ્વાન માણસે કહ્યું હતું કે ''જો મોક્ષનાં ગાડાં વધાતાં હોય અને ગાડાવાળા બે રૂપિયા માગે તા આ જીવ તેની સાથે ખેંચતાજ્ઞ કરી ભાવ એછો કરવાના પ્રયાસ કરે, રૂપિયા-સવારૂપિયા આપવાની વાત કરે. અને જે એાર્બું બેસે તે ખરચી વધારા બાળભચ્ચાં માટે મૂકા જવા ઈચ્છે." સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે અને આપણે ચાતે તે દરરાજ અનુભવીએ છીએ, ત્યારે એ ધનનું સ્વરૂપ કાંઈક સમજાય, કાંઈક ગૃહિ એાછી થાય. કાંઈક આસક્તિ ઘટે અને કાંઈક આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા ઇચ્છા થાય એવાં સાધના યાજવાની ભહું જ આવશ્યકતા લાંગે છે. ચાલુ સમયમાં આ આવશ્યકતા ભહુ આકરા રેવર્ષમાં આપણી સમક્ષ આવી પડેલી છે, કારણ કે સાધ્યબિંદુ ધાર્મિક તત્ત્વચિંતનનું રહી શકે તેમ નથી. છવનના સખ્ત કલહો અને ભાવનાઓનું વૈચિત્ર્ય એ આ કાળનાં મુખ્ય જુદાં પડતાં લક્ષણો છે. આપણી ભાવના કાંઈક આધિ-

ભૌતિક, કાંઈક રાજકાય, કાંઈક ઇંદિયાર્થરત અને કાંઇક ઢંગલડા વગરની થઇ પડી છે એમ સમજીએ માને છે, બાલે છે અને અમુક અપેક્ષાએ તેથી દિલગીર ળહુ થાય છે. આવા સમયમાં અધ્યાત્મના પ્રથા ળહુ લાભ કરી શકે છે.

લક્ષ્યસ્પષ્ટતાની જરૂર—આપણી ભાવનાની (અથવા લક્ષ્યા**ર્થની**) સ્પષ્ટતા નથી એ હકીકત જરા સ્કૂટ રીતે સમજવાની જરૂર છે ભાવના, જેને ઇંગ્લિશમાં Ideal કહે છે, તે દરેક મનુષ્યે સ્પષ્ટ રાખવી જોઇએ. જેવી ભાવના રાખવામાં આવે તેવા થવાના સર્વ પ્રાણીઓના ઉદ્દેશ હાય છે અને તેમાં જેટલે અ'શે અસ્થિરપણું અથવા અચાક્કસપણું હોય છે તેટલે અ'શે તે ગાથાં ખાધાં કરે છે. આ જવનના હેતુ શા છે? જન્મવું, ધૂળમાં રગદાળાવું, સ્તનપાન કરવું, અભ્યાસ કરવા, ધન કમાવું, પરણવું, માજશાખ કરવા અને મરી જવું — એ તાે સામાન્ય વાત થઈ. છવનનાે મહાન હેતુ શાે છે એ વિચારી તદનુસાર ભાવના –ભાવનામૃર્ત્તિ નિર્માણ કરવી જોઇએ. એ મૂર્તિ નિર્માણ થાય ત્યાર પછી ते મૂર્તિના વર્ત ન પ્રમાણે અનુકરણ થાય છે, આવી જાતના વિચાર કરવાનું આ જમાનામાં બનતું નથી અથવા બહુ અલ્પ બને છે, તેથી જાગૃતિ લાવ-વાની ધણી આવશ્યકતા છે. એવા સમયમાં આવા પ્રકારના ત્રંથા બહુ લાભ કરી શકે છે. આવા ત્રંથા જીવને આક્ષેષ કરી, મૃદુતાર્થી <mark>બોલી, સમજાવી અનેક પ્રકારનાે</mark> સત્ય ઉપદેશ આપે છે. આવાે ઉપદેશ બહુ સારી રીતે તાે સત્સંગથી પ્રાપ્ત થાય. જેએા વસ્તુસ્વરૂપ એાળખી તેનાથી વિરામ પામી ઓત્મિક ઉન્નતિ કરવામાં જ જીવન પસાર કરતા હાય, તેઓની પાસે બેસી સત્ય સ્વરૂપ સમજવાની બહુ જરૂર છે. સત્સંગના મહિમા બહુ છે. જેઓમાં ગુણ ઉત્પન્ત થયા હાય તેઓ જ ગુણના વાસ્તવિક બાધ કરી શકે અને ખરેખરી અસર પણ તેઓના બાેધથી જ થાય. દાખલા તરીકે, જે પ્રાણીઓમાં સમતાગુણ પ્રાપ્ત થયા હાય છે અને તે ગુણને જેઓએ ખોલવ્યા હાય છે, તેઓના સંબ'ધમાં માત્ર અડધા કલાક આવીએ છીએ ત્યારે અંતરાત્મા જે અનિવ'યનીય સુખ અનુભવે છે અને જે આત્મિક આનંદ થાય છે તે અતીવ છે, મહાન છે, અવર્ણનીય છે. આવા મહાત્માંઓની નિરંતર સેવા કરવાનું બને તા તા થાડા વખતમાં કાર્ય સિદ્ધ થઇ જાય, પરંતુ એ સંબંધમાં આ કાળમાં બે જાતની અગવડ આવે છે: આવા મહાત્માંઓ બહુ થાડા છે અને તેના લાભ લેનારાઓને અવકાશ પણ અલ્પ હોય છે. બાહ્ય દેખાવનું કામ એટલું બધું વધી ગયું છે કે સાચા મહાત્મા કાેેે છે? અને કચાં છે? એ બહુ વિકટ પ્રશ્નો છે અને તેના નિર્ણય કરવા જેઓને અવકાશ અને ઇચ્છા છે, તે તા તેમને કદાચ શાધતા હશે અને તેના લાભ લેતા હશે, પણ માટે ભાગે આ સંબંધમાં કાંઇ થઈ શકતું નથી. વ્યવસાયા માણસાને તેટલા માટે પુસ્તકસંગ પણ સત્સંગ જેટલા જ લાભ આપે છે; માત્ર શરત એટલી હાેવી જોઈએ કે તેણે વાચન કર્યા બાદ મનન કરવું જોઇએ. અગાઉના કાળમાં પ્રાકૃત માણ્યોમાં વાચનબળ અલ્પ હતું અને તેનાં સાધના પણ ળહુ અલ્પ હતાં, તેથો પુસ્તકસંગ બહુ અલ્પ બનતા; તે વિષયમાં હાલમાં પ્રાથમિક કેળવણીના વિશેષ પ્રચાર અને મુદ્રણુકળાને લીધે સગવડ વિશેષ થયેલી હોવાથી આવા પ્રંથાની આવશ્ય-કતા ઉત્પન્ન થઇ છે, એટલું જ નહિ પણ તે આત્મિક વિષયની એક માટી ખાટ પૂરી પાડનાર સાધન થઇ પડે એમ લાગે છે. ઉપર પ્રમાણે આવા ત્રાંથાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કર્યા બાદ હવે વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મના વિષય પર કાંઇક વિચાર કરીએ.

વૈસાગ્ય

વિચારકત[્]વ્ય—વૈરાગ્યના વિષયના મુખ્ય **ઉદ્દેશ સ્વવસ્તુ ઍાળખવાના, તેના** પર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવવાના અને પરવસ્તુ કઈ છે તેને શાધી તેની સાથેના સંબંધ ઓછા કરાવી ધીમે ધીમે તે તાડી નખાવવાના છે. વસ્તુ પાતાના કઇ કે અને <mark>પારકા કઇ છે, એ સં</mark>ભંધમાં બહુ બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. આપણે ચાલુ વ્યવહાર ઉપર આધાર રાખી શરીર, ધન કે સ્ત્રીપુત્રાદિકને પાેતાનાં માનીએ છીએ. આ સર્વ તું વાસ્તિવિક સ્વરૂપ કેવું છે ? તેઓના અને આ જીવના સંબંધ કેવા છે ? કેટલા છે ? કેટલા વખત સુધીના છે ^{રૂ} શા કારણાયા ઉત્પન્ન થયેલા છે રે—-એ સર્વ વિચારા અધ્યાત્મના બ્ર'થામાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવવાના હેતુથી બહુ મક્કમપણે, પુનરુક્તિ કરીને પહ્યુ, વાર'વાર ચર્ચે'લા હોય છે. વૈરાગ્યના અર્થ જ ઉદાસીનતા છે. સાંસારિક સર્વ વસ્તુએ। અને સંબંધીએાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બતાવી તેઓને 'પર ' તરી'કે એાળખાવવામાં આવે છે. તેઓ આપણા નથી, આપણે તેઓના નથી, તેઓ સાથેના સંબ'ઘ આકસ્મિક છે, થાડા વખતના છે અને પરિણામે નિઃસંશય વિયોગ કરાવનારા છે. આ રીતિએ પરવસ્તુ પર ઉદાસીનતા ઉત્**પન્ન કરવામાં** આવે છે. હવે આ સર્વમાં વાસ્તવિક શું છે તે વિચારવા યાગ્ય છે. હજારાના ખરચથી બ'ધાવેલા મહેલા નાશ પામે છે, નાશ પામવાના સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં તેના બધાવનાર ચાલ્યા જાય છે, તે કચાં ગયા તે ક્રાઇ ભાણી શકતું નથી. પરમ પ્રિય મિત્રા, પ્રાણાધિક પત્ની, છવથી વહાલા પુત્ર, પુત્રશ્રેમી પિતા અને વાત્સલ્યભરપૂર માતા જ્યારે સંસાર છોડીને ચાલ્યાં જાય છે ત્યારે ગયા પછી પાછાં તેઓ મિત્ર, પતિ, પિતા કે પુત્રનું શું થયું તેની સંભાળ લેવા પણ આવતાં નથી. આ હકાકત જીવાના સ્તેહસ'બ'ધની વિચિત્રતા અને અસ્થિરતા **ળતાવે છે. આવા પ્રકારનાે વૈરાગ્યભાવ** ઉ_{ત્}પન્ન કરવાને! જ મુખ્ય ઉદ્દેશ આખા ગ્રાંથનાે હાેવાથી તે પર વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. માત્ર અત્ર કહેવાનું એ છે કે વૈરાગ્યનાે વિષય પર વસ્તુએા સાથેનાે સંબ'ધ **તેના યથાસ્થિ**ત સ્વરૂપમાં બતાવી તેના પર લાગેલું ખાેડું મમત્વ ત્યાગ કરવાતું શી.ખવે છે. આ મમત્વ ત્યાગ કરવાતું કાંઇ અકારણ કહેવામાં આવતું નથી, સકારણ કહેવામાં આવે છે. ખરી વાત એ છે કે આ છવને સંસારમાં રઝળાવનાર મમત્વભાવ જ છે. જેને આ જીવ પાતાનાં માને છે, જે વસ્તુઓને પાતાની માને છે, તે વસ્તુતઃ તેમ નથી. તેઓના અને આ જીવના સંખંધ અનિત્ય છે. નજીકમાં નજીકના સ્નેહીએન ચાલ્યા જાય છે, પ્રિયમાં પ્રિય સ્ત્રો દૂર નાસી જાય છે, વહાલામાં વહાલી વસ્તુ ભાંગી જાય છે, તૂટી જાય છે, ખસી જાય છે--એ સર્વનું કારણ શું ! જે પાતાની વસ્તુ હાય તે કાઈ દિવસ પાતાની નથી એમ થવું ન જોઈએ. આ વાતમાં ક્રાેઇના એ મત પડે તેમ નથી; છતાં આપણે <mark>ન</mark>ોઈએ છીએ કે પાતાની માનેલી વસ્તુઓ પાતાની મટી જાય છે અને હમેશને માટે કલેશ આપે છે. ત્યારે પાતાનું શું છે તે સમજવાના પ્રયાસ કરતાં પ્રથમ તાે એમ જણાય છે કે જે વસ્તુએાને પાતાની માનવામાં આવે છે તે વાસ્તવિક પાતાની નથી; અને ખીજું એમ જહ્યુય છે કે પાતાની વસ્તુએ။ કઈ છે તેને આ છવ હજુ બરાબર ઓળખતા નથા. જે આ સ્વરૂપ સમજવામાં આવે તા બહુ લાભ થાય, કારણ કે પાતાનું શું છે અને શું નથી એ સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય તા પાતાતું જે હાય તે પ્રગટ કરવા-જાળવવા પ્રયાસ થાય; એમ થતાં સાધ્ય પણ સ્પષ્ટ થાય અને સાધ્ય સ્પષ્ટ થાય તા પ્રયાસ પણ યાગ્ય રીતે યાગ્ય દિશામાં પૂર્ણ જોશ સાથે કરાય. અત્યારે તા સાધ્યના ધડા વગર નકામાં પ્રયાસ બહુ થાય છે અને તેના પરિણામે જે પાતાનું નથી, તે સવિશ્ષપણે મેળવાય છે. પાતાનું અને પારકું સમજવાના ત્રાન**ને જૈન પરિભાષામાં ભેદગાન** ક**હેવામાં આવે છે.** એ ભેદન્નાન મેળવવાની બહુ જ જરૂર છે અને સમજ્ય તે! તદનુસાર વર્તન કરવાની પણ તેટલી જ જરૂર છે. એકલા સમજવાથી ખહુ લાભ નથી, પહુ સમજીને ક્રિયા કરવાની-ગ્રાનને વર્ત નમાં મૂકવાની-બહુ જ જરૂર છે. આ

ત્રાનિકિયાથી સાધ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. એ સાધ્ય શું છે? એ વિચાર કરવા પહેલાં એટલું જાણવાની જરૂર છે કે વૈરાગ્યના વિષય ઉક્ત ભેદનાનનું કારણુ અને કાર્ય બન્ને છે. જ્યારે વૈરાગ્યના વિષયમાં પ્રવેશ થાય તેનાથી જીવનું સ્વરૂપ, સગાંસ્નેહીનું સ્વરૂપ, પ્રિય વસ્તુએા, ઘર, ઘરેલુાં, ક્ર્રનીચરનું સ્વરૂપ અને તે સર્વની સાથે જીવના સંખ'ધ સમજ્ય ત્યારે ભેદનાન થાય છે અને ભેદનાન થાય ત્યારે તે સર્વ ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

સાફ્ષીભાવ—જે જીવને વસ્તુસ્વરૂપ સમજવાથી ભેદનાન થાય છે તેને એક મહાન તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે: તેનું વર્તન બહુ ઊંચા પ્રકારનું થઇ જાય છે, તે સંસારનાં કાર્યોમાં ફેાગ્ટ પડતા નથી, પડે તા તેમાં બહુ જીવ લાલતા નથી, પહ્યુ નિરંતર તેથી દૂર ને દૂર રહેવા ઇચ્છે છે. ટૂં કામાં કહીએ તા, વેદાંતાએ! જેને 'સાફ્ષીભાવ ' કહે છે તેને મળતા અતિ ઉદાત્ત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. આવી સ્થિતિમાં આવ્યા પછી કેટલાક સંચાગાને દ્વીધે કદાચ તેને વ્યવહારમાં રહેલું પડે તા તેના અંતઃકરણમાં ફેવા મિથ્યા વ્યવહાર પર આસક્તિ હોતી નથી, ગૃદ્ધિ હોતી નથી, એકતા હોતી નથી. ઉપરથી સર્વ કાર્યો તે કરે છે, પહ્યુ પોતાનું માનીને કાઈ કાર્ય કરતા નથી, અને જેમ કારાગૃહમાં રહેલા પ્રાણી તેમાંથી છૂટવાની ઇચ્છા કર્યા કરે છે તેમ તે સંસારરૂપી કારાગૃહમૂમિમાંથી દૂર ખર્સી જઇ આત્મિક ભૂમિમાં પ્રવાસ કરવાની હોશ રાખ્યા કરે છે અને જયાં સુધી તે ભૂમિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અવિજ્ઞાન્તપણે પુરુષાર્થ કર્યા કરે છે.

સાધ્યના ખ્યાલ—આ સાધ્ય શું છે તે પણ હવે જોવું જોઈએ. એ વાતના નિર્ણય છે કે સર્વ પ્રાણીને સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે. સુખ માટે જેટલા પ્રયાસ કરવા પડે તેટલા આ જીવ કરે છે અને દુઃખર્થી દૂર રહેવા માટે પણ ભનતી ફ્રાશિશ કરે છે. જેઓ વિશેષ સમજ્યા ન હોય તેઓ ગ્રમે તેટલા અલહા હાય તાપણ સુખને સાધ્ય માને છે. માધ્ય સર્વ પ્રાણીઓનું એક જ છે: માત્ર તેને એાળખવામાં ત્રાનની કરોાડીની જરૂર છે. કેટલાક છવા ઓસી દર્યના ઉપસાગમાં, કેટલાક પુત્રના પ્રેમમાં, કેટલાક ધનના ભંડારમાં, કેટલાક સુંદર મહેલામાં, કેટલાક સારા ભાગભગીચામાં, કેટલાક સુંદર કરનીચરમાં અને કેટલાક મનહર ગાડી ઘોડામાં સુખ માને છે; કેટલાક પરાપકારતા કાર્યો કરી, દેશસેવા, કામસેવા, મનુષ્યસેવા કે પ્રાણિસેવા કરી અથવા તન્નિમિત્તે ધન ખરચી તેમાં સુખ માને છે; કેટલાક પ્રેમ ખાતર પાતાની જાતના ભેરા આપી દે છે. કેટલાક પાતાના જાતને તપ, જપ, ધ્યાનમાં વાપરી સંતાય પામે છે; કેટલાક વાચન, મતન, નિદિધ્યાસનમાં સમય ગાળી જ્યારે તે વિષયમાં રમણ કરતા દ્વાય છે ત્યારે અત્યંત સુખ અતુભવે છે; કેટલાક પ્રાપ્ત થયેલ ઇંદ્રિયના લોગોના અસ્વીકાર કરી તેના ત્યાગમાં સુખ માને છે. આવી રીતે જાદી જાદી બાલતમાં સુખ માનવામાં આવે છે. આ સુખનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આ છવ સમજતા નથી તેથી. ઉપર જણાવ્યું તેમ, કેટલાક સામી બાળતમાં અને કેટલાક ખાટી બાળતમાં સુખ માને છે. અધ્યાતમમંથા આવા પ્રાણીઓને કહે છે કે તમે સુખ મેળવવાની ઈચ્છા કરા તે પહેલાં ખરું સુખ શું છે અને તે કર્યા મળે તેમ છે, તેના ખ્યાલ કરા, અલ્યાસ કરા, વિચાર કરા; એક વખત સાધ્ય નક્કો કરીને પછી આગળ ચાલા. બહુધા એમ બને છે કે સત્ય હુકીકતને અભાવે આ છવ તાત્કાળિક પીદ્રગલિક દષ્ટ સખમાં સંતાય માની પરિણામે તેથી શતા લાભાલાભ તરફ દષ્ટિ રાખી શકતા નથી. વળી, સુખ એ શુભ કર્મના ઉદય છે અને એક્ઠી કરેલી જમે પૂંજીના વ્યય છે; જ્યારે વાસ્તવિક રીતે તો તે પણ આનંદ નથી; આ વાત સમતાનું સુખ સમજે ત્યારે હક્ષમાં આવે છે.

ખરા સુખની વાનગી—મેટલ એ એલા પ્રકારનું સુખ છે કે જે સુખ પછી દુઃખ કદી પણ આવતું જ નથી. વળી, ત્યાં મોદ્દમલિક નિર્ફ મણ સ્માત્મિક સ્થાનંદ નિરંતર છે. એ સ્થિતિમાં અત્ર માની લીધેલ સુખ, જે સાનાની ખેડી જેવાં છે અને દુઃખા, જે લાહાની હેડ જેવાં છે, તે નથી. આ માલ આપણું મરમ સાધ્ય હોવું જોઈએ, અને એ મેળવવા માટે ગમે તેટલા પ્રયાસ કરવા પડતા હાય તેરપણ તે

કરવા જોઈએ. એનાં કારણ બહુ વિચારવા યાગ્ય છે. આપણે શુલ કાર્યા કરીએ છીએ. દાન, ગ્રાન, કિયા, દમ વગરના હેતુ શા? કાઈ કહેશે કે જનહિત. જનહિત કરવાના હેતુ શા? આ પ્રમાણે સવાલા પૂછતાં પૂછતાં છેવટે માક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુ જ આવશે. આત્મા સર્વ વ્યાવહારિક ઉપાધિઓથી મુકાઈ સ્થિરતામાં રહે એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સર્વનું અંતિમ સાધ્ય છે. અને તેને માટે જ સર્વ પ્રયાસ છે અથવા હોવા જોઈએ. તાત્કાલિક સુખમાં રાચેલા છવ માક્ષસુખના અનુભવ સમજે નહિ, કલ્પી શકે નહિ અને તે પ્રાપ્ત કરવાને લલચાય નહિ, તેટલા માટે એ સુખનુ સ્વરૂપ બતાવવા વૈરાગ્યના શ્રંથા પ્રયાસ કરે છે. તેઓ પ્રથમ સમતાનું સ્વરૂપ બતાવી જવને સમજાવે છે કે, સ્વર્ગસુખ અને માક્ષસુખ તા દૂર રહેલાં છે, પણ તારે જો તેની વાનકા જોવી હોય તા સમતાસુખમાં જોઈ લે. આ વૈરાગ્યના વિશ્વય વસ્તુસ્વરૂપ અને પ્રાણીએના અરસપરસ સંખધ તેમ જ આ જવના આચાર, વ્યવહાર, વર્તન વગેરે બાબતા બહુ ઊંડા આશયથી અને સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. તે વિશ્વયમાં મુખ્ય પેટાવિષયા કયા કયા આવે છે તે જોઈએ.

પ્રેમા**દિભાવવિચારણા**—પુત્ર, પ્રિયા. પૈસા અને શરીરના પ્રેમ શી ચીજ છે અને તે કેટ**લા** અને કેવા લાભ કે હાનિકર્તા છે એ વૈરાગ્યના વિષયમાં બહુ ઉત્તમ રીતે બતાવેલું હાય છે. એ સિવાય મન અને કર્મગ્રહણના સંખંધ, ચિત્તદમનની જરૂરિયાત, તેથી થતા મહાન લાભ, કષાયતું સ્વરૂપ, વિષયપ્રમાદ વગેરેની રચના ઇત્યાદિ અનેક વિષયો ચર્ચવામાં આવે છે. આ સર્વના હેત એક જ છે અને તે એ છે કે વસ્તુસ્વરૂપ ભરાખર ઓળખી સ્વવસ્તુ ઉપર દઢ ચિત્ત લગાડવું અને તેને પ્રગટ કરવી અને તેની સાથે જ પરવસ્તુનું સ્વરૂપ સમજી તેના બની શકે તે પ્રમાણમાં ત્યાગ કરવાે અને ન બની શકે તે સંબંધમાં વિચા**ર** ચલાવી યોગ્ય પ્રયાસ કરવા અને ધીમે ધીમે તેના પણ ત્યાંગ કરવા. વૈરાગ્યના વિષયના આ હેતુ છે, આ તેનું લક્ષણ છે અને આ તેનું અંતિમ સાધ્ય છે. આ વિષયની પુષ્ટિમાં અને અંતિમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાની શિક્ષા આપતાં ખીજી અનેક પ્રકારની વ્યવહારુ અને ધાર્મિક શિક્ષાએ આવી પડે છે. વૈરાગ્યના વિષય એટલા વિસ્તૃત છે કે તેના સંખુધ આપણી જિંદગીના નાનામાટા સર્વ (બનાવા સાથે હાય છે. આ હાશકતને લઈને એ વિષયની વિશાળતા બહુ રહે છે. એક બાબત ખાસ ધ્યાન આપવા જેવી છે અને તે અનુભવથી સમજાય તેવી છે; તે એ છે કે, વૈરાગ્યના કાઇ પણ વિષય ઉપર વિચાર ચલાવતાં જે આનંદ અંતરાતમાં અનુભવે છે તે અપૂર્વ છે અને તેથી સમજાય છે કે આત્માને પ્રાપ્તલ્ય સ્થિતિ તો એ જ છે. માત્ર પ્રકૃતિસંગ ધને લીધે આ છવ ખીછ સ્થિતિએ અનુભવે છે અને કાેઈવાર પરવસ્તુઓના સંગ ધથી આનંદ પામે છે. આપણે એક વાતના વિચાર કરતાં ગુંચવાતા હાેઈએ અને તે વાતના નિર્ણય થાય— એક મણિતનું મોડું મનાયત્ન કરતા હાઈએ અને દાખલા થઈ જય, એક પુસ્તક વાંચતા હાઈએ અને તેમાંથી કાઈ મહાન સત્ય સમજાઈ જાય અથવા જાણવામાં આવે તે વખતે બહુ આનંદ થાય છે ને સુખ મળ્યું લાગે છે. એ સ્થિતિ ખરેખર સમજવા યાગ્ય છે: તેને Conscious satisfaction એટલે આત્મિક સંતાષ કહે છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એ વૈરાગ્યના વિષયનું સાધ્ય છે અને હંમેશને માટે (અવિનાશી) પ્રાપ્ત કરવી એ પરમ સાધ્ય છે. આ કારણને લીધે વૈરાગ્યના વિષયની મહત્તા બહુ છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના ઉદ્દેશ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવાના જ છે. સાંસારિક ભાવા તરફ જેવા આ જીવને વૈરાગ્ય થાય તે આત્મિક જાગૃતિ સાથે જ થાય છે, તેથી અધ્યાત્મગ્રંથા વૈરાગ્યના વિષયને જ પુષ્ટિ આપે છે. વૈરાગ્યના વિષયને આથી શા સંબંધ છે તે સમજાયું હશે. એ બન્નેના સંબંધ છે એમ કહેવું તેના કરતાં તેએ એકખીજાનાં આંગ છે એમ કહેવું વધારે યેાગ્ય થઇ પડશે. આત્મા સંબંધી વિચાર કરનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્ર આત્માને અનાદિ સંબંધથી થયેલા ખાટા પ્રેમ અને મમત્વથી દૂર હઠાવી તે પરની પ્રીતિના નાશ કરવા કહે છે, જે, બીજા શખ્દામાં કહીએ તાે. વૈરાગ્ય છે. અ. કે. ૪

ડાળઘાલુની વિધુલતા—આની સાથે એક હકીકત પર ખાસ ધ્યાન ખે ચવાની આવશ્યકતા છે. આ કાળમાં વૈરાગ્યના વિષયના ઉપદેશની જરૂરિયાત છે, તે સાથે વૈરાગ્ય–અધ્યાત્મના ડાળ ધાલનારાઍા બહુ હોય છે. એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. માઢેથી 'હે ચેતન! હે ચેતન!' કરવું અને જીવનના ક્રાઈ ભાગમાં વ્યવસ્થા નહિ. સરખાઇ નહિ, વિવેક નહિ, વ્યવહારશહિ નહિ. એ તેઓનું સ્વરૂપ ઘણું જ ધિક્કારવા ચાેગ્ય છે. અધ્યાત્મનું મુખ્ય સ્વરૂપ વર્તાનમાં પ્રગટ થવું જોઈએ. આત્મા, પરભવ, વૈરાગ્ય વગેરે ભાબતામાં માટી માટી વાત કરવી એ બહુ સહેલું છે. જૈનધર્મનું સામાન્ય સ્વરૂપ સમજનાર પણ તેવી વાતા કરી શકે છે; પણ આવી માત્ર વાતાથી ખાસ લાભ નથી અને ઘણીવાર હાર્નિના સંભવ છે. હાર્નિ એમ થાય છે કે વાત કરનારા પાતે વાતા કરવામાં જ સંપૂર્ણતા સમજે છે. આથી અધ્યાત્મનાનને અંગે **થવી** એઇ<mark>તી</mark> આત્મિક ઉત્નતિ થતી નથી. અને ઘણીખરી વાર તેા તેને સ્થાને દંભ–માયા–કપટ–બાદ્ય દેખાવ નામના દર્શાણ પ્રવેશ કરે છે અથવા તેને માર્ગ આપે છે. તેઓના વિકાસ બહુ ધીમા થાય અને ધ્રણીવાર તાે અપક્રાંતિ થાય છે. અધ્યાતમાં હાેવાના ડાળ ધાલવાતું મન થવાનાં બહુ કારણા છે. દુનિયામાં ઘણાખરા માણસા પ્રાકૃત વ્યવહારમાં મધ્યમ પ્રવાહ પર કે કનિષ્ઠ પ્રવાહ પર જ વહેતા **હોય છે:** છતાં જનસ્વભાવની એક ખાસિયત છે કે આત્મિક ગ્રણ પ્રકટ કરનાર અ**થવા** પ્રકટ કરવાની વાતા કરતારને તેઓ ખડૂ માન આપે છે, તેના તરફ પુજ્યણહિથી જાએ છે અને તેના સંખ'ધમાં ઉચ્ચ વિશે-પહોાંથી વાત કરે છે. વગર કિંમતે પ્રાપ્ત થતી આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કેટલીક વાર ઇરાદા-પૂર્વક ઉત્પન્ન થાય છે અને કેટલીક વાર અજાણપણે એવા ડાળ ઘાલવાની વૃત્તિ ઉદ્દેભવે છે આ બન્ને પ્રકારના આવિભાવાથી મહાદુ:ખ પ્રાપ્ત થાય છે અને આત્માની અવનતિ થાય છે.

' ભગત ' પર વિવેચન—વૈરાગ્યના ડાળ ઘાલવાની પ્રયળ ઇચ્છા થાય ત્યારે દંભ કરનારના શો **રિય**તિ થાય છે તે વિચારવી. અવકાશ હાય તેમણે શ્રીમાન યશાવિજયજીના અધ્યાત્મસારના ત્રીજો દંભ <mark>અધિકાર જરૂર જેવેા. એ ગ્ર'થ</mark>માં આવા ડેાળ ધાલનારને બહુ તિરસ્કાર આપ્યા છે અને તેની સ્થિતિ પર ળ**હુ** સપ્ત ભાષામાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ દંભ કરનારાએાથી અન્ય પ્રાણીઓએ પણ બહુ ચેતવાની જરૂર છે. એવાં પ્રાણીએક આખા સમાજની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને પાછી હઠાવી દે છે. કારણ કે લોકાને તેથી **વૈરા**ગ્ય તર**ક અરુચિ ઉત્પન્ન થાય છે.** આવા પ્રાણીએાને લોકા તરફથી 'ભગત'નું ઉપનામ આપવામાં આવે છે. ત્રમે તે કારણ હાય, પણ સમજવા પ્રમાણે ઉક્ત રાગ્દ લાેકામાં જે બહુ તિરસ્કારને પાત્ર થયાે છે તે અધ્યાત્મના ડાળ ધાલનારાઓને લીધે જ હોવું. જોઈએ એમ જણાય છે. આવા ડાળ ધાલનારાઓને 'શુષ્ક અધ્યાતમાં ' કહેવામાં આવે છે. થાડા વખત પર એક વિદાન મહાતમા સાથે અધ્યાતમ સંવ્યાધી વાત નીકળતાં તેઓએ આ સંખંધમાં મુબાક મશ્કરી કરતાં કહ્યું હતું કે-कलावध्यातिमनी भान्ति **द्वारुगुने बालका यथा**—' કળિકાળમાં અધ્યાત્મીએ ફાગણ મહિનામાં જેવા બાળકા હોય તેવા લાગે છે,' **આમાં** ભાવ એ છે કે કાગણ મહિનામાં નાનાં બાળકા રમતગમતમાં જેમ અશ્લિલ શબ્દા ખાલે છે અને **તેના વિચાર કરતા નથી તેમ જ કળિકાળમાં અધ્યાત્મીઓ બાલે છે તે વિચાર વિનાના બાલવા જેવું લાગે છે.** ખીએ પક્ષે જોઈએ તા તેઓ માટી ઉંમરના છે છતાં આધ્યાત્મક ઉન્નતિ, જે તેઓનાં વચનના વિષય છે. તેમાં તા બાળક જેવા જ તેઓ લાગે છે. આ વાતમાં રહેલું રહસ્ય સમજવા જેવું છે. ટ્રંકામાં વાત એટલી જ છે કે જેઓ આ કાળમાં અધ્યાતમાં હોવાના આડંખર કરે છે તેઓમાંના સવે વસ્તુતઃ અધ્યાતમા **દા**તા નથી.

ત્યારે હવે મુશ્કેલી ખરા અધ્યાત્મીને અને ખાટા દેખાવ કરનારાઓને શાધવામાં આવે છે. આના ઉપાય ખદ્દ જ સહેલા છે. અમુક માણુસ અધ્યાત્મની ગમે તેટલી વાત કરે તેથી તેને અધ્યાત્મી કે વૈરાગી સમજવા નહિ; પરંતુ તેના વ્યવહાર કેવા છે, તેનું વર્તન કેવું છે, તેની સમતા કેવી છે એ પર ભારીકાથા ખાનગી રીતે દિષ્ટ રાખવી. યુક્તિથા વ્યવહાર ચલાવનારા એટલે સુધી ગાઠવહા કરી શકે છે કે અંતર ગમાં ગમે તેટલા કોધ ચાલતા હાય છતાં મુખસુદ્રા ઉપર જરા પહ્યુ રતાશ જહાવા દે નહિ. પરંતુ મુદ્દાના પ્રસંગોએ અધ્યાત્મની વાતા કરનારની વૃત્તિ કેવી રહે છે, ઇંદ્રિયના વિષયા તરફ ગૃહિ કેવી હાય છે, માટા કષ્ટમાં મનની સ્થિરતા કેવી રહે છે અને તે ઉપરાંત તે ગૃહસ્થ હાય તા પૈસા સંખંધી તેના વ્યવહાર નીતિમય, પ્રામાહ્યિક અને સત્યપરાયહ્યુ છે કે નહિ એ પર બહુધા અધ્યાત્મીપહ્યું નો આધાર રહે છે. આ બાબતમાં તપાસ કરતાં કે વિગતા મેળવતાં અને તે પરથા અનુમાન કરતાં બહુ વખત લાગે તેમ નથી. આવી રીતે સાધુઓના સંબંધમાં પહ્યુ તેઓની પુસ્તકાદિ પર મમતા, શિષ્યવૃદ્ધિની ઇચ્છા—અનિચ્છા સંબંધી પૂરતી તપાસ કર્યા સિવાય તેમને સંઘરવાની જહ્યુંતી અનિવાર્ય ઇચ્છા, ગૃહસ્થીનાં સાંસારિક કાર્યોમાં પ્રવેશ વગેરે અનેક રીતે તપાસ કરી શકાય છે.

ઉક્ત હુકાકતમાં બે વાત પર ધ્યાન રાખવાનું છે; એક તો પોતે શુષ્ક અધ્યાત્મી થવું નહિ. અતે ખીલું, શુષ્ક અધ્યાત્મીઓના સંગ કરવા નહિ. આ બન્ને બાબત પર બહુ મક્કમપહો, ધીરજ અને દીઈ-દિષ્ટિયા વિચાર કરવાની બહુ જ જરૂર છે. દુનિયાના એવા નિયમ છે કે મીઠા દુર્ગું હુમાં ફસાયલા પ્રાહ્યું જલદી બહાર નીકળા શકતા નથી અને અધ્યાત્માં થવું એ બહુ મીઠી વસ્તુ છે; તેટલા માટે થનાર અને નમનાર બન્નેએ બહુ ચેતવાના જરૂર છે. ભૂમિકામાં વૈરાગ્યના વિષયનું આટલું નિરૂપણ કરી હવે બ્રંથ અને પ્રયક્તાં તથા તેના સમય પર પ્રસ્તાવ કરીએ.

અધ્યાત્મકલ્પદ્ધમ

' અધ્યાતમ'—અમુક સાધ્ય લક્ષ્યમાં હોવાથી, ખાસ કારણસર લંખાણુ કરીને પણુ, આટલાં વૈરાગ્યના વિષય, અધિકારી, જરૂરિયાત અને તેનાં તત્ત્વા પર પ્રાસ્તાવિક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યા છે. આ ગ્રંથને અંગે ઉપાદ્ધાત કરતાં પ્રથમ આ ગ્રંથનું ' અધ્યાત્મકલ્પદુમ' નામ શું સૂચવે છે તે પર વિચાર કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રંથના વિષયો કયા કયા છે અને વૈરાગ્યના વિષયને તે કેવી સુક્તિથી પાષે છે, તે પર વિચાર કરી છેવટે ગ્રંથકર્તા, તેના સમય, તે વખતના જૈનાના સ્થિતિ, ગ્રંથના શૈલી, ભાષા, ઉદ્દેશ વગેરે વિષયો સાથે ગ્રંથકર્તાના રચેલા અને જણાયેલા અન્ય ગ્રંથાની સક્ષમ પણે દૂં કા આલાચના કરવામાં આવશે. અધ્યાત્મ શબ્દના અર્થ, આપણે અગાઉ જોઈ ગયા તે પ્રમાણે, આતમા સંબંધો વિવેચન કરનાર વિષય એમ થાય છે. 'અધ્યાત્માપનિષદ્ધ' ગ્રંથમાં શ્રીમાન્ યશાવિજયજ મહારાજ અધ્યાત્મ શબ્દનો યૌગિક અને રઢ બન્ને અર્થ આપે છે. તેએાશ્રી લખે છે કે:

आत्मानमधिकृत्य स्याचः पश्चाचारचारिमा । शब्दयोगार्थनिपुणास्तद्ध्यातमं प्रचक्षते ॥ इद्धर्थं निपुणास्त्वाहुश्चित्तं मैध्यादिवासितम् । अध्यातमं निर्मतं बाह्यव्यवहारोपतृहितम् ॥

"અધ્યાત્મ શખ્દના વ્યુત્પત્તિથા અર્થ કરીએ તો આત્માને ઉદ્દેશીને પંચાચાર (જ્ઞાનાચાર, દર્શના-ચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર)માં વ્યવહાર—વર્તન કરવું તે થાય છે, અને તેના રહ અર્થ કરીએ તો બાહ્ય વ્યવહારથી મહત્તા પ્રાપ્ત કરેલા મનને મૈત્રી, પ્રમાદ વગેરે ભાવનાથા વાસિત કરવું એ થાય છે.,' આ બનને અર્થ બહુ વિચારવા યાંગ્ય છે. શબ્દાર્થ તા આપણે સમજી શક્યોએ તેવા છે, પણ રહ્યર્થ સમજવાની બહુ જરૂર છે. બાહ્ય વ્યવહાર, સાંસારિક વ્યવહાર અથવા પ્રાકૃત વ્યવહારને જતા કરવા એવા અત્ર ઉદ્દેશ નથી, પણ એ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજી તેનાથી મનને આત્રળ વધારવું, તેનાથી વિશાળ ભનાવવું અને કાંઈક વધારા કરવા. એવી રીતે વધારા કરેલું મન પાતાના વિષય તરી કે સર્વ છવા તરફ પ્રેમભાવ લાવી તેમાં આનંદ પામે છે અને આવા પ્રકારના અધ્યાત્મને શ્રીયુત ઉપાધ્યાયજ નિર્મલ કહે છે. તે જ મહાત્મા અધ્યાત્મસારના ખીજા અધિકારમાં કહે છે કે—

गतमोहाधिकाराणामात्मानमधिकृत्य या । प्रवर्तते किया शुद्धा तद्ध्यातमं जगुर्जिनाः ॥ " જे મહાત્માના મોહના વિષય નાશ પામ્યા હાય અને જે આત્માને આશ્રયાને શુદ્ધ કિયા કરી અંતરાત્મામાં પ્રવર્ત तેની ક્રિયાનું નામ તીર્થ કર મહારાજ અધ્યાત્મ કહે છે. અધ્યાત્મના શબ્દાર્થને શ્રંથકર્તાએ કેટલે દરજ્જે યાગ્ય કરી ખતાવ્યા છે તે આપણે આગળ જોશું.

ચાર નિશેષ અધ્યાતમ-- દરેક વસ્તુના જૈન શાસ્ત્રકાર ચાર નિક્ષેષા માને છે. એ કાઈ પણ વસ્તુ જુદી જુદી દષ્ટિથી જોવાનાં જુદાં જુદાં દ્વાર છે. અધ્યાત્મના પણ તેવી જ રીતે ચાર નિક્ષેપા થઇ શકે છે: નામ અધ્યાત્મ, સ્થાપના અધ્યાત્મ, દ્રવ્ય અધ્યાત્મ અને ભાવ અધ્યાત્મ. માત્ર 'અધ્યાત્મ ' શબ્દ **માલવા પણ તેના અર્થ સમજવા નહિ એ નામ અધ્યાતમ** કહેવાય છે. તેવી જ રીતે અધ્યાત્મના ડાળ ઘાલનાર શહ વર્તન વગરના પ્રાણીએ **નામ અધ્યાતમી** કહેવાય છે. આધ્યાત્મિક જીવન વહન કરનારની મૃતિની સ્થાપના કરવી અથવા અધ્યાત્મનું અક્ષરવિન્યાસપર્જી કરવું એ સ્થા**પના અધ્યાત્મ** કહેવાય છે. અધ્યાતમને ઉત્પન્ન કરનાર ઉપદેશ અથવા દશ્ય કે શ્રવ્ય કારણાને **દ્રવ્ય અધ્યાત્મ** કહેવાય છે: અથવા રેચક, પુરક, કુંભકાદિ કે કરી બાહ્ય વૃત્તિએ એવું ધ્યાન બતાવે કે જેથી લોકા એમ બાણે જે એહો આંતરવૃત્તિએ આત્માનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ કર્યું દેખાય છે, પણ પાતે તા કારા ને કારા જ હાય, તે પણ દ્રવ્ય અધ્યાત્મ કહેવાય છે. અને નિજસ્વરૂપ સહિત ક્રિયાનું પ્રવર્તવું તે ભાવ અધ્યાત્મ કહેવાય આ ચાર નિક્ષેષા ખાસ વિચારવા યેાગ્ય છે. તેમાં પ્રથમના ત્રણ છાંડવા યેાગ્ય છે અને ઉપરના શ્લેાકામાં એ પ્રકારનું વર્તાન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તેવા થવા યત્ન કરવા લાભપ્રદ છે. આ સ્થિતિને **ભાવ અધ્યાત્મ** કહેવામાં આવે છે. સ્થાપના અને દ્રવ્ય અધ્યાત્મ પણ સાધન તરીકે ઉપયોગી છે**. પ**ણ સાધનને સાધ્ય તરી કે માનવાની ભૂલ ન થવી જોઈએ. સાધનને સાધ્ય માનવાની ભૂલ ઘણીવાર થતી **એ**વામાં આવે છે અને તેથી સાધનમાં જ જીવતર પૂર્ણ થાય છે. દાખલા તરી કે, વ્યાકરણ અભ્યાસનું સાધન છે. સાધ્ય ભાષાત્રાન અથવા ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથાનું વાચન છે, છતાં ધણા પ્રાણીઓ વ્યાકરણના અલ્યાસમાં જ બહુ વરસા અથવા આખી જિંદગી ગાળી નાખે છે. આવી રીતે ઘણા પ્રાણીઓ સાધ્ય સમજ્યા વગર અથવા તેને નિરંતર દષ્ટિમાં રાખ્યા વગર સાધનધર્મામાં જ પાતાની જિંદગી પૂર્ણ કરે છે. ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે કે સાધનધર્મામાં જીવન પસાર થાય તા તેથી તુકસાન નથી, પુનર્ભવ માનનારને તા તેના લાભ અન્ય ભવમાં આગળ પણ મળે છે; માત્ર હડીકત એમ છે કે સાધ્ય ધર્મ **ઉ**પર બહુ થોડું ધ્યાન અપાય છે તે વાતમાં ફેરફાર થવા જોઈએ. **શા આન દઘનજ** સહારાજ અધ્યા-તમના ચાર નિક્ષેપા પર બહુ મુદ્દાસરનું વિવેચન શ્રી શ્રેયાંસનાથજીના સ્તવનમાં કરે છે. એમાં તેઓશ્રીએ ઉપરના ચાર નિક્ષેપાનાં નામા આપવા પહેલાં એક બહુ અગત્યની વાત કહી છેઃ—

નિજસ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાતમ લહીએ રે; જે કિરિયા કરી ચૌગતિ સાધે, તે ન અધ્યાતમ કહીએ રે.

અખ્યાત્મ તેતું નામ જ સમજવું કે જેનાથી ઉપર કહેલ ભાવ અધ્યાત્મ સિદ્ધ થાય, નિજસ્વરૂપ-રમણતા થાય અને નિજસ્વરૂપસ્થિરતા થાય; બાકો જે ક્રિયાથી ચાર ગતિમાંથી કાઈ શુભ કે અશુભ ત્રતિ સધાય તેને અધ્યાત્મ ન કહેવાય. આપણે શુભ ક્રિયાઓ કરીએ તો તેથી દેવની કે મનુષ્યની ગતિ સધાય છે. પણ આ ક્રિયાને શાસ્ત્રકાર મહત્તા આપતા નથી. શુભ કર્મ બંધ કરાવનારી અથવા સ્વરૂપ-રમણતા કરાવી નિર્જરા કરાવનારી એમ બે પ્રકારની ક્રિયાઓ હોય છે અને અધ્યાત્મરસિક જ્વાએ બીજી સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ મૂકી દઈને સ્વરૂપરમણ કરાવનારી ક્રિયાના જ આદર કરવા યોગ્ય છે. આ હકાકત કહીને પછી તેઓ ચાર નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ બતાવે છે, જે પર ઉપર વિવેચન થઈ ગયું છે. તેઓ પ્રાંતે કહે છે કે 'ભાવ અધ્યાત્મ નિજ ગુણ સાધે, તા તેહશું રહ મંડા રે, આ વાત કહીને અધ્યાત્મને રસ્તે જ વસ્તુવિચારણા કરવાના આશ્રહ કરે છે અને બીજાં સર્વ સાધનાનું લળાડપણું સૂચવે છે.

'કલ્પક્સ'—અધ્યાત્મ શબ્દના આવા વિશાળ અર્થ છે. આ અધ્યાત્મ પાતે જ કલ્પવૃક્ષ છે અથવા અધ્યાત્મરપ કલ્પવૃક્ષ છે. કલ્પદ્રમ એટલે કલ્પવૃક્ષ, કલ્પવૃક્ષનું કામ તેની પાસે આવી યાચના કરનારને ઈચ્છિત પદાર્થ આપવાનું છે. કલ્પવૃક્ષમાં પુદ્દગળસ્ક ધા જ એવા હોય છે કે જે મનાવર્ગ છા પ્રમાણે ઇચ્છિત પૂરે છે. કેટલાંએક કલ્પવૃક્ષા દેવતાધિષ્ઠિત પણ હોય અને તેની પાસે જઈ મીઠાઈ, મેળા, ફળ, વસ્ત્ર, તાંબુલ, પલંગ, રમતગમતની ચીજો વગેરે જે કાઈ વસ્તુ માગવામાં આવે છે તે તુરત જ નજરે પડે છે. જૈન શાસ્ત્રકાર જ આ પ્રમાણે કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ કહે છે એમ જ નહિ, પણ અન્ય શાસ્ત્રકારો પણ કલ્પવૃક્ષની વાતા કહે છે. કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ, ચિંતામણિરતન વગેરે કથાનુયાગપ્રસિદ્ધ શબ્દો છે. અત્ર આ શબ્દનો ઉપયોગ અલંકારની ભાષામાં વાપરવામાં આવ્યો છે. જેમ કલ્પવૃક્ષની પાસે જઈ જે કાંઈ વસ્તુ માગીએ તે મળી શકે છે, તેવી જ રીતે આ અધ્યાત્મ પ્રંથરૂપ કલ્પવૃક્ષ છે, એની પાસે આત્મિક સૃષ્ટિને લગતા જે કાંઈ પદાર્થ માગવામાં આવશે તે માગનારને અહિ' મળશે. આત્મિક વ્યવહાર સાથે તેને લગતા અને દૂર કરવા યાગ્ય સાંસારિક વ્યવહાર અને તેનું દુષ્ટ સ્વરૂપ પણ સાથે બતાવવામાં આવ્યું છે, એટલે અધ્યાત્મને લગતા ઘણા ઉપયોગી વિષયા આ પ્રંથમાં મળી આવે તેમ છે. આ પ્રધાના માગ્ય સ્પર્ધા શબ્દા છે.

સોળ શાખાઓ—આ વાંછિત પદાર્થો અને સત્યા આપનાર મહાન વૃક્ષની સાળ શાખાઓ પ્ર'ય કર્તાએ કલ્પી છે. સાળ શાખાવાળું વૃક્ષ કાંઈ નાનું હાય નહિ અને વિશેષ પત્રપુષ્પાદિને લીધે તે લવ્ય દેખાય એમાં કાંઈ નવાઇ નથી. પ્ર'યકર્તાએ અધ્યાત્મના વિષય ભહુ ઉપયાગી ધારી તે પર અનેક પ્રકારે ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ પ્ર'યની યોજના બહુ સુંદર પ્રકારની રાખવામાં આવી છે. સર્વ જીવાનું અંતિમ સાધ્ય માક્ષ અને તેનું પ્રથમ કારણ સમતા છે. સાંસારિક સ્થિતિમાં રહેનારને તો મુખ્ય સાધ્ય સમતા-પ્રાપ્તિનું હોવું જોઇએ, તેથી તે હક્ષકત પ્ર'યના અંતમાં આવી જોઇએ, તેને બદલે મુદ્દાની હક્ષકતને બહુ લંખાવીને કહેવાથી કેટલીક વાર વાંચનારને કંટાળા આવે છે, એમ તેઓના ખ્યાલમાં હશે તેથી તેઓ પ્રથમ અધિકારમાં સમતાનું વિવેચન કરે છે અને છેલા અધિકારમાં પણ પાછું તેનું જ વિવેચન કરે છે. વચ્ચેના સર્વ અધિકારો સમતાના પેટા ભાગમાં આવે છે. કેટલાક સમતાને પરમ સાધ્ય માનવાનાં કારણા પૂરાં પાડે છે, કેટલાંક તેના માર્ગ દેખાડે છે. આ પ્ર'યના સોળ અધિકારમાં વિષયો કયા કયા અને કેવી રીતે બતાવ્યા છે તેમાં પ્રવેશ કરવા પૂરતા બહુ ટ્રંકાણમાં અત્ર પુલાસો પ્રાસ્તાવિક છે; વિશેષ હક્ષીકત અનુક્રમણિકા તથા દરેક અધિકારને છેડે લખેલા 'અંતિમ વિવેચન' પરથી જણાશે.

૧. સમતા—પ્રથમ અધિકારમાં સમતાનું સ્વરૂપ વિચારવામાં આવ્યું છે. સમતા પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધના બતાવવાનો ખાસ ઉદ્દેશ આ અધિકારમાં છે. આ વિષયને બહુ સારી રીતે વિકસ્વર કરવામાં આવ્યે છે. દુનિયાના સર્વ વ્યવહારમાં સમતા રાખવાની ખહુ જ જરૂર છે. સમતા ન રાખનાર પ્રાણીની પ્રકૃતિ બહુ અવ્યવસ્થિત બની જાય છે. એ ગમે તેવાં ધર્મસાધન કે પુષ્યનાં કાર્યો કરે, પણ તે સર્વ સાધ્ય વગરનાં, વિવેક વગરનાં અને અર્થ વગરનાં થાય છે. જ્યાં સુધી ઐહિક તેમ જ આ સુધ્મિક કાર્યમાં સમતાના પ્રવાહ

રેલમછેલ થઇ જતા નથી, ત્યાં સુધી આધ્યાત્મિક શરીર પ્રાણુ વગરના હાડપિંજર જેવું છે. મનુષ્ય **ગમે** તેટલા પૈસા પ્રાપ્ત કરે, ગમે તેટલાં માજશાખનાં સાધના એકઠાં કરે, ગમે તેટલા વૈભવા ભાગવે, ગમે તેટલું માન પ્રાપ્ત કરે, પણ વસ્તુતઃ આધ્યાત્મિક દિષ્ટિએ જો તેનામાં સમતા ન હાય તા તે શન્ય છે, અધમ છે અને તેથી પણ વધારે હાનિકારક છે, કારણ કે તે કારણા અતિ ખરચાળ છે, ઉડાઉ છે, નુકસાન કરનારાં છે અને પરભવે અધાગતિમાં પતન કરાવનારાં છે. સમતામય જીવનની ખૂળી એવી ઉત્તમ અને વિશિષ્ટ છે કે તેની **હવામાં, તેના** વાતાવરણુમાં, તેના પાડેાશમાં પણ અખ'ડ શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્કૂરે છે અ**ને એક** વખત આવા જીવનના સંબંધમાં આવનાર પ્રાણી તેના હેતુ, ક્રિયા કે ક્રમ ન સમજતાે હાેય, ન પારખી શકતા હાેય, ન પૃથક્કરણ કરી શકતા હાેય, તાેપણ તે અતિ સુખના અનુભવ કરે છે અને એવા સત્સંગ કરવા નિરંતર હેાંશ રાખ્યા કરે છે; અથવા ઐના સંબંધમાં ગયેલી આનંદદાયક ક્ષણાને બહુ પ્રેમથી વારંવાર સંસાર્યા કરે છે, સમતા આવી પવિત્ર વસ્તુઓને જન્મ આપનાર છે અને સ્વયં શુદ્ધ છે તેથા તેને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસ મુમુસુ જીવના હાય છે. એને પ્રાપ્ત કરવાનાં અનેક સાધના પૈકા અત્ર ચાર ભાવના, ઇંદ્રિયાના વિષયા પર સમભાવ, આત્મસ્વરૂપની વિચારણા અને સ્વસ્વાર્થ ઐાળખા તે સાધવામાં રક્તતા એ ચાર સાધના પર બહુ વિસ્તારથી વિવેચન પ્રાથકર્તાએ કર્યું છે. આખા પ્રાથનું પરમ સાધ્ય સમતા હોવાથી અને તે વગર કરેલાં શુભ કાર્યો પણ સંસારફળ આપનારાં હોવાથી આ અધિકાર પર ળહુ વિચાર કરીને વિસ્તારથી વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા જણાઇ હતી અને તે **હેતુ** પાર પાડવા માટે બનતા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા છે. સમતાને અ'ગે દર્ષાતા બહુ વિચારવા યાેગ્ય **છે**; તેથા વીર પરમાત્મા, અનાથા મુનિ, ગજસુકુમાળ, શાળિભદ્ર, સ્કંદકાચાર્ય વગેરેનાં દર્ણતા પર ભહુ સારી रीते भनन करवा. आ अधिकार एक अअत्यना छे

૨. સ્ત્રીમમત્વ—ખીજો **સ્ત્રીમમત્વમાચન** અધિકાર અહિક પદાર્થમાં આસક્તિ થવાનાં મુખ્ય કારણ પર ખાસ લક્ષ્ય ખેંચે છે. આ દુનિયામાં અસત્ય વ્યવહાર કરવાનાં કારણા સ્ત્રોરપ ઉપાધિથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. મનસ્વી પુરુષ એકલાે હાેય તાે તે બહુ આનંદથી રહી પાેતાના જરૂર પૂરતું તાે પાંચ-પંદર દિવસમાં મેળવી શકે છે, પણ તેને ધર **ભાંધવાની, પૈસા એકઠા કરવાની અને** બીજા અનેક વ્યવહા**ર** કરવાની જરૂર પડે છે તેતું મૂળ કારણ તાે સ્ત્રી જ છે એમ વિચાર કરવાથી માલૂમ પડશે. દુનિયાના વ્યવ**હાર** જોતાં જણાશે કે ખૂને કરવા જેવા પ્રસંગા માટે ભાગ સ્ત્રીઓના કારણથા જ ઉદ્દ**લવે છે.** સ્ત્રી સા**થેના** प्रेम એવા વિચિત્ર છે કે જેથી સ્પર્શનેન્દ્રિયને માર્ગ મહ્યા વગર રહે નહિ. એના પરિણામે કલ્પનાશક્તિ પર દેખાતી સુંદર પણ પરિણામે ભયંકર મૂર્તિઓ ખડી થયા કરે અને છેવટે કલ્પનાશક્તિ એટલી બહેર મારી જાય કે માનસિક બળ અને તર્કવિચારણાના તેના ઉપર કાઈ પણ પ્રકારના કા**ખૂરહે નહિ. આ** સ્થિતિ એટલી ખરાળ છે કે તેના કડવા અનુભવ મેળવનારને જ તેના ખ્યાલ આવે તેમ છે. સ્વસ્ત્રીમાં મમત્વ રાખવાની અત્રે ના પાડવામાં આવી છે, તેા પછી પરસ્ત્રી સંબંધમાં તેા કેટલા તિરસ્કાર હાેવા જોઈએ એ ખાસ વિયારવાની હાકાકત છે. સ્ત્રીને જે હીન વસ્તુઓ સાથે પ્ર'થકર્તાએ સરખાવી છે, તેના પર મહુ વિચાર કરપાની જરૂર છે, એ સર્વ હકીકત અનુભવ અને સંપૂર્ણ વિચારણા તથા તત્ત્વભાગૃતિથા જ સમજાય તેવી છે. વ્યવહારદષ્ટિથી જોતાં કદાચ એમ લાગશે કે ધાર્મિક વૃત્તિવાળા પુરુષા તા સર્વ ત્યાગ કરવાનું જ કહે, પણ તે બને કેમ? પરંતુ આ દર્ષ્ટિએ વિચાર કરવાના નથી. બહ ઉપયોગપૂર્વ ક સંસાર-ચકતું નિરીક્ષણ કર્યા વગર ઉપરઉપરના હાવભાવમાં રક્ત થઇ જવાય એવા કાળમાં આ અધિકારનું રહસ્ય સમજાવું અને પ્રાપ્ત થવું ઘણું મુશ્કેલ છે. આ અધિકાર આખા પુરુષવર્ગને ઉદ્દેશીને લખાયા છે, કારણ, જૈત શાસ્ત્રકાર પુરુષપ્રધાન ધર્મ કહે છે; તેથી સ્ત્રીઓએ શબ્દરચનામાં ઘટતા ફેરફાર કરી સ્ત્રીમમત્વમાચન

અધિકારને પુરુષમમત્વમાં ચન અધિકાર તરી કે વાંચવા. આ અને હવે પછીના ત્રણે અધિકારા બાહ્ય સંબધને આશ્રયીને લખાયેલા છે, પણ તે સંબધ વિભાવદશાને લીધે આત્મિક સંબધ જેવા થઈ ગયા છે, તેથા તે સંબધનું સ્વરૂપ, સ્થિતિ અને પરિણામ બહુ બારીકાથી તપાસવાની જરૂર છે, આ અધિકાર માહનીય કર્મનું સામ્રાજ્ય કેટલું પ્રળળ છે તે બતાવી આપે છે.

- 3. પુત્રમમત્વ—ત્રીજો પુત્રમમત્વમાચન અધિકાર ળહુ સંક્ષેપમાં પણ મુદ્દાસર વિષય પર લખાયો છે કેટલાક પ્રાણીઓ પુત્રપુત્રીરૂપ સંસારમાં આસકત થઈ ' છોકરા મારા સ્વામીવત્સલ' જેવું કરે છે; મત-લખ, પોતાના ઘરમાં આખી દુનિયાના સમાવેશ થયેલા સમજી બીજા કાઈ પણ પ્રકારના સામાજિક વિચાર તેઓ કરતા નથી. કેટલીક વાર અપત્યમમત્વને અંગે ફરજ વગેરેના ગૂંચવણ લરેલા સવાલા ઉત્પન્ન થાય છે એવા સવાલાને આ અધિકારમાં સીધી અને આડકતરી રીતે બહુ સારા ખુલાસા કર્યો છે. આ અધિકાર શ્લોકસંખ્યામાં સર્વીથી નાના છે, પણ એની અગત્ય ઓછી નથી.
- ૪. ધનમમત્વ—ચોથા ધનમમત્વમાચન અધિકારમાં બહુ ઉપયોગી બાળતા પર ઉલ્લેખ થયો છે. આ દુનિયામાં મોટા ભાગ—લગભગ આખે ભાગ—''પૈસો મારા પરમેશ્વર" એ જ વૃત્તિવાલા હાય છે. પૈસા પૈદા કરવાના રસ્તા, ચિંતવન, તેના વિચાર, તેની વાતા વગેરમાં આ જવને જેટલા આનંદ આવે છે, તેટલા બીજા કાઈ પણ પદાર્થના સંબ'ધથી આવતા નથી. અનાદિ અભ્યાસ આ પ્રમાણે મોહનીય કર્મના ઉદયથા પડી ગયા છે અને તેથા ઘણાવાર વ્યવહારમાં પૈસાને અગિયારમાં પ્રાણ કહેવામાં આવે છે અને તેનું જોર એટલું બધું માનવામાં આવે છે કે પ્રસંગે એ દશ પ્રાણને પણ છોડાવી દે છે. ધનનું મમત્વ એકદમ મૃકવું આકરું લાગે તેવી સ્થિતિ ઘણા પ્રાણીઓની હોવાથી દીર્ઘ દષ્ટિવાળા પ્રથકર્તાએ ધનના વ્યય કેવી રીતે કરવા તે પણ બતાવ્યું છે. આ સંબંધમાં તેઓશ્રીના કહેવાના મુખ્ય ઉદેશ એ જણાય છે કે પૈસાના વિચાર અને કડકડાટમાં આત્મિક સાધન છોડી દેવાનું ઘણા પ્રાણીઓને બને છે; એ સંબંધમાં ખલુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. જે તદ્દન સ્થૂળ વસ્તુ છે, પૌદ્દગલિક છે, ચળ છે, છેવટ સુધી પાસે કદાચ રહે તેમણ પ્રાંતે તો અહીં જ પડી રહેવાની છે, એવી વસ્તુ પર મમત્વ કરી પ્રાપ્ત કરેલ અનુકૂળતાઓના લાલ લેતાં ચૂકા જવું નહિ. પૈસા એકઠા કરવા એ તદ્દન નિહે તુક પ્રવૃત્ત છે. એક અંગ્રેજ કવિ કહે છે કે—

Take thou no thought for aught save Right and Truth,

Life holds for finer souls no equal prize;

Honours and wealth are baubles to the wise.

" આ જીવનમાં વિશુદ્ધતર જીવન ગાળનારને સરખાે બદલા મળતા નથી, સંચાગ પ્રમાણે વધતા-એ છે મળે છે; પણ મારે તા સત્ય અને ખરી વાત સિવાય બીજી કાઈ વસ્તુના વિચાર કરવા નહિ. ડાહા માણસને મન માનપાન અને પૈસા તા શાભિતાં પણ કિંમત વગરનાં રમકડાં જેવાં છે." આ ડ્રેકા વાકચમાં બહુ અમત્યતું રહસ્ય સમાયું છે. ધનમમત્વમાચન અધિકાર બહુ વિચારીને વાંચવા યાબ્ય છે.

પ. દેહમમત્વ—પાંચમા દેહમમત્વમાચન અધિકારમાં પણ બીજ અધિકારશી શરૂ થયેલ લય (spirit) ચાલુ રાખ્યો છે. આ શરીર પર અસાધારણ પ્રેમ રાખી તેને આખા વખત પંપાળવું નહિં અથવા તેને શાભાની ટાપટીપથી દીપાવવું નહિ. એને આત્મિક ધર્મો બજાવવામાં સહાયભૂત સમજ તેનાથી બની શકે તેટલું શુભ કાર્ય કરી લેવું. એ શુભ કાર્યો કરવા પૂરતી તેની સ્થિતિ સારી હોવી જોઇએ. શરીર તરફ તદ્દન ઉપેક્ષા રાખવી એવા હેતુ જણાતા નથી, પણ તેના તરફ અત્યંત ધ્યાન આપી તેને પ્રેરનારને—સારી સ્લામાં ચૈતન્ય સ્વરૂપે રહેનારને—સારી જવા એમ ન થવું જોઇએ. આ અધિકારમાં સ્વદેહ અને પરફેહ

ખન્ને પર મમત્વ રાખવાના ગર્ભિત આશય હાય એમ જણાય છે. શરીરને અશુચિમય સમજવાથી અને તેના પર યાગ્ય વિચાર કરવાથી તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અને તેને અંગે તેની સાથે વર્તાન કરવાના યાગ્ય રસ્તા સારી રીતે ધ્યાનમાં આવે છે. આ પાંચમા અધિકારના વિષય આ શારીરિક સુખમાં મસ્ત બનાવનાર ચાલુ કાળમાં પસંદ ન આવે એ બનવાજોગ છે. પણ તેથી સુરિમહારાજ તા વસ્તુસ્વરૂપ સમજાવવાની પાતાની કરજ ચૂકા જતા નથી. ચાલુ જમાનાની ખાવાપીવાની અને વર્તન કરવાની રીત શરીરને નિરંતરનું પાતાનું મનાવે છે કે જે વસ્તુસ્થિતિથી વિરુદ્ધ છે એમ આપણા પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. દુનિયામાં જે જે હકાકતા બને તેના માત્ર ઉપરઉપરના જ પ્યાલ લેવાની ટેવ હોવાથી ઘણા છવા આમાં ઊંડા ઊતરી શકતા નથા. એક માણસના મરણ વખતે ઘણા ખરા કહેશે કે બહુ ખરાબ થઈ ગયું વગેરે; પણ શું ખરાબ થયું, એના વિચાર કરશે નહિ. શરીરને આત્માના વિચાગ, કે જે સ્વાભાવિક ધર્મ છે, એ જ થયું છે એવું પૃથકકરણ કરવાની તેને ઇચ્છા થશે નહિ. દુનિયાના સામાન્ય બનાવામાં પણ આવું અંતિમ રહસ્ય શાધવાની ટેવ પાડવી બહુ આવશ્યક છે.

પ્રમાદત્યાગ — છટ્ઠા પ્રમાદત્યાગ અધિકારમાં પંચેન્દ્રિયના વિષયોનું સ્વરૂપ ળહુ વિદ્વતાથી બતાવવામાં આવ્યું છે. આ જીવ સ્થ્ળ ઇન્દ્રિયસુખામાં આસકત થઈ જ્ય છે. સારા સારા પદાર્થો ખાવામાં, સેન્ટ-લવંડર સુંધવામાં, હામેનિયમ-પીઆનો સાંભળવામાં, સુંદર સ્ત્રીઓનું રૂપ વિકારદષ્ટિથી જેવામાં અને તેઓ સાથે વિષયસેવન કરવામાં આનંદ માને છે. પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો અનેક પ્રકારના છે. જેના અનુભવ દરરાજ થાય છે. આમાં સુખ શું છે? શું માનવામાં આવ્યું? તેમાં ખરું તત્ત્વ શું છે? ખરા સુખનું સ્વરૂપ શું છે? તે આ જીવને કેમ સમજતું નથી? આ સ્થૂળ સુખા લોગવતી વખત કેટલું અને કેવું સુખ આપે છે? પરિલામે તેથી શું થાય છે? આત્મિક સુખ અને સ્થળ સુખમાં તફાવત શા છે?—એ વિષય પર બહુ અસરકારક વિવેચન આ અધિકારમાં કરેલું છે. ઇન્દ્રિયના વિષયમાં આ જીવની આસક્તિ એટલી બધી રહે છે કે તેના કાંઇ પણ પ્રસંગ પડતાં જો પોતાને વિશેષ જ્ઞાન અને દઢ શ્રદ્ધા ન હોય તો તે તેમાં મગ્ર થઇ જાય છે. તે પ્રસંગે તેને એટલું પણ ભાન રહેતું નથી કે દુનિયામાં પ્રતિષ્ઠા મેળવનાર મારા જેવા પ્રતિષ્ઠત ગણાતા પુરુષ આવા ભાળકને અજતા ખેલ કેમ કરે છે? એક ડાલો ગણાતા માણસ પણ એકાંત ભાગમાં સ્ત્રી સાથે કેવી વિચિત્રતાથી વર્તે છે એ કલ્પી શકાય તેવું છે. એવી રિથતિથી તે વખતે અને ભવિષ્યમાં આ જીવને બહુ હાનિ થાય છે, તે દૂર કરાવવાના અત્ર ઉપદેશ છે. આવા વિષયામાં વસ્તુસ્વરૂપ વિચારવાની બહુ જ જરૂર છે. પ્રમાદને માટે અત્ર બહુ લખવામાં આવ્યું નથી, અંતિમ રહસ્યમાં અને ભૂમિકામાં તે વિષયનું સહજ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

છ. કેષાયા — સાતમા કપાયનિગ્રહ્ય અધિકાર છે. આ અધિકારમાં લખેલ હઠાકત આપણા દરરાજના અનુભવમાં આવે છે અને કર્મ પ્રકૃતિઓ પ્રહણ કરવાનાં મુખ્ય દારમાંનું એ એક દાર છે. કથાયથી જ સંસારના લાભ અને તેની વૃદ્ધિ થાય છે અને તે આ જીવના સંખંધમાં માટા ફેરફાર કરી શકે છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લાભ એ ચાર તેના ભેદ છે. સવારથી રાત્રી સુધીમાં કથાયા કરવાના અનેક પ્રસંગા આવે છે: કાઈની પર ગુસ્સા આવી જાય છે; કાઈ વાર પાતાની માટી માટી વાતા (આત્મપ્રશંસા) કરવામાં આનંદ મનાય છે; કાઈ વાર પાતાની માટી માટી વાતા (આત્મપ્રશંસા) કરવામાં અને ક મનાય છે; કાઈ વાર પાતાની કરી લાતા પાતાની માળા ફેરવાય છે. આ ચાર કથાયા અને ક રૂપમાં દેખાવ દઈ આ જીવને કેવા ચાળા કરાવે છે તે સંબંધી આ અધિકારમાં બહુ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. આ ચાર કથાયા એવી અસાધારણ શક્તિ ધરાવે છે કે પાતાના પુરજોસમાં જો તે ચારમાંના એક પણ હોય તા આ જીવ ગમે તેટલી ધર્મ કિયા કરે, ગમે તેટલું જ્ઞાન ભણે, ગમે તેટલાં તપ કરે, પણ તે સર્વને કથાયા નકામાં બનાવી દે છે અને જીવના અધાયાત કરાવે છે. આવાં કારણાથી કથાયના નિગ્રહ .

કરવાની ખાસ જરૂર છે. મનાવિકારને તાળે થનાર પ્રાણીની જિંદગી લગભગ નકામાં જેવી છે, એમ ઉપર-ઉપરની દ્રષ્ટિથી પણ આપણને લાગે છે, પરંતુ મનાવિકારો કેવા અને કેવી રીતે કામ કરનારા હોય છે એનું ઊંડાણમાં ઊતરી આપણે સ્વરૂપ ન જાણતા હોઈએ ત્યાં સુધી એ સત્ય હકીકત પણ માત્ર વાતના રૂપમાં રહે છે. કથાયને બરાબર ઓળખી, તે કરવાના પ્રસંગ આવતાં તેના નિગ્રહ કરવા અને તેનાથી જિતાઈ ન જતાં તેને છતી લેવા, એટલું સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખવું યાગ્ય છે. કથાયના દરેક વિષય પર માટામાટા લેખ લખાય તેમ છે, અને અન્યત્ર તેવા પ્રયાસ કર્યા પણ છે, તેથી તેમ જ આ અધિકારના વિવેચનમાં શ્રંથના પ્રમાણપૂરતું વિવેચન થયેલું હોવાથી આ સ્થળે તા આ અધિકારમાં કયા વિષય આવે છે તેનું માત્ર દિગ્દર્શન જ કરાવવામાં આવ્યું છે. કથાય જિંદગીમાં ઘણા અગત્યના ભાગ ભજવે છે તેથી તેના સંબંધમાં બેદરકાર રહેવું નહિ એટલી શ્રંથકર્તા વારંવાર ભલામણ કરે છે.

- ૮. શાસ્ત્રગતિ—ત્યાર પછી આઠમા શાસ્ત્રાલ્ચાસના અધિકાર આવે છે. આ અધિકાર બહુ વ્યવહારુ આકારમાં લખાયા છે. શાસ્ત્રના અલ્યાસ કરી વિદ્વત્તા દેખાડવાની વૃત્તિ રહે તો શાસ્ત્રાલ્યાસથી બહુ લાલ થતા નથી. અલ્યાસ પ્રમાણે વર્તન હોવાની ખાસ જરૂર છે. પંડિતના નામમાત્રથી ખુશી થઈ જવા જેવું નથી, પણ મિત અનુસાર બુદ્ધિ હોવી જોઈએ અને તે બન્ને અનુસાર પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ. વિષયપ્રતિભાસ, આત્મપરિણતિ અને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનનું સ્વરૂપ શ્રામદ્ હરિલદ્રસૂરિએ અષ્ટકજમાં આપ્યું છે તે બહુ મનન કરવા યાગ્ય છે, એ હડ્યાંકત વિવેચનમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી છે. શાસ્ત્રાલ્યાસના ઉદ્દેશ શા છે તે બહુ વિચારવા યાગ્ય છે અને આ વિષય પર ગ્રંથકર્તાએ અસરકારક રીતે ધ્યાન ખેંચ્યું છે. આ સંબંધમાં બહુ ગફલતી થાય છે. ઘણું વખત જ્ઞાનના દેખાવમાં જ સંપૂર્ણતા માનવામાં આવે છે, તે સંબંધમાં યોગ્ય વિચાર બતાવવામાં આવ્યા છે. આ વિષયની સાથે અલ્યાસને અંગે સમજવામાં આવતાં ચતુર્ગતિના કસેશનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. નરક કે તિર્યં ચ ગતિમાં દુઃખો છે તે તો આ જીવ સમજે છે, પણ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં પણ દુઃખ છે એ વાત સ્પષ્ટ કરવાની બહુ જ જરૂર છે. જે કિયા કરવાથી ચઉગતિ સઘાય તે અધ્યાત્મ નથી એમ શ્રી આનંદઘનજ મહારાજ અગિયારમા શ્રી શ્રેયાંસનાથજના સ્તવનમાં કહે છે અને કદાચ કાઈ કિયાથી શુલ ગતિ બંધાય તો તે પણ ઈષ્ટ નથી, એ ખાસ સમજવું જરૂરનું છે. અધ્યાત્મ વ્યાખ્યા કરતાં પણ આપણે જોયું છે કે જે અધ્યાત્મથી ચઉગતિમાંથી કાઈ પણ શુલ અથવા અશુલ ગતિ બંધાય તે અધ્યાત્મ નથી.
- હ. ચિત્તદમન—આખા ગ્રંથના મધ્યખિંદુરૂપ નવમા અધિકાર ચિત્તદમનના આવે છે. ગમે તેટલી કિયા કરવામાં આવે, ગમે તેટલું ત્રાન ભણવામાં આવે, ગમે તેટલી તપસ્યા કરવામાં આવે, અને ગમે તેટલી યોગસાધના કરવામાં આવે, પણ જ્યાં સુધી મનની અસ્થિરતા હોય, ચિત્ત આકળ-વ્યાકળ હોય, માનસિક ક્ષેાભ હોય, ત્યાં સુધી સાધ્ય પ્રાપ્ત થઇ શકતું નથી એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે, ત્રાનના, તપના અથવા કિયાના આશ્ય મન પર આંકુશ લાવવાના હોવા જોઈએ. મનની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિથો પ્રાણીનાં કાર્યો કાંઈ પણ કળ આપી શકતાં નથી. એ શુદ્ધ દષ્ટિની અપેક્ષાએ યથાતથ્ય છે. એ સંભંધમાં સામાન્ય રીતે આપણા વિચારા બહુ અચાક્કસ રહે છે. સામાન્ય પ્રકૃતિ બાહા દેખાવ ઉપર બહુ મત બાંધી દે છે, પણ વસ્તુતઃ એમ થવું ન જોઈએ. અમુક પ્રાણીના સંબંધમાં મત બાંધતાં પહેલાં તે પ્રાણીનું મન કેટલું અંકુશમાં આવ્યું છે તે પર બહુ જ વિચાર કરવાની જરૂર છે ગમે તેવાં કાર્ય કરવામાં ઉદ્યુકત થયેલા જવને મન કેવી રીતે ફેરવી નાખે છે, તેના અનુસવ વિચાર કરવાથી તુરત સમજી શકાય તેમ છે, મન જ મોક્ષ અને બંધનું કારણ શાસ્ત્રકારે કહ્યું અને કિયા ન કહી એતું રહસ્ય આ અધિકારમાં બહુ સ્પષ્ટ રીતે સમજવયું છે. આ અધિકારમા ગ્રંથકર્તાએ, પ્રથમ અધિકારની પેઠે, પોતાની વિકત્તા બતાવી આપી અ. ક. પ

છે અને વિવેચન પણ ળહુ વિચાર કરીને લખવા પ્રયાસ થયેા છે. આ અધિકારના વિષય બહુ ઉપયોગી હોવાથી તે પર ખાસ ધ્યાન આપવા અને વારંવાર મનન કરવા ખાસ સૂચના કરવામાં આવે છે.

- 10. વૈરાગ્ય—દશમાં અધિકાર વૈરાગ્યના આવે છે. એ અધિકારમાં આ સંસારના વિષયા ઉપરથા રાગ ઊડી જાય અને વસ્તુસ્વરૂપ તેના યથાસ્થિત આકારમાં સમજ્ય તેટલા સારુ વિદ્વાન પ્ર'થકર્તાએ છૂટા દ્વાયો લઇ વૈરાગ્ય થવાનાં સાધના બતાવ્યાં છે. મૃત્યુના દાર, ક્ષાકર જનવાળા ધર્મનું ઉપરચાટિયાપણું આ જવને મળેલી અનેક પ્રકારની જોગવાઇઓ, તેના તેણે લેવા જોઈતા લાભ, ધર્મથી થતાં દુઃખક્ષય, સખતું વાસ્તવિક સ્વરૂપ, પ્રમાદથી થતાં દુઃખો, દંદિયોના વિષયામાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી થતાં દુઃખો, તે પર દષ્ટાંતા અને આ જીવના વર્તન અને ઉદ્દેશ વચ્ચે વિસંવાદ વગેરે અનેક છૂટી છૂટી બાબતા લઇ તે પર બહુ અસરકારક ભાષામાં પ્રકાશ પાડ્યો છે. એ પ્રકાશનું સ્વરૂપ બહુ મનન કરવા યાગ્ય છે. એક પ્રસંગ અજ્યિકનાં દષ્ટાંતા પણ બહુ યુક્તિથી આપ્યાં છે. જયાં સુધી સાંસારિક—પૌદ્દગલિક વિષયા પરથી આ જીવને રાગ ઘટે નહિ, ત્યાં સુધી ધર્મસન્મુખ થાય નહિ, એ સ્પષ્ટ હકાકત હોવાથી સર્વ વિષયાનુ અત્રે પૃથ-ક્કરણ અને સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં અંતિમ હેતુ, તેનું પરિણામે થતું દુઃખ સમજી, તેનાથી દૂર રહી, સમતા પ્રાપ્ત કરવાના રાખવામાં આવ્યો છે. આ અધિકાર પણ બહુ જ મનન કરવા યાગ્ય છે. એના દરેક શ્લાકમાં એક અથવા તેથી વધારે મહાન સત્યો ઝળકા આવે છે, જે શાધ કરનારને અને સાધક હોય તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય તેમ સ્પટ રીતે બતાવ્યાં છે.
- 9. ધર્મ શુદ્ધિ—અગિયારમાં અધિકાર ધર્મ શુદ્ધિના આવે છે. આ કાળમાં ધર્મના વિષયમાં લખવું એ જ ધણા જીવાને અપ્રાસંગિક લાગે છે. સખત હરીફાઇ અને પુદ્દગલમાં મસ્ત રહેવાના જમાનામાં ધર્મ શબ્દના અભાવ દાખલ થતા હતા, તેમાં હવે કાંઇક ફેરફાર થતા જોવામાં આવે છે. ધર્મની આવશ્યકતા હવે લગભગ સર્વ સ્વીકારે છે. તે ધર્મમાં શુદ્ધિ કેટલા પ્રકારની રાખવી જોઈએ એ અત્ર બતાવવામાં આવ્યું છે. ધર્મમાં દોષો કેવા કેવા આવે છે તેનું મુદ્દાસર લિસ્ટ આપી સ્વગ્રહ્યુપ્રશંસાના દુર્ગુ હા ઉપર અને જન-સ્તુતિ ઉપર વિક્તાભરેલા ઉદલભ પ્રધાન પે ચવાની જરૂર લાગે છે. છેવટે ભાવશુદ્ધિ રાખવાના ઉપદેશ આપ્યા છે. સાવ વગરની કિયા કેવી રીતે અલ્પ કળ આપે છે, તે પર અત્ર વિસ્તાર જોવામાં આવશે. આ અધિકારમાં લાકસ્તુતિ પર વ્યવહારુ વિવેચન ખાસ વાંચવા યાગ્ય છે.
- ૧૨. ગુરુશક્રિ—ભારમા અધિકાર ગુરુશક્રિનો છે. એ અધિકારમાં ગુરુમહારાજ કેવા હોવાજોઇએ એ સંભધમાં સરિમહારાજે બહુ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. આ અધિકારમાં કેટલાક અગત્યના વિષ-યોના સમાવેશ કરવામાં આવ્યા છે; ગુરુપરીક્ષામાં બહુ વિચાર કરવાની આવશ્યકતા ખતાવવામાં આવી છે અને તે માટે કડા ભાષાના ઉપયોગ પણ કવચિત કરેલા જોવામાં આવે છે. આ અધિકારમાં સંપત્તિ અને વિપત્તિનાં કારણા ખતાવ્યાં છે તે ખાસ મનન કરવા યાગ્ય છે.
- 93. યતિશિક્ષા—તેરમા અધિકાર યતિશિક્ષાના છે. યતિ નામથી ઓળખાતા, મંસારના ત્યાગ કરનારા સર્વને ઉદ્દેશીને લખાયેલા આ અધિકાર ળહુ ધીરજથી વાંચવાની જરૂર છે. વેશમાત્રથી લાભ નથી, જનર જનપણાની ક્રાંઇ કિંમત નથી, યતિપણાની ઉચ્ચ પ્રકારની કરજો શી શા છે? નકામાં વસ્ત્રપાત્રના પરિષ્યુહ બાજરૂપ છે; પરીષહતું સ્વરૂપ શું છે? સંયમના ભેંદા કેટલા છે? ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીના ભેંદા કયા કયા અને કેટલા છે વગેરે અનેક ઉપયોગી હકાકતના આ આધકારમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ અધિકાર સર્વથી વધારે લાંબા છે. એની ભાષા શિક્ષા આપવા યાગ્ય કઠણ શબ્દોમાં લખાઇ છે તે

તરફ ખપી છવા ગુસ્સા કરતા નથી, પહ્યુ તેનું આંતર સ્વરૂપ સમજવા વિચાર કરે છે. સૂરિમહારાજ પાતાના અદ્ભુત ચારિત્રગુહામાં બાલ્યવયથી જ આસકત હોવાને લીધે બહુ ઉત્તમ રીતે હૃદયભાવનાથી ઉપદેશ આપે છે. આ ઉપદેશ સાધુ અને શ્રાવક સર્વને માન્ય કરવા યોગ્ય છે. એ ઉપદેશમાં સાધુધર્મ બહુ વિકટ છે એવા વિચાર આવવાથી તે તરફ ઉપેક્ષા ન થઈ જાય એની ખાસ વિચારહાા રાખવામાં આવી છે. આ અધિકારનું રહસ્ય સમજવું—સમજવવું બહુ મુશ્કેલ લાગે છે, તે છતાં જે પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં કાઈ વ્યક્તિ કે સમષ્ટિને દુઃખ લગાડવાના બિલકુલ ઇરાદા નથી, છતાં એવા પ્રસ'ગ આવી ન જ્ય તે સારુ આ અધિકાર મુનિમહારાજાઓને વિવેચન સાથે બતાવી તેઓની સંમતિ મેળવી છે; છતાં પહ્યુ કાઇ સ્થાનક દૂષણ રહ્યાં હોય તો તેને માટે અંતઃકરહાથી ક્ષમાયાચના છે. સાધુવર્ગથી બહારના માણસ આવા ગંભીર વિષય ઉપર વિવેચન કરવા જ્યા તેમાં ગેરસમજુતિ થવા સંભવ છે તેથી આખા પ્ર'થના સંળ'ધમાં સામાન્ય દોષ્યક્ષમા માગવાની પ્રસ્તાવનાની પ્રચલિત રહીને અનુસરવા ઉપરાંત બારમા અને તેરમા આધકારના સંબ'ધમાં વિશેષપણે તેમ કરવાની જરૂર જોઇ છે. સૂરિ મહારાજે જે ગંભીરતા અને લાગણીથી આ અધિકાર લખ્યો છે તે સમજવા માટે યતન કરવાની ખાસ ભલામણ છે.

૧૪. સ'વર—ચૌદમા અધિકાર મિથ્યાત્વાદિ સ'વરના છે. પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ લખી મન-વચન-કાયાના યોગા પર અંકુશ મેળવવા ઉપદેશ આપ્યા છે. મનાયાગ પર તંદુલમત્સ્ય અને પ્રસન્નચંકનાં આખ્યાના વિચારવા યોગ્ય છે, વચનયાગ પર વસુરાજાનું દર્શાત મનન કરવા યાગ્ય છે, તેમ જ કાયયાગ પર કાચબાનું આખ્યાન ચિંતવવા યાગ્ય છે. ત્યાર પછી ઇદિયસ'યમ પર પુષ્કળ વિવેચન કરી કષાયસ'વર કરવા ઉપદેશ આપે છે અને તેમ કરતાં કરટ અને ઉત્કરટ મુનિનું દર્શાંત આપી બહુ ઉપયોગી ખાધ આપેલ છે. છેવટે નિઃસંગતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રેરહ્યા કરવામાં આવી છે.

ર્મ. શુભ વૃત્તિ—પંદરમાં અધિકાર શુભવૃત્તિશિક્ષાના છે. દરરાજ એ ટંક છ આવશ્યક કરવાં, તપસ્યા કરી કર્મ નિર્જરા કરવી, શીલાંગ ધારણ કરવાં, યાગર ધન કરવું, ઉપસર્ગ સહન કરવા, સ્વાધ્યાય-ધ્યાન કરવું, ઉપદેશ દેવા, આત્મનિરીક્ષણ કરવું વગરે શુભ પ્રવૃત્તિના અનેક શુભ પ્રકાર બતાવી તે પ્રમાણે કરનારને ભવિષ્યમાં કેવા પ્રકારના લાભ થાય છે તે પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. આ અધિકારમાં જે જે પરચૂરણ વિષયા બતાવવામાં આવ્યા છે તે બહુ ઉપયોગી અને મનન કરવા યોગ્ય છે.

૧૬. સામ્ય – સાળમા અને છેલા સામ્યસર્વસ્વ અધિકારમાં આખા ગ્રંથના સારરૂપ સમતા રાખ-વાના ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. સમતાને પરિણામે સુખ કેવી રીતે થાય છે અને તે સુખ કેવા પ્રકારતું છે તે બહુ ઉત્તમ રીતે બતાવ્યું છે. માક્ષતું સ્વરૂપ વિવેચનમાં બતાવી તે પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ સમતા છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ સમતારસની વાનગી છે એમ બતાવી એના અધિ-કારી કાેણુ છે તે પણુ બતાવવામાં આવ્યું છે. ત્યારપછી કાેઈ પણુ પ્રકારના આડંબર વગર આ ગ્રંથ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

કૃતિના સમય—આ શ્રંથ સૂરિમહારાજે કઈ સાલમાં લખ્યા તે સંબંધી કાંઈ નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી. મને એમ લાગે છે કે સૂરિમહારાજે ઉપદેશરત્નાકર વગેરે શ્રંથા અનાવ્યા પછા જિલ્લાના

૧. આ હકીકતને ટીકાકાર શ્રી ધનવિજય ગિણ ટેંકા આપે છે. પ્રાંથની શરૂઆતના અથ શબ્દ પર નાટ લખતાં તેઓ શ્રી કહે છે કે એ શબ્દ અનન્તરતા સૂચવે છે અને અત્ર તેને માટે એમ સમજવું કે આ પ્રાંથ ઉપદેશરત્નાકર વગેરે પ્રાંથા લખ્યા પછી બનાવ્યા છે. આવું કાંઇ કારણ તેઓ આપતા નથી. પણ સ્રિમહારાજ પછી આપણાથી નજીકના સમયમાં તેઓ થયા છે તેથી તેઓની કહેલી હકાકત કદાચ સંપ્રદાયથી તેઓને જણાઈ હોય.

છેવટના ભાગમાં પાતાના અનુભવનું રહસ્ય આ શ્રંથ દારા ખહાર પાડયું છે અને આ શ્રંથના શ્લાંકા એક સાથે નહિ પણ જ્યારે જ્યારે મનમાં સ્કુરણા થઈ આવી હશે ત્યારે લખ્યા હશે એમ જણાય છે. સાતમા ક્ષાયનિગ્રહ અધિકારમાં કોધ—માનના સ્વરૂપમાં વચ્ચે માયાના શ્લાેક આવે છે: વળા, લાભત્યાંગ ઉપદેશ પછી કોધત્યાંગનું સ્વરૂપ આવે છે. શ્રી મુનિસુંદરસૃરિ મહારાજ જેવા સમર્થ લેખક, જેમણે ઉપદેશરતાકરમાં એક સરખા શૈલી બતાવી એક વિષયને એક છેડાથા બીજા છેડા સુધી નિયમસર લખ્યો છે તે આ પ્રમાણે આડાઅવળા શ્લાેકા સંબંધ વગર લખે તેના એક જ રીતે ખુલાસા થઇ શકે છે. તેવી જ રીતે દેવગુરુધર્મ શૃદ્ધિ અધિકારના વિષય ગુરુશૃદ્ધિ માટે જ લગભગ લખાયા છે, આ પ્રમાણે અનુમાન દાર્યું છે તે જે ખરું હાય તા તેથા શ્રંથની કિંમતમાં બહુ વધારા થાય છે. કુદરતા રીતે અવલાકનકરતાં હૃદયમાંથા જે ઉદ્દેગારા નીકળે તે કૃત્રિમ ઉદ્દેગારા કરતાં વિશેષ ઉપયોગી જ ગણાય છે. વળા, ઉપદેશ-રતાંકર ગ્રંથની આદિમાં મંગલાચરણમાં ઘણા શ્લાેકા લખ્યા છે; અત્ર તેમાંનું પ્રમાણમાં કાંઇ નથી, તે પણ સાચ્યદશા બતાવે છે, અને એ દેશા વૃહાવસ્થામાં સવિશેષપણ પ્રાપ્તવ્ય છે. મારી માન્યતા પ્રમાણે આ ગ્રંથ સંવત ૧૪૭૫ થી ૧૫૦૦ સુધીમાં કકડે કકડે લખાયા હશે એમ લાગે છે.

ભાષારોલી—આ પ્રથમી શૈલી બહુ જ ઉત્તમ છે. કાઈ કાઇ જગ્યાએ પુનરાવર્તન જહાય છે, પહ્યુ ઉપદેશના પ્રથમાં પુનરાવર્તન દાષર્ય નથી એ આપણે ઉમાસ્વાતિ મહારાજના કહેવાથા જાણોએ છીએ. (ભુએ પ્રથમ શ્લાક પર વિવેચન, પૃષ્ઠ ૭) જે વિષય સરિમહારાજે લીધા છે તે સર્વ બહુ અસરકારક શબ્દામાં તેઓએ છવ્યા છે. સંસ્કૃત ભાષા ઉપરના તેઓના કાળ, બહુ ઊંચા પ્રકારના છે અને કાઈ કાઈ જગ્યાએ અલંકારના બહુ ઉત્તમ રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યા છે. તેઓનાં દર્શતા અને ઉપમાના ભહુ સ્પષ્ટ અને લાગ્ર પડતાં છે અને તેઓના વાકચરચના માર્મિક છે. તેમના ભાષામાં ઉપદેશના ભાષાના સર્વ પ્રકાર સમાવવામાં આવ્યા છે. ઉપદેશની ભાષામાં કેટલીકવાર બહુ જ ઠંડી ભાષા રાખવી યાગ્ય છે. વિષયના મધુરતા અને પ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરાવવા માટે આવી ભાષાના જરૂર છે, કાઈ વખત આક્ષેપક ભાષાના ઉપયોગ કરવા પડે છે. સૂરિમહારાજે પણુ આ છવને કાઇ કાઈ વાર 'વિદાન' અને કાઇ કાઈ વાર 'મૃઢ' કહ્યો છે, તેમ જ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, સર્વ પ્રકારના ભાષાશૈલીના ઉપયોગ કર્યો છે, તેમ જ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, સર્વ પ્રકારના ભાષાશૈલીના ઉપયોગ કર્યો છે, તેમ જ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, સર્વ પ્રકારના ભાષાશૈલીના ઉપયોગ કર્યો છે, તેથી બાંચનાર તથા સાંભળનારને આનંદ અને વિચાર થાય એ સ્વાભાવિક છે. આવી સર્વ પ્રકારની ભાષાશૈલી પર કામ્યૂ મેળવવા એ સાધારણ વિદાનથા ખની શકે તેવું નથી. યતિશિક્ષાઅધિકારમાં તેઓ સહજ કડક થયા છે અને કાઈ કાઈ જગ્યાએ તા વધારે કડક થય છે. એમાં શૈલીદાષ હોય કે ન હોય પણ તેઓના આશય અતિશય મહાન હતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

ગાઠવણ — અધિકારની ગાઠવણ બહુ વિચારવા લાયક છે. એક પછી એક અધિકાર વધારે ઉપયોગી હકીકત વ્યતાવનારા લખાયા છે અને ચિત્ત રાખીને વાંચનારને બહુ આનંદ આપે તેવી રીતે તેની ગાઠવણ કરી છે. દરેક શ્લાેકની ભાષા મધુર અને સ્પષ્ટ હોવા ઉપરાંત શૈલી વહુ સાદી અને અસરકારક છે.

મચાર—આ ગ્રંથ મુનિજીવન અને શ્રાહ્મજીવનના માર્ગદર્શંક તરીકે બહુ જ ઉપયોગી છે એમ જણાય છે. આ ગ્રંથ વ્યાપ્યાનમાં અનેક સ્થળે વારંવાર વંચાય છે. તે ઉપરાંત અનેક મુનિમહારાજાએ આ ગ્રંથ સાદ્યાંત કેઠસ્થ કરે છે અને તેના પાઠ પણ નિરંતર કરે છે એમ અનુભવ્યું છે. આ ગ્રંથની મહત્તા અને ઉપયોગિતાના સંભંધમાં આટલી હકીકત જ પૂરતી ગણી શકાય તેમ છે.

હેતુ—જે મહાન હેતુથી આ ગ્રાંથ લખવામાં આવ્યો છે તે ખાસ યાદ આપવાની જરૂર છે. સમતા પ્રાપ્તિના નજીકના હેતુ અને માક્ષપ્રાપ્તિના પર પરાગત હેતુ એ ળ'ને અનંતર અને પર પર હેતુ પ્રાપ્ત કરી શકાય એવી શૈલીથી અને ગાઠવણુથી ગ્રાંથ લખાયો છે.

ટીકા—આ ગ્રંથ પર શ્રીધનવિજયગિષ્ઠાએ અધિરાહિણી નામની ટીકા લખી છે; એ ટીકા ળહુ જ ઉત્તમ અને વિસ્તારવાળી સંસ્કૃત ભાષામાં છે. ટીકાકાર મહાવિદાન જણાય છે. અત્રે શબ્દાર્થ લખવામાં મેં એ ટીકાના વારંવાર ઉપયોગ કર્યો છે. વિવેચનમાં પણ ઘણી જગ્યા પર તેઓના વિચાર ટાંક્રી બતાવ્યા છે. જયાં તેઓશ્રીનું નામ ન લખાણું હોય ત્યાં પણ તેઓની છાયા હશે જ. હું દરેક શ્લાક પર વિવેચન લખવા પહેલાં તે ટીકા વાંચતા હતા. આ ઉપરાંત આ પ્રથના બાલાવળાધ (ભાષામાં ટ્રે'કા અર્થ) રતનચંદ્ર ગણું અને વિદ્યાસાગર ગણુએ કર્યો છે. એ બાલાવળાધ ઉપરથા શા• ભીમશી માણે કે શ્રી પ્રકરણરતનાકરના ખીજ ભાગમાં ભાષાર્થ છપાવ્યો છે. જો કે તેમાં આ પ્રથના મૂળ તથા અર્થમાં ઘણી ભૂલા રહી છે, છતાં પણ શા• ભીમશી માણે કે તેથી ઉપયોગી સેવા બજાવી છે. આ પ્રથના શ્લોકા ભાષામાં ચાપાઇ શ્રીરંગવિજય નામના સાધુએ કરી છે જેની પ્રત મારા મિત્ર તરફથી માડી મળી તથા શખદાર્થ લખવામાં તેના ઉપયોગ થયા નથી, પણ તે ચોપાઇ ઉપયોગી જણાયાથી પ્રથના છેવટના ભાગમાં આપી છે. અસલ ગુજરાતી ભાષા તેના તે જ આકારમાં જળવી રાખવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આપે છે તેથી તે ચોપાઇની ભાષામાં ફેરફાર કર્યો નથી.

ક્ષમાયાયના—આ પ્રત્યતું વિવેચન લખતાં પ્રાથકર્તાના આશય શું છે તે પર દર વખત પૂરતા વિચાર કર્યો છે. અન્ય વિદાન લેખકાના આ જ વિષય પરતા વિચારા અને પશ્ચિમની કેળવણીના સૅન્કારથી પ્રાપ્ત થયેલ વિચારા અને ટાંચણા આપી બનતી મહેનતે વિવેચન ઉપયોગી બનાવવા યત્ન કર્યો છે, છતાં તેમાં મંદ અભ્યાસને લીધે મતિદાષ રહી જવા સંભવ છે તે માટે યાગ્ય સ્થળે ક્ષમાયાચના કરી છે તેમ જ અહીં પણ કરવામાં આવે છે.

યોજના—આ ગ્રન્થ પર સંસ્કૃતમાં શ્રી ધનવિજય ગિલ્ફની ટીકા છે, તે ઉપરાંત શ્રી રત્નચંદ્ર ગિલ્ફની પણ જ્લાય છે અને તે ખીજી આવૃત્તિ હપાઈ ગયા પછી લબ્ધ થઈ છે. યાંબ્ય અવકાશ મળશે તો બન્ને ટીકાંઓના ઉપયાગ કરી સ્વતંત્ર સંસ્કૃત ગ્રંથ હપાવવા વિચાર છે, આ ગ્રન્થની કાવ્યચમત્કૃતિ અને ઉપદેશપદ્ધતિ એટલી અસરકારક અને સારી છે કે તેના જેમ બને તેમ બની શકે તેટલી રીતે પ્રચાર કરવાની જરૂરિયાત છે. દરરાજના પાઠ માટે, તેટલા સારુ, મૂળ શ્લાક, શબ્કાર્થ અને શ્રી રંગવિજયની ચાપાઈ સાથે એક બગીશ પેજી નાની ખૂકની પણ યોજના કરવાના વિચાર છે. અધ્યાત્મના વિષય પર લોકાના આદર થશે તો ત્યાર પછી એક-બે અપૂર્વ પ્રંથા પર પણ આવી રીતે વિવેચન કરવા સંબંધમાં યોજના કરવાની અભિલાધા રહે છે. હવે આ ગ્રંથના રચનાર યુગપ્રધાન તુલ્ય તપગચ્છાધિપતિ શ્રીમન્મુનિસુંદરસ્ફરિ મહારાજના ચરિત્ર પર ગવેષણા કરી ઐતિહાસિક નોંધા લઈ ઉપાદ્ધાત પૂર્ણ કરવામાં આવશે.

શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ અને તેમના સમય

ઇતિહાસ સ'અ'ધી દુલ[©]ઢય—ઇતિહાસના વિષયમાં હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમથી ળહુ બેદરકારી બતાવવામાં આવી છે એવી સાધારણુ ફરિયાદ છે. પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરી જવાની પ્રબળ ઇચ્છા ન હેાવાને લીધે 'કે એ વિષયથી ∗ભવિષ્યની પ્રજાને ખાસ લાભ થવાનું કારણુ ખ્યાલમાં ન આવવાને લીધે કે બીજા ગમે

^{*} મારા એક વિદાન મિત્રે મારું ધ્યાન ખેંચ્યું છે કે આ હક્ષીકત ખરાખર નથી. તેઓ વિશેષમાં લખે છે કે મુનિપુંગવાનું સાધ્યભિંદુ અન્ય હોય છે, તેથી પાતાના મહિમા વધારવા સારુ અથવા માન-પ્રતિષ્ઠા સારુ તેઓ સ્વની હકીકત બહુ લખતા નથી, પહ્યુ ભવિષ્યની પ્રજ્ઞના ઉપકારની વાત તેઓના ધ્યાન બહાર જાય એ અવાસ્તવિક છે. જો બરાબર તપાસ કરવામાં આવે તે સાવત ૧૦૦૦થી અત્યાર

તે કારહ્યુથી આ સંખંધમાં કરિયાદનું કારણ રહ્યું છે આને લીધે આર્યાવર્તની પ્રાચીન કાળમાં શી સ્થિત હતી તેના સંપૂર્ણ ખ્યાલ મેળવવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. સીધા પુરાવા આ વિષયમાં ભાગ્યે જ મળા આવે છે; જે મળે છે તે ગ્રંથા ઉપર પડતા આજી બાજીના ઝાંખા પ્રકાશનાં કિરણા જ છે અને તેના ઉપરથા અનુમાન કરવાં પડે છે. અમુક પ્રાથ કયા વખતમાં લખાયા છે એમ જો જાણી શકાય તા તેથી બહુ ખુલાસા થાય છે; તે વખતની સાસાયટીનું ખંધારણ, લોંકાની વ્યવહારપદ્ધતિ, વિચારપદ્ધતિ અને વિકસ્વરતા કેવા પ્રકારનાં હતાં એ જાણવાનું સાધન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી આદર્શ તરીકે તે હકાકત ચાલુ જમાનાની પ્રજાને વહુ લાભ કરી શકે છે. આવા એતિહાસિક લખાણાની ગેરહાજરીથા ઘણાવાર પ્રથના અર્થ કરવામાં પણ અગવડ પડે છે અને ઘણાવાર અનુમાનના અધૂરા આધાર ઉપર કામ ચલાવનું પડે છે. એતિહાસિક લખાણા મોતે કેટલા લાભ કરે છે તે બહુ અગત્યના અને સમજવા જેવા વિષય છે, પણ અત્ર તે પ્રસ્તુત નથી. ઇતિહાસની ગેરહાજરી હિંદુસ્તાનમાં બહુ જણાય છે, એટલા મુખ્ય ઉદલેખ જ હાલ તા પ્રસ્તુત છે.

સાધના - હિંદુઓના સંબંધમાં જેટલી સીધા ઐતિહાસિક લેખાની ગેરહાળરી જોવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે જૈનાના સંવધમાં સમજવાતું છે, પણ અત્ર સ્થિતિ કાંઇક સારી છે. ગુજરાત અથવા હિંદુસ્તાનના ટ્રંકા ટ્રંકા અને કટકે કટકે જે ઈતિહાસ મળા આવે છે તે જૈન ગ્રંથાના આધારે જ લગભગ રચાયેલા છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય અને ત્યાર પછીના ઘણા જૈન વિદ્વાનાએ ઇતિહાસ જેવું કાંઇ કાંઇ લખા મૂક્યું છે અને તેમાંથા જે મળા આવે છે તેના ઉપયોગ થાય છે. આ સ્થિતિ સારી છે તેથા આપણને જરા આનંદ થાય છે, છતાં એટલું તા કહેવું જોઈએ કે જૈન ગ્રાંથામાં પણ નિયમસર ચાલુ ઇતિહાસ મળા આવતા નથા, પરંતુ કટકે કટકે અને ખનાવાની નેાંધના રૂપમાં તે બહુધા હોય છે. ઈતિહાસના સંબંધમાં આટલા ઉપકાર જૈન પ્રજાએ પાતા ઉપર અને અન્ય પ્રજા ઉપર કર્યા છે એટલું જ નહિ, પણ પોતાની કામમાં થયેલા મહાન આચાર્યોના સંબ'ધમાં પણ અનેક ગ્ર'થાની પ્રશસ્તિએ દ્વારા પ્રકાશ પાડચો છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય અને તેમની પહેલાંના આચાર્યો માટે ચતુર્વિંશતિ પ્રયાધ વગેરે શ્રંથામાં ઇતિહાસ મળે છે અને તે સમય પછીના આચાર્યા માટે તાે આધારભૂત પટાવલિઓ મળી આવે છે. આ ઇતિહાસ પણ લગભગ સાલવારી જેવા જ હાય છે. અમુક આચાર્ય સંગંધી કાંઇ ન જાણતા હાેઇએ તેના કરતાં થાેડું પણ જાણતા હાેઇએ તાે સારું, એ દર્ષ્ટિયા આ વિષયમાં કાંઇક સંતાેષ થાય છે, પણું અમુક આચાર્યનું છવનચરિત્ર લખવું હોય તાે એક બે અપવાદ (મારા માનવા પ્રમાણે શ્રી હેમ-ચંદ્રાચાર્ય અને શ્રી હીરવિજયસૂરિ) સિવાય બીજાઐાના સંબંધમાં કાંઈ પણ મળે તેમ નથી. સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે તેથી આ મહાન ગ્રંથના કર્ત્તા માટે બહુ ઇતિહાસ મળે તેમ તા નથી, પણ તપાસ કરી જે ઘોડું મળા આવ્યું છે તે અત્ર રજૂ કરવામાં આવે છે.

સુધીના ધર્મરાજ્ય અને રાજ્યઓના ઇતિહાસ બરાબર મળી શકે તેમ છે. નાશ પામતા અતિહાસિકપ્ર થાે, પ્રતિમાજ ઉપરના લેખા, મંદિરાના લેખા તેમ જ સિક્કાઓ તે હક્ષીકત પૂરી પાડે તેમ છે. શાધક દર્શિએ હાંસથી અને ખંતથી કામ કરનાર હાેય તાે લગભગ સાલેસાલના ઇતિહાસ લગ્ય છે.

ે. આ હકીકત ખરાખર નથી. ભુંઓ આગલા પૃષ્ઠ પરની નાટ. શાધખાળથી ઘણા આચાર્યાનાં ચરિત્રો મળી રાંક તેમ છે. હીરસોંભાગ્ય કાવ્ય, ગુરુગુણરતનાકર, સામસોંભાગ્ય કાવ્ય, જયાન દયરિત્ર, વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય વગેરે અનેક પ્રાંથા ઐતિહાસિક ચરિત્રો પૂરાં પાડી શકે તેમ છે. તે ઉપરાંત અનેક પ્રાંથામાં લંખાણ પ્રશસ્તિઓ પણ ઉપયોગી સાધન તરીકે કામ ખુજાવે છે અને લેખા તથા સિક્કાઓ પણ કીક કામ આવે છે.

જન્મ અને દીક્ષા—આ ગ્રાંથના કર્તા શ્રી મુનિસું **દરસૃરિ** મહારાજ છે. તેઓના જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૪૩૬માં (સને ૧૩૮૦માં) થયા હતા. તેઓના જન્મ કયા નગરમાં થયા હતા, તેઓનાં માતાપિતા કાણ હતાં અને તેઓ કઇ જાતિના હતા તે સંભ'ધી કાંઇ પણ હકીકત મળા શકી નથી. તેઓશ્રીએ સાત વર્ષની નાની વયમાં સ'વત ૧૪૪૩ની સાલમાં જૈન ધર્મની દી**ક્ષા લીધી હતી. ^૧ આટલી નાની ઉ**મરે દીક્ષા લેવાના સંબંધમાં અથવા આપવાના સંબંધમાં હાલ ઘણી બાજુએથી શારળકાર થાય છે, પણ તે સંબંધમાં પૂર્વ કાળમાં વિચારા બહુ જ જીદા પ્રકારના હતા. હાલ અનુભવ વગરના નાની વયવાળાને દીક્ષા આપવામાં કેટલાક ભૂલ થતી માને છે; પૂર્વ કાળમાં સર્વાનુમતે એવા વિચાર હતો કે ઇંદ્રિયસ્વાદમાં પડી ગયા પછી આ પ્રાણીને તેમાંથી નીકળવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે, માટે પૂર્વ ના શુભ સંસ્કારથી કાઇ પણ પ્રાણીને લઘુ વયમાં ચારિત્ર લેવા ઇચ્છા થાય તાે તેમાં વિલ'બ કરવાે નહીં, અંતરાય પાડવાે નહીં અને તેને સંસારમાં આસક્ત થવાનાે વખત આપવા નહીં. ઇતિહાસથી પણ એમ જણાયું છે કે જૈન શાસનમાં તેમ જ અન્ય દર્શનમાં જે જે મહાત્માએ! નામ કાઢી ગયા છે, જેઓ અદ્ભુત ગ્રાંથકર્તા, તક વેત્તા કે વ્યાખ્યાનકાર થયા છે, તે સર્વ નાની વયમાં દીક્ષિત થયેલા હતા. શ્રી વજસ્વામી લધુ વયના દીક્ષિત હતા. શ્રી અભયદેવસૂંરિને સાળ વર્ષની વયે તાે આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું હતું. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સાત વર્ષ'ની વયના હતા ત્યારે તેમને દીક્ષા આપવામાં આવી હતી આ ત્રાંથકર્તાના પૂર્વ પુરુષ સાેમસુંદરસૂરિ સાત વર્ષ ની વયના હતા ત્યારે દક્ષિત થયા અને શ્રી યશાેવિજયજ મહા-રાજના સંબ'ધમાં પણ તેમ જ સાંભળ્યું છે. શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યના સંબ'ધમાં આ બનાવ પર ટીકા કરતાં પ્રા• પીટરસન લખે છે કે ''દેવચન્દ્રે આવા નાના છોકરા (ચંગદેવ–હેમચન્દ્ર)ને પોતાના ચેલા બનાવ્યાતે કાઇને નવાઈ જેવું લાગશે, પણ ખરી રીતે જોતાં તેમાં નવાઈ જેવું કાંઈ નથી. એવું ધારણ આ દેશમાં તથા ખીજા દેશામાં અસલથી ચાલ્યું આવ્યું છે ને ચાલ્યું આવે છે……માટી ઉમરે પ**હેાંચે**લા માણસને જ સાધુ બનાવી શકાય એ ધોરણુ સારું છે ખરું, પણ બીજા સઘળા ધર્મોમાં જોઈશું તાે એ જ રીતે નવા આચાર્યોને પસંદ કરવામાં આવે છે, જ્યાં આચાર્ય ને લગ્નાદિકના પ્રતિભ'ધ હોય ત્યાં પાતાની જગા <mark>લેનાર આચાર્ય ભનાવવા માટે આમ કર્યા સિવાય છૂટકાે જ નથી." પ્રાેંગ પીટરસન જેવા વિદ્વાના</mark> અમ હડીકતને વ્યવહારુ દષ્ટિથી વ્યતા**વે** છે. પણ તે ઉપરાંત આવા અગત્યના વિષયમાં મનને એક બાજી નિર્ણય પર લાવ્યા અગાઉ ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક દષ્ટિથી સાધુઓનાં ળધારણે ઉપર અને તે સસ્થાની જરૂરિયાતના વિષય ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. અભ્યાસકાળ ભાલ્યવયમાં જ પ્રાપ્તવ્ય છે અનેહાલ જેમ ખી. એ., એમ. એ. થતાં લગભગ તેર વર્ષ તાે ઇંબ્લિશ અભ્યાસમાં થાય છે તેમ ધાર્મિક જ્ઞાનના એમ. એ. થતાં ઘણાં વર્ષો લાગવાં જોઇએ એ સહજ સમજી શકાય તેવું છે. આથી દુનિયા પર ઉપકાર કરવાના સ[.]યોગ તેા ભાલ્યવયમાં દીક્ષા **લે**નારને જ પ્રાપ્ત **થવાના સ**ંભવ છે. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ મહા**રા**જે કેવા કેવા ચમત્કારા કર્યા છે તે આપણે આગળ જોઈશું ત્યારે આ સંભંધના *ખ્યાલ* આપણને વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે આવશે.

દીક્ષાગુરુ — શ્રી મૃનિસુંદરસૂરિ મહારાજને દીક્ષા આપતી વખતે શિષ્ય કેના ખનાવવામાં આવ્યા હતા, તેના કાંઇ ઇતિહાસ મળી શકતા નથી. તેઓ, આગળ જણાવવામાં આવશે તેમ, સામસુંદરસૂરિની પાટે આવ્યા તેથી તેમના શિષ્ય હતા એમ મનાવવામાં આવે છે, પણ આ સામસુંદરસૂરિના જન્મ સંવત ૧૪૩૦માં થયા હતા અને તેઓએ દીક્ષા સાત વર્ષની ઉંમરે સંવત ૧૪૩૦માં લીધી હતી, તેથી સંવત ૧૪૪૩, જે મૃનિસુંદરસૂરિના દીક્ષાકાળ છે, તે વખતે તેઓની (સામસુંદરસૂરિની) ઉમર તેર વર્ષની જ

૧. બહુધા એકી વરસમાં દીક્ષા અપાતી નથી એવા સંપ્રદાય સાંભળ્યો છે; તાે કદાચ આઠમા વરસની શરૂઆતમાં દીક્ષા આપી હાેય એ બનવા જોગ છે,

હોવી જોઇએ અને તેવી તાની વયમાં તેમને શિષ્ય આપવામાં આવે એ બનવાજોગ નથી. વળી, મુનિસુંદરન્ સૂરિએ ગુર્વાવળીમાં દેવસુંદરસૂરિ, જેઓ આ વખતે તપગચ્છની મૂળ પાટે હતા અને ગચ્છાધિપતિ હતા તેઓના સંબ'ધમાં લગભગ સિત્તેર શ્લાક લખ્યા છે તેથી કદાચ મુનિસુંદરના દીક્ષાગુરુ દેવસુ'દરસૃરિ હોય એમ કલ્પના થાય છે.*

સામસ **દરસરિ**—દેવસ દરસરિ જેઓ ઉચ પુષ્યપ્રકૃતિવાળા હતા, તેઓ સ વત ૧૪૪૨માં ^૧ગચ્છા-ધિપતિ થયા અને તેઓ સ વત ૧૪૫૭માં કાળધર્મ પામ્યા હતા અને સુધર્માસ્વામીથી પચાસમા ગચ્છાધિપતિ હતા એમ મુનિસુંદરસૂરિ પાતાના ગુર્વાવળીના શ્લાક ૩૬૮માં કહે છે. આ આચાર્યના પાટે શ્રી સામન સું દરસૂરિ આવ્યા. આ સામસું દરસૂરિના ઇતિહાસ ખાસ વાંચવા યાગ્ય છે, અને તે 'સામસૌભાગ્યકાવ્ય '-માંથી મળી શકે તેમ છે. અત્રે તા તેઓના અને મુનિસંદરસૂરિના ઇતિહાસ જરૂર પૂરતા એકત્ર હાેય તેટલા જ સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. આ સામસંદરસૂરિ જયાન દસૂરિના શિષ્ય હતા અને તેમને ૧૪૫૦માં વાચક(ઉપાધ્યાય)પદ પ્રાપ્ત થયું હતું. શ્રીમંત રોડિયાએં સૂરિપદની પ્રતિષ્ઠાના મહોત્સવ પહુ આડં બરથી કરતા હતા અને ગુરુમહારાજ સંધના અગ્રણી ગૃહસ્થાની વિજ્ઞપ્તિ પરથી પોતાના શિષ્યોમાંના યોગ્ય શિષ્યને સૂરિષદ આપતા હતા. આવી રીતે સામસ'દરસૂરિએ છ શિષ્યોને સૂરિષદ આપ્યાં એમ સામસીભાગ્યકાવ્ય પરથી જણાય છે. દેવરાજ શેઠના આગ્રહથી મુનિસુંદરને, ગાવિંદ શેઠને ખરચે જયચંદ્રને, નીંખરોઠને ખરચે ભુવનચંદ્રને, ગુરરાજ રોઠના આગ્રહથી મહુવામાં જિનસુંદર વાચકને, વિશળ શ્રેષ્ઠીના પુત્ર ચ'પકના આત્રહથી જિન્કિં તિ અને રાણકપુરમાં ધરણે દ્ર શેઠના આત્રહથા સામદેવ વાચકને સરિષદ આપવામાં આવ્યાં હતાં અને તે સર્વ મહોત્સવા બહુ માટા ખરચથી, અત્યંત આડં બરથી શ્રી સામ-સુંદરસૂરિના ૧ખતમાં થયા હતા. આ પ્રમાણે સુરિ ગમે તેટલા થાય, પણ ગચ્છાધિપતિ તા એક જ સરિ હાય એવું બંધારણ હતું. આ નિયમ પ્રમાણે નરસિંહ શેઠના આગ્રહથી અદ્દસ્ત મહાત્સવ સાથે સામસું દરસૂરિને સૂરિપદ સંવત ૧૪૫૭માં પ્રાપ્ત થયું હતું.^૨ આ શેઠની ગુરુભક્તિ કેટલી ઉત્તમ હતી

^{*}આ પ્રમાણે માનવાનું એક ખીબું પ્રખળ કારણ છે; ગુર્વાવલી ગ્રંથ શ્રી મુનિસું દરસ્રિએ સંવત ૧૪૬માં પૂર્ણ કર્યો; જે વખતે દેવસું દરસ્રિને કાળ કરી ગયાને આઠ—નવ વર્ષ થયાં હતાં અને પાટ ઉપર સામસું દરસ્રિ હતા, છતાં ગ્રંથને અંતે તેઓ પાતાની જતાને દેવસું દરસ્રિના શિષ્ય તરી કે આળખાવે છે. આ આખા પેરેગ્રાફ આગળ ઉતારી લીધા છે, ત્યાંથી સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે. આ સંખંધમાં ચાક્કસ નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી; કારણ કે તે જ ગુર્વાવળીના ૪૨૦મા શ્લીકમાં લખે છે કે, "તે સામસું દરસ્રિના શિષ્ય મારા જેવા ગુણ વગરના પ્રાણી ઉપાધ્યાય મનાય છે." અહીં સામસું દરસ્રિના શિષ્ય એ શબ્દ સામાન્ય છે કે વિશેષ છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. ખન્ને ખાબુની હકાકત તપાસતાં તેઓ દેવસું દરસ્રિના શિષ્ય હોય એમ માનવાનું કારણ વિશેષ રહે છે, પણ તેના નિર્ણય થઇ શકતા નથી. વળા, બીજી રીતે જોઈએ તા, તેઓને કદાચ દેવસું દરસ્રિએ સામસું દરસ્રિની નાની વયમાં પણ તેમના નામથી દીક્ષા આપી હોય તે બનવાજોગ છે. સામસું દરસ્રિરને વીશ વર્ષની વયે તો ઉપાધ્યાય પદ મળ્યું છે, તેથી તેરમે વર્ષે તેમને શિષ્ય આપ્યો હોય તો તેમાં પણ વિરોધ જેવું કાંઈ નથી.

૧. પ્રથમ આવૃત્તિના ઉપાદ્ધાતમાં લખ્યું છે કે દેવસું દરસૂરિને આચાર્ય પદ સંવત ૧૪૪૨માં મળ્યું, પણ તે હક્ષીકત બરાબર નથો. જયાનં દસૂરિ સંવત ૧૪૪૧–૪૨માં કાળધર્મ પાગ્યા ત્યારે સંવત ૧૪૪૨માં દેવસું દરસૂરિ ગચ્છાધિપતિ થયા. જયારે ગચ્છાધિપતિ થયા ત્યારે પણ તેઓ દેવસું દરસૂરિના નામથી જ આળખાતા હતા. તેથી તેઓને સૂરિપદવી તો આ સમય પહેલાં મળેલી હશે એમ જણાય છે.

ર. પ્રથમ આવૃત્તિમાં વર્ષ ૧૪૫૮ લખ્યું હતું. તે ખરાખર નથી. ભુંએા સામસૌભાગ્ય કાવ્ય સર્ગ ૫, શ્લાક ૫૧મા અને ગુર્વાવળી શ્લાક ૩૯૩મા. આ સૂરિયદ અહ્યુહિલ્લપુર પાટણમાં આપવામાં આવ્યું હતું.

અને તે કાળમાં સાધુએ! તરફ સામાન્ય રીતે પણ કેવા પ્રેમ હતા તે ખહુ જ વિચારવા યાગ્ય છે. સામસુંદરસૂરિ ગચ્છાધિયતિ કયારે થયા તે સંવત મળી શકતા નથી પણ તેઓએ બહુ વર્ષ સુધી ગમ્છના ભાર ઉપાડ્યો એમ અનુમાન થાય છે તેઓ સંવત ૧૪૯૯માં કાળધર્મ પામ્યા તથા ગમ્છાધિપતિપહ્યું લગભગ ત્રીશ–પાંત્રીશ વર્ષ સુધી તો કર્યું જ હશે એમ જણાય છે. ઉપર જણાવેલ ' સામસીસાગ્ય કાવ્ય ' શ્રાંથ કાવ્યનો એક નમૂના છે અને તે તરીકે પણ તે ખાસ વાંચવા જેવા છે; તે ઉપરાંત સામસુંદરસૂરિના શિષ્યરત્ન પ્રતિષ્ઠા સામે ધતે સંવત ૧૫૨૪માં બનાવ્યા છે તથી જેટલે દરજ્જે તે ઐતિહાસિક હડીકત પૂરી પાડે છે તેટલે દરજ્જે તે બહુ આધારસૂત સીધા પુરાવા જેવા પણ ગણી શકાય તેમ છે. આ શ્રાંથ ઘણી હડીકત પર અજવાળું પાડે છે અને આ ઉપાદ્ધાતના ઐતિહાસિક વિભાગમાં તેના આધાર વાર વાર લેવામાં આવ્યા છે.

અમાચાય પદ ઉત્સવનું 'સામસો ભાગ્ય ' કાવ્યમાં વર્ણન—ત્રી મુનિસું દરસ્રિને વાચકપદવી (ઉપાધ્યાય પદવી) વિક્રમ સંવત ૧૪૬૬માં આપવામાં આવી હતી અને તે વખતથી તેઓ મુનિસું દર ઉપાધ્યાયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. આ વખતે ગચ્છ: વિપત્તિ સામસું દરસ્રિ હતા એ હંકી કત ખાસ નોંધ રાખવા જેવી છે એ જ મહાત્માને દેવરાજ રોઠના આત્રહથી વિક્રમ સંવત ૧૪૭૮માં સ્રિપદ મળ્યું અને ત્યાર પછી તેઓ મુનિસું દરસ્રિના નામથી પૃથ્વીતળ પર પ્રસિદ્ધ થયા. આ સ્રિપદવીના મહાત્સવ સામસી ભાગ્યમાં બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યો છે તેની અત્ર નેંધ કરી છે. વર્ણન કરનાર નજરે જોનાર હતા તેથી અતિશ્યાક્તિના સંભવ પ્રમાણમાં એછા છે. આ હંકી કત સામસી ભાગ્ય-કાવ્યના છઠ્ઠ! સર્ગમાં બતાવવામાં આવી છે, તેના શરૂઆતના ભાગના સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે.

દેવસું દરસૂરિ સ્વર્ગ ગયા પછી ગચ્છના ભાર સામસું દરસૂરિને માથે આવ્યા. તેઓ મહાપ્રતાપી નિકાન હતા આ સુરિરાજનાં દર્શન કરવાથી પૂર્વના ગૌતમ, જંખ, સ્થૂળભદ્ધ વગેરે મહાત્માઓ યાદ આવે તેમ હતું ગુરુમહારાજ કરતાં કરતાં મેટા નગરમાં આવી ચડયા. (નગરતું નામ સમજી શકાતું નથી, કહ્મચ તે વૃદ્ધ નામતું નગરનાં હોય તા ના નહિ પણ એવા નામથી કેાઈ હાલતું નામ સમજી શકાતું નથી) આ નગર બહુ રમણીય હતું (કવિએ અત્ર નગરનું અદ્ભુત વર્ણન કર્યું છે.

૧ આ સોમસીભાગ્યકાવ્ય શ્રી પ્રતિષ્ટાસામનું ખનાવેલું છે. પણ હીરસીભાગ્ય કાવ્ય, જે દેવિવમળ ગિલુએ ખનાવ્યુ છે, તેના પહેલા સર્ગના ૧૩માં શ્લાકમા તેઓ કહે છે કે तथा समितसायुस्रिकृतसोम-सीमाग्यकाच्ये એટલે દેવિવમળગિલું, જેનલે સદરહુ શ્રંથ સંવત ૧૬૭૧ થી ૮૧ સુધીમાં ખનાવ્યા જણાય છે, તેમના મત પ્રમાણે સામસીભાગ્ય કાવ્યના દશમા સર્ગના હતાં સમિતસાર હતા એમ જણાય છે. પણ સામસીભાગ્ય કાવ્યના દશમા સર્ગના હત્રમાં શ્લેષ્ઠમાં લખે છે કે सાધુના સમિતસાયુના સ્વાત નવ્યં कાવ્યં નિર્મમે એના અર્પ સુવ તે સાધુના આદર્શી આ નવું કાવ્ય ખનાવ્યું એમ જ કરવા જોઈએ, તેમ જ તે જ સર્ગના હત્ર મા શ્લેષ્ઠથી આ શ્રંથકર્તા પ્રતિષ્ઠાસોન છે. એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. દેવિયાળસાર બહુ નજકના સમયમાં થયા છતાં તેઓ આ પ્રમાણે લખે છે તેમાં આ હશીકત વિચારવા લાયક છે સમિતસાયુમ્સિ તપગચ્છની ગાદી ઉપર ૪૫મી પાટે થયા છે સદરહુ દશમા સર્ગના જમો શ્લેષ્ઠ ક્ષેષક જેવા ગણાય છે.

ર આ વૃદ્ધ નામનું નગર તે ગુજરાનમાં વિશનગર પાસે આવેલ વડનગર શહેર છે એમ મારા એક મિત્ર કહે છે તેની પુષ્ટિમાં તેઓએ જે કારણા આપ્યાં છે તે બહુ ખાતરી કરનારાં છે તેઓ કહે છે તે નીએ પ્રમાણે છે: —મૃત્ર શ્લોકમાં હકીકત છે તેને છૂટી પાડવાથી નીએનો ભાગ નીકળે છે. स मृद्धः गुरुगद मृद्धं नगरं आजगाम આ પ્રથના સર્જ છકુ. તા તેરમા શ્લોકમાં જણાવ્યા મુજળ વડનગરના મધ્યભાગમાં અત્યારે પણ આદી મરભાગના તથા જીવિનસ્વામીનાં ખે ચૈત્યા માળુદ છે અને તે સંપ્રતિ રાજાનાં કરેલાં કહેવાય અ, કે. દ

આ નગરીમાં આદીધર પ્રમુ તથા મહારીર પરમાતમાના બે ભવ્ય વિહારા હતા. એ નગરની રામાઓ અને આરામા સરખી રીતે શાલતાં હતાં. ઇંકની અમરાવતી જેવા આ શ્રેક અને સંપત્તિના નિધાનરપ નગરમાં લક્ષ્મીવાળા અને પોતાની બુદ્ધિથી વધેલા એક દેવરાજ નામના શેઠ વસતા હતા. એ શેઠને હિમરાજ નામના નાના ભાઈ હતા અને ત્રોજો ઘટિસ હુ નામે ભાઈ હતા. આ ળન્ને ભાઈએ પણ બહુ સારા હતા અને મેડા માઇને એ ભુજરૂપ હતા એક પ્રમું ગે દેવરાજ શેઠે પોતાના ભાઈઓને કહ્યું '' બંધુઓ! નાશ પામનારું આ ધન કાઈના ઘરમાં સ્થિર રહ્યું નથી અનેક ચક્રવતી એ અને સાર્વભીમ રાજ્યો! નાશ પામનારું આ ધન કાઈના ઘરમાં સ્થિર રહ્યું નથી અનેક ચક્રવતી શ્રા અને સાર્વભીમ રાજ્યો! આ દુનિયામાં ધનથી પ્રધાન થઈ ગયા છે, તેમ જ વાસુદેવો પણ કવ્યની ઋદિ-સિદિશી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. તેમજ શ્રી વિક્રમ, નળ મુંજ અને બોજરાજા પૃથ્વી-પ્રખ્યાત થઇ ગયા છે. આવાઓના ઘરમાં પણ લક્ષ્મીએ સ્થિરપણ કર્યું નની, તેની પ્રાત્ત પુરુષ લક્ષ્મીનું દાન કરી કૃતાર્થ થાય છે. તમે બંને મનમાં વિચાર કરી જો સંપતિ આપો તે! હુ આ કવ્ય વડે સ્રિપદી પ્રતિકા કરુ.'' બન્ને ભાઈઓએ બહુ ખુશીયી સંપતિ આપી એટલે દેવરાજ શેઠ હર્ષયાં સામમું દરસૂરિ મહારાજ પાસે આવ્યા અને શરૂ-મહારાજને વંદના કરી (હવેના ભાગ વિશેષ પ્રસ્તુત છે તેથી વિસ્તારથી સંપૂર્ણ આપવામાં આવે છે.)

व्यजिज्ञपद्विज्ञिशिरोमणिश्र गच्छाधिपं स्वच्छमतिवसारम्। श्रीस्रस्थित्यत्पदभूमिवित्तव्ययस्य निर्मापणतः वसीद् ॥ ३१॥

ચતુર પુરુષોમાં પ્રધાન તે શેઠે સ્વચ્છ બુદ્ધિવાળા સૃરિમહારાજને વિન'તિ કરી કે " અનાપ દિવ્ય સુરિપદના સ્થાનમાં મારા પૈસાના વ્યય કરાવવા માટે પ્રસત્ત થાએો." મતલળ મારા ખરચે ક્રાઇ મુનિના સૂરિપદની પ્રતિષ્ઠા કરાવા (૩૧)

ततो गुरुः सौषविनेयवृन्दे ददी सदीन्नत्यगुरुः स्वष्टष्टिम् । श्रीवाचकेन्द्रे मुनिसुन्दराह्न विशेषतो योग्यतया तया च ॥ ३२ ॥

ત્યાર પછી ઉન્નતિમાં ગુરુતે ગુરુમહારાજે પોતાના શિષ્યસમૂહ પર દર્ષિ નાખી અને ખાસ કરીને વાચકેન્દ્ર શ્રીમુનિસુંદર ઉપર તેની વિશેષ યાગ્યતાને લીધે તેમની દર્ષ્ટિ કરી. (૩૨)

जल्पत्यनस्पं संविकल्पजालं सदाप्यनुस्युतमतिप्रभूतम् । आक् संस्कृतं प्रोन्मदयादिवृन्दं ननाश यस्मिन् किल काकनाशम् ॥ ३३॥

જે મુનિસુંદર ઉપાધ્યાય અતિ હાહિથી વ્યાપ્ત તર્કના જળને વચનમાર્ગથા પ્રવાહ આપે છે. ત્યારે સંસ્કારવાળા ઉન્મત્ત વાદીઓના સમૃહ કાગડાની પેઠે તત્કાળ નાસી જાય છે; અર્થાત્ વાદવિવાદમાં વાદીઓને બહુ જલદીથી વાણી વડે પરાસ્ત કરી નાખે તેવા છે. (૩૩)

स्वसाध्यसिद्धयै सति यत्र हेतृपन्यासमातन्वतिवादभूमौ । प्रावादकोन्मादभरः शरीरे स्वेदेन साधै किल जागलीति ॥ ३४ ॥

છે. વળી, સાતમા શ્લાકમાં 'સમેલા' તળાવની હકાકત કહી છે; તે તળાવ પણ હાલ માજૂદ છે અને ઘણું માહું છે, અને તેનું નામ પણ સમેલા તળાવ જ કહેવાય છે; પથ્થરનું ભાંધેલું છે અને તેની ચારે બાજુએ વૈદિકાઓ છે. તળાવ કરતાં આંળાનાં આડા પણ ઘણાં છે. તદુપરાંત તે જ ગ્રંથના સદરહુ સર્ગના પંદરમા શ્લાકમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે વકનગર કરતાં ૩૬૦ તળાવા છે, પણ કાળ કરીને છાજરાં થઈ ગયાં છે. વળી કુંડા પણ ઘણાં છે. વર્ષાનમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે આંબા અને રાયણનાં આડા પણ બહુ છે. આ પ્રમાણે સર્વ વર્ષાન મળતું હોવાથી વૃદ્ધનગર તે વકનગર હોય એમ માનવામાં ઘણાં કારણા જણાય છે.

જે વાચકપતિ વાદભામિમાં પાતાના સાધ્યની સિક્રિને માટે હેતુના ઉપન્યાસ કરે છે (સાધ્ય અને હેતુ ભંને તર્કના પારિભાષિક શબ્દો છે) ત્યારે ઉગ્ર વાદીઓના ઉન્માદના સમૃહ શરીરમાં જેમ પરસેવા ગળી જાય તેમ ગળી જાય છે. (૩૪)

यन्निर्मिता श्रीगुरुभव्यकाव्यविज्ञतिगङ्गा गुणसत्तरंगा । प्रक्षालयन्ती कलिकल्मषौंच हृष्टानकार्षीत्सुमनःसमृहान् ॥ ३५ ॥

જે વાચકે કેની રચેલી શ્રી ગુરુની ભવ્ય કવિતારૂપ ગગા નદી ગુણરૂપ તર ગથી ઉઠળતી અને કલિકાળના પાપસમૃહને ધાઇ નાખતી અનેક વિદ્વાનાને હર્ષ ઉપભવતી હતી. (આ કાવ્ય ત્રિદશન્તર ગિણી, જેના એક ભાગ ગુર્વાવલી છે, તેને સ્ચવતું હોય એમ જણાય છે. આ કાવ્ય તેમણે સ્રિપદ મેળવ્યા પહેલાં સવત ૧૪૬૬માં લખ્યું હતું એ આપણે હવે પછી 'બેઇશ',) (૩૫)

येन पक्छताः स्तुतयः स्तवाश्च गाम्भीर्यभृन्नव्यसद्रथेसार्थाः । श्रीसिद्धसेनादिमहाकवीनां कृतिर्मतीद्धा अनुचित्ररे ताः ॥ ३६ ॥

જેમણે રચેલ મંભીરતાથી ભરપૂર નગીન ઉત્તમ અર્થવાળી સ્તુતિઓ અને સ્તવના શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરાદિ મહાકવિઓની કરેલી છુદ્ધિથી દૃદ્ધિ પામેલી કૃતિઓને અનુસરતી હતી; અર્થાત્ કાવ્યચમત્કૃતિ, રસ અને અલંકારથી ભરપૂર હતી. (આ શ્લોક 'સ્તાવરત્નકાષ' નામનાં. તેઓનાં પ્રસિદ્ધ સ્તાત્રો અને તે ઉપરાંત ખીજાં અત્યારે ન જણાતાં સ્તવનાને સચવતા હોય એમ જણાય છે.) (૩૬)

सम्मिक्तिभृत्संस्कृतज्ञरूपशक्तिः सहस्रमाभ्नां कथनैकशक्तिः । तात्कालिकी नव्यकवित्वशक्तिने यं विनाडन्यत्र समीक्ष्यतेऽद्य ॥ ३७ ॥

સુયુક્તિથી ભરપૂર સંસ્કૃત બાલવાની શક્તિ, એક હજાર નામાને એકસાથે કહેવાની શક્તિ અને તાતકાળિક નવીન કવિતા બનાવવાની શક્તિ આમના સિવાય અત્યારે બીજા ક્રાઈમાં જોવામાં આવતી નથી. (સંસ્કૃત ભાષા પર કાળ, સહસાવધાનીપહ્યું અને શીઘકવિત્વ—આ ત્રણ વિષય અત્ર પ્રતિપાદન થાય છે.) (૩૭)

विद्या न साऽऽस्ते निरवचताभृत्कला न सा चास्ति वरा धरायाम् । यस्यां न यस्याङ्गिगणार्चितस्य बुद्धिर्वशुद्धा प्रसरीसरीति ॥ ३८॥

દુનિયામાં એવી કાેઇ પણ નિરવદા વિદ્યા નથા અને એવી કાેઇ ઉત્તમ કળા નથી કે જેમાં અનેક મતુષ્યના સમૂહે પૂજેલા આ મુનિસુંદર વાચકેંદ્રની બુદ્ધિ સારી રીતે પ્રસાર પામતી ન હાેય; અર્થાત્ તેએાશ્રીની બુદ્ધિ સર્વ વિદ્યાકળામાં પ્રવેશ કરી શકતી હતી. (૩૮)

> मेधाविनः सन्ति परे सहस्रा अदृष्यवैदुष्यधरा धरायाम् । परं न यस्य प्रसरत्प्रक्षप्रज्ञस्य विज्ञस्य तुलाभृतः स्युः ॥ ३९ ॥

આ દુનિયામાં કાઇ પણ પ્રકારનાં દૂષણા રહિત વિદ્રત્તાને ધારણ કરનારા હજારા યુદ્ધિમાન પુરુષા છે, પણ પ્રસાર પામતી ઉત્કર્ષવાહી યુદ્ધિને ધારણ કરનાર વિદ્રાન મુનિસુંદર ઉપાધ્યાયની સરખામણીમાં આવે તેવા કાઇ નથી. (૩૯)

तं वाचकं स्रिपदार्हमर्हन्मतोग्नतिस्फातिकरं विमृत्य । वचोऽनुमेने सुमना महेभ्यराद्श्रीदेवराजस्य गणाधिराजः ॥ ४० ॥ આ વાયકેંદ્ર મુનિસુંદરને આહીત મતની ઉન્નતિ કરનારા અને સ્રિપદને યોગ્ય જાણીને શુભ મનવાળા ગચ્છપતિ સામસુંદરસ્રચ્ચિત માટા કેકી દેવરાજના વચનને અગીકાર કર્યું. (૪٠)

अगादसौ धाम निकाममन्तिश्चित्तं प्रहृष्टः कृतिनां गरिष्ठः । श्राक् पाहिणोत्कुङ्कुमपत्रिकाश्च कीर्त्या समं भूमितलेऽखिलेऽपि ॥ ४१॥

પછી કૃતાર્થ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ તે દેવરાજ શેઠ હૃદયમાં બહુ આનંદ પામતા પોતાને ઘેર ગયા અને તત્કાળ પાતાની કૃતિ સાથે આખી પૃથ્વી ઉપર કુંકમપત્રિકાઓ (કંકોત્રીઓ) માકલી. (૪૧)

समागमन् सङ्घजनाश्च् तेनाहृताः परिपृतचित्ताः । तदा च रूपास्तसुपर्वगर्वेस्तैस्तत्षुरं स्वःपुरविद्वरेजे ॥ ४२ ॥

તે શ્રેષ્ઠીએ બાલાવેલા પવિત્ર ચિત્તવાળા ઘણા સંઘાળુઓ એકઠા થઇ ત્યાં આવ્યા. રૂપથી દેવતાઓના ગર્વને પણ તાેડનારા આ આવેલા લાેકાથી તે નગર સ્વર્ગલાેકના નગરની પેરે શાભા આપવા લાગ્યું. (૪૨)

भेयांचवाचानि जगर्जुकर्जस्वलानि माङ्गल्यरयातुलानि ।

समं च तैः श्राक् सुकृतानि तानि पुराकृतानि प्रथितानि तस्य ॥ ४३ ॥

માંગલિક શબ્દોથી અતુલ્ય ભેરી વગેરે વાજિંતો ઉત્રપણે ઊંચા સ્વરથી વાગવા માંડ્યાં અને તેની સાથે તે શેઠે પૂર્વ (પૂર્વ ભવમાં) કરેલાં સુકૃત્યા પ્રસિદ્ધ થવા માંડ્યાં. (આ ભવમાં લક્ષ્મી મળા છે તે ગત ભવનાં સુકૃત્યા સૂચવે છે,) (૪૩)

वातं।मिवेह्नच्छुचिकेतनानि निकेतनानि व्यवहारिनेतुः । बभासिरे तस्य गुणान्वितस्य श्रद्धोज्ज्वस्रानीय ससन्मनांसि ॥ ४४ ॥

પવનના તરંગાથી આ શેઠનાં જે મંદિરાની ધજાઓ ક્રમ્કતી હતી, તે મંદિરા જાણે તે–ગુણુવાન શેઠનાં શ્રદ્ધા વડે ઉજ્જવળ થયેલ મન હોય તેવાં શાસતાં હતાં. (૪૪)

तदा च सुत्रामपुरस्य शोभां शुभां विभर्ति स्म पुरं तदुच्यैः । पदे पदे यत्रमदमदात्री निरीक्ष्यतेऽखर्यसुपर्वराज्ञिः ॥ ४५ ॥

તે વખતે તે નગર ઇંદ્રના નગરની ઉત્તમ શાભાને ધારણ કરતું હતું, કારણ કે સ્થાને સ્થાને દેવતાઓની એણીઓ હર્ષને ઉપજાવતી જોવામાં આવતી હતી; મતલબ કે મનુષ્યોની પંક્તિ દેવપંક્તિ જેવી શાભતી હતી. (સુપર્વ એટલે દેવતાઓ અથવા સારા પર્વેત્સવા; એ શબ્દશ્લેષ છે તેથી બહુ સુંદર અર્થ-ચમત્કૃતિ આપે છે.) (૪૫)

सर्वाङ्गचार्वाभरणाभिरामा रामा: सकामाः प्रददुस्तदानीम् । न केवलं सद्भवलानि सवशोतृश्रुतीनामपि च प्रमोदम् ॥ ४६॥

આખા શરીર પર પહેરેલાં રમણીય ખેંચાળુકારક આભૂષ્ણોથી સુંદર લાગતી સકામ રામાએ તે પ્રસંગે કેવળ ધવળ-વસ્ત્રાદિથી નેત્રોને આનંદ આપતી હતી, એટલું જ નહિ પણ તેઓ ધવળ-મંગળાદિથી શ્રાતાઓની શ્રવણેંદિયને પણ આનંદ આપતી હતી. (૪૬)

महोत्सवेषु प्रथितेषु तेषु समन्ततः सन्ततमद्भुतेषु। सोत्कर्षहर्षेण पुरात् पुराणः शोकस्तदानीं निरकासि सद्यः॥ ४७॥

આવી રીતે તે અદ્ભુત મહાત્સવા જ્યારે ચારે તરફ હર્ષના ઉત્કર્ષથી પ્રસરી રહ્યા ત્યારે પુરાણા -જાના શાકને તત્કાળ તે નગરમાંથી દેશવટા આપવામાં આવ્યા હતા. (૪૭)

मुहूर्तघक्षेऽथ रमासनाथयुगादिनाथस्य पृथ्यचैत्ये । अमण्डि नन्दिर्गुरुभिस्तदानीमुर्व्या च गुर्व्या स्वयद्यासमृद्धिः ॥४८॥

મુદૂર્ત ના દિવસ આવ્યા એટલે શાભાયમાન શ્રી આદિનાથના ઊંચા અને વિશાળ ચૈત્યમાં ગુરુએ માટી પૃથ્વીમાં પાતાના યશની સમૃદ્ધિરૂપ નંદી માંડી. (આ નંદી એ ચતુર્મું ખ જિનસ્થાપના છે અને દીક્ષા અવસરે સમવસરણની રચના કરવામાં આવે છે તે એ છે. એની સમક્ષ સર્વ ક્રિયા થાય છે.) (૪૮)

महामहीचे प्रसरत्यनल्पे माङ्गल्यजल्पेऽखिलबन्दिनां च ।

श्रीवाचकानां वरसूरिमन्त्रं प्रादान्युदा श्रीतपगच्छनाथः ॥ ४९ ॥

જ્યારે માટા મોટા મહોત્સવા થઇ રહ્યા હતા અને સર્વ બંદીએ માંગલ્ય ધ્વનિ કરતા હતા, તે વખતે શ્રી તપગચ્છના સ્વામીએ શ્રી મુનિસુંદર વાચકને હર્ષથી ઉત્તમ સુરિમંત્ર આપ્યા. (૪૯)

सङ्घाधिषः श्रीयुतदेवराजः सदाबदातैरत्रदातकीर्तिः ।

उत्कर्षतो दानज्ञ प्रवर्षन् प्रावृड्घनाभो दहशे तदानीम् ॥ ५० ॥

તે વખતે નિર'તર શુદ્ધ કાર્યો કરવાથી જે સ'ધપતિ દેવરાજ શેઠની ક્રીર્તિ ઉજ્જ્વળ થયેલી છે, તે શેઠ ઉત્કર્ષથી દાનરૂપ વરસાદને વરસાવતા ચામસાના મેઘ જેવા દેખાવા લાગ્યા. (૫૦)

> माणिक्यरत्नैः प्रवरेश्च चीरैर्विभूषणैर्न्यक्कृतदृष्णैश्च । प्रचित्ररे तेन नरेन्द्रकल्पाः कल्पांद्विपाभेन बनीपकौद्याः ॥ ५१ ॥

કલ્પવૃક્ષ જેવા તે ઉત્તમ શ્રેષ્ઠીએ ઉત્તમ માબ્રિકચ રત્નાથી અને નિર્દોષ આભૂષણોથી યાચકાના સમૂહને રાજ્ય જેવા બનાવી દીધા. (૫૧)

मुकाफरैर्निमंद्रकान्तिकान्ताचिरत्नरत्नैर्विशद्शक्षतेथ्।

वर्धापयामासुरसीमरूपाः स्त्रियः श्रियः सद्द्विभिर्गुहंस्तान् ॥ ५२ ॥

અત્યંત રૂપ-સૌંદર્ય વાળા સ્ત્રીઓએ તેજવાળાં મુક્તાકૃષ્ણાથી, નિર્મળ કાંતિવાળા કાંતાને યાગ્ય રત્નાથી અને ઉજ્જવળ અક્ષતથાં તે ગુરુમહારાજને તે કાળે વધાની લીધા. (પર)

गर्जत्यूजितवर्यतूर्यनिकरे दिक्चककुक्षिम्भरि-ध्वाने सञ्ज्ञवरुध्वनौ च नितरां प्रोत्सर्पति स्त्रीपुखःत् । इहुतुम्बरुजेत्रगायनगणैविंस्तार्यमाणे च सद्-गीते श्रीगुरवो विनेयसहिताः श्रीधर्मशालां ययुः ॥ ५१ ॥

ઉત્ર અને ઉત્તમ વાજિ ત્રોના સમૂહ ગાજી રહ્યો હતા, સ્ત્રીઓના મુખમાંથી દિશાસમ્હના અંતરને પૂરતા ધવલ-મંગલના ધ્વનિ અવિચ્જિન પ્રસરતા હતા અને દૂદ તથા તું પર નામના ગંધવાંને જીત તેવા ગાયક (ગાનારાઓ)ના સમૂહા ઉત્તમ ગાયનને ગાઈને વિસ્તારતા હતા, એ વખતે શ્રી ગુરુમહારાજ પાતાના શિષ્યાને સાથે લઈને ધર્મશાળામાં પધાર્યા. (૫૩)

पाञ्चत्पेशललण्डिका मृदुलसन्नर्भप्रतिष्ठानिका, श्रीखण्डोज्ज्वलप्रमुख्यसिचयैश्वञ्चत्रभासञ्जयेः । रम्यश्रीयुतसोमसुन्दरमहास्त्रीश्वराणां व्यधात, पूजां श्रीश्रितदेवराजमहिमा श्रीदेवराजस्तदा ॥ ५४ ॥

સ્કુરાયમાન ક્રાંતિવાળા, કેમળ અને ઉજ્જવળ કપડાં વગેરે વસ્ત્રાથી તે દેવરાજ શેક કે જે લક્ષ્મીને લીધે દેવરાજ (ઇંદ્ર)ના મહિમાના આશ્રય કરતા હતા, તેચે દૂર સુધી સંભળાય તેવાં મધુર ગાયના ચાલતાં હતાં ત્યારે શ્રીયુત સામસું દરસૂરીશ્વરની પૂજા કરી અર્થાત્ કપડાં વગેરે વસ્ત્રા વહારાવ્યાં. (હાલમાં પગ્રુ પંત્યાસપડ્યી, સૂરિપદ્યીના મહાત્સવ વખતે આવી જ રીતે વસ્ત્રો વહારાવવાના રિવાજ જોવામાં આવે છે.) (પ૪)

पक्वान्नैर्विविधेः स धीरमुकुटः सद्गन्धकृरोत्करै-दांलिस्कातिततैः ससीरभष्टतैधोलामृतैचामितैः । श्रीसङ्घं सक्तलं कलङ्करहितश्रीजैमयामास तत्, पूजां चीरचयैर्व्यधाच गणनातीतैः प्रतीतैर्गुणैः ॥ ५५ ॥

ધીર પુરુષોમાં મુક્કટ સમાન અને નિષ્કલંક લક્ષ્મીવાળા તે શ્રેષ્ઠીએ વિવિધ પ્રકારનાં પક્ષાન્નોથી, પુષ્કળ દાળની સાથે ઉત્તમ ગંધવાળા કૂર (ધાન્ય)ના સમૂડથો અને સુગધી ઘીથો ભરપૂર એવા અપરિ-મિત ઘેબરરૂપ અમૃતથી આખા શ્રીસંઘને જમાડયો અને ગુણેથી પ્રખ્યાત એવા અપરિમિત ચીર-(વસ્ત્રો)થી તેની પૂજા કરી. (પપ)

श्रीमान् स्वरिपदे पदेऽथ यशसां कारापिते श्लीगुरो-रादेशान्मुनिसुन्दरत्रतिवरश्रीसृरिणा संयुतः । युक्तः पश्चशतीमितैश्च शकटैश्चस्न टैर्भूयसा, सङ्वनाप्यनघेन तर्णमचलत् श्रीतीर्थयात्रां प्रति ॥ ५६ ॥

શ્રીમાન લેપ્કી યશના સ્થાનરૂપ સ્રિપદે તેમને સ્થાપન કરાવ્યા પછી શ્રી ગુરુની આજ્ઞાથી વર્તા ધારીઓમાં ઉત્તમ એવા તે શ્રો મુનિસ દરસ્રસિની સાથે પાંચરો ગાડાંએ અને ઘણા સુભટા લઈ મેાટા નિર્દોષ સંધ કાઢી તલ્કાળ તીર્થયાત્રા કરવા ચાલ્યા. (૫૬)

> भैयां चूर्तितहृ चवा चिनदे व्यामाङ्गणं गर्तयन् , रङ्गलु ङ्गलु रङ्गमक्रमखुराचातैः क्षितिं कम्पयन् । चश्चद्वर्णसुवर्णदण्डकल होर्देवालये रुन्नतैः, द्योभां विश्वद्वश्च अथयासा शुवलं स्वतन् द्यातलम् ॥ ५७ ॥ श्रीदाञ्चनयप्वतेऽपि च गिरौ श्री रेवते देवतं, श्रीनाभेयजिनं निरस्तवृज्ञिनं नेमीश्वरं भास्त्ररम् । नत्या तत्र महोत्सवान्नवनवान् कृत्वा च दत्वा धनं, भृत्वा सङ्वपतिः कृती निज्ञगृहं चागात्ससङ्गोऽनयः ॥ ५८ ॥

ભેરી વગેરે ઉત્ર અને મનાહર વાજિંગોના શબ્દાંથી આકાશને ગજાવતા, ચપળ રીતે ચાલતા ઊંચા અશ્વોતા ચરણની ખરીએાના અંધાતથી પૃથ્વીને કંપાવતા, સુંદર વર્ણવાળા સુવર્ણના દંડ અને કળશ યુક્ત ઊંચાં જિનાલયાથી શાંભાને ધારણ કરતા અને પાતાના અતિ ઉજ્જવળ યશથી પૃથ્વીને ઉજ્જપળ કરતા તે દેવરાજ શેઠ શ્રી શત્રું જયંત્રિરિ ઉપર રહેલા, પાપને દૂર કરનારા અને પ્રકાશમાન શ્રી ઋષમદેવ પ્રભુને અને રેવતાચલ (પિરનાર) પર રહેલા તેવા જ શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને નમી, ત્યાં આગળ નવા નવા અનેક પ્રકારના ઉત્સવા કરી, પુષ્કળ ધનતું દાન આપી અને ખરેખરા સંઘપતિ થઈ આખા નિર્દીષ સંઘને સાથે લઈ પાતાને ઘેર પાછા આવ્યા. (પાબ-પાટ)

श्रीगच्छेन्द्रगिरा सुधारसिकरा दिाष्योत्करैः संयुता, गर्वाखर्वकुवादिसिन्धुरघटावित्रासपञ्चाननाः ।

पूर्णेन्दुप्रतिमानना घनजनाइलादप्रकर्षप्रदाः, श्रीमन्त्रो मुनिसुन्दराह्मगुरयः श्लोणौ विद्यारं व्यथुः॥ ५१ ॥

પછી ગર્વથી ભરપૂર એવા કુવાદીકપે ગજેદોની ઘટાને ત્રાસ આપવા માટે કેશરીસિંહ જેવા પૂર્ણચત્ર સમાન મુખવાળા અને ઘણા લોકોને ઉત્કૃષ્ટ આનંદ આપનારા તે શ્રીમાન મુનિસુંદરગુરુએ અમૃતરસને ઝરતી શ્રી ગચ્છપતિ (સામસુંદરસૂરિ)ની આજ્ઞાથી શિષ્યોના સમૂહ સાથે ત્યાંથી પૃથ્વીતળ ઉપર વિહાર કર્યો અને જુદે જુદે સ્થાનકે વિહાર કરી ગવા. (૫૯)

આવી અદ્દસત રીતે આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી મુનિસું દરસરિના આચાર્ય પદના અભિષેક થયા. એ હકીકત વાંચતાં બહુ સાનંદાશ્વર્ય ઊપજે છે. ગચ્છાધિપતિ સામસું દરસ્રિકનું સ્વર્ગ ગમન સાવત ૧૪૯૯ માં થયું એમ ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય પાતાની પદાવલીમાં લખે છે. આ વખતે સર્વ આચાર્યોમાં એલ્ડ મુનિસું દરસરિ ગચ્છના અધિકારી થયા. તેઓનું સ્વર્ગ ગમન સંવત ૧૫૦૩ માં થયું. તેઓનું છવન ૧૭ વર્ષનું થયું ત્યારે તેમણે કાળ કર્યો. તેમાં ૧૦ વર્ષ દાક્ષાપર્યાય પાલ્યો, ૨૫ વર્ષ આચાર્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ રહ્યા અને ગચ્છાધિપતિપણાના ભાર માત્ર ૪ વર્ષ જ વહન કર્યો જોકે સંભવિત છે કે ગુરુની વૃદ્ધાન્ વસ્થામાં તેઓએ જ ગચ્છની વ્યવસ્થા ઉપર ગુરુમહારાજની બાજુએ રહીને પૂરતી રીતે ધ્યાન આપ્યું હશે.

વિક્રત્તા અને યાકશક્તિ—આ સરિમહારાજ અસાધારણ વિક્રતા ધરાવતા હતા. તેઓની યાદ-शक्ति पढ़ तेकस्पी ढती अने शास्त्रनुं विज्ञान अद्दुत ढतुं. तेओ એક ढकार अवधान કरी शस्ता હતા. જુદી જુદી એક હજાર બાબત પર ધ્યાન આપવું અને તેમાંના કાઈ પણ ભાગ પૂછવામાં આવે તેને કહી બતાવવા એ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પ્રભળ ક્ષુયાપશમથી પ્રાપ્ત થયેલી અદ્દસુત યાદશક્તિ અને હાહિયળના નમૂના છે. આ કાળમાં વધારમાં વધારે સા અવધાન કરનારા સાંભલ્યા છે. જ્યારે ટ્રાઇ કાઇ આઠ, દશ કે પંદર સુધી અવધાન કરનારા હોય છે, તેઓ તરફ પણ વિદાના અપૂર્વ માનની દર્**થા જીએ છે,** તાે આવા હ**જા**ર અવધાન કરનારની કેવી અદ્દભુત શક્તિ હશે તે ખ્યાલમાં આવી શક્**વ**ં પણ બહુ મુસ્કેલ છે. આળાલ ષ્રક્ષચર્ય અને મન પર અપૂર્વ કાખૂ વગર આ શકિત પ્રાપ્ત થવી મુહા-મુશ્કેલ છે. તેએા 'સહસ્રાવધાની ' તરાકે પ્રથામાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેએાનું જ્ઞાન કેટલું અપૂર્વ હતું તેના પ્યાલ કરવા માટે ખીજી બે હકીકત ઇતિહાસમાં નેાંધાયેલી છે. તેઓને દક્ષિણ દેશના કવિઓએ ' કાલી સરસ્વતી 'તું બિરુદ આપ્યું હતું. અન્ય કામના વિદ્વાના અપૂર્વ વિદ્વત્તા વગર આવું ઉપનામ આપે એ અસંભવિત છે અને તેમાં પણ દક્ષિણના વિદાના ળહુ વિચાર કરીને જ પદવી આપે છે. દક્ષિણ દેશના કવિએાની પ્રખ્યાતિ ભર્તૃ હરિના વખતથી છે. તેએ। એક પ્રસંગે કહે છે કે **अग्रे गीतं सरसक्**दयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः (માઢા આગળ ગીત ગવાતાં હોય અને બન્ને બાજુએ દક્ષિણ દેશના કવિએન બિરુદાવલી માલતા હાેય વગેરે). આ ઉપાધિના અર્થ શું થાય છે તે બરાબર સમજી શકાતું નથી, ^૧ પરંતુ કવિત્વશક્તિમાં અદ્ભુત ચાતુર્ય બતાવનારને તે પદવી મળે છે. એમ માલૂમ પડે છે. તેઓ કવિત્વશક્તિમાં આટલા નિપુણ હતા તે ઉપરાંત તર્ક-ન્યાયમાં પણ બહુ નિપુણ હતા. તેઓને મુઝફ્**ક્**રખાન બાદશાહ તરફથી 'વાદીગાૈકળષંઢ 'તું બિરુદ મળ્યું હતું. વાદીએારૂપ ગાયાના સમૂહના તેઓ પતિ હતા એટલે તેઓ અનેક વાદીઓને પાતાને કળજે રાખી પરાસ્ત કરી શકે એવી શક્તિત્રાળા હતા, એમ આ બિરુદના અર્થ થાય છે. આવી રીતે તેઓની યાદશક્તિ, કવિત્વશક્તિ અને તર્કશક્તિ બહુ ખી**લેલી** હતી એમ જણાય છે.

૧. સરસ્વતીના વર્લ ધવળ છે, પણ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજના વર્લુ કાળા-શ્યામ હતા, તેથી તેઓ સાક્ષાત સરસ્વતી અવતાર શ્યામ વર્લુમાં હોય એવી ઉપાધિ તેમને મળા હતી, એવા પં. શ્રો ગંભીરવિજયજીના અસિપ્રાય છે.

સ્મરહાશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ અને ન્યાયશક્તિ Memory. Imagination and Reasoning faculty—આ ત્રહા મગજની શક્તિઓ છે અને એ ત્રહ્યું એક જ પુરુષમાં બહુ વિકસ્વર થયેલી દ્વાય એવા દાખલા જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે; લગભગ નથી જોવામાં આવતા એમ કહીએ તા ચાલે. ત્રહ્યુમાંથી એકાદ શક્તિ ઓછીવત્તી ખોલેલી હાય એવા દાખલાએ તા બને છે, પણ ત્રહ્યુંના એકત્ર યોગ્ય બહુ અલ્પ સ્થાને દાય છે.

ચમત્કાર—આ મહાત્મા સૂરિમહારાજની અદ્દભુત શક્તિઓના સંખંધમાં તેમના સમયની નજીકમાં થયેલા વિદ્રાના કેવા અભિષાય બતાવી ગયા છે એ જાણવું પ્રાસંગિક થઈ પડશે. તેઓના વખતમાં જ થયેલ શ્રી પ્રતિષ્ઠાસામ નામના મુનિરાજ સામસીલાગ્ય કાવ્યના દશમા સર્ગમાં લખે છે કે:—

श्रीसोमसुन्दरयुगोत्तमसुरिपट्टे, श्रीमान् रराज मुनिसुन्दरसुरिराजः । श्रीस्रिमन्त्रवरसंस्मरणैकशक्तिर्वस्याभवद् भुवनविस्मयदानद्शा ॥ श्रीरोहिणीति विदिते नगरे ततीति पश्चान्छते किल चमत्कृतहृत्पुरेशः । अरीचकार मृगयाकरणे निषेधं, प्रावर्तयन्तिखिलनीवृति चाप्यमारिम् ॥ प्रागेव देवकुलपाटकपत्तने यो, मारेरुपद्रवदलं दलयाश्चकार । श्रीशान्तिकृत्स्तवनतोऽवनतोत्तमाङ्गभूपालमौलिमणिधृष्टपदारिवन्दः । श्रीमानदेवशुचिमानसमानतुङ्गमुख्यान् प्रभाविकगुरून् स्मृतिमानयधः । श्रीशासनाभ्युद्यदप्रथितावदातैस्तैस्तैश्चमत्कृतिकरैः कुमुदावदातैः ॥

" યુગપ્રધાન શ્રી સામસું દરસૂરિની પાટે મુનિસું દરસૂરિ વિરાજિત થયા, જેઓનો પ્રધાન સુરિમંત્ર સ્મરહ્યુ કરવાની શકિત ત્રહ્યુ લુવનને વિસ્મયનું દાન આપવામા દક્ષ થઇ હતી. શ્રી રોહિણી નગરમાં મરકાના ઉપદ્રવને દળી નાખવાથી (ળંધ કરવાથી) આદ્યર્ધ પામા તે નગરના રાજ્યએ પોતે શિકાર કરવાના ત્યાંગ કર્યો અને આખા દેશમાં અમારી પ્રવત્તીયી. આ સુરિરાજને નમસ્કાર કરતા રાજ્યએના મુગટમાં રહેલા મિલ્એમથી જેઓનાં ચરણકમળ ધસાય છે, એવા તે આચાર્ય મહારાજે પ્રથમ દેવકુલ પાટક નગરમાં શાંતિને કરનાર એવા શાંતિકર સ્તાત્રથો મહામારીના ઉપદ્રવના નગશ કર્યો હતા. જૈન શાસનના અભ્યુદય કરનાર, કમળ જેવા ઉજ્જવળ અને ચમતકાર ઉપજાવનાર, ઉજ્જવળ ચરિત્રથી આ સુરિમહારાજે શ્રી માનદેવ અને પવિત્ર હૃદયવાળા માનતુંગ વગેરે પ્રાભાવિક કરુઓને યાદ દેવરાવ્યા હતા."

આ ટાંચણ પરથી જણાય છે કે તેઓ અદ્દસુત ચમત્કારી તરીકે તે સમયમાં ગણાતા હતા. દેવકુળપાટકમાં મહામારીના ઉપલ્વ ચાલતા હતા ત્યારે શાંતિકર સ્તાત્ર (સંતિકર) બનાવી તે ઉપલ્વ દૂર કર્યો એમ આ શ્લાક પરથી જણાય છે. એ શાંતિકર સ્તાત્ર ત્યાર પછી એટલું બધું લાકપ્રિય થઈ પડયું છે કે નવસ્મરણમાંનું તે એક ગણાય છે. તેની બારમી ગાથામાં સૃરિ પાતે શ્રી શાંતિનાથની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે:—

एवं सुदिद्विसुरगणसहिश्रो संघस्स संतितिणचंदो । मञ्झ वि करेउ रवखं, मुणिसुंदरस्ररिथुश्रमहिमा ॥

૧. રાહિણી નગર તે હાલ આણુ પાસે રાહિતા-રાહિલા ગામ છે તે સમજવું (પં. શ્રી ગંભીર-વિજયજી).

ર. આ દેવકુલપાટક તે હાલનું ઉદેપુર પાસેનું દેલવાડા સમજવું. તે અ.હુ ઉપરનું દેલવાડા નહિ. અથવા તો રાયસમુદ નામનું ગામ છે તે પણ સંભવિત છે (પં. શ્રી ગંભીરવિજયજી). પ્રથમ આવૃત્તિમાં પ્રભાસપાટણ લખ્યું છે તે બરાબર નથી. તેને તો દેવપત્તન કહેવામાં આવતું હતું,

"સમ્યગ્દિષ્ટવાળા દેવસમૃહ સહિત એવા હે શાંતિજિનચંદ ! શ્રીસંઘનું રક્ષણ કરા અને મારું પણ રક્ષણ કરા ! એ શાંતિનાથ મહારાજની મુનિએામાં સુંદર શ્રુતકેવલીઓએ અને આચાર્યોએ સ્તુતિ કરી છે." અત્ર વિદ્વાન સ્તાત્રકર્તાએ પાતાનું નામ પણ ત્રભિંત રીતે સૂચવી દીધું છે.

એ જ સ્તાત્રના ચૌદમા શ્લાક, જે ક્ષેપક હાય એમ માનવામાં આવે છે, તેમાં લખવામાં આવ્યું છે કે-

तथगच्छगयणदिणयरज्ञुगवरसिरिसोमसुंदरगुरूणं। सुपसायसद्भगणहरविङ्जासिद्धि भणइ सीसो॥

"તપગચ્છરૂપ ગગતમાં સૂર્ય સમાન યુગપ્રધાન શ્રી સામસંદરગુરુના સુપ્રસાદે પ્રાપ્ત થયેલી ગણધર વિદ્યાસિદ્ધિને પામેલા શિષ્ય મુનિસંદરસૂરિ ભણે છે."

આ છેલ્લા શ્લાકના પાઠ બહુધા કરવામાં આવતા નથી. મહામારીના ઉપદ્રવના નાશ કરવા માટે આ સ્તાત્ર બનાવી વ્યાધિના નાશ કર્યાં, તેવા જ બનાવ શ્રી માનદેવસૂરિના વખતમાં પણ બન્યો હતા અને તેમણે લઘુશાંતિ બનાવી ઉપદ્રવના નાશ કર્યો હતા. શ્રી માનદુંગાચાર્ય તે લક્તામરના કર્તા છે અને તેમણે શ્લાકાના ઉચ્ચાર સાથે બધા વગેરે તાડવા હતા એમ કહેવાય છે. આવા ચમત્કાર કરનારા પૂર્વાચાર્યોને શ્રી મુનિમું દરસૂરિએ કરી યાદ દેવરાવ્યા હતા, એટલે આ મહાત્માને એઇને તેઓ પણ સાંભરતા હતા. મતલળ, આ મુરિમહારાજ તેઓની એવા હતા, એવા શ્રી મતિહાસોમના અભિપ્રાય છે.

આ સૂરિમહારાજના સમય પછી સવા સા વર્ષે પહેલા પાટે શ્રી હીરવિજયસ્ટિ થયા. તેઓએ અકભર બાદશાહને જૈનધર્મ સમજ્વવ્યા હતા. અને તીર્થ સંબંધી અનેક હકો મેળવ્યા હતા. આ આચાર્યના જીવનકાળનું ચરિત્ર લખતાર શ્રી હીરસોબાગ્ય નામના મહાકાવ્યના કર્તા પૂર્વાચાર્યોના સંબંધમાં લેખ લખે છે. તેઓ પણ મુનિસુંદરસૂરિના નજીકના સમયમાં થયા છે, તેથી તેઓ મુનિસુંદરસૂરિ માટે શું કહે છે તે પણ જાણવું પ્રાસંગિક થઇ પડશે;

पद्दश्रियास्य मुनिसुन्दरस्रिशके, संमाप्तया कुषलयप्रतिबोधदक्षे । कान्त्यैय पद्मसृहदः शरदिन्दुबिम्बे, प्रीतिः परा व्यरचि लोचनयोर्जनानाम् ॥

એ જ બ્રાંથની ટીકા અનુસાર જરા વિસ્તારથી અર્થ લખવાથી આના લાવ સ્પષ્ટ સમજાશે. આ શ્લોકમાં કહે છે કે " આ (સામસુંદરસૂરિ)ની પટ્લક્ષ્મી ઉપર મુનિસુંદર નામના સુરિશક (માટા આચાર્ય), જેઓ કુવલય (પૃથ્વીરૂપી વલય-પક્ષે રાત્રિવિકાસી કમળ)ને જાબત કરવામાં ચતુર શરદ ઋતુના ચંદ્ર જેવા હતા, તેઓ સૂર્યની કાન્તિથી લોકાની દર્શને બહુ આનંદ ઉપજાવતા હતા."

આ શ્લાકમાં કહેવાના તાત્પર્યાર્થ એ છે કે, લાક્રાને બાધિર્બીજ, દેશવિરતિ, સર્વ વિરતિ પ્રમુખનું દાન આપવા વડે કરીને તેઓના વિકાસ કરવામાં આ સ્રિમહારાજ ચતુર-દક્ષ હતા.

योगिनीजनितमार्युपष्टवो, येन शान्तिकरसंस्तवादिह । वर्षणादिव तपर्तुतप्तयो नीरवाहनिवर्देन जन्निरे ॥

" શિવપુર નામના નગરમાં વ્યંતરીએ ઉત્પન્ન કરેલ મહ મારી (મરકા)ના ભયંકર ઉપદ્રવ ચાલ્યા ત્યારે તે મહાત્માએ संतिकरं संतिक्तिणं વગેરે શબ્દોવાળા શાન્તિકર સ્તાગથી, જેમ મેધના સમૂહ બ્રોષ્મ (ઉતાળા) કાળના તડકાને વરસાદથી હાંકા કાઢે છે તે પ્રમાણે, દૂર કર્યા—મારી હઠાવ્યા." આ શ્લોક પરથા એટલું વિશેષ માલૂમ પડે છે કે શાંતિકર સ્તાગ શિવપુર નગરમાં બનાવવામાં આવ્યું હતું. (અગાઉ દેવકુળપત્તનનું નામ આવ્યું છે તેથી શિવપુર નામ ભુદું જણાય છે.) અથવા એક ગામનાં એ ભુદાં ભુદાં નામ હોય એમ સંભવે છે,

અ. ક. હ

बाल्येऽपि रङ्मीन्सरसीजवन्धुरिवावधानानि बहन्सहस्रम् । अष्टोत्तरं वर्तुलिकानिनाद्धतं स्म वेवेक्ति धियां निधिर्यः ॥

"જેમ નાના સૂર્ય હાય તાપણ એક હજાર કિરણા ધારણ કરે છે, તેમ આ સૃરિ નાના હતા ત્યારે પણ એક હજાર અવધાન કરી શકતા હતા અને તે બુદ્ધિના ભંડાર આચાર્ય મહારાજ એક સાે ને આઠ જાતના વાટકાના નાદ પારખી શકતા હતા." આ સંભંધમાં ટીકાકાર એક કથાનક કહે છે: એક વખત પાટણ શહેરમાં દૂર દેશથી વાદીઓ આવ્યા. તેઓ પત્રાવલંબન વગેરે પણ કરતા હતા. રાજસભામાં વાદવિવાદ છ માસ સુધી ચાલ્યા અને છેવટે પાતાનું અદ્દભુત ચાતુર્ય બતાવવા સાથે મુનિસું દરને એક સાે આઠ વાટકાએના જુદા જુદા અવાજ ગમે તે અનુક્રમે પૂછવામાં આવતાં કહી બતાવી બુદ્ધિળળ પ્રગટ કરી સર્વ વાદીઓને પરાસ્ત કર્યા.

अलम्भि याम्यां दिशि येन कालीसरस्वतीदं विरुदं बुधेभ्यः। रवरुदीच्यामिव तत्र तेजोऽतिरिच्यते यत्पुनरत्र चित्रम्॥

દક્ષિણ દેશના પંડિતા તરફથી તેઓશ્રીને 'કાલી સરસ્વતી'નું ભિરુદ પ્રાપ્ત થયું હતું. સૂર્યનું તેજ તાે ઉત્તર દિશામાં વૃદ્ધિ પામતું હોય છે, પણ આમના પ્રતાપ તાે દક્ષિણમાં પણ વિસ્તરતાે હતાે, એ મહા-આશ્રય'નું કારણ થયું છે.

આ પ્રમાણે તેઓની નજીકના સમયના વિઠાના તેઓ માટે શ્રેષ્ઠ મત ધરાવતા હતા. તેઓની શન્તિ બહુ અદ્લુત હતી તે તો તેઓના શ્રંથા પરથા પણ જણાય છે. તેઓએ જે જે વિષયા લીધા છે તે સંબંધમાં કાઈ પણ જતના ક્ષે.ભ કે ભવ વગર હિંમતથી અને સત્યતાથી તેઓ બાલ્યા છે. તેઓનું આત્મિક બળ યતિશિક્ષા અધિકાર બહુ સારી રીતે બતાવી આપે છે. આવી બાબતમાં આવા આકરા શબ્દોમાં પાતાના જ વર્ષને શિક્ષા આપવી એ મન પર અસાધારણ કાબ્યુ અને માનસ્કિ ધૈર્ષ વગર બનતું નથી. એ અધિકારના દરેક દરેક શ્લાક સરિમહારાજની આત્મ-વિભૂતિ બતાવવા માટે પ્રતા છે.

અપ મહાત્મા આચાર્ય સંવત ૧૫૦૩ કાર્તિક સુદ એકમે કાળ કર્યો તેઓની પછી મૂળ પાટ પર શ્રી રત્નશેખરસૂરિ આવ્યા.

આ યું થકર્તાના વખતમાં જૈન સમાજનું ખંધારણ દેવું હશે તે વિષે અનુમાન કરતાં પહેલાં એમ્ છે કયા કયા યુંથા બનાવ્યા છે તે જોઈ લઇએ. આ મહાતમાંએ ઘણા યુંથા બનાવેલા હેલા જોઇએ એવું અનેક કારણાથી અનુમાન થાય છે. તેઓ માટી વય સુધી જીવ્યા છે, બાલ્યકાળથી દક્ષિત થયા છે, સમરણાશિત, કલ્પનાશિક્ત અને તર્ક શક્તિ માટે ઉપનામા મેળવ્યાં છે અને જે યુંથા મળે છે તેમાં તેઓના ભાષા ઉપરના કાળ્યુ અસાધારણ માલૂમ પડે છે; પણ ત્યાર પછીના મુસલમાની કાળમાં રાજ્ય તરફના જુલમને લીધે અને લેકિની અસ્ત-વ્યસ્ત રિર્થાતને લીધે બહુ યુંધા નષ્ટપ્રાય થઇ યથા અને તેથા પણ વધારે ખુવારી છેલ્લાં ત્રણસે વરસમાં શાસ્ત્રાભ્યાસ તરફ વિશેષ અભિસ્થિની ગેરહાજરીને લીધે થઈ. એ આપણે અનેક કારણાથી જાણીએ છીએ. તેથી આ યું થકર્તાના કરેલા યુંથાના સંબંધમાં પણ તેમ જ બનવાના સંભવ છે. તપાસ કરતાં જે યુંથાનાં નામા મળી શક્યાં છે, તે નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. ત્રિદશતર ગિણી—આ પ્રંથમાં ચાેલીશ તીર્થ કરતું ચરિત્ર અને સુધર્માસ્વામાંથી મૂળ પાટ ઉપર થયેલા આચાર્યોનાં નામા આપ્યાં છે. એ પ્રંથના ત્રણ માટા વિભાગ પાડચા હાેય એમ જણાય છે. પ્રથમ વિભાગમાં શ્રી વીર પરમાત્માનું ચરિત્ર, ખીજા વિભાગમાં ત્રેવીશ તીર્થ કરાેનાં ચરિત્ર અને ત્રીજા વિભાગમાં આચાર્યોનાં વર્ણન આપ્યાં છે. આ ત્રણ વિભાગા પર્જુષણ પર્વમાં હાલ જેમ કલ્પસત્ર પરની સુખાધિકા ટીકા વ'ચાય છે તેમ વાંચવા માટે નિર્માણ કર્યા હશે એમ જણાય છે. આ ગ્રંથ પૈકા પ્રથમના એ વિભાગા લભ્ય નથી. ત્રીજે વિભાગ ગુર્વાવલીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે મુળ ગ્રંથ શ્રી બનારસ પાઠશાળા તરફથી છપાઈને બહાર પડયો છે. તેને અંતે તેઓશ્રા લખે છે કે—

इति श्रीयुगप्रधानावतारश्रीमत्तपागच्छाधिराज्ञबृहद्गच्छनायकपूज्याराध्यपरमाप्तपरमगुरु-श्रीदेवसुन्दरस्वरिगणराशिमहिमाऽर्णवानुगामिन्यां तक्विनयश्रीमुनिसुन्दरगिषहृदयहिमवद्व-तीर्णश्रीगुरुप्रभावनपद्महृदप्रभवायां श्रोमहापर्वाधिराजश्रीपर्युषणापर्वविक्वप्तित्रिदशतरङ्गिण्यां तृतीये श्रीगुरुवर्णनस्रोतसि गुर्वावस्तीनाम्ति महाहृदेऽनभिष्यक्तगणना एकपष्टिः तरङ्गाः ॥

આ યુર્વાલી યુંથતા કુલ ૪૯૬ શ્લોકા છે અને ઐંતિહાસિક યુંથ તરીકે તે ળહુ જ ઉપયોગી યુંથ છે. આ યુંથ તેઓએ સંવત ૧૪૬માં પૂર્ણ કર્યો એમ એ જ યુંથના શ્લાક ૪૯૩ પરથી જણાય છે. આ તે જ સાલ હતી કે જે સાલમાં તેઓને વાચકપદ મળ્યું હતું. આ યુંથમાં તેઓ પાતાની જાતને બિણુ તરીકે ઓળખાવે છે. તેઓ એ જ યુંથના ૪૨૦મા શ્લાકમાં પાતાની જાતને ઉપાધ્યાય તરીકે ઓળખાવે છે અને અંતે ત્રિક્ષ લખે છે તેનું કારણ ગિલ્લાપદ ઉપાધ્યાય પદથા માટું હોવાનું હોઈ શંક. અથી કાઈ પણ પ્રકારના વિરાધ આવતા નથી. ગિલ્લુ અને વાચકપદ એકાર્યવાચક હશે એ અનુમાન પ્રથમાવૃત્તિના ઉપાદ્ધાતમાં લખ્યું હતું તે અવાસ્તિવિક છે; કારણ કે સંપ્રદાય પ્રમાણે તે બન્ને સ્પષ્ટ રીતે જુદી જુદી પદ્યીઓ છે. શ્રી સામસંદરસૃત્રિ મહારાજ આ વખતે મૃળ પાટ ઉપર હતા, છતાં શ્રી મુનિસુંદરમહારાજ શ્રી દેવસુંદરસૃત્રિ માટે અતિ માનના શબ્દોમાં લખવા ઉપરાંત પાતાની જાતને તેમના વિનેય (શિલ્લ) તરીકે જણાવે છે, તેથી, આ ઉપાદ્ધાતમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ, મુનિસુંદર મહારાજના દીક્ષાયુરુ દેવસુંદરસૃત્રિ હોય એમ અનુમાન કરવા તરફ દારાઇ જવાય છે. આ ગુર્વાવલી યુંથમાં તેઓના ભાષા પરના કાખૂ બહુ ઉત્તમ પ્રકારના જોવામાં આવે છે અને છે દા પણ વાર વાર બદલાતા જાય છે. ઐતિહાસક દિશ્યા આ યુંથ ળહુ ઉપયોગી છે અને વિક્રમની પંદરમી સદીમાં તપગચ્છનું જૈન સમાજનું કેવું બધારણ હતું તે વિથય પર સારા પ્રકાશ પાડે છે, જે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

- ર. ઉપદેશરતનાકર—આ ગ્રંથ કઈ સાલમાં બનાવવામાં આવ્યા તે માલૂમ પડતું નથી. આ ગ્રંથમાં ઉપદેશનું તત્વત્તાન આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં ઉપદેશ આપવાના વિધિ, ઉપદેશને ગ્રહણુ કરવાને યાગ્ય તથા અયાગ્ય પુરુષોનાં લક્ષણ, માહિત ચિત્તવૃત્તિવાળા પુરુષનાં લક્ષણ, કેટલાક પુરુષો ધર્મ સાધી શકતા નથી, કેટલાક પાળા શકતા નથી તેનું સ્વરૂપ, ધર્માપદેશની વૃષ્ટિથી થતાં કળા, ઉપદેશને અયાગ્ય પુરુષોની સર્પ, જળા વગેરે સાથે દાર્ષાં તિક યોજના, ઉપદેશ આપનાર યોગ્ય-અયાગ્ય ગુરુનું સ્વરૂપ, ગુરુ અને બ્રાવક બન્નેની યોગ્યતાનું સ્વરૂપ વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારના વિષયો પર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથની યોજના બહુ ઉત્તમ છે અને તેમાં પાડેલા તરંગા આત્માને શાંતિ આપે છે. અધ્યાત્મકલ્પદુન ગ્રંથની ભાષા કરતાં આ ગ્રંથની ભાષા તદ્દન જીદા પ્રકારની છે. એમાં દરેક વિષય પર બહુ દર્શાતા મક્યાં છે અને ઉપદેશની એકની એક હકીકત અનેક આકારમાં કહી છે. શ્રોતા અને વક્તા બન્નેએ આ ગ્રંથ મનન કરીને વાંચવા જેવા છે. અધ્યાત્મકલ્પદુમ જયારે ગંભીર ભાષામાં અને ઉચ્ચ વૃત્તિમાં લખાયેલા છે ત્યારે આ ગ્રંથ આલંકારિક ભાષામાં અને વ્યવહાર વૃત્તિથી લખાયેલા છે. ધર્મ અને તેના અધિકારી કાલુ ?—એ આ પુસ્તકમાં બહુ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે. બહુ ઉપયોગી વિષયોના અત્ર સમાવેશ થાય છે. આ ગ્રંથ પર વિસ્તારથી દીકા પણ મુનિસંદરસરિ મહારાજે પાતે જ સ્થી છે. આ ગ્રંથના શ્રેય પર વિસ્તારથી દીકા પણ મુનિસંદરસરિ મહારાજે પાતે જ સ્થી છે. આ ગ્રંથના શ્રેયના શ્રેયના શ્રેયા છાયા છે.
 - 3. અધ્યાત્મકલ્પકુમ—આ ગ્રાંથ સૂરિમહારાજે કઈ સાલમાં ખનાવ્યા છે તે કહી શકા**તું નથા, પણ**

પ્રેસંગે પ્રસંગે અંતુસર્વના ઉદ્ગારરૂપે તેના શ્લાેકા બનાવ્યા હાય એમ જણાય છે. આ ગ્ર**ંથની ભાષા** અતિ ઉત્તમ, હૃદયને અસર કરે તેવી અને વિષયરચના બહુ સાદી પહ્યુ ઉપયોગી અને વાંચીને વિચારે તેને મહાલાલ કરનારી છે. આ ગ્રંથના સંબંધમાં ઉપાદ્ધાતમાં અગાઉ વિવેચન થઇ ગ્રયું છે તેથા અત્ર વિશેષ લખવાની આવશ્યકતા નથી.

- ૪. સ્તાત્રરત્વકાષ આમાં અનેક સ્તાત્રા સરિમહારાજનાં બનાવેલાં છે. એમાંનાં કેટલાંક સ્તાત્રા પ્રગટ થયાં છે. આ શ્રંથ હજી મારા જોવામાં આવ્યા નથી. તેથી તે પર વિશેષ વિવેચન કરી શકાય તેવી સ્થિતિ નથી, પણ સરિમહારાજના સંસ્કૃત ભાષા પરના કાખ જોતાં સ્તાત્રા કાવ્ય-ચમત્કૃતિના નમ્ના હશે એમ અનુમાન થાય છે.
- પ. (મત્રચતુષ્ક કથા—આમાં ચાર મિત્રાની કથા છે. એ ગ્રંથ નાના પણ ઉપદેશક છે અને લભ્ય છે. એના સંભ'ધમાં વિશેષ હકાકત હવે પછી તે ગ્રંથ મેળવીને બહાર પાડવા ઇચ્છા છે.
- ૬. શાંતિકરસ્તાત્ર—શિવપુર—દેવકુળપટ્ટનમાં મહામારં, તે ઉપલ્લ થતાં શ્રીસંઘના આગ્રહથી આ પવિત્ર સ્તાત્ર વનાવી સંઘમાંથી ઉપલ્લ દૂર કર્યો કહેવાય છે. આ સ્તાત્ર માત્ર તેર અથવા ચૌદ ગાથાનું છે, પણ જૈન વર્ગને તે એટલું વધું પ્રિય થઈ પડ્યું છે કે તેને દરેક પ્રસંગે ગણવાનાં સ્તાત્રામાં દાખલ કર્યું છે આ શાંતિકરસ્તાત્રમાં કાવ્ય-ચમત્કૃતિ ઉપરાંત મંત્ર-ચમત્કૃતિ પણ છે. અક્ષરના સંયોગામાં ચમત્કાર રહેલા છે એમ હવે પશ્ચિમ તરફના લેહા પણ માનવા લાગ્યા છે. આવા અક્ષરસંયોગા વડે શાસનના અધિષ્ઠાતા દેવ—દેવીઓની સ્મૃતિ, આહ્વાન, નામસ્મરણ વગેરેના આ સ્તાત્રમાં સમાવેશ કર્યો છે.
- ૭. પાક્ષિક સિત્તારી—આ નાતું પ્રકરહ્યું છે. તેની બાલોશ લગભગ ગાથા છે. તેમાં પાક્ષિક પર્વ (પક્ષ્મી)–ચઉદશને દ્વિસે કરેવું જોઈએ તેના નિર્ણય બતાવ્યા છે. ગ્રંથ વિધિવાદના છે. આ ગ્રંથ પહ્યુ મારા જોવામાં આવ્યા નથી, પરંતુ લભ્ય છે.
- ૮. અ'ગુલસિત્તરી—ઉપરના જેવા જ આ પણ નાના પ્રકરણુત્ર'થ છે. તેમાં ઉત્સેધાંગુલ, પ્રમાણાંગુલ અને આત્માંગુલ સંબ'ધી વિચાર બતાવવામાં આવ્યા છે.
- **૯. વનસ્પતિસિત્તરી—અ**ા પણ નાતું પ્રકરણ છે. એમાં વિષય શા **છે** તેની ખળર નથી, પરંતુ પ્રત્યેક ને સાધારણ વનસ્પતિનાં લક્ષણ અને તેના ભેદા વગેરેતું સ્વરૂપ હોવા સંભવ છે.
- **૧૦. તપાગચ્છપટાવલી**—ગુર્વાવલી ઉપરાંત તેઓએ તપાગચ્છની પટાવલી જુદી **પ**ણ બનાવી છે, જે મળી શકે છે.
- **૧૧. શાંતરસરાસ**—રસાધિરાજ શાંતરસ પર આ રાસ ગુજરાતી ભાષામાં રચ્યાે છે. **જૂની** ગુજરાતી ભાષાના તે નમુના છે.

હાલમાં વિશેષ તપાસ કરતાં જણાયું છે કે સદરહુ ત્રાંથા પૈકી પાક્ષિક સિત્તરી, અંગુલસિત્તરી અને વનસ્પતિસિત્તરી એ ત્રણે શ્રંથા શ્રી મુનિસું દરસૃરિ મહારાજના બનાવેલા નથી, પણ શ્રી મુનિસંદ્રસૃરિના બનાવેલા છે. મેં અંગુલસિત્તરી તા જોઈ છે અને તે શ્રી મુનિચંદ્રસૃરિની બનાવેલી છે. બીજા ગ્રન્થા માટે હજુ સંપૂર્ણ તપાસ થઈ શકી નથી, પણ બહુધા સંભવિત છે કે તે ગ્રન્થા શ્રી મુનિસું દરસૃરિ મહારાજના બનાવેલા નહિ હોય. આ સંબંધી વિદાન ગૃહસ્થા હકીકત લખી માકલશે તે હવે પછી બહાર પાડવામાં આવશે. આ ઉપરાંત તેઓએ (૧૨) ત્રૈવિલગાષ્ટિ (૧૩) જયાન દચરિત્ર (૧૪) ચતુર્વિ શિતિજિનસ્તાત્ર અને (૧૫) સીમંધરસ્તુર્તિ બનાવેલ હશે એમ કાન્ફફન્સ હેરલ્ડ યુ. ૬, પૃ. ૨૧૧ થા જણાય છે. આ સંબંધમાં હજુ વિશેષ તપાસ કરવાની છે.

આવી રીતે શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજે અનેક ગ્રંથા બનાવ્યા છે તેમાંથી ઉપર લખ્યા તે લભ્ય છે. એ ગ્રંથા પણ આ વિદાન આચાર્યની મહત્તા અને અદ્ભુત શક્તિના ખ્યાલ આપવા માટે પૂરતા છે. આ સ્રિમહારાજના સંબંધમાં અહીં તહીં થા આઢલી હકાકત મેળવી શકાણી છે. એક દરે અંતિહાસિક પ્રંથાની ગેરહાજરીને લીધે આવી અગત્યની બાબતમાં સાધારણ અને આજુબાજીની હકાકત ઉપર આધાર રાખવા પડે છે; છતાં એક ગ્રંથકર્તા માટે આટલી પણ હકીકત પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જૈન ઇતિહાસકારોને માટે માનપ્રદ છે.

સમાજ સ્વરૂપ—હવે શ્રી મુનિસું દરસ્તિ મહારાજના વખતમાં જૈન સમાજનું ભંધારણ કેવા પ્રકારનું હતું તે હકીકત જાણવામાં આવે તો શ્રંથ સમજવામાં બહુ ઉપયોગી થાય; કારણ કે શ્રંથા હમેશાં ચાલુ જમાનાની હવાવાળા હોય છે. આ સંભંધમાં સીધા પુરાવા શ્રંથમાંથી મળા શકે તેમ નથાં પણ સ્તિમહારાજે આ અધ્યાત્મકલ્પદ્રમ શ્રંથના જે વિભાગા પાડ્યા છે તે પરથી કેટલું ક અજવાળું પડે છે. આધ્યાત્મિક જીવન સંભંધમાં લાકાની સ્થિત બહુ મંદ પડી ગઈ હાય એમ લાગતું નથી, કારણ કે જે એ વિષય પર લાકાની રચિ તદ્દન ઊડી ગઈ હાય તે તે વિષયના ઉપદેશ બહુ થાય નહિ, છતાં એટલું તો જણાય છે કે આધ્યાત્મિક વિષય તરફ લાકાની બહુ રૃચિ નહિ હાય કમનસીએ આ સંભંધ સાક્ષી આપે તેવા પંદરમા સૈકાના ખીજા શ્રંથા નથી, તેથી આ સંભંધમાં વિશેષ કહી શકાતું નથી, પણ યતિશિક્ષા અધિકાર જે શબ્દામાં લખાયો છે તે બતાવે છે કે આધ્યાત્મિક જીવન બહુ ઉચ્ચતર રિથતિ તો ભોગવતું નહિ જ હાય. આજીબાજીની હકાકત પણ આ બાબતમાં સાક્ષી આપે છે. હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ આ સમયમાં બહુ જ અવ્યવસ્થિત હતી. તઘલખ વંશનું રાજય ચાલતું હતું, શેડા વખત પહેલાં જ અલા-ઉદ્દીન ખૂની જેવા ખીલજી વંશના પાદશાહોએ કાળા દેર વર્તાવ્યા હતો અને લોકાના જનમાલની સલામતી બિલકુલ નહોતી. રાજયકાન્તિ પણ વાર વાર શયા કરતી હતી અને મહમુદ ગાંડા જેવા રાજાએ રાજય પર આવી ગયા હતા અને રાજધાની ફેરલી ગયા હતા.

સાધુન્થિતિ—આવા રાજ્યકાન્તિના સમયમાં જૈન કામના સંભંધમાં અને મુનિ મહારાજાઓના સંબંધમાં શી સ્થિતિ હતી તે પણ અત્ર જાણવા લાયક છે. ગચ્છના ભેદા અગિયારમા અને ભારમા સૈકામાં શરૂ થયા તે આ વખતમાં પૂર્ણું જેશમાં પ્રસરતા, હતા એમ સામસીભાગ્ય કાવ્ય પરથી જણાય છે. છકા સર્ગના બીજ શ્લેકમાં કહે છે કે "વિશ્વપ્રસિદ્ધ એવા તે સ્રરિક્ષ્ય સૂર્ય (સામસુંદરસ્રરિ) જયારે આકાશમાં વૃદ્ધિ પાચ્યા ત્યારે તારાઓની પેઠે વિશ્વહ કરનારા બીજા સ્રરીધરાનું તેજ આશ્વર્ય સાથે અદશ્ય થઇ ગયું." ખુદ તપગચ્છનું બંધારણું બહુ ઉત્તમ હતું, એમ માનવાનાં અનેક કારણા છે; અને તેની સાબીતિઓ બહુ મળે છે, જે પર નીચે વિવેચન થશે. પ્રન્થકર્તાના તેમ જ લોકાના એ વખતમાં ગુરુ તરફ પૂજયભાવ અપૂર્વ હતા, એ સામસીભાગ્ય કાવ્ય પરથા અને અધ્યાત્મકલ્પદ્રમના ગુરુશૃદ્ધિ અધિકારથા જણાય છે. પ્રથમ પ્રથ વર્તમાન સ્થિતિ ચીતરે છે, જયારે બીજો પ્રથ ભાવના-Ideal ચીતરે છે અને ભાવના હંમેશાં વ્યવહારુ હદની અંદર રહીને જ બાંધી શકાય છે. તપગચ્છની મૂળ પાટમાં આગળ ઉપર જે સડા પેઠા તે શ્રી મુનિસુંદરસ્રરિના વખતમાં નહોતા એમ માની શકાય છે, કારણ કે અપૂર્વ ત્યાગ-વૈરાગ્ય વગર અધ્યાત્મકલ્પદ્રમની ભાષા હદયમાંથી નીકળવી અસંભવિત છે. આ સ્થિતિ શ્રી હારવિજયસરિ સુધી જળવાઇ રહી હતી એમ અનુમાન થાય છે. શ્રી સત્યવિજય પંચાસને ક્રિયા-ઉદ્ધાર કરવાના પ્રસંગ આવ્યો તે બહુ બગાડા અને ગડબડાટ થયા પછી જ હાવું જોઇએ, એમ તો ઇતિહાસથી પણ જણાય છે. પણ લીકસત્તકાર વગેરે બાહ્યાચારો માટે સર્દીશ્વરે યતિશિક્ષા અધિકારમાં જે વિસ્તારથી વિચારા જણાવ્યા પણ લીકસત્તકાર વગેરે બાહ્યાચારો માટે સર્દીશ્વરે યતિશિક્ષા અધિકારમાં જે વિસ્તારથી વિચારા જણાવ્યા

છે તે પરથી એમ લાગે છે કે બગાડાની ધીમી શરૂઆત <mark>થવાનાં ચિક્ષો અદ્ભુત કલ્પનાશક્તિ ધરાવનાર</mark> સરિ જોઈ શક્યા હતા. સાધુવર્ગમાં સાંય બહુ ઉંચા પ્રકારના હતા, કારણ કે, તે જ કાવ્યના <mark>પાંચમા સર્</mark>ગના છઠ્ઠા શ્લાકમાં જણાવે છે તે પ્રમાણે, શ્રી દેવસું દરસૂરિએ પાતાના પડ્શિષ્ય તરીકે મનમાં નિર્ણય કરેલા શ્રી સામસું દરસૂરિને શ્રી ગાનસાગ સુરિ પાસે અભ્યાસ કરવા માકદયા હતા. આ પ્રમાણે ળનતું હાલમાં બહુ અલ્પ સ્થળ જોવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને પ્રિય શિષ્યને બીજાને સાંપવામાં બહુ સંપ જ કારહણત થઇ શકે છે, એ વ્યવહારદષ્ટિથી વિચારી શકાય તેવું છે. સાધુઓમાં સંપ બહુ સારા હતા. એના કારણમાં અત્ર જે હેતુ વતાવ્યા છે તે સામાન્ય છે, કારણ કે શ્રી ત્રાનસાગરસૂરિ શ્રી દેવસું દરસૂરિના જ શિષ્ય હતા તેથા તેઓ તેમના આગ્રામાં હોય એમાં બહુ નવાઈ જેવું નથી, છતાં સાધુએમાં સંપ હોવાનાં ઘણાં કારણા છે. તમામ સાધુએન પાતાના ગચ્છના રાજાના હુકમને માનતા હતા. તદન**સાર વર્તન કરતા હતા.** રાજ્ય જીવતા-જાગતા હતા. સત્તા કખૂલ કરાવવાની શક્તિવાળા હતા અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના નિયમ પ્રમાણે અમુક વર્ષ રાજ્ય બદલાતા નહિ. પણ સર્વની સંમતિથી આછવન પ્રેસાડન્ટ નીમાતા, જે હંમેશાં બહુ વ્યવહારકશળ, જ્ઞાની અને અદ્દભુત શક્તિપ્રભાવવાળા જોઈને પસંદ કરવામાં આવતા. આથી તે સર્વ ઉપર પાેતાના અંકુશ રાખી શકતા, સર્વાને સુખઢ રાખી શકતા અને તેની આગ્રા પૂર્ણ રીતે મનાતી હતી. સંપ મજબૂત રહેવાનું આ મુખ્ય કારણ છે. તપગચ્છમાં તે સમયના પ્રમાણમાં વિદ્વાના અને સાધુએ જુ હતા એમ ગુર્વાવલીના છેલા પચીસ શ્લોકા પરથી જણાય છે. ત્રણની સ્થિતિ કેલી હતી તે લખતાં શ્રી મુનિસ'દરસૂરિ કહે છે કે :-

गणे भवन्त्यत्र न चैय दुर्मदा, न हि प्रमत्ता न जडा न दोषिणः। बिहुरभूमिः किल सोषवीति वा कदापि किं काचमणीनपि क्यचित्॥

" આ ગણમાં અભિમાની, પ્રમાદી; મૂર્ખ અને પાપ સેવનારા થતા નથી. શું વિદૂરસૂમિ કાચને ઉત્પન્ન કરે?" આ ઉપરાંત ગચ્છમાં કેવા વિદાના હતા તે; ઉપર કહ્ તેમ; છેલા પચીશ શ્લોડા જોવાથી સમજાશે. આવી જ હકીકત પ્રતિષ્ઠાસોમ સામસૌભાગ્ય કાવ્યના દશમા સર્ગના દયમા શ્લોકમાં કહે છે:—

श्रीसोमादिमसुन्दरस्य सुगुरोः श्रीमद्गणे सद्गुणे, मोहद्रोहकथाप्रथा न हि मनाक नैव प्रमादच्छलम् । नो वार्ताप्यनृतस्य तंस्य विकथानामापि न श्रृयते, राज्यं प्राज्यमनुत्तरं विजयते श्रीधमभूमीशितुः॥

" શ્રી સામસું દરસૂરિના શ્રીમાન સદ્ગુણી મચ્છમાં માહ અને કોહની કથા ન હતી; પ્રમાદ તથા છળ જરા પણ ન હતાં; અસત્યની વાત જ ન હતી અને વિકથાનું તા નામ જ સંભળાતું નહેાતું; તેમાં તા કેમળ ધર્મરાજનું અનુષમ માટું વિશાળ રાજ્ય વિજયવંત વર્ત તું હતું."

આવાં આવાં અનેક ચિત્રો શ્રંથકારે મૂક્યાં છે; તેમાં સહજ અતિશયોકિત હોય તાપણ સામટી રીતે જૈન ગૃહસ્થાની અને સાધુવર્ષની સ્થિતિ સંતાયકારક હતી એમ જણાય છે. શ્રાવકા પણ ગુરુ તરફ દઢ લક્તિવાળા હશે એમ જણાય છે. ગુણરાજ. દેવરાજ; વિશાળ; ધરણુંદ; નીંબ વગેરે શ્રેષ્ઠીઓએ ગુરુની જે શબ્દોમાં સ્તુતિ કરી પાતાની લઘુતા બતાવી છે અને અપૂર્વ મહાત્સવથી સ્રરિપદ્ધીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે તે ચારિત્રધર્મ તરફ અને ગુરુ તરફ લાેકાના દઢ અનુરાગ બતાવે છે. ગચ્છપતિ અથવા ગણાચાર્યની આતા સર્વ બહુમાનથી ઉકાવતા હતા; એમ પણ અનેક રીતે નિણ્યત થાય છે. સાધુઓમાં વિહાર કરવાની બહુ ટેવ હતી અને શ્રી સામસું દરસ રિ જેવા આચાર્ય પણ એક સ્થાનકે રહેતા નહાતા એમ સામસીભાગ્ય

કોલ્ય વાંચતાં વારંવાર જણાય છે. આથી શ્રાવંકાના સંબંધમાં પાતાના અમુક શ્રાવક એમ બહુ એાછું રહેતું હશે એમ પણ જણાય છે. આચાર્યની અમુક ગામમાં પાટ (મુખ્ય સ્થાન-હેડક્વાટર્સ) હાય અને તેની નજીકમાં જ આચાર્ય રહે એવી યોજના જણાતી નથી, શ્રી શત્રું જય ગિરિરાજની યાત્રાના મહિમા તે કાળમાં જવા—આવવાનાં સાધના બહુ અલ્પ, માઘાં તથા જેખમવાળાં હાવા છતાં બહુ હતા એમ ત્રણ વખત બહુ આઠંભરથી નીકળેલા સંધના વર્ણન પરથી જણાય છે. અવારનવાર જૈન કામને રાજ્ય-કર્તાઓ તરફથી મદલ મળતી હતી એમ ગુણરાજ શેઠને અહમદશાહ પાદશાહે તેના સંધના સંબંધમાં કરી આપેલી સગવડ ઉપરથી અનુમાન થાય છે. (સર્ગ આઠ, શ્લાક ત્રીશ.)

ખારિક અવલાકના—જેમ જેમ વધારે ભારીકિથી વિચાર કરીને તે સમયના શ્ર'થાને વાંચવામાં આવે, તેમ તેમ તે વખતના જૈન સમાજનું બંધારણ સારી રીતે સમજ શકાય તેમ છે, ઐતિહાસિક પયલિાચનાથી બહુ લાભ થાય છે. અત્યારે ગચ્છના ભેદા, સાધુવર્ગના પરસ્પરના અસ'તાષવાળા સંબંધ અને બ્રાવકા તરફથી તે સંબંધમાં આપવામાં આવતું ઉત્તેજન અત્યંત ખેદાસ્પદ છે. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ જેવા અસાધારણ વિચારબળ ધરાવનારા એકાદ બે મહાત્માની આ કાળમાં બહુ જ જરૂર છે. તે સમય તેા ધર્મસાધના અને શાસન-અભિવૃદ્ધિ માટે બહુ પ્રતિકૂળ હતા; અત્યારે તો યેગ્ય રીતે પ્રયાસ કરવામાં આવે અને તેના પર યેાગ્ય અંકુશ રહે તો થાંડા વખતમાં શાસનના ડંકા વાગે એવું છે. બાકઈ, ચાલુ સ્થિતિથી ઘણીવાર ઉમંગવળા ઉત્સાહી પ્રાણીઓ પણ પાળ હઠી જાય છે. લેખ લખનારા અવ્યવસ્થિત રીતે મનમાં આવે તેમ લખે છે, બાલનારા મનમાં આવે તેમ બાલે છે અને વર્તન સ્વેચ્બા પ્રમાણે ચલાવાય છે. કોઇ પૂછનાર નથી. શાસનની વાસ્તિવક લાગણી કાઇને રહી નથી અને કાઇમાં હોય તો બહુધા અદ્યાનીઓનું જેર હોવાથી પ્રયાસ નકામાં જાય છે. અવારનવાર શાસનની ઉત્તિ કરવાના પ્રયાસી થાય છે, પણ સંપ તેમ જ પૂરતી સમજને અભાવે એકબીજાનાં કાર્યોની અસર એાઇી થાય છે.

ઉ**પદેશકાની સ્થિતિ**—ઉપદેશ આપનાર વર્ગની સ્થિતિ તે વખતે બહુ ઊંચા પ્રકારની હતી , અને તે માનસિક તેમ જ નૈતિક વિષયમાં વ્યવહાર રૂપમાં મુકાયેલી હતી. ઉપદેશકવર્ત આપ્તી પ્રજ પર અજ્વયમ જેવી અસર કરી શકે છે. શાસનની ઉન્નતિ કે અવનતિના આધાર આ વર્ગ ઉપર જ રહે છે. મ^રજીવિપતિએ દેશ-કાળના સંપૂર્ણ જાણકાર હતા, અને નવી તસંયોગા ઊભા થતાં શાસ્ત્રમર્યાદામાં રકીને યાગ્ય ફેરકારા દાખલ કરવામાં ધર્મના ક્રમાનનું વાસ્તવિકપણ સમજતા હતા; હાલની જેમ નિર્નાયક મંડળ નહેાતું, તે વખતની સાધુની સંખ્યા બહુ માેટી હતી, તેમ જ તેમાં યાેગ્ય જીવાે પણ વિશેષ હતા, તેથી શ્રી સામસ દરસૂરિએ પાતાની હવાતીમાં પાંચ મહાત્માંઓને સૂરિયદવી આપી હતી; પણ તે સર્વ એક ગચ્છપતિની આજ્ઞામાં જ વર્તાનારા હતા. આવા વિષમ કાળમાં ધર્મ જળવાઈ રહ્યો તે આવા મહાત્મા-એોની વિશાળ દીર્ધ દર્ષિને જ આભારી છે; નહિ તાે તે સમય પહેલાં અને પછી એક દર ચારસે વરસ હિ^{*}દુસ્તાન માટે એવાં વિપરીત ગયાં છે કે ધર્મ શબ્દના મૂળથો નાશ થઈ જાય. તે વખતમાં શ્રાવકવર્ગ**ના** સ્થિતિ પણ બહુ સારી હશે એમ સૂરિપદલીની પ્રતિષ્ઠા, જિનચંત્યોની પ્રતિષ્ઠા અને સંઘયાત્રાના મહોત્સવા બતાવે છે, આર્થિક સ્થિતિ ઘણી સારી ન હોય તો આવા અદ્ભુત મહોત્સવા થઇ શકે નહિ. એક-એક શ્રાવક શાસનના પ્રભાવક જેવા થયા છે તે શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજે ગુર્વાવલિમાં કરેલ હેમમંત્રી અને લલના પુત્ર નાથા શાહના વર્ણન પરથી જણાય છે. આ શ્રાવંકા લગભગ નિઃસંગ જેવા, સાવદા ક્રિયાના સંભાધમાં આરંભથી ડરીને તે નહિ કરવાવાળા અને ગણને ટેકા આપનારા હતા. આવા શ્રાહ્વરેર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે શાસન ટકી રહે એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. શાસનનું કાર્ય કરવામાં સ્વાર્થભાગ બહુ આપવા પડે છે અને વિરુદ્ધ ટીકાઓ સહન કરવી પડે છે; પરંતુ એ સર્વ આત્મિક ઉન્નતિના હેતુ અર્થ કામ

કરતારા સડત કરે છે; કારણ કે તેમના હેતુ એહિક માન-પ્રતિષ્ઠા મેળવવાના હોતા નથી. સાધુવર્ગમાં આ સમયમાં મહાતપસ્ત્રી, વાદીશ્વરા અને અભ્યાસીઓ હતા એમ ગુર્વા<mark>વલીના ૪૪૭ પછીના દશ</mark> શ્લાકથા જણાવ છે. કિયાશિધિલના સાધુમાં નહોતી એમ એ જ શ્લાકા ખતાવે છે. શ્રાવકવર્ગના શાસ્ત્રાભ્યાસ બહુ હોય એમ પ્રાંથ પરથી જણાતું નથી, પણ તે સમયમાં શ્રીતાએ। સારા હશે એમ તા ઉપદેશરતના કરમાં આપેલાં ગહુણ કરનારનાં લક્ષણા પરથી જણાય છે. સાધુધર્મમાં કંચનકામિનીના ત્યાગ તા પ્રથમ પદે હોવા જોઇએ. મૂળ પાટમાં જ્યારથી પરિગ્રહના ગડમડાટ દાખલ થયો. ત્યારથી તેએાનું માન એાછું થયું એમ આપણે જાણીએ છીએ. પરિગ્રહત્યાગના સંળ'ધમાં શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ યતિ-શિક્ષાના ૨૪ થી ૨૮ સુધીના પાંચે શ્લોકામાં જે વિચારા ખતાવે છે. તે વિચારા સંપૂર્ણ રીતે જણાવે છે કે તે વખતના મુનિઓમાં પરિત્રહના સંભવ જિલકુલ નહોતો. તેએ વૃષ્ણ, ધોડા ઊંટ પાસે પુસ્તક કે ઉપધિ ઉપડાવવાની પણ ના પાડે છે અને તેમ કરનારને અન્ય ભવે વૃષભ કે ઘોડાના અવતાર લઈ ભાર ઉપાડી બદલા આપવા પડશે એમ જણાવે છે, તેથી ધનના સંબધમાં તા સવાલ જ રહેતા નથી. ધર્મને નામે ઉપકરણાદિના આકારમાં પણ પરિત્રહ રાખવાની ના પાડે છે અને તેના ઉપર મુચ્છા રાખવી એને જ તેએ પરિત્રહ કહે છે. આ સર્વ વિસ્તારથી વાંચતાં ચાક્કસ જણાય છે કે તેએ પરિશ્રહની બાળતમાં નિર્દોષ હતા અને જેવા નાયક હાય તેવા જ તેને અનુસરનારા વર્ગ હોય, તેથી સાધુવર્ગમાં પરિત્રહના પ્રવેશ શ્રી હીરવિજયસૂરિ પછી જ થયા એમ જણાય છે. આવા કારણથી શ્રીમદ્ યશાવિજયજી ઉપાધ્યાયના સમયમાં સત્યવિજય પંન્યાસને ક્રિયા-ઉદ્ઘાર કરવા પડ્યો હતા. ક્રિયા-ઉદ્ઘાર કરતી વખતે અનેક ગાબતાના સુધારા કરવામાં આવ્યા હતા. પણ મુખ્યત્વે કરી કંચન અને કામિન'ના ત્યાંગ તા દઢપણે કરવામાં આવ્યા હતા. આ ક્રિયાઉદ્ધારના પ્રસંગા કરીવાર ન આવે તે માટે આ મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખી શ્રાવકાએ શિથિલપણાને ઉત્તેજન આપતાં બહુ વિચાર કરવા યોગ્ય છે.

વાંચન-વિવેક—આ ઉપેાદ્ધાત પૂર્ણુ થાય છે. શાંતિથી પરિપૂર્ણુ અને શાંતિ આપનાર શ્રંથમાં પ્રવેશ કરવાના છે. તે એક સામાન્ય વાર્તાના શ્રંથ તરીકે ઉપર ઉપરથી વાંચવાના નથી. એની હકાકત વાંચી; સમછ, મગજમાં ઉતારવાની છે અને તેનું મનન અને નિદિધ્યાસન કરી આત્માને અધ્યાત્મરૂપ કરવાના છે. આ પ્રમાણે થાય ત્યારે જ આ શ્રંથ વાંચવાથી થનારા લાભ પ્રાપ્ત થાય. બાકી એક નવીન શ્રંથ તરીકે તેમાં શું લખ્યું છે તે ઉપર-ઉપરથો જોઈ જવું એથી નુકસાન નથી પણ વાસ્તવિક લાભ પણ નથી. આવી જાતના વાચનના શાખ હાલ વધતા જાય છે તેની સામે વાંધો લેવાના જરૂર છે, તેથી અત્ર આટલી યાચના કરવી પ્રાસંગિક ત્રણુવામાં આવી છે. ઉપાદ્ધાત સાથે આમુખમાં શાંતરસની રસસિદ્ધિ લખવાના વિચાર હતા અને તેવા જ હેતુથી તે વિષયનું વિવેચન મંગલાચરણુમાંથી દૂર રાખ્યું હતું; કારણ કે વિષય તદ્દન પારિભાષિક હોવાથી સાહિત્યના શાખીન અને તેના અભ્યાસીને જ આનંદ આપે તેવા એ વિષય છે; પણ આ કાર્ય જેવા રૂપમાં જોઇએ તેવા રૂપમાં, અનેક વ્યવસાયોને લીધે, તૈવાર થઇ શક્યું નથી તેથી દાખલ કર્યું નથી. આધ્યાત્મિક શાંતિના પ્રસાર થઇ જીવન વિશુદ્ધતર અને ઉન્નત બનાવવાની પ્રકૃષ્ટ ઇચ્છાથો પ્રાથક્ષેખન અને તિફ વેચન થયું છે અને તે ઇચ્છા પાર પડા એવી ખરા અંતઃ કરણથી પ્રાર્થના છે. તથાસ્તુ.

મા. ગિ. કા.

વિષયસ ક્ષેપ

(શ્લાક તથા વિવેચનની વિસ્તારથી અનુક્રમણિકા)

ઉપાદ્ધાત —પીઠિકા–શાંતરસતું રસાધિરાજત્વ; તેમ હેાવાનાં ત્રણ કારણો. મંગળ; વિષય, પ્રયોજન, સંભંધ અને અધિકારી. આ ઉપદેશતું કારણ શું છે તેના નિર્ણય. શાંતરસ ભાવનાતું માહાત્મ્ય. આ પ્રથમાં કહેવાના સોળ અધિકાર.

પ્રથમ અધિકાર-સમતા—ભાવતા તિર'તર ભાવવા માટે મનને ઉપદેશ. અનાદિ અભ્યાસથી વિભાવ દશા ને પરવશપર્જી. ઇંદ્રિયસુખ અને સમતાના સુખની સરખામણી, માન્યતાનાં સુખા અને યતિનાં સુખાની સરખામણી. ભર્તું હરિના તે પર વિચારા, ક્ષણમાત્ર સમતા પૂર્વક મૈત્રી રાખવાથી થતા આનંદ. ખરેખરા યોગીનું સ્વરૂપ, શ્રી આનં દ્ધનજીના તે પર વિચારા, સમતાનું **પ્રથમ અ'ગ**—ચાર ભાવના : મૈત્રી, પ્રમાદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવનાનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ, વિવેચન અને તે પર અન્ય વિદ્રાનાના વિચારની અવતરહાદ સમતાનું **ખીજું** અંગ—ઇંડિયોના વિષયો પર સમભાવ રાખવા સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું ત્રીજું અંગ—આત્મસ્વરૂષની વિચારણા. આ વિષયમાં જીવની બેદરકારી, પારકાના ગુણરતવનથી અને પાતાની નિંદાથો રાજી થાય તે જ્ઞાની. કૃષ્ણનું તે પર દર્શાત. વસ્તુતઃ પાતાના કાણ છે અને પારકા કાણ છે તેને શાધા કાઢવાની જરૂરિયાત. વસ્તુ ગ્રહણ કરવા પહેલાં તેના અને પાતાના કેવા, કેટલા અને ક્યારના સંબધ છે તે વિચારવાની આવશ્યકતા. મારા-તારાના વિભાગ રાગદેષકૃત છે, જે બંને તારા દુશ્મન છે. આ વિભાગતું અપ્રમાણપણં. આત્મા અને પુદ્દગલના સંબંધ પર લાેકપ્રકાશ ગ્રન્થ, માતાપિતાના સંબ'ધ, તે પર દર્શતા અને ઉપદેશમાળાનું વિવેચન. બહુ અલ્પ પ્રાણીઓ સમતાનું સ્વરૂપ જાણે છે. સમતાનું ચાયું — અંગ – સ્વાર્થ સાધનમાં રક્ત રહેવું. આને માટે પાતાના સ્વાર્થ ઓળખવા. સ્વાર્થ પરાયણ દનિયા, તેનાથી ભિન્ન તારા સ્વાર્થ, પીદગલિક પદાર્થા સાથેના સંબંધ અસ્થિર છે. વાસ્તવિક આનંદ કર્યા છે તેની શોધ. મરણ પર વિસ્તારથી વિચાર કરવાની જરૂર અને તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ. મરહા ઇચ્છવું નહિ, તેમ મરહાથી ડરવું નહિ અને નિરંતર તેને માટે તૈયાર રહેવું, મરહા્ ચાેક્કસ છે જ, માટે અનુકૂળતા પ્રમાણે સમતાપાપ્તિ તરફ પ્રયાસ દેારવાના વ્યવહાર. ક્ષાય અને શાકનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ: તે પર વિચાર અને તે ભાનતે ત્યાગ કરવાના હપદેશ. રડવા-કટવાના હાનિકારક રિવાજમાં રહેલા અસત્ય વ્યવહાર અને તે પૂરું પાડતાં આર્ય સંસારના અધઃપાતનું દર્ણાત. અરસપરસ ખચાવવાની અસમર્થતા અને તેથી માહત્યાગનું યોગ્યપર્શ્વં. અનાથીમુનિ, પૌદૃગલિક વસ્તુ સાથેના બહ્ ટ્ર'કા સંખંધ અને તે ત્યાગ કરવાના ઉપદેશ, સુબુદ્ધિ પ્રધાનનું દર્ણત. ઉમાસ્વાતિ વાચકના એ જ विषय पर विचार-आणा अधिक्षारन अंतिम रहस्य. પૃષ્ઠ ૧૨થી ૬૪

બીજો અધિકાર સ્ત્રીમમત્વમાચન—પહેલા, ખીજા, ત્રીજા, ચાથા અને પાંચમા અધિકારાના સંબંધ. સ્ત્રી પુરુષને ગળે ભાંધેલી શિલા જેવી છે અને દઢ ભંધન છે. સ્ત્રીશરીરનું બાલા દર્શન અને મહાઅશુચિમય અંતરંગ દર્શન. મલ્લિકું વરીનું દર્શાત. છટ્ટી ભાવનાનું સ્વરૂપ. સ્ત્રીશરીર પર ભર્તું હરિના વિચારા. સ્ત્રીમાકથી આ ભવ અને પરભવમાં થતું કૃળ. કપિલ કેવળીનું દર્શાત. એલાયથી કુમારને ૮

ક્રમીને કર્યના વ્યામાહને લીધે થયેલી પીડા. ઓના બાહ્ય વૈશ અને અંદર ભરેલું ગટરખાનું, મોહનીય કર્મનું સામ્રાજ્ય. સંયોગથી ઉત્પન્ન થતી એહિક—મામુષ્મિક પીડાઓ. સંયોગથી થતા આનંદ જરા પણ હોય તો તે ક્ષણિક છે; ઊંઘમાંથી રાત્રીએ જાગ્રત થયેલા મુમૃક્ષુ શ્રી વિચારણા કરે તે પર શ્રી હેમચંદાચાર્ય. સ્ત્રી ભૂમિ વગરની વિષકંદલી, જંગલ વગરની વાઘણુ, નામ વગરના માટે વ્યાધિ વગેરે વગેરે તેની અનેક રીતે ઉપમેયતા અને તેનું વાસ્તિવિકપણું. અધિકારનું રહસ્ય. પુરુષાને માટે સ્ત્રીએ પણ ઊલટી રીતે સર્વ વાત સમજવી. પ્રેમની પરિસીમા, સ્વાર્થસંઘટનના પ્રસંગા પ્રાપ્ત થયે વર્તના પરસ્ત્રીના ત્યાગ તા અવશ્ય કરવા જોઇએ. આ વિષય પર લખાયેલા અન્ય પ્રાંથા.

ત્રીજો અધિકાર-અપત્યમમત્વમાચન--પુત્ર-પુત્રીને જોઈ હર્ષ ઘેલા ન થવાના ઉપદેશ, ભવભૂતિ કવિનું આ વિષય પર અવતરણ. આર્ષ્કુમારનું દર્શત, લેાકધર્મ સાથે પિતૃ કે પુત્રધર્મના સંઘઠનના પ્રસંગા આવતાં કર્યા માર્ગ લેવા ? પુત્ર-પુત્રીનું શલ્યપછું. તેઓનું ચલાચલત્વ. પુત્રી સંબંધમાં વિશેષ ચિંતા. અનિ કૃક્ષિમાં કૃષ્ઠા અને ત્યાં જ ઉત્પત્ન થતાં પુત્ર-પુત્રી. પ્રેમ ભાળતમાં ત્યાં રહેતા ભેદ. અપત્ય પર સ્નેહબદ્ધ ન થવાનાં ત્રણ કારણા: (૧) આપત્તિમાં પાલન કરવાની અશક્તિ, (૨) સંબંધનું અનિત્યપણું અને (૩) ઉપકારના બદલા વાળવાના સંદેહ. પુત્ર-પુત્રી માટે માનતા માનનારનું મૂર્ખપણ; તેના સારુ બીજ ઓ કરનારનું મંદબુદ્ધિપશું. પૃત્ર છુ

મામાલુ શેઠનું દર્શત. સીઝર, પાંપી, બાનાપાર્ટ વગેરનાં દર્શતા. આ લવ અને પરલવમાં પૈસા દુઃખ આપનાર છે. નંદ રાજાની સાનાની ડુંગરી. ધનથી થાડું સુખ થાય છે પણ દુઃખ ખુ જ વધારે છે. મારા-પણાની માન્યતાથી જરા સુખ થાય છે, પણ તે નામનું જ છે. સત્ય સુખ સંતાષમાં જ છે; ધર્મ નિમિત્તે ધન મેળવવું યુક્ત છે?—એ પ્રશ્નના નિર્ણય. મળેલા ધનના વ્યય કયાં કરવા ? ધનથી થતી અનેક પ્રકારની હાનિ. તેને તજી દેવાના ઉપદેશ; તેનાં ચાર કારણા—પરલવમાં દુર્ગતિ, આ ભવમાં ચાલુ લય અને ધર્મ- વિમુખતા તેમ જ અન્યથી ઉપલાગપણું, સાત ક્ષેત્રમાં ધનના વ્યય કરવાના ઉપદેશ. પૈસાના વ્યય કરતી વખત લોકાની સ્થિતિ અને જરૂરિયાત પર વિચાર કરવાની આવશ્યકતા. જમણવાર કરવા કરતાં વિશેષ ઉત્તમ સ્થાનમાં ધન વાપરવાની જરૂર. આ સંસારમાં રઝળાવનાર બે વસ્તુમાંથી એક ધન. ધન પરના માહનું વહાવસ્થામાં વિશેષ જોર. સાધ્ય વગર માત્ર ધન ખાતર ધન મેળવવા માટે જ પૈસા પૈદા કરવાની મચ્છા થાય છે. એ ગમે તેટલી સંખ્યામાં મળે તાપણ અત્પિત રહ્યા કરે છે. ચાલુ સ્થિતિથી અસંતોષ રાખવા નહિ. સુખ કર્યા છે તેની શોધ. મનુષ્યજીવનના ઉચ્ચતર હેતુ પાર પાડવા તરફ પ્રેરણા. પષ્ઠ છ૮ થી ૮૮

પાંચમા અધિકાર—દેહ મમત્વમાચન—અધિકારના ઉદ્દેશ–શરીરને પાપથી પાષવું નહિ. સન-તકુમારના શરીરમદ. ત્રિશંકુનું શરીરપ્રેમ પરનું પૌરાણિક દર્શાત. શરીર-કારાગૃહમાંથી છૂટવાના ઉપદેશ. વાંદરા અને ગાગરમાં ભરેલાં ભારનું દર્શાત. શરીરસાધનથી કર્ત વેરા કરવાની પ્રેરણા. દેહાશ્રિતપણાથી દુ:ખ, નિરાલ બનત્વમાં સખ. અમિ-લોહના સંખંધનું દર્શાત. જીવ અને સૃત્રિ વચ્ચે થયેલી વાતચીત. શરીરને જરા જરા પાષણ આપીને સંયમભાર સહન કરવાના ઉપદેશ. શરીરમાં પડતા પદાર્થાના અશુચિ, શરીરમાં ભરેલી અશુચિ, શરીરની અંતિમ સ્થિતિ. શ્રી મલ્લિનાથે પૂતળી બનાવીને આપેલા ઉપદેશ. બ્રુંશે ભાવના પર વિચારણા. શરીરઘરને ભાકું આપી તેના કરવા જોઇતા ઉપયોગ. શરીર વડે બની શકે તેટલું આત્મહિત સાધી લેવાના ઉપદેશ. અધિકારના વિષયોનું પૃથક્કરણ. વ્યવહારથી ખમવાં પડતાં સર્બ દુ:ખા. શરીર સાથે સંખંધ કેવા પ્રકારના રાખવા તે સંખંધી સંક્ષેપમાં વિચારા. પૃથ્ક ૮૯ થી ૯૭ છઠ્ઠો અધિકાર-વિષયપ્રમાદત્યાગ—અંતરંગ મમત્વ. પ્રમાદ શબ્દના અર્થો, તેના પાંચ તથા આઠ પ્રકાર. વિષયસેવનથી લાગતાં સુખાનું ખરું પરિણામ. આ સુખ સાથે સમતાના સુખની સરખામણી, વિષયોથી પરિણામે થતી હાનિઓ. તેના ઉપર શ્રી ચિદાનં દજી મહારાજનું કવિત. માક્ષસુખ અને સંસારસુખ. એ વંનેને વિરાધ. બંનેનો કાષ્ટ્રકથી બતાવેલો વિરાધ. તેને દુઃખ શાં કારહોાથી થાય છે તેના નિશ્વય કર. સર્વ ગતિઓમાં થતાં દુઃખનું વર્ણન, સદરહુ નિશ્વય પર વિચારણા. જન્મ વખતની વેદના; તે પર પ્રવચનસારાહાર શ્વન્ય. પ્રાણીઓને માથે મરણના લય. તેના સમય આપણે બહાતા નથી, માટે પ્રમાદ ન કરવા, સુખ માટે સેવાતા વિષયો ભાગવતી વખતે અને પછી સુખ આપતા નથી. સ્વયં ત્યાંગ કર્માંથી થતો સંતાય. તું શા ઉપર વિષયોમાં રાચીમાચી રહે છે? વિષયોના ત્યાંગથી થતું મહાસુખ. વિષય સેવનારના સુખના પ્રકાર કેવા છે તે પર શ્રી ધર્મદાસ ગણિ. શાંતિના સુખ પર શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ. આ અધિકારના મુદ્દાઓ. એક એક ઇંદિયપરવશ પડેલ તિર્ધ ચાની દુઈશા; તે પર ઉપાધ્યાયજી તથા શ્રી ચિદાનંદજી. સુખ માત્ર માન્યતામાં જ છે, તે પર ભર્તુ હરિ. પાંચ પ્રમાદ પર સામાન્ય વિચારણા.

પૃષ્ઠ **૯૮ થી ૧•૮.**

સાતમા અધિકાર-કષાયનિગ્રહ-કષાયના ચાર તથા સાળ ભેદ. તેનું સ્વરૂપ; તેના શબ્દાર્થ. ક્રોધન' સ્વરૂપ: તેના નિરાધ કરવાની આવશ્યકતા. ક્રોધ કરનાર પર શાંતિ રાખવી. ગાળ દેનારને ગાળ દેવા દેવી. તે પર ભર્તુ હરિ, ચંડકોશિક, ગજસુકુમાળ, તીર પરમાત્મા. ક્રોધથી પ્રીતિના નાશ. ક્રોધ પર ઉમારવાતિ વાચક. તે પર સક્તમકતાવિલ, માનના ત્યાગ કરવા ઉપદેશ, માન અને તપના સંખંધ, સામા પ્રાણી ક્રોધ કરે ત્યારે મનસ્વી પ્રાણી કેવું વર્તાન રાખે--દમદંતમુનિ કષાયથી ગુણ કાંઇ થયા તથી અને તૈનાથી થતા દાષા નિવારવા યાગ્ય છે. કષાયસેવન અને અસેવનના પરિણામ પર વિચારણા. માનનિગ્રહ: તે પર બાહુબલિનું દષ્ટાંત. બહેનાએ તેને આપેલ એાધ. માન ત્યાગ કરી અપમાન સહન કરવાના ઉપદેશ. વેરની ઇચ્છાના પરભવમાં થનારી વેદના પર વિચાર કરી નિરાધ કરવા. પડ્રિય ઉપર ક્રોધ કરવા. ઉપસર્ગ સાથે મૈત્રી કરવી. ષડ્રિપુની વ્યાપ્યા. ગજસુકુમાર, અવંતિસુકુમાળ, ૨કંધક, અરિણિક, મેતાર્યના જીવન પર વિચાર, માયાનિગ્રહ—ઉપાધ્યાયજીના માયા સ્વાધ્યાયમાં બાધ, શ્રી ઉદયરતનજી તથા સિંદુરપ્રકરકારના વિચારા. ક્ષેત્મનિગ્રહ—તે પર ભર્ત હરિ, સિંદૂરપ્રકરકાર, ઉમાસ્વાતિજ વગેરેના વિચારા. સુભૂમ, ધવળ, રામ વગેરેનાં શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ દર્ણાત. સીઝર, નેપાલિયન વગેરે અતિહાસિક દર્ણાતા. સંતાષનું સુખ. મદમત્સરનિગ્રહના ઉપદેશ. તેર કાઠિયા પર વિવેચન. ઇર્ષ્યા ન કરવાના ઉપદેશ. ગુણ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય. કુષાયથી થતા સકતના વિનાશ, કુષાયથી થતી હાનિપર પરાનું લિસ્ટ, મદના નિગ્રહ કરવા માટે ખાસ ઉપદેશ, તે પર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના વિચારા, આઠ મદ અને તે કરનારાઓનાં સંક્ષેપથી દર્શાતા. સંસારવક્ષનું મળ-કથાયા. કથાયના સહચારી વિષયોના ત્યાંગ. ધર્મની જોગવાઈની મુસ્કેલી. દશ દષ્ટાંતે મનુષ્યભવનું દર્લ ભપહા: તે પર શ્લોકા અને તેનું વિસ્તારથી વિવેચન. ક્ષાયના સહચારી પ્રમાદના ત્યાગ. ઉદ્ધતાઈના ત્યાગ કરવાના ઉપદેશ. તેં શું મહાન કામ કર્યું છે કે ઊંચો ને ઊંચો ચાલે છે—તે પર વિચારણા. સોળ ભય. અ'તિમ રહસ્ય, કષાયત્યાગના વિષયની અગત્યતા સ'સારના દરેક કાર્યમાં તેના આવિર્ભાવ. તેને સમજવાની અગત્ય. ક્રોધ, માન, માયા, લાેભ એ દરેક પર સ્વતાંત્ર મુદ્દાસરના દું કાે ઉલ્લેખ. એ દરેકનાં રૂપકા. પૃષ્ઠ ૧૦૯ થી ૧૪૪

આડમાં અધિકાર-શાસાહ્યાસ—ઉપરચાટિયા શાસ્ત્રાહ્યાસ. હૃદયમાં ભીનાશ વગરના લૂખા અલ્યાસ. વિષયપ્રતિભાસ ગ્રાનનું સ્વરૂપ; અનેક વાર થતું એ ગ્રાન; તેની અલ્પ કિંમત. શાસ્ત્રાલ્યાસ છતાં પ્રમાદ કરનારની સ્થિતિ; તેના ભવરાગનું અસાધ્યપશું. આઠ પ્રકારનાં પ્રમાદ. પાતાની પૂજા-પ્રતિષ્ઠા

માટે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરનારાઓ તરફ ઉક્તિ. તેઓની દીપજ્યોતિમાં પડતાં પતંત્રિયાં સાથે સરખામણી. વિષયપ્રતિભાસ ત્રાનવાળાની પ્રવૃત્તિ તરફ નિરપેક્ષ વૃત્તિ. તેઓમાં રહેતા અંતઃકરણની કેળવણીના અભાવ. ખ્યાતિ મેળવવા માટે શુષ્ક અભ્યાસ કરનારાઓને બે વચન. તેઓનું પેટલરાપણું. શાસ્ત્ર ભણીને શું કરવું યુક્ત છે. સંયમ રાખવાના ઉપદેશ. માત્ર અભ્યાસ કરનાર અને અલ્પાભ્યાસી પણ સાધ્યદિષ્ટવાળામાં મેષ્ઠ કેાલું તત્ત્વસંવેદન ત્રાનનું સ્વરૂપ. મુખ્ય અને પંડિત. આપ્તવચનાનુસાર અનુષ્ઠાન. ઉવસંહાર. માત્ર અભ્યાસથી ફળના અભાવ. શ્રી ધર્મદાસ ગણિના વિચારા. અંતિમ રહસ્ય. નામના પંડિતોના બાહા દેખાવ. કિયા અને ત્રાનના સંભ'ધ; તે પર શ્રી યશાવિજયજી મહારાજ. અજ્ઞાનવાદ તરફ અભાવ. અધિકારાંત- ગંત ચતુગંતિ વિવેચન. નરકગતિનાં દુઃખા. ત્રલુ પ્રકારની વેદના. તિર્ધ ચગતિનાં દુઃખા. મનુષ્યગતિનાં દુઃખો. એ દુઃખસ્ફોટનનું પરિણામ. ઉપસંહાર. આખા દારના પરસ્પર સંભ'ધ. પાશ્ચાત્ય સુખસૂત્ર અને જૈન સુખસૂત્રના તફાવત.

નવમા અધિકાર-ચિત્તદમન-આખા પ્રાંથતા મધ્યભિંદુરૂપ આ અધિકાર, પત-ધીવરના વિશ્વાસ કરવા નહિ. મનને પોતાનું માનવું નહિ. મનને વશ થવા પ્રાર્થના દ્વારા ઉપદેશ, મન પર અંદ્રશ રાખવાના સીધા ઉપદેશ, પ્રસન્તચંદ્ર રાજિષ્ અને તંદલ મૃત્સ્યનાં દષ્ટાંતા, જીરુજારાની માનસિક ભાવના, સંસાર-ભ્રમણના હેતુ મન છે. સંસાર ચક્ર છે, તેને કરતું ભધ રાખવા મજબત બ્રેકની જરૂર છે. યમ, નિયમ અને મનાનિગ્રહ, નિયમના પ્રકાર, યમના પ્રકાર, મનાનિગ્રહ વગરના દાનાદિ ધર્મોનું વ્યર્થપર્શ, પાંચ પ્રકારનાં દાન. મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું. મનના વિરુદ્ધ સ્વભાવ. ભૂલવાની વાતનું વારંવાર સ્મરણ, મનને વશ થનારની ૨ખડપટ્ટી. તીર્થ કરભાષિત જહાજ અને મનપિશાય. કલ્પનાશક્તિના તીવ વેગ. પરવશ મનવાળાને તેવડા ભય. તે પર શ્રી આનંદધનજીની ઊર્મિએા. મનને ઉક્તિ, મનને વશ થનારનું અંતિમ ભવિષ્ય. એક વ્યવહારુ દષ્ટાંત, તાર સમાચાર. મનાનિય્રહ વગરનાં તપજપનું નિરર્થ કપણં. પુણ્યપાપળંધના મન સાથે સંવાધ, તે પર શ્રી ચિદાન દુજી અને શ્રી યશાવિજયજના વિચારા, મનાનિગ્રહ વગરનું નાન. આળાવતાં આવડવાની વાત પર માર્મિક વિવેચન. જ્ઞાનવાનની વિશેષ જવાબદાંરી, મનાનિગ્રહથી પર પરાએ માક્ષળમન, મનાનિગ્રહના ચાર ઉપાય : સ્વાધ્યાય, સ્વાધિકાર યોગ્ય ક્રિયામાં વ્યાપાર, ભાવના અને આત્માન વલાકન, યાગવ્યાપાર પર શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના વિચારા, ભાવનાની જાગતિથી મન પર અસર. અ તિમ રહસ્ય. મનની સ્થિતિસ્થાપકતા. મન પર કાખૂ રાખવાની જરૂર, અભ્યાસ પાડવાની આવશ્યકતા અને તેતી રીતિ. અધિકારમાં બતાવેલા વિષયોનું પૃથક્કરણ, સુવર્ણાક્ષરથી કાતરી રાખવા યેડબ મુકાલેખ. yks 153-123

દરામાં અધિકાર-વૈરાગ્યાપદેશ—મૃત્યુના દાર. જીવનના કાળમાં પરિણામ હિત માટે યતન કરવા ઉપદેશ. શત્રુને ઓળખવાની જરૂર. મરણથી ડરવું નહિ, તેને ઇચ્છવું નહિ, તેને માટે તૈયાર રહેવું. શક્તિ-સ્કુરણા કરવાના ઉપદેશ. જૈનાના પુરુષાર્થવાદ. લાકરાંજન અને આત્મરાંજન. ભરતચક્રવતી નું દર્ણત. દેખાવ ન કરવાથી લાભ. મદત્યાંગ અને શુદ્ધ વાસના. પ્રાપ્ત થયેલી જેંગવાઇના લેવા જોઈતા લાભ. મનુષ્યભવપ્રાપ્તિના દુર્લભતા ઉપર શ્રી ચિદાન દજી. ધર્મથા થતા દુઃખક્ષય. પુદ્દગલપરાવર્ત નનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ. સ્તુતિ, સુખ કે સિદ્ધિ ઇચ્છવા પહેલાં તેને લાયક થવાની આવશ્યકતા. વારંવાર થતા પરાભવ કચાંથી ઉપનન થાય છે તે પર વિચારણા. પુણ્યનું આદરણીયપણું અને પાપનું ત્યાજયપણું. શ્રી ધર્મદાસ ત્રણિના વિચારા. વિપાકાદય. માની લીધેલું સુખ અને તેનું પરિણામ. સુખ શું છે અને કચાં છે? પ્રમાદથી દુઃખ; તે પર શાસ્ત્રગત બાકડા, કાકિણી, જળબિંદુ, કેરી, ત્રણ વાલ્યા, ગાકું હાંકનાર, ભિખારી, દરિક, કુટુંબ, બે વાલ્યા, બે વિદ્યાધર અને નિર્ભાગીનાં વિસ્તારથી ઉપનય સાથે દર્શતા. પ્રત્યેક ઇદિયજન્ય દુઃખ

પર તિર્ધ ચનાં દર્શતો. પ્રમાદનું ત્યાજ્યપણું. અત્યારે કામ કાઢી લેવાના વખત છે તેથી પુષ્ય કરવાના ઉપદેશ. સુખપ્રાપ્તિના ઉપાય. ધર્મધન એકઠું કરવાના જરૂર. સહન કરે છે તેટલાં જ દુઃખા સકામપણે સહન કરવાથી થતા લાભ, પાપકમાંમાં ડહાપણ માનનાર તરફ ઉક્તિ. શેઠ અને મહંતના વ્યવહારુ દાખલા. આ જવનાં કૃત્યા અને તેથી થતી વિપત્તિઓ. શાસ્ત્રશ્રવણ વખતના કમકમાટ અને વર્તન વચ્ચે વિરાધ. સહચારી મિત્ર વગેરેના મૃત્યુથી મળતા બાધ, શ્રી ભર્તુ હરિ અને શ્રી વિનયવિજયજીના તે પર વિચારા. સગાઓ ખાતર પાપકૃત્યા કરનારને ઉપદેશ, વારસા આપી જનાર પિતાના આભાર માનનાર પુત્રોની નિર્જીવ સંખ્યા. પૈસાના સન્નિપાત. પરલાકના પંચાના ધન પર પ્રેમ. પુષ્યધન એકઠું કરવા જાગૃતિ. ન મળ્યા રામ ને ન મળી માયા. થાડા કષ્ટથી ખીનાર વિશેષ મળે તેવાં કાર્યા કરે છે. પાપનું કહુષિતપશું. અંતિમ રહસ્ય. ભેદત્તાનનું સ્વરૂપ અને રહસ્ય. દુઃખ. માહ અને ત્રાનગિલિત વૈરાગ્ય. તાતકાળિક અને પારિશ્રમિક સુખા. પ્રસંગતી અનુકૂળતા. વૈરાગ્યનાં અનેક કારહ્યા. આત્માની અનંત શક્તિનું પ્રાક્ટય. પૃષ્ઠ ૧૮૪–૨૨૧

અગિયારમાં અધિકાર-ધર્મશુદ્ધિ—ધર્મને મલિન ન કરવાના ઉપદેશ. ધર્મ શબ્દના અર્થો. સાધનધર્મને સાધ્ય માનવાની થતી ભૂલા. ધર્મપ્રાપ્તિની ઇતિહાસની નજરે દેખાતી જરૂર. શુદ્ધ પુષ્યજળમાં મળ. તેનું લંભાણથી લિસ્ટ. પરગુણપ્રશંસા—તેથી થતા ઇપ્ટલાલ. સ્વગુણસ્તુતિની ઇચ્છા ન રાખવી. લાેક-પ્રશંસા પર આધાર રાખનારા ઠગાય છે તે વાતનું સ્પષ્ટપણું. શત્રુગુણપ્રશંસા. તેમાં રહેલું જ્ઞાનીપણાનું લક્ષણ, પરગુણપ્રશંસાથી થવા જોઈતા આનંદ. ઉદાસીન વૃત્તિને નામે બેદરકારી દાખલ ન થાય તેની ચેતવણી. ગુણસ્તુતિની અપેક્ષા પણ નુકસાનકારક છે. શુદ્ધ ધર્મ કરનારાઓની અલ્પ સંખ્યા. એકડા શીખવા પણ તેમાં જિંદગી ન કાઢી નાંખવી. અશુદ્ધ ધર્મથી શુદ્ધ તરફ પ્રયાણનું સાધ્ય. ગુપ્ત ધરમાંદા કરનાર. ગુણ ઉપર મત્સર કરનારની ગતિ. પુષ્ય અલ્પ પણ શુદ્ધ હાય તે વધારે સારું. તે કેટલું છે તે કામનું છે. તે પર દીપક, અમૃત અને તણખાનાં દર્શતા. શુદ્ધિ સાથે લાવની પણ જરૂરિયાત—તે પર સક્તમુકતાવલિકારના વિચારા. અનેક પ્રકારે થતા ધર્મ. તે પર ઉપદેશન્તરંગિણીનું અવતરણ. અધિકારમાં આવેલી મુખ્ય ત્રણ ભાળતા પર વિવેચન. પૃષ્ઠ ૨૨૨–૨૩૮

ખારમાં અધિકાર—ગુરુશું — ધર્મને ખતાવનાર ગુરુમહારાજ. સર્વ તત્ત્વમાં ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા. ગુરુપાલું કથાં ઘટી શકે ? સદોષ ગુરુના ખતાવેલા ધર્મી પાલુ સદેષ. ઊંટવૈદ્યોનું દર્શત. ડૂખનાર અને કુખાડનાર ગુરુઓ. વાહન પેઠે ગુરુની શોધ કરવાની જરૂર. કુગુરુના ઉપદેશેલા ધર્મની નિષ્ફળતા. પ્રેમલા-ઓની ભક્તિ. ગચ્છાચારપયનાનું વાકય. રાગ દૃર કરવા માટે ગુરુ પર રાગ કરવાનું કહેવાના ઉપદેશનું રહસ્ય. દર્ષિરામ પર મંભીર વિચારણા. અધ્યશ્રહા ન કરવાનો ઉપદેશ. સ્વરૂપત્તાન ખતાવનાર ગુરુ. શાસનના રક્ષકાનું ભક્ષકપણું, તેનો સામે પાકાર. આ કાળમાં ધર્માધ્યક્ષોની ફરજ. જડવાદના ચાલતા કાળ. અયુદ્ધ ગુરુને આદરવાથી ભવિષ્યમાં થતા શાચ. તે માક્ષ આપી શકે નહિ. તે પર ત્રણ દર્શતા. ખરા ઉપકાર કરનાર ગુરુ. ધર્મમાં જોડનાર જ ખરાં માળાપ કહેવાય. સંપત્તિનાં સાત કારણા. વિપત્તિનાં છ કારણા. પુષ્યધનનું કરિયાણાપાલું. ધર્મશ્રવણ ગુરુસિંહનું ખળ. ગુરુને મેળવી પ્રમાદ ન કરવા. દેવગુરુધર્મ પર અંતરંગ પ્રીતિ રાખવામાં જન્મનું સાર્થકય. દેવ કે સંધનાં કાર્યામાં ધનવ્યય. ગુરુના ચાર વિભાગ ગુરુને આશ્રય કથાં સુધી જરૂરના છે તે પર શ્રી યંશાવિજયજીના વિચાર. કુગુરુના પાંચ વર્ગ. ગુરુમહારાજનું ઉપયોગાપાલું. તે પર સિદ્દરપ્રકરણનું વાકય. ગુરુ વગરનું જ્ઞાન. પૃષ્ઠ ૨૭૯–૨૬૨.

તેરમાં અધિકાર-યતિશિક્ષા - યતિ શબ્દમાં કોના કોના સમાવેશ થાય છે? મુનિમહારાજ માટે ભાવનામય શુદ્ધ સ્વરૂપ. તેએાના ગુણાનું પૃથક્કરણ સાધુના વેશ માત્રથી બહુ લાભ નથી, મુનિનાં કર્ત વ્યા,

પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય, અષ્ટ પ્રવચનમાતા, ભાર પ્રકારના તપ, કવાય ને નાકવાય, ભાવીશ પરીષદ, સાળ ઉપસર્ગ, અઢાર હજાર શીલાંગ—આ પ્રત્યેક પર વિવેચન. વેશ રાત્રથી કાંઇ વળતું નથા, ઉપરાંત <mark>તેથી દેાષ પણ થાય છે. અજ</mark>ાગળકર્તારિ ન્યાય. બાહ્ય વેશનું વાસ્તવિક ફળ. બાહ્યાડ બર પરના પાંચ શ્લોકાતું રહસ્ય. વર્તન વગરતું લાેકરંજન; તેતાથી થતા સંસારસમુદ્રમાં પાત. બાહ્ય ડાેળ ધાલનારાને શિક્ષા. લાેકસત્કારના હેતુ. ગુણ વગરના ગતિ. લાેકર જનના બે શ્લાેક પર વિવેચન, લાેકર જન્તું વાસ્તવિક રહસ્ય. યતિપણામાં રહેલું સુખ. તેને અંગે બજાવવી જોઈતી કરજો. પરિગ્રહત્યાંગ કરવામાં યતિધર્મનું મુખ્યપણું. જ્ઞાની પ્રમષ્ટને વશ થાય તેનાં કારણા. સાવદ્ય આચરવામાં યતિને મૃષાક્તિના લાગતા દેાષ. કरेमि ભ'तेना पाठ अने लाव. मन-वयन-કायानी એકસરખી પ્રવૃત્તિ. સાવદામાં પરવ ચનના પણ દાેષ. સંયમમાં યત્ન ન કરનાર તરફ કટાક્ષયુક્ત ®ક્તિ. નિર્ગુણ મુનિની ભક્તિથી તેના આશ્રય કરનારને કળના અલાભ; વિશેષમાં ઊલટા પાપવાંધ. નિર્જુ ણને થતું ત્રહા અને તેથી ભવિષ્યમાં હાનિ. હ શ્લાકમાં બતાવેલ પરિગ્રહત્યાગના ઉપદેશનું રહસ્ય. તે પર વિવેચન. વેશ છૂટી ન શકે તો સંવેગમાર્ગ આદરવાની સચના. સ્તુતિની ઇચ્છા રાખનારને માધ. આઠ સિદ્ધિ તથા યાેગવહન પર નેાટ. ગુણ વગર સ્તુતિની ઇચ્છા ન રાખવી. ગુણ વગરનાં વ'દન-પૂજન. હિતના તેથી થતા નાશ. પરસ્તુતિનું તાત્વિક રહસ્ય. ગુણાજેન કરવાની આવશ્યકતા. ભવાંતરના ખ્યાલ કરી ગુણસ્તુતિની અપેક્ષા મૃક્ષી દેવાની જરૂર. લાેકસત્કારના સાત શ્લાેકાના રહસ્ય પર વિવેચન. પરિગ્રહત્યાગના ખાસ ઉપદેશ. નામાંતર કરવાથી ગુણદાષ અલ્પ થતા નથી, ધર્મના નિમિત્તથી રાખેલ પરિત્રહ. સાતું ભરેલા વહાણતું દર્શાત. ઉપકરણ શબ્દના અર્થ, ધર્મોપકરણ પર મુચ્છાં રાખવી એ પણ પરિત્રહ છે. તેથી દાષા પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું સ્વરૂપ, ધર્માપકરણ બીજા પાસે ઉપડાવવાથી થતા <mark>દાષ. સંયમની જ</mark>રૂરિયાત અને બાહ્ય શાભા. ઉપકરણના વ્યવહાર પર છ શ્લાેકામાં બતાવેલ રહસ્ય પર વિવેચન. ઉપાધ્યાયજના એ જ વિષય પર વિચારા. પરીષહ સહન કરવાના ઉપદેશ. શરીરત વિનાશીપહ વિચારી જપતપ કરવાની શિક્ષા. ચારિત્રનાં કષ્ટ અને નારકીનાં કષ્ટ અને નારકીનાં કષ્ટો પર વિચાર. પ્રમાદજન્ય મુખ અને મુક્તિનું સુખ-તે પર વિચારા. ચારિત્રનિયંત્રણાનું દુઃખ અને ગર્ભવાસનું દુઃખ —તે **પર વિચારણા. સ્વવશપણે પરીષ**હ સહન કરવામાં થતા મહાલાલ. તે પર રાજર્ષિ ભર્ત હરિના વિચારા. વિષયોત પ્રાપ્યલ્ય, તેનાં ચાલુ દર્શાતા. પરીષહ સહન કરવાથી થતાં શુભ કૃજા. પરીષહથી દૂર નાસવામાં નુકસાન, પરીષહ સહન કરવાના ઉપદેશના નવ શ્લાક પર વિવેચન, બાવીશ પરીષહનાં નામ તથા અ**ર્થ**. ધર્મ કર્ત વ્યોતું સખસાધ્યત્વ. ળાર ભાવનાએાતું વિસ્તારથી સ્વરૂપ. ચરણસિત્તરીના સિત્તેર ભેંદા પર વિસ્તાર. કરણસિત્તરીના સિત્તેર ભેદા પર વિસ્તાર. યાેગરુંધનની અતિ આવશ્યકતા. મનાેયાેગ પર આંકુશ લાવવાના ખાસ ઉપદેશ, પરમત્સર ત્યાંગ કરવાના સ્પષ્ટ ઉપદેશ, નિજિંદા કરવા માટે પરીષલ સહન કરવાના ઉપદેશ, વિપત્તિની પ્રાર્થના. ક્રિયામાર્ગના પાંચ શ્લાક પર વિવેચન. અલ્યાસ પાડવાથી થતા અતિ લાભ. તે પર ધર્મ સંગ્રહ ગ્રાંથ, યતિનું સ્વરૂપ, ભાવદર્શન, યતિને ગૃહસ્થની ચિંતા કાવાના નિષેધ, તેવી ચિંતાનું ફળ, દીક્ષા લેતી વખત કરેલ પ્રતિજ્ઞાનુસાર વર્તન કરવું જોઈએ. પ્રશસ્ત સાવદા પણ યાતને અનાદરણીય. પદ્ધીના ગર્વ કરનાર નિષ્ધુપયક જીવ. પ્રમાદત્યાગ કરવાના યતિને ઉપદેશ. બાધિખીજપ્રાપ્તિ અને આત્મ-હિત સાધન કરવાની જરૂર. આ જીવના અનેક શત્રુઓ—તેઓનું લાંહું લિસ્ટ. પ્રાપ્ત થયેલ સામગ્રીના ઉપયોગ. સંયમવિરાધના ન કરવાના ઉપદેશ, સંયમથી થતાં સુખાે. પ્રમાદથી થતા સુખના નાશ. સંયમનું અહિક–આમુષ્મિક કળ. અધિકારતું અંતિમ રહસ્ય. આ અધિકારમાં સમાયેલા અનેક વિષયા. મુનિમાર્ગન લાગતું કઠણપણું. મુનિના સંબંધમાં અભિપ્રાય બાંધતાં ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય હકીકતાે. હાલમાં ચાલતા પદવીના ક્ષાલ. સાધ્ધર્મનું આદરણીયપહાં. અધિકારમાં બતાવેલ કટ ઔષધ કઠિન શબ્દા માટે સામાન્ય ક્ષમાયાચના. પ્રષ્ઠ ૨૬૩ થી ૩૨૨ ચોદમા અધિકાર—મિશ્યાત્વનિરાધ—સંવરાપદેશ—મિશ્યાત્વ, અવિરતિ, કથાય અને યોગ—એ યારનું બંધહેતુત્વ; તેના ત્યાગના ઉપદેશ. મિશ્યાત્વના પાંચ પ્રકાર પર વિવેચન. બાર અવિરતિ, પચીશ કથાય, પંદર યોગ, મનાનિગ્રહ, તંદુલ મત્સ્યનું દષ્ટાંત. મનના વેગ પર પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું દષ્ટાંત. મનની અપ્રષ્ટત્તિ અને સ્થિરતા હઠયોગ અને રાજયોગ પર વિવેચન. જૈન યોગમાં તેઓનાં સ્થાના. ધર્મ ધ્યાનના ચાર પાયા ઉપર વિસ્તારથી વિવેચન. સુનિયંત્રિત મનવાળા પવિત્ર મહારાએ સ્વદ્ધાંતથી બતાવેલી વચનગુપ્તિની ઉપાદેયતા. કાયાસંવર, કાચત્રાનું દષ્ટાંત. કાયાની અપ્રષ્ટત્તિ અને શુભ વ્યાપાર શ્રોત્રેન્દ્રિયસંવર—હરહ્યુ. ચક્ષુરિંધસંવર— પતંત્ર. ઘાર્ણન્દ્રિયસંવર— હમર. રસેન્દ્રિયસંવર— મચ્છ. સ્પર્શેન્દ્રિયસંવર—હરહ્યુ. અકૃરિંધસંવર— પતંત્ર. ઘાર્ણન્દ્રિયસંવર— હમર. રસેન્દ્રિયસંવર— મચ્છ. સ્પર્શેન્દ્રિયસંવર —હસ્તી. બસ્તિસંયમ—સ્થૂળભદ્ય. ઇન્દ્રિયનીવિશેષ અગત્યતા અને તે પર રચાયેલા પ્રાંથે. સર્વ ઇન્દ્રિયસંયમને ઉપદેશ. કથાયસંવર — કરટ અને ઉત્કરટ. ક્રિયાવંતની શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ. મનાયોગના સંવરની મુખ્યતા. નિઃસંગતા અને સંવર. શુભ ચિંતન, શુભ ભાવના.

પંદરમાં અધિકાર—શુભ વૃત્તિ—આવશ્યક કિયા કરવાના ઉપદેશ. છ આવશ્યક પર વિવેચન.એ કરવાના ઉપદેશમાં રહેલું રહસ્ય તપસ્યા કરવાના ઉપદેશ કર્મનિર્જરાના અર્થ. તપસ્યા અને તેના સંખંધ. શીલાંગ, યાગ, ઉપસર્ગ, સમિતિ, ગુપ્તિ સ્વાધ્યાય, આગમાર્થ, ભિક્ષા, વિષવાદરહિતપશું, ઉપદેશ, વિહાર. ઉપદેશ નિષ્પાપ એઇએ અને ધર્મ પ્રાપ્તિની સન્મુખતા તથા સમલાવ ઉત્પન્ન કરનાર એઇએ. આત્મનિરીક્ષણ, પરપીડાવર્જન, યાગની નિર્મળતા, ભાવના, આત્મલય, માહસુભટના પરાજય, મમત્વન ભાવના ત્યાગ, રતિ-અરતિના ત્યાગ, કષાયત્યાગ, શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારની ગતિ. અંતિમ રહસ્ય.

પૃષ્ઠ ૩૪૯ થી ૩૬૧

સાળમાં અધિકાર-સામ્યસવિશ્વ—સમતાનું કૃળ માક્ષપ્રાપ્તિ. આ શ્લાક પર વિચારણા. સુખ-દુઃખ આ જીવ પાતે જ છે. સુખનું મૂળ સમતા, દુઃખનું મૂળ મમતા. સમતાની વાનકીનું દર્શન. સહજ પ્રસંગ. સમતાનાં સાધનાના સેવનના ઉપદેશ. આ ગ્રંથ સમતારસની વાનકી છે. સમતાના સ્વરૂપ પર શ્રી ચિદાન દજીની ઉક્તિ. અનુભવ કરવાની વાંચનારને પ્રાર્થના. આ ગ્રંથના કર્તાનું નામ. પ્રયોજન, ઉપસંહાર, અંતિમ રહસ્ય. અલ્પાયુષ્યની સ્થિતિ પર વિવેચન.

આખા અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ શ્રંથની રંગવિજયકૃત ગુજરાતી ચાપાઈ અને તેની સાથે સરખામણી માટે સંસ્કૃત શ્લાકની સંખ્યા. પૃષ્ઠ ૩૭૨ થા ૩૯૬

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયનાં પ્રકાશના

श्री मोतीचंद कापडिया प्रथमाळानां पुस्तको

આચાર્ય શ્રી મુનિસ દરસૂરિજી મહારાજની ત્યાગ-વૈરાગ્ય-સંયમભાષક સંસ્કૃત પદ્મભદ્ધ કૃતિતું શ્રી મોતીચ દભાઈએ કરેલ ભાષાંતર તથા વિવેચન, સાતમી આવૃત્તિ : કિંમત રૂા. ૨૫–૦૦ (૨) જેન દ્રષ્ટિએ યાગ

લેખક--શ્રી માતાચંદ ગિરધરલાલ કાર્પડિયા; ત્રીજ સ્પાવૃત્તિ : કિંમત રૂા. ૪-૦૦ (૩) શ્રી સ્પાનંદઘનજનાં પદા ભાગ પહેલા

શ્રી આનં દ્ધનજીનાં ૫૦ પદાનું શ્રી માતીય દભાઇએ કરેલ ભાષાંતર તથા વિવેચન

ત્રીજી આવૃત્તિ; કિંમત રૂા. ૨૫–૦૦

(૪) શ્રી આનંદઘનજીનાં પેટ્રા ભાગ બીજો શ્રી આનંદઘનજીનાં પર થી ૧•૮ સુધીનાં પદાતું શ્રી માતીચંદભાઇએ કરેલ ભાષાંતર તથા વિવેચન; શ્રી માતીચંદભાઇના પરિચય સાથે; સંપાદક શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

> ષ્મીજ આવૃત્તિ; કિંમત ૩૦-૦૦ (૫) શ્રી આન'દઘનજીચાવીશી

યાગીરાજ શ્રી આનં દેધનજીકૃત સ્તવનાનું શ્રી માતીચંદભાઈએ કરેલ ભાષાંતર તથા વિવેચન સંપાદક શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

બીજ આવૃત્તિ : કિ'મત ૨૦-૦૦

(૬) મહાપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી વિરચિત; શ્રી શાંતસુધારસ (વિસ્તૃત વિવેચન તથા પ્રાંથ અને પ્રાથકારના સવિસ્તર પરિચય સાથે) વિવેચક સ્વ. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા

> વ્યાવૃતિ પાંચમી : મૂલ્ય રૂ. ૩૦-૦૦ (૭) આચાય^૧શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિ સ્મારક થ્ર'થ

સ્વ. આ. મ. શ્રી. વિજયવલ્લભસ્રીશ્વરજીના પરિચય તથા જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, કળા તથા સાહિત્યને લગતી લેખસામગ્રીથી સમૃદ્ધ સચિત્ર ગ્રાંથ.

ક્રિંમત રા. ૧૭–૫૦ (સલ્યા માટે રા. ૧૨–૫૦)

(૮) પ્રશામરતિ પ્રકરણ કર્તા ઉમાસ્વાતિ વાચક

વિવેચક : શ્રી માતીચ દભાઇ ગિરધરલાલ કાપડિયા (છપાય છે)

अन्य पुस्तको कृष्यानुशासन

કલિકાલસર્વંત્ર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય રચેલ આ મૂળ ગ્રંથ, એની ટીકા વગેરે સાથે, વિદ્યાલય તરફથી એ ભાગમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો. તે અપ્રાપ્ય થઇ જવાથી આ ગ્રંથ—મૂળ. 'અલ'કારચૂડામણિ' નામે સ્વાપત્ત ટીકા, 'વિવેક' નામે વિવરણ, અજ્ઞાતકર્તૃક એ ટિપ્પણા તથા વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના સાથે, કરી છપાવવામાં આવ્યો છે.

સ'પાદક : શ્રી રસિકલાલ છાટાલાલ પરીખ તથા ડાૅ. વી. એમ. કુલકર્ણી. કિ'મત રા. ૧૫-૦૦ ચાગશાસ્ત્ર (ચાર પ્રકાશ, અનુવાદ યુક્ત)

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પ્રણીત ગ્રંથના ચાર પ્રકાશનું ભાષાંતર ૫-•• શ્રા મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, એાગસ્ટ ક્રાંતિ માર્ગ, મુંખઇ ૪૦૦૦૩૬

અાચાર્ય શ્રી મુનિસું દરસ્રિવિરચિત અધ્યાતમક લેપકુમ

[મૂળ સ'સ્કૃત શ્લોકા, અર્થ તથા વિવેચન સહિત]

品

॥ ॐ परमात्मने नमः ॥

श्री अध्यात्मकल्पद्रुम

(सविस्तर विवरणयुक्त)

अथायं श्रीमान् शान्तनामा रसाधिराजः सकलागमादिसुशास्त्रार्णवोपनिषद्भूतः सुधारसाय-मान ऐहिकाम्रुष्मिकानन्तानन्दसन्दोहसाधनतया पारमार्थिकोपदेव्यतया सर्वरससारभूतत्वाच शान्तरसभावनाध्यात्मकल्पद्रुमाभिधानग्रन्थान्तरग्रन्थननिपुणेन पद्यसंदर्भेण भाव्यते ॥

" હવે સર્વ આગમ વગેરે સુશાસ્ત્રસમુદ્રના સારભૂત અમૃત રસ સમાન રસાધિરાજ શાંતરસને, તે આ લાક અને પરલાક સંખ'ધી અન'ત આનંદસમૂહની પ્રાપ્તિનું સાધન હાવાથી, પારમાર્થિક ઉપદેશ આપવામાં યાગ્ય હાવાથી, અને સર્વ રસમાં સારભૂત હાવાથી, તે શાંત-રસની ભાવનાવાળા અધ્યાત્મકહપદ્રુમ નામના પ્રકરણમાં, તે ભાવને સ્વ્યવવામાં નિપૃણ પદ્યબ'ધ વડે, વર્ણવું છું."

વિવેચન—બહુ ગ'ભીર શખ્દોમાં ગદ્યળ'ધ રચના વહે પ્રૌઢ વિચાર ખતાવવા સાથે ગ્રંથની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. શાંતરસનું રસત્વ સિદ્ધ કરતાં ખીજા ઘણા પ્રસંગો પણ ખતાવી દીધા. શાંતરસનું રસત્વ સિદ્ધ કરવામાં ખાસ વિષયને ઉપયોગી ઉલ્લેખ અત્ર પ્રસ્તુત છે; પરંતુ વિષય પારિભાષિક હોવાથી સવ°ને ઉપયોગી હોવા કરતાં કાવ્યના ખાસ વિષયના શાખીનાને બહુ આન'દ આપનાર છે, તેથી તેને માટે આમુખમાં જીદા લેખ લખવાના ઇરાદા રાખ્યા હતા, પણ તે પાર પડવા નથી.

શાંતરસ એ ઉત્કૃષ્ટ રસ છે. એનાં સર્વ અંગા સાથે એ હાય છે ત્યારે આત્મા જે ઉત્કૃત દશા ભાગવે છે તેનું યથાસ્થિત ચિત્ર આપવું મુશ્કેલ છે. સાંસારિક સર્વ ઉપાધિઓથી વિમુક્ત થયેલું મન શુદ્ધ થયા પછી જે આત્મજગૃતિના અનુભવ કરે છે તે અનુભવરસિક પાતે જ સમજી શકે છે. પ્રાકૃત વિષયાથી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં વર્તાનાર, સપ્તરંગી દુનિયાના વિષય-ક્ષાયાથી રંગાયેલ, વીર, કરુણ કે હાસ્યાદિ રસાથી તદ્દન જુદા જ પ્રકારની સ્થિતિને અનુભવની સ્થિતિમાં લાવનાર શાંતરસ ઉત્કૃષ્ટ રસ છે એ, અલંકારચૂડામણિ ગ્રંથમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્યે અતાવ્યું છે તેમ, દલીલથી ગમ્ય છે, એટલું જ નહિ પણ અનુભવથી ગ્રેય છે.

શાંતરસ આ ભવ અને પરભવ સંખંધી અનંત આનંદ મેળવવાનું સાધન છે. શાંતરસ ભાવનારને આ ભવમાં માનસિક અને શારીરિક અન્ને પ્રકારના આનંદ થાય છે. માનસિક આનંદ એટલાે ઊંચા પ્રકારનાે થાય છે કે એ રસનું વિવેચન કરતાં પ્રથમ જ કહે છે કે, એ શાંતરસ અમૃત રસ છે. એવી દંતકથા * છે કે, દેવતાઓએ સમુદ્રમ થન કરી ચીદ રતો શોધતાં છેવટે અમૃત મેળવ્યું. એ મેળવતાં બહુ પુરુષાર્થની જરૂર પહી. આચારાંગાદિ અબિયાર અંગો (મૂળ સૂત્રો) અને 'આદિ' શબ્દથી પૂર્વાચાર્ય વિશ્વિત ચાગ, અધ્યાત્મ, ધર્માશાસ્ત્ર વગેરે અનેક વિષયોનું પ્રતિપાદન કરનાર ઉપાંગ, પયન્ના અને પ્રકરણા વગેરે અનેક શ્રાંથાર્પ સમુદ્ર છે. એ મહાન સમુદ્રમાંથી બહુ પ્રયાસ કરીને શાધી કાઢેલ શાંતરસ છે. મતલબ, એને શાધવામાં પ્રબળ પુરુષાર્થની જરૂર પહી છે અને સમજનારને પહે છે. ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત એ છે કે, શાંતરસ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રમાંથી મથન કરીને શાધી કાઢેલ 'સાર' છે. આ રસને ઉત્કૃષ્ટ રસ કહેવાનું કારણ એટલાથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. એના સમર્થનમાં વિશેષ દલીલની અપેસા રહેતી નથી. ગંભીર શાસ્ત્રસમુદ્રનો જે 'સાર'-'નવનીત'-' માખણ' હોય તે બહુ ઉપયોગી અને ખાસ જરૂરી હોય એમ કહેવું એ કરતાં સમજ જવું વધારે સુગમ્ય છે, છતાં એના સમર્થનમાં વિશેષ ત્રણ કારણ કહે છે, એ પણ એટલાં જ ઉપયોગી છે. એ ત્રણ કારણો હવે આપણે તપાસીએ—

૧. શાંતરસ આ ભવ અને પરભવ સંખંધી અનંત આનંદ મેળવવાનું સાધન છે. શાંતરસ ભાવનારને આ ભવમાં માનસિક અને શારીરિક ળન્ને પ્રકારના આનંદ થાય છે. માનસિક આનંદ એટલા ઊંચા પ્રકારના થાય છે કે તેના ખ્યાલ આપવા મુશ્કેલ છે. બીજા કાઈ પણ માણસને નુકસાન કર્યા વગર આત્મા પ્રત્યેની કરજ બજાવવાથી જે અનિવૈયનીય આનંદ થાય છે તે અનુભવથી જ સમજ શકાય છે. એ આનંદ કેટલા હશે તેના ખ્યાલ આપવા માટે વાચકપતિ શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજનું પ્રશમરતિ ય્રથમાંનું નીચનું વચન યાદ આવે છે:—

नैवास्ति राजराजस्य तत्सुखं नैव देवराजस्य । यत्सुसमिद्वैव साधो-र्लोकब्यापाररद्वितस्य ॥ १२८ ॥

'' લાેક ગ્યાપારથી રહિત એવા સાધુને આ લાેકમાં જે સુખ છે, તે સુખ ચક્રવર્તીને અને ઇન્દ્રને પણ નથી."

આટલા પરથી જણાય છે કે શાંતરસ ભાવનારના સુખ સાથે પોદ્દગલિક સ્થૂળ સુખ સરખાવી શકાય તેમ નથી. દુનિયાની દૃષ્ટિમાં રાજા, શહેનશાહ, સાર્વભૌમ કે ચક્રવર્ત્તો બહુ સુખી લાગશે અથવા દેવના સ્વામી ઇંદ્ર સુખી લાગશે, પરંતુ લાકવ્યાપારથી રહિત થયેલા સાધુના સુખ પાસે આ સ્થૂળ સુખ કાંઈ હિસાબમાં નથી.

આવી રીતે આ ભવમાં માનસિક સુખ બહુ આનંદદાયી થાય છે. શારીરિક અને માનસિક સુખના પરસ્પર સંખંધ એવા પ્રકારના છે કે માનસિક સુખ હાય ત્યાં શારીરિક

^{*} આ દ'તકથા લોકિક છે, પર'તુ રૂપક કરતી વખતે તેના ઉપયોગ કરવામાં શાસ્ત્રને બાધ આવતા નથી.

સુખ હોય છે જ. આગળ અતાવવામાં આવશે તેમ, સુખ-દુ:ખ માન્યતા પર–મનના બધારણ પર–આધાર રાખે છે, તેથી બન્ને પ્રકારનાં સુખામાં માનસિક સુખની જ સુખ્યતા છે.

શાંતરસથી પ્રાપ્ત થતું ઐહિક સુખ પ્રત્યક્ષ છે. તે મેળવવામાં ધનના વ્યય કરવા પડતા નથી, શરીરને શાષવું પડતું નથી, મનને ચિંતામાં નાખવું પડતું નથી, ધમાલ કરવી પડતી નથી, કારણ કે તેનું સાધન શાંતરસ છે. તેટલા માટે જ સદરહુ મહાન લેખક કહે છે કે:—

स्थर्गसुखानि परोक्षाण्यत्यन्तपरोक्षमेव मोक्षसुखम् । प्रत्यक्षं प्रशमसुखं, न परवशं न च व्ययपाप्तम् ॥

"સ્વર્ગ સુખ પરાક્ષ છે અને માક્ષનું સુખ તો એથી પણ વધારે પરાક્ષ છે. પ્રશમ-સુખ પ્રત્યક્ષ છે, એને પ્રાપ્ત કરવામાં દોહિયાના ખરચ થતા નથી અને તે પરવશ પણ નથી."

મતલખ કે આ લવમાં પ્રત્યક્ષ રીતે મળી શકે અને પાતાના લાભ અતાવી શકે એવું સુખ પ્રશમ જ છે. એને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન શાંતરસ છે. આવી જ રીતે પરભવમાં પણ મહાસુખ આપનાર શાંતરસ છે. આ જીવન શાંત પ્રવાહથી વહન થયું હાય તા તેને ફિલષ્ટ કર્માપત્તિ થતી નથી અને પ્રાપ્ત કરેલાં ફિલષ્ટ કર્માના નાશ થાય છે, તેથી પરભવમાં સ્વાલાવિક રીતે આનંદ મળવાના વધારે સંભવ રહે છે

આવી રીતે આ લવ-પરભવના આનંદનું સાધન શાંતરસ છે, એટલું જ નહિ પહ્યુ અનંત આનંદ–માક્ષ સુખ, જેની પછવાડે કાઇ દિવસ નિરાન દપહ્યું પ્રાપ્ત થવાનું નથી, તે પણ શાંતરસથી પ્રાપ્તવ્ય છે. આ પ્રથમ કારણ થયું.

- ર. પારમાર્થિક ઉપદેશ કરવા યાંગ્ય શાંતરસ છે. બીજા સર્વ રસામાં પાર્થિવ વિષયા આવે છે. એ સર્વ રસામાં ઇદ્રિયના વિષયાની તૃષ્તિ અને મનના નિરંકુશ વર્તન સિવાય વસ્તુતઃ આનંદદાયક કાંઈ આવતું નથી; પણ આ શાંતરસ એવા પ્રકારે આનંદ આપે છે કે તેથી કાંઈ ને અગવડમાં ઉતરલું પડતું નથી. વીર, કરુણ, હાસ્ય વગેરે રસા પાર્થિવ છે, એહિક છે, સ્થળ છે, બીજાને ભાગે આવિભાવ પામનારા છે અને પરિણામ વગરના છે. આ સર્વ બાળતામાં શાંતરસ તેથી ઊલટા જ છે. પારમાર્થિક વિષયને પ્રતિપાદન કરનાર અને તેના જ ઉપદેશ આપનાર હાવાથી આ રસ પ્રધાનપણે ઉપદેશવા યાંગ્ય છે. વળી બીજી રીતે જોઈએ તા, જેઓ પરમાર્થના ઇચ્છુક હાય તેઓને જ આ રસનું પ્રતિપાદન ઇષ્ટ લાગે છે; તેથી આ રસ તેના અધિકારીની અપેક્ષાએ પણ ઉત્કૃષ્ટ છે; કારણ કે તેના અધિકારીઓ પ્રાકૃત જનસમૂહની સામાન્ય સપાટીથી કાંઈક અથવા બહુ અંશે ઊંચા હોય છે. આ દિતીય કારણ થયું.
- 3. શાંતરસ સર્વ રસોના સાર છે. હાસ્યાદિ રસાને કવિએાએ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન આપ્યું છે તે ટકી શકે તેવું નથી અને શાંતરસને ખરા રસ તરીકે સિદ્ધ કરવામાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય અને બીજાઓ ક્તેહમંદ થયા છે; એટલું જ નહિ, પણ એ ઉત્કૃષ્ટ રસ છે. અને રસના મહિમા

જે સમજે અને અનુભવગાચર કરે તેને હાસ્યાદિ રસા તા સ્થળ લાગે એમાં જરા પણ નવાઈ જેવું નથી. શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્ય અને રસગંગાધરના કર્તા પંડિત જગન્નાથ તેમ જ રસના અન્ય વ્યાખ્યાનકારાએ, થાડા અપવાદ સિવાય, સ્પષ્ટ રીતે અતાવ્યું છે કે શાંતરસ સર્વ રસામાં પ્રધાન છે અને તેથી જ અત્ર તેને રસાધિરાજ કહેવામાં આવેલ છે. આ ત્રીજ્ કારણ થયું.

આ ત્રણે કારણોથી શાંતરસનું ઉત્કૃષ્ટપણું અતાવ્યું. આ કારણોને પરસ્પર કાર્ય-કારણ ભાવ છે. આ લાેક અને પરલાેકમાં અનંત આનંદનું સાધન શાંતરસ છે, તેથી જ પારમાર્થિક ઉપદેશ દેવા યાેગ્ય છે. અને તે ખંને કારણાેને લીધે તે રસાધિરાજ છે.

આ ગ્રંથના અર્થ શું છે?-વગેરે હકીકત ઉપાદ્દઘાતમાં લખાયેલી હાેવાથી અત્રે તેનું પુનરાવર્તન કરવામાં આવતું નથી. અત્ર એટલું જણાવવું ઉચિત લાગે છે કે આ ગ્રંથ મહાવિદ્વાન શ્રી મુનિમું દરસૂરિ મહારાજના બનાવેલા છે. તેઓ શ્રી યુગપ્રધાન તુલ્ય હતા અને મૂળ પાટે થયા હતા, તેઓ શ્રીએ ખહુ અનુભવ કરીને અતિ પ્રીઢ ભાષામાં આ ગ્રંથ રચ્યા છે અને તેના પર બહુ વિચાર કરીને નાટ લખવામાં આવી છે. આખા ગ્રંથ મનન કરીને વાંચવાના આગ્રહ કરવામાં આવે છે.

આ શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રમ શ્રંથ પર ઉપાધ્યાય મહારાજ શ્રી ધનવિજયજી ગિલ્યુએ તથા શ્રી રત્નચન્દ્ર ગિલ્યુએ ટીકા લખી છે. પ્રથમ ગદ્યબંધ પ્રઅધની ટીકામાં બહુ ઉપયોગી હકીકત બતાવવામાં આવી છે. અત્ર શ્રી ધનવિજયજી ગિલ્યુની ટીકામાં જે ભાગ વિદ્વત્તાથી ભરેલા લાગ્યા છે તે ખાસ ઉપયોગી હોવાથી નીચે નાંધી લીધા છે:—

" આ લોકમાં (સામાન્ય રીતે) વિદ્વાનાની પ્રવૃત્તિ માટે ધર્મ, અર્થ, કામ અને માક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ છે, તેમાં સંસારી પ્રાણીઓને પરસ્પર કાર્ય-કારણભાવ પામેલા અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ છે; પણ મુમુક્ષુ (માક્ષના અર્થી) પ્રાણીઓને તો ધર્મ અને માક્ષ એ બે જ પુરુષાર્થો છે. આ બેમાં પણ ધર્મ કારણ ને માક્ષ કાર્ય હાવાથી માક્ષ પરમ પુરુષાર્થ છે. તેના અધિકારી, સહસાવધાનના કરનાર, પ્રત્યક્ષ સરસ્વતીરૂપ સામમુંદરસૂરિની પાટને શાભાવનાર, તપગચ્છના નાયક, યુગપ્રધાન સમાન મુનિસુંદરસૂરિએ આ અધ્યાતમ કહ્પાકુંમ શ્રંથ રચ્યો છે, જેમાં માક્ષના અસાધારણ ઉપાયસૂત અને પાતે અનુભવેલા શાંત-રસને પરાપદેશ માટે પ્રકાશ્યો છે. હું પણ શાંતરસના અર્થી હોવાથી તેની વ્યાખ્યા કરું છું."

ગ્રંથની આદિમાં મંગલ, વિષય, પ્રયોજન, સંબંધ અને અધિકારી એ પાંચમાંથી કાઈ વસ્તુ ખતાવવી જોઈ એ, એવા શિષ્ટાચાર છે. મંગલ કરવાના હેતુ બેવડા રાખવામાં આવ્યા હાય એમ જણાય છે. ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ અને ગ્રંથપઠન-પાઠનની પ્રવૃત્તિમાં મનને પરાવવાની અભિલાષા, તત્સ્ચક માંગલિક સર્વ ધર્મમાં ઇષ્ટ ગણાય છે, છતાં ઘણી વખત તે વગર પણ ચલાવવામાં આવે છે. પ્રથમથી એવા શિષ્ટાચાર છે કે अથ શષ્દને માંગલિકસ્ચક ગણવા.

અન્ય શાસ્ત્રામાં પણ કહ્યું છે કે "ક્લ શબ્દ અને અથ શબ્દ માંગલિકસ્ચક સમજ લેવા." આવી રીતે સામાન્ય શબ્દોમાં મંગલ કરવાના સંપ્રદાય સાચવ્યા હાય તેમ જણાય છે. અથ શબ્દ આરંભસ્ચક પણ છે અને 'હવે ' એવા અર્થમાં પણ તે વપરાય છે. અને તે વખતે, ટીકાકારના કહેવા પ્રમાણે, તે અનંતરતા સ્ચવે છે. 'ઉપદેશરતનાકર 'વગેરે શ્રંથાની સાથે અનંતરતા સ્ચવનાર આ શબ્દથી અવસર-સંગતિ પણ અતાવવામાં આવી ગઈ.

આ ગ્રાંથમાં **વિષય** શા આવશે ?–તે ખીજો અગત્યના પ્રશ્ન છે અને તેના ખુલાસા પણ ગદ્મભંધ પ્રભધમાં થઈ જાય છે. શાંતરસ એ આખા ગ્રાંથના વિષય છે અને તેને પાષવા માટે સર્વત્ર એકસરખી રીતે પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા છે.

મેચાજન—આ ગ્રંથ બનાવવાના હેતુ શા છે?—એ જાણવું પણ જરૂરનું થઈ પહે છે. આ વિષય બહુ અગત્યના હાવાથી સ્પષ્ટ શખ્દામાં મૂકવાની જરૂર છે અધ્યાતમના વિષય જનસમૂહને રુચતા નથી અને તે પર પ્રેમ લાવવા માટે બહુ પ્રયાસ કરવા પડે છે, છતાં તે વિષય 'આ ભવ અને પરભવમાં અનંત આનંદનું સાધન' હાવાથી તેને પાષવાની બહુ જરૂર છે, એટલું જ નહીં પણ એ વગરનું જીવન શૂન્ય જેવું છે. આ શખ્દથી પ્રયાજન અતાવ્યું. એ અધ્યાત્મ અને વૈરાખ્યના વિષય કેટલા જરૂરના છે તેને માટે ઉપાદ્ધાત જાઓ.

સંબ'ધ—આ ગ્રંથ પદ્મળંધ રચનાથી રચવામાં આવશે એમ કહીને વિભાવ્યવિભાવન-ભાવરૂપ સંખ'ધ અતાવ્યા.

અધિકારી—આ ગ્રંથ વાંચવાને યાગ્ય કાેેે ગણાય ? મારેલ પારા જે નબળા માણસને શરીરશુદ્ધિ કર્યા વિના આપવામાં આવે તો તેના નાશ થાય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્ર જેવા ગ્રંથા કાેના હાથમાં મૂકવા અથવા કાેંબે વાંચવા તે બહુ અગત્યના પ્રશ્ન છે. આવા ગ્રંથામાં સામાન્ય વચનને વિશેષ વચન તરી કે સમજવાની અથવા અપેક્ષાવાળા વચનને એકાંત સ્વરૂપે સમજવાની ઘણી વાર બૂલ થઈ જવાના સંભવ રહે છે. એવા પ્રસંગે, ગ્રંથકર્તાના આશ્ય જે લક્ષમાં આવતા નથી તાે પરિણામ, કેટલીક વાર હાનિ થઈ જાય છે. તેટલા માટે આવા ગ્રંથના અધિકારી 'પારમાર્થિક ઉપદેશ્ય'ને પાત્ર થયેલા જ ગણાય છે.

આવી રીતે બહુ ઉત્સાહથી ગ્ર'થની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. પીઠિકા ગદ્યભંધમાં રચી આખા ગ્રંથ પદ્યબંધ રચનામાં બનાવ્યા છે. આ ગ્ર'થ થાડા વાંગવા, પણ સમજને વાંચવા; વાંચીને વિચારવા અને વિચારીને પાતાની સ્થિતિ અને સંજોગ અનુસાર વ્યવહારમાં મૂકવા, અમલમાં મૂકવા.

4

*

×

શાંતરસ, શરૂઆત, માંગલિક

जयश्रीरान्तरारीणां, लेभे येन प्रशान्तितः । तं श्रावीरजिनं नत्वा, रसः शान्तो विभाव्यते ॥ १॥ (अनुष्टुप् *)

" જે શ્રી વીર ભગવાને અ તર'ગ શત્રુંઓની જયલક્ષ્મી ઉત્કૃષ્ટ શાંતિથી મેળવી છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને શાંતરસની ભાવના કરવામાં આવે છે." (૧)

વિવેચન—વ્યવહારમાં આપણે જાણીએ છીએ કે શત્રુને। નાશ કરવા માટે અને તેના પર વિજય મેળવવા માટે દેષ અથવા ક્રોધ અને માન મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, પરંતુ શ્રી વીર પરમાત્માનું મનારાજ્ય એવું વિશાળ હતું કે તેમણે ક્ષાય ન કરતાં શાંતિ રાખીને સર્વ અ તરંગ શત્રુ પર કતેહ મેળવી. અ તરંગ શત્રુઓ માહરાજાના સેવક તરીકે કામ કરે છે. અને તેના લશ્કરમાં વિષય, કષાય, જ્ઞાનાવરણીય વગેરે અનેક પ્રકારની ડુકડીએા રહેલી છે. માર્ગાતુસારી થયા પછી વિજય મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારતું અંતરંગ સૈન્ય માર્ગ બ્રષ્ટ થતું નથી અને તદનંતર તત્ત્વશ્રહારૂપ સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ-<u>ગુણું પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ઇદ્રિયદમન, આત્મસંયમ, ક્ષમાધારણ, સત્યવચનાવ્યાર, સ્તેયત્યાગ,</u> અખાંડ બ્રહ્મચર્ય અને અધિકારના પ્રમાણમાં બહિર ગ અને અંતર ગ પરિગ્રહના ત્યાગ વગેરે સફગુણા પ્રાપ્ત થતાં જ આ જીવ અપ્રમત્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી ક્રમસર સદરહું અંતરંગ શત્રુંએા-ના કિફ્લાએ। તાેડતા જાય છે. શ્રી વીર પ્રભુએ પણ આલ્ય તર વૈરોએાના નાશ કરવા માટે એ જ રસ્તાે લીધા હતાે. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હાેય તેણે પ્રથમ તાે જે પ્રાણીઓએ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી હેાચ તેની સેવા કરવી જોઈ એ. સેવા કરવાથી તે પુરુષે ગ્રહણ કરેલા રસ્તાનું જ્ઞાન થાય છે, તેમાં પરમ આદર થાય છે, અધ્યવસાય ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. અને તેથી અલ્પ પ્રયાસે સાધ્ય સિદ્ધ થાય છે. શાંતરસનાે કામી મહાપુરુષ પણ તેરસ જેને પ્રાપ્ત થયેલાે છે એવા આસન્ન ઉપકારી શ્રી ચરમ તીર્થ કરની સ્તુતિ કરે છે. શાંતિથી અંતર ગશત્રુ પર તે મહાત્માએ કૈવા વિજય મેળવ્યા તે સંબંધી કથાનક વીરચરિત્રાદિ અન્ય ગ્રંથાથી જાણી લેવું. સંગમ, ચ'ડકોશિક, શૂલપાણિ, ગાશાલક વગેરે અતુલ્ય દુઃખ આપનાર તરફ અખ'ડ શાંતિ રાખ-નારનું અંતર'ગ મનાેબળ કેટલું વીર્યવાન હશે તે લખવા કરતાં કલ્પવું જ વિશેષ શુક્ત છે, કલ્પી શકાય તેવું છે. આવા પરમાત્માનું નામાત્ર્ચારણ કરી શાંતરસની ભાવના કરવાના ઉદ્યમ કરવામાં આવ્યા છે.

કાઈ પણ શબ્દમાત્રને ચહણ કરી તેના પર આખા પ્રયાગ લેવા તેને નિરુક્ત કહે છે; એટલે કેટલાક શબ્દાના વ્યુત્પત્તિથી અર્થ ખને નહિ, પણ પ્રયાગથી જ અર્થ ખને છે. चीर શબ્દ માટે નિરુક્ત કરતાં વિદ્વાના કહે છે કે:—

^{*} આઠ અક્ષર દરેક પાદમાં હાય છે. છઠ્ઠો અક્ષર ગુર્વુ અને પાંચમાે અક્ષર લઘુ હાય છે. બીજા તથા ચાથા પાદના સાતમાે અક્ષર હસ્વ હાય છે. પહેલા તથા ત્રીજાના સાતમાે અક્ષર દીર્ઘ હાય છે.

विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥

"તેઓ કર્મનું વિદારણ કરે છે, તપસ્યાથી વિરાજમાન છે તથા તપશક્તિવાળા છે: આ નિરુક્તથી તે 'વીર' કહેવાય છે."

અથવા વ્યુત્પત્તિથી પણ એવા જ ધ્વિન નીકળે છે. विशेषण ईरयित प्रेरयित कर्मा-णीति बीरः । જે કમોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી વિખૂટાં કરી કાઢી મૂકે છે, તે વીર. આવા શ્રી વીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને શંથનું મંગળાચરણ કરવામાં આવ્યું છે.

ટીકાકાર મહારાજ શ્રી ધનવિજયજી ગાંથુ કહે છે કે શાસ્ત્રની આદિમાં મંગળ, અભિધેય સંબંધ, પ્રયોજન અને અધિકારી એ પાંચ વસ્તુ ખતાવવી જોઈ એ, તે આ શ્લોકમાં પથ્યુ ખતાવવામાં આવી છે. વીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને મંગળ કર્યું છે. અભિધેય અથવા વિષય શાંતરસ છે; અંતરંગ શત્રુના જયરૂપ લક્ષ્મી મેળવવાનું પ્રયોજન છે; શાંતરસના વિભાગ્યવિભાવનભાવ એ સંખંધ છે; અને માક્ષાર્થી પ્રાથ્યીઓ, જેઓને અંતરંગ શત્રુપ જય મેળવવાની ઇચ્છા છે, તે આ ગ્રંથના અધિકારી છે.

આ પાંચે વસ્તુઓ ગદ્યખંધ રચનામાં પ્રથમ અતાવવામાં આવી છે, છતાં અત્ર ક્રી વાર અતાવી તેથી પુનરુક્તિ દોષ થાય એવા જો આક્ષેપ કરવામાં આવે તો તેના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે ઉપદેશના ગ્રંથામાં પુનરુક્તિ દોષ લાગતા નથી. સજ્ઝાય, ધ્યાન, તપ, ઔષધ, ઉપદેશ, સ્તુતિ, પ્રયાણ અને સંત્રગુણકીર્તાનમાં પુનરુક્તિ દોષ લાગતા નથી. વાચકવર્ષ શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ પ્રશમરતા પ્રકરણમાં કહે છે કે:—

ये तीर्थकृत्यणीता भावास्तद्नम्तरैश्च परिकथिताः । तेषां बहुशोऽप्यमुकीर्तनं भवति पुष्टिकरमेष ॥ यह्नद्विषघातार्थे मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति । तह्नद्वागविषद्मं पुनरुक्तमदृष्टमर्थपदम् ॥

" તીર્થ કરમહારાજ પ્રણીત અને તેના પછીના અવિચ્છિન્ન સંપ્રદાયાગત આચાર્યોએ અતાવેલા–કથન કરેલા–ભાવાનું વાર વાર કથન કરવું તે તેને–પ્રશમની રતિને–પૃષ્ટિ કરનારું છે. વિષધાતને માટે વાર વાર મંત્રાચ્ચાર કરવાથી જેમ પુનરુક્તિ દોષ લાગતા નથી તેમ રાગરૂપ વિષના ઘાત કરનાર અર્થપદા પણ વાર વાર કહેવાથી તે કાર્ય દોષ વિનાન જ છે."

આખા લાધાં એકના એક ભાવ બે-ખે વખત અને કાઇ ભાવ તેથી પણ વધારે વખત કહેવાય છે, તેમ જ ઉપદેશના અનેક લાધા હોવા છતાં કરીવાર લાધા લાખવા એ પણ પુનરુક્તિ જ છે, પરંતુ એ સર્વના અને પુલાસા થઈ જાય છે. આમાં કાવ્યચાતુર્ય ખતાવવાના હેતુ ખહુધા હોતા નથી, તેથી દાષ લાગતા નથી, જેમ વ્યાપારી હે મેશાં એક જ રીતે વ્યાપાર કર્યા કરે છે, તેમાં તેની ઇચ્છા વ્યાપારની નથી પણ ધનપ્રાપ્તિની છે; જેમ મંત્રપદના વારંવાર જાપ કરવામાં આવે છે, તેમાં શ્રહાશુણ પ્રધાન છે અને સાધ્ય મંત્ર

તરફ નથી પણ વિષનાશ તરફ છે; અને જેમ બ્યાધિગ્રસ્ત પ્રાણી એકના એક ઔષધનું અનેક વાર સેવન કરે છે, તેના હેતુ ઔષધ ખાવાના નથી પરંતુ બ્યાધિના વિનાશ કરવાના છે, તેવી રીતે શુદ્ધ બ્યાપાર કરવાની ઇચ્છાવાળા અથવા રાગ-વિષ કે માહ-બ્યાધિના નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળા સુમુક્ષુને અનેક પ્રકારે અનેક વાર તેના તે જ ઉપદેશ આપવામાં આવે તા તેનું સાધ્ય વચનાચ્ચાર કે વચનબ્યાપાર તરફ નથી, પણ રાગ-વિષના નાશ અથવા શુદ્ધ સંરકારના સંચય કરવા તરફ જ છે, તેથી તેમાં પુનરક્તિ દોષ જરા પણ લાગતા નથી.

મુનિસું દરસૂરિ મહારાજ પાતાના અનાવેલા સર્વ શ્રંથાની શરૂઆતમાં 'જયશ્રી ' શબ્દ મૂકે છે. એ શબ્દ વહે તેમની એાળખાણ પહે છે, એ બાબત ખાસ ને દધ લેવા જેવી છે. (૧)

અનુપમ સુખના કારણભૂત શાંતરસના ઉપદેશ

सर्वमङ्गलनिधौ हृदि यस्मिन् , संगते निरुपमं सुखमेति । मुक्तिशर्म च वशीभवति द्राक्, तं बुधा भजत शान्तरसेन्द्रम् ॥ २ ॥ (स्वागतावृत्त*)

"સર્વ માંગલિકના નિધાન એવા શાંતરસ જેના હુદયમાં પ્રાપ્ત થાય તે અનુપમ સુખ પામ છે અને માેક્ષનું સુખ એકદમ તેના કબજામાં આવી જાય છે. હે પંડિતા! એવા શાંતરસને તમે લજો, સેવા, લાવા." (૨)

વિવેચન—સર્વ પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ અમુક હેતુને લઇ ને થાય છે. प्रयोजनमनुहिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते—પ્રયોજન વગર મૂર્ખ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. આ સ્વતઃસિદ્ધ નિયમ છે. વ્યાપાર કરનારનો હેતુ ધનપ્રાપ્તિનો હોય છે. લણનારનો હેતુ મગજ કેળવવાના અથવા પરીક્ષા પાસ કરવાનો હોય છે. ચાલનારનો હેતુ અમુક જગ્યાએ પહેાંચવાનો હોય છે, અને ગાલનારનો હેતુ સાંલળનારના મન પર અમુક અસર નિપજાવવાનો હોય છે. આ સર્વ હેતુના પર'પરાએ છેવટના હેતુ પ્રાણીને મુખ પ્રાપ્ત કરવાના હાય છે. જે પ્રવૃત્તિથી પરિણામ મુખ મળે તેવું ન હાય તેમાં વિચારવાન પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી, તેથી સર્વ પ્રવૃત્તિનો હેતુ મુખ પ્રાપ્ત કરવાના છે એ સ્ત્ર આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે મુખ શું છે ? અને મુખ કથાં છે ? આ સવાલના જવાબ આપવામાં બહાળા અનુલવ-જ્ઞાનની જરૂર છે. વાસ્તવિક હકીકત એમ છે કે જે પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી આ જીવ પ્રયાસ કરે છે તેનું સ્વરૂપ તે સમજતા નથી. ઘણા જીવા સારું ખાવામાં, સારાં વસા પહેરવામાં, સારા દેખાવામાં, પ્રથમ પંક્તિની ખુરસી મેળવામાં અથવા વાહવાહ કહે રાવવામાં મુખ માને છે, પણ એમાં મુખ શું છે ? શરીર નાશવંત છે. નામ કાઈનાં અમર રહેતાં નથી. અને સર્વથી વવારે અગત્યની હકીકત એ છે કે આવા પ્રકારના વિષયાને મુખ માનવામાં પ્રાપ્ત કરેલી સંપત્તિ (પુષ્ટ્યધન) ખવાઈ જાય છે અને પરિણામે પાછું દુ:ખ થાય છે જે

^{*} स्वागतादत्तमां ११ अक्षर. स्वागता रनभगैर्गुरुणा च(3-८)

સુખની પછવાડે દુ:ખ થાય છે તેને સુખ કેમ કહેવાય ? સાંસારિક સર્વ સુખા આવા પ્રકારનાં છે. વિષયજન્ય સુખ માત્ર માન્યતામાં જ રહે છે; તેથી કાઇ પણ પ્રકારના વાસ્તવિક આનંદ થતા નથી. આનંદ લાગે છે તે પણ ખાટા છે, અસ્થિર છે, અલ્પ છે, અલ્પ સમય ચાલે તેવા છે અને એને સુખ માનવું એમાં માટી ભૂલ થાય છે, સુખ ખરેખરું મનની શાંતિમાં જ છે. જયારે મન એક વિચાર કે વિષય પરથી બીજા તરફ દાશય છે અને એક વસ્તુ પર સ્થિર રહેતું નથી, ત્યારે સમજવું કે હજુ તેને વાસ્તવિક ખ્યાલ થયા નથી. આવા પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું પરમ સાધન શાંતરસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમાં સ્થિર કરવી એ જ છે. એ શાંતરસ ભાવતાં જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે અનિવ ચનીય છે, પાર્થિવ વસ્તુમાં એવા કાઈ પણ પદાર્થ નથી કે જેની સાથે એ સુખની સરખામણી થઈ શકે. શાંતરસની ભાવના ઉત્કૃષ્ટ રીતે ભાવતાં સર્વ પ્રકારનાં દુ:ખાના આત્ય તિક અભાવ થાય છે અને એવી રીતે અવિનાશી અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત થાય તેને જ વાસ્તવિક સુખ કહેવું રોાગ્ય છે.

આવું ઉત્કૃષ્ટ સુખ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય, ઉપર કહ્યું તેમ, શાંતરસના વિચારકરવા અને તે જ પરમ સાધ્ય છે, એમ માનવું એ છે. શૃંગાર, હાસ્ય, વીર વગેરે રસામાં માની લીધેલા પાર્થિવ વિષયસુખથી કલ્પિત, ક્ષણ્યિક, વિનશ્વર આનંદ થાય છે, પરંતુ ખરેખરા ચિરસ્થાયી, અંત વગરના આનંદ તા શાંતરસની ભાવનાથી જ થાય છે. અને તે શાંતરસને ભાવવાના ઉપદેશ અત્ર આપવામાં આવ્યા છે. આખા પ્રંથમાં આ સાધ્ય રાખવામાં આવેલ છે, તેથી મનનપૂર્વક આ પ્રંથના અસ્યાસ કરવા એ સુખ-પ્રાપ્તિના ઉપાય સાધવા અરોબર છે.

રસેન્દ્ર-રસેશ્વર. સિદ્ધાંત એવા છે કે દેહપાત પછી બીજાઓની માની લીધેલી મુક્તિ મળે તે ચાંકક્સ નથી, માટે અત્ર રસેન્દ્ર (પારા) ખાઈને શરીરને નિભાવવું; છતાં શરીર તો નાશ પામવાનું જ છે, એમ જો શંકા થાય તો તેના જવાબમાં આ સિદ્ધાંતના અનુયાયીઓ એમ કહે છે કે આ શરીર પડયા પછી હરગૌરી સબ્ટિમાં શરીર પ્રાપ્ત થવાનું છે તે બહુ મજબૂત મળશે. તેઓના આ મત પર આક્ષેપ કરતાં સ્રિમહારાજ કહે છે કે રસેન્દ્ર (પારા) પણ આ શાંતરસાધિરાજ છે. (આ સિદ્ધાંત માટે જોઓ રસેશ્વર સિદ્ધાંત, અથવા રસાર્ણુવ -રસહ્દુદય વગેરે એથા.) શાંતરસ સર્વ મંગળના લંડાર છે, કારણ કે સર્વ માંગલિકચમાલા એનાથી જ વિસ્તરે છે. પંડિતો આ ઉપદેશને ચાગ્ય છે અને પંડિતો જ શાંતરસની ખૂબી સમજી શકે છે, તેથી સ્રિરમહારાજે બુધ શબ્દથી પંડિતોને સંબાધન કર્યું છે. જેઓ સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજી પુદ્દગલ અને આત્માના ભેદ સમજ્યા હોય તેને શાસ્ત્રકારા પંડિત કહે છે. (૨)

न्था अन्थनां से।ण द्वारे। समतैकलीनचित्रो, ललनापत्यस्वदेहममताग्रुक् । विषयकषायाद्यवद्यः शास्त्रगुणैर्दमितचेतस्कः ॥ ३ ॥

અપ. ર

वैराग्यशुद्धधर्मा, देवादिसत्तत्त्वविद्विरितधारी । संवरवान् शुभवृत्तिः साम्यरहस्यं भज शिवार्थिन् !॥४॥ (युग्मम्) (आर्थावृत्त*)

"હે માક્ષાથી પ્રાણી! તું સમતાને વિષે લીન ચિત્તવાળા થા! સ્ત્રી, પુત્ર, પૈસા અને શરીર ઉપરથી મમતા છેંદી દે! વર્ણું, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વગેરે ઇન્દ્રિયાના વિષયા અને ક્રોધ, માન, માયા તથા લેલ્સ એ ક્યાયાને વશ થા નહિ! શાસ્ત્રણ લગામ વહે તારા મનર્ષ અશ્વને તું કાળૂમાં રાખ! વૈરાગ્યે કરીને શુદ્ધ-નિષ્કલંક-ધર્મવાન્ થા! (સાધુના દશ યતિધર્મ અને શ્રાવકનાં બાર વત તેમ જ આત્મગુણામાં રમણતા કરવારૂપ શુદ્ધ ધર્મવાળા થા!) દેવ- ગુરુ-ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણૂનારા થા! સર્વ પ્રકારના સાવધ યાગથી નિવૃત્તિરૂપ વિસતિ ધારણ કર! (સત્તાવન પ્રકારના) સંવરવાળા થા! તારી વૃત્તિઓને શુદ્ધ રાખ અને સમતાના રહસ્યને તું ભજ!" (3-૪)

વિવેશન-આ યુગ્મમાં સામાન્ય રીતે પ્રકીર્ણ ઉપદેશ આપવા ઉપરાંત આ ગ્રંથમાં કહેવાના આ સાળ અધિકારા અતુક્રમે સૂચવ્યા છે, તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

૧. સમતા.

ર. સ્ત્રી(લલના)મમત્વમાચન.

3. અપ_{ત્}યમમત્વમાચન.

૪. ધનમમત્વમાચન.

૫. દેહમમત્વમાચન.

է. વિષયપ્રમાદત્યાગ.

૭. કષાય_વયાગ.

૮. શાસ્ત્રાલ્યાસ અને વર્તન-અંતર્ગત ચતુર્ગતિનાં દુઃખાે. ૯. ચિત્તદમન

૧૦. વૈરાગ્યાપદેશ.

૧૧. ધર્મ શુદ્ધિ.

૧૨. ગુરુશુદ્ધિ.

૧૩. યતિશિક્ષા.

૧૪. મિથ્યાત્વાદિ નિરાધ-સ'વરાપદેશ.

૧૫. શુભ વૃત્તિ.

१६. साम्यसर्वस्व.

આ સોળ વિષય અધ્યાતમના છે. એના ઉપર આખા ગ્રંથમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે અને તેઓના પરસ્પર સંબંધ પણ યુક્ત સ્થાનકે અતાવવામાં આવ્યા છે. એ સર્વ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે; એની સેવા કરનારને તે મનાવાં છિત આપે છે; માટે એનું વાંચન, મનન, નિર્દિધ્યાસન કરવા આગ્રહ કરી અત્ર પ્રાસંગિક ઉદ્દેગાર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે અને ગ્રંથની શરૂઆત કરવામાં આવે છે. (3-૪)

ઇતિ શ્ર'થકારકૃત ઉપાદ્ધાત

^{*} આર્યાના ચાર ચરણ ઢાય છે. દરેક ચરણુમાં અનુક્રમે ૧૨, ૧૮, ૧૨, ૧૫ માત્રા ઢાય છે. એ માત્રા-મેળ ઇંદ છે.

प्रथमः समताधिकारः ॥

-**55----**

ભાવના ભાવવા માટે મનને ઉપદેશ

चित्तवालक ! मा त्याक्षी—स्जस्त्रं भावनौषधीः । यत्त्वां दुर्ध्यानभूता न, च्छलयन्ति छलान्विषः ॥ ५ ॥ (अनुष्दुष्)

" હે ચિત્તરૂપ બાળક ! તું ભાવનારૂપ ઐષધિએ ને હ મેશાં * દ્વર કરીશ નહિ, જેથી કરીને છળને શાેધનારા દુધ્યાંનરૂપ ભૂત, પિશાચા તને છેતરી શકશે નહિ." (૫)

વિવેચન–સમતાદિક અધ્યાત્મના વિષયમાં હજુ આ જીવ બહુ પછાત છે; તેતુ ખરું રહસ્ય સમજી તેને અનુસરતા નથી, તેથી તેના મનને બાળક કહેવામાં આવ્યું છે.

હે ખાળ મન! તું જરા વિચાર કર. સાંસારિક સગાં-સ્નેહીઓ અસ્થિર છે, પૌફગલિક વિષયસુખ અનિત્ય છે, આજ જે રંગ છે તે કાલ રહેતા નથી; સગાં-સ્નેહીઓનું કે શેઠ વગેરે સ્વામીનું કોઇનું વાસ્તિવિક રીતે તારે શરેષ્ણુ નથી; તેને ખરૂં દુ:ખ પડતાં તેઓ કાંઇ પણ ઉપકાર કરી શકે તેમ નથી. વળી, તેઓ સર્વ એક મેળાની જેમ અત્ર મળ્યા છે; પણ તેને છૂટા પડતાં વાર લાગવાની નથી. તું પાતે તા એકલા જ આવ્યા છે અને એકલા જ જવાના છે; તું કોઈના નથી અને તારું કોઈ નથી—આમ અનેક રીતે સંસારનું વાસ્તિવિક સ્વરૂપ શું છે તેના વિચાર કરવા, પોતાની શુદ્ધ દશા અને વિભાવદશા કઈ છે તેનું સ્વરૂપ સમજી તેનું રટષ્ણ કર્યા કરવું, પોદ્દગલિક અને આત્મિક તત્ત્વામાં શા ફેર છે તે સમજી તેના પર વિચાર કરવા, એને શાસ્ત્રકાર ભાવના કહે છે. એ ભાવના ભાવવાથી સાચી સ્થિર વસ્તુ કઈ છે તેનું સત્ય જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાનના પરિણામે તદનુસાર વર્તન કરવાના નિશ્ચય થતાં પરિણામે તેવું વર્તન પણ થાય છે. કાઈ પણ કાર્ય થવાના અથવા કરવાના આ શુદ્ધ કમ છે, અને વિકાસ પણ તદનુસાર જ થાય છે. આવી ભાવનાઓ શાસ્ત્રકાર ખાર પ્રકારની અથવા સાળ પ્રકારની કહે છે અને તેનું બરાબર સ્વરુપ યોગશાસ્ત્ર

થાડા વખત પણ

(ચાથા પ્રકાશમાં), પ્રવચનસારાદ્વાર (ચરા સિત્તરિ-કરા સિત્તરિ દ્વારમાં), શાંતસુધારસ વગેરે ગ્રંથામાં ખહુ વિસ્તારથી આપ્યું છે. આ ગ્રંથની નાટમાં પણ આગળ સવિસ્તર તેનું સ્વરૂપ આવવાનું છે. અત્ર કહેવાનું એ છે કે તારે આવા વસ્તુ-સ્વરૂપની સમજણ આપનારી તદ્ભપ લાવનાએ નિરંતર મન સન્મુખ રાખ્યા કરવી. તારા દરેક કાર્યમાં તે ભાવના તારે ચૂકી જવી નહિ, તું ખાતા હા, પીતા હો, વ્યાપાર કરતા હા કે ધર્મકાર્ય કરતા હો, તે દરેક વખતે તારે આ ભાવનાઓને હૃદયગ્રદ્ધુ સન્મુખ રાખવી. એ ભાવનાએ ધાર્મિક કિયા કરતી વખતે અને ખાસ કરીને સ્વાધ્યાય-ધ્યાન કરતી વખતે જ ભાવવાની છે એમ તું માનીશ નહિ; એ ભાવના તારા દરેક કાર્યમાં એત્તપ્રોત પરાવાઈ જવી બેઇએ.

અના દિ અલ્યાસને લીધે સંસારભાવના આ જીવની સ્વભાવદશા જેવી થઇ ગઇ છે. એને ઘર બંધાવવામાં, ઘરેણું ઘડાવવામાં કે વ્યાપાર કરવામાં જેટલા આનંદ આવે છે, અને જેટલે અંશે તે કાર્ય સાથે તે એકમેક થઈ જાય છે, તેટલા સંસારનું ખરું સ્વરૂપ વિચારતી વખત તે થતા નથી, થઈ શક્યો નથી, થવાના વિચાર પણ કરતા નથી અને પરિણામે દુધ્યાનમાં પડી જાય છે. વળી, ઘણીવાર તા એવું વિપરીત અને છે કે તેના ધાર્મિક કાર્યોમાં પણ દુધ્યાન દાખલ થઈ જાય છે અને ચિત્તવૃત્તિને ડાળી નાંખે છે. એ દુધ્યાન કેવી રીતે કામ કરે છે તે આપણે નવમા ચિત્તદમન અધિકારમાં જેઇશું. અત્ર પ્રસ્તુત એ છે કે જે આ જીવ ભાવના ભાવવાથી વિમુખ થઈ જાય છે તા તુરત જ દુધ્યાનરૂપ પિશાચા તેના હૃદયમંદિરના કખજો લે છે અને પછી તેની પાસે અનેક પ્રકારના વિચિત્ર અને હાસ્યજનક નાચ નચાવે છે.

ભાવનાને તેટલા માટે યંત્રયુક્ત માદળિયું કહેવામાં આવ્યું છે. જગતમાં કેટલાકની એવી માન્યતા છે કે સથ'ત્ર માદળિયું પહેરનાર પર ભૂત-પિશાચના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી અમાનુષી પ્રકૃતિઓ અસર કરી શકતી નથી. આ માન્યતા પર રૂપક અલંકાર ગાઠવી વિદ્ધાન ચંથકતાં કહે છે કે જો તું ભાવનામંત્રથી મંત્રિત માદળિયું તારા હાથ પર બાંધીશ તા દુધ્યાનરૂપ ભૂત-પિશાઓ તારા દુદયમંદિરના કખજે લેશે નહિ, દુધ્યાનનું જોર પ્રખળ આત્મવીર્ય પાસે બિલકુલ ચાલતું નથી. આ જીવ જયારે શુદ્ધ આત્મિક દશામાં રમણ કરવા માંડે છે ત્યારે તેનામાં એવું અપૂર્વ વીર્ય સ્કુરે છે કે તેનું માપ અનુભવીથી જ ગમ્ય થઇ શકે છે. માત્ર કમાવત્ત સ્થિતિને લીધે આ આત્મા ઘણા વખતથી ઊંઘા કરે છે તેથી જ તેના પર આવા વિભાવી ભાવા જોર ચલાવે છે; બાકી; જયારે ભાવનાજળથી તે જાગત થશે કે તુરત જ તે સર્વ ખસી જશે, નાસી જશે અને દૂર જ રહેશે.

ટીકાકાર કહે છે કે ગમ્યન્યગમ્ય, કાર્ય-અકાર્ય, હૈય-ઉપાદેય વગેરે જ્ઞાનમાં વિકળતા હોવાથી ચિત્ત હજી બાળક છે. ભાવનાથી ધર્ય-સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તે ઔષધરૂપ છે; અને દુધ્યાનથી પરવશપશું, દુર્ગતિ અને ઉન્માદ થાય છે તેથી ભૂત-વ્યંતર જેવાં છે. સમતાના પ્રથમ બીજ તરીકે ભાવના છે એમ અત્ર ઉપદેશ કર્યો. (પ) આ અધિકારમાં મૈત્યાદિ ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ ખતાવવામાં આવશે. તે પહેલાં સમતાનું સખ કેવા પ્રકારનું છે તે ખતાવે છે:—

धन्द्रिये।नां श्रुभः : सभतानां श्रुभ यदिन्द्रियार्थैः सक्लैः सुखं स्यात्ररेन्द्रचित्रित्रिदशाधिपानाम् । तदु बिन्दवत्येव पुरो हि साम्यसुधाम्बुधेस्तेन तमाद्रियस्व ॥ ६॥ (उपजातिवृत्त*)

"રાજા, ચક્રવર્લી અને દેવાના સ્વામી ઇંદ્રોને સર્વ ઇંદ્રિયના અર્થોથી જે સુખ થાય છે, તે સમતાના સુખસમુદ્ર પાસે ખરેખર એક બિંદુ તુલ્ય છે, માટે સમતાના સુખને આદર." (દ)

વિવેચન :-અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પ્રથમ બીજ સમતા છે. સર્વ સ'જેગામાં મનને એક-સરખું રાખવું, ગમે તેવા પ્રસંગા આવે તાપણ ચંચળ વૃત્તિ ધારણ કરવી નહિ, એને સમતા કહે છે. એવી મનાવૃત્તિ થાય ત્યારે જ ખરેખરું સુખ થાય છે. અને બીજા શ્લોકમાં જે સખની શાધ કરવામાં આવી છે તે સમતાનું જ સખ છે. એ સખ ખરેખરં તા અનુભવ-ગમ્ય છે. તે સુખના બીજી કાઇપણ રીતે ખ્યાલ આપવા મુશ્કેલ છે, લગલગ અશક્ય જેવું છે; છતાં આ જીવ તા પૌદ્રગલિક સુખમાં આસકત છે, તેથી તે સુખના ખ્યાલ અત્યાર સુધીના સાદા અનુભવ અનુસાર આપવાથી જ તે નવીન વાસ્તવિક સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યમવ'ત થાય તેમ છે. આમ હાવાથી તેને કહે છે કે હે જવ! એક રાજા અનેક પ્રકારના હુકમા કરતા હોય, પાણી માગે ત્યાં દ્રધ મળતું હોય, ખમા-ખમા પાકારાતી હોય, અનેક રાણીઓથી પરિવૃત્ત હોય અને સવ' ઇંદ્રિયાનાં વિષયસુખા સારામાં સારા આકારમાં ભાગવતા હોય, તેનું સર્વ સુખ તું કહ્પી લે; તે ઉપરાંત રાજાએાના પણ મુગટમણિ સાર્વભૌમ ચક્રવર્લીની છ ખંડ ઋદ્ધિનું સુખ એકત્ર કર; અને દેવપતિ ઇંદ્રના સર્વ પૌદ્દગલિક સુખાને પણ એકઠાં કર; આ સર્વ સુખાના સરવાળા કર. તારી કલ્પનામાં આથી વધારે સુખ આવવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ અમે સ્વાનુભવથી કહીએ છીએ કે આ સર્વ સુખા એકત્ર કરીને કરાેડા વર્ષ-યાવત્ અનંત કાળ-અનુભવ્યાં હાય તાેપણ સમતાથી જે સુખ થાય છે તેની પાસે તે કાંઈ હિસાળમાં નથી. સમતાનું સુખ સમુદ્ર જેટલું ગણીએ તેા આ સ્થૂલ સુખાના સસ્વાળા એક દીપા જેટલા થાય છે. સર્વસાધનસંપન્ન રાજાએા કે દિગ્વિજય કરનારા ચક્રવર્તાને અથવા બહુ સુખી ગણાતા દેવે દ્રને પણ સમતાના સુખ જેટલું સુખ નથી. શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે કે—

^{*} ६ भें द्रवळामां १९ अक्षर, उपेन्द्रवज्ञा प्रथमे छघो सा

अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदियाबुपजातयस्ताः । ઈન્દ્રમજા ને ઉપેન્દ્રવજાનાં ચરણા મળી જાય ત્યારે ઉપજાતિ છંદ થાય છે. એના દરેક ચરણમાં ૧૧ અક્ષર હોય છે.

जं च कामसुहं लोष, जं च दिव्वं महासुहं। बीयरायसुहस्तेयं णंतभागंपि नम्बई॥

"લાકમાં જે વિષયાદિકનાં સુખાે છે અને દેવલાકમાં જે મહાસુખાે છે તે વીતરાગના સુખ પાસે અનંતમા ભાગે પણ થતાં નથી."

આવું મહાન સુખ તારા યત્નથી સાધ્ય છે, અત્રે જ તને મળી શકે તેમ છે; તેમાં નથી પૈસાની જરૂર કે નથી બાહ્ય મદદની જરૂર; નથી કાેઈના રક્ષણની જરૂર કે નથી કાેઈ તરફની આકાંક્ષાની જરૂર; માત્ર તારું શું છે તે સમજી તે મેળવવા અથવા પ્રગટ કરવા પ્રયાસ કર અને બીજી બધી બાહ્ય ઉપાધિ તજી દે, એટલે સમતાસુખ તને આપાંઆપ પ્રાપ્ત થઇ જશે, પરંતુ આ બાબતમાં તારે દઢ નિશ્ચય કરવાની જરૂર છે. એક વાર નિશ્ચય કર્યો કે પછી તેનાં સાધના કયાં છે તે અતાવનારા તને મળી જશે; તે સાધના સ્વતઃ તને મળી જશે અને તને બહુ આનંદ થશે. પીદ્દગલિક સર્વ સુખા નાશવંત છે, પછવાડે દુઃખસંતિ મૂકી જનારાં છે; લાગવતી વખત પણ અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક ઉપાધિ કરનારાં છે, ત્યારે અત્ર બતાવેલું સમતાજન્ય સુખ એ સર્વ પ્રકારની અગવઢાથી મુક્ત છે; માટે સમતાસુખ આદર! (દ)

સાંસારિક જીવનાં સુખ : : યતિનાં સુખ

अदृष्टवैचित्र्यवशाज्जगज्जने, विचित्रकर्माभयवाग्विसंस्थूले ।

उदासवृत्तिस्थितचित्तवृत्तयः, सुखं श्रयन्ते यतयः क्षतार्तयः ॥ ७ ॥ (वंशस्थवृत्त*)

"જ્યારે જગતના પ્રાણીએા પુષ્ય-પાપના વિચિત્રપણાને આધીન છે, અને નાના પ્રકારના કાયાના વ્યાપાર, મનના વ્યાપાર અને વચનતા વ્યાપારથી અસ્વસ્થ (અસ્થિર) છે, ત્યારે માધ્યસ્થ્ય વૃત્તિમાં જેમની ચિત્તવૃત્તિ રહેલી છે અને જેઓની મનની પીડાએા (આધિ) નાશ પામી છે તેવા યતિએા ખરા સુખને ભજે છે. (ભાગવે છે.)" (છ)

વિવેચન :-ઇ દ્રિયજનિત વિષયસુખ અને સમતાસુખનું સ્વરૂપ બતાવી હવે તે બંનેનાં દેષ્ટાંતો બતાવીને સમતાસુખની અધિકતા સિદ્ધ કરે છે. પુષ્ટ્યના ઉદયથી આ જીવ સારા શરીસ્વાળા, રૂપાળા, સગાંસ્નેહીથી પરિવૃત, ધનવાન, પુત્રવાન, આયુષ્માન વગેરે અનેક પ્રકારનાં રૂપા ધારણ કરે છે, તે જ જીવ પાપના ઉદયથી તેથી ઊલટાં કુરૂપા ધારણ કરી કંગાળ જેવા દેખાય છે. પુષ્ટ્યના ઉદયથી આ જીવ સુખી દેખાય છે, વળી, એકાદ પ્રતિફૂળ કર્મના સપાટા અનવે ત્યારે મહાદુ:ખી દેખાય છે. કાઇવાર બાળક જેવા થઈ રઝળે છે અને કાઈ વાર કામરસિક થઇ વિષયસેવન કરે છે; કાઇ વાર વિત્ત વગરના થઈ જાય છે અને કાઇ વાર સંપૂર્ણ વૈભવવાળા થાય છે; કાઈ વાર ઘરડાખખ થઈ જાય છે અને

वदंति बंशस्थिविलं जतो जरी (५-७)

^{*} વ શસ્થ અથવા વ શસ્થવિલ હત્તના દરેક ચરણમાં બાર અક્ષર હોય છે,

કાઇવાર ખળવાન થઈ જાય છે: આવાં આવાં અનેક રૂપે! વિચિત્ર કર્માને વશ થઇને આ જીવ ધારણ કરે છે, સંસાર-રંગભૂમિ ઉપર અનેક પ્રકારના ખેલા ભજવે છે અને કાળ આવે ત્યારે યમરાજાની રાજધાનીના પડદામાં પ્રવેશ કરે છે; વળી પાંછા સારા કે ખરાબ બીજો વેશ ધારણ કરે છે, એવી રીતે અનેક વાર રખડપટ્ટી કર્યા કરે છે. આખા વખત મન, વચન, કાયાના વ્યાપારમાં મસ્ત રહી વિષયકપાયને આધીન થાય છે અને થાંડા સમય પણ સ્થિરતા પામતા નથી. કષાયાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે તે તન્મય થઈ જાય છે અને જાણે પાતે કષાયમય જ હાય એવા દેખાવ આપે છે, આવી અનેક હાડમારી આ જીવ લીગવે છે અને તે હાડમારીને સુખ માને છે. આવી દોડાદોડમાં સુખ હાય કે નહિ તે કહેવા કરતાં માની લેવું જ યુક્ત છે, કારણ કે નિરાંત વગર સુખ હાય જ નહિ; માથે દુ:ખની તરવાર લટકતી હાય ત્યાં સુખ હાય જ નહિ આ સંસારી જીવનું સુખ થયું. એનું ખરેખરૂં તાદાત્મ્ય સ્વરૂપ ચિત્રપટ પર શ્રી ઉપમિતિલવપ્રપંચાના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્યાન લેખક પૂજ્યપાદ શ્રી સિદ્ધિ ગિણુએ આલેખ્યું છે, તે મનન કરવાથી આ યુક્તનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થય છે.

હવે બીજી બાજુએ સર્વ સુખદુઃખ પર માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિ રાખનાર, આત્મારામમાં રમ્હા કરનાર, દશ યતિધર્મોનું વહન કરનાર, પંચ મહાવત પાલનાર, સાંસારિક સર્વ ઉપાધિઓથી દૂર રહેનાર, ખટપટના સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ ન કરતાર, પવિત્ર જીવન વહત કરતાર શ્રી યાેગામહાત્માંઓ–મુનિમહારાજાએા કેવા પ્રકારનું સુખ અનુભવે છે તે જોઇએ. આપણે **અ**ગાઉ જેસું છે કે સુખ માન્યતામાં જ છે; પુદ્દગક્ષમાં નથી; અને વાસ્તવિક સુખ તાે સામ્ય-ભાવમાં જ છે. ઉદાર યાેગાેએા, જેમનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ નવમા શ્લાેકમાં કહેવામાં આવશે, તેઓને સર્વ સંજોગોમાં આનંદ જ છે. તેએા સુખથી રાજી થતા નથી, દુઃખથી ડરતા નથી; એટલું જ નહિ, પણ કર્મક્ષય નિમિત્તે દુઃખને આવકારદાયક ગણે છે. તેઓ જાણે છે કે સુખ પુષ્ચપ્રકૃતિના ઉદય છે. અને દુઃખ પાપપ્રકૃતિના ઉદય છે. અન્ને કર્મપ્રકૃતિ છે, ત્યાજ્ય છે અને તેમાં આનંદ કે શાક માનવા એમાં મૂર્ખતા જ છે. એવા મહાત્માઓને જે અંતર આનંદ થાય છે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે તેઓને દુઃખમાં પણ આનંદ જ છે. માનસિક ઉપાધિના નાશ થાય છે કે તરત જ સર્વ પાર્થિવ પીડાએંગો સ્વતઃ નાશ થઈ જાય છે. અને ઉદારચરિત ચાેગાંઓ તા સ્થિર મનાેવૃત્તિ રાખી માનસિક ઉપાધિઓથી દ્વર જ રહે છે અને તેના સંબંધમાં પણ આવતા નથી. એમને તૃણ ને સુવર્ણ સરખું છે. રાય-ર'કમાં ભેદ નથી, નિ'દા-સ્તુતિમાં દુઃખ કે આન'દ નથી, શત્રુ-મિત્ર પર સમભાવ છે અને રાજા જેવા દેખીતા તેમના વૈસવ લાગતા નથી, છતાં તેઓ રાજા જેટલા જ વૈસવ અનુ-ભવે છે. એ સ'લ'ધમાં આપણને સૂરિમહારાજ સ્વાનુભવથી સાક્ષી આપે છે. વળી, એ જ

^{*}આ આખા ઝન્થનું ભાષાંતર વિવેચન કરનારે તૈયાર કર્યું છે, અને ત્રણ ભાગે છપાઇ ગયું છે. એ ગ્રન્થ બહુ ઉપદેશક છે અને ખાસ વાંચવા યાેગ્ય છે. શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભામાં એ લભ્ય છે.

સંઅંધમાં વિરક્ત ભાવતું સુખ અનુભવનાર અને સંસારના પણ અનુભવ લેનાર રાજિષે ભઈલિર સંક્ષેપમાં કહે છે કે--

> मही रम्या शय्या विपुत्रमुपधानं भुजलता, वितानं चाकाशं व्यजनमनुकूलोऽयमनिलः। स्फुरदीपश्चन्द्रो विरतिवनितासङ्गमुदितः, सुखं शान्तः शेते मुनिरतनुभूतिर्नृप इव ॥

જેમ કાઇ પુષ્યવાન પાતાની ઇચ્છાની તૃષ્તિથી સકળ અનુકૂળ સંચાગામાં નિર્શ્ચિતપણે સૂવે છે તેમ ત્યાગી પુરુષા પણ સકળ ફ્લેશ-તાપાને શમાવી સમાધિથી સૂવે છે. '' તે વખતે તેઓને પૃથ્વી સુંદર શય્યા છે, લતા જેવા તેના હાથ વિસ્તારવાળું ઓશિકું છે, આકાશ તેના ચંદરવા છે, અનુકૂળ પવન તેના પંખા છે અને ચંદ્ર તેના દેદીપ્યમાન દીવા છે તથા તે વિરતિ સ્ત્રીની સાળતમાં આનંદ માને છે. આવી રીતે સર્વ રાજ્યચિહના તે મુનિ પાસે છે અને રાજા કરતાં પણ વધારે શાંતિથી તે સૂએ છે, કારણ કે તેની માનસિક સર્વ ઉપાધિઓ ફ્રૂર થયેલી હાય છે."

આવા જ કારણથી સંતપુરુષા વિપત્તિ માગી લે છે, કારણ કે સારા વખતમાં દુઃખ સાગવી લીધું હોય તા પછી અગવડ પડતી નથી અને બાંધેલાં દુઃખા એક વાર સાગવવાં તા પડવાનાં જ, તેથી તેમાં તેને કાયરતા આવતી નથી. આવી રીતે સાંસારિક જીવા અને યતિના સુખની સરખામણી કરવામાં આવી છે, એ બન્ને હકીકત હે આત્મા! તું ખાસ ધ્યાનમાં રાખજે! (૭)

सभतासुण अनुसववानेः ७५हेश विश्वजन्तुषु यदि क्षणमेकं, साम्यतो मजसि मानस ! मैत्रीम् । तत्सुखं परममत्र परत्राप्यश्तुषे न यदभूत्तव जातु ॥ ८॥ (स्वागताबृत्त)

"હે મન ! તું સર્વ પ્રાણી ઉપર સમતાપૂર્વક એક ક્ષણવાર પણ પરહિતચિંતારૂપ મૈત્રીભાવ ભાવીશ તો તને આ ભવ અને પરભવમાં એવું સુખ મળશે કે જેવું તે કઠી પણ અનુભવ્યું હશે નહિ." (૮)

વિવેચન-સમતા સુખ એ અધ્યાત્મનું બીજ છે અને તે માટે સાદું દર્શાંત બતાવ્યું; પરંતુ ખરેખરું સમતાસુખ જાણવાનું સાધન તો તેના અનુભવ જ છે, વથી તે બાબતમાં પ્રેરણા કરતાં કહે છે કે હે ભાઇ! અમે સમતા-સુખનાં આટલાં બધાં વખાણ કરીએ છીએ, પણ એથી લાભ કેટલા થાય છે તે તેને બતાવી શકતા નથી. રસાયણ ખાનારને પરિણામે લાંબા વખત સુધી અનેક લાભ થાય છે, પણ ખાધા સિવાય બાલવાથી તેના લાભ સમજાવી શકાતા નથી, માટે તું જરા વખત સમતા રાખ. પરહિતનું ચિંતવન કરવું અને પરહિતના વિચારમાં પાતાની જાતના સુખને ભૂલી જવું-સ્વાર્થ ત્યાગ કરવા-એને મૈત્રીભાવના કહે છે. એનું સવિસ્તર

સ્વરૂપ હવે પછી તેરમા શ્લોકમાં આપવામાં આવ્યું છે. એ મૈત્રીભાવ બીજા જીવા પર તું એક ક્ષણવાર પણ રાખ. તેનાપરિણામાં તું એવું સુ-પુષ્ય માંધીશ કે તેના યાગથી તને આ ભવ અને પરભવમાં અપૂર્વ સુખના અનુભવ થશે. અત્યાર સુધી તેં પૌદ્દગલિક સુખા અનુભવ્યાં છે તેથી સુખ પણ તું તેમાં જ સમજે છે; પરંતુ જયારે આત્મિક સુખા અનુભવવા યાગ્ય સુ-કર્મ-દળ તું ગ્રહ્ણ કરીશ ત્યારે તેને નવીન પ્રકારના જ આનંદ થશે.

ગ્રંથકર્તા અત્ર બાળ અધિકારીઓને આશ્રયીને મૈત્રીભાવથી જે સામ્યસુખ પાપ્ત થાય છે તેના પુષ્યકર્મ સાથે સંખંધ જેઠે છે. આપણે એથી આગળ વધેલાને કહી શકીએ કે સમતાભાવ ભાવતી વખતે જે અપૂર્વ આનંદ થાય છે તે પણ અનિવ ચનીય છે. એના પરિણામે જે શુભ કર્મ બંધ અથવા કર્મ નિર્જરા થાય છે તે તો બાજા ઉપર રાખીએ, પણ તે ભાવતાં જે માનસિક સંતાષ (Conscious satisfaction) થાય છે તે પણ મહાન છે, ભવ્ય છે, અલીકિક છે, નૂતન છે, સવે ત્તમ છે, અનનુભૂતપૂર્વ છે. સમતાથી સુખ થાય છે તે બીજાનું સુખ લઇ ને અથવા ઓછું કરીને થતું નથી, પણ સ્વસંપન્ન છે, સ્વસંપૂર્ણ છે, પરને ઉપકારી છે અને ઉભયને આનંદ દાતા છે. પીદ્રગલિક અને આત્મિક આનંદમાં આ મહાન તફાવત છે. આ સમતાથી થતા આનંદ અનુભવતી વખતે જ એવું સુખ આપે છે કે જેવું આ જીવે અગાઉ સાંસારિક પદાર્થોમાં અનુભવ્યું ન હોય. આ પ્રમાણે હોવાથી હે ભાઇ! તું એક વાર સામ્યભાવ ધારણ કર, પછી તું તેનું સુખ જોજે. જે તને તેમાં કોઇ અપૂર્વતા માલૂમ પડે તો તે સુખના કરી વાર અનુભવ કરવાના વિચાર કરજે; પણ એક વાર તો અમારા આગ્રહથી જ તે રસ્તે પ્રયાણ કર. અમે (ગ્રંથકર્તાએ) એ સુખના સ્વાદ કોઈ કોઇ વાર ચાખ્યા છે અને તેથી તને ભલામણ કરીએ છીએ કે તારે સંસારમાં રહ્યા છતાં માલૂસખની વાનગી ચાખવી હોય તા એ ઉત્તમ માર્ગ છે. (૮)

સમતાની ભાવના (Ideal)-તેનું દર્શન

न यस्य मित्रं न च कोऽपि शत्रु-र्निजः परो वाऽपि न कश्चनास्ते । न चेन्द्रियार्थेषु रमेत चेतः, कषायप्रक्तः परमः स योगी ॥ ९॥ (उपेन्द्रवज्ञा)

"જેને કાઈ પણ મિત્ર નથી અને કાઈ પણ શત્રુ નથી, જેને કાઇ પાતાના નથી અને કાઇ પારકા નથી, જેનું મન કષાય રહિત હાઇને ઇંદ્રિયાના વિષયમાં રમણ કરતું નથી, તેવા પુરૂષ મહાયાગી છે." (૯)

વિવેશન — જે યાંગીનું દર્શન સાતમા શ્લાકમાં કરાવવામાં આવ્યું છે તેનું સ્વરૂપ અત્ર ખતાવે છે. સમતા ગુણુ પ્રાપ્ત કરવાની ઇંગ્રહ્માવાળા પ્રાણીએ પાતાની સન્મુખ આ શ્લાકમાં લખી છે તેવી ભાવના રાખવી એઇએ. કાઈ એક ગુણુ પ્રાપ્ત કરવા હાય તા પ્રથમ તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજી ખરાખર દૃદયમ'દિરમાં તેનું સ્થાપન કરવું એઈએ અને ત્યાર પછી કાઈ પણુ પ્રસંગ આવતાં અથવા ગમે તે કાર્ય કરતાં તેની ભાવના સમીપ જ રાખવી અ-3

જોઈએ. એ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો જ ગુણુપ્રાપ્તિ થાય છે; તે વગર ધ્યાન સ્થિર રહેતું નથી. અને સાધ્યની સ્પષ્ટતા ન હોય તો અસ્તવ્યસ્ત પ્રયાસો લગભગ નકામા જેવા થાય છે. ભાવનાનિશ્ચય થયા પછી તેવા થવાની ધારણા થાય છે અને તેવા થવાના ધીમે ધીમે અભ્યાસ પાડતાં તેવા થઇ જવાય છે. ત્યારે સમતાની ભાવના કેવી હોવી જોઇએ, તે આપણે અત્ર જોઈએ.

કાૈઇ પ્રાણી આ જીવને ગાળા આપે યા તેની નિંદા કરે ને કાૈઈ તેની સ્તુતિ કરે, કાઇ તેને લાખા રૂપિયાનું નુકસાન કરે ને કાઈ તેને કરાડાના ફાયદા કરી આપે, કાઇ તેના તિરસ્કાર કરે ને કાઈ તેને બહુમાન આપે, કાેઈ તેની સાથે લડાઈ કરવા તૈયાર થઇ જાય ને કાઈ તેની સાથે મૈત્રી વધારવા ઇચ્છા રાખે—આવા આવા પરસ્પર વિરાધસૂચક ક્રિસ'ચાગ ગમે તેટલા કલ્પીએ તે સર્વમાં જેની મતિ એકસરખી જ રહે છે. જેને શત્ર અને મિત્ર તુલ્ય છે, જે શત્રુતા અથવા મિત્રતાના કારણમાં સામા જીવના કાંઈ પણ દેશ સમજતા નથી, પરંતુ કમાવત આત્મિક સ્વરૂપનું રટણ કરી તે દર્ષિમાં જાતને લીન કરી દઈ સામા પુરુષ તરફ જરા પણ અપ્રીતિ લાવતા નથી તે પુરુષ ખરેખરા ચાેગી છે: જેને પાતાના કે પારકા કાેઇ નથી, જેને પુત્ર કે અન્ય સરખા છે તે ચાેગી છે; જેને પાંચ **ઇંદ્રિયાના વિષયામાં આસક્તિ નથી, જેને મદ ખિલકલ નથી. ક્ષાયના અંશ જે જીવમાં** આવિર્ભાવ પામતા નથી, વિકથાનું નામ જેની પાસે સંભળાતું નથી અને જે સર્વદા ધર્મ-જાગત અવસ્થામાં રહે છે.—આવા પુરુષ પરમચાગી છે. ટુંકામાં કહીએ તાે, જે મહાત્મા સર્વદા વ્યવહારમાં માની લીધેલાં કાર્યોથી દ્વર રહી પોતાનું શું છે તે ચાળખે છે અને એકળખીને બેસી રહેતા નથી પણ તે અનુસાર વર્તન કરે છે, તે શુદ્ધ ચાેગા છે. તેમની કાયાની પ્રવૃત્તિ, વચનના ઉચ્ચાર અને મનના વિચારા નિરંતર શુદ્ધ, જરૂર પડે ત્યારે જ વપરાશમાં આવનારા અને અતિશય સ્થિર હોય છે. આવા મહાત્મા જેવા થવાની ઇચ્છા રાખવી એ સર્વ મુમુકાનું દૃષ્ટિબિંદ હોવું જોઈ એ. પરમયાેગી આનંદઘનજી મહારાજે શાંતિન સ્વરૂપ બાેધતાં, શાંત જીવનાં ઘણા પ્રકારે લક્ષણા કહ્યાં છે, તેમાં નીચેનાં લક્ષણા અત્ર પ્રસ્તુત છે—

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાષાણ રે:

વ'દક નિ'દક સમ ગણે, ઇસ્થાે હાય તું જાણુ રે. ાા શાંતિ ગા ૯ ાા સર્વ જગજ તુને સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ મણિલાવ રે:

મુક્તિ–સંસાર બેહુ સમ ગણે, મુણે ભવજલિનાધ નાવ રે. ાા શાંતિગા૧ગા આપણા આતમ ભાવ જે. એક ચેતનાધાર રે:

અવર સવિ સાથ સંજોગથી, એહ નિજ પરિકર સાર રે. ા શાંતિ ાં૧૧ા આવું સમતાવંત જીવનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી છે; એના વધારે વિસ્તાર આગમમાં છે, એમ યાગીશ્રી ભલામણ કરે છે. જાઓ વિસ્તાર માટે શાંતિજિન સ્તવન. આ ભાવના સમતાના અધિકારી જીવોએ નિરંતર હૃદય સન્મુખ રાખવી. (૯)

સમતાનાં અંગા : ચાર ભાવ

भजस्व मैत्रीं जगदंगिराशिषु, प्रमोदमात्मन् ! गुणिषु त्वशेषतः । भवात्तिदीनेषु कृपारसं सदा-प्यदासवृत्ति खळु निर्गुणेष्विष ॥ १०॥ (वंशस्थवृत्त)

" હે આત્મા! જગતના સર્વ જીવા ઉપર મૈત્રીભાવ ધારણ કર, સર્વ ગુણવાન પુરુષા તરફ સંતાષદષ્ટિથી જો; ભવ(સંસાર)ની પીડાથી દુઃખી થતાં પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા રાખ અને નિર્ગુણી પ્રાણીઓ ઉપર ઉદાસવૃત્તિ–માધ્યસ્થ્યભાવ રાખ." (૧૦)

વિવેચન—સમતાની સાવનાનું સ્વરૂપ કહી તે લક્ષ્યમાં રાખવા જણાવ્યું. હવે સમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક સાધનો છે તે બતાવે છે. સાધનો અનેક પ્રકારનાં હોય છે. પાતાના સંયોગો પ્રમાણે કયું સાધન અનુકૂળ આવશે તે મુમુલ પ્રાણીએ વિવેકદિષ્ટથી વિચાર કરીને સમજી લેવું. એક જીવને જે ખહુ લાભ કરનાર સાધન હોય છે, તે બીજા જીવના માનસિક બંધારણ અને વિકાસના પ્રમાણમાં તેટલું જ ઉપકાર કરનારું નીવડતું નથી; તેથી એ સંબંધમાં એક સામાન્ય નિયમ બાંધવા કરતાં સમતા પ્રાપ્ત કરવાનાં અનેક સાધનો બતાવવાં અને તેમાંથી પાતાને યાગ્ય પસંદગી આ જીવે કરી લેવી એ વધારે સરળ માળે છે, એમ ધારી આ શ્રંથમાં તેનાં અનેક સાધના બતાવ્યાં છે. લગભગ બધા જીવે પર એક સરખા ઉપકાર કરનાર સાધન ચાર ભાવના ભાવવી તે છે. એ ભાવના એવી ઉત્તમ છે કે, પાંચમા શ્લેકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે, તે દુધ્યાનને આવવા દેતી નથી. એ ચાર ભાવના તે આ શ્લેકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે મૈત્રી, પ્રમાદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય છે. એનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ તેરથી સાળ શ્લેકમાં હવે પછી બતાવવામાં આવશે. એ સાધન તરફ ધ્યાન ખેંચી, તે જ વિષય પર હવે વિશેષ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. અત્ર પ્રથમ શ્લેકના વિવેચનમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે ઉદ્દેશ–નિદે શરૂપમાં યુનરાવૃત્તિદીષની શંકાના સદ્દભાવ જ નથી. (૧૦)

ચાર ભાવનાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ

मैत्रीं परस्मिन् हितधीः समग्रे, भवेत्त्रमोदो गुणपक्षपातः । कृपा भवार्त्ते प्रतिकर्तुमीहो-पेक्षेव माध्यस्थ्यमवार्यदोषे ॥ ११ ॥ (उपजाति)

" બીજાં સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર હિત કરવાની બુદ્ધિ તે (પ્રથમ) મૈત્રી ભાવના; ગુણના પક્ષપાત તે (બીજી) પ્રમાદ ભાવના; ભવરૂપ÷ વ્યાધિથી હેરાન થતા પ્રાણીઓને ભાવ-ઔષધથી સારું કરવાની ઇચ્છા તે (ત્રીજી) કૃપા ભાવના; ન ટળી શકે તેવા દાષ-વાળા પ્રાણી ઉપર ઉદાસીન ભાવ તે (ચાથી) માધ્યસ્થ્ય ભાવના." (૧૧)

^{*} સંસાર અથવા કર્મ. એથી ભાવદયા અને દ્રવ્યદયા ખન્નેના અત્ર સમાવેશ થાય છે.

"(આત્મ વ્યતિરિક્ત) બીજાં પ્રાણીએકનું હિત ચિંતવવું તે મેત્રી ભાવના; પારકાં દુઃખાના નાશ કરવાની ઇચ્છા અથવા ચિંતા તે કરાણા ભાવના; બીજાએકનાં સુખને જોઇ આન'દ પામવા તે પ્રમાદ ભાવના અને બીજાએકના દેશોની ઉપેક્ષા કરવી તે ઉપેક્ષા ભાવના." (૧૨)

હવે તે દરેક ભાવનાનું સ્ત્રરૂપ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ હેમચંદ્રાચાર્યકૃત શ્રી **ધાગશાસ્ત્ર** અનુસારે ખતાવવામાં આવે છે. પ્રસંગોપાત્ત અન્ય ગ્રાંથાથી એ ભાવનાનું સ્વરૂપ વધારે સ્પષ્ટ કરવાના પ્રયાસ પણ વિવેચનમાં કર્યો છે.

પ્રથમ મૈત્રી લાવનાનું સ્વરૂપ

मा कार्षीत्कोपि पापानि, मा च भूत्कोऽपि दुःखितः । मुच्यतां जगदप्येषा, मतिमैंत्री निगद्यते ॥ १३ ॥ (अनुष्दुप्)

" કાેઈ પણ પ્રાણી <mark>પાપ કરાે નહિ, કાેઈ પણ જીવ દુઃખી થાંએા નહિં, આ જગત</mark> કર્મથી મુકાએા ઃ આવી બુહિને મૈત્રી કહે છે." (૧૩)

વિવેચન—પાંચમા શ્લોકમાં જે ભાવના-ઔષધિ લેવાનું સ્વાન કર્યું' છે તે ભાવનાઓ પૈકી કેટલીક ભાવનાનું સ્વરૂપ હવે ખતાવે છે. બાર ભાવના સંસારનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે, જ્યારે ચાર યાગની ભાવના (મૈત્ર્યાદિ) બીજા જીવા તરફ કેવા પ્રકારનું વર્તન રાખલું તેને યથાસ્થિત ખ્યાલ આપે છે. પ્રથમ મૈત્રી ભાવના (Universal Brotherhood) બહુ અગત્યના વિષય છે. જમાનાની વિચિત્રતાને લીધે આ ઉત્કૃષ્ટ ચારે ભાવનાઓ નાશ પામતી જાય છે. તેને ભાવનારાઓ માલ્મ પડતા નથી, બહુ એછા જણાય છે. જ્યારે ચારે ભાવનાનું સ્વરૂપ ખરાખર સમજવામાં આવશે ત્યારે પ્રત્યેક ભાવના કેટલી મહત્ત્વની છે અને વ્યવહારનાં માની લીધેલાં કર્તવ્યાથી કેટલી મહાન ભૂમિમાં ઉદ્ધ્યન કરે છે એ જણાશે. એમાં સ્વાર્થી પણાના નાશ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવશે. મૈત્રી ભાવનાનું સ્વરૂપ બાંધતાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે 'કાઈ પણ પ્રાણી પાપ કરા નહિં' એવી બુહિ તે મૈત્રી કહેવાય છે. કાઈ પણ પ્રાણી પાપ કરા નહિં' એવી બુહિ તે મૈત્રી કહેવાય છે. કાઈ પણ પ્રાણી પાપ કરા નહિં એવી ઈચ્છા જ્યારે થાય ત્યારે પાપનાં કારણો બીજા પ્રાણીઓ પ્રાપ્ત ન કરે એવા સરળ વ્યવહાર શોધી આપવાની સામાન્ય બુહિ થાય છે અને ખાસ કરીને પાતે તા પાપ કરતો જ નથી. આવી રીતે નવીન કર્મ અંધ થતા નથી, અને, તે ઉપરાંત, શુભ પ્રયાસથી નિર્જરા અથવા શુભ કર્મ બંધ થાય છે આ પ્રથમ લક્ષણમાં સ્વાર્થના ત્યાગ પ્રત્યક્ષ છે. 'બીજા કોઈ દુ:ખી ન થાઓ ' એવી બુહિ રાખવી એ મૈત્રીભાવ છે. આ વિચાર મનની

મહાન વિશાળતા ખતાવે છે. ઘણા છવા અથવા તો પ્રાયે સર્વ છવા પાતાના સુખની દરકાર રાખે છે, પરંતુ બીજા જવાનું શું થતું હશે તે જેવાને કે જાણવાને ઊભા પણ રહેતા નથી. વિશાળ દુનિયાના સર્વ છવા તરફ મૈત્રીભાવ કરનાર સર્વને સુખી જેવામાં રાજી થાય છે અને પાતે તો કોઈ જવને કાઈ પણ પ્રકારનું દુ:ખ આપતા જ નથી 'આ જગત કર્મથી મુકાઓ ' આવી બુદ્ધિ પણ એ જ વિશાળ મના રાજ્યમાંથી નીકળે છે. પારકાના હિતનું ચિંતવન કરવું એ મૈત્રીભાવ છે. તીર્થ કર મહારાજને વીશ સ્થાનક તપ કરતાં એવી ઇચ્છા થઇ જાય છે કે "સવિ જીવ કરું શાસનરસી, એસી ભાવદયા મન ઉદ્ધસી*", અને આ ઉત્કૃષ્ટ ભાવદયાને પરિણામે તીર્થ કરનામકમંના અધ કરે છે. સર્વ જીવા જો શાસનમાં જેડાઇ જાય તો પછી તેઓને આ ભવ-જ જાળ મટી જાય અને તેઓનાં મહાદુ:ખાના પણ નાશ થાય એવી પરાર્થ સાધવાની ઉત્તમ વૃત્તિ થતાં જ સાર્વભીમ કે દેવેંદ્ર પણ જેને નમસ્કાર કરે છે એવું મહાન તીર્થ કરપદ પ્રાપ્ત કરે છે. એથી મૈત્રીસાવ ભાવતાં મન કેટલું સમતામાં સ્થિર થતું હશે તે ખરાઅર સમજાય છે.

મૈત્રીભાવ ભાવનાર પ્રાણી બહુધા પોતાના સુખના બહુ વિચાર કરતા નથી. હરિલદ્ર-સૂરિ મહારાજ કહે છે તેમ, 'પરહિતચિંતા મૈત્રી' એ બરાબર સૂત્ર છે. પોતાના સ્વાર્થના વિચાર કરવા કરતાં પરહિતચિંતવનમાં અપૂર્વ આનંદ થાય છે અને તેથી સ્વહિત તો સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ થઈ જ જાય છે. આખી દુનિયાને પોતાના બ'ધુ તરીકે માનનારને મનમાં એવા તોા પ્રેમ આવે છે કે પ્રેમથી જ તે માક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. આવા જીવના ઉચ્ચાર અને વિચાર પણ અનુકરણ કરવા યાગ્ય હાય છે. તેના સહજ ખ્યાલ આપતાં ઉપાધ્યાયજ શ્રી વિનય-વિજયજી મહારાજ શાંતસુધારસમાં કહે છે કે:—

> या रागदोषादिरुजो जनानां, शाम्यन्तु वाक्कायमनोद्वहस्ताः । सर्वेऽप्युदासीनरसं रसन्तु, सर्वत्र सर्वे सुखिनो भवन्तु ॥

''રાગ, દ્રેષ વગેરે વ્યાધિએા જે પ્રાણીનાં મન, વચન, કાયાના શુભ યાંગોના નાશ કરે છે તે સર્વ પીડાઓ શમી જાએા, એટલે સર્વ પ્રાણીએા વીતરાગ થઇ જાએા, સર્વ પ્રાણીએા ઉદાસીન રસ પીઓ અને સર્વ દેકાણે સર્વ પ્રાણીએા સુખી થાએા!"

આખી દુનિયાનાં સર્વ પ્રાણીઓ મુખી થાએ એમ કહેવામાં નથી રાખ્યા જ્ઞાતિલેક કે નથી રાખ્યા ધનવાન-ગરીબના લેદ; નથી રાખ્યા સંપ્રદાયલેદ કે નથી રાખ્યા સેવ્ય-સેવકલેદ; નથી રાખ્યા વખાણ કરનાર કે નિંદા કરનારના લેદ કે નથી રાખ્યા-સ્થાન-સ્થળ કે ભૂમિના લેદ; આખા વિશ્વ ઉપર એકસરખી દૃષ્ટિ થાય એ મૈત્રીભાવનું ઉત્કૃષ્ટ લક્ષણ છે. શ્રી ખૃહત્શાંતિમાં નગરવાસીને, આખા શ્રીસંઘને, લાેકાેને, રાજાને અને સર્વ જનાેને શાંતિ

^{*}આ વયનમાં પ્રાધાન્ય કરુણાભાવને છે અને સર્વ જીવા તરફ તે લંભાય છે, તેથી જ અત્ર તે પ્રસ્તુત છે. એના મુખ્ય વિષય કૃપાભાવનાના જ છે.

થાએા ઇત્યાદિ ઇચ્છા બતાવી છે અને પ્રાંતે આપેલું આશીવ'ચન પણ એવો જ ગ'લીર ધ્વનિ બતાવે છે—

> शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः । दोषाः प्रयान्तु नाशं, सर्वत्र सुखी भवतु लोकः॥

" આખા જગતનું કલ્યાણ થાએ ! સર્વ પ્રાણીએ પારકું હિત કરવામાં તત્પર થાએ ! સર્વ દોષા નાશ પામી જાએ ! સર્વ જગાએ પ્રાણીએ સખી થાએ !"

કેવા વિશુદ્ધ અને મહાન અંતઃકરણમાંથી આ ભાષા તીકળે છે! એ બાલનારને પવિત્ર કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ સાંભળનારને પણ પવિત્ર રહેવાના વિચાર કરાવી દે છે. ઉપર લખેલી ગાથાથી જેવા ધ્વનિ પાક્ષિક પવંશ્વિમાં નીકળે છે તેવો જ મહાન ધ્વનિ નિત્ય અનુષ્ઠાનમાં-શ્રાદ્ધપ્રતિકમણ સૂત્રમાં-પણ અતાવવામાં આવ્યા છે. જાએ!-

खामेमि सञ्बजीवे, सञ्वे जीवा खमंतु मे । मित्ती मे सञ्बभूपसु, वेरं मज्झं न केणई ॥

એટલે '' હુ' સર્વ' જવોને ખમાવું છું અને તેઓ મને ક્ષમા કરે એમ ઈચ્છું છું. મારે સર્વ જવો સાથે મૈત્રી છે અને કાઈ સાથે વૈર-વિરાધ નથી."

આવી રીતે ત્યાંગ અને ગ્રહણ અન્ને રીતે મૈત્રી ભાવના ઉત્કૃષ્ટ રીતે ભાવવાની આવશ્યકતા છે. Forbear and Forgive ખમીએ ને ખમાવીએ એ જૈન શાસની શુદ્ધ નીતિ છે. એમાં સામા માણસ ક્ષમા કરશે કે નહિ એ જેવાનું નથી. માન તજી ખમાવનાર તો સર્વથા આરાધક થાય છે. ક્ષમા ગુણ આદરતાં કોધના સર્વથા ત્યાંગ કરવો પડે છે અને વૈર-વિરોધનું તો નામ પણ લેવામાં આવતું નથી. નિત્ય અનુષ્ઠાનમાં વૈરભાવ ત્યાંગ કરવાના જે ઉપદેશ છે તે ભાવનું સમર્થન કરતાં શાંતસુધારસકાર કહે છે કે—

सर्वत्र मैत्रीमुपकल्पयात्मँश्चिन्त्यो जगत्यत्र न कोऽपि रात्रः । कियहिनस्थायिनि जीवितेऽस्मिन्, किं खिद्यसे वैरिधिया परस्मिन्?॥

" હે આત્મન્! તું સર્વ સ્થાનકે મૈત્રી કલ્પી લે અને આ જગતમાં તારા કાઈ પશુ શત્રુ છે એમ ચિંતવીશ નહિ. હે લાઇ! તું તે અહીં કેટલા દિવસ બેસી રહેવાના છે, કે નાહક બીજા ઉપર વૈર રાખીને એદ પામે છે?"

અહીં થાેડા વખત રહેવું છે અને પછી બધું અત્ર મૂકીને ચાલ્યા જવું છે ત્યારે ખેદ શા માટે કરવા ? કાના ઉપર કરવાે ?–આવી છુદ્ધિ ક્ષમા રાખવાથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી મેત્રી ભાવનાનું એક અંગ ક્ષમા છે. એટલા માટે પુષ્યપ્રકાશના સ્તવનમાં તે જ મહાત્માએ કહ્યું છે કે––

સર્વ મિત્ર કરી ચિંતવા સાહેલડી રે, કાઇ ન જાણા રાત્રુ તાે; રાગદ્રેષ એમ પરિહરી સાહેલડી રે, કીજે જન્મ પવિત્ર તાે. ક્ષમા રાખનાર, ઉત્કૃષ્ટ મૈત્રી ભાવ રાખનાર, વૈરી ઉપર પણ સમભાવ રાખનાર ગજસુકુ- માળ, મેતાર્ય; ખંધક મુનિ, ચિલાતીપુત્ર, વીર પરમાતમાં, અચ્ચંકારી લટ્ટા વગેરે અનેક દેશાંતો શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. શ્રી વીર પરમાત્માંને તો પોતાને દુઃખ દેનાર દુઃખી થશે એ વિચારથી નેત્રમાં આંયુ આવી ગયાં. મૈત્રી ભાવનાનું આ ઉત્કૃષ્ટ દેશાંત છે. પંડિત પુરુષો आत्मवत सर्वभृतेषु सर्व प्राष्ट्रीओ ने પોતાના આત્મા જેવા જાણી તેને કાઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ દેતા નથી, એટલું જ નહિ પણ બીજાના દુઃખે દુઃખી થાય છે અને બીજાને દુઃખમાંથી દ્વર કરાવવા માટે પોતાની પાસે જે કાંઇ હોય તેના વ્યય કરવામાં આંચકા ખાતા નથી અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે:-

अष्टादशपुराणानां, सारात्सारः समुद्धृतः । परोपकारः पुण्याय, पाषाय परपीडनम् ॥

" સર્વ શાસ્ત્રોના-અઢાર પુરાજુના-ખેંચી કાઢેલા સાર એ જ છે કે પરાપકાર (પારકાતું ભલું કરવું) એ જ પુષ્ય અને પરને પીડા કરવી એ જ પાપ."

અને તેથી વરોવकારાય सतां चिभूतय: સજજત માણુસને જે માનસિક,શારીરિક કે આર્થિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે હંંમેશાં બીજા પર ઉપકાર કરવા માટે જ હોય છે, તેઓ ધનથી માજશોખ માણતા નથી કે સ્થૂળ વિષયસુખામાં આનંદ પામતા નથી, પણુ બીજા જીવોને સુખી કરવા અને તે માટે પાતાનું દરેક પ્રકારનું સંપત્તિઅળ વાપરવું એ જ સંપત્તિપ્રાપ્તિના હેતુ સમજે છે.

મૈત્રીભાવ સર્વ પ્રાણીએા ઉપર રાખવા, પાતા ઉપર ક્રોધ કરનાર તરફ પણ તે જ ભાવ રાખવા અને કહી રાખી ન શકાય તો બીજા પર ગુસ્સે ન થતાં પાતાથી કર્મસ્થિતિ વિચારી તેના પર જ એદ કરવાે અને નવીન કર્મખંધ તેવા પ્રકારનાે ન થાય તે માટે **જાગૃ**તિ રાખવી. મૈત્રીભાવ રાખવાનું અનેક શાસ્ત્રકારા કહે છે, પરંતુ જૈન શાસ્ત્રકારની વિશેષ ખૂળી એ છે કે તેમના મૈત્રીભાવ પાતાના ધર્માનુચાયીઓમાં જ પર્યાપ્ત થતા નથી, પરંતુ તે આખી દુનિયામાં સર્વ મનુષ્યા તરક એકસરખી રીતે લાગુ પહે છે અને તેમાં વર્ષ, જ્ઞાતિ કે ધર્મના લોદ નથી; એટલં જ નહિ પણ તે તિય'ચ-જનાવરા, પક્ષીએા તથા જળચર–તરક પણ પાતાના રક્ષણશીલ હાથ લંખાવે છે; એથી પણ આગળ વધીને તે એકેન્દ્રિય, દ્રી દ્રિય, ત્રીંદ્રિય અને ચતુરિ દ્રિય સુધી પણ જાય છે. નાનામાં નાના જીવને કાૈઈ પણ પ્રકારતું દુઃખ દેવું એ મૈત્રીભાવથી વિરુદ્ધ છે અને પંચેન્દ્રિય મતુષ્ય અને તિર્ય'ચ તરફ વધારે લાગણી રાખવી એવો સાથે સાથે ઉપદેશ છે. જૈન શાસકારા વૈર વિરાધ શમાવવાના ઉપદેશ આપે છે, તે મૈત્રીભાવનું કારણ છે; પણ તેનું સાધ્યબિંદુ તેા સર્વ જીવા તરફ હિત્યુહિ રાખવામાં છે અને તેથી જ સદ્યસ્ત जीवरासिस्स એ ગાથા કહેવામાં આવી છે. આ મૈત્રીભાવ સમતાન' અ'ગ છે અને વધારે વિસ્તારથી જેમ જેમ તેના પર વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ તે ગુણના વિષયનું ક્ષેત્ર વધારે વિસ્તીર્ણ થતું જાય છે. તે સાથે આંન દમાં પણ તે તે જ પ્રમાણમાં વધારા બતાવ્યા કરે છે. એ ગુણની ભાવના ખરાખર સમજી મનન કરવાથી અનેક પ્રકારના લાલાે થવાના સ'લવ છે એમ અનુ-ભવીઓ કહી ગયા છે. (૧૩)

द्वितीय प्रभाद सावनानुं स्वरूप

अपास्ताशेषदोषाणां, वस्तुतत्त्वावलोकिनाम् । गुणेषु पक्षपातो यः, स प्रमोदः प्रकीर्त्तितः ॥ १४॥ (अनुष्डुप्)

" જેમણે સર્વ દોષા દૂર કર્યા છે અને વસ્તુતત્ત્વને જેઓ જોઇ રહ્યા છે તેઓના ગુણુ ઉપર પક્ષપાત* તે **પ્રમાદ** ભાવના કહેવાય છે." (૧૪)

વિવેશન—જે મહાન પુરુષોએ પાતાના સર્વ દાષાને મહાન પ્રયાસ કરીને દ્વર કર્યા છે, એટલે જેઓના કોધ, માન, માયા, લાભ, રાગ, દ્વેષ વગેરે મહાન દાષાના નાશ થઈ ગયા છે અને જેઓ વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર સમજે છે, એવા મહાત્મા પુરુષાના ગુણ તરફ બહુમાન રાખવું તે પ્રમાદ કહેવાય છે.

અનેક ઉપસર્ગ સહન કરી, આત્મવીર્ય ફારવી દુનિયામાં જે અસાધારણ સદ્દગુણા કહેવાય તે પ્રાપ્ત કરનારા શ્રી વીતરાગ મહારાજાએ!ને ધન્ય છે! તેઓશ્રીએ પાતાનાં સર્વ કર્મોના ક્ષય કરી જિનનામને સિદ્ધ કરી ખતાવ્યું છે. વળી, આ દુનિયામાં અનેક સાધુ મહાત્માંએ। થર્ધ ગયા છે, જેઓએ પરાપકાર માટે પાતાના પ્રાણની પણ દરકાર કરી નથી. દુનિયા ઉપર ઉપકાર કરવાના હેતુથી અનેક ગ્રંથા લખી, ઉપદેશ આપી વસ્તુસ્વરૂપનું ભાન કરાવ્યું છે અને તે માટે તેએ એ પાતાના નામની કાંઇ પણ દરકાર કરી નથી. વળી. અત્યારે પણ અને ક સાધુ-મુનિરાજો ઉપદેશ દઈને અન્ય જીવો ઉપર ઉપકાર કરી રહ્યા છે અને પાતાના કર્મના ક્ષય કરવામાં પણ અસાધારણ પ્રયાસ કર્યા કરે છે. એવા સાધુઓને ખરેખર ઘન્ય છે ! ધીર્ય ગુણ રાખી પાતાનાં સ્થિતિ અને સંચાગ અનુસાર ધર્માનુષ્ઠાન અને પરાપકાર કરનારા આનંદ, કામદેવ વગેરે શ્રાવકા અને સ્ત્રીજાતિને પ્રશંસાપાત્ર કરનાર સુલસા વગેરે શ્રાવિકાઓ, જેમને શ્રી વીર પરમાત્મા પણ ધર્માલાભ કહેવરાવતા હતા, એવાં શ્રાહરત્નાને ધન્ય છે! સંતાષ, સત્ય, અનુક પા, નમ્રતા, વિનય, દાક્ષિષ્ય, દાન વગેરે અનેક ગુણાથી અલ કૃત નરવીરા બહુ થઈ ગયા છે અને કાેઇ કાેઇ અત્યારે પણ પૃથ્વીને શાભાવે છે, એ સર્વને ધન્ય છે! મહાત્મા પુરુષોનાં ચરિત્રા અથવા જીવનવૃત્તાંતા વાંચી અથવા સાંભળી મનમાં તેઓના ગુણ માટે ખહુમાન લાવવું એ પ્રમાદ ભાવના છે. એક ગુણ જે સર્વારી પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તાે સર્વ ગુણા તેના પછવાડે શ્રેણીબહ આવી જાય છે એ સિહ નિયમ છે. અને ગુણ પ્રાપ્ત કરવાના સિદ્ધ ઉપાય એ છે કે જે મહાત્મા પુરુષાએ તે ગુણા પ્રાપ્ત કર્યા હાય તેઓની ભાવના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હુદયમાં ગાઠવવી. એવી રીતે ભાવના રાખવાથી ગુણ પર રાગ થાય છે અને તે ગુણા ન હાય તા પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા થાય છે; અને જરા વીર્ય ફારવવાથી તે

બહુમાનની લાગણી અથવા મનના આન'દ, તરફદારી,

ગુણા પ્રાપ્ત પણ થાય છે અને ભાવના ભાવની વખતે જો તે ગુણા પાતામાં હાય છે તો તે ગુણા વિશેષ સ્વચ્છ અને છે. અમુક પ્રાણીને અહુમાન મળે છે એ જોઈ અસંતાષ ન કાવવા અથવા તેના તરફ ઇંચ્ચાં ન કરવી; પરંતુ તેના ગુણાત્કર્ષ કરવા એ જ ગુણુ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે. આવી રીતે વિચાર કરીને તીથે કર મહારાજના મૈત્રીભાવ, ગજસુ- કુમાળાદિકની ક્ષમા, વિજય શેઠનું બ્રહ્મચર્ય, શ્રીપાળ રાજાનું દાક્ષિણ્ય, સીતાનું સતીત્વ અને રેવતીના ભક્તિભાવ વગેરે તરફ ધ્યાન આપવું અને સ્તુતિ યાગ્ય ગુણાની અને ગુણુ- વાનાની પ્રશંસા કરી જિદ્ધાની અને કાનની અનુકમે ગુણાનુવાદ અને ગુણ શ્રવણથી સફળતા કરવી.

તત્ત્વાર્થભાષ્યકાર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ લખે છે કે " અલ્યુત્થાના દિક વિનય, વંદન, સ્તુતિ, પ્રશંસા, વૈયાવચ્ચ ઇત્યાદિકે કરીને સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપસ્યાથી વિશિષ્ટ મતુષ્યામાં બીજાઓએ તથા પાતે કરેલી પૂજાને લીધે થયેલા મનના આનંદ જે સર્વ ઇંદ્રિયા દ્વારા જણાઈ આવે તે પ્રમાદ ભાવના."

પ્રમાદ ભાવનાની આ વ્યાખ્યામાં પણ મનના આનંદ જ પ્રધાન ભાગ લે છે, પરંતુ વિશેષમાં અત્ર વર્તન પણ સાથે જ ગણવામાં આવ્યું છે.

સાધુ (ઉત્તમ) પુરુષોના નામનું તથા ગુણનું માત્ર રમરણ કરવાથી પણ અનેક લાલ થાય છે, અને જેઓ કર્મનું સ્વરૂપ સમજે છે, તેઓ જાણે છે કે અમુક રમરણથી તેના દઢ સંસ્કાર થઈ જાય છે, તા પછી ગત્યંતરમાં પણ રમરણના વિષય ગુણ જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે પ્રમાદ ભાવનાથી આ ભવ અને પરભવમાં અહું લાલ થાય છે. કાઇની નિંદા કરતી વખતે એક જાતના માનસિક ક્ષાલ થાય છે, તેનું તા અત્ર દર્શન પણ થતું નથી અને ઊલદું પ્રમાદભાવ ભાવતી વખતે જ અપૂર્વ આનંદ થાય છે. સમતાભાવનું એ જ લક્ષણ છે કે તે કરતી વખતે જ નૃતન આનંદ થાય છે અને તે અનુભવથી જ ખરેખરા સમજાય છે. આ પ્રમાદ ભાવના સમતાનું અંગ છે અને એને ભાવવામાં કાઈ પણ જાતના બાદ્યા પ્રયાસ કરવા પડતા નથી. (૧૪)

तृतीय करुषा सावनानुं स्वइप दीनेष्यार्तेषु भीतेषु याचमानेषु जीवितम् । प्रतिकारपरा बुद्धिः, कारुण्यमभिधीयते ॥ १५ ॥ (अनुष्टुप्)

" અશક્ત, દુઃખી, ભયથી વ્યાકુળ થયેલા અને છવિતવ્યને યાચનાર પ્રાણીઓ ઉપર તેઓતું દુઃખ ટાળવાની જે બુદ્ધિ તે કરુણા ભાવના કહેવાય છે." (૧૫)

વિવેશન—અનેક સંસારી જીવા ધન પ્રાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી જ'ગલે જ'ગલ અથવા દેશ-પરદેશ કરે છે, પારકી સેવા કરે છે, અનેક કબ્ટા સહન કરે છે અને આવી રીતે લક્ષ્મી મેળવી વળી પાછા તેના દુરુપયાગ કરી હેરાન થાય છે. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરતી વખતે અનેક રીતે દુઃખી થાય છે, તેનું રક્ષણ કરવામાં તેથી પણ વધારે દુઃખી થાય છે, મુંબઇ બેન્કના અ. ૪

ભૈયાની પેઠે લક્ષ્મી ઉપર ચાંકી કર્યાં કરે છે, તેના વ્યયમાં પણ અનેક રીતે દુઃખી થાય છે, ઉડાઉ માણસ માજિશાખથી શરીર બગા ડે છે, કંજ્સ માણસ બળી બળીને મનને અને મગજને ખાલી કરે છે અને અતિ-વિષયી માણસ વ્યાધિથી દુઃખી થાય છે. વળી, લક્ષ્મી ઉપર દુશ્મન-ચાર તા હંમેશાં ઊભા જ છે. મનુષ્યને માથે રાગ, ભય, મૃત્યુ, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે શત્રુઓ તા નિરંતર જાગતા જ છે અને તે હંમેશાં દુઃખ આપ્યા કરે છે.

ઇતિહાસમાં ભૂમિ ખાતર અનેક રાજાએ લડાઇ કરતા અને હજારા સેનાનીઓ લોહી રેડતા વાંચવામાં આવ્યા છે: મત્સરથી કેસ લડી હજારા લાખાના ખરચમાં ઊતરી જઇ વખત અને પૈસાના નાશ કરનારા સાંભળ્યા છે; લોલથી અનેક પ્રકારનાં અપ્રામાણિક આચરણ અને હલકા પ્રકારના કાવાદાવા કરનારા પ્રાણીઓ અવલાકન-પથમાં આવ્યા છે; કેટલાક પ્રાણીઓ પાંચ ઇંદ્રિયાના વિષયા ભાગવવામાં તલ્લીન થઇ સંસારમાં રાચ્યામાચ્યા રહે છે, એમ દિષ્ટપથમાં આવ્યું છે; કેટલાક પ્રાણીઓ મહા-પાપળંધ કરી અધાગતિમાં જવા યાચ્ય કાર્ય વ્યવહાર ખતાવી તેઓના સંખંધમાં વિચાર કરનારને પણ મહા-ક્લેશ કરાવનારા તરીકે અનુભવ્યા છે. આવી રીતે આખું જગત દુઃખથી વ્યાપ્ત છે. કાઈ શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ ઓળખવાની દરકાર કરતા નથી અને અનાદિ મિથ્યાત્વમાં સખડી રખડ્યા કરે છે; કાઈની મગજશક્તિ, સમજણ કે વિચારશક્તિ જાગૃત થઈ શકે તેવી હાય છતાં પણ હિતાપદેશ સાંભળતા નથી, અને સાંભળીને તે પર વિચાર પણ કરતા નથી. આમ અનેક રીતે દુઃખી હાય છે, દુઃખી દેખાય છે, અથવા ભવિષ્યમાં દુઃખી થવાના એવી પ્રતીતિ થાય છે. આવા પ્રકારના પ્રાણીઓ તરફ કરુણા લાવવી—દયા લાવવી—તે કરુણા ભાવના અથવા કૃપા ભાવના કહેવાય છે.

દુ:ખ અનેક પ્રકારનાં છે, તેનું લિસ્ટ આપવું અશક્ય છે, તેમ જ જરૂરનું પણ નથી. એ સર્વ દુ:ખો માનસિક અને શારીરિક બે પ્રકારનાં હોય છે. બીજી રીતે એના પરકૃત, સ્વકૃત અને ઉભયકૃત એવા પણ વિભાગ થઇ શકે છે. આવાં અનેકરંગી દુ:ખમાંથી છોડાવવાની છુદ્ધિને ત્રીજી ભાવના કહી છે. એ ભાવના ભાવતી વખતે વૃત્તિ બહુ નિમંળ થાય છે. મહાત્મા સાધુઓ અને બીજા અનેક માણસા એક પૈસાની પણ અપેક્ષા વગર આ જગતના પ્રાણીઓને ભવ-ખંધનથી છાડાવવા પ્રયાસ કરે છે, તે આ ભાવનાને પરિણામે છે. અને આ ભાવનાચુક્ત લાગણીથી પાતાના જાતિભાઇ, દેશભાઈ અથવા મનુષ્યમાત્રનું દુ:ખ દ્વર કરવા પ્રયાસ થય છે. તીર્થ કર મહારાજને પૂર્વ ભવમાં સર્વ જીવને શાસનરસીઓ બનાવવાની ઇચ્છા થાય છે, તેમાં મૈત્રીભાવ સર્વ જીવ આશ્રયી લાગુ પડે છે, તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા: પરંતુ ભગવાનને પ્રેરણા કરનાર ભાવના તો કરુણા જ છે, આ જગતના જીવોને દુ:ખી જોઈ, દુ:ખનું સ્વરૂપ અને તેથી પીડા પામતા લોકોને જોઈ ને તેઓને દુ:ખમાંથી છોડાવવાની તીત્ર ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે અને આ ભાવના ભાવતાં જ તેઓ તીર્થ કરનામકર્મનો અંધ બહુધા કરે છે. રામ કેપી જાય તેવા ઉપદ્રવા કરનાર સ:ગમ

ઉપર લગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીની કેવી ઉત્કૃષ્ટ કરુણા! પાતાને કષ્ટ થયું એ વાત તા તેમના મનમાં પણ આવી નથી, પરંતુ પાતાના સંઅધમાં આવનાર બિચારા આ જવ દુઃખી થ**શે,** એ વિચારથી જ કરુણા આવી અને તેથી આંખમાં પાણી આવી ગયાં!

કરુણા ભાવના ભાવનારની દિષ્ટ ખહુ (વશાળ રહે છે. તે आत्मवत् सर्वभूतेषु— પોતાના જેવા સર્વ પ્રાણીઓને—દેખે છે અને બીજાને દુઃખી જોઇ તેનું મન દગ્ધ થઈ જાય છે; તેઓને દુઃખમાંથી કેવી રીતે છોહાવવા, તેના વિચાર તેને ઉપરાઉપર આવવા માંડે છે. રોક્સપિયર એક જગ્યાએ (Merchant of Venice ના નાટકમાં) કહે છે કે "કરુણા ખેવડા આશીર્વાદ છે, તે આપનાર અને લેનાર બન્નેને રાજી કરે છે" આ હડીકત બહુ વિચારવા લાયક છે. પૈસામાં એકના લાભ ને બીજાનું નુકસાન એમ પ્રાયે બને છે, પરંતુ કરુણામાં તા બન્નેને લાભ જ થાય છે. કરુણા કરતાર પારકાનાં દુઃખને દૂર કરવાના ઉપાય મનમાં ચિતવે છે, તે પ્રાણી પાતે પણ સુખી થાય છે, કારણ કે ખરેખરી લાગણીથી પરાપકાર કરનારને દુઃખ થતું જ નથી. શાંતસુધારસમાં તેથી જ કહ્યું છે:—

परदुःखप्रतीकार-मेवं ध्यायन्ति ये हृदि । रुभन्ते निर्विकारं ते, सुखमायति-सुन्दरम् ॥

" જે પ્રાણી એ રીતે બીજાના દુઃખના ઉપાય હુદયમાં વિચારે છે તે પરિણામે સુંદર અને વિકાર વગરનું સુખ મેળવે છે."

આવી બુલ્થી સુખ મળે છે અને તે પણ પરિણામે સુંદર સુખ મળે છે. સાધારણ સુખ તો ક્ષણિક અને પરિણામે દુઃખ કરનાર હોય છે, પણ આ તો પરિણામે પણ સુદર છે અને વળી તે સુખમાં વિકાર પણ કાઈ પ્રકારના હોતા નથી. આ ભાવના ઉપર બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. ઘણા પ્રાણીઓ પોતાનું ભરણપાષણ કરવામાં જ જીવનની સફળતા માને છે, પરંતુ પરાપકારી પુરુષો કહે છે કે "કાગડા કે ઢાર પણ પેટ ભરે છે. મનુષ્યજીવનની ઉત્તમતા ખરેખરી એમાં જ છે કે સંસારના સર્વ સંખધ્યી જરા ઊંચા આવી, સ્વને મૂહી જઈ પરાપકારપરાયણ જીવન કરવું." પરાપકારની વ્યાખ્યા ટુંકી નથી, કારણ, તેની હદ નથી. પોતાની સ્થિતિ, શક્તિ, સંયોગાદિ અનુસારે આત્મ-વ્યતિરિક્ત પ્રાણીઓને ઉપયોગી થઈ પડવું, એ પરાપકાર છે અને કરુણા ભાવનાનું એ મુખ્ય પરિણામ છે. એ ભાવના રાખવાથી અનેક પ્રાણીઓ સંસારસમુદ્ર તરી ગયા છે, એવું શાસ્ત્રમાં વાંચીએ છીએ અને ઇતિહાસમાં પણ પરાપકારી જીવના બહુ મળી આવે છે. (૧૫)

ચાથી માધ્યસ્થ્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ

क्रूरकर्मसु निःशङ्कं, देवतागुरुनिन्दिषु । आत्मश्रंसिषु योपेक्षा, तन्माध्यस्थ्यमुदीरितम् ॥ १६ ॥ (अनुष्टुप्)

" કાઈ પણ પ્રકારના આંચકા વગર ફૂર કર્મ કરનારા, દેવ અને ગુરુની તિંદા કરનારા

અને આત્મશ્લાઘા કરનારા પ્રાણીએા તરફ ઉપેક્ષા તે માધ્યસ્થ્ય (અથવા ઉદાસીનતા) ભાવના કહેવાય છે." (૧૬)

વિવેચન—દુનિયામાં અનેક પ્રકારની વિચિત્ર પ્રકૃતિઓનાં પ્રાણી હોય છે : કોઇ પ્રાણીઓ નિરંતર કુર કૂત્યા કરવામાં માજ માને છે; કાઇ અસત્ય બાલી બીજાને છેતરવામાં સંતાય માને છે; કાઈ ચારી કરી પરધન હરણ કરે છે; કાઈ અપ્રામાણિકપણે ધનસંચય કરે છે; કોઇ પૈસા એકઠા કરે છે; કાેઇ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત રહી ધન, શરીર અને કીર્ત્તિના નાશ કરે છે; કાઇ ક્રોધ કરી વાર વાર આવેશમાં આવી જાય છે; કાઇ જાતિ, કુળ, ખળ, તપ, અશ્વર્ય, વિદ્યા વગેરેના અહંકાર કર્યા કરે છે; કાઇ પ્રપંચયુક્ત કાર્યો કરીને શક્તિના દુરૂપયાગ કરે છે; કાેઈ કરાેડા રૂપિયા મેળવવા પ્રયાસ કર્યા કરે છે; કાેઈ પારદી નિ'દા કરી વચનને માર્ગ આપે છે; કાેઇ ધમાધમ કરવામાં માજ માને છે; કાેઇ પરજીવના વિનાશ કરી નીચ મનાવિકારાને તૃપ્તિ આપે છે; કાઇ દેવ-ગુરુની નિંદામાં જ જીવનનું સાકૃલ્ય સમજે છે—આવાં આવાં પાપક્ત્યામાં આનંદ માનનારા ઘણા પ્રાણીઓ જેવામાં આવે છે. સંસારતું સ્વરૂપ થાડું સમજાયું હાય તેવા પ્રાણીઓને પણ આવી અધમ પ્રકૃતિના માણસા તરફ વધતા-ઓછા ક્રોધ આવી જાય છે; કારણ કે પાપ અને પાપી સામાન્ય રીતે જનસમુદાયના તિરસ્કાર પાતાની તરફ ખેંચી લે છે. જૈનશાસકાર કહે છે કે "આવા જીવા તરફ પણ તારે ક્રાંધ કરવા નહિ." સાંસારિક સ્વાર્થને અંગે પણ ક્રોધ તો સર્વથા ત્યાજ્ય જ છે, પરંતુ આવી રીતે પણ ક્રોધ કરવા તારે કાંઇ કામના નથી. હે ભાઇ! તું વિચાર કર કે આવા પ્રકારના માણસા ઉપર ક્રોધ કરવાથી તને શા લાભ છે ? સર્વ જીવા પાતપાતાનાં કર્માનુસાર કાર્યો કરે છે, તેમના ઉપર ક્રોધ કરવા એ તદ્દન નિર્હેતુક છે; કારણ કે તારા ક્રોધથી કાંઈ તે પ્રાણીએ પાપ-કત્યાથી પાછાં હઠવાનાં નથી. જીવને જ્યારે પાપાનુઅ'ધી પાપ અથવા પાપાનુઅ'ધી પુષ્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે દુઃખ અથવા સુખના અનુભવ કરતાં અનુક્રમે ઉપર ખતાવ્યાં તેવાં કૃત્યા કરવાનું સૂઝે છે, એ કર્મનું શાસન છે. જો તેઓને સારે માર્ગ ચઢાવવાની તારામાં શક્તિ હાય તા તે દ્વારા તું તેઓને સમજાવ, તેઓને ઉપદેશ આપ, તેઓ તરફ તારી હિત્પુદિ છે એમ જણાવી દે; પણ જે તારામાં તેવી શક્તિ ન હેાય તાે તું તારું સંભાળી રાખ, તે' કાંઈ આખી દુનિયાને સુધારવાના કાેન્ટ્રેકટ લીધા નથી. પ્રયત્ન કરીને જીવને સારે રસ્તે ચઢાવવા તેના કરુણા ભાવનામાં સમાવેશ થાય છે;* પરંતુ જ્યારે તે રસ્તા તારે માટે ખુલ્લા ન હોાય એટલે તારામાં પરાપદેશ કરવાથી શક્તિ ન હાય અથવા ગમે તેટલા ઉપદેશ કરતાં પણ સામા જીવ તેના મહા-પાપાદયથી સારે રસ્તે આવી શકતા નજ હાય તા પછી તારે તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ વધારે ઉચિત છે. કેટલાંક પ્રાણીએા તત્ત્વનું સ્વરૂપ ન સમજે

^{*}સર્વ જીવા તરફ મૈત્રીભાવ રાખવા એ પ્રથમ પદે છે; તેમાં પણ જે જીવા દુઃખા હાેય તેમને દુઃખમાંથી છાડાવવા વિચાર કરવા તે કરણા ભાવ છે. પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ હિત થવાના સંભવ ન રહે ત્યારે ઉદાસીનતા રાખવાની છે. પ્રમાદ ભાવના જુદા વિષય તરફ જાય છે.

તેવાં હોય છે અને કેટલાંકે ન સમજવાના નિર્ણય કરેલા હાય છે. આવાં પ્રાણીઓ તરક ઉપેક્ષા રાખવી એ વધારે સારું છે. એથી એ પ્રાણી પાતાનાં પાપકૃત્યામાં વધારે ચુસ્ત થતા નથી અને તારી સાથે વિરાધ ન થયા હાય તો કોઇ દિવસ પણ તારાથી સુસાધ્ય રહે છે. એના તરક તું એક વાર પ્રગટપણે તિરસ્કાર ખતાવી દે, ત્યાર પછી આછવિતવ્ય તે તારી વિરુદ્ધ જ રહે છે. વળી, એવા હલકા જીવા પર કોધ કરવા એમાં તને લાભ નથી. પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત કોધ ઉચ્ચ સ્થિતિએ સર્વથા ત્યાંગ કરવા યાગ્ય છે. તેટલા માટે શ્રીમદ્દ યશા-વિજયજી મહારાજ દ્રેષની સજ્ઝાયમાં કહે છે કે " રાગ ધરીજે છહાં ગુણ લહીએ, નિર્ગણ ઉપર સમચિત્ત રહીએ." ગુણવાન ઉપર રાગ અને નિર્ગુણ ઉપર સમચિત્ત રાખવું, એવા અત્ર સ્પષ્ટ ઉપદેશ છે. એના ભાવ પ્રગટ છે તેથી વિશેષ ઉલ્લેખની જરૂર રહેતી નથી, પરંતુ એ વૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની અહુ જરૂર છે, તેથી સમતાના અલ્યાસીનું એ તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ કહે છે કે '' માધ્યસ્થ્ય ભાવના સાંસારિક પ્રાણીઓને વિશ્વાંતિ લેવાનું સ્થાન છે." આ જગતના જીવા ભિન્ન ભિન્ન કર્માએ કરીને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળા જણાય છે, તેથી સર્વની ચેષ્ટા એકસરખી હોતી નથી, હોઇ શકે પણ નહિ; ત્યારે સમજુ માણસોએ કોના પર ગુસ્સે થવું અને કેતના પર સંતુષ્ટ થવું ? તીર્થ કર મહારાજ શ્રી વીરપ્રભુએ મિથ્યા બાલનાર પાતાના જમાઈ જમાલિને પણ રાકવા માટે બળાત્કાર કર્યો નહિ. આટલા ઉપરથી જણાય છે કે તીર્થ કર મહારાજ અનંત વીર્ય વાળા હોય છે છતાં પણ બળાત્કારથી ધર્મ પ્રવર્તાવતા નથી, પણ શુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશ જ આપે છે. આટલા માટે હૃદયમાં સમતા રાખવી અને મનાવિકારને વશ થઈ જવું નહિ.

ઘણી વખત બોજા પ્રાણીને હિત કરવાના હેતુથી આ જીવ કલેશ પામે છે અને કેટલીક વાર ખાટી ચિંતા કર્યા કરે છે. કાર્ય કરવું તે ઠીક છે, પરંતુ તેની ચિંતા નકામી છે; કારણ કે સામા પ્રાણીને કર્મ વિવર કચારે આપશે તે બાબતમાં આપણું અજ્ઞાન હાવાથી આપણે દરેક કાર્યમાં સફળ થઈ શકીએ નહિ. વળી, ફળ શું થશે તે સંબંધમાં ચિંતા કરવાના આપણે અધિકાર પણ નથી. એવી જ રીતે અસત્ય બાલનાર કે અપ્રામાણિક આચરણ કરનાર ઉપર ક્રેષ કરવા નકામાં છે; કારણ કે બન્નેને તેથી તો લાભ જ નથી. હિતાપદેશ ન સાંભળનાર ઉપર પણ ક્રેષ ન કરવા; વિચારલું કે હજા તેની સ્થિતિ પાકી નથી. દેવ, ગુરુ કે ધર્મની નિંદા કરનાર ઉપર કોધ થાય એ તો આપણે અનુભવીએ છીએ; ઇતિહાસમાં પણ અનેક દેશંતો છે. શાસ્ત્રકાર તેની પણ અમુક હદે ના પાડે છે. તું બની શકે તો તેઓને શુહ સ્વર્પ સમજાવ, પછી શું થાય છે તે જો. જો ન સમજે તો તારા પ્રયાસ નિષ્ફળ થયા છે એમ સમજીશ નહિ. તેં તો તારી કરજ બજાવી છે. તું પછી વિચારજે કે એ બિચારાને હજા રખડલું બાકી હશે, તેથી સાચા માર્ગ દેખાતા નથી. આ રેખા તું નિરંતર ધ્યાનમાં હજા રખડલું બાકી હશે, તેથી સાચા માર્ગ દેખાતા નથી. આ રેખા તું નિરંતર ધ્યાનમાં

રાખજે, એથી તને નાસીપાસી પણ થશે નહિ અને શાંતિ જળવાઇ રહેશે. શ્રી શાંતસુધા-રસમાં કહ્યું છે કે:—

> तस्मादोदासीन्यपीयृषसारं, वारंबारं हन्त सन्तो लिहन्तु । आनन्दानामुत्तरङ्गत्तरङ्गेर्जीवद्भिर्यद्भुज्यते मुक्तिसीख्यम् ॥

"એ રીતે ઉદાસીનતા એ અમૃત છે અને સતપુરુષા એ અમૃતને વારવાર સ્વાદ લે છે; એવા આનંદના ઉચ્ચતર ગાે વડે જીવનારાઓ આ જન્મમાં મુક્તિસુખને લાેગવે છે."

આ ભાવનાથી પુરુષાર્થ કરવાને પ્રતિઅંધ થતા નથી, પણ પુરુષાર્થ કર્યા પછી પરિણામે નિષ્ફળતા મળે ત્યારે કેટલીક વાર સામા પ્રાણી પર જે કષાયયુક્ત ઉગ્ર લાગણી થાય છે તેને કાળમાં રાખવાના આ ભાવનાના વિષય છે.

મૈત્રી, પ્રમાદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ધર્મધ્યાનની ભાવના છે. એ ભાવના ભાવનાથી જીવ આત્ત-રીદ્રધ્યાનમાંથી મુક્ત થઈ ધર્મધ્યાનમાં આવે છે. આ ચાર ભાવના ભાવનાથી મન સ્થિર ઘાય છે અને સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ ભાવના ભાવતાં મનમાં અનિર્વચનીય આનંદ થાય છે એ આનંદને સરખાવવા માટે સ્થળ સ્ષ્ટિમાં કાઈ પણ પદાર્થ નથી. એ ચારે ભાવના, અગાઉ જણાવ્યું તેમ, સમતાનાં અંગ છે અને સમતાને સ્થિરકરનારછે. શાંતરસના ખપીએ આ ભાવનારૂપ જળનું વારંવાર પાન કરવું. અભ્યાસ પડ્યા પછી રસ્તો સરલ થઇ જશે. અત્ર ચારે ભાવનાનું સંક્ષિપ્ત સ્તરૂપ ખતાવ્યું છે; વિશેષ સ્વરૂપ જાણવાની જિજ્ઞાસા હોય તેમણે અન્ય બ્રંથામાંથી તેનું સ્વરૂપ જોઈ લેવું. બાકી, એનું ખરું સ્વરૂપ તો એ ભાવના ભાવવામાં આવશે ત્યારે જ અનુભવમાં આવશે. એ ભાવના ભાવતાં શરૂઆતમાં તો મનઃક્ષેત્ર કદાય સંકાચવાળું લાગશે, પણ ધીમે ધીમે તે વિસ્તૃત થતું જશે. (૧૬)

सभतानुं थीलुं साधन : धन्द्रियना विषये। पर सभता चेतनेतरगतेष्वखिलेषु स्पर्शस्परवगन्धरसेषु । साम्यमेष्यति यदा तव चेतः, पाणिगं शिवसुसं हि तदात्मन् । ॥१७॥ (स्वागतावृत्तः)

"હે ચેતન! સવ' ચેતન અને અચેતન પદાર્થામાં રહેલા સ્પર્શ, રૂપ, રવ(શબ્દ), ગધ અને રસમાં તારું ચિત્ત સમતા પામશે. ત્યારે માેલનું સુખ તારા હાથમાં આવી જશે." (૧૭)

વિવેચન—સમતાના પ્રથમ સાધન તરીકે ચાર સમક્તિ ભાવના કહી. હવે ખીજીં સાધન ઇન્દ્રિયના વિષયો પર સમસાવ રાખવાનું છે તે કહે છે. ઓ, પુત્ર વગેરે ચેતન પદાર્થો અને શય્યા, વસાદિ અચેતન પદાર્થો, એ બન્નેને અંગે અનેક પ્રકારના સ્થૂળ વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે. કામળ સ્પર્શથી સુખ અને કકેશ સ્પર્શથી દુઃખ થાય છે. તેમ જ રૂપવાન સ્ત્રી કે વસ્તુ જોઈને પ્રેમ આવે છે અને કુરૂપ જોઈને દ્રેષ થાય છે, તેવી જ રીતે સુગંધ તરફ નાસિકા આકર્ષાય છે અને દુર્ગંધથી માં મરડાય છે, તથા મિષ્ટ પદાર્થના સ્વાદ કરતાં જિદ્યામાં પાણી છૂટે છે, ત્યારે અનિષ્ટ પદાર્થ ખાતાં માં બગડે છે; સુસ્વર ધ્વનિ

સાંભળી કાન મંડાય છે, ત્યારે કુરવર સાંભળી કાનમાં આંગળીઓ નાખવામાં આવે છે. આ પાંચ ઇંદ્રિયાના ત્રેવીસ વિષયા છે. એ સર્વ વિષયા તરફ જ્યારે તને સમભાવ થશે, એટલે સારું કે ખરાબ એવા કાઇ પણ પ્રકારના ભેદ તારા મનમાં થશે નહિ, ત્યારે માંક્ષસુખ તારા હાથમાં આવી જશે. આ પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયા આ જીવને ખહુ છેતરે છે અને સંસારમાં રખડાવનારા પણ ખરેખરા તેઓ જ છે. નીતિશાસ્ત્રકારા કહે છે કે:—

इह हि मधुरगीतं नृत्यमेतद्रसोऽयं, स्फुरति परिमलोऽयं स्पर्श एष स्तनानाम् । इति हतपरमार्थेरिनिद्रयैर्श्वास्यमाणः, स्विहितकरणधूर्तेः पश्चभिर्वश्चितोऽस्मि ॥१

''આ મધુર રીતે ગવાયેલું ગાયન, આ નાચ, આ રસ; આ સુગ'ધી, આ સ્તનાેનાે સ્પર્શ—આવી પરમાર્થને હણનારી ઇંદ્રિયાે, જેઓ સ્વહિત સાધવામાં ધૂર્વ છે, તે પાંચેથી હું સંસારમાં પરિભ્રમણ કરું છું અને તેઓથી ખરેખરાે છેતરાઉં છું."

આ પાંચે ઇંદ્રિયા ઉપર અથવા વસ્તુતઃ પાંચેના વિષયા ઉપર રાગદ્વેષ ન રાખવા એ માક્ષપ્રાપ્તિના ઉપાય છે. માક્ષપ્રાપ્તિના ઉપાય રાગદ્વેષના ત્યાગ જ છે, કારણું કે કષાય, સંસારમાં રખડાવનાર છે અને જેનું સ્વરૂપ આગળ સાતમા અધિકારમાં વિસ્તારથી અતાવ્યું છે, તે સર્વ રાગદ્વેષથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે ઇંદ્રિયાના ક્ષણિક સુખમાં આનંદ ન માનતાં તેના ત્યાગથી માક્ષનું અવિશ્લિક્ત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેના ખ્યાલ લાવી તેમાં પ્રથાસ કરવા એ સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું અને તે દ્વારા પરંપરાએ અવ્યાખાધ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું પરમ સાધન છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. તેટલા માટે શ્રી સિંદ્રરપ્રકરમાં કહે છે કે ''હે સાધુ! તું ગમે તેટલા મોનવત ધારણ કર, ઘરના ત્યાગ કર, આચારના અલ્યાસ કર, વનમાં ગમન કર, તીવ તપસ્યા કર, પણ જ્યાં સુધી કલ્યાણવનને ભાંગી નાખનાર મહાવાયુ સમાન ઇંદ્રિય-સમૂહનો તે પરાજય કર્યો નથી, ત્યાં સુધી રાખમાં રેડેલા ઘીની જેમ સર્વ વૃથા સમજવું." તેમ જ શરૂઆતમાં જ ત્યાં કહ્યું છે કે ઇંદ્રિયના સમૂહના પરાજય કરવાથી કલ્યાણ પ્રાપ્ત થયે છે. જે ઇંદ્રિયનું સુખ ક્ષણિક છે તેને કખજમાં રાખી તેના વિષયોથી થતાં સુખદુ:ખ પર સામ્યભાવ રાખવો એ અત્ર ઉપદેશ છે. સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું આ બીજી સાધન થયું. (૧૭)

આત્મશિક્ષા-વિચાર કરવાની જરૂરિયાત સમતાપ્રાપ્તિનું ત્રીજી સાધન

के गुणास्तव यतः स्तुतिमिच्छस्यद्भुतं किमकृथा मद्वान् यत् । कैर्गता नरकभीः सुकृतैस्ते, किं जितः पितृपतिर्यद्चिन्तः ॥ १८॥ (स्वागतावृत्त)

" તારામાં કયા ગુણે છે કે તું સ્તુતિની ઇચ્છા રાખે છે ? તે' શું માે હું આશ્ચર્યકારી કાર્ય કર્યું છે કે તું અહંકાર કરે છે ? (તારાં) કયાં સુકૃત્યાથી તારી નરકની બીક મટી ગઇ છે ? તેં શું યમને જીત્યા છે કે જેથી તું ચિંતા વગરના થઇ ગયા છે ? (૧૮)

૧. સિંદૂરપ્રકર, શ્લાક ૭૧. ૨. એજન ધ્લાક ૬૯, ૫ંક્તિ ચાથી.

્વિલેચન—સમતાપ્રાપ્તિનું ત્રીજું સાધન વસ્તુસ્વરૂપ**ની અને આત્મસ્વરૂપની** વિચારણા છે. જ્યારે આત્મા શું છે અને તેના અને પુદ્દગલના સંખ'ધ કેવા છે ? કથાં સુધી ચાલે તેવા છે? વગેરે બાબતના વિચાર ચાલ્ય રીતે કરવામાં આવે ત્યારે મનમાં શાંતિ થાય છે અને નકામા વ્યવસાય ઘટી જાય છે. સમતાપ્રાપ્તિનું આ ઉત્કૃષ્ટ અંગ છે, એ અંગના સમર્થનમાં આ અધિકારના હવે પછીના ઘણા શ્લોકા છે અને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર આ વિષયને જ પુષ્ટિ આપે છે. અનેક પ્રકારે વસ્તુસંબંધ એાળખવાના અત્ર પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા છે. તે પર ધ્યાન રાખી વિચારણા કરવાની બહુ જ જરૂરિયાત છે. જ્યાં સુધી ચાેગ્ય વિચારણા કરવામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી જ આ જુવ પાતાની શક્તિના વ્યર્થ વ્યય કરે છે. તેથી આરમવિચારણા કરવી એ બહુ જ ઉપયાગી છે. હકીકત એમ છે કે આ જીવ આકાશના તારાઓ અને દેવતાનાં વિમાનાના વિચાર કરે છે, દૂર દેશમાં શું છે તે જેવા જાય છે અને પાતાની અપ્તરંગી જિજ્ઞાસાને વિવિધ રીતે તૃપ્ત કરે છે; પરંતુ પાતે કાેેે છે? પાતે શ કરે છે ? શા માટે કરે છે ? તેના અર્થ શું છે ? તેનું પરિણામ શું છે ? તે સમજતા નથી, સમજવા યત્ન કરતા નથી, સમજવાની જિજ્ઞાસા જાગૃત કરતા નથી; પરંતુ ઊંચે આકાશમાં જોતાં કુવામાં પડનાર જયાતિથીની પેઠે તે ભૂલ ખાય છે, બીજે દોડવા કરતાં અનેક આ શ્રાર્યનું ધામ પોતે કાેેે છે? વિધવ્યવસ્થામાં પાતે કઈ જગ્યા રાકે છે? કર્મ અને ભવસ્થિતિના કાયદા પાતાને કેવી રીતે લાગુ પડે છે ? તેનાથી છૂટવાના ઉપાય શું છે ? એ સંઅધમાં વિચાર કરવાની અહું જ જરૂર છે. આત્મિક વિચારણા તરફ અત્ર તેનું ધ્યાન ખેં ચવામાં આવે છે.

હે ચેતન! બીજ માણુસા તારાં વખાણુ કરે, તારી સ્તુતિ કરે, એ સાંભળવાની તું ઇચ્છા રાખે છે; પણ તારામાં ગુણા કયા છે? શ્રી મહાવીરસ્વામી જેવા તપસ્વાગુણ, ગજ-સુકુમાળ જેવા સમાગુણ, શ્રીપાળ મહારાજા જેવું દાક્ષિણ્ય, સ્કંદક મુનિ જેવી સમતા, વિજયશેઠ જેવું બ્રહ્મચર્ય, બાહુબળી જેવા મદત્યાગ, હેમચંદ્રાચાર્ય, હરિભદ્રસૃરિ કે યશાવિજયજી જેવું શ્રતજ્ઞાન વગેરે ગુણા તારામાં હાય અને પછી તું સ્તુતિની ઇચ્છા રાખતા હાય તો તે ઠીક ગણાય, પરંતુ તારામાં તે કાંઈ નથી, છતાં શા ઉપર તું વખાણુ મેળવવા માગે છે? વળી હે લાઈ! તેં શું માહું અદ્ભુત કામ કર્યું છે કે તું ઊંચી નજર રાખીને આભમાનમાં તણાતા જાય છે? જે વેશ્યાના ઘરમાં બાર વર્ષ રહી અનેક વિષયમુખ ભાગવ્યાં, તે જ વેશ્યાના ઘરમાં ખાર વર્ષ રહી અનેક વિષયમુખ ભાગવ્યાં, તે જ વેશ્યાના ઘરમાં, તે જ વેશ્યાની પ્રાર્થના છતાં, ચાર માસ સુધી અડગપણુ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર શ્રી સ્થૂલિલદ્ર મહારાજ જેવું અથવા તો છ ખંડ સાધનાર ચક્રવર્તી જેવું કાંઈ મહાન કામ કરીને અહંકાર કરતો હો તો જરા વાસ્તવિક લાગે, પણ તું તો નકામાં ખોટો ખોટો અક્ષ્કડ થઈ ને ચાલે છે, તેનું કારણ તું વિચાર કરીને અમને સમજાન વળી, હે અંધુ! તે ઘાર તપસ્યા, દેશવિરતિ, સર્વવરિતિ, ચૈત્યપ્રતિષ્ઠા, તીર્થયાત્રા, સંઘભક્તિ, સુપાત્ર દાન વગેરે કયાં મહાન કાર્યો કરી નાખ્યાં છે કે તારે નરકમાં જવાની બીક મટી ગઈ છે?

જેણે આ જીવનમાં કાંઈ મહાન કાર્ય કર્યું હોય તેને તો અહુધા નરકમાં જવાનું હોતું નથી અને તેના જીવનની સફળતા ગણાય છે, પરંતુ તારે તો હજી નરક-નિગાદમાં જવાની બીક જિલી જ છે. વળી હે લવ્ય! તું આમ ચિંતા વગરના થઇને ફર્યા કરે છે તેથી અમને તા મોહું આશ્ચર્ય થાય છે, કારણ કે જેને માથે શત્રુ હાય તે સંભાળ રાખ્યા વગર ફરી શકે નહિ અને ફરે તો હદ'શા પામે. તારે માથે તો યમ જેવા અ-પ્રતિહત-શાસનવાળા શત્રુ ગાજે છે; છતાં તું બેદરકાર થઈ ને ફર્યા કરે છે ત્યારે શું તે શત્રુને તેં જીતી લીધા છે! તું આવા વિચાર કેમ કરતા નથી?

ઉપર જણાવેલા ગુણા જે પ્રાણીમાં હોય તેણે પણ સ્તુતિની ઇચ્છા રાખવી ઘટતી નથી અને મહાન આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવાં કાર્યો કરનારને પણ મદ કરવા ઘટતા નથી; અને સુકૃત્ય કરનાર પણ બીક તજી દેતા નથી તેમ જ યમના ભયને જીતનાર પણ આત્મન ચિંતવન મૂકતા નથી; અને જે જે મહાન પ્રાણીઓએ એ ગુણા વગેરે પ્રાપ્ત કર્યા છે તેઓએ પણ સ્તુતિની ઇચ્છા રાખી જ નથી અને અહંકાર પણ કર્યો નથી, એ આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. પરંતુ સૂરિમહારાજ તા આ જીવને કહે છે કે આવા ગુણ વગેરે તારામાં હાય અને પછી સ્તુતિ વગેરેની ઇચ્છા રાખતા હા તે! જાણે વ્યાજબી ગણાય, પણ તે કાંઈ તારામાં નથી, છતાં તું શેના ઉપર મક્કમ રહે છે?

આવી રીતે પાતામાં કથા ગુણા છે અને પાતે કથાં માટાં કામા કર્યાં છે, તેના બરાબર વિચાર કર અને તેમ કરીશ ત્યારે જ તને આત્મિક સ્વરૂપ સમજાશે. ઉપદેશ દેવાની આ નૂતન પહાંતિ બહુ અસરકારક છે, કારણ કે મનુષ્યની તીફણ લાગણીને તે પ્રેરે છે અને જાગૃત થવાની ઇચ્છા રાખનારા અભ્યાસી મુમુક્ષુ તેનું તાત્પર્ય સમજી આત્મ- વિચારણા કરવા ઉદ્યુક્ત થઈ જાય છે. (૧૮)

ગ્રાનીનું લક્ષણ

गुणस्तवैयों गुणिनां परेषामाक्रोश्चनिन्दादिभिरात्मनश्च ।

मनः समं शीलति मोदते वा, खिद्येत च व्यत्ययतः स वेत्ता ॥ १५ ॥ (उपजाति)

"બીજા ગુણવાન પ્રાણીઓના ગુણની સ્તુતિ કરે ત્યારે અને અન્ય માણસા પાતા પર આકોશ કરે અથવા પાતાની નિંદા કરે તે વખતે જે પાતાના મનને સ્થિતિસ્થાપક રાખે છે અથવા તે વખતે જે આનંદ પામે છે; અને તેથી ઊલટી વાત બનતાં (એટલે પરગુણનિંદ્રા અથવા આત્મપ્રશંસા થતાં) જે ખેદ પામે છે તે પ્રાણી જ્ઞાની–જાણકાર કહેવાય છે." (૧૯)

વિવેચન—બીજા પ્રાણીઓનાં દાન, લાેકસેવા, દેશસેવા, કાેમસેવા, ધૃતિ, ક્ષમાં, બ્રહ્મચર્ય, ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય, નિષ્કપટતા, સરળતા વગેરે ગુણાની પ્રશંસા સાંભળીને જ્ઞાની પુરુષ પાતાના મનની સ્થિરતા ખાઈ બેસતા નથી. સામાન્ય માણસા પૈકી ઘણા પરગુણ-સ્તવન સાંભળી ઇર્ષ્યા કરે છે, ચાલે તાે ઘસાતું બાલે છે, કેટલીક વાર ગુણુને અવગુણ કરી અ. પ

દેખાંડે છે અને તદ્દન અધમ વૃત્તિવાળા તો ગુણ્યિલ પુરુષાની નિંદા કરે છે. જ્ઞાનીનું લક્ષ્ય તો સર્વદા ગુણું ઓળખવાનું અને ગુણું પ્રાપ્ત કરવાનું જ હોય છે. તેથી જ્યારે જ્યારે તે અમુક વ્યક્તિમાં કાઈ પણ સદ્દગુણું છે એમ સાંભળે છે ત્યારે ત્યારે મનને સ્થિર રાખી તે સાંભળે છે, એટલું જ નહિ, પણ ગુણનું અસ્તિત્વ વિચારી આનંદ પામે છે, ગુણના પ્રત્યક્ષ ભાવ જોઈ—જાણી તે તો રાજી રાજી થઈ જાય છે અને ગુણવાન તરફ સ્વાભાવિક રીતે જ આકર્ષાય છે. બીજા માણુસાના ગુણાને હલકા પાડતા નથી અથવા તેની કિંમત ઓછી કરવા જેવું ગૂઢ વચન બાલતા નથી. જ્ઞાની માણુસા આવા હાય છે; કારણ કે ગુણ પ્રાપ્તિના ઉપાય જ તે છે. '' રાળ ધરીજે જિહાં ગુણ લહીએ '' એ ભાવ જાણુકાર માણુસ સ્વાભાવિક રીતે જ સમજે છે. માધ્યસ્થ્ય ભાવનામાં નિર્ગુણ ઉપર સમચિત્ત રાખવાના ઉપદેશ આપ્યા હતા.* અત્ર ગુણવાન ઉપર ઇર્ષ્યા દ્વર કરી પ્રેમ રાખવાના અને ગુણ ઉપર રાગ કરવાના ઉપદેશ છે. કહ્યું છે કે :

परगुणपरमाणून पर्वतीकृत्य नित्यं, निज्ञहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ " અહ્યુ જેવા પારકા ગુણાને પર્વંત જેવા માનીને નિરંતર પાતાના હુદયમાં વિકસ્વર-ભાવ પામતા સન્ત પુરુષા કાઈ કાઈ હાય છે."

આવી રીતે ગુલ્લુગાહીપત્યું પ્રાપ્ત કરવાની અહું જરૂર છે. બીજાના નાના ગુલ્ને પત્યું માટે સમજ તે પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરવા. આને બદલે એ તે ગુલ્યની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે અથવા તેની ઇચ્ચા કરવામાં આવે અથવા તો નિંદા કરવામાં આવે તો બહુ હાનિ થાય છે. મરી ગયેલા, દુર્ગ 'ઘવાળા, હાડપિંજરશેષ શ્વાન જોઈને પત્યું દુર્ગ 'ચ્છા ન લાવતાં કૃષ્ણું વાસુદેવે તેના દાંતની પંક્તિનાં વખાલ્યું કર્યાં, એ ગુલ્લુગાહીપત્યાનું અપૂર્વ દેષ્ટાંત બહુ વિચારવા યાગ્ય છે. સાધારલ્ય રીતે એવા ધાન તરફ માં મરડીને કે માં પર રમાલ ઢાંકીને જ ચાલવાની રીત જોવામાં આવે છે. તે છતાં એમાંથી પત્યું શુલ બહુ કરવાની ખુદ્ધિ બહુ લાભ કરનારો નીવડે છે. હંસને દૂધ અને પાણી જુદાં પાડવાની ટેવ છે એ માટી વાત નથી; પરંતુ એમાંથી દૂધ જ બ્રહ્યું કરવાની ટેવ છે એ માટી વાત નથી; પરંતુ એમાંથી દૂધ જ બ્રહ્યું કરવાની ટેવ છે એ માટી વાત નથી; પરંતુ એમાંથી દૂધ જ બ્રહ્યું કરવાની ટેવ છે એ માટી વાત છે અને અનુસરવા યોગ્ય છે. આવા ગુલ્યુ બ્રહ્યું કરનારા પુરુષા એછાં હોય છે એ ખરું, પણું તેવા હોય છે ખરા અને આપણે પણ વિચાર કરીએ તે તેવા થઇ શકીએ. ઘણાં પ્રાહ્યુંઓની ટેવ આખા સુંદર શરીરમાં ક્ષત કચાં છે એ શોધવાની હોય છે. ગુલ્યુવાનમાં કાઈ સહજ દોષ હોય તે શોધી તે દારા તેનું નખળું બાલનારા બહુ આત્મિક હાનિ પામે છે. ગુલ્યુગ્રાહીપણાની ટેવ બહુ લાલકર્તા છે.

જ્ઞાની પુરુષનું બીજું લક્ષણ એ છે કે બીજો કાેઇ પ્રાણી પાતાની નિંદા કરે અથવા પાતાની ઉપર કોેધ કરે તાે તે વખતે પણ પાતાના મનને સ્થિરતામાં રાખે; પાતાની નિંદા સાંભળી તે ગુરસે થઈ જતાે નથી અને તેનું મન તે વખતે અસ્તવ્યસ્ત થઈ જતું નથી,

^{*} ભુઓ શ્લાક ૧૬ મા અને તેના પરની નાટ.

પરંતુ શાંત રહે છે, એટલું જ નહિ પણ, પોતાની આત્મિક સત્તાની કસોટી થવાના પ્રસંગ જાણી વધારે જ્ઞાનો તો તેથી આનંદ માને છે. ઉત્કૃષ્ટ ગુણપ્રાપ્તિની સ્કુટ ઇચ્છાની અત્ર અવિધ થાય છે. દુનિયાના ઘણાખરા માણસો તો પોતાનો સ્તુતિ સીધી રોતે કે આડકતરી રીતે સાંભળવા ઇચ્છા રાખે છે અને સાંભળીને રાજી થાય છે; કેટલીક વાર આત્મલઘુતા ખતાવી તે દ્વારા પણ સ્તુતિ કરાવવાની ઇચ્છા રાખે છે; પરંતુ આવી ઇચ્છા ન રાખનારા ખહું થાય હોય છે અને પોતાની સ્તુતિથી કદાચ મદ ઉત્પન્ન થાય તેવા હેતુથી સ્તુતિ સાંભળી દરકાર ન કરનારા અને તેથી ઊલટા ખેદ પામનારા તો બહુ જ થાડા હોય છે. દુનિયાના માટા ભાગ સાથે રસ્તે હોતા નથી તેના અત્ર પ્રગટ ઉદલેખ છે, અને તેથી આ બાબતમાં થાડા પણ સમજી માણસોને પગલે ચાલવું એ જ શહ્ય માર્ગ છે.

એવી જ રીતે પારકાના ગુણની નિ'દા સાંભળી ખેદ પામવા એ ગુણ તરફ પ્રેમ બતાવે છે અને આ સર્વ લક્ષણ જેનામાં હોય તેને જ શાસ્ત્રકાર જ્ઞાની કહે છે. દ્રવ્યાનુયાગના થાેડા ગ્રાંથા વાંચ્યા અથવા સુનિવર્સિટીની કેટલીક ડિગ્રીએા મેળવી એથી ખરા **ગ્રાની** થવાતું નથી. ગ્રાનની સાથે જ વર્તન શુદ્ધ હેાવું જોઈ એ. ખુદ્ધિના ક્ષયાપશમથી થાડું સ્વરૂપ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય તેથી મલકાઇ જવાનું નથી, કારણ કે વસ્તુતઃ **જ્ઞાનનું ફળ વર્ત્તન** જ છે અને ફળ વગરનું જ્ઞાન માત્ર શાભા આપે છે. પરંતુ વાસ્તવિક લાભ કરતું નથી. કેળવણીનુ પરિણામ આ જ હોવું જોઇએ અને સમજુ પ્રાણીઓ એને જ અતુસરે છે. એ આપણે વાર વાર વાંચીએ છીએ. જ્ઞાનીનું લક્ષણ સાધુ અને શ્રાવકને એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે. તેથી જેએા ખરેખરા જ્ઞાની હોવાના દાવા કરતા હોય તેમણે આ શ્લોકમાં ખતાવેલું વર્તન કરવું ખાસ જરૂરતું છે. વસ્તુ સ્વરૂપ ચિતવવાના આ ત્રીજે ઉપાય અમલમાં મુકવાથી સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે ચિંતવન વિશેષે જાણકારને જ પ્રાપ્ય છે, તેથી સમતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા તત્ત્વજિજ્ઞાસ એ-પછી તે સાધુ કે શ્રાવક ગમે તે હોય તેણે—આત્મપ્રશંસા કરવી નહિ, બીજા કરે એવી ઇચ્છા રાખવી નહિ, કરે તેા તેથી આનંદ માનવા નહિ અને પરગુણ અણમાત્ર હાેય તેને પણ માટા માનવા, તેની પ્રશંસા કરવી અને બીજાં પ્રાણીઓ તેની પ્રશંસા કરે તે સાંભળી રાજી થવું. (૧૯)

न वेत्सि शत्रून् सुदृदश्च नैव, हिताहिते स्वं न परं च जन्तोः* । दुःखं द्विषन् वाञ्छसि शर्म चैतन्निदानमृदः कथमाप्स्यसीष्टम् ॥ २०॥ (उपेन्द्रवज्रा)

"હે આત્મન્!તું તારા શત્રુ અને મિત્રને એાળખતા નથી, તારું હિત કરનાર અને અહિત કરનાર શું છે તે જાણતા નથી અને તારું પાતાનું શું છે અને પારકું શું છે તે

^{* &#}x27;जन्तो ' इति चा पाठः संबोधने ॥

જાણતા નથી; (વળી) તું દુઃખ પર દ્રેષ કરે છે અને સુખ મેળવવાને ઇચ્છે છે, પણ તેનાં કારણા નહિ જાણતા હાવાથી તું તે ઇચ્છિત વસ્તુ કેવી રીતે મેળવીશ ?" (૨૦)

વિવેચન—એક સાધારણ નિયમ છે કે શતુ પર જય મેળવવા માટે તેને બરાબર એકળખવા જોઇએ અને તેના બળના ખ્યાલ કરવા જોઈએ. દ્રાન્સવાલના રહેવાશી બાર લો કોના બળના એક એ ખ્યાલ કરવાથી અંગ્રેજ સરકારને શરૂઆતમાં બહુ મુશ્કેલી નડી હતી. તું તો તારા શત્રુઓ કેણ છે તે પણ જાણતા નથી, તો પછી તેઓ કેવા છે એ જાણવાના તો તને અવકાશ પણ કચાંથી હોય ? રાગ, દ્રેષ અથવા તજજન્ય કષાય, વેદાદય, માહ અથવા મિચ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને ચાંગ તારા શત્રુઓ છે અને ઉપશમ વિવેક, સંવર વગેરે તારા મિત્રા છે. આ સર્વને બરાબર ઓળખ અને તે પ્રત્યેકનું તારી વિરુદ્ધમાં અને તારી મદદમાં કેટલું બળ છે, તેના ખ્યાલ કર. આવી રીતે શત્રુ-મિત્રને એકળખવાથી તું આત્મગુણ-વ્યક્તીકરણરૂપ સોનાની ખાણે તુરત જ પ્રાપ્ત કરી શકીશ.

વળી, તને હિત કરનાર શું છે અને કેાલુ છે? અને અહિત કરનાર શું છે અને કેાલુ છે? તે પણ તું જાણતા નથી. તારું તાત્કાલિક હિત દેખાતું હાય પણ તેથી પરિલામ તને અહિત થતું હાય તો તે આદરવા યોગ્ય નથી, એ કહેવાની જરૂર નથી. એથી પણ વધારે તારું શું છે અને પારકું શું છે તે પણ બરાબર જાણતા નથી. તું કાલુ ? તું શરીર નહિ, કપડાં નહિ, આભૂષણા નહિ, પણ કાઈ બીજો છે. શરીરને ગતિમાં રાખનાર, કપડાં પહેરનાર, આભૂષણા ધારણ કરનાર કાઇ બીજો જ છે, તે આત્મા છે, તે તું છે. તેની વસ્તુ તે આત્મા કે હેવાય છે. ખાકી ઘર, કપડાં, ઘરેલાં, પૈસા અને શરીર સર્વ પારકાં છે, અપર છે અને અજ્ઞાનતાથી તેમને તું તારાં માની બેઠા છે, પણ તેમાં તારી માટી બૂલ થાય છે. પૌદ્દાલિક પદાર્થ સર્વથા પારકા જ છે; તેઓ સાથે આવતા નથી અને લાંબા વખત રહેતા પણ નથી. તારું છે તે તો તારા રૂપ જ છે, તારી પાસે જ છે, તારાથી ભિન્ન નથી: આ વિવેક જયારે તારામાં આવશે ત્યારે તને વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર ભાન થશે અને પછી તને બહુ આનંદ આવશે. અનંત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર જ તારાં છે અને તે જ તને પરિલામ હિત કરનારાં છે. બાકી સર્વ વસ્તુઓ પારકી છે અને પરિલામ અહિત કરનારી છે,

વૈદ્ય પાસે વ્યાધિગ્રસ્ત માણસ જાય ત્યારે પહેલાં તો તેને શા વ્યાધિ છે તેનું વૈદ્ય નિદાન કરે છે, વ્યાધિનું કારણ શાધે છે અને કરોા વ્યાધિ છે તેના તે નિર્ણય કરે છે. તેને વિભાગ દશામાં રાચવા-માચવારૂપ વ્યાધિ થયા છે અને તેમાંથી મુક્ત થઈ તું સુખ મેળવવા ઇચ્છે છે, તો તેનું કારણ શાધી કાઢ. જ્યાં સુધી આ કારણ તેને જડશે નિર્હ ત્યાં સુધી તારા વ્યાધિએ જશે નિર્દે માટે સ્વ-પર વિવેક લાવી હિતકર અને અહિતકર શું છે તે અરાખર સમજી લે. આ ગ્ર'થકર્તાના વૈદ્યપણામાં તેને ભરાંસા હાય તા આ ગ્ર'થ જોઇ જા. તું ખરાખર વિચાર કરીશ તા આ ગ્ર'થમાંથી તેનું નિદાન તેને જડી આવશે. વળી, આ

ગ્રંથકારે ચિકિત્સા પણ ખતાવી છે તે ધ્યાનમાં રાખી શોધી કાઢજે. વસ્તુસ્વરૂપ સમજવાની જરૂર કેટલી છે તે હવે વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય છે. જ્યાં સુધી વસ્તુસ્વરૂપ સમજવાની ત્યાં સુધી સમતા પ્રાપ્ત થયા વગર વ્યાધિના નાશ થાય નહિ ત્યાં સુધી સમતા પ્રાપ્ત થયા વગર વ્યાધિના નાશ થાય નહિ. તેથી સમતા-પ્રાપ્તિના આ ત્રીજા સાધન ઉપર અને કરી તે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. પારમાર્થિક વૈદ્યરાજે અતાવેલા નિદાન પર બહુ ધ્યાન આપવાની જરૂરિયાત છે, તે હવે વધારે પ્રગટ થાય છે. (૨૦)

વિચારીને લાંબા વખત ટકે તેવી વસ્તુ લેવી

कृती हि सर्वे परिणामरम्यं, विचार्य गृह्णाति चिरस्थितीह । भवान्तरेऽनन्तसुखाप्तये तदारमन् ! किमाचारिममं जहासि ?॥२१॥(उपजाति)

"આ લાેકમાં જે ડાહ્યા માણસાે હાેય છે તે વિચાર કરીને એવી વસ્તુ ગ્રહ્યું કરે, જે લાંબા વખત સુધી ચાલે તેવી અને પરિણામે સુંદર હાેય; ત્યારે હે ચેતન! આ ભવ પછી અનંત સુખ મેળવવા માટે આ ધાર્મિક આચારને તું કેમ તજી દે છે"? (૨૧)

વિવેચન—વસ્તુસ્વરૂપ અને તે સંબંધીનું જ્ઞાન મેળવવાની જરૂરિયાત કેટલી ભધી છે તે આપણે ઉપર જોયું, હજુ પણ તે જ સાધનને વિશેષ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે. સમજુ વ્યવહારકુશળ માણુસ કાઈ પણ વસ્તુ ખરીદ કરતાં છે જાતના વિચાર કરે છે : એક તો તે વસ્તુ ટકાઉ હેાવી જોઇએ અને બીજું, તે વસ્તુ ઉપયોગી હોવી જોઇએ. આપણા પાતાના આત્મિક વ્યવહારમાં આ નિયમના ભંગ થતા જોવામાં આવે છે અને તે એક-એ ભાબતમાં નહિ, પણ આખાે વ્યવહાર જ ઊંધી ઇંટિથી મંડાયેલા માલુમ પ**ે છે.** દાખલા તરીકે આપણા યૌવનાવસ્થાના સુખ-ભાગમાં આનંદ લાગે છે; પણ તે સુખને અંતે વૃદ્ધાન વસ્થાનું દુઃખ છે અને તે સુખ ચાલે છે ત્યારે પણ બહુ થાડા વખત ચાલે છે. ધન મળે છે ત્યારે સુખ લાગે છે. પણ તેના નાશ થાય ત્યારે દુઃખ થાય છે. સ્નેડીને જોઇ આન દ થાય છે, પણ તેના મરણથી શાેક થાય છે. એવી રીતે સર્વ પૌરૂગલિક વસ્તુઓમાં પરિણામ દુઃખ છે, એટલું જ નહિ પણ આનંદ અલ્પ કાળ સુધીના જ છે (વસ્તુતઃ તાે આને આનંદ્ર કહી જ શકાય નહિ.) વળી, થાડા કાળના સુખની ખાતર અહ કાળના સુખના ભાગ આપવા પડે છે, તેથી વ્યવહારકુશળ માણુસે વિચાર કરવાની જરૂર છે. તું કાેણું ? તારું શું ? તારી કરજ શી છે ? આ સર્વ વસ્તુએ તારી કેવી રીતે છે ? તેમના ને તારા શા સંબંધ છે ? તારી અન્ય પ્રાણીઓ તરફ તથા વસ્તુઓ તરફ કાંઈ કરજ છે ? છે તો કેવી છે ? વગેરે ભાખતના વિચાર કરવાની આવશ્યકતા અનેક વાર પુનરાવર્ત કરી કરીને સમજવાની જરૂર <mark>છે. આવી રીતે જ્યારે આત્મનિરીક્ષણ કરવાની ટેવ પડશે. ત્યારે વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર જણાશે.</mark> આ જીવ વિચાર કર્યા વગર, ધર્મ બુદ્ધિએ પણ, ઘણીવાર અજ્ઞાનદશાથી મહાપાપા કરી નાખે છે. એનું કારણ એ છે કે કાઈ પણ કાર્ય કરી, તેનું પરિણામ શું થશે અને આત્માને તેથી

કેટલી હાનિ થઈ અને પોતાની કેટલી અવનતિ થઈ તથા ગુણથી અધા-અવતરણ કેટલું થઈ ગયું, તે સવંનો તેલ કરવાની આ જીવને ટેવ નથી. ઘણાં સુકૃત્યા આવી રીતે અલ્પ કળ આપે છે, ઘણા સદુપદેશો ખાસ આ જીવને હદેશીને બાલાયેલા હાય છતાં નિષ્ફળ થાય છે અને હૃદયભૂમિની સપાટી પરથી ચાલ્યા જાય છે, પરંતુ હૃદયને જરા પણ આદ્ર કરતા નથી. એ સર્વનું કારણ એક જ છે કે આ જીવને આત્મ-વિચારણાની ટેવ નથી. આત્મવિચારણા કરનાર પોતાના દરેક કાર્યને તપાસી શકે છે; અને તેથી કાર્યક્રમમાં ભૂલ કેટલી છે, મેલ કેટલો છે અને દોષ કેટલો છે તે શોધી દૂર કરી શકે છે. આત્મિનિરીક્ષણ કરનાર સર્વદા જાગત રહે છે અને કદી પણ શક્તિના નાશ કરતો નથી. આવાં અનેક કારણોને લીધે આત્મ-વિચારણાથી બહુ પ્રકારના લાભ થાય છે. તો હે ચેતન! આવી જાગૃતિના આચાર (બ્યવહાર) તું શા માટે તજી દે છે! એ બ્યવહાર તજી દેવાથી બહુ નુકસાન છે, કારણ કે તારું સાધ્ય તેથી દૂર થતું જાય છે. (૨૧)

રાગદ્વેષના કરેલા વિભાગ પર વિચારણા

निजः परो वेति कृतो विभागो, रागादिभिस्ते त्वरयस्तवात्मन् !। चतुर्गतिक्लेश्वविधानतस्तत्, प्रमाणयत्रस्यरिनिर्मितं किम् ?॥ २२॥ (उपजाति)

" હે ચેતન! તારું પાતાનું અને પારકું એવા વિભાગ રાગ-દેષે કરેલા છે; ચારે ગતિમાં તને અનેક પ્રકારના કલેશ કરાવતા હાવાથી રાગ દેવ તા તારા શત્રુઓ છે! શત્રુઓએ કરેલ વિભાગને તું કેમ કખૂલ કરે છે?" (૨૨)

विवेशन—श्रीमहं यशे। विજયજી મહારાજ અષ્ટકમાં લખે છે કે—अहं ममेति मन्त्रोऽयं मोहस्य जगदान्ध्यकृत् '' હું અને મારું એ માહ (રાગદેષલક્ષણ) મંત્રથી જગત અ'ધ થઈ ગયું છે.'' એને મળતા ભાવ ખતાવતાં ભઈ હિર કહે છે કે—पीत्वा मोहमयीं प्रमाद-मदिरामुन्मत्तभृतं जगत् — માહથી ભરેલી પ્રમાદમદિરા પીને આ જગત ગાંડું થઈ ગયું છે. માહ આવી રીતે આ જીવ ઉપર અનેક પ્રકારના ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે છે તેનું કારણ વિચારીએ.

૧. ' આત્મનિરીક્ષણ ' ના વિષય ઉપર ''શ્રી જૈન ધર્મ' પ્રકાશ'' માસિકના પુસ્તક ૧૮માં પૃષ્ઠ ૧૦૦ થી શરૂ થતા એક લેખ આ શ્લાક ટાંકીને લખ્યા છે, તે પર ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. ગ્રન્થગૌરવના ભયથી એ લેખ અત્ર પુનરાવર્તિત કર્યા નથી. 'સાધ્યને માર્ગે' નામના પુસ્તકમાં પહેલા ન'બરે એ મુદ્દિત કર્યો છે.

ર. આચાર શબ્દના અર્થ કેટલાક પંચાચાર એમ કરી તેને ભવાંતરમાં અન'ત સુખનું સાધન બતાવી તે અર્થ અત્ર ઘટાવે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યરૂપ પંચ આચાર ભગવતે ઉપદેશ્યા છે, અને તે અપ્રમત્તપણે પાળવા અત્ર ઉપદેશ છે. આ પ્રમાણે કરેલા અર્થ અસમીચીન નથી, પણ મુનિસું દરસ્ત્રિ મહારાજે યતિશિક્ષાઉપદેશ સિવાયના આખા શ્રંથ જેમ બને તેમ પારિભાષિક ન થવા દેવા યત્ન કર્યો હોય એમ લાગે છે અને તેથી સામાન્ય અર્થ થઇ શકતા હોય ત્યાં વિશેષ અર્થ ન કરવા એ પદ્ધતિ મને વિશેષ અનુકૂળ લાગી છે.

૩. ગ્રાનસાર, અષ્ટક ચાલું, પ્રથમ શ્લાક.

૪. વૈરાગ્યશતક, શ્લાક સાતમા.

વીશમા શ્લોકમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે આ જીવ પાતાનું અને પારકું શું છે તે જાણતા નથી. આ સત્ય છે? બધા જીવા ઘણી વસ્તુને પાતાની છે એમ માને છે, પરંતુ એમાં ભૂલ એ થાય છે કે જે પાતાની વસ્તુ નથી તેને પાતાની માની બેસે છે. અને પાતાનું અનંત દ્રવ્ય, જે દરરોજ સાથે રહે છે, સંનિધિમાં જ છે અને જેને શાધવા જવું પડતું નથી, તેને તે એાળખતા નથી, જાણતા પણ નથી અને ભ્રમણમાં રખડથા કરે છે! આવી સ્વપરની ખાટી વહેં ચણ થઇ છે, તેનું કારણ શું? વહેં ચણી કરનાર કેાણ ? આના વિચાર કરા. ' આ દ્રવ્ય મારું છે, આ સ્ત્રી મારી છે, આ ઘર મારું છે' એમ એાળખાવનાર રાગ છે, એ મેહ છે, એ મદિરા છે. ' આ ઘર પારકું છે. આ છો કરા બીજાના છે. આ વસ્તુના નાશ થયા તેમાં અડચણ નથી, કારણ, તે મારી નથી' એમ એાળખાવનાર દ્રેષ્ય છે. એ મદિરા છે, એવી જ રીતે મદથી, ઇબ્યોથી, અહંકારથી, લાભથી સ્વપરના વિભાગ પાડે છે એ સવ્ મારું જન્ય છે. માહના માર્ગ જગતને અંધ કરીને કામ કરવાના છે અને વાઇન(દારૂ)ની પેઠે તે પ્રાણીને ઉન્મત્ત બનાવે છે. ડ્રંકામાં કહીએ તો, પોફળલિક વસ્તુઓના સ્વપરવિભાગ માહજન્ય છે.

માંહ આ પ્રાણીને ચારે ગતિમાં અનેક પ્રકારનાં દુ:ખ આપ્યા કરે છે. દેવગતિમાં વિરહદુ:ખ અને પરાત્કર્ષ સહન કરવાનું દુ:ખ, મનુષ્યગતિમાં આજિવિકાનું દુ:ખ અને સંચાગિવિયાગનું દુ:ખ, તિય ચાતિમાં મૂંગે માઢ અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરવાનું અને તાપ-ઠંડી સહન કરવાનું દુ:ખ; અને નરકગતિમાં અનેક પ્રકારનાં શારીરિક અને માનસિક અસહા દુ:ખા માહ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે આ જીવને જરૂર સહન કરવાં જ પડે છે. કષાયા રાગદ્રેષજન્ય છે અને તે ખન્ને પાતે માહના છાકરા છે અથવા માહ પાતે જ છે. ઉક્ત રીતે અનેક પ્રકારનાં દુ:ખ આપનાર માહને તા આ જીવના ખરેખરા દુશ્મન કહી શકાય. દુશ્મનના આનંદ આ જીવને લુલાવા ખવરાવી દુ:ખ આપવામાં જ હાય છે. તે જ માહ સ્વપરવિભાગ કરી આપે છે. આ મારું છે અને આ પારકું છે, એવું પૌદ્દગલિક વસ્તુમાં આરોહણ કરવું એ પ્રકારપણે ખાડું છે; કારણ કે તેમાં આત્મિક કાંઈ નથી અને આત્મિક ન હાય તે પાતાનું નથી. આવી રીતે વિભાગ કરનાર તા તારા પાકા દુશ્મન છે. ત્યારે દુશ્મનના કરેલા વિભાગ ત્યી. આવી રીતે વિભાગ કરનાર તા તારા પાકા દુશ્મન છે. ત્યારે દુશ્મનના કરેલા વિભાગ ત્યી. માઢે કખૂલ રાખે છે ? દુનિયામાં કાઈ કારણસર છે પક્ષકારા વચ્ચે તકરાર થાય તા તેના નિવેડા મધ્યસ્થ માણસથી લાવવામાં આવે છે; પરંતુ તે જ નિવેડા કરવાનું કામ એ એક પક્ષના દુશ્મનને સાંપવામાં આવે તો જરૂર તેનું પરિણામ તેના લાલથી ઊલદું જ આવે છે, અર્થત્ તેને નુકસાન થાય છે.

માટે હે ચેતન ! તારૂં શું છે અને પારકું શું છે ?—તેના વિભાગ તારા હિતસ્વી હાય તેની પાસે કરાવ. એમ કરીશ તાે તને કાંઇ પણ લાભ થશે અને આત્મિક દ્રવ્ય; જે અત્યારે તારી સત્તા (potentiality)માં રહ્યું છે, પ્રગટપણે તું પામી શકીશ. શત્રુને હવે તું ક્યાં સુધી તારા તરીકે સમજીશ ? તું હવે ઉત્મત્તપણું છોડી દે અને માહના કરેલા વિભાગ તને બહુ અહિત કરનારા છે એ ધ્યાનમાં લે. આ મનુષ્યભવમાં તને વિચાર કરવાના બહુ અવકારા છે, કારણ કે અત્રે તારી સર્વ શક્તિએ થાઉ કે વધતે અંશે ખીલેલી છે. એથી ખ્યાલ કરી તું સ્વ-પર ખરેખરું શું છે તે સમજ. આ ભવમાં તને જોગવાઇ મળી છે, તેના ખરેખરા ઉપયોગ કર. (૨૨)

आत्मा अने जील वस्तुओना संज'ध पर विचारणा अनादिरात्मा न निजः परो वा, कस्यापि कश्चित्र रिपुः सुहृद्वा । स्थिरा न देहाकृतयोऽणवश्च, तथापि साम्यं किसुपैषि नेषु ॥ २३॥ (उपजाति)

"આત્મા અનાદિ છે; કોઈ ને કાેઈ પાતાનું નથી અને કાેઇ પારકું નથી; કાેઇ શતુ નથી અને કાેઇ મિત્ર નથી; દેહની આકૃતિ અને (તેમાં રહેલા) પરમાણુઓ સ્થિરનથી તાેપણ તેમાં તું સમતા કેમ રાખતા નથી ?" (૨૩)

વિવેચન—આત્મા શું છે અને કેાલુ છે, તેની વિચારલા કરવાના ત્રીજો સાધ્ય ઉપાય હું તું પણ વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે. રાગદ્વેષે સ્વપરના વિભાગ ખાટા કર્યો છે, એવું સમુસ્થયે ઉપર ખતાવ્યું. હવે આત્મા કોણ છે અને તેના બીજાએા સાથે કેવા સંબંધ છે, તે અત્ર જોઇએ. આત્મા દ્રવ્યરૂપે <u>ધ્ર</u>વ-અનાદિ છે, પર્યાયથી પલટનભાવ પામે છે, પુદ્દગલના સંગમાં રહી જાદાં જાદાં જાતિ, નામ, શરીર ધારણ કરે છે; પણ સ્વ-સ્વભાવે શુદ્ધ ચૈતન્યવાન સનાતન છે. એનું સ્વરૂપ ઘણા ગ્રંથમાં અતાવ્યું છે. શ્રી લાેકપ્રકાશ÷ ગ્રંથમાં તેનુ સ્વરૂપ ખતાવ્યું છે, તેના અત્ર સાર આપીએ છીએ. "જીવનું સામાન્ય લક્ષણ ચેતના છે, વિશેષ સ્વરૂપ પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને ચાર દર્શન એ બારેના ઉપયાગ છે. સર્વ છવને અક્ષરના અન તમા ભાગ તા સર્વદા ઉઘાડા રહે છે, તેથી ઉપયાગ વગરના કાઇપણ જીવ ત્રણ લાેકમાં નથી. ગમે તેટલાં આવરણ કરનાર કમાં હાેય તાેપણ આ અક્ષરનાે અનંતમા ભાગ તા અવરાતા નથી જ. અક્ષર એટલે જ્ઞાન અને દર્શનના સંપૂર્ણ ઉપયાગ સમજવા. જેમ સર્ય ઉપર વાદળાં ઘેરાઇ ગયાં હોય, છતાં પણ કાંઈ કાંઈ પ્રભા તા રહે જ છે. તેમ જ આત્માનું અનંત જ્ઞાન અવરાઈ જાય તોપણ જરા ભાગ તો ઉઘાડા રહે છે અને દિવસ જેમ રાત્રિથી તે જ કારણે ભિન્ન થાય છે, તેમ આત્મા પણ અજીવથી આ લક્ષણને લીધે જ જુદાૈ પડે છે. જોકે આત્માનું સંપૂર્ણ જ્ઞાનલક્ષણ છે, તાેપણ કર્મથી આવૃત્ત **હાેવાને** લીધે તે પ્રગટ જણાતું નથી, પરંતુ ખાણમાં રહેલ સાનામાં જેમ શુદ્ધ કંચનત્વ છે, તેમ આત્મામાં અનંત જ્ઞાન સર્વદા છે જ; કક્ત તેના પર પડ કરી વળેલાં છે વ્યક્ત-અવ્યક્ત3પે જ્યારે આત્માને ક્ષયાપશમ થાય છે ત્યારે શક્તિ અને કાર્યરૂપે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને વળી તેજ-વીર્ય ચાલ્યું જાય છે ત્યારે કાદવ જેમ દર્પણને આવરી મૂકે છે. તેમ કર્મા જ્ઞાનને આવરી દે છે. પર'તુ જે બહુ પ્રયાસ કરી સવે કચરા દ્વર કરવામાં આવે તો અનાદિ શુદ્ધ

દ્રવ્યલોક, દ્વિતીય સર્ગ, શ્લોક પર્ર–૭૩.

સ્વરૂપ પ્રગટ થાય. આત્માનુ રૂપ એક જ છે, પરંતુ કર્માવૃત હેાય ત્યારે તે વિવિધ રૂપ ધારહ્યુ કરે છે."

આવા અના દિ કાળથી આવરિત સ્વરૂપવાળા આત્માને બીજાં કોઈ પાતાનું નથી અને કોઈ પારકું નથી, તેમ જ કોઈ તેનું શત્રુ નથી અને કાઈ મિત્ર નથી. એનું પાતાનું છે તે એ જ (આત્મત્વ) છે. માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે સવે અનેક પ્રકારના સંબંધમાં અનંત વાર આવ્યા કરે છે અને તેથી તેઓ પાતાના કહેવાય જ નહિ, પાતાના હાય તા અત્રે રહી જાય જ નહિ, માટે એવા ક્ષાહ્યુક સંબંધને પાતાના કે પારકા માનવા, એ ખાડું છે. આ હકીકતના સમર્થનમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

न सा जाई न सा जोणी, न तं ठाणं न तं कुछं। न जाया न सुया जत्थ, सब्वे जीवा अणंतसो॥

'' એવી કાઈ જાતિ નથી, એવી કાઈ ચાનિ નથી, એવું કાઈ સ્થાન નથી અને એવું કાઈ કુળ નથી કે જ્યાં સર્વ જીવા અનંત વાર જન્મ પામ્યા ન હાય અને અનંત વાર મરણ પામ્યા ન હાય."

મતલખ કે સર્વ સ્થાનકે સર્વ સંખંધમાં આ જીવ અનંત વાર ઉત્પન્ન થયો છે. અનંત કાળચક્રનું માન જોઈએ અને સાથે વિચાર કરીએ કે આ જીવે અનંત પુદ્દગળ પરાવર્તન * કર્યાં છે, એટલે આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય છે. વળી, એ પણ આથી સમજાય છે કે આપણે શત્રુ કોને કહેવા અને મિત્ર કોને કહેવા ? આ જીવના સંખંધમાં દરેક શત્રુ, મિત્ર તરીકે અનંત કાલમાં અનંત વાર થઈ ગયાના સંભવ છે, માટે આ તારાં સગાંએમાં કોઈ તારાં નથી અને કોઈ પારકાં નથી, છતાં તું તારાં ને પારકાં માને છે તે સંસારનું સ્વરૂપ, તારું પાતાનું સ્વરૂપ અને સામાન્ય રીતે જીવના કર્મ સાથેના સંબંધ વગેરે તું જાણતા નથી, તેને લીધે જ છે.

આ તારા દેહ છે તે નાશવંત છે. તારા શરીરની આકૃતિ પણ નાશવંત છે. જરા-વસ્થામાં તે બદલાઈ જશે અને અંતે રાખ થઈ જશે. આ શરીર પરના માહ તે પારકી વસ્તુ પરના માહ છે. ચૌવન ગયા પછી રૂપ રહેતું નથી. દેહ જઈ રિત થાય છે, માંમાંથી લાળ પડે છે, આંખે ઝાંખ આવે છે, શરીર ધૂજે છે, વાળ શ્વેત થઈ જાય છે અને કપાળે કરચલી પડે છે. આવા શરીર પર પ્રેમ કરવા, તેને પંપાલ્યા કરવું, તેની દરેક તબિયત જાળવવી, તેને ગમે તેવા અલક્ષ્ય પદાર્થોથી પાષવું એ મૂર્ખતા છે, દસ્ત્રતા છે, વસ્તુસ્વરૂપનું

^{*} એક પુદ્ગળપરાવર્તનમાં કેટલા કાળ થાય છે તેના ખ્યાલ આપવા મુશ્કેલ છે. કરોડા કે અબજો વર્ષથો તેનું માપ થઈ શકતું નથી. તેના ખ્યાલ કરવા માટે જુઓ સદ્ભમ અહાસાગરાપમનું સ્વરૂપ (લાકપ્રકાશ-દ્રવ્યલાક, પ્રથમ સર્ગ, શ્લાક ૯૫). એવા વીશ કાડાકાડી સાગરાપમનું એક કાળચક્ર થાય છે અને એવા અનંત કાળચક્રે એક પુદ્દગળપરાવર્તન થાય છે. એના વિશેષ સ્વરૂપ માટે દશમા આધકારના સાતમા શ્લાકનું વિવેચન જુઓ. અ. ધ

અજ્ઞાન છે. જે વસ્તુ પાતાની નથી તેને પાતાની માની તેની ખાતર ફ્લેશ પામવા અર્થ વગરના છે. શરીર કેવું નાશવંત છે અને એના પર મમત્વ રાખવાથી છેવટે કેટલાે ખેદ થાય છે, તે ચાથા દેલમમત્વમાં ચન અધિકારમાં વિસ્તારથી બતાવ્યું છે. લાકસ્થિતિ આ પ્રમાણે છે તેથી સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખવા, સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમભાવ રાખવા અને આત્મિક દશા ઉન્નત કરવાનું સાધ્ય નજર સમીપ રાખવું. આ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ વિચારવાની જરૂરિયાત કેટલી છે, તે આપણે જોયું. (૨૩)

डवे भाता-िषता वजेरेने। संभ्यं ध डेवे। छे ते डडे छे यथा विदां लेप्यमया न तत्त्वात्, सुखाय मातापितपुत्रदाराः। तथा परेऽपीह विशीर्णतत्तदाकारमेतद्धि समं समग्रम् ॥ २४॥ (उपजाति)

'' જેવી રીતે ચિત્રમાં આલેખેલાં માતા, પિતા, યુત્ર અને સ્ત્રી વાસ્તવિક રીતે સમજી પ્રાથ્ણીને સુખ આપતાં નથી, તેવી જ રીતે આ સંસારમાં રહેલાં પ્રત્યક્ષ માતા-પિતાદિક પણ સુખ આપતાં નથી. તે બન્નેના આકાર નાશ પામતાં તે બન્ને સરખાં જ છે." (૨૪)

વિવેચન—જેમ પર-વસ્તુ સાથેના સંબંધ અસ્થિર છે તેમ સગાં-સ્નેહીઓના સંબંધ પણ અસ્થિર છે, એ વિષય પર હવે પછીના મમત્વમાચન અધિકારમાં વિશેષ વિવેચન કર્યું છે, તેનું કાંઇક પૂર્વનિરૂપણ (anticipation) કરતાં અત્ર કહે છે કે હે ચેતન! તું તારાં માતા, પિતા, ઓ કે પુત્રના માહમાં મસ્ત થઈ આ સંસારને તારા માની બેઠા છે, પરંતુ તું કાંઈ પણ પ્રકારના વિચાર કરતા નથી અને વાસ્તવિક રીતે તેઓ તારાં છે કે નહિ તેના પણ તું ખ્યાલ કરતા નથી, એ બહુ અયુક્ત છે. માતા, પિતા, ઓ કે પુત્રની છળી ચીતરી હાય અથવા તેઓના ફાટા થાક પડાવ્યો હાય તે જેમ કાંઇ પણ પ્રકારનું સુખ આપી શકતા નથી * તેવી જ રીતે તું વિચાર કરીશ તા જણાશે કે તારા હયાત સંબંધીએ પણ તને ખરું સુખ આપી શકતા નથી. શ્રી વીર પરમાત્માના હસ્તહીક્ષિત શિષ્ય શ્રી ધમેદાસગણ + કહે છે કે:-

माया पिया य भाषा, भजा पुत्ता सुद्दी य नियमा य। इह सेव बहुविहाई, करंति भयवेमणस्साई॥

'' આ સ'સારમાં માતા, પિતા, ભાઈ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર અને પાતાના સંબંધીએ! અહુ પ્રકારના ભય અને મનનાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે.''

સ્રિમહારાજ કહે છે તેમ, સંબંધીએા મરણથી વિચાગજન્ય દુઃખ આપે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ જીવતાં છતાં પણ અનેક પ્રકારનાં દુઃખા આપે છે. એવા દુઃખાત્પાદક સંબંધમાં

^{*} આ ઉપરથી તે માેહકારક થતાં નથો એમ કહેવાની મતલબ નથી. સારા પદાર્થ ને દેખવાથી સારી અને નબળાને દેખવાથી નબળી અસર તો હૃદય ઉપર થયા જ કરે છે.

⁺ ઉપદેશમાળા, ગાથા ૧૪૪.

પ્રક્ષદત્ત અકવર્તીની માતા ચુલાયી માતા સંખંધનું દર્યાત પૂરું પાઠે છે; કનક્કેતુ પિતાસ ખંધનું; કાેચ્યુક (બ્રેચ્યુકપુત્ર) પુત્રસ ખંધનું અને નયનાવલી + (ચશાધર રાજાની રાલ્યી) સ્ત્રીસ ખંધનું દેષ્ટાંત પૂરું પાઠે છે. આ સંખંધમાં શાસ્ત્રોક્ત દેષ્ટાંતો જેવા ઉપરાંત દરેક માલ્યુસે પાતાના અનુભવ પાયુ કામે લગાડવા. એક નાની રકમ સારુ ભાઈ એ જ્યારે લડે છે ત્યારે વિવેકી પ્રાણી હેતના રંગ અનુભવે છે; સ્ત્રીની ઈચ્છા પાર પડતા નથી ત્યારે ગમે તેવાં અપવચન બાલે છે; આપત્તિમાં મિત્રા તજી જાય છે: માતા-પિતાના સંખંધ પાયુ સ્વાર્થ બ્રંશ ન થાય ત્યાં સુધી સારા રહે છે. વળી, જેમ ચિત્રના નાશ થતાં નયનને જે સુખ થતું હતું તે નાશ પામે છે તેમ પ્રત્યક્ષ માતા-પિતાના અભાવ થતાં તેઓ સુખ આપતાં ખંધ થાય છે. શરીર નાશ પામતાં મૃત્યુથી જે દુઃખ થાય છે તે પાયુ સ્વાર્થને અંગે જ છે, તે આપણે છગ્વીશમા શ્લોકમાં વિસ્તારથી જેશું. તેથી નાશ પામતી વખત દુઃખ થાય છે તે પાયુ પ્રેમને ઉત્તેજન આપનાર નથી, પરંતુ તેથી પણ વૈરાગ્યભાવ જ આવે તેમ છે. આવી રીતે માબાપ, સ્ત્રી કે પુત્ર પર મમત્વ રાખવું એ અજ્ઞાન છે, દુઃખનું કારણ છે અને તજવા યોગ્ય છે. એ સંખંધ કેવા છે, કેટલા છે અને કેટલા વખત સુધી ચાલે તેવા છે એ પર વિચાર કરવાથી આત્મતત્વનું સહજ ભાન થઇ જશે.

માતા પિતા ઉપર માે હ રાખવા નહિ, એટલા અત્ર ઉપદેશ છે, પરંતુ તે ઉપરથી તેઓ તરફ ગમે તે પ્રકારતું વર્તન ચલાવવું એમ સમજવાતું નથી. શાસ્ત્રના જ્યાં સુધી એકદેશીય અભ્યાસ થયા હોય ત્યાં સુધી ધર્મનાં વિશુદ્ધ ફરમાનાતું આવું મૂર્ભાઇલરેલું પરિણામ લાવવાના અવિવેકી માણસાના સંબંધમાં બહુ લય રહે છે. દરેક પ્રાણીએ પુત્રધર્મ, પતિંધમ, માતૃધર્મ, પિતૃધર્મ, મિત્રધર્મ બરાબર જાળવવા એવા શાસ્ત્રકારના ખાસ ઉપદેશ છે અને અનેક જગાએ તે પર લાર મૂકી મૂકીને કહેવામાં આવ્યું છે. માત્ર સંસાર ઉપરથી વાસના ઊડી જઈ લોકયજ્ઞ કરવાની વિશુદ્ધ વૃત્તિ હૃદયમાં જાગત થાય તે વખતે મોહજન્ય સંબંધથી અને પુત્રધર્માદિક ધર્મીના ખાટા અથવા અધ્રા ખ્યાલથી અટકી જવાના સંભવ ન રહે અને તે સંબંધીએાનાં મૃત્યુથી થતા વિયાગપ્રસંગે પ્રમાણ વગરના અને પરિણામ વગરના શોક ન થાય તે સારુ જ આ ઉપદેશ છે. પિતૃધર્માદિના જ્યારે વિશ્વપ્રાણી તરફના ધર્મ સાથે સંઘટ થાય ત્યારે પ્રથમ ધર્મના કદાચ લાગ આપવા પડે તાપણ સામાન્ય શિષ્ટાચાર પ્રમાણે બીજો (અંત્ય) ધર્મ આદરવા યુકત છે. મોહથી ફસાઇ જવું નહિ અને પ્રતિબંધમાં પડી જવું નહિ એ શુદ્ધ આશય છે. આ વિષયને અંગે ચાથી એકત્વ લાવના વિચારવા યાગ્ય છે. એ લાવનાના ઉદેશ અને આ શ્લોકના ઉદેશ લગલગ એક સરખો છે.

ચાપઇના કર્તાએ આ શ્લાકના અર્થ જુદ્રી રીતે કર્યો છે, પણ તેવા અર્થ મૂળ ઉપરથી મને બેસી શકથો નથી. ચાપાઈકારના કહેવાના ભાવાર્થ એવા જણાય છે કે જેમ

⁺ ભુએ મારું યશોધરચરિત્ર ભાષાંતર, પ્રકટકર્તા શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર.

વિદ્વાનાને તત્ત્વજ્ઞાન હોવાથી સુખને માટે મનાચેલાં માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રીઓ તેઓને લેપકારક થતાં નથી અને નિઃસંબંધ રહીને આત્માને નિલેપ રાખે છે, તેવી રીતે ધન-ધાન્યાદિ પણ તેઓને લેપકારક (કર્મબંધ કરાવનાર) થતાં નથી, કારણ કે તેઓનું માનલું છે કે પાતપાતાના પર્યાય તજીને દ્રવ્ય જુદા જુદા પર્યાયને પામી જતાં અધું અપરરૂપ થઇ જાય છે ને તેથી સર્વ સરખું છે. (૨૪)

સમતાને એાળખનારાની સંખ્યા

जानन्ति कामान्निखिलाः ससंज्ञा, अर्थ नराः केऽपि * च केऽपि धर्मम् । जैनं च केचिद् गुरुदेवशुद्धं, केचित् शिवं केऽपि च केऽपि साम्यम् ॥ २५ ॥ (इन्द्रवज्ञा)

"સર્વ સંજ્ઞાવાળાં પ્રાણીઓ 'કામ'ને જાણે છે; તેમાંથી કેટલાંક અથ (ધનપ્રાપ્તિ)ને જાણે છે; અને તેમાંથી પણ કેટલાંક જ ધામ ને જાણે છે; તેમાંથી કેટલાંક જ જૈનધામ ને જાણે છે; તેમાંથી બહુ થાડાં શુદ્ધ દેવગુરુ યુક્ત જૈનધામ ને જાણે છે; તેમાં પણ બહુ થાડાં પ્રાણી માક્ષને ઓળખે છે અને તેથી પણ બહુ થાડાં પ્રાણીઓ સમતાને ઓળખે છે." (૨૫)

વિવેચન—સંસારી જીવા કમંથી આવૃત હોવાને લીધે સમતાના સ્વરૂપને ઓળખતા નથી અને આદરતા નથી. આ સ્વરૂપ ખતાવીને કર્તા સિદ્ધ કરે છે કે સમતાને જાણનારા તથા આદરનારા અહુ ઓછા છે; પતિત થવાના રસ્તા હંમેશાં ઉઘાડા હોય છે. અનાદિ અભ્યાસથી આ જીવ એવા નીચે જનારા રસ્તા ઉપર તુરત ઢળી જાય છે. વિભાવદશાને વશ પહેલા જીવા કમંસત્તાને આધીન થઈ વિષય તરફ દારવાઈ જાય છે, કારણ કે મેશુન સંગ્રા આ જીવ સાથે અનાદિ સંખંધવાળી છે. ધનવિજય ગણ્યુ કહે છે કે કામ શબ્દ વડે ઉપચારથી શબ્દ વગેરે ઇંદ્રિયોના સર્વ વિષયો સમજવા. એકે દ્રિયને પણ વિષય હેય છે. એ સંબંધમાં તેઓ નીચેના શ્લોક ટાંકી અતાવે છે:—

पंचिदिओ उ बउलो, नरो व्य सव्यविसयउवलंभा। तहित न भन्नइ पंचिदिओत्ति वर्डिशदियाभाषा॥

"બકુલ વૃક્ષ ⁺ પાંચે ઇંદ્રિયના સર્વ વિષયા ગ્રહણ કરી શકે છે, માટે ભાવથી પ'ચેદ્રિય છે; તાેપણ બાહ્ય ઇંદ્રિયાના અભાવ હાેવાથી તેને પ'ચેદ્રિય કહેવાય નહિ."

લીકિક શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે :—

पादाहतः प्रमद्या विकसत्यद्योकः, द्योकं जहाति बकुलो मुखसीधुसिकः। आलिक्कितः कुरवकः कुरुते विकास-मालोकितस्तिलक उन्कलिको विभाति ॥

^{* &#}x27;केऽपि' स्थाने कर्म इति पाठः क्वचिद पुर्यते ।

⁺ બારસલીનું ઝાડ: સ્ત્રી તેને દારૂના કાગળા છાંટ છે ત્યારે તે કળે છે એવી પ્રાચીન રીતિ છે.

"અશોક વૃક્ષને સ્ત્રી પગની લાત મારે ત્યારે તે વિકાસ પામે છે; બકુલ વૃક્ષ પર સ્ત્રી જ્યારે દારૂનો કાગળા નાખે છે ત્યારે તે શોક તજી દે છે; કુરબક (નારંગી) વૃક્ષને સ્ત્રી આલિંગન કરે છે ત્યારે તે પણ વિકાસ પામે છે, અને તિલક વૃક્ષની સામું સ્ત્રી જીએ છે ત્યારે તેને કળિયા આવે છે.

આવી **રી**તે શબ્દાદિ વિષયનું ગ્રહણ કરવું સર્વ પ્રાણીઓને હોય છે, તેમાંથી કેટલુંક આર્ષ પ્રમાણથી અને કેટલુંક અનુભવથી સિદ્ધ છે.

ટીકાકારના આ અર્થ સમીચીન જણાય છે. તિર્ધ ચમાં આપણે જોઈ એ તો સર્પને કોંધ, હાથીને માન, શિયાળને માયા, ઉદર વગેરને લાભ વગેરે જીદી જીદી પ્રકૃતિઓ પ્રબળ દેખાય છે, પણ વિષયસુખની ઈંગ્ર્છા તો સર્વ પ્રાણીઓને સામાન્ય હાય છે. સંજ્ઞા દરેક પ્રાણીને કેટલી હાય છે તેનું સ્વરૂપ ખતાવવા માટે શાસ્ત્રમાં બહુ ઉદલેખ થયેલા છે. સામાન્ય રીતે દરેક જીવને ચાર સંજ્ઞા ખતાવી છે: આહાર, ભય, મૈશુન અને પરિગ્રહ. આ સર્વ સંજ્ઞા અનાભાગથી કે આભાગથી સર્વ પ્રાણીઓને હાય છે; એ એકેન્દ્રિયને પણ હાય છે; તેના સમર્થનમાં બહુ દર્શાતો આપ્યાં છે. તે ઉપરાંત સંજ્ઞા દશ અથવા સાળ પણ છે. વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ લાકપ્રકાશ * ય્રંથ જેવા. એમાં શ્રીભગવતી સ્ત્ર, સ્થાનાંગસ્ત્ર વગેરના આધારથી બહુ સારી રીતે સંજ્ઞાનું સ્વરૂપ ખતાવ્યું છે. ત્યાં સિદ્ધ કર્યું છે કે સર્વ પ્રાણીઓને આહારાદિ ચારે સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હાય છે. પરિગ્રહ સંજ્ઞાને ખદલે નિદ્રા સંજ્ઞા મૂકીને અન્ય શ્રંથકારા પણ કહે છે કે શાદ્યારનિદ્રામયમૈયુનાનિ સામાન્ય-મેતત્વશુમિર્નરાળામ એથી જણાય છે કે ઇદ્રિયાના વિષયા સર્વ પ્રાણીઓ જાણે છે; એ આખતમાં કાઈને શીખવવાની જરૂર પડની નથી.

સર્વ સંત્રી (જેને સંત્રા હોય તે) પ્રાણીઓમાંથી મનુષ્ય ધનપ્રાપ્તિના વિષય સારી રીતે જાણે છે. ધન બીજો પુરુષાર્થ છે. એનું ક્ષેત્ર વિશેષે મનુષ્ય લોકમાં જ છે. કેટલાક તિયં ચ ધન પર ચાંકી કરે છે, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિના વિષય તા મનુષ્યમાં જ છે. મનુષ્ય ધન ખાતર અનેક પ્રકારનાં અકાર્યો કરે છે, રાત-દિવસ તે મેળવવા પ્રયાસ કરે છે, તેને માટે દેશ પરદેશ કરે છે, નીચ(અધમ)ની નોકરી કરે છે, નાલાયક માણસાની ખુશામત કરે છે અને પૈસા ખાતર ગમે તેવા લાગ આપે છે. આવી રીતે ધનપ્રાપ્તિ માટે આ જવ અનેક પ્રકારના નાચ નાચે છે અને અનેક વેષ લજવે છે. ભતું હરિ તેટલા માટે યાગ્ય રીતે કહે છે કે-ત્વમાદ્ય મોઘાદ્યે किमવरमतો नर્ત્તચિક્ત મામ " હે આશા! તારી ખાતર લચ્ચા-ઓના ઉદ્ઘાપ મે' સહન કર્યા, આંસુ મનમાં શમાવી દઈ શન્ય મનથી પણ હાસ્ય કર્યું, અંતઃકરણને મેં દાળી રાખ્યું અને નીચ માણસાને મેં નમન પણ કર્યું. હે નિષ્ફળ આશા! હજી વળી તું કેટલા નાચ કરાવીશ ?" ધનપ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યો શું શું કરે તેનું વિશેષ વર્ણન

^{*} દ્રવ્યલાક, ત્રીજો સર્ગ, શ્લાક ૪૪૨-૪૬૩.

[×] વૈરાગ્યશતક, શ્લાક છઠ્ઠો.

દેશાંત સહિત પાંચમા અધિકારમાં કહેવાશે. અત્ર પ્રસ્તુત એ છે કે મનુષ્ય ધનપ્રાપ્તિના વિષય સ્વયં જાણે છે અને આ સંબંધમાં અપવાદ શોધવા મુશ્કેલ પડે તેમ છે.

ધનપ્રાપ્તિના વિષય જાણનારા મનુષ્યામાં પણ બહુ થાડાં પ્રાણીઓ ધર્મને ઓાળખે છે. ઘણાખરા તેા અખંડ પ્રવૃત્તિમાં અથવા પ્રમાદમાં જીવન પૂરું કરે છે. આયુષ્ય કરતાં બે વરસતું વધારે કામ હાય એવાં બહુ પ્રાણીએા હાય છે, જેઓ સંચાની માક્ક સવારથી તે માેડી રાત્રિ સુધી જરા પણ વિશ્રાંતિ લઈ શકતા નથી; અને કેટલાકને એસવા આડે ઊઠવાની કુરસદ મળતી નથી. ધનપ્રાપ્તિ, તેનું રક્ષણ, તેના વિચાર, માજશાખ, નકામી વિકથા, ઇં દ્રિયાના લાગા વગેરમાં રક્ત રહી **ધમ**ે એવા શબ્દ પણ જાણતા નથી. પાશ્ચાત્ય વિચારાએ આધ્યાત્મિક આર્ય પ્રજા પર પણ પાતાની પ્રવૃત્તિના સપાટા સજ્જડ ચલાવ્યા છે. આવા સમયમાં ધર્મને જાણનારા બહુ એાછા હોય એ સ્વાભાવિક છે. આવા જીવામાં**શી** પણ શુદ્ધ દેવ-ગુરુના સ્વરૂપને બતાવનારા, ધર્મને એાળખનારા બહુ જ શાડા હોય છે. ઘણા જીવા ધર્મને નામે હિંસાને પાષે છે, ધર્મના દેખાવ નીચે ઢાંગ કરે છે, ધર્મને નામે માયા કરે છે, ધર્મ ને ધનપ્રાપ્તિનું સાધન કરે છે. સ'સારથી સર્વધા મુક્તિ અપાવનાર, શુદ્ધ આત્મદશાનું સ્વરૂપ ખલાવનાર અને મનને તથા શરીરને કષ્ટ કરનાર ઉપાધિએાથી છોડાવ-નાર શ્રી જિને **હરપ્રણીત શુદ્ધ ધર્મનું** સ્વરૂપ જાણનાર બહુ એાઝા પ્રાણીઓ હોય છે. વળી, કેટલાંક પ્રાણીઓને જૈનધમ પ્રાપ્ત થઈ જાય તા ત્યાં પણ તેની શુદ્ધ ખાજી પ્રાપ્ત થતી નથી. નિક્ષ્વપર્ણ, કુગુરુસેવા, પાસત્થાપર્ણ વગેરે અશુદ્ધ બાજીનાં દેખ્ટાંતા છે. વળી, શુદ્ધ ધર્મ પર શ્રદ્ધા રહેવી બહુ મુશ્કેલ છે અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કારને લીધે જડવાદને પ્રાધાન્ય માનનારાને આ જમાનામાં તે। શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવું અને તે જળવાઈ રહેવું બહુ જ મુશ્કેલ પડે છે. ઘણાં પ્રાણીઓ શુદ્ધ માક્ષમાર્ગ એાળખી શકતાં નથી, તેનું સ્વરૂપ જાણી શકતાં નથી, અને ત્યાં કેવું સુખ છે તે સમજી શકતાં નથી. સ્ત્રી–પુત્રાદિક વગર ને ખાવા પીવાના માજશાખ વગર ત્યાં શા આનંદ આવતા હશે ?—એવા અહિક ખ્યાલમાં રહી અનાદિ સ'સારમાં રખડથા કરે છે. મહા ભાગ્યયાગે માક્ષનું સ્વરૂપ જણાય તાપણ ખહુ એાછાં પ્રાણીઓ સમતાનું રવરૂપ જાણે છે. માેક્ષને પામવાનું સાધન સમતા છે, એ જ્ઞાનનું ક્રિયામાં વર્તાન છે, અને એ સ્વરૂપ જાણવામાં આવે ત્યારે જ વસ્તુતા સુખ શું છે તેના ખ્યાલ આવે છે.

આ આખા શ્લોકની મતલખ એ છે કે સંસારના સંખંધનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું, છતાં પણ લેકો સંસારને દુઃખની નજરથો જેતા નથી. સંસારી જીવ તો જાણે આંખા મીં ચીને ચાલ્યા જ જાય છે, જરા પણ વિચાર કરતા નથી. સુખ કચાં છે? તેના વિચાર કરા. બધે કરી આવા. રાજાના મહેલા જાઓ, દીવાનાની એકિસા જાએ, ન્યાયાધીશાની કોર્ટો જાઓ, શેઠી આઓના વૈભવ જાઓ, યુરાપિયના કે પારસીઓના સંસાર જાઓ કે કહેવાતા માટા માટા માટાસાનાં ચરિત્રો જુઓ. તમને તુરત જાણાશે કે સંસારમાં સુખ હાય

તા માત્ર સમતામાં-સંતાષમાં છે, ચાલુ સ્થિતિને સ્વ-કર્મજન્ય માની તેને સન્યગ ભાવે વેદવામાં જ અને અધ્યાત્મ-રમણતામાં જ સુખ છે; બાકી બધાં નકામાં ફાંકાં છે, આ પ્રમાણે સ્વરૂપ સમજનારા બહુ એાછા છે, પરંતુ તે સમજવાની બહુ જરૂર છે. (૨૫) સગાં-સંબ'ધીઓના સ્નેહ સ્વાર્થી છે; તેથી પાતાના સ્વાર્થસાધનમાં રક્ત રહેવું એ સમતાનું ચાથું સાધન

स्निद्धन्ति तावद्धि निजा निजेषु, पश्यन्ति याविश्वजमर्थमेभ्यः । इमां भवेऽत्रापि समीक्ष्य रीतिं, स्वार्थे न कः प्रेत्यहिते यतेतं ॥ २६ ॥ 'उपजाति)

" સગાંસ'બ'ધીએા જ્યાં સુધી પોતાના સગાંએામાં પોતાના કાંઈ પણ સ્વાર્થ જીએ છે ત્યાં સુધી જ તેના પર સ્નેહ રાખે છે. આ ભવમાં પણ આવા પ્રકારની રીત જોઈને પરભવમાં હિતકારી પોતાના સ્વાર્થને માટે કાેેેેે હાુ ચત્ન ન કરે ?" (૨૬)

વિવેચન---અવલોકન કરીને ખારીકાથી જોનારને સમજવામાં આવ્યું **હશે** કે વૃદ્ધ પુરુષ મરણ પામે ત્યારે તેનાં સગાં-સંબંધીએ કહે છે કે ' ભાઈ! એ તા ભાગ્યશાળી થઈ ગયા.' આ નાની હકીકતમાંથી ઘણી શિક્ષા લેવા જેવી વાત છે. આવા ઉદ્દગાર નીકળવાનું કારણ શું હશે ? વૃદ્ધ પુરુષમાં કાઈ પ્રકારના સ્વાર્થ રહ્યો હાતા નથી. તેઓ કાંઇ રળીને આપતા નથી, ઊલટા કેટલીક રીતે પુત્રને વારસાે મેળવવામાં, તેના યથેચ્છ ઉપયોગ કરવામાં તથા ભાગ માણુવામાં તે અનેક પ્રકારે પ્રતિબંધ કરે છે. સ્ત્રીને, પુત્રને કે સગાંઓને વૃદ્ધ પુરુષોથી કાઇપણ પ્રકારના લાભ થવાના સ′ભવ હાતા નથી. આ કારણને લીધે વૃદ્ધનું મરણ શુભ ગણવામાં આવે છે. વૃદ્ધના મરણ વખતે રડવામાં આવતું નથી અથવા એાછું રડવામાં આવે છે, તે કાંઇ સંસાર તરફ વૈરાગ્ય બતાવનારું નથી, પરંતુ સ્વાર્થના અંશ બતાવનારું છે. મરણમાં અને તે પ્રસંગે શોક કરવામાં પણ સ્વાર્થીના ભાગ છે એ હકીકત વિચિત્ર લાગે છે, કારણ કે બાહ્ય દેષ્ટિવાનને તો શાકમાં પ્રેમ (હેત)ના ભાગ નજરે આવે છે: પરંતુ વસ્તુતઃ વિચિત્ર લાગે છે તે જ ખર્ું છે. મરકી થયેલા પ્રાણીને સગાં એ! પણ તજી દે છે. સારા સારા દાખલાએ!માં જોયું છે કે સગાંસ્નેહી અને પુત્ર કે સ્ત્રી પણ ગ્રાંથિક સંનિપાતથી વ્યાધિગ્રસ્ત થયેલાની સારવાર કરતા નથી. મરકીના વ્યાધિ લગભગ અસાધ્ય ગણાય છે અને તેના સપાટામાં આવનાર પ્રાણીને સારું થવું બહુ મુશ્કેલ છે, થાડા વખતના અનુભવથી લાકા ખાડું સમછ ગયા છે કે મરકીના દરદીઓની સારવાર કરનારને પણ મરકી લાગે છે; (આ માન્યતા જુઠી છે એમ પ્લેગ કમીશનના રિપાર્ટ જણાવે છે; કક્ત સારવાર કરનારે અલ્પ ખારાક, અન્ય સ્થાને શયન, હસ્તમુખ-પ્રક્ષાલન વગેરે નિયમા ખહુ ધ્યાનમાં રાખવાની અને પાળવાની જરૂર છે.) અને મરકીના સપાટામાં આવનાર બહુ એાછા બચે છે. આથી મરકી થનારમાં જરા સ્વાર્થ હોય તે પણ સ્વ-જીવનલાલના સ્વાર્થ પાસે તુરુ થઇ જાય છે, પ્રેમીના પ્રેમ રવાથ પરાયણ જ છે, એ મરકીએ બહુસારી રીતે બતાવી આપ્યું છે. તે ઉપરાંત સામાન્ય

વ્યવહારમાં પણ આપણે જોઈ એ છીએ કે યૌવન ગયા પછી સ્ત્રીનું પુરુષ પર કે પુરુષનું સ્ત્રી પર પૂર્વવત્ હેત રહેતું નથી. પૈસા ગયા પછી પુત્રનું હેત રહેતું નથી અને દુઃખમાં મિત્રનું હેત રહેતું નથી. આ સર્વ દેષ્ટાંતા નવાણું ટકા ખરાં છે. મતલભ એ છે કે દુનિયાના માટા ભાગ સ્વાર્થ પરાયણ છે; પ્રેમમાં પણ સ્વાર્થ છે અને રુદ્દનમાં પણ સ્વાર્થ છે.

મરણના શાેક કેટલે અંશે સ્વાર્થપ્રેરિત છે અને મરણથી કેટલું ડરવું તથા તત્પ્રસંગે શું કરવું એ ણાળત અત્ર પ્રસ્તુત નથી. તે સંખંધી વિશેષ ઉલ્લેખ પાંચમા દેહમમત્વમાેચન અધિકારમાં છે અને વિશેષ રુચિવંતે શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા "જીવન-સંધ્યા"ના લેખ વાંચવા. અત્ર તે પરથી સાસંશ એટલા જ ગ્રહણ કરવાના છે કે દુનિયામાં સર્વ કાર્યો—પછી તે પ્રેમનાં હાય કે શાેકનાં હાય તે સર્વે—સ્વાર્થથી ઉદ્દર્ભવે છે.

આ પ્રમાણે છે ત્યારે પણ દુનિયાના પ્રવાહને છોડવા નહિ, કારણ કે તું પણ હાલ તો દુનિયાના પ્રાણી છે. કક્ત તારે દિશા કેરવી નાખવી. જ્યારે આખી દુનિયા પાતાના સ્વાર્થમાં મચી છે. ત્યારે તું પણ તારા સ્વાર્થ સાધી લે; પણ તારા સ્વાર્થ શો છે? કયાં છે?—તે આળખીને પછી. તારા ખરા સ્વાર્થ પરભવમાં તને આનંદ થાય અને તારું આત્મહિત થાય તેમાં જ છે, કારણ કે સ્વાર્થ શબ્દના અર્થ જ તે છે. આ દૃષ્ટિથી તારા સ્વાર્થ સાધવામાં તું ઉલુક્ત થજે. પરભવના સ્વાર્થ કેવી રીતે સાધી શકાય તે જાણવા માટે તું પ્રયાસ કર. સામાન્ય રીતે તાતકાલિક લાભ લેવાની ઇચ્છા છોડી દઇ પરિણામે હિત, લાંબા કે શાધત કાળનું કેવી રીતે થાય તે તું જો. પારમાર્થિક રહસ્ય ખતાવનારા અનેક ગ્રંથામાંથી કાઇ પણ ગ્રંથ તું વાંચીશ, વિચારીશ કે તરત જ તને સ્વાર્થનું ભાન થશે. મનાનિગ્રહ, સંસાર પર ઉદાસીનતા, ગૃહતાના નાશ, સત્ય વ્યવહાર, દાન, દયા, ક્ષમા વગેરમાં તું તારા વ્યવહાર જેડી દેજે એટલે તને સ્વાર્થ સાધ્ય થશે.

પર દ્રવ્યના સંખંધ વિચારીને પછી સ્વાર્થ-સાધનમાં તત્પર રહેવું એ સમતા પ્રાપ્ત કરવાના ચાથા ઉપાય છે. આ ચાથા ઉપાય જરા વિચાર કરવાથી બહુ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે એમાં વર્તનની દિશા જ ફેરવવાની રહે છે. આ સાધન તસ્ફ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. (૨૬)

પૌદ્દગલિક પદાર્થીની અસ્થિરતા—સ્વપ્રદર્શન

स्वप्नेन्द्रजालादिषु यद्वदाप्तै रोषश्च तोषश्च मुघा पदार्थैः।

तथा भवेऽस्मिन् विषयैः समस्तैरेवं विभाव्यात्मलयेऽवधेहि ॥ २७॥ (उपजाति)

"જેવી રીતે સ્વપ્ન અથવા ઇંદ્રજાળ વગેરમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થી પર રાષ કરવા કે તાલ કરવા તે તદ્દન નકામા છે તેવી રીતે આ ભવમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થા ઉપર પણ

^{*} જુઓ પુરતક ૨૨. પૃષ્ઠ ૪૭.

(રાષ કરવા કે તાલ કરવા તે નકામા છે)-આવી રીતે વિચાર કરીને આત્મ-સમાધિમાં તત્પર થા!" (રહ)

વિવેચન--સ્વાર્થ સાધવાનું ચાેશું સાધન અત્ર વિશોષ પુષ્ટ કરે છે. 'કુસુમપુર નગરમાં એક લિક્ષુક રહેતા હતા. આખા દિવસ રખડી-રઝળીને જરા લિક્ષાનું અન્ન લઇ આવ્યા, ગામ બહાર એક ઝાડ તળે બેસી અજ ખાધું. અને પાણી પીધું. મંદ પવનની લહેરમાં તે ઊંથી ગયા. સ્વપ્નમાં જોયું કે પાતાને રાજ્ય મળ્યું, ભાગ મળ્યા, સ્ત્રીએા મળી, બે ખાજુ ચામરા વીંઝાય છે અને ભાટલાેકાે બિરુદાવલિ બાેલે છે. કવિ, સૈન્ય, પ્રધાનમંડળ વગેરેથી પરિવૃત્ત થઇ નગરમાં પાતે કરવા નીકળે છે. અને કચેરી વખતે અનેક સામત વર્ગ તથા રાજાએ તેને માન આપે છે. આવી સ્થિતિમાં મનમાં માજ માણે છે ત્યાં સ્વપ્ત પૂર્ણ થયું, આંખ ઊઘડી ગઈ; જાુએ છે તો ન મળે રાજ્ય, કે ન મળે પ્રધાનમંડળ; ન મળે કવિએા, કે ન મળે સેનાનીએા; ન મળે સામ'તચક્ર, કે ન મળે ભવ્ય સિંહાસન. એક બાજી કાડીતૂટી ગાદડી અને બીજી બાજી અવશિષ્ટ સિક્ષાન્નથી ખરડાયેલું ઠીકરું પડ્યું છે! સંસારતું સુખ આવા પ્રકારનું છે. પ્રથમ તાે એમાં સુખ જ નથી. કઢાચ તેને સુખ કહીએ તાપણ તે કેટલું છે ^૧ સ્વપ્નમાં મળેલા સુખને સુખ કહેવું એ જ પ્રથમ તે৷ ભૂલ છે. વળી તે ખહું અલ્પકાળસ્થાયી છે, પાછી અસલ કે હલકી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે અને માનસિક ખેદ વધારનાર છે; ત્યારે એ સુખમાં આસક્તિ રાખવી તદ્દન ખાેટી છે, એટલું જ નહિ પણ અયાગ્ય છે. ભિખારીના સુખમાં જેમ કાંઇ દમ જેવું નથી, તેમ આ સંસારના માની લીધેલા સુખમાં પણ વસ્તુતઃ કાંઈ જ નથી. આવી જ રીતે આપણને પસ'દ ન આવે તેવા કાઈ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય તા તેથી રાષ કરવા પણ નકામા છે, કારણ કે વસ્તુ પાતે કાઇ પણ રીતે આપણું હિત-અહિત કરી શકતી નથી. એના સંબંધમાં આવનાર મનને કેવા પ્રકારનું વલણ આપવું એ સુજ્ઞના વિચારનું ક્ષેત્ર છે, પરંતુ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ વસ્તુ પર હર્લ કે રાષ કરવા એ વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન સૂચવે છે. દેવતાએ અને તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરેલ મનુષ્યા કાઇ કાઈ નિમિત્તને લઈ ને ઇંદ્રજાળ અતાવે છે. અંબડ પરિવાજકતું * દેષ્ટાંત આપણે સારી જાણી જાણીએ છીએ. વસ્તુતઃ આમાં સત્ય કાંઈ નથી. 'ચાર દહાડાનું ચાંદ્રરહ્યું ને ઘાર અંધારી રાત.' સ્વપ્ન અથવા ઇંદ્રજાળમાં દેખાતા પદાર્થીની પ્રાપ્તિ અથવા નાશથી હવે કે શાક કરવા તે મિથ્યા છે, તેવી જ રીતે સાંસારિક સર્વ પદાર્થી માટે સમજવું.

આ હંકીકત જરા વધારે સ્કુટ રીતે જોઈ એ. આપણને અનુકૂળ કાઈ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેના પર પ્રીતિ થાય છે અને રાગથી જે સુખ થાય છે તે માની લીધેલું જ છે. એમાં સુખ શું ? વળી એ સુખ છે પણ બહુ થાડા વખત સુધી ચાલે તેવું. છેવટે અસલની સ્થિતિ તા પાછી જરૂર પ્રાપ્ત થવાની. પૌદ્દગલિક વસ્તુઓના એવા ધર્મ છે કે જ્યાં સુધી એક વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ ન હાેય ત્યાં સુધી તેના પર બહુ પ્રેમ રહે છે, પણ

^{*} જુએા સુલસાચરિત્ર

એ. હ

પ્રાપ્ત થયા પછી થાેડા વખતમાં તેના પરથી મન ઊતરતું જાય છે. નાની વયમાં ઘડિયાળ પ્રાપ્ત કરવાની અથવા મેળામાં ગયા પછી નવીન રમકડાં પ્રાપ્ત કરવાની જે હાંશ બાળક્રમાં <mark>જોવામાં આવે છે તેવી હ</mark>ોંશ તે મળ્યા પછી બે–ચાર દિવસે રહેતી <mark>નથી, આવી રીતે</mark> બીજી સર્વ વસ્તુઓ માટે સમજી લેવું, તેમાં આનંદ છે જ નહિ, માન્યા છે તે પ**ણ** અલ્પ છે, અલ્પ કાળ સુધી ચાલે તેવા છે, અને પરિણામે અધઃપતન કરાવનારા છે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે. સંસારના સર્વ પદાર્થ અને સંબંધનું સ્વય્નમાં પ્રાપ્ત થયેલ વસ્તુ સાથે અથવા ઇંદ્રજાળ સાથે મળતાપણું ખહુ મનન કરવા ચાેગ્ય છે, ચમત્કારી છે અને વિચાર કરવાથી સર્વ બાંબતમાં લાગુ પડતી *રી*તે ઘટી શકે તેવું છે. વસ્તુધ**મ એવા** પ્રકારના છે, એટલે સાંસારિક કાેઇ પણ પદાર્થમાં સુખ માનવું અથવા ઇન્દ્રિયના કાેઇપણ વિષયમાં સ્થિરતા માનવી એ અયોગ્ય છે, ખાેડું છે, આડે રસ્તે દોરનારું છે. ત્યારે સવાક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે કે કરવું શું ? જયારે પૌદ્દગલિક વિષયામાં આનંદ નથી ત્યારે આનંદ છે કર્યાં ? આ જીવના પાતાના સહજ ધર્મા હાય તે પ્રાપ્ત કરીને તેમાં જે લીનતા કરવામાં આવે તા પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય અને નકામી અસ્થિરતા મટી જાય, માટે ણીજી નકામી વાતા બાજુએ મૂકી સ્વગુણ પ્રગટ કરવા માટે આત્મલય કરવા એ જ કર્ત વ્ય છે. આત્મલય કરવા માટે યમ અને ાનયમ પ્રબળ સાધન છે. જ્યારે મન અમુક નિયમાથી નિયંત્રિત થઈ કળજામાં આવે છેત્યારે આત્મ-સ્થિરતા બહુ અંશે પ્રાપ્ત થતી જાય છે અને અભ્યાસથી તે વધારે અંશમાં રમણુતા કરાવે છે. સર્ગાસ્નેહીએોના અસ્થિર સંબંધ અને પૌદ્-ગલિક વસ્તુ પર ખાટા પ્રેમ દ્વર કરી, આપણું પાતાનું શું છે તેની વિચારણામાં અને તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી તેની વિશેષ ખીલવણી કરવાના કાર્યમાં મગ્ન રહેવું એ સમતા પ્રાપ્ત કરવાતું ચાેલું સાધન છે અને પંડિત પુરુષા તેને 'આત્મલય'તું સાર્થક નામ આપે છે. (૨૭)

મરણુ પર વિચાર

एष मे जनयिता जननीयं, बन्धवः पुनिरमे स्वजनाश्च । द्रव्यमेतदिति जातममत्वो, नैव पश्यसि कृतान्तवशत्वम् ॥ २८ ॥ (स्वागतावृत्त)

" આ મારા પિતા છે, આ મારી માતા છે, આ મારા ભાઇ એ છે, વળી આ મારા સગાં–સ્નેહીઓ છે, આ મારું ધન છે, એ પ્રમાણે તને મમત્વ થયું છે અને તેથી તારું યમને વશપણું છે, તે તે તું જેતો જ નથી." (૨૮)

વિવેચન— આ સંસારના સર્વ સંખંધ સ્વખ્ન જેવા છે, તેનું દર્શાંત અતાવવા અત્ર ઉલ્લેખ કરે છે. આ જીવને સ્ત્રી, કુંદુંખ, પુત્ર, સગાંઓ અને ધન પર એવી સજ્જડ મમતા ચોંટેલી છે કે તે આ જીવને અહું દુઃખ આપે છે, છતાં પણ આ સંસારમાં દુઃખ આપનાર મમતા છે એમ આ જીવ જાણતો નથી, પણ તેમાં જ સુખ માની બેઠા છે, આવાં કારણાથી શાસકારા મમતાને મદિરા (દારુ) સાથે સરખાવે છે, દારૂ પીનારને સદસદ્વિદ્

રહેતા નથી, અસંબદ્ધ બાલાઇ જવાય છે, વસ્તુ-તત્ત્વની આળખાણ રહેલી નથી; તેવી જ સ્થિતિ મમતાને વશ પડનાર પ્રાણીની પણ થાય છે. મમત્વને વશ પહેલા દુનિયામાં માટે ભાગે બધા જીવા છે, તેઓનું વર્લન જોઇએ તેા જણાશે કે તેએ! કૃત્યાકૃત્ય સૂકી જાય છે, ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે, અસ્થિર પદાર્થો પર પ્રેમ રાખે છે અને સ્થિર પદાર્થીને તજી દે છે. માહમાં મગ્ન થયેલા પ્રાણીઓ કેવા કેવા ચાળા કરે છે તે જોવા જેવું છે; તેને માટે આખી દુનિયા ખુલ્લી છે. શાસ્ત્રકાર એ હકીકત તરફ કેવી દૃષ્ટિથી જુએ છે તેના સહેજ ખ્યાલ આ ગ્રંથના બીજાથી પાંચમા સુધીના અધિકારમાં આપવામાં આવ્યાે છે. આ જીવ મારાં–તારાંની મમતામાં એટલાે બધા મૂં ઝાઇ જાય છે કે પાતાને માથે ચમનાે માટાે ભય છે તે પણ તેની નજરમાં રહેતું નથી. તેનું સર્વ વર્ત્તન–વ્યવહાર એવા પ્રકાર પર રચાય છે કે જાણે એને કાેઈ દિવસ મરવું જ નથી. આ દુનિયામાં મરવું એ ચાેક્કસ વાત છે, માટે તે સંખંધમાં વિચાર કરવેા એ પણ ઉચિત વાત છે, એટલું જ નહિ પણ ખહ્ જરૂરની વાત છે. મરણના સંબંધમાં અત્ર પ્રસ્તુત એટલું જ છે કે મરણ ઇ**ચ્છિલું નહિ**; ખરાબ સ્થિતિમાંથી બચી જવા–છૂટી જવા–મૃત્યુ માગલું નહિ, કારણ, કર્મ ભાગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી અને તેવા છવા માટે કાંઈ પરલાકમાં પલંગ ઢાળી રાખ્યા નથી. તેમ જ મરાણથી **ડરવું નહિ.** મરકીના વ્યાધિ ગામમાં ચાલતા હાય અથવા પુત્ર નાના હાય, સ્ત્રી હયાત ન હાેય અથવા સ્થિતિ સાધારણ હાેય કે બીજા કાેઈ પણ કારણથી મરણથી જસ પણ બીલું નહિ, પરંતુ મરણુ માટે **હં`મેશાં તૈયાર રહેવું**; એથી આખી જિ**ંદગીમાં આ**રાધના ખહું થશે અને મૃત્યુ દેષ્ટિ સમીપ રહેશે તો કરજને અંગે કરવાં પડતાં સાંસારિક કાર્યોમાં પણ એક જાતની મુદ્રતા આવી જશે, જેથી ભવાંતરમાં વિકાસના નિયમ પ્રમાણે આ જીવના કર્મ ક્ષયના સંબંધમાં વધારા થતાં થતાં કર્મના આત્ય તિક નાશ થવાના સંભવ થશે અને છેવટે નાશ થશે* આ સર્વ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે આ જીવ તેા મમત્વને વશ થઇ એવું વિચિત્ર પ્રકારતું વર્લન કરે છે કે બહારથી જેનારને ખરેખર હસવું આવે,

અત્ર સર્વ સંખંધની અસ્થિરતા અતાવવા આટલા ઉલ્લેખ થયા. મરણ સંખંધમાં વિશેષ વિચાર કરીએ તા જણાય છે કે તે મનુષ્યને માથે ન હોત તા તેના દરેક કાર્યમાં મહુ કઠારતા પ્રાપ્ત થયેલી હોત. મરણ માથે છે એવું જાણે છે તાપણ અનેક વખત માન વગેરેમાં તણાઇ જઇ આ જીવ કથાયવશ થઇ જાય છે, તા જે મરણ ન હોત તા પછી તે લોય ઉપર પગ પણ દેત નહિ. આથી મરણ વખતે કાંઇ, કાઇ સાથે આવતું નથી એ વિચાર નિર'તર દૃષ્ટિ સમીપ રાખવા યુક્ત છે. આમાં પણ દીનપણું અતાવવું નહિં, પર'તુ દૃઢતા સાથે એકત્વલાવ અળવત્તરપણે ધારણ કરવા. શાસ્ત્રકાર તે લાવ આગળ કરતાં અનેક રીતે ઉપદેશ કરે છે. એક પ્રસંગે તેઓ કહે છે કે:—

^{*} આ સર્વ મુદ્દાઓ સહજ વિસ્તારથી જોવાની ઈચ્છા દ્રાય તેમણે ' જીવનસ' ધ્યા 'ના લેખ જોવા. જુઓ શ્લાક ૨૬ તી નાટ.

चेतोहरा युवतयः स्वजनोऽनुकूलः, सद्बान्धवाः प्रणयगर्भगिरश्च भृत्याः । वरुगन्ति दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गाः, संमीलने नयनयोने हि किश्विदस्ति ॥

" ચિત્ત હરણુ કરે તેવી સુંદર યુવિતિઓ, અનુકૂળ સગાં-સંબ'ધીઓ, આબરદાર ભાઈઓ, સહ્યતાપૂર્વંક ઉચ્ચાર કરનારા નાેકરાે, હાથીઓના સમૂહ અને ચપળ ઘાેડાઓ–આ સર્વં હાેય, પણ આંખ મી'ચાણી એટલે એમાંનું કાંઈ નથી."

વ્યવહારમાં પણ આપણે સાંભળીએ છીએ કે:-

જેની ફૂ'કે પર્વત ફાટ, આભ ઉંડ<mark>લમાં ભ</mark>રતા; જેની ચાલે ધરણી ધ્રુજે, તે નર દીઠા મરતા.

આવી સ્થિતિ છે, માટે મરાણને દરરાજ દબ્દિ સમીપ રાખી તેને માટે ગમે તે વખતે તૈયાર રહેલું. બાકી તો માટા માટા ચકવતી એ પણ છ ખંડ પૃથ્વી અને હજારા સ્ત્રીએા તથા પારવગરની ઋદ્ધિ અત્ર મૂકીને જ ગયા છે, તેમની સાથે કાઈ ગયું નથી, કાંઈ ગયું નથી, એ વાત નવી જાણુત્રાની રહી નથી. વળી મા-ખાય, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરેના પ્રેમ પણ જ્યાં સુધી તેઓ સાથે સ્વાર્થના સંઘટ ન થાય ત્યાં સુધી જ બહુ લાગે છે. 'લાગે છે' એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ જ છે કે વસ્તુત: તે છે જ નહિ, એક શેઠના છાકરાને પાતાના કુડું ખ પર બહુ પ્રેમ હતા. તેની પરીક્ષા ખતાવવા સારુ તેના મિત્રે તેને કત્રિમ મ'દવાડ હોવાના દેખાવ કરવાનું શીખવ્યું. અને પેટની અસહ્ય (કૃત્રિમ) વેદનાથી **રોઠપુત્ર જ્યારે અસાધ્ય લાગતા વ્યાધિના** કાંઠા પર પડચો ત્યારે **ધન્વ**ંત**રિ વૈદ્યનું રૂપ લ**ઈ મિત્રે માથા પરથી પાણી ઉતારી તેમાં સર્વ રાગ સમાયા છે અને તે પીનારને તે રાગ આવશે, પણ પુત્ર સાજે થશે, એવું સ્વરૂપ ખતાવ્યું; ત્યારે તેની નવચૌવના સ્ત્રી, અતુલ પ્રેમ અતાવનારી માતા, કરાહાના વારસા આપનાર પિતા, અબજોના વારસા મેળવનાર પુત્ર અને બીજા આશ્રિત સર્વ ખસી ગયા અને કાઈએ તે પાણી પીધું નહીં. કાઇ પાણી પીવે એમ માનવું એ જ ખાેડું છે, કારણ કે પ્રેમબ'ધન સ્વાર્થની દારી પર જ બંધાયેલું છે. સ્વાર્થના દારા તૂટે કે કાઈ જાતના સંખંધ રહેતા નથી અને 'કાઢા કાઢા ' એ જ ઉચ્ચાર થાય છે. સંખ'ધતું આવું સ્વરૂપ જાણવા છતાં પણ પ્રાણીએા કર્ત વ્યત્વિમુખ થઈ શા માટે સ'સાર-અ'ધનમાં કસાતા હશે એનાે ખુલાસાે જ્ઞાની મહારાજ આપે છે. એમાં અનાદિ મિથ્યાત્વ–વસ્તુસ્વરૂપની અજ્ઞતા–સિવાય બીજીં કાેઈ પણ કારણ નથી. આથી સ્વપ્ન કે ઇન્દ્રજાળ જેવા સ'સાર-અ'ધનમાં મૂં ઝાઈ ન જતાં આત્મતત્ત્વ કર્યા છે તે સમજવું અને સમતા આદરવી એ જ મુખ્ય કરજ છે, એ સિદ્ધ થાય છે. (૨૮)

विषय 'पर मे। ७ तुं स्वइ'पः समता आहरवाने। ७ पहेश नो धनैः परिजनैः स्वजनैर्वा, दैवतैः " परिचितैरपि मन्त्रैः । रक्ष्यतेऽत्र खळ कोऽपि कृतान्ताको विभावयसि मृद! किमेवम् ॥ २९॥

^{*} देवतैरिति या पाठः

तैर्भवेऽपि यदहो सुखिमच्छंस्तस्य साधनतया प्रतिभातैः । सुद्धिस प्रतिकलं विषयेषु, प्रीतिमेषि न तु साम्यसत्तः (१ सुत)त्वे ॥ ३०॥ (अर्थतो युग्मम्) (स्वागतावृत्त)

"ધન, સગાં-વહાલાંઓ, નાકર-ચાકરો, દેવતાઓ, અથવા પરિચિત મંત્રા, કાઇ પણ યમ (મરણ)થી અહીં રક્ષણ કરતું નથી. હે મૂઢ! તું આ પ્રમાણે વિચાર કેમ નથી કરતાં? સુખ મેળવવાનાં સાધન તરીકે દેખાતાં તેઓ (ધન, સગાં, નાકર) વહે સંસારમાં સુખ મેળવવા ઇચ્છતા હે ભાઇ! તું પ્રત્યેક ક્ષણે વિષયામાં મૂંઝાઇ જાય છે, પણ સમતારૂપ ખરા રહસ્યની પ્રીતિ પામતા નથી." (૨૯–૩૦)

વિવેચન:–આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે આ પ્રાણી મમત્વને વશ થઇ મરણુલય ભૂલી જાય છે. આ હડીકત વધારે દઢ કરવાના હેતુથી કર્તા કહે છે કે તારી પાસે ગમે તેટલા પૈસા હોય તાેપણ તેનાથી તારા મરણભય જવાના નથી. પૈસા દુનિયાની અનેક વસ્તુઓ ખરીદ કરે છે, પણ યમદેવ તેનાથી ખરીદી શકાતા નથી. તારાં ગમે તેવાં સગાં કે નાકરા હશે, તે પણ તને માતથી ખચાવી શકશે નહિ. શેઠના પુત્રને* ખચાવી શકાય તેમ હતું તાપણ તેઓ એ બચાવ્યા નહિ, તા પછી મૃત્યુથી બચાવ કરવાની તેઓમાં શક્તિ જ નથી, ત્યારે તેા તેના વિચાર કરવાના અવકાશ પણ કર્યા રહે છે ? એટલું જ નહિ પણ કદી દેવતાઓ તારે આધીન હશે તાે તે પણ તારું રક્ષણ કરવા અસમર્થ છે, કારણ, તેઓા પાતે જ મરણને વશ છે, અને તારે આધીન ગમે તેટલી મંત્ર-શક્તિએા હેાય તેાપણ એક મિનિટ આઘીપાછી થવાની નથી. અનંત વીર્યવાળા શ્રીમન્મહાવીર પરમાત્મા, પાછળ મહા-ઉપકાર થાય તેમ હતું તાપણ, મૃત્યુના દાર એક ક્ષણ પણ અટકાવી શક્યા નથી અને કાેઇ પણ પ્રકારના ભેંદ રાખ્યા વગર સ્પષ્ટ રીતે કહી ગયા છે કે એ કાર્ય કરવાને (મૃત્યુના નિરધાર કરેલા સમય ફેરવવાને) કાેઈ પણ સમર્થ નથી. આવી વસ્તુસ્થિતિ છે તેને જાણીને પણ તું તે જ ધન, સગાં વગેરેને સુખનાં સાધન માનીશ ? આ સંસારમાં સુખ છે જ નહિ; તેમાંથી સુખ મેળવવાની ઈચ્છા રહે છે એ તારી પ્રથમ ભૂલ થાય છે. ળીજી ભૂલ પહેલી ભૂલના પરિણામે ઘાય છે. તે એ છે કે ધન, સગાં, સ્વજન વગેરેને સુખનાં સાધન માનવામાં આવે છે. આ ખન્ને ભૂલને પરિષ્ણામે વિષયા પર પ્રેમ થાય છે અને ઇન્દ્રિયના વિષયા પર પ્રેમ થયા એટલે લક્ષ ચારાશીમાં ફેરા મારવાતું શરૂ થાય છે. માટે હે ખ'ધુ! તું વસ્તુ-સ્વરૂપ સમજ અને આ તારી શુદ્ધ દશા નથી એ ધ્યાન પર લાવ. આ વિષયા પર પ્રીતિ લાવે છે, પરંતુ, અગાઉ જણાવ્યું તેમ, તેઓ તા ઇન્દ્રજળ જેવા અસ્થિર છે, તેના પર પ્રેમ બાંધીને સંસારભ્રમણ કરવું એ તારા સરખા સમજીને સુકત નથી. શા માટે સમતામાં પ્રીતિ રાખતા નથી ? સર્વ વસ્તુએાનું માખણ સમતા છે, એને આદરતારા અનેક જીવા સર્વ દુઃખથી વિરામ પામી ગયા છે. એતા સંબંધમાં આવ્યા

^{*} જુઓ ૨૮મા શ્લાક પરતું વિવેચન.

પછી તારી સ્થિતિ જરૂર કરી જશે, માટે બીજી નકામી બાબતોના ત્યાગ કરી તારા સ્વાર્થ-સાધનમાં તત્પર થા. સ્વાર્થ-સાધનતું પ્રથમ અંગ સર્વ જીવ પર, સર્વ વસ્તુઓ પર, સમ-ભાવ રાખવા, કષાયના ત્યાગ કરવા, વિષયથી વિશ્મલું અને આત્મ પરિભૃતિ જાગૃત કરવી— ટ્રેકામાં કહીએ તા સમતા પ્રાપ્ત કરવી—એ જ છે. (૨૯–૩૦)

કષાયનું ખરું સ્વરૂપ; તેના ત્યાગનાે ઉપદેશ

किं कषायकछ्षं कुरुषे स्वं, केषुचिन्नतु मनोऽरिधियात्मन् !। तेऽपि ते हि जनकादिकरूपैरिष्टतां द्युरनन्तभवेषु ॥ ३१ ॥ (स्वागतावृत्त)

" હે આત્મન્! કેટલાંક પ્રાણીઓ ઉપર શત્રુણહિ રાખીને તું તારા મનને શા સારું ક્ષાયથી મલિન કરે છે ? (કારણ કે) તેઓ માતા-પિતા વગેરે રૂપાેમાં તારી પ્રીતિ અનંતા ભવામાં પામ્યાં છે." (૩૧)

વિવેશન-કાઈના ઉપર ક્રોધ કરવા તે બહુ મુશ્કેલ છે. તે કરતી વખતે મુખને લાલચાળ કરવું પડે છે અને મનના કળજો મૂકી દેવા પડે છે. ક્રોધ કરવા એ આત્મિક શુદ્ધ દશા નથી, એ આટલા ઉપરથી જ જણાય છે, કારણ કે એમાં સ્વાભાવિકતા ખહ્ એાછી છે. ત્યારે આવી કૃત્રિમ દશા ધારણ કરવામાં લાભ શાે છે? એવી દશા શા માટે ધારણ કરવી ? સામી બાજુએ ક્ષમા ધારણ કરવામાં કાેઇ પણ પ્રકારની મહેનત કરવી પડતી નથી, કાેઈ જાતની તૈયારી કરવી પડતી નથી અને કાંઈ વિચાર પણ કરવાે પડતા નથી. તે શુદ્ધ દશા હાવાથી તેના પર વિચાર કરનારને તે સહજ પ્રાપ્તવ્ય છે, અથવા, અપેક્ષા ખરાબર ધ્યાનમાં રાખીને બાેલીએ તાે, તે પ્રાપ્ત જ છે. આ આપું અપેક્ષાવચન અતાવે છે કે સ'સાર-માર્ગ સરળ નથી. પણ માક્ષ-માર્ગ સરળ છે. આવા વાંકાયું કા કવાયમાર્ગ શા માટે તું આદરે છે? વળી, તું એક બીજો પણ વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે કથાય કરવા અનુચિત છે. જેઓની ઉપર તું કથાય કરે છે તેઓ તારાં માતાપિતારૂપે અનેક વાર તારાં પ્રીતિપાત્ર થયાં છે.* એક વાર જે પ્રીતિપાત્ર થયું હ્રાય તેના પર કવાય કરવા એ સુજ્ઞનું કાર્ય હાય જ નહિ. કવાય પર વસ્તુ છે, પીદ્રગલિક છે, પુદ્દગલજન્ય છે, સંસારમાં રખડાવનાર છે, દર્શનથી પણ ખેદ આપે તે વર્ગમાં તેના સમાવેશ થાય છે. એતું સેવન કરતાં સ્વાર્થ સાધન જરા પણ સિહ થતું નથી, ઊલટા સંસાર વધે છે. તેથી સંસારના સંખંધ તાેડવાની ઈચ્છાવાળા ખેપી જીવે ક્યાયના સંબ'ઘમાં પણ ન આવવું વધારે સારું છે. કષાયના સંબ'ધમાં વિશેષ વિવેચન સાતમા અધિકારમાં આવશે; અત્ર કષાય સમતાને પૂરેપૂરા ખાધ કરનારા છે, સમતાના વિરાધી છે અને જેતા પર કવાય કરવામાં આવે છે તે ન્યાયદષ્ટિથી કવાયત પાત્ર થઇ શકતા નથી એટલું જ ખતાવે છે. તારું સાધ્ય (માક્ષ) અને તારું સાધન જે વિરાધવાળું હશે તો તારા

^{*} બુએા, ચાલુ અધિકાર, શ્લાક ૨૩ ઉપરતું વિવેચન.

દરેક કાર્યમાં વિસંવાદ પ્રાપ્ત થશે અને છેવટે સાધ્ય મળશે નહિ. માેક્ષ અને કષાયને વિસંવાદ છે એવું અનુસવસિદ્ધ પુરુષા કહી ગયા છે; માટે હવે યેાગ્ય વિચારણા કરજે. (૩૧) શાેકનું ખરું સ્વરૂપ; તે ત્યાગ કરવાના ઉપદેશ

यांश्र शोचिस गताः किर्मिमे मे, स्नेहला इति धिया विधुरात्मन् !। तैर्भवेषु निहतस्त्वमनन्तेष्वेव तेऽपि निहता भवता च ॥ ३२॥ (स्वागतावृत्त)

"શું આ મારા રનેહીએા (મરી) ગયા ?—આ પ્રમાણે બુહિથી વ્યાકુળ થઈ ને જેઓને માટે તું શોક કરે છે, તેઓ વડે જ તું અનંત ભવામાં હણાયેલા છે અને તેઓ પણ તારા વડે હણાયા છે." (૩૨)

વિવેશન—ઉપરના શ્લોકમાં જે વાત કરી તે જ વાત અત્ર બીજા રૂપે કહે છે. જેવી રીતે કાઇ જાવ ઉપર કષાય કરવા ઉચિત નથી તેવી જ રીતે કાઇના મરણ, વિધાગાદિ પ્રસંગે તેને માટે શાક કરવા તે પણ ઉચિત નથી. સગારનેહી એટલે પુત્ર, માતા, પિતા, સ્ત્રી વગેરેના મરણ પ્રસંગે શાક કરવાથી આત્મિક ગુણની હાનિ થાય છે, કારણ કે શોક રાગમૂલક છે, અને સંસારને વધારનાર બે મોડા મહમાંના રાગ એક છે. જેના મરણ માટે શાચ કરવામાં આવે છે તેના વઢે જ અનંત-ભવ-ભ્રમણમાં આ જીવ અનેક વાર મગચા હશે અને તેને અનંત વાર માર્યો પણ હશે. એ તર્દન બનવાજોગ છે. ત્યારે પછી રાવું શા હતુએ ? વાસ્તિવક રીતે તો જે સમય પ્રમાદમાં ગયા હોય અને જેટલું આત્મહિત સાધી શકાય ન હોય તેને માટે પાતાની જાતને અંગે રાવું અથવા નિષ્ફળ કાળનિર્યમન અને પ્રમાદ માટે શાક કરવા વ્યાજબી છે. આવી જાગૃત દશા વ્યવહારના દરેક કાર્યમાં રાખવાની ટેવ પડશે. અને સાધ્યદિષ્ટ નિરંતર લક્ષ્યમાં રહેશે ત્યારે બહુ આનંદ થશે. એ વખતે માનસિક આનંદ થવા ઉપરાંત શાકને સ્થાન જ મળશે નહિ. કારણ કે શાકનું મૂળ શું છે અને તે કોને હોય તે બરાબર સમજાઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે હકીકત છે ત્યારે રીતસર બેસી, ખાટા ઠઠારા કરી, મનમાં ઉમળકા હોય યા ન હાય તાપણ દેખાવ ખાતર પરને ઠગી, ઐહિક સ્વાર્થ સાધવાની બુહિએ રાગડા તાણવા તે મહાનિંદ્ય આચરણ છે, અસત્ય વ્યવહાર છે અને કેળવણીની ગેરહાજરી ખતાવનાર ખાદ્ય આડ' બરનું વિચિત્ર દર્શન છે. એ પ્રકાર ધર્માવરુદ્ધ છે, કારણ કે તેમાં માચામિશ્રિત શોકના દેખાવ છે અને શુદ્ધ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજનારા ધર્મિષ્ઠ ગૃહસ્થા તેમાં ભાગ ઓછા લે છે. સ્ત્રીઓને લજ્જા વગર કૂટવાની ખાસ તાલીમ આપવામાં આવે છે અને તે પ્રસંગે બાલવાનાં વાકચોના નિયમિત પાઠ માંઢ કરાવવામાં આવે છે. આર્યસંસારના અધઃપાતનું આ પણ ખરેખરું દેન્ટાંત છે, કેળવણીની ગેરહાજરી આ ઠેકાણે બહુ જણાય છે અને ધાર્મિક દેન્ટિએ જોતાં તો આ રિવાજ તદ્દન ખાલીશતા, માહના ચાળા અને નૃતન નાટક ખતાવે છે.

^{*} રાગ અને દ્રેષ : માહના પુત્રી અને માટા સેનાનીઓ.

અંતઃકરણથી થતા માહજન્ય સાચા શાક કરવાની પણ શાસ્ત્રકાર ના કહે છે, તા પછી આવા ધાંધલ યુક્ત ખાટા વ્યવહાર તા કેમ જ કર્તવ્ય તરીકે માની શકાય? પાતાની શારીરિક સ્થિતિના વિચાર કર્યા વગર પ્રવર્તતા આ જૂના જમાનાના રિવાજમાં એક પણ જાતના અર્થ નથી, વિવેક નથી, વિચાર નથી, તેથી સુત્ર સ્ત્રીઓએ લાકે શું કહેશે તેના ખાટા ખ્યાલ મૂકી દઈ આવા વ્યવહારથી દૂર રહેવું યાગ્ય છે. કહેનારા હજારા વરસ ખેસી રહેવાના નથી અને જેને માટે કહેશે તેની આત્મિક હાનિમાં તેઓ કાંઈ ભાગ લેવાના નથી; માટે સદ્ગારીઓ અને સત્પુરુષોએ દરેક રીતે શાકના ત્યાગ કરવા અને ખાસ કરીને કૃત્રિમ રાગડા તા છાડી જ દેવા. (32)

માેહ ત્યાગવા; કાેઇ માટે શાક ન કરવા

त्रातं न शक्या भवदुःखतो ये, त्यया न ये त्वामपि पातुमीशाः ।

ममत्वमेतेषु द्धन्मुधात्मन् !, पदे पदे कि शुचमेषि मृद ! ॥ ३३॥ (उपजाति)

" के स्नेद्धीकीने स्वदुः भथी भयाववाने तं शक्तिमान नथी, अने केकी तने

"જ રનહાં આન ભવદુ: ખથા અચાવવાન તુ શાક્તમાન નથા, અન જે આ તેને બચાવવાને શક્તિવાળા નથી, તેઓ ઉપર ખાેડું મમત્વ રાખીને હે મૂઢ આત્મન્! તું પગલે પગલે શા સારુ શાક પામે છે ?" (33)

વિવેચન--જેને ત્યાં દરરાજ વસ્ત્ર, અલ'કાર ને ભાજનાદિકની પેટીઓ ઊતરતી હતી તેવા શાલિલાદ્રને પણ જ્યારે જણાયું કે પાતાને માથે હજા શ્રેશિક નામના રાજા રાજ્ય કરે છે, ત્યારે સંસારથી વૈરાગ્ય પામી દરરાજ એક-એક સ્ત્રીના ત્યાગ કરવા માંડથો. તેમને જણાયું કે અત્ર જે સુખ લાગે છે તે ખાેડું છે, વાસ્તવિક સુખ તે નથી, માટે એવી રિથતિ પ્રાપ્ત કરવી કે જ્યાં પાતા ઉપર કાઇના અમલ ચાલી શકે જ નહિ. જેને શ્રેણિક રાજાના ખાળામાં બેસતાં પણ પરિશ્રમને લીધે પરસેવા થયા હતા તે જીવ સત્ત્વવ ત થઇ ચારિત્રના વિષમ માર્ગ પર ચાલવાના વિચાર કરે એ પ્રસંગ બહુ મનન કરવા યાગ્ય છે. આથી પણ વધારે સત્ત્વવ'ત ધન્ના સ્નાન કરતા હતા; ત્યાં પાતાની સ્ત્રી (શાલિલદ્રની ખહેન) સુભદ્રાના નયનમાંથી ઉષ્ણ અશ્ર શરીર પર પડતાં તેના શાે કનું નિમિત્ત પૂછ્યું. અને જ્યારે સુભદ્રાએ શાલિસદ્રનાે કરરાજ એક એક સ્ત્રી ત્યાગ કરવાના વિચાર સંભળાવ્યા અને આજે સત્તર દિવસ થઈ ગયા છે. એ વાત જણાવી, ત્યારે ધન્નો હસ્યા: 'સંસાર અસાર છે એવું જાણ્યા પછી જ્યારે તજવી ત્યારે એક-એક સ્ત્રી શા માટે તજવી ? તજવી ત્યારે તા બધી તજ દેવી!' આ ટીકાથી આશ્ચર્ય પામેલી સુભદ્રાએ મમ'માં કહ્યું, 'સ્વા**મી! કહેવું બહુ સહેલ છે** દુનિયામાં કરેલ કામ પર ટીકા કરનારા બહુ હોય છે, પર તુ પાતાને કરવાના વખત આવતાં લગભગ બધા ખસી જાય છે.' ધન્ના ચમકચો અને બાલ્યા, 'લે! મેં તા આ સવ' તજ્યું ! ' આમ કહીને ખેળ ભરેલા શરીરે તે તરત જ ઊઠથો, શાલિભદ્રની પાસે ગયા અને કહ્યું કે 'કાચરપણુ' શા માટે કરે છે ? આ સંસારમાં આપણું કાઈ નથી, માટે ચાલા, આપણે શ્રી વીર પરમાત્મા પાસે જઈ એ.' પછી અ'ને જણા ત્રભુ પાસે ગયા ને ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું.

અનાથી મુનિને પણ દાહજવર થતાં જણાયું હતું કે 'પાતાનું કાઈ નથી. જેઓની ખાતર આ જીવ પ્રાણ આપવા તૈયાર થાય છે, જેઓની ખાતર સંસારત્યાંગ કરતાં આ જીવને અનેક પ્રકારના સ'કલ્પ-વિકલ્પાે થાય છે, તેઓના સ્નેહ અમુક હદમાં જ ખંધાયેલા છે.' એવા વિચારથી રસ્તાની સૂઝ કેમ ન પડે ? પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે સૂતરના તાંતણા તોડવા એ પણ આ જીવને વખત પર બહુ મુશ્કેલ પડે છે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે. ખાદ્યા દેષ્ટિએ તે સૂતરના તંતુ લાગે છે, પણ તે તા માહરાજાએ ત્રી ટેલાં જાડાં દારડાં છે, અને તેને તાેડવા જેટલું આત્મ-વીર્ય ફાેરવનાર જ આ સંસાર-યાત્રા સફળ કરે છે. બધા જીવો આયુષ્યના પ્રમાણમાં જવે તેા છે જ, પરંતુ જેઓ માહ- ગ્રંથિના છેદ કરે છે તેઓના ફેરા સફળ થાય છે, ત્યારે ખાકીના સર્વ ના ફેરા ફાગટ (નિષ્ફળ) થય છે. આ જીવને ખરેખરું દુઃખ તાે જન્મ મરણતું છે; એ દુ:ખમાંથી છાેડાવવાને જેઓ તદ્દન અશક્ત છે, તેઓને સારુ અનેક પ્રકારનાં કષ્ઠ વેડી ધન એકડું કરવું, તેઓના માની લીધેલા પ્રસંગ પર વેધ જાળવવા, તેઓના માનેલા વ્યવહાર પ્રમાણે પાતાની મરજ વિરુદ્ધ પણ વર્તન કરવું અને ભવ-દુઃખ છાડાવનારની સાેબત કરવા ઈચ્છા થાય ત્યારે તેઓ અનેક પ્રકારના અંતરાય ઊભા કરે તે મૂંગે માઢે સહન કરવા એ તદ્દન ગેરવાજબી છે. દુનિયામાં તા આવાહાભૂતિ, ન દિષેણ અને આદ્ર^૧કમાર જેવા જવા પણ હાય છે. જેએ સંસારમાં પાછા પડથા છતાં પણ વખત આવતાં સંસારને જ માક્ષનું સાધન બનાવી, તેના પર સ્વારી કરી, તેને કખજે કરી લે છે; અને ગજસુકુમાળ, નેમિનાથજી તથા સ્ક દકાચાર્ય જેવા આત્માઓ પણ હોય છે, જેઓ સ'સારથી ડરી તેના સંબ'ધમાં જ આવતા નથી. આ બન્ને વર્ગના પ્રાણીએ! સંસારતું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે સમજેલ છે. આ બન્નેમાંથી કરીા વર્ગ આદરણીય છે, તેની વિત્રારણા પાતાના સંચાગ અને મનાખળ પર આધાર રાખે છે, પરંતુ એક વાત તા ખત્ને વર્ષમાંથી એકસરખી રીતે અનુકરણ યાગ્ય છે, અને તે એ કે સ'સારના સ'બ'ધ ત્યાજ્ય છે, સંબ'ધીએ ખાતર ભવ-દુઃખમાં સબડ્યા કરવું એ માહના ચાળા <mark>છે અને વાસ્તવિક વસ્તુ-સ્વરૂપનું અગ્રાન છે.</mark> સંયમ–આરાધન કરવાની શક્તિ ન હોય અથવા ઇચ્છા થતી ન હોય તેણે તે પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા-હોંશ રાખવી અને શ્રાહ્મજીવનમાં પણ સત્ય વ્યવહાર ચલાવી અનુકરણ કરવા યાેગ્ય દેશચારિત્ર ધારણ કરવું. આશ્રિતાના માની લીધેલા શ્રેય સારુ અનંત ભવે! સુધી મહા-દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તેવું આગરણ ચલાવલું નહિ--એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક સદુપદેશ છે. સ્વાર્થ-સાધનામાં રક્ત રહેવાના ઉપદેશને પુષ્ટ કરતાં વગર કારણે તેમાં લપટા લું નહિ એવા અત્ર ઉપદેશ કર્યો છે. એ સમતા પ્રાપ્ત કરવાન ચાલું સાધન છે. (33)

समताद्वारने। ७ पसंखार, राग-द्वेषत्यागने। ७ पहेश सचेतनाः पुद्रलपिष्डजीवा, अर्थाः परे चाणुमया इयेऽपि । द्वत्यनन्तान् परिणामभावांस्तत्तेषु कस्त्वर्दति रागरोपौ ॥ ३४॥ (उपजाति)

અ. ૮

"પુદ્દગલ-પિંડને અધિષ્ઠિત જીવાે સચૈતન પદાર્થો છે અને પરમાણુમય અર્થ (પૈસા) વગેરે અચૈતન પદાર્થો છે. આ બન્ને જાતિના પદાર્થી અનેક પ્રકારના પર્યાયભાવ-પલટનભાવ પામ્યા કરે છે, તેથી તેના ઉપર રાગ-દેષ કરવાને કોણ લાયક ગણાય? (૩૪)

વિવેશન—સ્ત્રી, યુત્ર, સગાં અને સંખંધીઓ વગેરે સર્વ મનુષ્યા તેમ જ પાપટ અને કાગડા, સર્પ, નાળીઓ, મગરમચ્છ અને સાનાની પાંખાવાળા મચ્છ, વી છી અને લીડ, કીડી અને માખી, શંખ અને જળા સર્વનાં શરીર પુદ્દગલનાં બનેલ છે; તેમ જ ખાણમાંથી નીકળ્યા પછી સોનું, રૂપું, લોહું વગેરે ધાતુઓ તેમ જ ઘરમાં રહેલું સું દર દેરનીચર સર્વ અચેતન છે-જીવ વગરનું પુદ્દગલ છે. આ સર્વ ચેતન અને અચેતન પદાર્થા વાર વાર પર્યાયભાવ પામે છે. જીવ વાર વાર દેવપણું, મનુષ્યપણું, તિર્વ ચપણું અને નારકીપણું પામે છે અને તેના તે સ્વભાવ આ અધિકારમાં આપણે છે-ચાર પ્રસંગે રૂપાંતરથી જોઈ ગયા છીએ. કોઈ વાર તે પ્રમાદ કરાવે તેવું રૂપ ધારણ કરે છે અને કોઇ વાર તે મહા-નિંઘ લાગતું કુરૂપ ધારણ કરે છે. એવી જ રીતે અચેતન પદાર્થા પણ અનેક પ્રકારનાં સારાં—ખરાબ લેખાતાં રૂપા ધારણ કરે છે. એનું દર્ષાંત સુખુદ્ધ પ્રધાને ખાઈના જળથી બનાવેલું નિર્મળ જળ પૂરું પાડે છે.

એક રાજ અને તેના સુખુહિ નામે પ્રધાન એક દિવસ બહુ ગંધાતી ખાઇ પાસે નીકળ્યા. રાજાને આ બહુ ખરાબ વાસ આવતી ખાઇની ગંધથી ઠીક લાગ્યું નહિ, તેથી તેણે માં મરડ્યું. પ્રધાન સાથે તેણે આ સંબંધી વાતચીત પણ કરી. પ્રધાને તા ઠે પેટે જણાવ્યું કે પુદ્દગલના સ્વભાવ સુગંધી–દુર્ગ ધી થયા કરવાના છે; કારણ કે દરેક પરમાણુમાં બેમાંથી એક ગંધ હાય જ છે. રાજાને આ વાત રુચી નહિ, પણ બન્ને તે વખત ચૂપ રહ્યા. પ્રધાને ત્યાર પછી તે ખાઇમાંથી કેટલું ક પાણી ભરી મંગાવ્યું અને તે પાણીને શુદ્ધ કરાવ્યું. પછી તેમાં કતકચૂર્ણાદિ નાખીને તેની દુર્ગ ધ દ્વર કરી અને કપૂર પ્રમુખથી સુગંધ ઉત્પન્ન કરી. પછી કાઇ પ્રસંગે રાજાને આ પાણી પીવા આપતાં તેણે તે પાણીનાં બહુ વખાણ કર્યાં, એટલે પ્રધાને સર્વ હકીકત નિવેદિત કરી. રાજાને આથી પુદ્દગલના વિચિત્ર ધર્મની પ્રતીતિ થઇ.

જે પદાર્થો પર પ્રીતિ કરવી તે પદાર્થ જો એકસરખી સ્થિતિમાં નિરંતર રહેવાના હોય તો તો પ્રીતિને યોગ્ય કહી શકાય. ઘરનું સુરમ્ય કરનીચર ભાંગી જશે, નાશ પામશે, કૂટી જશે, સુંદર શરીર માટી સાથે મળી જશે, તેમાં રહેલા આત્મા પર્યાયથી અનેક લાવા પામશે; ત્યારે તેમાં પ્રેમ કેવી રીતે કરવા ? કાના ઉપર કરવા ? શા માટે કરવા ? કરીએ તો તેના અર્થ શું? આવા વારંવાર બદલાતા સચેતન પદાર્થો પર પ્રેમ કરવા એ આપણા ગૌરવથી નીચું છે, કરવા યોગ્ય તથી. એટલા માટે શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ પ્રશમરતિ પ્રકર્ણ શ્લોક પર)માં લખે છે કેઃ—

तानेवार्थान् द्विषतस्तानेवार्थान् प्रलीयमानस्य । निश्चयतोऽस्यानिष्टं न त्रिचते किश्चिदिष्टं या ॥

"એક જ વિષયા પર દ્વેષ કરનારા જીવા જ્યારે તે જ વિષયા પરિણામાંતર પામી સારા થાય છે ત્યારે તે જ પદાર્થોમાં તહીન થાય છે, તેથી આ જીવને નિશ્ચયથી કાઇપણ પદાર્થ ઇષ્ટ અથવા અનિષ્ટ નથી." આ ટ્રંકા પદ્મમાં બહુ અર્થ-ગાંભીર્થ રહ્યું છે તે વિચારવા ચાેગ્ય છે,

આવી રીતે કાઇ પણ જીવ કે અજીવ પર રાગ દેવ કરવા અયુક્ત છે, તે સિદ્ધ માનવામાં આવે તે ખહુ ખટપટના અંત આવી જાય, એટલા માટે જ 'વીતરાગ'ને દેવ માનવામાં આવે છે. વસ્તુ ઉપરથી રાગ એાછા થઈ જાય, એટલે સ્વાભાવિક રીતે સર્વ ઉપર સમભાવ આવે છે અને સમભાવ પ્રાપ્ત કરવાે એ સર્વનું સાધ્યબિંદુ છે, સમતા અધિકારનાે ઉપસંહાર કરતાં સ્વાર્થ-સાધન સારું આ ઉત્તમ ઉપાય ખતાવ્યા છે તે બહુ મનન કરવા ચાગ્ય છે. આ સંસારમાં ખરેખર રખડાવનાર 'રાગ-દ્રેષ' છે. તે બન્ને માહજન્ય છે અથવા માહ જ છે. કારણ કે રાગ દ્વેષ કરતી વખતે વિવેકના નાશ થાય અને ચિત્તની સમતા ઊડી જાય છે. માહને મદિરા સાથે સરખાવી આપણે અનેક વાર જોઈ ગયા છીએ કે વિવેકના નાશ કરવા એ માહન પ્રથમ કર્તવ્ય છે. રાગ-દ્રેષના નાશ થયા પછી કાેઇ કાર્ય ખનતું નથી એમ નથી, પરંતુ દરેક કાર્ય કરવામાં જે ચિકાશ હતી તે દ્વર થાય છે, સરલ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે અને કર્તાવ્ય-અકર્તાવ્યનું બરાબર ભાન થાય છે. માટે કાેર્ધ પણ પદાર્થ ઉપર ગાઢ રાગભ ધન ન રાખવું, એટલું તો હાલ તુરત જરૂર કરવું; અને તેવી જ રીતે આકરું વૈર પણ કાઇ સાથે ન રાખવું, કારણ કે વસ્તુની રચના જેતાં, પછી તે જીવ હો કે અજીવ હો, પણ તે સર્વ વસ્તુઓ રાગ-દ્રેષને લાયક નથી, તેમાં પણ અચેતન પદાર્થ ઉપર દ્વેષણુદ્ધિ તો અતિ-અનમિજ્ઞતા સૂચવે છે; કારણ કે તે કરતી વખત સામી વસ્તુની અને પાતાની સરખાઈ જેવામાં આવતી નથી. સર્વ વસ્તુએામાં પલટનભાવ પામવાના સ્વભાવ હાવાથી વસ્તુતઃ કાેઈ વસ્તુ ઈપ્ટ કે અનિષ્ટ હાેઈ શકે નહિ, તેથી રાગ અને દ્રેષ બન્ને કરવા યાગ્ય નથી એ વિષયની પ્રતીતિ થાય છે. (૩૪)

* *

એવી રીતે પ્રથમ સમતા અધિકાર પૂર્ણ થયો. આખા ગંથની પીઠિકા આ અધિકારમાં છે. આખા ગ્રંથમાં અનેક પ્રયત્ના કરી જે પ્રાપ્ત કરવાની સ્વના કરવામાં આવી છે તેના સીધા કે આડકતરા ધ્વનિ સમતા-પ્રાપ્તિમાં જ પર્યવસાન પામે છે. મમત્વત્યામ, ચિત્તદમન, કષાયત્યામ, શુભવૃત્તિ વગેરે સર્વનું સાધ્ય સમતા છે અને સમતાનું પરમ સાધ્ય અક્ષયપદ (માક્ષ) છે; તેથી આખા ગ્રંથના બીજબૂત અને સાધ્યસ્વક આ અધિકારની જેમ કર્તાએ મુખ્યતા ગણી છે, તેમ બહુ સંભાળ રાખીને તેના પર નાટ લખવાનું અને વારંવાર ફેરવીને એકસરખી બનાવવાનું લક્ષ્યમાં રાખ્યું છે અત્ર સામાન્ય રીતે મંગળાગરણ કર્યા પછી સમતા કેવી ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુ છે તે પર ગ્રંથકર્તા આપણને લઇ

જાય છે. તેને માટે ચાંગ્ય કાે કહેવાય ? વગેરેના સ્પષ્ટ દેખાવા આપણી અંતર્ગક્ષ સમક્ષ રજૂ કરી છેવટે સમતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખતાવે છે. સમતાના સામાન્ય અર્થ એ જ થાય છે કે ગમે તેવા અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંજોગા પ્રાપ્ત થાય તાે પણ મનને એકસરખી રીતે પ્રવર્તાવનું; અશ્વર્થથી રાજી થઈ જવું નહિ અને વિપત્તિથી શાે કરવા નહિ; ગમે તેવા સુખ કરનારા સંચાગા પ્રાપ્ત થાય તાે તેથી સંસારમાં રાચી જનું નહિ અને ગમે તેવા ગ્લાનિ કરનારા સંચાગા પ્રાપ્ત થાય તાે તેથી અસ્થિર મનવાળા થઇ જનું નહિ આવા પ્રકારની મનની એકસરખી સ્થિતિને 'સમતા' કહેવામાં આવે છે. એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાથી આ ભવદુ:ખ મટી જાય છે અને તેટલા માટે દરેક પદાર્થોનું ખારીકીથી અવલાકન કરી તેના અને પાતાના ખરા સંખંધ કેવા પ્રકારના છે તે ખરાખર વિચારી લેવા યાગ્ય છે. આવી રીતે અવલાકન કરવાથી જ વસ્તુનું સ્વરૂપ બરાખર સમજાય છે.

અહીં એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે ગમે તેવી સૃક્ષ્મ લાગતી બાબતને પશુ તપાસ કર્યા વગર ચલાવી લેવી નહિ, એટલે વ્યવહારના નાનામાં નાના વિષય ઉપર પણ નજર રાખી તેની યોગ્ય કિંમત આંકવી. જો તેની પરીક્ષામાં ભૂલ કરી, તેની કિંમત હોય તે કરતાં વધારે કે એાછી આંકી અથવા તો અવગણના કરી-સૃક્ષ્મ છે એમ ધારી તેને વિચારી મૂકી-અથવા તેની ઉપેક્ષા કરી, તો તે સૃક્ષ્મ બાબત પશુ આપણા ઉપર પાતાનું સામ્રાજય ચલાવે છે Smiles નામના અંગ્રજ લેખક પાતાના 'The Character' નામના ગંથમાં લખે છે કે, 'Never give way to what is little or by that very little, however small it may be, yov will be practically governed." (તમે નાની બાબતને કદી તાળે ન થાઓ, કારણ કે તે ગમે તેટલી નબળી હશે પણ તેનાથી તમારા ઉપર પૂરુ' જોર ચાલશે,) અને તે ખરેખરું છે. શરૂઆતમાં નાના લાગતા અફીણ વગેરેના વ્યસનની જો તે વખતે અવગણના કરી ઉપેક્ષા કરી હોય છે, તો પછી ધીમે ધીમે તે આખા શરીરનો કબજો લઈ મનુષ્ય પર પાતાનું અપ્રતિહત સ્વાતંત્ર્ય ચલાવે છે, માટે અવલાકન કરવાની ટેવ વાર'વાર રાખવી અને તે રીતે વસ્તુ એાળખી તેના પર જય મેળવવા.

'સમતા' એટલે સર્વ જીવા તથા વસ્તુઓ તરફ રાગ દેવના અભાવ જેઓ આત્મિક માર્ગમાં ઊતરવા ઇચ્છતા હોય તેઓને સમતાના વિષય પ્રથમ અગત્ય ધરાવનારા છે. વિષય ખહુ મનન કરવા યાગ્ય છે અને વિચારી વિચારીને તેમાંથી સાર કાઢી લેવા યાગ્ય છે. સમતા વગરની દરેક ધાર્મિક કિયા ખહુ અલ્પ ફળ આપે છે, અને તે ફળ એટલું બધું અલ્પ છે કે જે ફળ મેળવવાની ઈચ્છાથી* કિયા કરવામાં આવે છે તેની અપેક્ષાએ તા કાંઈ ફળ થતું નથી એમ કહીએ તાપણ ચાલે; આખા દિવસ ભાર વહન કરનારને એક પાઈ મજૂરીની મળે એના જેવું તે છે. એથી ઊલડું, જયારે સમતા રહિત કિયા કરવામાં

^{*} મેાક્ષ મેળવવાની જ ઈચ્છા હોઈ શકે, ભાકી પૌદ્દગલિક ઈચ્છાના સ'ળ'ધમાં તે**ા** જૈન શાસ્ત્રકારા નિષેધ કરે છે.

આવે છે ત્યારે તે ક્રિયામાં એક એવી જાતનું સૌંદર્ય અથવા એવી મૃદુતા આવે છે કે જેથી તે ક્રિયામાં એક જાતના અપૂર્વ (સહજ) આનંદ વ્યાપી જાય છે. એના સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવા બહુ મુશ્કેલ છે, કારણ કે એ દર્શાતના વિષય નથી, પરંતુ અનુમવ-ગમ્ય છે. આ ગંથમાં ઘણા વિષયા અનુભવથી જ સમજાય તેવા છે, જે માટે આપણે નિરુપાય છીએ. તેના રસ જેને ચાખવા હાય તેણે પ્રથમ તેના અધિકારી થવું જોઈએ અને ત્યાં સુધી તાતેનું જે વર્ણન અધ્રા શબ્દોમાં કરવામાં આવ્યું હાય તે ગ્રહણ કરવું જોઈએ. સાકરના સ્વાદ કયા શબ્દોમાં વર્ણવવા ? ચાખનાર તરત જ અનુભવથી તેના સ્વાદને સમજે છે. એવા આ આંતરાનંદ અવર્ણનીય અનિવધ્યનીય છે. શાસકાર કહી ગયા છે કે:—

સમતા વિજ્ઞુ જે અનુસરે, પ્રાણી પુષ્ટ્ય કામ; છાર ઉપર તે લી'પજું, ઝાંખર ચિત્રામ.

આવી રીતે સમતા વગર ગમે તે ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં આવે તે છાર ઉપર હીં પવા બરાબર છે. જ્યાં સુધી ભૂમિકા શુદ્ધ કરવામાં આવી ન હોય ત્યાં સુધી તેના પર ગમે તેટલાં ચિત્રા કાઢવામાં આવે તે નકામાં છે. સર્વથી પ્રથમ જરૂર ભૂમિકાને શુદ્ધ કરવાની છે. સમતા ભૂમિકાને શુદ્ધ કરવાનું કાર્ય ખરાખર ખજાવે છે, ભૂમિકા શુદ્ધ કરવાની આવશ્યકતાના સંબંધમાં સહજ જણાવવાની આવશ્યકતા લાગે છે. એક ચિત્રકારને ચિત્ર આળેખવું હોય તા પ્રથમ વસ્ત્ર શુદ્ધ કરશે; એક પથ્થરને સુંદર મૂર્તિમાં ફેરવવા હાય તા તેને સરખા કરવામાં આવશે; એક પ્રતિકૃતિ પાડવી હાય તા ડાઘ વગરની પ્લેટ ફાટાેગાક્રર તૈયાર કરશે, તેવી જ રીતે હુદયમ દિરમાં સુંદર ભાવના-મૂર્ત્તિ સ્થાપન કરવી હોય તા પ્રથમ હૃદય-ભૂમિકાને શુદ્ધ કરવી જોઈ એ. જો તેમાં મલિન વાસનાઓ હશે, જો તેમાં કષાયના કચરા હશે, જો તેમાં રાગ દ્વેષના ડાઘા લાગેલા હશે, તો ભાવના મૃત્તિ તેમાં સ્થિર થઇ શકશે નહિ, અને તેટલા જ માટે આનં દઘનજી મહારાજ શ્રી સંભવનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે કે 'સેવન કારણ પહેલી ભૂમિકા રે, અભય અદેષ અખેદ.' પ્રથમ ભૂમિકાને એટલે હ્રદયને આવા પ્રકારતી મહિન વાસનાઓથી રહિત કરવું; અને તેમ કરવાનું પ્રખળ સાધન સમતા છે. સમતાથી જ્યારે યથાસ્થિત વસ્તુ-સ્વરૂપના બાધ થાય છે, ત્યારે મલિન વસ્તુઓ અને મલિત ભાવાનું પરભાવપણું સમજાય છે અને તદનુસાર જયારે તેના ત્યાળ કરવાના-તેને કે કી દેવાના-નિશ્ચય થાય છે ત્યારે ભૂમિકા શુદ્ધ થતી જાય છે અને ભાવના-મૂર્ત્તિ તેમાં સ્થાપન થાય છે. શુદ્ધ પ્રકાશ પડે તેવી ભૂમિકા થયા પછી તેના પર શુદ્ધ પ્રતિબિંબની છાયા પડતાં તે સ્વયંપ્રકાશ આપી કાર્ય સન્મુખતા પ્રાપ્ત કરાવે છે. આથી ભૂમિકામાંથી કચરાે હાેય તે કાઢી નાખવાે અને તે માટે સમતા જેવા પ્રખળ સાધનનાે ઉપયોગ કરવાે.

સમતા એટલે 'સ્થિરતા ' આપણા પ્રાકૃત માણસોનાં મન કેટ<mark>લાં બધાં અસ્થિર–</mark> ચ'ચળ હોય છે તેના ખ્યાલ તરત આપી શકાય તેમ છે. નવકારવાળી ગણવાના આર**ંભ** કરતાં એકાદ નવકાર ધ્યાન રાખીને ચિંતવાય છે; પછી મનના બે વિભાગ+ પડી જાય છે. મનની વિચિત્ર ગતિ શરૂ થાય છે. હાથ પાતાનું કામ કરે છે એટલે મથુકા એક પછી એક પડવા જારી રહે છે. મનના એક વિભાગમાં અસ્પષ્ટપણે નવકારના જાપ ચાલે છે. જે ખહુધા ચંત્રવત (Mechanical) હોય છે; અને તે જ વખતે બીજા વિભાગમાં મન દુનિયાના કંઇક વિભાગામાં કરવા નીકળી પડે છે. આવા જ પ્રકારની રિથતિ પ્રતિક્રમણ વખતે પણ અનુભવાય છે. ટેવ પાડવાથી આ સ્થિતિ સુધરી શકે તેમ છે. ધીમે ધીમે એક વસ્તુમાં મનને સ્થિર કરી શકાય છે અને તે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. મનની એકા ગ્રાપ્ત કરવા માટે યમ-નિયમાદિની અહુ જરૂર છે, જે સમતાનાં સાધનને આ પ્રથમાં ચર્ચા છે તે ખહુધા યાગના વિષય છે અને તેને માટે જુદા લેખ લખવાની જરૂર છે. અત્ર કહેવાનું એટલું જ છે કે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાથી બહુ પ્રકારના લાભ થાય છે અને તે જ સમતા છે. સમતાના આવા વિશાળ અર્થ તરફ ધ્યાન ખેંચી ગ્રંથકાર ત્યાર પછી સમતાને માેક્ષના અંગ તરીકે ખતાવે છે. સમતા વગરનાં અનુષ્ઠાના લગભગ કળ વગરનાં છે એમ આપણે ઉત્કુષ્ટ કળની અપેક્ષાએ જોયું, તેથી આ વિભાગ તા સ્વતઃસિદ્ધ થઈ જાય છે. તેથી આ ગ્ર'થકર્તા વિશેષ વિવેચન ન કરતાં સમતા-પ્રાપ્તિનાં સાધના તરફ આપણને દોરી જાય છે. આ વિષયને ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે. સાધના અનેક પ્રકારનાં છે અને તે આખા ગ્રાંથમાં અનેક રીતે બતાવવામાં આવ્યાં છે. દરેક પ્રાણીને પાતાને કર્યું સાધન અનુકૂળ થઇ પડશે તે તેણે પાતે પાતાને માટે વિચારી લેવું. આ અધિકારમાં સમતાને પ્રાપ્ત કરવા માટે મુખ્ય ચાર પ્રકારનાં સાધના બતાવ્યાં છે:

૧. સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રથમ સાધન મૈત્રો, પ્રમાદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવના ભાવની એ છે. આ ચાર ભાવનાઓ ખહુ ઉપયોગી છે અને જીવાના પરસ્પર સંખંધ દર્શાવનારી હોવાથી તે હુદયને આદ્ર કરે છે. એનું વિશેષ વિવેચન શ્ર'થમાં વિવેચન લખતી વખતે આપ્યું છે ત્યાંથી જાણી લેવું. ખીજી ખાર સંસાર-ભાવના અથવા ભવ-ભાવના છે, તે સંખંધી આ શ્ર'થમાં આગળ વિવેચન કરવામાં આવશે. શરૂઆતમાં આ અગત્યની ચાર ભાવનાએ પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાથી સૂરિમહારાજે બહુ ઉપકાર કર્યો છે. એ ચાર ભાવના ભાવવાથી ઘણા જીવાને સમતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એ સંદેહ વગરની વાત છે.

ર સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું બીજી સાધન **ઇંદ્રિયના વિષયા પર સમ-ચિત્ત રાખવાનું** છે. સાંસારિક સર્વ વિષયા સાથે આ જવને કેવા પ્રકારના સંબંધ છે તે વિચારી જેતાં આ સાધનની ઉપયુક્તતા બહુ સારી રીતે સમજાય છે. બાહ્ય દેખાવથી વસ્તુઓમાં ક્સાઈ અનુકૂળ વિષયામાં મૂંઝાઈ જવાથી કર્ત વ્યવિસ્મરણ થાય છે, એ વસ્તુના સહજ ધર્મ છે

^{*} ઉપયોગ સમયાંતર હોવાથી પલટાયા કરે છે, જેનું આપણને ભાન નથી, તેથી આ પ્રમાણે લાગે છે. વસ્તુતઃ બે વિભાગ પડતા નથી, પણ ઉપયોગ બદલાયા કરે છે. ક્રિયાના તો વિભાગ પડે છે. આ દ્રવ્યાનુયોગને આંગે મનના બધારણના ગહન વિષય છે તેથી અત્ર તેની ચર્ચા કરી નથી.

એમ અનાદિ અભ્યાસને લીધે લાગે છે; પણ તે ઉપર જણાવેલ શુદ્ધ વિચારાથી, સૂર્યથી અ'ધકાર નાશ પામી જાય છે તેની માક્ક, આપાઆપ નાશ પામી જઈ વિવેક-દિવસનુ' સુપ્રભાત સર્વત્ર સર્વ દિશામાં સ્થિતિ કરે છે.

3. સમતાનું ત્રીજી સાધન વસ્તુ-સ્વભાવ ઓાળ ખવાનું છે. પૈફાલિક વસ્તુઓના જીવ સાથે કેવા પ્રકારના સંબંધ છે, એના ખ્યાલ કરવાની ખહુ જરૂર છે. જ્યાં સુધી આવા પ્રકારનું જ્ઞાન થતું નથી, ત્યાં સુધી જીવ બહુ ભૂલા કરે છે. જે વસ્તુ કહી પાતાની થઈ શકે નહિ તેને પાતાની માને છે, તેના પર પ્રેમ કરે છે, તેના સંયાગથી આનંદ માને છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં શક્તિના ઉપયાગ કરે છે અને તેના વિયાગથી દુઃખી થાય છે. સગાં-સંબંધોઓ, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરે-ના સંબંધ પણ આ સ્થાને વિચારવા યાગ્ય છે અને તેવી જ રીતે દરેક વસ્તુઓના સંબંધ પણ અવલાકન કરવા યાગ્ય છે. એ સંબંધની સ્થિતિ અને સુખ આપવાની અલ્પતા અથવા અભાવ ધ્યાનમાં લઈ તે સુખમાં મસ્ત ન બનતાં 'સ્વ' શું છે તે ઓળખવું એ સમતા-પ્રાપ્તિના રામબાણ ઉપાય છે. આ વિષયને અંગે આત્મ શિક્ષા પણ અનેક પ્રકારની આપવામાં આવી છે.

૪. સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું ચાેશું સાધન, સ્વાર્થ પ્રાપ્ત કરવામાં રક્ત રહેવું એ છે. આ જીવ જ્યાં સુધી વસ્તુઓની વાસ્તવિક સ્થિતિ જાણતો નથી, ત્યાં સુધી નકામા પ્રયત્ન કરી સુખ નથી ત્યાંથી સુખ મેળવવા પ્રયાસ કરે છે; તેથી સર્વ પ્રાપ્ત થયેલા અથવા થનારા પદાર્થોને સ્વપ્ન કે ઇંદ્રજાળથી પ્રાપ્ત થયેલ પદાર્થો સાથે સરખાવી, તે સરખામણી ઘટાવી, સ્વાર્થસાધન કરવા માટે કર્તા પ્રેરણા કરે છે. અત્ર જે સ્નેહીવર્ગમાં કસી તેઓની ખાતર મહાપ્રયાસ કરવામાં આવે છે, તેનું કાંઇ પણ ફળ મળતું નથી, કારણ કે સર્વ પ્રયાસ ધન-પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે, તે પ્રવૃત્તિ તદ્દન નિર્હે તુક અને ખાટી છે; એથી આ જીવને કાંઇ પ્રકારના લાભ થતા નથી. અને જ્યારે આ જીવ સંસારાટવીમાં ભૂલા પડે છે ત્યારે તેને રસ્તા અતાવવા કે મહાભય કર જનાવરાથી તેનું રક્ષણ કરવા તેવા સ્નેહીઓ આવતા નથી તેમ જ જે પદાર્થો ઉપર તે પ્રેમ કરે છે તે પાતાના રૂપમાં સ્થિર રહેતા નથી, વાર વાર અદલાયા કરે છે અને અંતે નાશ પામી જાય છે. આવા પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ કરીને આત્મ-અવનતિ કરવામાં આવે તેના કરતાં જે સ્વાર્થ-સાધન કરવામાં સ્વાર્થના વાર્થ-સાધન કરવામાં આવે તેના કરતાં જે સ્વાર્થ-સાધન કરવામાં સાધ

આવી રીતે સમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં સાધના આ અધિકારમાં ખતા-વવામાં આવ્યાં છે. વાત એમ છે કે દરેક આખતનું નિરીક્ષણ કરવાની ટેવ પાડવાની જરૂર છે, વસ્તુને જોઈ તેનું ખાદ્ય નિરીક્ષણ કરવાથી લાભ નથી, પરંતુ તે શું છે? કચાંથી આવી છે? તેના અને પાતાના સંખંધ શું છે? કેટલા છે? કચાં સુધીના છે? વગેરે વિચારવાથી સમતા પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે આ પ્રણાલિકાએ કાર્ય કરનારને આત્મ-જાગૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મ-નિરીક્ષણ (Self-examination) ના અચિત્ય પ્રભાવ ખહુ લક્ષ્યમાં રાખવા યાેગ્ય છે. આ કાળમાં ઉપર ઉપરતું વાંચી જવાથી ઘણીખરી બાબતમાં ઊંડા ઊતરવાની ટેવ પડતી નથી, તેથી ખાસ લાભ કરે તેવી બાળત પણ જરા આનંદ દેખાડી પસાર થઇ જાય છે. પરંતુ આવા સામાન્ય ખ્યાલ છાડી દઈ આત્મ-નિરીક્ષણ કરવાની ઇચ્છા પ્રભળપણે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આત્મતત્ત્વ-ગવેષણા થાય છે અને સાધ્યનું સામીપ્ય થાય છે. વસ્તુ-વિચારણા કરવાની ટેવ પડવાથી મનની ચંચળતા મટતી જાય છે, તે વિશેષ સ્થિર થતું જાય છે અને તેમ વારવાર થતાં અનુભવની જાગૃતિ થાય છે. અને એક વાર અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એટલે પછી વિશેષ કાર્ય કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ઘણું વાંચવાને બદલે મુદ્દામ થાડા ગ્ર'થા વાંચવા, વાંચીને વિચારવા, વિચારીને તેમાં અતાવેલા ભાવાનું પૃથક્કરણ કરવું, પૃથક્કરણ કરીને અરસપરસ તેના સંબંધ લગાડવા અને તેનું રહસ્ય ન ઊખડી શકે તેવી રીતે સ્થાપન કરવું; તેવી જ રીતે જે શ્રવણ થાય, જે કાર્ય થાય, જે હિલચાલ થાય તેના સંબંધમાં ખરાખર નિયમસર પૃથક્કરણાદિ કરવામાં આવે અને આંતર તત્ત્વ અને સંબંધ વગેરેને સ્થાપવામાં આવે તેા જરૂર કૃતિ-વ્યવહાર-માં બહાળા ફેરફાર થઇ જઇ આત્માનુલવ જાગ્રત થાય; તેથી ભૂમિકાશુદ્ધિના પ્રભળ ઉપાય તરીકે સમતા અને તેનાં ચારે સા**ધને**ા ધારણ કરવાં અને તેમ કરવા માટે ખસૂસ કરોને વિચારપૂર્વક, નિયમસર, દરેક વખતે, યાગ્ય અવસર લઇ આત્મ-નિરોક્ષણ જરૂર કર્યા કરવું.

આ સમતા-અધિકાર આખા ગ્રંથની કૃંચી છે. આખા ગ્રંથનો વિસ્તાર સમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેનાં અનેક પ્રકારનાં સાધના ખતાવવામાં જ સમાઈ ગયા છે. આખી જિંદગીમાં અનુભવ કરી ઉત્તરાવસ્થામાં શ્રી મુનિસું દરસૂરિએ અ ગ્રંથ લખ્યા હોય એમ આ અધિકારના પ્રત્યેક શ્લાકમાંથી ધ્વનિ સ્કુરે છે. એના દરેક શ્લાક મહુ વિચાર કરવા યાગ્ય છે. આ આખા અધિકારમાં એક જાતની સમતા રેલછેલ થયેલી જણાય છે. સૂરિમહારાજના આ હૃવ્ય આશય લક્ષમાં રાખી તેના પર ઘટતું વિવેચન કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. સમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વ પ્રકારની શક્તિના ઉપયોગ કરવા એ આ ગ્રંથ વાંચવાનું અદિતીય પરિણામ દ્વાવું જોઇએ. 'સમતા' આખા ગ્રંથનું રહસ્ય છે, તેની સ્પષ્ટતા છેલ્લા અધિકારથી થશે. એ 'સામ્ય-સર્વ'સ્વ ' અધિકાર ગ્રંથને પૂર્ણ કરીને ખતાવે છે કે ગ્રંથની આદિ અને અંતના એક જ વિષય છે. તેની પુષ્ટિમાં વચ્ચે બીજા અધિકારો લખ્યા છે, પર તુ સાધ્ય ખાસ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવ્યું છે. આ વિષયમાં જો કાંઇ પણ પ્રેમ લાગ્યો હોય, જો ભવ-વાસના જરા પણ ઊઠી હોય અથવા ઉઠાવવા યોગ્ય છે, એમ લાગ્યું હોય તો, હવે પછીના અધિકારામાં દરેક સુન્ન વાંચનારે પ્રવેશ કરવા, એટલી પ્રાર્થના છે.

॥ इति सविवरणः समतानामा प्रथमोऽधिकारः ॥

द्वितीयः स्त्रीममत्वमोचनाधिकारः॥

સમતાનું રહસ્ય સમજ્યા પછી તેને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન તરફ સ્વાભાવિક રીતે ધ્યાન ખેંચાય છે. પ્રથમ સાધન મોહ-મમત્વના ત્યાગ કરવા એ છે. જનસ્વભાવનું અવલાકન કરનારને અનુભવ થયા છે કે અનેક પ્રકારના મમત્વમાં પણ સ્ત્રી ઉપરના મોહ અને મારાપણું વિશેષ ળળવાન હાય છે, તેથી અત્ર પ્રથમ તે ઉપર વ્યાખ્યા કરે છે. બીજો, ત્રીજો. ચાથા અને પાંચમા અધિકાર પરસ્પર સંબધ ધરાવે છે.

પુરુષને ગળે બાંધેલી શિલા

मुह्यसि प्रणयचारुगिरासु, प्रीतितः प्रणयिनीषु कृतिस्त्वम् । किं न वेत्सि पततां भववाद्वीं, ता नृणां खळु शिला गलबद्धाः ॥१॥ (स्वागतावृत्त)

" હે વિદ્વાન્! જે સ્ત્રીઓની વાણી સ્નેહથી તને મધુર લાગે છે, તેના ઉપર પ્રીતિથી તું માહ પામે છે; પણ ભવસમુદ્રમાં પડતા પ્રાણીઓને તેઓ ગળ બાંધેલા પથ્થર (જેવી) છે એમ શું તું જાણતા નથી" (૧)

વિવેચન—અનાદિ અભ્યાસથી માહરાજાના હુકમથી આ પ્રાણી બહારના સુંદર દેખાવ તથા ભાષણથી સ્ત્રી ઉપર માહ પામી જાય છે. પછી તેને નથી રહેતો વિવેક કે નથી રહેતી લજ્જા. સ્ત્રીના માહ તેને કેટલા પ્રતિઅ'ધ કરનારા છે તે જરા વિચાર કરે તો તરત સમજાઇ જાય તેવું છે. સત્તાગત અનંત જ્ઞાનવાળા જીવની આ ઠપકાપાત્ર સ્થિતિ તરફ ધ્યાન રાખી તેને જાગ્રત કરવા માટે 'વિદ્વાન્'ના ઉપનામથી સંબાધીને કહે છે કે હે ભાઇ! દરિયામાં ડૂબતા માણસને લાકડું કે એવા કાઈ હલકા પદાર્થ આલંબન તરી કે જરૂરના છે, કે જેથી તે તરી શકે; પણ તેને બદલે પથ્થર કેઉ બાંધ્યા હાય તા તે દરિયામાં ડૂબતા જ જાય છે. ભવ(સંસાર) સમુદ્ર છે, અને તેમાં સ્ત્રી આ જીવને ગળે બાંધેલી શિલારૂપ થઇને ડુબાઉ છે. એક લવમાં—એક વખતના સંખંધ માત્રમાં—જ તે એટલા કર્મળાંધ કરાવે છે કે અનંત ભવ સુધી રઝળવું પઉ. આવી જ રીતે વૈરાગ્યશતકકાર પણ કહે છે:—

^{*} कृतिन् किमिति पाठान्तरं क्यचिद् दृश्यते

અ. ૯

मा जाणिस जीव तुमं पुत्तकलत्ताइ मज्झ सुहदेऊ। निउणं बंधणमेयं, संसारे संसरंताणं॥

" હે જીવ ! પુત્ર, સ્ત્રી વગેરે મારે સુખતું કારણ છે એમ તું જાણીશ નહિ; કારણ કે સ'સારમાં ભ્રમણ કરતા આ જીવને એ પુત્ર અને સ્ત્રી વગેરે ઊલટાં દઢ બંધન છે."

માહતું આવું સ્વરૂપ જાણી જેમ બને તેમ માહ ઓછા કરવા અને સંસાર પર ઉદાસીન ભાવ રાખવા એ અત્ર ઉપદેશ છે. શુંગારના વિષયમાં ગળે આલિંગન કે ખંધન કરવું એ ઉત્કૃષ્ટ રસ શું'ગારના કવિઓ ગણે છે; એ વાસ્તવિક રીતે શું છે એના ખરા ખ્યાલ કવિએ અત્ર આપ્યા છે, હીનાપમા ન થઇ જાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખી યથાસ્થિત સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. (૧; ૩૫)*

સ્ત્રીએામાં રહેલી અરમણીયતા

चर्मा स्थिमज्जान्त्रवसास्रमांसामेध्याद्यशुच्यस्थिरपुद्रलानाम् । स्वीदेहिषण्डाकृतिसंस्थितेषु, स्कन्धेषु कि पश्यसि रम्यमात्मन् ? ॥ २ ॥ (१न्त्रवका)

" સ્ત્રીના શરીરપિંડની આકૃતિમાં રહેલાં ચામડી, હાડકાં, ચરબી, આંતરડાં, મેદ, લાહી (રુધિર), માંસ, વિષ્ટા વગેરે અપવિત્ર અને અસ્થિર પુદ્દગલામાં હે આત્મન્! તું સુંદર શું જુએ છે?" (૨)

વિશેષ વિવેચન બીજ અને ત્રીજી ગાથાનું એકસાથે નીચે કરવામાં આવ્યું છે. (૨;૩૬) અપવિત્ર પદાર્થોની દુર્ગંધ; સ્ત્રીશરીરના સંબંધ

विलोक्य दूरस्थममेध्यमल्पं, जुगुप्ससे मोटितनासिकस्त्वम् । भृतेषु तेनैव विमृद्ध ! योषावपुष्षु तत्कि कुरुषेऽभिलापम् ? ।। ३ ।। (इन्द्रबज्रा)

" હે જડ! દ્વર રહેલી જરા પણ દુર્ગ ધી વસ્તુ જોઇને તું નાક મરડીને દુર્ગ છા કરે છે, ત્યારે તેવી જ દુર્ગ ધથી ભરેલ સ્ત્રીઓના શરીરની તું કેમ અભિલાષા કરે છે ?" (3)

વિવેચન—મહિલકું વરીને પરણવાની ઇચ્છાએ આવનાર છ રાજાઓને પ્રતિબાધ પમાડવા માટે સ્વ-શરીરપ્રમાણ પૂતળી કરી, તેમાં ઉત્તમ ઉત્તમ ખાવાના પદાર્થી નાખી રાજાઓ સમક્ષ ખાલતાં દુર્ગ ધ પ્રસરી, તેથી સર્વ છયે રાજાઓને પ્રતિબાધ થયા અને તે પરથી સર્વને ખ્યાલ આવ્યા કે શરીરમાં તા માંસ, રુધિર વગેરે ગટરખાનું જ ભરેલું છે; ફક્ત તે અપવિત્ર પદાર્થા ઉપર ચામડી મહી લઇ તે શરીરને સુંદર દેખાડ્યું છે. માહથી આ જીવ અંદર જોતા નથી, અને તેથી જ તેને ઉપરનું સૌંદર્ય દેખાય છે. "નગરખાળ પરે નિત્ય વહે, કક મળ મૂત્ર ભંડારા રે, તિમ દ્વારા રે; નર નવ, દ્વાદશ નારીનાં એ."

^{*} અહીં તેમ જ આગળ બધે દરેક શ્લાકના વિવેચનને અંતે આપેલ આ એ અંકામાંના પહેલા અંક તે તે અધિકારના શ્લાકના અંક બતાવે છે, અને બીજો અંક સળ'ગ શ્લાકના અંક સ્થિત કરે છે.

આવી રીતે પ્રવાહઅધ મળ-મૂત્ર ચાલ્યા જ કરે છે, અને તેથી જ ભર્તું હરિએ કહ્યું છે કે 'મુદ્દુર્નિન્દં રુપં कविज्ञन विशेषेपुर कृतं '—સ્ત્રીઓનું રૂપ તો તદ્દન નિંદા છે, વાર વાર નિ 'દા છે, છતાં વિષયમાં મસ્ત થયેલા કલ્પિત ઐહિક સુખના આસકત કવિઓ તેના દેહને ભારે ભારે ઉપમા આપી તેને આકાશમાં ચઢાવી દે છે. અને સ'સારમાં મગ્ન જેના આ કવિઓની પ્રતિભાશક્તિનાં વખાણ કરે છે, પરંતુ સર્વ પ્રકારના અનુભવ કરીને રાજ પિ ભર્તું હરિ કહે છે કે ''એ વાર વાર નિંદવા યોગ્ય છે.''

"દેખી દુર્ગ' ધ દ્વરથી, તું માંહ મચકાડે માણે રે, નિવ જાણે રે, તેણે પુદ્દગળે તુજ તતુ ભર્યું એ." ઉપરના શ્લોકના ભાવ અત્ર સમાઇ જાય છે. કચરાપટ્ટીના ગાડાને દ્વરથી જતું જોઇ મુખ ઉપર રૂમાલ આડા રાખે છે, અને વિષ્ટામાં પગ પડતાં ધાઈ નાખે છે, તેવી સુદ્ધિ આગળ કેમ ચાલતી નહિ હોય ? વિષયાં ધપાશું એટલે શું? તે અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. વિષયાં ધ થયા એટલે વિવેક ચાલ્યા જાય છે. શ્રીમિલ્લિનાથજીનું દષ્ટાંત અત્ર અહુ ઉપયાગી છે, અને તેમાંથી ઘણા સાર લેવાના છે. (3, 30)

સ્ત્રીમાહથી આ ભવ પરભવમાં થતાં ફળાતું દર્શન

अमेध्यमांसास्त्रवसात्मकानि, नारीशरीराणि निषेवमाणाः । इहाप्यपत्यद्रविणादिचिन्ताताषान् परत्रेष्ट्रति* दुर्गतीश्र ॥ ४॥ (उपजाति)

"વિષ્ટા, માંસ, રુધિર અને ચરળી વગેરેથી ભરેલા સ્ત્રીઓનાં શરીરને સેવનારા પ્રાણીઓ આ ભવમાં પણ પુત્ર અને પૈસા વગેરેની ચિન્તાના તાપ પામે છે અને પરભવે દુર્ગતિમાં જાય છે." (૪)

વિવેચન—ઉપર જણાવ્યું તેમ સ્ત્રીઓનું શરીર અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલું છે તેથી સેવવા યાગ્ય નથી, છતાં પણ કામાંધ જીવા તેને સેવે છે. ત્યાર પછી બહુ દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. છેાકરા વંઠેલા થાય તા તેથી, અથવા બીજા પ્રકાર, ઘણી સંતતિ થવાથી પણ પુત્ર લાલનપાલનની અનેક ચિંતા થાય છે અને પૈસા પણ તેને ખાતર તેમ જ સ્ત્રી- ઓની ખાતર બહુ પેદા કરવા પડે છે. પાતાનું પેટ ભરવા ઉપરાંત બીજાઓનાં પેટ ભરવાં પડે છે અને પાછળ વારસા મૂકી જવા માટે પણ એકઢું કરવું પડે છે, જાળવવું પડે છે. અને આવી રીતે આખા ભવ તે ઉપાધિમાં પૂરા થાય છે. (પુત્ર અને ધનની શું સ્થિતિ છે તે માટે જુઓ આગળ ત્રોજો અને ચાથા અધિકાર.) એક સ્ત્રીની ખાતર કેટલું થાય છે તે કપિલ કેવળીના દૃષ્ટાંતથી જણાય છે. કપિલ અલ્યાસાવસ્થામાં એક શેઠની મદદથી કોઇ બાઇને ઘેર જમતા હતા; ત્યાં તેની સાથે તેને આસક્તિ થઇ અને શરીરમાં અંધ થતાં તેને ગર્ભ રદ્યો. પ્રસૂતિકમ માટે પૈસાની જરૂર પડી એટલે ત્યાંના રાજા સવારના પ્રથમ

^{*} परत्र प्रतिती या पाटः ।

જનાર ધ્રાક્ષણને છે માસા સાનું આપતા હતા તેની પાસે જઇ સુવર્ણ મેળવવાના વિચાર કર્યાં. પછી પાછલી રાત્રિએ વહેલા ઊઠી રાજાના મહેલ તરફ જવા નીકળ્યા. ચાંકીદારાએ તેને ચાર જાણીને પકડચો; અને સવારના રાજા પાસે જ્યારે તેને ઊલા કર્યા ત્યારે તેણે પાતાની સર્વ હઠીકત નિવેદન કરી. તેના સત્યવાદીપણાથી રાજા પ્રશ થયા અને કહ્યું કે તારે જે ઈચ્છા હાય તે માગ. કપિલ તા રાજાની આજ્ઞાથી અશાક વાડીમાં જઇ વિચારવા લાગ્યા કે જો છે માસા સુવર્ણ માગીશ તો તેથી માત્ર સ્ત્રીને માટે વસા જ આવશે, પણ ઘરેલાં નહિ આવે. ત્યારે હજાર સાનૈયા માગું? ના, ના, તેનાં પણ પૂરતાં ઘરેલાં નહિ થાય, ત્યારે ચાલા, લાખ સુવર્ણ મહાર માગાએ આમ ચઢતાં ચઢતાં યાચનાની હદ ન રહી એટલે પાછા વિચાર થયા કે અરે! છે માસા સાનાને માટે નીકળેલા, તેને કરાડ સાનામહારોશી પણ સંત્રોય થતો નથી, માટે ધિક્કાર છે આ તૃષ્ણાને! આવા વિચારથી ત્યાં જ કેશના લાચ કર્યા. આ દષ્ટાંતમાં જોવાનું ખાસ એટલું જ છે કે એક સ્ત્રીના સંખંધથી પણ તૃષ્ણા કેટલી વધે છે! તેને માટે એલાયચી કુમારનું ચરિત્ર પણ પ્રસિદ્ધ છે. સ્ત્રીમાહથી તેને ઘણું સહ્યું. દુનિયામાં જરા નજર નાખશા તો તુરત જણાશે કે સ્ત્રી એટલે ઘર અને ઘર એટલે બધું; માટે સંસારમાં પડનારાઓએ અને પડેલાઓએ બહુ વિચાર કરવાના છે.

નારી ઉપર મમત્વ રાખનારને આ લવમાં આટલી અડચણા અને દુઃખ વેઠવાં પડે છે, તે ઉપરાંત પરલવમાં પણ ખહુ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. માહમાં મગ્ન થયેલાઓના નરક વગેરે ગતિમાં શા હાલ થાય તે સહેજે સમજાય તેવું છે. (૪; ૩૮)

સ્ત્રીશરીરમાં શું છે તે વિચારવાની જરૂર

अङ्गेषु येषु परिमुह्यसि कामिनीनां, चेतः प्रसीद विश त्त क्षणमन्तरेषाम् । सम्यक्समीक्ष्य विरमाश्चचिषण्डकेम्य-स्तेम्यश्च शुच्यश्चचिवस्तुविचारमिच्छन्॥५॥(वसंतितस्का)*

"હે ચિત્ત! તું સ્ત્રીઓના શરીર ઉપર માેહ પામે છે, પણ તું (અસ્વસ્થતા મૂકીને) પ્રસન્ન થા અને જે અંગો ઉપર માેહ પામે છે તે અંગોમાં પ્રવેશ કર. તું પવિત્ર અને અપવિત્ર વસ્તુના વિચાર(વિવેક)ની ઇચ્છા રાખે છે તેથી અરાબર સારી રીતે વિચાર કરીને તે અશુચિના ઢગલાથી વિરામ પામ." (પ)

વિવેચન—આ પ્રાણી અહારના દેખાવમાત્રથી કસાઇ જાય છે. કર્તા કહે છે કે તને શરીરના જે ભાગ ઉપર માહ થતા હોય તેની અંદર જરા ઊંડા ઊતર અને તેમાં શું છે

^{*} उक्ता वसन्ततिलका तमजा जगौगः वसतितिवशमां शीह अक्षर छै। थ छे.

તે વિચાર. જરા વિચાર કરીશ તો કહી પણ માહ થશે નહિ. રાવણુ સરખા ભૂલ્યા, તે આટલો વિચાર ન કરવાનું જ પરિણામ હતું. અને નેમિનાશ સંસાર છોડી ચાલ્યા ગયા તે એવા વિચાર કરવાનું જ પરિણામ હતું. તેને પ્રથમથી જ સમજાઈ ગયું હતું કે સ્ત્રીસંખંધથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિ જરૂર વધશે. અનેક મહાત્માઓ સંસાર છોડી જંગલમાં ચાલ્યા જાય છે તે આ ખંધન તોડવા માટે જ છે. સ્ત્રીના રૂપમાં આસકત થયેલા મનુષ્યરૂપ અનેક પતંગિયાં બહારના મોહથી કસાઈ, સારાં કપડાં પહેરીને શાબીતી થયેલી પરસ્ત્રીરૂપ દીવાની ઝાળમાં પડે છે અને પછી શું થાય છે તે સર્વ સમજે છે. શંગારને પાષ્ણ કરનારા કવિઓાની કવિત્વશક્તિ ગમે તેટલી વખાણવા જેવી હાય, પણ તેઓની મનનશક્તિ આટલેથી જ અટકી છે. કાઈ આવા જ પ્રકારના હેતુથી શાંત રસને રસમાં ગણવાની તેમના તરફથી ના પાડવામાં આવી છે! કવિએ પણ મનુષ્ય જ હતા અને મનુષ્યની નબળી બાજીમાં માહ રહે છે, તેને વશ થઈ જવાથી માહ તેઓના ઉપર પાતાની શક્તિ અજમાવે એ સ્વાભાવિક છે.

આ શ્લોકનો ભાવ વિચારવા જેવો છે. સંસારમાં ભમાડનાર કર્મા પૈકી માહનીય કર્મ બહુ તીવ છે, બળવાન છે અને સામે થવામાં જરા મુશ્કેલી પમાહે તેવું છે. ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથાના કર્તા સિદ્ધાર્ષ ગણુ તેમ જ અન્ય મહાત્માઓ કર્માની અંદર તેને રાજાની પદવી આપે છે, અને બીજા કર્મોને તેના પ્રધાન, સિપાઈ તરીકે ઓળખાવે છે, ધર્મ-ધનની હાનિ કરનાર માહનીય કર્મના પ્રભાવથી ધર્મ ધનથી રહિત થઇ જઇ આ જીવ સંસારમાં રખડવા કરે છે. સંસાર ઓછો કરવા, ભવના ફેરા મટાડવા, સ્વસ્થાન પ્રાપ્ત કરવા અને નિરતિશય આનંદ મેળવવા સ્ત્રી પરનું મમત્વ ઓછું કરવું એ અત્ર ઉપદેશ છે. સાંસારિક ભાગ ભાગવનારાઓએ તેને તજતી વખત શાલિભદ્ર અને સ્થૃલિભદ્રાદિનાં ચરિત્ર વિચારવાં અને સંસારમાં ન પડથા હોય તેમણે પડથા અગાઉ શ્રીનેમિનાથ અને શ્રીમહિલનાથાદિકનાં ચરિત્ર વિચારવાં. (પ; ૩૯)

ભવિષ્યની પીડાઓ વિચારીને માહ ઓછા કરવા

विष्ठद्यसि स्मेरदशः सुमुख्या, मुखेक्षणादीन्यभिवीक्षमाणः । समीक्षसे नो नरकेषु तेषु, माहोद्भवा भाविकदर्थनास्ताः ॥ ६॥ (उपजाति)

'વિકસિત નયનવાળી અને સુંદર મુખવાળી સ્ત્રીઓનાં નેત્ર, મુખ વગેરે જોઇ તું માહ યામે છે, પણ તેના માહને લીધે ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનારી નરકની પીડાઓને તું કેમ જોતા નથી ?" (૬)

વિવેશન—દૂધ પીવાને લલચાયેલી બિલાડી દૂધને જ દેખે છે, પણ માથે ડાંગ લઇને ઊલેલા પુરુષને દેખતી નથી; ખાટો દસ્તાવેજ કરનાર તાત્કાલિક લાભને જ જુએ છે, પણ ન્યાયાસન પરથી થનારા ન્યાયને પરિણામે થનારી માટી જેલજાત્રા તરફ નજર રાખતો નથી; તેવી જ રીતે માહાંધ પ્રાણી સ્ત્રીના સુંદર અવયવ અને રેશમી સાહી જ દેખે છે, પણ તેનાથી આ ભવ અને પરભવમાં થનારી પીડાઓને વિચારતો નથી. નરકનાં હુ:ખોનો ખ્યાલ આવવા પણ મુશ્કેલ છે. તેની શીત, ઉષ્ણ વગેરે દશ પ્રકારની વેદનાનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાંથી વાંચતાં મજખૂત હૃદયના માણસ પણ કંપી ઊઠે છે. વળી, ક્ષેત્રવેદના ઉપરાંત પરમાધામીકૃત વેદના પણ ઘણી તીવ હાય છે. આ ઉપરાંત પરસ્પર નારકી જીવા અનેક ઉપઘાત કરે છે તે અન્યાન્યકૃત ત્રીજી વેદના પણ અતિ અસહા છે. આની રીતે ક્ષણમાત્રના સુખની ખાતર દીર્ઘ કાળનું મહાદુ:ખ વહારવું પડે છે, તેના હે લાઈ! તું વિચાર કર. (આ જ મુદ્દા ઉપર આખા શૃંગારવેરાગ્યતરંગિણી ગ્રંથ લખાયેલા છે, તે વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. (દ; ૪૦)

સ્ત્રીશરીર, સ્વભાવ અને ભાેગ ફળનું સ્વરૂપ

अमेध्यभस्रा बहुरन्ध्रनिर्यन्मलाविलोद्यत्कृमिजालकीर्णा । चापल्यमायानृतविश्वका स्त्री, संस्कारमोहात्ररकाय भुक्ता ॥ ७ ॥ (उपजाति)

"વિષ્ટાથી ભરેલી આમડીની કેાથળી, અહુ છિદ્રોમાંથી નીકળતા મળ (મૂત્ર-વિષ્ટા)થી મલિન, (યાનિમાં) ઉત્પન્ન થતા કીડાઓથી વ્યાપ્ત, ચપળતા, માયા અને અસત્ય (અથવા માયામૃષાવાદ)થી ઠળનારી એવી સ્ત્રીએા પૂર્વ સ'સ્કારના માહથી નરકમાં જવા સારુ જ લાેગવાય છે." (૭)

વિવેચન—સીશરીરનું સ્વરૂપ ઉપર અહુ વિવેચનથી બતાવાઇ ગયું. આ શ્લોકમાં કહે છે કે સ્ત્રી વિષ્ટાની કેાથળી છે. "યકૃત, વિષ્ટા, શ્લેષ્મ, મજ્જ અને હાડકાથી ભરેત્રી અને સ્તાયુઓથી વીંટી લીધેલી, બહારથી રમ્ય સ્ત્રીઓ ચામડાની કેાયળી છે." વૈદક શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેના શરીરનાં અગિયાર-બાર દ્વારા નિત્ય વદ્યા કરે છે. ટીકાકાર વાત્સ્યાયન શાસ્ત્રમાંથી શ્લોક ટાંકી બતાવે છે કે "સ્તૃર્મ, મૃદુ, ચાનિના મધ્ય ભાગમાં રહેનારા અને લાહીમાંથી ઉત્પન્ન થતા કૃમિઓ સ્ત્રીઓને ખરજ ઉત્પન્ન કરે છે." સ્ત્રીશરીર અપવિત્ર છે એ આટલી હકીકતથી સમજાય તેવું છે. અત્ર લોકિક શાસ્ત્રાથી પણ તે અપવિત્ર છે એમ બતાવ્યું. વિચાર કરનારને તો આ વાત વિચારમાત્રથી પણ સમજાય તેવી છે. શાસ્ત્રમાં જોઈ એ તેલ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય શાસ્ત્રના ત્રીજા પ્રકાશમાં લખે છે કે મુમુશ્રુ છવ રાત્રે ઊઘમાંથી જગી જાય તો વિચાર કરે કે વિષ્ટા, મળ, મૃત્ર, શ્લેશ્મ, મજ્જા, સ્તાયુ અને અસ્થિની બનાવેલી, બહારથી સુંદર લાગતી સ્ત્રીઓ ચામડાની કાયળી છે. કહાય એ કાથળીમાં જે હાય તેને બહાર કાઢયું હોય, એટલે કે કાથળી ઉલટાવી નાખી હાય, તો તેના ઇચ્છુક પુરુષ શિયાળ અને ગીધથી તેનું રક્ષણ કરવા ઊસા રહે! એટલે

એ પદાર્થો તરફ પશુઓ ખેંચાઇ આવે એવા પદાર્થો છે.) સીરૂપ શસ્ત્રથી જ જ્યારે કામી જિતાઇ જાય છે ત્યારે કામદેવ શા માટે તદ્દન નામનું શસ્ત્ર હાથમાં લેતા નથી; અર્થાત્ ગમે તેવા શસ્ત્રથી પણ કામી જિતાઇ જશે, એને જીતવા માટે માટાં શસ્ત્રોની જરૂર પડશે નહિ.

સ્ત્રીઓમાં ચાપલ્ય, માયા વગેરે દોષો સ્વાભાવિક હોય છે. નૈતિક શાસમાં કહ્યું છે કે ''અસત્ય; સાહસ, માયા, મૂર્ખાઇ, લેાભીપછું, અપવિત્રપછું, નિર્દયપછું—એટલા દોષો સ્ત્રીએમમાં સ્વાભાવિક રીતે જ હોય છે." આપણા અનુલવ છે કે જૂના સંસારમાં અમદાવાદી કિનખામ સારુ કજિયા થાય છે; ત્યારે સુધરેલા સંસારમાં ફ્રેંચ સિલ્ક સારુ કજિયા થાય છે; પરંતુ વાત એકની એક જ છે. ચાલુ જમાનાની ખરચાળ જિંદગીમાં સ્ત્રીએ કેટલે દરજ્જે જવામદાર છે તે એક વિચારવા જેવા સવાલ છે. ખાદી-પ્રચારમાં સ્ત્રીવર્ગ કેટલા પછાત છે તેનાં કારણા ખ્યાલમાં લેવા યાંગ્ય છે.

સ્ત્રીભાગનું ફળ શું થાય ? વિષયાન દમાં ધર્મ ભાવ તા રહે જ નહિ, તેમાં પણ વિશેષે કરીને સ્પર્શેન્દ્રિયના ભાગમાં તા મન ઇદ્રિય એકાકાર પ્રવર્તે ત્યારે જ આનંદ્ર થાય છે. આનું પરિષ્ણામ શું આવે ? શાસ્ત્રકાર ફરમાવી ગયા છે કે સાધુ જે સ્ત્રીના સંખંધ કરે તા બહુ પાપ બાંધે; જે પાપનું વર્ણન સાંભળતાં કંપારી થાય તેમ છે; અને સમક્તિથી પણ બ્રષ્ટ થાય. અને ગૃહસ્થને સ્ત્રીભાગ નરકગમન કરાવનાર થાય. આવી રીતે જીઓ કે સ્ત્રીશરીરમાં કાંઇ વખાણવા જેવું નથી. સ્ત્રીના સ્વભાવ ઉક્ત પ્રકારના છે અને તેને ભાગવવાથી પરિણામે આ ભવમાં અને પરભવમાં મહાદુઃખ થવાનું છે. હવે આટલું ખતાવ્યા પછી શું કરવું જોઇએ તે મનમાં જ સમજ જાઓ. (છ; ૪૧)

લલનામમત્વમાચનદ્વારનો ઉપસંહાર અને સ્ત્રીની હીન ઉપમેયતા

निर्भूमिर्विषकन्दली गतदरी व्याघी निराह्वो महा-व्याधिर्मृत्युरकारणश्च ललनाऽनश्चा च वजाशनिः । बन्धुस्नेहविघातसाहसमृषावादादिसन्तापभूः,

प्रत्यक्षापि च राक्षसीति बिरुदैः ख्याताऽऽगमे त्यज्यताम् ॥८॥ (शार्द्गलविकी डित)*

" સ્ત્રી ભૂમિ વગરની (ઉત્પન્ન થયેલી) વિષની વેલડી છે, ગુફા વગરની વાઘણુ છે, નામ વગરના માટા વ્યાધિ છે, કારણ વિનાનું મૃત્યુ છે, આકાશ વગરની વીજળી છે, સર્ગા અથવા ભાઇએાના સ્નેહના નાશ, સાહસ, મૃષાવાદ વગેરે સંતાપાનું ઉત્પત્તિસ્થાન

શાર્દૂલવિકીડિતમાં ૧૯ અક્ષર હોય છે. म, स, ज, स, त, त तथा ग. (૧૨–७) છે અને પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી છે: આવાં આવાં ઉપનામા સ્ત્રીઓ માટે આગમમાં આપવામાં આવ્યાં છે, માટે તેને તજ દા." (૮)

વિવેચન—આ શ્લોકના ભાવાર્થ સમજી શકાય તેવા છે. ગુફા વગરની વાઘણની બીક વધારે રાખવાનું કારણ છે: ગુફામાં રહેતી હાય તા તેટલી જ જગ્યાએ બીક રહે છે, નહિ તા આખા જંગલમાં બીક રહે છે આવી રીતે સ્ત્રીની બીક આખા સંસાર-વનમાં રહે છે. બાકીના અર્થ સમજી શકાય તેવા છે. (૮; ૪૨)

વિદ્રાન ચંથકારે આ પ્રમાણે સ્ત્રી-મમત્વદ્વાર પૂર્ણ કર્સું. સમતાના અધિકાર પછી તરત જ સ્ત્રીમમત્વદ્વાર લખવામાં ગ'ભીર આશય છે. સ્ત્રી એ સ'સાર છે, એના મમત્વમાં કુસાવાથી સંસારની જેટલી વૃદ્ધિ થાય છે, તેટલી બહુધા બીજા કાઇ કારણથી થતી નથી. સ્ત્રીએ માટે ગ્રંથકારે આટલું બધું લખ્યું તેના આશય એમ જણાય છે કે સર્વ પ્રકારના માહ કરતાં સ્ત્રી તરફના માહ પ્રાણીને બહુ બંધનકર્તા થઈ પડે છે. જેમ પુરુષાને સ્ત્રીએા અંધનરૂપ છે તેમ જ સ્ત્રીઓને પુરુષા અંધનરૂપ છે. આ અધિકારમાં અતાવેલી હકીકત સ્ત્રીઓએ પુરુષાના સંખંધમાં તેમ જ સમજવી. વિશેષમાં એટલું પણ જણાય છે કે જોકે સ્ત્રીઓને મનાવિકાર વધારે હોય છે, છતાં પણ પુરુષ કરતાં ધારે તા સ્ત્રીઓ મન પર વધારે અંકુશ રાખી શકે. પુરુષની લલચાવી સ્ત્રી લલચારો નહિ, ત્યારે પુરુષને પીગળી જતાં ખહુ એાછી વાર લાગશે. સ્ત્રી શરીરબ ધારણ વગેરે કેટલાંક કારણા એવાં છે, પણ અત્ર તે પ્રસ્તુત નથી. આ આઠ ગાથામાં સ્ત્રીના શરીરની અશુચિ તરફ ગ્રંથકારે અહુ ધ્યાન ખેંચ્યું છે. આ ઉપરાંત એક હકીકત એ છે કે પ્રેમ સ્વાભાવિક અને વિષયજન્ય એમ બે પ્રકારના હાય છે. વિષયજન્ય પ્રેમ યુવાવસ્થામાં અળવાન હાય છે, આવા પ્રેમ જ ખહુધા દુનિયામાં દેખાય છે અને તેથી કેટલે દરજૂજે લેવાઇ જવું એ વિચારવા ચાગ્ય સવાલ છે, સુરી કાંતા, નયનાવલી વગેરેના પ્રેમ અને સ્વાર્થ તથા મનાવિકારતપિ સ્ત્રીઓની કાળી ખાજા ખતાવે છે. દુનિયાના અનુભવી માણુસ જોઇ શકશે કે પ્રેમની પરિસીમા કચાં કચાં દોરાય છે અને સ્વાર્થસ ઘટ્ટન થતાં કેવાં દ્વર બેસી જવાય છે. સ્ત્રીસ બ ધથી અથવા તન્નિમિત્તે ઘણાં ખૂત અને ફાજદારી કેસા બને છે. આવી રીતે સ્ત્રીસ'બ'ધથી અન'ત સ'સાર વધે છે એ નિઃસંદેહ છે.

વિષયતૃપ્તિમાં વાસ્તિવિક કરોા આતંદ નથી, એ સર્વ સમજે છે; પણ મનાવિકારને તાળે થઈ આ પ્રાણી અનેક ચાળા કરે છે, ખાસ કરીને જેઓ સ્થાને-અસ્થાને, વખતે-ક્વખતે વિષયાધીન થઈ જતા હાય તેઓએ તા બહુ જ વિચારવાનું છે. કદાચ સ્વસ્ત્રીના ત્યાગ ન ખને તાપણ પર-સ્ત્રી તરફ નજર કરવામાં અથવા તેની સાથે સંબંધ કરવામાં તેના પતિને કૈટલા અન્યાય કરાય છે તે બહુ વિચારવા જેવું છે. એવી જ સ્થિતિમાં પાતાની જાતને મૂકવાથી તરત જ તેના ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. સાધારણ વ્યવહારના

નિયમથી, આબરૂદાર ગૃહસ્થની કરજ તરીકે પણ પરસીસંબ'ધના તો વિચાર જ થવા ન જોઈએ. દેખીતા સારા અને આબરૂદાર માણુસાે પણ જ્યારે આ કંદમાં પડે છે ત્યારે પ્રતિષ્ઠા, ધન અને શરીરની હાનિ કરે છે અને તેઓ પર સ'સારની અનેક આપત્તિઓ આવી પડે છે. પાતાની સીના સંબંધ કરવામાં પણ વખત-સંયાગ જોવા અને જેમ અને તેમ સ'કાચ કરવા. મનમાં ઈચ્છા તા નિરંતર વિષય-ત્યાગની જ રાખવી.

આ ઉપયોગી વિષય ઉપર શાસ્ત્રના ઘણા ગ્રંથામાં લેખ છે. તેને માટે ઇંદ્રિયપરા-જયરાતક, ઉપદેશમાળા, શુંગારવેરાગ્યતરંગિણી, ભવભાવના પુષ્પમાળા વગેરે ગ્રંથા જેવા. ચાલુ જમાનાના ખહારના દેખાવથી કસાઈ જવું નહિ અને આ જીવનના કાંઈક ઊંચા હેતુ છે, સંસારવૃદ્ધિ અને એશઆરામ સારુ આ જીવન નથી, એટલી સાધ્ય-દેષ્ટિ રાખી યાગ્ય પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવશે તો તેનું ઝેર કાંઈક મંદ્ર પડશે.

इति सविवरणः स्त्रीममत्वमोचननामा द्वितीयाऽधिकारः ॥

तृतीयोऽपत्यममत्वमोचनाधिकारः॥

અધ્યાત્મગ્રાનના રસિક જીવાને સમતાની જરૂર છે અને તેનાં સાધના પૈકી મમત્વત્યાગની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. સ્ત્રીએા પછી આ પ્રાણીને પુત્રનું મમત્વ તજવું આકરું થઇ પડે છે; તેથી પુત્ર-પુત્રી પરના મમત્વના ત્યાગ અતાવનાર આ ત્રીજાં દાર સંદ્યેપથી કહે છે.

પુત્ર-પુત્રી અધન છે તેનું દર્શન

मा भूरपत्यान्यवलोकमानो, मुदाकुलो मोहनृपारिणा यत् । चिक्षिप्सया नारकचारकेऽसि, दृढं निबद्धो निगडैरमीभिः॥१॥ (उपजाति)

"તું યુત્ર-યુત્રીને જોઇને હર્ષ ઘેલા થા મા; કારણ કે માહરાજા નામના તારા શત્રુએ તને તરકરૂપ અંદીખાને નાખવાની ઈચ્છાથી આ (યુત્ર-યુત્રીરૂપ) લાહાની એડી વડે તને મજબૂત આંધ્યા છે." (૧)

વિવેચન—''પિતા અને માતા વચ્ચે સ્નેહબંધનર્પ પુત્ર નામની સાંકળ નાંખવામાં આવે છે" એમ કેવિ ભવભૂતિ કહે છે. પુત્રને જોઇને માણસ ગાંડાયેલો થઇ જાય છે અને તેની સાથે બાલવામાં, તેને રમાડવામાં, એવી જાતની ચેષ્ટા કરે છે કે જાણે તે પાતે ગાંડા થઈ ગયા હાય. વળી, બાળકની સાથે બાળક થઇ જાય છે. પ્રસંગાપાત્ત ચંચકત્તાં તેને સમજાવે છે કે માહરાજાએ આ બંધન કર્યું છે. કેદમાં પહેલા માણસને કાઇપણ પ્રકારના આનંદ થતા નથી; તેને સખ નથી; તેમ જ આ પુત્રબંધનથી તારી સર્વ સ્વતંત્રતાના નાશ થાય છે. તારે દેશસેવા, પિતૃસેવા કે આત્મસેવા કરવી હશે તે પણ એાછી થશે અથવા નહિ થઇ શકે. આદ્રિકમાર કરી દીક્ષા લેવા માટે જવા ઇચ્છતા હતા ત્યારે પુત્રે કાચા સ્તરના બાર તાંતણા તેમના પગ કરતા વીંડચા; તેવા તાંતણા તો શું ? પણ દર્શન- માત્રથી પણ હાથીની સાંકળ તાેડવાની શક્તિવાળા હોય એવા અને હજારા માણસાને ભારે પડે તેવા આદ્ર કુમારથી તે કાચા સ્તરના તાંતણા તૃટ્યા નહિ, અને બાર વરસ વધારે ઘરમાં રહેવું પડ્યું. પુત્ર-પુત્રીએાનું બંધન આવા પ્રકારનું છે!

મહાવૈરાગ્યભાવ જાગ્રત થતાં કાઇ આસન્નસિહિ જીવને સંસારત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે આ અને પુત્ર કેટલાં અંધનરૂપ થાય છે, તે અનુભવસિહ છે. આત્મધર્મ અને ઊંચા પ્રકારની કરજ અદા કરવા જતાં પુત્રધર્મ અને પતિધર્મને કાંઇ પણ બાધ આવે તો વધારે માન હંમેશાં આત્મધર્મને જ મળવું જોઈએ અને જનયત્ત માટે પિતૃયત્ત્ર કે પુત્રયત્ત્રનો સોગ આપવા પડે તાપણ સર્વ ધર્મને તે ઇષ્ટ જ છે. (૧; ૪૩)

પુત્ર-પુત્રી શલ્યરૂપ છે તેનું દર્શન

आजीवितं जाव! भवान्तरेऽपि वा, शस्यान्यपत्यानि न वेत्सि किं हृदि?। चलाचलैर्यैविविधार्त्तिदानतोऽनिशं निहन्येत समाधिरात्मनः॥२॥ (वंशस्थ)

" હે ચેતન! આ ભવમાં અને પરભવમાં પુત્ર-પુત્રી શલ્ય છે એમ તું તારા મનમાં કૈમ જાણતા નથી ? તેઓ થાડી અથવા વિશેષ ઉં મર સુધી જીવીને તને અનેક પ્રકારની પીડા કરી તારી આત્મસ માધિના નાશ કરે છે." (૨)

વિવેચન—છેાકરાં એ અનેક ઉપાધિનાં કારણ છે; તે ઉપરાંત વળી માળાપને શલ્યભૂત છે. જે અળ એટલે એછા આયુષ્યવાળા હાય તા માળાપને શાક કરાવે છે અને જો વિધવા મૂકીને જાય છે તો તો શાકના કાંઇ પાર જ રહેતા નથી. જો અચળ એટલે વધારે આયુષ્યવાળાં હાય છે તો કેળવણી, વેવિશાળ, લગ્ન, સંસારમાં આગળ વધારવાં વગેરે કાર્યોમાં પિતાને અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરનારાં થાય છે. તેમાં પણ પુત્રને ઇચ્છા પ્રમાણે આગળ નહિ વધતા જોઈ ને પિતાને મનમાં બહુ લાગી આવે છે. વળી, તેઓ ચળાચળ એટલે ચંચળ હાય તા કુકમાં કરીને પિતાના ચિત્તને શાંતિ રહેવા દેતાં નથી. વળી, અતિશયાર્થે દિભાવ લઇ ચળાચળના અર્થ વિનશ્વર કરીએ તા તેવા પુત્ર-પુત્રીથી પણ શાંતિ રહેતી નથી. આવી રીતે પુત્ર-પુત્રીથી સવ'દા વ્યાધિના નાશ તો થાય છે જ.

પુત્ર કરતાં પણ પુત્રીની આબતમાં વધારે ચિંતા રહે છે. તેને ભણાવવી, સારા વર શાધવા અને તેનાં પુત્ર-પુત્રી સુધી દરેક પ્રસંગે પાતે હાથ લંબાવવા અને કમનસીબ હાેમ તો તેનાં વૈધવ્યનાં દ્રઃખાે જોવાં—આ સર્વ અંતઃકરણમાં શલ્યરૂપ જ છે.

આવી રીતે આ ભવમાં અપત્યથી સમાધિના નાશ થાય છે અને તે દુધ્યાંનના પરિણામે આવતા ભવમાં પણ ઠરીને બેસવાના વારા આવતા નથી. આ શ્લોક જેને પુત્ર ેન હોય તેણે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે. આ સ'ળ'ધમાં આ અધિકારના છેવટના ઉદ્દગારામાં વિશેષ સ્વરૂપ છે. (૨; ૪૪)

આક્ષેપ દ્વારા પુત્ર-મમત્વ-ત્યાગનાે ઉપદેશ

कुक्षौ युवत्याः कृमयो बिचित्रा, अप्यस्नशुक्रश्रमवा भवन्ति । न तेषु तस्या न हि तत्पतेश्र, रागस्ततोऽयं किमपत्यकेषु ? ॥ ३॥ (उपजाति) " પુરુષતું વીર્ય અને સ્ત્રીતું રક્ત, તે અન્નેના સંધાગથી સ્ત્રીની યાનિમાં વિચિત્ર પ્રકારના કીડાએા ઉત્પન્ન થાય છે; તેના ઉપર સ્ત્રીના કે તેના પતિના રાગ થતા નથી, ત્યારે પુત્રા ઉપર શા સારુ રાગ થાય છે ?" (3)

વિવેચન—એક જ સ્થાનમાં સંયોગને પરિષ્ણામે પુત્ર-પુત્રી અને બેઇંદ્રિય છવા યાનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એક ઉપર પ્રીતિ થાય છે અને બીજા ઉપર દુર્ગ સ્થાય છે: આ પ્રેમની વિચિત્રતા છે. સ્ક્ષમ જીવાની ઉત્પત્તિ ધર્મશાસ્ત્ર અને કામશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. સ્થાન, સમય અને સંજોગમાં એકાકારતા છે, છતાં પણ મનના દિધા ભાવથી પ્રેમમાં આવી વિચિત્રતા છે, એ જોવા જેવું છે. આ ઉપદેશ આક્ષેપથી કરેલા છે અહીં જોકે શબ્દો કર્કશ છે છતાં પણ ઉપદેશના ગર્ભમાં જે ઉચ્ચ ભાવ છે તે ધ્યાન આપવા યાગ્ય છે. (3; ૪૫)

અપત્ય પર સ્નેહબદ્ધ ન થવાનાં ત્રણ કારણા

त्राणाशक्तरापदि सम्बन्धानन्त्यतो मिथोऽङ्गवताम् । सन्देहाचोपकृतेमिऽपत्येषु स्निहो जीव ! ॥ ४॥ (आर्या)

" આપત્તિમાં પાલન કરવાની અશક્તિ હાવાથી, પ્રાણીઓના દરેક પ્રકારના પરસ્પર સંબંધ અનંત વખત થયેલા હાવાથી અને ઉપકારના બદલા વાળવાના સંદેહ હાવાથી હે જીવ! તું પુત્ર-પુત્ર્યાદિ પર સ્નેહવાળા ન થા." (૪)

વિવેશન—પુત્ર-પુત્ર્યાદિના સ્નેહમાં આસકત ન થવાનાં ત્રણ કારણા અતાવે છે:

- (૧) દુ:ખમાંથી રક્ષણ કરવાને તેઓ શક્તિમાન નથી. કર્મજનિત પાપાદય થવાથી આપત્તિ આવે છે, તેમાંથી રક્ષણ કરવાને કોઈ પણ શક્તિમાન હોય તે તે આત્મશક્તિ જ છે, બીજાનું કાંઈ પણ ચાલતું નથી. કર્મસ્વરૂપ સમજતા હોય તેઓને આ દલીલતું વાસ્ત-વિકપણું સમજાઈ જશે.
- (૨) પ્રાણીઓને પરસ્પર અનેક સંબંધ થાય છે. દરેક પ્રાણી માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્રપણે અનંત વાર ઉત્પન્ન થાય છે. સમતાદ્વારમાં આ સંબંધી ઘણું વિવેચન થઈ ગયું છે; અને અપત્ય પર આસકત ન થવાનું આ એક મજબૂત કારણ છે, તેથી અહીં તે તરફ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.
- (3) ઉપકારના બદલા વાળવાના સંદેહ છે. અનેક પુત્રા તે પિતાની પહેલાં જ દુનિયા તજી જાય છે અને કેટલાએક કુપુત્ર નીવડે છે. આવા પુત્રા પિતાને જરા પશ્ચ ઉપયોગી થતા નથી, એટલું જ નહિ પણ શાક અને ચિંતાનું કારણ થઈ પડે છે. કાેિણકે પાતાના પિતા શ્રેલ્યુકના શા હાલ કર્યા હતા તે પ્રસિદ્ધ વાત છે. વૃહાવસ્થામાં પુત્રા હાસાને કેવી રીતે હડધૂત કરે છે, તે અનુભવીઓએ જોયું છે. વારસા લેવાની લાલચે કેટલાએક પુત્રા કેવાં કેવાં કૃત્યા કરે છે તે પ્રસિદ્ધ વાત છે. જગતમાં સુપુત્રા નથી એમ

કહેવાની મતલખ નથી; રામ અને અભયકુમાર જેવા પણ છે, * પણ પાતાના પુત્ર કેવા નીવડશે તે વીમા છે અને તે વીમાની ખાતર પાતાનું આત્મસાધન ન કરવું એ અનુચિત છે. આ ત્રણ કારણથી અપત્યસ્નેહબદ્ધ થવું નાહ. ખીજા કાવ્યને છેડે થયેલી શંકાનું અત્ર નિવારણ થઈ જાય છે. (૪; ૪૬)

આવી રીતે ત્રીજું અપત્યમમત્વમાચન દ્વાર પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. પુત્રપ્રાપ્તિથી અતિ હર્ષ માનવા નહિ, પુત્રમરણથી દિલગીર થવું નહિ અને પુત્રપુત્ર્યાદિના બંધનથી સંસાર વધારવા નહિ એ મુખ્ય ઉપદેશ છે. આ સંબંધમાં વધારે અગત્યની આબત એ છે કે પુત્ર ને હાેય તા દુધ્યાન કરવું નહિ. પુત્રપુત્રી હાેય તાે તેને કાઢી મુકાતાં નથી. પણ ન હાય તેણે સંતાષ રાખવા જોઇએ. તેઓએ માનવું કે દુનિયાની માટી જંજાળથી ેતેઓ મુક્ત છે અને આત્મસાધન, ધર્મકાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય અને દેશસેવામાં જીવન અર્પણ કરતાં તેઓને કશી અડચણ નથી. અત્યંત દિલગીરી સાથે લખવું પડે છે કે મનુષ્યવ્યવ-હારમાં આથી તદ્દત વિરુદ્ધ દેખાવ નજરે પડે છે, ખાસ કરીને કેળવણીથી બેનસીબ રહેલા માણસા પુત્રપ્રાપ્તિ સારુ શાસ અને સંપ્રદાય વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે. જાણે કે પુત્રથી જ માલ હોય તેમ માની લોકિક મિશ્યાત્વરૂપ માનતા માને છે, લીલ પરણાવે છે અને આખા દિવસ દુધ્યાન કર્યા કરે છે; આટલું જ નહિ પણ કેટલાએક મૂર્ખાનંદા તા તેને માટે એક છતાં બીજી સ્ત્રી પણ પરણે છે. આને બદલે તેા ભાઈના અથવા સગોત્રના કૈ બીજો ચાલાક પુત્ર દત્તક કરી લેવા તે પણ અમુક અ'શે સારું છે, કારણ કે તેથી યુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય છે અને પાતાની સ્રોને અન્યાય થતા નથી. આકી, એક સ્ત્રીની હયાતીમાં બીજી સ્ત્રી કરવામાં તાે અલણ સ્ત્રીએ પોતાના હક્ક સ્થાપન કરી શકતી નથી તેથી તેના ભતારા તેની નળળાઇના ગેરલાભ લે છે. પણ આવું સ્વાથી પણું હવેના જમાના-માં ચાલવાતું નથી. પુત્રવાનને શું સુખ છે તે તેએા જેતા નથી. તેમાં બિલકુલ સુખ નથી, પણ દ્વરથી જેતાં બહુ પુત્રવાળા સુખી જણાય છે. પુત્રવાનાને પુત્રની ખાસ કિંમત નથી, પણ પુત્ર ન હોય તેઓ પાતાની જિંદગીને નિષ્ફળ માને છે. આ તદ્દન અજ્ઞાનતા અને માહના કેફ છે. તેના પર જ્ઞાનના પ્રકાશ પડવાની જરૂર છે. અપત્ય પર સ્તેહ રાખી સ'સારયાત્રા વધારવી, એવા જેન શાસના ઉદ્દેશ નથી. ચાથા શ્લાકમાં જે ત્રણ કારણા ણતાવ્યાં છે તે તરફ ખાસ ધ્યાન ખે ચવામાં આવે છે. આ અધિકારમાં સર્વથી એાછા શ્લાક છે, પણ મુદ્દાની હકીકતના સંક્ષેપમાં સારી રીતે સમાવેશ કરી લીધા છે.

इति सविवरणोऽपत्यममत्वमोचननामा तृतीयोऽधिकारः ॥

^{*} આવા પુત્રો થાડા હોય છે, તેથી જ ગ્ર'થકર્તા 'સ'દેહ' શબ્દ મૂકે છે; જ્યારે પ્રથમની ખે બાબતમાં નિર્ણય બતાવે છે.

चतुर्थो धनममत्वमोचनाधिकारः॥

આ પ્રાણીને માહ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે. અનેક પ્રકારના માહમાં પૈસા અને સ્ત્રીપુત્રના માહ વિશેષ હેરાન કરે છે. સ્ત્રી તથા પુત્રના માહ સંબંધી વિવેચન થઈ ગયું. હવે તેનાથી જરા પણ ન ઊતરે તેવા, ભલ્કે તેથી પણ વધારે રખડાવનાર ધનના માહ કેવા છે? કાને થાય છે? શા માટે થાય છે? તેના પ્રતિકાર શા?—વગેરે સ્વર્પયુક્ત શાશા અધિકાર મતાવે છે—

પૈસા પાપના હેતુભૂત છે

याः सुखोपकृतिकृत्वधिया त्वं, मेलयन्नसि स्मा ममताभाक् । पाप्मनोऽधिकरणत्वत एता, हेतवो ददति संसृतिपातम् ॥१॥ (रथोद्धता)

"લક્ષ્મીની લાલચમાં લેવાયેલા તું (સ્વ)સુખ અને ઉપકારની ખુદ્ધિથી જે લક્ષ્મી મેળવે છે તે અધિકરણ હાવાથી પાપની જ હેતુભૂત છે અને સંસારભ્રમણને આપનારી છે." (૧)

વિવેશન—ધન મેળવતી વખતે પોતાને સુખ મેળવવાની અને સ્વજન, કુંદું બ, મિત્રાદિ પર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિ હોય છે. (શ્રાંથકર્ત્તા બહુ સારા ભાવ લઈ ને આ લખે છે, પરંતુ સત્ય હંકીકત જોઈએ તા આવી બુદ્ધિ પણ બહુ થાડાને હાય છે. ઘણા લક્ષ્મીનાનો તા પાતે સુખ ભાગવતા નથી, દાન દેતા નથી, માત્ર લક્ષ્મીનો તિ જેરી ઉપર ચાંકી જ કર્યા કરે છે!) આવા હેતુથી મેળવાતી અને મેળવેલી લક્ષ્મી પણ કર્માદાન વગેરે અને કર્યા પાપાથી ભરપૂર જ હાય છે. અને એવાં પાપથી ભારે થયેલા પ્રાણી સંસારસમુદ્રમાં ડૂખતા જાય છે અને પછી અનંતકાળ સુધી ઊંચા આવી શકતા નથી.

મમ્મણ શેઠ પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય હતું, છતાં પાતે તો તેલ ને ચાળા જ ખાતા હતો અને દ્વાર અધારી રાત્રિએ વરસતા વરસાદમાં નદીના પૂરમાંથી લાકડાં ખેંચીને પૈસા સારુ અનેક કષ્ટ વેઠતા હતા. તે મરીને કચાં ગયા ? નરકમાં જવાથી સસારપાત જ થયા. ઇતિહાસમાં આપણે જોઈએ છીએ તા ધન-પૈસા ખાતર અનેક જીવાના નાશ કરવામાં આવે છે અને જેઓ પૈસા મેળવે છે તેઓ પાતાના લાભ પૂરા પાડવા સારુ જ પૈસા મેળવે છે. જીલિયસ સીઝર, પામ્પી, મેરિયસ, નેપાલિયન બાનાપાર્ટનાં ચરિત્રા એ જ

ખતાવે છે. અને છેક્ષા વખતમાં ખાર અને અ'ગ્રેજોનુ' યુદ્ધ અને જાપાન તથા રશિયાનું યુદ્ધ પૈસાપ્રાપ્તિ સારુ જ હતું એમ જણાઈ આવે છે. ઇતિહાસમાં લાહીની નદીઓ વહી છે તે સર્વ આ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે જ ખહુધા થયેલી હાય છે. આવાં કારણાથી તીથે' કર મહારાજ તા થાળી ટીપી ટીપીને કહી ગયા છે કે ભાઈ એ! પૈસાના લાભ કરશા નહિ, પૈસાથી નરક બહુ નજીક આવે છે.

અહીં ગ્રંથકર્તા સુખ મેળવવા ખાતર ધન મેળવવાની પ્રવૃત્તિનું પરિણામ ખતાવે છે તે તર્દન અંધ્રમેસતું છે. આપણે તેથી જરા આગળ વધીને જોઈશું તો જણાશે કે ઘણી વખત તદ્દન હેતુ વગર જ ધન મેળવવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે. સુખ તો ધન પ્રાપ્ત કરનારને મળતું જ નથી, કારણ, તે તો પ્રવૃત્તિમાં જ મગ્ન રહે છે; પણ જેને પોતાની પાછળ સંતતિ ન હોય, થવાના સંભવ પણ ન હોય, પોતાના ખરચ મર્યાદિત હોય, તેનાથી હજારાગણી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય તે પણ રાત્રિ-દિવસ ધનની ધમાધમમાં મચી રહે છે અને તેનું દ્રવ્ય કેણ ખાશે તેના પૂરતા ખ્યાલ પણ કરતા નથી. આવી રીતે આખા જીવનમાં પૈસા-પૈસા કરી મરણના કાંઠા નજીક આવી પહોંચે છે ત્યારે જ તેને સમજાય છે કે પોતે બહુ બૂલ કરી, હેતુ વગરની પ્રવૃત્તિ કરી. પછી તેને જે પશ્ચાત્તાપ થાય છે તેથી કાંઈ લાભ થતા નથી. આવી રીતે હેતુ વગર, માત્ર ધનના માહથી જ, તે ધનને પ્રાપ્ત કરવા પાછળ પ્રાણી ગાંડા થઈ જાય છે એ અતિ ખેદના અને વિચાર કરવા ચાગ્ય વિષય છે, (૧;૪૭)

धन ॐि छने आसुिभक्त हु: भ करनार छे यानि द्विषामप्युपकारकाणि, सर्पोन्दुरादिष्वपि यैर्गतिश्र ।

शक्या च नापन्मरणामयाद्या, हन्तुं धनेष्वेषु क एव मोहः ॥२॥ (इन्द्रवज्रा) "के पैसा शत्रुने ઉપકાર કરનારા થઇ પડે છે, के पैसाथी सर्थ, ઊંદર वजेरेमां गति थाय छे, के पैसा भरख, राज वजेरे डेाઇ पख् आपत्तिओ। हर કरवाने शिक्तिमान नथी, तेवा पैसा ઉपर ते मेाढ शे। ?" (२)

વિવેશન—વ્યવહારમાં પૈસાદારને આસમાનમાં ચઢાવી દેવામાં આવે છે. સર્વે गुणाः काश्चनमाश्रयन्ते, 'વસુવિના નર પશુ 'વગેરે વ્યાવકારિક વાકથો કેટલેક અંશે આડે માર્ગે દેારતારાં છે તે અત્ર ખતાવે છે. પ્રથમ પદમાં ખહુ સરસ ભાવ ખતાવ્યા છે. શત્રુ ધન લૂંટી જઈ, અને તે જ ધનથી ખળવાન થઇ, તારી સામે તે વાપરે છે. પરશુરામે મહાસ હાર કરી નક્ષત્રી (ક્ષત્રિય રહિત) કરેલી પૃથ્વી અને દાલત સર્વ સુભૂમને ભાગ પડ્યાં. પ્રતિવાસુદેવા મહામહેનત કરી ત્રણ ખંડનું રાજ્ય એકઠું કરે છે તે વાસુદેવના ઉપભાગમાં આવે છે, અને પ્રતિવાસુદેવનું ચક્ર તેનું પાતાનું જ માથું છેદે છે. આવી રીતે આપણા પૈસાથી આપણા શત્રુ પણ બળવાન થઇ શકે છે.

અહુ લાે ભા પ્રાણીઓ મરણ પામીને પાતાના ધન ઉપર સર્પ કે ઊંદર થાય છે, એવી વાત આપણે શાસમાં વાર વાર વાંચીએ છીએ. આ ભવમાં જ નહિ પણ પરસવમાં પણ મ્માટલું દુઃખ દેતાર, નીચ જાતિમાં (તિયં ચમાં) ગમત કરાવતાર પૈસાને માટે શું કહેવું અને તેના પર માહ કેવા કરવા, તે વિચારવા જેવું છે.

રાજા, ચક્રવર્તી અને આખી દુનિયાને માથે લેનારા બીજા શૂરવીરા ચાલ્યા ગયા ત્યારે તેઓના પૈસાએ તેઓને બચાવ્યા નહિ, અને માટા ધન્વ તિર વૈદ્યો કે ડાકટરા પણ બચાવી શક્યા નહિ, માટા ધનવાના માંદા પડે છે ત્યારે તેઓને અસાધ્ય વ્યાધિમાંથી પૈસા બચાવી શકતા નથી, તેમ બીજી આપત્તિમાંથી બચાવવાને પણ ધન સમર્થ નથી. આવી રીતે શારીરિક તેમ જ માનસિક, એહિક તેમ જ આમુષ્મિક અનેક દોષોનાં મૂળ પૈસા પર માહે કેમ કરવા અને તેવા પૈસાથી આશા શી રાખવી? નંદ રાજાની સાનાની ડુંગરીઓ પણ અંતે કાઇ કામમાં આવી નથી, એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. (૨;૪૮)

ધનથી સુખ કરતાં દુ:ખ વધારે છે.

ममत्वमात्रेण मनःप्रसाद-सुलं धनैरल्पकमल्पकालम् ।

आरम्भपापैः सुचिरं तु दुःख, स्याद् दुर्भतौ दारुणमित्यवेहि ॥ ३॥ (उपजाति)

"આ પૈસા મારા છે એવા વિચારથી મનપ્રસાદરૂપ થાંડું અને થાંડા વખતનું સુખ પૈસાથી થાય છે, પણ આરંભના પાપથી દુર્ગતિમાં લાંબા વખત સુધી ભયંકર દુઃખ થાય છે: આ પ્રમાણે તું જાણ." (3)

વિવેચન—''આ ઘર મારું, આ ઘરેલાં મારાં, વટાવખાતામાં આટલી રકમ જમે છે તે મારી" એવા માની લીધેલા મારાપણાના મમત્વથી મન જરા પ્રસન્ન થાય છે અને તેવી મનની પ્રસન્નતામાં આ જવે સુખ માનેલું છે. વાસ્તવિક સુખના અનુભવ ન હોવાથી આમાં સુખ લાગે છે, પણ તે સુખ માત્ર નામનું છે, મનની શાંતિમાં અગાઉ જે સુખ ખતાવ્યું છે તે સુખ આગળ આની કાંઈ ગણતરી પણ નથી. વળી, આ સુખ બહુ થોડો વખત રહે છે. હાલ મનુષ્યનું બહુ તો સા વર્ષનું આયુષ્ય ગણીએ તા અનંત કાળની પાસે તે કંઇ લેખામાં નથી. વળી, આટલા અલ્પ સમયમાં આરંભાદિ વહે દ્રવ્ય મેળવીને જે સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરીએ તેને પરિલામે અસંખ્ય વર્ષો સુધી નારકી અને નિગાદનાં દુઃખા ખમવાં પહે છે. શ્રી ધર્મદાસ ગણી કહી ગયા છે કે 'જે સુખની પછવાડે દુઃખ હોય તેને સુખ કહી શકાય જ નહિ.' આ સંસારમાં પણ પચાસ વર્ષ સુધી ગૃહસ્થસ્થિતિમાં રહેલા માણસ પછવાડેનાં પાંચ વર્ષ એ દુઃખી થાય છે તા તેનું પ્રથમનું સુખ કાંઇ ગણતરીમાં પણ આવતું નથી.

પૈસાથી સુખ કેવું અને કેટલું છે તેતું તત્ત્વજ્ઞાન જાણ્યા પછી તને યાગ્ય ક્ષાગે તો તેના પર માહ કરજે. કેટલીક બાબતમાં પ્રાકૃત લાેકપ્રવાહથી ખેંચાઈ જવું યાગ્ય નથી. દુનિયા જે દ્રવ્યવાનાને મહાસુખી ધારતી હાેય તેના અંતઃકરણને જઇને પૂછવું કે તેને ખરૂં સુખ છે? દુનિયાના પાકા અનુભવીઓ કહે છે કે પૈસાથી એકાંત ઉપાધ છે; સુંખ હાેય તાે સંતાષમાં જ છે. અને ચાલુ સ્થિતિને તાએ થઈ મનને આનંદમાં

રાખવું એ જ સુખ મેળવવાનો ઉપાય છે. બાકી તા રાવણ, જરાસ ધ અને ધવળશેઠનાં ચરિત્રોના વિચાર કરવા, જેથી સુખતું ખરું તત્ત્વ સમજાઇ જશે, (3,૪૯)

ધર્મ નિમિત્તે ધન મેળવવુ ચુક્ત છે?

द्रव्यस्तवात्मा धनसाधनो न, धर्मोंऽपि सारम्भतयाऽतिशुद्धः ।

निःसङ्गतात्मा त्वतिशुद्धियोगान्मुक्तिश्रियं यच्छति तद्भवेऽिष ॥ ४॥ (इन्द्रवज्रा)
" धननां साधनधी द्रव्यस्तवस्वरूपवाणा धर्म साधी शक्षाय छे, पणु ते आरं सयुक्त होवाथी अति शुद्ध नथी, क्यारे निःसंगता स्वरूपवाणा धर्म अति शुद्ध छे अने
तेथी ते क सवमां पण्च भाक्षतकभी आपे छे." (४)

વિવેચન—વિવિધ પ્રકારની પૂજા, ળિંબપ્રતિષ્ઠા, સ્વામીવાત્સલ્ય, જિનમંદિર ચણાવવાં ઉપાશ્રય કરાવવા વગેરે દ્રવ્યસ્તવ કહેવાય છે. દ્રવ્યની મદદથી આ પ્રકાર ખહુ સારી રીતે સાંધી શકાય છે. પુષ્યશાળીઓ મળેલ લક્ષ્મીના ધર્મમાર્ગે વ્યય કરી મહાપુષ્પાં પાજન કરે છે. ગંથકાર કહે છે કે આ પ્રકારના ધર્મમાં પણ આરંભ થાય છે, કારણ કે ષડ્કાય છવતું મહન થાય છે, તેથી આ પ્રકારના ધર્મ અતિશુદ્ધ નથી. ધ્યાન રાખા કે અતિશુદ્ધ નથી, શુદ્ધ તો છે જ. પણ તેવા ધર્મ કરવાને નિમિત્ત દ્રવ્ય મેળવવું ચુક્ત નથી. શ્રી હરિભદ્રસૃરિ મહારાજાએ પણ અષ્ટકજીમાં કહ્યું છે કે:—

धर्मार्थे यस्य त्रितेहा, तस्यानीहा गरीयसी । प्रकालनाद्धि पङ्गस्य, दुरादस्पर्शन यरम् ॥

"ધર્મને માટે પૈસા મેળવવાની ઇચ્છા કરવી તેના કરતાં તેની ઇચ્છા ન જ કરવી એ વધારે સારું છે. પગે કચરા લાગ્યા પછી તેને ધાઈ ને સાફ કરવા કરતાં દ્વરથી કાદવના સ્પર્શન જ કરવા, એ વધારે સારું છે."

ખાકી, મળેલ દ્રવ્યના તા ધર્મ માર્ગ જ વ્યય કરવા. આ લાવ નીચેના શ્લાકશી સ્પષ્ટ થશે. દ્રવ્યસ્તવ યુક્ત ધર્મથી લાંબે કાળે મુક્તિ મળે છે, ત્યારે નવલિધ પરિગ્રહશી નિઃસંગ થયેલા જીવા તે જ ભવમાં જન્મ-જરા-મરણરહિત અચ્યુતપદ પ્રાપ્ત કરે છે. નિઃસંગતા સ્વરૂપવાળા ધર્મ અતિશુદ્ધ છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે ધર્માનિમિત્તે ધન મેળવવા વિચાર કરવા નહિ, પુનરા-વર્તન કરીને કહેવામાં આવે છે કે આ શ્લેષકના ભાવ બરાબર વિચારવા. દ્રભ્યસ્તવને જરા પણ નખળું પાડવાના વિચાર બંથકત્તાના નથી, પણ ધર્મમાં પ્રધાનતા નિઃસંગતાની છે તે અતાવવાના છે. દ્રવ્યસ્તવથી માસ લાંબે કાળે પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તે માસમાર્ગ તો છે જ,

માક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના અનેક માર્ગ હોય છે. તેમાંના કોઇ લાંબા, કોઈ વાંકાચૂંકા અને કોઇ સીધા-સરળ હાય છે, જેમ આપણે મુંબઇથી સુરત જવું હોય તેા ગ્રાંટરાડથી છેસીને સીધા પણ જવાય, અથવા ભુસાવળને રસ્તેથી ટાપ્ટીવેહીમાં છેસીને જવાય અથવા દરિયામાર્ગ જવાય અથવા બીજા અનેક આડા માર્ગ જવાય; જેમ કે પ્રથમ કરાંચી જાય, અ. ૧૧

ત્યાંથી જાકરાખાદ થઇ, ઘાઘે આવી લગવાડાંડીએ જઇ ત્યાંથી સ્તરત જાય. એ પ્રમાણે માલમાર્ગ કેટલાકને સીધા પ્રાપ્ત થાય છે અને કેટલાક નકામા ચક્કર લે છે. દ્રવ્યસ્તવ એ પ્રમાણે તો માલમાર્ગ તરફ જ છે, તેનું સુકાન ખરાખર દિશામાં મુકાયેલું છે, માત્ર તે લાંબા માર્ગ છે, પણ વિમાર્ગ કે અપમાર્ગ નથી. દ્રવ્યસ્તવને નરમ પાડવાની કેટલીક વાર વિચારણા જોવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને કાંઇક શરમથી અને કાંઇક અવકાશના અભાવથી આ કાળમાં તે વૃત્તિ વિશેષ દેખાતી જાય છે, જયારે અગાઉના વખતમાં તે જ વૃત્તિ હાળઘાલુ અધ્યાત્મીઓ તરફથી ખહાર પડતી હતી, તેથી અત્ર તે આખતનું વસ્તુ- સ્વરૂપ શું છે તે ખતાવવાના પ્રયાસ કરી છે.

કેટલાક માણુસા અન્યાય કે અપ્રામાણિકપણાથી દ્રવ્ય મેળવતાં વિચાર કરે છે કે પૈસા મેળવીને ધર્મમાર્ગ તેના વ્યય કરશું. આ વિચાર તદ્દન ખાટે છે અને શાસકાર એવા નિમિત્ત માટે ધન મેળવવાની ચાપ્પમી ના પાડે છે. મહા-આરંભ; કર્માદાન અને ક્ષુદ્ર વ્યાપાર કરી તેનાથી જે ધન મળશે તેના ધર્મ માર્ગ ખર્ચ કરશું એવા કેટલાંક પ્રાણીઓ વિચાર કરે છે, તે જૈન શાસનું રહસ્ય સમજનારને તદ્દન વિપરીત લાગે છે. આ શ્લોકના ખાસ ઉદ્દેશ દ્રવ્યસ્તવની અપેક્ષાએ ભાવસ્તવની મુખ્યતા કેટલી છે તે બતાવવાના છે. અને આ ઉપદેશ શ્રાવકાને ઉદ્દેશીને લખાયેલા છે દ્રવ્યસ્તવ સાધવા ધનાપાર્જન કરી સંસારમાં પડ્યા રહેવાના અથવા ભાવસ્તવ ન આદરવાના વિચાર કરનારાઓને, મહાનિશીય સૂત્રમાં ખતાવેલા વિચારા અનુસાર, આ શ્લોક લખાયેલા છે એમ એક વિદ્રાન મુનિમહારાજ આ પ્રસંગ માટે જણાવે છે. આ શ્લાક સાથે નીચેના શ્લાક વાંચવા અને શ્લોકમાં આવેલ અતિશાસ શપ્ત પર આસ ધ્યાન આપવું. (૪; ૫૦)

મળેલ ધનનો વ્યય કર્યા કરવા ?

क्षेत्रवास्तुधनधान्यगवाश्वैमें लितैः संनिधिभिस्तनुभाजाम् । क्लेशपापनस्काभ्यधिकः स्यात्को गुणो न यदि धर्मनियोगः॥ ५॥ (स्वागतावृत्त)

"મળેલાં અથવા મેળવેલાં ક્ષેત્ર, વાસ્તુ (ઘર), ધન, ધાન્ય, ગાય, ઘાડા અને ભાડારાના ઉપયોગ જો ધમ નિમિત્તે ન થાય તો તેથી ફ્લેશ (દુઃખ), પાપ અને નરકથી બીજો શા વધારે ગુણુ થાય ?" (પ)

વિવેચન—ઘણા પુષ્યવાન જીવાને પૈસા મળે છે ત્યારે વધારે મેળવવા અને મળેલાનું રક્ષણ કરવા શ્રમ કરે છે અને અનેક આશ્રવા સેવે છે. દ્રવ્ય વહે કુડું બમાં કંકાસ થાય, તેથી દુધ્યાન થાય છે અને દુધ્યાન વહે દુર્ગતિ થાય છે, ત્યારે ધનનો લાભ શાે શાે સાત ક્ષેત્ર, ગરીબ બ'ધુઓને આશ્રય, સ્ત્રીકેળવણી, ઊંચી કેળવણી, ધાર્મિક કેળવણી કે સંસ્કૃત કેળવણીને ઉત્તેજન, નિરવદા ઔષધશાળાઓ, સ્કૂલ, બાર્ડિંગ, પારિભાષિક અભ્યાસગૃહા અને અનાથાલય વગેરે ખરેખરી સખાવત (charity)નાં ખાતાઓમાં

જો દ્રવ્યના વ્યય થાય તા જ તેના સદુપયાગ થયા કહેવાય. ખાકી, પૈસાના પૂજારી થવું અને તેના કરતી ચાકી કર્યા કરવી કે માજશાખ માણવા, એથી કાંઇ લાભ નથી, એટલું જ નહિ પણ એકાંત હાનિ જ છે.

આ ખંને શ્લાકને સાથે વાંચવાથી જણાય છે કે ધનની ઇચ્છા રાખવી નહિ, તેની પાછળ ગાંડા થઈ જવું નહિ, ચાલુ સ્થિતિમાં સંતાલ પકડવા, અને મળેલ પૈસાના સારી રીતે જન-સુધારણા અને કામ-સુધારણામાં વ્યય કરવા. ધર્મમાર્ગે ધનના વ્યય કરવા તે સારું છે, પણ નિઃસંગ થઇ તેના સર્વથા ત્યાગ કરવા તે તેથી વધારે સારું છે, અને ત્યાગ કરવા માટે ધન કાઈ જાતનો અટકાયત ન કરી શકે, તે યાદ રાખવાનું છે.

ધનના વ્યય કરવાની આખતમાં કમતસીએ જોઇએ તેવું ધ્યાન અપાતું નથી. જે ખાતાંઓને મદદની જરૂર ત હોય ત્યાં ઢગલા થાય છે અને ખાસ બગડી જતાં ખાતાં-ઓની સંભાળ લેવાતી નથી. ભૂખથી જેમ મરાશુ થાય છે તેમ જ અતિ ખારાક ખાવાથી પાલુ વિશ્વચિકા થઈ મરાશુ થાય છે, એ સમજવાનું છે. શાસ્ત્રકારનું પાલુ કરમાન છે કે જે કાળે જે ક્ષેત્ર સીદાતું હોય તે તરફ પ્રથમ ધ્યાન આપવું. જૈનોની સંખ્યામાં વધારા કરવા, તેઓને ખરાબર રીતસરનું જ્ઞાન આપવું, નિરુદામીને ઉદ્યમે ચઢાવવા અને આવતા જમાનાને ઉપયોગી થાય તેવું જૂનું અને નવીન સાહિત્ય તૈયાર કરી રાખવું એ ચાલુ ખાસ જરૂરના વિષયા છે. આવાં જરૂરનાં ખાતાં તરફ ધ્યાન અપાતું નથી અને ખાલી વરદાડા વગેરેમાં માટી રકમ ખરચાઇ જાય છે. સુજ્ઞ બંધુઓએ ધર્મમાર્ગે ધનવ્યય કરતી વખતે પાલુ વિચાર રાખવાની બહુ જરૂરિયાત છે. વિવેકથી ખરચેલ પૈસા રૂપિયાનું કામ કરે છે અને વિવેક વગર વાપરેલ રૂપિયા પથ્થર કે રાશુમાં પહેલ વરસાદ પેઠે અથવા અરાધરુદન પેઠે ક્ળરહિત થાય છે, આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની બહુ જરૂર છે. (૫; ૫૧)

धनथी थती अने ५ प्रकारनी हानिः, तेने तक्ष देवानो उपहेश आरम्भेभेरितो निमज्जिति यतः प्राणी भवाम्भोनिधा-वीहन्ते कुनुपादयश्च पुरुषाः येनच्छलाद् बाधितुम् । चिन्ताच्याकुलताकृतेश्च हरते यो धर्मकर्मस्मृतिः,

विज्ञा ! भूरिपरिग्रहं त्यजत तं भोग्यं परे: प्रायंज्ञः ॥ ६ ॥ राष्ट्रलविकी डित)

" આરંભના પાપથી ભારે થયેલા પ્રાણી જે ધનને લીધે સંસારસમુદ્રમાં ડૂંબે છે, જે ધનના પરિગ્રહથી રાજા વગેરે પુરુષા છિદ્ર જોઇને દુઃખ દેવાને ઇચ્છે છે, અનેક ચિંતામાં આકુળ-બ્યાકુળ રાખીને જે પૈસા ધર્મકાર્ય કરવાતું તો ચાદ આવવા દેતા જ નથી અને ઘણે ભાગે જે પારકાના ઉપલાગમાં આવે છે, તેવા એ પૈસાના માટા સંગ્રહને હે પંડિતા, તમે તજી દા !" (દ)

^{*} પુરુષં એવા કવચિત પાઠ છે, તે પરિગ્રહવ'ત પુરુષને ઉદ્દેશે છે એમ તેના ભાવ સમજવા.

વિવેચન—સ'સાર દરિયા છે. ભારે વહાણ જેમ દરિયામાં ડૂબી જાય છે તેમ પાપથી ભારે થયેલા જીવ સ'સાર-સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે. પૈસા કમાવામાં, તેનું રક્ષણ કરવામાં અને અકાય'માં વ્યય કરવામાં અનેક આર'લ કરવા પહે છે; આર'લથી પાપથાય છે અને પાપથી આત્મા લારે થાય છે, માટે પૈસા સ'સાર-બ્રમણના જ હેતુ છે.

રાજાઓ અગાઉના વખતમાં પૈસા ખુંચવી લેતા હતા અને તેમ કરવા સારુ દ્રવ્ય-વાનનાં છિદ્ર જેયા કરતા હતા. આવા ભયમાં ગૃહસ્થાને હ'મેશાં રહેવું પડતું અને તેટલા સારુ પૈસા હાય તાપણ ગરીબાઇ ના દેખાવ કરવા પડતા હતા. અત્યારે પણ ચાર, લુચ્ચાઓ અને સાનેરી ટાળીવાળાથી તથા ઇન્કમટેફસથી પૈસાદારાને ડરવાતું રહે છે.

પૈસાના વિચારમાં આ પ્રાણો એટલો બધા લુબ્ધ થઇ જાય છે કે પોતાના પુત્રધર્મ, પિતૃધર્મ, પતિધર્મ, ભક્તધર્મ વગેરે ધર્મા તદ્દન ભૂલી જાય છે. પૈસાના વિચારમાં જ તેને મજા આવે છે. પૈસા કેમ રળવા, કેમ વધારવા, કેમ ખરચવા વગેરે વગેરે ખાખતા તેના મન પર એટલી એસી જાય છે કે તે પોતાના સર્વ ધર્મ ત્યજી દે છે; તેને ધર્મનું નામ પણ યાદ આવતું નથી.

ધન તજી દેવાનાં ત્રણ કારણા કહ્યાં : પરભવમાં દુર્ગાત, આ ભવમાં ચાલુ ભય અને ધર્માવિમુખતા; તે કરતાં પણ ચાશું કારણ વધારે મજબૂત છે. તે એ છે કે પેદા કરેલા પંસા ઘણું ભાગે બીજાના જ ઉપભાગમાં આવે છે. પૈસા પેદા કરનારા તાે આખી જિંદગી વેઠ કરે છે. માટા વારસા મૂકી જતારા પાતે સુખ ભાગવતા નથી; છાકરા હાય છે તાે તે સુખ ભાગવે છે, નહિ તાે બીજા માલેક થાય છે. ખાસ કરીને કૃપણના ધનનું તેમ જ થાય છે. નીતિશાસ્ત્રમાં કહે છે કે:—

कीटिकासश्चितं धान्यं, मक्षिकासश्चितं मधु । कृपणः सश्चितं विसं, परेरेवोपभुज्यते ॥

" કીડીએ લેગું કરેલું અનાજ, માખીએ સંગ્રહ કરેલું મધ અને કૃપણ પુરુષે એકઠું કરેલું ધન પારકા વહે જ લેહિગવ.ય છે."

આ ચાર કારણોના મનથી સમજપૂર્વક વિચાર કરા તા ધન ઉપર માહ શું રહે? આવા વિચાર તા કરા. તમારી પાસે પાંચ-દશ લાખ રૂપિયા હાય, તા તેથી માહ પામી જશા નહિ. શાલિભાદને ઘર દેવતાઈ આભૂષણાદની દરરાજ નવાણું પેટીઓ ઊતરતી, તાપણ તેને લાગ્યું કે પાતાને માથે રાજા છે, માટે આ સંસાર અસાર છે. તા તમારા છે-પાંચ લાખ તે શી ગણતરીમાં છે? તમે સામાન્ય સ્થિતિના હા તા ધનના ત્યાગ ખહુ મુશ્કેલ નથી. ધનથી લાભ કાંઈ પણ નથી. કાણ જાણે કેવા અનાદિ પ્રવાહથી આ જવ લાભમાં તાણાતા જ જાય છે અને પૈસાના ત્યાગ કરતાં વિચાર કરે છે કે મારાથી આના વગર રહેવાશે કે કેમ? પણ ભાઇઓ! ઉપર લખેલા અને બીજા અનેક દોષોથી ભરેલા પૈસાને તજી દા. પૈસા તજી દેવા તે તમે ધારા છે તેટલું મુશ્કેલ નથી, કાંઇ પણ વસ્તુના

વિયાગ થાય ત્યારે એમ લાગે છે કે જાણે તે વગર ચાલશે જ નહિ, પણ વસ્તુતઃ તે વગર ચાલે છે. એ જ નિયમ પૈસા માટે પણ સમજવા. (६; પર)

સાત ક્ષેત્રમાં ધન વાપરવાના ઉપદેશ

क्षेत्रेषु नो वपसि यत्सदिप स्वमेतद्, याताऽसि तत्परभवे किमिदं गृहीत्वा ?। तस्याजनादिजनिताघचयार्जितात्ते, भावी कर्यं नरकदुःस्वभराच मोक्षः॥७॥(वसन्तिस्टका)

" તારી પાસે દ્રવ્ય છે, છતાં પણ તું (સાત) ક્ષેત્રમાં વાપરતાે નથી, ત્યારે શું પર**લવે** ધનને તારી સાથે લઈ જવાનાે છે? વિચાર કર કે પૈસા મેળવવા વગેરેથી થયેલા પાપ-સમૂહથી થનારાં નારદીનાં દુઃખાેથી તારાે માેક્ષ (છુટકારાે) કેમ થશે ?" (૭)

વિવેચન—પ્રાપ્ત કરેલા પૈસા પરભવમાં સાથે આવતા નથી. વળી, તેને પેદા કરવામાં, જાળવવામાં અને તેના વ્યય કરવામાં અથવા નાશ થતાં અનેક દુ:ખપર'પરા થાય છે અને પરભવમાં હીનગતિ થાય છે. હવે ત્યારે કરવું શું? કરવાનું એ જ છે કે પ્રાપ્ત થયેલ પૈસાનાે શુભ રસ્તે વ્યય કરવાે. દ્રવ્ય વાપરવાના અનેક રસ્તા છે: જિનળિંબસ્થાપન, જિનદેરાસરના છાર્જો દ્વાર, પુસ્તકા લખાવવાં, છપાવવાં, તેમનું રક્ષણ કરવું અને પુસ્તક-ભંડારા કરવા, લાયપ્રેરી કરવી તથા કેળવણીના પ્રસાર કરવા, સાધુ-સાધ્વીએા, સ્વામી-ભાઇ એા અને બહેનાના ઉત્કર્ષ કરવા, અનાથનું પ્રતિપાલન કરવું અને શાસનની શાભા વધારવી---આવાં આવાં અનેક ઉપયોગી રથાના છે. તેમાં જે જે સ્થાનકે આવશ્યકતા લાગતી હોય અને જે સ્થાનકે વ્યય કરવા સમજણપૂર્વ કના ને ડહાપણભરેલા લાગતા હોય, તે સ્થાનકે વ્યય કરવા. દ્રવ્યવ્યય કરવામાં લાેકાની આધુનિક સ્થિતિ અને જરૂરિયાત પર ખાસ ધ્યાન આપવું. જો આવી ઉત્તમ ભાવનાથી દ્રવ્યવ્યય કરવામાં આવે તે৷ સંસારદુ:ખથી છૂટવાનું જલદી અને તેમ છે. શાસ્ત્રકારનું ખાસ કરમાન છે કે સાત ક્ષેત્રમાં ધનનો વ્યય કરવા, તેમાં પણ જે ક્ષેત્ર સીદાતું હાેય તે તરફ પ્રથમ ધ્યાન આપવું. જમણવાર કરવાની આ જમાનામાં ઘણા માણસાે સમજીને-વિચારીને ના પાંડે છે. તેઓને લાડવા કડવા લાગતા નથી, પરંતુ તેઓ સમજે છે કે જમણવાર કરતાં શ્રાવકોની સ્થિતિ સુધારવાની, તેઓને ઉદ્યમે ચઢાવવાની અને અસણને ભણાવવાનાં સાધનાે યાંજી આપવાની જૈન પ્રજાને ખીજી પ્રજાઓની સપાટી પર મૂકવાની પ્રથમ જરૂરિયાત છે; તેવી જ રીતે જિનમ દિરા વધા-રવા કરતાં તેમની પૂજા કરનારાએાને વધારવાની અને જે દેરાસરા છે તેમને જાળવનારા ઉત્પન્ન કરવાની વધારે જરૂરિયાત છે. આ વિચાર સ-શાસ્ત્ર છે એમ તમને જણાય તાે તમારે પણ તેના આદર કરવા; ફક્ત લે કપ્રવાહથી ખેંચાઈ જવું નહિ. જ્યારે આવી રીતે વિચાર કરીને ધનના વ્યય કરવામાં આવશે ત્યારે બેવડા લાભ થશે,

કેળવાયેલા તથા બિન કેળવાયેલા બધુએ પૈકી જેમણે કાંઇ પણ શાસ્ત્રીય તત્ત્વસાન સંપાદન કર્યું હશે તેઓને સહજ માલૂમ પડશે કે સાત ક્ષેત્ર એ ધર્મના ઊંડા અને મજ- ખૂત પાયા છે. તેમાં પૈસાના ગમે તેમ વ્યય કરવા તે જેમ ગેરવ્યાજળી છે, તેમ જ તેમાંના કોઈ પણ ક્ષેત્ર તરક—અને ખાસ કરીને સીદાતા ક્ષેત્ર તરક—ધ્યાન ન અપાય તે પણ ગેરવ્યાજળી છે. સાત ક્ષેત્રમાં આપણી મહાન સંસ્થા કાન્ફરન્સના સર્વ મુખ્ય ઠરાવાના સાર આવી જાય છે. શ્રી જિનળિંખ, જિનચત્ય, જ્ઞાન, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ સાત ક્ષેત્ર છે અને તેના ઉદ્ધાર, અલ્યુદય, ઉન્નતિ માટે બનતા પ્રયાસ કરવા, પોતાનું તન, મન અને ધન તેમાં રાકવું, તેમાં અપંશુ કરવું, તેની સાથે જેડી દેવું, એ પ્રત્યેક મુમુક્ષુની પ્રથમ કરજ છે અને તેમાં પણ અગાઉ જણાવ્યું છે તે જ પુનરાવૃત્તિ કરીને કહેવામાં આવે છે: જે ક્ષેત્રને મદદની વિશેષ જરૂર હાય તેને વધારે પાપવું, તે ક્ષેત્રમાં ધનાદિકના વિશેષ વ્યય કરવા. અગાઉ દહશ્રદ્ધા જાગૃત કરવા દેરાસરા તથા પ્રતિમાજીએા વગેરેની જરૂર વિશેષ હતી; હાલ જ્ઞાન-કાળ હોવાથી કેળવણીનાં સાધનાની વિશેષ જરૂર છે. એ સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં રાખી અપેક્ષા, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ વિચારી યાગ્ય ક્ષેત્રમાં ધનના વ્યય કરવા, (૭; ૫૩)

આવી રીતે ધનમમત્વમાં ચનદાર પૂર્ણ થયું. આ ધનના વિષય બહુ જ ઉપયાગી છે, એ સમજાવવાની જરૂર નથી. ગ્રંથકર્તાએ વિષય લીધા છે તે પ્રમાણે તેના બે ભાગ થઈ શકે છે. શરૂઆતમાં ધન ઉપર મમતા ન રાખવાનાં કારણા વિગતવાર ખતાવ્યાં છે. અત્ર જે કારણા બતાવ્યાં તે પર પ્રાણી વિચાર કરે તાે તેનાં ચક્ક ઊત્રડથાં વગર રહે નહિ. ચાથા શ્લોકમાં જે તત્ત્વજ્ઞાન બતાવ્યું છે તે બહુ ઉપયાગી છે અને ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે ममत्वमात्रण मनः प्रसादसुखम આ વાકચ બહુ રહસ્યથી ભરપૂર છે. ડ્રંકામાં કહીએ તાે, પ્રથમના ચારે શ્લોકામાં જે કારણા ખતાવ્યાં છે, તો બહુ વિચારવા યાગ્ય, મનન કરવા યાગ્ય અને અનુકરણ કરવા યાગ્ય છે. વિથયના બીજા ભાગમાં મળેલા ધનના યાગ્ય માર્ગે વ્યય કરવા સૂચના કરી છે અને તે સંબંધમાં કેટલુંક ઉપયોગી જ્ઞાન આપ્યું છે. મુખ્ય ઉપદેશ અને ઉદ્દેશ ધનત્યાંગના જ છે; પણ કદાચ તદ્દન મમત્વ છૂટી શકે નહિ, તાે પછી શુભ માર્ગે વ્યય કરવાનું કહ્યું છે.

ળંધુઓ ! આ સંસારમાં અનેક પ્રકારે રઝળાવતાર સ્ત્રી અને ધત એ બે વસ્તુઓ છે. એમના ઉપર રાળ એવા પ્રકારના થાય છે કે તેનું વર્ણન જ્ઞાનીઓ પણ પૂરેપૂરું આપી શકતા નથી. આમાં ધન ઉપરના સ્ત્રેહ વધારે સખ્ત છે કે સ્ત્રી ઉપરના વધારે સખ્ત છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. સ્ત્રી ઉપરના સ્ત્રેહ માટી ઉંમરે શરૂ થઈ થાડાં વર્ષમાં એછા થઈ જાય છે; પણ જેટલા વખત રહે છે તેટલા વખત તેના રસ (intensity) અહુધા વધારે હાય છે. દ્રવ્ય પરના માહ દરરાજ વધતા જાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તે પરાકાષ્ટ્રાએ પહેાંએ છે અને જિંદગીને છેડે પણ છૂટતા નથી. સામાન્ય રીતે મારું પોતાનું તા માનવું એવું છે કે દ્રવ્ય પરના માહ કદાચ સ્ત્રીમાહથી ચિલ્યાતા હાય કે ન હાય, પણ તેથી ઊતરે તેવા તા નથી જ.

કાેઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રાણીને અમુક ઇરાદેહ હાેચ છે, પણ ધનપ્રાપ્તિમાં તાે કાંઈ પણ ઇરાદા વગર સાત્ર પૈસાની ખાતર જ પૈસા મેળવવા ચત્ન કરવામાં આવે છે. પુત્રને માટા વારસા આપવાનું પણ અહાનું જ છે. આ દલીલના પુરાવામાં એ હંકીકત જેવાની છે. એક તો વગર પુત્રના અને પુત્ર થવાની આશા વગરના માણસાે પણ એટલી જ ખંતથી પૈસા પ્રાપ્ત કરે છે અને પાસેના પૈસાના શભ માર્ગે પણ વ્યય કરતા નથી: અને બીજી એ કે જો આવતા લવ માટે પૈસા રાકાઇ શકાતા હાયાં (investing of money) તો કાઈ પણ માણસ પુત્રને વારસા આપવાની દરકાર કરે તેમ નથી. વળી, ળીજું એ પણ જાણવા યાેગ્ય છે કે દરેક કાર્યમાં અમુક હદ **હાય** છે એટલે કે અમુક વખત પછી અને અમુક પ્રાપ્તિ થયા પછી તે કાર્ય પૂરું થયું ગણાય. પૈસાની બાબતમાં મા નિયમ પણ જૂઠા પડે છે. હજાર મળે લાખની અને લાખ મળે કરાડની ઉત્તરાત્તર ઇંચ્છા વધતી જ જાય છે. વધતી ઈચ્છા અનુસાર કાર્યધુરામાં જોડાઈ જીવન પૂર્ણ થાય છે, પણ પૈસા કમાવાતું કાર્ય કદી પણ પૂરું થતું નથી. કેાઇ પણ કામ કરવાના અમુક હેત હોય છે અને અમુક સાધ્ય હોય છે; પ્રયોજન અને સાધ્ય વગર તો સાધારણ અછલ-વાળા માણસ પણ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી; ત્યારે ધન પ્રાપ્ત કરવાનાં હેતુ અને સાધ્ય શું ? જરા વિચારા. અનાદિ પદ્ધતિથી તણાઈ ન જાઓ. ધન ખાતર ધન મેળવવામાં ઉઘક્ત ન થાએા, પણ જરા આગળ-પાછળ નજર કરાે. તમે ડાહ્યા માણસ છાે. તમારે પગલે અનેક માણસ ચાલતા હશે, માટે પ્રવૃત્તિ કરા, તેનાં હેતુ અને સાધ્ય ધ્યાનમાં લઇ કરા. આ દષ્ટિથી વિચારશા ત્યારે જણાશે કે કાર્યાસિદ્ધિના ઉપર જણાવેલા બન્ને નિયમા દ્રવ્ય-પ્રાપ્તિના પ્રયાસ વખતે ખોટા પડે છે.

ધનપ્રવૃત્તિ નિર્દેલુક છે એ આપણે જોયું, અને તેથી જેઓ તેને ઇચ્છતા ન જ હોય તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રશંસાને પાત્ર છે. જેઓ શ્રાવક અવસ્થામાં છે તેમણે સર્વ ત્યાગની ઇચ્છા રાખવી અને સાથે ચાલુ સ્થિતિમાં સંતોષ રાખવી. પોતાની સ્થિતિ સુધારવા ઇચ્છા રાખવી પણ તેમાં આસકત બની જઈ દુધ્યાન થવા ન દેવું. ચાલુ સ્થિતિમાં આનંદ પામવા: અને ખાસ કરીને કર્મના સિદ્ધાંતને તાળે થઈ જવું નિર્દ, પણ પુરુષાર્થ કરવા. ગેરસમ-જૂતી ન થાય તેટલા માટે જણાવવાની જરૂર છે કે સંતોષ ને પુરુષાર્થને વિરાધ નથી; પણ દુધ્યાન થાય. પૈસાની જપમાળા જપાય, પૈસા-પૈસાનું જ ધ્યાન રહે એવી સ્થિતિ ન થવા દેવી. You may aspire, but don't be dissatisfied with your present lot— તમે માટા થવાની આશા-ઇચ્છા રાખા, પણ તમારા ચાલુ સંયાગથી અસંતાષી ખના નહિ *

ધન મેળવ્યા પછી શું કરવું એ બાબતમાં ગ્રંથકારે વિવેચન કર્યું છે. ધન મેળ-

^{*} ધનપ્રાપ્તિ, તેના હેતુ વગેરે ઉપર મારા 'તૃષ્ણાછેદ'ના લેખ જાઓ, 'શ્રી જૈન ધર્મ' પ્રકાશ ' પુસ્તક **રર.** આ વિષયના ઉપયોગી મુદ્દા અત્ર દાખલ કર્યા છે.

વતાં કેવા કેવા કેવા સંસ્કાર થાય છે તે પર જો ધ્યાન આપવામાં આવે તો ઉપદેશ લાગ્યા વગર રહે નહિ. પૈસા માટે પરદેશગમન, નીચસેવા, ટાઢ, તડકા અને તીવ્ર વચના સહન કરવામાં આવે છે. પૈસા માટે ખટપટ કરવામાં આવે છે. પૈસા માટે ખટપટ કરવામાં આવે છે. પૈસા માટે ખટપટ કરવામાં આવે છે. જે કદર્થનાના અંશ અને છે. અને પૈસા માટે અનેક વિડંબના સહન કરવામાં આવે છે. જે કદર્થનાના અંશ સહન કરવાથી મુનિમાર્ગમાં માક્ષ મળે, તેવી કદર્થના પૈસા સારુ અનાદિ માહ-મિદરામાં ચકચૂર થયેલ જીવ કરે છે, પણ વિચારતા નથી કે આ બધું શા સારુ? મૂઢ અવરથામાં અથડાઇ-પછડાઈ અનંત કાળ રખડવા કરે છે. સિંદુરપ્રકરમાં કહે છે કે 'ધનથી અધા થયેલી બુદ્ધિવાળા પુરુષા વિષમ અટવીમાં બ્રમણ કરે છે; વિકટ દૂર દેશાંતરમાં કરે છે, ગહન સમુદ્રનું ઉદલ'ઘન કરે છે, બહુ દુ:ખવાળી ખેતી કરે છે, કૃપણ પતિની સેવા કરે છે અને હસ્તીઓના સંઘટથી અપ્રવેશ્ય સંગ્રમમાં જઈ પ્રાણ આપે છે. આ સવ' લોલનું ચેપ્ટિત છે.'

સુખ કર્યા છે ? પૈસાદારાની હવેલીમાં ? રાજાના મહેલમાં ? ચકવર્તા ના આવાસમાં ? કૈં પ્રે દોડાની ગાડીમાં ? વિચારીને જવાબ દેવા એ શરત છે. જરા જુઓ, બહારના આડં બરમાં સુખ નથી. સુખી લાગતા માણસાનાં હૃદય સળગી જતાં હાય છે. ઘરમાં અનેક ખટપટ હાય છે અને મનમાં તા યુદ્ધ ચાલ્યા જ કરતું હાય છે. સુખ સંતાષમાં જ છે, ચાલુ સ્થિતિને તાએ થવામાં જ છે. ધન અસ્થિર છે, કાંઈનું થયું નથી અને કાંઈનું થવાનું નથી. પ્રાયે વિદ્યા અને ધનને વૈર છે. જ્ઞાન વગર સુખ નથી અને પૈસાદારને સુખી માનવા એના જેવી બીજી મૃદતા નથી.

અનેક દોષોથી ભરપૂર ધવળ શેઠ; મમ્મણ શેઠ, સુભૂમ ચકી વગેરેને નરકમાં નાખનાર, એકાંત ઉપાધિથી ભરપૂર, મનની અશાંતિનું પ્રબળ સાધન, અનેક દુઃખને વરસાદ વરસાવનાર, વિદ્વાનાથી અધનું ઉપનામ મેળવનાર લક્ષ્મીનું સુખ ભાગવનાર ધનિકોને તે સુખ મુળારક હા ? ચાલુ જમાનાના વિચિત્ર રંગથી ભરપૂર જિન્દગીમાં અને ખાસ કરીને સખત પ્રવૃત્તિનાં મધ્યબિંદુ ગણાતાં માટાં શહેરાના સુખી દેખાતા લોકોને જોઈ જરા પણ મૂંઝાવું નહિ; જરા પણ અક્સાસ કરવા નહિ; તેઓને સુખી માનવા નહિ; કારણ કે તેઓના ખાસ નજીકના સંખંધમાં ગયેલાઓ જાણે છે કે તેઓ સુખી નથી. આપણું સુખ આપણી સાથે જ છે અને આપણે તો પરમાન દપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છામાં ચાલું સ્થિતિને તાળે થઈ, શુદ્ધ વૃત્તિએ રહી; ધર્મમય જીવન કરવાના ઉદેશ રાખી, ઉચ્ચતર અને વિશુદ્ધતર જીવન ગાળવાના આશ્ય, ઉદ્દેશ અને ઈચ્છા રાખવી. મનુષ્ય-જીવનના ઊંચા હેતુ પાર પાડવા સારુ મન પર અંકુશ રાખવાની અને લાભના ત્યાગ કરવાની બહુ જરૂર છે.

इति सविवरणो धनममत्वमोचननामा चतुर्थोऽधिकारः ॥

पञ्चमो देहममत्वमोचनाधिकारः॥

અત્યાર સુધીની હકીકતથી જણાયું હશે કે સ્ત્રી, પુત્ર અને ધનનાે માેહા આ પ્રાણીને બહુ બંધનકર્તા છે. આ ત્રણ પ્રકારના માેહ સાથે શરીર પરનાે માેહ પણ વિચારવા જેવાે છે. શરીર પરના માેહથી ફસાઈ પાેતાનું કર્તવ્ય ચૂકવું નહિ અને શરીરને અતિ નાજીક તબિયતવાળું બનાવવું નહિ, એવા ઉદ્દેશથી આ અધિકાર લખાયેલાે છે.

શરીરને પાપથી પાષવું નહિ

पुष्णासि यं देहमघान्यचिन्तयंस्तवोपकारं कमयं विधास्यति ॥ कर्माणि कुर्विन्निति चिन्तयायति, «जगत्ययं वश्चयते हि धूर्त्तराट् ॥१॥ (वंशस्थ)

"પાયને અહ્યવિચારતા જે શરીરને તું પાષે છે તે શરીર તારા ઉપર શું ઉપકાર કરશે ? (તેથી તે શરીર માટે હિંસાદિક) કર્ધા કરતાં આવતાં કાળના વિચાર કર. આ શરીરરૂપ ધુતારા પ્રાહ્યોને દુનિયામાં છેતરે છે. (૧)

વિવેશન—શરીરને પાષણ કરવા સારુ, તેને હીન ખારાક અને ઉપચાર કરાવવા પડે છે અને તે માટે પૈસા પેદા કરવા પડે છે; હિંસા, અસત્ય વગેરે પાપો સેવવાં પડે છે; શરીર ધીમે ધીમે નાજુક તિબચતનું અની જાય છે. તેને સાપ્યુ ચાળવા, પંખા નખાવવા અને અખાદ્ય પદાર્થો દવારૂપે ખવરાવવા પડે છે. આવી રીતે પાષણ કરેલું શરીર પણ જરાયે બદલા વાળતું નથી, વારંવાર કંટાળા આપ્યા કરે છે અને ઊલડું ઘણી વખત તા રાગનું ઘર થઈ પડે છે.

વળી, આવાં કમાં કરતી વખતે પ્રાણીએ ભવિષ્ય કાળના વિચાર કરવા જોઈએ. શરીરને જરા સુખ આપવા ખાતર જેનાં નામ ન આપી શકાય તેવી દવાએા ખાતાં છતાં, તે તા પાતાનું ધાર્યું જ કરે છે અને પરભવમાં નીચ ગતિ થાય છે તે નક્ષમાં રહે છે. વળી, આવાં કમાંથી પાષેલ શરીર પણ નાશ તા પામેં જ છે, આપણે તેને પાતાનું

^{*} ચાંથા પાદમાં जगतिને બદલે કાેઇ સ્થાનક जगति એવા પાઠ છે, તેના અર્થ જગતનાં પ્રાણી-એમને' એમ હાેઇ શકે; પણ પ્રથમ પાઠ વધારે સમીચીન જણાય છે. અ. ૧૨

માની એઠા છીએ, પણ વાસ્તવિક સ્વરૂપ તેમ નથી. ખરેખર, વિદ્વાન ગ્રંથકર્તો કહે છે તેમ, શરીરરૂપ ધુતારા સર્વ પ્રાણીઓને ઠગે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે શરીરને પાપી કાર્યથી પાષવું નહિ, ધાર્મિક કાર્યમાં ઉપયોગી થાય છે તેથી તેને જોઇતા નિરવદ્ય ખારાક આપી મમત્વ વગર પાળવું, એટલું જ કર્તવ્ય છે.

શરીર પરના માહ સ'સારમાં રઝળાવે છે, એ નિઃસ'શય છે. સનત્કુ માર ચક્રવતી ને શરીર પર બહુ પ્રેમ હતો, પણ જ્યારે તે માહ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યા ત્યારે શરીર વિષમય થઇ ગયું. પુરાણમાં ત્રિશંકુ માટે એક દર્શત આપેલ છે. તે પણ શરીર પર અત્યંત પ્રેમ રાખનારને બાધ આપે તેવું છે. આ ત્રિશંકુ રાજાને શરીર પર એટલા બધા પ્રેમ હતા કે એ જ શરીરથી સ્વર્ગમાં જવાની તેને ઈચ્છા થઈ. પાતાના કુળગુરુ વસિષ્ઠને આ વાત જ્યારે કહી ત્યારે તેઓએ તે વાતને હસી કાઢી. ત્યાર પછી પાતાના પુત્રોને પ્રયત્ન કરવા કહ્યું, પરંતુ તેઓએ પણ મશ્કરી કરી વાત ઉડાવી દીધી. આટલા ઉપરથી ત્રિશંકુ ગુસ્સે થઈ ગયા અને વિશ્વામિત્ર પાસે ગયા. વિશ્વામિત્રના કુટુંળ ઉપર દુકાળના વખતમાં ત્રિશંકુએ ઉપકાર કર્યા હતા, તેથી વિશ્વામિત્રે તેની માગણી કબૂલ કરી અને યજ્ઞ કરવા માંડયો તપના પ્રભાવથી વિશ્વામિત્રે ત્રિશંકુને આકાશમાં ચઢાવવા માંડયો, પણ સ્વર્ગના ગઢ આગળ પહોંચ્યા ત્યાં ઇંદ્રે તેને ઊંધે માથે પછાડયા. અર્ધ રસ્તે પહોંચ્યા ત્યાં વિશ્વામિત્રે આ વાત જાણી એટલે બાલ્યા કે તિષ્ઠ ત્રિજ્ઞં માથે પછાડયા. અર્ધ રસ્તે પહોંચ્યા ત્યાં વિશ્વામિત્રે આ વાત જાણી એટલે બાલ્યા કે તિષ્ઠ ત્રિજ્ઞં સ્ત્રો! તિષ્ઠ! આ ઉચ્ચારથી ત્રિશંકુ ઊંધે માથે વચ્ચે લટકી રહ્યો: ન મળયું સ્વર્ગ સુખ અને ન મળયું સ'સારસુખ! શરીર પરના મમત્વથી બન્ને ખાયું (આપ્ટે ડીફ્શનેરી). આ હકીકત પરથી શરીરમાહ કેટલા નુકશાનકર્તા છે એ લેવાનું છે (૧; પ૪)

શરીર-કારાગ્રહમાંથી છૂઠવાનાે ઉપદેશ

कारागृहाद् बहुविधाशुचितादिदुःखान्निर्गन्तुमिच्छति जडोऽपि हि तद्विभिद्य । क्षिप्तस्ततोऽधिकतरे वपुषि स्वकर्मवातेन तद्द्रद्वितुं यतसे किमात्मन् ?॥२॥(वसन्ततिलका)

"મૂર્ખ પ્રાણી હોય છે તે પણ અનેક અશુચિ વગેરે દુઃખાથી ભરેલા અંદીખાનાને ભાંગીને બહાર નીકળી જવા ઇચ્છા રાખે છે. તારાં પાતાનાં કર્મા વડે જ તેથી પણ વધારે આકરાં શરીર-અંદીખાનામાં તું નખાયા છે, છતાં તે અંદીખાનાને વધારે મજબૂત કરવા શા સારુ પ્રયત્ન કરે છે?" (ર)

વિવેચન — કેદખાનામાં કાુધા, તૃષા, ગંદકી, સખ્ત કામ વગેરે અનેક દુઃખા સહન કરવાં પડે છે, તેથી તેમાં રહેલા માણુસની વૃત્તિ એવી જ હાય છે કે કચારે આમાંથી છૂડું; કચારે લાગ મળે ને આ સળિયા ભાંગી નાસી જાઉં? શરીરરૂપ કેદખાનામાં તા મહા-અશુચિ ભરેલી છે, તેમાંથી નાસી જવાના યત્ન કરવાને અદલે આ જીવ તેને સુંદર આહાર, આઇસ્ક્રીમ, કાલ્ડ્રીંક, કનિષ્ઠ ઔષધિએ થી ઊલડા પાળે છે, પાષે છે, ચાળે છે, પંપાળે છે અને તેને જરા પીડા થતાં ગાંડાયેલા અની જઈ હાયવાય કરી મૂકે છે.

વિચારવાન પ્રાણીએ શરીર કારાગૃહનો સદુપયાંગ કરવા જોઇએ, તેના પર એવા અમલ ચલાવવા જોઈએ કે કરીવાર તે કેદખાનામાં આવવું જ પડે નહિ. શરીર પરનું મમત્વ છોડવું, એ જરા પણ મુશ્કેલ નથી. એક ગાગરમાં બાર ભર્યાં છે. ગાગરનું માં સાંકડું છે. વાંદરા ગાગર નજીક આવી બાર લેવાની ઇચ્છાથી હાથ નાંખી માટી મુઠ્ઠી ભરે છે. પછી હાથ નીકળતા નથી ત્યારે સમજે છે કે ગાગરે પાતાને પકડી રાખ્યા છે? વાસ્તવિક શું છે? ગાગરને પાતે પકડી રાખી છે, અને જેવા મદારી એક ચાળખા મારે છે કે હાથ છૂટી જાય છે. તેવી જ રીતે આ જીવ માને છે કે તેને શરીર પકડી રાખ્યા છે, સ્ત્રી-પુત્રે પકડી રાખ્યા છે. વસ્તુતઃ તા, વાંદરાની પેઠે, પાતે જ તેઓને મૂકતા નથી, મમત્વ છાડવું હાય તા જરા પણ મુશ્કેલી નથી. માટે વિચાર કરા; નહિ તા જયારે કાળરૂપ મદારી આવી સપાટા લગાવશે ત્યારે તા પાતાની મેળે જ મુઠ્ઠી છૂટી જશે અને શરીરના એકદમ ત્યાગ કરવા પડશે (૨; પપ)

शरीरसाधनथी करवा थे। व्य क्त व्य तरक प्रेरेखा चेद्राञ्छसीदमवितुं परलोकदुःखत्भीया ततो न कुरुपे किम्रु पुण्यमेव ? । शक्यं न रक्षितुमिदं हि च हुःखभीतिः, पुण्यं विना क्षयमुपैति न विज्ञणोऽपि ॥३॥ (वसंतितिलका)

" જો તું તારા શરીરને પરલાકમાં થનારા દુઃખના ભયથી ખચાવવા ઇચ્છતા હાય તા, પુષ્ય જ શા માટે કરતા નથી ? આ શરીર (કાઈ વહે પણ) પાષી શકાય તેવું નથી; ઇંદ્ર જેવાને પણ પુષ્ય વગર દુઃખની બીક નાશ પામતી નથી." (૩)

વિવેચન—હે ભાઈ! તને કદાચ એમ ભય લાગતા હાય કે આ શરીરને અહીં મૂકીને પરલાકમાં જશું ત્યારે બહુ દુઃખ ભાગવવાં પડશે અને તેથી અહીં જ વધારે જીવી લેવું સારું છે: આત્રા વિચારથી તું રાત્રિભાજન કરતા હા કે કંદમૂળ, અભક્ષ્ય, અનંતકાય વગેરેનું ભક્ષણ કરતા હા અને શરીરને પાષતા હા, તો તેમાં તારી ભૂલ થાય છે. વધારે ઉત્તમ રસ્તા એ છે કે તારે ખૂબ પુલ્ય કરવું. આથી તારું શરીર આ ભવમાં સારું રહેશે અને તને પરભવ સંબંધી ભય નહિ રહે. હાલ તને જે સ્થિતિ-હીનતા લાગે છે તે પુલ્ય એાછું હાવાને લીધે જ છે, અને તે જ કારણથી ઇદ્ર અને ચકવર્ત્તાઓ પણ ભય પામ્યા કરે છે. શરીર-પ્રાપ્તિના હેતુ શા અને તે હેતુ સૌથી સારી રોતે કેવી રીતે પાર પહે, તે વિચારવાની બહુ જરૂર છે.

અથવા આ શ્લોકના ભાવ બીજી રીતે પણ સમજવા યાગ્ય છે. જે તું શરીરનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છતા હો તો પુષ્ય કર, કારણ કે પરભવમાં જે શરીર પ્રાપ્ત થશે તે તેથી સારું પ્રાપ્ત થશે. આનું કારણ એ છે કે આ શરીરને અચાવવા કાઈ પણ શક્તિમાન નથી. ઇંદ્ર સરખા પણ અશક્ત છે; માટે પુષ્યધન પ્રાપ્ત કરવું. પુષ્ય વગર પરલેહનાં દુઃખના ભય

^{*} કાઈક પ્રતમાં અત્ર ન છે અને ચતુર્થ પંક્તિમાં च છે, તેના ભાવ પણ તે જ રહે છે.

નાશ પામવાના નથી. ઘડાના નાશ થવાની બીક રાખવા કરતાં ઘડા બનાવવાની કળા શીખી લેવી, જેથી નાશ થાય ત્યારે નવા ઉત્પન્ન કરીને પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ રહે. (૩; ૫૬)

हें ७ शित्र पण्याथी हुः भः निराक्षः भनत्वमां सुभ देहे विम्रुद्ध कुरुषे किमघं न वेत्सि, देहस्थ एव भजसे भवदुः खजालम् । लोहाश्रितो हि सहते घनघातमग्नि–बीधा न तेऽस्य च नभोवदनाश्रयत्वे ॥४॥ (वसन्ततिलका)

"શરીર ઉપર માેહ કરીને તું પાપ કરે છે, પણ તને ખબર નથી કે સંસાર-સમુદ્રમાં દુઃખ ખમવાં પડે છે, તે શરીરમાં રહ્યો છે તેથી જ પામે છે. અગ્નિ લાહામાં રહ્યો હોય છે ત્યાં સુધી જ હથાડાના (ઘણના) પ્રહારા (ઘા) ખમે છે; તેથી જ્યારે તું આકાશની પેઠે આશ્રયરહિતપણું અંગીકાર કરીશ ત્યારે તને અને અગ્નિને કાંઈ પણ પીડા નહિ થાય." (૪)

વિવેચન—અત્યાર સુધીમાં પરલાક-દુ:ખ-શંકાથી પુષ્યસંચય વધારે કરવાના ઉપદેશ કર્યા. હવે આ શ્લાકમાં કહે છે કે આ લાકમાં પણ તું દુ:ખ શા સારુ પામે છે ? શરીરથી તને કાઈ પણ પ્રકારનું સુખ નથી, ઊલટાં તારે જે જે દુ:ખ ભાગવવાં પડ્યાં છે, તે તે શરીરસંખંધથી ભાગવવાં પડ્યાં છે. શરીર સાથેના સંખંધ છાડી દે તા એકદમ માથે ચાલ્યા જઇશ. જેઓ શરીરને અભક્ષ્યથી પાષે છે, તેઓ તા ખંને રીતે માર ખાય છે. આ ભવમાં પણ માટી ઉંમરે દુ:ખી થાય છે. કહાચ ચઢતા લાહીમાં માલ-મસાલા ખે વર્ષ તુકસાન ખતાવે નહિ, પણ જરા માટી ઉંમર થતાં તેની અસર જણાયા વગર રહેતી નથી. શરીર થાડા વખતમાં જર્જરીભૂત થઇ જાય છે. પરલાકમાં પુષ્ય વગર શા હાલ થાય તે તા પ્રસિદ્ધ જ છે.

અ'ને શ્લાકના ઉદ્દેશ એ છે કે હે ભાઈ એા ! પરલાકમાં સુખ પામવાની મરજી હાય અને આ ભવમાં શરીરને સામાન્ય રીતે સારી અવસ્થામાં રાખવું હાય તા તેને બહુ પંપાળવું નહિ.

ધર્મના સાધન તરીકે શરીર ઉપયોગી છે તેથી તેને વિસારી પણ મૂકેવું નહિ. વિચાર કરીને મધ્યમ માર્ગ પકડવા ઉચિત છે.

અિશ જ્યારે લાેહના સંખંધમાં આવે છે ત્યારે માટા માટા ઘણુ તેના પર પડે છે; પણુ જ્યારે લાેહામાંથી નીકળી જાય છે ત્યારે બધી પીડા મટી જાય છે. આત્મા અિશ જેવા છે; શરીરરૂપ લાેહના સંબંધથી રાેગ, દુઃખ વગેરે ખમે છે, પણુ જ્યારે તેની સાથેના સંબંધ છાેડશે કે તેનાં દુઃખા નાશ પામી જશે. આ જીવ જેને પાતાના આશ્રય માને છે તે શરીર જ આશ્રિતને દુઃખ આપે છે, એ બહુ દુઃખકારક બીના છે; તેથી હવે તાે એવું કામ કરવું જોઈએ કે કાઈ પણ પ્રકારના વિચારને અયાગ્ય * એવા એ નાલાયક શરીરના આશ્રય જ કરવા પડે નહિ. શરીર પર મમત્વ એાછું કરવા માટે આ ઉપમા બહુ યાેગ્ય છે. આ ઉપરાંત નીચેના શ્લાક પણ વિચારવા જેવા છે. (૪; ૫૭)

^{*} Not deserving any consideration.

થાંહું આપી વધારે લેવાના છવને ઉપદેશ

दुष्टः कर्मविपाकभूपतिवशः कायाह्वयः कर्मकृत्, बद्धवा कर्मगुणैर्ह्वषीकचपकैः पीतश्रमादासवम् ।

कृत्वा नारकचारकापदुचितं त्वां प्राप्य चाशु च्छलं,

गन्तेति स्वहिताय संयमभरं तं वाहयाल्पं ददत् ॥ ५ ॥ (धार्वृह्णविक्रीडित)

"શરીર નામનાે નાેકર કર્મ વિપાક રાજાનાે દુષ્ટ સેવક છે, તે તને કર્મ રૂપી દાેરડાંએ બાંધીને ઇંદ્રિયાેરૂપી દારૂ પાવાનાં પાત્રા વડે તને પ્રમાદરૂપ મદિરા પાશે. આવી રીતે તને નારકીનાં દુઃખ ખમવાને યાેગ્ય કરીને પછી કાંઈ બહાતું કાઢીને તે સેવક ચાલ્યાે જશે; માટે તારા પાતાના હિતને માટે તે શરીરને થાેડા થાેડા સંચમનાે ભાર આપીને તું વહન કર."(પ)

વિવેચન એક કમે વિપાક નામે રાજ ચતુર્ગતિ નગરીમાં રાજ્ય કરે છે. આ રાજાને અનેક સેવકો છે અને શરીર પણ અનેકમાંના એક સેવક છે. હવે રાજા દરરાજ કચેરી લરે છે. એક દિવસ આ જીવ યાદ આવ્યા એટલે પાતાના સેવકાને હુકમ ક્યાં કે આ જીવને ળ દીખાનામાં નાખી દો. નહિ તો કદાચ તે માક્ષનગરમાં ચાલ્યા જશે, કે જ્યાં આપણી સત્તા (Jurisdiction) ચાલતી નથી. શરીર નામના સેવકે તૈયારી કરી અને રાજાને કહ્યું કે જીવને કખજે રાખવા સારુ દોરડાંના ખપ પડશે. કમીવિપાકે કહ્યું: "અરે કાચા! તેમાં તારે મૂંઝાવાનું નથી. આપણી શાળામાં કમેં નામનાં હજારા દોરડાં છે, તેમાંથી તારે એઈ એ તેટલાં લઇ લે. કંઇત તું આ જીવથી સાવચેત રહેજે, નહિ તો તને તે થાય ખવરાવી દેશે." વળી પાછા શરીરસેવકને વિચાર થયા કે કામ આકરું છે. તેથી રાજાને કહ્યું કે "મહારાજ! આ જીવમાં તા અનંત શક્તિ છે, તેથી મને મારીને હઠાવી દે, માટે કોઈ એવી વસ્તુ આપો કે તેના ઘનમાં તે પડ્યા રહે અને સ્વશક્તિના તેને ખ્યાલ જ આવે નહિ." આ ઉપરથી ખહુ વિચાર કરીને રાજાએ મદા, વિષય, કથાય, નિદ્રા અને વિકથા એ યાંચ પ્રમાદરૂપ આસવ (દારૂ) આપ્યા અને ભલામણ કરી કે ઇંદ્રિયારૂપ વાસણમાં આ આસવ લઈ તારે જીવને પાયા કરવા.

આવી રીતે પાતાના રાજાના હુકમ થતાં શરીરે તરત જ તેને અમલમાં મૂકચા. દાર્ના ઘેનમાં મગ્ન થઇ ગયેલા જીવને કૃત્યાકૃત્યના પણ વિવેક રહ્યો નહિ. અને જ્યારે શરીરને ચાક્કસ થયું કે આ જીવ હવે માફ્ષે જશે નહિ પણ નારકીમાં જ જશે, ત્યારે પાતાનું કાર્ય ક્તે થયું છે એમ માની આ જીવને છાડીને ચાલ્યા જવાના વિચાર કરવા લાગ્યું. એવામાં અકસ્માત્ ગુરૂમહારાજ (શ્રી મુનિમું દરસૃરિ) આ જીવને મળી ગયા. અંદીખાનામાં પીધેલ અવસ્થામાં પડેલા આ જીવને જેઇને તેઓને બહુ દયા આવી, એટલે તેમણે તે જીવને કેદખાનાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને પછી કહ્યું કે " હે લાઈ! આ અંદીખાનામાંથી અત્યારે પણ નીકળી જા, આ શરીર જરા લોલી છે, માટે તારે એવી

સુક્તિ કરવી કે તેને થાેડું થાેડું ખવરાવવું અને માેક્ષનું સાધન તેના વડેજ તૈયાર કરવું અને તારે પાંચ ઇંદ્રિયા પર સંચમ રાખવા ને પાંચ પ્રમાદરૂપ દારૂ તાે કદી પીવા જ નહિ."

મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજના આ ઉપદેશ ઉપર હાલમાં જીય વિચાર ચલાવે છે. ઉપ- દેશ પ્રમાણે અમલ થવાની અહુ જરૂર છે. પણ વાત એમ છે કે આ જવ પારકી પંચાતા કરવી હાય ત્યારે બહુ લાંબા-પહાળા થઈ ને વાતા કરવા મંડી જાય છે, પણ તેને પાતાના શરીરનું ભાન નથી. તે માંદા પડે તા કરી કરવાનું વૈદ્ય કહે ત્યારે ગાડા વાળશે અને સાંજો હશે ત્યારે આખા દિવસ અંદ્રકમાં દારૂ ભર્યા જ કરશે. અલ્પન્ન જીવને વસ્તુસ્વરૂપનું જરા પણ ભાન નથી, તેથી મદિરામાં મસ્ત રહી અકાર્ય કરે છે; અનાચરણ સેવે છે અને દુ:ખી થાય છે. કોઇ વખત એક નાની ફાડડી થઇ હશે તો હાયવાય કરી મૂકશે અને કોઇ વખત તાવ આવ્યા હશે તાપણ કામ છાંડશે નહિ. વાસ્તવિક રીતે તેનાં સર્વ આચરણા જેવામાં આવે તા દારૂ પીધેલના જેવાં જ લાગશે; પણ દારૂ કેવા છે અને પાનાર કાણુ છે તે આ જીવ સમજતા નથી. અને તેથી જ તેને સીધી રીતે જ્ઞાન થતું નથી. આ શ્લોકમાં તેનું જે સ્વરૂપ ખતાવ્યું છે તે સમજને શરીર પાસેથી તા કામ કાઢી લેવાનું છે. રીતસર તેને પાયીને તેની પાસેથી સચમપાલનરૂપ કામ કરાવી લેવું. યુષ્ટિકારક ખારાક પર તેટલા શક્તિવ્યય ન હાય તા અપચા-અજીર્ણ થાય છે અને થાડી વસ્તુ આપી વધારે કામ લેવું એ વ્યવહારદક્ષતા ગણાય છે. એ નિયમ શરીરના સંબંધમાં પણ લાગુ પાડેના યુક્ત છે. (પ; પડ)

शरीरनी अशुचि; तेनाथी स्विष्ठित साधी क्षेत्रु' से इत्रिव्य छे यतः श्रुचीन्यप्यश्रुचीभवन्ति, क्रम्याक्कलात्काकश्रुनादिमक्ष्यात् ।

द्राग् भाविनो भस्मतया ततोऽङ्गात् , मांसादिषिण्डात् स्वहितं गृहाण ॥६॥ (उपजाति) " જે શરીરના સ'બ' घथी पावेत्र वस्तुओ पण અપવિત્ર થઇ જાય છે, જે કૃમિથી ભારેલું છે, જે કાગડા-કૂતરાને ભક્ષણ કરવાને ચાેગ્ય છે, જે થાેડા વખતમાં રાખ થઈ જવાનું છે અને જે માંસના જ પિંડ છે, તે શરીરથી તું તાે તારું પાતાનું હિત સાધી લે." (१)

વિવેચન—અતિ સુંદર વસ્તુઓ પણ શરીરના સંખંધમાં આવતાં અપવિત્ર થઇ જાય છે. શ્રી મહિલનાથે છ રાજાઓને જે અકસીર ઉપદેશ આપ્યો તે આ શરીરની રચના અતાવીને જ આપ્યો હતો. આવું શરીર જીવતું હેત્ય એટલે કે જ્યાં સુધી તેમાં આત્મા-ચેતન હાય ત્યાં સુધી કૃમિ વગેરેથી ભરેલું હોય છે અને મરણ પામ્યા પછી તે જરા પણ ઉપયોગમાં આવતું નથી. ઢારનાં ચામડાં, માંસ, પૂછડાં, શીં ગડાં, ખરી, હાડકાં અને ચરખીના પણ પૈસા ઊપજે છે, ત્યારે માણસતું શરીર તા બિલકુલ નકામું જ છે, અને ચાર દિવસ કદી પડ્યું રહે તા રાગના ઉપદ્રવ કરે છે. તેથી મરણ પછી તેની રાખ કરી નાખવામાં આવે છે. હાલ છે તે પણ માંસના લાચા જ છે. એવા શરીર પર માહ શા કરવા ? જે દુર્ગ ક દ્રશ્યી એઇ નાક આડા રમાલ દઈ એ છીએ, તેવી જ દુર્ગ ક આ

શરીરમાં ભરેલી છે. આ સંબંધમાં છઠ્ઠી ભાવના વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. પુરુષનાં નવ અને સ્ત્રીનાં બાર દ્વારમાંથી ગટરની જેમ અપવિત્ર પદાર્થી નીકળ્યા જ કરે છે અને સુંદર પદાર્થી શરીરના સંસર્ગથી તે રૂપને પામેલા હોય છે અને પામતા જાય છે.

હવે આટલા ઉપરથી જાણવાનું એ છે કે ઉપરના શ્લોકમાં વિસ્તારથી સમજાવ્યું તે પ્રમાણે શરીરને જરા જરા ખવરાવીને તેનાથી આત્મહિત કરી લેવું. જેમ શરીરથી સંસારમાં ડૂખાય છે તેમ તેનાથી જ તરી શકાય છે, માટે આ શરીરનાે સદુપયાગ કરવાે. આ જ ભાવ નીચેના એ શ્લોકથી વધારે સ્પષ્ટ થશે. (૬; ૫૯)

શરીર ભાડે રાખેલ ઘર છે.

परोपकारोऽस्ति तपो जपो वा, विनश्वराद्यस्य फलं न देहात् । सभाटकादलपदिनाप्तगेहमृत्पिण्डमूढः फलमञ्जुते किम् १॥ ७॥ (उपजाति)

"જે નાશવંત શરીરથી પરાપકાર, તપ, જપરૂપ ફળ થતાં નથી તે શરીરવાળા પ્રાણી થાેડા દિવસને માટે રાખેલા ઘરરૂપ માટીના પિંડ પર માેહ પામીને શું ફળ મેળવે ?" (૭)

વિવેચન—નયસારના ભવથી વીરપરમાત્માના જીવે પરાપકાર, તપ અને ધ્યાનની શરૂઆત કરી, શરીર પરનું મમત્વ છાંડી ઢીધું અને છેહ્યા ભવમાં સાડાબાર વર્ષ તપ કર્યું અને ઉપસર્ગો સહન કર્યા, તેનું વર્ષુન વાંચતાં પણ વિચાર થઇ જાય છે, આવી રીતે શરીરના ઉપયોગ કરવાના અત્ર ઉપદેશ છે. આવું જે ન થઈ શકે તા પછી શરીર-પ્રાપ્તિથી ઢાભ શા ?

ટીકાકાર શ્રી ધનવિજય ગણિલખે છે કે " કાેઇ પ્રાણીએ સાડું આપીને થાડા દિવસ માટે એક ઘર લાંડે રાખ્યું હોય અને પછી ' આ મારું ઘર છે અને વપરાશે તો નાશ પામશે ' એમ માની તે ઘરને વાપરતા નથી. પછી મુદ્દત પૂરી થાય છે એટલે ઘર તાે છાડી દેવું પડે છે : તેવી જ રીતે આ શરીર જીવને ડ્રંક (પરિમિત) આ યુષ્યયુક્ત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ જીવ વિચાર કરે છે કે પરાપકાર, તપસ્યા વગેરે કરીશ તાે આ શરીર દુર્ભળ થઇ જશે, માટે આપણે તાે તેવું કાંઇ પણ કરવાના નથી. આવા ખાટા વિચારથી મૂઢ ખુદિવાળા જીવ શરીરના સદુપયાગ કરતાે નથી અને આ યુષ્ય પૂર્ણ થાય છે કે તરત શરીરને તજી દેવું પડે છે, ત્યારે તે મનુષ્યભવ અને શરીર બ'નેથી બ્રષ્ટ થાય છે."

શરીરને કચારે પાેષવું, કેમ પાેષવું, શા માટે પાેષવું વગેરે સવાલોના અત્ર નિર્ણય અતાવ્યા છે, તે મનન કરવા યાેગ્ય છે. (૭; ૬૦)

શરીરથી કરી શકાતું આત્મહિત

मृत्पिण्डरूपेण विनश्वरेण, जुगुप्सनीयेन गदालयेन । देहेन चेदात्महितं सुसार्थ, धर्मान्न किं तद्यतसेऽत्र मृढ १॥८॥ (उपजाति) "માટીના પિંડરૂપ, નાશવંત, દુર્ગ'ધી અને રાગના ઘર એવા આ શરીર વડે જ્યારે ધર્મ કરીને તારું પાતાનું હિત સારી રીતે સાધી શકાય તેમ છે ત્યારે હે મૂઢ! તે પ્રકારના યત્ન કેમ કરતા નથી? (૮)

વિવેચન—આ શરીર પાર્થિવ માટીના પિંડરૂપ, નાશ પામનાર, દુર્પ રછનિક અને બ્યાધિતું ઘર વગેરે દોષોથી યુક્ત છે, ત્યારે હવે તેનાથી કાંઇ લાલ મેળવાય તેમ છે? જો આપણુને તેનાથી કાંઇ પણ પ્રકારના લાલ મળી શકે તેમ હાય તા તે સાધી લેવા. જ્ઞાની મહારાજ કહે છે કે 'ઇંદ્રિયદમન, સંચમપાલન વગેરે મહાન્ કાચી આ શરીર દ્વારા થઈ શકે છે.' તે કરવાને માટે અત્ર ઉપદેશ આપે છે. વિદ્વાનાનું કર્ત બ્ય અને ખૂબી એ છે કે તદ્દન ખરાળ પણ છાડી ન શકાય તેવા પદાર્થના શુલ ઉપયોગ શાધી કાઢવા; એટલે કે આ શરીર ઉપર જણાવેલા અવગુણાવાળું છતાં પણ જયારે છાડી શકાય તેમ નથી, ત્યારે તેનાથી જે જે આત્મહિત થાય તેમ હાય તે કરી લેવું; તેમાં કિંચિત પણ પ્રમાદ કરવા નહિ. અત્યારે એતલું નહિ અને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવા તે મૂર્ખનું કામ છે. (૮; દ્વ)

આ પ્રમાણે દેલ-મમત્વ-માચન દાર પૂર્ણ થયું. આ દારમાં જે શિક્ષા છે તેના નીચે પ્રમાણે સંક્ષેપ થઇ શકે:—

- ૧. શરીરને પાેષવું તે, નિરુપકારી પર આભાર કરવા જેવું છે.
- ર. શરોર તારું પાતાનું નથી, પણ માહરાજાએ બનાવેલું બંદીખાનું છે.
- 3. શરીર તારી નાકરીમાં નથી, તે તા માહ રાજની સેવામાં છે.
- ૪. શરીરરૂપ કેદખાનામાંથી છૂટવા માટે તારે અસાધારણ પ્રયાસ-પુરુષાર્થ કરવા ઘટે છે.
- પ. શરીરરૂપ કેદખાનામાંથી છૂટવાના ઉપાય સારી કૃતિના સંચય કરવા તે છે.
- ૬. શરીરને એાછું પંપાળવું અને ઇંદ્રિયાના સંયમ કરવા.
- શરીરથી આત્મહિત કરવા ધર્મધ્યાન કરવુ.
- ૮. શરીરને ભાડાનું ઘર માનવું.
- ૯. શરીરને છેાડતી વખતે જરા પણ દુઃખ લાગે નહિ એવી વૃત્તિએ। કરવી.
- ૧૦. શરીરની અશુચિ પર વિચાર કરવાે.

સ્ત્રી, પુત્ર, ધન અને શરીર પર માહ રાખશા નહિ, એમ જ્ઞાનીએ તો પાકાર કરી કરીને વાર વાર કહી ગયા છે; પર તુ આ જીવ સમજયા છતાં પણ માહ છોડી શકતા નથી. ખાસ કરીને શરીરની બાબતમાં તો દેખીતી બૂલ થાય છે, કારણ કે શરીરને પંપાળવાથી તો તે એટલી રીતે હેરાન કરે છે કે કાંઈ વાત નહિ; તબિયત નાજીક બનાવી દે છે અને અનેક ચાળા કરાવે છે. આ સવધા હેતુ એ જ છે કે તેઓ શરીરને લાડાનું ઘર સમજતા નથી, પણ ઘરનું ઘર સમજે છે. તેમને મરણ વખતે આ શરીર છોડવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. પણ તેવું કાને થાય છે? જેઓને આગામી લવે સારી જગ્યા મેળવવાની

આશા નથી તેઓ જ ગભરાય છે. વળી, આપણે સંસારમાં ટાઢ, તડકા, ભૂખ વગેરે સર્વ ખમીએ છીએ, પણ એક ઉપવાસ કરવા હોય તા શરીર અશક્ત બની જાય છે. આવા વર્તનવાળાં પ્રાણીઓને મરણપ્રસંગે કયા પ્રકારના આનંદ હાય?

વળી, જેમ શરીર પર ખહુ મમતા રાખવી નહિ, તેમ તેની તદ્દન ઉપેક્ષા પણ કરવી નહિ, કારણ કે શરીરની મદદથી જ સંસારસમુદ્ર તરી શકાય છે. શરીરને પાતાની પ્રકૃતિ અતુકળ સાદા સાત્રિવક ખારાક આપવા અને કુદરતના નિયમને અનુસરી શરીરને જરા કસરત પણ આપવી. નિયમિત ટેવ અને ચાેગ્ય કસરતથી વ્યાધિઓના પ્રસંગ અલ્પ આવે છે. શરીરને તદ્દન નાજુક તમિયતનું બનાવી દેવું નહિ. છેલ્લા શ્લાકમાં કહ્યા પ્રમાણે શરીરને ભાડું આપી તેના બદલામાં આત્મહિત કરી લેવું. શ્રી શાંતસુધારસમાં છરૂઠી ભાવનાના અંતમાં લખે છે કે " કેવળ મળરૂપ પુદ્દગળાના સમૂહ અને પવિત્ર ભાજનને અપવિત્રપણ ખાપનાર આ શરીરમાં માત્ર એક માહસાધન કરવાનું સામર્થ્ય છે, તેને જ માટા સારરૂપ **જા**ણ." શરીરની મદદથી આત્મહિત કરવામાં લક્ષ્ય રાખવું, શરીર પર માહ એછો કરવા અને શરીરપ્રાપ્તિના ખરાખર લાભ લેવા, એ સમજાન કર્તાવ્ય છે. આને બદલે, આ અધિ-કારના પાંચમા શ્લાકના વિવેચનમાં જણાવ્યું તેમ, મસ્ત બની આ જીવ શરીરના પૂરતા **લાભ** લેતા નથી. વેપારી એક માણસને નાકર રાખે છે તાપણ વખતાવખત વિચાર ક**રે** છે કે જેટલા તેને પગાર આપવામાં આવે છે તેટલું તે કામ આપે છે કે નહિ; અને જો તે નાેકરી બરાબર ન કરતાે હાેચ તાે પગારમાં ઘટાડાે કરવામાં આવે છે અથવા ભવિષ્યમાં વધારે ધ્યાન આપી કામ કરવાની તેને તાકીદ આપવામાં આવે છે. શરીરના સંબંધમાં પણ તે જ પ્રમાણે વિચાર કરવા ચુક્ત છે. આ ચાલુ જમાનાને અંગે એક બીજી ખાસ વિચારવા લાયક બાબત અત્ર આડકતરી રીતે સૂચવવાની જરૂર લાગે છે. હલકી વસ્તુને મરી-મસાલાથી સારી દેખાતી બનાવી હોટલ-રેસ્ટાેરાંમાં વેચનારાએા ત'દુરસ્તીને ખહુ નુકસાન કરે છે. શારીરિક નિયમ સમજનારે તેના ત્યાગ કરવા ઉચિત છે; જેને માટે ખીજાં પણ ઘણાં કારણા છે, જે પર લ ખાણ વિવેચનની જરૂર નથી. તે ઉપરાંત ઠંડાં પીણાં, સોડા, લેમન, જીંજર, પીક-મી-અપ વગેરે, અને અતિ હૃદ અહાર ગયેલાઓના સંબંધમાં સુરાપાન એ સર્વ એકદમ ત્યાગ કરવા યાગ્ય છે. શરીર પાસેથી જે કામ લેવાનું છે, તેમાં તે મદદ કરનાર નથી, પણ નુકસાન કરનાર છે, માટે થાડું ભાડું આપી પૂરતા ઉપભાગ કરનારને તે વેપાર પાલવે તેવા નથી. આવી વસ્તુઓ ખાઇને પ્રમાદ વધે છે, તેમ થવાથી શરીર કામ કરી શકતું નથી. અને પેક્ષી વસ્તુએક ખરીદવામાં માટી રકમના વ્યય થઈ જાય છે તેથી એવડું નુકસાન થાય છે. માટે એ ધ'ધા કરવા નહિ. શરીરને જરૂર પુરતા સાત્ત્વિક ખારાક આપી, તેનાથી કામ ખરાખર લેવું, યથાશક્તિ તપ, દાન, દયા, ક્ષમા, પરાપકાર કરવાં અને શરીરપ્રાપ્તિનું સાફલ્ય કરવું.

इति सविवरणः देहममत्वमोचननामा पंचमोऽधिकारः ॥

અ. ૧૩

षष्ठो विषयप्रमादत्यागाधिकारः॥

પાંચમા દ્રારમાં શરીર પરનો માહ એ છો કરવાનું કહ્યું અને તેવી રીતે મમત્વના મુખ્ય કારણભૂત સ્ત્રી, ધન, પુત્ર અને શરીર પરનું મમત્વ તજવાની વ્યાપ્યા પૂર્ણ થઇ. આ સવે બાહ્ય મમત્વ છે. તેના ત્યાગ કર્યા પછી અંતરંગ મમત્વના પણ ત્યાગ કરવા જોઈ એ; એટલે કે વિષયા ઉપરથી મન એ છું થવું જોઈએ અને પ્રમાદ ન રાખવા જોઈએ. 'પ્રમાદ ' શબ્દ બે અર્થમાં વપરાય છે: એક અર્થ આળસ થાય છે તે સામાન્ય અર્થ છે; જૈન પરિભાષામાં પ્રમાદ શબ્દની અંદર ઘણી વસ્તુના સમાવેશ થાય છે. પ્રમાદ શબ્દમાં વિષયના સમાવેશ થાય છે, તાપણ તેના તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર હાવાથી આ અધિકારમાં તેનું જ વિશેષ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. વિષય પાંચ પ્રકારના છેઃ સ્ત્રીસંયાગ, તૈલમર્દન, બાવનાચંદનાદિ વિલેપન, સ્નાન, ઉદ્ધર્તના દિ સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયો છે; મીઠા પદાર્થો ખાવા, આહારમાં ગૃહ થવું અને નવા નવા સ્વાદે! નિપજાવવા એ રસને દ્રિયના વિષયો છે; પુષ્પ, અત્તરની સુગંધ લેવી એ લાણેન્દ્રિયના વિષયો છે; પારકી સ્ત્રીએ સામે જોવું, કટાક્ષ કરવા એ ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયો છે; અને વેશ્યા તથા ગવૈયા વગેરેનાં ગાયના તથા વાયોલીન, હારમાન્યમ, સતાર કે બેન્ડ વગેરે વાજિ'ત્રોના મધુર સ્વરા સાંભળવા એ બ્રોત્રે દ્રિયના વિષયો છે. આ પાંચ ઇદિયો જીવને બહુ દુઃખ દે છે. અને આ અધિકારમાં તેના સંબંધનું જ વિવેચન છે. પ્રમાદ પાંચ પ્રકારના છે—

मज्जं विसयकसाया, निद्दा विकहा य पंचमी भणिया। एए पंच प्रमाया, जीवं पाउंति संसारे॥

૧. મદ (આઠ પ્રકારના છે: તપ, શ્રુત, બળ, અશ્વર્ય જાતિ, કુળ, લાલ, રૂપ). ૨. વિષય (પાંચ ઇંદ્રિયાના ૨૩ વિષયા છે). ૩. કષાય (કોંધ, માન, માયા અને લાલ. એ પ્રત્યેક ચાર ચાર પ્રકારના હાવાથી સાળ લેદ થાય છે.). ૪. નિદ્રા (નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા અને સ્ત્યાનિદ્ર'). ૫. વિકથા (રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીકથા અને લાજનકથા).

અથવા પ્રમાદ આઠ પ્રકારના છે:—

पमाओ य मुणिंदेहि, भणिओ अट्टभेयओ । अन्नाणं संसओ चेय, मिच्छानाणं तहेव य ॥ रागो दोसो मइब्भंसो धम्मंमि य अणायरो । जोगाणं दुष्पणिहाणं, अट्टहा विज्ञियव्यओ ॥

" અજ્ઞાન, સંશય, મિથ્યાજ્ઞાન, રાગ, દ્રેષ, મતિભ્ર'શ, ધર્મના અનાદર અને મન, વચન તથા કાયાના યાેગાેનું દુષ્પ્રિધાન—આ આઠ પ્રકારના પ્રમાદ જિનેશ્વરે વર્જવા યાેગ્ય કહ્યા છે.''

આ વિષયપ્રમાદને તજવાની શી જરૂર છે? તે આ અધિકારમાં ખતાવવામાં આવ્યું છે.

વિષયસેવનથી થતાં સુખ-દુ:ખની સરખામણી

अत्यल्पकल्पितसुखाय किमिन्द्रियाथैं स्त्वं मुहासि प्रतिपदं प्रचुरप्रमादः । एते क्षिपन्ति गहने भवभीमकक्षे, जन्तूम यत्र सुलभा शिवमार्गदृष्टिः ॥१॥ (वसन्तितन्नका)

" ઘણાં જ થાડાં અને તે પણ માની લીધેલાં (કલ્પિત) સુખ માટે તું પ્રમાદવાન થઈ ને વારંવાર ઈંદ્રિયાના વિષયમાં શા માટે માેહ પામે છે? એ વિષયા પ્રાણીને સંસાર રૂપ ભયંકર ગહન વનમાં ફેંકી દે છે, જ્યાંથી માેક્ષમાર્ગનું દર્શન પણ આ જીવને સુલભ નથી." (૧)

વિવેશન—મિષ્ટ પદાર્થ ખાધા, સ્ત્રીસ ચાગ કર્યા અથવા પિયાનાના સું દર સ્વરા સાંભળ્યા. સુખ કેટલું ? કેટલા વખત સુધીનું ? હવે પરિણામ જાઓ. ઇદ્રિયજનિત વિષયમાં રમણતા એ શુદ્ધ આત્મિક દશા નથી, તેથી તેના પરિણામે આ જીવ સ સારમાં પડે છે અને એવા ઊતરી જાય છે કે માક્ષ શું છે ? કયાં છે ? કાને મળી શકે છે ? એ જેવાના, જાણવાના કે સમજવાના પ્રસંગ જ તેને નથી આવતા. આ સર્વના હેતુ એટલા જ કે વિષયને સુખ માન્યું. વાસ્તવિક સુખ એ છે જ નહિ; તેને ઠેકાણે શાંત પ્રદેશ હાય, ચાતરફ દશ દશ ગાઉમાં મનુષ્યની વસ્તી પણ ન હાય, અખંડ શાંતિ પ્રવર્તતી હાય અને શાંતિના ભંગ કરનાર કાઈ હાય નહિ, આવા અરણ્યમાં એસી ધર્મશાસ્ત્રનું અધ્યયન અને મનન થાય ત્યારે ઊંડા અંતઃકરણમાં જે આત્માનંદ થાય છે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે; તે સ્વાભાવિક આનંદ છે. સર્વ દેવતાઓનાં ઇદ્રિયજન્ય સુખા કરતાં અનુત્તર વિમાનના દેવતાઓનું ગ્રાનાનંદનું સુખ અસાધારણ ગણવામાં આવ્યું છે. આ રીતે ઇદ્રિયાના સુખમાં વાસ્તવિક સુખ છે જ નહિ. તે ઉપરાંત સ સારરૂપ વનમાં તે એવી વિચિત્ર ગિત કરાવે છે કે તેના ખરેખરા ખ્યાલ ઉપમિતિસવપ્રપંચાકથાના બીજાથી સાતમા સુધીના પ્રસ્તાવ વાંચવાથી આવી શકશે; અને ખરા ખ્યાલ ચાથા પ્રસ્તાવથી આવશે. ઇદ્રિયા પ્રસ્તાવ વાંચવાથી આવી શકશે; અને ખરા ખ્યાલ ચાથા પ્રસ્તાવથી આવશે. ઇદ્રિયા

મ્માપણી થઇને મારે છે એ માેટી પીડા છે, કારણ કે તેથી કરીને તે કચારે મારે છે તે સમજુઓ પણ કેટલીક વાર જાણી શકતા નથી. (૧; ૬૨)

પરિણામે હાનિકારક વિષયા

आपातरम्ये परिणामदुःखे, सुखे कथं वैषयिके रतोऽसि ? । जडोऽपि कार्ये रचयन् हितार्थी, करोति विद्वन् ! यदुदर्कतर्कम् ॥२॥ (उपजाति)

"ભાગવતી વખતે માત્ર સુંદર લાગતા, પણ પરિણામે દુઃખ દેનારા વિષયસુખમાં તું કેમ આસકત થયા છે? હે નિપુણ ! પાતાનું હિત ઇચ્છનાર મૂર્ખ સાધારણ માણસ પણ કાર્યના પરિણામના તા વિચાર કરે છે." (૨)

વિવેચન—ઉપર કહ્યું તેમ, હરકાઈ કાર્યમાં જોવું કે આ કાર્યમાં તાત્કાલિક સુખ છે કે પરિણામે સુખ છે. વિશાળ ભયંકર ફૂવામાં નીચે માટે અજગર છે, ચાર માટા સર્પ ચાર ખૂલામાં ફૂંકાડા મારી રહ્યા છે, ઝાડની ડાળી સાથે પાતે લટકે છે, તે જ ડાળી ખે ઉદરો કાપે છે, છતાં મધનાં ટીપાંની ઇચ્છામાં આ જીવ વિમાનમાં રહેલા વિદ્યાધરયુગ્મને પણ રાહ જોવા કહે છે. આ મધુબિંદુનું દર્શાંત જીવની સમજશક્તિ કેટલી ઓછી છે અને પાતાના સ્વાર્થ સાધવામાં તેનું કેટલું પછાતપણું છે તે અતાવે છે. શ્રી ચિદાનંદજ મહારાજ પણ કહી ગયા છે કે:—

ઇક્ષ્યિજનિત વિષયરસ સેવત, વર્ત માન સુખ ઠાણે, પણ કિ'પાકતણા ફેલની પરે, નવ વિપાક તસ જાણે, સ'તા દેખીએ બે, પરગઢ પુદ્દગળ જાળ તમાસા.

વિષયજન્ય સુખ પરિષ્ણામે એકાંત દુ:ખ દેનારું છે અને તારે એકાંત સુખ મેળવવાની ઇચ્છા છે. હે લાઈ! મૂર્ખ પણ જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય કરે છે ત્યારે શાહાણો પણ પરિષ્ણામનો વિચાર કરે છે; ત્યારે તારી વિદ્વત્તા કેમ ઊંઘી જાય છે? મગજને તસ્દી આપી વિચાર કર. આ કીમતી જીવન અલ્પ સુખ ખાતર હારી ન જા. આવી સગવડ કરી કરી મળવી મુશ્કેલ છે. (૨;૬૩)

માક્ષસુખ અને સંસારસુખ

यदिन्द्रियार्थेरिह शर्म बिन्दुवद्यदर्णवत्स्वःशिवमं परत्र च ।

तयोर्मिथः * सप्रतिपक्षता कृतिन् ! विशेषदृष्ट्यान्यतस्द् गृहाण तत् ॥३॥ (वंशस्थ)

" ઇંદ્રિયાથી આ સંસારમાં જે સુખ થાય છે તે બિંદુ જેટલું છે અને પરલાેકમાં (તેના ત્યાગથી) સ્વર્ગ અને માક્ષનું સુખ થાય છે તે સમુદ્ર જેટલું છે. આ બન્ને પ્રકારનાં સુખાને પરસ્પર શત્રુતા છે, તેટલા માટે હે ભાઈ! વિચાર કરીને તે બેમાંથી એકને ખાસ ગ્રહ્યુ કર." (૩)

^{*} स ने लहते हविवद् अस्ति अवै। पाठांतर छे. तथी तयोमियोऽस्ति अवै। पाठ थाय छे.

વિવેશન—ઉપરની ગાથામાં ઇંદ્રિયજન્ય સુખને પણ આપાતરમણીય કહ્યું છે અને માક્ષનું સુખ પણ રમણીય કહેવાય છે; તેથી બન્ને સુખમાં રમણીયતા એ સમાન ધર્મ છે; પરંતુ બન્નેમાં તફાવત શું છે તે બતાવે છે:—

સ'સારસુખ અને માેલસુખ વચ્ચે જમીન-આસમાનના જેટલા ફેર છે; એકને ટીપું કહીએ તા બીજી દિર્યા જેટલું કહેવાય. બીજી એ છે કે સંસારસુખ ત્યાં માેલસુખ નહિ અને માેલસુખ ત્યાં જે હાય કે જ્યાં સ'સારસુખની અપેલા પણ હાય નહિ. સાંસારિક સુખ થાડા વખતનું છે; માેલસુખ જાવજ્જવનું છે. સાંસારિક સુખ બહુ લોકું છે; માેલસુખ અનંતું છે. સ'સારસુખ અ'તે દુ:ખયુક્ત અને વિનાશી છે; માેલસુખ નિત્ય છે.

વસ્તુતઃ શુદ્ધ સ્વરૂપ આ છે. હવે તારી મરજ હાેય તાે સ્ત્રીઓ ભાગવ, પૈસા પેદા કર, પરદેશ ભામ, મનગમતાં ભાજન કર, વિષયા સેવ, નાકરી કર અને તારી મરજ હાય તા સ'સારબ'ધન તાેડી. જ્ઞાનમાં લીન થઈ, છે'તાળીશ દેાષ રહિત આહાર લઈ, પ'ચ મહાવત ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાળી, મન-ઇંદ્રિયાના સંયમ કરી, અનેક છવાના સુખ વાસ્તે. તેઓ પણ આવે તાે પાતાની સાથે લઇ લેવા સારુ, માક્ષમાગ'ની તૈયારી કર. સર્વ હંકીકત તારી સન્મુખ છે અને વિચાર કરવા એ તારી મુનસફી ઉપર છે. એક વાત અત્ર ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે અને તે એ કે ઇંદ્રિયજનિત સુખને અને માક્ષસુખને પ્રતિપક્ષીપહ્યું છે, એટલે જ્યાં ઇદ્રિયસખ હાય ત્યાં માક્ષસખ હાય નહિ અને જ્યાં માક્ષસખ હાય ત્યાં વિષયસુખ હેાય નહિ. ઉપર આપણે સુખાનું પૃથક્કરણ કરીને જેયું તે પરથી જણાય છે કે વિષયસુખ તા માત્ર માન્યતામાં જ છે, કારણ કે એ ઘાડા વખત રહે છે ત્યારે પણ એની હુદ તદ્દન સાંકડી હોય છે અને તેની વાસનાએ અતિ ક્ષુલુક, મલિન અને માલ વગરની હાય છે. વિષયસુખના વાસ્તવિકપણા ઉપર વિચાર કર્યો હાય તાે એકદમ જણાય તેવું છે કે તેમાં સેવનચાેગ્ય કશું નથી; પણ આ જીવ તે સંબંધમાં કાંઈ વિચાર કરતાે નથી. **હવે** આ સુખની સાથે માેક્ષસુખને વિરાધ છે; એક હોય ત્યાં બીજું હોય નહિ. માેક્ષમાં કેવા પ્રકારનું સુખ હાય છે તે કલ્પી શકાય તેમ નથી, પણ સ્થળ સુખ કરતાં તે અતિ વિશેષ છે. તમ યુકલીડનું એક પ્રાપ્લેમ કરતા હો, અંકગણિત કે બીજગણિતના બહુ અટપટા પ્રશ્ન ઉકેલતા હો. ત્યારે મનની એકાગ્રતા થાય છે. સંસારની સર્વ ઉપાધિ ભૂલી જવાય છે અને પ્રક્ષમય થઇ જવાય છે. અને ત્યાર પછી પ્રક્ષ પર એકાગ્રતા થતાં તેમાં પગલે પગલે આગળ વધારે થતા જાય છે અને છેવટે પૂર્ણ પ્રત્યુત્તર બરાબર પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રથમથી તે છેડા સુધી જે આનંદ થાય છે તેને એક બિંદુ તુલ્ય ગણીએ તાે માક્ષસખને સમુદ્ર સાથે સરખાવી શકાય. એવા નિર્દોવ આનંદને પ્રાપ્ત કરવાની બહુ જરૂર છે અને તે માટે તેના વિરાધી વિષયાન'દ, જેમાં વસ્તુતઃ આન'દ જેવું કશું નથી; તેના ત્યાગ કરવા સુકત છે. (3; ६४)

हु:भ थवानां कारखे़ा ळाख्यानुं परिखाम ग्रुङ्क्ते कथं नास्कतिर्यगादिदुःखानि देहीत्यवधेहि शास्त्रैः । निवर्तते ते विषयेषु तष्णा, विभेषि पापप्रचयाच्च येन ॥ ४ ॥ (उपजाति) " આ જીવ નારકી, તિર્ધ'ચ વગેરેનાં દુઃખાે શા માટે પામે છે તે શાસ્ત્ર વડે જાણ, તેથી કરીને વિષય ઉપર તૃષ્ણા એાછી થશે અને પાપ એકઠું થવાની બીક લાગશે." (૪)

વિવેચન—" નારકીમાં રહેલા જવાને એવી ક્ષુધા હોય છે કે ચૌદ રાજલાક વ્યાપી સર્વ પુદ્દગલાનું ભક્ષણ કરવાથી પણ તેને તૃપ્તિ થાય નહિ, સર્વ સમુદ્રના જળનું પાન કરવાથી પણ તેની તરસ છીપે નહિ, ટાઢની વેદના વડે અત્યંત પરાભવ ધામે છે, અત્યંત તાપથી કદર્યના પામે છે અને બીજા નારકીએ પણ તેને વેદના આપે છે. આવી રીતે પરમાધામી -કૃત, ક્ષેત્રકૃત અને પરસ્પરકૃત વેદનાઓ ત્યાં થાય છે.

''તિય''ચ ગતિમાં તેના માલિક નાકમાં નાથ પરાવે છે; તેની પાસે પુષ્કળ ભાર ખે'ચાવે છે, પરાણા વહે માર મારે છે, કાન, પુચ્છ વગેરે છેદે છે, કૃમિ તેને ખાઈ જાય છે અને ભૂખ-તરસ સહન કરવી પહે છે અને બાલી શકાતું નથી.

''મતુષ્યભવમાં વ્યાધિએા, વૃદ્ધાવસ્થા, દુર્જન મતુષ્યના પ્રસ'ગ, ઇપ્ટેના વિચાગ, અનિષ્ટસ'યાગ, ધનહરણ, સ્વજન-મરણ વગેરે અનેક દુઃખા છે.

" દેવગતિમાં પણ ઇન્દ્રના હુકમા પરવશપણે માનવા પડે છે, બીજા દેવાના ઉત્કર્ષ જેઈ અસ્યા થાય છે, બીજી દેવાંગનાના સંગની ઇચ્છા મનને પીડે છે, પાતાના ચ્યવન-મરણ (મરણ) નજીક આવે છે ત્યારે દેવા બહુ રહે છે, વિલાપ કરે છે અને છેવટે અશુચિમય સ્ત્રીકુક્ષિમાં પહે છે."

— ઉપમિતિભવપ્રપ⁻ચા, પીઠળ ધ, ભાષાંતર, પૃ. પર.

આવી રીતે સર્વ ગતિમાં દુ:ખ છે તો તું શાસ્ત્ર વાંચીને કે સાંભળીને નક્કી કર કે આવાં દુ:ખાતું કારણ શું હશે ? તું આવા વિચાર કરીશ તા પછી તને વિષય પર તિરસ્કાર થશે અને પાપકૃત્યાથી પણ પરાહ્મુખ થઈશ; કારણ કે દુ:ખના હેતુ વિષય-પ્રમાદ છે એમ શાસ્ત્રકારે તા પાકી ખાતરી કરેલી છે. આ હકીકતના શાસ્ત્રથી નિર્ણય કરવાના હેતુ એ જ છે કે સામાન્ય બુદ્ધિ આવા ગહન વિષયમાં ઉતરી શકે નહિ. શાસ્ત્ર નિર્ણયનું પરિણામ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ આખા શ્રાંથમાં બતાવી આપ્યું છે. (૪; ૬૫)

સદરહુ નિશ્ચય પર વિચારણા

गर्भवासनस्कादिवेदनाः पश्यतोऽनवस्तं श्रुतेक्षणैः ।

ना कषायविषयेषु मानसं, क्षिष्यते बुध ! विचिन्तयेति ताः ॥ ५॥ (रथोद्धता)

"જ્ઞાનચક્ષુથી ગર્ભાવાસ, નારકી વગેરેની વેદનાએ વાર'વાર જેવા પછી તારું મન વિષય-કષાય ઉપર ચોંટરી નહિ; માટે હે પંડિત! તું ખરાબર તેના વિચાર કર." (૫)

વિવેચન—શાસ્ત્રદિષ્ટથી–જ્ઞાનચક્ષુથી જ્યારે તું જોઈશ ત્યારે તને માલ્મ પડશે કે સાંસારિક દુઃખા કેવાં અને કેટલાં છે. ગર્ભવાસનું દુઃખ ખહુ તીત્ર છે. તેના ખ્યાલ આપવા સારુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આખા શરીરમાં તપાવેલી લાહની સાયા લગાવી હાય તે

કરતાં આઠગહું દુઃખ ગર્ભમાં છે અને જન્મસમયે આથી પણ અન'તગહું દુઃખ છે. પ્રવચનસારાહારમાં તે સ'બ'ધમાં કહ્યું છે કેઃ—

> रम्भागर्भसमः सुबी शिखिक्षिखावणंभिरुच्चैरयः-स्वीभिः प्रतिरोमभेदितवपुस्तारुण्यपुण्यः पुमान् । दुःखं यह्नभते तदष्टगुणितं स्त्रीकुक्षिमध्यस्थितौ, सम्पद्येत ततोऽप्यनन्तगुणितं जन्मक्षणे प्राणिनाम् ॥

'' કેળના ગર્ભ જેવા કામળ અને અત્યંત સુખી જીવ હાય, તેના દરેક રામમાં તપાવેલી અગ્નિજ્વાળા જેવી લાલ લાહાની સાથા પરાવી હાય, ત્યારે તેને જે દુઃખ થાય છે તેનાથી આઠગહું દુઃખ ગર્ભમાં દરરાજ થાય છે અને જન્મસમયે તેથી અનંતગહું દુઃખ શાય છે."

વિવેશન:-નારકી, તિર્ય ચનાં દુ: ખાનું વર્ણન ઉપર થઈ ગયું છે. આ દુ: ખા ઉપર ગંભીર વિચાર થશે ત્યારે વિષય ઉપર મન એાછું થઇ જશે, કારણ કે દુ: ખનાં કારણ તેઓ જ છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે વિચાર કરવાની બહુ જરૂર છે. સવારથી સાંજ સુધી ગાડું ગબડાવી જવું અને વચ્ચે માટા પથ્થર આવે ત્યારે ગબરાઈ ને ઊભા થઇ રહેવું એ પુરુષાર્થવાળાનું કર્તાવ્ય નથી. વિચારા, જાઓ, તપાસા અને પાતાના અંગત સ્વાર્થને બાજુએ મૂકી ચોક્કસ નિર્ણય પર આવે! અને તદનુસાર વર્તન કરા. એકે અત્ર પ્રસ્તુત પ્રસંગ વિષયત્યાગના છે, તથાપિ કષાયને અને તેને એટલા બધા નજીકના સંબંધ છે કે અત્ર તત્સૂચનાર્થ કથાય શબ્દ મૂકચો છે. કષાય સંબંધી વિશેષ હકીકત આવતા પ્રસ્તાવમાં આવશે અને તે પર વિવેચન પણ તે સ્થાને કરવામાં આવશે. (૫; ૬૬)

મરણભય; પ્રમાદત્યાગ

वध्यस्य चौरस्य * यथा पञ्चोर्वा, सम्प्राप्यमाणस्य पदं वधस्य । शनैः शनैरेति मृतिः समीपं, तथाऽखिलस्येति कथं प्रमादः ? ॥ ६ ॥ (उपजाति)

" કાંસીની સજા થયેલ ચારને અથવા વધ કરવાને સ્થાનકે લઈ જવાતા પશુને મૃત્યુ ધીમે ધીમે નજીક આવતું જાય છે, તેવી જ રીતે સર્વને મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે, ત્યારે પછી પ્રમાદ કેવી રીતે થાય ?" (દ)

વિવેચન:—ગુજરાતી ભાષામાં એક કહેવત છે કે મા જાણે દીકરા માટા થયા, પણ આઉખામાંથી ઓછો થયા. દરેક કલાક, દરેક મિનિટ અને દરેક સેકંડ પાતાનું કામ કર્યે જાય છે, તેથી ઘડીમાંથી પડતી રેતીની દરેકે દરેક કણીને સાનાની ગણીને તેના સદુપયાગ કરવા. કુદરતી રીતે શરીરનું બધારણ પણ ઉદ્યોગ તરફ જ વલણ ધરાવે છે અને શારીરિક કે માનસિક કાર્ય કરતાં પાતાની કરજ બજાવવા યત્ન કરવા એ કર્તવ્ય-પરાયણતા છે,

^{*} चौर इति वा पाठः ।

વખતની દેવીને * અંગ્રેજમાં આ પ્રમાણે ચીતરી છે: તેના તાળવા ઉપર આલની ચાટલી છે, પછવાડે માશું બાેડું છે. પ્રસંગ-વખત-તક આવતાં તેને જે આગળથી પકડે છે તે તેની ચાટલી+ પકડી શકે છે અને તેના લાભ મેળવે છે; જે પછવાડેથી પકડવા જાય છે તેના હાથમાં બાેડું માશું આવે છે, એટલે કે ગયા અવસર ફરીને આવતા નથી. ' માટે કાઇ પણ તક હાથમાંથી જવા દેવી નહિ અને હૃદયમાં સાનેરી અક્ષરથી કારી રાખવું કે 'વખત પસા છે.' મૃત્યુથી ડરવું એમ અત્ર કહેવાના ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ કહેવાની મતલબ એ છે કે મૃત્યુને નજરમાં રાખી આળસ-પ્રમાદ ન કરવા, પણ અહનિશ કર્તવ્ય-પરાયણ રહેવું. (દ; દળ)

सुभ भाटे सेवातां विषये।नां हु:भे। निमेषि जन्तो ! यदि दुःखराशेस्तदिन्द्रियार्थेषु रतिं कृथा मा । तदुःऋवं नश्यति शर्म यद् द्राक्, नाशे च तस्य ध्रुवमेव दुःखम् ॥७॥ (उपजाति)

" હે પ્રાણી! જો તું દુઃખની થીક રાખતા હો તો ઈ દ્રિયાના વિષયોમાં આસક્તિ કર નહિ. તે (વિષયો)થી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ તા તુરત નાશ પામે છે અને તે નાશ પામે ત્યારે તા પછી લાંખા વખતનું દુઃખ જ છે." (૭)

વિવેચન—વિષયસુખની બાબતમાં મહુ વિચારવા જેવું છે. એક તો તેના પરિણામે દુષ્કૃત-જન્ય દુઃખ થાય છે; બીજીં, તેના અભાવે દુઃખ થાય છે; અને ત્રીજીં તે થાંડા વખત ચાલે છે. આ ત્રણ હંકીકત જીદા જાદા રૂપમાં ઉપર એઈ ગયા. ચાથી હંકીકત એ છે કે એ આપણે તેઓને તજ્યાં હોય તો ખહુ આનંદ આપે છે, પણ એ તેઓ આપણને તજી જાય છે તો ખહુ દુઃખ દેતાં ભય છે. પરિપકલ ઉમ્મર થયા પહેલાં જેઓ ઇદ્રિયભોગા તજી દે છે, તેઓ શરીર અને મનનાં ઊંચા પ્રકારનાં સુખ પામે છે. ભર્તું હિર કહી ગયા છે કે સ્વયં ત્યक્તા હોતે અમનાં ઊંચા પ્રકારનાં સુખ પામે છે. ભર્તું હિર કહી ગયા છે કે સ્વયં ત્યक્તા હોતે આપણને વિવયત્ય ત્રિણ છે), પરંતુ વૃદ્ધ ઉંમરે, શરીર અશક્ત થયા પછી એ તેઓ આપણને છોડી જાય તા મનમાં મહાખેદ થાય છે : શ્લોકના ચાથા પાદમાં કહ્યું છે તેના આ ભાવ છે. માટે સર્વ પ્રાણીઓએ વિષયત્યાં કરવાની ઈચ્છા રાખવી અને તેને માટે પ્રયાસ કરવા. વિષય સેવવા ખાતર ઉક્ત ચાર પ્રકારની અગવડ સહન કરવી, એમાં જરા પણ ડહાપણ નથી અને તેના ત્યાં કરવા એ ધારવામાં આવે છે તેટલું મુશ્કેલ નથી. (૭; ૬૮)

તું શા ઉપરથી વિષયામાં રાચે છે?

मृतः किम्र प्रेतपतिर्दुरामया, गताः क्षयं किं नरकाश्च मुद्रिताः । ध्रुवाः किमायुर्धनदेहवन्थवः, सकौतुको यद्विपयैर्विमुह्यसि ॥८॥ (वंशस्थवृत्त)

^{*} Gooddess of Time has been personified

⁺ ચાટલી ૫કડવાથી વ્યાંતર વશ થાય છે એવી માન્યતા છે.

"શું જમ (યમ) મરી ગયા ? શું દુનિયામાંથી બધા વ્યાધિઓ નાશ પામી ગયા ? શું નારકીનાં ભારણાં બધા થયાં ? શું આ યુષ્ય, પૈસા, શરીર અને સગાંસ બધીઓ હંમેશાં બેસી રહેવા કર્યાં, કે તું આ શ્વર્ય હવે સહિત વિષયોમાં વિશેષ માહ પામે છે ?" (૮)

વિવેશન—જેને મરવાની બીક ન હાય તે તો જાણે વિષયપ્રમાદમાં આસક્ત થાય તો તેને પાલવે, પણ તારે માથે તો યમ જેવા શત્રુ ગાજે છે, વ્યાધિઓનો તો પાર નથી, તારાં કૃત્યા નરકમાં જવા યાગ્ય છે, તારું આયુષ્ય અસ્થિર છે, લક્ષ્મી કાઈની પણ થઈ નથી, શરીર ક્ષણવિનાશી છે અને સગાંસ બધીએ સ્વાર્થ સુધી તારાં છે, પછી કાઇ કાઇનું નથી; ત્યારે તું શું બેઈને વિષયમાં રાચ્યામાચ્યા રહે છે? (જીએ પ્રથમ અધિકાર, શ્લાક ૧૮.)

આ આક્ષેપક શ્લોક છે, પણ સહુદયી જેનાને આમાંથી અહુ શીખવાનું મળે તેવું છે. આશ્ચર્યપૂર્વક કે હર્ષથી વિષયમાં નિમગ્ન થતાં માથે રહેલું વૈર સ્મરણ અહાર ન જવાની સૂચના કરનારા આ શ્લોકના ભાવ પર જરૂર વિચાર કરવા શુક્ત છે. (૮, ૬૯)

વિષયપ્રમાદ ત્યાગ કરવાથી સુખ (ઉપસંહાર)

विमोह्यसे कि विषयप्रमादैर्भ्रमात्सुखस्यायतिदुःखराशेः ।

*तहर्षमुक्तस्य हि यत्सुखं ते× गतोपमं चायतिम्रुक्तिदं तत्॥ ९॥ (उपजाति)

"ભવિષ્યમાં જે અનેક દુઃખાના રાશિ છે, તેઓમાં સુખના ભ્રમથી તું વિષયપ્રમાદ જન્ય ઝુદ્ધિથી કેમ માહ પામી જાય છે? તે સુખાની અભિલાષાથી મુકાયેલા પ્રાથ્ટીને જે સુખ થાય છે, તે નિરુપમ છે, અને વળી ભવિષ્યમાં તે માક્ષ આપનારું છે." (૯)

विवेशन अतहति तत्प्रकारकं ज्ञानं भ्रम:—सुण न हाय त्यां सुण मानवुं के भ्रम. विषयामां क्या छव सुण माने छे के भ्रम छे, धरण है तेमां करा पण सुण नथी. वणी, उत्तर धणमां ते मानी क्षीधेक्षां सुणधी णहु हु: भ थवानुं छे. आवी रीते अन्ने प्रधारे अगवडमां नाणनार प्रमाह क्यने विषयो छे. तेकी क्या छवने अधा पाटा णंधावी छिद्रिय सोजामां सुण मनावे छे. विषय सेवनारने सुण हेवा प्रधारनुं छे ते पूळ्य श्री धर्महास गण्डि क्यी गया छे:—

जह कच्छुक्षो कच्छुं, कंडुयमाणो दुहं मुणइ सुक्खं। मोहाउरा मणुस्सा, तह कामदुहं सुहं बिति॥

"જેમ કાઈ માણસને ખસ થઇ હાય અને તેના પર ચળ-ખૂજલી આવે ત્યારે તેને ખાણવામાં સુખ માને છે, તેમ માહમાં આતુર થયેલા માણસા કામસાગના દુઃખને– વિષયાને સુખ કહે છે."

પરંતુ આ સુખ ઉપરથી ખાેટાે માહ એાછા કરી-અભિલાષા તજી દઈ-જ્યારે શાંતિમાં નિમગ્ન થઇ જાય છે, જ્યારે સંસારવાસના ઊઠી ઉચ્ચ ભાવના અ'તઃકરણમાં

^{*} तद्गार्ध्यमुक्तस्येति वा पाठः । × तद्गतोपममिति वा पाठः ॥ २५ १४

વાસ કરે છે, તે વખતે મનમાં જે આનંદ થાય છે તે નિરુપમ છે. દુનિયામાં એવા કોઇ આનંદ નથી કે જેની સાથે તે સરખાવી શકાય. ઉમાસ્વાતિ વાચક મહારાજ શ્રી પ્રશામરતિ પ્રકરણમાં લખી ગયા છે કે —

नैवास्ति राजराजस्य, तत्सुखं नैव देवराजस्य । यत्सुखमिहेव साधो-स्टोंकव्यापाररहितस्य ॥

" જે સુખ લાેક બ્યાપારથી રહિત સાધુને છે તે સુખ ચકવર્તા ને કે ઇંદ્રને પણ નથા." આત્માને આતંદ થાય તેથી જે સુખ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ જ હાેય એમાં નવાઈ નથી. સંસારસુખ તે વિકારજન્ય અને માની ઢીધેલું છે અને આ તાે સાત્ત્વિક સુખ છે. વળી, આ સુખના પરિણામમાં પણ મુક્તિ છે; સંસારસુખથી કર્મ બંધ થાય છે અને સમતાસુખથી સંવર કે નિજેશ થાય છે અને છેવટે માેલ થાય છે. (૯: ૭૦)

* *

આ પ્રમાણે વિષયપ્રમાદત્યાગ-અધિકાર પૂર્ણ થયા. વિષયસેવન ઉપર ખાસ ભાર મૂકી લગલગ આખા અધિકારમાં તે જ ભાવ ચર્ચવામાં આવ્યો છે. વિષય તાત્કાલિક સારા લાગે છે, પણ પરિણામે દુ:ખ આપે છે; તાત્કાલિક સુખ પણ માન્ય-તામાં જ માત્ર રહેલું છે; અને સંસારની અને ક ઉપાધિ અને ખડપડનું કારણ વિષયો છે: આ મુખ્ય મુદ્દા છે. પાંચે ઇદ્રિયોના વિષયો બહુ રઝળાવે છે એ નિઃસ'દેહ વાત છે. આપણે તિયં'ચ જાતિના દર્શાંતથી જોઈશું તો જ્ણારો કે પ્રત્યેક ઇદ્રિયના સંઅંધથી મહાદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. હાથીને પકડવા માટે ખાડામાં કૃત્રિમ હાથિણો રાખે છે અને સ્પર્શનેન્દ્રિયને વશ થઈ હાથી કસાઈ જાય છે; મિષ્ઠ પદાર્થ ખાવાના લાલમાં માછલું આંકડામાં પરાવાઈ જાય છે; સુગંધની લહેરમાં ભ્રમર આખી રાત્રિ કમળમાં ખેસી રહી હાથીના મુખમાં જઈ પ્રાણ ખાઈ ખેસે છે; દીવાની જ્યાતિમાં પતંગ પ્રાણ સમર્પણ કરે છે અને હરણ સુંદર મારલીના કે વીષ્યાના સ્વર પર લલચાઈ પારધીથી ફસાઇ જાય છે. ઉપાધ્યાયજી ઈદ્રિય-અષ્ટકમાં કહે છે કે:—

पतङ्गभृङ्गमीनेभसारङ्गा यान्ति दुर्दशाम् । पकैकेन्द्रियदोषाच्चेद्दृष्टैस्तैः किं न पश्चभिः॥

" આવી રીતે પતંગ, ભ્રમર, માછલું, હાથી અને હરણ એક એક ઇંદ્રિયના પરવશ-પણાથી દુઈશા પામે છે, તેા જ્યાં પાંચે દુષ્ટ ઇંદ્રિયાને વશથવાપણું થાય ત્યાં તાે શું ન થાય?"

ચિદ્યાન દજ મહારાજ પણ કહે છે કે :--

એક એક આસક્ત જીવ એમ, નાનાવિધ દુ:ખ ષાવે રે ॥ વિષય ॥ પંચ પ્રખલ વર્તે નિત્ય જાકું, તાકું કહા જ્યું કહીએ રે; ચિદ્રાનંદ એ વચન સુણીને, નિજ સ્વભાવમાં રહીએ રે. વિષયવાસના ત્યાંગા ચેતન, સાચે મારગ લાગા રે ॥ આટલા ઉપરથી જણાશે કે ઇદ્રિયાથી બહુ દુઃખ થવાના સંભવ છે અને તેટલા માટે શ્રીમદ્ યશાવિજયજ પાતાના ઇદ્રિય-અષ્ટકની શરૂઆતમાં જ કહે છે કે :—

> बिभेषि यदि संसारान्मोक्षप्राप्ति च काङ्क्षि । तदेन्द्रियजयं कर्तुं, स्फोरय स्फारपौरुषम्॥

''જો તને સંસારની ખીક લાગતી હોય અને માક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા રહેતી હોય, તો ઇંદ્રિયા પર અંકુશ મેળવવા સારુ અસાધારણ પુરુષાર્થ ફારવ. "

આ પ્રમાણે ઇંદ્રિયાને જીતવા માટે અસાધારણ પરાક્રમ વાપરવાની જરૂર છે, કારણ કૈ તેની સાથે અન'ત કાળના સંબંધ છે.

ખીજી અગત્યની વાત એ છે કે જીવ વિષયજન્ય ખાબતમાં સુખ માની બેઠા છે, પણ તેમાં એવું કાંઈ સુખ છે જ નહિ. ભતું હરિ કહે છે કે ત્યાધિનું ઔષધ કરવું, તેમાં સુખ શું ! ગળે તરસ લાગે ત્યારે સ્વાદિષ્ટ પાણી પીએ છે, એમાં સુખ શું ! પેટમાં ભૂખ લાગે ત્યારે ખાય છે, તેમાં સુખ શું ! શરીરમાં વિકાર થાય ત્યારે કામભાગ સેવે છે, તેમાં સુખ શું ! આવી રીતે સર્વ ત્યાધિનાં ઓસડાે છે, તેને જીવ સુખ માની બેઠાે છે. વિષયોથી ઉત્તરાત્તર પણ બહુ દુઃખ છે. આ સંખંધમાં દરેક શ્લાકની સાથે એઈએ તેટલું વિવેચન થઈ ગયું છે તેથી અત્ર પુનરાવર્તન કરવાની આવશ્યકતા નથી.

પ્રમાદના સંળંધમાં પહેલા અને છઠ્ઠો શ્લાક છે. આ સંળંધમાં મુખ્ય મુદ્દા એ જ છે કે મૃત્યુ નજીક આવે છે માટે જાગ્રત શા— गृहीत इव केरोषु मृत्युना धर्ममाचरेत्, આવી રીતે પ્રમાદ અને વિષય માટે ખૂબ કહેવામાં આવ્યું. અત્યારે લીકિક પ્રવૃત્તિ અહિક સુખ-સાધના વધારે મેળવવા તરફ દારાયેલી છે, તે વખતે દરેક પ્રાણીએ પાતે શા ભાગ લેવા તે વિચારવાનું છે. નવીન જમાનામાં શરીરભાગતૃષ્તિ અને ઇંદ્રિયવિકાર વધારનારા આદ્યોપચાર અને શાભાના એટલા પદાર્થો આવે છે અને સુધારા તેમ જ ફેશનને નામે એટલા ખધા ફેરફાર દાખલ થઇ ગયા છે કે વિચારવાળાએ દરેક આખતમાં તે લાભકર્તા છે કે હાનિકારક છે, તે એવાની જરૂર છે.

મમાદ પાંચ છે: મદ્ય, વિષય, કષાય, વિક્રથા અને નિદ્રા. તેમાં 'મદ્ય 'ના પ્રચાર આ જમાનામાં અનેક નિમિત્તને લઇને વધતા જાય છે. કાઈ પણ મસ્ત કરે તેવા ખારાક ખાવા અથવા પીવામાં વાપરવા તે મદ્ય છે. રહાર્થમાં આપણે તેને દાર, ભાંગ, ગાંજો, તાડી વગેરે સમજીએ છીએ. એ વસ્તુએ પોતે અતિ અધમ છે. એને તૈયાર કરવામાં લાખા ત્રસ જીવાના નાશ થાય છે અને એને પીવાથી મનુષ્ય પાતાની જાત ઉપરના અંકુશ ખાઈ બેસે છે. પાતાની જાત ઉપરથી અંકુશ ગયા પછી એક સામાન્ય મનુષ્યને છાજતી વ્યવહાર-પ્રણાનિકાના પણ તેનામાં દેખાવ રહેતા નથી, સદસદિવેક દ્વર જાય છે અને લાકલજ્જા બાજીએ મૂકવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિમાં ગમે તે અકાર્ય થઈ જાય છે, ગમે તેવી અશ્લિલ

ભાષા એાલી જવાય છે અને મન પર તાે જરા પણ અંકુશ રહેતાે નથી. આ સ્થિતિ ધન ખરચીને શા માટે વહારવામાં આવતી હશે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. તાકાત વગરના મગજને ઉરકેરવા ખાતર અથવા દુઃખને થાડા વખત માટે ભૂલી જવા ખાતર, મગજનું ખંધારણ અને સુખ-દ્ર: ખતું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નહિ સમજનાર અજ્ઞ છવા આ માર્ગ પર મૂર્ખાઇથી ચઢી જાય છે અને પછી તેની એવી ખરાબ લતમાં પડી જાય કે તેની આખી જિન્દગી નકામી થઈ પડે છે. ઉશ્કેરનાર વસ્તુ વગર પગ ઘસવા પડે છે અને શરીર તથા સંપત્તિ અન્ને ખાઈ બેસાય છે. આ માર્ગ પર ચઢી ગયેલા બ્રમિત મગજવાળા અલઘ અને થાડું લઘેલા યુવકાની નિસ્તેજ સ્થિતિને ખરાખર અનુભવી તે માર્ગ તરફ દષ્ટિ પણ ન કરવાની ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે. આર્ય વ્યવહારને એ દુવ્યસન ઘટતું નથી. એની જાળમાં સપડાયા પછી એથી છૂટવું મુશ્કેલ છે અને તે હાય તેટલા વખત દરેક પ્રકારની ખરાબી કરનાર છે, એ વાત ધ્યાનમાં રાખી, તેમ જ જૈન શાસ્ત્રકાર એને સાત માટાં દુર્વ્યાસનમાંનું એક ગણે છે એ લક્ષ્યમાં રાખી, એ માર્ગ આચરણમાં મુકાય નહિ એવી ચેતવણી રાખવાની જરૂર છે. એ દુવ્યધનથી ભહુધા આપણી પ્રજા દ્વર જ હતી એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયાકિત નથી, પણ પાશ્ચાત્ય સંસર્ગાના યાગથી અને આત્મિક વિચારક્ષેત્ર નબળું પડવાથી આ બાબત પર ધ્યાન ખે ચવાની આવશ્યકતા લાગી છે. તાકાતને ઉશ્કેરનાર એ પદાર્થ છે. એથી થાડા વખત જોર વધે છે, પણ પરિણામે જોર ઘટે છે. ખરેખરી તાકાત આપનાર પદાર્થી દ્રધ, ઘી વગેરે પુષ્કળ છે અને તેથી અપેય પદાર્થની જરા પણ આવશ્યકતા નથી. પાંચ પ્રમાદમાંના આ પ્રથમ પ્રમાદ પર પ્રાસંગિક આટલા ઉલ્લેખ કર્યો.

હવે પછીના બીજા 'વિષય' પ્રમાદ પર ઉપર વિવેચન થઈ ગયું. ત્રીજા 'કષાય' પ્રમાદ પર આવતા 'કષાય' દ્વારમાં સારી રીતે વિવેચન કરવામાં આવશે. 'વિકથા'ના સંબંધમાં રાજકથા, દેશકથા ન્યૂસપેપરને અંગે વધતી જાય છે અને પ્રવૃત્તિને લીધે ધર્મકથા એાછી થતી જાય છે. આ બાબત વિચારવા ચાગ્ય છે. પાંચમા પ્રમાદ 'નિદ્રા' છે, તેને વધારવી-ઘટાડવી એ પાતાની ઇચ્છા ઉપર છે. નિદ્રા ઓછી કરવાના ઉપય સાત્ત્વિક આહાર લેવા એ છે.

પાંચ પ્રમાદના ત્યાગ કરી, સ્વશક્તિ અનુસાર ગુણમાં વધારા કરી, ગુણસ્થાને ચઢવું એ મનુષ્ય જીવનનું કર્તાવ્ય અને સાફલ્ય છે. બાકી તા અનેક જન્મથી જીવ સાંસારિક ઊંચી સ્થિતિઓ સંપાદન કરતા આવ્યા છે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. ઇદ્રિયા પર અંકુશ આવ્યા વગર કાંઈ પણ આત્મિક વધારા (Spiritual progress) થઈ શકવાના નથી.

॥ इति सविवरणः विषयप्रमादत्यागनामा पष्टोऽधिकारः ॥

सप्तमः कषायत्यागाधिकारः॥

સમતા પ્રાપ્ત કરવામાં મુખ્યત્વે કરીને મમત્વ, વિષય અને કષાય આડા આવે છે. તે પૈકી મમત્વનું સંસારપછું અને વિષયનું અંધપણું આપણે જોઇ ગયા, હવે કષાયનું ફિલષ્ટપણું અત્ર બતાવે છે.

કષાયમાં મુખ્ય ચારના સમાવેશ થાય છે: કોધ, માન, માયા, અને લાભ. આ દરેક ઓછી-વધતી તરતમતામાં હાય છે. રથૂળતાને અંગે તેના દરેકના વળી ચાર-ચાર લેદ પાડવામાં આવ્યા છે. શક્તિમત્તાને અંગે તેની સ્થિતિ પણ જણાવી છે. ઉત્કૃષ્ટ પંદર દિવસ રહે તે સંજવલન; ઉત્કૃષ્ટ ચાર માસ સુધી રહે તે પ્રત્યાખ્યાની; ઉત્કૃષ્ટ વરસ સુધી રહે તે અપ્રત્યાખ્યાની અને યાવજજીવ રહે તે અન તાનુખંધી. આવી રીતે કથાયના સાળ લેદ થાય છે. વળી, આ કથાયને ઉત્પન્ન કરનાર હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શાક, ભય, દુર્ગ છા અને ત્રણ વેદ છે તે નવ 'નાકષાય'ના નામથી આળખાય છે.

અત્ર પ્રસ્તુત વિષય કષાય છે. કષાયના વિદ્વાના અર્થ કરે છે કે કષા એટલે સંસાર, તેના આય એટલે લાભ જેથી થાય છે, અર્થાત્ સંસારમાં રઝળવાનું જેથી થાય છે, તે કષાય. આ અર્થ કેટલે દરજ્જે ખરા છે તે નીચે વાંચવાથી માલૂમ પડી આવશે.

क्रोधनुं परिष्णामः तेने निश्रक करवानी आवश्यकता रे जीव! सेहिथ सहिष्यसि च व्यथास्तास्त्वं नारकादिषु पराभवभूः कषायैः। मुग्धोदितैः कुवचनादिभिरप्यतः किं, क्रोधान्निहंसि निजपुण्यधनं दुरापम् ॥१॥(वसन्तितिस्रका)

" હે જીવ! ક્યાય વડે પરાભવતું સ્થાન થઇને નારકીમાં તેં અનેક પીડાઓ સહન કરી અને હજુ સહન કરીશ; તેથી મૂર્ખ મતુષ્યાએ દીધેલ ગાળ વગેરે ખરાબ વચનથી ક્રોધ પામી જઇને મહામુશ્કેલીથી મળી શકે એવું પુષ્યધન તું કેમ નાશ પમાઉ છે?" (૧)

વિવેશન--કષાય કરવાથી આ જવે અત્યાર સુધીમાં અનેક દુ:ખાે સહન કર્યાં; નારદીમાં પરમાધામીએ પીડયો અને પરસ્પર લડથો; નિગાદમાં સબડથો અને વનસ્પતિમાં રખડથો; તેમ જ ચારાશી લાખ જીવાયાનિમાં કાઇ બાકી રહી નહિ, એટલું જ નહિ પણ દરેક યાનિમાં અનંત વાર આંટા મારી આવ્યા; આ સર્વનું કારણ રાગ-દ્રેષ છે. દુનિયામાં રખડાવનાર, કસાવનાર અને કર્તવ્યપરાયણતા ભુલાવનાર, તેમ જ તદ્દન ગાંડા અથવા ઉન્મત્ત કરી મૂકનાર આ છે શક્તિઓ છે. તેઓથી કષાય ઉત્પન્ન થાય છે. કોંધ અને માન એ બન્ને દ્રેષરૂપ છે, ત્યારે માયા અને લાભ અમુક નથે રાગરૂપ છે. આ સર્વ કષાયા અનંત કાળ દુઃખ આપનારા છે. આ અધિકારમાં કષાયનું સ્વરૂપ ચાલે છે; તેમાં પ્રથમ કોંધને મુખ્યતા આપી છે. કાઈ મૂર્ખ માણસ ગાળ આપે તા સામા ગુસ્સે થઈ જવું નહિ; તે વખતે વિચારવું કે તે બિચારા નાહક સંસાર વધારે છે; અથવા ભતૃ'હરિકહે છે તેમ કરવું:-

ददतु ददतु गालीगंलिमन्तो भवन्तो, वयमिह तदभावाद्रालिदानेऽसमर्थाः । जगति विदितमेतदीयते विद्यमानं, न तु शशकविषाणं कोऽपि कस्मै ददाति ॥

"તમારે દેવી હોય તો ગમે તેટલી ગાળા દો; કારણ કે તમે "ગાળવાળા" છા. અમારી પાસે ગાળા છે જ નહિ તેથી અમે તેને દઈ શકતા નથી. દુનિયામાં જેની પાસે જે વસ્તુ હોય તે તેઓ બીજાને આપી શકે છે. જુઓ, સસલાને શી'ગડાં નથી હોતાં તો તે કાઇ કાઇને આપી શકતા નથી."

ઉપર જણાવેલા પ્રસંગા આવે તે વખતે જે યાગ્ય સમતા રાખવામાં આવે તા બહુ લાભ થાય છે અને જે કોધ થઈ જાય તા મહામુશ્કેલીથી મળે તેવું પુષ્યરૂપ ધન આ પ્રાણી હારી જાય છે, જે ધનના છેડા નથી એવું કોડપૂર્વ વર્ષોએ મેળવેલું જ્ઞાનાદિ આત્મધન હારી જાય છે અને તેથી કાંધના જય કરવા એ લાભના રક્ષણ તેમ જ તેની પ્રાપ્તિ કરવા જેવું છે.

દેશાંત એઈએ તો શાસ્ત્રમાં વિદ્યમાન છે: શિષ્ય પર કોધ કરવાથી ગુરુ કાળ કરીને ચંડકોશિક નાગ થયા. મહાતીલ ઉપદ્રવ પ્રાપ્ત થયા છતાં ગજકુસુમાળ કોધ ન કરતાં શાંત રહ્યા તો તેના પ્રતાપથી તરત જ માેક્ષધન પામ્યા. તેવી જ રીતે મેતાર્ય મુનિ પણ અંતગઢ કેવળી થઈ માેક્ષલક્ષ્મી પામ્યા. આસત્ન ઉપકારી વીર પરમાત્માના કોધના જય તરફ નજર કરીએ છીએ ત્યારે તો મહા-આશ્ચર્ય જ થાય છે. તેઓને થયેલા ઉપસર્ગીનું વર્ણન વાંચતાં હુદય કંપે છે; અને ખરેખર જેને વીર પરમાત્મા માટે માન હશે તેને સંગમ ઉપર કાધ આવશે. પણ વિચાર કરવાના એ છે કે પરમાત્માને શું થયું હતું ? સાંભળીને ખરેખર નવાઈ લાગશે કે પોતા પર આવા સખ્ત, પ્રાણાંત કરે તેવા, અનેક ઉપસર્ગો કરનાર સંગમને અનંત સંસાર રઝળવું પડશે, એ વિચારથી પ્રભુની આંખમાં કરુણાશ્ર આવી ગયાં હતાં. કોંધના જયની અત્ર પરાકાષ્ઠા આવી જાય છે. અશક્ત પ્રાણી ગમે તેવાં ખુલાં ખમે, પણ ચક્રવતી'થી વધારે બળવાળાના આવા પ્રકારનો કોંધનો જય ખરેખર અનકરણ કરવા જેવા છે.

દશ પ્રકારના યતિધર્મમાં મુખ્ય પદે પ્રથમ ક્ષમા એટલે કોધનો જય આવે છે. ક્રોધના આવેશમાં કર્ત વ્ય-વિચારથી શૂન્ય થઇ જાય છે અને તદ્દન બેભાન અવસ્થામાં આવી જઈ ગમે તેવા હુકમા કે અનર્થો કરી નાખે છે. ક્રોધ પસ્તાવાનું કારણ છે અને તેના જય કરવા એટલે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે શાંતિ રાખવી એ જ ખરું કર્તવ્ય છે. શાંતિ રાખવી એ મુશ્કેલ છે, પણ અશકથ નથી. ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્દ યશાવિજયજી મહારાજ કહે છે કે ''ઉપશમ સાર છે પ્રવચને, સુજસ વચન એ પ્રમાણા રે." આવી રીતે શાંતિ રાખવી એ જૈન સિદ્ધાંતના સાર છે અને એ વચન ટ'કશાળી છે.

ઉમાસ્વાતિ વાચક મહારાજ પ્રશામરતિ પ્રકરણમાં લખે છે કે क्रोधात्प्रीतिविनाद्यम् -ક્રોધથી સ્નેહના નાશ થાય છે. આ હડીકતનું યથાસ્થિતપણું ખરાખર અનુભવવામાં આવે છે. વળી. તે જ વિદ્વહર્ય લખે છે કે:—

क्रोधः परितापकरः, सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः । वैरानुषङ्गजनकः क्रोधः, क्रोधः सुगतिहन्ता ॥

''ક્રોધ પરિતાપ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે મનને બાળ્યા કરે છે અને ક્રોધ સર્વ માણુસોને ઉદ્દેગ કરે છે. (જ્યારે ક્રોધ કરવામાં આવે છે ત્યારે વાતાવરણ આપું ઉદ્દેગ કરનારું થઇ જાય છે એ મનાવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના સાંપ્રત સ્થાપિત નિયમ છે.) વળી, ક્રોધ વૈરસંબ'ધ કરે છે અને આ સર્વના પરિણામે ક્રોધ સુગતિના નાશ કરે છે."

આવી રીતે ક્રોધ અનેક રીતે નુકસાન કરે છે અને પ્રાણીના અધઃપાત કરે છે, માટે તેના જય કરવા ઉદ્યત થવું, એ કર્ત અ છે. શાસ્ત્રકારે ક્રોધને અગ્નિ સાથે સરખાવ્યા છે તે યાગ્ય જ છે. વિદ્વાન કવિ ગાઈ ગયા છે કેઃ—

> ત્રણ કહન કહ'તો, વસ્તુ જયું સર્વ બાલે, ગુણ કરણ ભરી ત્યું, કાંધ કાયા પ્રજાલે. પ્રથમ જલદધારા, વિદ્ધ તે કોંધ વારા, તપ જપ વ્રત સેવા, પ્રીતિવલ્લી વધારા. ધરણી પરશુરામે, કાંધે નક્ષત્રી કીધી, ધરણી સુભુમરાયે, કોંધે નિબ્રહ્મી સાધી. નરક ગતિ સહાઈ, ક્રાંધ એ દુ:ખદાઈ, વરજ વરજ ભાઈ, પ્રીતિ જે દે વધાઈ.

આટલા કારણથી ક્રોધ ન કરવા તે ઇષ્ટ છે, સુગતિ અને સુખપર પરાનું કારણ છે. *(૧;૭૧)

^{*} ક્રીધ ન કરવા એ લગભગ ક્ષમા રાખવા જેવું છે. ક્રીધના ત્યાગને મળતા સદ્દગુણ ક્ષમા છે. ક્ષમા કરતી વખતે બહુ આનંદ થાય છે, માટે ક્ષમા કરવી. ક્રીધ કરતી વખતે માનસિક શક્તિ (mental energy)ના બહુ નાશ થાય છે, તેથી શરીર પર પણ બહુ અસર થાય છે અને કેટલીક વખતે આત્મધાત જેવું સ્થયં કર પાપ પણ તેનાથી થાય છે. ક્રીધના ત્યાગ અને ક્ષમાનું આચરણ એ ખાસ કર્ત વ્ય છે. 'ક્ષમા' ના મથાળાથી 'શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ " માં બહુ વિસ્તારથી એક ઉલ્લેખ કર્યો છે. બુએ પુ. ૨૪મું, અંક બીએ અને ત્યાર પછીના અંકે.

માન-અહંકારત્યાગ

पराभिभूतौ यदि मानम्रक्तिस्ततस्तपोऽखण्डमतः शिवं वा * । मानादृतिर्दुर्वचनादिभिश्चेत्तपःक्षयात्तन्नरकादिदुःखम्× ॥२॥

वैरादि चात्रेति विचार्य लाभालाभौ कृतिन्नाभवसम्भविन्याम् । तपोऽथवा ⁺मानमवाभिभृताविहास्ति नृनं हि गतिर्द्विधैव ॥ ३॥ ^(उपजाति)

"બીજા તરફથી પરાભવ થાય ત્યારે જો માનના ત્યાગ થાય તો તેથી અખંડ તપ થાય છે અને તેથી માલ થાય છે. બીજા તરફથી દુવ ચન સાંભળતાં જો માનના આદર થાય તો તપના ક્ષય થાય છે અને નરક વગેરેનાં દુ:ખા થાય છે. આ ભવમાં પણ માનથી વૈર-વિરાધ થાય છે; તેટલા માટે હે પંડિત! લાભ અને નુકસાનના વિચાર કરીને આ સ'સારમાં જ્યારે જ્યારે તારા પરાભવ થાય ત્યારે ત્યારે તપ અથવા માન (બેમાંથી એક)નું રક્ષણ કર. આ સ'સારમાં આ બે જ રસ્તા છે. (માન કરલું અથવા તપ કરલું)" (ર-૩)

વિવેશન—અહારના માણુસથી જ્યારે પરાભવ થયાે છે ત્યારે પ્રાણીને ઉછાળા આવી જ્યા છે. હવે આ ઉછાળા દખાવી પરાભવ ખમી શકાય તાે ઇચ્છિત લાભ થાય છે; નહિ તાે સંસારવૃદ્ધિ થાય છે. આ બે શ્લોકમાં કહે છે કે સંસારી જીવાને માનના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં બે રસ્તા છે: કાં તાે માન કરી સંસારમાં ડૂબવું, અથવા માનને દાબી દઇ પરભવે ઉચ્ચ ગતિ પ્રાપ્ત કરવી.

આ શ્લોકના છેવટના ભાગમાં માન અને તપના સંબંધ અતાવ્યા છે, એમાં બહુ ખૂબી છે. પરથી પરાભવ થાય ત્યારે સામાન્ય વ્યક્તિ મન પરના અંકુશ ખાઇ દે છે અને તેથી કરીને બાજી બગાડી મૂંકે છે. અહંકાર કે ક્રોધ કરવાથી અલ્યંતર તપના નાશ થાય છે, વિનય, વૈયાવચ્ચ કે સદ્ધ્યાન રહેતાં નથી, આવતાં નથી, નાશ પામે છે અને તેથી કર્મની નિર્જરા થતી નથી; માક્ષ તાે દ્વર જ જાય છે. આવી સ્થિતિ છે; માટે હે વિદ્રાન્! તું લાભ-નુકસાનના વિચાર કરી અહંકાર ન કરજે, સંસારના દરેક કાર્યમાં વિચાર કરવાની જરૂર છે. અને ગ્રંથકર્તા તે બાબત વારંવાર ભાર મૂકીને જણાવે છે કે તારે જે કરવું હોય તે કરજે, પણ તું પ્રથમ વિચાર કરજે. ગમે તેવા પવનના સપાટાથી ગમે તે દિશામાં તારું આત્મ-વહાણ ચાલ્યું જાય તાે તે ધારેલા બંદરે પહોંચાડશે નહિ માટે વહાણના સુકાની થા. (૨–૩; ૭૨–૭૩)

^{*} च इति वा पाठः। × दुर्वचनादिभिश्च इति वा पाठः। + मानमथाभिभूताविति वा पाठः।

ક્રોધ ત્યાગ કરનાર યાેગીને માેક્ષપ્રાપ્તિ

श्रुत्वाकोशान् यो मुद्रा प्रितः स्यात्, लोष्टाधैर्यश्राहतो «रोमहर्षी । यः प्राणान्तेऽप्यन्यदापं न पश्यत्येष श्रेयो द्राग् लभेतैव योगी ॥ ४॥ (शालिनी)×

"જે આકાશ (પરાભવવચન, ઝાટકણી) સાંભળી ઊલટા આનંદથી ઊભરાઈ જાય છે, જેને પથ્થર વગેરે વડે માર્ચો હાેય તાેપણ જેના રાેમરાય ઊલટા વિકસ્વર થાય છે, જે પ્રાણાન્તે પણ પારકા અવગુણને દેખતાે જ નથી, તે ચાેગી છે અને તે તુરત જ માક્ષ મેળવે છે." (૪)

વિવેચન—વ્યવહારમાં બીજા માણસાે તારા ઉપર કારણે-અકારણે ક્રોધ અનેક વાર કરશે, પણ તે વખત તારે મનની સ્થિરતા જાળવી રાખવી એમાં ખુબી છે. મન પર અંકુશ રાખનાર યાગી તે વખતુ સ'સારસ્વરૂપના વિચાર કરીને ગુસ્સે ન થતાં આનંદ પામે છે અને ક્ષમા રાખે છે. પથ્થર વગેરેથી માર મારવામાં આવે તાપણ તેનું મન ઊચું થતું નથી, પરંતુ રામરાય વિકસ્વર થાય છે—જેમ ૨ક ધક મુનિમહારાજના સંબંધમાં બન્યું હતું. તેના અને ત્રીએ ચામડી ઉતારી લેવા માણસા માકલ્યા ત્યારે અતિ આનંદ પામી વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ માણુસા બધુ કરતાં પણ અતિ ઉપકારી છે, કારણ, ઘણા કાળે છૂટી શકે એવું કર્મઋણ આ લોકો તુરત જ મુકાવી દેશે. ગજસુક્રમાળને તેના સસરા ઉપર જરા પણ ગુસ્સા થયા નહાતા. અને મેતાય મુનિના મનમાં સાનીએ પ્રાણાંત કષ્ટ કર્યા છતાં પણ હર્ષ થયા હતા. તેમ જ દમદંત્રમુનિને કૌરવાએ પથ્થરના ઘા માર્યા પણ તેઓનું મન ચલિત થયું નહિ અને પાંડવાએ વિનય કર્યો તે માટે હર્ષ થયા નહિ. માનું કારણ શાં? તેઓને ખરી વિચારશક્તિ હતી, સંસારસ્વરૂપનું યથાસ્થિત જ્ઞાન થયું હતું તેમ જ આત્મા અને પુદ્દગળના લેઠ ખરાખર સમજતા હતા અને તદતુસાર વર્તાન કરવાની ઇચ્છા હતી. તે ઇચ્છા આવા વખતમાં ફળીભૂત થઈ જાય છે એમ નોઇ-નાહી તેઓ હર્ષ પામ્યા છે. કોધ પર જય અને માનત્યાગનાં ઉપર જે જે દેષ્ટાંતા આપ્યાં છે તે ખાસ વિચાર કરવા યેાગ્ય છે. એ સંબંધમાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે તેઓ અશક્તિમાન ક્ષમા રાખતા હતા હતા એમ નહોતું. કાઇ પ્રાણી શરીરે નખળા હોય, વૃદ્ધ હાય, બ્યાધિત્રસ્ત હેત્ય કે આયલા જેવા હાય, તે ગમે તેવી વર્તપાક પાતાની અશક્તિને અંગે ખમી જાય, ગમે તેવું અપમાન સહન કરી જાય, કડવું લાગે તાપે શું કરે ? શ' કરી શકે ? પણ આ મહાતમાં ઓના સંખ'ધમાં તેમ હોલું, તેએ! ખહાદુર હતા, અસાધારણ ક્ષાત્રબળ વીર્યવાળા હતા. સંગ્રામમાં અનેકને લારે પડે તેવા હત

मात्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकै: म, त, ग, ग,

(४-७).

^{*} स्रोभ इति वा पाट:।

[×] શાલિનીમાં ૧૧ અક્ષર હેાય છે.

જ આત્મબળથી તેઓ ક્ષમા રાખતા, માનના ત્યાગ કરતા અને મનાવિકાર પર સખ્ત અંકુશ રાખતા અને તેથી જ એવા મહાત્માઓને યાેગી કહેવા, એમાં જરા પણ અતિશયાેક્તિ જેવું નથી.

વળી, આવાં પ્રાણીઓ કાઇનો દાેષ દેખતાં જ નથી; તેઓ પાતાનાં કર્મના જ દાેષ સમજે છે. જેમ ચાલતાં ચાલતાં ભી'ત સાથે અથડાવાથી ભી'ત વાગે અને ભી'ત પર પ્રહાર કરવા અગર દેષ આણ્વા, એમાં મૂર્ખતા છે, તેમ જ બીજાના આકારા તાડનથી તેના પર શુસ્સે થવું એમાં મૂર્ખતા છે. અત્ર વર્ણવેલ ક્ષમા ગુણવાળાં પ્રાણીઓ જલ્દી માક્ષપ્રાપ્તિ કરે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. (૪; ૮૪)

કેષાયનિગ્રહ

को गुणस्तव कदा च कपायैर्निर्ममे भजिस नित्यमिमान् यत् । किं न पश्यिस दोषममीषां, तापमत्र नरकं च परत्र ॥ ५॥ (स्वागताबृत्त)

"તને કષાયાએ કચા ગુણ કચોં ? તે ગુણ કચારે કચોં ? કે તું તેઓને હંમેશાં સેવે છે? આ ભવમાં સંતાપ અને પરભવમાં નરક આપવારૂપ તેઓના દોષો છે તે શું તું દેખતા નથી ?" (પ)

વિવેચન—કષાયથી ગુલ્યુ તો દેખાતા નથી, કાઇ પ્રાલ્યીને કાઇ વખતે કાઇપલુ પ્રકારના ગુલ્યુ થયા હોય એવું સાંભળ્યું પલ્યુ નથી. દરેક કષાયથી તેના વિષયમાં કેવી કેવી પીડા થાય છે તે દર્શત આપીને ખતાવી આપ્યું છે. કોંધથી તાત્કાલિક મગજના ઉકળાટ, અહંકારથી માનભંગ વખતે મગજની બદલાતી સ્થિતિ, માયાથી દરરાજ ખાટા દેખાવ કરવાની પીડા અને લાભથી આખી જિન્દગી સુધીની વેઠ, આવા આ ભવના સંતાપ અને પરભવમાં તેના પરિલ્યુ મે થતી દુઃખસંતતિ પર વિચાર કરી કષાય ન કરવા; તેમ ન ખને તા છેવટે એછા કરવા, તેવા પ્રસંગ જ ન આવવા દેવા, આવતા હોય તા અટકાવવા અને સંસારને ચાટતા ન જવું, પહ્યુ જરા ઊંચા આવવાના વિચાર કરવા એ સુત્રનું કર્ત વ્ય છે. (પ્રાલ્પ)

કષાયસેવન-અસેવનના ફળ પર વિચારણા

यत्कषायजनितं तव सौरूयं, यत्कषायपरिहानिभवं च । तद्विशेषमथवैतदुदर्कं, संविभान्य भज धीर विशिष्टम् ॥ ६॥ (स्वागतावृत्त)

"કષાયસેવનથી તને જે સુખ થાય અને કષાયના ક્ષયથી તને જે સુખ થાય, તેમાં વધારે સુખ કર્યું છે અથવા તો કષાયનું ને તેના ત્યાગનું પરિણામ કેવું આવે છે તેના વિચાર કરીને, તે બેમાંથી સારું હોય તે હે પંડિત! આદરી લે." (૬)

વિવેચન— સર્વ પ્રાણીને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા સદૈવ હોય છે અને તેથી વિચાર-વાળાં પ્રાણીઓ કોઇ પણ કાર્ય કરતાં તેમાં સુખ કેટલું અને હુઃખ કેટલું તેના તાલ કરે છે. હવે આપણે એક પ્રાણી પર ક્રોધ કરીએ કે કપટ કરીએ અથવા મગરૂરી કરીએ, તેમાં સુખ શું? જ્યારે એકમાં મગજના ઉકાળા થાય છે, ત્યારે બીજામાં હુદયના ઉદ્દેગ થાય છે; ખહું ખહું તો તાતકાલિક મનાવિકારાને જરા પુષ્ટિ મળે છે, પણુ ક્રોધ-કપટ કર્યા પછી બે-ચાર કલાકે શાંતિના સમય આવે ત્યારે શી સ્થિતિ થાય? પસ્તાવા એટલે તેના પરિ- થામે ભવિષ્યમાં થવાના પરાભવના વિચારથી અત્યાંત હુ: ખ. અથવા ક્રોધ-માનનું પરિણામ શું આવે? એમ કહેવાય છે કે જો તમે ક્રોધ કરશા તા સામા તરફથી ખદલામાં તે જ મળશે, એટલે પરિણામે ખરાબી. હવે બીજી તરફ કાઈ પણુ કવાય ન કરનારની સ્થિતિ એઇએ તા તેને નથી મગજના ઉકળાટ કે નથી હૃદયની ગ્લાનિ. તે ઉપરાંત જાણે પાતે એક મહાન કાર્ય કર્યું છે, એક ફરજ બજાવી છે, એ વિચારથી તેના મનને બહુ જ આનંદ રહે છે. ક્રોધ કે લાલના પ્રસંગ આવતાં તે ન કરવાથી મનને કેટલા આનંદ થાય છે અને સામા માણસ કેવી કફાડી સ્થિતિમાં મુકાઇ ઊલટા માફી માગે છે, એ સવેં એ અનુભવ કરવા જેવી વાત છે. આ ઉપરાંત પરભવમાં તા કથાય ન કરવાથી ઘણા લાભ મળે છે.

આવી રીતે કષાયત્યાગથી સર્વ ને સર્વ કાળે આનંદ થાય છે, અને કષાયથી ઉદ્વેગ થાય છે. આ સ્થિતિ પર વિચાર કરીને બેમાંથી એક તને ચાેગ્ય લાગે તે કર. (૬; ७६)

માનનિત્રહ-બાહુબલિ

सुखेन साध्या तपसां प्रवृत्तिर्थथा तथा नैव तु मानप्रक्तिः । आद्या न दत्तेऽपि शिवं परा तु, निदर्शनाद्वाहुबलेः प्रदत्ते ॥७॥ (उपजाति)

"જેવી રીતે તપસ્મામાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે સુખે થઇ શકે તેમ છે, તેવી રીતે માનના ત્યાગ કરવા તે સુખે થઇ શકે તેમ નથી જ. કેવળ તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ માક્ષને આપી શકતી નથી. પણ માનના ત્યાગ તાે, ભાહુબલિના હ્યાંતની જેમ, માક્ષ જરૂર આપે છે." (૭)

વિવેચન—દુનિયાનું અવલાકન કરનારને જણાશે કે તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ મુશ્કેલ તોં છે, પણ તેમાં એક વખત પ્રવૃત્તિ થયા પછી બહુ મુશ્કેલી રહેતી નથી; પણ તેના અથવા બીજી કાઈ પણ છતી વસ્તુ, ગુણ કે ધનના અહંકાર ન કરવા એ બહુ જ મુશ્કેલ છે; એટલું બધું મુશ્કેલ છે કે મનુષ્ય અજાણતાં પણ માન-મગરૂબી કરી નાખે છે; જ્યારે પાતાની નમ્રતા ખાસ બતાવવા જાય છે ત્યારે પણ તે દ્વારા શ્લાધ્યતા પ્રાપ્ત કરવાની અંત-વૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ હાય છે. આવી રીતે માનમુક્તિ બહુ મુશ્કેલ છે. મનાવિકાર એવી અજબ રીતે કામ કરે છે કે આ પ્રાણી માહમાં મૂંઝાઈ વસ્તુસ્વરૂપ સમજી શકતા નથી, અધ અને છે, ધનમાં પહે છે, અનેક અકાર્યો કરે છે, પણ તેના હેતુ-ફળ કાંઈ સમજતા નથી. કેવળ તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ જ્યારે એકાંત માલ આપી શકતી નથી, ત્યારે માનમુક્તિ તુરત જ માલ આપે છે. (માનમુક્તિના સમય નવમા ગુણસ્થાનમાં બહુ ઉચ્ચ સ્થિતિ પર ગયા પછી પ્રાપ્ત થાય છે.)

મારાથી નાનાભાઈ એાને વંદન કેમ કરું ?-એવા અહંકારથી આહળલિએ એક વરસ સુધી તપ કર્યું અને તે દરમ્યાન વિચાર કર્યો કે તપથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ભાઇએ! પાસે જ ઉ' તો વ'દન કરવું પડે નહિ. પણ સખત તપસ્યા છતાં સાથે માન હોવાથી ઇષ્ટ કળની પ્રાપ્તિ થઇ નહિ. તેમની ઈચ્છા હોત તો દેવ વૈભવ મળત. પણ તે તો જોઈતા નહોતા. "વીરા મારા ગજથકી ઊતરા, ગજ ચઢચા કેવળ ન હોવે રે" એવા પ્રતિખાધના અવસર થયેલા જાણીને માકલેલી ખહેનાના મધુર રવ સાંભળી સુરૂ વીર ચેત્યા, અમકચા અને ગજને એાળખી ગયા. તે ગજને તજ્યા કે તે જ ક્ષણે ઇષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત થયું, જ્યારે એક વરસ પર્યન્ત તે ફળ પ્રાપ્ત થયું નહિ. આ વૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની અહ જરૂર છે. ગજ પર ચઢવાની વૃત્તિ અહુધા દેખાય છે. જમાનાની પ્રવૃત્તિ માનને અનુકૂળ છે અને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનારા આ મહાન દુર્ગું ભૂને self-respect, individuality? વગેરે ઉપનામા આપી સદ્દગુણમાં બદલાવી નાખ્યા છે. વિવેકવાન પ્રાણીએ આનાથી ચેતવાની જરૂર છે. માનથી પારકા મહાન ગુણા પારખી શકાતા નથી, કદાચ દષ્ટિ તળે આવે છે તાપણ તેની હાય તે કરતાં ઘણી એાછી કિંમત અંકાય છે, કેટલીક વાર બિલકુલ અંકાતી પણ નથી, अने वितयधर्भ हे कोने पूर्वधरे। विषक्षो धन्मस्त मूलं कैनधर्मतुं भूण वितय छे, अभ કહી ગયા છે તે પર પાણી કરી વળે છે; પાતાપણ સ્થાપવાની, ન હાય તેવા સદ્યાણો ધરાવવાના દેખાવ કરવાની અને વિવેક-વિચાર-કર્તા વ્યશ્નન્ય શઈ જવાની ટેવ પડી જાય છે અને તેથી પરિણામે શન્ય આવે છે.

આ શ્લોકમાં કેટલીક હકીકત ખાસ વિચારવા જેવી છે. પ્રથમ, તપપ્રવૃત્તિની સરળતા અને માનમુકિતની વિષમતા બતાવી છે તે જનસ્વભાવને લઈને છે. મીઠા દુર્યું હો હમેશાં તજવા વધારે મુશ્કેલ પહે છે, કારણ કે તે સેવતી વખતે એક પ્રકારની પૌદ્દગલિક લહેજત આવે છે. બાકી, વસ્તુતઃ જોઇએ તો, માનમુક્તિ એ ખાસ વિષમ માર્ગ નથી, જીવનની અસ્થિરતા, માન આપનાર-લેનારની સ્થિતિ, પૌદ્દગલિક આત્મિક વસ્તુઓના સંખંધ અને તે ટકી રહેવાના કાળ-એ બાબતના વિચાર કરવામાં આવે તા માન તુરત ખસી જય તેમ છે. માત્ર વાત એટલી જ છે કે આ જીવ કદી પણ વિચાર કરતા નથી. બીજું, આ જમાનામાં સ્વમાન વગેરેને નામ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, કેટલાક દુર્યું શા ધૂસી ગયા છે એ પણ વિચારવા લાયક હકીકત છે. અમુક હકીકતને તેના બધાયેલા સ્વરૂપમાં લઇને વિચારવામાં આવે તો કેટલીક વાર બૂલભરેલાં પરિણામા તરફ ઘસડાઈ જવાય છે; પણ જે પૃથક્કરણ કરીને તેના અવયવા તપાસવામાં આવે તો ગુણદોષપરીક્ષા થાય છે. તેવી જ રીતે સ્વમાન, વ્યક્તિસ્ત્રાતંત્ર્ય એ સર્વને વિચારવાં, તેમાં આંતર પ્રવાહ શું છે તે તાસ્વી કાઢવા, તેને અને આત્મિક દશાને શા સંખંધ છે એ વિચારવું અને પછી તેમાં જે ક્રાય જેવું પૌદ્દગલિક કાંઈ પણ ન લાગે તો પછી છેશક તેને આદરવા અને જે તેમાં ક્યાયતાં

૧. સ્વમાન–સ્વત્વ. ૨. સ્વવ્યક્તિત્વસ્થાપન

સ્વરૂપ-અ'શ જણાય તા પછી તેને માટે વિચાર કરવા. આ દૃષ્ટિથી બરાબર તત્ત્વગવેષણા કરી, સ્વમાન, વ્યક્તિ-સ્વાત'ત્ર્ય વગેરે આ કાળના મનાતા સદ્દગુણાને વિચારવામાં આવશે ત્યારે તેના સ'બ'ધમાં બેમાંથી એક નિર્ણય આવશે એ શ'કા વગરની વાત લાગે છે. (૭,૭૭)

માનત્યાગ-અપમાનસહન

सम्यग्विचार्येति विहाय मानं, रक्षन् दुरापाणि तपांसि यत्नात् । मुदा मनीषी सहतेऽभिभृतीः, शूरः क्षमायामपि नीचजाताः ॥८॥ (उपजाति)

"આ પ્રમાણે સારી રીતે વિચાર કરી માનના ત્યાગ કરીને અને દુઃખે મળી શકે તેવાં તપાનું યત્નથી રક્ષણ કરીને ક્ષમા કરવામાં શૂરવીર એવા વિચારયાન પુરુષ, નીચ પુરુષોએ કરેલાં અપમાના પણ, ખુશીથી સહન કરે છે." (૮)

વિવેચન--અત્ર કષાયત્યાગની પરાકાષ્ટ્રા અતાવી. તપસ્યા કરવી અને સાથે માનત્યાગ કરવાે એ અગાઉ ખતાવ્યું છે. અત્રે કહે છે કે નીચ પુરુષા તરફઘી **અપમાન** થાય તે **પણ** ક્ષમા ધારણ કરનારા શુરવીર પ્રાણી સહન કરે છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. તારા કાઇ દ્રશ્મન નથી, કરેલાં કર્મ પર વિચાર કરી જ્યારે જીવ પાતાના આત્માના **ઢાષ એ**તાં શીખે, અને તેમ કરીને ક્ષમા રાખે, ત્યારે તેની ઉચ્ચ વૃત્તિ થઈ એમ સમજવું. માનત્યાગ, ક્ષમાધારણ અને અપમાનસહન એ ત્રણ બાબત પર અત્ર ઉપદેશ આપ્યા છે. માનના ત્યાગ કરવા ઉપરાંત અપમાન સહન કરવાના અત્ર ઉપદેશ કર્યો તે અહ ધ્યાનમાં <mark>લેવા યાેગ્ય છે. અપમાન એ શા વસ્તુ છે અને અપમાન કરનાર ક</mark>ાેણુ છે અને શા માટે કરે છે એ પ્રથમ વિચારવું. પ્રથમ તો એમ ચાહકસ લાગશે કે ખાનદાની વગરના, અધમ કુળમાં અવતરેલા અથવા સ'યાગાને લીધે અધમ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યા જ અપમાન કરવા **લલચાશે. સુરૂ, ખાનદાન, ડાહ્યો માણસ કદી તેમ કરવાના સ**'કલ્પ પણ નહિં કરે. તેથી પ્રથમ તા અપમાન કરનારની નીચતા ઉપર વિચાર કરવા. અને બીજું, એવા પ્રસંગા પર મનની સ્થિરતા રાખવી અતિ મુશ્કેલ છે: સંસારમાં રસિયા જીવાના માન-અપમાનના ખ્યાલ ચિત્ર-વિચિત્ર હોવાને લીધે તે જાળવી રાખવી લગભગ અશક્ય જેવી છે એમ કહીએ તા ચાલે ત્યારે તેવા વખતમાં –તેવા સંયોગમાં –મન પર કાબૂરાખી અપમાન ગળી જવું તે બહાદુરી છે, મન પરના અસાધારણ કાળ છે અને શરવીરપણ છે; અને તેટલા જ માટે ગ્રંથમાં શૂરવીર શખ્દ મૂકથો છે. અપમાન સહન કરી જનાર નબળા-નરમ-બાયલા હા**ેય છે એમ** સમજવું ભૂલભરેલું છે; તે અહાદુરનું કામ છે. પ્રાજ્ઞનું કામ છે. આવી આ**ગતમાં ચાલુ પ્રવાહના વિચારાને આધીન થઈ** ન જતાં દરેક વાતનું પૃથક્કરણ કરતાં શીખવું એ ખાસ લાભ કરનાર નીવડશે. અહિંસા પણ બહાદુર ચીજ છે. (૮; ૭૮)

સં'ક્ષેપથી-ક્રોધનિગ્રહ

पराभिभूत्याऽल्पिकयाऽपि कुप्यस्यधैरपीमां प्रतिकर्तुमिन्छन् । न वेत्सि तिर्यङ्नरकादिकेषु, तास्तैरनन्तास्त्वतुला भवित्रीः ॥९॥ ^{(उपजाति})

"સહજ પરાભવથી પણ તું કાેપ કરે છે અને ગમે તેવાં યાપકમાંથી તેનું વૈર વાળવાને ઇચ્છે છે, પણ નારકી, તિયું ચ વગેરે ગતિએામાં પાર વગરની અતુલ પ**ર**કૃત પીડાઓ થવાની છે, તેને તેા તું જાણતાે કે વિચારતાે પણ નથી." (૯)

વિવેશન—આ જીવ જરામાત્ર પરાભવથી ગુસ્સે થઇ જાય છે અને સામાને શબ્દથી, હસ્તથી કે હથિયારથી મારવા ઊભા થઈ જાય છે અથવા મનમાં દ્રેષ રાખી વૈર શાધ્યા કરે છે, લાગ શાધ્યા કરે છે અને આખા વખત ધમધમાટમાં રહે છે. આ મનાવિકારની અસર તળે આવેલા પ્રાણીને કૃત્યાકૃત્યના વિવેક રહેતા નથી અને ભવિષ્યના વિચાર પણ રહેતા નથી. એ તો પાતાના મસ્ત મગજમાં મગ્ન અની નિર'કૃશ વૃત્તિએ વર્ત છે, પણ બિચારા જીવને ખબર પડતી નથી કે તેમ કરવાથી, અગાઉ જણાવ્યું તેમ, આ ભવમાં પણ કુ:ખ થાય છે અને તે ઉપરાંત પરભવમાં પણ બહુ દુ:ખ ખમવું પડે છે. માનસિક વિકારા જેવા કે કોધ, માન, માયા, લાભ વગેરેના પરિણામમાં બહુ સખત દુ:ખ અમવું પડે છે. જ્યારે જૂજ વખત કરેલા ભાજનના અંતરાય જેવા સ્થળ પાપનું પરિણામ શ્રી મદયભદેવ પ્રભુને વરસ સુધી ભાજન મળવામાં આવ્યું, તા ચિત્તવૃત્તિને તાડી—અસ્તવ્યસ્ત કરી—નાખનાર કથાયા તો કેવું પરિણામ લાવે તે વિચારવા જેવું છે. (૯; ૭૯)

ષડરિયુ પર ક્રોધ; ઉપસર્ગ કરનાર સાથે મૈત્રી

धत्से कृतिन् ! यद्यपकारकेषु, क्रोधं * ततो धेद्यरिषट्क एव । अथोपकारिष्वपि तद्भवार्त्तिकृत्कर्महन्मित्र बहिर्द्धिषत्सु ॥ १०॥ (उपनाति)

" હે પંડિત! જો તારું અહિત કરનાર ઉપર તું કોધ કરતો હો તો ઘડુ રિયુ (છ શાવુ: ૧. કામ, ૨. કોધ, ૩. લાભ, ૪. માન, પ. મદ, અને દ. હર્ષ) ઉપર કોધ કર, અને જો તું તારા હિત કરનારા ઉપર પણ કોધ કરતો હો તો સંસારમાં થતી સર્વ પીડા કરનારાં જે કેમાં છે તેઓને હરી જનાર (ઉપસર્ગો, પરિષહા વગેરે) જે ખરેખરા તારા હિતેચ્છુ છે અને બાહ્ય દિષ્ટિથી જે તારા શાતુ જેવા લાગે છે, તેના ઉપર કોધ કર." (૧૦)

આ શ્લોકના ભાવ સમજવા યત્ન કરવા. શ્લાક ખહુ સારા છે.

વિવેચન—વાસ્તવિક રીતે મનુષ્ય પાતાના ઉપર અપકાર-નુકસાન કરનાર પર ક્રોધ કરે છે. નુકસાન કરનાર શત્રુ કહેવાય છે. તે શત્રુ ડાહ્યા માણસોએ શોધી રાખ્યા છે. તેઓનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે તે ધ્યાનમાં રાખીને વિચારજે :

भ मानिमिति वा पाठान्तरम् ।

- ૧. પારકી અથવા પાતાની સ્ત્રી સાથે અથવા કુ'વારી કે વેશ્યા સાથે વિષયસંખ'ધ કરવા, કરવાની ઇચ્છા રાખવી, અથવા કુચેષ્ટા કરવી તે काम.
- ર. બીજાં પ્રાણીએ પર શી અસર થશે અથવા પાતાને કે પરને કેટલું નુકસાન થશે, તેવા કાઇ પણ પ્રકારના પરિણામના વિચાર કર્યા વગર મનતું અવ્યવસ્થિત-પણે ગુસ્સામાં પ્રવર્તન તે क्રોધ.
- 3. છતી જોગવાઈએ દાન યાેગ્યને દાન ન આપવું, નિષ્કારણુ પારકું ધન લઈ લેવાની ઇશ્રિછા રાખવી, તૃષ્ણા રાખવી અને દ્રવ્ય અથવા કાેઈ પણ પૌદ્દગલિક વસ્તુ માટે એક્વૃત્તિથી ધ્યાન કરવું તે સ્રોમ.
- ४. પાતાનામાં ન હાચ તેવા ગુણા માની લેવા, તેમ જ તે હાવાના દેખાવ કરવા તે मान.
- પ. કુળ, વિદ્યા, ધન વગેરેના અહંકાર કરવા તે मद (Pride).
- વગર લેવેદેવે પારકાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરીને અથવા _ઇત વગેરે વ્યસનોના આશ્રય કરીને મનમાં ખુશી થવું તે हुई.∗

આ છ ખરેખરા દુશ્મન છે, કારણ કે દુઃખ આપે તે દુશ્મન. અને તેથી અનંત લવભ્રમણમાં નરક-નિગાદનાં દુઃખ આપનાર આ દુશ્મના છે. દેખાવમાં સું દર લાગે છે, પણ તેઓ ખરેખરા શત્રુ છે; માટે તેઓ પર ખરેખર ક્રોધ કરવા, એટલે કે ક્રોધ કરી તેઓની દાસ્તી છેડી નાખવી, એ હચિત છે.

વળી, સંસારમાં રખડાવતાર કમોં છે અને તે કમોંના નાશ કરતાર ઉપસર્ગ પરીષહો છે. દુ:ખને એાછા કરાવનાર આ તો તારા વાસ્તવિક મિત્ર થયા. અને તેઓ તેવા છે એમ લાણી જે ઉપકાર કરનારાઓ ઉપર પણ ક્રોધ કરતા હોય તો તેઓના ઉપર પણ કર. કહેવાનું તાત્પર્થ એ છે કે ઉપકાર કરનાર પર કાઇ ને ક્રોધ હાય નહિ અને તેથી તારું કર્તવ્ય એ જ છે કે ઘડુ રિપુને તજવા, અને ઉપસર્ગ, પરીષહ વગેરેને મિત્રખુદિએ ગહણ કરવા; તેઓ સાથે મેત્રી કરવી. ગજસું કુમાળને તેમના સસરા સામિલ પર પ્રેમ આવ્યો હતો. આહા દિષ્ટથી તો તે દુ:ખ આપતો હતો, પણ વાસ્તવિક રીતે તો તે ઉપકારી હતો; એવી જ રીતે અવ'તિસુ કુમાળને પણ શિયાળણી વાસ્તવિક ઉપકાર કરનારી થઇ પડી હતી. ઉપરાંત સ્કંદક, અરિણુક, મેતાર્થ વગેરે મુનિમહારાજાઓનાં દેશંતો પણ વિચારવાં.

આ રીતે દ્વેષના ઘરના ક્રોધ અને માનના સંબંધમાં ઉપદેશ કર્યો. તે સંબંધમાં વિશેષ આ અધિકારના છેવટના ભાગમાં લખ્યું છે. હવે રાગના ઘરના માયા અને લાેભનું વિવરણ કરે છે. (૧૦; ૮૦)

રુ વડુ રિપુ બીજી રીતે પણ ગણાય છે: કામ, ક્રોધ, લોભ, મેહ, મદ, હર્ષ (હર્ષ ને સ્થાને ઇર્વા પણ કવચિત્ લખેલ છે).

માયાનિગ્રહ ઉપદેશ

अधीत्यनुष्टानतपःश्रमाद्यान्, धर्मान् विचित्रान् विद्धत्समायान् । न लप्स्यसे तत्फलपात्मदेह-क्लेशाधिकं तांश्र भवान्तरेषु ॥ ११ ॥ (उपजगित)

" શાસ્ત્રાલ્યાસ, ધર્માનુષ્ઠાન, તપસ્યા, શમ વગેરે વગેરે અનેક ધર્મો અથવા ધર્મકાર્યો માયા સાથે આચરે છે, તેથી તાસ શરીરને ક્લેશ થવા ઉપરાંત ભવાંતરને વિષે બીજું કાંઈ પણ ક્ષળ મેળવવાના નથી અને તે ધર્મા પણ ભવાંતરમાં મળવાના નથી." (૧૧)

विवेशन—शास्त्राक्यास, प्रतिक्रमण्(आवश्यक) वजेरे धार्मिक अनुष्ठान, आह्याक्य'तर ખાર પ્રકારના તપ, ઉપશમ, દમ, યમ, દાન વગેરે વગેરે અનેક ધમેકાર્યો કરતાં છતાં પણ સાથે માચા હાય તા વેઠ થાય છે, લાભ થતા નથી. માયા-કપટ-લુ-ચાઈ-ખગવૃત્તિ એના ત્યાગ કરવા બહુ મુશ્કેલ છે. વળી, ક્રોધ તથા માન બહુધા જણાઈ આવે છે; માયા ગુપ્ત રહીને કામ કરે છે, તેથી સામા માણુસને તેની ખબર પડતી નથી અને કેટલીક વાર માચા કરનારને પણ ખબર પડતી નથી. જેને લોકા 'ભદ્રિક ' છવા કહે છે તેવા થવાની ખહું જરૂર છે. એટલું તા સત્ય છે કે આવા ભદ્રિક પ્રાણીઓને કર્મ બ'ધ ખહુ ઓછા થાય છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહી ગયા છે કે " કેશના લાચ કરાવવા, શરીર પરથી મેલના ત્યાગ ન કરવા, ભૂમિ પર શયન કરવું, તપસ્યા કરવી, વ્રતા ધારણ કરવાં વગેરે આચરશા આચરવાં તે સાધુને સહેલ છે, પણ માયાના ત્યાગ મહામુશ્કેલ છે." * આવા વિદ્રાન અવલાકતકારનાં વચના પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. માયા બહુ ઊંડાણમાં થાય છે તેથી બહુધા તે જાણી શકાવી નથી. સિક્લ, એટીકેટ (ગૃહસ્થાઈના નિયમા), બિન-જરૂરિયાતી વિવેક અથવા formality વગેરે માયાના અનેક લેદો છે. આ જમાનાના જીવનમાં માયાના પ્રસંગા વધતા જાય છે. રાજ્યનું અંગ ખહુધા ક્રોધ ને માન હોય છે, તેને બદલે હવે માયા ને લાેભ થતાં જાય છે. આ જમાનામાં ઉપર ઉપરની ટાપટીપ વધતી જાય છે અને વધશે એમ લાગે છે. વળી, વાણિયાપણું એ માયાના પર્યાય તરીકે વપરાય છે. અથી જૈનધમ'ને અનુસરનારાએાએ માેટા ભાગે આ પાપથી વધારે ડસ્વાની જરૂર છે. શ્રી ઉદયરત્નજી કહે છે કે—

મુખ મીઠા જીઠા મનેજી, કુંદ કપટના રે કાેટ;

જીલે તેા જીજી કરે જી, ચિત્તમાં તાકે ચાેડ રે, પ્રાણી! મ કરીશ માયા લગાર.

આવી રીતે માયાને ઓળખી, તેના ત્યાગ કરવાની મુશ્કેલી સ'બ'ધી વિચાર કરી. તે પર ચિત્ત લગાડી માયાના ત્યાગ કરવા જોઈ એ.

હવે શાસ્ત્રકાર કહે છે, તમે ગમે તેવું ધર્મકાર્ય કરાે, પણ તમારા અ'તરમાં જે માયા-કપટ હશે, તાે તમને ફાેકટની મહેનત જ થશે. ઉપાધ્યાયછ મહારાજ કહે છે કે કુસુમપુર

^{*} मायानी सक्जाय. (अक्षर पापस्थानक्रनी सक्जाय पैशी).

www.jainelibrary.org

નામના નગરમાં એક શેઠને ઘેર છે સાધુ ઉતર્યા હતા. એક મુનિ લોળા સાધારણ ખુદ્ધિના, સરળ, ગુણુગાહી અને, ટ્રે કામાં કહીએ તો, 'ભદ્રિક ' હતા; જ્યારે બીજા બહુ વિદ્વાન હતા, પણ કપટી અને નિંદા કરનાર હતા. ગ્રાની મહારાજ કહે છે કે લેકિ જોકે બીજા સાધુની વાહવાહ છાલતા હતા, પણ પહેલા સાધુ થાડા કાળમાં માણે જશે, જ્યારે બીજો ઘણા સંસાર પરિભ્રમણ કરશે. માયાયુકત જ્ઞાન પણ નકામું છે, અલ્કે વધારે નુકસાન કરનારું છે. ''શાસ્ત્રમાં બીજી બધી બાબતમાં સ્યાદાદ છે, પરંતુ માયા કરવાના પ્રસંગા (ધર્મી-પદેશાદિ) આવે તે વખતે નિષ્કપટી રહેવું એ આજ્ઞા તો જૈન શાસ્ત્રમાં એકાંત છે.'' * આ ટ'કશાળી વચનો ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં છે. જેમ માયાથી આ ભવમાં લાભ થતા નથી, તેમ પરભવમાં પણ લાભ થતા નથી. શ્રી સિંદ્દરપ્રકરમાં કહ્યું છે કે—

विधाय मायां विविधैरुपायैः, परस्य ये वश्चनमाचरन्ति । ते वश्चयन्ति त्रिदिवापवर्ग-सुखान्महामोहसखाः स्वमेव ॥

" જે પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારના ઉપાયા વહે માથા કરીને બીજાઓને છેતરે છે, તેઓ મહામાહના મિત્ર હાેઇને પાતાના આત્માને જ દેવલાક અને માક્ષના સુખથી છેતરે છે."

આવાં આવાં અનેક કારણાથી માચાના ત્યાગ કરવા એ ઉચિત છે. માચા અંતરના વિકાર છે અને તેથી બીજા માણસા તેને જોઇને તે સંબંધી ઉપદેશ કે શિક્ષા આપે એ પણ ઘણું ખરું બનતું નથી. (૧૧; ૮૧)

લાભિનિગ્રહ

सुखाय घत्से यदि लोभमात्मनो, ज्ञानादिरत्नत्रितये विधेहि तत् । दुःखाय चेदत्र परत्र वा कृतिन् ! परिग्रहे तद् बहिरान्तरेऽपि च ॥१२॥ (उपजाति)

" હે પંડિત ! જે તું તારા પાતાના સુખ માટે લાેભ રાખતાે હાે તાે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ત્રણ રત્નાે મેળવવા માટે લાેભ રાખ, અને જો આ ભવ અને પરભવમાં દુઃખ મેળવવા માટે લાેભ રાખતાે હાે તાે આંતર અને બાહ્ય પરિગ્રહ માટે લાેભ રાખ." (૧૨)

વિવેચન—આત્માના સુખ માટે જો લોભ રાખતા હો તો આત્માના મૂળ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા લાભ રાખ. જો બાહ્ય વસ્તુ માટે (સ્થળ) લાભ રાખીશ તો તેથી આંતર અને બાહ્ય પરિગ્રહ વધશે, જે બન્નેથી આ ભવ અને પરભવમાં નિરંતર દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભવમાં મન ચિંતામાં વ્યાકુળ રહે છે ને પરભવમાં અધાગતિ થાય છે. બાહ્ય પરિગ્રહ ઘન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, રૂપું, સાનું, ધાતુ, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ એ નવવિધ છે અને આંતર પરિગ્રહ છે મિશ્યાત્વ, ત્રણ વેદ, હાસ્યાદિ પટ્ટ અને ચાર કષાય

^{*} વિધિ નિષેધ નવી ઉપદિશે, સુણા સંતાજી, એકાંતે ભગવંત–ગુણવંતાજી; કારણું નિષ્કપટી થવું, સુણા સંતાજી, એ આણા છે તંત–ગુણવંતાજી.—યશાવિજયજી, અ. ૧૬

એ ચીંદ પ્રકારે છે. આ પરિગ્રહથી અનંત દુઃખ થાય છે તે સ્પષ્ટ છે, માટે સુખ માટે લાભ હાય તા જ્ઞાન વગેરે ત્રણ રત્ના મેળવવા માટે લાભ રાખ આ પ્રશસ્ત લાભ છે.

લેભનું સ્વરૂપ સમજવાની બહુ જરૂર છે. લેભ એ એટલે માટે વિશાળ દરિયો છે કે તેના વમળમાં એક વખત પડ્યા પછી તેના પાર પામવા મુશ્કેલ છે; કાસ્ણુ કે દરિયાની દિષ્ટિમર્યાદા વધતી જાય છે અને, જેમ ધનમમત્વમાંચન અધિકારમાં કહ્યું તેમ, સાવળાને હજારના અને તે મળ્યા પછી ઉત્તરાત્તર લાખ, કરાડ, અખજ, રાજ્ય, સ્વર્ગ અને ઇંદ્રપદવીના લાભ થતા જાય છે. લાભી પ્રાણીને કાઈ દિવસ સુખ નથી અને લાભથી બહુ નુકસાન થાય છે. લાભથી મન આખા દિવસ ડાળાયા કરે છે અને લાભથી દુર્ઘટ રસ્તે સંચાર કરવામાં આવે છે. લાભી પ્રાણી શું શું કરે છે તે ભર્તુ હરિ પાતાના વૈરાગ્ય શતકના ૩-૪-૫-૬-૭ શ્લાકમાં ખતાવે છે. સિંદ્રરપ્રકરમાં કહ્યું છે કે:—

यहुर्गामटबीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं, गाहन्ते गहनं समुद्रमतनुक्लेशां कृषि कुर्वते ! सेवन्ते कृषणं पति गजघटासङ्घट्टदुःसश्चरं, सर्पन्ति प्रधनं धनान्धितधियस्तक्षोभविस्फूर्जितम् ॥

''ધનથી અધ થયેલી ખુદ્ધિવાળા પુરુષા લય'કર અટવીમાં રખેં છે, વિસ્તીર્ધું દેશાંતરમાં ભ્રમણ કરે છે, ગહન સમુદ્રમાં અવગાહન કરે છે, બહુ કષ્ટ-સાધ્ય ખેતી કરે છે, કૃપણ શેઠની નાકરી કરે છે, હાથીની ઘટાને લીધે જેમાં સ'ચાર કરવા પણ મુશ્કેલ છે એવી લડાઇએમાં સ'ચરે છે: આ સર્વ લાલની ચેષ્ટા જાણવી."

લાલથી પ્રાણી અનેક ચાળા કરે છે, પુરુષ હાઈ સ્ત્રીના વેશ લે છે, લીખ માગે છે, અને કાઇ પણ અકાર્ય, અપ્રામાણિકપણું કે વિશ્વાસભંગ કરવામાં આંચકા ખાતા નથી. અતિશય લાભી પ્રાણી ગમે તેવું અકાર્ય પણ કરે છે. લાભીને મન સગપણ કે સ્નેહ હિસાળમાં નથી. શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક મહારાજ પ્રશમરતિમાં કહે છે કે સર્વમુખ- વિનાશનં જોમાત – લાભથી સર્વ ગુણાના નાશ થાય છે–એ ખરેખર અનુભવીનું વચન છે. કોધ, માન, માયાથી મુખ્યતાએ જ્યારે એક એક ગુણાના નાશ થાય છે, ત્યારે લાભથી સર્વ ગુણાના નાશ થાય છે, ત્યારે લાભથી સર્વ ગુણાના નાશ થાય છે, ત્યારે લાભથી સર્વ ગુણાના નાશ થાય છે; તેનું કારણ એ જ છે કે લાભના છેડા આવતા નથી.

લોલથી અનેક પ્રાણીઓ દુ:ખી થયાં છે અને તેનાં દર્ભાતા શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. છ ખંડનું રાજ્ય મળ્યા છતાં પણ લોલનો છેડા ન આવ્યા ત્યારે સુભૂમ બીજું અધિક લેવા ચાલ્યા. પરિણામે પૂર્વ-પુષ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા છ ખંડ અને પ્રાણ પણ ખાયા અને સાતમી નરક પ્રાપ્ત થઈ. સીતાને થયેલા સાનાના અશક્ય હરિણના લોલથી તેના પતિ રામને હાનિ થઈ અને તેનું પોતાનું હરણ થયું. મમ્મણ શેઠને અતુલ લક્ષ્મી છતાં તેલ ને ચાળા ખાવાં પડ્યાં. ધનના લોલથી ધવળ શેઠે શ્રીપાળની સજળનતા પારખી નહિ અને છેવે પોતાને હાથે મરણ પામી સાતમી નરકે ગયા. આવાં આવાં અનેક દૃષ્ટાંતા

શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછીના ઇતિહાસમાં પણ સીઝર, નેપાેેલિયન અને અલેક-ઝાંડરની તેવી જ દશા થઇ છે અને હિંદુસ્તાનમાં અલ્લાઉદ્દીનથી માંડીને કેટલાક સુસલમાન રાજાઓને લાભના પ્રમાણમાં ઘણું ખમવું પડ્યું છે, આની સાથે હવે નીચેનાં દષ્ટાંતા સરખાવીએ.

લેલનો દુશ્મન સંતોષ છે. સંતોષ થતાં જ મન ઉપરથી જે બાં જે ઉતરી જાય છે, જે આનંદ થાય છે અને જે સુગમતા થઇ જાય છે તેનું વર્લુન લખી શકાય તેમ નથી. એક માલ્યને રેાટલા શાકથી સંતોષ હાય અને બીજાને થેબર ઘારી પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તેના મનમાં દ્રધપાક-પૂરી મેળવવાની ઇચ્છા હાય; અથવા એકને ઝાડની છાલથી અથવા ખાદીનાં કપડાંથી સંતોષ હાય, જ્યારે બીજાને રેશમી કપડાં મળતાં હાય પણ ઇચ્છા કસબી કપડાંની હાય, તો બેમાં સુખી કાેલ્યુ ? દુનિયાના સમજી વર્ગમાંથી કાેઇ પણ બે મત વગર કહી શકશે કે "મન સંતોષ પામે પછી ગરીબ કાેલ્યુ અને ધનવાન કાેલ્યુ ?" * સંતોષનું સુખ અતુલ્ય છે. કેનેરીઝ કેવ્ઝ અથવા ગિરનારની ઊંડી ગુકામાં વાસ કરી ચિદાન દજી મહારાજની પેઠે સંસાર પર ઉદાસીન રહી, આત્મભાવના ભાવનાર, આગંતુક મળી આવે તે પર નિવાંહ કરનાર, ઘ્યાનમસ મહાયાગી આગળ રશિયાના ઝાર કે ઇંગ્લાંડના શહેનશાહનું સુખ કાંઈ બિસાતમાં નથી.

વર્તમાન સમયે જૈન કેામમાં પ્રથમ કાળની અપેક્ષાએ આ દોષ વધારે દેખાય છે, તેથી તે પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે. બીજા કષાયા જયારે નવમા ગુણસ્થાનકના અંત સુધીમાં નાશ પામી જાય છે, ત્યારે લાેભ દશમા સુધી રહે છે, જે બતાવે છે કે લાેભની સ્થિતિ વધારે છે. આ મનાેવિકાર પર જય મેળવવા પૂરેપૂરા પુરુષાર્થ કરવા અને તેને એાળબી પણ લેવા. (૧૨; ૮૨)

મદ-મત્સરનિગ્રહ ઉપદેશ

करोषि यत्प्रेत्यहिताय किश्चित्, कदाचिदल्पं सुकृतं कथश्चित् । मा जीहरस्तन्मदमत्सराधैर्विना च तन्मा नरकातिथिर्भूः॥१३॥(उपजाति)

" કાેઈ વખત મહામુશ્કેલીએ આવતા લવ માટે જરા કાંઇ સારું કામ (સુકૃત્ય) કરવાનું તારે ખની આવે તાે પછી વળી તેને મદ, મત્સર કરીને હારી જઇશ મા, અને સુકૃત્ય વગર તું નરકનાે પરાેેેેેેેેે થઈશ મા. " (૧૩)

વિવેચન—કોઈ વખત તેર કાઠિયા માર્ગ આપે ત્યારે ગુરુમહારાજના યાગ થાય છે અને તેથી અનેક કમેોના ક્ષય થાય ત્યારે દાન, શીલાદિક ધર્મકાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય છે. મૂળ તેા મનુષ્યપણ જ મળવું દુર્લભ છે અને તે મળે તાપણ શ્રાવક કુળ, ઉત્તમ

^{*} मनिस च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्र:?—कार्र्धिर.

જાતિ, ઉત્તમ દેહ, દેવ-ગુરુની જોગવાઈ અને શ્રદ્ધા તથા સમજણ મળતાં નથી. આ સર્વ યોગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ નીચે જણાવેલા કાઠિયા ધર્મ કાર્યમાં માર્ગ આપતા નથી. અને કદાચ માહરાજાનું બધન તોડી ગુરુ સમીપે જાય તેા ત્યાં અહંકાર અથવા મગરૂબી કરી ધર્મ ધન હારી જાય છે. આવા પ્રસંગે જયારે અહંકાર કે મત્સર રાખે છે ત્યારે તેના અધઃ પાત થાય છે અને પાછા ચઢવાના વારા આવતા નથી, માટે એવે પ્રસંગે તું અરાખર ચેતીને ચાલજે. તું ગમે તેવા ધનવાન, ગુણવાન, પુત્રવાન હા, પણ તારા કરતાં દુનિયામાં વધારે માટા, તારાથી સવાયા ઘણા પડથા છે. વળી, તું ધન, પુત્ર કે સંપત્તિથી એાછા હા તો તે જેની પાસે હાય તેની ઇબ્ધા કરીશ નહિ, કારણ કે એ સર્વ કર્મજન્ય છે. આ તેા બધા મેળા મળ્યા છે અને થાડા વખતમાં પાછા બધા ચાલ્યા જશે. જો આવી વૃત્તિ નહિ રાખે તોા પરિણામ સારું આવશે નહિ.

ગુરુ પાસે ન જાય તે આળસ; ઘરકામમાં પડ્યો રહે તે મોહ; તેઓ મને ઓળખશે કે નહિ તેવી અવજ્ઞાના ભય; અભિમાનથી ન જાય તે સ્તાલ; સાધુદર્શનથી ઊલટો પોતે કાપ કરે તે કોધ; મઘપાનાદિના વ્યસનથી ન જાય તે પ્રમાદ; જશું તા ડીપ ભરવી પડશે કે કાંઇ આપવું પડશે એમ ધારી ન જાય તે કૃપાણતા; નરક આદિનાં દુઃખાનું વર્ણન સાંભળવું પહે તે ભય; ઇષ્ડિવિયાગથી ન જાય તે શાક; મિથ્યા શાસમાં માહ પામે તે અજ્ઞાન; બહુ કામમાં હોવાથી કુરસદ ન મળે તેથી ન જાય તે બહુકતિ વ્યતા; રમત જેવા ઊલા રહે, તેથી અડકી જાય તે કૃત્હળ; બાળકા સાથે રમવામાં પડી જાય તે રમણત્વ—આવી રીતે તેર કાઠિયાનું વર્ણન ડીકાકાર આપે છે. * વધારે જાણવાની ઇચ્છા હાય તેમણે '' શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ"માં (પુ૦ ૧૪, પુ૦ ૨૧) તેર કાઠિયાની કથા લખાયેલી છે તે જેવી અને તે જ કથાએ ચરિતાવળી ભાગ બીજમાં છપાણી છે તે વાંચવી. આ તેર કાઠિયાએ માર્ગ આપ્યા પછી પણ ગયા ન ગયા જેવું થાય, તા તા બહુ જ ખાડું; માટે ધર્મ કરી તેના અહંકાર કે બીજાની ઇષ્યાં કરીને તેને હારી જવા નહિ એ શિખામણ છે. (૧૩; ૮૩)

વિશેષે કરીને ઇન્પ્રી ન કરવી

पुराऽपि पापैः पतितोऽसि संसृतौ, दधासि कि रे! गुणिमत्सरं पुनः?। न वेत्सि कि घोरजले निपात्यसे, नियन्त्र्यसे शृङ्खलया च सर्वतः?॥१४॥ (वंशस्थ)

"અરે! પહેલાં પણ તું પાપથી સંસારમાં પડચા છે, ત્યારે વળી ફરીથી પણ ગુણ-વાન ઉપર ઇપ્યાં કરે છે? આ પાપથી તું ઊંડા પાણીમાં ઊતરે છે અને તારે આખે શરીરે સાંકળા બંધાય છે તે શું જાણતા નથો ?" (૧૪)

વિવેચન—સંસારમાં રખડાવનાર યાપકર્મી જ છે, બીજી કાંઇપણ કારણ નથી. આ

^{*} પ્રકારાંતરે પણ તેર કાહિયા કહેલા છે; તેમાં કેટલાકનાં નામ અને હેતુ જુદા છે.

તું જાણે છે, છતાં વળી ગુણવાનની તું અદેખાઈ કેમ કરે છે? ગુણવાન ઉપર ઇન્ધાં થાય છે તેનાં ઘણાં કારણા છે. એક તા ગુણવાનના વર્ગ (Class) બીજાથી જાદા પડી જાય છે; અને પછી શામળ ભદ્રના "વેર સામ દાતાર, વેર કાયર ને શૂરા' એ છપ્પામાં કહ્યા જેવું થઈ જાય છે; જ્ઞાન, શક્તિ, ધનવ્યય, સંતાય, જાજીતા, પ્રાજ્ઞતા, વિક્રત્તા, પ્રાહ્મચર્ય, દયાળુતા, નસ્તા વગેરે એવા છે કે તે ગુણા જેમાં ન હાય તે માલુરા તે ગુણવાળાની અદેખાઇ-ઇન્ધાં અથવા સ્પર્ધા કરે છે અને તેથી કરીને મહા-અધાગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. આથી કરીને સંસાર-અંદીખાનામાં પડેલા પ્રાણીને વધારે સાંકળા બંધાય છે કે જેથી આ છવર્પ કેદી તેમાંથી જલદી નીકળી નાસી જઈ શકે નહિ. વાતના સાર એ જ છે જે સંસારમાંથી છૂટા પડવાની ઇચ્છા હાય તા ગુણવાનની ઇન્ધા કરવી નહિ, પણ ગુણવાન થવું, ગુણવાનનું બહુમાન કરવું. સાદા મનુષ્યાની પણ ઈર્ધ્યા ન કરવી એ તા સમજાઈ જાય તેવું જ છે; ખાસ કરીને ગુણવાનના તા પગ ધાવા જાઈ એ. ગુણ પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તા એ જ છે કે ગુણીની સેવા કરવી.

*"સ્વામી ગુણુ એાળખી, સ્વામીને જે ભજે, દર્શન શુદ્ધતા તેહ પામે."

ગુણના જ્ઞાનના આ મહિમા સમજો, વિચારા અને ગુણ ત્રહણ કરા. એ જ કર્તાવ્ય છે અને તે માટે જ પ્રેરણા છે. ગુણવાન પર મત્સર કરવાથી સમક્તિની ચાર ભાવના, જેનું વર્ણન પ્રથમ અધિકારમાં કરવામાં આવ્યું છે, તે પૈકી પ્રમાદ ભાવનાના નાશ થયા છે. એ પ્રમાદ ભાવનાના નાશ થવાથી મૈત્રીભાવ રહેતા જ નથી; અને ભાવના વગર સમક્તિની શુદ્ધિ રહેતી નથી, એટલું જ નહિ પણ છેવટે તેના ક્ષય પણ થઇ જાય છે. માટે ગુણ-વાન પર પ્રેમ રાખવા એ શુદ્ધ જીવનનું એક ખાસ કર્તવ્ય છે. (૧૬; ૮૪)

કષાયથી સુકૃતનો નાશ

कष्टेन धर्मी लवशो मिलत्ययं, क्षयं कषायैर्युगपत्त्रयाति च । अतिप्रयत्नार्जितमर्जुनं ततः, किमज्ञ ! ही हास्यसे नभस्वता ?॥१५॥ (वंशस्थ)

"મહા કષ્ટથી જરા જરા કરીને 'ધમ'' પ્રાપ્ત થાય છે તે ક્ષાય કરવાથી એક સપાટામાં એકદમ નાશ પામે છે. હે મૂર્ખ! મહાપ્રયાસથી મેળવેલું સાેનું એક ફૂંક મારીને કેમ ઊડાવી દે છે ?" (૧૫)

વિવેચન—શ્રુતચારિત્રલક્ષણ ધર્મ મહામુશ્કેલીએ જરા જરા મળે છે, અતંત પુદ્દગલ-પરાવર્તન કર્યા પછી છેલ્લા પરાવર્તનમાં કાંઈક ધર્મપ્રાપ્તિના સ'લવ થાય છે. તેને પ્રબળ પુરુષાર્થથી રાખી શકાય તેમ છે, પણ કષાય કરવાથી તેના એકદમ એકસાથે નાશ થઇ જાય છે. ગુણસ્થાનમાં ચઢેલાં પ્રાણીએા પણ કષાયમાહનીયથી એકદમ નીચે પડી જાય છે.

કેવચંદ્રજીકૃત વીરસ્તવન.

અને ઘણું ખરું તો તે વખતે તેઓના એવા અધઃ પાત થાય છે કે તેમને પાછા શુણુસ્થાને ચઢવાના દાદર મળવા પણ દ્વર જાય છે. જેમ કાઇ પ્રાણી આખા દિવસ અને રાત્રિ મહેનત કરી સુવર્ણ પ્રાપ્ત કરે અને પછી તેની સંભાળ ન રાખવાથી પ્રાપ્ત કરેલ સુવર્ણ રજ કૂંકના એક સપાટામાં ઊડાડી દે, તેવી રીતે મહાકષ્ટથી મેળવેલ ધમે રૂપ સુવર્ણ કપાયરૂપ પવનના સપાટા આવતાં, એકદમ નાશ પામી જાય છે. કષાય એટલે સંસારને વધારનાર, ધમેં ના શત્રુ કષાય, તેને શેરણવેરણ કરી દેનાર કષાય અને જેનાથી ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા મુમુક્ષુઓને ચેતવવાની જરૂર તે કષાય. વિશેષ માટે જુઓ ૧૮મા શ્લાક.

અને ધર્મ મળવા કેટલા મુશ્કેલ છે તે વાર વાર બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી. એકે દ્રિય, વિકલે દ્રિયમાં તા તેની પ્રાપ્તિ લગભગ અશક્ય છે અને વિકાસક્રમમાં આગળ ચાલે ત્યારે, ખાસ કરીને મનુષ્યજન્મમાં, તેની પ્રાપ્તિના સંભવ રહે છે. એ મનુષ્યજન્મ પામવા મહામુશ્કેલ છે તે આપણે આ જ અધિકારના એાગણીસમા શ્લાકમાં સવિસ્તર નેઇશું એવી મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થયેલ મનુષ્યભવ પણ પોદ્દગલિક ઇચ્છાએ તૃપ્ત કરવામાં, નકામી ખટપટ કરવામાં, ઉદરપુરણની ચિંતામાં અને કામલાગની તૃષ્તિમાં ચાલ્યા જાય છે અને પાયના સંચય થવાથી તેને અ'તે પ્રાણી વળી પાછા નીચે ઊતરી જાય છે અને ક્રી મતુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિને પોતાના વર્તનથી જ કર કરી દે છે. મતુષ્યભવમાં પણ શરીરનું સ્વાસ્થ્ય, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ગ્રહેણ કરવા ચાેગ્ય માનસિક ખળ, તેને ખતાવનાર શુદ્ધ ગુરુની જોગવાઈ અને તેઓને અનુસરવાની પ્રખળ ઇચ્છા પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ થઇ પડે છે. એવી અનેક મુશ્કેલીમાંથી પસાર થયા પછી કદાચ ધર્મ રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે ત્યારે પણ આ જીવ તેના લાભ લેવાને ખદલે કાં તાે નજીવી આખતમાં કોધ કરી નાખે છે; કાેઇના ઉપર વૈર કરે છે; ધર્મને નામે ખાેટા ઝઘડા કરે છે: કાં તાે પાેતે થાેડું ખરચી કર્ણ જેવા દાતાર કહેવરાવવામાં આનંદ માને છે, પાતાના ઉત્તમ જ્ઞાનનું અભિમાન કરે છે; પાતાના જેવા અગાઉ કાઇ થયા નથી, આ કાળમાં તા કાઇ છે જ નહિ. એમ માને છે. મનાવે છે અને પાતાની વિરુદ્ધ વિચાર ધરાવનારને હાસ્યાસ્પદ કેમ કરવા એના સીધા અને આડકતરા માર્ગ શાધે છે; કાં તા પાતાનામાં કાંઇ ગુણ નથી એમ ઉપર ઉપરથી ખતાવી માન શાધે છે; અતિ અધમ આચરણા કરતાં છતાં ઉપરથી મહા-સદ્ગુણી હોવાના આડ'અર કરે છે; ધર્મ ને નામે લોકાને છેતરે છે; પાતાની ધાર્મિક વૃત્તિના દેખાવના ગેરલાલ લે છે; અને કાં તા ધર્મમાર્ગ એક દાકડા પણ ખરચતા નથી; માન ખાતર લાખા ખરચ છે, પણ ખરી સખાવત ગુપ્ત કરતા નથી; એકવાર ખરચવા ધારેલ પૈસાનું દશ વખત જૂદી જુદી રીતે જુદા જુદા આકારમાં માન લે છે અને તેમ કરીને ધર્મધનને ખાઇ ખેસે છે, એક ફંક મારીને ધર્મ-સુવર્ણરજને ઉડાડી મૂકે છે અને પછી એક ખાડામાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં પાતાની વસ્તુસ્વરૂપની અજ્ઞતાને હીધે પડચા કરે છે. તેને ચેતવણી આપનાર આ શ્લોક ખહુ વિચારવા લાયક છે. (૧૫: ૮૫)

કવાયથી થતી હાનિની પર પરા

शत्रू भवन्ति सुहृदः कलुषीभवन्ति, धर्मा यशांसि निचितायशसीभवन्ति । स्निह्यन्ति नैव पितरोऽपि चः बान्धवाश्र.लोकद्वयेऽपि विपदो भविनां कषायैः॥१६॥(वसंतितत्तस्का)

"કપાયથી મિત્ર શત્રુ થાય છે, ધર્મ મહિન થાય છે, યશ સજ્જડ અપયશમાં ખદલાઈ જાય છે, મા-બાપ અને ભાઈઓ કે સ્નેહીઓ પણ પ્રેમ રાખતાં નથી અને આ લાેક તથા પરલાેકમાં પ્રાણીને વિપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે." (૧૬)

વિવેચન-કષાયથી બહુ હાનિ થાય છે. તેમાંથી અત્ર થાડી ખતાવે છે:-

- ૧. કષાયથી મિત્ર હાય તે શત્રુ થઈ જાય છે. આ હંકીકત બહુ સ્પષ્ટ છે. એક માણસને કોધ કરવાની ટેવ હોય તો તેના મિત્રો તેની પાસે રહેતા નથી, અભિમાની મિત્રને કદી પણ કડવાશ થયા વગર રહેતી નથી, કપટી મિત્રને તો મિત્ર કહેવાય જ નહિ; કારણ, એક વખત તેનું કપટ પ્રગટ થયું, તેની અંદરખાનેથી કામ કરવાની બગવૃત્તિ સમજાણી, એટલે મિત્રો તેને સહજ રીતે તજી જાય છે અને પાતે પાઇનો ઘસારા ન ખાનાર, સામાનું ખાઈ જનાર લાભી મિત્રની મિત્રતા ટકતી નથી, આવા કથાય કરનારાઓને કાઇની સાથે મિત્રતા ટકતી નથી, એટલું જ નહિ, પણ મિત્રો હોય છે તે પણ તેની સામે શત્રુ થઈ જાય છે. કોઇ વખત તેનાં આચરણા બીજા પાસે પ્રગટ કરીને શત્રુ તરીકે કામ બજાવે છે, કાઇ વાર તેની પ્રીતિની કિંમત મનમાં સમજી વખત શાધી તેનું પરિણામ બતાવી આપે છે અને કોઇ વાર જાહેરમાં માનભંગ થતાં તેને ઉદ્યાં પાડી આપે છે. કથાય કરનાર રાજાઓનાં રાજ્ય પણ તેની પ્રજાઓ અથવા બાજીના રાજાઓ પચાવી પાડે છે અને તેને શત્રુ ગણે છે એ ઇતિહાસના પ્રસિદ્ધ વિષય છે. સીઝર, નેપાલીઅન, પાંપી, બીજો ચાલ્સ, ઔરંગઝેબ, બાલાજી અને કરણઘેલાની પડતીનું કારણ કથાયા જ હતા. આખી પ્રજા પણ કથાયથી રાજધર્મ વીસરી જઈ રાજ્ય તરફ પરાહ્મુખ થઈ જાય છે એ વિચારવા યાગ્ય વિષય છે.
- ર. કષાયથી ધર્મ મહિત થાય છે. આગળના શ્લોકમાં આપણે જોયું કે કષાયથી ધર્મના નાશ થાય છે. અહીં અતાવે છે કે તે મહિત થાય છે. ધર્મ મહિત થાય છે એટલે એમ સમ∵વાતું કે સુકૃત–પુષ્યધત એકઠું કર્યું ક્રોય તેને બદલે પાપ વધારે એકઠું થઈ જાય છે અને પુષ્યને બટ્ટો લાગે છે. આ સ'બ'ધમાં ઉપરના શ્લોકમાં વિવેચન થઈ ગયું છે તેથી અત્ર વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર રહેતી નથી.
- 3. યશના અપયશ થઈ જાય છે. જમાવેલી આબરૂ હાય તે ગેર-આબરૂમાં ફેરવાઇ જાય છે. ક્રોધી માણુસની સાથે સંબંધ લાંબા વખત ટકી શકતા નથી અને મિત્રા હાય તે જ તેની નિ'દા કરનારા થઈ જાય છે. અહ'કારી-અભિમાની માણુસ એટલા બધા તા અક્કડ થઇને ચાલે છે કે તેના સંબ'ધમાં આવનાર માણુસા તેનું વલણુ એક વાર જેયા

^{*} च स्थाने न इति वा पाटः ।

પછી તેના પરિચય કરવા ઈ ચછતા નથી અને કદાચ પૂર્વ પુષ્યના ચાંગે ધન કે વિદ્યા તેને મળી ગયાં હોય તો તેની ગેરહાજરીમાં તેને એટલા ઉતારી પાઉ છે કે અન્ન છાકરાઓ પણ તેની તરફ આંગળી બતાવ્યા કરે છે. કપટ કરનાર માયાવી માણસને તા બધા દ્વરથી જ નમસ્કાર કરે છે. તેઓ સમજે છે કે એની સાથે વધારે સંબંધ થશે તા, એ જરૂર નુકસાનીના ખાડામાં ઉતારશે અને તે કચારે અને કેવી રીતે ઉતારશે તેની ખબર ન હાવાથી દરેક તક લઈ ને તેનું સીધી અને આડકતરી રીતે અપમાન કરે છે. લાભી મનુષ્યની ઘરાકી ટક્લી નથી. તેના આડિતયાઓ, અસીલો અને નાકરા સમજે છે કે તે માત્ર પાતાના જ સ્વાર્થને જોનારા છે; પાતાના એક પૈસાના લાભ ખાતર સામાના હજારા રૂપિયાના નુકસાનને ધ્યાનમાં પણ લે નહિ તેવા તે છે. અને વ્યવહારમાં આવી પ્રતિષ્ઠા-હાનિ સહન કરવી એ અધમાધમ છે. આવી રીતે કોધ, માન, માયા કે લાભ કરનાર પ્રાણીને જરા પણ યશ મળતા નથી અને હાય તે અપયશમાં ફેરવાઇ જાય છે. એવા માણસ દુનિયાને દેખાડવા કોઈ વખત જમણ કે ઉજાણી કરે તો કરતી વખત અને કર્યા પછી લોકો તેને માટે શું બાલે છે એ સાંભળવાથી અરાબર અપયશની ગાઢતાના ખ્યાલ આવશે.

૪. માળાપ અને લાઈ એ તેવા પ્રાણી ઉપર પ્રેમ રાખતા નથી. માળાપ એ પ્રેમના ઝરા કહેવાય છે, જે કદી પણ સુકાતા નથી. તેઓ અને લાઈ એ જાણે છે કે આ લાઈ કોધી, અલિમાની, કપડી કે લાલી છે, ત્યારે તેઓ પર હેત રાખતાં બંધ પડે છે. કથાય કરનાર પુત્ર અથવા લાઈ માત્ર પોતાના હિત તરફ જ જુએ છે અને સ્વાર્થસંઘટ વખતે તો અતિ અધમ વર્તન કરે છે. તેવે વખતે તેના વડીલા કે લાઈ એ તેને કેવી રીતે ચાહી શકે? માતા-પિતાના પ્રેમ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એ ખરી વાત છે, પણ તે ત્યાગની અપેક્ષાએ છે. સંસાર-વ્યવહારની અપેક્ષાએ અને કોધાદિનું સત્ય સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવા વખતે વ્યવહાર પર તેની કેવી અસર થાય છે એ અતાવવામાં માબાપના પ્રેમ કે બંધુવર્ગમાં પ્રીતિ એ મનુષ્યના ઉત્તમ સ્વભાવનું દિગ્દર્શન કરાવનાર છે અને તેથી આદરણીય છે. કપાય કરનાર માણસને આવી રીતે ઘરમાં પણ પ્રીતિ હોતી નથી, બહાર પણ અપયશ એલાય છે અને કોઈ તેની મિત્રતા રાખતું નથી.

પ. કષાયથી આ ભવ અને પરભવમાં અનેક હાનિઓ થાય છે. આ ભવમાં કેટલી હાનિ થાય છે તેનું કાંઈક સ્વરૂપ આપણે ઉપર જેયું. મલિન અધ્યવસાય અને તેથી મલિન વર્તન કરનાર પુષ્યળ ધ કરતો નથી, પાપખ ધ કરે છે અને કર્માં નજે રા તો તેને હોય જ નહિ. તેથી તે પરભવમાં પણ અનેક દુઃખા સહન કરે છે. ત્યાં કાેધીને પરતંત્રતા, અભિમાનીને નીચગાત્રાદિક, માયાવીને સ્ત્રીપણું અને લાેબીને દરિદ્રતા વગેરે અનેક દુઃખપરંપરા થાય છે. તેને લાેગવવામાં વળી અનેક પાપા તે વહાેરી લે છે અને એમ ઉત્તરાત્તર એક ખાડામાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજમાં એમ પડતા જાય છે અને ઊંચા આવી શકતા નથી. આવી રીતે કહાયથી હાનિની પરંપરા ચાલે છે, એ બહુ ધ્યાનમાં લઇ સમ્ભુને વિચાર કરવા યાેગ્ય છે. (૧૬, ૮૬)

મદનિશ્રહ; ખાસ ઉપદેશ

रूपलाभकुलविक्रमविद्याश्रीतपोवितरणप्रभुताद्यैः ।

कि मदं वहसि वेतिस न मूढानन्तयः स्म+ भृशलाघवदुःखम् ॥१७॥ (स्वागता)

"રૂપ, લાભ, કુળ, વિક્રમ, વિદ્યા, લક્ષ્મી, તપ, દાન, અશ્વર્ય વગેરેના મદ હું શું જોઈને કરે છે? હે મૂર્ખ! અનંત વખત તને લઘુતાઇનું દુઃખ વહન કરવું યડ્યું છે, તે શું જાણતા નથી ?" (૧૭)

વિવેચન—જેમ ઉપરની બાબતમાં અનેક વાર લઘુતાઇ પામ્યે છે, એમ કહ્યું, તેવી રીતે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પણ કહે છે કે:—

> जातिलामकुलैश्वर्यबलस्पतपःश्रुतैः । कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥

એટલે એ આઠના મદ કરતાં તે જ વસ્તુએા નળળી મળે છે; આઠ મદ કરનારના શા હાલ થયા છે તેની વિસ્તારથી કથા જેવી હાય તેમને જૈનકથારત્નકોષ ભાગ દકામાં ગૌતમકુલકના પૃષ્ઠ ૯૩ થી વાંચવાની લલામણ છે. (૧) જાતિમદ : હું ઉત્તમ જાતિના છું એવા કાંકાે રાખવા. હ**િકેશી** મુનિ આ મદ કરવાથી ચંડાળના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા∶ (૨) લાભમંદ : છ ખંડના લાભથી મદમાં આવી જઈ સર્વ ચક્રવર્તી ઓથી માટો થયા સભસ સાતમા ખંડ સાધવા ગયા અને પ્રાણ ખાયા. અત્યારે પણ વ્યાપારમાં ખાટ જાય ત્યારે કર્મની નિંદા થાય છે અને લાભ થાય ત્યારે તેના મદ થાય છે. (3) કુળ-મદ: અમે આવા, અમારા બાપદાદાએ આવાં આવાં માટાં કામ કરેલાં વળેરે. મસીંચને પાતાના કુળના મદ થઇ ગયા તા નીચ ગાત્ર ખાંધ્યું અને તે અનેક ભવમાં વેઠવ પડ્યું. (૪) ઐ દ્વર્ય મદ દશાર્ણભદ્રને થયેા હતા. અત્યારે * રશિયાના ઝાર પ્રમુખને શાય છે. બીજાઓ પણ અધિકાર, સ્વામિત્વાદિ પ્રાપ્ત થયે અભિમાની ખની જાય છે તે એશ્વર્ય મદ કહેવાય છે. (૫) **બળમદ** : શ્રી આદિનાથ પ્રભુના પુત્ર મહાબળવાળા બાહુબલિને આ મદ થયા હતા, તેથા તેણે ભાઈની સાથે પણ યુદ્ધ કર્યું, (૬) **રૂપ-**મદ : સનત્કુમારને આ મદ થયા હતા; અત્યાર * ગારી કામાને આ મદ થાય છે. સ્ત્રીઓમાં આ મદ વિશેષ હોય છે, પર'તુ તેથી પરિણામે હાનિ છે. (૭) **તપમદ** : તપસ્વીને મદ થઈ જાય છે તેથી તપના કળને હારી જાય છે, જીઓ કુરગડ્ડ અને ચાર સુનિતું દુષ્ટાંત. (૮) શ્રુતમદ : વિદ્યાના મદ આ જમાનામાં ઘણાને થાય છે. સ્થ્રેલભદ્ર છેને થયા હતા, જેથી પાછલાં પૂર્વ શ્રીસ ઘના આગહ થવાથી માત્ર સ્ત્રરૂપે મળ્યાં, અર્થેશ્રી માત્યાં નહીં. આ આઠ મદ અહુ વિચારવા જેવા છે. સીધી કે આડક**તરી રી**તે **દરેક**

⁺ स्म स्थाने स्व इति वा पाठः।

^{*} વિવેચન લખ્યા પછી થાડાં વર્ષમાં એ મદનાં ફળ બેઠાં છે, તે આધુનિક ઇતિહાસના વિષય છે અ. ૧૭

માણુસ તેમાં ક્સાઇ જાય છે અને સંસાર દીર્ઘ કરી નાખે છે. એને વશ ન થવું એમાં મન પર અંકશ અને જીવનયાત્રાની સફળતા છે.

ઘણાખરા લેખકા માન અને મદ વચ્ચે કાંઈ તકાવત હાય એમ ધારતા નથી. અછતા ગુણાના સફલાવ અને છતા ગુણાના ઉત્કર્ષ બતાવવા એને આપણુ અનુક્રમે માન અને મદ સમજીએ તો મદના સંખંધમાં બહુ વિચારવા જેવું રહે છે. મદ શા માટે કરવા એ જરા વિચારા. અશ્વર્ય, ધન કે વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય અથવા જાતિ, કુળ કે બળ પ્રાપ્ત થાય તો તેમાં મદ શેના કરવા ? પૂર્વ શુલ કર્મના ઉદયથી એ સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં તારે પાતાને શા મદ કરવાના છે? વળી, તારા કરતાં જ્ઞાન, ધન, સંપત્તિ, બળ વગેરમાં ઘણા જબરા માણસા થઈ ગયા છે, અત્યારે પણ તારે માથે સવાશેર દુનિયામાં ઘણા છે, તો શેના અહંકાર કરે છે? જે વસ્તુ તારી પાતાની નથી, રહેવાની નથી, કોઈની થઈ નથી, તેના અંશ પ્રાપ્ત કરી તું કેમ અક્કડ થાય છે! લાજકુમારે તેના કાકાને કહેવરાવ્યું હતું કે 'માંધાતા જેવા માટા રાજાઓ થાલ્યા ગયા તેમની સાથે પૃથ્વી ગઈ નથી, પણ મને લાગે છે કે, કાકા! તમારી સાથે તો તે જરૂર આવશે!' આ નાની હકીકતમાં બહુ રહસ્ય છે. આખા છ ખંડ સાધનાર ચક્રવર્તી પણ ઉદ્યાં હાથે ચાલ્યા જાય છે, ત્યારે તું કોણ માત્ર છે ' તેને શું મત્યું છે તે માંથી તારું શું ? અને તારી સાથે તેમાંથી શું આવવાનું છે? એ વિચાર અને નકામી ખટપટ દ્વર કરી, તારે સીધે રસ્તે કામ કર. (૧૭; ૮૭) સંસાર્ય સુધન: મૂળ-કષાય

विना कषायाम भवार्तिराशिर्भवेद्धवेदेव च तेषु सत्सु।

मूलं हि संसारतरोः कषायास्तत्तान् विहायैव सुखीभवात्मन् !।।१८।। (उपजाति) कथाय वगर संसारनी अनेक पीडाओ। थाय निक्कि, अने कथाय क्षेत्र त्यारे पीडाओ। अइर थाय छे. संसारपृक्षनुं भूण क कथाय छे. ते। हे येतन १ तेने तल्लने सुभी था. " (१८)

વિવેશન--આખા અધિકારના અત્ર સાર છે, અર્થ સ્પષ્ટ છે. કેષાય ત્યાં સંસાર અને કેષાય નહિ ત્યાં સંસાર નહિ. કષાય એટલે સંસારના લાભ, સંસરણ-ગતિ કરાવે તે સંસાર અને કષાય તેવી જ રીતે ગતિ કરાવે છે. કાને ? આત્માને. એના ત્યાગ થાય એટલે ગતિ અટકી જાય છે. આ અન્વય-વ્યતિરેક ધર્મ ખરાખર સમજવા, વિચારવા, મનન કરવા, હૃદયમાં સ્થાપન કરવા. કષાય ન હોય તા સંસારરૂપ ઝાડ ઊગે જ નહિ, કહી કષાય થવાથી ઊગ્યું તા હવે તેને પાડી નાખવું, અને કરી ઊગે નહિ એમ કરવા માટે તેનાં મૂળા ખાળી નાખવાં. (ઝાડ આળવામાં પાપ છે તેથી ડરીશ નહિ. આ કષાયઝાડ તા અનંત દયાના સ્થાન પરમાતમા તીર્થ કરાએ પણ મૂળથી ઉચ્છેહી નામ્યું હતું.)

६२६ ભવ્યાત્માએ ઘરમાં આ વાકચ કારી રાખવું કે "मूलं ही संसारतरोः कषायः" મા વાકચના ખરેખરા સમજવા પર ભવિષ્યની સ્થિતિના આધાર છે. (૧૮; ૮૮)

ક્ષાયાના સહચારી વિષયાના ત્યાગ

समीक्ष्य तिर्यङ्नरकादिवेदनाः, श्रुतेक्षणैर्धर्मदुरापतां तथा । प्रमोदसे यद्विषयेः असकौतुकैस्ततस्तवात्मन् ! विफलैव चेतना ॥ १९ ॥ (वंशस्य)

" શાસ્ત્રરૂપ આંખાેથી તિર્યાય, નરક વગેરેની વેઠનાને જાણી, તેમ જ ધર્મ મળવાની મુશ્કેલી પણ જાણી, તેમ છતાં પણ કુત્હળવાળા વિષયામાં તું આનંદ માનશે તા હે ચેતન! તારું ચેતનપણું તદ્દન નકામું છે." (૧૯)

વિવેચન—વિષય અને પ્રમાદને પરસ્પર સાધમ્ય છે અને વિષય તથા કષાય સહચારી છે, તેથી કષાયદ્વારમાં વિષયના ઉપદેશ કરે છે. દેવતાને સ્થવન સમયે અનંત દુઃખ છે; મનુષ્યલનમાં પ્રવૃત્તિ, વિયાગ, ત્યાધિ, જરા, મૃત્યુ વગેરે દુઃખ છે; તિર્થાયને પરસ્વાધીન વૃત્તિનું દુઃખ છે અને નરક તો દુઃખમય જ છે. એ સર્વ હકીકત તે શાસ્ત્રમાં વાંચી છે, એટલે શાસ્ત્રરૂપ જ્ઞાનચક્ષુથી તે એઈ છે.× વળી, તું સારી રીતે સમજે છે કે, અનંત કષ્ટથી પંચે દ્રિયપણું મળે છે અને ધર્મ તા બહુ મુશ્કેલીએ મળે છે. આટલું આટલું નજરે ત્રેયા છતાં પણ તારી વૃત્તિ કરે જ નહિ, તને જરા પણ નિવેદ થાય નહિ, તા લાણ કે તારું ભણ્યું-ગણ્યું ધૂળ છે, વાગાડંબર છે, દેખાવમાત્ર છે, નિષ્ફળ છે, વધ્ય છે.

ધર્મ કેટલી મુશ્કેલીએ મળે છે તે પ્રસિદ્ધ છે. દશ દર્ષ્ટાંતથી મનુષ્યભવની દુર્લંભતા જણાઈ આવે છે. આ દશ દર્ષ્ટાંતાના સંખ'ધમાં ટીકાકારે દશ શ્લોક આપ્યા છે તે મુખપાઠ કરી હુદય પર આલેખવા જેવા અને સરળ અર્થવાળા છે તેથી અત્ર ઉતારી લીધા છે:

विशः प्रार्थितवान् प्रसन्नमनसः श्रीब्रह्मदत्तात् पुरा,
क्षेत्रेऽस्मिन् भरतेऽखिले प्रतिगृहं मे भोजनं दापय।
इत्थं लब्धवरोऽथ तेष्विप कदाप्यश्वात्यद्दो क्रिः स चेद्,
श्रष्टो मत्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ १ ॥
स्तम्भानां दि सहस्रमष्टसद्दितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,
कोणानां शतमेषु तानिप जयन् चूतेऽथ तत्सक्क्ष्यया।
साम्राज्यं जनकात्सुतः स लभते स्याच्चेदिदं दुर्घटं,
श्रष्टो मत्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ २ ॥
वृद्धा कापि पुरा समस्तभरतक्षेत्रस्य धान्यावर्षिः,
पिण्डीकृत्य च तत्र सर्वपकणान् क्षिप्त्वादकेनोन्मितान्।

^{*} सुकौतुकः इति पाठोऽपि क्वचिद् दश्यते ।

[×] મનમાં જ્યારે કાઈ વિષય ખરાબર પ્રકટ થયા હાય ત્યારે તેનું ત્રાનચક્ષુ સમીપ સ્પષ્ટ દર્શન થાય છે. તે જોયેલી વસ્તુઓનું વર્જીન સાંભળી તેના ઉલ્લેખ આપણે ઘણીવાર કરીએ છીએ. એટલા માટે અત્ર જોઈ છે એમ કહ્યું. એના ભાવાર્થ એમ છે કે તે તે અનુભવી છે.

प्रत्येकं हि पृथक्करोति किल सा सर्वाणि चान्नानि चेद, भ्रष्टो मर्त्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमामोति न ॥ ३ ॥ सिद्ध्यतकलाबलाद्धनिजनं जित्याथ हेम्रां भरे-श्चाणक्येन नृषस्य कोश्वनिषदः पूर्णीकृतो हेलया । दैवादादचजनेन तेन स पुनर्जीयेत मन्त्री क्वचित्, ञ्चष्टो मर्स्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥४॥ रत्नान्याद्वयसुतैर्वितीर्य विषजां देशान्तरादीयुषां, प्रधात्तापवरोन तानि पुनरादातुं कृतोपक्रमैः । लभ्यन्ते तिखिलानि दुर्घटमिदं दैवाद् घटेतत्क्वचित्, भ्रष्टो भत्र्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्तोति न ॥ ५ ॥ स्बप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे श्रीमृहदेवेन च. प्रेक्ष्येन्द्रं सक्लं कुनिर्णयवशादल्पं फलं भाष्य च । स्वप्नस्तेन पुनः स तत्र शयितेनालोक्यते कुत्रचित्, भ्रष्टो मर्त्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्रोति न ॥ ६ ॥ राधाया वदनाद्धः क्रमवद्याच्चकाणि चरवार्यपि. भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण तद्यो धन्वी स्थितोऽवाङ्गुखः । तस्या वामकनीनिकामिषुमुखेनैवाञ्च विध्यत्यहो. भ्रष्टो मर्त्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमामोति न ॥७॥ इध्द्रवा कोऽपि हि कच्छपो हृदमुखे सेवालबन्धच्युते, पूर्णें मंद्रितः कुदुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान् । सेवाले मिलिते कदापि स पुनश्चन्द्रं समालोकते, अष्टो मर्त्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥८॥ शस्या पूर्वपयोनिधौ निपतिता श्रष्टं युगं पश्चिमा-भोधौ दर्धरवीचिभिधि सुचिरात्संयोजितं तद् द्वयम् । सा शस्या प्रविशेषुगस्य विवरे तस्य स्वयं क्वापि चैत, अष्टो मर्त्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्रोति न ॥ ९ ॥ चुर्जीकृत्य पराक्रमान्मणिमयं स्तम्भं सुरः क्रीडया, मेरी सन्नलिकासमीरवद्यतः क्षिप्त्वा रजी दिक्षु चेत्। स्तम्भं तैः परमाणुभिः सुमिलितैः क्वयत्सि चेत्पूर्ववत, अष्टो मर्त्यभवात्तथाप्यसुकृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ १०॥

ભોજન— બ્રહ્મરાજના યુત્ર **બ્રહ્મદત્ત** છે વરસની વયના હતા ત્યારે તેના પિતા મરા પામ્યા. રાજ્યકાર્ય દીર્ઘ નામના મંત્રીને સાંપવામાં આવ્યું. આ મંત્રીની સાથે બ્રહ્મરાજાની રાષ્ટ્રી ચુલણી પ્રેમમાં પડી અને વિષય સેવવા લાગી. બ્રહ્મદત્તને આ વાતની અભર પડતાં તેણે આ દુષ્ટ સંયોગ તાડી નખાવવા આડકતરી રીતે પ્રયાસ કર્યો, પણ રાણીએ તો ઊલટા તેના જીવ લેવાના નિશ્ચય કરી એક લાક્ષાગૃહ બનાવ્યું અને તેમાં નવપરિણીત વધુ સાથે કું વરને માેકલ્યાે અને રાત્રે આંગ લગાડવાના વિચાર કર્યાે. આ ૬ષ્ટ નિહ્યાની ખબર કુંવરને ળીજા મંત્રીએ કરી અને ભૂમિમાં કરેલી સુરંગને રસ્તે થઇ કુંવરને બહાર સહીસલામત કાઢચો. અરણ્યમાં એકલા ફરતાં કુંવર મહાઅડવીમાં આવી પહોંચ્યાે. તે વખતે એક બ્રાહ્મણ સાથે થયા અને અટવી ઉતારી રાજ્ય મળે ત્યારે આવવાનું કહી બ્રહ્મદત્તે કૃતજ્ઞપણું બતાવ્યું. અનુક્રમે કેટલેક કાળે બ્રહ્મદત્તને કાંપિલ્થપુરનું રાજ્ય મળ્યું અને છ ખંડ પૃથ્વી સાધી ચક્રવતી થયા. ઉક્ત બ્રાહ્મણ આ હકીકત જાણી કાંપિલ્યપુર આવ્યા અને ખહુ પ્રયાસે ચકલતી ને મળ્યા. ચકલતી એ યથારુચિ વર માગવા કહ્યું. ખ્રાક્ષણે વિચાર કરી જવાળ આપવા જણાવ્યું. ઘરે આવી પાતાની સ્ત્રીને પૂછતાં તેણીએ વિચાર કર્યા કે જે આને ગામગરાસ મળશે તેા તેના વહીવટની ખટપટ કરવી પડશે અને ઋદ્ધિને અંગે ગરીબ અવસ્થામાં પરણેલી સ્ત્રી પસંદ આવશે નહિ તો મારા ત્યાગ કરશે. આથી તેણીએ એવી સૂચના કરી કે આપણા કુડું બને દરરાજ એક એક ચૂલે ખાવાનું મળે અને એક મહાર દક્ષિણા મળે એવું વરદાન માગે. બ્રાહ્મણે આવું જ વરદાન માગ્યું. રાજાએ ભ્રાહ્મણની પશ્ચિમ**ળુ**હિ માટે ખેદ અતાવ્યા. હવે બ્રાહ્મણને પ્રથમ દિવસે બ્રહ્મદત્તને રસાેડે જમવાનું હતું, ત્યાં જમી મહાર મેળવી. પછી ચકવતી ની એક લાખ બાણ હજાર અંતે-ઉરીને ત્યાં જમ્યા. આવી રીતે છ ખંડમાં દરેક ઘરે જમવાનું હતું, પણ પ્રથમ દિવસે ભાજનમાં જે મીઠાશ આવી હતી તે કરીવાર આવી નહિ અને દરરાજ પ્રથમ દિવસનું જમણ સંભાર્યો કરે. આથી પ્રથમ શ્લાેકમાં કહે છે કે "પ્રસન્ન મનવાળા પ્રકાદત્ત ચક્રવર્તી યાસે બ્રાહ્મણે પ્રાર્થના કરી કે 'મને આખા ભરતક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક ગૃહે ભાજન અપાવા.' આ પ્રમાણે વરદાન પ્રાપ્ત કરેલ તે બ્રાહ્મણ કદાચિત્ પ્રથમ દિવસે કરેલ ભાજન ખીજી વાર મેળવે; પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી." (૧)

દૂત—એક રાજા ખહુ વૃદ્ધ થયા, પર'તુ કાઈ પણ પ્રકાર મરણ પામ નહિ. તેના પુત્ર માટી વયના થયા હતા, અને પ્રત્યેક દિવસ તે પિતાના મરણની રાહ જોતા હતા. વૃદ્ધ રાજાને પણ રાજ્યમાહ ખહુ તીલ લાગ્યા હતા, તેથા પુત્રને રાજ્ય આપી શકતા નહાતા. પુત્રને છેવટે ઇચ્છા થઇ કે પિતાને મારીને પણ રાજ્ય લેવું. વૃદ્ધ રાજાને આ વાતની ખબર પડી એટલે તેણે એક યુક્તિ કરી: રાજસભામાં એક હજાર ને આઠ થાંભલા હતા અને પ્રત્યેક થાંભલે એક સા ને આઠ હાંસા હતા. રાજાએ પુત્રને કહ્યું કે મારે તને હવે રાજ્ય સાંપી દેવું છે, પણ આપણા કુળના એવા રિવાજ છે કે પુત્રે રાજ્ય લેવા પહેલાં પિતા સાથે દ્વત રમવું અને દ્વતમાં એક વાર જીતે ત્યારે એક હાંસ જીતી ગણાય. અને તેવી રીતે એક સા આઠ વાર જીતે ત્યારે એક સ્તાં ભ જીત્યા ગણાય. આવા એકસા આઠ સ્તાં ભ જીતે ત્યારે પુત્રને રાજ્ય મળે, પણ રમતાં રમતાં વચ્ચે એક વાર હારી જાય તા અગાઉની સવ'

જીત વ્યર્થ જાય અને નવે નામ પહેલી હાંસથી શરૂ કરવું પડે. આ વાત પુત્રે કખૂલ કરી અને ઘૂત રમવા માંડયું. આ પ્રમાણે રમતાં રમતાં કેટલીક વાર જીતે અને વળી હારી જાય. પણ સંપૂર્ણ તો કાઇ કાળે થાય જ નહિ. આથી દિતીય શ્લોકમાં કહે છે કે ''એક સો આઠ થાંભલા પૈકી પ્રત્યેક સ્તંભને એક સો આઠ હાંસો છે અને પ્રત્યેક હાંસને પુત્ર પિતા સાથે ઘૂત રમતાં જીતે ત્યારે તેને સામ્રાજ્ય મળે તે દુર્ઘંટ તો છે જ; પણ કદાપિ તેમ બની આવે, પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી." (ર)

ધાન્ય—એક રાજાએ ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતાં સર્વ પ્રકારનાં ધાન્યે৷ કૌતુક માટે એકઠાં કર્યા અને તેમાં એક પાલી સરસવના દાણા નાખ્યા. પછી એક વૃદ્ધ ડાસીને બાલાવી, ધાન્યના ઢગલામાંથી સરસવના સર્વ દાણા છૂટા પાડી આપવા આજ્ઞા કરી. બિચારી ડાસી આ કેવી રીતે કરી શકે? તેથી ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે "આખા ભરતક્ષેત્રના સર્વધાન્યના સમૂહમાં એક પાલી સરસવ નાખેલા હોય અને તે જ દાણાઓને જીદા કરી આપવાનું એક વૃદ્ધ ડાસીને કહ્યું હોય હવે કદાચ તે ડાસી સર્વ દાણાઓને અને સરસવને જીદા પાડી આપે, પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી." (3)

'પાસા—ચાણુકેય નામના બ્રાહ્મણુપુત્ર ન'દ રાજાની સભામાં આવ્યા અને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયેા. રાજા તે વખતે રાજસભામાં હતા નહિ, પણ દાસીએ ચાણકચના ત્તિરસ્કાર કરી દૂર કર્યો. આશુકયે ત્યાં દેાર પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો હું ખરા ચાણકથ હાેઉં તાે નંદ રાજાને સમૂળા ઉત્મૂળ કરી નાખું. રાજ્ય યાેગ્ય કુંવરને શાધતાં તે એક મયૂર-પાષકની દીકરી પાસે ગયા. તેને ચંદ્રપાન કરવાના દાહદ થયા હતા. ચાણકથે જન્મતાં જ યુત્રને સાંપી દેવાની શરત કરી, સુક્તિથી દોહદ પૂર્ણ કર્યો. તે એવી રીતે કે એક છિદ્ર સુકત તૃષ્યુનું ઘર કરાવ્યું અને એક પુરુષ છિદ્ર ઢાંકવા સારુ ઉપર બેઠાે. એક વિશાળ થાળમાં પરમાન્ન (ખીર) ભરી છિદ્ર નીચે તે થાળ મૂકચો અને પુત્રીને ચંદ્રનું પાન કરવા કહ્યું. સ્ત્રી પાન કરતી જાય છે અને છાપરા ઉપર બેઠેલા પુરુષ છિદ્ર ઢાંકતા જાય છે. આવી રીતે તેના દાહક પૂરા કર્યો. સંપૂર્ણ કાળે પુત્ર થયા, તેનું નામ ચાંદ્રગુપ્ત પાડ્યું. ચંદ્રશુપ્ત આળવયથી જ રાજા થવાનાં લક્ષણ અતાવવા લાગ્યા. નાના આળકાની સભાઓ કરી તેમાં પાતે રાજા થાય, ન્યાય ચૂકવે, ગામગરાસ ભેટ આપે, સજાઓ કરે અને યુદ્ધ પણ કરે. ચાણકથ અને ચંદ્રગુપ્ત અનેક સિદ્ધિઓ સાધી પાટલીપુરને ઘેરા નાખીને પડ્યા. નંદ રાજા લડવા આવ્યા અને ચાલુકચના સૈન્યમાં ભંગાણ પડ્યું. ચાલુકય ભાગ્યા અને તેને મારવા રાજાએ મારા માકલ્યા. ચંદ્રગુપ્તને કુવામાં સંતાડી પાતે બાવાના વેશ ધારણ કરી કાં ઠે બેઠા અને મારાઓને કહ્યું કે ચંદ્રગુપ્ત અંદર સતાઇ ગયા છે. મારાઓ હથિયાર મૂકી અંદર ઊતરવા ગયા કે લઘુલાઘવી કળાથી તેઓનાં શસ્ત્રથી જ તેઓને મારી નાખ્યા.

આવી રીતે અનેક કષ્ટમાંથી ચંદ્રશુપ્તને ખચાવી પાતે પણ યુક્તિથી બચ્ચા. ચાણકચ નીતિ-શાસમાં બહુ હોંશિયાર હતો. અને યુક્તિ કેમ કરવી, જાળ કેમ પાથરવી અને ગમે તેવા પ્રતિકૃળ સ'યાગામાં પણ પાતાનું કાર્ય કેવી રીતે સાધલું એ તે બહુ સારું સમજતા હતા. મોક પર્વત નામના રાજાને પાતાના કરી નંદ રાજા ઉપર કરી વાર છાપા માર્થી, પણ આ વખતે પાટલીપુર ઉપર સીધા ઘેરા ન ઘાલતાં આસપાસનાં ગામાને સર કરવા માંડચાં. તંદ રાજા પડ્યા અને ચંદ્રગુપ્ત સિંહાસનારૂઢ થયાે. પર્વત રાજા વિષકન્યાના સંયાગથી મરી ગયા અને તેથી વચ્ચેથી ફાંસ ગઈ. પાટલીપુરના લાેકાને કર બહુ આપવા પડચો, તેથી પ્રજા અસંતાેષી અની ગઇ અને ચંદ્રગુપ્તની પાસે કરિયાદ કરવા આવી. ચાલુક**યે** વિચાર્યું કે લોકો અસ'તોષી બનશે તો ઉચાળા ભરી ચાલ્યા જશે, આથી તેણે લોકોને કર રહિત કર્યા. પૈસા પ્રાપ્ત કરવાના એક બીજો ઉપાય ચિંતવતાં તેણે દેવતા પાસેથી અજેય પાસા મેળવ્યા. ગામના આગેવાન શેઠિયાએાને બાલાવી તેઓ સાથે દ્રાત રમવા માંડ્યું અને તેમાં પાતે માટી બીટ મૂકે અને જીતે તા પ્રમાણમાં બહુ એાછી વસ્તુ લે. એવી હોડ કરતાં પણ સર્વ લોકા તેની સાથે રમતાં હારી જતા, પણ ચાણકથ, કાેઇ દિવસ હારે નહિ. આથી ચાથા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે "સિદ્ધની પાસેથી મેળવેલ ઘુત રમવાના પાસાના **ઉપયાગથી અનેક લાેકાેને જીતાેને ચા**થકથે રમતમાત્રમાં રાજાના ભ'ડાર સુવર્ણથી ભરી દીધા. કદાચ દેવકપાથી ગામના શેઠિયા લાકા તે મંત્રીને જીતી લે પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી." (૪)

ધામો--વસંતપુર નગરમાં ધામો નામે એક શેઠ રહેતા હતા. તેને પાંચ પુત્ર હતા. આ ધામા શેઠ રત્નની પરીક્ષામાં અહું કાબેલ હોવાની તેને રત્નપરીક્ષકના નામથી સર્વ ઓળખતા હતા. શેઠની એક એવી પ્રકૃતિ પડી હતી કે બહુ મૂલ્યવાળાં જે જે રત્ના આવે તે ખરીદી સંગ્રહી રાખે પણ વેચ નહિ. પુત્રા પણ વારંવાર કહે કે બમણાં-તમણાં દામ આવે છે, છતાં શા માટે વેચતા નથી? આ પ્રમાણે વારંવાર થયા કરે તાપણ શેઠ તા વેચવાની વાત જ કરે નહિ. એક વખત શેઠ પરદેશ ગયા અને કેટલાક દિવસ પછી પાછા આવ્યા, ત્યારે માલૂમ પડેયું કે પાતાના પુત્રાએ સર્વ રતના પરદેશી માણુસાને વેચી નાખ્યાં છે. શેઠે તો આ સમાચાર સાંભળી સર્વ પુત્રાને ઘરબહાર કાઢી મૂક્યા અને સર્વ રતના લઇને જ ઘરે પાછા આવવાનું કહ્યું. પુત્રા તો બાપડા પરદેશ નીકળ્યા, પણ એ જ સર્વ રતના પાછાં કેવી રીતે મેળવી શકે? તેથી પાંચમા શ્લોકમાં કહે છે કે ''શેઠના છોકરાઓ એ પરદેશથી આવેલા વ્યાપારીઓને રતના વેચી દીધાં અને વળી પશ્ચાત્તાપ કરીને તે જ પાછાં મેળવવાના પ્રયાસ કરવા લાગ્યા. કોઇ દેવની સહાયથી કદાચ તે જ સર્વ રતના વણિકપુત્રા પાછાં મેળવે, પણ જે કમનસીળ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી." (પ)

સ્વપ્ન-- ઉજ્જયિથી નગરીમાં એક મૂળદેવ નામના ચતુર રાજપુત્ર હતા. તે દેવદત્તા

વેશ્યા ઉપર રાગાસકત હતા. એક દિવસ એક શેઠે તેનું અપમાન કરી ત્યાંથી દ્રર કર્યો. તેથી તે પરદેશમાં ભમવા લાગ્યા. અનેક પ્રકારના સૃષ્ટિવૈભવ જેતા તે એક વખત એક મઠમાં રાતે સૂતા હતા, તેવામાં તેણે સ્વપ્ન દીઠું કે ચંદ્ર પાતાના મુખમાં પ્રવેશ કરે છે. સ્વપ્ન દેખી તે જાગ્યા. તે વખતે એક ગાંસાઇના ચેલાએ પણ તેવું જ સ્વપ્ન દીઠું. તેણે પણ જાગી સ્વયનના વિચાર પાતાના ગુરુને પૂછ્યા. ગુરુએ કહ્યું કે, 'તું આજ ઘત ખાંડ સહિત રાટલા પામીશ. ' શિષ્યને તે પ્રમાણે ભાજન મળ્યું. હવે મૂળદેવ તા શાસ્ત્રવિદ્ છે તેથી મઠમાંથી બહાર નીકળી ફળ-ફૂલાદિક લઈ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે સ્વપ્નપાઠક પાસે તે મૂકી તેને સ્વય્નિવિચાર પૂછચા. સ્વય્નપાઠકે કહ્યું કે 'તમને રાજ્ય મળશે.' મૂળદેવે આ વચન માન્ય કર્યું. નગરમાંથી અન મેળવી કાઈ માસાપવાસી સાધુને ભાજન કરાવ્યું અને દેવતા તુષ્ટમાન થતાં હજાર હસ્તી અ'ધાય તેવું રાજ્ય દેવદત્તા ગણિકા સહિત એક વચનમાં માગી લીધું. સાત દિવસ પછી, મરણ પામેલા એક અપુત્ર રાજાના ગામમાં પ્રવેશ કરતાં પંચ દિવ્ય પ્રગટ થયાં અને મૂળદેવને રાજ્ય મળ્યું. પેલા ગાસાંઇના શિષ્યે આ હકીકત સાંભળી ત્યારે તેને બહુ ખેદ થયા. એક જ પ્રકારનાં સ્વપ્ન બન્નેને આવ્યાં, છતાં ધાતાને વિધિતું જ્ઞાન ન હાવાથી, મહાલાલ ખાઇ નાખ્યા, એ હકીકત તેના હૃદયમાં સાલવા લાગી. આથી તે દરરાજ મઠમાં જઈ સૂવે અને કરી વાર તે જ સ્વપ્ન જોવાની આશા રાખે, પણ તે સ્વપ્ત દેખાય નહિ. તેથી છઠ્ઠા શ્લાકમાં કહ્યું છે કે "મૂળદેવે અને કાર્પિટિકે (ગાસાંઇના શિષ્યે) સ્વય્તમાં ચંદ્ર દેખ્યા, પણ કાર્પ ટિકે કુનિર્ણય કર્યા તેથી અલ્પ કળ પામ્યા. કરી वार ते क क्याओं कर्धने ते सूचे अने उहाय हैवये। ये क स्वप्न ते दरी वार हेणे, પણ જે કમનસીખ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી." (६)

અક્ર—ઇંદ્રપુર નગરમાં ઇંદ્રદત્ત રાજ વસે છે, તેને આવીશ રાણીઓથી થયેલા આવીશ પુત્રો છે. રાજ વળી તેવીશમી સ્ત્રી, જે પોતાના જ મંત્રીની પુત્રી હતી, તેને પરષ્યો. પણ તુરત જ રાજાને તેની સાથે દ્રેષ થયા, તેથી તે પોતાના પિતાને ઘેર જઇ રહી. એક દિવસ રાજા કરવા નીકળ્યો છે; ત્યાં રૂપસી દર્ચની ભંડાર સ્ત્રીને ગામમાં જેઈ તેના પર આસક્ત થયા, પણ તેને ઓળખી નહિ. રાજા રાત્રિ ત્યાં જ રહ્યો અને સંયાગળળથી તે જ રાત્રે મંત્રીપુત્રીને ગભ' રહ્યો. મંત્રીએ સર્વ બનાવ કાગળ પર લખી લીધા. સંપૂર્ણ કાળે બહુ સુંદર પુત્ર અવતયાં. તેને કળાચાર્ય પાસે ભણવા મૂક્યો. તે બહુ વિદ્રાન અને ધનુવિ દ્યામાં નિપૃષ્ણ થયા. ગવિ છ રાજપુત્રા બહુ સારું ભણી શકયા નહિ. મંત્રીપુત્રીના પુત્રનું નામ સુરેન્દ્રદત્ત પાડવામાં આવ્યું હતું. હવે મથુરા નગરીના જિતશત્ર રાજની નિવૃ ત્તિ નામની પુત્રી રૂપયોવનસંપન્ન થઈ, શણગાર સજી, પિતા પાસે આવી ત્યારે સ્વયંવરથી વર વરવા પિતાએ ઇચ્છા અતાવી, પુત્રીએ પણ રાધાવેધ સાધનારને પરણવા ઈચ્છા અતાવી. ઊંચાં કુડું એમાં ઈચ્છાવર વરવાના નિયમ પૂર્વ કાળમાં હતા સ્ત્રમા ઘણા પ્રસંગે જણાય છે. રાજાએ પણ પુત્રીની ઈચ્છા અનુસાર સર્વ દેશામાંથી રાજ-

પુત્રાને બાેલાવ્યા. ઇંદ્રદત્ત રાજ્ય પણ પુત્રા સહિત આવ્યા; મ'ત્રી સુરે દ્રદત્તને પણ સાથે લઇ આવ્યા. સ્વયંવરમંડપની શાભા અદ્દભુત કરી હતી. મંડપની વચ્ચે સ્તંભ ઊભા કર્યો. તેની ઉપર ચાર ચાર ચક્ર મ'ડાવ્યાં. એક એક ચક્રમાં બહુ આરા કર્યા અને દરેક ચક્રને એવી રીતે યંત્ર દ્વાર ગાહેલ્યું કે એક જમણી બાજુએ કરે અને એક ડાબી બાજુએ કરે. તે સ્તંભની ઉપર એક સંદર પૂતળી માંડી અને તેનું મુખ નીચું બેતું કરાવ્યું. નીચે માટી તેલની કડાઈ માંડી. તેની ખાજમાં કન્યા પંચવણી કુલમાળ હસ્તમાં લઈ ઊભી રહી. નીચેની કઢાઈમાં નજર રાખી, ઉપર આઠ ચક્રમાં પસાર કરી, રાધાની ડાબી આંખને વીધે, એવી રીતે જે રાજપુત્ર બાઘ્યુ મારે તેને વરવું, એવી તેની પ્રતિજ્ઞા હતી, રાજપુત્રાએ કાર્ય શરૂ કર્યું. કેટલાક તાે પાતાની જગ્યા પરથી ઊઠવા જ નહિ; કેટલાક કઢાઇ સુધી જઈ પાછા આવ્યા; કેટલાક ધનુષ્ય પડતું મૂકી ચાલ્યા અને એવી રીતે સર્વ નષ્ટભ્રષ્ટ થયા. ઇંદ્રદત્ત રાજાના ખાવીશ પુત્રોના પણ એ જ હાલ થયા ત્યારે રાજા બહુ ખિન્ન થઇ ગયા. મંત્રીએ પછી ત્રેવીશમા પુત્રની હકીકત કહી, રાજાને સંખુહ કર્યા. રાજાને સર્વ હંકીકત યાદ આવી. સુરે દ્રદત્તને કાર્ય કરવા રાજાએ આજ્ઞા કરી. તે ઊઠચો, ચાલ્યેા, ધનુષ્ય લીધું, નીચી દર્ષિ કરી, ધનુષ્ય વાહ્યું, બાણના યાગ કર્યા અને સર્વ ચક્રો જ્યારે અમુક સ્થાનમાં આવ્યાં, ત્યારે બાહ્ય છેાડવું, જેણે આઠ ચક્રોની વચ્ચે થઈ કાઈ પણ આરાના સ્પર્શ કર્યા વગર રાધાની ડાબી આંખને વી'ધી. તરત જ કુંવરીએ વરમાળા તેના ગળામાં ્આરાપણ કરી. આ હકીકત પર વિચાર કરતાં સાતમા શ્લેષ્કમાં કહે છે કે ''રાધાના મુખ નીચે ચક્રો અનુક્રમે એક્બીજાની વિરુદ્ધ દિશામાં ભ્રમણ કરે છે અને તેની નીચે ધતુર્ધર પુરુષ નીચું મુખ કરોને ઊભા રહ્યો છે. કદાચ કાઇ ભાગ્યવંત નિપુણ તે રાધાની ડાબી આંખ બાણના મુખથી વી'ધી શકે. પણ જે કમનસીબ પ્રાથી મનુષ્યભવ હારી જાય छे ते इरी वार तेने प्राप्त इरी शहता नथी." (७)

કૂમે — એક બહુ માટા દ્રહ છે, તેમાં એક કાચળા રહે છે. તેણે એક વખત પાણી ઉપરની સેવાળ તૃટ્વાથી આસા સુદ પૂર્ણિ માની રાતે આકાશમ ડળમાં સકળકળાસ પૂર્ણ નયનાનંદકારી, સમગ્ર નક્ષત્રે બિરાજમાન ચંદ્ર દીંઠા. આથી તેને બહુ આનંદ થયા. આ કુદરતી દેખાવ પાતાના કુટું બને દેખાડવા તે ડૂબકી મારી પાણીમાં ગયા અને કુટું બને લઈને પાછા આવ્યો, ત્યાં તા સેવાળ મળી ગઇ હતી. આથી ચંદ્રદર્શન કર્યા વિના જ તેના કુટું ખને પાછું કરવું પડ્યું. પૂર્ણિ માની રાત્રિ, સેવાલનું રફાટન અને કુટું બ સહિત પાતાની હાજરી, એ સર્વ યાળ કરી વાર મળવા મુશ્કેલ છે. આથી આઠમા શ્લાકમાં કહે છે કે "સેવાળ અંધ છૂટવાથી એક સરાવરમાં રહેલ કાચળા પૂર્ણ ચંદ્રનાં દર્શન કરવાથી બહુ આનંદ પાત્ર્યો અને તેનું દર્શન કરવા માટે પાતાના કુટું અને લઇ આવ્યા, પણ સેવાલ મળી ગઇ. આ પ્રમાણે પુનદર્શન કદાચ તે કરે, પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી ભાય છે તે તેને કરી વાર પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી." (૮) અ. ૧૮

યુગ—"પૂર્વ સમુદ્રમાં શમી(ખીલી) નાખીએ અને પશ્ચિમ યુગ(ધાંસરું) નાખીએ અને અને સમુદ્રમાં દુર્ધર તરંગ આવ્યા કરતા હોય. કદાચ આ યુગમાં શમીના પ્રવેશ થાય, પણ જે કમનસીળ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી." બળદની ઢાંક પર નાખેલું ધાંસરું તે યુગ કહેવાય છે. તેમાં જેતર આંધવા માટે નાંખેલી ખીલી તે શમી કહેવાય છે. અસંખ્યાતા દ્રીપ-સમુદ્ર મૂકયા પછી છેલ્લા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અધેરાજપ્રમાણ આવે છે. તેને પશ્ચિમ છેડે યુગ હાય અને બીજી બાજીના પૂર્વ છેડે શમી હાય, એ બન્નેના યાગ કેમ થાય? સમુદ્રમાં મહા-જળ તરંગ થતા હાય છે એ હકીકત લક્ષમાં રાખવાની છે. (૯)

'પરમાણુ—'' દેવતાએ કીડા કરતાં કરતાં એક પાષાણુના સ્તંભના વજ વડે ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા અને પછી મેરુપર્વત પર ઊભા રહી એક નળીમાં સર્વ પરમાણુ એકઠા કરી કૂંક મારી, ચારે દિશામાં તે સર્વ પરમાણુ ઊડાવી દીધા. તે જ પરમાણુઓના બનાવેલા સ્તંભ કરી વાર કહી તે તૈયાર કરે, પણ જે કમનસીખ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારો જાય છે, તે કરી વાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી" લાખ ચાજન ઊંચા મેરુ ઉપરથી પવનના સપાટા સાથે ઉડાડેલા પરમાણુઓની પાછળ દેવતાની જબરજસ્ત ફૂંક, એ સર્વને સાથે લેતાં અને પરમાણુની અણુતાના વિચાર કરતાં ઉપરની હંકીકત લગભગ તરંગ જેવી જ ક્ષાં છે. (૧૦)

દરો દેખાંતાનું એ જ પ્રમાણે સમજવું. દરેક દેશાંતમાં ખહુ ખૂબી છે. દરેક દેખાંત મનન કરીને સમજવા જેવું છે. મનુષ્યભવની દુર્લભતા ખહુ વિચારવા યાગ્ય છે. દેખાંતની સત્યતા કરતાં હંમેશાં તેમાંથી ફલિત થતા ભાવ ખહુ વિચારવા જેવા છે. દેવકૃત મંત્ર, ચમત્કાર કે બીજી વાત સ્થળ વાદના આ જમાનામાં ગળ ન ઊતરે તો તેની સામે વિચાર કરવાની અગત્ય નથી, પરંતુ દરેક દેખાંતમાં એક અદ્ભુત ભાવ છે અને તે એ છે કે આવા મનુષ્યભવ મહાકષ્ટે મળ્યા છે તે ફરી મળવા મહામુશ્કેલ છે. એના પરિણામ તરીકે મનુષ્યભવની સફળતા કરવા ખાસ ઉપદેશ છે. ધર્મસામગ્રો મુખ્યત્વે મનુષ્યભવમાં જ મળી શકે છે, તેથી આ સર્વ દેશાંતાનું મુદ્દામપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

આટલા ઉપરથી ધર્મ ની દુરાપતા સમજી, કષાય ન કરવા અને તેટલા સારુ તેના સહચારી પાંચે ઇંદ્રિયાના ત્રેવીશ વિષયાને ખાસ કરીને ત્યજવા. (૧૯; ૮૯)

કળાયના સહચારી પ્રમાદના ત્યાગ

चौरैस्तथा कर्मकरैर्गृहीते, दुष्टैः स्वमात्रेऽप्युपतप्यसे त्वम् । पुष्टैः प्रमादैस्तनुभिश्र पुण्यथनं न कि वेत्स्यपि लुटथमानम् १॥ २० ॥ (उपजाति)

''ચાર અથવા કામકાજ કરતાંરા (નાેકર–ચાકરા) તારું જરા પણ ધન ઉપાડી

જાય છે, તાેપણ તું તપી જાય છે, જ્યારે પુષ્ટ અથવા પાતળા પ્રમાદા તારૂં પુષ્યધન લૂંટી લે છે તે તું જાણતા પણ નથી ?" (૨૦)

વિવેચન—ઘરમાં સહજ ચારી થાય તો ધાંધલ મચાવી મૂકે છે, પોલિસને બાલાવે છે, સજા કરાવે છે અથવા કાયદો હાથમાં લઈ ચારનાં હાડકાં ખાખરાં કરે છે. આ સવ શાને માટે? ધનને માટે, રથળ દ્રવ્ય માટે. પણ મદા, વિષય, કષાય, વિકથા અને નિદ્રારૂપ પ્રમાદ–ચારા તારું પુષ્યધન લૂંટી જાય છે તેના તે વિચાર કર્યો? વિષય, કષાય એ પુષ્ટ ચારા છે અને વિકથા, નિદ્રા, નાકષાય એ પણ પાતળા ચારા છે, પણ બધા ચાર એકઠા થઇ તારા ગુપ્ત પુષ્યધનના લંડાર પર ધાડ પાંડે છે તેથી જરા ચેત. ગરથ ગયા પછી જ્ઞાન આવશે તે નકામું છે. તું મૂઢની જેમ બેઠા બેઠા જેવા કરે છે, એમાં તારી મૂર્ખાઈ છે; માટે ઉઠ, જાયત થા, વિચાર. (૨૦; ૯૦)

करा नीयुं को धने याक्ष : ७५सं छार मृत्योः को पि न रिक्षतो न जगतो दारिष्यमुत्त्रासितं, रोगस्तेननृपादिजा न च भियो निर्णाशिताः पोडश । विध्यस्ता नरका न नापि सुखिता धमैं स्त्रिलोकी सदा, तत्को नाम गुणो मदश्च विभ्रता का ते स्तुतीच्छा च का १॥२१॥ (धार्दूलविकी डित)

"હે લાઇ! તેં હજા સુધી કાઇ પણ પ્રાણીનું મરણથી રક્ષણ કર્યું નથી, તેં કાંઈ જગતનું દળદર ફિટાડ્યું નથી, તેં રાંગ, ચાર, રાજા વગેરેએ કરેલા માટા સાળ લયોના નાશ કર્યો નથી; તેં કાંઇ નરકગતિના નાશ કર્યો નથી અને ધર્મ વહે તેં કાંઇ ત્રણ લાકને સુખી કર્યા નથી; ત્યારે તારામાં ગુણ શા છે કે તેના મદ કરે છે? અને વળી એવું કાંઈ પણ કાર્ય કર્યા વિના તું સ્તુતિની ઇચ્છા પણ શેની રાખે છે? (અથવા શું તારા ગુણ અને શા તારા મદ! તેમ જ તારી શી માટાઈ અને શા તારા ખુશામતના પ્રેમ!)" (૨૧)

વિવેચન—અરે જીવ! તું લાંબા-પહાળા થઈ ને ચાલે છે, પણ તેં શું જખરું કામ કર્યું છે કે તેના કાંકા રાખે છે? તારું છતું ધન છે તેને પણ તું શાધી શકતા નથી. રે ચેતન! જરા વિચાર કર. આ જિંદગીમાં મરણના માટેશ ભય છે. તેં એક પણ પ્રાણીને તેમાંથી ખચાવ્યા ? અરે! તારા પાતાના માથેથી જ તેવા લય ઓછા થયા ? આખા હિંદુસ્તાનમાં ગરીઆઈ વધતી જાય છે, ચાર કરાડ માણસા દિવસમાં એક વખત રાટેલો કે કુશકા ખાઈ ને, પાણી પીને સૂઇ રહે છે. ઉપરાઉપરી દુષ્કાળમાં લાખા જીવ અન્ન વિના મરણ પામે છે. આવું દળદળ તેં કાઈ તું ફિટાડ્યું? ફિટાડવા યત્ન કર્યો ? ત્યારે શું તેં માટા ક્ષય, અતિસાર જેવા વ્યાધિ મટાડયા ? કે સાળ લયથી ધ્રુજતાં પ્રાણીઓને તેમાંથી ખચાવ્યાં? આ લવમાં તેં શું લીલું કર્યું ? આવતા લવ માટે તેં નરક કાપી નાખી ? તને ગેરેટી મળી છે કે તું કહી નરકમાં તા જઇશ જ નહીં? અથવા તેં નરકના જ નાશ કર્યો છે

કે જેથો કાઇ પણ પ્રાણીને ત્યાં જવું પહે નહિ? તારી કરજ બજાવી તે જનસમૂહ કે પ્રાણીસમૂહનું સુખ વધાયું ? આમાંનું થોડું કે ઘણું કાંઈ કરી શકયા નથી અને તને અહંકાર થાય છે અથવા પારકા માણસા પાસેથી સ્તૃતિ સાંભળવાની ઈચ્છા થાય છે તે તદ્દન અસ્થાને, અયાગ્ય, અણુઘટતી વાત છે, તારા તેના ઉપર કશા હક નથી. ચેત, જરા વિચાર. આવા ગુણુવાળા માણુસા તા તેના ફાંકા રાખતા જ નથી, પણ તારે તા ફાંકા રાખતા જ નથી, પણ તારે તા ફાંકા રાખવાના હક પણ નથી. એ ચેતાશ નહિ તો અનંત કાળચકના પ્રવાહમાં તણાઇ જઈશ અને તારા પત્તો લાગશે નહિ. અનુકૂળ સમય, સ્થાન અને સંભોગાના શીધ લાભ લઇ લે.

ઉપરની ગાથામાં સાળ લય કહ્યા છે તેનાં નામ—રાગ, પાણી, અગ્નિ, સર્પ, ચાર, શત્રુ, મત્ત હસ્તી, સિંહ, યુદ્ધ એ નવ અને ઇહલાકલય (મનુષ્યને મનુષ્યથી લય તેવી જ રીતે સ્વન્નતીય ભય), પરલાકલય (મનુષ્યને તિર્ધ'ચ અથવા દેવતા કે અસુરધી લય), આદાનલય (ધન ચારાઇ જવાના લય), અકસ્માતલય (ઘરમાં એઠા એઠા કાઈ પણ કારણ વગર લય લાગે તે), આજીવિકાલય (કેવી રીતે પેટ લરાશે તેની નિર્ધનને ચિંતા થાય છે તે લય), મરણલય, અશ્લોકલય (લાકમાં અપદીર્તિ થવાની બીક.) (૨૧;૯૧)

આવી રીતે આપણા સંસારના દરેક કાર્યમાં અગત્યના ભાગ ભજવનાર ખહુ જ અગત્યના વિષય સંપૂર્ણ થયા. એ વિષયની અગત્યતા એટલા માટે છે કે જ્યારે લોકો ખાદ્યાચાર અને દેખાવ ઉપર બહુ ધ્યાન આપે છે, ઘણીવાર તેથી ભૂલ પણ ખાય છે, ત્યારે શાસ્ત્રકાર તેથી તદ્દન ઊલટી દિષ્ટિએ જીએ છે. દુનિયાના દેખાવમાં "ભગત"ના નામથી એાળખાનારા કેટલીક વાર તીવ વિષયી હોય છે, જ્યારે તદ્દન ભદ્રિક જીવા શાસ્ત્રકારની દિષ્ટિમાં મહાભાગ્યશાળી ગણાય છે. આ વાતનું કેટલીક વાર ૨૫૦૮ ભાન થાય છે, પણ જરૂરને વખતે બધું ભૂલી જવાય છે. અધ્યવસાય અને આંતર વૃત્તિ ઉપર કેટલા આધાર છે અને તેથી કર્મળ ધમાં કેટલા ફેર પડે છે તે માટે એક જ દાખલા બસ છે. છાકરા નિશાળે ન જતો હાય અથવા કુચાલે ચાલતો હાય ત્યારે તેના પર શિખામણ આપવા લાલ આંખ કરવામાં આવે છે, તેમ જ ગાળ દેનાર ઉપર પણ લાલ આંખ થાય છે, પણ તે ખંને લાલાશમાં બહુ ફેર છે. આ ફેર સમજવામાં ખૂબી છે, પણ આવા સામાન્ય પ્રસંગા બાદ કરતાં કાઇ પણ મનુષ્ય-પ્રકૃતિને માટે બાદ્ય દેખાવ પરથી દારવાઈ જઇ ઘણી વાર છેતરાવાના પ્રસંગા આવે છે.

સંસારનાં સર્વ કાર્યોમાં કષાય એક કે બીજી રીતે જેડાયેલા રહે છે. રાગ અને દ્રેષ વગર સંસારનાં કાર્યો બનતાં નથી અને તેથી ગુપ્તપણે કે ઉઘાડી રીતે કષાય થઈ જાય છે. કષાયને આળખવાની બહુ જ અગત્ય છે. તેથી તેના દરેક શ્લાક પર વિવેચન કરવા ઉપરાંત, અત્રે પણ દરેક માટે કંઇક નવીન રૂપમાં વિવેચન કરવાની તક લેવામાં આવે છે. કોધ—કોધ ઉપર પહેલા અને ચાંચા એ એ શ્લાકા છે. એને શાસકાર ભુજંગનું રૂપ આપે છે, તે પર વિવેચન થઈ ગયું છે. ગૌતમકુલકમાં કહે છે કે कोहામિમ્રથા न सह लहंति—'કોધીને સુખ મળતું નથી.' ભવભાવનામાં સૂર નામના ખ્રાહ્મણની કથા છે, તેને કોધ કરવાથી અનંત ભવ રખડવું પડ્યું હતું. કોધ એ દ્રેષ છે અને વિવેકને ભુલાવી નાખે છે. શાસકાર કહે છે કે कोहसमो वेरिजो नत्थि—કોધ જેવું કાઈ દુશ્મન નથી. મહાત્માઓ ભાવિતાતમા અનગારા અને સાધુઓ પણ કોધથી રખડી પડ્યા છે. કોધ શું શું કરે છે, તેના સંખંધમાં એક વિદ્રાન લખે છે કે—

संताषं तनुते भिनति विनयं सौहाईमुत्सादय-त्युद्धेगं जनयत्यवद्यवचनं स्रते विधत्ते कलिम् । कौत्तिं कृत्तति दुर्मीतं वितरति व्याहन्ति पुण्योदयं, दत्ते यः कुर्गीतं स हातुमुचितो रोषः सदोषः सताम् ॥

ક્રોધ સંતાપ * કરે છે, વિનયધર્મના નાશ કરે છે, મિત્રતાના છેડા આણે છે, ઉદ્વેગ કરાવે છે, અવદા (પાપકારક) વચન બાલાવે છે; ક્લેશ કરાવે છે, કીર્તિના નાશ કરે છે, દુર્મતિ ઉત્પન્ન કરે છે, પુષ્યાદયને હણે છે અને કુગતિ આપે છે."

આવા આવા અનેક દોષો કોષથી ઉત્પન્ન થાય છે; સુત્ર તે અનુભવથી સમછ શકે છે. કોષ કરવાથી નુકસાન પ્રત્યક્ષ છે. સિંદ્રરપ્રકર, ઉપાધ્યાયજીની સજ્ઝાય વગેરે અનેક પ્ર'શામાં તે સંખંધી ઘણું વિવેચન છે. કોષના ત્યાગ એટલે ક્ષમા. ક્ષમા એ જૈન શાસ્ત્રના સાર, એમાં અહિંસા, અભયદાન, અનુક પા આદિ અનેકના સમાવેશ થઈ જાય છે. સ્કંદકાચાર્ય કાષથી રખડથા અને તેના ત્યાગથી ગજસુકુમાળ, મેતાર્ય વગેરે ઘણા જીવા સુખી થયા.

માન--આને માટે ર-3-૭-૮-૧૭ નંખરના શ્લોકો છે. આ મીઠા કષાય છે, સર્વને કરવા ગમે છે. ઘણી વાર પાતે નિર્ગુણી છે એમ ખતાવતાં પણ અંતરંગમાં અહંકાર હાય છે. કેટલાક મગરૂબ હાય છે તે છતી વસ્તુ માટે હાય છે, એને Pride (મદ) કહે છે; કેટલાક મગરૂબ હાય છે, તે અછતી વસ્તુ માટે ડાળઘાલુ હાય છે, એને Vanity hypocrisy કહે છે. મગરૂબી કે ફાંકા રાખવા તેના કરતાં પણ દંભ રાખવા એ વધારે ખરાબ છે. હાલના સમયમાં માણસા દંભી વધારે હાય છે. બીજાં ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે આ જમાનામાં કેટલાક દુર્ગુણાને સદુરુણમાં ગણવામાં આવે છે. કેટલાક માણસા self-respect 'સ્વવ્યક્તિ-સ્થાપન' અથવા 'જાતીય-માન'ના નામથી અહંકાર કરે છે. આવી બાળતથી

^{*} ક્રોધ અને તાવ (તાપ-ફીવર) બરાબર સરખા છે. ક્રોધથી આંખ લાલ થાય છે, તાવથી પણ તેમ જ થાય છે. ક્રોધથી મુખ લાલ થાય છે, તાવથી પણ તેમ જ થાય છે. તાવથી મુખમાં પાનીની તૃષા લાગ્યા કરે છે, ક્રોધથી પણ તેમ જ થાય છે. તાવથી નાડી તથા હૃદય બહુ વેગમાં ચાલે છે, ક્રોધ વખતે પણ તેમ જ થાય છે. તાવથી ભૂખ લાગતી નથી, ક્રોધ વખતે પણ અન્ન રુચતું નથી વગેરે વગેરે.

ખાસ ચેતતા રહેવાની જરૂર છે. એમાં ખૂબી શું છે તે વિચારવાની જરૂર છે. પાતાની **જા**તને ફે'કી દેવી, કરેક અપમાનને પાત્ર બનાવવી, એમ કહેવાની મતલળ નથી; પશુ એ દેખાવના રૂપમાં અહંભાવ પેસી જાય છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. અહંકાર કે દંભ અનેક પ્રકારના છે. શાસ્ત્રકાર મદ આઠ પ્રકારના કહે છે,* તે ઉપર જણાવ્યા છે અને તે મદ કરવાથી હેરાન થયેલાનાં દર્દાતા પણ સાથે ળતાવ્યાં છે.× આ જમાનામાં આ બાબત**થી** સાવચેત રહેવાની ખાસ જરૂર છે. ભવભાવનામાં એક ઉજ્જિતકુમારની કથા છે, તે આ બાબતમાં ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. માનથી વિનયના નાશ થાય છે, અક્કડ રહેવાનું મન થાય છે અને લાેકા તેથા અભિમાના માણસાે સાથે સંબ'ધ એાંછા કરી નાખે છે. ભલા માણુસ ! આ ખી દુનિયામાં હિંદુસ્તાન કર્યાં ? તેમાં ગુજરાત કર્યાં ? અને તેમાં તારુ' ગામ કર્યાં ? અત્યારની ગણતરી પ્રમાણે જણાયેલી દુનિયામાં લગભગ એક અબજ ને સાઠ કરાેડ માણસાે છે, તેમાંતું એક પણ માણસ સાે વરસ પછી અહીં રહેશે નહિ, ત્યારે તું તે શું એઇને મદ કરે છે? વળી, છેક્ષી ગાથામાં કહ્યું તેમ, તારામાં એવા કયા અસાધાર**ણ ગુણ** છે કે તું માન કરે છે ? જરા વિચાર, જરા ઊંડા ઉત્તર. શાસ્ત્રકાર માનને 'હાથી' કહે છે.+ તેના ઉપર બેસનાર ડેાલે છે. અને ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે માનત્યાગના રસ્તાે એ જ છે કે પૂર્વે જે માટા માટા પુરુષા થઇ ગયા હોય તેમનાં દર્ષ્ટાંતા વાંચી-વિચારી તેઓની પાસે પાતાની લઘતા વિચારવી. વિદ્વાના કહી ગયા છે કે:—

> बलिभ्यो बलिनः सन्ति, धादिभ्यः सन्ति धादिनः। धनिभ्यो धनिनः सन्ति, तस्माइपे स्यजेद् थुधः॥

'' બળવાનથી પણ બળવાન, વાદીથી પણ વાદી અને ધનવાનથી પણ વધારે ધનવાન પ્રાણીએ દુનિયા પર છે, માટે ડાજ્ઞા હેાય તેમણે અહ'કાર કરવા નહિ."

શેરને માથે સવાશેર ઘણા પડ્યા છે. સુરૂને આટલી શિખામણુ બસ છે. વળી, ઉદયરત્ન મહારાજ કહે છે કે, માનથી વિનયના નાશ થાય, વિનય વગર સમકિત-પ્રાપ્તિ ન થાય, સમકિત વગર ચારિત્ર ન થાય, અને ચારિત્ર વગર સંસાર-બ'ધનથી માેક્ષ ન થાય, તેથી પર'પરાએ માનથી માેક્ષ થતા નથી. આ બધું વિચારવાનને હસ્તામલક જેવું છે, સુરૂને ચેતવણી આપીને સ્વાત્મહિત સાધવા આ સવે પ્રેરણા કરે છે.

માયા—એને શાસ્ત્રકાર નાગણી કહે છે. એને માટે અગિયારમા શ્લાકમાં વિવેચત કર્યું છે. આ ક્ષાય બહુ મીઠા છે. આ કરવાથી જીવ મહા-તીવ્ર પાપના સંચય કરે છે. એ દાેષ

આ આઠ પ્રકાર પહ્યુ ઉપલક્ષણરૂપ સમજવા.

[×] ભુએ આ અધિકારના સત્તરમા શ્લાેક પરની નાેંધ.

⁺ શ્રી હેમરાં પ્રચાર્ય માનને **છક્ષા** કહે છે, એ વડલાના વૃક્ષા જેવું છે. એને કાપ્યું હોય તેાપણ ઊગે છે. એને નાશ કરવાના ઉપાય તરી કે નદીનું પૂર આણુવાની જરૂર છે. અને જેયારે એ વૃક્ષના મૂળન માંથી ઉચ્છેદ થાય ત્યારે જ એના ફરી વધવાના સંભવ દૂર થાય છે.

સામાન્ય માણુસ કરતાં દુનિયાની નજરમાં હેાંશિયાર–કરમી કહેવાતી વ્યક્તિમાં વધારે હોય છે. ગાંડી માના ડાહ્યા દીકરાચ્યાના એ ખાસ ગુણ મનાણા છે; 'વસ્ત્રિક તેહનુ' નામ જેહ જાડું નવ બાેલે' ઇત્યાદિ શામળભટ્ટે કહ્યું તેમાં નવાઈ લાગે છે. હાલ તાે વાણિયાવેડા−વીસાપણું –એ માયાવીપણાના પર્ચાય શબ્દેા થઈ પડવા છે. એ માયા કરવાથી મન બહુ વ્યાકુળ રહે છે. -शास्त्रकार कर्छे छे है 'मायाविणो हुंति परस्स पैसा-भायावी भाखुसा पारकाना ने।क्र થાય છે' એ તદ્દન અનુભવસિદ્ધ છે. એક ખાબતમાં માયા–કપટ કર્યું તેને નભાવવું એ ખહુ મુશ્કેલ છે; પછી અનેક યુક્તિઓ લગાવવી પડે છે, અસત્યની પર પરા ચાલે છે અને છતાં પણુ મનમાં પકડાઈ જવાની ધાસ્તી રહે છે, વાણિયાવેડા કરવાની માયા તેમ જ રાજખઢપટની માયા એ તો દેખીતી રીતે ત્યાજ્ય છે. એ માયા કરનારમાં બગવૃત્તિ, ખાટા **દે**ખાવ બહુ હો**ા** છે, એટલું જ નહિ પણ, શ્રી મલ્લિનાથના દર્ષાતથી જણાય છે કે પ્રશસ્ત માયા પણ કરવી નહીં. ખસૂસ કરીને કેામ, નાત કે સંઘના આગેવાના, દેસસરના દ્રસ્ટીઓ વગેરે નેતા પુરુષાએ તેા એવા સરળ થવું એઈ એ કે બીજાઓ તેનું અનુકરણ કરે. વાચક ! નાત કે સ'ઘની મીટિ'ગમાં જવાનાે તને કાેઈ વાર પ્રસંગ આવ્યાે છે ? ત્યાં શું થાય છે ? એ કામની અને આખા દેશની સ્થિતિ બતાવે છે, -એ પાયમાલીનું ચિદ્ધ છે; એ ખતાવે છે કે આયોવત માં જ્યાં સુધી સરળતા નથી, સ્વાર્પણ નથી, પક્ષણહિના ત્યાગ નથી, સ્વાત્મભાગ નથી ત્યાં સુધી જાપાનના પાડાશી હાવાની મગરૂખી કરવાના તેને જરા યથ્યુ હેક્ક નથી. સલા સાઈ! તારાં સાંસારિક કાર્યોમાં તા માયા, પણ તારાં ધાર્મિક કાર્યોમાં પણ માયા ! તું જૈન હો કે હિંદુ હો કે કેાઈ પણ હો, તું સાધુ હો કે સંન્યાસી હોા કે પાદરી હો, પણ તારું જીવન જો ! તું દેખાવ કેટલાે કરે છે? લાેકર'જન કરવા માટે, વાહવાહ બાલાવવા માટે કેટલું કરે છે ? તે જે ! વિચાર ! ખહુ નકામું ચાલ્યું જાય છે, તું સમજ્યા નથી, સમજવા યત્ન કરતા નથી, તેથી બધી ભૂલ થાય છે.

લાલ—એને શાસકાર 'આકાશ' સાથે સરખાવે છે. * આકાશના છેડા આવતા નથી તેમ લાલના છેડા આવતા નથી. બારમી ગાથામાં તેનું વિવેચન થઇ ગયું છે શાસકાર કહે છે કે 'સર્વગુળ વિનાદાનં જોમાત્—લાલથી સર્વ ગુણાના નાશ થાય છે.' અલ કારમાં આટલા માટે જ પૈસાને અગિયારમાં પ્રાણ્ય કહેવામાં આવે છે. એ દશ પ્રાણ્યને મુકાવે છે, પાતાના ગુણોનાં વખાણ કરાવે છે, નાચ કરાવે છે. આખી દુનિયાને મારલી પર નચાવનાર આશા—તૃષ્ણા અનેકરૂપે કામ કરે છે. રાજ્યના, ધનના કે પુત્રના લાલથી અનેક અકાર્યો થાય છે. એણે અબંબે રૂપિયાના ધણી મમ્મણ શેઠને અધારી રાત્રિએ નદીના પૂરમાં તણાતાં લાકડાં ખેંચવા સૂચવ્યું, અને એણે કાણ્યુકને પાતાની માના બાપ ચેડા મહારાજ સાથે

^{*} શ્રી હેમચંદ્ર મહારાજ એને 'સસુદ્ર' સાથે સરખાવે છે. એ દેખાય છે મર્યાદાવાળા, પણ જ્યારે જ્યાંળા મારે છે ત્યારે હૃદપાર વધી જાય છે, એનું તળિયું દેખાનું નથી, વગ્નેરે રૂપક ઘટાડવાં.

માંડું યુદ્ધ કરાવ્યું. એણે ધવળ શેઠને સાતમી નારકીએ માકલ્યા અને એણે **નેપાલિયન**ને સેંટ હેલીનામાં કેઠ કરાવ્યા. એણે ઘણાને ભમાવ્યા, રખડાવ્યા અને લોયલેગા કર્યા.

આટલા માટે અઢારમી ગાથામાં કહ્યું છે કે 'मूळ हि संसारतरो: कवायाः—સંસાર-રૂપ વૃક્ષનું મૂળ જ ક્ષાય છે. ક્ષાયત્યાંગ એટલે સંસારત્યાંગ. એ ક્ષાયાના અનુયાયી અને સહગારી તરીકે વિષય અને બીજા પ્રમાદ આવે છે અને તેના સંબંધમાં અન્યત્ર વિવેચન થઈ ગયું છે. વળી, સામાન્ય રીતે ક્ષાયત્યાગ કરવા માટે ૫-૬-૧૫-૧૬-૨૧ એ શ્લોકો છે અને વિષયપ્રમાદ ત્યાગ માટે ૧૯–૨૦ એ બે શ્લોકો છે. આ વિષય બહુ જ અગત્યના છે. મતુષ્યજીવનના માટા ભાગ આ મનાવિકાર પર કૃતેહ પામવાથી જ સફળ કરી શકાય છે: તેને જીતવા એ મનુષ્યજીવનની કસોટી છે. આ વિષયની અગત્ય જોઈ ને બનતાં સુધી દરેક શ્લાક પર સારી રીતે વિવેચન કરવાના પ્રયાસ થયા છે. કષાયના વિષય એટલાે બધા વિસ્તૃત છે કે તે પર ઘણું વિવેચન થઈ શકે, પરંતુ ગ્રંથગૌરવ વધી જાય તેથી અત્ર મુદ્દાની હકીકત પર ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું છે. આ ચારે ક્યાયા પર અન્યત્ર ઘણા વિસ્તારથી આ લેખકે ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્ઝાવાળાને ઉપયોગી થઇ પડે તેવા સંભવ રહે છે. ''શ્રી જૈન ધર્મ' પ્રકાશ'' માં 'સૌજન્ય ' ના વિષય નીચે એ લેખા છપાયા છે. અત્ર મુખ્યત્વે કહેવાનું એ જ છે કે તારે ગમે તેવા પ્રયાસ કરીને ક્ષાયા પર જય મેળવવા. એ પ્રમાણે કરવાથી આ જીવનની સાર્થકતા છે. એમ કરીશ તા જ આ ભવયાત્રા સફળ થશે અને નહિ તેા અનંત કાળચક્રમાં ફરતા આવ્યા છે, તે પ્રમાણે આ ભવ પણ એક ફેરા સમાન થશે.

इति सविवरणः कषायनिग्रहनामा सप्तमीऽधिकारः ॥

अष्टमः शास्त्रगुणाधिकारः ॥

અત્યાર સુધી અગાઉના સાત અધિકારામાં મમત્વમાચન અને કષાયત્યાગ તથા પ્રમાદત્યાગના ઉપદેશ કર્યો. આ સર્વ ઉપદેશની અસર મન પર શાસ્ત્રાભ્યાસ હોય તો કાયમ રહે છે, નહિ તો ત્રાલી જાય છે. જ્ઞાન-સમજણ વગર કાઈ પણ વસ્તુના ત્યાગ થતા નથી; થાય તો અન્યા રહેતા નથી; અને થાડા વખત રહે, તાપણ પાછી અસલ સ્થિતિ થઈ જવાના ચાલ સ્થ રહ્યા કરે છે. શાસ્ત્રાભ્યાસ કેવા પ્રકારના જોઈ એ, તેથી કેવા કેવા પ્રકારના લાસ છે, તે વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂરિમહારાજ હવે પ્રવૃત્તિ કરે છે.

ઉપરચાહિયા શાસ્ત્રાલ્યાસ

शिलातलाभे हृदि ते बहन्ति, विश्वन्ति सिद्धान्तरसा न चान्तः । यदत्र नो जीवदयाईता ते *, न भावनाङ्क्रस्ततिश्र लभ्या ॥१॥ (उपेन्द्रवज्रा)

"શિક્ષાની સપાટી જેવા (કઠણ) તારા હુદય પર થઈને સિદ્ધાન્તજળ ચાલ્યું જાય છે, પણ તેની અંદર પ્રવેશ કરતું નથી; કારણ કે તેમાં (તારા હુદયમાં) જીવદયારૂપ ભીનાશ નથી અને ભાવનારૂપ અંકુરાઓની શ્રેણિ પણ નથી." (૧)

વિવેચન—સાધુનાં વ્યાખ્યાન, ગ્રંથના અભ્યાસ, શાસનું ધ્રવણ વગેરે પ્રસંગે હુદય-તટ પર જ્ઞાનલહરીના સુગંધી પત્રન જરા વખત વાય છે અને ઘણા ખરા મનુષ્યાને તા, તે જરા આનંદ આપી ચાલ્યા જાય છે. જેમ પાણીના પ્રવાહ શિલા ઉપર થઈ ને ચાલ્યા જાય છે અને અર્ધા કલાક પછી જુઓ તા પાછી શિલા જેવી ને તેવી હાલતમાં પડેલી હાય છે, તેમાં ભીનાશ પણ રહેતા નથી અને તેના પર અંકુરા પણ ઊગતા નથી, તેના પર દિવસાના દિવસા સુધી પાણી ચાલ્યું તે તદ્દન નકામું થઈ જાય છે; કારણ કે જળ પાતાની અસર કાંઈ પણ સ્થાપન કરી ગયું નહિ. બીજ દિષ્ટિથો જોઈએ તા, શિલામાં કાંઈ એવા સ્વભાવ રહેલા છે કે પાણી પ્રાપ્ત થયું, તેના લાભ લેવાની તેનામાં શક્તિ નથી. ત્યારે શિલા જેવા હૃદયથી લાભ નથી. જે જ્ઞાન ઉપર ઉપરથી ચાલ્યું જાય તેનાથો વિશેષ લાભ

^{*} स्ते इति वा पाठः क्षचिह्नस्यते।

અ, ૧૯

પથુ શું ? શાસ્ત્રકાર આવા જ્ઞાનને વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન કહે છે. મતિઅજ્ઞાનના ક્ષરોપ-શમથી એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. વસ્તુતઃ એ મતિજ્ઞાનના વિષય હાઈ અજ્ઞાન જ છે. એથી કેટલીક વસ્તુએ:તું ઇંદ્રિયપ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે; પરંતુ આળકને જેમ વિષ, કંટક કે રત્નમાં હેય-ઉપાદેયપણાનું જ્ઞાન નથી, તેમ આવા ઉપર ઉપરના જ્ઞાનવાળાને વસ્તુતઃ <mark>હૈય-ઉપાદે</mark>યપણાના બાધ નથી. વ્યવહારથી મહાતત્ત્વજ્ઞાની કે ફિલાસાફર પણ **કહેવાય,** પરંતુ જ્યાં સુધી તેની પ્રવૃત્તિ નિરપેક્ષ છે, ત્યાં સુધી તેનું જ્ઞાન લાભ આપનાર થતું નથી. હ્રદય જ્યારે ખેતરની કળકપ ભૂમિ જેવું થાય અને તેના પર સિદ્ધાન્તજળ પહે, ત્યારે પછી તેમાં સર્વ જીવ પ્રત્યે મૈત્રીભાવરૂપ આદીતા પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેમ થાય ત્યારે જ ભાવનારૂપ અંકુરાએના પણ ત્યાં ઊગે છે. એવી રીતે વર્તાન પર અસર કરનાર તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે શાસાભ્યાસ ખહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. મતિઅજ્ઞાનના ક્ષચાપ-શમથી જરા જરા વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાનું ખની શકે તે તદ્દન ઉપર ઉપરનું થાય છે, પરંતુ જ્યારે વસ્તુતઃ સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વર્તાન પર પણ તેની અસર થાય છે. લાૈકાનું જ્ઞાન બહ્ધા ઉપયાેગિતા કરતાં આડ'બર માટે અને સ્વાત્મગુણવૃદ્ધિના વિકાસ કરતાં સ્વકી તિર્પ ક્ષુલ્લક અહિક વૃત્તિથી ઉત્પન્ન થયેલું હોય છે, જે કાઈ પણ રીતે જ્ઞાનના નામને ચાગ્ય તથી. આટલા માટે આ અધિકારના આઠમા શ્લાકમાં કહે છે કે 'આગમ કાંઇ અલ્યાસમાત્રથી કળ આપનાર થતાં નથી.' વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન જીવને ઘણી વાર થાય છે, પણ સાધ્ય તાે તત્ત્વસ વેદન જ્ઞાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧; ૯૨)

શાસ્ત્ર લણેલા પ્રમાટીને ઉપદેશ

यस्यागमाम्भोदरसैर्न घौतः, प्रमादपङ्कः स कथं शिवेच्छः ?। रसायनैर्यस्य गदाः क्षता नो, सुदुर्लभं जीवितमस्य नृतम्॥ २॥ (उपजाति)

"જે પ્રાણીના પ્રમાદરૂપ કાદવ સિદ્ધાંતરૂપ વરસાદના જળપ્રવાહથી પણ ધાવાતા નથી તે કેવી રીતે મુમુક્ષુ (મિક્ષ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા) હાેઇ શકે ? ખરેખર, રસાયશુથી પણ જો કાેઇ પ્રાણીના ત્યાધિ નાશ પામે નહિ, તાે પછી તેનું જીવન રહેવાનું જ નહિ એમ જાણવું." (ર)

વિવેચન—જ્યારે શાસ્ત્રશ્રવણથી પણ પ્રમાદના નાશ થાય નહિ ત્યારે પછી આ જવને અનંત કાળ પર્યં ત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું જ છે, એમ સમજવું. પ્રમાદ આઠ પ્રકારના છે: ૧. સંશય, ૨. વિપર્યય (ઊલટા બાધ), ૩. રાગ, ૪. દ્રેષ, ૫. મતિભ્રાંશ, ૬. મન-વચન-કાયાના યાગાનું દુ:પ્રણિધાન, ૭. ધર્મ પર અનાદર, ૮. અજ્ઞાન અથવા પાંચ પ્રકારે પણ પ્રમાદ છે: મદા, વિષય, કષાય, વિકથા ને નિદ્રા. આનું વિશેષ સ્વરૂપ છઠ્ઠા અધિકારમાં ખતાવાઈ ગયું છે. અત્ર આઠ પ્રકારના પ્રમાદના ત્યાગ સમજવા. શાસ્ત્રાવ્યાસ કે શ્રવણ પછી તે ખન્યા જ રહે, તા પછી થઈ રહ્યું! વૈદકશાસ્ત્રાક્ત વિધિપૂર્વક મારેલાં

તામ્ર કે પારદ પ્રમુખના પ્રયોગથી પણ જ્યારે વ્યાધિ મટે નહિ, ત્યારે તે કેસની આશા છોડી જ દેવી. તેમ જ સંસારદુ:ખરૂપ વ્યાધિ પણ તેને માટેના રસાયણરૂપ શાસ્ત્રથી પણ જો મટે નહિ, તેા જાણવું કે તેવા વ્યાધિવાળા પ્રાણી 'દુ:સાધ્ય' કે 'અસાધ્ય'ના વર્ગમાં છે. દરેક ભૂલને સુધારવાના ઉપાય હાય છે, દરેક વિમાર્ગ ગમનને સુમાર્ગ લાવવાનાં સાધન હોય છે, દરેક વ્યાધિનાં ઔષધ હોય છે.

પ્રમાદના પારિભાષિક અર્થ ન કરીએ તો સામાન્ય ભાષામાં તેના આળસ-પુરુષાર્થના અભાવ-એ અર્થ થાય છે. દરેક વ્યક્તિ, પછી તે ઉપાધિ સહિત કે રહિત હાય, તેને સ્વકત વ્યથી ભ્રષ્ટ કરનાર આ મહાદુર્જું છે. એની હાજરી હાય ત્યારે કાઈ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી અને દરેક પગલે સ્ખલના પ્રાપ્ત થાય છે. સાધુજીવનમાં પ્રમત્ત અવસ્થા અધઃપાત કરાવનારી થાય છે અને સાધ્યને રસ્તે વધારા કરાવવાને અદલે એક પગલું પાછા હઠાં છે.

આ પ્રમત્ત અવસ્થા દૂર કરવા માટે શાસ્ત્રાભ્યાસ પરમ ઉપાય છે. શાસ્ત્રાભ્યાસથી પોતે કેંગ્યુ છે? પોતાની ફરજ શી છે? પોતાનું સાધ્ય શું છે? તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય શા છે?—તે જાણવાનું—સમજવાનું ખની આવે છે અને તેથી જ પ્રમાદને દૂર કરવાની યાંગ્યતા શાસ્ત્રાભ્યાસીને પ્રાપ્ત થાય છે. આ અભ્યાસ પણ મનનપૂર્વક અને વર્તન પર અસર કરનારો જોઇએ. વાગાડંબર કે ચપળતા કરાવનારા શાસ્ત્રાભ્યાસ બહુ લાભપ્રદ નથી; કારણું કે એવી સ્થિતિમાં વ્યાધિના ઔષધ તરીકે તેમાં જે ગુણુ રહેલા છે તે નાશ પામે છે અને ધારેલ પરિણામ ન નિપજાવનાર ઔષધ નકામું થઇ પડે છે. તેમ શાસ્ત્રાભ્યાસ પણ આવા સંયોગોમાં ઉપયોગ વગરના થઇ પડે છે. તેથી રસાયનનું ઉક્ત દેષ્ટાંત બરાબર ઉચિત છે. કહેવાની મતલખ એ છે કે શાસ્ત્રાભ્યાસ બહુ મનનપૂર્વક કરવા; તે પ્રમાણે વર્તન કરવું અને પ્રમાદ વગેરે દુર્ગુણો હોય તેને દૂર કરવાનું સાધ્ય લક્ષમાં રાખવું. પરમ સાધ્ય તો 'શિવ' (માક્ષ) છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું અને ભુદ્ધિ તથા શક્તિને આવિર્ભાવ આપનારા આવા અનુકૂળ પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા છતાં તેના સદુપયાગ ન થાય અને દરેક શુલ કાર્યમાં પ્રમાદ થયા જ કરે એ સ્થિતિ દૂર કરવાની આવશ્યકતા સમજવી અને દ્વર કરવા પરમ પ્રમાદ થયા જ કરે એ સ્થિતિ દ્વર કરવાની આવશ્યકતા સમજવી અને દ્વર કરવા પરમ પ્રમાદ થયા જ કરે એ સ્થિતિ દ્વર કરવાની આવશ્યકતા સમજવી અને દ્વર કરવા પરમ પ્રમાદ થયા જ કરે વો. (ર; ૯૩)

સ્વપૂજા માટે શાસ્ત્રાલ્યાસ કરનારાઓ પ્રત્યે

अधीतिनोऽचीदिकृते जिनागमे, प्रमादिनो दुर्गतिपाप तेर्मुधा । ज्योतिर्विमृहस्य हि दीपपातिनो, गुणाय कस्मै श्रलभस्य चक्षुषि ? ॥ ३ ॥ (वंश्रस्थ) "हर्गतियां पडनार प्रभादी प्राणी पातानी पूजा माटे कैन शास्त्रने। अल्यास ४२ छे

१. पनीपत्यत इति पापितः। यङन्तपत्थातोरिदं किप्रत्ययान्तम्। "आदगमहनजनः किकिनौ लिद् च।" (३-२-१०१) पाणिनिकृताष्टाध्यायीस्थस्त्रं, तत्रस्थेन सासहिवायहि-चाचलिपापतीनामुपसंख्यानमिति कार्तिकेन।

તે નિષ્ફળ છે. દીવાની જ્યાતિમાં કસાયેલા, દીવામાં પડનાર પત ગિયાની આંખા તેને શા લાભ કરનારી છે ? " (૩)

વિવેચન- આંખ વગર જીવન અકારું છે. પણ તે જ આંખાના દુરુપયાગ થાય તા તેએ જ આ જીવનના નાશ કરે છે. પતંગિયું આંખથી જ કસાય છે. શાસ્ત્રાભ્યાસ અને વર્તન વગર દુર્ગતિના નાશ થતા નથી, પણ જ્યારે તે જ અલ્યાસ પાતાના આદરસત્કાર માટે તેમ જ પહેલી ખુરશી મેળવવા માટે થયા હાય ત્યારે નિષ્ફળ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તુકસાન કરનાર થાય છે. જરા માન મળે તેને લાભ કહેા તેા ભલે, પણ શાસ-કાર એને નુકસાન કહે છે. શાસ્ત્રાલ્યાસના પરિણામે બધું મળે છે, માન મળે છે, પ્રમુખની ખુરશી મળે છે, ગ્રંથકાર ઘવાય છે, પણ અલ્યાસીની અલ્યાસના ફળ તરીકે એ ઇચ્છા ત હોવી જોઇએ; એ ઇચ્છા થઈ કે બધું ગયું એમ સમજવં. શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિછ મહારાજ તેટલા માટે વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે એ જ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ કેવી કરવી તે સંબંધમાં તદ્દન નિરપેક્ષ વૃત્તિ રહે છે; અને વર્તાન વગરના જ્ઞાનથી લાભ થતા નથી. તે જેમ અત્ર દર્શાંત આપીને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. તેમ અષ્ટકમાં તેવા જ્ઞાનને મહાઅપાયતા કારણરૂપ કહ્યું છે * આપણે વ્યવહારમાં પણ એ વાતના વારંવાર અનુભવ કરીએ છીએ. જેઓ અવ્યવસ્થિતપણે ખહુ અલ્યાસ કરી ગયા હાય છે, તેઓને પાતાની પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં ખહુ વિવેક રહેતા નથી. એકલું મગજ કેળવાયું હાય અને અ'ત:કરણ પર તેની છાપ ન પડી હોય ત્યારે આવું ભયંકર અણકલ્પેલ પરિણામ આવે છે. Mental Education (માનસિક કેળવણી) અને Moral Education (અ'તઃકરણની કેળવણીના)ના તફાવત અત્ર સારી રીતે દષ્ટિગાચર થાય છે. એક વિદ્વાન ગણાતા મનુષ્યને અશુદ્ધ વ્યવહારમાં પ્રવર્તતા દેખવામાં આવે ત્યારે સમજવું કે તેનું જ્ઞાન હજુ પ્રથમની નિર્દિષ્ટ પંક્રિત ઉપર જ છે. પ્રવૃત્તિમાં આત્માને યથાસ્થિત લાભ–અલાભના સદભાવ અતાવ-નાર જ્યાં સુધી તેના જ્ઞાનના વિષય થાય નહિ ત્યાં સુધી જ્ઞાન આડ'બર માત્ર રહે છે. અને તે જ્ઞાનને શાસકાર અનેક પ્રસંગે 'અજ્ઞાન' જ કહે છે.

આ અને હવે પછીના છે શ્લોક આડે રસ્તે ઊતરી ગયેલા, પંડિત હોવાના ફાંકા રાખનારા અને શુષ્કવાદીઓ ઉપર સખત ક્રંટકા મારે છે. દરેક અલ્યાસીએ આ બાબત પર ધ્યાન આપવાની ખાસ જરૂર છે. અને દેષ્ટાંત પણ સમજાય તેમ જ લાગુ પડે તેવું છે. (૩; ૯૪)

भरते। इंदित अद्धि वगरना अस्यास इरनाराक्याने मोदन्ते बहुतर्कतर्कणचणाः केचिज्जयाद्वादिनां, काच्यैः केचन कल्पितार्थघटनैस्तुष्टाः कविल्यातितः ।

[»] જુઓ શ્રી હરિભદસૂરિછના અષ્ટક નવમાના ત્રીજો ઘ્લાેક.

ज्योतिर्नाटकनीतिलक्षणधनुर्वेदादिशास्त्रैः परे,

ब्रूमः प्रेत्यहिते तु कर्मणि जडान् कुक्षिम्भरीनेव तान् ॥ ४॥ (शार्द्क विकीडित)

"કેટલાક અલ્યાસીઓ ખહુ પ્રકારના તર્ક-વિતર્કોના વિચારામાં પ્રસિદ્ધ હોઇ વાદીઓને જીતીને આનંદ પામે છે, કેટલાક કલ્પના કરીને કાવ્યા રચીને કવિ તરીકે ખ્યાતિ મેળવી, આનંદ માને છે અને કેટલાક જ્યાતિષશાસ્ત્ર, નાટચશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, ધનુવે દ વગેરે શાસ્ત્રોના અભ્યાસ વડે ખુશી થાય છે, પરંતુ આવતા ભવમાં હિતકારી કાર્ય તરફ જે તેઓ અજ્ઞ (અથવા બેદરકાર) હોય તા અમે તેઓને પેટલરા જ કહીએ છીએ." (૪)

વિવેચન—ઉપરના શ્લાકમાં કહી તે જ હંકીકત સ્કુટ કરે છે. કેટલાક ન્યાય (Logic) ની કોટિમાં લંડા ભતરી આનંદ માને છે, જ્યારે કેટલાક કવિ થાય છે, કેટલાક જોશી, નાટકકાર, મુસદ્દી, સામુદ્રિક જ્ઞાનમાં કુશળ, શસ્ત્રવિદ્યામાં પારંગત અને કેટલાક રસાયનશાસ્ત્રી (Chemist), આંકડાશાસ્ત્રી (Statistician), અર્થ શાસ્ત્રી (Economist), ખગાળવેત્તા (Astronomer), ભૂતળવેત્તા (Geologist), વનસ્પતિવિદ્યાકુશળ (Botanist), ગણિતશાસ્ત્ર માં પ્રવીણ (Mathamatician), વૈયાકરણ (Grammarian) વગેરે વગેરે થાય છે; ઉદ્યોગ, ગુરુકૃપા અને સ્પરેપશમ પ્રમાણે વિદ્વત્તા મેળવે છે, પણ જો તેમને ભવની ખીક નથી, તેા આવતા ભવમાં હિતકારી ધર્માનુષ્ઠાન કરી શકતા નથી અને ધર્માનુષ્ઠાન કર્યા સિવાય આવતા ભવ માટે તૈયારી નથી અને તે ધર્મા હોવા કરતાં ધર્મા હોવાનો દેખાવ માત્ર કરે છે. આ પ્રમાણે હોય તો જાણવું કે તે માણસ પેટલરા જ છે અને કાળની સપાટીમાં લાગનારા પવન અનુસારે તણાઈ જવાના છે. અષ્ટક્રભના ડીકાકાર કહે છે કે:—

अविसेसिया मइ चिय सम्महिद्विस्स सा मइनाणं। मइअन्नाणं भिच्छादिद्विस्स सुयंपि एमेव॥

" સમ્યગ્દષ્ટિની બુદ્ધિ તે 'મતિજ્ઞાન' છે અને મિથ્યાદષ્ટિની બુદ્ધિ તે 'મતિઅજ્ઞાન' છે. મતિમાં કાંઇ ફેરકાર નથી. શ્રુતજ્ઞાનના સંખંધમાં પણ તે જ પ્રકારે સમજલું."

મહાતર્ક કરનાર હોય તો પણ જ્યાં સુધી જ્ઞાનની અસર આત્મિક શુભ પ્રવૃત્તિમાં થવી નથી ત્યાં સુધી તેવા જ્ઞાનને શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાન જ કહે છે. અને અજ્ઞાન તો કષાયાદિ મહારિપુએ થી પણ વધારે ખરાબ છે. આથી અમુક વ્યક્તિ વિદ્વાન્ હોય તો તેથી કાંઈ ખહુ ખુશી થઇ જવા જેવું નથી. વાસ્તિવિક તુલના તો પ્રવૃત્તિ ઉપર જ રહે છે અને જે એ અમુક કાર્યના, આત્મિક ઉન્નતિ-અવનતિને અંગે, શા સંબંધ છે તે વિચારતા નથી અથવા વિચાર કરવાની દરકાર કરતા નથી અને વિચાર કરીને ઉન્નતિને માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, તેઓ વસ્તુતઃ અજ્ઞાની જ છે, સંસારરસિક જ છે, સંસારમાં રખડનારા જ છે અને તેથી તેઓને 'પેટલરા' કહેવા યુક્ત જ છે. જે એ પોતાના પેટપૂરતા વિચાર કરી બેસી રહે છે તેઓ પેટલરા કહેવાય છે. અત્ર સંસારના વધારનારને તે નામ આપવું બહુ સાર્થક છે, વિચાર કરીને સમજવા યાગ્ય છે અને સમજાઈ જાય તેવું છે.

'અમે ' કહીએ છીએ એમ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજી મહારાજ ભાર મૂકીને કહે છે. ગ્રંથકારને બહુવચનથી લખવાના હક્ક છે; એમાં માન જેવું કશું નથી. લોકાનાં મન પર વિષય ઠસાવવા માટે ભાર મૂકીને કહેવાની આ પદ્ધતિ બહુ અસરકારક છે. ટીકાકારના કહેવા પ્રમાણે તે સમાન ધર્મવાળાઓની એકવાકચતા એટલે સરખા વિચાર ધરાવનારાઓના સર્વાનુમતે થયેલા નિર્ણય બતાવે છે. (૪; ૯૫)

શાસ્ત્ર લણીને શું કરવું ?

र्कि मोदसे पण्डितनाममात्रात्, शास्त्रेष्वधीती जनरजकेषु । तत्किञ्चनाधीष्व कुरुष्व चाशु, न ते भवेद् येन भवान्धिपातः ॥ ५ ॥ (उपजाति)

"લોકરંજન કરનારાં શાસ્ત્રોના અભ્યાસી થઈને તું પંડિત નામમાત્રથી કેમ રાજી થઈ જાય છે? તું કાંઈ એવા અભ્યાસ કર અને પછી કાંઈ એવું અનુષ્ઠાન કર કે જેથી તારે સંસારસમુદ્રમાં પડવું પડે જ નહિ." (પ)

વિવેચન—ઉક્ત હંકીકત સ્પષ્ટ કરે છે કે શાસ્ત્રાલ્યાસથી રાજી થઇ જવાનું નથી, પણ કાંઈ કરવું—કાંઈ દાન, શીલ, તપ, ભાવ અથવા શુદ્ધ વર્તન, વિવેક, અનુકંપા, વર્તનમાં આવે એવું કાંઇ કરવું જોઈએ; એના સંયાગમાં આખર્-કીર્તિ આવે તા ભલે આવે, પણ તેને લેવા જઇશ નહિ. તારે તા આંખા મીંચીને ઊંચી પદવી પર જવા, ગુણસ્થાન આરાહણ કરવા, માલ સન્મુખ કરવા આગળ ચાલ્યા જવું. અલ્યાસના આ જ હેતુ છે, આ જ ફળ છે અને આ જ પરાકાશ છે.

જ્ઞાન બે પ્રકારતું છે: એકમાં માત્ર મગજ કેળવાય છે: બીજામાં હૃદય કેળવાય છે. જેઓ વાદવિવાદ કરવા માત્રમાં જ કુશળ હોય, જેઓ ભાષણ કરવા માત્રમાં જ કુશળ હોય, જેઓ લેખ લખવામાત્રમાં જ કુશળ હોય, તેઓએ કાઇ પણ પ્રકારે આનંદ પામવાનું નથી. એવા જ્ઞાનથી અટકી ન જતાં હૃદયને કેળવવાની જરૂર ઘણી છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે

જનમનર જન ધર્મનું, મૂલ્ય ન એક બદામ

અમુક અપેક્ષાએ આ વચન સત્ય છે અને એ અપેક્ષા ધ્યાનમાં રાખીને જ આ અધિકારના ઉલ્લેખ થયા છે.

બીજાં આતમપરિણતિમત્ જ્ઞાન છે. તેમાં અમુક કાર્યથી આત્મિક ગુણ વિકસ્તર કરવામાં લાલહાનિ કેટલી છે, તે બહુ સારી રીતે સમજાય છે, પરંતુ અનર્થના ત્યામ થઇ શકતો નથી. આ જ્ઞાન શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળા અવિરતિને હોય છે. એ જ્ઞાનમાં તથાપ્રકારની પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. પણ તે જ્ઞાનવાન શુદ્ધ માર્ગની સન્મુખ છે અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાનું તેને કારણ પ્રાપ્ત થયું છે. આવા જ્ઞાનવાળાએ પણ ખુશી થઇ જવા જેવું નથી. જ્યાં સુધી એવા પ્રકારના અલ્યાસ ન કરવામાં આવે, કે જેથી લવચક્રની રખડપટ્ટી મટી જાય, ત્યાં- મુધી જ્ઞાન જોઈએ તેટલું ઉપયોગી થતું નથી. (૫; ૯૬)

शास्त्राक्यास क्रिने संयम राणवा के साखुं ज्ञान छे. घिगागमैर्माद्यसि रक्षयन् जनान्, नोद्यच्छिसि प्रेत्यहिताय संयमे । द्यासि कृश्चिम्मिनितां मुने !, कृते कृतन् कृष च ते भवान्तरे ? ॥ ६॥ (उपजाति)

" હે મુનિ! સિદ્ધાંત વહે તું લોકોને રંજન કરતા ખુશી થાય છે અને તારા પાતાના આમુશ્મિક હિત માટે યત્ન કરતા નથી તેથી તને ધિક્કાર છે! તું માત્ર પેટલરાપણું જ ધારણ કરે છે; પણ હે મુને! ભવાંતરમાં તે તારા આગમા કર્યા જશે ? તે તારું જનરંજન કર્યા જશે ? અને આ તારા સંચમ કર્યા જશે ?" ()

વિવેચન—શાસ્ત્રાહ્યાસ કરીને શું કરવું !-તે ઉપર સામાન્ય શખ્દામાં કહ્યું. અત્ર સ્પષ્ટ શખ્દામાં મુનિને ઉદ્દેશીને કહે છે કે જે પાંચ ઇંદ્રિયા પર સ'યમ ન હાય તાે અભ્યાસ વ્યર્થ છે, પેટલરાપણ જ છે એટલે કે સર્વસંપત્કરી લિક્ષાના * અધિકારી તું થઇ શકતો જ નથી. આવા સાધુઓ નથી સાધતા આ ભવતું અને નથી સાધતા પરભવનું તેવી જ રીતે પંડિત હોવાના દેખાવ કરતારા કેટલાક આ વર્ગમાં આવે છે. અલ્યાસનું કળ આત્મપરિષ્કૃતિ સુધારવી એ જ હોલું ઘટે. એ ન ખને તા પછી અલ્યાસ વ'ધ્ય થાય છે. ગ્ર'થકાર પાતે તાે નીચેની આઠમી ગાથામાં આથી પણ નીચી હદે તે વાત મૂકે છે. જીવનના હેતુ, અલ્યાસના હેત શા છે ? કચાં રહી શકે છે ?-તે વિચારા. લાકરંજન કરનાર અલ્યાસીન પેટલરાપણું ચાથા શ્લાેકમાં આપણે વિસ્તારથી જોયું છે. આમાં ખાસ વિચારવા ચાેગ્ય એટલું છે કે પરભવમાં તું કચાં જઈશ ? તારા આગમા કચાં જશે ? અને તારા સંચમ કર્યા જશે ? વળી તારું પ્રેત્યહિત કર્યા જશે ? અને જેઓની પાસેથી તું ક્રીર્તિની ઇચ્છા રાખે છે તેઓ કચાં જશે ? જરા માની લીધેલા માન નામના મનાવિકારને તુપ્ત કરવા ખાતર તારું અહ અગડે છે અને તૃષ્તિ પણ પૂરી થતી નથી. અત્ર મરા તે! અનિવાર્ય છે અને ત્યાર પછી તારી ગતિ તું જાણતાે નથી અને છેવટે સંસારસમુદ્રના માટા ખડક ક્રિપર તારું જીવનવહાણ તને ખરાખે ચઢાવી દેશે, ત્યારે પછી તારા કીર્તિના લાભ અને તે ખાતર સહન કરેલા પરીષહા તને કાંઈ ઉપયાગી નહિ થાય. ઉદેશ અત્ર એ જ છે કે શાસ્ત્રાસ્યાસ કરીને સંચમ રાખવા.

ટીકાકાર નાટ લખે છે કે "પિતા પુત્રને શિખામણ આપવા સારુ તિરસ્કારના શબ્દ લખે તે યુક્ત જ છે." (દ; ૯૭)

કૈવળ અલ્યાસ કરનારા અને અલ્પાલ્યાસી સાધકમાં શ્રેષ્ઠ કેાણુ !

धन्याः केऽप्यनधीतिनोऽपि सदनुष्टानेषु बद्धादरा, दुःसाध्येषु परोपदेशलवतः श्रद्धानशुद्धाशयाः।

^{*} જુઓ હરિલદસરિકૃત અષ્ટક પાંચમું.

केचित्त्वागमपाठिनोऽपि दधतस्तत्पुस्तकान् येऽलसाः, अत्राग्नत्रहितेषु कर्मसु कथं ते भाविनः व्रेत्यहाः ? ॥ ७॥ (शार्न्क्षिकीहित)

" કેટલાંક પ્રાણીઓએ શાસ્ત્રના અલ્યાસ કર્યો ન હાય તાપણ બીજાના જરા ઉપ-દેશથી, સુરકેલીથી સાધી શકાય તેવાં શુભ અનુષ્ઠાના તરફ આદરવાળા થઈ જાય છે અને શ્રદ્ધાપૂર્વક શુદ્ધ આશયવાળા થઈ જાય છે તેઓને ધન્ય છે! કેટલાક તા આગમના અલ્યાસી હાય અને તેનાં પુસ્તકા પાસે રાખતા હાય, છતાં પણ આ ભવ-પરભવનાં હિતકારી કાર્યોમાં પ્રમાદી થઈ જાય છે અને પરલાકને હણી નાંખે છે, તેઓનું શું થશે ?" (૭)

વિવેચન—વિદ્યા અને મુક્તિપ્રાપ્તિને કૈવા સ'બ'ધ છે તે વિચારવા જેવું છે. વિદ્વાનાને જ માેક્ષ મળે છે એમ નથી, પણ અભ્યાસનીન્સાથે સરળતા, સદ્ભર્તન જોઇએ. Smiles નામના એક પ્રખ્યાત ગ્રંથકાર કહે છે કે 'અસાધારણ વિદ્વત્તાની સાથે હલકામાં હલકા દુર્શું છો કેટલીક વાર મળેલા હોય છે, અને ઉચ્ચ ચારિત્રને વિદ્યા સાથે કાંઈ પણ ખાસ સંબંધ નથી.' દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર શુદ્ધ શ્રદ્ધા, શુદ્ધ વર્તાન અને સરળ સૌમ્ય પ્રકૃતિથી ઘણા ભદ્રિક જીવા તરી ગયા છે. હકીકત આમ છે, છતાં પણ વિદ્યાવાનને સંસાર તરવા સહેલા પડે છે એમાં તા જરા પણ શક નથી. જ્ઞાનોને વિચારણા-વર્તન સારાં થઈ જવાના અહ સંભવ છે અને અજ્ઞાની કરાડા વર્ષ જે કર્મક્ષય કરે તે, જ્ઞાની એક ધાસોચ્છવાસમાં કરી શકે છે. પણ આવી સગવડ છે તે સાથે જ જો જ્ઞાની પ્રમાદી થઈ જાય, આડંબર કરનારા ઘઈ જાય, વાહવાહ બાેલાવનારા થઇ જાય, આશીભાવ રાખી ધર્માચરણ કરે, તાે તેને માડું નુકસાન થાય છે અથવા ડ્રુંકામાં તેના અધઃપાત થાય છે. જેમ કર્માક્ષયનું પ્રબળ સાધન જ્ઞાનીના હાથમાં રહે છે. તેમ તીવ કર્મળંધ અને જવાબારીનું જોખમ પણ તેને માથે વધારે છે. જ્ઞાનવાને-વિદ્યાવાને ખહુ વિચારીને દરેક કાર્ય કરવાની જરૂર છે. મૂળ શ્લાેકમાં શાસ્ત્રના અલ્યાસ નહિ કરનાર એમ કહ્યું છે તે અલ્પ અલ્યાસ કરનારા માટે <mark>હાૈય એમ સમજાય છે. આ શ્લાેકથી અજ્ઞાન</mark>લાદને પુષ્ટિ આપી નથી તે ખાસ સમજવાની જરૂર છે. આ આખા અધિકારમાં જ્ઞાનને અલ્પાંશ પદ આપવામાં આવ્યું હોય, ત્યાં વિષય-પ્રતિભાસ જ્ઞાનને અંગે તે કથન છે એમ સમજવું. તત્ત્વસ વેદન જ્ઞાન જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તા આ અધિકારમાં વર્ણવેલી સ્થિતિ હોય જ નહિ. તે જ્ઞાનવાનને હેય-ઉપાદેયના શુદ્ધ નિશ્ચય હોય છે, તેની વૃત્તિ સ્વસ્થ હોય છે અને તેની મુખમુદ્રા પર શાંત રસ ઢળેલા હાય છે.* તેવા જ્ઞાનવાળાનું વર્તન પણ ખહુ શુદ્ધ હાય છે અને તેની અને અલ્પ અલ્યાસીની કદી પણ સરખામણી થઈ શકે જ નહિ. શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાનવાદની કદી પણ પૃષ્ટિ આપતા નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. બાકી જ્ઞાનનાં પુરતકાના ભંડાર કબજામાં રાખવાથી અને માટી સભાઓ જીતવામાત્રથી કાંઈ બહુ લાભ નથી એ અત્ર ઉદ્દેશ છે. (૭,૯૮)

^{*} જુઓ હરિભદસૂરિજી અષ્ટક (૯-૬).

મુગ્ધબુદ્ધિ વિ. પંડિત

धन्यः स मुग्धमतिरप्युदिताईदाज्ञारागेण यः सृजति पुण्यमदुर्विकल्पः पाठेन कि व्यसनतोऽस्य त दुर्विकल्पै-यों दुस्थितोऽत्र सद्जुष्टितिषु प्रमादी॥८॥(वसन्तितिलका)

"માઠા સંકલ્પાે નહીં કરનારા અને તીર્થ'કર મહારાજે ક્રમાવેલી આજ્ઞાઓના રાગથી શુભ ક્રિયા કરનારા પ્રાણી અભ્યાસ કરવામાં મુગ્ધ ખુદ્ધિવાળા દ્વાય, તાપણ ભાગ્ય-શાળી છે. જે પ્રાણી માઠા વિચારા કર્યા કરે છે અને જે શુભ ક્રિયામાં પ્રમાદી હાય છે, તેવા પ્રાણીને અભ્યાસથી અને તેની ટેવથી શાે લાભ છે?" (૮)

વિવેચન—' તીર્થ'કર મહારાજે કહ્યું છે તે ખરું છે, બાકી સર્વ મિથ્યા છે' એવી સામાન્ય ભુદ્ધિવાળા પ્રાણી સંસારસમુદ્ર તરી જાય છે; પણ જે પ્રાણી માઠા વિચાર કરતા હાય, સ'શારમાં રાચ્યામાચ્યા રહેતા હાય, રાજકથાદિક વિકથામાં આસકત હાય અને શુભ ક્રિયામાં પ્રમાદી હોય તે પ્રાથી વિદ્વાન હોય તે પણ કામના નથી. શુદ્ધ શ્રદ્ધા કેટલા લાભ આપે છે તે અત્ર જેવાનું છે. શુદ્ધ શ્રદ્ધા વગર કાંઈ લાભપ્રદ થઈ શકતું નથી. ગણતરીમાં પણ જીવ ત્યારે જ આવે છે. અતી દ્રિય વિષયમાં શ્રદ્ધા રાખવાની જ જરૂર છે. મનુષ્ય-પ્રવૃત્તિમાં પ્રાણીને વિચાર કરવાના પણ ખહુ વખત મળતા નથી, તેથી જેઓએ વિચાર કર્યા હાય તેઓ પર આધાર રાખી તેઓને પગલે પગલે ચાલવું શ્રેષ્ઠ છે. મનુષ્યજીવનકાળ અલ્પ છે. ખુદ્ધિ મંદ છે અને અન્ય વ્યવહારમાં કાળક્ષેપ ખહુ થાય છે. તેથી માટે ભાગે તા જેએાનાં વચન આપ્ત લાગતાં હાય તેની પરીક્ષા કરીને તેને અનુસરવું, એ જ માર્ગ ગ્રહણ કરવા યાેગ્ય જણાય છે. એક માહું મગ રસાઈ માટે ચૂલા પર ચઢાવ્યા હાેય તાે તેની પરીક્ષા માટે એક મગ અસ છે: તે પ્રમાણે આપ્તતાની પરીક્ષા કરવી વીતરાગદશા. શુદ્ધ માર્ગ કથન, અપેક્ષાએોનું શુદ્ધ સ્થાપન, નયસ્વરૂપના વિચાર અને સ્યાદાદવિચારશ્રેણી —એ આમતાની પરીક્ષા માટે પુરતાં છે. વિશેષ ક્ષયાપશમ હોય અને અનુકળતા હોય, તેણે વિશેષ પ્રકારે પરીક્ષા કરવાના અત્ર નિષેધ નથી, પર'તુ ગમે તેમ કરી આપ્તનાં વચન પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાની આવશ્યકતા અત્ર સ્વીકારી છે.

અત્ર જે માર્ગ તું દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે તેમાં પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના નિષેધ નથી, પણ દુર્વિકલ્પાના ત્યાગ કરવાના ઉપદેશ છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાતું છે. (૮; ૯૯)

શાસ્ત્રાલ્યાસ—ઉપસંહાર

अधीतिमात्रेण फलन्ति नागमाः, समीहितैर्जीव ! सुर्खेर्भवान्तरे । स्वनुष्ठितै किं तु तदीरितैः खरो, न यत्सिताया वहनश्रमात्सुखी ।!१॥ (वंशस्थ)

"માત્ર અલ્યાસથી જ ભવાંતરમાં ઇચ્છિત સુખ આપીને આગમા કળતા નથી,

म नुइति वा पाठः ।

व्य, २०

પરંતુ તેમાં અતાવેલ શુભ અનુષ્ઠાના કરવાથી આગમા કળે છે; જેવી રીતે સાકરના બાજે ઉપાડવાના શ્રમથી ગધેડા કાંઈ સુખી નથી." (૯)

વિવેચન—'માત્ર અલ્યાસ અને પરલવમાં તેથી સુખ, એ વાતના વ્યલિચાર છે; અધ્યયન ઉચ્ચ પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું એક કારણ છે, પણ તેથી તે મળે જ છે એમ નથી. કારણ કે અલ્યાસી હોય છતાં મળતું નથી એમ ખને છે; તેમ જ વળી અલ્યાસી ન હાય, છતાં ફળપ્રાપ્તિ થાય છે એમ પણ ખને છે. આથી માત્ર અલ્યાસ ઉપર કાંઈ ખાસ આધાર નથી. સુખ-આત્મિક સુખ-મેળવવાના ઉપાય શાસ્ત્રમાં ફરમાવેલા અનુષ્ઠાન-ચારિત્ર-વર્તનમાં છે. જેવી રીતે ગર્દલ સાકરના બાજો ઉપાડે તેથી તેને કાંઈ મીઠાશ આવતી નથી, તેવી રીતે જ્ઞાન પણ વર્તન વગર માત્ર બાજો જ છે; એટલે જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તન કરે તેય જ જ્ઞાનની મીઠાશ પ્રાપ્ત થાય છે ઉપદેશમાળામાં શ્રી ધર્મદાસ બણી કહે છે કે:—

जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्त भागी न हु चंदणस्त । एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्त भागी न हु सुग्नाईप ॥

"જેવી રીતે ચંદનના–સુખડના ભાર વહન કરનારા ગધેડા ભારના ભાગી છે પછ્યુ ચંદનના નથી, તેવી જ રીતે વર્તન વગરના જ્ઞાનને જાણનારા જ્ઞાનના ભાગી છે, પછ્યુ સુગતિના નથી." આ હકીકત ઉપરના શ્લોકમાં પણ તે જ રૂપમાં કહી છે. (૯; ૧૦૦)

*

શાઆવ્યાસ અને વર્તન એ ઉપર વિવેચન થયું. પ્રથમ બે શ્લાકમાં શ્રવણ કરનારાઓને અને ખાકીના શ્લાકમાં અલ્યાસ કરનારાઓને બહુ ઘઠા લેવા જેવું અતાવ્યું છે. જેઓ અલ્યાસની ખાતર જ અલ્યાસ કરતા હોય, સભાઓ જીતી પોતાના વિજયડંકા વગાડવાની ઇચ્છા રાખતા હોય, અકારણે શાસ્ત્રના શુષ્કવાદ કરવાનું આમંત્રણ કરતા હોય, તેઓએ ચાંથા શ્લાક ગેંખી રાખવા જેવા છે. આ ઉપરાંત કહેવાતા 'પંડિતો' ઉપર આ અધિકારમાં સખત ચાળખા છે. " હે ચેતન! એ તા સાની મહારાજ ભાખી ગયા છે કે........વગેરે." ચાંકસ ગંભીર શબ્દો યુક્ત ભાષામાં ભાલતા આવા હાળઘાલુંઓની તે વખતની બાલવાની હબ્છબ, મુખના રંગ અને આંખના તથા હાથના ચાળા જેયા હોય, તા નાણે મહાગહન તત્ત્વત્રાનીનું ભાષણ ચાલ્યું. વળી, તે વખતે શ્રોતાને એમ પણ લાગે કે આવા માણસ તા અત્રેથી ઊઠીને આરંભાદિકમાં કે આશ્રવમાં પ્રવર્તતા પણ નહિ હોય; પણ ખાનગી રીતે જો ખાવાપીવામાં, સાંસારિક સુખસાગમાં, વ્યવહારમાં, લેણ્યુદેષ્યમાં અને પ્રામાણિકપણામાં તેઓના વ્યવહાર જેયા હોય, તા તેના જ્ઞાનની અસરમાત્ર પણ તેઓમાં જણાતી નથી. સાથે બેસનારને ડુબાડે છે, તેમ જ ધર્મને પણ વગાવે છે. અમુક હદ સુધી જ્ઞાન અને કિયાની જરૂર છે. આટલા ઉપરથી અમે કિયાના એકાંત પક્ષ કરનારા છીએ એમ માનવાનું નથી; જ્ઞાનભ્યાસની જરૂર ઘણી છે તે અમે સ્વીકારીએ છીએ; પણ કેટલાક પ્રમાદી જવો તેનું

ખહાતું કાઢી ક્રિયા તરફ અપ્રીતિના દેખાવ કરે છે, એટલું જ નહીં પણ શુદ્ધ ક્રિયા કરનારને હસી કાઢે છે, તેએએા નીચેનાં બે મહાન્ વાકચો લક્ષમાં લેવાની આવશ્યકતા છે—

'' ક્રિયા રહિત જ્ઞાનમાત્ર નિષ્ફળ છે. રસ્તાનો જાણુનાર પણ ગતિ કર્યા વગર વાંછિત નગરે પહેાંચતાે નથી. '' (જ્ઞાનસાર, ૯-૨). શ્રીમદ યશાવિજયજી

"કિયા બિના જ્ઞાન નહીં' કબહું', કિયા જ્ઞાન બીનું નાહી; કિયા જ્ઞાન દાેઉ મિલત રહત હૈં', જ્યોં જલરસ જલમાંહી; પરમ ગુરુ જેન કહાે કેયું હાેવે?"

આ પણ એ જ ધુર'ધર વિદ્વાનનું મહાવાકથ છે. કહેવાની મતલબ એ જ છે કે દેખાવ કરા નહિ, શુદ્ધ વર્તન કરા; દરેક માણસ માટે થવા કે ધાનવાન થવા બંધાયેલા નથી; પણ ભલા–સારા થવા બંધાયેલા છે.

આ અધિકારમાંથી એટલું પણ જણાય છે કે વિશેષ અલ્યાસ ન કર્યો હાેય તાેપણ શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી ક્રિયા કરનાર જીવ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

છેક્ષા શ્લોકમાં 'ગર્દ'ભ'નું દર્ષાત મનન કરવા જેવું છે. જ્ઞાન ભાલુવાની પૂરેપૂરી– ખહુ જ–જરૂર છે, પણ ભાણીને પછી આગળ વધવું, અહંકાર કે દેખાવ કરવા નહિ. મુખ્ય રસ્તો એ જ છે કે જ્ઞાનના અભ્યાસ કરી પાતાને યાગ્ય કિયા કરી શુદ્ધ વ્યવહાર કરવા, કારણ કે જ્ઞાનનું કળ વિરતિ છે, નહિ તા તે જ્ઞાન વ'ધ્ય છે. તું સાધુ હા તા સ'સારની અસારતા વિચાર, ધર્માપદેશ આપી લોકોને યાગ્ય રસ્તે દોર, ઇંદ્રિયા પર સ'યમ કર, મન પર અંકુશ રાખ, તું શ્રાવક હા તા વ્રતદઢતા રાખ, વ્યવહાર શુદ્ધ રાખ, ચિત્તવૃત્તિમાંથી કચરા કાઢી નાખ, દેખાવ કરવાની ચાહનામાં કસાવાનું કારણ બાહ્ય દેખાવ જ છે અને તેમાં ઘણા માણસા લલચાઇ જાય છે.

ચૌદ પૂર્વ ધર જ્યારે પ્રમાદવશ થઈ નિગાદમાં રખડે છે ત્યારે સાદી રીતે સામાયિક કરનાર માેક્ષ જાય છે, તેનું કારણ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ વિચારવા યાગ્ય છે. શ્રદ્ધાપૂર્વ ક અનુષ્ઠાન સિવાય અ'ગારમદ'કાચાર્યનું જ્ઞાન શું કામ આવ્યું ? અને સ્કંદકાચાર્યના પાંચસા શિષ્યાની ગતિ માક્ષની થઈ અને તેઓની પાતાની ગતિ જ્ઞાન છતાં પણ શમના અભાવે કેવી થઇ ? મુદ્દ જ્ઞાન સાથે ઉચ્ચ વર્તન, ઇંદ્રિયદમન, ચિત્ત પર અંકુશ વગેરે હોય તાે ધારેલ લાભ થાય છે.

આ વિષયને અંગે શ્રી હરિભદ્રસૂરિનું નવમું અષ્ટક અહુ મનન કરવા યાગ્ય છે. જ્યાં સુધી વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન હાય છે, ત્યાં સુધી બહુ લાભ થતા નથી. ચાલુ જમાનામાં જ્ઞાનની તંગી નથી, જ્ઞાનીની પણ નથી, પરંતુ અહુધા ઉપર કહ્યું તેવું જ જ્ઞાન જોવામાં આવે છે. આના પરિણામ ત્યાગ અને ચહુલનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પણ મળતું નથી અને તેથી ત્યાગવરાગ્ય પણ થતા નથી. શાસકારા આ જ્ઞાનને અજ્ઞાન જ કહે છે. જ્યારે વસ્તુ-

સ્વરૂપતું શુદ્ધ ભાન કરાવનાર **તત્ત્વસાંવેદન** જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ જ્ઞાની હાવાના **દાવા** કરી શકાય અને તેવા જ્ઞાની માટે આ આખા અધિકારમાં કાંઈ કહેવા જેવું રહે**તું નથી.** અત્ર જે આક્ષેય છે તે પ્રથમના દેખાવમાત્ર જ્ઞાન માટે જ છે.

ચતુર્ગતિનાં દુઃખા

શાસ્ત્રાલ્યાસના દ્વારમાં જે હંકીકત કહી છે તે જાણ્યા પછી શાસ્ત્રના સારરૂપ એક હંકીકત અત્ર ખતાવે છે. તે એ છે કે આ સ'સારમાં ગમે ત્યાં જાઓ પણ સુખ નથી. સ'સારના સર્વ જીવાના ચાર ગતિમાં સમાવેશ થાય છે: ૧ નારકી, ૨ તિય' ચ (તેમાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન અને વનસ્પતિ તથા જળા, માંકડ, વી'છી, પક્ષીઓ, જળચર, ઢાર વગેરે જીવાના સમાવેશ થાય છે), ૩ મનુષ્ય અને ૪ દેવ. એ ચાર ગતિમાંથી એકમાં સુખ નથી એમ ખતાવી, શાસ્ત્રનું રહસ્ય ખતાવે છે અને તેને પરિણામે જીવને સંક્ષેપમાં ઉપદેશ આપવાના ઈરાદો છે.

નરકગતિનાં દુ:ખા

दुर्गन्धतो यदणुतोऽषि *पुरस्य मृत्यु-रायूंषि सागरभितान्यनुपक्रमाणि ।
स्पर्शः खरः क्रकचतोऽतितमामितश्च, दुःखावनन्तगुणितौ भृशशैत्यतापौ ॥१०॥
तीत्रा व्यथा सुरकृता विविधाश्च यत्रा-क्रन्दारवैः सततमश्रभृतोऽप्यमुष्मात् ।
किं भाविनो न नरकात्कुमते ! विभेषि, यन्मोदसे क्षणसुखैविषयैः कषायी ॥११॥ युग्मम् ॥
(वसन्ततिसका)

"જે નરકસ્થાનની દુર્ગ' ધીના એક સૂક્ષ્મ ભાગ માત્રથી (આ મનુષ્યલાકના) નગરનું (એટલે નગરવાસી જેનાનું, મૃત્યુ થાય છે, જ્યાં સાગરા પમથી મપાતું આયુષ્ય નિરુપક્ષમ હોય છે, જેના સ્પર્શ' કરવતથી પણ બહુ ક'કશ છે, જયાં ટાઢ-તડકાનું દુઃખ અહીં કરતાં (મનુષ્યલાક કરતાં) અને તગણું વધારે છે, જયાં દેવતાઓની કરેલી અનેક પ્રકારની વેદનાઓ થાય છે અને તથી રડારાળ અને આકંદ વડે આકાશ ભરાઈ જાય છે—આવા પ્રકારની નારકી તને ભવિષ્યમાં મળશે એ વિચારથી હે કુમતિ! તું બીતા નથી કે કવાય કરીને અને થાડા વખત સુખ આપનારા વિષયા સેવીને આનંદ માને છે?" (૧૦-૧૧)

વિવેચન—નરકગતિની દુર્ગ ધ એટલી અધી હોય છે કે તેના અહું સૂક્ષ્મ ભાગથી જ સમસ્ત નગરવાસી જેનાનાં મરણ થઈ જાય.

મનુષ્યનું આયુષ્ય મહામારી, શસ્ત્રધાત્ત, ભય વગેરે કારણેથી નાશ પામે છે, એટલે તે સાપક્રમ હાય છે, પણ નારકીના જીવનું આયુષ્ય તા ગમે તે કારણથી તૂંટતું જ નથી. શરીરના ઘણા કટકા થઈ જાય, તાપણ પારાની પેઠે તે એડાઈ જાય છે. વળી, નારકાનું

पुरस्य स्थाने परस्य इति पाठाम्तरम्; अन्यजनस्य-मनुष्यस्य इत्यर्थः ।

આયુષ્ય સાગરાપમથી ગણાય છે. સાગરાપમ એટણે અસંખ્યાતા વર્ષનું એક પલ્યાપમ અને દશ કોટાકોટિ પલ્યાપમે એક સાગરાપમ. પલ્યાપમના પણ ખ્યાલ આવવા મુશ્કેલ છે. (પાંચમા કર્મ ગંથની ગાથા ૮૫મી જુઓ.) આવું માટું આયુષ્ય અને તેમાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખ જ છે એટલે ક્ષણમાત્ર પણ સુખ નથી. નરકભૂમિના સ્પર્શ કરવતની ધાર કરતાં પણ કઠાર છે અને ત્યાંની ઠંડી આગળ ઉત્તર ધ્રુવની ઠંડી અને તાપ આગળ સહરાના રણના તાપ કાંઇ ગણતરીમાં નથી. ક્ષેત્રવેદના બહુ જ સખ્ત છે. કેટલાંક ક્ષેત્રો તદ્દન ઠંડાં છે, ત્યાંની ઠંડી નહન થઈ શકે નહિ; જ્યારે કેટલાંક ક્ષેત્રા તદ્દન ગરમ છે. એનાં દુઃખના ખ્યાલ એટલા પરથો આવશે કે નારકાને ઉષ્ણ ક્ષેત્રમાં એટલી વેદના થાય છે કે તેને ઉપાડી ખેરના આંગારાનો ખાઈમાં લર ઉનાળામાં સુવાડવામાં આવે તા જેમ મનુષ્ય કમળની શચ્યામાં સુખેથી સૂઈ રહે તેમ, છ માસ સુધી નિદ્રા કરે. આ પ્રથમ પ્રકારની ક્ષેત્રવેદના છે. જિજ્ઞાસુએ તેનું વિશેષ સ્વરૂપ બીજા ગ્રંથાથી જાણી લેવું.

બીજા પ્રકારનો **પરમાધામીકૃત વેદના** છે. આ હલકી જાતના અસુરા **છવાને** દુઃખ ^{દે}વામાં જ આનંદ માને છે. તેઓ તેને મારે છે, કૂટે છે, તેના શરીરને તોડે છે, કાપે છે, તેને રાડા પડાવે છે, એક પર બીજાને નાખે છે, કરવતથી વેરે છે, જીસ ખે^રે છે અને એવી એવી બીજી અનેક પ્રકારની વેદનાઓ કરે છે, તેના ખ્યાલ આવવા મુશ્કેલ છે.

આ ઉપરાંત ત્રીજ અન્ધોન્યકૃત વેદના છે. અગાઉના વેરભાવથી જીવા પરસ્પર કપાઈ મરે છે, લકે છે અને કદર્થના પામે છે, પમાકે છે,

ઉપરની હંકીકત ઉપરથી જણાયું હશે કે ક્રોધી, અહંકારી, કપટી, લાેબી, વિષયમાં આસકત જીવ સદરહુ ગતિમાં જાય છે. જે તારી કલ્પનાશક્તિ સારી હાય તાે ઉપરનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી પણ તને નરકની ખીક લાગતી નથી? વિષયજન્ય સુખ–માની લીધેલું સુખ–ક્ષણુવાર, પાંચ મિનિટ, કલાક, દિવસ જ ચાલે છે અને તેના અદલામાં નારકીનાં દુઃખા સાગરાપમ ચાલે છે; માટે હવે તારી મરજ પ્રમાણે ગમે તે પ્રકારના આદર કર. (૧૦-૧૧; ૧૦૧-૧૦૨)

તિય^{લ્}ચગતિનાં દુ:ખા

बन्धोऽनिशं वाहनताडनानि, क्षुत्तृड्दुरामातपशीतवाताः । निजान्यजातीयभयापमृत्युदुःखानि तिर्विध्विति दुस्सहानि ॥१२॥ (उपजाति)

"નિરંતર અધન, ભારતું વહન, માર, ભૂખ, તરસ, દુષ્ટ રાગા, તડકા, ઠંડી, પવન, પાતાની અને પારકી જાતિના ભય અને કુમરણ—તિય'ચગતિનાં આવા પ્રકારનાં અસહ્ય દુઃખા છે." (૧૨)

વિવેચન—અંધન તે ગાડાં, હળ, ચક્કી વગેરેમાં તડકાે, ઠ'ડી અને પવન તે અનુક્રમે ઉનાળાે, શિયાળાે અને ચામાસાની ઋતુના ઉપદ્રવ છે. પાતાની જાતિનાે ભય તે હાથીને હાથીના, ગાંધાને ગાંધાના વગેરે અને પરજાતિના લય તે મૃગને સિંહના, ઉદરને ખિલાડીના વગેરે. વળી નાક-કાનનું છેદવું વગેરે ખહુ પ્રકારનાં દુઃખા તિયાં ચાને છે. ખિચારાથી ખાલી શકાય નહિ, સહનશીલતા રાખવી પડે. આવી પીડાઓ વિષય-કષાયમાં રાચનારને ખમવી પડે છે, માટે ચેતા. અત્ર તિયાં ચગૃતિનાં દુઃખા વર્ણ વવામાં આવ્યાં છે, તે સર્વ જવાનો અપેક્ષાએ છે. એ ઉપરાંત અમુક જાતિને માટે દુઃખા વિચારીએ તા ઘણું વિવેચન થઇ જાય. દાખલા તરીકે કેટલાંક દુઃખા અશ્વને ખાસ હાય છે, કેટલાંક બળદને ખાસ હાય છે, કેટલાંક શાનને ખાસ હાય છે, તે દરરાજના અનુભવના વિષય છે, તેથી ગ્રાંથગીરવના લયથી અત્ર વિસ્તાર કર્યા નથી. એકે દ્રિયાદિકના અવ્યક્ત દુઃખનું વર્ણન કરવું પણ અશક્ય છે. તે ગ્રતિમાં સુખ નથી, એ આ શ્લાકના સાર છે. (૧૨; ૧૦૩)

દેવગતિનાં દુ:ખાે

म्रुघान्यदास्याभिभवाभ्यस्याभियोऽन्तगर्भस्थितिदुर्गतीनाम् ।

एवं सुरेष्वप्यसुखानि नित्यं किं तत्सुखैर्वा परिणामदुःखैः ? ॥१३॥ (उपजाति)

"ઇદ્રાદિકની નિષ્કારણ સેવા કરવી, પરાભવ, મત્સર, અંતકાળ, ગર્ભસ્થિતિ અને દુર્ગતિના ભય-આવી રીતે દેવગતિમાં પણ નિરંતર દુઃખા છે. વળી, જેને પરિણામે દુઃખ છે તેવા સુખથી શું ?" (૧૩)

વિવેચન—૧. મનુષ્ય પારકી ચાકરી કરે છે તેના હેતુ ગુજરાન ચલાવવાના હાેય છે, પણ દેવતાને આ ⊚વિકાનું કારણ નહિ છતાં તેમ જ દ્રવ્યપ્રાપ્તિના હેતુ નહિ છતાં પણ આભિયાગાદિક ભાવનાએ પૂર્વોપાજન કરેલા કમ'ના આધીનપણાથી વગર કારણે ઇદાદિની ચાકરી કરવી પડે છે.

- ૨. પાતાથી વધારે બળવાન દેવા પાતાની સ્ત્રીને ઉપાડી **જાય ઇ**ત્યાદિ **અભિભવ**-પરાભવ.
- 3. પરનાે ઉત્કર્ષ સહન ન કરવાે તે અસ્ત્રૂયા. દેવતાને બીજા દેવાનું વિશેષ સુખ જોઈ ને ઈર્ષ્યા બહુ થાય છે.
- ૪. દેવતાને મરણની બીક લાગે છે. ફૂલની માળાનું કરમાવું વગેરે મરણનાં ચિક્ર જોઈ, છ માસથી તાે તે વિલાપ કરવા માંડે છે.
- પ. મરહ્યુ પછી ગર્ભમાં નવ માસ અશુચ કદેમમાં ઊંધું લટકાલું પડશે-એવા વિચારથી મૂચ્છા પહ્યુ પામે છે; અથવા ઢાર, પક્ષી કે એકેન્દ્રિયમાં જવું પડશે તેની બીક બહુ લાગે છે.
- ६. એ જ રીતે દુર્ગતિમાં જવાની બીક બહુ લાગ્યા કરે છે. વળી, દેવતાઓમાં ખટપટ બહુ ચાલે છે, લડાઈ એ પણ ઘણી વાર થાય છે અને ચિત્તવ્યગ્રતા બહુ રહે છે. એકલી ઋદિ પ્રાપ્ત થયેલી હાય છે, પણ તેથી કાંઇ માનસિક સુખ મળતું નથી અને એ સુખ દેવતા ભાગવી શકતા નથી.

વળી, પૈફિગલિક સુખ જરા જરા છે એમ માનીએ તે પણ દેવગતિમાં કરેલી વિષયા-સિક્તિને પરિણામે અધઃપાત થાય છે, ત્યારે એને સુખ કેમ કહેવાય ! ઉપદેશમાળામાં શ્રી ધર્મદાસ ગણી કહે છે કે "ચ્યવન સમયે દેવતા પોતાનું પૂર્વનું સુખ ને ભાવીમાં પ્રાપ્ત થનારું દુઃખ વિચારીને માથું ફૂટે છે અને ભીંત સાથે માથું અફાળે છે." પાંચ ઇદ્રિયના વિષયમાં આસકત, અંગલંગ અને બગાસાંથી છ માસ પહેલાં જાગ્રત થતા દેવા કરાડા વર્ષનાં સુખને અંતે બધું હારી જાય છે. પૌદ્દગલિક સુખ એ સુખ જ નથી, એ અત્ર સ્કુટ થઈ જાય છે.

જ્યાં સુધી માનસિક સુખ-જ્ઞાનાચંદ નથી, ત્યાં સુધી રથૂળ પૌદ્દગલિક સુખ ગમે તેટલું હોય, તેથી જરા પણ આનંદ થતા નથી. દેવગતિમાં સ્થૂળ સુખા તેા કદાચ પરાકાષ્ટાએ પહેાંચે તેટલાં લભ્ય થઈ શકે, તાપણ તે હાય ત્યારે પણ સુખ નથી અને પછી તા મહાકષ્ટ આપનાર થાય છે. દેવ જેવી એકાંત સુખ આપનારી લાગે તેવી ગતિમાં પણ સુખ નથી એ ખાસ વિચારવા યાંગ્ય છે. (૧૩; ૧૦૪)

મનુષ્યગતિનાં દુ:ખા

सप्तमीत्यभिभवेष्टविप्लवानिष्टयोगगददुःसुतादिभिः * ।

स्याचिरं विरसता नृजन्मनः, पुण्यतः सरसतां तदानय ॥१४॥ (स्वागता)

" સાત લય, પરાભવ(અપમાન), વ્હાલાના વિચાગ, અપ્રિયના સંચાગ, વ્યાધિઓ, માંડી વાળેલ છાકરા વગેરે વડે મનુષ્યજન્મ પણ લાંબા વખત સુધી વિરસ (ખારા ધ્રુધવા) થઇ જાય છે, તેટલા માટે પુષ્ય વડે મનુષ્યજન્મનું મધુરપણું પ્રાપ્ત કર,'' (૧૪)

વિવેચન—આ લોકનો ભય, પરલોકનો ભય, આદાન(પાતાની વસ્તુ ચારાઈ જવાનો ભય, અકસ્માત્ભય, ભરખુપાષણ (આજિવકા)ના ભય, મરખુભય અને અપકીર્તિભય + એ સાત ભય મનુષ્યભવમાં ખહુ પીડા કરે છે. વળી, એ ઉપરાંત, આ મનુષ્યભવમાં રાજા, ચાર વળેરે તરફથી પરાભવ થાય છે. વહાલા પુત્રનું મરખુ, ઓના વિયાગ, ધનકીત્યાદિના નાશ વળેરે અનિષ્ટના સંયાળ (ઇષ્ટવિયાગ, અનિષ્ટસંયાગ એ ચેતન અચેતન આદિ સર્વ પદાર્થના સંખ્યાં હાય છે); એ ઉપરાંત ખરાખ સંજોગામાં રહેવું, મૂખે રાજા અથવા શેઠની નેષ્કરી કરવી, મૂખે સ્ત્રી સાથે ભવ કાઢવા, પુત્રપ્રાપ્તિ ન થવી, ઘણી દીકરીઓના પિતા થવું, દ્રવ્ય ખાતર પરદેશમાં રખડવું, નીચ શેઠિયાઓના ફાંટાદાર મગજમાંથી નીકળતા વિચિત્ર હુકમાના અમલ કરવા—એ આ મનુષ્યભવમાં મનાતાં અનેક દુ:ખામાંનાં થાડાં છે, પરંતુ આ જીવ તા વિચાર જ કરતા નથી. સંસ્કૃતમાં એક જગ્યાએ કહે છે કે ''પ્રથમ તા, માની કૂખમાં ખહુ દુ:ખ છે, ત્યાર પછી નાનપણમાં પરાધીનવૃત્તિનું દુ:ખ,

इष्कुटुम्बिकैरिति वा पाठः (भराय ५६ भीओ - ओरभान भाता वजैरे).

⁺ લાકાપવાદ ભય અથવા અપયશના ભય.

યુવાવસ્થામાં વિયાગનું દુ:ખ અને ઘડપણ તા દુ:ખનું ભરેલું હાવાથી અસાર જ છે. આ મનુષ્યજન્મમાં હે ભાઈ એ! કહે કશું સુખ છે ? હાય તા બાલા. " આવું જાણે છે તા પણ સંસારમાં રાશ્યામાં એ છે છે. કાઈ રનેહી સગાના મરણ વખતે માટી પાક મૂકીને રહે છે, પણ વિચારતા નથી કે આ મનુષ્યભવ અમર કરી દેવામાં આવે તા અહીં એઠે તેમ નથી. એ તા પચાસ-સાઠ વરસ રહેવાનું છે, તે જરા ઠીક લાગે છે. બાકી તા માટા થયા પછી શાકાદિના નિમિત્ત, જવાબદારી અને પંચાતી એટલી વધી જાય છે કે એવી જો જિંદગી અમર થઈ ગઈ હાય તા દુનિયા છાડી ચાલ્યા જવું પહે.

આવી રીતે મનુષ્યભવમાં પણ દુઃખ જ છે તેા દુઃખથો કડવા થયેલા મનુષ્યજન્મને પારમાર્થિક ધાર્મિક કાર્ય કરવા દ્વારા પુષ્ટ્યાપાર્જન કરી મધુર કર. હવે ચાર ગતિમાં થતાં દુઃખા બતાવી તે દુઃખા ન થાય તેવા પ્રયત્ન કરવા ઉપદેશ આપે છે. (૧૪; ૧૦૫)

ઉકત સ્થિતિદર્શનનું પરિણામ

इति चतुर्गतिदुःखततीः कृतिन्नतिभयास्त्वमनन्तमनेहसम् ।

हृदि विभाव्य जिनोक्तकृतान्ततः, कुरु तथा न यथा स्युरिमास्तव ॥१५॥ (इतिवर्शकित)

"એ પ્રમાણે અનંત કાળ પર્યં ત (સહન કરેલી), અતિશય ભય આપનાર ચાર ગતિનાં દુઃખાની રાશિઓને કેવળી ભગવંતે કહેલા સિદ્ધાંતથી હૃદયમાં વિચારીને હે વિદ્ધન્ એલું કર કે જેથી તને તે પીડાઓ કરી થાય નહિ." (૧૫)

વિવેચન—પીડા જાણી, વિચારી, અનુસવી, તેનું પરિણામ એ થવું જેઇએ, પુરુષાર્થ કરીને ઉપાય–પ્રતિકાર એવા કરવા જોઈએ, કે જેથી સવિષ્યમાં એ પીડા થાય જ નહિ. સર્વ પ્રાણી કલ્પિત સુખ મેળવવાની ઈચ્છા રાખે છે અને માન્યતા પ્રમાણે તે મેળવે છે; પણ સિદ્ધાંતના કરમાનથી વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં જણાય છે કે આ સંસારમાં સુખ જ નથી અને દુઃખ લયું છે; તે દૂર કરવા ઉપાય કરવા એ આ જીવની પ્રથમ ઇચ્છા અને પ્રેરણા છે. શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાથી સંસારની સર્વ ગતિઓમાં કેટલાં અને કેવા પ્રકારનાં દુઃખો છે તે જણાવ્યું અને તેને પરિણામે હવે જો તને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હાય તે ચતુર્ગતિના કલેશા ન થાય તેવું કાર્ય કર. શાસ્ત્રાભ્યાસદ્વારને ચતુર્ગતિદુઃખદર્શન સાથે શેષ સંખંધ છે તે અત્ર સ્પષ્ટ થાય છે. (૧૫; ૧૦૬)

આખા દ્વારના ઉપસંહાર

आत्मन्! परस्त्वमसि साइसिकः श्रुताक्षेर्यद्भाविनं चिरचतुर्गतिदुःखराशिम् । पश्यत्रपीह न विभेषि ततो न तस्य, विच्छित्तये च यतसे विपरीतकारी ॥१६॥ (वसंतित्रहका)

" હે આત્મન્! તું તેા જબરા સાહસિક છે, કારણ કે ભવિષ્યકાળમાં લાંબા વખત સુધી થનાર ચાર ગતિએકનાં દુઃખાને તું જ્ઞાનચક્ષુથી જુએ છે તાપણ તેઓથી બીતા નથી. અને વળી ઊલટા વિપરીત આચરણ કરી તે દુઃખાના નાશ સારુ જરા પણ પ્રયાસ કરતા નથી. " (૧૬)

વિવેચન—શત્રુઓને આંખે દેખીને પણ તેની ઉપેક્ષા કરે તે એવકૂક જ ગણાય. તે' ચાર ગતિનાં દુઃખાે અનુભવ્યાં છે, ભાગવ્યાં છે, સાંભળ્યાં છે અને હમણાં જ તારી જ્ઞાનદષ્ટિ સમક્ષ રજૂ થયાં છે. આટલું છતાં પણ તું તેઓને કાપી નાખવા યત્ન કરીશ નહિં તો પછી તારું ડહાપણ ફાગટનું કહેવાશે અને તું મૂર્ખ ગણાઇશ. (૧૬; ૧૦૭)

*

એવી રીતે આઠમું દાર પૂર્ણ થયું. પ્રથમ ભાગમાં શાસ્ત્રાલ્યાસનું રળ બતાવ્યું. તેમાં જે પ્રાણી અલ્યાસાનુસાર વર્તન કરતા નથી તે ચતુર્ગતમાં રખડે છે એમ બતાવ્યું. ઉત્તર વિભાગમાં સ્રિમહારાજ ટૂંકામાં ચાર ગતિનાં દુઃખા બતાવે છે, તે વિચારવા લાયક છે. શાસ્ત્રકારની કરજ વસ્તુસ્થિતિનું ખરું ચિત્ર શ્રોતા લોકા પાસે મૂકવું એ જ છે. અને શાસ્ત્ર વાંચનારની કરજ એ છે કે વસ્તુસ્વરૂપનું ભાન હૃદયમાં ભાવી તે પર વિચાર કરી વર્તન કરવું. આ ચાર ગતિનાં દુઃખનું વર્ણન શાસ્ત્રાલ્યાસદ્વારમાં લીધું છે તેના હેતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વિચારવા જેવા છે. 'વિષયપ્રતિભાસ' જ્ઞાન ઘણા જીવાને થાય છે, ત્યારે તે વસ્તુસ્વરૂપના ભાસ જાણે છે, વસ્તુનાં આકૃતિ, ગુણુ જાણે છે, પણ એ નકામું છે. જ્યાં સુધી 'તત્ત્વસંવેદન'* જ્ઞાન હોઈને, તેના બતાવ્યા પ્રમાણે વર્તન થતું નથી, જ્યાં સુધી હૈય, જ્ઞેય, ઉપાદેયના તફાવત સમજીને તે પ્રમાણે ત્યાંગ કે આદર થતા નથી, જ્યાં સુધી જ્ઞાનના હેતુ પોતાના મહત્ત્વમાં વધારા કરવા એ જ રહે છે. ત્યાં સુધી બધું નકામું છે. એમાં નથી ચઢતા જીવ ઊંચી પાયરીએ કે નથી થતા એના ઉત્કર્ષ. જ્ઞાન લણી, ચાર ગતિની એટલે સંસારની વાસ્તવિક સ્થિતિ શી છે, એના ખાસ વિચાર કરવા એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

પાશ્ચાત્ય સુખસૂત્ર અને જૈન સુખસૂત્રમાં આ માટા તફાવત છે. પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાઓ અત્ર સુખ શોધે છે. જૈન શાસ્ત્રકારા કહે છે કે એ બધાં ફાંફાં છે. જ્યાં વાસ્તિવિક સ્થાયી સુખ છે જ નહિ ત્યાં શાધતાં મળશે કચાંથી ? માટે વાસ્તિવિક ચિરસ્થાયી સુખ મેળવવા પ્રયાસ કરા. આ સંસારના વિષયની વાસના તજી દો, ઇચ્છા એાછી કરા, ઇદ્રિયાનું દમન કરા અને મન પર અંકુશ રાખા. જૈન સિદ્ધાંતના—શાંત રસના—સાર એ જ છે કે આ ભવના માની લીધેલા જરા જેટલા સુખ સારુ તમે અનંત ભવની વૃદ્ધિ કરા નહિ. શાસ્ત્રાભ્યાસના આ જ સાર છે અને એની જ જરૂર છે; બાદી બધા વિતંડાવાદ છે, બહુધા લાકપ્રિય થવાના પ્રયાસ છે અને તે શાસ્ત્રકારની દર્ષિમાં શૂન્ય છે.

શાસ્ત્રાલ્યાસને અને વર્ત નને ખહુ નજીકના સ'બ'ધ છે તે આપણે તત્ત્વસ'વેદન જ્ઞાનની વ્યાખ્યા પરથી જોયું. શાસ્ત્રાલ્યાસ દ્વારમાં ચતુર્ગ તિકલેશવર્ણન આપવામાં ચંથકર્તાના

^{*} ત્યાપ્ર કરવા યાગ્ય શું છે અને આદરવા યાગ્ય શું છે તેના નિશ્યયવાળું શુદ્ધ જ્ઞાન. અ_• રર

આશય ઘણા ઊંડા જણાય છે. આ પ્રાણી ઝેરમાં સુખ માની બેઠા છે, તેની એ માન્યતા કેટલી ખાટી છે, તે સામાન્ય શખ્દામાં બતાવી, વિશેષપણે અનુભવથી અવલાકન કરવાના તેમના આગ્રહ જણાય છે. વસ્તુત: સુખ સંસારમાં નથી. એ આપણે પ્રથમ સમતા અિદાકારમાં બહુ વિસ્તૃત કલ્પના અને પ્રમાણથી જોઇ ગયા છીએ. એ મૃગતૃષ્ણાના લાભમાં આકર્ષાયેલા અલ્પસત્ત્વી પ્રાણી દોડાદાંડ કરે છે, પરંતુ એ કાંઇ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ઉક્ત ચતુર્ગતિદુ:ખવર્ણન માટે કદાચ એમ ધારવામાં આવે કે દુ:ખ સાથે સુખ પણ છે અને સુખ ઉપર ભાર શા માટે મુકતા નથી? દુ:ખને શા માટે આગળ કરા છા? શાસ્ત્રકાર તેના જવાબમાં કહે છે કે સુખ છે જ નહિ, છે તે માત્ર માનેલું જ છે; હાય તા અમને તે સુખને પાછળ પાડી દેવાની અગત્ય નથી. આખા અધિકારના સાર એક જ છે કે શાસ્ત્રાલ્યાસ સારી રીતે કરવા અને પાતાનું સાધ્ય નિરંતર લક્ષ્યમાં રાખવું. એ સાધ્ય પ્રાપ્ત થવામાં જે જે કારણા પ્રતિઅધ કરનારાં હાય, તેને શાધી કાઢી તેને દ્વર કરવાં અને સાધ્યપ્રાપ્તિની સડક સીધી કરી નાખવી. સ્થળ કચરા કાઢવા ઉપરાંત માનસિક કચરા પણ દ્વર કરવા. તે શા છે? કચાં છે? કેમ દ્વર કરાય?-વળેરે માટે આવતા અધિકારમાં વિચાર કરવામાં આવશે.

इति सविवरणश्रतुर्गत्याश्रितोषदेशगमितोऽष्टमः श्रास्त्रगुणारूयोऽधिकारः ॥

नवमश्चित्तदमनाधिकारः ॥

ઇન્દ્રિયા પર અંકુશ, પ્રમાદ-કષાયના ત્યાંગ, સમસાવ-એ સર્વ હકીકત કહી, તેના હતુ એ જ છે કે મન પર અંકુશ રાખવા. મન પર અંકુશ ન હ્રિય ત્યાં સુધી શાસાલ્યાસ અને ધાર્મિક બાદા કિયા, તેથી પ્રાપ્ત થવા યાગ્ય ફળની અપેક્ષાએ, બહુ અલ્પ ફળ આપે છે; ત્યારે પાપકાર્યોમાં પણ પરાધીનતાએ પ્રવર્તનાર અંકુશિત મનવાળાને અમુક મૃદુતા આવી નય છે, અને દોષ અલ્પ લાગે છે. આવી માટી ઉપયોગી હકીકત અતાવનાર આખા ગ્રંથના મધ્યબિંદુરૂપ આ સર્વથી ઉપયોગી કેન્દ્રસ્થ દાર લગલગ બરાબર મધ્યમાં આવે છે. આ અતિ ઉપયોગી દારના દરેકદરેક શબ્દ મનન કરવા યાગ્ય છે.

મનધીવરનો વિશ્વાસ ન કરવા

कुकर्मजालैः कुविकल्पसूत्रजैनिबन्य गाढं नरकाग्रिभिश्विरम् । विसारवत् पक्ष्यति जीव ! हे मनःकैवर्तकस्त्वामिति मास्य विश्वसीः ॥१॥ (वंशस्यविल)

"હે ચેતન! મનધીવર (મચ્છીમાર) કુવિકલ્પ દાેરીએની બનાવેલી કુકર્મ જળ પાથરીને તેમાં તને મજબૂત રીતે ગૂંચી હાંબા વખત સુધી માછલાની પેઠે નરકાશિમાં શુંજશે, તેટલા માટે તેના પર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ." (૧)

વિવેશન—વિષયની શરૂઆતમાં જ પ્રથમના શ્લોક બહુ આલંકારિક વાપનો છે. શરૂઆતમાં મન પર અંકુશ હાતા નથી, ત્યારે શું કરવું તે અત્ર બતાવે છે. હે ચેતન! તું એમ માને છે કે આ મન તા તારું પાતાનું છે, પણ તે તા એક ધીવર જેવું ખરામ છે અને તારું પાતાનું નથી, એમ ચાક્કસ માનજે. તે તા માટી માટી જળ પાથરશે અને તને તેમાં પકડી લેવા યત્ન કરશે અને પકડીને પછી નરકરૂપ અમિમાં ભુંજશે. આવા તારા હાલહવાલ કરી નમખશે; માટે હે જીવરૂપ માજલા! તું તારા શત્રુમનરૂપ ધીવરના વિધાસ કરીશ નહિ. માજલું બિચારું પૌદ્દગલિક ઈચ્છાથી લેવાઇ જાય છે, તેને ધીવરે પાથરેલી જાળની ખબર પડવી નથી; તેમ જ આ અજ્ઞાની જીવ મનધીવરની જાળમાં સપડાઈ જાય છે, કસાઇ જાય છે અને નીકળી શકતો નથી. એ કસાવનારી જાળ તારા કવિકલપરૂપ સૂત્રથી બનેલી છે. આ ઉપરથી સાલા લાગતા પણ ભારવાળા શબ્દોમાં

જ્ઞાની મહારાજ ભલામણુ કરે છે કે મનનાે વિશ્વાસ કરવાે નહિ. માછલાં પકડવા માછી-મારાે જાળ કેવી પાથરે છે તેનાે અનુભવ હાેય તે સમજ શકશે કે એક વાર તેના સપાટામાં આવેલું માછલું પછી નીકળી શકતું નથી.

આપણે મન પર વિશ્વાસ રાખીએ અને પછી લાડ જ ચીલડાં ગળવા માં ડે ત્યારે કરોા બચાવ કે ઉપાય રહેતા નથી, માટે લાંગેલી ડાળ પર બેસવાના વિશ્વાસ ન રખાય, તેમ તેના પર વિશ્વાસ જ કરવા નહિ. મન કુવિકલ્પાથી બનેલી જાળ કેવી રીતે અને કેવે કેવે પ્રસ'ો પાયરે છે તેનું સહજ દર્શાંત જોવું હોય તા પ્રતિક્રમણમાં મન કેવા કેવા દ્વર દેશમાં મુસાક્રી કરી આવે છે તે યાદ કરવું. આવી શુદ્ધ જગ્યામાં, શુદ્ધ આસન ઉપર, શુદ્ધ ચુરુ-મહારાજની સમક્ષ પણ તે સખણું રહેતું નથી, માટે તેના શા વિશ્વાસ કરવા ?

મનના વિશ્વાસ કરનાર નરકગતિનાં દુ:ખા ખમશે, એટલું જ નહિ પરંતુ અત્ર તેનું એક પણ કામ સિદ્ધ થઇ શકશે નહિ; માટે તેના વિશ્વાસ ન કરતાં તેને પાતાના કળજામાં રાખલું. (૧; ૧૦૮)

મનમિત્રને અનુકૂળ થવા પ્રાર્થના

चेतोऽर्थये मिय चिरत्नसख! प्रसीद, किं दुर्विकल्पनिकरैः * क्षिपसे भवे माम् ?। बद्धोऽक्षालिः कुरु कृपां भज सद्विकल्पान् , मैत्रीं कृतार्थय यतो नरकाद् विभेमि ॥२॥ वसंत तिलका)

" હે મન! મારા લાંબા વખતના મિત્ર! હું પ્રાર્થના કરું છું કે મારા ઉપર કૃષા કર. ખરાબ સંકલ્પાે કરીને શા માટે મને સંસારમાં નાખે છે? (તારી પાસે) હું હાથ જોડીને ઊભાે રહું છું, મારા પર કૃપા કર, સારા વિચારા કર અને આપણી લાંબા વખતની દાસ્તી સફળ કર, કારણ કે હું નરકગતિથી બીઉં છું." (૨)

વિવેચન—મનના વિશ્વાસ ન કરવા એ તો ખરું, પણ તે તો અસ્તવ્યસ્તપણે ચાલ્યું જાય છે. ત્યારે હવે આત્મા તેને સમજાવે છે, તેની ખુશામત કરે છે. મન અને જીવને ઘણા વખતથી સંખંધ છે. જ્યારે સંગ્ની પાંચેન્દ્રિયપણાની સ્થિતિમાં જીવ આવે છે ત્યારથી તેને મન હાય છે, તેથી તેને લાંઆ વખતના મિત્રની સંગ્નાથી બાલાવે છે. વળી, કાઈ પાસેથી કાર્ય સાધવું હાય ત્યારે તેને મીઠાશથી બાલાવવાથી જલદી કામ થાય છે. હે મિત્ર મન! તું શું કરવા મને સંસારમાં ફેંકી દે છે જે તું ખરાખ સંકલ્પા કરે છે તે છાડી દે, તા મારા ભવના ફેરા મડી જાય. જે લાંઆ વખતના મિત્રા હાય તે એકબીજાનું સાંભળે છે, તા મહેરખાની કરી હવે આ બધું તાફાન છાડી દે.

મનને આવી રીતે પુનઃ પુનઃ પ્રાર્થના કરવાથી તે બાબતમાં ચીવટ થાય છે અને છેવટે વિકલ્પા એાછા થાય છે. આમ પ્રાર્થનાનું વાર વાર પુનરાવર્તન થાય તા પછી મન પર

^{*} निकरे इत्यपि पाठः साथीं दश्यते।

અંકુશ આવી જાય છે, એ બીજું પગથીયું (Stage) છે. એ પગથિયું આવતાં જીવ તેના સાધ્યબિંદુની બહુ નજીક થઈ ગયાે એમ સમજવું.

"નરકથી અહિં છું" એટલે આ ભવ અને પરભવમાં થતી અનેક પીડાએાથી બીઉં છું એમ સમજવું. મનને પ્રાર્થના કરવી એટલે તે વાત મન પર વાર વાર કસાવવી. કાર્યસિન્દિનું આ પ્રથમ પગથિયું છે. (૨; ૧૦૯)

મન પર અંકુશનો સીધા ઉપદેશ

स्वर्गापवर्गे नरकं तथान्तर्मुहूर्चमात्रेण वशावशं यत् । ददाति जन्तोः सततं प्रयत्नादृशं तदन्तःकरणं कुरुष्व ॥ ३ ॥ (उपजाति)

''વશ અને અવશ મન ક્ષણુવારમાં સ્વર્ગ', માક્ષ અથવા નરક અનુક્રમે પ્રાણીને આપે છે. માટે પ્રયત્ન કરીને તે મનને જલદી વશ કર. " (3)

વિવેશન—મન પર વિશ્વાસ કરવા નહિ અને દુવિ કલ્પ કરવા નહિ, એ બે વાત થઈ. હવે ત્યાંથી આગળ ચાલતાં બીજે પગથિયે મન પર આંકુશ રાખવા, મનને વશ રાખવું, એ બહુ જ અગત્યનું – જરૂરનું છે. મન વશ હોય તો દેવસુખ અને માલનું સુખ મળી શકે છે અને જો મન વશ ન હોય તો બધું ધૂળધાણી થાય છે અને દુઃખ ઉપર દુઃખ આવી પડે છે.

સંસારથી મુક્ત, મહાતપસ્યા કરનાર, દ્વની વાત ઉપરથી ધારેલા વિશ્વાસઘાતી કૂર મંત્રીઓ સાથે યુદ્ધ કરવાના વિચારમાં મનને પરતંત્ર થયેલા, પુત્ર ઉપરના સ્નેહેથી યુદ્ધ માર્ગથી માનસિક રીતે ભ્રષ્ટ થયેલા પ્રસન્નચંદ્ર રાજિષ અઘાર તપ તપતાં છતાં સાતમી નારકીએ જવાની તૈયારીમાં હતા, પણ થાડી જ વારમાં સંકલ્પમાં પાતાનાં શસ્ત્ર ખૂડતાં મુગડના શસ્ત્ર તરીકે ઉપયોગ કરવા માથે હાથ મૂકતાં સુત્ર મનસ્વી ચેત્યા, મનને વશ કરવા માંડ્યું અને પાંચ મિનિડમાં સર્વ કર્મને ખપાવી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું; અસંખ્ય લવમાં જે અનવું મુશ્કેલ તે પાંચ મિનિડમાં સાધ્યું! આટલા ઉપરથી જ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે " मन एव मनुष्याणાં काરणં बन्धमोक्षयो: " એટલે અનંત સંસારમાં લમવાનું અને માફે પહોંચી જવાનું કારણ મન જ છે. આમાં ભાર મૂકીને કહેવામાં આવ્યું છે તે અરાબર ધ્યાન આપવા યાગ્ય છે.

આવી જ રીતે આપડા તાં દુલમત્સ્ય મગરમચ્છની આંખની યાંપણુમાં ઉત્પન્ન થઇ ત્યાં એઠા એઠા જુએ છે. મગરમચ્છ માછલાંતું ભક્ષણ કરે છે તે વખતે પ્રથમ પાણી મુખમાં લે છે અને પછી માછલાંઓને રાકી પાણી કાઢી નાખે છે; પણ તેમ કરવામાં તેના દાંતની વચ્ચે અંતર હોવાથી સંખ્યાબંધ ઝીણાં માછલાંએા પણ પાણી સાથે નીકળી જાય છે. તેની પાંપણુમાં રહેલા તાંદુલમત્સ્ય ત્યાં એઠા એઠા વિચાર કરે છે કે જો હું આવડા

માટા શરીરવાળા હાઉં તાે એક પણ માછલાને જવા દઉં નહિ. આવા વિચાર કરીને તેત્રીશ સાગરાપમનું આયુષ્ય બાંધીને સાતમી નરકે જાય છે.

જરા શેઠે શ્રી મહાવીર લગવાનને પારણું કરાવવા મનથી જ શુલ લાવના લાવી બારમાં દેવલાક પ્રાપ્ત કર્યો અને દેવદું દુલિ ન વાગ્યા હોત તા ચડતી ધારાએ ઘાડા વખતમાં માલ મેળવત.

આ ત્રણે દર્શાતાથી મન વશ હાય તા માક્ષ સહજ મળી જાય છે અને મન વશ ન હાય તા નારકી મળે છે એ સમજાશું. એ સંબંધમાં શાસ્ત્રમાં બીજાં અનેક દર્શાતા છે. આ દર્શાતાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રકારની મનની સ્થિતિ વર્ત છે; તેને વશ કરી બરાબર ઉપયોગમાં લીધું હાય તા તેનથી માક્ષ પથ્યુ મળે છે અને માક્ષ્ળું મૂક્ષ દ્વીધું હાય તા તેથી સાતમી નારકી પશુ મળે છે; માટે અબ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા રહેતી હાય તા મનને વશ કરવાના માર્ગ પકડવા. કાર્યસિહિનું આ દિતીય સાપાન છે. (3; ૧૧૦)

સંસારબ્રમણના હેતુ-મન

सुखाय दुःखाय च नैव देवा, न चापि कालः सुहृदोऽरयो वा । भवेत्परं मानसमेव जन्तोः, संसारचक्रश्रमणैकहेतः ॥४॥ (उपजाति)

" દેવતાઓ આ જીવને સુખ કે દુઃખ આપતા નથી, તેમ જ કાળ પણ નહિ, તેમ જ મિત્રો પણ નહિ અને શત્રુ પણ નહિ. મનુષ્યને સંસારચક્રમાં ભમવાના માત્ર એક દ્વેતુ મન જ છે." (૪)

વિવેચન—દરરાજ સુખદુઃખ થયાં કરે છે. કેટલીક વાર જીવ એમ ધારે છે કે ગાેત્ર-દેવતા કે અધિષ્ઠાયક દેવતા દુઃખ આપે છે અથવા સુખ આપે છે; કેટલીક વાર વખત ખરાખ છે એમ બાેલે છે; કેટલીક વાર સ્નેહીથી સુખ મળે છે અથવા શત્રુથી દુઃખ મળે છે એમ આ જીવ ધારે છે. આ બધું ખાેડું છે. શાસકાર કહે છે કે:—

" સુખ દુ:ખ કારણ જીવને, કાેઈ અવર ન હાેય; કર્મ આપ જે આચર્યાં, ભાેગવીએ સાેય."

કર્મના ઉદયથી જ બધું સુખદુઃખ થાય છે. કર્મભંધ મનના સંકલ્પાે પર આધાર રાખે છે તે સ્પષ્ટ છે અને તે પર હજુ વિશેષ વિવેચન કરવામાં આવશે. તેથી મિત્રો સુખ આપે કે વખત અતુકૂળ થઇ જાય તે પણ મન પર આધાર રાખે છે. સંસારભ્રમણના હેતુ પરવશ શતું મન છે.

સંસાર એ ખરાખર કરતું ચક્ર છે. એને એક વાર જોસથી ધરી પર ફેરવ્યા પછી તેને અટકાવવા સારુ મજબૂત બ્રેક (brake) ની જરૂર પહે છે અને તે બ્રેક તે મન પર આંકુશ છે. એ મન પર આંકુશરૂપ બ્રેક ચડાવી દેતાં જ સંસારચક્રની ગતિ મંદ્ર પડતી જાય છે અને જો બહુ જ મજબૂત બ્રેક હોય તો એક્દમ અટકી જાય છે. મનના સંક્રદ્યો સંસારગમન-સંસરણ-માં કેટલું કાર્ય બજાવે છે, તે આ ઉપરથી ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. સંસારને ચક સાથે સરખાવવામાં ખહુ દીર્ઘ દિષ્ટ વાપરી છે. એ રૂપક બહુ સાથે છે અને અનેક રીતે અર્થ ઘટના યુક્ત છે. ચક્રને એક વખત ખૂબ જેસથી ચલાવવા માંડયા પછી તેને ગતિ આપવામાં ન આવે તો પણ તે ચાલ્યા કરે છે, તેમ જ સૃષ્ટિ (સંસાર-વ્યવહાર-આશ્રમ) માંડયા પછી થોડો વખત પ્રાણી દ્વર જાય તો પણ તે તો ચાલ્યા જ કરે છે. એક ચક અનેક ચક્રોને ચલાવે છે, તેવી જ સૃષ્ટિની રચના જોઇ લેવી. તેને અટકાવવા હાથ લગાડવામાં આવે તો હાથ ભાંગી જાય. તેને અટકાવવાના છે જ ઉપાય છે: કાં તો રીમ (જે ચક્રગતિનું કારણ છે તે) કાઢી નાખવી અને કાં તો ચક્ર પર મજખૂત શ્રિક ચઢાવવી. આપણા સર્વ પ્રયાસ તો સ્ટીમ કાઢી નાખવાના જ છે, પણ તે જ્યાં સુધી શકે શકે નહિ ત્યાં સુધી મજખૂત શ્રિક ચઢાવવી, એ પરમ હિતકતાં છે અને સાધ્યને નજીક લાવનાર છે. (૪, ૧૧૧)

મનોનિગ્રહ અને યમનિયમ

वशं मनो यस्य समाहितं स्यात्, कि तस्य कार्यं नियमैर्यमैश्र ? । इतं मनो यस्य च दुर्विकल्पैः, कि तस्य कार्यं नियमैर्यमैश्र ? ॥ ५॥ (उपजाति)

"જે પ્રાણીનું મન સમાધિવંત હાઇને પાતાને વશ હાય છે તેને પછી યમ-નિયમથી શું? અને જેનું મન દુવિ કલ્પાેથી હણાયેલું છે તેને પણ યમ-નિયમથી શું?" (પ)

વિવેચન—જે પ્રાહ્મીનું મન સર્વ સંજોગોમાં એકસરખું રહે છે, જેને સુખદુઃખની લાગણીના પ્રસંગે મનની સ્થિરતા કાયમ જળવાઈ રહે છે, એટલે જે ખરેખર મન પર અંકુશવાળા હોય છે, તેઓ ને યમ–નિયમથી કાંઈ વિશેષ લાભ થતા નથી. યમ–નિયમ વગેરે વશ કરવાનાં સાધના છે અને સાધ્ય કબજામાં આવ્યા પછી સાધનની કાંઈ અપેક્ષા રહેતી નથી. મનને નિયમમાં રાખવાની આવા મહાત્માઓને જરૂર રહેતી નથી, પણ સ્વાભાવિક રીતે જ તેનું વર્તન તદનુસાર થાય છે. તેવી જ રીતે જે પ્રાણીના મનમાં સંકલ્પવિકલ્પા થયા કરે છે તે પ્રાણીને યમ–નિયમથી લાભ શા થવાના છે? આવા પ્રાણીને સાધન પરિણામ વગરનું થાય છે. અત્ર કહેવાની મતલબ એમ નથી કે યમ–નિયમ નકામા છે, તેઓ ચિત્ત-દમનનાં પરમ સાધન છે; પણ અત્ર બીજો જ હેતુ છે. મતલબ એ છે કે યમ-નિયમ છતાં પણ મન વશ ન આવે તા બધું નકામું થાય છે; માટે યમ–નિયમના ખરા ફળની ઈચ્છા હોય તો મનને વશ કરતાં શીખા, અલ્યાસ પાડા.

ટીકાકાર યમ-નિયમ પર નીચે પ્રમાણે ઉપયોગી નાટ આપે છે-જેનાથી ચિત્ત નિયમમાં-અ કુશમાં આવે તે નિયમ પાંચ પ્રકારના છે: ૧. કાચા અને મનની શુદ્ધિ તે શૌચા. ૨. નજીકનાં સાધનાથી વધારે મેળવવાની આકાંક્ષાની ગેરહાજરી તે સંતોષ. ૩. માક્ષમાર્ગ અજાવનારાં શાસાનું અધ્યયન અથવા પરમાત્મજપ એ સ્વાધ્યાય. ૪. જે કમાને વપાવે તે ચાંદ્રાયણ વગેરે તપ, પ. વીતરાગનું ધ્યાન તે દેવતાપ્રણિધાન. યમ પાંચ પ્રકારના છે : અહિંસા, સૃનૃત, અસ્તેય, **પ્રકારાય**ે અને અર્કિચનતા; એ પાંચ પ્રસિદ્ધ છે.

આ યમ અને નિયમ પર વિચાર કરીને તેના આદર કરવા એટલે મન પર અંકુશ આવી જાય છે. એમાં કાર્યકારણભાવ અરસપરસ છે, એ જરા વિચારથી સમજાઈ જશે. આવી જ કટાક્ષ ભાષામાં અન્યત્ર શાસ્ત્રકાર લખે છે કેઃ—

> रागहेषौ यदि स्यातां, तपसा कि प्रयोजनम् ?। तायेष यदि न स्यातां, तपसा कि प्रयोजनम् ?॥

" જો રાગદેષ હોય તા પછી તપનું શું કામ છે? તેમ જ જો તે ન હોય તા પછી પણ તપનું શું કામ છે?"

આ સર્વ હકીકતના સાર એ જ છે કે મનને વશ રાખવાની અહુ જ જરૂર છે. એ જ હકીકત નીચેના શ્લાકમાં વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. (પ; ૧૧૨)

મનોનિગ્રહ વિનાના દાનાદિ ધર્મો

दानश्रुतध्यानतपोऽर्चनादि, वृथा मनोनिग्रहमन्तरेण ।

कषायचिन्ताकुलितोज्झितस्य, परो हि योगो मनसो वश्रत्वम् ॥६॥ (उपजाति)

"દાન, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, પૂજા વગેરે સર્વ મનાનિગ્રહ વગર નકામાં છે. કષાયથી થતી ચિંતા અને આકુળવ્યાકુળતાથી રહિત એવા પ્રાણીને મન વશ કરવું એ મહા-યાગ છે." (ર)

વિવેચન—કાન પાંચ પ્રકારનાં છે: કાઇ પણ જીવને મરણથી ખચાવવા તે અભય-દાન. પાત્ર જોઈને યાગ્ય સમયે યાગ્ય વસ્તુનું યાગ્ય રીતે કાન દેવું તે સુપાત્રદાન. કીન —દુ:ખીને જોઈ કયા લાવી કાન આપવું તે અનુકં પાદાન. સગાં–સં બંધીઓને કે કાઈને યથાયાગ્ય અવસરે યથાયાગ્ય અપ'ણ કરવું તે ઉચિતદાન. અને પાતાનું નામ જાળવી રાખવા આબરૂ ખાતર કાન આપવું તે કીતિ દાન. આ પાંચમાંથી પ્રથમનાં બે ઉત્તમ પ્રકારનાં હાઇને માક્ષપક આપનારાં કાન છે અને બાકીનાં ત્રણ લાગ-ઉપલાગની પ્રાપ્તિ આદિ કળ આપે છે.

જ્ઞાન એટલે શાસનું અધ્યમન, અધ્યાપન, શ્રવણ, મનન વગેરે.

ધ્યાન એટલે ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાન વગેરે.

તપ એટલે ખાર પ્રકારનાં કમેને તપાવનાર, નિજેશ કરનાર તપ.

પૂજા એટલે ત્રણ, પાંચ, આઠ, સત્તર, એકવીશ, એક સા આઠ વગેરે લેઠ્યુક્ત દ્રવ્યપૂજા.

આ સર્વ' વસ્તુઓ-આ સર્વ' બાહ્ય અનુષ્ઠાના-સારાં હોય છતાં પણ જે મન તાળે ન હાય તા બધાં નકામાં છે. ઉપરના શ્લાકમાં કહ્યું કે મનાનિગ્રહ વગર યમ-નિયમ નકામાં છે. અત્ર બાહ્ય અનુષ્ઠાનાનું વ્યર્થપણું બતાવે છે. શબ્દામાં કહે છે કે જેને મન વશ નથી તેનું ભણવું, તપ કરવા કે વરવાેડા ચઢાવવા વગેરે ખાદ્ય આડંબર લગભગ નકામા જ છે.

માટે ઉત્તમ અનુષ્ઠાના સાથે મનને વશ રાખતાં શીખવું એ બહુ જરૂરનું છે. જે મનમાં કવાય ન હાય એટલે કે કવાયથી મનમાં જે ચિંતા અને આકુળવ્યાકુળતા રહે છે તે ન હાય, તેવા શુદ્ધ થયેલા પ્રાણીને પાતાનું મન વશ રાખવું એ 'રાજ્યાંગ' છે; અથવા, ચાગની પરિભાષામાં કહીએ તા, એ 'સહજયાગ' છે. અત્ર ઉદ્દેશ ને ઉપદેશ એટલા જ છે કે મનમાં જે ખાટા સંકલ્પ વિકલ્પા થાય છે તેને દ્વર કરી નાખા અને મનને એકદમ અંકુશમાં રાખા. એને છૂટું મૂકવું એ નુકસાનકારક છે, ભય ભરેલું છે, દુઃ ખબ્રેણીનું કારણું છે. (દ; ૧૧૩)

મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું

जपो न मुक्त्यै न तपो द्विभेदं, न संयमो नापि दमो न मौनम् ।

न साधनाद्यं पवनादिकस्य, किं त्वेकमन्तःकरणं सुदान्तम् ॥ ७ ॥ (उपजाति)

" જાય કરવાથી માેલ મળતા નથી, તેમ જ નથી મળતા છે પ્રકારનાં તપ કરવાથી; તેવી જ રીતે સંચમ, દમ, મૌતધારણ અથવા પવતાદિકની સાધના વગેરે પણ માેલ આપી શકતાં નથી; પરંતુ સારી રીતે વશ કરેલું એકલું મન જ માેલ આપે છે." (૭)

વિવેચન—અર્થ સ્પષ્ટ છે. ઝ્ર કારાદિના જાપ કરા કે ઉપવાસાદિ તપ કરા, ધ્યાન કરા કે આશ્રવને રાકા, ઇંદ્રિયાનું દમન કરા કે મૌન ધારણ કરીને બેસી જાઓ, આસનસ્થ રહા કે ધ્યાનના આડંબર કરા, ગુફામાં પેસા કે હિમાલયના શિખર પર જાઓ, જનસમૂહની વચ્ચે રહા કે ગાઢ જંગલના મધ્ય ભાગમાં બેસી જાઓ, પણ જ્યાં સુધી મન તમારા કળજામાં આવ્યું નથી, જ્યાં સુધી તે દ્વર દેશમાં મુસાફરી કર્યા કરે છે, જ્યાં સુધી તેને રત્યપરના પ્યાલ નથી, જ્યાં સુધી તેને ઇબ્લો થયા કરે છે, જ્યાં સુધી તે અમુક નિયમાનુસાર ચાલી શકતું નથી, ત્યાં સુધી તે સર્વે કાંઇ હિસાબમાં નથી; સર્વ પ્રયાસ અસ્થાને છે, અયોગ્ય છે, દુ:ખદાયી છે, દેખાવમાત્ર છે, આટલા ઉપરથી અનુભવી યાગી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહી ગયા છે કે "મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું, એહ વાત નહીં ખોટી." અનુભવરસિક મહાત્માના આ શબ્દો પૂરેપૂરા સાર્થક છે, સૂચક છે, ઘઢા લેવા લાયક છે. અને તેની સાથે જ જ્યારે તેઓ કહે છે કે કોઇ પણ માણસ એમ કહેતો હોય કે તેણે મન સાધ્યું છે તો તે જેમ તેમ માનવામાં આવશે નહિ, કારણ કે મન સાધ્યું— મનાનિગ્રહ કરવા—એ તા બહુ જ માટી વાત છે. આટલા ઉપરથી જ સમજાય છે કે મનાનિગ્રહ એ રાજયા * છે.

^{*} સહજયાગ.

थ्य. २२

મનની ખાસિયત એ છે કે તેને જેમ જેમ એક ખાબતમાં અનુફૂળ કરવા જઇએ તેમ તેમ તે પ્રથમ તો વિરુદ્ધ થતું જાય છે, સામું પડે છે. આમ થતું ઘણી વખત અનુભવવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, તમે એમ વિચારા કે અમુક ખાબત તો આજે મનમાં સ'ભારવી જ નથી, તો ખસૂસ કરીને તે હકીકત દિવસમાં અનેક વખત મન પર આવશે. આવી રીતે મન દરેક ખાબતમાં વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે; છતાં અલ્યાસ પાડવામાં આવે તો આ શરૂઆતમાં દેખાતી માટી મુશ્કેલી એાછી થતી જાય છે અને ધીમે ધીમે નષ્ટ થઈ જાય છે.

સર્વ હંકીકતના સાર એ જ છે કે મન વશ હાેય તાે જ સંસારદુઃખથી નિવૃત્તિ મળી શકે છે, એટલે કે માેક્ષ મેળવવાના તે એક જ રસ્તાે છે. (૭; ૧૧૪)

મનને વશ થયા તે રખડથો

लब्ध्वाऽपि धर्मे सकलं जिनोदितं, सुदुर्लभं पोतिनभं विहाय च । मनःपिशाचग्रहिलीकृतः पतन्, भवाम्बुधौ नायतिद्यु जडो जनः ॥८॥ (वश्यस्थ)

" સંસારસમુદ્રમાં ભટકતાં મહામુશ્કેઢીએ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેવું, વહાણ જેવું તીર્થ'-કરભાષિત ધર્મ'–વહાણુ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જે પ્રાણી મન-પિશાચને તાળે થઇ તે વહાણને તજી દે છે અને સંસારસમુદ્રમાં પડે છે મૂર્ખ માણસ લાંબી નજર પહેાંચાડનાર નથી." (૮)

વિવેચન—તમે કાઈ વખત દરિયાની મુસાકરી કરી હશે તો જણાશે કે દરિયા એટલા વિશાળ, અગાધ અને લાંબા છે કે વહાણ કે સ્ટીમર વગર તેના પાર પાસી શકાય નહિ, તેમ જ ભરદરિયે વહાણ ભાંગ્યું હોય કે સ્ટીમર બગડી હોય તેા પાર પામી શકાય નહિ અને ગમે તેમ થાય તાેપણ વહાણ કે સ્ટીમરને તજી તાે શકાય જ નહિ: અને કાઈ વહાણને કે સ્ટીમરને તજ દે તા તેને મૂર્ખ સમજવા. એવી જ રીતે સ'સાર-સમુદ્ર છે, તેના પાર પાસી દુઃખના અંત કરી માેક્ષમાં જવું, એ સર્વનું દરિખિંદુ છે અને તેના પાર પામવા માટે ધર્મનીકાનું સાધન જોઈ એ. ધર્મ એટલે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા અને રમણતા એ અર્થ સમજવા. એ ધર્મથી બ્રષ્ટ કરવા મનપિશાચ હંમેશાં આ જીવને પ્રમાદમદિશ પાર્ક ને વિચારશૂન્ય અંધ જેવા બનાવી દે છે. એને વશ જે પ્રાથી પડે છે, તેને નથી રહેતા કાર્યાકાર્યના વિચાર કે નથી રહેતું કરજનું ભાન. અને કઠાચ જરા ભાન હાય તા તે પણ ભૂલી જાય છે. આ સ્થિતિ હાય ત્યારે આત્મસ્વરૂપ-રમણતા તા હાય જ કર્યાથી ? એના પરિણામે પ્રાણી ધર્મ બ્રષ્ટ થાય છે એટલે સમુદ્ર તરવાનું વહાણ કે તરવાની સ્ટીમર તજ દે છે અને પરિણામે સંસારસમુદ્રમાં આડાંઅવળાં ગાેથાં માર્ચા કરે છે. જરા વારમાં તળિયે જાય છે અને જરા વારમાં ઉપર આવે છે. પણ વહાણ કે સ્ટીમર વગર તેના નિસ્તાર થતા નથી, ઊલટા અનંત વાર ચારાશી લક્ષ યાનિમાં ભમ્યા કરે છે. આવી રીતે પ્રાપ્ત થયેલું શુભ વહાણ તજી દેનાર જીવને મૂર્ખ કહેવા એ સાર્થક છે.

પાતાની કરજ અજાવવા માટે પ્રાપ્ત થયેલા આવા સારા પ્રસંગા માણુસા ઘણીવાર જતા કરે છે, તેની ઉપેક્ષા રાખે છે, તેને ઈરાદાપૂર્વક પણ તજી દે છે. વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે ગત પ્રસંગ કરી પ્રાપ્ત થતા નથી અને તેથી માટા લાભ હાથથી સરકી જાય છે.

મન સંસારસમુદ્રમાં કેવી રીતે ક્રે'કે છે તે અનુભવસિદ્ધ છે. મનુષ્યને કલ્પના અને લર્કશક્તિ એ બે માનસિક શક્તિઓ હોય છે અને તે બેની ઉપર કાર્ય રેખા અ'ક્તિ થાય છે. હવે જ્યાં સુધી તર્ક શક્તિ—વિચારશક્તિનું પરિખળ વધારે હોય છે, ત્યાં સુધી તેા કાર્ય સારાં જ થાય છે; પરંતુ ઘણીવાર બને છે એમ કે એક કાર્ય કરવા પહેલાં કલ્પનાશક્તિ ખહુ ખહુ સંકલ્પો કરે છે, શુભ કાર્યમાં ન ધારેલી આફતો આવી પડશે એમ તે બતાવે છે અને જરાજરામાં તા માટા માટાં હુંગરા ખડા કરી દે છે. આ કલ્પનાને વશ થઇ અલ્પમતિ જીવ આગામી કાળના વિચાર કર્યા વગર કાર્ય રેખા અ'કિત કરે છે, તેને પરિણામે વાસ્તવિક લાભને બદલે દેખીતા લાભ તરફ અથવા લાંખા વખત સુધી ચાલે તેવા પણ આગામી કાળમાં મળનારા લાભને બદલે થોડા પણ તાતકાળિક લાભ તરફ જ લક્ષ્ય રાખે છે. આવા પ્રકારના મનને વશ થયેલા જીવા ધર્મ બ્રષ્ટ થઇ જાય છે અને સંસારસમુદ્રમાં ઘસડાય છે. સુજ્ઞનું કર્ત બ્ય એ છે કે મનને નિર'કુશ કલ્પના કરવા દેવી નહિ, તેના પર ઊંચી તર્ક શક્તિનો કાખૂ રાખવા. આવા સમજી વડીલના અ'કુશ તળે વિકસ્વર થયેલું મનરૂપ બાળક જયારે માટી ઉ'મરનું થાય છે ત્યારે ક્રમ્માં પુત્રની જેમ જગતમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે અને ખસ્ત્સ કરીને તેની વૃત્તિ અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં રહેતી નથી. (૮;૧૧૫)

પરવશ મનવાળાને ત્રણુ શત્રુથી સચ

सुदुर्जयं हि रिपुनत्यदो मनो, रिपूकरोत्येव च बाक्तनू अपि । त्रिभिर्हतस्तद्रिपुभिः करोतु किं, पदीभवन् दुर्विपदां पदे पदे ॥ ९॥ (वंद्यस्थ)

'' મહામુરકેલીથી જીતી શકાય એવું એ મન શત્રુના જેવું આચરણુ કરે છે, કારણુ કે તે વચન અને કાયાને પણ દુશ્મન અનાવે છે. આવા ત્રણ શત્રુઓથી હણાયેલા તું સ્થાને સ્થાને વિપત્તિઓનું ભાજન થઈને શું કરી શકીશ ?" (૯)

વિવેચન—અત્ર જે કહેવામાં આવ્યું છે તે પરવશ મનને માટે છે. પરવશ મન સ્વચ્છંદ આચરણ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ શત્રુવટ કરે છે. પાતે અયોગ્ય વિચારા કરે છે તેની સાથે વચન અને કાયાને પણ શત્રુ અનાવી દે છે અને તેથી જીવને વચન પર અંકુશ રહેતા નથી અને તે નીતિ, ધર્મ કે મર્યાદાની દરકાર કર્યા વગર કાયાથી પાપ સેવવા મંડી જાય છે. આવી રીતે પરવશ થયેલું મન પાતે શત્રુતા કરવા ઉપરાંત બીજા એને સાથે લે છે અને એ ત્રણ દંડથી દંડાયેલા જીવ અપમાન પામે છે, દુ:ખ પામે છે, ગ્લાનિ પામે છે, માર ખમે છે અને મદ્યપાનીની પેઠે રખડથા કરે છે. બિલાડી દ્રધ જોઇને લલચાય છે, પણ માથે પડનારી ડાંગ જોતી નથી. રસ્તા ઉપર પડેલી થેલીને જ શાર

ભુએ છે, પણ છૂપા વેશમાં નજીકમાં ઊલેલા ડિટેક્ટીવને (છૂપી પાલીસને) જેતા નથી. જૂઠી સાક્ષી પૂરનાર લાંચને જ જુએ છે, પણ પછી કેદની સજા થવાની છે તે તરફ નજર પહોંચાડતા નથી. આ સર્વ મનની શત્રુતા છે, મન એને ખાટે રસ્તે દારે છે. એનું કારણ, ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું તેમ, કલ્પનાશક્તિનું જેર અને તર્કશક્તિના અંકુશના અભાવ છે; અને તેથી જ અનુભવરસિક યાગી ગાઈ ગયા છે કે:—

' મુગતિતણા અભિલાષી તપીયા, જ્ઞાન ધ્યાન અભ્યાસે, વૈરીડું કાંઈ એહવું ચિંતે, નાખે અવળે પાસે; હો કુંશુજિત! મનડું કીમહી ન બાઝે.'

આવી રીતે મહાજ્ઞાની મુમુક્ષુઓને પણ ઊંધા પોટા બંધાવનાર મન છે. અને, ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યું છે તેમ, જો તે જ મન વશ હોય તેા એક ક્ષણવારમાં મેાક્ષસુખ સન્મુખ કરી દે છે.

વચન ઉચ્ચારવાં કે કાયાની પ્રવૃત્તિ કરવી એ મનના હુકમ ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી જો મન પરવશ પડી ગયું તો પછી વચન અને કાયા ઉપર કાંઈ પણ અંકુશ રહેતો નથી. મન, વચન, કાયાને કબજે રાખવાં એ બહુ મુશ્કેલ, પણ તેટલી જ જરૂરની કરજ છે અને તે ત્રેણેને સંબ'ધ એવા છે કે એક મન જો વશ થયું તા પછી બીજું સર્વ વશ થઈ ગયું સમજવું. (૯; ૧૧૬)

મન પરત્વે ઉક્તિ

रे चित्तवैरि! तप किं नु मयाऽपराद्धं, यद्दुर्गतौ क्षिपसि मां कुविकल्पजालैः । जानासि मामयमपास्य शिवेऽस्ति गन्ता, तर्तिक न सन्ति तव वासपदं ह्यसंख्याः ? ॥१०॥ (वसन्तितिस्का)

"હે ચિત્તવૈરી! મેં તે તારા શા અપરાધ કર્યો છે કે તું કુવિકલ્પજાળ વહે મને બાંધીને દુર્ગતિમાં ફેંકી દે છે? શું તારા મનમાં એમ આવે છે કે આ જીવ તને તજીને માલમાં ચાલ્યા જવાના છે (અને તેથી મને પકડી રાખે છે)? પણ તારે શું રહેવાનાં બીજા અસંખ્ય સ્થાનકા નથી ?" (૧૦)

વિવેચન—શાંત સ્થાનમાં, શાંત વખતે, અનુકૂળ સંજોગોમાં, શાંત જીવ પાેતાનાં પાછળનાં કૃત્યાે-વિચારવર્તન-નું અવલાેકન કરે છે ત્યારે તેને અત્ર વર્ણવેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વખતે ખરાબર *શીશી મૂકનારને બાર બાર જેવડાં આંસુ પડે છે, સંસાર કડવા ઝેર લાગે છે અને મનને પછી ઉપદેશ આપી લવિષ્યમાં એમ ન કરવા સ્ચવે છે. આ સ્થિતિ પ્રતિક્રમણાદિ અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થાય છે. એક લખવું અપ્રસ્તુત નથી તેથી લખાય છે કે આવશ્યક ક્રિયા આવી રીતે વિચાર કરીને કરવાની બહુ જ જરૂર છે. અડબડ

^{*} થરમાેમિટર રૂપક છે.

કરી વીશ મિનિટમાં પ્રતિક્રમણ ખલાસ કરી આત્માના ઉદ્ધાર થયા એમ માનનાર ગમે તેમ માને, પણ થયેલ પાપ પર નિરીક્ષણ કરી, અંતઃકરણથી પસ્તાવા કરી, કરી ન કરવાના નિરધાર કરવા, ન કરવાના અભ્યાસ પાડવા, એ આવશ્યક ક્રિયાના ઉદ્દેશ છે. ન કરવી એમ કહેવાના ઉદ્દેશ નથી, પણ ઉક્ત રીતે શુદ્ધ મનથી કરવું, તેમ ન થઈ શકે ત્યાં સુધી તે દશાની ભાવના રાખી, પ્રમાદરહિતપણે કરવાના અભ્યાસ પાડવા, એ જ નિર્દેશ છે.

એવી શાંત અવસ્થામાં આ જવ ઊંચી પાયરીએ, ગુલુસ્થાન પર ચઢતો જાય છે. એક ને એક ગુલુસ્થાનમાં પણ ગુલાની ખહુ તરતમતા છે. જવ ઊંચી સ્થિતિ પર જાય છે ત્યારે વિચાર શુદ્ધ થતા જાય છે. મનને તા અત્ર કંકત આક્ષેપ છે. મનને કહે છે કે વળી તને બીક લાગતી હશે કે આ જવ કાંઈક મારી દાસ્તી છાડી દેશે, પણ તારે તા મારા જેવા અસંખ્ય જવા રહેવાનાં સ્થાનક તરીકે ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ છે. વાતના સાર એ છે કે જયારે શાંત ભાવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મનને સારી રીતે સમજાવી, વસ્તુસ્થિતિનું ભાન કરાવી તેને કખજામાં લઈ લેવું. (૧૦; ૧૧૭)

પરવશ મનવાળાનું ભવિષ્ય

×पृतिश्रुतिः श्वेव रतेर्विद्रे, कुष्टीय संपत्सुदशामनर्हः ।

श्वपाकवत्सद्गतिमन्दिरेषु, नाहेंत्प्रवेशं क्रमनोहतोऽङ्गी ॥ ११॥ (इन्द्रवज्रा) "જे प्राणीनुं मन ખરાબ स्थितिमां छोवाथी संताप पमाउचा करे छे ते प्राणी कृमिथी सरपूर क्षानवाला कृतरानी पेठे भाजभळाथी अडु हर रहे छे, केढियानी पेठे क्षक्ष्मीसुंहरीने करवाने अथे। अर्थ क्षान छ अने अंडालनी पेठे शुक्षशतिमंहिरमां प्रवेश करवाने क्षायक रहेते। नथी.' (११)

વિવેચન—અસ્થિર મનવાળા માધ્યુસા માજમજા, પૈસા કે સારી સાંખત પામી શકતા નથી. આખા શરીરે ખસ નીકળી હોય, શરીરે અને કાન પર ગંડાલા લાગેલા હોય, ખરજ આવતી હાય—એવા ધાનને બિચારાને કાઇ ઠેકાણે ચેન પડતું નથી. એવી જ સ્થિતિ અસ્થિર મનવાળાની થાય છે. જેને મન વશન હાય તેઓ આ બરાબર અનુભવી શકશે. જરા વાંચા:—ટપાલ આવી, કાગળ ફાડચો, વાંચ્યા, લખ્યું છે કે પુત્રને એક્ઠમ સખ્ત મંદવાડ થઈ ગયા છે અને જલદી તેડાવે છે. ટ્રેન મળવાને ૧૦ કલાકની વાર છે અને તરત જ ઉક્ત ધાનની પેઠે ખરજ આવવા માંડે છે. તાર ઉપર તાર છૂટે છે, ડાકેટરની સલાહ લેવા દાડાય છે, આંખમાં આંસુની ધાર ચાલે છે, મનમાં ઉકળાટ ઉકળાટ થઇ જાય છે, ખાવું ભાવતું નથી, પુત્રનું અશુલ થયું હશે એવા વિચાર આંખ આગળ ખડા થય છે. આ સર્વ કાને ? પરવશ મનવાળાને. કમેસ્થિતિ સરજનાર, ભાવી પર ભરાસા રાખનાર, મન પર અંકુશવાળા પ્રાણીનું હૃદય કરકતું નથી. છતાં ખૂબી એ છે કે એની

[×] पूतिश्रुतिश्वेव इति वा पाठः।

લાગણી ખૂઠી થઇ ગયેલ હોવી નથી. લાગણી રહે છે અને વસ્તુસ્થિતનું ભાન ખરાખર તાદાત્મ્ય ખની રહે છે. તે ડ્રેનમાં જાય છે ખરા, પણ ખિચારા પરવશ જીવને ગામ પહેાંચતાં રીદ્રધ્યાનની ધારા આલે છે, ત્યારે આપણા સ્વવશ મનવાળા વીર કમ વિપાકની વિચારણામાં લીન થઈ નિર્જરા કરે છે. આ સર્વ અનુભવસિદ્ધ છે; પણ યાગ્ય સમયે મન પર જય કરવા, એમાં જ રાજવટ છે, વાતા કરવામાં કાંઈ સાર નથી.

કુષ્ટ રાગવાળાને જેમ કાઇ સુંદરી વરતી નથી તેમ જ પરવશ મનવાળાને સંપત્તિ વરતી નથી. લક્ષ્મીની પાછળ પડનારને તે મળતી નથી અને મળે છે તો થાડા વખતમાં નાશ પામે છે. ડરબીની લૉટરીમાંથી એકદમ પૈસાદાર થવાની ઇચ્છાવાળાએ દશ રૂપિયાની ટિકિટ લીધી, મનમાં થયું કે જો દૈવચાગે આ વખત થાડા લાગી જાય તા રૂપિયા ચાર લાખ મળે; તેમાંથી અરી પરશું, બંગલા બંધાવું, વ્યાપાર કરું, નાચરંગ મજા ઉડાવું વગેરે. આવા વિચાર કરનારને લક્ષ્મીસુંદરી કેમ મળે ? અને મળે તા વૈરભાવે મળે એટલે થાડા વખત આનંદ આપી ચાલી જાય અને પરિશામમાં દુ:ખશ્રેશી મૂકતી જાય.

જેમ ચંડાળ ઉત્તમ મનુષ્યના મંદિરમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી, તેમ પરવશ મન-વાળા માણુસ સફગતિમંદિરમાં જઈ શકતા નથી. આથી કરીને તેને સારી સાખત થઈ શકતી નથી અને સત્સંગતિ વિના મન વિશુદ્ધ દશામાં જતું નથી અને ઊંચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની તેને હાંશ પણ રહેતી નથી. આ ગ્રંથ લખાયા ત્યારે ચાંડાળ અસ્પૃશ્ય મનાતા હતા. વર્તમાન રંગ જીદો છે.

આવી રોતે પરવશ મનવાળા પ્રાણીને આ ભવમાં સંપત્તિ મળતી નથી, આનંદ મળતા નથી, તેમ જ પરભવમાં પણ તેને સદ્દગતિ મળતી નથી. (૧૧; ૧૧૮)

મનાેનિગ્રહ વગરનાં તપ, જપ વગેરે ધર્મો

तवोजपाद्याः स्वफलाय धर्मा, न दुर्विकल्पैईतचेतसः स्युः । तत्स्वाद्यपेयैः सुभूतेऽपि गेहे, क्षधातृषाभ्यां म्रियते स्वदोषात् ॥१२॥ (उपजाति)

" જે પ્રાણીનું ચિત્ત દુવિ કલ્પાેથી હણાયેલું છે તેને તપ, જપ વગેરે ધર્મા પાતપાેતાનું (આત્મિક) રંળ આપનારા થતા નથી; આવા પ્રકારના પ્રાણી ખાનપાનથી ભરેલા ઘરમાં પણ પોતાના દાેષથી ભૂખ અને તરસ વડે મરણ પામે છે." (૧૨)

ત્રિવેશન—ગમે તેટલી તપસ્યા કરા, ખરે અપારે સખ્ત ઉનાળામાં નદીને કાં ઠે વેળુમાં જઇને આતાપના લા, પણ "તખલગ કષ્ટકિયા સખ નિષ્ફળ, જ્યો' ગગને ચિત્રામ; જખ લગ આવે નહીં મન ઠામ." એ વાત ખરી છે. તપ કરા, ધ્યાન કરા, જાપ કરા, પણ લગત લયા પણ દાનત ખૂરી.' મનમાં લાગ આવે કે છરી મૂકવાની દાનત હાય, મનમાંથી વાસના ઊડી ન હાય, સંસાર પર પ્રેમ એવા ને એવા ચીકણા હાય, ત્યાં સુધી કષ્ટકિયા નિષ્ફળ છે, એમ મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ કહે છે. અને તેવા જ વિચારા સિદ્ધ અનુલવી શ્રી

આનં દઘન છ મહારાજ અતાવે છે. સંસારના રસિયા જીવડાને આ વાત ગળે ઊતરતાં વખત લાગશે. તેને તો પ્રવૃત્તિ કરી, પૈસા મેળવી, ધર્મ કરવા છે, પણ શાસ્ત્રકાર તેમાં ધર્મ પણ નથી અને સુખ પણ નથી, એમ કહે છે. સુખ આત્મારામપણામાં, વિકલ્પ રહિત સ્થિર મનમાં છે અને તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી જેમ ખારાક અને પાણીથી ભરપૂર ઘરમાં પ્રમાદી માણસ ભૂખ્યા–તરસ્યા પડ્યા રહે છે, તેમ આ જીવ સર્વ સગવડ છતાં મનને વશ થઈ, પાતાના દાષાથી જ * દુર્ગતિભાજન થાય છે. આ વિચાર શ્લાક પાંચમામાં વિસ્તારથી વિચાર્યા છે, તેથી અત્ર પુનરાવર્તન કરતા નથી. (૧૨; ૧૧૯)

મન સાથે પુષ્ય-ષાપના સંબંધ

अकुच्छ्रसाध्यं मनसो वज्ञीकृतात्, परं च पुण्यं न तु यस्य तद्वज्ञम् । स वश्चितः पुण्यचयैस्तदुद्धवैः फलैश्च ही ही हतकः करोतु किम्? ॥१३॥ (वंज्ञस्थिवल)

"વશ કરેલા મનથી મહાઉત્તમ પ્રકારતું પુષ્ય બિલકુલ કષ્ટ વગર સાધી શકાય છે. જેને મન વશ નથી તે પ્રાણી પુષ્યની રાશિથી છેતરાય છે અને તેથી થનારાં ફળ વડે પણ છેતરાય છે (એટલે પુષ્યબંધ થતા નથી અને તેથી થનારાં સારાં ફળ પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી). અહા અહા ! આવા હતભાગી જીવ બિચારા શું કરે ? (શું કરી શકે?)" (૧૩)

વિવેચન—મન વશ હોય તો અહીં ઇંદ્રાસન ખડું કરી શકાય છે, માેક્ષ સન્સુખ કરી શકાય છે, એટલે કે વશ મનવાળાને કાેઈ કાર્ય અશકચ નથી. બીજી રીતે જેને મન પર અંકુશ નથી, જેનું મન અસ્થિર છે અને જેને મનમાં સંકલ્પવિકલ્પા થયા કરે છે તેને એક પણ કામ સિદ્ધ થતું નથી. ચિદાન દજી મહારાજ તેટલા સારુ ગાઈ ગયા છે કે:—

બચન કાય ગાેપે દહ ન ધરે, ચિત્ત તુરંગ લગામ; તામે તું ન લહે શિવસાધન, જિઉ કણ્યુને દાન. જબલગ આવે નહિ ઠામ.

એટલે જ્યાં સુધી ચિત્તઘાડાની લગામ તારા હાથમાં નથી ત્યાં સુધી, તને માક્ષ-સાધન મળવાનું નથી. એવી જ રીતે શ્રીમદ્યશાવિજયજી મહારાજ પણ સ્વકૃત જ્ઞાન-સારમાં કહી ગયા છે કે:—

अन्तर्गतं महाशहयमस्थैरे यदि नोद्धतम्। क्रियौषधस्य को दोषस्तदा गुणमयच्छतः॥

અસ્થિરતારૂપી હુદયગત મહાશલ્ય જો હુદયમાંથી કાઢી ના ખ્યું ન હોય તો પછી ક્રિયાર્પ ઔષધ ગુણ ન કરે તેં તેના શા દેખ ? આવી રીતે મનમાંથી અસ્થિરતા કાઢી

^{*} પાતાના અનેક પ્રકારના દાવાથી આ છવ દુર્ગતિભાજન થાય છે. દાખલા તરીકે કલેશ, મન્દ્રતા, પ્રમાદ વગેરે સ્વદાવા આવા પ્રકારના છે. (ધનવિજય)

નાખી તેને દેઢ અનાવી દેવું જોઇએ. મનની વકતા, જડતા, શૂન્યતા અને અસ્થિરતા આ જીવને બહુ કસાવે છે. અને વાત એમ છે કે જેવા તેવા વિચાર કરનાર પશુ એ જીવ, અને વિચાર પર અંકુશ રાખનાર પશુ એ જ જીવ; તેથી જ્યાં સુધી અંકુશ રાખવાની જરૂરિયાત અને મનતું અંધારણ અરાબર સમજાયું ન હોય ત્યાં સુધી ઘણા જીવ તો એ વિષય પર ધ્યાન પણ આપતા નથી. આટલી હંકીકત ઉપરથી જણાય છે કે મનને શુભ યોગોમાં પ્રવર્તાવવાથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી, મનયાંગના સર્વ થા નિરાધ કરવાથી માસ-પ્રાપ્તિ થાય છે અને મનને નિરંકુશ મૂકી દેવાથી અધઃપાત થાય છે. આ ત્રણ નિયમ અરાબર ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે. મનના તદ્દન નિરાધ ખહુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ થાય છે તેથી તે ઊંચી હદના અધિકારીઓ માટે છે. અત્ર આખા પ્રસ્તાવમાં મનમાંથી સંકલ્ય-વિકલ્યા એછા કરવા, અસ્થિરતા દ્વર કરવી અને તેમ કરી મનને શુભ કાર્યોમાં દારવું એ અતાવ્યું છે. વધારે અધિકારી માટે શાસ્ત્રના વિશેષ ચંથા છે.

ઉક્ત ન્યાયથી પરવશ મનવાળા જીવને પુષ્ય થતું નથી, પાપ થાય છે અને પાપના કૂળ તરીકે દુઃખના અતુભવ થાય છે. એક વાર પડવા માંડવા પછી સ્થિર થવું અને ચઢવા માંડવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. ડુંગર પરથી ગબડેલા પથ્થરના દર્શાંતે એ સ્પષ્ટ છે. એવી સ્થિતિમાં અટવાતા જીવ બહુ ખરાબ હાલત પ્રાપ્ત કરે છે અને નીચા ઊતરતા જાય છે (૧૩; ૧૨૦)

વિદ્વાન્ પણ મનાનિગ્રહ વિના નરકગામી થાય છે

अकारणं यस्य च * दुर्विकल्पैर्हतं मनः शास्त्रविदोऽपि नित्यम् । घोरैरघैनिश्रितनारकायुर्मृत्यौ प्रयाता नरके स नूनम् ॥ १४ ॥ (उपजाति)

"જે પ્રાણીનું મન નિરર્ધં કમાઠા સંકલ્પાેથી નિરંતર પરાસલ પામે છે તે પ્રાણી ગમે તેવા વિદ્વાન હાય તાેપણ સમ'કર પાપાે વહે નરકતું નિકાચિત આયુષ્ય બાંધે છે અને મરણ પામે છે ત્યારે જરૂર નરકમાં જનારાે થાય છે." (૧૪)

વિવેચન—શાસનું યાંગ્ય જ્ઞાન ધરાવનાર પ્રાણી જ્યારે અલ્પજ્ઞને પણ ન કરવા યાંગ્ય કાર્યો કરે ત્યારે વ્યવહારમાં શાસ્ત્રરહસ્યના અજાણ લાેકા—અજ્ઞાન બાળ જીવા–ઘણીવાર ખાલે છે કે લાઈ, એ તાે 'જાણકાર' છે, એને 'આળાવતાં' આવડે છે વગેરે. શાસ્ત્ર ભાષોલા જયારે તેવાં પાપાચરણ કરે છે ત્યારે તેને માટે બીજા માણસાને આવી ટીકા કરતાં માંભળ્યા છે. આ લાલા આડે દારનાર છે, અણસમજશી ઉત્પન્ન થયેલી છે. જે શાસ્ત્રને જાણે, પાપને પાપ તરીકે જાણે અને એક નિયમ તરીકે, નિઃશૂકપણે, માત્ર માઢેથી આળાવી જાય પણ બીજે દિવસે તેવી જ ચિકાશથી તે જ પાપકાર્યો કરે, તાે તેને અવિદાન કરતાં

^{*} सु इति वा पाठः।

વધારે પાપ લાગે છે, કારણ કે પાતે સારી સ્થિતિએ પહોંચ્યાે છે અને બીજાને સાલ'બન ભૂત થયાે છે. આ હકીકત વધારે સમજવાની જરૂર છે.

પાપળંધ * કે પુષ્યળંધ × પડે છે તે વખતે પ્રદેશખંધની સાથે રસળંધ પડે છે, એટલે કે જે કર્મ ખંધાય છે તેને શુલાશુલતા તેમ જ તીવતા—મંદતા (intensity) કેવી છે એ નિર્માણ થાય છે. દાખલા તરીકે લાડુ ગન્યા હોય, પણ કેટલાકમાં મણે દશ શેર સાકર હોય અને કેટલાકમાં મણે દોઢ મણ સાકર હોય, તેમ જ ઔષધમાં કડવા-પણાની તરતમતા હોય, એ પ્રમાણે રસમાં ફેર પડે છે. હવે જે રસખંધ પડે તે અધ્યવસાયની સીકાશ પર પડે છે. અને અનુભવથી એમ માલૂમ પડે છે કે જ્ઞાનવાળા નિરપેક્ષપણે જો પાપકાર્યમાં પ્રવર્ત તો તે જેટલી ચીકાશથી પાપકાર્ય કરે છે તેટલી જ ચીકાશ સાપેક્ષ-દૃત્તિવાળા અલ્પન્ન અથવા અન્નને રહેતી નથી અથવા હોતી નથી. ઘણીવાર તો કહેવાતા વિદ્વાનના પરિણામ તફન નિધ્વ'સ અની ગયેલા હોય છે. વળી, જવાબદારી હંમેશાં ગ્રાનપ્રમાણે હોય છે. જેમ ન્નાન વધારે તેમ જવાબદારી વધારે; લણેલ માણસ ભૂલે, તો ઠપકા વધારે અને યુના કરે તો સજા પણ વધારે; તેવી જ રીતે આપણે જોઇએ છીએ કે અન્નાની માણસ તો ઘણીવાર અન્નાનપણાથી જ પાપ કરે છે. એને પાપબંધ થતા નથી એમ નથી, પણ તેની ચીકાશ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, બહુ ઓછી હોય છે; માટે લણેલ છે, એ તો આવેલી નાખરો એમ કહેનાર અને સમજનાર શાસનું રહસ્ય સમજતા નથી, તેમ કહેવાતા નાખરો એમ કહેનાર અને સમજનાર શાસનું રહસ્ય સમજતા નથી.

ગ્રાનના જો દુરુપયાગ થાય તા મારી દે છે અને તે જ ગ્રાનના સદુપયાગ થાય તા તે કાર્ય સિદ્ધ કરી દે છે. રાજ્યદ્વારો જિંદગાનાં રાદ્યાં જુઓ તા અકારણે હજારા માઠા સંકલ્પ-વિકલ્પા કરવા પડે અને શયલપાયલ કરવા પડે; તેવી જ રીતે માડા વ્યાપારમાં અને તેવી જ રીતે મહાઆર લામાં થાય છે. આવી સ્થિતિના માણસ વિદ્વાન હોય છે તેમાં તા શક નહિ, પણ તેના ગ્રાનના સદુપયાગ થતા નથી અને મનના રાજ્યમાં તણાઈ પાતાને હાથે જ ગળામાં ફાંસી નાખી રાવયુ, દુર્યોધન, જરાસ ધ, સુભૂમ વગેરેની ગતિ પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. વિદ્વાનોએ કદી પણ એમ ન સમજવું કે ગ્રાન છે માટે વર્તનની જરૂર નથી. ગ્રાન એવી વસ્તુ છે કે જો તેના સદુપયાગ ન થાય તા તે વિપરીત પણ કરી નાખે છે. જો ગ્રાની ગા ગ્રાનબળથી અકાર્યને અકાર્ય સમજી અશકપ્રયુણા વખેરે કારણથી તેમાં ત્રાસ પામતા ચિત્તે પ્રવર્ત છે અને નિરંતર તેમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવાને ઇચ્છે છે, તેને ઉદેશીને આ લેખ લખાયા નથી, પણ જેઓ વિદ્વાન્ ગણાતા છતાં રાચીમાચીને ખહુ કપડ કળવી પાપકાર્યમાં પ્રવર્ત છે અને પાતાના ખોટા બચાવ કરવા તત્પર થાય છે તેવાઓને માટે આ લેખ છે એમ સમજવું. (૧૪; ૧૨૧)

^{*} અશુભ પ્રકૃતિના બંધ. × શુભ પ્રકૃતિના બંધ. અ. ૨૩

योगस्य हेतुर्भनसः समाधिः परं निदानं तपसश्च योगः । तपश्च मूलं शिवशर्मवरूत्या, मनःसमाधि भज * तत्कथश्चित् ॥१५॥ (उपजाति)

"મનની સમાધિ (એકા ગ્રતા-રાગદ્રેષરહિતપણું) યોગનું કારણ છે, યોગ એ તપનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. અને તપ શિવ-સુખ-વેલડીનું મૂળ છે; તેટલા માટે કાેઇ પણ રીતે મનની સમાધિ રાખ." (૧૫)

વિવેચન-શાસના કાઈ પણ ગ્ર'થ વાંચતાં જણાશે કે, તેરમા શ્લાકમાં કહ્યું તેમ, મનાનિગ્રહથી અશુભ કર્માંબંધ રાકાય છે, પૃષ્યબંધ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેથી પરિણામ માલપ્રાપ્તિ પણ થાય છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આત્માને ઊંચી પાયરીએ ચઢાવવા પહેલાં શુદ્ધ ભૂમિકા કરવી જોઇએ. એક ભીંત પર ચિત્ર કાઢવાં હોય તા પ્રથમ તે સાફ કરવી એઇએ. મનમાં દ્રેષ, ખેદ, વિકલ્પ, અસ્થિરતારૂપ ઝાંખરાં અને કચરા બાઝેલ હોય ત્યાં સુધી ભૂમિકા અશુભ કહેવાય છે અને તેવી ભૂમિકા પર ગમે તેટલાં ચિત્ર કરાે અર્થાત્ વાંચન વાંચા, વિચારા સાંભળા, પણ અસરકારક રીતે શાભતાં થશે નહિ; તે થવા સારુ મનને સ્થિર, એકાગ્ર, રાગ-દેષ-સ'કલ્પ રહિત કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. એક વખત સમતા પ્રાપ્ત થઇ, સ્થિરતા આવી, એટલે મન પર કબજે આવશે. આવી રીતે જ્યારે યાેગ પર જય થાય ત્યારે ઇંદ્રિયા પર અંકુશ આવે છે અને તેથી છ બાહ્ય અને છ આલ્યંતર તપ કરવાનું સૂત્રે છે અને કરેલાં તપ કર્મ તપાવવાનું-નિર્જરા કરવાનું-પાતાનું કામ પણ ત્યારે જ કરે છે; ત્યાં સુધી ઘણું ખરું તા તપ કરવાનું મન જ થતું નથી, અથવા અજ્ઞાન કષ્ટરૂપ તપ કળની ઇચ્છા સાથે થાય છે, જે શાસકારની દર્ષિમાં લગભગ નકામાં જ છે; તેથી મનઃસ ચમપૂર્વ ક તપ થાય તાે તેનાથી કર્મ નિજેરા દ્વારા તરત જ માક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે. માક્ષપ્રાપ્તિ કરી આ સ'સારના હ'મેશાંના કચકચાટના, રખડપાટાના છેડા આણવા એ સર્વ અ'તર'ગ હેતુ છે અને તેતું મૂળ સાધન મનઃસમાધિ છે. સુજ્ઞ પુરુષોએ મનની સમાધિ રાખવા યત્ન કરવા એ ખાસ જરૂરતું કર્તવ્ય છે. (૧૫: ૧૨૨)

મનાનિશ્રહના કેટલાક ઉપાયા

स्वाध्याययोगेश्वरणक्रियासु, ध्यापारणेद्वीदशभावनाभिः । सुधीस्त्रियोगी सदसत्त्रवृत्ति—फलोपयोगेश्व मनो निरुम्ध्यात् ॥ १६ ॥ (उपजाति)

" સ્વાધ્યાય (શાસ્ત્રના અલ્યાસ), યાગવહત, ચારિત્રક્રિયામાં વ્યાપાર, ભાર ભાવના અને મન-વચન-કાયાની શુભ-અશુભ પ્રવૃત્તિના ફળના ચિંતવનથી સુત્ર પ્રાણી મનના નિરાધ કરે." (૧૬)

^{*} भर इति पाठान्तरं, भर=धर.

વિવેચન - શાસ્ત્રાલ્યાસ - સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકાર છે: વાચના (લાલું), પૃચ્છના (સવાલા કરવા), પરાવર્તના (પુનરાવર્ત્તન - રીવીઝન), અનુપ્રેક્ષા (મનમાં ચિંતવન) અને ધર્મકથા (ધર્મ ઉપદેશ). યાેગ એટલે મૂળ સૂત્રોના અલ્યાસની યાેગ્યતા માટે કિયા તથા તપશ્ચરણ. આ યાેગાંદ્રહન મનાનિગ્રહનું પ્રખળ સાધન છે અને ઉત્તમ બીજ વાવવા માટે એ ભૂમિકાને શુદ્ધ કરનાર મજખૂત ઉપાય છે. એ બન્નેના એકઠા અર્થ 'સ્વાધ્યાયમાં બ્યાપારથી મનના રાેધ કરવા 'એવા પણ થાય છે. આ અર્થ પણ સુંદર છે. એ રીતે વચનયાંગ પર જય મેળવવાની સૂચના કરી, અને વળી એમ પણ કહ્યું કે જ્ઞાન એ મુખ્ય માલસાધન છે.

મનોનિગ્રહનું બીજાં સાધન કિયામાર્ગ છે. શ્રાવકયાેગ્ય દેવપૂજા, આવશ્યક, સામા-યિક, પૌષધ વગેરે તથા સાધુને આહાર, નિહાર, પ્રતિલેખન, પ્રમાજન, કાયાેત્સર્ગ વગેરેમાં કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિ, જેઓ કિયામાર્ગ તરફ કટાક્ષની નજરથી જેતા હોય તેમણે ખાસ યાદ રાખવું કે કિયામાર્ગ એ પણ મનોનિગ્રહનું પરમ સાધન છે. પ્રવૃત્તિવાળા જીવને તા જે નિરાંત મળે તા ક'ઇક જાતનું તાકાન આદરી એસે; તેને માટે કિયા બહુ જ ઉપયાગી છે, એટલું જ નહિ પણ ખાસ જરૂરની છે, આ રીતે કાયયાેગ પર જય કરવાની સ્ચના કરી.

આ સંસારમાં કાઈ વસ્તુ ખેસી રહેવાની નથી. સર્વ નાશવંત છે (અનિત્ય), આ જીવને મરતી વખતે કાઈ શાભી રાખનાર નથી (અશરણ), સંસારની રચના વિચિત્ર છે (લવ), આ જીવ એકલા આવ્યા છે (એકત્વ), બીજા સર્વથી જુદા છે (અન્યત્વ), શરીર મળ-મૃત્ર વિષ્ટા વગેરેથી લરેલું છે (અશુચિ), મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યાગથી કર્મ બાંધી જીવ સંસારમાં રખડે છે (આશ્રવ), પણ તે જ જીવ જો સમતા રાખે, મનના નિગ્રહ કરે, તા કર્મ બંધને રાકે છે (સંવર), અને તપસ્યા કરે તા નિકા-ચિત કર્માથી પણ મુકાય છે(નિર્જરા), ચૌદ રાજલાકનું સ્વરૂપ ચિંતવવા યાગ્ય છે (લાક સ્વભાવ), સમ્યકૃત્વ પામવું ખરેખરું દુર્લ બ છે (બાધ), ધર્મને કહેનારા ઘણા થયા છે, પણ અરિહ ત મહારાજ જેવા નીરાગી કહેનારા બહુ શાડા છે (ધર્મ)—એવી રીતે બાર ભાવનાએને વારંવાર ભાવવી, તે પર વિચાર કરવા એ મનાનિશ્રહના ત્રીજો ઉપાય છે. એ ઉપાયથી મન પર અંકુશ આવે છે. આ બાર ભાવના * શાંત સુધારસ ગ્રંથના મુદ્દો છે.

શુભ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તેનું ફળ સારું થાય છે ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તેનું ફળ ખરાબ થાય છે એ સંબંધી વિચારણા કરવી, આત્મનિરીક્ષણ કરવું, આત્માનિરીક્ષણ કરવું, આત્માનિરીક્ષણ કરવું, આત્માનિરીક્ષણ કરવું, એ મનાનિયહના ચોથા ઉપાય છે. જે પ્રાણી પાતાની પ્રવૃત્તિ પર વિચારણા કરે છે, તેને મનાનિયહ બહુ જલાદી થઇ જાય છે. અત્ર મનાનિયહના ચાર ઉપાય કહ્યા: શાસ્ત્રાસ્થાસ, ચારિત્ર અને કિયામાં શુદ્ધ વર્તન, ભાવનાનું ભાવન અને આત્માનિરી-

^{*} કર્તા શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય, પ્રગટકર્તા શ્રી 🗫ન ધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર.

ક્ષણ, શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આત્માને નિશ્'તર સ'યમયાંગામાં પ્રવૃત્ત રાખવા, તેથી ઘણી જાતના ફાયદા થાય છે. જો એને છૂટા મૂકચો હોય તો, ઉપર જણાવ્યું તેમ, એ ઘણી જાતનાં તોકાન કરે છે. તેટલા માટે ઉમાસ્વાતિ વાચક કહે છે કેઃ—

> पैशाचिकमाख्यानं, श्रुत्था मोपायनं च कुलवध्याः ॥ संयभयोगेरात्मा, निरन्तरं व्यापृतः कार्यः ॥×

'પિશાસની વાત અને કુળવધૂનું વૃત્તાંત સાંભળીને આતમાને નિરંતર સંયમસાં બામાં ધરાવેલા રાખવા.' એક વાલ્યાએ પાતાનું કાર્ય સાધવા માટે એક પિશાવાની સાધવા કરી. મ'ત્રયોગે તે પિશાચ સિદ્ધ થયા. તેણે પિશાચને પાતાનું કામ અતાવ્યું, મનસાધ્ય કામ કરનાર પિશાચ અલ્પ સમયમાં કાર્ય સિદ્ધ કરી આપ્યું પછી તે વાલ્યાને કહે છેકે દ્વે મને કામ ખતાવ, નહિ તા તને મારી નાખું, ઉદ્યમવાળાએ નવરા બેસતા નથી. વાલ્યુયા ખુદ્ધિશાળી હતો. તેણે કહ્યું કે અત્રે ખાડા ખાદ. ખાડા ખાદાવતાં તેમાં પાલ્યુી આવ્યું એટલે કહ્યું કે તેમાં એક વાંસ નાખ. પછી એક કાણા વાટકા તેને આપી તે વાંસ પર અધાવ્યા અને કહ્યું કે તારે ફ્લામાંથી પાલ્યુી કાઢી વાટકા ભરી દેવા, અને એનું કાહ્યું પુસઇ ન જાય એ ધ્યાનમાં રાખવું. જ્યાં સુધી હું તને ખીજું કામ ન ખતાવું ત્યાં સુધી તારે આ કામ કર્યા કરવું.

કુળવધૂનું દર્શાત પણ એવું જ છે. પતિ પરદેશ જવાથી તેને દુરાચાર કરવાની ઇચ્છા થઈ છે, એમ સસરાએ દાસી મારફત જાણ્યું ત્યારે પોતે વહુને માથે ઘરના સર્વ કારભાર મૂક્યો અને એટલા કામમાં નાખી દીધી કે એને વિષય સંબ'ધી વિચાર કરવાની પણ કુરસદ મળે નહિ. આવી રીતે તે સુધરી ગઈ. આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી આત્માને નિરંત્તર સંયમયાગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા રાખવા, કે જેથી તેને અસ્ત-વ્યસ્તપણે જ્યાં ત્યાં રઝળવાની ટેવ પડે નહિ અને પડી હાય તા મટી જાય. (૧૬; ૧૨૩)

भने।निश्रद्धभां साबनानुं भाद्यात्म्य भावनापरिचामेषु, सिंहेष्विव मनोवने * । सदा जाप्रत्सु दुर्ध्यान-स्करा न विश्वन्त्यिष ॥ १७ ॥ (अनुष्टुप्)

"મનર્ય વનમાં ભાવના-અધ્યવસાયર્પ સિંહો સદા જાગ્રત હોય ત્યારે દુધ્યોનર્પ સુવરા તે વનમાં પ્રવેશ પશુ કરી શકતા નથી." (૧૭)

વિવેચન—ઉપર મનાનિગ્રહના ચાર ઉપાય કહ્યા, તેમાં પણ ભાવના ઉપાય ખહુ અસરકારક, તાત્કાળિક અને ધારેલ અસર ઉપજાવનારા છે; જ્યાં સુધી મનમાં શુદ્ધ ભાવના

[×] પ્રશમરતિ પ્રકરણ શ્લોક ૧૨૦ મા. અને તેના પર મારું વિવેચન. જરા ફેરફાર સાથે. આ ખંને કથા ત્યાં આપી છે.

^{*} महायमे इति पाठः।

ચાલતી હોય છે, ત્યાં સુધી એક પણ ખાટા વિચાર મનમાં આવતા નથી. એક જંગલના રાજ સિંહ જ્યાં સુધી જંગલમાં કરતા હાય છે, ત્યાં સુધી ડુક્કર કે એવાં બીજાં પ્રાણીએક એ જંગલમાં રહી તેા કેમ જ શકે? પણ ત્યાં પ્રવેશ પણ કરી શકતાં નથી; એવી જ રીતે જ્યાં સુધી મનમાં શુભ ભાવના હોય છે ત્યાં સુધી દુધ્યાન–માઠા સંકલ્પા–થતા નથી.

આ હંકીકત અનુભવસિદ્ધ છે, દરેક વાંચનારને તેના અનુભવ થયા હશે. દરેક માણસે જિંદગીના કાઈક વખતમાં-જિંદગીની એક સુખી ક્ષણમાં-આવી સ્થિતિ જરૂર લાગવા હશે. કાેઇ વખત દેરાસરમાં પ્રભુના દર્શનથી, કાેઈ વખત પૌષધમાં સ્તવન-ગાનની લયમાં, કાેઈ વખત પૂજા ભણાવવાનો એકાગ્રતામાં, કાેઇ વખત અધ્યાત્મગ્ર થાના વાચન અથવા મનનમાં મન એટલું બધું એકાગ્ર થઇ જાય છે કે બહારના વિચારા આવતા નથી, વિકલ્પા નાસી જાય છે અને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. અત્ર વધું વેલ સ્થિતિ તા માત્ર વાનકાે છે, બાકી, જ્યારે આ જવને ભાવના ભાવવાની ટેવ પડી જાય છે ત્યારે તાે મનમાં અલીકિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. સ'સારના કાેઈ સુખ સાથે એ આનંદની સરખામણી કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે સ'સારમાં કાેઈ સુખ તેવું છે જ નહિ. (૧૭; ૧૨૪)

* *

એવી રીતે મનાનિગ્રહ દ્વાર પૂર્ણ થયું. મનાનિગ્રહ અથવા ચિત્તદમન એ શબ્દ આ અધિકારમાં વાર વાર વાપરવામાં આવ્યા છે, તેના ભાવાર્થ એ છે કે મનમાં વાર વાર જે માઠા સંકલ્પા આવે છે તે પર અંકુશ રાખવા, અસ્થિરતા દૂર કરવી અને મનની સમતા (epuilibrium) જાળવી રાખવાની ટેવ પાડવી. ઘરમાં કાેઇને મંદવાડ થયાે હાેય ત્યારે. અથવા મરણ થયું હોય ત્યારે, આ જીવની કેવી દુઃખી સ્થિતિ થઈ જાય છે! પાતે જાણે છે કે અત્ર પાતાને પણ બેસી રહેવાનું નથી, છતાં પણ મનમાં અનેક ખ્યાલા કરી પાતાની મેળે દુઃખી થાય છે. પાડાેશીના ઘરમાં આગ લાગી હાેય ત્યારે સામાન ફેરવવામાં ધમાલ અને પોતાના ઘરમાં આગ લાગી હોય ત્યારે જીવની સ્થિતિ મન પર કાળૂ કેવા છે, તે ખતાવે છે. એ તો જાણે ઊભા ઊભા સળગી જાય છે. આવે વખતે સ્થિર પ્રકૃતિવાળા માણુસા ભવિતવ્યતા પર ખ્યાલ કરી જોયા કરે છે. જરૂરના પ્રસંગા પ્રાપ્ત થતાં પેટમાંથી પાણી પણ ન ચાલે, ત્યાં જાણવું કે આ છવ હવે ઉચ્ચતર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને લાયક થયા છે. વ્યવહારકુશળ માણસા આવું દઢ મન રાખી શકે છે, પણ તેથી આ વિષયની કિંમત એાછી થતી નથી; કારણ કે વ્યવહારકશળ માણસા ધાર્મિક સદ્દગુણી તરફ ધ્યાન આપે છે ત્યારે ત્યાં પણ બહુ સુંદર કામ કરી શકે છે. મનના સંકલ્પેા જવા એ બહુ મુશ્કેલ છે અને તેથી ધ્યાનના પ્રથમ પાયામાં મનને સ્વચ્છ, સ્થિર, રાગદ્રેષ રહિત કરવાનું કહ્યું છે. એમ ભૂમિકા શુદ્ધ થયા પછી ચાેગકિયા થઈ શકે છે અને તેટલા માટે યમ-નિયમ બતાવવામાં આવ્યા છે. મનને સ્થિર કરવું એ કાઈ પણ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાતુ પ્રથમ પગથિયું છે. એને તદ્દન કળજે કરવું અને પ્રભુલક્તિ કે ધ્યાનમાં નોડવું એ વધારે મુશ્કેલ છે, પણ અશકથ નથી. શ્રી મહાત્મા આનંદઘનજી તેટલા જ માટે કહી ગયા છે કે 'મન કેમે કરીને પ્રભુમાં બાઝતું નથી.' *

શરૂઆતમાં મનના સંકલ્પા તદ્દન દ્વર કરવા, એ બનવું મુશ્કેલ છે, તેથી અલ્યાસ પાડવાની ઇચ્છાવાળાએ મનમાં જેવા માઠા સંકલ્પ આવે કે તેને દાળી દેવા; જેમ આળક ને લાત મારે છે તેમ તેને ચાંડિયા ભરવા, છતાં મનના અધારણ પ્રમાણે તે સંકલ્પ પાછા બેવડા જેરથી હલ્લા કરે છે. જો તે વખતે વધારે દઢતા રાખવામાં આવે તા ધીમ ધીમે ટેવ પડવાથી મન પર અંકુશ આવતા જાય છે. બીજાં, મનના વિચારા સંજોગાનુસાર થાય છે માટે સંજોગા સારા કરી દેવા, પુખ્ત વિચાર કરીને નિર્ણયા કરવા અને પ્રબળ કારણા વગર તે નિર્ણયાને ફેરવવા નહિ. જરા અગવડ પડે તાપણ વિચારા વારંવાર અદલવા નહિ.

આ અધિકારમાં નીચેની હકીકત પર ખાસ ધ્યાન ખેચ્યું છે:

૧. મન વશ કરવાની જરૂર.

આનાં કારહ્યામાં મનતું ચંચળપહું અને વશ કર્યા પછી તેની શક્તિ તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. (૧–૨–૪)

ર. મન વશ કરવાનાે ઉપદેશ.

ઉક્ત હકીકત વધારે સ્પષ્ટ કરી છે અને સાથે બીક પણ બતાવી છે કે મન વશ કરશા નહિ તા સંસારમાં રઝળશા. (૩)

- 3. મનાેનિગ્રહ વગર અહિઃક્રિયાનું નિષ્ફળપણું. યમ, નિયમ, તપ, ધ્યાન વગેરે સર્વ ક્રિયા, જ્ઞાન અને વર્તન મનાેનિગ્રહ વગર નકામાં છે એ ચાર શ્લાેકથી બતાવ્યું છે. (૫-૬-૭-૧૨)
- ૪. મનને વશ થવાથી સંસારમાં પાત.

ત્રણ દેષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે તે ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. (૧૧)

ય. મનાનિગ્રહથી પરમ પુષ્ય, (૧૩) માક્ષ (૧૫) અને તે વગર વિક્રત્તાની નિરર્થકતા. (૧૪) ચાથા વિષયની બીજી બાજુ અત્ર નિર્દિષ્ટ થઇ છે.

ર. મનાનિગ્રહના ઉપાય.

જ્ઞાન, ચારિત્ર, ભાવના અને આત્મવિચારણા. (૧૬)

આ છ વિષયા જુદા જુદા રૂપમાં વિવેચનમાં સારી રીતે ચર્ચવામાં આવ્યા છે. બધી વાતના સાર એ છે કે મનને માેકળું મૂકી દેવું નહિ.

આનં દધનજીકૃત શ્રી કું શુનાયજીના સ્તવનની પ્રથમ પંક્તિના સાર.

હવે મનમાંથી સ'કલ્પાે દ્વર કરવા અથવા સારા વિચાર કરવા, તેની સાથે જ મનને શાંત રાખવું. દરિયામાં વાર વાર માેજાં આવે છે તેમ મનમાં પણ તરંગના ઉછાળા આવે છે. એ વખતે મનને સ્થિર રાખવું -એ માેટા રાજયાેગ છે. આ સ'બ'ધમાં નીચેની કહેવત ઘરમાં સવર્ણાક્ષરથી કાેતરી રાખવા જેવી છે:—

Under all circumstances KEEP AN EVEN MIND.

Take it
Try it,
Walk with it,
Talk with it,
Lean on it,
Believe in it,
FOR EVER.

સર્વ સંજોગામાં એક્સર્ખું મન રાખા.

આ શિક્ષા લ્યા, તેને અજમાવા, તેની સાથે ચાલા, તેની સાથે વાત કરા, તેના ઉપર આધાર રાખા, તેમાં માન્યતા રાખા, હ**ંમેશાં**

આ જ રાજયાગ, આ જ સંસારના પાર, આ જ માક્ષપ્રાપ્તિના ઉત્કૃષ્ટ ઉપાય. છરણ શેઠ આનાથી જ માક્ષે જશે અને તંદુલ મત્સ્ય આ નિયમ ભૂલવાથી જ સંસારમાં રઝળે છે. मन पव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः से नियम (४) અને (૫) વિષયમાં અહુ સ્પષ્ટ લખ્યા છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરતા નથી.

ચિત્તદમન એ ઘણા જ અગત્યના વિષય છે તેનાથી કેટલા લાભ થાય છે તે વાંચનારે જોયું હશે. મન સીધું હાય તા કરાડા વરસમાં જે કામ ન થઇ શકે તે એક ઘડીમાં થાય છે. આવા લાભાલાભના વિચાર વાંચીને, વિચારીને, મનાનિગ્રહ કરવાના ઉપાય બતાવ્યા છે તે અજમાવવા. શુદ્ધ વર્તન અને ભાવના ઉપર મન દાેડાવવું, એક વાર લાઇનમાં પડી જવાશે એટલે પછી આગળ કેમ વધવું તે સૂઝી રહેશે. છેવટે 'મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું' એ શ્રી આનંદઘનજી મહારાજના અનુભવસ્ત્ર પર કરી ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

॥ इति सविवरणश्चित्तदमननामा नवमोऽधिकारः ॥

दशमो वैराग्योपदेशाधिकारः॥

મનાનિગ્રહ કરવાનાં ચાર સાધના પૈકી ભાવનાનું ઉપયાગીપણું ગત અધિકારના સાંળમા શ્લાકમાં કહ્યું, હવે મનને ભાવનાવાસિત કરવા માટે સંસાર કેવા છે, તેની સ્થિતિ કેવી છે, તે પર વિચાર ચલાવવાની જરૂર છે. તત્ત્વચિંતકાં એ વિચાર કરી કહ્યું છે કે વિચાર કરતાં વૈરાવ્ય આવશે એટલે સંસાર પરથી મન ઊઠી જશે. સંસારબંધનને તાંડનાર આ અધિકારના વિષય પણ બહુ ઉપયાગી છે અને તેના શ્લાકા પર ઘટતું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, ખાસ વૈરાવ્યના વિષય આ જમાનામાં કેટલા ઉપયાગી છે તે સંબંધમાં આ પ્રાંચના ઉપાદ્દદાતમાં ઘટિત વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

મૃત્યુના દોર,, તેના જય અને તે પર વિચાર

किं जीव ! माद्यसि हसस्ययमीहसेऽर्थान्, कामांश्र खेलसि तथा कुतुकैरशङ्कः । चिश्विप्सु घोरनरकावटकोटरे त्वा-मभ्यापतछ्न विभावय मृत्युरक्षः ॥ १ ॥

आलम्बनं तव लवादिकुठारघाता-विछन्दन्ति जीविततरुं न हि यावदात्मन् ! । तावद्यतस्य परिणामहिताय तस्मि-विछन्ने हि कः क च कथं भवतास्यतन्त्रः * ॥२॥

"અરે જીવ! તું શું જોઇ ને અહંકાર કરે છે? કેમ હસે છે? પૈસા અને કામ-ભાગોને શા માટે ઇચ્છે છે? અને શા ઉપર નિઃશંક થઇ ને કુત્હળથી એલ કરે છે? કારજી કે તરકના ઊંડા ખાડામાં ફેંકી દેવાની ઇચ્છાથી મૃત્યુરાક્ષસ તારી તજીક ઉતાવળા આવતો જાય છે તેના તો તું વિચાર કર. (૧) જ્યાં સુધીમાં લવ × વગેરે કુહાડાના પ્રહારા તારા આધારરૂપ જીવનવૃક્ષના છેદ કરે નહીં ત્યાં સુધીમાં હે આત્મન્! પરિણામે હિતને માટે યતન કર, તેના છેદ થયા પછી તું પરતંત્ર થઈશ, એટલે કાેણુ જાણે કાેણુ (શું) થઇશ અને કચાં થઈશ અને કેવી રીતે થઈશ?" (૨)

^{*} स्वतन्त्रः इत्यस्य स्थाने स्वतन्त्रः इति वा पाठः, त्वं कथं स्वायत्तः भविष्यसीत्यर्थः।

[×] કાળવિક્ષેપ; બે ઘડીના સત્તોતેરમાં ભાગ. એક આંખના પલકારા મરાય તેને નિમેષ કહે છે. અઢાર નિમેષના એક કાષ્ઠ થાય છે અને બે કાષ્ઠ્રના એક લવ થાય છે.

વિવેચન—હવે વૈરાગ્ય-અધિકાર શરૂ થાય છે. તેના સર્જ શ્લોકો હૃદય પર અસર કરનારા અને હૃદયને ઉદ્દેશીને લખેલા છે. તે ખરાખર વાંચવા અને વિચારવા યાંગ્ય છે. અરે ચેતન! તું ખહું ભૂલ્યા, જરા વિચાર, આ અહંકાર કરે છે, જરા જરામાં હસી પડે છે, ગમે તેવું લવે છે, વાંકાચૂકા ચાલે છે અને જાણે કે તારા જેવા આ પૃથ્વી પર બીજો કાંઇ ડાહ્યો નથી એમ માની અભિમાનમાં લેવાતા જાય છે; પણ તારી સ્થિતિ કેટલી છે તે જોતો નથી, એ ખહું માટા ખેદની વાત છે. તારે માથે મૃત્યું ભમે છે, તારા પર જીત મેળવીને તને નરકમાં નાખવાની તદખીર રચ્યા કરે છે. સેતાનની તું સભાળ લે. તું આમ નિ:શંક થઈ ને કરે છે, તે તને ઘટિત નથી તું ખરાખર વિચાર કર અને તારા શસુને એમાળખી રાખ કે જેથી તે તને વિશેષ નુકસાન કરી શકે નહિ.

વળી, આમ કહેવાનું બીજીં કારણ એ છે કે આ શરીર ધર્મ કરણીમાં સાધનભૂત છે, પણ તે પ્રત્યેક સમયે, પ્રત્યેક કલાકે, પ્રત્યેક દિવસે ક્ષીણુ થતું જાય છે. તેને કાળના સપાટા લાગે છે અને મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે, માટે એ શરીરના સાધનથી કાંઇ એવું કામ કરી લેવું જોઈએ કે જેથી પરિણામે આત્મહિત થાય. માણસ ઘણું ખરું તાતકાળિક લાભ તરફ જુએ છે, પણ વાસ્તવિક રીતે પરિણામે થતા લાભ તરફ જોવું જોઈ એ. એક સ્ત્રી પર ખળાતકાર કરનારને કદાચ પાંચ મિનિટ સુખ લાગે, પણ પછી દશ વરસ સુધી જેલજાત્રા કરવી પહે અથવા જીવન પર્યં ત દેશપાર થવું પહે તેનું નામ સુખ ન જ કહેવાય. * આપણું કહપી લીધેલું સુખ ઉક્ત પ્રકારનું છે, માટે તે હકીકતનું સ્વરૂપ વારંવાર સમજી પરિણામ તરફ, લાંબી દર્ષિએ, જોવાની ટેવ પાડવી, વધારે વિચાર કરવાથી જણાશે કે દાન, શીલ, તપ, ભાવ, સંયમ, ધૃતિ, ક્લાયત્યાગ વગેરે આ કારિમાં આવે છે; તેથી સુજ્ઞ માણસે તેના તરફ લક્ષ્ય આપવું.

આ પ્રમાણે જો તું નહિ કરે તાે પણ આયું સ્થિત પૂરી થયે મૃત્યુ તાે તેના દાર તારા ઉપર ચલાવશે; અને પછી તું કઈ ગતિમાં જઈશ ? કયા સ્થાનકે જઈશ ? ત્યાં શું કરી શકવાને શક્તિમાન રહીશ ? એ કાંઇ કહી શકાય નહિ; કારણ કે તારા હાથમાં તે વાત રહેશે નહિ; તું પરતંત્ર થઇ જઇશ. માટે જો સ્વતંત્ર રહેવા ઇચ્છા હાય તા પુરુષાર્થ વહે અધી તૈયારી મૃત્યુ પહેલાં કરી લેવી જોઈએ. મૃત્યુ એ વિભાવદશા છે, પણ વિભાવ દશા એ હાલ સ્ત્રભાવદશા થઇ પડી છે. સુત્રનું કામ એ છે કે તેણે કહી પણ મરાણું ડરવું નહીં, કારણ કે વહેલા—માડા મરવું તાે છે જ. તેમ જ તેણે મૃત્યુની ઇચ્છા પણ રાખવી નહિ. સંસારથી કંટાળેલા અત્ર પ્રાણીએ મનમાં ઇચ્છે છે કે આના કરતાં મરી ગયા હોઈએ તાે છૂટકા થાય, પણ બિચારાને ખ્યાલ આવતા નથી કે મરાણ પછી ક્યાં પલંગ ઢાળી રાખ્યા છે ? (અને ઢાળી રાખ્યા હાય તાેપણ તે કાેને માટે ?) એવી

^{*} Sec. 376 Indian Penal Code.

थ्भ, २४

રીતે મરણુથી ડરવું નહિ, મરણુ ઇચ્છવું નહિ. પણુ તેને માટે દરેક વખતે તૈયાર રહેવું. એટલે ધાર્મિક કાર્યો કરી, જેમ પરગામ જવાનું ભાતું બાંધી રાખે છે તેમ, તૈયાર રહેવું. આ પ્રમાણે કરનારને મૃત્યુસમયે દુઃખ થતું નથી, પશ્ચાત્તાપ કરવા પડતા નથી અને સમાધિમાં કાળ કરીને તે ઉચ્ચ ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. (૧, ૨: ૧૨૫, ૧૨૬)

આત્માની પુરુષાર્થની સિદ્ધિ

त्वमेव मोग्धा * मतिमांस्त्वमात्मन् ! नेष्टाप्यनेष्टा सुखदुःखयोस्त्वम् । दाता च भोक्ता च तयोस्त्वमेव, तच्वेष्टसे किं न यथा हिताप्तिः ?॥ ३॥ (उपजाति)

" હૈ આત્મન્! તું જ મુગ્ધ (અજ્ઞાની) છે અને તું જ જાણુકાર; સુખની વાંછા કરનાર અને દુઃખના દ્વેષ કરનાર પણ તું જ છે અને સુખ-દુઃખને દેનાર અને ભાગવનાર પણ તું જ છે; ત્યારે તને પાતાને હિતની પ્રાપ્તિ થાય તેવા પ્રયાસ શા માટે કરતા નથી ?" (3)

વિવેશન ઉપરતા શ્લોકમાં પરિણામહિત માટે યત્ન કરવા ભલામણ કરી, પણ શિષ્ય શ'કા કરે છે કે યત્ન તો દૈવાધીન છે, માટે અમારે કેવી રીતે પરિણામહિત માટે યત્ન કરવા ? તેને ગુરુ કહે છે કે હે શિષ્ય! આ આત્મા જ અજ્ઞાની છે અને જ્ઞાની છે, એટલે જ્યાં સુધી તેને જ્ઞાનવરણીય કર્માં લાગેલાં છે, ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની છે અને તે ખસેડી નાખવાથી જ્ઞાની થાય છે. સુખને તે પસ'દ કરે છે અને સર્વ સ'જોગામાં દુ:ખને તે ધિધ્કારે છે, તે સુખદુ:ખને પેદા કરનાર પણ પોતે જ છે. કારણ કે સુખદુ:ખની પ્રાપ્તિ કર્મળ ધ પર આધાર રાખે છે. આ હકીકત બતાવે છે કે કર્યા કર્મા ભાગવ્યા વગર છૂટકા નથી. આ વિચારથી સમજવાનું એમ નથી કે નિરાંતે કર્મ પર નજર રાખી ખેસી રહેલું. આ વિચારનું પરિણામ એ હોવું જોઇએ કે નવાં કર્મા ન કરવાં અને પૂર્વ કરેલાં કર્મા આત્માથી છૂટાં પડે (નિજરા થાય) એવા પ્રકારના પ્રયાસ કરવા.

કેટલા કા ધારે છે કે જૈનીઓ કમંવાદી છે, પણ તે બરાબર નથી. પ્રાણીએ પુરુષાર્થ કરવા અને તેમાં કત્તંહ ન થાય તા સમજવું કે 'કમેં અનુકૂળ નથી.' આ જૈન શાસ્ત્રના મુખ્ય સિહાંત છે, પણ લોકા તે ભૂલી જવા લાગ્યા છે અને ભૂલથી જૈનને કમંવાદી માનવા લાગ્યા છે. જો તેઓ કેવળ કમંવાદી હાય તા કદી પણ માક્ષે જઈ શકે નહિ; મતાદિક અનુષ્ઠાનાનું કરમાન પણ પુરુષાર્થને અંગે જ છે. કમેંને વશ પહેલા જવ કેવળ કમંવાદના હઠથી મુક્ત થઈ શકે નહિ; પુરુષાર્થ વગર સર્વથા કમંની પ્રચુરતા હાય તા તેના નાશ થઇ શકે જ નહિ; પુરુષાર્થ વગર સર્વથા કમંક્ષય થવા અસંભવિત છે અને માક્ષ માનનાર જૈનો પુરુષાર્થથી કમેંના સર્વથા ક્ષય માને છે તેથી તેઓ એકાંત કમંવાદી નથી એ સમજાય તેવું છે. શ્રી સુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ તેટલા માટે પ્રખળ પુરુષાર્થ ફાર-વવાની ભલામણ કરે છે. ટીકાકારશ્રી હત્તરાધ્યયન સૂત્રના પાઠ ટાંકીને ખતાવે છે કે:—

^{*} मनिता इति वा पाठः, झाता इत्यर्थः।

अप्पा नइ वेयरणी, अप्पामे कुडसामली। अप्पाकामदुद्दा घेणू, अप्पामे नंदणं वर्ण॥

"મારા આત્મા વૈતરણી નદી છે અને તે જ શાલ્મલી વૃક્ષ છે. વળી, તે જ કામદુઘા ગાય છે અને તે જ નંદનવન છે." સારા સંજોગા નિષ્પન્ન કરવાની શક્તિ ધરાવનાર મહાન આત્માઓનાં ચરિત્રા જગવિષ્યાત છે. (૩; ૧૨૭)

લાકરંજન અને આત્મરંજન

कस्ते निरञ्जन! चिरं जनरञ्जनेन, धीमन्! गुणोऽस्ति परमार्थदृशेति पश्य । तं रञ्जयाशु विशदैश्चिरतैर्भशब्धौ, यस्त्वां पतन्तमवरुं परिपातुमीष्टे ॥४॥ (वसन्तितिछका)

" હે નિલે પ! હે બુહિમાન! લાંબા વખત સુધી જનર જન કરવાથી તને કચેા લાભ થશે તે પરમાર્થ દેષ્ટિથી તું જો; અને વિશુદ્ધ આચરેણુ વડે તું તો તેનું (ધર્મનું) રંજન કર કે જે બળ વગરના તારા આત્માનું સ'સારસમુદ્રમાં પડતાં રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન હોય." (૪)

વિવેચન—તારે સારાં સારાં કપડાં પહેરી કે મીઠાં મીઠાં ભાષણા કરી લાકાને રીઝવવાના નકામાં ઠઠારા શા માટે કરવા પડે છે? વળી, તારે સંસારમાં મસ્ત રહી વૈરાગી હોવાના દંભ કાને માટે કરવા પડે છે? તું જરા વિચાર કર કે તને તેથી જરા પણ લાભ છે? જેઓ જરા વિચારણા કરે છે તેઓ સમજી શકે છે કે જનરંજન નકામું છે. ત્યારે કરવું શું? એવા પ્રકારનું રંજન કરવું કે જેથી આવતા ભવ સુધરે અને અત્યારે પણ આત્મા પ્રસન્ન થાય. આ ઉપાયના સમાવેશ આડે બરરહિત ધમે કરવામાં સમાય છે, એટલે કે શુદ્ધ વર્તન, કરજનું યથાસ્થિત ભાન તેમ જ ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનરૂપ દાન, શીલ, તપ, ભાવ, ધ્યાન, ધૃતિ, દયા, સત્ય વગેરેનું આચરણ કરવામાં સમાય છે. આવાં રંજનથી સર્વ પ્રકારના લાભ થાય છે એમ મન ક્યૂલ કરશો.

શ્રીમદ્ યશાવિજયજી મહારાજ શ્રી મિલ્લિનાયજીના સ્તવનમાં કહે છે કે રંજન એ પ્રકારનાં છે: એક લાેકરંજન અને બીજું લાેકોત્તર રંજન. આ એમાં શુ કરવા ચાેગ્ય છે? ભરત ચક્રવતી ના મનમાં પણુ આ જ સવાલ થયા હતા. ચક્રરતની પ્રથમ પૂજા કરવી કે પિતાશ્રીના કેવળજ્ઞાન મહાત્સવ પ્રથમ કરવા ? આવા પરસ્પર ગૂંચવણવાળા સવાલા (questions of relative duties) દુનિયામાં આપણને ઘણીવાર મૂંઝવે છે. ઉપાધ્યાયજી તાે કહી ગયા છે કે 'રીઝવવા એક સાંઈ, લાેક તે વાત કરેરી,' લાેકો ગમે તેમ વાતા કરે પણ આપણે તાે સાંઇને-પ્રભુને રીઝવવા છે, એટલે કે લાેકાત્તર રંજન કરવું છે. આવું જ્યારે મનનું વલાણ થાય ત્યારે આત્મા સિદ્ધ સન્મુખ થઈ જાય છે.

આ જમાનામાં દેખાવ કરવાનું કામ વધતું જાય છે. શ્રાવકો શ્રાવકધર્મના આચારના દેખાવ માત્ર કરે છે, તેમને અત્ર ઉપદેશ છે; તેવી જ રીતે યતિ, ગારજી અને સાધુને પણ ઉપદેશ છે. લાેકાને દેખાડવા એાઘા, મુહપત્તિ રાખવાં અને માેટાં માેટાં વ્યાખ્યાના આપવાં અને પ્રચ્છજ્ઞપણે ગમે તેવી આચરણા કરવી તે પેટલરાપણું અથવા નરકગામીપણું અતાવે છે. બધી વાતનું તાત્પર્ય એ છે કે હાથીની જેમ બે પ્રકારના દાંત રાખવા નહિ; લાેકાને દેખાડવાનું વર્તન જીદું અને વાસ્તવિક વર્તન જુદું, એમ ન રાખવું. દંભ દ્વર કરવાે. સાધુ કે શ્રાવક તરીકે એાળખાતા દરેકે આ શ્લોક વિચારવા જેવાે છે.

'સમ્યક્તવાળા અથવા વિરતિવાળા પ્રાણીને ભાવી નિલે પતાથી નિલે પ એવી રીતે સંખાંધી શકાય; તેથી જ શ્લોકમાં નિરંતર એવું સંખાંધન આપ્યું છે અને કામળ આમંત્રણે બાલાવવાથી જીવનું મન પ્રસન્ન થાય છે અને સાંભળવા તત્પર બને છે, તેટલા માટે ખુદ્ધિમાન એવું સંખાંધન આપ્યું છે. (ટીકાકાર) જૈન શાસ્ત્રકારા વસ્તુની પ્રરૂપણા કરતાં બે નયમાંથી કાઈ પણ એક નયની મુખ્યતા રાખી પ્રરૂપણા કરે છે. કાઈ જગ્યા પર વ્યવહારની મુખ્યતા હાય છે અને કાઇક જગ્યા પર નિશ્ચયની મુખ્યતા હાય છે. તેમાં વ્યવહારની અપેક્ષાએ એક આ જવ નિરંજન નથી પણ નિશ્ચયની અપેક્ષાએ આ જવ નિરંજન જ છે, કારણ કે કોઈ પણ અસત્ વસ્તુની ઉત્પત્તિ નિશ્ચયનય માનતા નથી ને તેથી જ નિશ્ચયના મત પ્રમાણે કાઇ અજ્ઞાની કે મિથ્યાત્રી જવ જ્ઞાન કે સમ્યક્ત્વને પામતા નથી, પણ જ્ઞાની સમ્યક્ત્વી જ તેને પામે છે, અર્થાત્ જે સત્તારૂપે અમલ હોય તે આવિર્ભાવરૂપે થાય છે, એમ તેની માન્યતા છે. તે માન્યતાને આધારે જ અત્રે હપદેશ્ય જીવને નિરંજન એવા સંબાધનથી બાલાવ્યા છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ તા આ જીવ મહિન છે, માટે 'હે નિરંજન!' એમ સંબાધન તેને થાય નહિ. (૪; ૧૨૮)

મદત્યાગ અને શુદ્ધ ભાવના

विद्वानहं सकललांब्धरहं नृपोऽहं, दाताहमद्भुतगुणोऽहमहं गरीयान् । इत्याद्यहङ्कतिवशात्परितोषमेषि, नो वेत्सि किं परभवे लघुतां भवित्रीम् १॥५॥ (वसंतितिलका)

"હું વિદ્વાન છું, હું સર્વ લિખ્ધિવાળા છું, હું રાજા છું, હું દાને ધરી છું, હું અફલત ગુણવાળા છું, હું માટા છું--આવા આવા અહંકારને વસ થઇને તું સંતાવ પામે છે, પણ પરભવમાં થનારી તારી લઘુતા શું તું જાણતા નથી ?" (૫)

વિવેશન—'સર્વ લિખ્ધિ એટલે પંડિતપદપ્રાપ્તિ અથવા ધન, ધાન્ય, વસ્ત, પાત્ર, વ્રતપ્રાપ્તિ અથવા આમર્વ ઔષધિ વગેરે લિખ્ધિની પ્રાપ્તિ.' (ટીકાકાર)

આ જીવને દરેક બાબતમાં હું અને હુની જ વાત છે, એને નથી દુનિયાના નિયમનું ભાન કે નથી કર્મના સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન. એ તેા જરા સારું કામ થશે કે મેં કર્યું, એમ કહી ઝુકાવી પડશે અને જો બરાબર ન થયું તેા, કર્મ વગેરેને ઠપકા આપશે. આ અહંભાવ એ જ સંસાર છે અને તેટલા માટે જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ લખે છે કે 'અહં અને મમ એ મ'ત્ર જગતને અ'ધ કરનાર છે.' આ અહંભાવ મટાડવા એ બહુ અગત્યનું કામ

છે. જેઓ ચાલુ જમાનાના મોહક પ્રવાહમાં કસાઈ, આ માટા દુર્ગું (પણ જમાનાએ માનેલા સફગુણ)માં કસી પડે છે, તેઓ બન્ને ભવ બગાડે છે. આ ભવમાં હે મેશાં અસંતાષ રહ્યા કરે છે, કારણ કે દરેક વાત પોતાની ધારી થતી નથી અને શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આવતા ભવમાં અહંકૃતિ કરેલી બાબતમાં જ હીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીમદ્દ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ યાગશાસ્ત્રમાં લખે છે કેઃ---

जातिलाभकुलैश्वर्यबलहरूपतपःश्रुतेः कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥

" જાતિ, લાભ, કુળ, ઐશ્વર્ય, બળ, રૂપ, તપ અને જ્ઞાનના મદ કરવાથી પ્રાણી તેજ બાબતમાં હીન થાય છે'* (પ; ૧૨૯)

તને મળેલી જોગવાઇ

वेत्सि स्वरूपफलसाधनवाधनानि, धर्मस्य तं प्रभवसि स्ववश्रश्र कर्तुम् । तस्मिन् यतस्य मतिमन्नधुनेत्यमुत्र, किञ्चित्त्वया हि न हि सेत्स्यति भोत्स्यते वा ॥६॥ (वसन्ततिलका)

"તું ધર્મનું સ્વરૂપ, ફળ, સાધન અને બાધક જાણે છે અને તું સ્વતંત્ર હાેઇને ધર્મ કરવાને સમર્થ છે. તે માટે તું હમણાં જ (આ ભવમાં જ) તે કરવા યત્ન કર; કારણ કે આવતા ભવમાં તારાથી કાંઈ પણ સિદ્ધ થઇ શકશે નહિ અથવા જાણી શકાશે નહિ." (૬)

વિવેચન-- ધર્મ'તું સ્વરૂપ-- શ્રાવકધર્મ અથવા સાધુધર્મ'તું સ્વરૂપ.

ધર્મનું ફળ-પર પરાએ માક્ષ અને તાત્કાળિક નિજેરા અથવા પુષ્યધાષ્તિ.

સાધન—ચાર અનુધાય, અનુકૂળ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વગેરે અથવા ચાર વસ્તુએા મળવી ખહુ દુર્લભ છે: મનુષ્યપશું, ધર્મશ્રુતિ, શ્રદ્ધા અને સંયમમાં વીર્ય.

ખાધક—કુજન્મ, કુક્ષેત્ર, પ્રતિકૂળ દ્રવ્ય, પ્રમાદ વગેરે.

આ સર્વ તું જાણે છે, એટલે તને ધર્મનાં સાધન અને અંતરાયની ખબર છે, તેમ જ તેનું સ્વરૂપ અને તે કરનારને કળ શું મળે છે તે પણ જાણે છે. વળી, તું સ્વતંત્ર છે. જ્યારે પરમાધામીને વશ થઈશ ત્યારે તો તારાથી કાંઈ બની શકશે નહિ, પરંતુ અત્યારે તો તારે ઘણી સારી જોગવાઇ પ્રાપ્ત થઇ છે કે જે બીજે મળી શકે તેમ નથી. આવા આર્ય દેશ, ગુરુની સતત જેગવાઈ, સિહિક્ષેત્ર (શત્રું જય) તું સાંનિધ્ય, રાજકર્તાની ધર્મ સંબ'ધમાં સર્વ પ્રકારની છૂટ અને લોકોમાં ધર્મના પુનરુદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા : આ સર્વસામાન્ય જોગવાઈ અને તે ઉપરાંત શરીરસ'પત્તિ, વિદ્યાભ્યાસ, ધર્મ'રુચિ વગેરે તને જે ખાસ લાભ મળ્યા હોય, તે સમજી લઈને આ ભવમાં કાંઈ કર. જેમ વ્યવહારમાં

^{*} આ સંભ'ધી વિશેષ હડાકત સાતમા કવાય અધિકારમાંથી મળશે. અને બાકી તો **રાવછુ,** આહુખલ, સ્થૃલિલક, સનત્કુમાર વગેરેનાં દર્ષાતા પ્રસિદ્ધ છે.

નામ કાઢવાની ખરજ આવે છે, તેમ ધર્મમાં નામ કાઢવાની ખરજ આવે તેમ કર, તારા પાતાના આત્મહિત માટે, તારી કામ માટે, તારા દેશ માટે, મનુષ્યસમૂહ માટે, આખી સૃષ્ઠિ માટે તારાથી ખને તે કર. કાંઈ ન ખને તા તું જે સંજોગામાં મુકાયલા હા તેમાં ઉત્તમ રીતે તારા પાઠ ભજવ. તું આવતા ભવ ઉપર આધાર રાખતા હા તા તારી ભૂલ છે, કારણ કે ત્યાં તને આવી જાગવાઇ મળશે કે નહિ એ કહી શકાય નહિ; અને વળી, તારી જવાબદારી કે ક્રજ શું છે તેનું જ્ઞાન અને વિવેક ત્યાં તને રહેશે કે નહિ તે પણ કહી શકાય નહિ; માટે આ સારી જાગવાઇના લાભ લેવા તું યત્ન કર. ચિદાનં દેશ મહારાજ ખરાબર એ જ મતલખનું ગાન રેડે છે:—

ચેતન ચાર ગતિમાં નિશ્વે, માક્ષદાર એ કાયા રે, કરત કામના સુર પણ યાકી , જીનકું અનગ લે માચા રે, પૂરવ પુણ્ય ઉદય કરી ચેતન, નીકા નરભવ પાયા રે, રાહિણું ગરિ જીમ રતન ખાણ તિમ, ગુણ સહુ યામે સમાયા રે, મહિમા મુખથી વરણત જાકી, સુરપતિ મન શંકાયા રે. 11 પૂરવ૦ યા તન વિણ તિહુ કાલ કહા કિન, સાચા સુખ નિપજાયા રે, અવસર પાય ન શૂક વિદાન દ, સતગુરુ યું કરસાયા રે. હા પૂરવ૦ (૬;૧૩૦)

ધમે કરવાની આવશ્યકતા; તેથી થતા દુ:ખક્ષય

धर्मस्यावसरोऽस्ति पुद्गलपरावर्तैरनन्तैस्तवा-यातः सम्प्रति जीव ! हे प्रसहतो दुःखान्यनन्तान्ययम् । स्वल्पाहः पुनरेष दुर्लभतमश्रास्मिन् यतस्वाहेतो, धर्म कर्तुमिमं विना हि नहि ते दुःखक्षयः कर्हिचित् ॥७॥ (शार्दूलविकीडित)

હે ચેતન! બહુ પ્રકારે અનેક દુઃખાે સહન કરતાં કરતાં અનંતા પુદ્દગલપરાવર્તન કર્યા પછી હાલમાં તને આ ધર્મ કરવાના અવસર પ્રાપ્ત થયા છે; તે પણ થાડા દિવસ આલશે. અને ફરી ફરીને તેવા અવસર મળવા મહામુશ્કેલ છે; માટે ધર્મ કરવામાં ઉદ્યમ કર. આ વગર તારાં દુઃખનાે કદી પણ અંત થશે નહિ." (૭)

વિવેચન—અનંત દુ:ખ ખમતાં અને અનંત કાળ ગયા પછી. કુદરતી રીતે નદીના પ્રવાહમાં અથડાઈ અથડાઈ ને ગાળ થતા પાષાણના ન્યાયથી, આ જીવ મનુષ્યલવ પામે છે. એની દુર્લભતા કેટલી છે તે ઉપર સમજાઈ ગયું છે. એ મનુષ્યલવ પણ વળી બહુ થોડો વખત ચાલે છે. આ જમાનામાં મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય ગણીએ, તાે તેમાંથી પ્રથમનાં ૨૦ અને પછવાડેનાં ૩૦ વર્ષ લગભગ નકામાં છે. આળપણામાં અજ્ઞતા અને

૧. અભિલાષા, ૨. મનુષ્યકાયાની, ૩. અમાપ, ૪. રત્નગિરિ, ૫. ઇંદ્રે. ૬. ભૂલ, ૭. ખતાવ્યું.

વહાવસ્થામાં અશક્તિ આ વર્ષોને નકામાં બનાવે છે. બાકીના મધ્યના વખતમાં બને તે કર. કરી કરીને આવી જોગવાઈ મળશે નહિ. જો અત્યારે ભૂલ્યા તા પાછા કરીને જલદી ઠેકાણે પડીશ નહિ ધર્મ વગરનું જીવન એ નકામું જીવન જ છે. ધર્મ વગર દુઃખના નાશ થતા નથી અને ધર્મપ્રાપ્તિ માટે ભાગે મનુષ્યભવમાં જ થઈ શકે છે, તેથી આ અવસ્ટનો લાભ લેવા કહ્યું છે. અનંત કાળનું સ્વરૂપ પાંચમા કર્મપ્રાંથથી જાણી લેવું.

*પુદ્દગળપરાવર્તાનનું સ્વરૂપ જાણવા જેવું છે. તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી પ્રત્યેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ ભેદ કરતાં આઠ પ્રકાર થાય છે.

ઐંદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ, ભાષા, ધાસાચ્છ્વાસ અને મનાવર્પણાપણે ચૌદ રાજલાકનાં સર્વ પુદ્દગળા પરિણમાવે એટલે પ્રત્યેક વર્પણારૂપે દરેક પુદ્દગળપરમાણુ પરિણમાવે ત્યારે દ્રવ્યથી ભાદર પુદ્દગળપરાવર્તન થાય (કાઈક આચાર્યો પ્રથમની ચાર વર્પણારૂપે સર્વ પુદ્દગળ પરિણમાવવાનું કહે છે.) એ જ પુદ્દગળપરમાણુને પ્રથમ ઔદારિક વર્પણારૂપે લાગવે, ત્યાર પછી અનુક્રમે વૈક્રિય વર્પણારૂપે લાગવે, યાવત્ મનાવર્પણાર્પે લાગવે, તેમાં એક પરમાણુને ઔદારિક તરીકે લાગવ્યા પછી, વચ્ચે વૈક્રિયાદિક રૂપે ગમે તેટલા લાગવે તે ગણવા નિદ્ધે. એવી રીતે અનુક્રમે સાતે વર્પણાપણે સર્વ પુદ્દગળા લાગવર્તન થાય છે.

લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો છે. તે દરેક પ્રદેશને મરહાથી સ્પર્શે ત્યારે ક્ષેત્રથી આદર પુદ્દગળપરાવર્તન થાય છે. અને લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને કમસર એક પછી એક પ્રદેશે સ્પર્શી મરહા પામે, એમ સર્વ પ્રદેશોનો અનુક્રમે સ્પર્શ થાય ત્યારે ક્ષેત્રથી સ્પૃક્ષ્મ પુદ્દગળપરાવર્તન થાય છે. આમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે કોઈ પહ્યુ એક પ્રદેશે મરહા થયા પછી તેના અનંતર પ્રદેશે મરહા થાય તે જ પ્રદેશ ગહ્યુવા; બાકી અન્ય પ્રદેશોએ વચ્ચેના વખતમાં ગમે તેટલાં મરહા થાય તે પ્રદેશા ગહ્યુવા નહિ.

ઉત્સિપ્પિંણીના અને અવસપ્પિંણીના સર્વ સમયા આડાઅવળા મરણ્યી સ્પર્શે ત્યારે કાળથી અદર પુદ્દગળપરાવર્તન થાય છે. અને, ઉપર અતાવેલી રીત પ્રમાણે, એક કાળચક્રના પ્રત્યેક સમયને અનુક્રમે મરણ વડે સ્પર્શે, ત્યારે કાળથી સૃક્ષ્મ પુદ્દગળ-પરાવર્તન થાય છે. એમાં ઉત્સિપ્પિંણીમાં પ્રથમ સમયે કાળ કર્યા પછી તેના પછીના જ બીજ સમયે બીજી કાઈ પણ ઉત્સિપ્પિંણીમાં કાળ કરે તે જ ગણાય છે, વચ્ચેના મરણ-સમયા ગણાતા નથી.

કષાયના કારણથી જે અધ્યવસાય થાય તેને લીધે કર્મળ ધ થાય છે. એ કર્મળ ધમાં

^{*} આ વિષય વધારે પારિભાષિક (technical) છે. એ ખરાખર સમજવા માટે ગુરુગમની જરૂર પડશે. કાંઈક જરૂરી હકીકત ઉપમિતિભવપ્રપંચાના પ્રથમ ભાગના ભાષાંતરમાં ખતાવી છે. પ્રકાશક, શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર.

ખહુ તરતમતા હોય છે. કષાય મંદ કે તીલ હોય તેમ કર્મના અનુખંધમાં ફેર પડે છે. એનાં અસંખ્ય સ્થાના છે અને તેથી અનુખંધસ્થાન પણ અસંખ્ય છે. પ્રાણીને જેવી જેવી જુદી જુદી વાસના તેટલા તેટલા જુદા જુદા અધ્યવસાય થાય છે અને તે પ્રત્યેકમાં તરતમતા હોય છે તેથી પ્રત્યેકનું સ્થાન જુદું પડે છે. એ અનુઅ'ધસ્થાન અસંખ્ય સમજવાં. એ સવ' અધ્યવસાયસ્થાનક આગળપાછળ ક્રસ્સીને પૂરા કરે ત્યારે ભાવથી બાદર પુદ્ધ-ગળપરાવતન થાય છે; અને પ્રથમ અલ્પકષાયોદયરૂપ અધ્યવસાયે છતાં મરણ પામે, ત્યાર પછી બીજાં ગમે તેવાં સ્થાનકોએ મરણ પામે તે ગણાય નહિ, પણ ત્યાર પછી તેની અનંતરના અધ્યવસાયસ્થાનકે મરણ પામે તે જ ગણાય. એવી રીતે સવ' અધ્યવસાયસ્થાનકોએ અનુક્રમ પ્રમાણે ચાલતા કાળ કરે ત્યારે ભાવથી સ્ટ્રફ્રમ પુદ્દગળપરાવર્તન થાય છે.

આ સ્વરૂપમાં બાદર પુદ્દગળપરાવર્તનના ચાર ભેદ કહ્યા છે એ જરા ઠીક લાગશે. કારણ કે એમાં બહુ એાછા ભવા કરવા પહે છે (પ્રમાણમાં), પર'તુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, એ સમજવાથી સૂક્ષ્મ ભેદ ગ્રાહ્મમાં આવે તેથી જ બતાવ્યા છે. બાકી, આ જીવે જે અનંત પુદ્દગળપરાવર્તાન કર્યાં અને હેજી કદાચ કરશે તો તે સૂક્ષ્મ સમજવાં.

હે જીવ! આ સ્વરૂપ વાંચીને વિચારતાં આંખો એાડે આવશે. આવાં અનંત પુદ્દગળપરાવર્તન તે' કર્યા છે અને જે ધર્મ નહિ કરે તો તેવા અન'તા પુદ્દગળપરાવર્તન સુધી હજુ રખકવું પડશે, પણ ન રખકવું એ તારા હાથની બાજીના ખેલ છે; માટે ઊઠ, પ્રમાદ ત્યાગ કર, ધર્મ કર અને ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર (છ; ૧૩૧).

અધિકારી થવા પ્રયત્ન કર

गुणस्तुतीर्वाञ्छसि निर्गुणोऽपि, सुखप्रतिष्ठादि विनापि पुण्यम् । अष्टाङ्गयोगं च विनापि सिद्धी-र्वातूलता कापि नवा तवात्मन् ॥८॥ (उपजाति)

" તારામાં ગુણુ નથી તાેપણુ તું ગુણની પ્રશંસા થતી સાંભળવા ઇચ્છે છે, પુષ્ય વગર સુખ અને આખરૂ ઇચ્છે છે, તેમ જ અષ્ટાંગ યાેગ વગર સિહિઓની "* વાંછા રાખે છે. તારું વાયડાપણું તાે કાંઇ વિચિત્ર લાગે છે!" (૮)

વિવેચન આ જીવને એક એવી ટેવ પડી ગઈ છે કે પોતાનામાં ન હોય, તે ગુણે હોવાના કૂંકા રાખવા, ગુણ વગર તે હોવાના દાવા કરવા, અથવા તે ગુણા હાવાના સ્તુતિ થવાની ઇન્ર્છા રાખવી, એ મૂર્ખાઈ છે. તેવી જ રીતે પુષ્ય વગર શેઠિયા થઇને માટરમાં ક્રવાના કે માન-પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની ઇન્ર્છા રાખવી તે ગેરવાજબી છે. દુનિયાનાં ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ તે નથી એવાં કે જેઓ જન્મે ત્યારથી તે મરે ત્યાં સુધી દુઃખના ખ્યાલ પણ કરી શકતાં નથી શ્રેણિક નામના રાજાને કરિયાણું ધારી 'શ્રેણિકને વખારે નાખાં' એમ

^{*} અશિમા વગેરે આઠ સિહિઓ છે. જુઓ ધર્મરત્નપ્રકરણ પ્રથમ ભાગ તથા આદીશ્વરચરિત્ર.

કહેનાર શાલિલદ્ર કેવા સુખી હશે ? પણ પુષ્ય કર્યા વગર એવા સુખની આશા રાખવી એ મૂર્ખાઈ છે. વૃક્ષ વાવ્યા સિવાય ક્લની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. વળી, આ જીવ એવી વાંછાએ નિરંતર કર્યા કરે છે તે દરેકને અનુભવસિદ્ધ હંકીકત છે, પણ કારણ સેવ્યા વગર કાર્યને ઇંચ્છવું તે તક્ષ્ત મૂર્ખના ખેલ છે. સુખને નિરંતર ઇંચ્છવું અને તેના કારણભૂત ધર્મને ત કરવા તે મૂર્ખાઇ નહિ તા બીજાં શું? એને સુખ કથાંથી મળી શકે? તેવી જ રીતે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ એ અષ્ટાંગ યાગ (જેના સ્વરૂપ માટે જુઓ યાગશાસ્ત્ર) વગર સિદ્ધિઓ મેળવવાની આશા રાખવી એ મૂર્ખાઈ છે.

વાતના સાર એ છે કે દરેક બાબતમાં હાંશ રાખવાને બદલે તેના આધ-કારી થવું જોઈએ. લક્ષ્મી એ દાસી છે અને તેના અધિકારી પાસે તે તદ્દન સહેલાઇથી આવે છે. જેમ ઉપરની ત્રણે બાબતની પ્રયાસ વગર ફાગટ વાંછા કરવી એ મૂર્ખાઇ છે, તેવી જ રીતે ધર્મ કર્યા વગર દુ: ખક્ષયની આશા રાખવી, એ પણ વાયડાપણું છે; એવું કદી બનતું જ નથી. અધિકારી થયા વગર વાંછા ન કરવી એ સામાન્ય નિયમ છે અને તે ઝીણી તથા માટી દરેક બાબતમાં લાગુ પડે છે. (૮; ૧૩૨)

पुष्यासावे परासव अने पुष्यसाधनतु करण्यिपश्च पदे पदे जीव! पराभिभूतीः, पश्यन् कीमीर्ध्यस्यधमः परेभ्यः । अपुष्यमात्मानमवैषि किं न, तनीषि किं वा न हि पुष्यमेव ? ॥ ९ ॥ (उपजाति)

"હે જીવ! પારકાએ કરેલ પાતાના પરાસવ જોઈને તું અધમપણે બીજાએા તરફ શા માટે ઇર્બ્યા કરે છે? તારા પાતાના આત્માને નિષ્પુષ્યક (અપુષ્યીએા) કેમ સમજતા નથી? અથવા પુષ્ય કેમ કરતા નથી?"

વિવેશન—પાતાપણાનું માન (self-respect) નામના કહેવાતા સફ્શુણ પણ અહંકારની કાટિમાં જ આવે છે. જ્યારે જીવ કાઈ ઠેકાણે પરાભવ પામે છે ત્યારે પરાભવ કરનારની ઈવ્યાં કરે છે અથવા તેના પર ગુરસે થાય છે; પણ પાતાના આત્મા પરાભવ પામવાના અધિકારી શા માટે થયા તેના વિચાર કરતા નથી. જરા વિચાર કરીશ તા સમજાશે કે પરાભવ પાપથી થાય છે અને તારા પાતાના આત્મા અપુણીઓ છે. તેથી જ તને પરાભવ પ્રાપ્ત થયા છે; માટે તારે બીજાની ઇવ્યાં કરવી તે અયાગ્ય છે. માત્ર સન્માન મેળવવા માટે પુષ્ય કરવું, એવા અત્ર ઉદેશ નથી, પણ કાઇનાથી પરાભવ થાય તે પ્રસંગે આત્ત-રીદ્રધ્યાન ન કરવાના અને અચૂકપણે પુષ્યાનુખંધી પુષ્યના હેતુભૂત વિશેષ ધર્મ કરવાના ઉપદેશ છે. (૯; ૧૩૩)

[×] કર્તા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય અ–૨૫

पापथी हु; भ अने तेनुं त्यालयपशुं किमर्दयन्निर्दयमङ्गिनो लघून् , विचेष्टसे कर्मसु ही * प्रमादतः । यदेकशोऽप्यन्यकृतार्दनः सहत्यनन्तशोऽप्यङ्गचयमर्दनं भवे ॥१०॥ (वंशस्थिविल)

"તું પ્રમાદથી નાના જીવાને પીડા આપવાના કર્મમાં નિર્દયપણે શા માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે ⁹ પ્રાણી બીજાને જે પીડા એક વાર પણ નીપજાવે છે, તે જ પીડા ભવાંતરમાં તે અનંત વાર ખમેં છે." (૧૦)

વિવેચન—ઉપરના છે શ્લાકમાં પુષ્ય કરવાના ઉપદેશ આપ્યા અને તેને આદરવાથી લાલ છે એ ખતાવ્યું. હવે પાપનું ત્યાન્યપણું ખતાવે છે. પાપ કરતી વખતે જ નાણે મન પ્રથમ તા પાછું હઠે છે, પણ ઘણા કાળના થયેલા સ્વભાવને લીધે પાછું તે માઠા વિકારને વશ થઇ જાય છે. ખૂન કરનારને એક વખત અટકવાનું મન થાય છે, તેવી જ રીતે પરસ્તી સેવનારને પણ થાય છે. આવી રીતે આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિના ભાવ દેખાય છે; પણ તેના ઉપર ત્યાર પછી મના વિકારના તરંગા ઊઠે છે એટલે શુદ્ધ ખ્યાલ (Conscience) નાશ પામી જાય છે અને પાપ સેવાય છે. હવે આવી રીતે પાપ સેવનારને પરભવમાં ઘણું વેઠવું પડે છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે બીજાને જે પ્રકારની પીડા નિયન્નવી હાય તેનાથી આકરી પીડા તે નિયન્નવનારને અનેક વાર સહન કરવી પડે છે. વીર પરમાત્માના હસ્તન દીક્ષિત શિષ્ય શ્રી ધર્મદાસગણિ કહે છે કે:—

वहमारणअष्मक्खाणदाणपरधणिकलोवणाईणं। सञ्चजहण्णो उदओ, दसगुणिओ इक्कस्ति कयाणं॥ तिञ्चयरे उपओसे, सयगुणिओ सयसहस्सकोडिगुणो। कोडाकोडिगुणो वा, हुज्ज विवागो बहुतरो या॥

અર્થ — "લાકડી વગેરેના પ્રહાર કરવા, પ્રાથુ-વ્યપરાપણ કરવું, જૂઠું કલંક દેવું અને પરધનનું હરથ કરવું વગેરે એક વાર કર્યાના જઘન્ય ઉદય પણ દશ વખત તા થાય છે અને તીવ પ્રક્રેષથી કરેલ હાય તા સા, હજાર, લાખ, કોડ અને કોડાકોડ વાર પણ ઉદય થાય છે."

આમ કેમ અને ? અને આમાં ન્યાય કર્યા રહ્યો ? એમ સામાન્ય જનના મનમાં પ્રશ્ન થાય છે. તેના પણ ખુલાસા છે. પાંચ રૂપિયાની ચારી કરનારને દંડ કેટલા છે ? પાંચ મિનિટ બળાત્કારે વિષયસુખ ભાગવનારને કાર્ડ કેટલાં વર્ષની સજ કરે છે ? અમુક પાપ વખત દ્રવ્ય ઉપર બંધાતું નથી, પણ તે વખતે તે પાપકર્મ કરવામાં તાવતા કેવી છે તે પર તેના રસબંધ પડે છે. આ ડૂંકી વાતમાંથી બહુ સાર લેવા જેવા છે. પાપકર્મથી નિરંતર ડરતા રહેવું અને ક્ષણિક સુખની ખાતર પાપકર્મ સેવવું નહિ.

^{*} प्रमादतः ने लहले क्वियत् प्रमोदतः पाठ छे, तेने। अर्थ पणु सारे। छे.

હેમેશાં પાપકમેં કરતી વખતે વિચારવું કે સામા પ્રાણીની જગ્યાએ આપણે હોઇએ અને આપણું મન સાવધાન હાય તા આપણુંને કેવું લાગે? પાપ ન કરવું એ જ આ જિંદગીનું સાર્થક છે. અનંત કાળથી સંસારમાં નવા નવા જન્મ લઈ આંટા માર્યા કરે છે, તેમ આ મનુષ્યજન્મ પણ એક આંટા માત્ર થઈ જશે, એવી જેને બીક લાગતી હાય તે પાપાચરણ કરે જ નહિ.

પાપ કાૈને કહેવાં તે શાધવું મુશ્કેલ નથી. કેટલીક વાર સૂક્ષ્મ ભાગતમાં શંકા પહે તા વિદ્વાનાને પૂછી ખુલાસા કરવા અને સામાન્ય વ્યવહાર માટે તા અઢાર પાપસ્થાનકાનું સ્વરૂપ યથાસ્થિત સમજવું. જૈન શાસનનું મંડાશુ જીવની કયા પર છે, તેથી અત્ર છે શ્લાકમાં દયા રાખવી, એ મુખ્ય ઉપદેશ છે અને તે પ્રમાણે સર્વ પાપાને માટે સમજી લેવું. (૧૦;૧૩૪)

પ્રાણીપીડા; તેનું નિવારણ કરવાની જરૂર

यथा सर्पेष्ठस्थोऽपि, भेको जन्तूनि भक्षयेत् । तथा मृत्युष्ठसस्थोऽपि, किमात्मन्नर्दसेऽङ्गिनः ? ॥ ११ ॥ (अन्तुष्टुप)

" જેમ સર્પના મુખમાં રહ્યા છતાં પણ દેડકાં અન્ય જ ત્ઐાનું ભક્ષણ કરે છે, તેમ હૈ આત્મન્! તું મૃત્યુના મુખમાં રહ્યો થકાે પ્રાણીએાને કેમ પીડા આપે છે?" (૧૬)

વિવેચન—અહીં બેસી રહેવાનું હોય તો તો જાણે ઠીક, પણ આશા તો માટા કુંગર જેટલી છે અને મરવું પગલાની નીચે છે. તેમાં કાળ કચારે આવશે તે પણ પોતે જાણતા નથી, છતાં એક ઘડી પણ નિરાંતે બેસતા નથી; ચાતરક ધમાધમ કરી મૂકે છે. એક તરફ ગાડીઓ દોડાવે છે, તો બીજી તરફ નાચ નચાવે છે. આમ પ્રવૃત્તિ અને માજશાખમાં, વિષય અને કષાયમાં, અપ્રામાણિકપણામાં અને અભિમાનમાં, આવ્યા છે તેમ જ ખાલી હાથે ચાલ્યા જાય છે. અરે! કાળના એક સપાટામાં ઊંધા પડનાર માક્ષાભિલાષી પ્રાણી! જરા ચેત, પાપાચરણ કરવાની બીક રાખ અને સંસારની વાસ્તવિક સ્થિતિ શી છે તેના વિચાર કર! સર્પના માઢામાં પડચો છે, ચવાઈ જવાની એક ઘડીની વાર નથી, તે વખતે પણ દેડકા જીવડાં ખાય છે. આવું અજ્ઞાન કાઈનું હાય? પણ તારું છે! વિચારી જેજે. (૧૧; ૧૩૫)

भानी बीधेबु' भुभः तेनुं परिखाम आत्मानमल्पैरिह वश्चयित्वा, प्रकल्पितैर्वा तनुचित्तसौख्यैः ।

भवाधमे किं जन! सागराणि, सोढासि ही नारकदुःखराञ्चीन् ॥ १२ ॥ (उपजाति)

" હૈ મનુષ્ય! થાડાં અને તે પણ માની લીધેલાં શરીરનાં અને મનનાં સુખ વહે આ ભવમાં તારા આત્માને છેતરીને અધમ ભવામાં સાગરાપમ સુધી નારકીનાં દુઃખા સહન કરીશ."

વિવેચન—સુખ શું ? તેના ખ્યાલ છે ? સામાન્ય માણસની નજરમાં કેટલીક વાર પાપાચરણ કરનારા માણસા સુખી દેખાય છે, તેના અત્ર ખુલાસા કરે છે. પાંચ-પચાસ હજાર કે લાખ રૂપિયા મળે તેને સુખ કહેતા હો તા, તે પણ થોડા વખત જ ચાલે છે. અને જેને તમે સુખ કહા છા, તે સુખ નથી પણ માની લીધેલું સુખ છે. બરાબર વિચાર કરજો કે એમાં સુખ શું ? જુઓ દુનિયાના સર્વ અનુલવ લઇ રાજિવ ભર્તું હરિ પણ લખે છે કે:—

तृषा ग्रुष्यत्यास्ये पिवति सिछिछं स्वादु सुरिभ, क्षुधार्तः सञ्ज्ञालीन्कवलयित ज्ञाकादिवलितान्। प्रदीप्ते रागाम्नौ सुदृहतरमान्लिष्यिति वधूं, प्रतीकारो व्याधेः सुखमिति विपर्यस्थति जनः॥

જ્યારે તરસથી ગળું સુકાઈ જતું હોય ત્યારે ઠંડું પાણી પીને હાશ કરે છે, પણ એમાં સુખ શું? ભૂખથી પીડાય છે ત્યારે ચોખા, શાક વગેરે ખાય છે, પણ એમાં સુખ શું? રાગાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય ત્યારે સ્ત્રીના સંચાગ કરે છે, તેમાં સુખ શું? વ્યાધિના ઔષધને આ જીવ ભૂલથી સુખ માને છે. જરા વિચારે તા માલૂમ પડશે કે એમાં સુખ જેવું કાંઈ છે જ નહિ. આવા માની લીધેલા સુખના ખાટા ખ્યાલમાં કસાઈ ને આ જીવ મહામાઠાં કર્મા ખાંધીને અધાગતિ પામે છે. આ ખધાંનું કારણ માત્ર એક જ છે કે વાસ્તિવક સુખ શું છે? પૌદ્દગલિક સુખ કેવું છે? કાને છે? કેટલું છે? કચારે છે? શા માટે છે? શા પરિણામવાળું છે?—તેના પૂરતા વિચાર કરતા નથી; વિચાર કરનારાઓ નિઃસ્વાર્થ પ્રહિથી કહેવા આવે છે તે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતા નથી અને સંસાર વમળમાં કસાયા કરે છે. પરિણામે અસંખ્ય વર્ષે થતા એક પલ્યાપમ જેવા દશ કાડાકાડી પલ્યાપમથી થતા એક સાગરાપમ જેવા અનંતા સાગરાપમ સુધીના કાળ નરક નિગાદમાં કાઢે છે. અનંત કાળ પરિભ્રમણ કરતાં કાઈક જ વાર મનુષ્યભવ મળે ત્યારે આવી રીતે હારી જાય છે અને પછી બાકીના કાળ સંસારમાં રખડચા કરે છે.

સાગરાપમનું બરાબર પ્રમાણ પ્રવચનસારાહાર ગ્રંથથી જાણી લેવું. અત્ર તે પ્રસ્તુત એટલા માટે છે કે એક બાજુએ આ ભવનું થાડું સુખ મૂકવું અને બીજી બાજુએ તેના પરિણામ સહન કરવાનું નારકી તથા નિગાદનું અત્યંત દુઃખ કેટલાં વર્ષો સુધી સહેવું પડશે તે મૂકવું. સમજવું હાય તેને તા આ ઉપદેશ બરાબર વિચારવા યાગ્ય છે. (૧૨; ૧૩૬)

પ્રમાદથી દુઃખ : શાસ્ત્રગત દષ્ટાંતાે

उरश्रकाकिण्युद्विन्दुकाम्रविणक्त्रयीशाकटिभक्षुकाधैः । निदर्शनैहिरितमर्त्यजन्मा, दुःखी प्रमादैर्बेहु शोचितासि ॥९३॥ (उपजाति) "प्रमादे ४रीने हे छव! तुं मनुष्यसव हारी जाय छे अने तेथी दुःशी थहीने બાકડા, કાકિણી, જળબિંદુ, કેરી, ત્રણ વાણિયા, ગાડું હાંકનાર, ભિખારી વગેરેનાં દર્ષ્ટાંતાની પેઠે તું બહુ દુઃખ પામીશ."

વિવેચન—પ્રમાદથી આ જીવ મનુષ્યભવ હારી જાય છે અને દુ: ખી થાય છે તે આપણે જોઇ ગયા. નીચેનાં દષ્ટાંતા શ્રી ઉત્તરાધ્યયન વગેરે મૂળ સૂત્રામાં આવેલાં છે, તેમાં મનુષ્યભવ હારી ગયા પછી કેવા પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તે ભવ કરી મેળવવા કેટલા મુશ્કેલ છે તે અતાવ્યું છે. આ દષ્ટાંતા ખાસ મનન કરવા યાગ્ય છે, ટીકાકાર કહે છે કે "પ્રમાદના પરવશપણાથી આ જીવ સુકૃત કરતા નથી, તેથી મનુષ્યભવથી બ્રષ્ટ થાય છે અને દુર્ગંતિમાં જાય છે. દુર્ગંતિમાં ગયા પછી અત્ર નિદિ 'દ સ્વરૂપ પ્રમાણે ત્યાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે. હે જીવ! તું તા અત્ર સુકૃતો કર કે જેથી તારે પરભવમાં લીલાલહેર થાય.'' ટીકા અને ટેખાનુસાર સંપૂર્ણ વિવેચન સાથે હવે દષ્ટાંતા આપીએ છીએ, તે ધ્યાનથી વાંચા. નીચેનાં સવ' ઉદાહરણા મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા અને તેના લાભ ન લેવાથી થતી નિર્થંકતા તરફ ઉપનય અતાવનારાં છે, તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. વારંવાર તેનું પુનરાવર્તને ઉપનયમાં કર્યું નથી.

અજ-દર્શાત : એક વિશાળ નગર હતું. તે નગરમાં એક પુરવાસીને ઘેર એક બાકડા હતા, કાઇ સારા પરાણા ઘર આવશે ત્યારે તેનું માંસ કામ આવશે, એમ ધારીને તે બાકડાનું સારી રીતે પાષણ કરવામાં આવતું હતું. તેને દરરાજ સારી રીતે નવ-રાવવામાં આવતા હતા, તેના શરીર પર પીળાં તિલક કરવામાં આવતાં હતાં, તેની લાલના-પાલના સારી રીતે થતી અને તેથી તે સર્વ પ્રકારે સુખી લાગતા અને પુષ્ટ શરીરવાળા માતેલા થયા હતા, હવે તે જ પુરવાસીના ઘરમાં એક બીજો વાછડા હતા. તેને બાપડાને તેની મા ગાયને દાહી રહ્યા પછી ભાકીનું અવશેષ દૂધ મળે તે ધાવલું પડતું હતું અને તેની કાેઇ સંભાળ રાખતું નહિ. વાછડાએ બાેકડાની સારી સ્થિતિ જાેઈ એક દિવસ તાે ક્રોધ અને ઈર્ષ્યાથી દ્રધ પીવાની ના પાડી. તેની મા ગાયે તેને સ્નેહથી તેનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે વાછડાે કહે છે કે 'અરે મા ! આ બાેકડાને તાે પુત્રની જેમ મિષ્ટાન્ન મળે છે અને મને મંદભાગ્યને તા પૂરું ઘાસ પણ મળતું નથી અતે વખતસર પાણી પણ મળતું નથી. અરેરે! હું તા પૂરેપૂરા કમનસીબ છું ' ગાયે કહ્યું., વત્સ! જે કાેઇનુ મરથ્યુ નજીક આવ્યું હોય અને વૈદ્યે આશા મૂકી દીધી હાય, ત્યારે તેને પથ્ય-અપથ્યના વિચાર કર્યા વગર જે ખાવા માગે તે આપવામાં આવે છે. તેવી રીતે આ બાકડા પણ વધ્ય છે અને અત્યારે તા તેની બહુ સારવાર થતી દેખાય છે, પણ આગળ ઉપર તેના હાલ થાય તે જોજે.' પાતાની માનું આવું કહેવું સાંભળી કાંઇક સંતાષ રાખી વાછડા જે અને છે તે જોયા કરે છે. પાંચદશ દિવસ આ પ્રમાણે ચાલ્યા ગયા. એક દિવસ માટા ઘરના પૈસાદાર સગા મેમાન થઇને આવ્યા, એટલે સવારના પહેારમાં ખરાડા પાડતા બાકડાને પકડીને મારી નાખ્યો અને તેના માંસના કકડા કરી લું છને આખું ઘર અને મેમાન જમ્યા. વાછડા આ સર્વ હકીકત જોઈ, તે દિવસે પણ પાતાની માતાને ધાવ્યા નહિ અને

માતાના પૂછવાથી કહેવા લાગ્યા કે 'મને તા ખહુ બીક લાગે છે. બાકડાની આ સ્થિતિ જોઈ મને તા ધાવવાની ઈચ્છા પણ થતી નથી.' ગાયમાતાએ કહ્યું, 'વત્સ! મેં તા તને તે જ વખતે કહ્યું હતું કે આ સર્વ મરવા માટે જ છે.'

ઉપનય—જેવી રીતે બાકડા આનંદમાં નિમગ્ન થઇ થથેષ્ટ ખાતા હતા અને પુષ્ટ પણ થયા હતા, પરંતુ જયારે પરાણા આવ્યા ત્યારે તેના શિર્ચ્છેદ થયા અને તે વખતે રાડા પાડીને રાવા લાગ્યા, તેવી જ રીતે તું પ્રમાદથી વિષય-કષાયમાં આસકત રહીને થથેષ્ટ વિચરે છે અને પાપથી પુષ્ટ થાય છે, પણ જયારે આયુષ્ય પૂર્ણ થશે ત્યારે મનુષ્યજન્મ હારીને નરકાદિ દુર્ગતિમાં જતાં મનમાં ખહુ જ ખેદ પામીશ. પણ પછી તે ખેદ કાંઇ કામ આવશે નહિ; માટે વિચાર કરીને તારે તારું ચેષ્ટિત એવું સારું રાખવું કે જેથી ભવિષ્યમાં ખેદ થવાના સંભવ રહે નહિ. સુખ શું ? કચાં મળે ? કચારે મળે ? કાને મળે ? શા માટે મળે ? તેનું પરિદ્યામ શું થાય ?—તેના વિચાર કર. કેટલાક છવા વાછરડાની પેઠે બીજાનાં સાંસારિક સુખાનું અવલાકન કરી પાતાની મંદ સ્થિતિ માટે પરતાય છે, પણ તેઓ તેના વાસ્તવિક વિચાર કરતા નથી. તેને જો કાઇ ગાયમાતા જેવું સત્ય સ્વરૂપ સમજાવનાર મળી જાય તે! સારું, નહિ તો તેને નિરંતર પરિતાપ રહે છે. આ ઉદાહરણ ઘણું અસરકારક છે અને તેના પર વિચાર ચલાવી પાતા પર લાગુ પાડવાથી ઉપયોગી બાધ મળે તેમ છે.

2. કાકિણીનું દંગ્ડાંત — એક ગરીબ માણસ હતો. તે પૈસા કમાવા સારુ પરદેશ ગયા. પરદેશમાં ખહુ મહેનત કરીને હજાર સોન્યા કમાયા. પછી કોઇ સાથે પોતાના દેશ તરફ જતો હતો તેને સથવારે તે પણ દેશ તરફ જવા નીકળ્યા. અધી સોનામહારોને એક વાંસળીમાં ભરી તે વાંસળી કેડ સાથે ખાંધી લીધી અને ખરચ સારુ એક મહારની કાકિણી લીધી. (એક રૂપિયાની એ'શી કાકિણી થાય: એક કાકિણી સવા દાકડાની થાય.) હવે સાર્થ ચાર્યો, રસ્તે માંડી અટવીમાં એક ઝાડ તળે ભાતું ખાવા બેઠા, ત્યારે તે માણસ એક કાકિણી ત્યાં ભૂલી ગયો. ખપારે મુકામ ઊપડ્યો. સાંજના કાકિણી સાંભળી. સવારે વિચાર થયા કે કાકિણી સારુ સોનામહાર વટાવવી પડશે એ તો ખાડું. માટે વાંસળીને તે જ ઝાડ તળે દાડીને પાતે કાકિણી લેવા ગયો. જે ઝાડ નીચે ભાતું ખાધું હતું ત્યાં જઈ ને જોયું તો કાકિણી મળે નહિ. પાછા આવીને જાએ છે, તો ચાર લોકો ખાડા ખાદી વાંસળી ઉપાડી ગયા છે! આવી રીતે બન્નેથી બ્રષ્ટ થયા અને બહુ શાકાર્ત્વ થયો. ઘર ગયો ત્યાં ખાવાના પણ વાંધા પડ્યા અને સગાં વહાલાં ઓએ તેને હસી કાઢવા.

ઉપનય—જેમ તે ગરીબ માણસ પાસે તેને પ્રથમ કાંઇ પૈસા નહોતા, પણ જ્યારે મહાપ્રયાસે મત્યા, ત્યારે માત્ર સવા દોકડાની એક કાકિણીના લોભથી સર્વ ગુમાવ્યા અને બન્નેથો બ્રષ્ટ થઇ દરિદ્રી ને દરિદ્રી રહ્યો; તેવી જ રીતે તું પણ યાદ રાખજે કે અંતરાય કર્મના ઉદયથો સંસારીપણામાં કામસાગની પ્રાપ્તિ ન થતી હોય, તેથી તું દેશથી અગર સર્વથી ચારિત્ર લે અને ત્યાર પછી કામભાગની ઈચ્છા કરે તા તેને પરિણામે કામભાગ પણ ન મળે અને ચારિત્રથી પણ ભ્રષ્ટ થાય; માટે એવું કરીશ નહિ. ઉભયભ્રષ્ટ થનાર ઘણા મનુષ્યા હાય છે; તેમ જ થાડા લેાભની ખાતર, આખા ભવ ઝેર જેવા કરનારા પણ ઘણા મનુષ્યા મળી આવે છે. એવી જ રીતે અમુક વત-નિયમ લઇ પાછા તજેલા પદાર્થાના સેવનની ઈચ્છા કરે છે, પરંતુ દુનિયાના ક્રમ એવા છે કે તજેલી વસ્તુ કરીને મળતી નથી અને તેની ઈચ્છા કરનારનું તજવાનું પુષ્ય નાશ પામે છે; આવી રીતે અન્નેથી બ્રષ્ટ થાય છે. તજવાથી થતા મનના સંતાય અને ન તજનારને થતા સ્થળ કલ્પિત સંતાય એ અને તેને મળતા નથી. બીજી રીતે આ દ્રષ્ટાંત મનુષ્યજન્મ ઉપર બરાબર ઘટી શકે તેવું છે. વિષય કાકિણી તુલ્ય સમજવા અને હજાર મહાર તે મનુષ્યભવ સમજવા. જરા વિચાર કરવાથી કાકિણી સારુ મનુષ્યજન્મ હારનારની મૂર્ખાતા સમજી શકાશો.

3. જળાબિંદુનું દેગ્ડાંત—એક વખત એક મનુષ્ય ખહુ તરસ્યા થયા હતા. તેણે ઊભા ઊભા દેવની સ્તુતિ કરી, તેથી કાઈ દેવતા પ્રસન્ન થઈ તેના પર તુષ્ટમાન થયા અને તેને ઉપાડીને ક્ષીરસમુદ્રને કાંઠે લાવીને મૂક્યો. આ પ્રાણી મૂર્ખ હતા. તેણે તા ત્યાં પણ પાણી પીધું નહિ અને પાતાને ઉપાડી લાવનાર દેવને કહ્યું કે 'હે દેવ! મારા ગામની સીમમાં એક કૂવા છે તેના કાંઠા પર દર્ભ ઊગેલા છે અને તે દર્ભના છેડા પર રહેલું પાણીનું બિંદુ પીવાની મારી ઈચ્છા છે; તેથી જો તમે મારા પર તુષ્ટમાન થયા હા તા, ત્યાં લઈ જાઓ." દેવતાએ જાણ્યું કે એ મંદભાગ્ય મૂર્ખ છે, તેથી તેને ઉપાડીને અસલ જગ્યાએ મૂક્યો. કૂવાકાં ઠે જઇને જુએ છે તા પાણીનું બિંદુ તા પવનથી પડી ગયું હતું. તે વખતે ઘણે શાક કરવા લાગ્યા કે હું તા બન્નેથી બ્રષ્ટ થયા. મેં જળબિંદુ પણ ખાયું અને ક્ષીરસમુદ્ર પણ ખાયાં તરસ્યા રહ્યો.

ઉપનય—કાઈક દેવની સહાયથી જેમ તે પ્રાણી ક્ષીરસમુદ્ર પહોંચ્યા અને પાતાની લાલસાને તાળે થઈ પાણી પીધા સિવાય પાછા આવ્યા અને બન્નેથી બ્રષ્ટ થયા, તેવી જ રીતે તને પણ દૈવયાએ તપસંચમરૂપ ક્ષીરસમુદ્ર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તું તેનું આરાધન કર્યા વગર ઝાકળબિંદુ તુલ્ય સાંસારિક સુખની લાલસાથી પાછા સંસારી થવા ઇચ્છા કરીશ, તા પરિણામે તને આ ભવમાં સુખ મળશે નહિ અને પરભવનું સુખ તા તું ચારિત્રના પરિણામથી બ્રષ્ટ થયા ત્યારથી જ હારી ગયા છે; કારણ કે તેના ઉપાયભૂત તપ-સંચમને તે મૂકી દીધાં છે. શુદ્ધ ચારિત્ર–વર્તન ન રાખનાર બન્ને રીતે બ્રષ્ટ થાય છે. સંતાય રાખનારને, શુદ્ધ વર્તન રાખનારને પ્રવૃત્તિની મારામારીથી થતી મનની વ્યાકૃળતાના અભાવ ઉપરાંત કરજ બજાવ્યાની શાંતિ અને આનંદ થાય છે, તે પણ તેને મળતાં નથી અને વર્તનનું કળ પણ મળતું નથી. આ ઉલયબ્રષ્ટ સ્થિતિ ખહુ વિચારવા જેવી છે. બીજા કાકિણીના દર્શાતની પેઠે આ દેષ્ટાંત પણ મનુષ્યભવ માટે ઘટે છે. અત્ર ઉદકબિંદુ તુલ્ય વિષય, દેવ તુલ્ય ગુરુ-મહારાજ અને ક્ષીરસમુદ્ર તુલ્ય સમ્યફત્વ કે ચારિત્ર સમજવાં.

૪. આ મ દેખાંત—એક રાજાને કેરી ઉપર બહુ જ પ્રેમ હતો તેથી તે દરરાજ કેરી ખાતો. એક દિવસ શરીરમાં વાયુના પ્રકાપ થયા અને તેનું જેર થવાથી વિસ્ચિકા (પેટમાં દુ:ખાવા, ઝાડા અને ગુલ્મ) થઇ આવી. તેની પીડા એવી થઈ કે કાઈ ઠેકાલે રહ્યું જાય નહિ. માટા માટા વૈદ્યોને બાલાવ્યા, અનેક ઉપાયા કર્યા. છેવટે મહાપ્રયાસે વિસ્ચિકા મટી, પણ વૈદ્યોએ હંમેશને માટે તાકીદ કરી કે તેલે કેરી ખાવા નહિ; જો કેરી ખાવામાં આવશે તો તેનાથી જરૂર મરણ થશે, માટે તેના સ્વાદના વિચાર પણ કરવા નહિ અને તેના સામું પણ જેવું નહિ. રાજાને આ વાત પસંદ નહેાતી, પણ શરીર ખાતર રાજાએ પાતાના રાજ્યમાંથી સર્વ આંબાઓના નાશ કરાવી નાખ્યા. હવે બન્યું એમ કે રાજા એક દિવસ શિકારે નીકળ્યા. એક શિકારની પછવાડે જતાં પ્રધાન સાથે પાતાના લશ્કરથી છૂટા પડી ગયા અને અટવીમાં પ્રધાન સાથે એકલા પડ્યા. અટવીમાં કરતાં કરતાં બન્ને એક માટા આંબાના ઝાડ તળે આવી પહોંચ્યા. કેરી જોઇ રાજાને અપૂર્વ પ્રેમ જાગ્યા અને તે ખાવાનું મન થયું. વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સમજી હોય તે પણ તે વખતે ભાન ભૂલી જાય છે. પ્રધાને ઘણું વાર્યા, પણ રાજા એકના બે થયા નહિ. રાજાએ કેરી હાથમાં લીધી, વનપક કેરી જોઇ ખુશી થયા, ભાંગી, ખાધી અને તરત જ વિસ્ચિકા થવાથી રાજા તે જ જગ્યાએ મરણ પામ્યા.

ઉપનય—રાજ જિલ્લા-ઇંદ્રિયપરવશ થઇ કેરીના સ્વાદમાં ખેં ચાયા અને છવિતવ્યથી બ્રષ્ટ થયો; તેવી જ રીતે આ જવ ઇંદ્રિયોને વશ થઇ પ્રમાદથી કામલાગનાં સુખામાં પ્રવતે છે. ઇંદ્રિયને વશ પડેલા જીવને કર્યાકાર્યનું ભાન રહેતું નથી. લોકામાં પણ કહેવત છે કે "જેની દાઢ ડળકી, તેના પ્રભુ રહ્યો" એટલે જે જીવને વશ થયા તેના દુનિયાદારીમાં ઊંચા આવવાના હક ગયા. રાજાને તા થાડા વખત મન પર કાખૂ રહ્યો એટલાય ઘણીવાર તા આ જીવને રહેતા નથી અને ખાવાની આખતમાં તે કેટલા ઊંચા—નીચા થયા કરે છે, તે ડાકટર કરી કરવાનું કહે છે ત્યારે જણાઈ આવે છે. ખાવાના લાભથી પાતાના શરીરના લાભાને પણ જેખમમાં મૂકવામાં આ જીવ ડરતા નથી. આ દર્ષાત પરથી બીજો સાર એ બ્રહ્યુ કરવાના છે કે આ જીવના સંસારના વિષયાના ઉપભાગથી અસાધ્ય વ્યાધ્ય થતાં, ગુરૂમહારાજ તેનું નિવારણ કરી, દેશથી અગર સર્વથી ચારિત્ર આપી ફરીને સંસારનાં સુખા સામું જેવાના પણ પ્રતિબંધ કરે છે, છતાં પૂર્વોક્ત રાજાની જેમ તે પ્રાણી ફરી પાછા સાંસારિક સુખલાગ ભાગવવા ઈચ્છે છે; ભાગવે છે, તે કર્મના અસાધ્ય વ્યાધિને વશ થઈ દુર્ગ તિમાં ચાલ્યા જાય છે, ફરીને ઊંચા પણ આવતા નથી.

પ. ત્રણ વાણ્યાનું દષ્ટાંત—એક ગામમાં કાઈ વાણિયા રહેતા હતા. તે વૃદ્ધ વયના હાવાથી તેણે દુનિયાના તડકા-છાયા જેશ હતા. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. તેઓ કેવા હુંશિયાર છે તેની પરીક્ષા સારુ દરેકને એકેક હજાર સાનામહારા આપી, કહ્યું કે આટલા દ્રવ્યથી વ્યવહાર ચલાવી અમુક વખત પછી તમારે પાછું આવવું. વ્યવહાર ચલાવીને પાછું આવવું એમ કહ્યું, પણ તેના અર્થ સ્પષ્ટ ન કર્યા. ત્રણે પુત્રા સાનામહાર લઇ જાદે જાદે ગામ ગયા. એક છાકરા તા બિલકુલ માજશાખ કરે નહિ; તેને ખાવાના, સ્વાના કે કરવાના શાખ જ નહિ; તેમ જ પરસ્તી, સદા કે એવું બીજું દુવ્યાસન પણ તેને નહાતું. તેણે તા વેપાર કરીને માંટા રકમ મેળવા અને ખરચ માપસર રાખવાથી માટા પૈસાદાર બની ગયા. બીજો ભાઈ એવા વિચારના હતા કે મૂળ રકમ જાળવી રાખવી, બાકી વ્યાજ કે હાંસલ, જે વધે તે, ખરચા નાંખવાં. એટલે એણે મુદ્દલમાં એક પાઈ પણ વધારી નહિ, તેમ ઘટાડી પણ નહિ. ત્રીજો ભાઈ લહેરી હતા. એણે તો ખાવાપીવામાં, માજમજમાં સઘળા પૈસા ઉડાવી દીધા. વેપાર કર્યો જ નહિ. મુદ્દત પૂરી થઈ ત્યારે સર્વ ભાઈ એ પાછા કર્યા. ત્રીજા ભાઇની હકીકત સાંભળી સર્વ હસ્યા અને તેના બાપે તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકચો. લોકોએ તેની નિંદા કરી. પહેલા ને બીજા ભાઇ માટે અનુકમે વિશેષ અને અલ્પ સંતોષ જણાવ્યો.

ઉપનય—મનુષ્યભવ પામવા અહુ દુર્લભ છે. એ પ્રાપ્ત થવામાં અનેક વિઘ્ના આવી પડે છે. આવી અનેક સુશકેલીથી પ્રાપ્ત થયેલ મનુષ્યભવ અને તેની સાથે જૈનધમ, નીરાગી શરીર, ગુરુના યેાગ વગેરે જેગવાઇ–સામગ્રી પ્રાપ્ત થવી પણ તેટલી જ મુશ્કેલ છે. મહા-પુષ્યયેાગે એ સઘળું પ્રાપ્ત થાય છે. હવે આ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરી કેટલાંક દુઃસાધ્ય પ્રાણીએક તેક બાપડાં લાડી, વાડી અને ગાડીની લહેરમાં લહેકાઈ જઇ ધર્મ શું છે, તે સમજતા પણુ નથી. આવા જીવાે પુષ્યુધન હારી જાય છે, પ્રાપ્ત થયેલવારસાે ગુમાવે છે અને, કપૂતની જેમ, માટા વારસા મળ્યા છતાં ગરીબ થઇ જાય છે. કેટલાક માણસા તા પ્રતિકૂળ સંજોગાને લીધે પાપ સેવે છે, પણ ઉક્રત કનિષ્ઠ પ્રકારના મનુષ્યા તા સારા સંજોગોને જ દુષ્ટ બનાવે છે. મધ્યમ માણુસા સાદું જીવન જીવે છે. તેઓ કાઈનું ખગાડતા નથી, તેમ માટે રથૂળ કે માનસિક પરાપકાર પણ કરતા નથી. જે ઉત્તમ પ્રકારના 'જીવા' છે તે તા અત્ર મહા-ઉત્તમ વર્તન રાખી પરાપકારમાં વિભૃતિ-આત્મિક અને પૌદ્રગલિક-વાપરી આ ભવમાં લહેર કરે છે અને પરભવમાં પણ આનંદ પામ છે. જે ત્રીજા ભાઈની પેંઠે ધન ગુમાવી દે છે. તેને તા અનંત કાળ પર્ય'ત ચારાશી લાખ જીવચાનિમાં ભટકવાનું છે, તેના છેડા નથી. અને પરાક્રમવાળા જીવાએ મ^દયમ ભાઇની પેઠે બેસી રહેવું સારું નથી. તેજી ઘાડાએ એ તાે કામ પાર પહેાંચાડવું સારું છે. આ મતુષ્યભવ કરી કરીને જલદી મળવાના નથી; માટે ત્રીજા ભાઈના જેવી સ્થિતિ ન થાય તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની અને પહેલા લાઇની જેમ વર્તવાની જરૂર છે. આ મનુષ્યભવના સરવૈયામાં પણ ઉધાર પાસું વધે તેા તેા અહુ જ ખાેડું કહેવાય.

દ. ગાડું હાંકનારનું દર્શત—એક ગાડાવાળાને એક ગામથી બીજે ગામ જવાનું હતું. પાતે તે ગામના સારા તથા ખરાબ બન્ને રસ્તા જાગુતા હતા, છતાં તે ગામ જતાં પાતે અ. ૨૬

ખાડાખડળા અને ડુંગરા-ટેકરીવાળા ખરાબ રસ્તા લીધા. પરિણામ એ થયું કે રસ્તામાં તેના ગાડાના ધરા ભાંગી ગયા, ત્યારે ગાડાવાળા પાતાની અણસમજ પર પસ્તાવા લાગ્યા.

ઉપનય—આ લઘુ દેષ્ટાંત ખહુ ઉપયોગી છે. આમાં વિદ્વાન શ્રોતા અને લાણેલા વાંચનારાઓ પ્રત્યે ઉપદેશ છે: હે વિદ્વાના ! તમે જાણે છે કે માહથી અને પ્રમાદથી સ'સાર વધે છે, તમે સ'સારની અસ્થિરતા સાંલળી છે, જાણી છે, માની છે અને શમ, દમ, દયા, દાન, ઘૃતિ વગેરેથી પુષ્ટ્યબંધ અથવા કમંનિજેરા છે એ પણ જાણે છેા; છતાં તમારું વર્તન પાપને રસ્તે થાય છે એ બહુ ખાહું છે. અજાણ્યા લૂલ કરે એ કાંઈક સ'લવિત છે, પણ જાણી જોઇને તમારું ગાડું ખરાબ રસ્તે ચલાવી, પછી તે લાંગે ત્યારે પસ્તાવા કરા એ તમારે માટે તદ્દન ખાડું છે. તમે સમજા છે તેથી વધારે કહેવાની જરૂર નથી, પણ તમારા વર્તનનું ઘણા માણસા અનુકરણ કરે છે તે પણ તમારે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

૭. લિક્ષકનું દષ્ટાંત--એક ગામહિયા દરિદ્રી પાતાના ગામમાં કાંઈ પણ કમાતા નહાતા, તેથી ભિક્ષા માગવા સારુ પરદેશ ગયા. તે બિચારા અનેક ગામ રખડથી, પણ તેને પેટપૂરતી પણ ભિક્ષા મળી નહિ, ત્યારે આખરે કંટાળીને તે પાેતાના ગામ તરફ પાછે કર્યો. રસ્તે એક ગામમાં યક્ષનું મ'દિર આવ્યું, ત્યાં રાત્રિએ સૂતા. પાતાની દરિદ્રતા પર વિચાર કરતા અર્ધ જાગ્રત સ્થિતિમાં સૂતા છે, તેવામાં મધ્ય રાત્રિએ એક સિદ્ધ હાથમાં ચીતરેલા ઘડા લઇ ત્યાં આવ્યા, જમીન પર એક સ્વચ્છ જગ્યાએ તે ઘડા મૂક્યા અને તરત જ એક સુંદર ઘર અની ગયું. પછી તે બાહ્યા કે "સ્ત્રી થઈ જાઓ " એટલે ત્યાં નવયોવના, સુંદર વેશવાળી, રતિના અવતાર જેવી સ્ત્રી ઉત્પન્ન થઈ. ત્યાર પછી તે સિદ્ધ જે જે બાલવા લાગ્યા તે તે સર્વ થવા લાગ્યું. આખી રાત્રિ તે સ્ત્રી સાથે વિવિધ પ્રકારના કામભાગ ભાગવી, સારી રસવતીના આહાર કરી, પ્રભાતસમય નજીક આવતાં તેણે સર્વ સંહરી લીધું. પેલા ભિક્ષુક આ સર્વ જોયા કરતા હતા અને આખા વખત વિચારતા હતા કે ''અरेरे! હું' તે। પૃથ્વી પર તદ્દન દુર્ભાગી છું. મને તે৷ માયા પણ મળી નહિ અને પ્રભુ પણ મળ્યા નહિ, માટે હવે તો હું આ સિદ્ધની સેવા કરું. " આવેા વિચાર કરી તે ભિખારીએ સિંહના આશ્રય લીધા અને તેની સેવા કરવા માંડી. ઘણા વખત સુધી એકચિત્તે પૈલા સિદ્ધની સેવા કરવાથી, આખરે તે પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે "બાલ, તારે શેની ઇચ્છા છે ? " ત્યારે ભિક્ષુકે કહ્યું કે "હું પણ તમારા જેવા સુંદર ભાગા ભાગવું એવું કરા ! "ત્યારે તેને ઘડા કે વિદ્યા બેમાંથી શું જોઈએ છે, એમ સિદ્ધે તેને પૂછ્યું. આ લિક્ષુક, જે મહાદુલાંગી હતો, તેણે ભવિષ્યમાં વિદ્યા સાધવાના કંટાળા ન થાય, તેટલા માટે કહ્યું કે "આપ જો મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો કૃષા કરીને આપનો ઘડા મને આપી हો." મહાનુભાવ સિદ્ધપુરુષે પાતાના ઘડા તરત જ તે ભિક્ષુકને આપી દીધા. ભિક્ષક પાતાને ગામ ગયા અને, ઘટના પ્રભાવથી ઉત્તમ હવેલી, શખ્યા, નવયૌવના સ્ત્રી, કરનીચર વગેરે અનેક સુખની સામગ્રી ઉપજાવી, પાતે આનંદમાં રહેવા લાગ્યા. પાતાના કુંદુ અને

પણ સુખી કર્યું. એક દિવસ દારૂ પીને મસ્ત થયા અને લહેરમાં આવી જઇને ઘડા લઇને નાચવા લાગ્યા. દુર્ભાગીનાં નસીખ મહાન હોતાં જ નથી. વખત ભરાઈ ગયા, પાપ ઉદય આવ્યું, ઘડા માથેથી પડ્યા અને ફૂટી ગયા! તે જ વખતે જુએ છે, તા પાતે ઉકર-ડામાં ઊભા છે. ઘર, સ્ત્રી, ભાગ, સર્વ'ના નાશ થઈ ગયા. તેણે જે વિદ્યા લીધી હોત તા ફરીને પણ સર્વ' નિપજાવી શકત, પણ હવે તો કાંઇ બની શકે તેમ નહાતું.

ઉપનય—પ્રાપ્ત થયેલી સર્વ સામગ્રી માત્ર પ્રમાદથી લિક્ષુક હારી ગયા, તે રીતે મનુષ્યલવમાં ધર્મારાધના યાગ્ય સર્વ સામગ્રી પ્રાપ્ત થયા છતાં પ્રમાદથી સર્વ હારી જય છે, તેના પરિણામે ભવિષ્યમાં તારે પસ્તાવા કરવા પડશે. આ હકીકત અગાઉના દર્ષાતમાં બહુ સ્કુટ કરી છે. બીજો સાર એ લેવાના છે કે મનુષ્ય ઘણું ખરું તાત્કાળિક લાભ તરફ ધ્યાન આપે છે. જો લિખારીએ કષ્ટસાધ્ય વિદ્યા લીધી હાત, તા શરૂઆતમાં તા તેને જરા પ્રયાસ પડત, પણ પછી હ'મેશની પીડા મટી જાત! પરંતુ માણસને બેઠાં મળે તાે ઊઠવાની ઇચ્છા થતી નથી. આ ટેવ બહુ જ ખરાબ છે. ઘણા માણસા તાત્કાળિક લાભની લાલસાથી જ અન્યાયી કાર્યોમાં સપડાય છે. બીજાં એ સમજવાનું છે કે પાતાની સ્થિતિ કરતાં એકદમ માટા થઇ જવાની હોંશ રાખવી નહિ. નાના બાળકને તાે જે પચતું હાય તે જ પચે, વધારે ભારે ખારાક ખાવામાં આવે તાે જ્વરાદિ દ્વારાએ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે.

૮. દરિદ્ર કુંદું અનું દેષ્ટાંત—કોઈ એક ગામમાં એક દરિદ્ર કુંદું બ વસતું હતું. એક સારે દિવસે તેઓ કોઇ ગૃહસ્થને ઘેર ગયા, ત્યાં તેઓએ દ્વાપાક રધાતા અને ખવાતા જોયા, ત્યારે તેઓને પણ તે ખાવાની ઇચ્છા થઈ. બધાએ એકસાથે નિર્ણય કર્યો કે આજ ભીખ માગીને પણ દ્વાપાક ખાવા. એક જણ કોઇ જગ્યાએથી જેવું તેવું દ્વા લઈ આવ્યા. બીએ વળી કોઇ ઠેકાણેથી ચોખા લઈ આવ્યા. પૂરી કરવા સારુ એક જણ ઘી લઇ આવ્યા. એક લોટ લઇ આવ્યા. આવી રીતે છૂટી છૂટી વસ્તુઓ લાવીને, તેનાં દ્વાપાક પૂરી બનાવ્યાં. પાતે જે જે વસ્તુ લાવ્યા હતા તેના પ્રમાણમાં સવે એ પાતપાતાના ભાગ પાડવા માંડવા; પણ મૂર્ખ હતા તેથી પરસ્પર વાંધા પડ્યા અને જ્યારે કોઇ રીતે અંદર અંદર સમજી ન શક્યા, ત્યારે દરબારમાં કરિયાદ કરવા ગયા. કેટલાક વખત થયા પછી પાછા કર્યા અને જીએછે તા માલૂમ પડ્યું કે કૃતરાઓ દ્વાપાક અને પૂરી વગેરે સર્વ ખાઈ ગયાં છે! ઘણા દિવસે મળેલી વસ્તુ આમ એકદમ ચાલી ગયેલી એઇ તેઓને સર્વ ને ધ્રાસ કા પડ્યો અને મરણ પામ્યા.

ઉપનય—મહાપ્રયાસ કરીને પ્રાપ્ત કરેલ દ્વધપાક-પૂરીનું જમણ જેમ સદરહું કુંદું બીઓ પામી શક્યા નહિ અને ઊલડા તે જ નિમિત્તે મરણ પામ્યા, તેવી જ રીતે મહાપ્રયાસે પ્રાપ્ત થયેલ મનુષ્યભવ વગેરે સામગ્રી રાગ-દ્રેષાદિ કારણાથી કળ વગરની થઇ પડે છે, એટલું જ નહિ પણ અનંત જન્મ-મરણ પણ આપે છે. વળી, પુષ્યવાન ગૃહસ્થાની માટાઈ જોઇને શક્તિ વગરના રેકા તેની સરસાઇ કરવા માગે તા તેમાં પાતાના જ નાશ થાય છે. અત્ર મુખ્ય ઉપદેશ એ છે કે પાતાની જે સ્થિતિ હોય તેમાં સંતાષ માનવા. દુનિયામાં

અનેક સ્થાનકે સુખ દેખાય છે, તેથી તે તરફ પાતે લલગાઈ જવું નહિ અને ધર્મસામગ્રી પ્રાપ્ત થયા પછી રાગ-દેષ કરી તે નિષ્ફળ કરવી નહિ.

૯. એ વાણિયાનું દૃષ્ટાંત—કાઈ ગામમાં એ વાણિયા રહેતા હતા. તેએ અનેક પ્રકારનાં કામ કરતા હતા, પર'ત નસીબના માળા હોવાથી પાસે પૈસા એકઠા થતા નહોતો. તેઓએ પૈસા પેઠા કરવા સાર કંઈ કંઈ પ્રયત્નાે કર્યા, પણ જ્યારે કાેઈપણ ઉપાયે પૈસા મળ્યા નહિ ત્યારે નગરની બહાર એક યક્ષનું મંદિર હતું ત્યાં જઈ તેની સેવા કરવા માંડી. એક દિવસ થક્ષ પ્રસન્ન થયા ત્યારે તેઓએ તેની પાસે દ્રવ્ય માંગ્યું. યક્ષે કહ્યું: " હે વત્સા ! તમારે પૈસાની ખહુ જ ઈચ્છા છે તા જાઓ, હું તમારા પર પ્રસન્ન થયા છું કાળી ચૌદશની રાત્રિએ તમારે બન્નેએ એકેક ગાડું તૈયાર કરી રાખવું. હું તમને બંનેને ગાડાં સહિત તે રાત્રિએ રત્નદ્રીપે લઈ જઇશ. ત્યાં અનેક રતના રસ્તામાં પડ્યાં હાય છે. તમને ત્યાં બે પહોર સુધી રાખવામાં આવશે. તમારાથી જેટલાં રતના લેવાય તેટલાં લઈ લેજો. એ પહોર પછી તમને ગાડાં સહિત ઉપાડીને પાછા અહીં લાવીશ." વાણિયા તાે આ સાંભળી રાજી રાજી થઈ ગયા અને ઉક્ત રાત્રિએ ઘણાં સારાં બે ગાડાં તૈયાર કરી લાવ્યા. તેમાં વળી વધારે રત્ના લઈને ગાઠવી શકાય એવી સુક્તિ (સંચા વગેરેથી) પણ કરી રાખી, નીમેલ વખતે ચક્કે અન્ને ગાડાંએા સાથે તે વાણિયાઓને ઉપાડી રત્નહીપે મુક્યા. જે જગ્યાએ તેઓને મૂકચા, ત્યાં બહુ સુંદર રીતે પાથરેલી સુગ ધીથી સુવાસિત એ સુંદર શચ્ચા હતી. એક કલાક સૂઈ લઉં એમ વિચારીને એક વાલ્યો સૂતે અને ઊંઘ આવી ગઈ. ઊંઘમાં બે પહોર ચાલ્યા ગયા. બીજા વાશ્યાએ તો બીજું કામ તજી દઇને રત્નાના ગાંસડા બાંધવા માંડચા; તેણે બે પહેાર સુધી બીજો ધંધા કર્યો જ નહિ. બે પહોર પરા થયા કે દેવે તેં ગાડાં ઉપાડથાં અને બન્નેને તેમના નગરની સમીપ મૂકી દીધા. વિચક્ષણ વાણિયાએ તેા લાવેલાં રત્ના વડે મહેલ બંધાવ્યા અને સુખી થઇ ગયાે. અને પેલા પ્રમાદી તા દુ:ખી જ રહ્યો અને વિચક્ષણની સ'પત્તિ જોઈ પસ્તાવા લાગ્યા, તેમ જ तेना क्रेष ४२वा बाज्ये।.

ઉપનય—શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મની જેગવાઇ એ રત્નદ્રીપ છે; એને મહા-પુષ્યયે! ગે પ્રાપ્ત કર્યા પછી, કેટલાક મૂર્ખાઓ તો, પ્રમાદી વાિલ્યાની પેઠે, એશઆરામ કે પ્રવૃત્તિમાં કાળ ગુમાવી હારી જાય છે; તેઓ તેની પેઠે પરતાય છે. જેઓ પ્રથમથી જ એતી જાય છે. તેઓ વિચક્ષણ વિશ્વકની પેઠે અપ્રમત્તપણે ધર્મા કરીને એકલાં રતના જ હાથ કરે છે. તેનું મન તા નથી દાેડતું વિષય તરફ કે નથી દાેડતું કપાય તરફ; એ તા દમ આંધીને ઉત્તમ વ્યવહાર, ઉત્તમ વર્તન અને દાન, શીલ વગેરે ધર્માનુષ્ઠાના કરી આખા દિવસ અને રાત જાગતા રહે છે અને બીજી વસ્તુ પાતાના ગાડામાં લેતા જ નથી. એ તા રત્નની જ વાત કરે છે, બીજાને અડકતા પણ નથી. મનુષ્યભવનું આયુષ્ય બે પ્રહર જેટલું છે, *

^{*} દેવના માેટા આયુષ્યના પ્રમાણમાં મનુષ્યાયુ ઘણું અલ્પ છે.

તેટલા વખત ધર્મ કરવાથી જે કળ મળે છે તે ઘણા વખત સુધી સુખ આપે છે, માટે અત્ર ઇંદ્રિયા અને મનને વશ કરી ધર્મ-ધન એકઠું કરી લેવામાં તૈયાર રહેવું.

૧૦. એ વિદ્યાધરનું દૃષ્ટાંત—વૈતાઢ્ય પર્વત પર છે વિદ્યાધર રહેતા હતા. તેઓએ પોતાના વડીલોની ખહુ સેવા કરીને, તેમની પાસેથી જગતને વશ કરે તેવી વિદ્યા મેળવી, પછી તે વિદ્યાની સાધના કરવા માટે પૃથ્વી પરના કાઇ ગામમાં આવ્યા અને તે વિદ્યાની આરાધનાના કલ્પ અનુસાર ચંડાળની છોડી સાથે વેવિશાળની પ્રાર્થના કરી અને બન્ને ઘરજમાઇ તરીકે તેને ત્યાં રહ્યા. તેઓ છે ચંડાળપુત્રી સાથે પરણ્યા અને સાથે રહેવા લાગ્યા; પરંતુ જુદા જુદા ભાગમાં રહીને તેઓ વિદ્યા સાધવા લાગ્યા. ચંડાળ કન્યા નીચ હાવાથી હાવભાવ કરીને તેઓને ફ્રોલ પમાડતી હતી; પરંતુ છેમાંથી એક વિદ્યાધર તો દદ નિશ્ચયવાળા હાવાથી જરા પણ ડગ્યા નહિ અને છ માસ સુધી નિરતિચાર બ્રહ્મચર્ય પાળી વિદ્યા સિદ્ધ કરીને વૈતાઢ્ય પર્વતે ગયા અને સર્વ લક્ષ્મી અને રાજ્યનું સુખ અનુલવ્યું બીજો વિદ્યાધર ચંડાળ કન્યાથી ફ્રાલ પામી ગયા અને તેની સાથે લપટાયા, બ્રહ્મચર્યથી બ્રષ્ટ થયા. નીચના રપર્શ થતાં જ પાતાની પાસે હતી તે વિદ્યા પણ ચાલી ગઇ અને ચંડાળપણ પામીને દુ:ખી થયા.

ઉપનય—આ વિદ્યાધરને સર્વ સામગ્રી મળી હતી છતાં ઇંદ્રિય પરવશ થઇ ને સર્વ ગુમાવી બેઠા, તેવી રીતે આ સંસારમાં લાલચના પ્રસંગાથી બહુ ચેતવાની જરૂર છે. લાલચને લાત મારતાં શીખવાની ખાસ જરૂર છે. એવે પ્રસંગે મનાવિકારને તાબે થઇ ધર્મ ધન હારી જવામાં આવે તા બીજા વિદ્યાધરની પેઠે દુ:ખી થવું પડે. સત્ત્વવંત પ્રાણી પ્રથમ વિદ્યાધરની પેઠે પાતાનું દર્શિબંદુ, હજારા જાળાની વચ્ચે હાય તાપણ, ચૂકતા નથી. અને જે પ્રાણી તેવી રીતે વર્ણન કરે છે તે શાહા વખતમાં તેનાં ઉત્તમ કળ પ્રાપ્ત કરે છે.

વૃવ. નિર્ભાગીનું દષ્ટાંત—અનેક દેવાની સેવના કર્યા પછી એક ભિક્ષુક જીવને ચિંતામિલ રત્ન પ્રાપ્ત થયું. ચિંતામિલ રતનો પ્રભાવ એવા છે કે, તે જેની પાસે હોય તે તેનું આરાધન કરે તો પછી ઇશ્છિત વસ્તુ તેને મળે. અન્યદા તે પુરુષ સમુદ્રમાર્ગ પાતાને દેશ જેતા હતા. એક રાત્રિએ ચંદ્રની ક્રાંતિ સાથે ચિંતામિલ રત્નની ક્રાંતિ સરખાવી તેને ઉડાડવા લાગ્યા. એવામાં હાથ સર્યા, રતન પડી ગયું, સમુદ્રમાં ડૂખી ગયું અને પાતે હતા તેવા દરિદ્ર થઈ ગયા.

ઉપનય—મનુષ્યલવ ચિંતામણિ રત્ન સમાન છે. બહુ પ્રયાસથી મળે તેવું જૈન-ધર્મરૂપ ચિંતામણિ રત્ન પ્રાપ્ત કરી, પ્રમાદને વશ થઈ, તે બાઈ બેસવામાં આવે તા પછી ભવિષ્યમાં બહુ પસ્તાવાનું કારણ રહે છે; માટે રત્ન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેની ખરી કિંમત સમજી તેને જાળવી રાખવું.

શાસ્ત્રકારા સ્વ-પર ઉપકારની બુદ્ધિથી આવાં અનેક દેષ્ટાંતા અતાવી ગયા છે. સર્વધા

સાર એ છે કે વિષયને વશ ન થવું, મન પર અંકુશ રાખવા, પાતાની જવાબદારી સમ-જવી, મનુષ્યભવની અને દેવ-ગુરુ-ધર્મની જોગવાઇની પ્રાપ્તિની દુલ ભતા સમજવી અને લાલચમાં લપટાવું નહિ. સાક્ષર અને નિરક્ષરને બાંધદાયક હાેવાથી આ દર્શાંતા પર જરૂરી વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. (૧૩; ૧૩૭)

મત્યેક ઇંદ્રિયથી સ્પષ્ટ દૃષ્ટાંત

पतङ्गभृङ्गेणखगाहिमीनद्विपद्विपारित्रमुखाः प्रमादैः ।

शोच्या यथा स्युर्मृतिबन्धदुःखेश्रिराय भावी त्वमपीति जन्तो ! ॥ १४ ॥ (उपजाति)

"પતંગિયું, ભમરા, હરણ, પક્ષી, સર્પ, માછલું, હાથી, સિંહ વગેરે પ્રમાદથી-એક-એક ઇંદ્રિયના વિષયરૂપ પ્રમાદને વશ થઈ જવાથી-જેમ મરણ બંધન વગેરે દુઃખાેથી પીડા પામે છે, તેમ હે જીવ! તું પણ ઇંદ્રિયાને વશ પડીને લાંબા વખત સુધી શાચ પામીશ." (૧૪)

વિવેચન—ઉપર સામાન્ય પ્રકારે પ્રમાદ ત્યાગ કરવાનું કહ્યું, તેમાં અનેક દર્શાંતો ખતાવીને કહ્યું કે જો પ્રમાદ કરવામાં આવશે તો મહા-દુ:ખ પ્રાપ્ત થશે. હવે અત્ર ખતાવે છે કે એક ઇદ્રિયને વશ પડવાથી પણ મહા-દુ:ખ થાય છે, બિચારા તિર્થ ચોને પણ એક એક ઇદ્રિયને પરવશ પડવાથી વધ, ખંધનાદિ સહન કરવાં પડે છે અને છેવટે મરણ પણ થાય છે, તો તારે તો પાંચે ઇદ્રિયો નિર કુશપણે વર્ત છે, તો તારા શા હાલ થશે તે વિચારજે.

- 1. પતાંગ—રાત્રિએ છેટેથી સુવર્ણના રંગ જેવા દીવા જોઈ ને પતાંગિયું તેના માહથી આકર્ષણ પામી તેના પર પડે છે, તરત જ બળી જાય છે અથવા તેમાં ડૂબી મરે છે, ચક્કારિંદ્રિયને પરવશ થવાથી આ મરણ-દુઃખ થયું.
- ર. ભ્રમર—સુગંધીના માહથી સાંજ સુધી ભમરા કમળમાં બેસી રહે છે અને તેમાં મસ્ત થઈ જાય છે. સાંજે કમળ બિડાવા માંડે છે ત્યારે પણ 'ઊડું છું' 'ઊડું છું' એમ વિચારે છે, તેવામાં કમળ બંધ થઇ જાય છે પછી તે નીકળી શકતા નથી અને આખી રાત બંધન પામે છે. તેમાં પણ પ્રભાત થયા અગાઉ જો હાથી આવે છે, તા તે કમળને ઉખેડીને ભક્ષ્ય કરી જાય છે, તેથી તે મરણ પામે છે.

હાથીના ગંડસ્થળામાંથી મદ ઝરે છે. તેની સુગંધથી ખેંચાઈ હાથીના મસ્તક પાસે અને પડખે ભમરાએા ગુંજારવ કરે છે. હાથી કાન ફફડાવ્યા કરે છે, તેના ઝપાટામાં આવવાથી કેટલાક ભમરાએા મરણ પામે છે. આ **નાસિકાઇદ્રિયને** પરવશ પડવાથી થયેલું દુઃખ છે.

૩. હરણ – જ્યારે હરણને પાસમાં ફસાવવાં હોય છે, ત્યારે પારધી સુંદર વાંસળી-થી મધુર ગાન કરે છે. તે સાંભળી જ'ગલનાં હરણે, આવે છે. બિચારાંને ખબર નથી કે સાંભળવા જતાં પ્રાણુનાે નાશ થશે; તે વખતે પાથરેલી જાળ પારધી સ'કાેેેેેેે છે, અને ભાેળાે મૃગ તેનાે ભાેગ થઈ પડે છે. આ દુઃખ **શ્રવણઈદ્રિયને** પરવશ પડવાથી થયુ**ં**.

- ૪. પશ્ચી—નીચે ઘઉં, જાર, ભાજરા વગેરે અનાજ વિસ્તારી, તેના પર જાળ પાથરી પારધીઓ દ્વર ખસી જાય છે. અનાજના લાલથી લાળાં કબૂતરા અને બીજાં પદ્ધીઓ લલચાય છે અને, અન્ન ખાવા જતાં, જાળમાં કસાઈ જાય છે. આવનાર પક્ષી દાણા જુએછે. લાલચુને એક જ આંખ ખુદ્ધી હાય છે અને તેથી પાથરેલી જાળ જેવામાં આવતી નથી. ખિચારાં અનેક પક્ષીએ આવી રીતે જાળમાં કસાઇ જાય છે. જિલ્વાને વશ થવાથી થયેલું આ દુ:ખ સમજવું.
- પ. સપ⁶--કર્ણને વશ થઈને સપ⁶ વાંસળીના સ્વર સાંભળવા પાતાના રાક્ડામાંથી બહાર નીકળે છે અને પછી ગારુડી તેને પકડી લે છે, એટલે જન્મપર્ય ત કેદખાનું સહેવું પડે છે. આ **કર્ણને** વશ થવાથી બધન પામવાનું બીજું દર્શત થયું.
- ફ. માછલું—મચ્છીમાર લાેહના આંકડામાં ખાવાના પદાર્થ ભરાવી તે જળાશયમાં મૂકી રાખે છે. માછલું તે પદાર્થના રસથી આકર્ષાઇ તે ખાવા આવે છે. તે પદાર્થ ખાવાનું તાે દૂર રહે છે, પણ આંકડા તળાવામાં પેસી જાય છે અને માછલું મરણુ પામે છે. જીભાને વશ થવાથી મરણભય થવાનું આ બીજાં દર્શાત થયું.
- 9. હાથી—હાથીને પકડવાના રસ્તા નીચે પ્રમાણે છે: જ્યારે તેને પકડવા હાય છે ત્યારે દ્વર વિભાગમાં એક હાથણીને ઊભી રાખે છે. અને તેની આડા એક માટા ખાડા ખાંદે છે. કેટલીક વખત એવા ખાડામાં કાગળની હાથણી બનાવીને રાખે છે ને હાથણીનું મૂત્ર કરતું છાં ટે છે. તે શે ગ'ધગ્રી આકર્ષાઇ હાથી ત્યાં આવે છે. ખાડાની અ'દર તૃણ વગેરે ભરી ઉપરથી ઢાંકી દે છે અને હાથી જેવા દ્વરથી આવે છે, તેવા હાથણીને જોઇ કામ-વિકારને વશ થાય છે, તેથી દાડતા દાડતા હાથણી પાસે જવા જાય છે, તેવા જ તે ખાડામાં પડે છે. ત્યાર પછી તેને ખ'ધન વગેરે મહાદુ:ખા પ્રાપ્ત થાય છે. આ બધું સ્પરી દ્રિયને વશ પડવાથી થતું દુ:ખ છે.
- ૮. સિંહ—સિંહને પકડવા હાય છે ત્યારે એક માટા પાંજરાના છે વિભાગ બનાવે છે એક ભાગમાં એક બાકડાને પૂરે છે અને તેને મજબૂત બંધ કરે છે. બીજા ભાગ ઉઘાડા રાખી તેના ઉપર માણસા બેસે છે. સિંહ લાભથી આવે છે અને બાકડાના માંસની લાલચે જેવા અંદર પેસે છે કે ઉપરના માણસા દરવાજો પાડી નાખી તેને કેદ કરે છે. અથવા બાકડા ખુલો રાખે છે તો તેને મારવા જતાં સિંહ સપડાઈ જાય છે. આ દુઃખ જીલાને પરવશ પડવાથી થયેલું છે.

આવી રીતે એક-એક ઈંદ્રિયને વશ પડવાથી ઉક્ત તિર્થ'એ મરણકષ્ટ જેવું અથવા મરણુનું જ દુઃખ પામે છે. તેઓમાં સમજશક્તિ એક્કિશ છે. તું સમજી છે, સંસારનું સ્વરૂપ જાણું છે, છતાં માહને વશ પડી ઈંદ્રિયા પર અંકુશ રાખીશ ન**હિ, તા મન પર અં**કુશ રહેશે નહિ; અને જ્યારે મન પર અંકુશ રહેશે નહિ ત્યારે પછી અધી મહેનત લગભગ નકામા જેવી થશે; માટે ચેત, જો, જાગ્રત થા, વિચાર કર. (૧૪; ૧૩૮)

મમાદનું ત્યાજ્યપાશું

पुराऽपि पापैः पतितोऽसि दुःखराशौ पुनर्मूढ ! करोषि तानि । मज्जन्महापङ्किलगारिपूरे, शिला निजे मूर्धिन गले च धत्से ॥१५॥ (उपजाति)

" હે મૂઢ! પૂર્વે પણ પાય વડે તું દુઃખના ઢગમાં પડથો છે અને વળી હતુ પણ તે જ કરે છે. મહાકાદવવાળા પાણીના પૂરમાં પડતાં પડતાં ખરેખર તું તો તારે ગળે અને મસ્તકે માટા પત્થર ધારણ કરે છે!" (૧૫)

વિવેશન—પાપથી સંસારમાં ડૂંએ છે અને વળી તે જ કરે છે. ડૂબતા માણુસ સાથે ઘંટીનું પડ અથવા માટા પથરા ગળે બાંધે તો તે વિશેષ ડૂબી જાય છે અને તેનું મડદું પણ હાથ આવતું નથી, કારણ કે તેના ભાર વધારે થવાથી ઊંચા આવતા જ નથી. પાપી ડૂબતાં ડૂબતાં પણ એવાં પાપા કરે છે કે જેથી વિશેષ ને વિશેષ ડૂબતા જ જાય છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે. (૧૫; ૧૩૯)

સુખપ્રાપ્તિ અને દુ:ખનાશના ઉપાય

पुनः पुनर्जीव तबोपदिश्यते, विभेषि दुःखात्सुखमीहसे च चेत् । कुरुष्व तत्किश्वन येन वाञ्छितं, भवेत्तवास्तेऽवसरोऽयमेव यत् ॥ १६॥ (वंशस्थ)

" હે ભાઇ! અમે તો તને વારંવાર કહીએ છીએ કે તું દુઃખથી બીતા હા અને સુખની ઇચ્છા રાખતા હા તો તું કાંઇક એવું કર કે જેથી વાંછિત થઈ જાય કારણ કે આ તને પ્રાપ્ત થયેલા અવસર છે (આ તારા વખત છે)." (૧૬)

વિવેચન—જ્ઞાની ગુરુમહારાજ દયાના ભ'ડાર હોય છે. તેઓને આ જીવની દુ:ખી સ્થિતિ જોઈ અત્યંત દયા આવી જય છે, તેથી તેને બધા ઉપદેશના સાર કહે છે કે હે લાઈ! તું અત્યારે પંચેંદ્રિયપણું, આયંક્ષેત્ર, મનુષ્યભવ, ધર્મ સાધવા માટે સર્વ ઇદ્રિયાની અનુકૂળતા, જૈનધર્મ, સત્યતત્ત્વોપદેશક ગુરુમહાજના યાગ અને એવી એવી બીજ અનેક જોગવાઇ પામ્યા છે, માટે અમે તને ટૂંકામાં કહીએ છીએ—જે આખા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેના સાર તને અર્ધા શ્લાકમાં કહીએ છીએ—કે તું કંઇક કર કે, જેથી તારું વાંછિત સફળ થાય. આ વખત તા એવું અભિનવ તપ, સંયમ, ધૃતિ, વ્યવહારશુદ્ધિ વિરતિ આદિ કર કે તારે બધી ભવની પીડા મટી જય. અત્યારના વખત એ તારા હાથમાં સોના જેવી તક છે. આવા અવસર ફરી ફરીને આવતા નથી અને પછી ગરથ ગયા પછી–જ્ઞાન–અને વય ગયા પછી–વેરાગ્ય વ્યર્થ છે. સંસ્કૃતમાં એક કહેવત છે કે અજ્ઞાન્તિમાન્ મવેત્સાધુઃ, વૃદ્ધા નારી પતિવ્રતા! અશક્તિમાન્ હોય તે સાધુ થઈ ને બેસે અને

વૃદ્ધ સ્ત્રી પતિવ્રતા હોવાના દાવા કરે તેમાં કાંઈ સવિશેષપણું નથી. જે વખતે શરીરની સર્વ ઇંદ્રિયા મજબૂત હાય, કામ કરવાની શક્તિ હાય, તે વખતે ઇંદ્રિયા પર અંકુશ રાખવા, સુકૃત્યમાં જ શક્તિના વ્યય કરવા એ પ્રશસ્ય છે. સુખ મેળવવાની ઈચ્છા હાય અને દુ:ખના ત્યાગ કરવાની કામના વર્તતા હાય તા આવી ઉત્તમ જેગવાઇના ખનતા લાભ લઈ લે. સફગુણ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રભળ ઈચ્છા સાથે દુર્ગુણા પર દેઢ વિરાગ આવી જતાં ધીમે ધીમે તારું સાધ્ય સન્મુખ થતું જશે, એ હવે તને વારંવાર સમજાવવાની જરૂર રહી નથી. તેમ કરવાની આ ભવમાં તને ઉત્તમ તક મળી ગઈ છે, તેથી પૂરતા લાભ લઈ લે. (૧૬; ૧૪૦)

સુખપ્રાપ્તિના ઉપાય-ધમ[્]સવ[િ]સ્વ

धनाङ्गसौरूयस्वजनानस्रनिप, त्यज त्यंजैकं न च धर्ममाईतम् । भवन्ति धर्माद्धि भवे भवेऽर्थितान्यमृन्यमीभिः पुनरेष दुरुभः॥१७॥ (वंशस्थ)

"પૈસો, શરીર, સુખ, સગા-સંબંધીએ અને છેવટે પ્રાથ્ય પણ તજ દે, પણ એક વીતરાગ અહે'ત પરમાત્માએ ખતાવેલા ધર્મ તજીશ નહિ; ધર્મથી લવાલવમાં આ પદાર્થા, (પૈસા,સુખ વગેરે) મળશે, પણ એથી (પૈસા વગેરેથી) તે (ધર્મ) મળવા દુલ લ છે." (૧૭)

વિવેશન-ગત શ્લોકમાં કહ્યું કે તારે અત્યારે ધમે કરવાના સમય છે, તે હકીકત અત્ર વિશેષ રકુટ કરે છે. ધમે માટે સર્વ તજી દેવું એ યાગ્ય છે, પણ કાઇ પણ વસ્તુ માટે-ગમે તેવા લાભ માટે-ધમેના ત્યાગ કરવા, એ યાગ્ય નથી. માણસ પાંચ-દશ રૂપિયા માટે ધમેના ત્યાગ કરે છે, જૂઠું બાલે છે અને કેટલાક જીવા તો એક દમડી માટે સા સાગન ખાય છે, ઇંદ્રિયાને તૃપ્ત કરવા અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરે છે, અકાળે ભાજન કરે છે, અપેયનું પાન કરે છે અને ગમે તેમ બાલે છે. આ સર્વ થાય છે. તેનું કારણ બહુ વિચારવા જેવું છે. આ જીવને પાતાનું શું છે અને પારકું શું છે? આત્મિક શું છે અને પોદ્દ બલિક શું છે? નતેનું ભાન નથી, એટલે ભેદજ્ઞાન નથી. આ જ્ઞાન જ્યાં સુધી યાગ્ય રીતે થતું નથી, ત્યાં સુધી સર્વ નકામું છે. એ જ્ઞાન વગર જીવ જેટલાં કહા તેટલાં માઠાં આચરણા કરે છે; પણ બિચારા સમજતા નથી કે—

धर्माद्यधिगतैश्वयों धर्ममेव निहन्ति यः । कथं शुभायतिभाषी स स्वामित्रोहपातकी ॥

"જે ધર્માના પ્રભાવથી ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે છે, તે જ ઐશ્વર્યથી તેના ઘણી ધર્મના નાશ કરે છે, ત્યારે તેનું સારું તે કેમ થાય? તે તાે સ્વામીદ્રોહી છે અને તેથી મહાપાપી છે."

આવી રીતે ધર્મ નાે નાશ કરનાર સ્વામીદ્રોહ કરે છે અને સ્વામીદ્રોહ કરનાર આ ભવ અને પરભવમાં દુઃખી થાય છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે "ધર્મ અર્થ ઈહાં પ્રાથ્યુને છ, છં કે પથ્ નહિ ધર્મ." સત્ત્વવંત પ્રાહ્યી હોય છે તે ધર્મને માટે જીવિતવ્ય તજે, પણ જીવિતવ્યને માટે ધર્મ ન તજે; કારણ કે ધર્મ એ સર્વસ્વ છે અને એનાથી સર્વ મળે છે. પણ જ્યારે ધર્મને ગુમાવી દેવામાં આવે છે ત્યારે પછી એશ્વર્ય, યૌવન, વેભવ કાંઈ પણ મળતું નથી અને રાખેલું હોય છે તે પણ જાય છે; માટે પ્રાણાંત કચ્ટે પણ ધર્મના ત્યાગ ન કરવા આ હેતુથી જ સુક્તમુક્તાવલિકારે ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રણ પુરુષાર્થમાં કેવળ ધર્મને જ પ્રધાન કહ્યો છે. તન્નાપિ ધર્મ પ્રવરં વલન્તિ—તે ત્રણે પુરુષાર્થમાં ધર્મ પુરુષાર્થને જ્ઞાનીઓ શ્રેષ્ઠ અતાવે છે. ગૃહસ્થાએ ત્રણે પુરુષાર્થ સરખી રીતે સાધવા યાગ્ય છે, એમ જે કહેવામાં આવે છે તે પણ જ્યારે ધર્મને બાધ ન થતા હાય ત્યારે જ સમજવું. (આ વિષય પર વિશેષ હકીકત બારમા અધિકારમાંથી મળશે.) (૧૭;૧૪૧) સકામ દ:ખસહન; તેનાશી લાભ

दुःखं यथा बहुविधं सहसेऽप्यकामः, कामं तथा * सहसि चेत्करुणादिभावैः । अरुपीयसाऽपि तव तेन भवान्तरे स्या-दात्यन्तिकी सकलदुःखनिवृत्तिरेव॥१८॥(वसन्तिलिलका)

"વગર ઇચ્છાએ જેમ તું ખહુ પ્રકારનાં દુઃખાે સહન કરે છે તેમ જ જો તું કરુણા-દિક ભાવનાથી ઇચ્છાપૂર્વંક થાડાં પણ દુઃખાે સહન કરીશ તાે ભવાંતરે હંમેશને માટે સર્વ દુઃખાની નિવૃત્તિ થશે જ." (૧૮)

વિવેચન—આ પ્રાણી પૈસા ખાતર અને કર્મના પરાધીનપણાથી, ટાઢ, તડકા, ભૂખ, તરસ વગેરે સર્વ વેઠે છે, બે વાગે ખાય છે, આખા દિવસ ભૂખ્યા રહે છે, ચિડાઉ રોઠિયાઓના ફાંટાવાળા હુકમા ઉઠાવે છે, માર ખમે છે અને સ્વાધીન અને પરાધીનપણ સર્વ પ્રકારનાં દુ:ખા ખમે છે. આ જ પ્રકારનાં કૃષ્ટો કર્મ ક્ષયની ઇચ્છા સહિત સહન કરવાથી યતિઓ માક્ષ મેળવે છે. આ જીવના ઇરાદા ફેર હાવાથી તેને લાભ મળતા નથી. જો પ્રથમ અધિકારમાં કહ્યું છે તેવા સ્વરૂપવાળી મૈત્રી, પ્રમાદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ એ ચાર ભાવના ભાવીને રીતસર દુ:ખા સહન કરવામાં આવે, તો તો કામ થઈ જાય મેઘકમારે હાથીના ભવમાં કરુણા લાવી ત્રણ દિવસ પગ ઊંચા રાખ્યા તેથી કેટલું સુખ પામ્યા! હજારા વરસા કરુણા લાવી ત્રણ દિવસ પગ ઊંચા રાખ્યા તેથી કેટલું સુખ પામ્યા! હજારા વરસા સુધી થાર તપસ્યા કરે, છતાં મનમાં ઇચ્છા પૌદ્દગલિક સુખની હાય, તો અજ્ઞાન, કષ્ટ વહે ઊલટો સંસાર વધારે છે. વળી, બીજી રીતે જોઇએ તો, એકે દિશ્ય બિઇડિય. તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિંદ્રિયપણામાં તેમ જ પંચે દ્રિય તિર્ય ચપણામાં આ જીવ કર્મ ક્ષયની ઈચ્છા વિના ઘણાં દુ:ખા સહન કરે છે. હવે જે દુ:ખા આ જીવે સહન કર્યો છે તેથી થાડાં દુ:ખા પણ તે પૌદ્દગલિક સુખની વાંછા સિવાય સહન કરે, તો તેને હંમેશને માટે દુ:ખને છે છે. અવી જાય. આવાં દુ:ખા સમકિત દિષ્ટ જીવા પુદ્દગળના સુખની છું સિવાય સહન કરે છે, તેથી તેને સકામ નિર્જન થાય છે. 'સકામ '

एकाचार्यमतेनानित्यमात्मनेषदमनुबन्धनिर्दिष्टमिति परस्मेपदम् ।

શખ્દના અર્થ અત્ર વિચારવા જેવા છે. સકામ એટલે ઇચ્છાપૂર્ક - જાણી જોઈ ને-સમજને કરેલું કાર્ય; પણ એમાં કળાપેલા હોતી નથી અથવા હોય છે તો માત્ર કમ્લ્લય કરવાની જ હોય છે, પૌદ્દગલિક સુખ મેળવવાની હોતી નથી. અમુક ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થયા પછી જયારે અસંગ અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થયા છે, એટલે જયારે આત્મપરિણતિ એવી સીધી થઈ જાય છે કે વગર ધારણાએ પણ શુદ્ધ વર્તન જ થાય, ત્યારે પછી 'કમ્લ્યા'ની પણ કામના રહેતી નથી. કીર્તિ, લાલ કે એવી ઇચ્છા રાખીને અનુષ્ઠાન કરવાની આજ્ઞા નથી, પણ કમ્લ્યનું નિમિત્ત ધ્યાનમાં રાખી, તે કામનાથી અનુષ્ઠાન કરવાની આજ્ઞા છે. અને જયારે અસંગ અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે કામના પણ પોતાની મેળે જ જતી રહે છે. લક્તિમાર્ગની પૃષ્ટિને અંગે પ્રભુચરણે સર્વ અપંણ કરવાના જે પ્રવાદ શ્રીમદ્દભગવદ્દ-ગીતામાં કહેલા છે તેને આ વિષય સાથે બહુ સંખધ નથી; કારણ કે એમાં પાતાની સ્થિતિ, અધિકાર કે યોગ્યતા વગર કાંઇ પણ ફળની અપેક્ષા રાખ્યા વગર કાર્ય-કર્મ કરવાની આજ્ઞા છે, એવા પ્રકારનું વર્તન અત્ર ઇષ્ટ નથી. કર્મક્ષયનું નિમિત્ત રહે, તો જ નવાં બધાતાં અગુભ કર્મોના ડર અને માક્ષ મેળવવામાં અનુકૂળ થઈ પડે તેવાં શુભ કર્મા પર સારું લક્ષ્ય રહે. આવા પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનને જૈન પરિભાષામાં 'સકામ' અનુષ્ઠાન કહેવામાં આવે છે. (૧૮; ૧૪૨)

પાપકર્મીમાં ડહાપણ માનનાર પ્રત્યે

प्रगल्भसे कर्मसु पापकेष्वरे ! यदाशया शर्म न तद्विनानितम् । विभावयंस्तच विनश्वरं दुतं, विभेषि किं दुर्गतिदुः खतो न हि ? ॥१९॥ (वंशस्य)

"જે સુખની ઇચ્છાથી તું પાયકમામાં મૂર્ખાઇથી તહ્યીન થાય છે, તે સુખા તા જીવિતવ્ય વગર કાંઇ કામનાં નથી; અને જિંદગી તા શીઘ નાશવંત છે, એમ જ્યારે તું સમજે છે, ત્યારે અરે લાઇ! તું દુર્ગતિનાં દુઃખથી કેમ બીતા નથી ?" (૧૯)

વિવેચન—ઘણા જીવા પાયમાં પણ મગરૂબી માને છે. પાતે પાયકારી વ્યાપાર કરતા હાય, તો બીજાને જણાવે છે કે અરે લાઈ! આ વ્યાપારથી આવા લાભ છે અને અર્થા શાસીઓનો આવા વિચાર છે અને આમ છે ને તેમ છે વગેરે. વ્યાપારની પ્રવૃત્તિમાં જે અસદ્વવ્યાપાર કરે છે અને તેનાથી જે સુખ મેળવવા ઇચ્છે છે તે સુખના આધાર તા માત્ર જિંદગી ઉપર છે, એટલે પ્રાપ્ત કરેલું સુખ બહુ તો આ લવ સુધી ચાલશે, તેથી વધારે કાંઈ પણ સાથે આવતું નથી. પેદા કરેલા પૈસા, બાંધેલી હવેલીઓ, વાડીઓ, સુંદર થાડાની જેડીઓ અને પહેરવાનાં કપડાં તથા છાંટવાનાં સેન્ટ-લવંડર-સર્વ અહીં જ રહેવાનાં છે. વળી, જિંદગીના લરોસો નથી. પૂરેપૂરા તંદ્વસ્ત દેખાતા માલ્ય પળવારમાં ઊડી જાય છે, વળી, જિંદગી આવી અસ્થિર છે અને પાયકમાંથી આગામી ભવમાં દુઃખ તા બહુ પડવાનું છે,

ત્યારે તેને આ દુઃખા વધારે આકરાં લાગે છે કે અહીંનું જરા સુખ વધારે સારું લાગે છે ? હે લાઇ! જરા વિચાર કર; પાયકમાં કરી તેના પર પંડિતાઈના તીવ રસ ચઢાવી નિકાસિત બંધ કર મા! અમુક પ્રવૃત્તિ કર્યા વગર ચાલે તેવું ન જ હાય તા તે અહ્યુછ્ટ કે કરવી, પહ્યુ તેના પર વળી અભિમાન કરી નવા રસ ચઢાવવા એ વિદ્ધત્તાનું લક્ષ્ણ નથી.

શેઠ અને મહંત–આ સંબંધમાં એક દેષ્ટાત અહુ મનન કરવા યેાગ્ય છે. એક શેઠે સુંદર બંગલાે બંધાવ્યાે. તેમાં બહુ સારું ફરનીચર વસાવ્યું અને રંગરાેગાન કરી ભવ્ય મંદિર તૈયાર કરી દીધું. પાતાને ત્યાં જેટલા પરાણા આવે, તેને બંગલાના દરેક વિભાગમાં કેરવી ખતાવે અને વખાણ સાંભળી મનમાં મલકાય. એક વખત તેને ત્યાં એક મહંત આવ્યા. બીજાની પેઠે, તેને પણ આખા બંગલા બતાવ્યા અને વાર વાર તેની પાસેથી વખાણ સાંભળવાની આશા રાખી. પણ મહ'ત મહારાજ તાે કાંઈ બાલે નહિ! આ પ્રમાણે જોઈ **શે**ઠ બાલ્યા કે 'સાહેબ! પ્રથમ હૉલમાં આપને ખતાવેલ ક્**રનીચર ચીનથી** એાર્ડર કરી મંગાવ્યું છે; દીવાનખાનાનું સર્વ કરનીચર જાપાનીઝ છે; ડોઇંગ રૂમનું સર્વ ક્રનીચર ઇંગ્લીશ છે; કબાટા પર ફ્રેન્ચ પાલિશ ખાસ કારીગર પાસે કરાવ્યા છે; ચીની કામ સર્વ જમ'ન છે; અને રંગ વાની શ સર્વ જયપુરના ચિતારાને બાલાવી કરાવ્યાં છે.' આ સર્વ હેકીકત સાંભળવા છતાં પણ મહંત તેં મૌન જ રહ્યા. કારણ વગર વખાણ કરવાથી આરંભના ભાગી થવાય છે, એ નિયમ મહંતના મનમાં સુવિદિત હતો. છેવટે શેઠે કહ્યું 'સાહેખ! આપ કેમ તદ્દન મૌન રહ્યા છેા ? કેમ કાંઈ બાલતા નથી ? આપ શું વિચાર કરા છા ?' મહંત પ્રસંગ જોઈ બાલ્યા : 'શેઢ! હું તમારા ઘરના ફરનીચર, બાંધણી વગેરેના જ વિચાર કરું છું, પણ તમે ઘરની બાંધણીમાં એક માટી ભૂલ કરી હોય, એમ મને જણાય છે.' શેઠ તેા ચમકથા કે આવા સુંદર દરનીચરથી ક્રનીશ કરેલા ખંગલામાં વળી ભૂલ તે શું રહી ગઇ હશે! સ્વાભાવિક રીતે 'ભૂલ શી છે?' એવા સવાલ કર્યો. પ્રત્યુ-ત્તરમાં મહંત બાલ્યા કે 'શેઠ! તમે આ બારણાં મૂક્યાં છે તે ન મૂક્યાં જોઈ એ. 'શેઠે પૂછસું : 'સાહેબ ! આપ આ પ્રમાણે કેમ બાેલા છાે ? બારણાં વગરનાં તે ઘર હાેય? મહંત કહે છે કે ' હું સકારણ જ બાેલું છું. એક દિવસ એવા આવશે કે બીજાં માણસા તને આ ખારણાંમાંથી બહાર કહાડશે અને તારાથી કદી કરી પ્રવેશ પણ થઇ શકશે નહિ! તું પ્રવેશ કરવા ઇચ્છા રાખીશ તા બીજા તને આવતા જેવા ઇચ્છશે પણ નહિ; માટે એ તે[.] આરણાં મુકાવ્યાં ન હોત, તાે તારે બહાર જવું પડત નહિ. ' શેઠ આનાે ભાવાર્થ સમજ ગયા અને ઘર પરનું મમત્વ મૂકી દીધું. મહાદાને ધરી થઈ, સર્વ ત્યાંગ કર્યા પછી મહેંત પાસે જ વત લઇ આત્મકર્મમાં ઉદ્યત થઈ ગયા. આ શ્લાકના આ ભાવ વિચારવા યાેગ્ય છે. (૧૯: ૧૪૩)

તારાં કૃત્યા અને ભવિષ્યનો વિચાર

कर्माणि रे जीव! करोषि तानि, यैस्ते भविज्यो विषदो ह्यनन्ताः। ताभ्यो भिया * तद्दधसेऽधुना कि, संभाविताभ्योऽपि भृञाकुलत्वम् ?॥२०॥ (इन्द्रषजा)

" હે જીવ ! તું' કર્મા એવાં કરે છે કે જેના વડેતને ભવિષ્યમાં અનંત આપત્તિએ। થાય; ત્યારે સંભવિત એવી વિપત્તિએાના ભયથી અત્યારે અત્યંત આકુળવ્યાકુળ શા માટે થાય છે [?] '' (૨૦)

વિવેશન—ગુરુમહારાજ વ્યાખ્યાન વાંચતા હાય છે, તે શાસ્ત્રશ્રવણ વખતે, જ્યારે નરકના અધિકાર ચાલતા હાય છે ત્યારે, નરકગતિનાં દુઃખા અને ત્યાં થતી અન્યોન્યકૃત ક્ષેત્રજ અને પરમાધામીકૃત વેદનાનું સ્વરૂપ સાંભળીને આ જીવ કમકમે છે, દુઃખા થાય છે અને કંપ છે. બીજાં તિર્યં ચ વગેરેનાં અવાશ્ય દુઃખા સાંભળીને પણ નિઃસાસા મૂકે છે. પાતે જાણે છે કે પાપકમાં કરવાથી નારકી, તિર્યં ચગતિનાં અનેક દુઃખા થાય છે, છતાં પાતે તા પાપ કર્યા જ કરે છે, ત્યારે શાસ્ત્રશ્રવણ વખતના કમકમાટ અને કાર્યરેખા એ બન્ને વસ્ચે દેખીતા વિરાધ જણાય છે જેમ સુખ મેળવનાર સુખના વિચારથી જ દાંડે છે અને પછી તે વિચારને અનુસારે ગમે તેટલું કષ્ટ સહન કરીને, સુખ મેળવવા યત્ન કરે છે, તેવી જ રીતે દુઃખના ત્યાગ ઇચ્છનાર તેવા વિચારથી જ તે વિચારને અનુકુળ માર્ગે દોડતા હાય તા નરકગતિનું થાળું કચારનું યે એાછું થઈ ગયું હાય; મતલબ કે સંસારી જીવાનાં દુઃખા મેટી ગયાં હોય. આની મતલબ એ છે કે જે દુઃખાનું વર્ણન સાંભળતાથી પણ કમકમાટ-રામાંચ ઉત્પન્ન થાય છે તે દુઃખા જે પાપકમાંથી થાય છે તેવાં પાપકમાં કરવાનું છાડી દે. (૨૦; ૧૪૪)

સહચારીના મૃત્યુથી બાેધ

ये पालिता वृद्धिमिताः सहैव, स्निग्धा भृशं स्नेहपदं च ये ते । यमेन तानप्यदयं गृहीतान् , ज्ञात्वाऽपि किं न त्यस्मे हिताय ? ॥ ११ ॥ (उपजाति)

" જે તારી સાથે પળાયા, પોષાયા અને માટા પણ સાથે થયા, વળી, જેઓ અત્યંત

^{*} ત્રીજી પંક્તિમાં चेत (तत તે બદલે) પાઠાંતર છે. આ બે પંક્તિના અર્થ આ પ્રમાણે કરવો : "જો તું વિપત્તિઓથી ડરતા ન હોય તા આ લવમાં કલ્પેલી—આરોપેલી અથવા ભવિષ્યમાં બનનારી એવી એ વિપત્તિઓથી તું આકુળવ્યાકુળ કેમ થઇ જાય છે?" આના લાવ એમ છે કે તને લવિષ્યમાં અનેક વિપત્તિએ થાય તેવાં કૃત્યા તું કરે છે, પરંતુ તે ખમી શકવાનું તારું ખમીર નથી, કારણ કે અત્યારે આ લવમાં સાધારણ રીતે કદાચમાત્ર બને તેવી, અથવા તદ્દન કાલ્પનિક વિપત્તિએ ડર્યા કરે છે અને લવિષ્યમાં વિપત્તિએ લહે થાંએ એવું તું ખાલે છે, એ તદ્દન ગેરવાજબી છે, પરસ્પરવિરાધી છે અને અવિચારી છે.

રનેહી હતા અને જે તારા પ્રેમપાત્ર હતા, તેઓને યમરાજે નિદ'યપણે બહાણ કર્યા છે, એમ જાણીને પણ તું સ્વહિત કરવા માટે કેમ ઉતાવળ કરતા નથી ?" (૨૧)

વિવેચન—જે ભાઈ એ અને શેરીના છોકરાએ સાથે રમ્યા, સાથે ઊછ્યાં, સાથે ઉજાણીએ જમ્યા, જેઓના ઉપર બહુ સ્નેહ હતો, જેઓ પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય હતા એવા ઘણા ચાલ્યા ગયા. દરેક પ્રાણીને અનુભવ હશે કે તેના નજીકના મિત્રો, અત્યંત સ્નેહવાન સ્ત્રી કે ભર્તા, પુત્ર પર અત્યંત સ્નેહાળુ માળાપા, નજીકના સહાયવાન ભાઇઓ અને પ્રેમ રાખનારાઓ આ દુનિયા છાડી ચાલ્યા ગયા છે, અથવા તેમને આ દુનિયા છાડવી પડી છે. તેઓનાં અકાળ મરણ જેઈ જે બાધ થવા જોઇએ તે એ જ કે અહા ! તેઓની પેઠે, આપણા વારા પણ એક દિવસ આવશે જ, માટે આપણે જે કરવું હાય, તે કરી લેવું, આત્મહિત શું છે તે વિચારવું અને તે કરવું. મરવાથી જરા પણ ડરવું નહિ, પણ પ્રત્યેક લાણે તેને માટે તૈયાર રહેવું. ભર્ત્ હરિ આવા જ વિચાર વૈરાગ્યશતકમાં ખતાવે છે:

वयं येभ्यो जाताश्चिरपरिगता एव खलु ते, समं यः संवृद्धाः स्मृतिविषयतां तेऽपि गमिताः । इदानीमेते स्मः प्रतिदिवसमासन्नपतना-दमृतास्तुल्यावस्थां सिकतिलनदीतीरतरुभिः !॥

એટલે "જેનાથી આપણે ઉત્પન્ન થયા, તેઓ ઘણા વખતથી ગયા; જેઓ સાથે આપણે માટા થયા, તેઓ સ્મરણમાત્રમાં જ રહ્યા; હવે આપણે પણ પડું પડું થઈ રહ્યા છીએ અને આપણી અવસ્થા નદીકાંઠે રેલીમાં ઊગેલા ઝાડના જેવી થઈ છે."

આ વિચારથી જ શાંતસુધારસકારે પણ કહ્યું છે કે:--

यैः समं क्रीडिता ये च भृशमीडिता, यैः सहाकृष्महि प्रीतिवादम्। तान् जनान्वीक्ष्य वत भस्मभूयं गतान्, निर्विशक्काः स्म इति धिक् प्रमादम्!॥

આ શ્લોકનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ છે. આવા નજીકના સ્નેહીને ભસ્મ થયેલા જોઇએ છીએ, છતાં અમે તો નિઃશંક થઈ ને ક્યાં કરીએ છીએ. ખરેખર, પ્રમાદને ધિક્કાર છે! આ સર્વ હકીકતની મતલળ એ છે કે દરેક પ્રાણીએ સંસારની અસ્થિરતા સમજ-વિચારીને સ્વહિત શું છે, તે સમજતાં શીખવું, એટલું જ નહીં પણ આચરણ પણ તેવું જ કરવું કે જેથી સ્વહિત વૃદ્ધિ પામે. (૨૧; ૧૪૫)

पुत्र, स्त्री के सांगा भारतरे पाप करनाराक्याने उपहेश यैः क्लिक्यसे त्वं धनबन्ध्वपत्य* यशःप्रभुत्वादिभिराशयस्थैः । कियानिह प्रेत्य च तैर्गुणस्ते, साध्यः किमायुश्च विचारयैवम् १ ॥ २२ ॥ (उपजाति)

^{*} ક્વચિત પ્રથમ પંક્તિનાં यैः किल्हरयसे बन्धनबन्ध्वपत्य । એવો પાઠાંતર છે તેના અર્થ " બ'ધન તુલ્ય બ'ધુ, અપત્ય વગેરેથી તું ફલેશ પામે છે પણ વિ૰ '' એ પ્રમાણે કરવો.

" કલ્પનામાં રહેલાં એવાં ધન, સગાં પુત્ર, યશ, પ્રભુત્વ વગેરેથી (વગેરે માટે) તું કલેશ પામે છે; પણ તું વિચાર કર કે આ ભવમાં અને પરભવમાં તેઓથી કેટલાે ગુણ્ સાધી શકાય તેમ છે અને તારું આયુષ્ય કેટલું છે?" (૨૨)

વિવેચન—હે **લાઈ** ! પૈસા માટે, અગાઉ અતાવ્યું તેમ, તું અનેક કષ્ટો સ**હ**ન કરે છે, તેવી જ રીતે છેાકરાને માેટા વારસા આપી જવા માટે મહામહેનત કરે છે, એવી જ રીતે આબર ખાતર પણ મજૂરી કરવામાં આકી રાખતા નથી અને શેઠાઇ માટે તે! પડી મરે છે; પણ તું વિચાર તેા કર કે આ ભવમાં તે કારણાથી કાંઈ લાભ સાધી શકાય તેમ છે? પૈસાની ખાતર પૈસા મેળવવા એ તો એક જાતિના સન્નિપાત છે અને છાકરા ખાતર મેળવવા એમાં પણ મૂર્ખાઇ છે. કયા છેાકરાએોએ માટો વારસો આપવા માટે પાતાના ભાપનો આભાર માન્યા છે ?-આ વાકચ જરા આકરું લાગશે, પણ ખરું છે. પુત્ર તરફ પિતાની કરજ નથી એમ નથી, પણ પાપારંભ અને કષ્ટ સહન કરી, વારસા આપવાને કાઇ પિતા અધાયેલા નથી. એવી જ રીતે આબરૂ અનિશ્ચિત છે અને શેઠાઈ ચાલી જતાં વાર લાગતી નથી. આવી રીતે આ ભવમાં તાે નકામી મજૂરી જ થાય છે અને પરભવમાં પાપના ભારથી ભારે થયેલા જીવ નરકગતિમાં અને નિગાદમાં અનંતકાળ પર્ય'ત રખડે છે. વળી, કદાચ તકરારની ખાતર આ ભવમાં જરા જરા સુખ છે એમ માના, તાપણ તે કેટલું ? મનુષ્ય આચુષ્ય મધ્યમ રીતે આ જમાનામાં પંચાતેર વરસતું ગણાય અને તેમાં પણ મરદી વગેરેના કાેપથી અથવા બીજા વ્યાધિ કે અકસ્માતથી વચ્ચે ઊપડી જતાં વાર લાગે તેમ નથી; ત્યારે, અરે છવ! તું શા વાસ્તે નકામાં ખેંચાઈ જઈ બધું બગાઉ છે ? કેટલીક વાર ખાેટી આશામાં તણાયેલા અને કેટલીક વાર ફરજના ખાટા ખ્યાલથી દાેરાયેલા આ જીવ મુગ્ધપણાને લીધે સારા આશયથી પણ, અનેક ખાેટાં કામાની શ્રેણી કરી નાખે છે; પણ તે ચાગ્ય વિચાર કરતા નથી, તેથી જ આ પ્રમાણે થવા પામે છે. પાતાની ખરી સ્થિતિ અને ક્રજ શી છે, તે વિચારવાની બહુ જરૂર છે. વિચાર પણ ચાેગ્ય અંકુશ નીચે અને રીતસર કરવાની જરૂર છે. કેટલીક વાર પાતાનામાં હેાય તે કરતાં વિચાર કરવાની વધારે ચાેગ્યતા માનવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે પિતૃધર્મ, પતિઘર્મ, લાેકધર્મ અને આત્મધર્મના સંઘટુમાં કરાે ધર્મ પ્રથમ કર્તવ્યરૂપ ગણાય? –એવા અગત્યના સવાલામાં પાતાના એક તરફી વિચારાથી દારાવું નહિ, પણ વધારે માન આપવા લાયક વિવેચક શક્તિવાળા માણસોના વિચારા સમજવા યત્ન કરવા. ગમે તેમ કરી આત્મહિત કરવાનું દેષ્ટિબિંદુ ચૂક્લું નહિ. (૨૨; ૧૪૬)

પરદેશી પંથીનો પ્રેમ; હિત વિચારણા

किम्र मुह्यसि गत्वरैः पृथक् कृपणैर्वन्धुवपुःपरिप्रहैः ? । विमृशस्त्र हितोपयोगिनोऽवसरेऽस्मिन् परलोकपान्थ रे ! ॥२३॥ (गीति) " હે પરલાેકે જનારા પ'થી! જુદા જુદા ચાલ્યા જનારા અને તુચ્છ એવા અધુ, શરીર અને પૈસાથી તું શું માહ પામે છે ? આ વખતે તારા સુખમાં વધારા કરે તેવા ઉપાચા ખરેખરા કયા છે તે જ વિચાર." (૨૩)

વિવેચન—સ્ત્રી, પુત્ર, શરીર છૂટાં છૂટાં ચાલ્યાં જનારાં છે: પૈસા ઘેર રહેશે, સ્ત્રી દેલી સુધી આવશે, પુત્ર શ્મશાન સુધી આવશે અને શરીર ચિતા સુધી આવશે, પણ અંતે તું એકલા જ છે. વળી, આ સર્વે શરાયુબત થવાને અસમર્થ છે. અત્ર જે સર્વ મળ્યાં છે, તે એક મેળા જેવું છે, તીર્થની જગ્યાએ જેમ અમુક દિવસ મેળા મળે છે અને બીજે દિવસે પાછું સર્વ વીંખાઇ જાય છે, તેમ આંખ મીંચીને ઉઘાડીશ ત્યાં આ સર્વ લાપ થઇ જશે અને પાછું કથાં જશે તેની ખબર પડશે નહિ. તેટલા માટે કહ્યું છે કે:—

જેમ મેળા તીરથ મળે રે, જનવણજની કાજ, કેઈ તેાંદા કેઈ ફાયદા રે, લેઈ લેઈ નિજ ઘર જાય.

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે તે આળખ અને પછી સાચું હિતકારક શું છે તે સમજ તે સમજ્યા પછી, જનસમૂહના લાભનાં કાર્યો કરી આત્મહિત સાધી આ ભવપ્રપંચની પંચાતથી દ્વર રહે. સર્વ ઉપદેશનું દેષ્ટિબિંદુ એ જ છે કે આત્મહિત કરો, સંસાર કાપી નાખા અને સમતારસમાં તરબાળ થઈ જાએા.

આ શ્લેષ્કમાં પૈક્રિગલિક વસ્તુઓ અને પ્રેમીના પ્રેમનું વસ્તુતઃ સ્વરૂપ શું છે તે જાણવાની-વિચારવાની સૂચના કરી અને વસ્તુતઃ તારું હિત શું છે તે વિચારીને કરવાની જરૂરિયાત બતાવી. જે વસ્તુઓના બંધનમાં કસાઇ, આ જીવ તદ્દન બાદ્ય વ્યવહારમાં કસાઇ રહે છે, તે વસ્તુઓ બંધનને અથવા પ્રેમને લાયક નથી, અને તેવી માન્યતાવાળી વસ્તુઓ મેળવવાની ખટપટમાં આ જીવ એટલા મસ્ત થઈ જાય છે કે પાતે કાલ્યુ ? પાતાનું કેલ્યુ ? કેવાં ? કેવાં ? કેવાં રીતે પ્રાપ્તવ્ય ? પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર ખરી કે નહિ —તે સંબંધી વિચાર કરવાના પ્રસંગ પણ તેને મળતા નથી. આ ભૂલ સુધારવાના બેવડા ઉપદેશ અત્ર છે. સગાં-સંબંધી એટલે સ્ત્રી, પુત્ર કે મિત્રા, શરીર અને પૈસા તારા પ્રેમને યાગ્ય પણ નથી, કારણ કે તે તારાં નથી. (૨૩; ૧૪૭)

આત્મજાગૃતિ

सुरतमास्से सुरतं शेषे, सुङ्क्षे पिवसि खेलसि । न जाने त्वप्रतः पुण्यै-विंना ते कि भविष्यति ? ॥ १४ ॥ (अनुष्डुप्)

" સુખે એસે છે, સુખે સૂચ્યે છે, સુખે આવ છે, સુખે પીચ્ચે છે અને સુખે ખેલે છે, પાણુ આગળ–પરભવમાં પુરુષ વગર તારા શા હાલ થશે તે હું જાણતા નથી." (૨૪)

વિવેચન — હે ભાઇ! સુખાસન કે સિ'હાસન પર નિરાંતે બેસે છે, વિલાયતી પલ ગો પર સુંદર ચાદરા બિછાવી સૂએ છે, જીલને સારા લાગતા લક્ષ્યાલક્ષ્ય સર્વ પદાર્થી ખાય છે, મિદરાયાન કરે છે અને એરેટેડ વેાટરના અપેય પદાર્શોના ગ્લાસો ગળામાં રેડે છે, તેમ જ અનેક રમતા રેમે છે; પણ તું વિચાર તા ખરા કે એ સર્વ યુષ્યના પ્રતાપે છે. તારે ગામનું લેશું છે અને તે ઉઘરાણી પતતી જાય છે અને મળેલા વારસા ખવાતા જાય છે, ધન એાછું થતું જાય છે એટલે પુષ્યધન ખવાતું જાય છે. હવે અત્યારે તા તું કાંઈ ધન રાખતા નથી, ત્યારે આગળ તારા શા હાલ થશે ? મને તા તારે માટે વિચાર થઈ પડ્યા છે, પણ તું વિચાર કરતા નથી.

જેને અત્ર સુખ, ભાગ, વૈભવ. સંપત્તિ, આરાગ્ય હાય તેણે સંસારમાં લપટાલું એ મળેલી પુંજને હડાવો દેવા જેવું છે. અને વૈભવ, આરાગ્ય વગર સંસારમાં લપટાલું એ તો તદ્દન મજૂરી કરવા જેવું છે, અફળ છે, અને કાઈ ડાહ્યા માણસ તેવું કરવાની હા પણ પાડે નહિ, એ સમજ્ય તેવું છે. ભઈ હરિએ એક સ્થાનકે લખ્યું છે કે, * "માં દા આગળ ગીતા ગવાતાં હાય, પડખે કવિઓ ખિરુદાવલિ બાલતા હાય, ખાજી પર ચામરા વીંઝાતાં હાય અને માથે સેવકા છત્ર ધરી રહ્યા હાય એવું તારે હાય તો તો તું સંસારસના સ્વાદ લેવાની ઇચ્છા કરે તે જરા વ્યાજબી પણ ગણાય." આવું તો તારે કાંઈ છે નહિ, વાસ્તે તું સંસારમાં લપટાઇશ નહિ. તારે તો વ્યવહારમાં કહેવત છે તેમ 'ન મળ્યા રામ, ને ન મળી માયા' જેવું થાય છે. જરા પુષ્યધન છે તે પણ જીલટું તું તો હારી ખેસે છે. તારી સ્થિતિ હચ્ચ કરવા માટે, અસંગપણું પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધના મેળવવા માટે એને ચાલુ નકામી હપાધિઓથી દ્વર રહેવા માટે તારે હજા પુષ્યની ખહુ જરૂર છે; માટે જે કાર્ય સુખથી–સરળતાથી કરવાં એઈ એ તે કર અને ખાવા-પીવાની ઉપર બહુ લક્ષ્ય છે તે છાડી દે. તારી હાલની સ્થિતિમાં તો હજુ પુષ્યધનના માટા સંચયની જરૂર છે. તારી જીવનમુક્ત સ્થિતિ આવશે ત્યારે જ તારે પુષ્યમાં ખપ નથી; તે વખત અમે તને તે સ્વરૂપ બતાવશું અથવા તું તારી મેળે જ તે સમજી શકીશ. (ર૪, ૧૪૮)

थाय तेवुं करे छे श्रीतात्तापान्मक्षिकाकतृणादिस्पर्शाद्युत्थात्कष्टतोऽल्पाद्विभेषि । तास्ताश्रीभिः कर्मभिः स्वीकरोषि, श्रश्नादीनां वेदना धिग् धियं ते ॥ २५॥ (शास्तिनी)

'' ટાઢ, તડકાે, માખીના ડ'સ અને કર્કેશ તૃણાદિના સ્પર્શથી થયેલાં બહુ **થાેડાં અને** થાેડા વખત સુધી ચાલે તેવાં કષ્ટથી તું ડરી જાય છે અને તારાં પાતાનાં કૃત્<mark>યાથો પ્રાપ્ત થનારી</mark> નરક-નિગાદની મહાવેદનાઓને અંગીકાર કરે છે! રંગ છે તારી અક્કલને!" (૨૫)

વિવેચન—ગ્રાની ગુરુને એક બહુ માટું આશ્ચર્ય થાય છે. આ જીવ અહીં તો એવા સુખશીલીએ થઈ જાય છે કે કપડામાં જરા તહુખલું પેઠું હાય, તા તે પહુ ખત્રી શકતા નથી, ઠંડીથી રાહા પાંડે છે અને ગરમીના વખતમાં ટ્ફી, કાેલ્ડ ડ્રીન્ક

^{*} વૈરાગ્યશતક, શ્લાક ૫૯ મા.

२५. २८

વગેરે અનેક ધાંધલા કરી મૂકે છે. એક માખી કે મચ્છર ખેસે ત્યાં તા તેના જીવ નીકળી જાય છે અને તપસ્યા પણ કરતા નથી. એક ઉપવાસ કરે તા જાણે બીજા ઉપર પાડ કરી નાખે છે અને તેમાં આગલે દિવસે સાંજે અને બીજે દિવસે સવારનાં એટલી ધમાધમ કરે છે કે તેવા ઉપવાસ કરવાથી લાગ બમણા થાય છે. આવી રીતે નાની-માટી દરેક બાબતમાં આ જીવ આગ્રહસરેત્રી રીતે કપ્ટથી દૂર રહેવા યત્ન કરે છે; પરંતુ પાતાનું વર્તન, વ્યવહાર, આચરણ એવું રાખે છે કે જે દુ:ખોથી અત્ર બીવે છે, તેવાં જ દુ:ખા તેનાથી લાખાગણાં જેરમાં સહન કરવાં પડે. અત્ર પુષ્યુધન ખાઈ જાય છે અને પછી તેને દુ:ખ ને દુ:ખ જ લાગવવાના વારા આવે છે. ગુરુમહારાજ કહે છે કે "અરે મૂખ'! તારી બુદ્ધિને માટે અમારે તે શું કહેવું? તું ગૃહસ્ય હા કે યતિ હા, પણ તારે એક મુદ્દો અવશ્ય સાચવવા જોઈએ, અને તે એ છે કે મનુષ્યુભવને પરિણામે સરવૈયામાં તાટા આવે નહિ. જે પુંજી લઈને આવ્યા હા, તેમાં કાંઈ પણ વધારા થવા જોઈએ." જો ગુરુમહારાજના એ ઉપદેશ પર ધ્યાન આપીશ, તો તો તને અમાઘ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થશે, તેથી વિચાર કરીને નરક-નિગાદનાં દુ:ખ સહન કરવાં પડે તેવા વખત આવતા અટકાવ, પછી તે ગતિમાં જતી વખત તું રાડા પાડીશ કે રાઈશ, તોપણ તારું કાંઇ સાંલળશે નહિ.

આ શ્લોકમાં એક બીજો ભાવ હોય એમ પણ રકુરે છે. સાધુધમ વહન કરવામાં પરીષઢ સહન કરવા પહે છે, એ ખરું છે અને તેની બીકથી જ બહુ પ્રાકૃત પ્રાણીઓ તે ધર્મ અંગીકાર કરી શકતા નથી અને તેનાથી હયાં કરે છે, પરંતુ તેને ભદલે થાય છે એમ કે જે કબ્ટાની બીકથી હયાં કરે છે, તે જ કબ્ટા વ્યવહારમાં સહન કરે છે. ઠંડી વગેરે પરીષહના રૂપમાં સહન કરતા નથી, પરંતુ પરતંત્રતાથી સર્વ સહન કરે છે એ લગલગ દરરાજના અનુભવના વિષય છે. આના પરિણામે બંને ભવ બગઢે છે: અત્ર કબ્ટ વેઢે છે અને પરભવમાં પાછા દુર્ગતિમાં પહે છે. આવા પ્રકારની તારી પૃથક્કરણ કરવાની બુહિને રંગ છે! (૨૫; ૧૪૯)

ઉપસંહાર-પાપનો ડેર

क्वचित्कषायः क्वचन प्रमादैः, कदाग्रहैः कापि च * मत्सराद्येः । आत्मानमात्मन् ! कलुषीकरोषि, बिभेषि धिङ् ना नरकाद्धर्मा ॥ २६॥ (उपजाति)

" હે આત્મન્! કાઇ વખત કષાય કરીને અને કાઇ વખત પ્રમાદ કરીને, કાઇ વખત કદાગ્રહ કરીને અને કાઇ વખત મત્સર વગેરે કરીને, આત્માને મલિન કરે છે. અરે! તને ધિક્કાર છે! તું એવા અધર્મી કે નરકથી પણ બીતા નથી ?" (૨૬)

વિવેચન—આ જીવ કાઇ વાર ક્રોધ કરે છે, કાઇ વાર અહંકાર કરે છે, કાઇ વાર કપટ કરે છે, કાઈ વાર પૈસાની ઝંખના કર્યા કરે છે, કાઈ વખત ખાટા અભિનિવેશ કરે છે, કાેઇ

[#] समत्सराचैः इति वा पाठः

વખત વત-નિયમ ન લેતાં અવિરતિપણામાં આનંદ માને છે, કાઈ વખત મનમાં અશુભ વિચારા બ્રેણીબદ્ધ કર્યા કરે છે, કાઈ વખત પાતાના કુળ, બળ, વિદ્યા, ધન વગેરેના મદ કરે છે, કાઈ વખત સ્ત્રીમાં આસકત થઈ પડચો રહે છે. કાઈ વખત સારા સારા પદાર્થી ખાવા માટે અનેક આર'લ કરે છે, કાઈ વખત પરસ્ત્રીઓનાં રૂપ જોઇ આનંદ પામે છે, કાઈ વખત રાજકથા કરે છે, કાઈ વખત દેશમાં ચાલતી લડાઈની વાતો કરે છે. કાઇ વખત સ્ત્રીઓની કથા કરે છે, કાઈ વખત ખાટલામાં પડચો પડચો કલાકાના કલાકા સુધી ઊંચા કરે છે, કાઈ વખત કદાગ્રહમાં પડી જઈ મમત્વ બાંધે છે, કાઈ વખત મમતને લીધે સ'ઘ કે જ્ઞાતિનું ગમે તેટલું બગડતું હાય તેની દરકાર કે વિચારણા કર્યા વગર પાતાનું ધાર્યું કરે છે, કાઈ વખત મત્સર કરે છે, કાઈ વખત કલહ કરે છે, કાઈ વખત અસત્ય બાલે છે, કાઈ વખત નિંદા કરે છે, કાઈ વખત ચારી કરે છે, કાઈ વખત જ્વહિંસા કરે છે—આવાં આવાં અનેક પાપાચરણા કરી આ જીવ મલિન થાય છે, આત્માને મલિન કરે છે અને સ'સારમાં રખડે છે. આવા પાપથી આત્માની શુદ્ધતા ઉપર મેલ ચઢતો જાય છે અને તે અનંત સ'સારસમુદ્રમાં ઝોકાં ખાતું—ડાલતું વહાણ હાથ રહેતું નથી અને પાણીના વમળમાં અટવાયા કરે છે. હે આત્મન્! હે ચેતન! આ બાબત બહુ ધ્યાન રાખવા જેવી છે. (૨૬; ૧૫૦)

વૈરાગ્યના વિષય એકંદરે ઘણું મહત્ત્વ ધરાવે છે. આ દ્વારનું પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. દરેક શ્લોકને મથાળે જે નામ લખ્યું છે, તે નામા જ પૃથક્કરણરૂપ છે. લગભગ દરેક શ્લોકમાં જુદા જુદા વૈરાગ્યના વિષય પર વિચારા ખતાવ્યા છે. ખધી વાતના સાર એ છે કે આ જીવને ભેદનાન થવું જોઇએ; આત્મિક વસ્તુ કઇ છે અને પૌદ્દગલિક વસ્તુ કઇ છે, તેના ખરાખર ખ્યાલ હોવા જોઈએ; સ્વ-પરની વહેં ચણી થવી જોઇએ. ચેતન શુદ્ધ છે, એખ વગરનું ઝવેરાત છે, કાહીનૂર છે, પણ અનાદ અલ્યાસથી પોતાની શુદ્ધિ ઉપર કર્મનાં પડ ફેરવી વાળ્યાં છે, તેથી એની શુદ્ધતા દેખાતી નથી. તેની શુદ્ધ સ્થિતિ સમજવા માટે હાલની સ્થિતિ એ અશુદ્ધ સ્થિતિ છે, એ એણે સમજવું જોઈએ, અને તે જ આ આખા અધિકારના વિષય છે. સંસાર પર નિવેદ લાવવાની બહ

*

એવી રીતે વેરાગ્યાપદેશદ્વાર પૂર્ણ થયું. આ દારની અગત્યતા ઘણી છે, કારણ કે

સંસાર પર નિવે દ આવવાનાં (વૈરાગ્ય થવાનાં) ત્રણ કારણા છે: એક ઇન્છિત વસ્તુનું નહિ મળવું અને અનિચ્છિત વસ્તુનું મળવું; એને શાસ્ત્રકાર દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય કહે છે. બીજીં, આત્માનું ખાટી રીતે જ્ઞાન થવાથી વૈરાગ્ય થાય તેને માહગર્ભિત વૈરાગ્ય કહે છે. અને ત્રીજીં; આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણી-સમજી-વિચારી સંસાર પર ઉદાસીનતા

જરૂર છે, કારણ કે જે દુઃખ થાય છે તે સંસાર-ભ્રમણને લીધે થાય છે અને જો વિષય-

કુષાય પર જય મેળવવામાં આવે તો સંસાર બ્રમણ મટી જાય તેમ છે.

ખરેખરા રૂપમાં લાવવી તેને (સદ્દર્શાનસંગત) જ્ઞાનગર્ભિત વરાગ્ય કહે છે. વસ્તુ-સ્વરૂપના ખરેખરા જ્ઞાન પછી થયેલ ત્રીજા પ્રકારના વૈરાગ્યથી ભવ-બ્રમણનું દુઃખ મટે છે અને માક્ષ-સુખ મળે છે.

વૈરાગ્યદ્વારને અંગે મનુષ્યભવની દુર્લભતા ખાસ સમજવાની જરૂર છે. આ ભવમાં જે નેગવાઈ મળી છે, તેવી કરી કરીને જલદી મળી શકતી નથી. શાસ્તાંતર્ગત કેટલાંક દર્શતો તેરમા શ્લોકમાં આપ્યાં છે, તે મનન કરવા લાયક છે. વાચનનો કેટલીક હડીકત આખવાની હાય છે, કેટલીક ગળે ઉતારવાની હાય છે અને કેટલીક પચાવવાની હાય છે * આ વિષય પચાવવાનો છે. માંમાં નાખી, ચાવી, ગળે ઉતારી, પચાવવા; એટલે કે એને વાંચી, સમજી, વિચારી, મનન કરી, વાર વાર તેનું પુનરાવર્તન કર્યા કરવું. મનુષ્યા તાતકાલિક સુંખ તરફ વિશેષ ધ્યાન આપે છે, પણ લાંબી નજરે નેતા નથી, એ પણ એટલી જ ઉપયોગી હડીકત છે. આ બાબતમાં વિશ્વક્ષ્યુદ્ધ રાખવાની જરૂર છે.

દરેક આખત સંખંધ તેને યાગ્ય સ્થાને પૂરતું વિવેચન કરવા યત્ન કર્યો છે. સંસારમાં કાઇ કાઇનું નથી, સ્વાર્થના મેળા મળ્યા છે, માટે ગૃહસ્થાવાસને કે સંસારને અંગે પાતાની યાગ્ય કરજ હાય તેટલા વખત તેને સારુ જે કરવું ઘટે તે કરવું. આદી ખરેખરું કાર્ય તા શાંત સ્થાને ખેસી પાતાનું ખરું સ્વરૂપ શું છે તે વિચારવું, એ છે. પ્રવૃત્તિમાં પડી રહેનારને ખરા સુખની વાનકી પણ મળતી નથી. એને મનુષ્યભવ એક ફેરા જેવા થાય છે, નકામા થાય છે અને છેવટે પસ્તાવા કરાવે છે. આવી અનેક ઉપયાગી હકીકત શાસમાં ભરેલી છે, વિચારને માટે આટલું ઘણું છે. આદી સંસાર-યાત્રા સફળ કરવાનું પ્રખળ સાધના પાતાના ક્ષયાપશમ પ્રમાણે અને ગુરુમહારાજના કરમાન પ્રમાણે શોધી લેવા દરેકે યત્ન કરવા. આ મનુષ્ય ભવ સફળ કેવી રીતે થાય એ વિચારવું બહુ અગત્યનું છે.

શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે આ પ્રસંગ બહુ અનુક્લ છે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોને લીધે કેળવણીમાં પ્રવેશ, રાજ્ય તરફની ધર્મ સંબંધમાં સગવડ, પુસ્તકો પ્રાપ્ત કરવા માટે મુદ્રાયંત્રથી થયેલી અનુક્લા, આખા ભારતવર્ષમાં થયેલી જગૃતિને લીધે સ્વધર્મમર્યાદા પુનઃસ્થાપન કરવા માટે સંસ્કારવાળાએાની અભિરુચિ અને બીજાં અનેક સાધનાને લઈ ને છેલા કેટલાક સૈકાએા કરતાં અત્યારના સમય અનુક્લ કહી શકાય. તેની સાથે જ પાશ્ચાત્ય દઢ સંસ્કારોને લીધે ધર્મ કિયાઓ તરફ પરાહ્મુખપણું અને યાગ્ય સંસ્કારોને અભાવે ધર્મ તરફ પણ ઉપેક્ષાવૃત્તિ પ્રાપ્તવ્ય છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે; છતાં સામટી રીતે વખતની પ્રતિકૃળતાના સંબંધમાં ખાસ કરિયાદ કરવાનું કારણ રહેતું નથી. આ અનુકૃલતાને લઈ ને આ જીવને પોતાને થયેલી વધારાની ખાસ અનુકૃલતા ધ્યાનમાં લેતાં, વખતના લાભ લેવા જરૂર છે એમ લાગે છે.

^{*} Sea Bacons essay on Studie's.

વૈરાગ્યને લગતા આ આખા અધિકાર છે. ઉપાદ્વાતમાં આ વિષયની અગત્યતાના સંબ'ધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ જોવામાં આવશે. અત્ર વૈરાગ્યનાં કાર**ણા શાધવાં હાય, તા તેમાં** બહુ મુશ્કેલી પડતી નથી. આપણે સંસારના કાેઈ પણ પ્રસંગ લઇએ, તાે તેમાં ઉક્ત કારણ સહજ પ્રાપ્ત થશે; પ્રેમની અસ્થિરતા, પ્રેમીના મરણના સંભવ, વસ્તુના નાશ, ચૌવનનું પ્રાગલ્હ્ય, વૃદ્ધાવસ્થાની મંદતા, પૌદ્દગલિક પદ્દાર્થીના પલટન સ્વભાવ, એ સર્વ વૈરાગ્યને ખેંચી લાવે છે; આકર્ષી લાવે છે, મન પર સજ્જડ છાપ ચાંટાડે છે. આ તેા સામાન્ય વાત થઈ, પર'તુ વ્યવહારના કાઇ પણ પ્રસ'ગ–સામાન્ય કે અસા**ધા**રણ–**લે**તાં તેમાં**થા** વૈરાગ્યનું કારણ મળી આવશે. વાંધા માત્ર પ્રસંગને અનુકૂળ વિચાર કરવાના છે. એકના એક પુત્રના મરલુપ્રસંગે શાક કરવામાં આવે, તો તે વિચાર કર્તવ્ય નથી, શાસ્ત્રોક્ત નથી, પ્રસંગને અનુરૂપ નથી. શુભ કે અશુભ વ્યવહારના કાર્યને અંગે ક'ઈક વિચારા આવે છે, પણ સાધ્ય અચાકકસ હાવાથી વસ્તુતઃ કર્ત વ્યતું ભાન કરાવનારા વિચારા આવતા નથી. અધિકારના દરેક શ્લાેક પર વિચાર કરી તેને પાતાના વ્યવહારમાં પણ ઉપયાગી બનાવવામાં આવે તા અત્ર વર્ણ વેલી સ્થિતિને બદલે કાંઇક નવીન પ્રકાશ, નૂતન સ્ક્રેરણા, અભિનવ અનુભવ થાય; પરંતુ અવકાશના વખતમાં માત્ર વાંચવા ખાતર જ આ અધિકારાંતગ'ત શ્લોકા વાંચવામાં આવે તા તેથી સ્વાત્માનુભવ કે આત્મદર્શન થવાના બહુ સંભવ તુરત તા રહેતા નથી.

આત્માની અનંત શક્તિ છે એ હવે નવું જાણવાનું રહેતું નથી એ શક્તિ પ્રકટ કરવા માટે આત્મદ્રવ્ય પર લાગેલા કર્મના સમૂહા દ્વર કરવાની જરૂર છે. એ ભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે, શુદ્ધ આત્મદર્શન કરવાની રુચિ થવા માટે વૈરાગ્યની જરૂર છે. કારણ કે સંસાર અને વૈરાગ્યને અનતું નથી અને સંસાર છે, ત્યાં કર્મ છે અને કર્મ છે ત્યાં ઓછી વધતી આત્મ-દર્શનવિમુખતા છે. સંસાર પરથી નિવેદ લાવવા માટે શુદ્ધ વિચારણ કરવાની અને પાતાના દરેક કાર્ય પર નિરીક્ષા કરવાની જરૂરિયાત તેથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ અધિકારના પ્રત્યેક શ્લાક તે તરફ પ્રયાણ સૂચવે છે.

इति सविवरणो वैराग्योपदेशनामा दशमोऽधिकारः ॥

एकादश धर्मशुद्धचुपदेशाधिकारः॥

જ્યાં સુધી આ જીવને ધર્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યાં સુધી વૈરાગ્યભાવ કે મનાનિગ્રહ્યી કાંઈ પણ થઈ શકતું નથી; અથવા, બીજી રીતે જોઇએ તાે, ધર્મશુદ્ધિ વગર એ અંને ભાવા પ્રાપ્ત થતા નથી. શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મને એાળખીને આદરવા એ આગળ વધવાનું પ્રથમ પગથિયું છે અને તે મેળવવા સારુ અત્ર પ્રથમ ધર્મશુદ્ધિ કેમ અને કેવી રીતે કરવી તેના ઉપદેશ આપે છે.

ધર્માશુદ્ધિના ઉપદેશ

भवेद्धवापायविनाशनाय यः, *तमज्ञ । धर्मे कलुपीकरोषि किम् १ । प्रमादमानोपधिमत्सरादिभिर्ने मिश्रितं द्यौषधमामयापद्दम् ॥ १ ॥ (वंशस्थिष्ठ)

" હે મૂર્ખ ! જે ધર્મ તારી સંસાર સંબંધી વિડ'બનાના નાશ કરનાર છે, તે જ ધર્મને પ્રમાદ, માન, માયા, મત્સર વગેરે વડે શા માટે મલિન કરે છે ? (તારા મનમાં ચાક્કસ સમજજે કે) મિશ્રિત ઔષધ વ્યાધિના નાશ કરી શકતું નથી. " (૧)

વિવેશન-"ધર્મ" શબ્દ અનેક અર્થમાં વપરાય છે. ધર્મ એટલે પોતાની ફરજ, જેમ કે માતૃધર્મ, પિતૃધર્મ વગેરે; "ધર્મ" એટલે વસ્તુભાવ : વત્યુત્ત દાવા ધરમો. ઓકિસજનના ધર્મ એ છે કે હાઇ ડ્રાજન સાથે મળે ત્યારે પાણી થાય; ધર્મ એટલે પુષ્ટ્ય, એ અર્થમાં પ્રાકૃત ભાષામાં તે શબ્દ વપરાય છે. શાસ્ત્રકાર એ શબ્દને ઘણી વાર નીચેના અર્થમાં વાપરે છે: વીતરાગપ્રણીત વચનાનુસાર મન, વચન, કાયાના શુદ્ધ વ્યાપાર. એ શબ્દના અર્થ કરતાં એના ભાવ ઉપર ધ્યાન આપવાની અગત્ય વધારે છે. શબ્દાર્થ તો 'ધારચતીતિ ધર્મ:' (નરકાદિ અધાગતિમાં) પડતા જીવને ઊચે સ્થાનકે ધારણ કરે તે ધર્મ:

^{*} આ **યા**: શબ્દ એક જ પ્રતમાં છે, તેની ખાસ જરૂર છે, નહિ તે પ્રથમ ચરશુમાં અગ્યાર અક્ષર થાય છે. વાસ્તવિક રીતે તો **યઃ** ને બદલે **યમ** જોઈએ, પશુ કાઈ જગ્યાએ તેમ નથી, તેથી મૂળમાં અશુદ્ધ જણાતા જ પાઠ રહેવા દીધો છે. આ સંખંધમાં પં. આણુંદસાગરજી જણાવે છે કે **યદ્** શબ્દથી ઉદ્દેશ કરીને તદ્ શબ્દથી વિધેયના નિદે શ કર્યો છે, તેમ જ પ્રથમમાં ધર્મ તું સ્વરૂપ અને પછી તેનું કહ્યુપીકરણ જણાવ્યું છે, માટે અહીં **યઃ** ખરાબર છે.

दुर्गतिप्रपतज्ञम्तुधारणाद्धमं उच्यते । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धमं इति स्मृतः ॥

ધારણ શા માટે કરે એ વિચાર કરવાથી સમજાઈ જાય તેવું છે. ભારે વસ્તુ પાણીમાં નીચે બેસે છે અને શુદ્ધ વર્તન રાખનાર કર્મથી ભારે થતા નથી, તેથી એને કર્મ બંધ મોછા થવાથી તે પરિણામે ઉપર તરી આવે છે, એટલે ઊંચે-અનુકમે શિવપુરમાં-જાય છે શુદ્ધ આત્મધર્મ પ્રકટ કરવા, એ સાધ્ય ધર્મ છે. દરેક પ્રયાસ, દરેક ક્રિયા, દરેક વર્તનનું સાધ્ય અનંત ગુણ પ્રકટ કરી અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કરવું એ જ છે. આ સાધ્ય ધર્મને ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. એનાં સાધન સામાયિક, પૂજા, પ્રતિષ્ઠા, દેશસેવા, જનસમૂહસેવા, પ્રાણીસેવા વગેરે અનેક પ્રકારનાં છે. કેયા સાધનધર્મ કયા જીવને ઉપયોગી થઇ પડશે એ શાધી કાઢવું, પ્રત્યેક પ્રાણીનું કામ છે. કેટલીક વાર સાધનધર્મને સાધ્યધર્મ સમજવાની માટી ભૂલ થઈ જાય છે; તેની સાધ બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. સામાન્ય દિષ્ટમાં તે ગમે તેટલું ઉપયોગી સાધન હોય, તાપણ જો તે પાલાને પ્રતિકૃળ થઇ પડે, તા તેને તજ દેવામાં અડચણ નથી, પરંતુ સાધ્ય ધર્મને કદી પણ નકસાન પહોંચવા ન દેવું એ રેખા અનુસાર દરેક કિયા કે વર્તન આદરવાં.

એ ધર્મ પ્રાપ્તિની એટલી બધી જરૂર છે કે તેનું વર્ણન કરી શકાય નહિ. જે જે પ્રાણી અથવા પ્રજા ધર્મના ત્યાગ કરે છે, તે ઇતિહાસનાં પાનાં પરથી અસ્ત થઈ જાય છે. રો મન પ્રજાએ જયારે ધર્મના ત્યાગ કર્યો ત્યારે તેલે રાજ્ય ખાયું અને ધીમે ધીમે સર્વ ખાયું. ચાલુ જમાનાની પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં ધર્મિક સંસ્કારા ઓછા થતા જાય છે તેને માટે તત્ત્વચિંતકા ખહુ ચિંતાતુર રહે છે. તેને લીધે આત્મહત્યા, અસંતાષ, મહાપ્રવૃત્તિ થયા કરે છે અને કમનસીએ હિંદુસ્તાનની ધર્મ પરાયણ પ્રજા જો આ વર્ત શુકતું અનુકરણ કરશે, તેા પછી તેને જે માટે વારસા મત્યા છે, તે ખાઈ બેસશે અને ધીમે ધીમે ઇતિહાસના પૃષ્ઠ પરથી નાશ પામશે; પણ તેના વિચારશીલ પુત્રા આ બૂલ હવે જેવા લાગ્યા છે અને તેથી પડતી થતી અટકવાના સંભવ કાંઈક ઉત્પન્ન થયા છે. નવયુગની પ્રજાએ આ વાત જરૂર લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે.

આધુનિક સુધારા (civilization) માં અતિ વ્યવસાય, અતિ ખરચાળપહ્યું, નવીન પદાર્થોના વ્યામાહ, નૂતન વસ્તુએ પ્રાપ્ત કરવાની કામના અને ધનની ગુલામગીરી પ્રત્યક્ષ દેખાઇ આવે છે, એમાં સ્વાર્થત્યાંગ, પરાપકારપરાયણ વૃત્તિ અને અશક્તનું પાલન થતું નથી. દોહાદાહમાં જે આગળ નીકળે, તેના જય થાય છે. એમાં ધર્મ શબ્દના લાપ થાય છે, એટલે પછી પ્રેમ, સંતાષ, સ્થિરતા, એ તો આવી શકતાં જ નથી. એ સુધારાને નામ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય થાએ! કે સમષ્ટિ-વ્યવહાર વધા, પણ એથી આત્મિક શાંતિ પ્રાપ્ત થવાની નથી, એથી વાસ્તવિક આનંદ થવાના નથી, એથી નિરાંતે એસી સ્વ-સ્વરૂપ વિચારણ થવાની નથી. આર્ય પ્રજાને ધર્મ એ જ સર્વસ્વ છે અને તેથી નવીન યુગની પ્રવૃત્તિમાં

પડવાની સાથે ધર્મ તત્ત્વ શું છે તે વિચારવાના અવકાશ રહે તાે કાંઇ પણુ મૃદુતા રહેશે; નહિ તાે ધનના વિચારમાં, રાજ્યદ્વારી ખટપટમાં અને નિર્ણય વગરના વાદવિવાદમાં જીવન પૂર્ણ થઈ જશે. ધર્મ શુદ્ધિનો આ કાળમાં અહુ જ જરૂર છે એ ખાસ વિચારવા ચાેગ્ય વિષય છે.

અત્ર શરૂઆત કરતાં કવિશ્વર કહે છે કે શુદ્ધ ધર્મથી જન્મ, જરા, મૃત્યુના માટા લય નાશ પામે છે. આ છવ પ્રમાદ, માન, માયા-કપટ વગેરે કરીને પાતાની જાતને અને પાતાથી મનાચેલા ધર્મને મલિન કરે છે. શુદ્ધ ધર્મથી જન્મ, જરા અને મૃત્યુના લય એક થાય છે, નાશ પામે છે; પણ એ ધર્મ શુદ્ધ જોઈએ. આ છવ વિષય-કષાયાદિ પીફગલિક લાવામાં ક્સાઇ જઈને ધર્મને મલિન કરે છે, એટલે ધર્મરૂપ સંચામાં દુઃખ ટાળવાની જે શક્તિ છે તે સદર પ્રાણીના સંખંધમાં બગડી જાય છે, અટકી પડે છે. ઔષધમાં રાગોને હરવાની શક્તિ છે, પરંતુ જયારે તે જ ઔષધમાં વિરુદ્ધ દ્રવ્ય લેળવ્યું હોય ત્યારે તે પોતાના ગુણ મૂકી દે છે; તેવી જ રીતે ધર્મ તો લવનાં દુઃખા ટાળી શકે છે, પણ પ્રમાદ વગેરે તેને હાળી નાખે છે. ધર્મ એ શુદ્ધ સુવર્ણ છે, પણ તેમાં અનેક પ્રકારના લેગ થઈ જાય છે. ધર્મ એ શુદ્ધ જળ છે, પણ તેમાં કચરા નાખવામાં આવે છે. ધર્મ એ ચંદ્ર છે, પણ તેમાં લાંછન લાગતાં જાય છે, એ લાંછના કયાં કયાં છે તેનાં થાડાં નામા અત્ર ખતાવે છે. (૧; ૧૫૧)

શુદ્ધ પુષ્ટ્યજળમાં મલ; તેનાં નામા

शैथिल्यमात्सर्यकदाग्रहकुधोऽनुतापदम्भाविधिगौरवाणि च ।

प्रमादमानौ कुगुरुः कुसंगतिः, श्लाघार्थिता वा सुकृते मला इमे ॥२॥ (उपजाति)

" સુકૃત્યમાં આટલા પઢાર્થા મેલરૂપ છે : શિથિલતા. મત્સર, કદાગ્રહ, ક્રોધ, અનુતાપ. દંભ, અવિધિ, ગૌરવ, પ્રમાદ, માન, કુગુરુ, કુસંગ, આત્મપ્રશંસાશ્રવણની ઇચ્છાઓ-સર્વ યુણ્યરાશિમાં મેલરૂપ છે." (૨)

વિવેશન—નીચે સ્પષ્ટ કરેલા પદાર્થો પુષ્ય કાંચનની પર મેલ જેવા છે. એ શુદ્ધ જળને ડાળી નાખનારા છે, ચંદ્રમાં કલંક જેવા છે, માટે તેમને ઓળખી કાઢવા. એ આખું લિસ્ટ નથી, પણ આગેવાન ડાળનારા એમાં આવી જાય છે. ધર્મ કૃત્ય, આવશ્યક ક્રિયા, ચૈત્યવંદનાદિમાં મંદપણું, તે રાશિલ્ય, પરના ગુણાને સહન ન કરવા, તે તરફ ઇંબ્લા કરવી, એ માત્સર્ય. પાતાથી થયેલાં અપકૃત્યને પણ વાજબી ઠરાવવાં અને તેવા અભિપ્રાય અથવા તકરારને જાણી જોઈને મજબૂતાઇથી વળગી રહેવું એ કદાગ્રહ.ગુસ્સે થવું એ કાંધ. કાંઈને દાન-માન આપ્યા પછી અથવા ટીપ ભરાવ્યા પછી અથવા તો કાંઈ પણ ધર્મ કાર્ય પછી, તે કાર્યોને ભૂલરૂપ સમજવાં તે અનુતાપ. માયા-કપટ એટલે વચન અને વર્તનમાં ભિન્નભાવ. શાસ્ત્રમાં બતાવેલી મર્યાદા-પુરઃસર વર્તનને અદલે તેથી ઊલડું કરવું. એ અવિધા. મેં આ માટું કામ કર્યું, તેથી હું માટા એવી

વિચારણા તે ગૌરવ, માન, પ્રમાદ. સમક્તિ અને વ્રતાદિ રહિત ધર્માચાર્ય નામધારી તે કુંગુરુ. હલકા માણસની સાંબત કરવી એ કુસંગતિ અને બીજા માણસા પાતાની પ્રશંસા કરે એ સાંભળવાની ઇચ્છા શ્લાઘાર્થિતા.

આ સર્વ વસ્તુએ સુકૃત્યમાં મલરૂપ છે, સંસારમાં રખડાવનારી છે. જોકે આ લિસ્ટ પૂર્ણ નથી, તાપણ તેમાં અગત્યની વસ્તુએ ઘણી આવી જાય છે. હવે આમાંથી સુકૃત્યામાં મળરૂપ કેટલાક મનાવિકાર વિષે અત્ર ખાસ વિવેચન કરી મતાવે છે. (૨;૧૫૨)

પરગુણપ્રશ'સા

यथा तवेष्टा स्वगुणप्रशंसा, तथा परेषामिति मत्सरोज्झी । तेषामिमां सन्तन्तु यस्त्रभेथास्तां नेष्टदानाद्धि विनेष्टलाभः ॥ ३॥ (उपजाति)

"જેવી રીતે તને તારા પાતાના ગુણાની પ્રશંસા વહાલી છે, તેવી જ રીતે બીજ-ઓાને પણ પાતાના ગુણની પ્રશંસા વહાલી હોય છે; તેથી મત્સર તજી દઈ ને તેઓના ગુણની પ્રશંસા સારી રીતે કરવા માંડ, જેથી તને પણ તે મળે (એટલે તારા ગુણાની પણ પ્રશંસા થાય.) કારણ કે વહાલી વસ્તુ આપ્યા વગર વહાલી વસ્તુ મળતી નથી." (3)

વિવેચન—ઉપર આપણે જોઇ ગયા કે સ્વગુણપ્રશાંસા એ મહરૂપ છે. હવે અત્ર તે મેલરૂપ ન થાય અને મળે પણ ખરી, એવી યોજના ખતાવે છે. હે ભાઇ! જો તને તારા ગુણોની સ્તુતિ સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો, તું પારકાના ગુણોની સ્તુતિ કર; કારણ કે મનુષ્ય-સ્વભાવ ખધે એકસરખા છે. દુનિયાના નિયમ પ્રમાણે 'રાખપત અને રખાપત ' અરસપરસ હોવાથી, જો તું તારી પ્રિય વસ્તુ ખીજાને આપીશ, તો તેઓ પાતાની પ્રિય વસ્તુ તને આપશે, દરેકને પાતાના ગુણની પ્રશાંસા પ્રિય છે, એવું તું તારા પાતાના દેષ્ટાંતથી જાણી શકે છે, માટે તારે તારી પાતાની ઇષ્ટપ્રાપ્તિના લાભ માટે પર-ગુણ-સ્તવન કરવું, એ ખાસ જરૂરનું છે.

આ તો વ્યવહારની વાંત કરી, પણ જ્યારે નિષ્કામ વૃત્તિથી પારકા ગુણની પ્રશંસા થાય છે, ત્યારે કરનારને બહુ આનંદ આવે છે. સાદ્દગુણું એ એવું શુદ્ધ કાંચન છે કે એની પ્રશંસા થાએ કે ન થાએ! તો પણ એ ત્રણ કાળમાં સાનું જ રહેવાનું છે. એના પર એ!પ ચઢે તો દેખાવ સારા લાગે છે, પણ એની મૂળ કિંમત તો એ!પ વગર પણ ત્રણ કાળમાં એકસરખી જ રહે છે. એવા પારકાના એક નાના સદ્દગુણને પણ માટા માની એનાં સ્તુતિ, સ્તવન, પ્રશંસા કરવામાં આવે ત્યારે કરનાર આડકતરી રીતે ગુણ માટે માન, ગુણવાન થવાની ઈચ્છા અને પાતાનું ગુણીપણું બતાવે છે; એથી પારકા ગુણની પ્રશંસા કરવી, એ આડકતરી રીતે પાતાની જ પ્રશંસા કરવા જેવું છે. શ્રી મુનિસું દરસૂરિ મહારાજે વાણ્યાના હિસામ બતાવ્યા છે કે તમે આપશા તો તે તમને મળશે, પણ તેના ખરેખરા અ. ૨૯

ભાવ અત્ર અતાવ્યા તે જ છે. ભર્તુ હિરિ કહે છે કે સંત લોકો પર-ગુણ-સ્તવન કરીને પોતાના ગુણ પ્રસિદ્ધ કરે છે, એ તેમનું ચરિત્ર આશ્ચર્યથી ભરપૂર છે. વાતના સાર એ છે કે પારકા ગુણ જોઈ ને ઇષ્યાં કરવાનું તો સ્વપ્ત પણ લાવવું નહિ, પણ તેના તરફ સ્વાભાવિક પ્રેમથી જ જોવું. ગુણ-પ્રાપ્તિના અને સ્વાત્મ-શુદ્ધ-દશા પર આરોહણ કરવાના એ મુખ્ય ઉપાય છે. (3; ૧૫૩)

पे।तानां गुध्यस्तुति अने हे।धनिन्हामां मन न राभवुं जनेषु गृह्णत्सु गुणान् प्रमोदसे, ततो भवित्री गुणरिक्तता तव । गृह्णत्सु दोषान् परितप्यसे च चेद् * , भवन्तु दोषास्त्विय सुस्थिरास्ततः * ॥ ४॥ (वंशस्थ)

" બીજા માણસા તારા ગુણની સ્તુતિ કરે ત્યારે તું હર્ષ પામીશ, તાે તારામાં ગુણની શૂન્યતા થશે અને લાેકા તારા દાેષા તને બતાવે ત્યારે ખેદ પામીશ, તાે તે દાેષો તારામાં નિશ્ચળ-દઢ થશે," (૪)

વિવેશન—આપણામાં કાવ્યચાતુર્ય, પ્રામાણિક વ્યવહાર, તપ, દાન, ઉપદેશ દેવાની અદ્દલત શક્તિ કે એવા કાઇ પણ સદ્દગુણ કે સદ્દવર્તન હાય, તેની આપણાં સ્નેહી, સગાં કે રાગીએ પ્રશ'સા કરે, તે સાંભળી આપણને આનંદ થાય કે તરત મદ ચઢે છે, કેટલીક વાર આ બનાવ આડકતરી રીતે બને છે. માયાથી કે દેખાવ કરવાની ટેવથી આ જીવ તે વખતે બાલે છે કે 'એમાં કાંઇ નહિ, એ તા મારી કરજ હતી વગેરે.' પણ એમાં ઘણી વખત માયા હાય છે. બીજા માણસા ગુણસ્તુતિ કરે એ સાંભળવાની ઇચ્છા થાય, પાતાનું વર્તન બીજાને જણાવવાની ઇચ્છા થાય અને બીજા તેનાં વખાણ કરે તે સાંભળી આનંદ થાય, ત્યાં ગુણપ્રાપ્તિનો છેડા આવે છે. જેને ગુણ ઉપર ગુણ ખાતર જ પ્રેમ હાય છે તે લોકા શું બાલે છે, શું ધારે છે, એની દરકાર જ કરતા નથી; એના વિચાર પણ કરતા નથી.

એ જ નિયમ પ્રમાણે, જ્યારે પાતાના દોષ સાંભળીને ખેદ થાય છે, ત્યારે પછી દોષ દ્રર કરવાની વિચારણા કે કર્ત વ્યનું ભાન રહેતું નથી. એને બીજા માણસા શું કહે છે, તે તરફ તેનું ધ્યાન રહે છે. તેથી ખેલ બગ છે છે, અને તેને લીધે દોષો જામી જાય છે, દોષ પર સીલ થાય છે અને એને દોષ છોડવા એ પાતાની પ્રિય વસ્તુ છોડવા જેવું થઈ પડે છે; અથવા ઘણી વાર દોષને દોષ તરીકે એાળખી શકાતો જ નથી અને દોષ છુપાવવાના પ્રયત્ન થાય છે; કારણ કે અમુક વિચાર, ઉચ્ચાર કે આચાર તરફ એનું ધ્યાન રહેતું નથી પણ લોકો તેને માટે શું ધારે છે કે બાલે છે, તે તરફ ધ્યાન રહે છે. લોકોનું ધારવું બરાબર ન હાય તે આ જીવ છેતરાય છે. લોકોમાં આંતર હેતુના વિચાર કરી મત બાંધનારા અલ્પ હોવાથી ધારણામાં ભૂલ કરનારા વિશેષ હોય છે, અને તેથી લોકપ્રશંસા કે જનરુચિ

^{*} चेद स्थाने रे इति वा पाठः । x स्तव इति वा पाठः ।

્પર આધાર રાખનારા બહુધા છેતરાય છે. હવે ગુણ-દોષને અંગે કર્તાવ્ય શું છે તે વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે જોઈએ. (૪; ૧૫૪)

શત્રુગુણુપ્રશંસા

प्रमोदसे स्वस्य यथान्यनिर्मितैः, स्तर्वैस्तथा चेत्प्रतिपन्थिनामपि । विगर्हणैः स्वस्य यथोपतप्यसे, तथा रिपूणामपि चेत्ततोऽसि वित् ॥ ५ ॥ (वंशस्थ)

" બીજા માણુસાએ કરેલી તારી પ્રશંસા સાંભળીને જેમ તું ખુશી થાય છે, તેવી જ રીતે શત્રુની પ્રશંસા સાંભળીને પણ તને પ્રમાદ થાય, અને જેવી રીતે તારી પાતાની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે છે, તેવી જ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે, ત્યારે તું ખરેખરા જાણુકાર છે! એમ સમજવું." (પ)

વિવેચન—પોતાના કે પારકાના ગુણાની સ્તુતિ સાંભળી ગુણ ઉપર પ્રમાદ થાય અને પાતાના કે પારકાના દોષોની નિ'દા સાંભળી દેાષ ઉપર તિરસ્કાર થાય, એવુ' વક્ષણ કરવાના અત્ર ઉપદેશ છે. એમાં **પાતાની કે પારકી** સ્તૃતિ ગણવાની જ નથી અને પ્રમાેદ થાય છે તે ગુણના થાય છે, ગુણ ઉપર થાય છે, ગુણ પ્રત્યે થાય છે. એમાં ગુણવાન કેાણ છે, એ જ જેવાનું છે. ગુણ્વાન માણસ ભલે શત્રુ હાય, હાડવૈરી હાય, પણ તેના સફગુણ માટે તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે. ટૂ'કામાં, <mark>ગુણ ઉપર ગુણુ ખાતર જ પ્રેમ થાય</mark> છે. આવી સ્થિતિ જરા અવલાકન કરી વિચાર કરવાની ટેવ પાડવાથી પ્રાપ્ત ચાય છે. એવી જ રીતે જેમ પાતાની નિંદા સાંભળી એક થાય છે તેવી જ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને પણ ખેદ થાય, ત્યારે જે કાર્ય કરવાનું છે તે સિદ્ધ થયું સમજવું. સમજણ જ્ઞાન, વિદ્વત્તા એ સર્વના સમાવેશ આ નાની વાતમાં થાય છે. ગુણ તરક ગુણ ખાતર જ પ્રેમ રાખવા એ ઉપદેશ છે. ભર્તુંહરિ કહે છે કે પારકાના નાના સદ્દગુર્થને પણ જે માટો પર્વત જેવા કરો તેને માન આપે છે, તે સંત જાણવા. પણ શ્રી મુનિસુંદરસુરિ મહારાજ તા આગળ વધી જણાવે છે કે <mark>જે પ્રાણી ગુણને ગુણ ખાતર માન આપે તે જ</mark> જાણકાર છે, શાસ્ત્ર વાંચ્યાં હોય તેનું કળ એ જ છે અને તેવી જ રીતે દેાષ ઉપર દેાષ ખાતર જ અપ્રીતિ રાખે તે જ ખરા જ્ઞાની છે. આવી રીતના વર્તનનું ફળ શત્ર-મિત્ર પર સમભાવમાં આવે છે. એવી રીતના વર્તાનથી મનને જે ટેકા અને શાંતિ મળે છે તે અનિવ'ચનીય છે, અને, વાસ્તવિક રીતે કહીએ તાે, તે અનુભવગસ્ય જ છે. ઉપાધ્યાયજી કહી ગયા છે કે ''રાગ ધરીજે જીહાં ગુણ લહીએ.'' જે જગ્યાએ ગુણ હોય ત્યાં રાગ રાખવા: એમાં ગુણવાન કેાણ છે તે જોવાનું જ નથી; જયાં ગુણા હાય ત્યાં રાગ રાખવા. (પ; ૧૫૫)

પ**રગુ**ણુપ્રશંસા

स्तवैर्यथा स्वस्य विगर्हणैश्र, प्रमोदतापौ भजसे तथा चेत् । इमौ परेषामपि तैश्रतुर्वेप्युदासतां वासि ततोऽर्थवेदी ॥ ६ ॥ (उपेन्द्रवज्रा) " જેવી રીતે પાતાની પ્રશ'સા અને નિંદાથી અનુક્રમે આનંદ અને ખેદ પામે છે, તેવી જ રીતે પરની પ્રશ'સા અને નિંદાથી આનંદ અને ખેદ થતા, હોય, અથવા તે ચારે ઉપર ઉદાસીન વૃત્તિ રાખતા હોય, તો તું ખરા અર્થના તાલુકાર છે." (૬)

ત્રિવેચન—ઉપર કહ્યું તે જ અત્ર કહ્યું છે. પારકા માણસ ગમે તે હાય, લલે તે મિત્ર હોય કે શત્રુ હોય, પરંતુ જયારે તેના ઉપર ગુણવાન હાવાથી પ્રમાદ જ થાય ત્યારે શાસ્ત્રના રહસ્યનું જાણકારપણું પ્રાપ્ત થયું છે એમ સમજવું. અથવા તા તે ચારે વસ્તુ સ્વગુણપ્રશંસા, સ્વદાષનિંદા, પરગુણપ્રશંસા, પરદાષનિંદા—એના ઉપર ઉદાસીન વૃત્તિ આવી જાય, તા તે પણ વધારે સારું છે, એટલે એ તરફ ધ્યાન આપવાનું વલણ જ ન થાય, ફક્ત પાતે પાતાને યાગ્ય રસ્તે કામ ચલાવ્યા કરે, એવી ઉદાસીન વૃત્તિ પ્રાપ્ત થાય તા વધારે ઠીક છે. પણ કેટલીક વાર ઉદાસીન વૃત્તિને નામે એદરકારી દાખલ થઈ જાય છે, તેનાથી ચેતવાની જંરૂર છે. અત્ર ઉદાસીન વૃત્તિ કહી છે તે જાણીબોઇને અજ્ઞ રહેવું એમ નથી, પણ તે જાણવા તરફ સ્વાભાવિક વલણ જ ન રાખવું એ છે. આખા શ્લોકને ઉપરના શ્લોકની નાટ અરાબર લાગુ પડે છે. શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે કે:—

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાષાણ રે; વ'દ્રક નિ'દ્રક સમ ગણે, પ્રશ્યા હોય તું જાણ રે. શાંતિજિન! એક મુજ વિનતિ.

આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાના અત્ર ઉપદેશ છે. (६; ૧૫૬)

ગુણસ્તુતિની અપેક્ષા નુકસાનકારક છે.

भवेत्र कोऽपि स्तुतिमात्रतो गुणी, ख्यात्या न बह्वचापि हितं परत्र च । तिद्ख्रिरीर्ष्यादिभिरायति ततो, मुधाभिमानग्रहिलो निहंसि किम् ? ॥ ७॥ (उपजाति)

" લાેક વખાણ કરે તેથી કાેઈ ગુણી થતાે નથાે; વળી, બહુ ખ્યાતિથાે પણ આવતા ભવમાં (પરલાેકમાં) હિત થવાનું નથી; તારે જે આવતા ભવમાં તારું સારું કરવાની ઇચ્છા છે, તાે નકામા અભિમાનને વશ થઈ ને, ઇબ્યાં વગેરે કરી, આવતાે ભવશા માટે ખગાડે છે ?" (૭)

વિવેચન—દેવચંદ તામના માણસ અથવા બીજા સા-બસા હીરાચંદની સ્તુતિ કરે, તેથી હીરાચંદમાં કાંઈ ગુણ આવી જવાના નથી. તેનામાં હીર હશે તો રહેશે, અને કદાચ સ્તુતિથી તા ઊલડું નુકસાન થવાનું હશે તા થશે. વળી, અત્ર ગમે તેટલાં વખાણ થાય, ભાટચારણા આકાશમાં ચઢાવી દે, તાપણ પરલાકમાં તેની અસર થવી નથી. ત્યાં કાંઈ વખાણ પામેલા માટે પક્ષપાત નથી, તેમ જ તેઓ માટે કાંઇ જુદી જગ્યા નથી. સ્તુતિને પાત્ર થવાની જરૂર છે.

અત્ર એક ઘણી અગત્યની બાબત પર ધ્યાન ખે' ચવાની જરૂર લાગે છે. આપણે આપણું વર્તન ગુણુને અનુસરીને રાખવું. ઈરાદાપૂર્વક આપણાં વખાણ થાય, તેવી રીતે દુનિયાને બતાવવા ખાતર વર્તન કરવું નહીં; છતાં વખાણને પાત્ર આત્માને બતાવવામાં અડગણ નથી, બલકે તેવા જ થવાની જરૂર છે. લોકો સ્તુતિ કરે તેમાં ગુણુહાનિ થતી નથી, પરંતુ જેની સ્તુતિ થાય છે તેણે તે કરાવવાના હેતુથી કાંઈ પણ વર્તન કરવું એઈએ નહિ અને વિદ્યાન ગુણુની પણ સ્તુતિ સાંભળીને તેના પર મન આપવું એઈએ નહીં.

અત્ર આ જિવમાં દેખીતા વિરાધ છે તે અતાવે છે. એક તા દરેકને આવતા ભવમાં સારું થાય તેવું કરવાની ઇચ્છા અને બીજાં તેથી તદ્દન વિરુદ્ધ વર્તન. હે ભાઈ! જો આવતા ભવમાં માનસિક કે શારીરિક સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હા તા પછી આ ભવમાં ઇર્ષ્યા કે અભિમાન કરી, પારકામાં ગુણ છતાં નિંદા, કે પાતામાં દાવ છતાં પ્રશાસા કે ઇર્લ્યાથી બીજાના ગુણાને પ્રકાશમાં ન આવવા દેવા વગેરે વગેરે નિષિદ્ધ કાર્યા કરી શા માટે સુખ મળવાના ઉપાયાને કાપી નાખે છે? તારે તારા ગુણા બહાર પાડવાની ઇચ્છા રાખની નહિ. વળી, યાદ રાખજે કે, ગુણ છે તે દાખડામાં નાખેલી કરતૂરી છે. જોકે કરતૂરી પાતે ઇચ્છા રાખતી નથી કે પાતાની સુગ'ધ બધે પ્રસરે, પણ ગુણના તેમ જ કરતૂરીના સ્વભાવ છે કે તે પાતાના મૂળ ધર્મથી જ આપાઆપ સર્વત્ર પ્રસરે. વસ્તુ અવલાકન કરનાર તત્ત્વજ્ઞો સારી રીતે સમજે છે કે પ્રશાસા–આભરૂ–ની પછવાડે દાંડનારને તે મળતી નથી, પણ તેને જે લાયક થાય તેને વરવાને હાથમાં માળા લઇને તે આતુર ઊભી હાય છે અને ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ તે વરે છે, એવા આ જગતનો કમ છે. (૭; ૧૫૭)

"शुद्ध " धर्भ करवानी कहर : करनाराओानी स्वब्पता सृजन्ति के के न बहिर्मुखा जनाः, प्रमादमात्सर्यकुवोधविष्छताः ? । दानादिधर्माणि मलीमसान्यमृन्युपेक्ष्य शुद्धं सुकृतं चराष्वपि ॥ ८॥ (वंशस्थविस्र)

"પ્રમાદ, મત્સર અને મિઘ્યાત્વથી ઘેરાયેલા કેટલાએક સામાન્ય માણુસા દાન વગેરે ધર્મા કરે છે, પણ આ ધર્મા મલિન છે; તા તેઓની ઉપેક્ષા કરી શુદ્ધ સુકૃત્ય લેશમાત્ર એક અર્ણુ જેટલું પણ કર. (૮)

વિવેચન—મદા, વિષય, કષાય, વિકથા અને નિદ્રા એ પાંચ પ્રમાદ છે. પરઋદિ કે ગૌરવ તરફ ઈચ્યાં એ મત્સર. અને દષ્ટિરાગ વગેરે મિચ્યાત્વ; એને લીધે જીવ દાન, શીલ, તપ વગેરે કરે છે. મિચ્યાત્વથી માનતા માને છે, દષ્ટિરાગથી હજારા રૂપિયા લાગી ભ્રમરના પગ આગળ સમપં શું કરી દે છે, અજ્ઞાનથી લાંઘણા કરી કાયક્લેશ કરે છે, અહં'કારથી નામની ખાતર લાખા રૂપિયાની સખાવત કરી દે છે અને વર્તમાનપત્રમાં નામ આવવા ખાતર માટી રકમ ફંડમાં લરી આપે છે; પણ આવી રીતે કરેલ ધમં કાર્ય કલ કિત

છે, ચંદ્રમાં કલ'ક તુલ્ય છે, સાનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ છે, અનાદરણીય છે, ઇષ્ટ ફળ રાકનાર છે, સંસારમાં રઝળાવનાર છે.

જો તારે ખરેખરું કામ કાઢવાની ઇચ્છા હોય તો એક જરા વખત પણ શુદ્ધ ધર્મ કર. ઉપર પહેલા કાેઇ પણ પાદ્દમલિક ભાવા છાેડી દે, સંસારને કાપી નાખ. પછી તું ખૂબી જોજે. તને તે વખતે તારા મનમાં જ એવા અપૂર્વ આનં દ થશે કે આખી જિંદગી તેં એવા આનંદ અનુભવ્યા નહીં હાેય. શુદ્ધ આત્મિક સ્થિતિમાં રમણ કરવું એ સ્વાભાવિક દશા છે અને એવી દશા એક વાર પ્રાપ્ત કર. પછી શું કરવું એ તને આપા આપ સૂઝી આવશે.

આ શ્લાકના ઊંડા આશય વિચારવા યાગ્ય છે. માટાં માટાં પુસ્તકા વાંચવા યાગ્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે એકડા શીખવાની જરૂર છે, અને સુંદર મંદિર ચણુવા માટે પાયા ખાદવા જેવું કામ કરવાની પણ જરૂર છે. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. એક્ડા જાણ્યા વગર અને પાચા ખાદ્યા વગર સુંદર પરિણામ અતાવનારાં કાર્યો થતાં નથી એ સ્પષ્ટ છે. પણ સાથે યાદ રાખવું કે નિરંતર એકડા જ ઘૂંટવાનું કામ કરવાનું નથી, નિર'તર પાયા ખાદવાનું કામ કરવાનું નથી. સાધ્ય દેષ્ટિમાં રાખીને જ આ બન્ને કાર્યો આદરણીય છે. મલિન ધર્માચરણા પણ અભ્યાસ પાડવા માટે ઉપયોગી છે, કારણ કે એ એકડા ઘૂંટવા જેવાં કાર્યો છે. અનાદિ અભ્યાસથી પ્રમાદ, માત્સર્ય, ક્ષાય વગેરેના ત્યાગ સર્વધી બનવા ઘણા માણસાને અશકચ લાગે છે, પરંતુ પુરુષાર્થ કરવાથી તેના ત્યાગ થઈ શકે છે. ત્યાગ કરવા છે એવી ચીવટ મનમાં હાય તાપણ બહુ ફેર પડે છે. આ તદ્દન જીદી વાત છે. અભ્યાસ પાડવા માટે એકડા ઘૂંટવાની ખાસ જરૂર છે, પરંતુ એકડાનું ને એકડામાં જ સુંદર સંધાગવાળું જીવન પૂર્ણ થાય, તે ઇષ્ટ નથી. ઉપાધ્યાયજી તે જ મતલખન કથન અધ્યાત્મસારના બીજા અધિકારના વીશમા શ્લોકમાં કરે છે. મલિન ધર્મ કાર્યોથી લાલ નથી એમ નથી, પણ તે બહુ અલ્પ છે, મુમુક્ષ જીવની સાધ્ય મેળવવાની અપેક્ષાએ તદ્દન લાભ નથી, એમ કહીએ તાે ચાલે. આ સર્વ હકીકતનું તાત્પર્ય એ જ નીકળે કે પ્રશસ્ત ધર્માચરણ કરવાં. આપણે એક સામાન્ય દાખલા લઇએ તાે આ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. એક પ્રાણીને દશ હજાર રૂપિયા ખરચવાની આપણે પ્રેરણા કરીએ. તે છત્ર વ્યવહાર છે, કર્મના અગમ સિદ્ધાંતને સમજતા નથી, દુનિયાના કીડા છે, આથી તેને માનની ઈચ્છા છે આવા પ્રસંગે તેને માન લઇને પણ દાન કરવામાં હરકત નથી. તેના દ્રવ્યના આ રસ્તે વ્યય થતાં થતાં તે દાનધર્મની ઉત્કૃષ્ટતા સમજશે અને પછી ગુપ્ત ધર્માદાથી અંતરંગ શાંતિ અને સંતાય કેવા થાય છે તે ધીમે ધીમે સમજશે. અલ્યાસ પાડવા માટે પ્રથમ તેને માનની ઈન્છાની તૃષ્તિ કરવી તે પણ ઇષ્ટ છે. વિશેષ સમગુ પ્રાણી પ્રથમથી જ આ વાત સમજ શકે છે અને તેનાં કાર્યો કાઈ પણ ઐહિક મનાવિકારને તૃપ્ત કરવા માટે હાતાં નથી, પણ પરમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના શુદ્ધ અધ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ છેલ્લો માર્ગ

પરમ ઈષ્ટ છે, મહાકલ્યાણ આપનાર છે અને તે ગ્રહણ કરવાના અથવા ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા અને ભાવના રાખવાના અત્ર ઉપદેશ છે. (૮; ૧૫૮)

પ્રશંસા વગરના સુકૃત્યનું વિશિષ્ટપાશું

ધર્મ શિદ્ધિ

आच्छादितानि सुकृतानि यथा दघन्ते, सौभाग्यमत्र न तथा प्रकटीकृतानि । वीडानताननसरोजसरोजनेत्रा—वक्षःस्थलानि कलितानि यथा दुक्लैः॥९॥ (वसन्तिलका)

"આ દુનિયામાં ગૃઢ પુષ્યકર્મો-સુકૃત્યા જેવી રીતે સૌભાગ્ય આપે છે, તેવી રીતે પ્રકટ કરેલાં સુકૃત્યા આપતાં નથી. જેમ કે લજ્જાથી નમાવ્યું છે મુખકમળ જેણે એવી કમળનયના સ્ત્રીનાં સ્તનમંડળ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત હોય, ત્યારે જેટલી શાભા આપે છે તેટલી શાભા ઉઘાડાં હોય ત્યારે આપતાં નથી." (૯)

વિવેશન—સ્પષ્ટ છે. દુનિયામાં ખાનગી (ગુપ્ત) ધર્માદા કરનારા ખરેખરા લાસ બાંધી જાય છે. દુનિયા તેના ગુણ ગાંએા કેન ગાંએા, તેની તેને દરકાર રહેતી નથી, હોતી નથી. કાંચળી પહેરી ઉપર સાડી પહેરેલી હોય ત્યારે સ્ત્રીના હૃદયભાગની જે શાભા સામા માણસને લાગે છે, તેટલી ઉઘાડા સ્તન હાય છે ત્યારે લાગતી નથી. આપણું પોતાનું શરીર પણ વસ્ત્રથી વીંટાયલું હોય છે ત્યારે જ શાભા આપે છે, તેવી જ રીતે સુકૃત્યા ઢાંકેલાં હાય છે ત્યાં સુધી વધારે સીભાગ્ય આપે છે.

ગુપ્ત સુકૃત્યા કરતા વખતે કરનારને બહુ શાંતિ આપે છે અને તેનું સ્મરણ કરવાથી આત્મિક સંતાષ આપે છે, એ ખાસ લક્ષમાં રાખવા યાગ્ય છે. દરેક કાર્યની અસર આત્મિક સબ્દિમાં કેવી થશે, તે વિચારવાની જરૂરિયાત આથી જણાઇ આવે છે. માન-કીર્તિથી કદાચ સ્થળ આનંદ થાઢા વખત લાગે, પણ અપૂર્વ આત્મિક શાંતિ, જે મેળવવાના પ્રયાસ સર્વ મુમુક્ષુઓના છે, તે તા શાંત સ્થિતિમાં શાંત રહીને કરેલ ગુપ્ત કાર્યોથી જ થાય છે.

ગમે તે કારણથી, પણ પ્રચલિત વ્યવહાર આથી તદ્દન ઊલટા થઇ ગયા છે, એમ સવ'થા નહિ તો સે'ક દે નવાણું ટકામાં જેવામાં આવે છે. એક માણસને એક લાખ રૂપિયા ખરચવાની ઈચ્છા થઈ તા ખર્ચા પહેલાં જ તેનાં ઢાલ-નગારાં વગડાવવા પ્રયત્ન કરતા તે જોવામાં આવે છે. ખરચ કરવાના વખત પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેના કબજો છાડતા નથી, વ્યાજ વાપરવા ઈચ્છા અતાવે છે, ન્યૂસપેપરમાં માટા માટા રિપાર્ટી માકલે છે અથવા માકલાવે છે અને એક વાર ખર્ચે લા પૈસાના ચાર-પાંચ વખત જીદી જીદી રીતે લાલ લે છે! આવી રીતે ઘણું ખરૂં અપ્રામાણિકપણે પેદા કરે છે અને અભિમાનથી ખર્ચે છે. એક ધન ખરચવાની હકીકત થઈ, તેવી જ રીતે બીજાં અનુષ્ઠાના માટે પણ સમજ લેવું. જીવના અનાદિ સ્વભાવ અભિમાન કરવાના છે, તે સીધી અને આડકતરી રીતે શુભ કૃત્યામાં પણ થઈ જાય છે અને તેનું કારણ વાસ્તવિક તત્ત્વગવેષણા નહિ એ જ છે. વિચાર કરતાં જણાય છે કે વસ્તુસ્વરૂપ આથી ઊલડું જ છે. એક સુકૃત્ય કરવા પહેલાં

અથવા કરતી વખતે તેને ખાનગી રાખવાથી અહુ જાતના બહુ લાભ થાય છે. અભિમાન ન થઈ જાય તે બહુ માંટા લાભ છે, કારણ કે અભિમાનથી સુકૃત્યનું ફળ અહીં જ રહા જાય છે. લાકમાં કીર્ત્તિ બાલાય અથવા બહુ તા દેવગતિ મળે, પણ નિર્જરા થવી મુશ્કેલ છે. એ ઉપરાંત ગુપ્ત સુકૃત્ય કરતી વખત અપૂર્વ માનસિક આનંદ થાય છે, આત્મસ્વરૂપમાં રમણ થાય છે અને કરજ બજાવવાના શુદ્ધ ખ્યાલ આવે છે—એ સર્વ લાભા જુદા જ છે. (૯; ૧૫૯)

સ્વગુણુપ્રશંસાથી લાભ જરા પણ નથી.

स्तुतैः श्रुतैर्वाप्यपरे निरीक्षितेर्गुणस्तवात्मन् ! सुकृतैर्न कश्रन । फलन्ति नैव प्रकटीकृतैर्भुवो, द्वमा हि मूलैर्नियतन्त्यपि त्वधः ॥ १०॥ (वंशस्थविल)

"તારા ગુણા અથવા સુકૃત્યાની બીજા સ્તુતિ કરે અથવા સાંભળે અથવા તારાં સારાં કામા બીજા જુએ, તેથી હે ચેતન! તને કાંઈ પણ લાભ નથી. જેમ કે ઝાડનાં મૂળ ઉઘાડાં કરી નાંગ્યાં હોય તા તેથી ઝાડ કળતાં નથી, પણ ઊલટાં ઊખડી જઈ ને લાંય પર પડે છે (તેમ જ સારાં કામા પણ ઉઘાડાં પડવાથી ભાંય પડે છે.)" (૧૦)

વિવેશન—એક માણું પૃથ્વી પર સુંદર ઝાડ વાબ્યું અને તેનાં મીઠાં રળ થશે એમ તેને લાગ્યું, તેથી તેનું મૂળ કેવું હશે તે જેવાની ઇચ્છા થઇ. આમ વિચારી બીજાને બતાવવા સારુ તથા પાતે જેવા સારુ મૂળ કરતાં જે માટી—કચરા વગેરે હતાં તે દ્વર કર્યાં અને મૂળ બધાંએ જેયું. પણ પરિણામ શું આવ્યું? કળ તેા ન મળ્યું, પરંતુ ઝાડ પણ નાશ પાત્રી ગયું! આવી જ રીતે સારાં કામાના યશ સારા બાલાશે, એમ ધારી આ જવ સુકૃત્યરૂપ મૂળ બીજાને જેવા સારુ ઉખેડી તેની કરતી અપ્રસિદ્ધતારૂપ માટી વગેરે હાય છે, તે દ્વર કરે છે. તેમ કરવાથી જેકે યશ તો બાલાય છે, પણ તેના કળના નાશ થાય છે અને સુકૃત્યના નાશથી તે પાતે પણ નાશ પાત્રી જાય છે. અત્ર યાજના આ પ્રમાણે છે—(૧) સુકૃત્યાનો મૂળ સાથે યાજના, (૨) આત્માની વૃક્ષ સાથે, (૩) (સુકૃત્યાનાં) સ્તવન, શ્રવણ, નિરીક્ષણની (વૃક્ષના) પ્રકટીકરણ સાથે, (૪) (સુકૃત્યના) ગુણુના અભાવ, તેની વૃક્ષના કળવાના અભાવ સાથે અને (૫) ધર્મ નાશની વૃક્ષના અધઃપાત સાથે યોજના કરવી.

વિચારશા તો છે પણ તેમ જ. પારકા માણસા આપણા ગુણ કે સારા કામની સ્તુતિ કરે તેમાં લાભ શા છે? તાત્વિક વિચાર કરતાં જણાય છે કે કીર્ત્તિ કે માનની ઇચ્છા પણ અજ્ઞાનજન્ય છે; અમાં કાંઈ દમ જેવું નથી, અને વિચક્ષણ માણસા કદી તેની ઇચ્છા કરતા નથી. આગંતુક રીત્યા તે મળી જાય તા ભલે મળે, પણ તેની ખાતર ચારિત્યવાન પાતાનું વર્ત્તન કરે, એ ચારિત્રને જ છાજતું નથી. અને ઘણુંખરું દુનિયામાં બને છે પણ એમ કે, જે એની પછવાઢે દાેઢે છે તેને એ વરતી નથી અને ઊલટા પછવાઢે દાેડવાના કલેશ આપે

છે. કીર્તિના લાેભાને સુકૃત્યના નાશ થાય છે અને ઘણી વાર ઊલદું અપમાન મળે છે. આ સર્વ હેઠીકત અનુભવગમ્ય છે અને અવલાેકન કરનાર તુરત પામી જાય તેવી છે. (૧૦;૧૬૦)

ગુણુ ઉપર મત્સર કરનાર; તેની ગતિ

तपःक्रियावश्यकदानप्जनः, शिवं न गन्ता गुणमत्सरी जनः । अपथ्यभोजी न निरामयो भवेद्रसायनैरप्यतुरुर्यदातुरः ॥११॥ (वंशस्थितिस्र)

"ગુણુ ઉપર મત્સર કરનાર પ્રાણી તપશ્ચર્યા, આવશ્યક ક્રિયા, દાન અને પૂજાથી માં મે જતો નથી; જેમ કે માંદા માણું એ અપથ્ય ભાજન કરતા હાય, તા પછી તે ગમે તેટલું રસાયણ ખાય તાપણ સાંએ થતા નથી." (૧૧)

વિવેચન — જેવી રીતે પાતાનાં સુકૃત્યાની સ્તુતિ સાંભળવાની ઇચ્છા રાખવી, એ ધર્મ શુદ્ધિમાં મળરૂપ છે, તેવી જ રીતે પારકાના સારા ગુણા તરફ ઇન્થો—અદેખાઈ કરવી, એ પણ મળરૂપ છે. પારકા મત્સર કરનાર માણુસ ગમે તેટલાં ધર્મ કૃત્યા કરે, છઠ્ઠ અઠ્ઠમ કરે, ચાગ ઉપધાન વહે, પ્રતિક્રમણ, પચ્ચપ્પાણ વગેરે આવશ્યક ક્રિયાએ કરે કે પાંચ પ્રકારનાં દાન આપે, યા તા મહા-આડમ્બરથી અષ્ટ, સત્તર, એકવીશ કે એક સા આઠ પ્રકારી પૂજાઓ રચાવે, પણ તે માશે જશે નહિ. જેમ કાઇ માંદા માણુસ કરી કરે નહિ અને ખાંડ, ખટાશ વજ્ય હાય છતાં છાની રીતે ખાય, પછી તેને તમે પંચામૃત—પરપટી, વસંતમાલતી કે ગજવેલ ખવરાવા, તાપણ લાભ થશે નહિ, તેવી જ રીતે તપ, ક્રિયા, દાન વગેરે રસાયણ છે, તેની સાથે જ જો ગુણ તરફ મત્સરરૂપ અપથ્ય લાજન લેવામાં આવે તા પછી શિવગમનરૂપ નીરાગીપણું આ જવરૂપ વ્યાધિગ્રસ્ત પ્રાણીને પ્રાપ્ત થતું નથી. એ પ્રમાણે દર્શાત-દાર્શા તિક ચાજના સમજવી.

દ્યાર તપસ્થાના પરિણામે દેવલાકનાં સુખ મળે, એ શા કામનું? આવશ્યક ક્રિયા કરીને પાછું તે જ કૃત્ય તે લાવે કરી કરી વાર કરવાના વમળમાં કરવું પહે તે શા કામનું? દાન આપ્યા પછી પાછું દાન લેવાના વારા આવે, તે શા કામનું? અલબત્ત, या या किया सा फलपती એ સૂત્ર ખરેખરું છે, પણ, ઉપર જણાવ્યું છે તેમ, ધારમ જનારની અને માસે જવાની ઈચ્છા રાખનારની નજરમાં એ લાભ તદ્દન અલ્પ છે. તેથી નિષ્ફળ છે એમ કહીએ તાપણ ખાડું ગણાય નહિ. હે ચેતન! તું પરગુણ-અસહિષ્ણુતા તજ દે અને તેમ કરી તારા કર્મરૂપ રાગાને દૂર કર. (૧૧; ૧૬૧)

શુદ્ધ પુષ્ય અલ્પ હોય તાેપણ સારું

मन्त्रप्रभारत्नरसायनादिनिदर्शनादल्पमपीह शुद्धम् । दानार्चनावश्यकपौषधादि, महाफलं पुण्यमितोऽन्यथाऽन्यत् ॥१२॥ (उपजाति)

'' મ'ત્ર, પ્રભા, રત્ત, રસાયણ વગેરેનાં દર્શાંતથી (જણાય છે કે) દાન, પૂજા, આવશ્યક;

પૌષધ વગેરે (ધમ કિયા) બહુ થાડાં હાય, તાપણ જે શુદ્ધ હાય, તા મહાફળ આપે છે અને બહુ હાય છતાં અશુદ્ધ હાય તા માક્ષરૂપ કળ આપતાં નથી." (૧૨)

વિવેશન—શુદ્ધ મંત્રાચ્ચારથી અસલના વખતમાં પુષ્યના પ્રખલપણાથી દેવ પ્રસન્ન થતા હતા; તે જરા હોય તાપણ ખહુ કામ થતું હતું. તેવી જ રીતે સૂર્ય-ચંદ્રની પ્રભા જરા પડે તાપણ આખી દુનિયામાં પ્રકાશ કરે છે. પાંચ રૂપિયાભાર લાહું અને તેટલા જ વજનનાં રત્ન (મણ, માતી, માણેક કે હીરા) હાય તા કિંમતમાં લાખગણા ફેર પડી જાય છે. રસાયણ—મારેલ પારા વગેરે—એક તલભારથી એાછું ખવરાવવામાં આવે તાપણ જો તે શુદ્ધ હોય તા, શરીરને બહુ ગુણ કરે છે. એવી જ રીતે, દાન, પૂજા, પૌષધ વગેરે અનુષ્ઠાના માટે સમજવું. આપણા લાકો હ'મેશાં સંખ્યા તરફ જાએ છે અને તેથી છેતરાય છે, પણ સમજાએ તેની શુદ્ધતા—સુંદરતા—તારિયકતા તરફ જોવું જોઇએ. Never look to the quantity of your actions but pay particular attention to the quality thereof

આ વાકચમાં અહુ ખૂળી રહેલી છે. આપણે કેટલું કર્યું તે જ જેનારા છીએ, પશુ કેવું કર્યું તે જે જેનારા છીએ, પશુ કેવું કર્યું તે જે જેનારા છીએ, પશુ કેવું કર્યું તે જેવાની ખાસ જરૂર છે. આખા જીવનમાં પ્રભુભક્તિમાં એક વખત વીચેદ્વાસ થઈ જાય તાપણ ભવની ભાવક ભાંગી જાય. તેવી જ રીતે આવશ્યક ક્રિયામાં વિચારણાને પરિણામે અરાબર પશ્ચાત્તાપ થાય, કે પોષધમાં અપૂર્વ ભાવશુદ્ધિ થઈ સમતા પ્રાપ્ત થાય, તા આપણું કામ થઇ જાય. અને તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવવાને માટે જ સર્વ શાસ્ત્રકારોને પ્રયાસ છે.

આથી ઊલડું, જે શુદ્ધિની અપેક્ષા વગર બહુ બહુ કિયાઓ કરવામાં આવતી હોય પણ શુદ્ધતા જરા પણ નહોય અને ઊલડી અશુદ્ધતા દાખલ થતી હોય તો ફળપ્રાપ્તિ થતી નથી. જે હેતુથી કિયા કરવામાં આવે છે તે હેતુ જળવાતા નથી અને કદાચ અલ્પ લાલ થાય છે તા તે રૂપિયે એક બદામ જેટલા થાય છે. આ આખા અધિકારના ઉદ્દેશ એ જ છે કે થાેડું કર, પણ બરાબર કર; બહારની કિંમત કે દેખાવથી લાલાઇ જ નહિ. (૧૨; ૧૬૨)

ઉક્ત અર્થ પર દપ્ટાંત

दीपो यथाऽल्पोऽपि तमांसि हन्ति, लबोऽपि रोगान् हरते सुधायाः । तण्यां * दहत्याञ्च कणोऽपि चाग्ने-धर्मस्य लेबोऽप्यमलस्तथांहः ॥ १३॥ (उपजाति)

"એક નાના દીવા પણ અંધકારને હણી નાખે છે, અમૃતતું એક ટીપું પણ અનેક રાગાના નાશ કરે છે, અને અગ્નિતી એક ચિનગારી પણ ખડના માટા ઢગલાને આળી મૂકે છે; તેવી જ રીતે જે ધર્મના અંશ પણ નિર્મળ હાય તો તે પાપને હણી નાખે છે." (૧૩)

વિવેશન—સ્પષ્ટ છે. અલ્પ દીવા પણ વિસ્તૃત જગ્યામાંથી અધકારને ફર કરી નાખે છે, તેવી જ રીતે સર્વ બાળતમાં સમજવું. આ સર્વ હકીકત એ જ બતાવે છે કે શુદ્ધિ

^{*} तृणं इत्यपि पाठोऽन्यत्र इत्यते

તરફ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. હવે શુદ્ધિ સાથે ભાવની કેટલી જરૂરિયાત છે તે બતાવી અધિકાર સમાપ્ત કરે છે. (૧૩; ૧૬૩)

काव अने ઉપયોગ वगरनी डियाथी डायाईक्षेश; उपसंडार भावोपयोगश्च्याः, कुर्वन्नावश्यकीः क्रियाः सर्वाः । देहक्लेग्रं लभसे, फलमाप्स्यसि नैव पुनरासाम् ॥ १४ ॥ (आर्या)

" ભાવ અને ઉપયોગ વગર સર્વ આવશ્યક કિયા કરતાં તને માત્ર કાયકલેશ (શરીરની મજૂરી) થશે, પણ તું તેઓનું ફળ મેળવી શકીશ નહિ જ." (૧૪)

વિવેશન—'ભાવ' એટલે ચિત્તના ઉત્સાહ (વીર્યાદ્વાસ) અને 'ઉપયોગ' એટલે સાવધાનતા (જાગ્રતપાશું), જેમ કે આવશ્યક કિયામાં સૂત્રાર્થ, સૂત્ર, અર્થ, વ્યાંજન, દીર્ધ- હ્રસ્વાે વ્યાર વગેરે બાબતમાં સાવધાનપાશું. ભાવ અને ઉપયાગ વગરની ક્રિયા કરવી એ માત્ર કાયક્લેશ છે અને તેમાં ફળ તદ્દન અલ્ય છે; કાંઈ નથી. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

ભાવ વિના દાનાદિકા, જાણા અલૂણા ધાન; ભાવ રસાંગ મળ્યે થકે ત્રુટે કર્મ નિદાન.

ભાવ વગર દાન વગેરે ક્રિયા કરવી, એ મીઠા વગરના ભાજન જેવી છે. તેવી જ રીતે સૂક્તમુક્તાવલીકાર પણ કહે છે કે—

> મન વિશ્વ મિલવા જયું, ચાવવા દ'તહીથું; ગુણ વિશ્વ ભાગુવા જયું, જીમવા જયું અલૂથે. જસ વિશ્વ ખહુ જીવી, જીવતે જયું ન સાહે, તિમ ધરમ ન સાહે, ભાવના જો ન હાહે.

એ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે જહાય છે કે ભાવ વગરની ધર્માકિયા ત¢ન શુષ્ક છે, નકામી છે, જીહું છે, અનનુકરણીય છે, અનિષ્ટ છે. એ મન વગરના મેળા છે અને દાંત વગરનાં ચાવણાં છે.

તેટલા માટે જ શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિ મહારાજા શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તાત્રમાં કહે છે કે "હે પ્રભુ! અન'ત સ'સારમાં ભવભ્રમણ કરતાં મને તારું દર્શન એક વાર પણ થયું હોય, એમ લાગતું નથી, કારણ કે થયું હોત તો પછી મારી આ સ્થિતિ હોય નહિ." મતલળ એ છે કે વાસ્તિવક દર્શન થયું નથી, કારણ કે કદાચ પ્રભુનાં દર્શન થયાં હશે, પ્રભુની પૂજા કરી હશે કે દેશના સાંભળી હશે, પણ ચિત્ત વગરનું કર્યું હશે. यस्मात किया: प्रतिफलन्ति न माचश्चन्या: જે કારણ માટે ભાવ વગરની ક્રિયા ફળ આપતી નથી, તેથી પ્રભુનું વાસ્તિવક દર્શન થયું જ નથી—એમ કહીએ તો ચાલે.

ભાવની સાથે સાવધાનપણું-જાગ્રત વિવેકની પણ તેટલી જ જરૂર છે. એકલી લક્તિ

કળતી હોય, તો રાત્રિએ ઊઠીને શ્રી નેમિનાયજીને વંદન કરવા જનાર પાલકની શુષ્ક લક્તિમાં કચાશ નહોતી, પણ ત્યાં ભાવ તથા ઉપયોગ નહોતાં. વીરા શાળવીએ અઢાર હજાર સાધુને વાંદ્યા અને શ્રીકૃષ્ણે પણ વાંદ્યા. જ્યારે શ્રીકૃષ્ણને મહાલાભ થયા, સાતમી નારકીને યાગ્ય આયુષ્યનાં દળિયાં મેળવ્યાં હતાં, તે શુદ્ધ થઈ ત્રીજી નારકીને યાગ્ય થઇ ગયાં, એ અને બીજા લાભ પણ થયા; ત્યારે વીરા શાળવી બિચારા માત્ર કાયક્લેશ પામ્યા. એકસાથે એકસરખી ક્રિયા કરનારમાં આટલું અંતર પડી જાય છે, એનું કારણ ભાવ અને ઉપયોગની તીવતા અને મંદતા જ છે.

ગ્યવહારમાં પણ એ બાબત અનુભવસિદ્ધ છે. એક મિત્ર મળે અને સામાન્ય રીતે માં મલકાવ્યા સિવાય "આપ કેમ છે! ?" એમ પૂછે, તેના કરતાં ચિત્તના પ્રેમથી પૂછે, ત્યારે તેની માંની આકૃતિ પણ મલકાય છે. ચિત્તથી પ્રેમ ખતાવનાર તરફ નાનું બાળક પણ ખેં ચાય છે અને શેઠના પ્રેમ વગર ગરીબ નાકર પણ બરાબર નાકરી કરતા નથી. શ્રાવકના દીકરા છીએ એટલે શરમ ખાતર દેહરે જવું જોઇએ, તેમ ધારી દેહરે જવામાં કે પૂજા કરવામાં અને પ્રભુના ગુણ એાળખી પ્રભુને શુદ્ધ રાગથી પૂજવામાં બહુ ફેર છે. ભાવશુદ્ધિ અને તેની વૃદ્ધિ કરી, સમજણ રાખી પાતાના અધિકાર પ્રમાણે કિયા કરવી અને બીજાં સર્વ વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કાર્યો પણ તે જ રીતે કરવાં એ વ્યાવહારિક મુખ્ય ઉપદેશ છે. (૧૪; ૧૬૪)

એવી રીતે અગિયારમાં ધમ'શુદ્ધિ અધિકાર પૂર્ણ થયા. એ આખા અધિકારમાં મુખ્ય ત્રણ બાબત કહી છે. એ વિષે કાંઇ પણ બાહીએ તે પહેલાં એક બાબત પર ધ્યાન ખેંચતાની જરૂર છે. ઉપદેશતર ગિણીમાં કહે છે કે ''નાગિલાને તજનાર ભવદેવના ભાઈ ભવદત્તની પેઠે લજ્જાથી ધમ' થાય છે; મેતાર્ય મુનિને હણતાર સાનીની પેઠે ભાયથી ધમ' થાય છે; ચંડુદ્રાચાર્યના શિષ્યની પેઠે હાસ્યથી ધમ' થાય છે; સ્યુલિસદ્ર પર માત્સર્ય કરનાર સિંહગુકાનિવાસી સાધુની પેઠે માત્સર્યથી ધમ' થાય છે; સુહસ્તિ મહારાજે પ્રતિ- ગોધેલા દ્રમકની પેઠે લાભથી ધમ' થાય છે; બાહુબલિની પેઠે હઠ્યી ધમ' થાય છે; કશાણું ભદ્ર, ગૌતમસ્વામી, સિદ્ધસેન દિવાકરની પેઠે અહંકારથી ધમ' થાય છે; નિમ-વિન્ મિની પેઠે વિનયથી ધમ' થાય છે; કાર્તિક શેઠની પેઠે દુ:ખથી ધમ' થાય છે; બહાદત્ત ચક્રીની પેઠે શૃંગારથી ધમ' થાય છે; આભીર તથા આર્યરક્ષિત આચાર્યની પેઠે કીર્તિથી ધમ' થાય છે; અભ્યકુમાર તથા આર્યદ્રક્ષત આચાર્યની પેઠે કર્યાયાય છે; ઇલાપુત્રની પેઠે કરારથી ધમ' થાય છે; અભ્યકુમાર તથા આર્યદ્રક્ષતા સાય છે; કરિતિધા ધર્મ થાય છે; અભ્યકુમાર તથા આર્યદ્રક્ષતા સાય છે; કરિતિધા ધર્મ થાય છે; અભ્યકુમાર તથા આર્યદ્રક્ષતા સાય છે; કરિતિધા ધર્મ થાય છે; અભ્યકુમાર તથા આર્યદ્રક્ષતા સાય છે; કરિતિધા ધર્મ થાય છે; ભરત ચક્રી તથા ચંદ્રાવતં સની પેઠે ભાવથી ધર્મ થાય છે; કરિતિધર સુકાશલ વગેરની પેઠે કળાચારથી ધર્મ થાય છે; અને જંબૂસ્વામી, ધનગિરિ, વજસ્વામી, પ્રસભ્ય લગેરની પેઠે કળાચારથી ધર્મ થાય છે; અને જંબૂસ્વામી, ધનગિરિ, વજસ્વામી, પ્રસભ્ય ભાવા ચિલાતી પુત્રની પેઠે વેશાયથી ધર્મ થાય છે.

" ક્ષમાને વિષે ગજસાકુમાળ, કુરગડુ મુનિ, વીરપ્રભુ, પાર્શ્વપ્રભુ, સ્કંધક મુનિ વગેરેનાં દેષ્ટાંતો જાણવાં. શીલ વિષે સુદર્શન શેઠ, મિદ્દાપ્રભુ, નેમિનાથજી, સ્થૂલિભદ્ર, સીતા, દ્રીપદી, રાજમતીનાં દેષ્ટાંત જાણવાં. પ્રાભાવિક પણા વિષે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય, જીવદેવસુરિ, કાલિકાચાર્ય, જિનપ્રભસૂરિ, વિષ્ણુકુમાર, યશાદેવસૂરિ, આર્ય ખપુટાચાર્ય, બપ્પભદિસૂરિ, પાદ-લિપ્તસૂરિ, ધર્મધાવસૂરિ, માનદેવસૂરિ, માનતું ગસૂરિ, હરિભદ્રસૂરિ વગેરેનાં દેષ્ટાંતા જાણવાં. વધારે શું કહેવું ? સર્વ પ્રકારથી કરેલા ધર્મ મહા-લાભકારી છે."

આ માં હું વાકથ ટાંકીને કહેવાના આશય એ છે કે ધર્મ કાંઈ અમુક હેતુથી જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ નથી, ગમે તે હેતુને આશ્રયીને તે કરી શકાય છે અને તે તે પ્રસંગે તે કળ આપે છે. આખા અધિકારમાં એ જ હકીકત આડકતરી રીતે જણાવી છે. ધર્મથી કીર્તિ, વિદ્યા અને લક્ષ્મી મળે છે, તેમ જ ધર્મથી એકાંત શાંતિ મળે છે. એવા ધર્મને કાંઈ પણ કારણે ન કરવાના કે ધર્મની કાંઈ પણ બાહ્ય કિયાના નિષેધ કરવાના ઉદ્દેશ અત્ર ગ્રંથકર્તાના કે વિવેચનકર્તાના નથી. મુખ્ય ઉપદેશ એ છે કે તમે કરા તે વિચારોને કરા, અલ્પમાં કે અશુદ્ધમાં સંતાષ પામી જુઓ નહિ. આ જમાનાની ખુબી—અથવા ખાડ-એ છે કે અસંતાષ રાખવા અને કાંઈ પણ બાબત પૂરી કરવી નહીં. વ્યવહારમાં પણ આરપાર નીકળનારા એછા મળશે, ત્યારે ધર્મ કરવાની આવશ્યકતા જો સર્વ કાંઈ સ્વીકારે છે, જો સર્વ સમજે છે કે રાજ્યવૈભવ કે સંતતિસુખ, શરીરસંપત્તિ કે સુલક્ષણી ભાયો, શાંત સ્થાન કે ફળદ્રપ બાગબગીઆ, માનસિક કે શારીરિક ઉપાધિરહિતપણું, જે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે તે, ધર્મને લીધે જ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તો પછી તે ધર્મને શુદ્ધ રીતે કરવાનો છે, એ આત્ર જે ઉદ્દેશ છે તે કાંઇ પણ પ્રકારની કિયાના નિષેધ કરવાના નથી, પણ શુદ્ધ રીતે કરવાનો છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

આ અધિકારમાં મુખ્ય ત્રણ આબત પર ધ્યાન ખેંચાય છે :

- 1. ધર્મ શુદ્ધિની આવશ્યકતા—શુદ્ધિ શબ્દથી જ સમજાય છે. એ ધર્મશુદ્ધિ એવા પ્રકારની રાખવી જોઇએ કે તેમાં કોઇ જાતની મલિનતા આવે નહિ. શુદ્ધ ધર્મ રૂપ જલને ડાળનાર પ્રમાદ. મત્સર વગેરે (શ્લોક બીજો) પદાર્થોથી સાવચેત રહેવું. જ્યારે જ્યારે એ મલિન પદાર્થી ધર્મ રૂપ જળમાં દેખાય ત્યારે પાણી ગળી નાખવું અથવા ગમે તેમ કરી કચરા દ્વર કરવા. જો ધર્મ જળ શુદ્ધ હશે તો તેના પાનથી રાગ વગેરે ત્યાધિઓ નાશ પામી જશે અને ચિર શાંતિ પ્રાપ્ત થશે.
- ૨. સ્વગુણુપ્રશંસા અને મત્સર ધર્મ શુદ્ધિને ડાળનારા ઘણા પદાર્થો છે. તેમાં આ બે દેષો બહુ આકરા છે. એને લીધે જીવને પાતાની શુદ્ધિ રહેતી નથી. પાતાનાં વખાશ કરાવવાના આકર્ષ શુમાં પરવશ બની જાય છે. દરેકને પાતાની સ્તુતિ પ્રિય લાગે છે (શ્લોક ત્રીજો); પણ સ્તુતિ કરાવવા જેવું છે શું? સારા કપડાં પહેરવાં કે શુદ્ધ વર્તન

રાખવું એ તો ક્રજ છે; ક્રજને વખાણની જરૂર નથી. અને જો વ્યવહાર શુદ્ધ ન હોય, છતાં શુદ્ધ છે એવાં વખાણ કરાવવાની ઈચ્છા રહે તો તે દંભ છે, જે વજ્ય છે, માટે ગમે તે રીતે પોતાનાં વખાણની ઈચ્છા રાખવી એ અનુચિત છે. તેવી જ રીતે પારકાનાં ધન, સુખ કે કીર્તિની ઇબ્લા કરવી એ પણ વજ્ય છે. કાઇ પણ કાર્ય પ્રશંસા મેળવવાના ઈરાદાથી કરવું નહિ. જો આ જીવને વસ્તુસ્વભાવના ભરાંસા હાય તા સમજે કે શુભ કાર્યની અનુમાદના એની મેળે થાય છે જ; દુનિયા પાસે તેના ઢાલ વગાડવા પડતા નથી. અવેરાતમાં અવાજ નથી પણ તેજ છે, કસ્ત્રી કહેતી નથી કે મને સુંઘા, ચંદન કહેતું નથી કે મને લા, પણ જરા વિચારવાની તસ્દી લેશા તો આ ખધું સ્પષ્ટ થઈ જાય તેવું છે.

3. ભાવશુદ્ધિ અને ઉપયોગ—દરેક ધર્મકાર્યમાં ભાવ અને સાવધાનતાની જરૂર છે. જે કિયા, જપ, તપ, ધ્યાન કરવાં તે શુદ્ધ ભાવથી અને ઉપયોગથી કરવાં; ભાવ હોય છે તો અલ્પ કિયા પણ ખહુ કળ આપે છે. નિરાદરપણું, અવિવેક, અનુત્સાહીપણું વળેરેનો ત્યાગ કરવા. ધર્મરૂપ રાજાનાં દાન વળેરે અંગ છે અને તેઓમાં ભાવનારૂપી જીવ છે. શાસ્ત્રકાર ઘણીવાર સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે ભાવ વગરની કિયામાં ખહુધા કાયક્લેશ થાય છે. શ્રી રત્નમ દિર ગણિ ઉપદેશતર ગિણીમાં કહે છે કે "ભાવ ધર્મનો દિલાજાન દાસ્તદાર છે, કર્મરૂપ કાશોને બાળવામાં અગ્નિ સમાન છે, પુષ્ય-અન્નમાં ઘી સમાન છે અને માલન લક્ષ્મીની કૃષ્ટિમેખલા છે."

એ ત્રણ બાબતા પર ખાસ ધ્યાન આ અધિકારમાં ખેંચી ધર્મશુદ્ધિ જેમ બને તેમ રાખવા ઉપદેશ કર્યો છે. એમાં સ્વગુણુપ્રશંસારૂપ મીઠા દુર્ગુણથી બચવા અસાધારણ પ્રયાસ કરવાની સૂચના પ્રત્યેક સુત્રને કરવી પડે છે. વળી, લેાકર જન માટે ધર્મ કરવા નહિ, પણ પાતાના ભાવથી આત્મ-નિર્મળતા માટે સમજીને સર્વ ધર્મ કાર્યો કરવાં અને તેમાં જે જે દેાષ પ્રાપ્ત થતા જાય તે સમજીને તજવા. આવતા અધિકારમાં આ ધર્મ ને સમજાવનાર ગુરુ સંબંધી વિવેચન કરશે.

इति सक्किरणो धर्मग्रुद्धगुपदेशनामैकादशोऽधिकारः ॥

द्वादशः देवगुरुधर्मशुद्धचिधकारः ॥

અગિયારમા અધિકારમાં ધર્મશુદ્ધિ કૈવી રાખવી એ અતાવ્યું. આ ધર્મને અતાવનાર-એાળખાવનાર ગુરુમહારાજ છે અને તે ધર્મને પ્રરૂપનાર તીર્થં કર દેવ છે. તેમની આગ્રા અને પુષ્ટાવલંખનરૂપ ભાવના (ideal) મળવાથી જીવ તેના જેવા થવા યત્ન કરે છે અને થાય છે. અત્યારે તીર્થં કર દેવે કહેલા ધર્મને દર્શાવનાર ગુરુ છે. તે ગુરુ-નેતા કૈવા પસંદ કરવા જોઈએ એ અહુ વિચાર કરવા જેવું છે. અને સૂરિમહારાજે આ અધિકારના માટા ભાગમાં એ બાબત પર વિચાર કર્યા છે.

ધર્મ શુદ્ધિ ઉપર અગિયારમાં અધિકાર છે. ત્યાં જે ધર્મ શુદ્ધિ બતાવી છે, તે શુદ્ધ ધર્મને મિલિનતા ન લાગવા દેવાની છે અને શુદ્ધ ધર્મને કયા કયા પ્રકારની મિલિનતા લાગવાથી તે ખરાખ થાય છે, તે તરફ ધ્યાન ખેં ચ્યું છે. અત્ર તા ષદ્ધાનમાંથી કયા શુદ્ધ દર્શનને સ્વીકારવું એ બતાવ્યું છે, તેથી પુનરુક્તિ દોષના સંભવ નથી. બધી બાબતના આધાર તેના પર પડતા પ્રકાશ પર રહે છે; અને પ્રકાશ પાડનાર કોલુ છે, તે પર પણ માટા આધાર છે. પરભવ, વ્યવહાર, નિશ્વય, શુદ્ધિ વગેરે પર પ્રકાશ પાડનાર કેવા હોવા જોઈએ તે હવે આપણે વિચારીએ. આ બાબતમાં દિષ્ટરાગ બહુ ચાલે છે; તે નબળાઈ દ્વર કરી નીચેની હડીકત પર ધ્યાન ખેં ચવામાં આવે છે.

ગુરુતત્ત્વનો મુખ્યતા

तत्त्वेषु सर्वेषु गुरुः प्रधानं, हितार्थधर्माः हि तदुक्तिसाध्याः । श्रयंस्तमेवेत्यपरीक्ष्य मूढ ! धर्मप्रयासान् कुरुषे वृथेव ॥ १ ॥ (उपजाति)

"સર્વ તત્ત્વોમાં ગુરુ મુખ્ય છે, આત્મહિત માટે જે જે ધર્મી કરવાના છે, તે તે તેઓના કહેવાથી સાધી શકાય છે. હે મૂર્ખ ! તેઓની પરીક્ષા કર્યા વગર જો તું તેઓના આશ્રય કરીશ તા તારા ધર્મ સંખધી કરાતા પ્રયાસા (ધર્મના કામમાં લેવામાં આવતી મહેનત) નકામા થશે." (૧)

हितार्थिधर्मा इति वा पाठः ।

વિવેચન—દેવ અને ધર્મને ઓળખાવનાર ગુરુમહારાજ છે અને તેટલા માટે સર્વ તત્ત્વમાં ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા છે. સિદ્ધ મહારાજા વિશેષ ગુણી છે, છતાં તેમની પહેલાં અરિહંત મહારાજને નવકારમાં પ્રથમ નમસ્કાર એથી જ કરવામાં આવે છે. અમુક કાર્ય કરવા જેવું છે કે નહિ, અમુક રસ્તે જવા જેવું છે કે નહિ વગેરે વગેરે કાર્યાકાર્ય. પેયાપેય ભક્ષ્યાભક્ષ્યના વિવેક ગુરુમહારાજ અતાવે છે. આથી સર્વ તત્ત્વમાં ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા છે

હવે સવ'થી અગત્યના પ્રશ્ન તેઓને કેવી રીતે શાધી કાઢવા તે છે. જે અયાગ્ય માણસને ગુરુશ્યાન આપવામાં આવ્યું, તા તે, આગળ ઉપર કહેવામાં આવશે તેમ, પાતાની જાતને અને આશ્રય કરનારને સંસારસમુદ્રમાં ડુબાવે છે. ત્યારે વ્યવહારના તેમ જ ધર્મના એક બહુ અગત્યના સવાલની તપાસ પર આપણે આવીએ છીએ. ગુરુશ્યાન લેવા માટે વધારે યાગ્યતા સાધુની ગણાય. સાધુની વિશેષ પરીક્ષા કરવાનું કદાચ ન બની આવે તાપણ, ગુરુ તરીકે માન્ય કરવા પહેલાં એટલું તા વ્યવહારમાં અવશ્ય જોવું જોઈએ કે તેઓ કંચન અને કામિનીના ત્યાગી છે કે નહિ. આ બાબત ખાસ જોવી જોઈએ, કારણ કે ત્યાં ગુરુપણું ઘટતું જ નથી. * ત્યાર પછી બની શકે તા તપસ્યા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વર્તન, ગુપ્તિ, કષાયદમન, સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ વગેરે જેવાં. ખાસ કરીને મુદ્દાની બાબતમાં ભૂલ ન થાય એ બહુ બારીકીથી જોવું. ગુરુમહારાજની પસંદગી પર આખી સંસારયાત્રાની ફતેહને આધાર છે, તેથી તેઓની પરીક્ષા કાચી કરવી નહિ, અને તેમ કરવામાં વ્યવહારની કે વિવેકની હદ ઉદ્ઘંઘીએ છીએ, એમ પણ સમજવું નહિ. એ બાબતના નિર્ણય કરવા એ પ્રત્યેક મુમુક્ષુની ફરજ છે. (૧; ૧૬૫)

સદાષ ગુરુના બતાવેલા ધર્મી પણ સદાષ

भवी न धर्मेरविधित्रयुक्तैर्गमी शिवं येषु गुरुर्न शुद्धः । रोगी हि कल्यो न स्सायनैस्तैयेषां प्रयोक्ता भिषगेव मूढः ॥ २॥(उपजाति)

" જ્યાં ધર્મના અતાવનાર ગુરુ શુદ્ધ નથી ત્યાં અવિધિએ ધર્મ કરવાથી પ્રાણી માક્ષે જઈ શકતા નથી; જે રસાયણ ખવરાવનાર વૈદ્ય મૂર્ખ હાય તે ખાવાથી વ્યાધિત્રસ્ત પ્રાણી નીરાગી થઇ શકતા નથી." (૨)

[×] કંચન અને કામિની એ ખે અત્ર લખવાના ઉદેશ એ છે કે તે બન્ને સર્વ મૂળ ગુણાના નાશ કરે છે. મહાવત પાંચ છે, પણ તેઓમાંના ખીજાને નાશ થયે તે પૂરતા નાશ થાય છે, જ્યારે કંચન અને કામિના ગુણાના સર્વથા ઘાત કરે છે. કંચન અને કામિના સર્વ સંસારના મૂળભૂત છે અને તેઓ હાય છે ત્યાં સંસારના ખીજા સર્વ દુર્ગુણા એક પછી એક ચાલ્યા આવે છે, બારીક અવલાકન કર્યા પછા જ શાસ્ત્રકારે ક્રમાવ્યું છે કે ચતુર્થ વ્રતનું ઉદ્ધંધન થાય તા તદ્દન નવેસરથા દીક્ષા લેવી. આ છેદ– પ્રાયશ્ચિત્તના અનુશાસન–માં જે મહત્તા અને દીધ દિષ્ટિ રહી છે તે બહુ મનન કરવા યાગ્ય છે.

વિવેચન—વહાલુના કપ્તાન મૂર્ખ હાય, તા તે વહાલ ધારેલ બંદરે પહાંચતું નથી; ગાડી હાંકનાર માર્ગના અજાલ્યા હાય તા, આ કે રસ્તે ચઢી જઈ ફેરા ખવરાવે છે, પહ્યુ ઈચ્છિત સ્થળે પહોંચી શકાતું નથી; ઘડિયાળની રચના ન સમજનાર તેને સુધારવા જતાં ઊલડું નુકસાન કરે છે; તેવી જ રીતે શુદ્ધ ધર્મ ન સમજનાર તથા ન કરનાર પાતાની સાથે આવનારને પહ્યુ લેખડે લરાવે છે. અનુભવથી જણાય છે કે જે વિષયમાં પાતાનું જ્ઞાન ન હાય તેવા વિષયમાં માશું મારનાર દુનિયાનાં બહુ પ્રાણી હાય છે. રાગી પાસે જતાં દરેક માલ્યુસ ઔષધ બતાવવા મંડી જાય છે અને જાલે પાતે માટા વૈદ્ય હોય એવી સત્તાથી બાલે છે. આવા ઔષધથી દુનિયાને બહુ નુકસાન થયું છે; પણ આંધળી દુનિયા લેલાથી કે રાગથી આવા ઊંટવૈદ્યોને જ બહુમાન આપે છે!

રસાયણ જો ચાગ્ય રીતના અનુપાનથી ખાવામાં આવે તો શરીરને બહુ મજબૂત કરે છે, પણ જો તેની કિયામાં ફેરફાર થઈ જાય, તો આખી જિંદગી સુધીનું દુઃખ થાય છે; કારણ કે ઘણુંખરું તે શરીરે કૂડી નીકળે છે, મૂર્ખ વૈદ્ય જો રસાયણ ખવરાવે, તો જરૂર ગફલતી થાય છે, તેમાં ધારેલ લાભ મળતા નથી, પણ કેટકીક વાર ઊલડું પોતાનું હૈાય તે પણ જાય છે. આવી જ રીતે અજ્ઞાની કે વિકારી ગુરુના બતાવેલા ધર્મથી પણ મિક્ષને બકલે સંસારવૃદ્ધિ થાય છે. આ શ્લોકમાં સંસારી જીવના રાગી સાથે, ધર્મના રસાયણ સાથે અને ગુરુના વૈદ્ય સાથે દર્શત-દાષ્ટાંતિક સંબ'ધ છે. (૨; ૧૬૬)

પાતે કૂળે અને બીજાને ડુબાવે તેવા કુગુરુ

ं समाश्रितस्तारकबुद्धितो यो, यस्यास्त्यहो मज्जयिता स एव । ओघं तरीता विषमं कथं स, तथैव जन्तुः क्रुगुरोर्भवाब्धिम् ॥३॥ (उपजाति)

" આ પુરુષ તારવાને સમર્થ છે, એવી બુદ્ધિથી જેના આશ્રય કરવામાં આવે, તે આશ્રય કરતારના જ્યારે આશ્રય આપનાર જ હુળાડનાર થાય; ત્યારે પછી આ આકરા (અથવા ચપળ) પ્રવાહ તે પ્રાણી કેવી રીતે તરી શકશે ? તેવી જ રીતે કુગુરુ આ પ્રાણીને સંસારસમુદ્રથી કેવી રીતે તારશે ?" (૩)

વિવેશન—જે વહાણમાં કપ્તાનના ભરાંસાથી એઠા હાઇએ તે જ કપ્તાન જયારે વહાણને ગાળડું પાંડે, ત્યારે તેના પણ વિનાશ થાય છે અને વહાણમાં એસનારાઓના પણ વિનાશ થાય છે. સંસારસમુદ્રની યાત્રા કરવા માટે ગુરૂર્પ કપ્તાન (ટંડેલ)ના આશ્રય તળે આલનાર ધર્માર્ય વહાણમાં એઠા પછી, અધાગ્ય આચરણ કે મદિરાપાન કરનાર કપ્તાન જયારે વહાણને ડુબાડે છે, ત્યારે પોતાના અને બાકીના સર્વના વિનાશ થાય છે; તેટલા માટે ગુરુની પસંદગી બરાબર કરવી અને તેમ કર્યા પછી તેને આધુનિક અને ભાવી જીવન સોંપી દેવું.

અ. ૩૧

જેઓ ગુરુનું નામ ધારહ્યુ કરી ચામર, છત્રની શાલા ઉપરાંત માથે પટિયાં પાડી સ્થળ વિષયામાં આસકત રહે છે અને સામાન્ય માણસને પણ ન છાજતાં દુશ્વરિત્રા આચરે છે, તેઓએ આ શ્લાકથી બહુ ઘડા લેવાના છે. અત્ર જેઓ શુદ્ધ માર્ગ થતાવતા નથી, જેઓ શુદ્ધ માર્ગ થતાવતા નથી, જેઓ શુદ્ધ માર્ગનું વર્ણન કર્યું છે. પોતે ડૂબે અને બીજાને ડુબ.ડે, એવા પથ્થર સમાન ગુરુથી એક પણ જાતના લાલ થવા સંભવ નથી. આ પ્રમાણે વરતુરિયતિ સમજીને જીવે યાગ્ય ગુરૂના આશ્રય કરવા ઉચિત છે.

આ શ્લોકમાં કુત્સિત ટંડેલની કુગુરુ સાથે અને પ્રવાહની સંસાર સાથે દેષ્ટાંત-દાષ્ટ્રી-તિકતા સમજવી. (૩; ૧૬૭)

શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ લજવાના ઉપદેશ

गजाश्वपोतोक्षरथान् यथेष्टपदाप्तये भद्र ! निजान् परान् वा । भजन्ति विज्ञाः सुगुणान् भंजैवं, शिवाय शुद्धान् गुरुदेवधर्मान् ॥ ४ ॥ (उपेम्ब्रवका)

" હે લદ્ર! જેવી રીતે ડાહ્યા પ્રાણીએા, ઇચ્છિત જગ્યાએ પહોંચવા સારુ પોતાનાં અથવા પારકાં હાથી, ઘાડા, વહાણ, બળદ અને રચા સરસ એઇ ને રાખી લે છે, તેવી જ રીતે માક્ષ મેળવવા માટે શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મ'ને ભજ." (૪)

વિવેચન—મેાક્ષનગર પહોંચવા માટે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ વાહન છે. જેમ પરગામ જવા માટે સારામાં સારાં વાહન માટે માણસા જેગવાઈ કરે છે, ઘરનાં તૈયાર કરે છે અથવા માગી લાવે છે, તેવી જ રીતે માક્ષનગર પહોંચવા માટે તારે અઢાર દ્રવણુ રહિત દેવ, પંચ મહાવતના ધરનાર ગુરુ અને આપ્તપ્રણીત ધર્મના આશ્રય કરવા. જે રથના ઢાંકનારનું સ્થાન ગુરુમહારાજાને મળેલું હાય અને જેની ઉપર ધર્મની ધજા કરકતી હાય અને જેના માર્ગ અસ્પલિત વહન કરાતા હાય, તે ધર્મ રથ માક્ષનગર જલદી પહોંચ, એ સ્વાલાવિક છે. તારા પાતાના કુળદેવ, કુળગુરુ કે કુળધર્મ એ ઉપર કદ્યા તેવા સારા હાય, તા તેને માની લેજે, તેને સેવજે, પણ બરાબર પરીક્ષા કરીને પછી તેમ કરજે. તેમાં પાતાના કે પારકા છે એ એવાનું કામ નથી, પણ શુદ્ધ હાય તેને આદરવા એ કામ છે. ઘરના ઘોઢા ખરાબ હાય, વાહન સારું ન હાય અને પારકું સારું હાય તે તો તેમાં કે પારકા છે છે કે દરેકના ઉદેશ ઇચ્છિત સ્થાનક પહોંચવાના છે. પોતાના કે પારકામાં કાંઇ ખાસ વિશેષતા નથી. "પ્રસ્તુત ચાલ વિષય ગુરુશુદ્ધિના છે. છતાં પણ વિષયને અનુકૂળ ધર્મ અને દેવ યાદ આવતા હાવાથી તે બન્નેનું પ્રતિપાદન નકામું નથી."* (૪; ૧૬૮)

^{*} ધતવિજય ગણિ.

કુગુરુના ઉપદેશથી કરેલા ધર્મ પણ નિષ્ફળ છે

फलार् ष्टथा स्युः कुगुरूपदेशतः, कृता हि धर्मार्थमपीह सूद्यमाः ॥ तद् दृष्टिरागं परिम्रुच्य भद्र हे! गुरुं विशुद्धं भज चेद्वितार्थ्यसि ॥ ५॥ (वंशस्थवृत्त)

" સંસારયાત્રામાં કુગુરુના ઉપદેશથી ધર્મને માટે કરેલા માટા પ્રયાસ પશુ ફળની આબતમાં જોઇએ તેા વૃથા નીવડે છે, તેટલા માટે હે ભાઇ! જે તું હિતની ઇચ્છા રાખતા હો તા દેષ્ટિરાગ પડતા મૂકીને અત્યંત શુદ્ધ ગુરુને જ ભજ."

વિવેચન—દિષ્ટિરાગથી બે રીતે વાત અગડે છે: પ્રથમ તો અમુક ધર્મ-દર્શન માટે દિષ્ટિરામ થાય છે; પછી તેના મેં ટામાં માટા ધર્માધ્યક્ષા ગમે તેવા દુરાચારી હોય, "મહારાજા લાઈખલ કેસ" જેવા ક્રજેતા કોર્ટ ચઢી જગતની અત્રીશી પર ચઢતા હોય, છતાં પણ લાઈખલ કેસ" જેવા ક્રજેતા કોર્ટ ચઢી જગતની અત્રીશી પર ચઢતા હોય, છતાં પણ લાઈખલ કેસ" જેવા ક્રજેતા કોર્ટ ચઢી જગતની અત્રીશી પર ચઢતા હોય, છતાં પણ લાંછા પ્રેમેલાઓ તે જ ભાવથી 'જે જે 'કરવા મ'ડયા ગહે છે. બીજાં, દેષ્ટિરાગ અમુક વ્યક્તિ પ્રત્યે થાય છે. પોતાના ગુરુ ગમે તેવા વિષયી સંસારદશાવાળા અથવા આત્મદશામાં ઊંઘતા હોય, છતાં પણ, ચાથા શ્લોકમાં કહ્યું તેમ, તેના જ વહાણમાં બેસી રહેનારા જીવા સંસારચાત્રામાં નિષ્ફળ નીવડે છે. હવે આવી રીતે દેષ્ટિરાગથી શહેણ કરેલા ગુરુની કરમાસથી ધર્મ માટે ગમે તેટલાં સદાચરણો કર્યાં હોય, પણ દેષ્ટિરાગરૂપ મિશ્યાત્વશલ્ય નષ્ટ ન થવાથી તેનું કળ કાંઇ થતું નથી. મિશ્યાત્વરૂપ અજ્ઞાનથી છવાયેલ અગીતાર્થ ગુરુ દેશકાળદિ જ્ઞાને રહિત હોય છે, અને એક વખત તેઓના ઉપર ઉપરથી સારા લાગતા ઉપદેશથી દાન, તપરયા, ઉજમણાં કે વરઘાડા ચઢાવવામાં આવે, તેમણુ તેથી નૈશ્વિક જ્ઞાનના અભાવે સ્વપરવિવેચન વિનાના કેવળ શુલ વ્યવહારખળે લાભ થતા નથી. જમાનાની જરૂરિયાત ન સમજનાર, વિષયમાં આસકત અને ખહારના આડં અરવાળા ગુરુના વચનને અનુસરવાની જરૂર નથી, એમ શાસ્ત્રમાં પણ ક્ષરમાન છે. ટીકાકાર 'ગલ્લાચારપથક્ષા'માંથી નીચેની ગાથા ટાંકે છે :

अगीयत्थस्स वयणेणं अमियंपि न घुंटप । गीयत्थस्स वयणेणं, विसं हालाहलं पिबे ॥

એટલે "અગીતાર્થના વચનથી અમૃત પણ ન પીવું; જ્યારે ગીતાર્થના વચનથી હલાહલ ઝેર હાય તેા તે પણ પી જવું."

આતું કારણ સ્પષ્ટ છે. દેખીતા વિરુદ્ધ લાગતા હુકમાં પણ ગીતાર્થ ખહુ વિચાર કરીને કરે છે, ત્યારે અધૂરી તપાસ અને અવલાકનને આધારે પાતા પૂરતી સમજણ અતુસાર થયેલા અગીતાર્થના હુકમ દેખીતા સારા અને મનગમતા હાય, તાપણ લાલ કરતા નથી, પણ તુકસાનકારક થઈ પડે છે.

કેટલીક વાર તદ્દન સ'સારવાસમાં સુખ માનનારા વિષયાન'દી ગારજ અને શ્રીપૂજ્યો તરફ દેષ્ટિરાગી શ્રાવકા ખહુ ભાવ ખતાવે છે, પણ શાસકાર અત્ર સ્પષ્ટ અક્ષરામાં કહે છે કે તેઓના આશ્રય તળે રહીને કરેલા ધર્મ ઘણ નિષ્ફળ છે; આ ઉપરાંત સાધુ કહેવાય છે તેમાં પણ દલ્ટિરાગ કરવાના નથી. 'આ મારા ગુરુ અને આ મારા ગચ્છના 'એ વિચાર ગુણાનુરાગીને હેાચ નહિ. વેષ માન્ય છે, અવગુણા ન માલૂમ પઠે ત્યાં સુધી દ્વરથી સામાન્ય રીતે નમન કરવા ચાેગ્ય છે, 'પણ પૂજા તાે ગુણની જ છે અને અ'તર રાગ પણ તે પર જ હાેવા જોઈ એ. તેમ જ ગુરુ થવા યાેગ્ય સાધુને તાે 'આ મારા શ્રાવક છે' એવી વૃત્તિ સ્વાર્થ સાધવાની બુદ્ધિએ ન જ હાેવી જોઈ એ.

આટલા ખુલાસા પછી ઉપાધ્યાયજનું કહેલું વચન સમજરો, ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે– રાગ ન કરશા કાઇ જન કાેઇશું રે, નિવ રહેવાય તાે કરજો મુનિશું રે; મહ્યુ જેમ કૃહ્યી વિષના તેમ તેહાે રે, રાગનું ક્ષેષજ સુજસ સનેહા રે.

દેષ્ટિરાગ મિથ્યાત્વજન્ય છે. રાગ તો કાઇની સાથે કરવા નહિ, પણ માહનીય કર્મના ઉદ્દયથી રાગ કર્યા વિના ન રહેવાય તો ગીતાર્થ ગુરુ ઉપર રાગ કરવા, કારણ કે આ જવ સંસારદશામાં છે, તેથી એકદમ રાગથી મુક્ત થઇ શકતા નથી, રાગ દશા ટાળી શકતા નથી; તેથી જો ગીતાર્થ ગુરુ પર રાગ થાય તો ગુરુ ધીમે ધીમે તેને રસ્તા પર લાવી, વ્યક્તિ ઉપર નહિ, પણ ગુણ ઉપર રાગ ઘરાં જ તે ગુણને પાતાના કરતાં શીખે અને છેવટે એ ગુણ પ્રાપ્ત કરે; એટલા માટે જ મલિન; ચીકણાં વસ્તને સાણ લગાડવાથી જેમ તેની મલિનતા અને ચોકાશના નાશ થાય છે, તેમ જ ગીતાર્થ ગુરુ પરના રાગથી અપ્રશસ્ત રાગના નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે હકીકત છે, માટે અમુક દર્શન કે વ્યક્તિ પર દેષ્ટિરાગ ન રાખતાં ગુણવાન જ્ઞાની ગુરુની શોધ કરી આ સંસારયાત્રા સફળ કરવા યત્ન કરવા. કુગુરુના ઉપદેશ સારા ન હાય; હાય તા અસરકારક ન હાય; અસર કરે તાપણ તદતુસાર વર્તન થઈ ન શકે અને વર્તન થાય તાપણ એવું વિચિત્ર થાય કે તેનું કળ બેસે નહિ.

આગલા શ્લોકમાં દેષ્ટિરાગ દ્વર કરવાનું કહ્યું તાપણ વળી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાના હેતુ એ છે કે કામરાગ અને સ્નેહરાગ એ બન્ને સામાન્ય કારણ મળે નાશ પામી જાય છે; કામીને વ્યવહારનાં કાર્યોમાં મૂકવાથી કામરાગ ઘટી જાય છે, તેમ જ દ્વર દેશ જવાથી અગર ઘણા કાળના વિરહ પડવાથી સ્નેહરાગ ઘટી જાય છે; પરંતુ દેષ્ટિરાગ એવા પ્રકારના છે કે તે બહુ મુશ્કેલીથી પણ ખસી શકતા નથી, એટલું જ નહિ પણ સમજુ માણસા પણ એ સંબ'ઘમાં ભૂલ કરે છે. શ્રી વીતરાગસ્તાત્રમાં શ્રીમદ્ હેમચ'દ્રાચાર્ય' તેટલા માટે પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે—

कामरागस्तेहरागावीषत्करनिवारणौ । दृष्टिरागस्तु पाषीयान्, दुरुच्छेदः सतामपि ॥

"કામરાગ અને સ્નેહરાગ અલ્પ પ્રયાસથી નિવારી શકાય છે, પરંતુ પા**પી** દબ્ટિરાગ તા સજળ માણુસાને પણ દુરુચ્છેદ છે. (મહાસુશ્કેલીથી કાપી શકાય તેવા છે.)" આ હેતુથી, એ બાબત વારંવાર દઢ કરવામાં આવી છે. દેષ્ટિરાગ એટલે અમુક વ્યક્તિને એઈને તેના પર રાગ થઈ જાય તે સમજવા નહિ, પણ મિથ્યાત્વજન્ય માહનીય કર્મના ઉદયથી થતા અસ્વાભાવિક પ્રેમ સમજવા.

આ પ્રસંગે એક બહુ અગત્યની બાબત ઉપર ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર લાગે છે. જૈન શાસ્ત્રકાર વિચાર કર્યા વગર અધ્યશ્રદ્ધાથી ધર્મ કળ્લ કરાવવાના આગ્રહ કાઇ જગ્યાએ કરતા નથી, એ ખાસ નાંધ લેવા જેવી હડીકત છે. વાર વાર સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે તમે વિચાર કરા, તપાસ કરા, મનન કરા, તજવીજ કરા, સરખામણી કરા. જો તમને ન્યાય શાસના સામાન્ય જ્ઞાનથી તલનાશક્તિ અને તેને પરિણામે થતી નિશ્ચયપદ્ધતિ (Power of indenpedent judgment) प्राप्त अर्ड हिया ते। तेने तमे पूरते। अवश्र आधी; અન્ય ધર્મની સરખામણીમાં જો તમને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં કાંઇ અપૂર્વ વસ્તુસ્વરૂપ અને પરસ્પર વિરાધના અભાવ જણાતા હાય, તા અત્ર કહેવામાં આવે છે તે આદરા, જૈન શાસ अरे। ४६८ पण ४६८०। नथी है अतीन्द्रियास्त ये भावा. न तांस्तर्केण याजयेत् । अलीन्द्रिय વિષયામાં તર્ક ચક્ષાવવા નહિ. આ વચન કાન હાય તે વિચારવા યાગ્ય છે. જે શાસ્ત્ર ન્યાયની અપૂર્વ કોટિ એા ઉપર અધાયેલું હોય, તેમાં આવેા મતુષ્યબુહિને પછાત ના**ખી** દેનારા, તેની અવગણના કરવારા, તેનું ઊગતાં જ મહેન કરી નાખનારા વિચાર અતાવવાની આવશ્યકતા હોય જ નહિ. આ સાથે એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે દરેક કિલાસાફી તર્ક (reason) ઉપર જ અધાયેલી છે અને તેમ અધાયેલી હાય તેને જ ફિલાસાફી કહી શકાય. ધર્મ (religion) માં શ્રહા (faith)ના અંશ વિશેષ હોય છે, તેમ ફિલાસાકીમાં હાતુ નથી, પરંતુ જૈન દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે, તક પર **ખ'ધાયેલ** છે. જૈનધર્મ એ જુદા જ વિષય છે અને પ્રાકૃત વ્યક્તિના શુદ્ધાચરણ માટે વિકસ્વર કરેલું તેનું સ્વરૂપ છે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભંડાર તરીકે તેના સંખંધમાં અથવા ખીજા ઢાઈ **દર્શનના સંબંધમાં** તર્ક-વિચાર-ન્યાયને સારી રીતે અવકાશ આપવા.

આ પરીક્ષા અતાવવા માટે સ્વર્પજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર પહે છે અને તેને માટે ગુરુની જરૂર પહે છે. એ ગુરુ જે શુદ્ધ હોય તો તે શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન અતાવે છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે કેટલાક વર્તનધર્મા પણ અતાવે છે. એ વર્તનધર્મા સાધ્ય નથી પણ સાધન છે, સાધન ગમે તેવાં પ્રખળ હોય પણ સાધ્યનું લક્ષ્ય ન હોય, તે જે શું ન હોય, જારશું ન હોય તો નકામાં જ છે. આ કારણથી ગુરુની અગત્ય કેટલી છે તે સમજાય છે. આ હેતુથી અમુક દર્શનની પરીક્ષા કરવા પહેલાં તેના અતાવનાર ગુરુની પરીક્ષા પ્રથમ કરવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. (પ; ૧૬૯)

વીરને વિનતિ : શાસનમાં લૂં ડારાનું જોર

न्यस्ता म्रुक्तिपथस्य वाहकतया श्रीवीर ! ये प्राक् त्वया, लुण्टाकास्त्वदतेऽभवन् बहुतरास्त्वच्छासने ते कलौ । विश्राणा यतिनाम तत्तनुधियां मुष्णन्ति पुण्यश्रियः, पूत्कुर्मः * किमराजके द्यपि तलारक्षा न किं दस्यवः ? ॥ ६॥ (शार्द्वलविकी दित)

"હે વીર પરમાતમા! માક્ષમાર્ગના વહત કરનારા તરીકે (સાર્થવાહ તરીકે) જેને તે પૂર્વે મૂકથા હતા (સ્થાપિત કર્યા હતા), તેઓ કળિકાળમાં તારી ગેરહાજરીમાં તારા શાસનમાં મોટા લૂંટારા થઈ પડ્યા છે! તેઓ યતિનું નામ ધારણ કરીને અલ્પ ખુહિનાળાં પ્રાણીઓની પુર્વલક્ષ્મી ચારી લે છે. અમારે તે હવે શું પાકાર કરવા ! ધણી વગરનું રાજ્ય હોય, ત્યાં કાટવાળ પણ શું ચાર નથી થતા !" (+)

વિવેશન—પાંચસા વરસ ઉપર ઉચ્ચારેલા શખ્દા ત્યાર પછીના ખનાવે વધારે સત્ય ક્રયો છે. શ્રી મુનિસુંદરસ્રિએ રપષ્ટ અક્ષરામાં ઘણી હિંમતથી સત્ય ખહાર પાડ્યું છે. ઉપર ક્રદ્યું તેમ, વ્યક્તિ પરના દિલ્ટરાગથી ઘણા છવાનું ખગઢે છે, પહું ખગાડનાર તો મહાકમં ખંધ કરે છે. શિથિલાચાર, પ્રમાદ, વિનયના અભાવ, અહિમંદ્રતા વગેરે સંવેગી સાધુઓમાં પણ દિલ્ટિગાચર થાય છે. બિચારા જિત, ગારે અને પાટધારી શ્રીપૃત્યો તો ચાથા વર્ગના શુરૂ છે; તેઓ તો શાસનના ખરેખરા લુંટારા છે; પણ જે સ્થાનેથી એકાંત શાંતિની આશા રાખી શકાય, ત્યાં પણ જરા જરા સંદે પેસતો જાય છે અને વધતો જાય છે. શ્રી મુધમાંસ્વામીને પ્રભુએ પાટ સોંપી, તેની પરંપરાએ આગળ જતાં કેટલાક કાળે જેઓ થયા તેઓ શાસન ખરાખર ચલાવી શક્યા નહિ અને ધણીધારી વગરના રાજ્યમાં દેશવાળ જ લુંટારા થઇ પડે તેમ થયું. લોકોની પુષ્યલફ્રમી વધારવાને બદલે સંસારમાં રખડાવી પાપપંક વધારનારા થયા. આ મહાજીલમ થયો છે. અમારા પાંકાર કાંઇ સાંભળતું નથી. અમારે દેરિયાદ કોની પાસે કરવી ? જ્યારે વાડ જ ચીલડાં ગળવા માંડે ત્યારે ખચાવ કચાંથી થાય ? હે કોટલાળા! તમે તમારી દરજ સમજો, આંખ ઉઘાડા. તમારી જવાબદારી બહુ જબરી છે. જે તમે લોકોને રખડાવશા તો તમારા નિસ્તાર થશે નહિ

ધર્માધ્યક્ષાની કરજ આ જમાનામાં ખાસ વધારે છે, તે સ્પષ્ટ હંકીકત છે. પાશ્ચાત્ય વિચારાના ધાધખધ પ્રવાહ, કેંદ્ર વગેરે નવીન તત્ત્વસોના સ્થળ તત્ત્વવાદ (Materialism)ના ઉલ્લેખા, મીલ વગેરે અર્થશાસ્ત્રોઓના સ્વતંત્ર લેખા, પૂર્વના દઢ સંસ્કારાના થતા વિષમ સંગમ અને આજુબાજીની હવાને અંગે મહાન ફેરફાર લક્ષ્યમાં રાખી, હાલ શું જોઇએ છે તેના અભ્યાસ કરવા, તેનું ચિંતવન કરવું અને સ્વશક્તિ અનુસાર તેને અનુર્પ

^{*} फूल्कुर्म इति वा पाठः ।

યવા યત્ન કરવા એ પ્રત્યેક ધર્માધ્યક્ષની ખાસ કરજ છે. ખાસ કરીને શક્તિના નકામા વ્યય, વિતંડાવાદ અને કલહ-કુસંપ દૂર કરી સન્નદ્રબદ્ધ થઈ શાસનને જાળવી રાખવા પ્રયાસ કરવાની અત્યારે બહુ જરૂર છે. આ સર્વ કાર્ય તેમનું છે, તેઓએ કરવાનું છે, તેને ખદલે ઊલટા પ્રયાસ કરી શ્રી મુનિસું દરસૂરિએ અત્ર આપેલા ઉપનામને સાર્થંક કરે તા ભવિષ્યમાં બહુ શાચ કરવાના સમય આવે તેમ છે, એ ચાક્કસ સમજવું કામ્પ્ટન અને હેંગલના સ્થળવાદ આકર્ષક છે અને તેમાં છેલા ફિલાસાફર હળંઈ સ્પેન્સરે બહુ વધારા કર્યો છે. એ પશ્ચિમની ફિલાસાફી કાલેજમાં શીખવાય છે અને નવીન પ્રજા તેના સારી શીતે અલ્યાસ કરે છે. એ નવીન ફિલાસાફીમાં પુદ્દગલ (matter)ને ખહુ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે. ખાસ ખૂળીની હંકીકત એ છે કે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને જો આ નવીન ફિલાસાકીના પ્રકાશ સાથે મેળવીને સમજાવવામાં આવે, તાે સર્વ હંકીકત બહુ બંધબેસતી આવી જાય તેમ છે. પ્રા. क्रमीन के डेाथी, के की कीन तत्त्वज्ञानने। अहु सारी अल्यास ड्येडि, ते कछावे छे है કૈન્ટની ફિલાસાફીનાં ખહુ તત્ત્વા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને મળતાં છે. અલખત્ત; આત્મવાદ, આત્મ-કર્મસંખ'ધ, આત્માના વિકાસક્રમ વગેરે ભાવા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં સવિશેષ છે અને પુદ્દગલનું જે અફ્લુત સ્વરૂપ બાંધ્યું છે તે નવીન ફિલાસાફરાને પણ વિચાર કરવા યાગ્ય જણાયું છે. મા સર્વાતું સંમેલન કરી, બન્નેમાં તફાવત અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં વિશેષતા શી છે અને તે કૈવી રીતે સિદ્ધ કરી શકાય છે, તે નગીન પદ્ધતિ અનુસાર સમજાવવાની ભારે ફરજ ગુરુને માથે છે અને તે થઈ શકે તેમ છે. આ સ્થિતિ સમજાય અને તેના પ્રતીકાર શાય તા શ્રી મુનિસ દરસરિના શખ્દાના કાંઇક બદલા વળે તેમ છે.

અંતઃકરણની ઊંડી લાગણીથી નીકળેલા આ વિચારા સર્વને આદરણીય છે. સાધુઓનો ઉદેશ જીવનની ઉન્તતિ કરવાના હોય તો તેમણે શ્રી મુનિસું દરસૂરિ તરફ સત્ય કહેવા માટે આંખ ચઢાવવી નહિ, પણ માર્ગ સરળ અને ચાપ્ખા કરવા. યતિ, ગારજ કે શ્રીપૂજ્યાએ પટિયા પાડવા નહિ, અચાગ્યાચરણ કરવું નહિ, પાતાને માટે આરંભ કરવા નહિ અને ઇત્રિયાના વિષયામાં આસકત થવું નહિ. આ કડવા ઘૂંટડા છે, પણ સંસારરાગ મટાડવા રામભાણ ઉપાય છે, શુદ્ધ ખપી જીવને ઉપયોગી છે અને શ્રી સૂરિમહારાજના પ્રયાસ તેને માટે જ છે. આ શ્લાક જે આશ્યથી સૂરિમહારાજે લખ્યો છે તે આશ્ય ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. એમણે અંતઃકરણની ઊંડી લાગણીથી ખરેખરા ઉદ્યારા બહાર પાડવા છે, એ બહુ જ મનન કરવા યાગ્ય છે. આ શ્લાકમાં 'લૂંટારા' શબ્દથી વેષવિડ બક એટલે સાધુનું નામ અને વેશ ધારણ કરી દુશ્વરિત્ર સેવનારા અને કુમાર્ગ પ્રવર્તાવનારા મહાસ સારરિસ કુશુરુ તેમ જ ધર્મને નામ પાપાચરણમાં પ્રવર્તનાર શ્રીપૂજ્ય યતિ, ગારજ વખેર સમજવા. (૬; ૧૭૦)

અશુદ્ધ દેવ-ગુરુ-धर्भ : सविष्यमां शास्य माद्यस्यशुद्धेर्गुरुदेवधर्मैधिंग् दृष्टिरागेण गुणानपेक्षः ।

अमुत्र शोचिष्यसि तत्फले तु, कुपथ्यभोजीव महामयार्तः ॥ ७ ॥ (उपजाति)

" દષ્ટિરાગથી ગુણની અપેક્ષા તું અશુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે હવં ખતાવે છે, માટે તને ધિક્કાર છે! જેવી રીતે કુપથ્ય ભાજન કરનાર મહાપીડા યામીને હેરાન થાય છે, તેવી જ રીતે આવતા ભવમાં તું તે (કુદેવ-ધર્મ-ગુરુસેવન)નું ફળ પામીને શાચ કરીશ." (૭)

વિવેચન—ગુણવાત ગુરુના આશ્રય કરવાની જરૂર કેટલી છે તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. અને એવા ગુરુને જ નમન કરવું એ ખાસ કર્ત વ્ય છે. એવા ગુરુએ ખતાવેલા એકાંત ગુણવાળા દેવને તેની જેવા થવા માટે ભાવથી ભજવા અને એવા ગુરુ અને દેવના ખતાવેલા ધર્મ આદરવા એ ગુણાપેક્ષીપણું છે. આવી રીતે જે પ્રાણી ગુણની અપેક્ષા રાખતા નથી અને માત્ર પૌદૃગલિક પદાર્થો જેવા કે પુત્રપ્રાપ્તિ, ધનપ્રાપ્તિ, અનેક રાગાદિ નાશની આશંસા અને મિશ્યાત્વજન્ય દેષ્ટિરાગથી ગમે તેવા વિષયી ગુરુને ભછ, સંસાર વધારનાર અધમાંગરણ કરે છે, તે પ્રાણી ભવિષ્યમાં બહુ પરતાય છે. આ જીવને સંસારરાગ તા થયેલા જ છે, તેમાં પાછું કુગુરના પ્રસંગથી અયાગ્ય આગરણરૂપ કુપથ્ય ભાજન પાતે કરે છે અને ગુરુના અયાગ્ય આગરણને પુષ્ટિ આપતા જાય છે એટલે રાગ વધતા જાય છે; અને ગુરુના અયાગ્ય આગરણને પુષ્ટિ આપતા જાય છે એટલે રાગ વધતા જાય છે; અને ગુરુના એવાગ્ય આગરણને પુષ્ટિ આપતા જાય છે એટલે રાગ વધતા જાય છે; અને ગુરુના ને હતા, જે સંસાર ઘટાડવાના છે, તે નાશ પામતા જાય છે.

મુખ્ય મુદ્દે ગુરુમહારાજની જેગવાઈ બરાબર થવાની જરૂર છે; પછી દેવ અને ધર્મ તો તેમના ઉપદેશથી નિયમસર શુદ્ધ જ મળતા જશે. જેઓ આ બાબતમાં ગફલત રાખી તપાસ કરતા નથી, તેઓ આ ભવમાં પણ કેટલીક વાર પસ્તાય છે. હિંદુસ્તાનમાં ધર્મને નામે ગાસાં કેઓ, મહંત, કાજી, આગાખાન, શ્રીપૂજ્યા તથા ગારજીઓ શાં શાં કામા કરે છે તે અવલાકન કરનારના જોવા-સમજવામાં આવી જાય તેમ છે. અજબ છે કે અવિવેકી, અવિચારી, પ્રેમલા અનુયાયીઓ અને લગતા તે બાબતમાં આંખ ઉઘાડવાની પણ દરકાર કરતા નથી! (છ; ૧૭૧)

અશુદ્ધ ગુરુ માેક્ષ આપે નહિ; દર્શાત

नाम्रं सुसिक्तोऽपि ददाति निम्बकः, पृष्टा रसैर्वन्ध्यगवी पयो न च । दुःस्थो नृपो नैव सुसेवितः श्रियं, धर्म श्रिवं वा कुगुरुर्न संश्रितः *॥८॥ (इन्द्रवज्रा)

"સારી રીતે સી'ચેલાે લી'અડા કદી કેરી આપતાે નથી; (શેરડી, ઘી, તેલ વગેરે) રસાે અવરાવીને પુષ્ટ કરેલી વ'ધ્યા ગાય ક્રધ દેતી નથી; (રાજ્યભ્રષ્ટતા જેવા) ખરાબ સ'નેનેગાેમાં આવેલા રાજાની સારી રીતે સેવા કરી હાેય તાેપણ તે લક્ષ્મી આપી ન્યાલ

^{*} सेवितः इति वा पाठः।

કરતાે નથી; તેવી જ રીતે કુગુરુનાે આશ્રય કરવાથી તે શુદ્ધ ધર્મ અને માેક્ષ આપી~ અપાવી શકતા નથી. "

વિવેચન—પાંચમા શ્લોકમાં અતાવેલી હલીકત પર અત્ર દેશંતો છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે. (૮; ૧૭૨)

तात्त्विक हित करनार वस्तु

कुर्ल न जातिः "पितरी गणो वा, विद्या च बन्धुः "स्वगुरुर्धनं वा । हिताय जन्तोर्न परं च किश्चित् , किन्त्वाहताः सद्गुरुदेवधर्माः॥९॥ (उपजाति)

"કુળ, જાતિ, મા-બાપ, મહાજન, વિદ્યા, સગાંસંખંધીએા, કુળગુરુ અથવા પૈસા કે બીજી કાઈ પણ વસ્તુ આ પ્રાણીના હિતને માટે થતી નથી, પરંતુ આદરેલા (આરાધન કરેલા) શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ જ (હિત કસ્તારા થાય છે.)" (૯)

વિવેચન— ઊંચા કુટું ખમાં કે ઉત્તમ જાતિમાં જન્મ થયા હાય અથવા બહુ વિદ્યા લથ્યો હાય, અથવા બહુ ધનપ્રાપ્તિ થઇ હાય કે કરો હાય, તેથી આ જવનું કાંઈ હિત થતું નથી. પૂર્વે મમત્વમાચનના ચારે અધિકારમાં આપણે જોઇ ગયા છીએ કે પુત્ર, કલવ, ધનાદિ વસ્તુઓ તા જેમ જેમ વધારે પ્રમાણમાં મળે છે, તેમ તેમ સંસારબંધન વધારનારી થાય છે, પણ ભવચકના એક પણ આરા એછા કરનારી થતી નથી. અનાદિ કાળથી રાગમાં રાચેલા ર'ક જીવ નવીન કાંઈ કરતા નથી અને ધન, સ્ત્રી, વૈસવ કે વિદ્યાના મદમાં કે માહમાં મસ્ત રહી મહા-દુઃખ-પરંપરા પ્રાપ્ત કરે છે.

દુ:ખ-પરંપરાથી હંમેશાને માટે અચવું હાય તા શાસ્ત્રકાર તેના એક ઉપાય અતાવે છે અને તે એ છે કે શુદ્ધ ગુરુના વ્યાશ્રય કરવા અને પછી તેમના અતાવેલા દેવની સેવા કરવી અને તેમના અતાવેલા ધર્માનું પાલન કરવું. આ રીતે જે પ્રાણી વર્તે છે તે પૂર્વ પાપના નાશ કરી મહા-સુખસાધન પામી છેવટે સર્વ દુ:ખના અત્યંતાસાવ કરે છે.

આ શ્લોકમાં અને અન્યત્ર પણ દેવ શબ્દની પહેલાં ગુરુ શબ્દ મૂકયા છે એ સ્થક છે. અગાઉ જણાવ્યું તેમ, 'દેવ'ને બતાવનાર પણ ગુરુમહારાજ હાેવાથી શિષ્યની અપેક્ષાએ ' ગુરુ 'ની દેવ કરતાં પણ મુખ્યતા બતાવી છે; જો કે 'દેવ' તાે ગુરુ અને શિષ્ય બન્નેને એકસરખી રીતે આરાધ્ય છે. (૯; ૧૭૩)

ધમ માં જોડે તે જ ખરાં મા-બાપ

माता पिता स्वः सुगुरुश्र तत्त्वात्प्रबोध्य यो योजति शुद्धधर्मे । न तत्समोऽरिः क्षिपते भवान्धौ, यो धर्मविद्यादिकृतेश्र जीवम् ॥ १०॥ (उपजाति)

^{*} पितरौ स्थाने पितरो इति पाठान्तरं, पितृवंश इत्यर्थः । × श्र इति पाठान्तरम् । २५. ३२

"જે ધર્મના બાધ આપીને શુદ્ધ ધર્મમાં જોડે, તે જ તત્ત્વથી ખરેખરા મા-બાપ, તે જ ખરેખરા પાતાના હિતસ્વી અને તે જ સુગુરુ સમજવા. જે આ જીવને સુકૃત્ય અથવા ધર્મના વિષયમાં અ'તરાય કરીને સ'સાર-સમુદ્રમાં ફ્રે'ડી દે છે તેના સરખા કોઇ દુશ્મન નથી." (૧૦)

વિવેચન—વાતી તિ વિતા-જે પાળે તે પિતા, ત્યારે નરક-નિગાદનાં મહાદુઃખથી જે ઉગારે તેને જ ખરેખરા પિતા કહી શકાય. તેમ જ 'દુઃખથી તારે તે માતા.' અને પાતાના પહ્યુ તે જ કહેવાય કે જેઓ આપણું પરિણામે સારું થવાની આશા રાખે અને તેને લગતી ચાજનાઓ કરી આપે. ગુરુમહારાજ પણ તે જ કહેવાય કે જેઓ શુદ્ધ ધર્મમાં જેઠે. ધર્મના પ્રતાપથી દુઃખના નાશ થાય છે. આનાથી ઊલડું, જેઓ ધર્મમાં અંતરાય કરે છે, તેના સમાન કાઈ દુશ્મન નથી. આ ભાવ સ્પષ્ટ છે.

ઉપદેશમાળામાં આ જ ભાવ બીજા રૂપમાં કહ્યો છે. ત્યાં કહે છે કે "માતા-પિતા બાળક પર જે ઉપૂકાર કરે છે તે અનહદ છે અને તે એટલા બધા છે કે કરાડા વધા સુધી એકાગ્ર ચિત્ત તેમની સેવા કરવાથી પણ તેના બદલા વાળવાના ઉપાય એક જ છે અને તે એ છે કે મા બાપને ધર્મના બાધ જો પુત્રથી થાય તા બદલા વળે."

સંસાર પરથી ઉદ્ધિન ચિત્તવાળા વૈરાગ્ય-રસિક જીવને જ્યારે આત્મિક ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે સર્વ ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા પણ પ્રભળ થાય છે. અને તેવે પ્રસંગે સંસારની અસારતા જોઈ તેનાથી જરા અળગા રહેવાના પ્રયત્ન વખતે મા-ખાપ કે સગાં-સ્નેહી આડાં આવે છે, તેને સૂરિમહારાજ દુશ્મનના વર્ગમાં મૂકે છે. અને તેમની અવન્ના કરી સરસ્વતી અંદ્રની જેમ લાકયન્ન માટે પિતૃયન્નનો ભાગ આપવામાં કાંઈ અડચણ નથી, પણ મહાન લાભ છે, એ વિચારને તેઓ પુષ્ટિ આપે છે. એક નાના વાકયમાં આવા ગંભીર પ્રશ્નનો સૂરિમહારાજે ખુલાસા કરી છે, જે જોઇએ તેટલા સ્પષ્ટ અને વિચારવા લાયક છે. (૧૦; ૧૭૪)

સંપત્તિનાં કારણા

दाक्षिण्यलज्जे गुरुदेवपूजा, पित्रादिभक्तिः सुकृताभिलाषः । परोपकारव्यवहारशुद्धी, नृणामिहासुत्र च संपदे स्युः ॥ ११ ॥ (उपजाति)

" દાક્ષિણ્ય, લજ્જાળુપણું, ગુરુ અને દેવની પૂજા, મા-આપ વગેરે વડીલ તરફ ભક્તિ, સારાં કાર્યો કરવાની અભિલાષા, પરાપકાર અને વ્યવહારશહિ મનુષ્યને આ ભવમાં અને પરભવમાં સંપત્તિ આપે છે." (૧૧)

વિવેચન-૧. દાક્ષિણ્ય * -એટલે મનની સરળતાથી સામા માણુસને અનુકૂળ થઈ

^{*} ભુંગા ધર્મ રતન, પ્રથમ ભાગ, સાતમા ગુણ.

જવાની મનની વિશાળતા. દાક્ષિણ્યમાં સ્વત'ત્રતાના નાશ થતા નથી, પણ તેના કરતાં મહાન સદ્દગુણ, જે સરળતાના છે, તે પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રાવકના ગુણામાં 'દાક્ષિણ્ય'ને એક ગુણુ કહેવામાં આવ્યા છે અને તેની વ્યાખ્યા કરતાં તેનું શુભ માર્ગે વ્યવસ્થાપન અત્ર સ્પષ્ટ મતાવ્યું છે.

- ર. લજ્જાળુપાણું—આ ગુણુથી તકામી સ્વતંત્રતાના નાશ થાય છે અને વિતય સચવાય છે. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓમાં આ ગુણ ભૂષણુરૂપ ગણાય છે, અને પાપકાર્યમાં પ્રતિબ'ધ કરતાર તરીકે સ્ત્રી-પુરુષ બન્નેને અતિશય લાભ આપતાર છે.
- 3. ગુરુદેવપૂજા—દ્રવ્ય અને ભાવથી અવલ અનની જરૂરિયાત સર્વ જીવને મહુ રહે છે. ગુરુના વચન પ્રમાણે વર્તન કરવું એ પણ પૂજા છે અને ભાવના માટે હૃદય સમક્ષ અને ચક્ષુ સમક્ષ ભાવમય અને સ્થૂળ સાકાર વૃત્તિએ નિરાકાર પદ પામવા માટે તે ગુણ પ્રાપ્ત કરેલા ભગવાનનું ધ્યાન કરવું –અર્ચન કરવું –એ અહુ ઉપયાગી છે, ખાસ જરૂરનું છે, મહાલાભ કરનાર છે.
- ૪. પિત્રાદિ ભક્તિ—ધર્મકાર્યમાં અગવડ ન આવે, તે ધ્યાનમાં રાખી, પિતા, માતા વગેરેની અનન્યચિત્તે ભક્તિ કરવી, તેઓને સંતાષ આપવા, એ દરેક સુપુત્રની કરજ છે. આદિ શબ્દથી દરેક વડીલ સમજવા.
- પ. સુકૃતાભિલાષ—સારાં કાર્યો કરવાં, વારંવાર કરવાં અને તેનું ચિંતવન કર્યા કરવું. કાર્યક્રમ એ છે કે પ્રથમ વિચાર અને પછી આચાર શુભ સંસ્કાર જગાડવા માટે સારા વિચારોની જરૂર છે. સારાં કૃત્યાના વિચાર પછી સારાં કૃત્યા થાય છે, એ સંશય વગરની વાત છે. સંજોગ પ્રતિકૂળ હોય તાે કદાચ અમલમાં તરત ન મૂકી શકાય, તાેપણ વિચાર કર્યા હાય તાે અનુકૂળતાએ શુભ કાર્યા થઇ શકે છે. વિચારથી સંસ્કાર ખંધાય છે અને, કાંઈ નહિ તાે છેવટે, આવતા ભવમાં પણ તે સંસ્કાર જાગત થાય છે; તેટલા માટે માળા વિચાર કદી કરવા નહિ અને શુભ કાર્યોની ભાવના નિરંતર રાખવી. આથી અનેક પ્રકારના લાભ થાય છે, નકામી કૂથલી એાછી થાય છે અને મન શુભ માર્ગે ચઢતાં શીખે છે.
- ફ. પરે\પકાર—આત્મભાગ વગરનું જીવન નથી, એટલે કે સ્વમાં સંતાષ માની, શરીર પંપાળી, પુત્રને રમાડી, સ્ત્રીને શાભાવી, તિજેરીએા ભરવી એમાં કાંઈ સાર નથી. પાતાની લક્ષ્મી, જ્ઞાન કે શક્તિના લાભ કામ, દેશ કે જનસમૂહના હિત માટે કરવા એ કર્ત વ્ય છે.
- ૭, વ્યવહારશુદ્ધિ—શ્રાહરત્નના ગુણ પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં માર્ગાનુસારીના ગુણામાં જ આ ગુણુ પ્રથમ પંક્તિ ધરાવે છે. શ્રાવકરત્ન તો શુદ્ધ વ્યવહારવાળા જ હાય એ વિવાદ વગરની હડીકત છે.

ઉપર લખેલી સાત આળત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇ એ, એ દરેક આખત ઉપર એકેક માટા લેખ લખાય તેવું છે, પહ્યુ ગ્રંથગૌરવના સયથી અત્ર સામાન્ય સ્વર્પના નિર્દેશ કર્યો છે. એ સર્વે શુલ વર્તન છે અને તેના નિમિત્તલૂત પણ છે. શુલ વિચાર અને વર્તનથી શુલ કર્મળંધ થાય છે; અને જેવા બંધ તેવા ઉદય થાય છે, તેથી તે વડે આ લવમાં અને પરસવમાં માનસિક અને શાસીરિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપર લખેલા સાત સદ્દગુણામાંથી કાઈ પણ સદ્દગુણ મહાલાલનું કારણ છે, પરંતુ સાધ્ય દષ્ટિવાન્ પુરુષ જ્યારે ચીવટ રાખી તેમાંથી બે ચારને અથરા સાતેને આદરે અને અનુસરે, ત્યારે તા તેનાં ફળ વખતે મનમાં લારે આનંદ થાય, તે શક વગરની વાત છે. પણ તે કાર્યા કરતાં જ આનંદ થાય છે. તે વખતે મનમાં લાણે એમ જ લાગે છે કે હું એક મહાન કાર્ય કરું છું, એક મહાન કાર્ય કરું છું, એક મહાન ફરજ બલાવું છું.

અત્ર પ્રસ્તુત વિષય ગુરુ-દેવ-પૂજાના છે. તેમના તરફ ભક્તિભાવથી સંપત્તિ મળે છે તે અતાવવા સારુ તેના સહચારી સદ્દગુણા અથવા ક્રિયાએા પ્રસ'ગે બતાવી છે. (૧૧; ૧૭૫)

વિપત્તિનાં કારણા

जिनेष्वमक्तिर्यमिनामवज्ञा, कर्मस्वनौचित्यमधर्मसङ्गः ।

पिताद्यपेक्षा परवश्चनं च, सृजन्ति पुंसां विषदः समन्तात् ॥ १२ ॥ (उपजाति)

"જિનેશ્વર ભગવ'ત તરફ અભક્તિ (આશાતના), સાધુઓની અવગહાના, વ્યાપાસદિ કામમાં અનુચિત પ્રવૃત્તિ, અધર્મી'ના સંગ, માળાય વગેરેની સેવા કરવામાં ઉપેક્ષા (બેદર-કારી) અને પરવંચત (બીજાને ઠગવું તે)—આ સર્વ પ્રાણીને માટે ચાતરફથી આપદાઓ ઉત્પન્ન કરે છે." (૧૨)

વિવેચન—૧. જિનેષ્વલકિત—રાગદેષ રહિત, કર્મને હણુનાર, દ્રાદશ ગુણાલંકૃત શ્રી જિનેશ્વર મહારાજ તરફ અલક્તિ, તેઓનાં વચન તરફ બેદરકારી, તેની અરુચિ, તેઓના સાકાર સ્વરૂપતું વિગાપત. તેના બીજી કાઈ પણ રીતે અનાદર, તેઓ તરફ અપ્રીતિ અને અવિનય.

2. ગુરુની અવજ્ઞા— ગુરુમહારાજ શુદ્ધ માર્ગ ખતાવનાર છે. તેઓ કેટલું ઉપયોગી કાર્ય ખજાવે છે તે આ અધિકારમાં શરૂઆતથી જેતા આવીએ છીએ! તેઓના વિનય રાખવા, તેઓ તરફ ગેરવર્ત હ્યુક ચલાવવી નહિ, તેઓ સાથે કલહમાં ઊતરલું નહિ અને તેઓ તરફ કાઈ રીતે તિરસ્કાર ખતાવવા નહિ, એટલું જ નહિ પહ્યુ તેઓનું વચન માન્ય કરવું. એથી ઊલડું કરનાર ગુરૂદોહી છે, આત્મ-અવનતિ કરનારા છે, પતિત છે.

3.કમ માં અનોચિત્ય—પોતાને ચાગ્ય વ્યાપાર કિયામાં અનુચિત આચરલુ કરવું તે. આમાં બે પ્રકારના ભાવ છે: એક તા વ્યાપારમાં અનીતિ, અશુદ્ધ વ્યવહાર, અપ્રામાણિક આચરલુ અને ભાષલુ. બીજીં, પોતાની કરજથી વિરુદ્ધ વર્તન, પરદારાગમન, મટ્ટો, દૂત વગેરે દુર્ગું લોના અત્ર સમાવેશ થાય છે.

- ૪. અધર્મસંગ—ધર્મ નામને યાગ્ય ધર્મની પરીક્ષા કરી તેને અનુસરવું એ ધર્મસંગ. એથી ઊલડી રોતે પરીક્ષા યાગ્ય રીતે ન કરતાં 'સ્વધર્મમાં મરા સારું' એ સ્ત્રુને અનુસરવું એ અધર્મસંગ; અથવા નિયમ વગરના મૂર્ખ માણસાની સાંબત કરવી એ પણ અધર્મસંગ જ છે. સાંબતથી બહુ તાત્કાળિક અસર થાય છે અને તેથી સત્સંગની જર્રિયાત વારંવાર બતાવેલી છે. દુર્જનના સંગ કરવાથી અનેક અગવડા આવે છે. અધર્મીના સંગ કરવાથી પોતે પણ સાંખતી જેવા થઈ જાય છે.
- પ. પિતા વગેરે તરફ બેદરકારી—પુત્રધર્મના આથી નાશ થાય છે, મહામુશ્કેલી ઊભી થાય છે અને ઘણું કરીને તરતમાં દુઃખ-પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે.
- દ. પરવંચન—સ્પષ્ટ છે. કાયદામાં પણ એ ફાજદારી ગુન્હો છે: (Cheating). ઉપર લખેલી છ બાબતો સર્વ પ્રકારની આપત્તિએ! ઉત્પન્ન કરે છે. કેટલીક વખત અમુક પાપના ઉદય અમુક કાર્ય સાથે મેળની શકાતા નથી, કારણ કે આપણને તેવું ત્રાન નથી; પણ કારણ વગર કાર્ય થતું નથી અને મનની અનેક વ્યથા અને શરીર પર ગંભી વ્યાધિઓ થાય છે, તે સર્વ અમુક કારણને લઇને જ થવી જોઇએ અને તેના મુખ્ય ભાગ અત્ર આપવામાં આવ્યા છે.

આ શ્લોકને અગિયારમાં શ્લોક સાથે સરખાવી, તેનો ભાવ સમજવાનો છે. અગિયારમાં શ્લોકમાં સંપત્તિનાં કારણા ખતાવ્યાં છે. આમાં વિપત્તિનાં કારણા ખતાવ્યાં છે. સંપત્તિનાં કારણા મેવવા કરતાં વિપત્તિનાં કારણા તજવાની વધારે આવશ્યકતા છે, તેથી અગિયારમાં શ્લોક કરતાં આ શ્લોકમાં કહેલ ભાવ વધારે મનન કરવા યોગ્ય છે. જિનેશ્વર તરફ અભક્તિ અને ગુરુની અવજ્ઞા એ બન્ને ધર્મની પણ અયોગ્યતા ખતાવે છે. વ્યાપારાદિમાં અનુચિત આચરણ ને અધર્મી'ના સંગ, આ બ ધર્મ બ્રષ્ટપણું સૂચવે છે. અને માતા-પિતાની ઉપેક્ષા તથા પરને ઠગવાની બુદ્ધિ, એ વ્યવહારથી પણ વિમુખતા સૂચવે છે. આ છ દોષવાળાને પગલે પગલે વિપત્તિ થવી જ જોઇએ. તે છતાં કહી કાઈ વખત સારા નય, તો તે કાંઇક પૂર્વના જ પુષ્યાદય સમજવા. આવા શ્લોકા ખાલી વાંચી જવાથી વિશેષ લાભ કરતા નથી, માટે, આ ગ્રંથમાં અમાઉ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, વારંવાર તેનું મનન કરવું અને પોતાનો અનુભવ લાગુ પાડી, વારંવાર પુનરાવર્તન કર્યા કરવું. (૧૨; ૧૭૬)

परक्षवभां क्षेण भेणववा भाटे पुष्टयधन भक्त्यैव नार्चेसि जिनं सुगुरोश्च धर्मे, नाकर्णयस्यविस्तं विस्तीर्न धत्से । सार्थं निर्थमपि च प्रचिनोष्यघानि, मूल्येन केन तदम्रत्र समीहसे शम् १॥१३॥(चलंतिलका)

" હે ભાઇ! તું ભક્તિથી શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરતા નથી; તેમ જ સારા ગુરૂમહારાજની સેવા કરતા નથી; નિરંતર ધર્મ સાંભળતા નથી; વિરતિ (પાપથી પાછા હેઠવું, વ્રત-પત્રચક્ષ્માણ કરવાં તે)ને તો ધારણ પણ કરતા નથી; વળી, પ્રયોજને કે વિના પ્રયોજને, પાપને પુષ્ટિ આપે છે; ત્યારે તું તારી કઈ લાયકાતથી આવતા ભવમાં સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે ?" (૧૩)

વિવેચન—હે ભાઈ! પ્રભુની પૂજા કરતા નથી; વળી, તું સુગુરુની સેવા તેમ જ તેમના પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરતા નથી; ઉપરાંત, એક દિવસ પણ ત્યાગવૃત્તિ કરતા નથી; ઇંદ્રિયના વિષયા ભાગવવામાં અહિનિશ આસકત રહે છે; કાંઈ પણ પ્રસ'ગ આવ્યા કે પાપકાર્ય કરવા મંડી પડે છે; પુત્રનાં લગ્ન કે વ્યવહારમાં, કાઈ પણ બહાનાના જોગ મળતાં, હિંસા, કાંધ, અભિમાન કરવા મંડી જાય છે. અને તેવા પ્રસ'ગ આવે ત્યારે તને ધર્મનું લક્ષ્ય પણ રહેતું નથી. વળી, પ્રસ'ગ વગર પણ અનર્થદંડથી દંડાય છે: નાટક જોવાં, સર્કસ જોવાં, હવેલીઓ જોઈ તેનાં વખાણ કરવાં, રાજકથા તથા લડાઈની વાતા કર્યા કરવી વગેરે કરી નકામી પાપરાશ વહારી લે છે.

આવી રીતે શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મનું આરાધન કરતા નથી, ઇદ્રિયદમન કરતા નથી, અને કારણે અકારણે મહાપાપાના સંચય કરે છે. સર્વ પ્રાણીઓ સુખ ઇચ્છે છે અને તેમાં પણ વર્તમાનમાં સુખ હાય કે ન હાય, પણ સુખ મેળવવાની ઈચ્છા તા સર્વને રહે છે. પણ હે લાઈ! સુખ તા કરિયાણું છે, એને ખરીદ કરવા માટે પુણ્યધનની જરૂર પડે છે, તે તો તું અત્રે હારી લાય છે; કાલટા તેને બદલે પાપર્પ કચરા એકઠા કરે છે. ત્યારે તું સુખ શા વડે મેળવવાની ઈચ્છા રાખે છે? સુખ કાંઈ ધર્મ કર્યા સિવાય મફત મળી શકવાનું નથી, માટે કાંઈ પણ કાર્ય કરતી વખતે એટલા વિચાર અવશ્ય કરજે કે શુલ કાર્ય કરાંથી આવતા લવમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે અને અશુમ કાર્ય કર્યાથી દુ:ખ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, નકામાં પાપકર્મ સેવવાથી તા આ જીવને કદી પણ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. આટલી સમજણ રાખવાથી અને તેને પ્રવૃત્તિમાં મૂકવાથી તારી કેટલીક આખત સીધી થઈ જશે.

ધર્મ શ્રવણની જરૂરિયાત બહુ જ છે. અગાઉ જણાવ્યું તેમ, વિચાર વગર વર્તન થતું નથી, પણ વિચાર શુભ આવવા માટે શાસ્ત્રશ્રવણની બહુ અગત્ય છે. શ્રવણ ઉપરથી મનનની પણ તેટલી જ જરૂર છે.

આ શ્લોક અહું ઉપયોગી છે. માેક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાએ શરૂઆતમાં નીચેના નિયમાને અનુસરવું એઇએ, એમ આ શ્લોકમાંથી ભાવાર્થ તરીકે સ્કુટ પ્રાપ્ત થાય છે :-

- ૧. લક્તિપૂર્વક પ્રભુનું પૂજન કરલું.
- ર. ધર્મશ્રવણ નિરંતર સદ્દગુરુ પાસેથી કરવું.
- 3. સ્થૂળ વિષયોથી દ્દર રહી, તેના બનતી રીતે ત્યાગ કરવા.
- ૪. પ્રયાજન હોય કે ન હોય પણ પાયકાય માં જોડાવું નહિ. (૧૩, ૧૭૭)

સુગુરુ સિ'હ; કુગુરુ શિયાળ

चतुष्पदैः सिंह इव स्वजात्यैर्मिलिनिमांस्तारयतीह कश्चित् । सहैव तैर्मज्जति कोऽपि दुर्गे, शुगालवच्चेत्यमिलन् वरं सः ॥ १४ ॥ (उपेन्द्रवज्रा)

"જેત્રી રીતે પાતાની જાતિનાં પ્રાણીઓને મળીને સિંહે તાર્યા હતાં, તેવી રીતે કાઈક (સુગુરુ) પાતાના જાતિલાઈ (લવ્ય પંચે દ્રિય)ને મળીને આ સંસારસમુદ્રથી તારે છે; અને જેવી રીતે શિયાળ પાતાના જાતિલાઇઓની સાથે ડૂબી મૂઓ, તેવી રીતે કાઈક (કુગુરુ) પાતાની સાથે સર્વને નરકાદિક અનંત સંસારમાં ડુખાવે છે, માટે આવા શિયાળ જેવા પુરુષ તા ન મળ્યા હોય તા જ સારું." (૧૪)

વિવેચન—અત્ર પહેલા અને ચાથા પ્રકારના ગુરુનું વર્ણન કર્યું છે. પહેલા પ્રકારના ગુરુ પાતે તરે છે અને આશ્રિતને તારે છે; તેએા વહાણ જેવા છે. ચાથા પ્રકારના શુરુ પાતે ડૂબે છે અને આશ્રય કરનારને પણ ડુબાવે છે; એ પથ્થર સમાન કુગુરુ સમજવા.

આ સ'સારમાં રઝળતાં, જ્યારે કાઇ વખત સુગુરુના જોગ થાય છે ત્યારે તેઓ! મા જીવને ઉપદેશ આપી, સંસારથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્તવાળા કરી, છેવટે તેને વૈરાગ્યવાસિત કરી સંસારથી સલામ લેવરાવે છે. આવા ગુરુ સિંહ સમાન છે. ટીકાકાર તે સંખંધમાં પંચાપાખ્યાનનું પ્રસિદ્ધ કથાનક કહેતાં જણાવે છે કે ''બહ્ ઝાડીથી ભરપૂર એક માહે જ ગલ હતું. ત્યાં ભયતું કારણ ઉત્પન્ન થવાથી સર્વ વનવાસી પ્રાણીઓએ મળીને સિંહને રાજાની પદવી આપી. હવે કાૈઈક કાળે દાવાનળ પ્રકટ થયા, ચાતરફ અગ્નિ ફેલાવા લાગ્યા અને બચાવનાં સાધના અલ્પ થતાં ગયાં. તે વખતે આ મહાન પશુરાજે સર્વ પ્રાણીઓને પાતાની સાથે લીધાં અને નદી કાંઠે ગયાે. નદીમાં મહાપૂરહતું, છતાં પણ સર્વ વનવાસી પ્રાણીઓને પાતાને પૂંછડે વળગાડી દીધાં અને એક છલંગ મારી સામે પાર સવે ને પહેાંચાડી દીધાં; વળી, જ્યારે તે જ જ'ગલ નવપદ્ધવિત થયું ત્યારે સર્વ ને પાછાં ત્યાં લઈ આવ્યાે. આવી રીતે મહામુશ્કેલીમાં પણ તેણે પાતાના જીવનની દરકાર ન કરી, પણ આશ્રિતાને તારવાના મહાપ્રયાસમાં ગમે તેટલા સ્વાત્મભાગ આપવા તૈયારી ખતાવી એ સુગુરૂનું લક્ષણ સમજવું. હવે ઉક્ત સિંહતું ચરિત્ર જોઇને એક શિયાળ પણ નજીકના જંગલના સ્વામી ખત્યા અને તેવા જ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પશુ સહિત નદી એાળ ગવાના પ્રયાસ કરવા લાગ્યા. પરંત તેનામાં આત્મળળ કે અધિકાર ન હાવાથી તે પાતે પણ ડૂળી ગયા અને આશ્રિતાને પણ ડુખાવી દીધા! આવી રીતે અગીતાર્થ કુપૂરુ પાતે સ'સારસમુદ્રમાં ડૂબે છે અને આશ્રિતાને ડુળાવે છે."

આ સિંહ અને શિયાળના દર્ષાતની એક બીજી હંકીકત એ પણ સમજાય છે કે જેઓ આત્મભાગ આપવાની તૈયારી બતાવ્યા સિવાય અને અધિકારની પ્રાપ્તિ વગર અધિપતિ-પણાનું પદ ધારણ કરવા ઇચ્છે છે, તે પોતાની જાતને પણ મહાનુકસાન કરે છે. સરિમહારાજ કહે છે કે છેલા પ્રકારના ગુરુ તો ન મત્યા હોય તો જ સારું; તેમને તો ન દીઠાથી જ કલ્યાથું છે! ગમે તેવા કુગુરુ હોય, સંસારવાસનાયુક્ત હોય, છતાં પથુ 'વીરના વેશ છે' એમ ધારી, ગુચુ-અત્રગુથનો પરીક્ષા કર્યા વગર, ગમે તેને નમસ્કાર કરી ગુરુપણે આદરનારે આ ડૂંકા પણ સૂચક શ્લાકથી ઘણા બાધ લેવાના છે. શાસ્ત્રકાર એવા દેષ્ટિરાગને કે અંધ અનુકરશ્ને ઉત્તેજન આપતા નથી. (૧૪; ૧૭૮)

ગુરુનાે યાેગ છતાં પ્રમાદ કરે તે નિ**ર્ભાગી**

पूर्णे तटाके तृषितः सदैव, भृतेऽपि गेहे क्षुधितः स मूर्वः । कल्पद्रमे सत्यपि ही दरिद्रो, गुर्वादियोगेऽपि हि यः प्रमादी ॥ १५॥ (उपजाति)

" ગુરુમહારાજ વગેરેની બરાબર જેગવાઇ છતાં પણ જે પ્રાણી પ્રમાદ કરે તે તળાવ પાણીથી ભરેલું છે છતાં પણ તરસ્યા છે, (ધન-ધાન્યથી) ઘર ભરપૂર છે છતાં પણ તે મૂર્ખ તા ભૂખ્યા જ છે અને પાતાની પાસે કલ્પવૃક્ષ છે, તાપણ તે તા દરિદ્રી જ છે." (૧૫)

વિવેશન—સ્પષ્ટ છે, ગુરુમહારાજની જેગવાઈ થાય અને તેનાથી દેવ તથા ધર્મ ઓળખાય, ત્યાર પછી તે ત્રણે મહાન તત્ત્વોના લાલ લેવા ચૂકવું નહિ, શુદ્ધ દેવ, મુગુરુ અને તેના બતાવેલા શુદ્ધ ધર્મ, એના ઉપર જરા પણ શંકા વગરની, તરણતારણ તરીકે શુદ્ધ શ્રદ્ધા થાય, ત્યારે જ આ જીવના એકડા નાંધાય છે. શ્રદ્ધા વગર જેટલી ક્રિયા કે તપ-જપધ્યાનાદિ કરવામાં આવે તેનાં મીંડાં મુકાય છે. એ મીંડાં પણ કીમતી છે, પણ તેની આગળ એકડા હાય તા. લાખ પર ચડેલું એક મીંડું નવ લાખ વધારે છે, પણ સવેં મીંડાં એકડા વગર નકામાં એકડા પણ મીંડાં કરવાના અલ્યાસ પછી જ આવડે છે આ વાત અલ્યાસ શરૂ કરનારાએ લૂલી જવાની નથી.

અત્ર કહેવાના હેતુ એ છે કે, ગુરૂમહારાજ વગેરે યાગ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ, જો આ છવ શુદ્ધ વર્તન કરતા નથી અને આળસમાં રહે છે, તા પછી તેના જેવા નિર્ભાગી કાઈ સમજવા નહિ. જે જોઈએ તે પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પણ તેના લાભ ન લેવામાં આવે તા ખાડું કહેવાય. આ શ્લાક અને નીચેના બન્ને શ્લાકમાં કર્તવ્ય સંબધી અહુ ઉપયોગી ઉપદેશ આપ્યા છે.

ખાસ વિચારવા યાગ્ય વાત એ છે કે આવા સુંદર મનુષ્યભવ, આર્યક્ષેત્ર, શરીરની અનુકૂળતા, સાધુઓના યાગ, મનની સ્થિરતા અને બીજી અનેક પ્રકારની સામગ્રીઓના સફભાવ આ જીવને પ્રાપ્ત થયા છે, છતાં પણ એ પ્રમાદમાં વખત કાઢી નાખશે, તા પછી એના આરા આવવાના નથી. અનંત ભવ કર્યા પછી પણ આવી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, સુશ્કેલ છે, અશક્ય જેવી છે. ગ્રંથકર્તા કહે છે કે તળાવે જઈને તરસ્યા આવવા જેવું આ શાય છે અને તે હકીકત યથાસ્થિત વસ્તુસ્વરૂપ બતાવે છે. આવા

પ્રસંગોના તા એવા સારી રીતે લાભ લેવા જોઇએ કે પછી આ ભવના ફેરા અને પારકી નાકરી અથવા આશીભાવ નિરંતરને માટે મટી જાય. (૧૫, ૧૭૯)

हेव-गुरु-धर्भ ७५२ अ'तर'ग श्रीति विना अन्म असार छे न धर्मचिन्ता गुरुदेवभक्ति-येंषां न वैराग्यलवोऽषि चित्ते । तेषां प्रस्क्लेशफलः पश्ना-मिवोद्भवः स्यादुदरम्भरीणाम् ॥ १६ ॥ (उपजाति)

"જે પ્રાણીને ધર્મ સંબંધી ચિંતા, ગુરુ અને દેવ તરફ લક્તિ અને વૈરાગ્યના અંશ માત્ર પણ ચિત્તમાં હોય નહિ તેવા પેટલરાએમના જન્મ, પશુની પેંઠે, જણુનારીને ફ્લેશ આપનારા જ છે." (૧૬)

વિવેચન—મારૂ' કર્ત વ્ય શું છે ? મારી જનસમૂહ પ્રત્યે કરજ શી છે ? હું કાેલ્યુ છું! મારી કરજ બજાવવા માટે મેં આખા દિવસમાં શા શા પ્રયત્ન કર્યા છે ? તેમાં હું કેટલે દરજે કતેહમંદ થયા છું? આજના કાર્યમાં નિષ્ફળતા કેટલી મળી ? શા કારણથી મળી ? આજે મૂક્યું છે ત્યાંથી આવતી કાલે કેવી રીતે શરૂ કરવું ? કરજ બજાવવા— ઉપકાર કરવા માટે આજના જેવા માંગલિક દિવસ એક પણ નથી, આનું નામ શાસ્ત્રકાર ધર્માચેતા—કર્ત વ્યપરાયણવૃત્તિ કહે છે.

આ અધિકારમાં અતાવેલી રીત પ્રમાણે પસંદ કરેલા ગુરૂમહારાજ અને તેમના અતાવેલા દેવ તથા ધર્મ ઉપર એકાંત શ્રદ્ધા અને ભક્તિ; એ ભક્તિમાં દેખાવ કે આડં-અર નહિ, પણ અંતઃકરણની ઊર્મિઓના ઉત્સાહ, "ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન કેળ કહ્યું રે. પૂજા અખેડિત એહ" એ વાકચમાં અતાવેલા ભાવનું યાથાર્થ્ય, એનું નામ દેવગુરભક્તિ.

આ સંસારના સર્વ પદાર્થ અસ્થિર છે, અલ્પ સમયસ્થાયી છે, પોંદ્રગલિક છે. આ જીવ શુદ્ધ નિરંજન નિલેપ છે, અનંત જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રરૂપ છે. ઉપાધિ સહિત દેખાય છે, તે તેની વિભાવદશા છે, કર્મજન્ય છે. શુદ્ધ દશામાં એ, એ સર્વથી રહિત છે. આત્મિક વસ્તુ આદરી પૌદ્રગલિક વસ્તુના ત્યાગ કરવા, તે બેના લેદ પાડી દેવા, તેને બરાબર ઓળખીને પૌદ્રગલિક ભાવ તજી આત્મિક ભાવ આદરવા, એનું નામ વૈરાગ્ય છે.

પ્રત્યેક પ્રાણીએ ધર્મચિંતા, ગુરુલકિત અને વૈરાગ્યવાસિત હુદયવાળા થવું જોઈએ. જ્યારે આ ત્રણે ભાવ હુદયમાં ઊંડી જગ્યા લે ત્યારે જ સ'સારના છેડા આવે. જેઓ અ ત્રણ ભાવ હુદયમાં ધારણ કરતા નથી તેઓ, ભલે અહારથી સારા દેખાવ કરનારા હાય, પણ વાસ્તિવક રીતે આ ભવના સુખમાં મગ્ન અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધના એકઠાં કરનારા અને પેટલરા જ છે, તેઓ જન્મ લઈને પાતાની માને પ્રસવની મહાવેદના અને યૌવનના નાશનું કષ્ટ માત્ર આપે છે, પણ પાતે તા આવા ઉત્તમ મનુષ્યભવની છેવટે અનંત સ'સાર વધારી; કર્મ'કાદવથી ખરડાઈ રખડવા કરે છે.

આ શ્લોક પર મનન કરજે. એને 'લાઈન ક્લીઅર'આપીશ નહિ. જરા વિચાર કરજે કે તું કે શ્રુ છે ? કચાં છે ? કાના ઘરમાં છે ? તારુ શું છે ? તું કોના છે ?—આ સવાલા રાતના સૂતી વખત અથવા સવારના ઊઠતી વખત વિચારજે; એથી બહુ લાભ થશે. (૧૬; ૧૮૦)

દેવ, સંઘાદિ કાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય

न देवकार्ये न च सङ्घकार्ये, येषां धनं नश्चरमाञ्च तेषाम् । तदर्जनाधैर्वृजिनैर्भवाब्धौ, पतिष्यतां कि *त्ववलम्बनं स्यात् ॥१७॥ (उपजाति)

"ધન-પૈસા એકદમ નાશવંત છે; આવા પૈસા જેની પાસે હોય છે તેઓ જે તેને દેવકાર્યમાં અથવા સંઘકાર્યમાં વાપરતા નથી તો તેઓને સદરહુ દ્રવ્ય મેળવવા માટે કરેલાં પાપાથી સંસારસમુદ્રમાં પડતાં કોના ટેકા મળશે ?

વિવેચન—પૈસા મેળવવા માટે પ્રાણી કેવાં કેવાં કાર્યો કરે છે, તે આપણા અનુભવ ખહાર નથી. એને માટે એમ જ કહીએ તો ચાલે કે પૈસા માટે એવું કાઈ પણ અરોાગ્ય કામ નથી કે જે પ્રાણી કરતા ન હાય. એના પર વિસ્તારથી વિવેચન ધનમમત્વમાચન અધિકારમાં થઇ ગયું છે. વળી, પૈસા કેટલા બધા અસ્થિર છે, નાશવંત છે, તે પણ આપણે વાંચ્યું છે, અનુભવ-ગમ્ય છે અને મહાવિશ્રહે અતાવી આપ્યું છે. આવી રીતે પાપથી મેળવેલા પૈસા નાશવંત છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. પૈસા બાંધ્યા રહેતા નથી, પુલ્યપ્રકૃતિ કરે છે ત્યારે હજારા, લાખા કે કરાડાની પૃંજી એક ક્ષણમાં-બહુ થાડા વખતમાં-હતી ન હતી થઇ જાય છે. છેવટે પણ આ દોલત અત્રે મૂકીને ઉઘાડે હાથે ચાલ્યા જવું પડે છે.

હવે પૈસા પ્રાપ્ત કરતી વખતે અનેક આશ્રવ સેવવા પડે છે, હિ'સા કે અસત્યના માટા ભાગ તે વખતે થાય છે અને તે ઉપરાંત અનેક પાપ લાગે છે. એ સર્વ પાપકમ જીવને સ'સાર-સમુદ્રમાં ફે'કી દે છે. હવે જો તે વખતે કાંઈ પણ અવલ'બન-ટેકા હાય તા જીવ ટકી રહે છે, નહિ તા તળિયે બેસે છે.

પ્રાપ્ત કરેલા પૈસાને જો જ્ઞાનાહાર, જીણોહાર, શાસનાહાર, દેવપૂજા, પ્રતિષ્ઠા, તીર્થ-યાત્રા, અષ્ટાહ્નિકા-મહોત્સવ વગેરેમાં ખરચવામાં આવે તો સંસારમાં પડતાં તે એક પ્રકારનું આલંખન આપે છે. તેવી જ રીતે ધનને જો સ્વામિવાત્સલ્યમાં એટલે ગુણી સ્વામિખ ધુંઓની સક્તિમાં કે નિરાશ્રિત ધમ ખંધું ઓને આશ્રય આપવામાં અથવા કોન્ફરન્સ વગેરે મહાન યોજનાએ ઘડી તેના વડે શાસનના અસ્યુદયની વૃદ્ધિમાં અથવા નિજ ધર્માનુયાયીઓને ધાર્મિક તથા વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપવામાં જો ખરચવામાં આવે તો, સંસારમાં પડતા આ જીવને ટેકા મળે છે.

^{*} त्यस्थाने न्य इति या पाठः।

દ્રવ્ય સાથે પોતાની શક્તિના ઉપયોગ એવી જ રીતે હાનિ અને લાભ કરનારા થઇ પડે છે, એ સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેવું છે. ધન મળવું એ નવીન નથી. આ જીવને અનેક વાર ધન મળયું હશે, પણ અભિમાન કે દુવ્યં સનમાં ધનના વ્યય કરી તે નીચા ઊતરી જાય છે, વળી પાછા ધન મેળવે છે અને કરી ઊતરી જાય છે. આ ચક્કબ્રમણમાંથી બચવાના જો કાંઈ પણ ઉપાય હાય તો પોતાના ધનના સમુદાયના કામમાં-લોકાના હિત માટે-વ્યય કરવા એ જ છે. પોતાની જાતને બૂલી જવી અને તેના ભાગે બીજાને લાભ આપવા એને સ્વાર્પણ કહે છે. સ્વાર્પણ વગર કાંઈ કામ થઈ શકતું નથી અને ખાસ કરીને ધર્મકાર્યમાં સ્વાર્પણની પ્રથમ આવશ્યકતા છે.

જમાનાની જરૂરિયાત વિચારી આખી કામને હિત કરનાર, આખા દેશના ઉદય કરનાર, આખી મનુષ્યજાતિને લાભ આપનાર શુભ સંસ્થાઓ ખાલા. શાસ્ત્રકાર સીદાતા ક્ષેત્રને પાષવાનું કહે છે. સાધનધમ'ને પુષ્ટિ બહુ અપાઈ ગઈ છે, હાલ સાધકાને ઊંચે લાવવાના યાગ્ય વખત છે, જરૂર છે, આવશ્યકતા છે. આવી રીતે મનન કરી વ્યય કરેલા પૈસા પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં આ જીવને જરૂર બચાવે એ સંશય વગરની હકીકત છે, વસ્તુ-સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ જોનારે કહી છે અને વિચાર કરવાથી સમજી શકાય તેવી છે. (૧૭; ૧૮૧)

*

એવી રીતે આરમા દેવગુરુધમ શુદ્ધિ અધિકાર પૂરા થાય છે. એમાં, ઉપર જણાવ્યું તેમ, ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા છે. એક સદ્દગુરુના સત્સંગ થઈ જવાથી આ મનુષ્યલવમાં કેટલા લાભ થાય છે તે અત્ર સવિસ્તર બતાવવામાં આવ્યું છે. પરદેશી રાજાને ગુરૂથી કેટલા લાભ થયા હતા તે આપણે જાણીએ છીએ. ગુરુ બે પ્રકારના છે: એક ધમ હીન વૃત્તિવાળા, જેને આપણા લોકા મિથ્યાત્વી કહે છે; અને બીજા ધર્મપરાયણ વૃત્તિવાળા. પ્રથમ પ્રકારના ગુરૂ માટે આ ચાગ્ય જગ્યા નથી. અત્ર જે હકીકત છે, તે તેમને લગતા નથી. ધર્મના ગુરુઓના, બીજી રીતે એઇએ તા, ચાર પ્રકાર છે. કેટલાક પાતે તરે અને આશ્રય લેનારને સદુપદેશ આપી શુદ્ધ માર્ગે ચલાવી તારે, એવા ગુરુ તે સદ્દગુરૂ છે અને એમના આશ્રય કરવા એ જ કહેવાના ઉદ્દેશ છે. બીજા પ્રકાર પાતે તરે અને બીજાને ડુબાડ, એવાપ્રકાર ગુરુ આશ્રી થાય છે, પણ તેમ હાતું જ નથી, તેથી એ લાંગા શન્ય છે. જે પાતે તરે, તે બીજાને તારે યાન તારે પણ ડુબાડે તા નહીં જ. ત્રીજા વર્ગમાં પાતે ડૂબે અને આશ્રય કરનારને તારે એવા સાધુઓ હોય છે. આ વર્ગમાં ચલન્યાદિના સમાવેશ થાય છે. ઉપદેશ આપવામાં પાછી પાની કરે નહિ; પણ એકાંતમાં પાતે વિષય-કષાય સેવે, અથવા તેવા ઉપદેશની અસર તેના પાતાના હૃદય પર લાગે જ નહિ, તેને ખરી શ્રહા જ આવે નહીં. પરીક્ષા

*

^{*} Self-sacrifice.

કાચી હોય, તો આવા ગુરુના જેગ થાય છે. એવાના આશ્રય કરવામાં પણ જરા પણ લાભ નથી, એટલું જ નહિ પણ અનેક પ્રકારનાં શલ્ય હૃદયમાં પેસે છે કે જે અનંત ભવે પણ જવાં મુશ્કેલ થાય છે. આવા ગુરુ કદાચ શુદ્ધ ઉપદેશક હાય, છતાં ઝવ્વા जाण इ अવ્વા —આત્મા આત્માને નાણે છે—મનામન સાક્ષી છે—એ નિયમ પ્રમાણે એવા હાળઘાલુના ઉપદેશની ખરી અસર થતી નથી. દંભી, કપટી; માયાવી ગુરુના પણ આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. અપવાદ માર્ગે આ વર્ગ આદરતા કેટલાક ઉત્તમ જીવા તેના ઉપદેશથી તરી પણ જાય છે. ચોથા વર્ગમાં પાતે ડૂબે અને આશ્રય લેનારને પણ ડૂબાડે—એવા પથ્થર સમાન ઉત્સૃત્રપ્રરૂપક શિશિલાચારી કુગુરુ સમજવા. એ વર્ગમાં પોતે બ્રુપ્ટ અને બ્રુપ્ટાચારની પુષ્ટિ કરનારા ગારજી, યતિ, શ્રીપૂજ્ય વગેરે આવે છે. તેઓ સંસારના સર્વ વિષયોમાં આસકત, ધર્મને નામે ઢાંગ ચલાવનારા અને ધર્મ પર આજવિકા ચલાવનારા છે. હવે પછીના અધિકારમાં સૂરિમહા-રાજ એ વર્ગને ઘટતા ન્યાય આપે છે, તેથી અત્ર લખવાની બહુ જરૂર રહેતી નથી. આ ચાર પ્રકારના ગુરુમાંથી પહેલા ભાંગાના શુદ્ધ ગુરુ શોધી તેના ઉપદેશ શ્રહણ કરવા. ગુરૂમહારાજને અનુસરવું એ ખાસ ફરજ છે. ઉપાધ્યાયજી ત્યાગાષ્ટકમાં કહે છે કે:—

गुरुत्यं स्वस्य नोदेति, शिक्षासात्म्येन यावता । आत्मतत्त्वप्रकाशेन, तावत्सेव्यो गुरूत्तमः ॥

'' આત્મતત્ત્વ પ્રકાશે કરીને (પરમાર્થસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈને) ગુરુએ આપેલી શિક્ષામાં થવી જોઇલી તલ્લીનલાએ આ જીવ જ્યાં સુધી ગુરુત્વને પામે નહિ, ત્યાં સુધી ઉત્તમ ગુરૂની સેવા કરવી."

શાસ્ત્રકાર કુગુરુના પાંચ વર્ગ પાડે છે: પાસથ્થા, ઉસજ્ઞો, કુશીલ, સ'સત્તો, યથાઇ દાે-આ સર્વ ક્રિયામાર્ગમાં તથા જ્ઞાનમાર્ગમાં જીદી જીદી રીતે શિથિલતા બતાવનારા છે. એના ઉપર આવતા અધિકારમાં વિવેચન કરવામાં આવશે. તેની વિશેષ સમજણુ મેળવવા માટે સંબાધ-સિત્તરીની ટીકા, ધર્મદાસ ગણિકૃત ઉપદેશમાળા અને ઉપાધ્યાયજીની કુગુરુની સજ્ઝાય વાંચવાં.

એ પ્રમાણે સફગુરુનું અને કુગુરુનું સ્વરૂપ છે. આ મનુષ્યલવની સફળતા ગુરુની જોગવાઈ અને પસંદગી પર છે. ગુરુને શાસ્ત્રકાર એટલું બધું માન આપે છે કે એક તરફ ગુરુ હાય અને એક તરફ દેવ હાય તા, અમુક અપેક્ષાએ, પ્રથમ ગુરુને નમસ્કાર કર્યા પછી દેવને વંદન કરી શકાય. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે. જોકે દેવ તા ગુરુ અને શિષ્ય બંનેને એકસરખા આરાધ્ય છે, પરંતુ, શિષ્યની અપેક્ષાએ જોઈએ તા, ગુરુ દેવને બતાવનાર છે, એકસરખા આરાધ્ય છે, પરંતુ, શિષ્યની અપેક્ષાએ જોઈએ તા, ગુરુ દેવને બતાવનાર છે, એકપાવનાર છે. કેટલીક વાર એવા દિષ્ટરાગ થઈ જાય છે કે તેથી ગમે તેવા ગુરુના આશ્રય કરવાની વૃત્તિ થાય છે. એના સંબંધમાં સાતમા શ્લાકમાં યથાર્થ વિવેચન થયું છે.

આ જીવને ખરેખરા ઉપયોગી ગુરુમહારાજ છે. સંસારથી તારનાર, હોવાને **લીધે** તે ખરેખરા લાભકારક કહી શકાય. તેઓના ઉપકારના બદલા વાળવા મુશ્કેલ છે. શ્રી સિંદ્રરપ્રકરમાં ગુરુ અધિકારે કહે છે કે :—

> पिता माता आता प्रियसहचरी स्नुनिवहः सुहृत् स्वामी माचत्करिभटरथाश्वः परिकरः। निमज्जन्तं जन्तुं नरककुहरे रक्षितुमलं, गुरोर्धमधिमप्रकटनपरात्कोऽपि न परः॥

"નરકરૂપ ખાડાને વિષે પડતા જીવાને યુષ્ય અને પાપનું ફળ પ્રકટ બતાવી આપનારા ગુરુ વિના બીજા કોઈ પિતા, માતા, ભાઈ, પ્રિય સ્ત્રી, પુત્રના સમૂહ, મિત્ર, મદોન્મત્ત હસ્તી, અશ્વ, સુભટ અને સ્થ, સ્વામી કે સેવકવર્ગ આ પ્રાણીનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી."

તેટલા માટે સંસારસમુદ્રમાં પડતાં ખચાવનાર ગુરુમહારાજ ખરેખરા માતા, પિતા, ભંધુ, મિત્ર કે જે કહીએ તે છે. એવા સદ્દગુરુની શાધ કરી તેમની સેવા કરવી અને તેમનાથી શુદ્ધ દેવ અને ધર્મને એાળખવા. ગુરુની સેવામાં વિનય પ્રધાન છે. એ ગુણુથી ધર્મપ્રાપ્તિ, વિદ્યાપ્રાપ્તિ વગેરે જલદી થાય છે.

ગુરુમહારાજની સેવા કરો શુદ્ધ ધર્મ આદરવાે. તેનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ અગિયારમા તથા બારમા શ્લાકમાં બતાવ્યું છે. વધારે વિગત ગુરુમહારાજથી જાણવાે.

આ જમાનામાં ગુરુ વગર સર્વ જ્ઞાન મેળવવાની આકાંક્ષા બહુ રહે છે, પરાધીન વૃત્તિ પસંદ આવતી નથી; પરંતુ જેન શાસ્ત્રાની રચના અને પદ્ધતિ પ્રમાણે એ બનવું મુશ્કેલ છે. એવા જ્ઞાનથી લાભ કરતાં હાનિ ઘણીવાર થાય છે અને, વાસ્તવિક વિચારીએ તો, ચાલુ જમાનાની કેળવણી પણ ગુરુના અતાવ્યા વગર મળી શકતી નથી. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની બહુ જરૂર છે. આવતા અધિકારમાં સાધુ કેવા હોવા જોઈએ તે બહુ સ્પષ્ટ રીતે બતાવાશે.

ગુરુને શાસ્ત્રકાર આવી મહત્ત્વવાળી જગ્યા આપે છે, તેના અદલામાં તેઓ પાતાની જવાબદારી સારી રીતે સમજે, દ્રગ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પ્રમાણે ઘટતા ફેરફારા કર્યા કરે, ઉપદેશ અને ઉદ્દેશ લાકરુચિ પ્રમાણે નહિ, પણ આગળ-પાછળના પુષ્કળ વિચાર કરી શુદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપ અતાવે અને સ્વીય અને પરકીયના તફાવત રાખે નહિ—આવા પુરુષા અને મહાત્માઓ ગુરુસ્થાનને શાભાવે છે.

ધર્મ શુદ્ધિના સંભ'ધમાં આ અધિકારમાં કાંઈ ઉલ્લેખ નથી. અગિયારમા અધિકારમાં તે સંખ'ધમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યા હતા અને ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા કરવાથી અને તેની પસ'દગીમાં ભૂલ ન કરવાથી ધર્મ'તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એ નિયમને અનુસરીને ધર્મ સંખંધી અત્ર કાંઈ પણ ઉલ્લેખ કર્યા નથી એમ જણાય છે. આ અધિકારના પાંચમા શ્લોક પર વિવેચન કરતાં જણાવ્યું છે તેમ, ધર્મની પસંદગીમાં પાતાના તર્કને-વિચાર-શક્તિને પૂરતા અવકાશ આપવા. ખાસ કરીને ધર્મમાં પ્રતિપાદન કરેલા દેવનું સ્વરૂપ જોવું. તેઓ રાગ-દ્રેષ વગરના અને બીજા અસાધારણ ગુણાથી વિરાજમાન હાય તા તે ગમે તે હાય તેને આદરવા.

આધુનિક સ્થિતિ એવી છે કે ધર્મ તરફ અંતઃકરહ્યુના પ્રેમ ઓછા થતા જાય છે. તેનું કારણ સંપૂર્ણ અલ્યાસ કરવામાં પ્રમાદ સિવાય બીજું કાંઈ પણ નથી. સામાન્ય સ્વરૂપ જાણતાં તેમાં અનેક તર્ક થાય અને તેનું નિવારણ કરવાના અવકાશ ન મળે અથવા સજ્જાથી ન પુછાય. આ સર્વ બાબતમાં નવીન પદ્ધતિસર અલ્યાસ કરનાર ધર્મ ગુરુઓ અને તદનુસાર લેખ લખનાર અને વ્યાખ્યાન કરનાર વિદ્વાના બહુ કરી શકે. તર્કની પ્રાચીન કાેટિઓને બદલે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની અવાંચીન શાધા નવીન સંસ્કારવાળાને તરત અસર કરે છે. આ સર્વ બાબતમાં ગુરુમહારાજ વિચાર કરી શકે. સાધુવર્ગના ગુરુમહારાજમાં શ્રી મુનિસુંદરસૂરિના વખતમાં પણ કેટલાક સડા પેઠેલા જણાય છે. ચાલતા અધિકાર તદ્દન વ્યવહાર દષ્ટિ (Practical point of view) થી લખાયેલા છે.

इति सविवरणो देवगुरुधर्मशुद्धिनामा द्वादशोऽधिकारः ।

त्रयोदशो यतिशिक्षोपदेशाधिकारः ॥

ગુરુ-મહારાજને સ્વીકારીને તેમને અનુસરવાથી થતા લાભ આગલા અધિકારમાં જોયા. વધારે અગત્યના સવાલ ગુરુને પાતાને જીવન વહન કેમ કરવું એ છે; તેથી આ અધિકારમાં યતિયાએ શિક્ષા આપે છે. યતિ શખ્દમાં સંસારથી વિરક્ત રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરનાર સાધુ, જિત, મહાત્મા, શ્રીપૂજ, દ્રવ્યક્તિંગી અને ભદુારક~એ સર્વના સમાવેશ થાય છે; તેમ જ, બીજી શુદ્ધ અપેક્ષાએ જોઈએ તા, સંસારભાવથી વિરક્ત એવા સર્વના સમાવેશ થાય છે. એ અપેક્ષામાં કેવળ વેશમાત્ર જોવાના રહેતા નથી, પણ વર્તન જોવાય છે. આ અધિકારમાં પ્રયમ વર્ગને ઉદ્દેશીને શિક્ષા આપેલી છે. તે વર્ગ સુશિક્ષિત અને વિદ્યાન હાવાથી આ અધિકારમાં તેને માટે વિશેષ વિવેચન કરવાનું યાગ્ય ધાર્યું નથી. આ અધિકાર યતિ સિવાયના સર્વને પણ ઉપયોગી છે, કારણ કે દંભી, દુરાચારી, વેશધારીને ઓળખવામાં તે સહાયભૂત થાય છે. આ અધિકાર સર્વથી વિસ્તારવાળા છે, કારણ કે ઉપદેશકને સુધારવા એ પ્રથમ આવશ્યકતા છે. જે શુલેચ્છાથી સૂરિએ આ અધિકાર લખ્યા છે તે જ હેતુથી તેના પર વિવરણ મુનિઆશ્રય નીચે લખવામાં આવ્યું છે. આના અધિકારી તે પર ખાસ મનન અને નિદિધ્યાસન કરશે એટલી આશાની પૂર્વપીઠિકા કરી હવે શરૂઆતમાં શુદ્ધ યતિ—મુનિની ભાવનામય મૂર્તિનું ચિત્ર દેારી હૃદયદેષ્ટિ પર આળેખવા સૂચના કરે છે.

भुनिश्र जु' क्षावनाभय स्वरूप (An ideal Munihood) ते* तीर्णा भववारिधि मुनिवरास्तेभ्यो नमस्कुर्महे, येषां नो विषयेषु गृध्यति मनो नो वा कषायैः प्छतम् ।

रागद्वेषविष्ठक् प्रशान्तकलुर्षं साम्याप्तशर्माद्वयं,
नित्यं खेलति ×चाप्तसंयमगुणाक्रीडे भजद्भावनाः ॥९॥ (शार्द्कलिकीडित)
"के महात्माक्रीन् मन इदियाना विषयमां सामक्रत यतुं नथी; क्षायाथी व्याप्त

^{*} ये इति पाठान्तरम् । × चात्मसंयमगुणाकीडे इति वा पाठः ।

થતું નથી, જે (મન) રાગ-દ્રેષથી મુક્ત રહે છે, જેશે પાપકાર્યોને શાંત પમાડથાં છે, જેશે સમતા વડે અદ્ભૈત સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને જે ભાવના ભાવતું ભાવતું સંયમગુશે રૂપી ઉદ્યાનમાં હુમેશાં ખેલે છે—આવા પ્રકારનું જેમનું મન થયેલું છે તે મહામુની ધરા આ સંસારસમુદ્ર તરી ગયા છે અને તેઓને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. " (૧)

વિવેચન—અત્યંત શુદ્ધ દશામાં વર્તાનારા મહામુનિ-પુંગવાની સ્થિતિનું પૃથક્કસ્થ કરતાં નીચેના ગુલ્રોના સ્પષ્ટ આવિર્ભાવ થતા જણાય છે:—

- ૧. શુદ્ધ મુનિરાજ પાંચ ઇદ્રિયના ત્રેવીશ વિષયામાં આસકત થતા નથી. દર્ષાત તરીકે, તેઓને વિલેપન ઉપર રાગ થતા નથી અને દ્રધપાક પૂરી એઈ માહામાંથી પાણી છૂટતું નથી, ગટરની અને અત્તરની વાસ સરખી જ લાગે છે અને સ્ત્રી-સીંદર્યાદ વસ્તુ એઈ માહ થતા નથી, તેમ જ પિયાના વગેર સાંભળી મન એકસરખું જ રહે છે.
- ર. ક્રોધ, માન, માચા, લાેલ, જે પર સાતમા અધિકારમાં વિશેષ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે અને જે આ સંસારમાં રખડાવનાર છે, તે મહારિપુએા મુનિપુંગવને પ્રભળ સાધનાને અસાવે અસર કરતા નથી.
- 3. સર્વ કથાયમય અને સંસારેબ્રેણી ઉત્પન્ન કરતાર રાગ અને દ્વેષ છે. એ બન્નેતું સ્વરૂપ તેઓ સ્પષ્ટ રીતે સમજે છે અને તેના ત્યાગ કરેલા હાય છે, એટલે એ બન્ને પર તેઓ વિજય મેળવતા રહે છે.
- ૪. અશુભ કર્મોનું બ'ધન થાય તેવું અશુભ અધ્યવસાયરૂપ કારણુ તેઓને હોતું નથી એ બીજા અને ત્રીજા ગુણ્થી સ્વયંસિદ્ધ છે.
- પ. સમતાર'ગથી તેએા ર'ગાયેલા હોય છે અને ખરેખર સુખના (અવ્યાબાધ સુખના) જાણકાર હોવાથી અનન્ય સુખ–શુદ્ધ સુખ–આધ્યાત્મિક સુખ–સાથે તેએાને એક્તાન લાગેલ હોય છે.
- દ. આ મુનિવર સ'યમગુણ્ર્પ ખીલેલા પુષ્પ-ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરે છે એટલે ગુણોમાં રમણુ કરે છે. તેઓનું નૈશ્ચિયિક ચારિત્ર એ જ છે.
- ૭. ઉપર પ્રમાણે ખેલ કરતાં કરતાં પણ નિરંતર અનિત્યાદિ બાર ભાવના અને મૈત્રી, પ્રમાદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવના ભાવે છે. વળી, તે ઉપરાંત દરેક વૃતની પાંચ પાંચ ભાવનાઓ છે, તે પણ નિરંતર ભાવ્યા કરે છે.

આ ખરેખરા આદર્શ છે. આવા ગુણાથી વિશિષ્ટ જીવનવાળા મહાશયા પાતે સંસાર તરી ગયા છે, તરી જાય છે અને બાકીના સંસારી જીવાને અનુકરણરૂપ થઈ પડે છે.

એવા મહાત્માને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ અને તેમ કરીને તેઓનું બરાબર અનુસરણ કરવાની ભાવના કરીએ* છીએ. (૧; ૧૮૨)

સાધુના વેશમાત્રથી માેક્ષ મળતા નથી

स्वाध्यायमाधित्सिस नो प्रमादैः, शुद्धा न गुप्तीः समितीश्र धत्से । तपो द्विधा नार्जसि देहमोहादल्पे हि * हेतौ दधसे कषायान् ॥ २ ॥ परिपहान्नो सहसे न चोषसर्गान्न शीलाङ्गधरोऽपि चासि । तन्मोक्ष्यमाणोऽपि भवान्धिपारं, मुने ! कथं यास्यसि वेषमात्रात् ॥ ३ ॥ गुग्मम् ॥ (उपजाति)

" હે મુનિ! તું વિકથાદિ પ્રમાદ કરીને સ્વાધ્યાય (સન્નઝાય, ધ્યાન) કરવા ઇચ્છતાં નથી, વિષયાદિ પ્રમાદથી સમિતિ અને ગુપ્તિ ધારણ કરતા નથી, શરીર પર મમત્વથી અને પ્રકારનાં તપ કરતા નથી, નજીવા કારણથી કષાય કરે છે, પરીષહ તથા ઉપસર્ગ સહન કરતા નથી, (અઢાર હજાર) શીલાંગ ધારણ કરતા નથી, તે છતાં તું માક્ષ મેળવવા ઇચ્છે છે, પણ હે મુનિ! વેશમાત્રથી સંસારસમુદ્રના પાર કેવી રીતે પામીશ ?" (૨-૩)

વિવેચન—ઉપર ભાવનામય મુનિસ્વરૂપ કહ્યું. અત્ર વ્યવહારુ રીતે તેઓએ શું કરલું જોઈએ, તે કહે છે:—

- પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય મુનિએ દરરાજ કરવા જોઈ એ:—
 વાચના (વાંચવું તે), 'પૃચ્છના (શંકા પૂછવી તે), 'પરાવત'ના (સંભારવું –
 રિવિઝન), અનુપ્રેક્ષા (વિચારણા) અને ધર્મ કથા—આ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય છે.
- ર. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ તે પ્રવચનમાતા કહેવાય છે, અને સાધુપણાનું ખાસ લક્ષણ છે:—

નિર્જુલ માર્ગે સૂર્ય ઊગ્યા પછી સાડાત્રણ હાથ આગળ દક્ષિ રાખી, એઈ ને ચાલવું, તે ઇર્યાસમિતિ.

નિરવધ, સાચું, હિતકારી અને પ્રિય વચન વિચારીને બાલવું, તે **ભાષાસમિતિ.** અન્ન, પાણી વગેરે બેંતાળીશ દેાષ રહિત લેવાં તે એપાણાસમિતિ.

કાઈ પણ વસ્તુ જીવરહિત ભૂમિ જોઈને તથા પ્રમાર્જના કરીને મૂકવી કે લેવી, એ આદાનભ'ડમત્તનિક્ષેપણાસમિતિ.

મળ, મૂત્રાદિ છવ રહિત ભૂમિએ તજવાં તે પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ.

^{* &#}x27;સાધુષદ-અનુસરણ 'ના વિષયને અંગે આ શ્લાક ટાંકીને આદર્શ મુનિજીવનના સ્વરૂપ પર મે' વિસ્તારથી વિવેચન ' श्री केन પ્રકાશ '' પુસ્તક ૨૭, અંક ખીજામાં અને તે પછીના અ' ક્રામાં કર્યું' છે, તે વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. વિ. ક. × अल्पेऽपीति पाठान्तरम् । अ. ३४

મન પર અશુભ ચિંતવનને અંગે પૂર્ણ અંકુશ રાખવા અથવા સર્વથા મનાવ્યાપાર ન કરવા, એ મનાગુમિ.

કાેઈ પણ પ્રકારનું સારું કે ખરાબ વચન બાેલવું નહિ અથવા સાવદા વર્જી, નિરવદ્ય બાેલવું, તે વચનગુપ્તિ.

કાયાને અજયણાએ પ્રવર્તાવવી નહિ અથવા સર્વથા પ્રવર્તાવવો નહિ, તે કાયગુમિ. 3. સાધુએ એ પ્રકારનાં તપ કરવાં નેઈએ:—

- ભાહ્ય તે પે— ઉપવાસાદિ કરી બિલકુલ ખાવું નહિ, ઐાછું ખાવું, એાછી વસ્તુએા ખાવી, રસવાળી વસ્તુએા ઘી વગેરે ન ખાવાં, કર્મક્ષય કરવા માટે શરીરને કષ્ટ આપવું અને અંગાપાંગ, ઇદ્રિયા અને મનને સંકાચી રાખવાં—આ સ્થળ (બાહ્ય) તપ કહેવાય છે.
- આહ્યાં તર તપ-કરેલ પાપકૃત્યનું પ્રાયક્ષિત્ત લેલું, જિનાદિ દશના યથાયાગ્ય વિનય કરવા, જિનાદિ દશનું યાગ્ય વૈયાવસ્થ કરવું, યાગ્યના વગેરે પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય કરવા, ધ્યાન કરવું અને બાહ્ય આલ્યંતર ઉપધિના ત્યાગ કરવા—આ આલ્યાંતર તપ કહેવાય છે.
 - ૪. ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લેાભ તથા તેને જન્મ આપનાર તેમ જ તેની સાથે રહેનાર હાસ્ય, રતિ, અરતિ વગેરે નેાકષાય, જેનું સ્વરૂપ સાતમા અધિકારમાં જણાવવામાં આવ્યું છે, તે ન કરવા જોઈ એ અથવા ખની શકે તેટલા તેના ત્યાગ કરવા જોઈ એ અથવા તે પર અંકુશ રાખવા જેઈ એ.
 - પ. ભૂખ-તરસ સહન કરવાં વગેરે ખાવીશ પ્રકારના પરીષહો છે. તેનું સ્વરૂપ શાસમાં આપેલું છે અને આ અધિકારના આડત્રીશમા શ્લોકના વિવેચન પ્રસંગે તેનું કાંઈક સ્વરૂપ બતાવવામાં આવશે તે, તેમ જ મનુષ્ય અને દેવતા વગેરેના કરેલા અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સમતાથી સહન કરવા જોઈએ. એ વખતે મનમાં જરા પશ્ચ ક્રોધ કે ક્લેશ ન આશુવા જોઈએ. એવી રીતે પાતાનું વર્તન કરી સમતામય જીવન જીવવું જોઈએ.
 - દ. શાસ્ત્રકારે ચાર મુખ્ય અને તેના પેટા લેઠથી સાળ પ્રકારના ઉપસર્ગ કહ્યા છે:
 - ૧. દેવકૃત—૧. હાસ્યથી, ૨. દ્રેષથી, ૩. વિમર્શથી (વિચાર-સહન કરી શકે છે કે નહિ તે દહતા જેવા માટે પરીક્ષા કરવી તે), ૪. પૃથકૃવિમાત્રા (ધર્મની ઇષ્યાં આદિને અ'ગે વૈક્રિય શરીર કરીને ઉપસર્ગ કરે છે તે).
 - ર. મનુષ્યકૃત—૧. હાસ્યથી, ૨. દ્વેષથી, ૩. વિમર્શથી, ૪. કુશીલથી (બ્રહ્મચારીથી પુત્ર થાય તે બળવાન હોય છે એમ ધારીને ધર્મવાસના વિનાના માણુસ બ્રહ્મચર્યથી ચળાવવા અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ કરે તે).

- 3. તિય[ુ] ચકુત—૧. ભયથી (મનુષ્યને જોઇને મને અનર્થ કરશે એમ ધારી સામા ધર્સ તે), ૨. દ્વેષથી, ૩. આહાર માટે (ભૂખ લાગ્યાથી તેનું નિવારણ કરવા માટે, શિયાળ, ગુધ્રાદિ ઉપસર્ગ કરે તે), ૪. પાતાનાં બચ્ચાંના રક્ષણ માટે.
- **૪. આત્મકૃત**—૧. વાત, ૨. પિત્ત, ૩. કક્, ૪. સંનિપાત.
- ૭. અઢાર હુજાર શીલાંગ ધારણ કરવાં જોઈએ. એ અઢાર હુજાર શીલાંગ શું છે, તે સંબંધી જરા લંબાહ પણ ઉપયાગી નેાંધ શ્રી ઉપમિતિલવપ્રપંચાના પીઠબંધના મારા કરેલા ભાષાંતરમાંથી અત્ર ઉતારી લેવામાં આવે છે. ચાેગ ત્રણ, કરણ ત્રણ, સંજ્ઞા ચાર, ઇંદ્રિય પાંચ, પૃથ્વીકાયાર ભાદિક દશ અને શ્રમણધર્મ દશ-તે વહે અહાર હું જાર શીલાંગ થાય છે. શીલાંગ એટલે ચારિત્રના અવયવા (વિભાગ); તે નીચે પ્રમાણે :–ધાેગ ત્રણ છે : મત્યોગ, વચત્યોગ, કાયચાેગ, કરણયાેગ ત્રણ છે : કરવું, કરાવવું અને અનુમાદવું, સંજ્ઞા ચાર છે: આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, પરિબ્રહસંજ્ઞા અને મૈશુનસ જ્ઞા. ઇંદ્રિય પાંચ છે : સ્પર્શ નેદ્રિય, રસને દ્રિય, ઘાણે દ્રિય, ચક્ષુરિદ્રિય અને શ્રોત્રે દ્વિય. પૃથ્વીકાયાર ભાદિક દશ: પૃથ્વીકાયઆર ભ. અપુકાયઆર ભ, તેઉકાય-આરંભ, વાઉકાયઆરંભ, વનસ્પતિકાયઆરંભ, બેઇંદ્રિયઆરંભ, તેઇંદ્રિયઆરંભ, ચૌરિદ્રિયમાર'ભ. પ'ચે'દ્રિયમાર'ભ અને અજીવમાર'ભ* યતિધર્મ દશ છે: ક્ષમા, માદ'વ, આજ'વ, નિલેશિયાશું (મુક્તિ), તપ, સંયમ; સત્ય, શૌચ, અકિંચનપર્શું અને પ્રક્રાચર્ય. આમાંનાં દરેકનું એકેક પદ લઇ જુદા જુદા ભેદ કરવાના છે. પ્રથમ લેઠ દાખલા તરીકે નીચે પ્રમાણે કરાય-" મને કરી, આહારસંજ્ઞા રહિત થઈ, શ્રોત્રે દ્રિયના સંવર કરી, ક્ષમાયુક્ત રહી, પૃથ્વીકાયના આરંભ કરે નહિ. આ વાકચ કાયમ રાખી 'ક્ષમાયુક્ત ' શખ્દને ખદલે 'માદ'વયુક્ત ' વગેરે દશ ધર્મો મુકે ત્યારે દશ ભેદ થાય, પણ તે બધા પૃથ્વીકાય સંબંધે જ થયા. તે જ્યારે અપૂકાય વગેરે ઉપર જણાવેલા દશ લેદ સાથે દશ દશ લેદ કરે ત્યારે સાે લેદ થાય. તે અધા શ્રોત્રે દ્રિયે થયા. અને તેવી રીતે બાકીની ચાર ઇદ્રિયા સાથે મેળવતાં પાંચસા લેદ થાય. તે દરેકને આહાર, ભય, પરિગ્રહ અને મેશુન સંજ્ઞા સાથે મેળવતાં બે હજાર લેદ થાય. મન, વચન, કાયાના ચાેગ સાથે મેળવતાં છ હજાર લેદ થાય. અને તેને કરવું, કરાવવું અને અનુમાદવું-એ ત્રણ કરણ સાથે મેળવતાં અઢાર હજાર લેંદ થાય આ લેદને માટે શ્રી **પ્રવચનસારાહાર** ગંથના પૃષ્ઠ ૩૩૯ પર (પ્રકરણરત્નાકર,

ભાગ ત્રીએ) એક કેાષ્ટ્રક આપેલ' છે. તેની ખૂબી એવી છે કે તે નજર આગળ રાખવાથી ૧૮૦૦૦ ગાથા બનાવી શકાય છે. જિજ્ઞાસુએાએ તે જરૂર વાંચવું, કારણ કે તે ઉપયાગી હોવા સાથે કર્તાની અપૂર્વ વિદ્વત્તા બતાવે છે.

^{*} જીવની બુદ્ધિથા અજીવને મારવાથી તેમ જ ઉપકરણાદિકની પડિલેહણા નહિ કરવાથા જે આર'લ શાય તે અજવઆર'લ કહેવાય છે.

માક્ષાથી જીવે ઉપર પ્રમાણે વર્તન કરવું જોઈ એ. તું નથી કરતો સ્વાધ્યાય, તેમ જ નથી રાખતો ગુપ્તિ; વળી, નજીવા કારણસર કષાય કરી નાખે છે અને તપસ્યા કરતો નથી; તેમ જ પરીષહ-ઉપસર્ગ પણ સહન કરતો નથી અને સદરહુ શીલાંગ ધારણ કરતો નથી. તું જાણે છે કે માફ્ષે જવાના ઉપાય તો, ઉપર કહ્યું તેમ, સજ્ઝાય વગેરે છે; તો પછી તું વાંછે છે માફ્ષે જવાનું અને કાર્ય કરે છે તેની વિરુદ્ધનાં. આ માફ્ષનગર દૂર છે; ત્યાં પહોંચવા માટે સંસારસમુદ્રના પાર પામવા જોઈ એ; તેને ચાગ્ય નાવ તો તું તૈયાર રાખતો નથી, ત્યારે તું ત્યાં કેવી રીતે જઇશ ? તારે યાદ રાખલું કે વેશમાત્રથી માક્ષ મળતો નથી; વેશાનુસાર કરણી-વર્તન જોઈ એ. બાકી તા મેરુપર્ગત જેટલાં એાઘા-મુહપત્તિ કર્યાં, તેમાં પણ કાંઈ આત્માનું વળ્યું નથી. (૨-૩; ૧૮૩-૧૮૪)

વેશમાત્રથી કાંઈ વળતું નથી

आजीविकार्थमिइ यद्यतिवेषमेष,* धत्से चस्त्रिममलं न तु कप्टमीरुः । तद्वेत्सि कि न न बिमेति जगजिन्नश्च×-र्भृत्युः कुतोऽपि नरकश्च न वेषमात्रात् ॥४॥(वसंतितिलका)

"તું આજિવિકા માટે જ આ સંસારમાં યતિના વેશ ધારણ કરે છે, પણ કષ્ટથી ડરી જઈને શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતા નથી. પણ તને ખબર નથી, કે તમામ જગતને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળું મૃત્યુ અને નરક કાંઈ કાેઈ પણ પ્રાણીના વેશ ઉપરથી ડરી જતાં નથી." (૪)

વિવેશન—કાઈ અજ્ઞાની જીવ સંસારતાં દુ:ખથી પીડાઈ, દુ:ખમિલિત વૈરાગ્યના કાળ ધારણ કરી (યતિ થયા પછી), ત્યાં પણ શ્રાવકા પાસેથી સારી સારી ગાંચરી મેળવવાના જ લાભ રાખે છે, પણ ચારિત્રની કિયા કરતા નથી. પ્રથમના ત્રણ શ્લોકમાં ભાવાર્થરૂપે ખતાવેલું વર્તન જરા પણ કરતા નથી, પરંતુ એક નવી જાતના જ સંસાર અરંભે છે. કેટલાક નામધારી શ્રીપૂજ્યા અને ગારજીઓ તા ચારિત્રના પ્રાણભૂત ચતુર્થ વત ભંગ કરવા સુધીની હદે પણ પહોંચી જાય છે; તેઓને તા આ અધિકારમાં ઊભા રહેવાની પણ જગ્યા નથી. શિથિલાચારી, એકલવિહારી, આધાકમી આહાર લેનાર વગેરેને કપ્રભીરુ કહ્યા છે. પરીષહ-ઉપસર્ગથી ડરી જનારા યતિને ઉદેશીને કહે છે કે આખી દુનિયાના કાળિયા કરી જનાર મૃત્યુ વાટ જોઈ રહ્યું છે, તેના દાંતમાંથી કાઈ બચ્યું નથી અને તેની પેલી બાજાએ ભયંકર અંધકારથી ભરેલ દુ:ખનું જ સ્થાન અને કલ્પનામાત્રથી પણ શરીરને ધુજાવનાર નરક દેખાય છે. આ બંને (મૃત્યુ અને નરક) વેશની દરકાર રાખતાં નથી; તેઓ એવાં નિર્દય છે કે કાઈને છોડતાં નથી, છતાં પણ પ્રથમના ત્રણ શ્લોકમાં ભાવાર્થ તરીકે કહ્યું તેવું આચરણ કરનારા મહાત્માએ તો તેને પણ જીતી જાય છે કે પાછા ફરીવાર તેનાં દર્શન પણ ન કરે. ડુંકામાં અજર અમર થઈ જાય છે, માટે

^{*} मेव इत्यपि पाठान्तरं दृश्यते । × जगज्जिधःसुरिति पाठान्तरम् ।

શુદ્ધ ચારિત્ર ધારણ કરી મનમાં ખુશી થજે; માત્ર વેશથી રાચીશ નહિ. સાધુપણાની કરજ એક બાજુએ અને બીજી બાજુએ નારકી તથા મૃત્યુ ધ્યાનમાં રાખજે. કરજ ભૂલ્યા તા બન્ને રાક્ષસા તૈયાર છે, એ મનમાં ચાક્કસ રાખજે. (૪; ૧૮૫)

કેવળ વેશ ધારણ કરનારને તાે ઊલડાે દાષ

वेषेण माद्यसि यतेश्वरणं विनात्मन् !, पूजां च वाञ्छसि जनाद्बहुघोपधि च । मुम्धप्रतारणभवे नरकेऽसि गन्ता, न्यायं विभिषे तदजागलकर्तरीयम् ॥५ ॥(वसन्तितिलका)

"હે આત્મન્! તું વર્તન (ચારિત્ર) વગર માત્ર યતિના વેશથી જ મહકમ ગ્હે છે (અહંકાર કરે છે) અને વળી લોકોની પૂજાની અપેક્ષા રાખે છે; તેથી લાળા વિશ્વાસ રાખનારા લોકોને છેતરવાથી પ્રાપ્ત થતા નરકમાં તું જરૂર જવાના છે એમ લાગે છે. ખરેખર તું 'અજાગલકર્તરી' ન્યાય ધારણ કરે છે." (પ)

વિવેશન—' ઉપધિ ' ધર્મોપકરણ રૂપ સાધુનાં વસ્ત, પાત્ર વગેરેના સમૂહવાચક શખ્દ છે. લાકા વ દન-નમસ્કાર કરે એવી ઇચ્છા રાખવી અને અનેક પ્રકારની ઉપધિ મેળવવા ઇચ્છા રાખવી, એ ગુણ વગર ઠીક નથી. વ દન કાને ઘટે ? ઉપધિ શા માટે રાખવાની છે ? એ કાંઈ માજશાખનું સાધન નથી, એ તા સંચમગુણની વૃદ્ધિમાં અગવડ ન પડે, તે સારુ યોજેલ સાધન છે. આવા બાદ્માચાર ઉપર વૃત્તિ રાખવી અને પાતાનું વર્તન જરા પણ લાચું ન રાખવું, એ પાતાને ઢાથે પાતાના વધ કરવા જેવું છે. જેવી રીતે બકરીને એક ખાટકીએ મારવા તૈયાર કરી અને તે સારુ છરી શોધવા લાગ્યા. બીજેથી તેને છરી પ્રાપ્ત થઈ નહિ; પણ જાતિસ્વભાવથી બકરીએ ભૂમિ ઉખેડી, પાતે ઠીકેલી છરી દાટી, ઉપર ધૂળ વાળી અને તે ભાગ ઉપર ગળું રાખી તે છરી છુપાવવાની ખુદ્ધિએ એઠી. પરંતુ એમ કરવા જતાં એ જ કાતિ વ દે તેના નાશ થયા ! આ ' અજાગલકર્તરી 'ન્યાય છે. આવી રીતે પોતાના હાથથી જ પોતાના નાશ કરવા એ અનુચિત વર્તન છે. માત્ર વેશ યતિના રાખવા અને વર્તન ખોટું રાખવું એથી દુર્ગતિરૂપ દુઃખ પોતાના હાથે મેળવવા જેવું થાય છે. શુદ્ધ ચારિત્રવાન પણ વ દન, નમસ્કાર કે ઉપધિની વાંછા કરતા નથી; પણ કઠી તેઓ કરે તો નીતિની અપેક્ષાએ કાંઈ પણ વાજબી ગણાય, કારણ કે તેમ કરવાને તેઓના હાક છે. પણ હે નામધારી! તારે તો એક પણ બચાવનું સાધન નથી. (પ; ૧૮૬)

બાહ્ય વેશ ધરવાનું ફળ

जानेऽस्ति संयमतपोभिरमीभिरात्म-श्रस्य प्रतिग्रहभरस्य न निष्क्रयोऽपि । किं दुर्गतौ निपततः श्ररणं तवास्ते, सौरूयश्च दास्यति परत्र किमित्यवेहि॥६॥ (बसंतितिस्रका)

"મારા જાણવા પ્રમાણે હે આત્મન્! આવા પ્રકારના સંચમ અને તપથી તો (ગૃહસ્થ પાસેથી લીધેલાં પાત્ર, ભાજન વગેરે) વસ્તુઓનું ભાડું પણ પૂરું થતું નથી. ત્યારે દુર્ગતિમાં પડતાં તને શરણ શું થશે ? અને પરલાકમાં સુખ કાળ આપશે ? તેના તું વિચાર કર." (ફ)

વિવેચન—ઉપર જણાવ્યું તેવી રીતે બાહ્યાચાર માત્ર વેશ રાખવામાં આવે અને તપ, સંયમ કાંઈ ન કરવામાં આવે અથવા તદ્દન બાહ્યાં ડંખર માટે કરવામાં આવે, તેનું કળ શું તે અત્ર વિચારે છે. ગૃહસ્થ પાસેથી ભાજન, વસ્ત, પાત્ર વગેરે યતિને મક્ત મળે છે, જેને માટે સ્રિમહારાજ કહે છે કે ઉક્ત દેખાવ માત્રથી કરાતા તપ-સંયમથી તો તેનું લાડું પણ વળતું નથી, માટે હે યતિ! તારું દેવું કેડવા માટે પણ તારે તારું વર્તન બહુ જ ઊંચા પ્રકારનું રાખવાની જરૂર છે. જેઓ દુનિયાના ઉપદેશક હોવાના કાવા કરતા હાય, તેઓનું ચારિત્ર તો એવું સરસ અને અનુકરણીય હોવું જોઇએ કે એમાં છે લેદ પડે જ નહિ. બાહ્ય દેખાવ જીદા અને આંતર વર્તન તદ્દન જીદા પ્રકારનું, એ વાત શુદ્ધ દશામાં વર્તનારા જીવોની કલ્પનામાં પણ આવે નહિ અને લોકો પોતાને માટે શું ધારે છે, એવો તો એના મનમાં ખ્યાલ પણ ન હોય. તેને કાંઇ ખ્યાલ હોય તો તે પોતાની ઊંચા પ્રકારની કરજના ખ્યાલ હોય છે. આત્માના આ ભવ અને પરભવના સુખ માટે વેશ અને વર્તનની એકતા કરવાની ખાસ જરૂર છે. (દ; ૧૮૭)

* * ૧૮૩–૧૮૭—આ પાંચ શ્લાેકમાં બાહ્યાડંબર–વેશ ધારણ કરનારને માટે બહ કહ્યું છે. ગારજી, શ્રીપૂજ્યા, જિંત અને સંવેગી પક્ષમાં પણ કેટલાક માત્ર વેશધારી હાય. તેમણે આટલી હકીકત ઉપરથી બહુ બહુ સમજવાનું છે. દોરાધાગા કરી, ગૃહકાર્યાદિ સાવલ કાર્યોમાં સલાહકારક અની, દેષ્ટિરાગી ભગતા અનાવી, મુગ્ધ પ્રાણીઓને ધર્મને નામ છેતરનાર, ધમ'ને બહાને આજવિકા ચલાવનાર, કેશનાં પટિયાં પાડી ધર્મને દુનિયાની દેષ્ટિમાં હલકો પાડનાર આવા મૂર્ખાઓ પાતાની જાતને સંસારસમુદ્રમાં પાડે છે અને સાથ ડાકમાં આશ્રિત જનને ડુબાડવાના પાપરૂપ પથ્થર બાંધે છે, તેથી કરીને ઊચા આવતા જ તથી. વળી, કેટલીક વાર સ'વેગીપક્ષ જેવા શુદ્ધ પ્રવાહમાં પણ કેટલાક નાપસંદ કરવા લાયક દેખાવા જોવામાં આવે છે, સંભળાય છે. ખસૂસ કરીને તેના શુદ્ધ ગુરુણીજીઓના સમુદ્રાયમાં પણ કેટલાકની સ્થિતિ પર ધ્યાન આપવાની બહુ જરૂર જણાય છે. વેશથી કાંઈ લાભ નથી અને તેથી લાેકાેને છેતરવાર્પ નુકસાન છે એ સ્પષ્ટ છે. વળી, આટલું લખતા સુરિમહાસજ સારી રીતે જાણે છે કે વેશથી કાેઈ વખત પ્રાણી શરમની ખાતર-દેખાવ ખાતર-પણ અચાગ્ય રસ્તે જતાં અટકે છે. સાધુ-મહંત-ત્યાગી-વૈરાગી જેવા ભાવનામય જીવનના દેખાવ રાખ્યાથી જ લોકા મહાઉત્તમ વર્તનની આશા રાખે છે અને તે જ જગાએ જ્યારે કંઈ પણ ચારિત્ર ન હોય, ત્યારે કેટલું ખેદ કરવા જેવું ગણાય. એ વિચાર કરવાથી સમજાઈ જાય તેવું છે. આ પાંચ શ્લાક અવશ્ય વિચાર કરવા લાયક છે.

वर्तान विनानुं क्षे। इरंजन : थे। धिन्नक्षने कुढाँडे।
कि लोकसत्कृतिनमस्करणार्चनाद्ये, रे ग्रुग्ध ! तुष्यसि विनापि विद्युद्धयोगान् ।
कन्तन् भवान्युपतने तव यत्प्रमादो, बोधिद्धमाश्रयमिमानि करोति पर्वृन् ॥७॥ (वसन्तितिलका)

"તારા ત્રિકરણ યાગ વિશુદ્ધ નથી છતાં પણ લોકો તારા આદરસત્કાર કરે, તને નમસ્કાર કરે, અથવા તારી પૂજા-સેવા કરે, ત્યારે હે મૂઢ! તું શા માટે સંતોષ માને છે? સંસારસમુદ્રમાં પડતાં તને આધાર કક્ત બાધિવૃક્ષના જ છે; તે ઝાડને કાપી નાખવામાં નમસ્કારાદિથી થતા સંતાષાદિ પ્રમાદ આ(લાકસત્કાર વગેરે)ને કુહાડા ખનાવે છે." (૭)

વિવેચન—મનની અસ્થિરતા એાછી થઇ નથી, વચન પર અંકુશ આવ્યા નથી, કાયાના યાંગા કાળ્યમાં નથી અને તેમ છતાં પણ લાકા વંદન, પૂજન, * ભક્તિ કરે ત્યારે, તારા મનમાં આનંદ આવે છે, એ કેટલું ખાડું છે! હે સાધુ! તેવાં વંદન, પૂજન ઉપર તારા હક્ક શું છે? તું જરા સમજ કે આ સંસાર એ સમુદ્ર છે. એમાં જે ડૂબે છે તેના છેડા અનંત કાળે પહુ આવતા નથી, છતાં તેમાંથી અચવા માટે બાધિવૃક્ષ-સમ્થક્ત્વતરુ પ્રાપ્ત થઈ જાય તા અચાવ થાય છે, પરંતુ તને પ્રમાદ થાય છે તે શિથિલતાને લીધે આ વ'દન, નમસ્કાર ઉપર કહેલા વૃક્ષને કાપી નાખવામાં કુહાડાનું કામ કરે છે. વૃક્ષના નાશ થયા અને તેથી કરીને એ વૃક્ષના એક વખત પણ આશ્રય તને ન મળ્યા, પછી તું સંસારસમુદ્રમાં ઘસડાઈ જઈશ. ત્યાં તને કોઈ પણ પ્રકારના આશ્રય મળશે નહિ.

તારા શુદ્ધ વેશથી તારી જવાબદારી કેટલી વધે છે તેના તું વિચાર કર. દુનિયા તારી પાસેથી તારી પ્રતિજ્ઞાને અતુસારે કેટલા ઊંચા વર્ત નની આશા રાખે, તેના ખ્યાલ કર. હે મુનિ! જરા અંતરંગ ચક્ષુ ઉઘાડ. આવા યાગ–આવી સામગ્રી–તને કરી મળવી અહું મુશ્કેલ છે. ડહાપણ વાપરી સમયના ઉપયોગ કર. ઉપલક્ષણથી, મુનિના અધિકાર છતાં પણ, શ્રાવકે ખાસ આ શ્લોકના ભાવાર્થથી વિચાર કરી સમજવાનું છે કે શ્રાવકપણાના ડાળ ધારણ કરી ગુણ સિવાય, મારામારી કરી, ધમાધમીથી નાકારસી આદિનાં જમણ જમવાં, અનેક પ્રકારની પ્રભાવનાઓ વગર હકે, અનીતિથી, વગર ગુણે, એક વખતથી પણ વધારે વખત લેવાની તુચ્છતા કરી, તેના હકદાર તરીકે પાતાના આત્માને માનવા, એ બહુ વિચારવા જેવું છે. આવા વિચાર શ્રાવકે પણ પાતાના આત્માને માટે આ અધિકારમાં દરેક સ્થળે કરવાના છે. (છ; ૧૮૮)

क्षे। इस्तरकारने। हेतु, शुख् वगरनी गति गुणांस्तवाश्रित्य नमन्त्यमी जना, ददत्युपध्यालयमैक्ष्यशिष्यकान् । विना गुणान् वेषमृषेर्विभर्षि चेत्, ततष्ठकानां तव भाविनी गतिः ॥८॥ (वश्यस्थित्र)

^{*} વાસક્ષેપ, ખરાસ વગેરે ઉત્તમ ગંધાથી.

" આ લોકો તારા ગુણોને આશ્રયીને તને નમે છે અને ઉપધિ, ઉપાશ્રય, આહાર અને શિષ્યો તને આપે છે. હવે જે ગુણ વગર ઋષિ(યતિ)ના વેશ તું ધારણ કરતા હોાઈશ તો ઠગના જેવી તારી ગતિ થશે." (૮)

વિવેચન—અર્થ સ્પષ્ટ છે. તારા સેવકા સારાં કપડાં તને આપવા ઇચ્છે છે, ઘરમાં સારી વસ્તુ કરે તો તને પ્રથમ આમંત્રણ કરે છે, પાતે ઝૂપડામાં રહે છતાં તને મહેલ જેવા ઉપાશ્રયો રહેવા આપે છે અને છેવટે પાતાનાં વહાલાં પુત્ર-પુત્રીને પણ તારા શિષ્ય-પણે અર્પણ કરી દે છેx; એ બધું તારામાં સાધુપણાના ઉત્તમ ગુણા અને દશ યતિધર્મો છે, એમ ધારીને આપે છે. આ ગુણા વગરના તારા જીવનને તા દલ્લી-પાપી-ધુતારાની ઉપમા અપાય અને જિંદગીનું ફળ પણ તેવું જ મળે. (૮; ૧૮૯)

* * ૧૮૮-૧૮૯—આ બન્ને શ્લોકોમાં લોકરંજનથી અટકી મુનિપણાના ગુણ ચહ્યુ કરવા ઉપદેશ કર્યો છે. દંભ-કપટ વગેરે કરીને બહારથી દેખાવ કરનારને આ ઉપરથી બહુ સમજવાનું છે. સ્વમાન(self-respect)ના રૂપમાં આ જમાનામાં દંભને સારું રૂપ આપવામાં આવે છે. બુદ્ધિમાન યતિએ તેમાં દંભ કર્યા છે તે સમજી જવું જોઈ એ. આ મીઠા અવગુણ બાધિવૃક્ષના ઘાત કરે છે અને પ્રાણીને પાતાની ખરી કરજ શી છે તેના ખ્યાલ આવવા દેતા નથી. દરેક યતિ-સાધુએ યાદ રાખવું કે તેનું કામ લોકોને કેવળ ખુશી કરવાનું નથી, પણ અરાખર શુદ્ધ માર્ગે દોરવાનું છે. દુનિયાના ઉપદેશક હોવાના દાવા કરી એકાંતમાં કુકમ કરે, એવા શાખીનાને માટે તા અધાલાક તૈયાર છે, પણ અત્ર કલ્પેલા મુનિવર્ય તા મનમાં પણ ખરાખ વિચાર લાવે નહિ અને કાયાનું વર્તન તા બહુ જ શુદ્ધ રાખે. આવા મુનિ તે જ સાધુ કહેવાય. બાકી તા યતિના જિત અને ગુરુજના ગારજી થઈ ગયા છે, તે શબ્દની માક્ક વર્તનમાં પણ અપલ્લા અતાવે છે. વીર પરમાત્મા શુદ્ધ પવનના ફેલાવા કરે!

લોકરંજન એ વાસ્તિવિક રીતે શું છે? લોકા થાડા વખત કહે કે અમુક યતિ સારા છે, એમાં વળ્યું શું? જ્યાં સર્વ સુખદુઃખના આધાર કર્મળંધ ઉપર છે, ત્યાં બાદ્ય દેષ્ટિની કિંમત કેવળ મીંડા માત્ર છે. વળી, ખને છે એમ કે, શુદ્ધ વર્તનવાળા પુરુષને કેટલાંક કારશુસર કેટલીક વાર નુકસાન જાય છે ત્યારે લોકા તેની નિંદા કરે છે, પણ સાધુને તેવું કાંઈ હોતું જ નથી. શ્રી મિદ્યાના સ્તવનમાં ઉપાધ્યાયજીએ લોકરંજન અને લોકોત્તર

x આ શ્લોક પરથી વૈરાગ્યવાન પુત્ર-પુત્રીને શિષ્ય તરીક વહારાવવાના પ્રયાર અગાઉ હતા એમ જહ્યાય છે. એ બાબતમાં ગૃહસ્થા અને માતા ઉદારચિત્ત રહેતાં હતાં; તેમ જ સાધુઓ પહા શિષ્યને વહારી લેતા હતા, એમ જહ્યાય છે. એ સંબધમાં હીરવિજયસ્ રિ વગેરેનાં દર્શાંત પ્રસિદ્ધ છે. એ સંબધમાં શ્રીમદ્દ હેમચંદ્રાચાર્ય યાંગશાસ્ત્રમાં ત્રીજ પ્રકાશને છેડે સાત ક્ષેત્રના નિરપહામાં પુત્ર પુત્રી વહારા-વવાના ક્રમ સ્પષ્ટ બતાવે છે અને તે જ વિષયમાં શ્રી માનવિજયજી ઉપાધ્યાય ધર્મસંત્રહમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરે છે.

રંજનના તાલ કરી લાેકાત્તર રંજનને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. અનંત કાળચક્રના રેલામાં ઘસડાઈ જનાર પામર જીવ! તારા માની લીધેલા નાના સર્કલના ઉપર ઉપરના વખાણ માટે તું બધું ગુમાવી દેવાની ભૂલ કરીશ નહીં.

યતિપણાનું સુખ અને ફેરજ

नाजीविकाप्रणयिनीतनयादिचिन्ता, अनो राजभीश्व भगवत्समयं च वेत्सि । शुद्धे तथापि चरणे यतसे न भिक्षो ! तत्ते परिग्रहभरो नरकार्थमेव ॥ ९॥ (वसन्तितिलका)

"તારે આજિવિકા, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરેની ચિંતા નથી, રાજ્ય તરકની બીક નથી અને ભગવાનના સિદ્ધાંતો તું જાણે છે અથવા સિદ્ધાંતનાં પુસ્તકા તારી પાસે છે, છતાં પણ હે યતિ! જે તું શુદ્ધ ચારિત્ર માટે યત્ન કરીશ નહીં, તા પછી તારી પાસેની વસ્તુઓના ભાર (પરિગ્રહ) નરક માટે જ છે." (૯)

વિવેશન—તારે છે-પાંચનાં પેટ લરવાં નથી, સ્ત્રી સારુ સાડી કે ખંગડીઓ લેવી નથી, પુત્રનું વેવિશાળ કે તેનાં લગ્ન કરવાં નથી કે કુંદું બની અનેક ઉપાધિઓ કરવી પડતી નથી; તારે કમાવાની માથાકૂટ નથી અને સખત હરીકાઈના જમાનામાં તારે હાથ પણ હલાવવાં પડતા નથી; તારી પાસે માટી પૂંજી પણ નથી, કે અગાઉના વખતમાં જેમ રાજ્ય તરફથી ભય હતા અને હાલના વખતમાં નકામા કજિયાના ખરચમાં લૂંટાવાના ભય છે, તેવા ભય તારે હાય. આ સર્વ ઉપરાંત તું ગ્રાની છે, સમજી છે, શાસ્ત્રવિદ્ છે અને વીર પરમાત્માએ સર્વ સમયને અનુકૂળ થાય તેવા ખતાવેલા સિહાંતાનું રહસ્ય જાણનાર છે; આટલી સગવડ છતાં પણ જો તું શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતા નથી, તા પછી તારું લવિષ્ય અમને તા સારું લાગતું નથી. તું તારી પાસે નકામા સંચય શા માટે કરે છે ? તું પરિ- ચહના ભારમાં દળાઇ જઇ નરકમાં જઈશ.

અત્ર કહ્યો છે તે સામાન્ય પરિગ્રહ વસ્ત, પાત્ર, ઉપધિરૂપ જ સમજવા. પંચ મહા-વ્રતધારી હોઈ, જેઓ પૈસા કે ઓના પરિગ્રહ કરે તે તા પ્રત્યક્ષ દુરાચારી છે. ગાડી-થાડા રાખે, વાડી-ખેતર રાખે, છડી પાકરાવે અને પધરામણીએ કરાવે, તેની વાત સૂરિમહારાજ બાબ્રુ ઉપર જ મૂકે છે. જૈનધર્મનું બંધારણ બહુ જ ઉત્તમ છે, સાધુ અને શ્રાવકના વ્યવ-હાર બહુ વિચારીને બંધાયેલા છે. તેમાં કૈટલાક પેટલરા બગાડા કરી પાતાની જાતને સંસારના અનંત પ્રવાહમાં ઘસડાવે છે! (૯; ૧૯૦.)

ज्ञानी पिध् अभादने वश थाय, तेनां के कारखे। ज्ञास्त्रज्ञोऽपि धृतव्रतोऽपि+ गृहिणीपुत्रादिवन्धोज्झितो-ऽप्यङ्गी यद्यतते प्रमादवज्ञगो न प्रेत्यसौख्यश्रिये ।

^{*} नो राजभीर्धीरसि चागमपुस्तकानीति वा पाठः । + दृद्रवतोऽपीति पाठः । अ, ३५

तन्मोहद्विपतिस्रिलोकजयिनः काचित्परा दुष्टता, बद्धायुष्कतया स वा नरपञ्जर्नूनं गमी दुर्गतौ ॥ १०॥ (शार्द्दलविकीडित)

" શાસ્ત્રને જાણનારા હાય, વ્રત ગ્રહણ કરેલાં હાય, તથા સ્ત્રી પુત્ર વગેરેનાં અધનથી મુક્ત હાય, છતાં પ્રમાદને વશ પડીને પારલોકિક સુખરૂપ લક્ષ્મી માટે આ પ્રાણી કાંઇ યત્ન કરતો નથી, તેમાં ત્રણ લાકને જીતનાર માહ નામના શત્રુની કાઈ અવાચ્ય દુષ્ટતા કારણ-રૂપ હાવી જોઈએ, અથવા તા તે નરપશુ અગાઉ આયુષ્ય અધિલ હાવાને લીધે જરૂર દુર્ગતમાં જનાર હાવા જોઈએ." (૧૦)

વિવેશન—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું તેમ, હે યતિ! તારે સંજોગા ખહુ અનુકૂળ છે, દુનિયાના સામાન્ય માણુસા કરતાં તારી સ્થિતિ ખહુ સારી છે. વળી, તું જ્ઞાની છે, વ્રતધારી છે, ગૃહ કે સ્ત્રીનાં બ'ધનથી રહિત છે, છતાં પણ તારી કરજ બજાવતા નથી અને અસ્ત-બ્યસ્તપણે ઇંદ્રિય-અશ્વા જ્યાં ઉપાડી જાય ત્યાં જાય છે તેનું કારણ શું ? મને તા લાગે છે કે જે માહરાજ પાતાનું સામાજ્ય ચલાવી આ આખા જગતને પ્રમાદ મદિરાનું પાન કરાવી નચાવે છે, તેણે તને પણ છટકવા દીધા નથી; તું પણ તેના પંજામાં સપડાઇ ગયેલા છે અથવા તા તું અવશ્ય નરકમાં જનારા છે.

બન્ને કારણામાં વાત એકની એક જ છે. માહવશ પ્રાણી ઇંદ્રિયદમન, આત્મસંચમ કરી શકતા નથી અને તેથી પ્રશસ્ત ઉદ્યમ થતા નથી, આયુષ્યખંધ ભાગવ્યા વિના છૂટકો નથી, છતાં પણ અસાધારણ વીચોંદ્વાસ ફારવે તા સંજોગાને એવા અનુકૂળ કરી મૂકે કે તે અશુલ આયુષ્ય ભાગવતી વખતે, પાછી ક્રીને અશુલ કમાની સંતતિ ઉત્પન્ન નથાય. હે મુનિ! તારા સરખા પવિત્ર ઋષિ–સંન્યાસીએ તા માહ–મારાપણાની બુદ્ધિના અને હુંપણાના ત્યાંગ કરવા જોઈએ. (૧૦; ૧૯૧)

यति सावद्य आखरे तेमां भृषे।िक्तने। पणु है।प उचारयस्यनुदिनं न करोमि सर्व, सावद्यमित्यसकृदेतदथो करोषि । नित्यं मृषोक्तिजिनवश्चनभारितात्तव, सावद्यतो नरकमेव विभावये ते ॥ ११॥(वसन्तिलका)

"તું હે મેશાં દિવસ અને રાતમાં થઇ નવ વાર 'કરેમિ લ'તે'ના પાઠ લાગુતાં એાલે છે કે હું સર્વાથા સાવઘ કામ નહિ કરું અને પાછા વાર વાર તે જ કર્યા કરે છે. આ સાવઘ કર્મા કરી તું ખાહું બાલનાર થવાથી પ્રભુને પા છે છેતરનાર થાય છે અને તે પાપના ભારથી ભારે થયેલા તારે માટે તા નરક જ છે એમ હું ધારું છું." (૧૧)

विवेचन-करेमि भंते! सामाइअं सञ्चं सावज्जं जोगं पश्चक्सामि जायक्षीवाप ति विहं तिविहेणं इत्यादि એटले आ आणा જીવનમાં મન, વચન, કાયાથી સર્વ સાવદા કાર્ય जाते કરીશ નહિ, બીજા પાસે કરાવીશ નહિ અને કરનારાઓને મનમાં સારા જાણીશ નહિ— એવી રીતના શખ્દેત તું દરરાજ અન્ને ટંકના પ્રતિક્રમણુમાં અને પોરિસિ લાણાવતાં વારંવાર બાલે છે અને છતાં પણ પાછું વર્ત નતું ઠેકાણું રાખતા નથી, એ તા સ્પષ્ટ રીતે ગેરબ્યાજબી લાગે છે. એથી તા તું બેવડા ભારે થાય છે: સાવઘ કર્મથી તને પાપ લાગે છે અને અસત્ય વચન એાલવાથી પણ પાપ લાગે છે. વચન અને વર્તન એકસરખાં પ્રવર્તાવવાં એઈએ. જ્યાં મન વચન-કાયાની ત્રિપુટી ત્રણ રસ્તા લે ત્યાં દુઃખના દરિયા ઊછળે છે. વચન-દેખાવ-ઉપદેશ જાદા પ્રકારના કરવા અને વર્તન વિપરીત રાખવું એથી પરસવમાં અનેક જાતની માનસિક ઉપાધિઓ ઉપરાંત નરકના જેવી મહાલયંકર શારીરિક પીડાઓ લાગવવી પડે છે અને આ લવમાં પણ દેખાવ જાળવી રાખવા કેટલીક ખાંડી ખટપટ કરવી પડે છે. વિદ્યાના કહી ગયા છે કૈ:—

यथा चित्तं तथा वाचो, यथा वाचस्तथा क्रियाः। चित्ते वाचि क्रियायां च, साधूनामेकरूपता॥

એટલે જેવા વિચાર તેવી જ વાચા અને વાચા તેવું જ વર્તન : એવી રીતે સાધુને મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિમાં એકીભાવ હાય છે. અત્ર એટલું જણાવવું આવશ્યક થઇ પડશે કે અલ્યાસદશામાં જેવી વાણી તેવું જ સર્વધા વર્તન હાઇ શકતું નથી, પણ શુદ્ધ ચિત્તથો મનમાં તે વર્તન પાતામાં હોવાના દાવા કર્યા સિવાય અને ખાટો ડાળ કર્યા સિવાય અલ્યાસ કરવામાં સાધ નથી. (૧૧; ૧૯૨)

યતિ સાવધ આચરે તેમાં પરવ ચનના દાષ

वेषोपदेशाद्युपिप्रतास्ति।, ददत्यभीष्टानृजवोऽधुना जनाः । भुड्क्षे च शेषे च सुतं विचेष्टसे, भवान्तरे ज्ञास्यसि तत्फरुं पुनः ॥१२॥ (उपजाति)*

"વેશ, ઉપદેશ અને કપટથી છેતરાયેલા ભદ્રિક લોકો તને હાલ વાંછિત વસ્તુઓ આપે છે, તું સુખે ખાય છે, સૂવે છે અને કરતા કરે છે, પણ આવતા ભવે તેનાં કળ જાણીશ." (૧૨)

વિવેશન—ઉપર ચાથા અને પાંચમા શ્લોકમાં આ બાબતમાં બહુ કહ્યું છે. હે યતિ! ભદ્રિક જીવા તને ગુણવાન ધારીને પાતે ન ખાય તેવી વસ્તુઓ તને ખાવા માટે આપે છે, તેમ જ તને દરેક પ્રકારની સગવડ કરી આપે છે, તેના તું ગેરલાભ લે છે સાધુ પણાને યાગ્ય તારું વર્તન ન હાય તો તારા તે વસ્તુ પર કાઈ પણ પ્રકારના હક નથી. હક વગર તું કાંઈ પણ ગ્રહણ કરીશ તા દેવાદાર થઈશ અને તે ઉપસાંત દંભ કરવાથી મહાદુર્ગતમાં જવું પડશે.

^{*}ઇંડવંશા અને વંશસ્થના સંકર થવાથી એક ઉપજતિ થાય છે. આ ઉપજતિ તે જાતના છે. જુએા છંદાનુશાસન.

કંભ+ કરનારને સવાંતરે તો મહાકષ્ટ થાય છે અને અત્રે પણ બહુ ઉપાધિ થઇ પડે છે: ખાટો દેખાવ જાળવી રાખવા અનેક ખટપટો કરવી પડે છે, અસત્ય ગાલવું પડે છે, ખુશામત કરવી પડે છે અને છતાં પણ ખુદ્ધા પડી જવાના ચાલુ ભયમાં રહેવું પડે છે. ઉપરના શ્લોકોમાં કહેલી હકીકત ઉપાધ્યાયજી ટ્રંકા શખ્દોમાં કહે છે:

'' જે જૂઠા દીએ ઉપદેશ, જનરેજનને ઘરે વેશ, તેના જૂઠા સકળ કલેશ હાે લાલ–માયામાસ ન કીજે."

ત્યારે ઉપદેશ અને વર્તાને જુદાં રાખવાં એ **માયામૃષાવાદ** થયાે એટલી વાત હાલ તુરત ધ્યાનમાં રાખવી . આગળ ઉપર પ્રસંગે એ બાબત પર વધારે ખુલાસાે થશે. (૧૨;૧૯૩)

સંયમમાં યત્ન ન કરનારને હિતંબોધ

आजीविकादिविविधार्त्तिभृशानिशार्त्ताः, कृष्छ्रेण केऽपि महतैव सृजन्ति धर्मान् । तेभ्योऽपि निर्देय ! जिघृक्षसि सर्वमिष्टं, नो संयमे च यतसे भविता कथं ही ?॥१३॥(वसंतिहरूका)

" આજિવિકા ચલાવવી વગેરે અનેક પ્રકારની પીડાઓથી રાતદિવસ બહુ હેરાન થતા કેટલાક ગૃહસ્થા મહામુશ્કેલીએ ધર્મકાર્યો કરતા હોય છે, તેઓ પાસેથી પણ હે દયાહીન યતિ ! તું તારી સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુઓ મેળવવા ઈચ્છા રાખે અને સંયમમાં યત્ન કરતા નથી, ત્યારે તારું શું થશે ? (૧૩)

વિવેચન સૂરિમહારાજ અત્ર બેવડી દયાના ખ્યાલમાં છે. બિચારા ભિદ્રિક શ્રાવકા મહામુક્કેલીએ પૂરું કરતા હોય છે, તેવા સામાન્ય સ્થિતિના શ્રહાળુ બંધુઓ પણ સાધુને જોઇને પાતાની સારામાં સારી વસ્તપાત્રાદિ વસ્તુ આપી દેતાં અચકાતા નથી. આવા ખરા પરસેવાથી મેળવેલા દ્રવ્યથી ખરીદેલી વસ્તુઓ તું લે છે અને તારા પોતાના ક્રજના કાર્યમાં તું સુસ્ત રહે છે! તું ઇદિયોના સંયમ કરતા નથી કે મન પર અંકુશ રાખતા નથી, કે પાંચ મહાવ્રત બરાબર નિરતિચારપણે પાળતા નથી. ત્યારે હે યતિ! તું જરા વિચાર કરે કે તારા આવા વર્ત નનું શું પરિણામ આવશે ! દુનિયાના વ્યવહાર છે કે દ્રધ પીવાની ઇચ્છા રાખનાર બિલાડી દ્રધને જ જાએ છે, પણ માથે પડનારી ડાંગને જેતી નથી. પરંતુ ધણીનું કાર્ય કરી પોતાની ક્રજ બજાવી, સૂકા રાટલા પણ કેટલા સ્યાદિષ્ટ લાગે છે તેના તું અનુભવ કરજે, અથવા અનુભવીથી જાણી લેજે; તારી પોતાની તારા તરફ કરજે શી છે તે વિચારજે અને સાથે સાથે સવં જીવા તરફ તારી કરજ શી છે તેના જ્યાલ કરજે.

કેટલીક વાર સાધુને ન છાજતાં વર્ત ને કાેઈ કાેઈ વ્યક્તિમાં જોવામાં આવે છે. મહા-વર્તના ભ'ગ થતા જોવામાં આવે છે, અથવા અભિમાનથી અન્ય ગુણવાનને નહિ નમવા-પાશું, સ્વદાષદાંકણ અને દ'ભની હકીકત સાંભળવામાં આવે છે. દુનિયાની સ્થૂળ મર્યાદાથી

x દંભને માટે પ્રકરણરત્નાકર પ્રથમ ભાગમાં છાપેલા અધ્યાત્મસારના ત્રીજો અધિકાર ભુએા.

ઊંચી સપાડી પર ગયેલા હે ચતિવર્ષ ! આ સર્વ સંસારના હેતુ છે. આવાં વર્તનમાં **લાસ** નથી, પણ એકાંત હાનિ છે. તારાં કપડાંથી માેક્ષ મળવાના નથી. મનને જ્યારે સંયમર ગ લગાડીશ ત્યારે જ આરાે આવવાના છે. ખાકી તાે દંભખુદ્ધિથી જે વેશ પહેરવા, એ માત્ર નાટક ભજવવા જેવું છે. (૧૩; ૧૯૪)

निशुष्णु भुनिनी सिक्तिथी तेने तथा सक्तोने ईण थतुं नथी आराधितो वा गुणवान् स्वयं तरन्, भवाब्धिमस्मानिष तारियष्यति । श्रयन्ति ये त्वामिति भूरिमक्तिभिः फलं तवैषां च किमस्ति निर्गुण १ ॥ १४॥ (इंद्रवंशा अने वंशस्थ-उपजाति)

આ ગુણુવાન પુરુષની આરાધના કરી હોય, તો તે લવસમુદ્ર તરે ત્યારે આપણને પણ તારશે, એવા પ્રકારની બહુ ભક્તિથી ઘણા માણસા તારા આશ્રય કરે છે; તેથી હે નિર્ગુણ! તને અને તેઓને શું લાભ છે ? " (૧૪)

વિવેશન—' આ સાધુ ગુણવાન છે' એમ ધારી કેટલાક શ્રાવકા ભક્તિભાવથી તને વહેારાવે છે, પણ તેથી તેઓને પુષ્યળંધ થશે, એમ કલ્પી, તેના કારણભૂત થવાથી તને પુષ્યળંધ થશે, એમ તું ધારતા હા તા તારી ભૂલ છે, કારણ કે તારામાં તેમણે ધારેલા સારા ગુણો જરા પણ નથી. તારામાં ગુણુ હાય અને ભવસમુદ્ર તરવાની શક્તિ હાય તા જીઠી વાત છે; બાકી ખાલી કલ્પનાએ કરવામાં તને કાંઇ પણ લાભ થવાના નથી, એટલું જ નહિ પણ, હવે પછીના શ્લાકમાં જણાવવામાં આવશે તેમ, તારા આ વર્તનથી તા તને પાપના અધ જ થશે.

ખિચારા અલ્પ્રજ્ઞાની જીવાે લિદ્રિકભાવથી તારા ધર્મ બુદ્ધિએ આશ્રય કરે છે, તે સંસાર-સમુદ્ર તરવામાં તારી સહાયની ઇચ્છાથી કરે છે. એવી સહાય તાે તું કાંઇ આપતાે નથી, આપી શકતાે નથી, ત્યારે તને શું લાલ થાય ? (૧૪; ૧૯૫)

निर्जु धुनिने शिक्षटे। भाषण'ध थाय छे स्वयं प्रमादैनिपतन् भवाम्बुधी, कथं स्वभक्तानपि तारियव्यसि ? प्रतारयन् स्वार्थमृजून् शिवार्थिनः, स्वतोऽन्यतश्चेव विलुप्यसेंऽहसा ॥१५॥ (वंशस्थिवल)

"તું પાતે પ્રમાદ વહે સંસારસમુદ્રમાં પડતા જાય છે, ત્યાં પાતાના ભક્તોને તું કેવી રીતે તારવાના હતા ? બિચારા માક્ષાથી સરળ જીવાને, પાતાના સ્વાર્થ માટે છેતરીને, પાતાથી અને અન્ય દ્વારા યાપ વડે તું ખરડાય છે. (૧૫)

વિવેશન—માક્ષ મેળવી સંસારજાળથી કારગત થવાની ઇચ્છાવાળા સરળ જીવા તારા આશ્રય કરી તારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તન કરે છે, તેઓને છેતરીને તું 'અન્ય દ્વારા' પાપબંધ કરે છે અને તેં લીધેલાં પચ્ચખ્ખાણ (મહાવતા)ના વિષય-કષાયાદિ પ્રમાદ-સેવનથી લંગ કરી 'પાતાથી' પાપબંધ કરે છે. આવી રીતે હે મુને! તું નિર્જુણ છે તેથી તને લાભ થતા નથી એ તા નિઃસંશય છે; તારા જેવા દંભી અને લાકસત્કારના અધી'ને વસ્ત કે અન આપવાથી આપનારને લાભ થાય અને તેનું નિમિત્ત તું હાવાથી તાને લાભ થાય, એવો દાંભિક ખ્યાલ છાડી દે અને સમજી લેજે કે આવા વર્ત નથી તા તું ખેવડા ભારે થાય છે, મહાપાપ-પંકમાં ખરડાય છે અને અનેક ભવે સુધી ઊંચા આવી શકે નહિ, એવા સંસાર-સમુદ્રમાં ગળે પશ્થર બાંધીને ડૂળતા જાય છે.

હે યતિ ! તારા હાથમાં સંસારસમુદ્રને તરવાનું વહાલુ આવી ગયું છે. તેને આવી રીતે વાપરવાની તારી મૂર્ખતા તજી દે, કપ્તાન થા, પવન જો અને પેલે છેડે માેક્ષનગર છે, તે સાધ્યબિંદુ નજરમાં રાખી ત્યાં પહોંચવા યત્ન કર! વચ્ચે ખરાબા કે ડુંગરા આવે છે તે ધ્યાનમાં રાખ અને મનમાં હિંમત રાખ. આ નીકાના જે સાધુ ઉપયોગ કરતા નથી અને તેના સ્વતઃ નાશ કરી બચાવનાં સાધનાને જ ઊલટાં ડુબાડવાનાં સાધનામાં ફેરવી નાખે છે, તે કાઈ પણ રીતે પાતાના તેમ જ પાતાના આશ્રિતાના કલ્યાણના માર્ગ લેતા નથી અને સંસારસમુદ્રમાં રખડ્યા કરે છે અથવા તિળયે જઇને બેસે છે. (૧૫; ૧૯૬)

નિગું છુને થતા ઋજીનું પરિણામ

गृह्णासि शय्याहृतिपुस्तकोषधीन्, सदा परेभ्यस्तपसस्त्वयं स्थितिः। तत्ते प्रमादाद्वरितात्प्रतिप्रहे-र्ऋणार्णमग्नस्य परत्र का गतिः?॥१६॥ (उपजाति)

"તું બીજાઓ પાસેથી વસતિ (ઉપાશ્રય), આહાર, પુસ્તક અને ઉપધિ ગ્રહ્યા કરે છે. એ સ્થિતિ તો તપસ્ત્રી લેકિકાની (શુદ્ધ ચારિત્રવાળાઓની) છે (એટલે એ લેવાના હક્ક તપસ્વી લેકિકાનો છે); તું તે વસ્તુએકના સ્વીકાર કરીને પાછા પ્રમાદવશ પડી જાય છે, ત્યારે માટા દેવામાં ડૂબેલા એવા તારી પરભવે શી ગતિ થશે ?" (૧૬)

વિવેચન—કર્તા કહે છે કે હે મુનિ! તું તો એવડા દેવામાં ડૂબતો જાય છે : એક તો ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને પ્રમાદ સેવે છે અને શુદ્ધ ચારિત્ર પાળ્યા વગર આહાર વગેરે લે છે, તેથી દેવામાં ડૂએલા માણસ જેમ ઊંચુ માશું કરી શકતા નથી, તેવી તારી ગતિ થશે. (૧૬; ૧૯૭)

* * ૧૯૨-૧૯૭—છેલા + છ શ્લાકમાં ખતાવેલા ઉપદેશ ખહુ વિચારવા ચા માં છે. જરૂરજોગ વસ્તુ, પાત્ર, પુસ્તકાદિ ધર્માપકરલુ સિવાય પરિગ્રહ ન રાખવા માટે મુનિને ખાસ ઉપદેશ છે. મુનિમાર્ગ મહામુશ્કેલ છે એ શંકા વગરની વાત છે, પરંતુ એક વખત તે માર્ગની કરજો માથે લીધા પછી તેને અનુસારે વર્તાન કરવાને જીવ પ્રતિજ્ઞાથી બંધાય છે, એટલું જ નહિ પહ્યુ, તે ધારણથી જો જરા પણ પાછા પડે તા મહાકર્મળધ કરે છે. સુરિમહારાજ કવચિત્ કઠાર ભાષાના ઉપયાગ કરે છે તે સહેતુક છે અને લાયક

[×] આ ઉપસંહારના કેટલાક લાગ એક વિદાન મુનિરાજ તરફથી પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે, તથા જેમ તે કામતી છે, તેમ જ તે મનન કરવા યાગ્ય છે.

પુત્રને કંઇ પણ નહિ જેવી ભૂલ થતાં, ભવિષ્યમાં તેવી ભૂલ ન થવા માટે, જેમ ઠપકા આપવામાં આવે છે તેના જેવા એ ઠપકા છે. ભૂલ વખતે ઠપકા મળતાં ભુહિમાન શિષ્ય ભૂલ સુધારવા પ્રયાસ કરે છે, પણ પાતે ધારણ કરેલી ધૂંસરી તજી દેતા નથી, તેમ આ ઉપદેશથી ભૂલ સુધારવાની જરૂર છે, પણ તેથી કંટાળા ખાઇ, સર્વ સંયમભાર છાડી દઇ, માથે ફેટા-પાઘડી ખાંધી, ગૃહસ્થી થઈ એશઆરામ કરવા-કરાવવા આ ઉપદેશના ઉપયાગ કરવાના નથી. સાધ્ય દશામાં રહીને જ સિદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરાય છે. સાધ્ય દશા અને સિદ્ધ દશા વચ્ચેના તફાવત ધ્યાનમાં રાખી, આ ઉપદેશને સારરૂપે પરિણમાવવામાં આવે તે જ લાભ થવાના સંભવ છે, નહીંતર તો 'શાસ્ત્ર'માંથી એક કાના કાઢી નાખતાં 'શસ્ત્ર' ખની જાય તેવું ખને, શાસ્ત્રમાં આપેલાં અશુદ્ધ અભ્યાસક્રમનાં વચના અને આવા ઉપદેશનાં સખત વચનાની પૂર્વાપર અવિરાધીપણે વ્યવસ્થા બાંધવાની અને વિચારવાની આ જમાનામાં ઘણી જરૂર છે. મૂળ તથા ઉત્તરગુણ સંખંધી દ્રષણા સેવવાની દિન પર દિન વૃદ્ધિ થતાં, જો કાઇ પણ પ્રકારની સાધ્યદ્ધિ ન રહે અને કેવળ "આ ભવ મીઠા તો પરભવ કોણે દીઠા ?" એ કહેવતની માકક બુદ્ધિ થાય, તો સર્વથા મનુષ્યભવ એળે ગુમાવલ કરતાં અધ્યાત્મસારના ત્રીજ અધિકારમાં બતાવેલાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં વચનને અનુસરી શાસાદ્રાદ્ધ પ્રકારે વેશ છોડી દઈ, ઉત્તમ શાલકપણું અ'ગીકાર કરી લઈ, જન્મનું સાફલ્ય કરવું.

વેશ છેાડવાથી આ_વમાનું તદ્દન બગડી જશે[ં] તેમ લાગે અગર તે**ા** વેશના આગ્ર**ડ** છૂટે નહિ, તા સદરહ અધિકારમાં તે જ મહાત્માએ અતાવેલા માર્ગને અનુસરી સ'વેગ-પક્ષ ધારણ કરીને પણ, આત્મહિતની હૃષ્ટિ ચૂકવી નહિ અને નિઃશૂક કે અતિ પ્રમાદ્રી થઇ સાધ્યદ્રષ્ટિ રહિતપણે અનંતો સંસાર ઊપાજેન કરવા નહીં. કવચિત્ કુર્મ ઊછાળા મારતાં અમુક અનાચરણરૂપ દ્વષણા લાગી જાય, તેથી વેશ છાડી દેવાની ખિલકુલ જરૂર નથી. જો તેમ હાત તાે તાે પછી દશ પ્રકારનાં પ્રાથશ્ચિત્તા આગમમાં કહેવાની જરૂર રહેત જ નહિ. પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ થાય, છતાં પણ વાર'વાર માહના ઊછાળાથી તેનું તે જ મનાચરણ, શાસન-ઊડ્ડાહના નિરપેક્ષ થઈ, સેવ્યા કરી અનંત કાળચક્ર સુધી બાધિબીજનું દુલ ભપણ થવા દેવું, તેના કરતાં તા સંવેગપક્ષીપણ સ્વીકારવું એ એકાંત આત્માને હિતકારી થાય, એમાં સંશય કરવા જેવું નથી. આ સંખંધમાં વિચાર રહિત ન થતાં તેમ જ સ્વેચ્છાએ પ્રવૃત્તિ ન કરતાં. તેવા ગૂંચવાડા વખતે, ગીતાર્થનું શરણ લેવું કે જેથી ખાસ આત્મહિત ખને; બાકી ઉપદેશ તો ખાસ ઊંચે રસ્તે ચઢાવવાને જ આવી સખત રીતે સરિમહારાજે કરેલા છે. અત્ર કાઈના ઉપર ખાસ અક્ષિપ કરવા કે કાઈને ઉતારી પાડવા કે કાઈની નિંદા કરવા આ પ્રયાસ થયેલા નથી; પરંતુ કૈવળ માર્ગમાં ઊંચા ચઢે, અગર નઃખને તા તેથી નીચા ન પડે, એ મધ્યખિંદું રાખીને જ આ પ્રયાસ કરેલા છે. વિષયકષાયના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી કેટલાક લાળા મુનિઓ થાડા મમત્વ ખાતર મહાલાલ ચૂકી જાય છે અથવા પ્રમાદ કરીને લોકોને સન્માર્ગના ઉપદેશ આપવાની પાતાની કરજ ભૂલી જાય છે. ત્તેઓ ઉપર આશ્રેપ દ્વારા ઉપદેશ કરવાની પ્રાચીન પદ્ધતિનું તેમણે અનુકરણ કર્યું છે.

અલબત, જેઓ સંયમને અનુપયોગી પણુ માટા પરિગ્રહ સાથે રાખે છે અને સંસારના વિષયોમાં આસકત રહે છે, તેઓને તો અત્ર સ્થાન પણુ નથી—They have no locus standi here. તેઓએ યતિ, શ્રીપૂજ્ય કે ત્યાગી શા માટે કહેવરાવવું જોકંએ? –તે સમજાતું નથી. ધર્મને નામે આજીવિકા ચલાવનારા, આશ્રિત ભક્તોને છેતરનારા, શાસ્ત્રના દુરુપયાંગ કરી મંત્ર, દોરા કે ઢાંગ કરી લોકોમાં પોતાને માટે ખાટા ખ્યાલ કરાવનારા, સુસ્ત, પ્રમાદી, શ્રાવક લોકો ઉપર બાજારૂપ, આવા અધાગતિગામી. કહેવાતા મહાત્માઓ જ્યારે આ વિષય પર ખરેખર હિત્યુ હિથી વિચાર કરશે ત્યારે તેઓની અને સાથે તેઓના આશ્રિતાની સ્થિતિ સુધરશે.

લોકરંજન અને સ્તુતિ-ઇચ્છા માટે જોકે અગાઉ વિવેચન કર્યું છે, તાેપણ તે વિષય અહુ જરૂરનાે છે તેથી તે ઉપર રૂપાંતરથી કર્તા ઉપદેશ આપે છે. (૧૬; ૧૯૭)

તારા કયા ગુણુ માટે તું ખ્યાતિની ઇચ્છા રાખે છે?

न काऽपि सिद्धिर्न च तेऽतिशायि, मुने ! कियायोगतपःश्रुतादि । तथाऽप्यदृङ्कारकदर्थितस्त्वं, ख्यातीच्छया ताम्यसि धिङ् मुधा किम् १॥१७॥ (उपजाति)

" હૈ મુનિ! તારામાં નથી કાેઈ ખાસ સિદ્ધિ કે નથી ઊ'ચા પ્રકારનાં કિયા, યાેગ, તપસ્યા કે જ્ઞાન, છતાં પણ અહંકારથી કદર્શના પામેલા હે અધમ! તું પ્રસિદ્ધિ પામવાની ઇચ્છાથી નકામા પરિતાપ શા માટે પામે છે ?" (૧૭)

વિવેચન-અશિમા સિદ્ધિ * વગેરે આઠ સિદ્ધિ તારામાં હાય અથવા ઊંચા પ્રકારની

માંઠ સિદ્ધિઓ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. અશ્વિમા સિદ્ધિ--એથા શરીર એટલું સૂલ્મ કરી શકાય છે કે જેમ સાયના કાણામાંથા દારા ચાલ્યા જાય છે, તેમ તેટલી જગ્યામાંથી પાતે પસાર થઈ શકે.

ર. **મહિમા** સિદ્ધિ—અણિમા સિદ્ધિથી ઊલટી. એટલું માેટું રૂપ કરી શકે કે મેરુપર્વત પણુ તેના શરીર આગળ જાનુપ્રમાણુ થાય.

લિશિમા સિલિ—પવનથી પણ વધારે હલકા (તાલમાં) થઈ જાય છે.

૪. ગ**રિમા** સિદ્ધિ—વજંથી પણ અત્યંત ભારે થઈ જાય, એ ભાર એટલા બધા થાય કે ઇંદ્રાદિક દેવતા પણ સહન કરી શકે નહિ.

પ. **પ્રાપ્તિશક્તિ** સિ**હિ**—શરીરની એટલી બધી ઊંચાઈ કરી શકે કે ભૂમિ ઉપર રહ્યા છતાં અંગુલિના અગ્રભાગ વડે મેરુપર્વાતની ટાચ અને ગ્રહાદિકને સ્પશે. (વૈક્રિય શરીરથી નહિ.)

દ. પ્રાકામ્ય શક્તિ—પાણીની પેઠે જમીનમાં ડૂબકા મારી શકે અને જમીનની પેઠે પાણીમાં ચાલી શકે.

૭. ઈ શિલ્ય—ચક્રવલી અને ઇંક્રની ઋદિ પ્રગટ કરવાને શક્લિમાન થાય.

૮. વશિત્વ—સિંહાદિ કૂર જ તુઓ પણ વશ થઈ જાય.

શ્રી આદીશ્વર ચરિત્ર, સર્ગ ૧ લેા, શ્લેા૦ ૮૫૨–૮૫**૯**.

આતાપના લેવાર્પ કે દ્વાર પરીષહ-ઉપસર્ગાદિ સહેવાર્પ કિયા હોય કે યાગવહન x અથવા યાગ્રાણાં દિ* તને પ્રાપ્ત થયા હાય, વા દ્વાર તપસ્યા–માસખમણાદિ તે કરેલ હાય, અથવા તા સ્ત્રસિદ્ધાંતનું રહસ્ય પામવા તેમ જ વિદ્યાદિકનું ગીતાર્થ યાગ્ય જ્ઞાન તે મેળવ્યું હાય અને માન મેળવવાની વાંછા કરતા હોય, તા તા તા ભાષે સમજ્યા (બે કે એવા વિદ્રાન કે તપસ્યાવાન કદી માન કરતા જ નથી); પણ તું તે શું બોઈને અભિમાન કરે છે ? તારામાં એવા કયા અસાધારણ ગુણ છે કે તું પ્રસિદ્ધિ મેળવવાની ઈચ્છાથી કદર્યના પામી તે મળતી નથી એટલે સંતપ્ત રહ્યા કરે છે. અરે સાધુ! ગુણુ તા કસ્ત્રી જેવા છે; તેથી બે હાય છે તા પાતાની મેળ ભબૂકી ઊઠે છે, માટે નકામાં કાંકાં મારવાં મૂકી દે અને તારું કર્તાવ્ય કર. તારામાં લાયકાત હશે તા સ્વાભાવિક રીતે ખ્યાતિ વધશે, એ તું નિઃસંશય સમજ રાખજે. (૧૭; ૧૯૮)

निशुष्त है। य छतां स्तुतिनी धन्छ। राणे तेनु हैण हीनोऽप्यरे भाग्यगुणैर्म्घात्मन् ! वाञ्छंस्तवाचीद्यनवाप्नुवंश्च । ईर्घ्यन् परेभ्यो लभसेऽतितापिमहापि याता कुगर्ति परत्र ॥ १८॥ (उपजाति)

" હે આત્મા + ! તું નિષ્પુષ્યક છે, છતાં પણ પૂજા વગેરેની ઇચ્છા રાખે છે; અને

× ચાગવહન સૂત્ર સાધુથી વાંચી શકાય, અમુક વરસના દીક્ષાપર્યાય પછી વાંચી શકાય અને યોગવહનની ક્રિયા કર્યા પછી વાંચી શકાય: આ ત્રણે બાબત બહુ ઉપયોગી છે, પણ તેના હેતુ સંબંધી વિરોષ વિવેચન કરવાનું અત્ર સ્થળ નથી; પરંતુ શાસ્ત્રના ઉપયોગી રહસ્ય ઉપર એ હકાકત બંધાયેલી છે. બ્રાવક આરંભમાં રક્ત હોય ત્યાં રહસ્યની વાત જાણવામાં આવતાં અપવાદ સેવી જાય. સાધુ પણ અમુક દીક્ષાપર્યાય પછી જ અપવાદમાર્ગી હહુણ કરી શકે, કારણ કે સંયમમાં અમુક વખત સુધી રમણતાથી અને યોગવહન કરવાયી, મન-વચન-કાયા પર યોગ્ય અંકુશ અને સ્થિરતા આવે એ યોગવહનના સામાન્ય હેતુ છે.

યાગવહનની કિયામાં અમુક વિધિ અને તપસ્યા કરવા પછી પાઠ વાંચવાના આદેશ મળે છે, એને ઉદ્દેશ કહેવામાં આવે છે. એથી વધારે યાગ્યતા થાય ત્યારે ગુરુમહારાજ એ પાઠનું પુનરાવર્તન કરવા અને સ્થિર કરવા તથા તે સંભંધમાં શંકા-સમાધાન વગેરેની વાતચીત કરવાની રજા આપે છે, એ સમુદ્દેશ. એથી પણ વધારે યાગ્યતા થાય ત્યારે તે જ પાઠા ભણાવવાની, સંભળવવાની અને તેના ગમે તે લાયક ઉપયોગ કરવાની રજા આપવામાં આવે તે અનુજ્ઞા. આ ત્રણ ભાળત ધ્યાનમાં રાખવા યાગ્ય છે.

* ચાગસૂર્ણ —પુદ્દગળની અનંત શક્તિ છે, બે વસ્તુના સંયોગથી અથવા ઘણી વસ્તુના સંયોગથી એવા પ્રકારનાં ચૂર્ણો નીપન્નવી શકાય છે કે તેથી ઘણા ચમત્કાર વ્યતાવી શકાય. દાખલા તરીકે, એ ચૂર્ણ પાણીમાં નાખવાથી માછલાં થઇ બ્નય, જળ માર્ગ આપે વગેરે વગેરે અનેક આશ્ચર્ય થઇ શકે છે. પુદ્દગળની અનંત શક્તિ છે તે Chemistry (વસ્તુવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર)ના અભ્યાસીને તુરત સમજાઇ જાય તેવું છે.

🛨 આત્માની અચિત્ય શક્તિ અને નિલે પપછું યાદ દેવરાવી પાતાના સ્વભાવમાં રમણતા કરવા

માટે પ્રતિનાયકને ઉદ્દેશાને આ સંબાધન મૂક્યું છે.

અથવા પ્રતિનાયકને પાતાને ઉદ્દેશીને આખા શ્રંથ વાંચતા કે વિચારતા હાેય તા તેના શુદ્ધ સ્વર્ષને ઉદ્દેશીને પાતાના આત્માને આવી રીતે કહી શકે, તેટલા માટે આ સંબોધન મૂકવામાં આવ્યું છે. અ. ૩૬ તે મળતાં નથી ત્યારે બીજા ઉપર ક્રેષ કરે છે; (પણ તેમ કરવાથી) આ ભવમાં અળતરા વહેારી લે છે અને પરભવે કુગતિમાં જવાના છે." (૧૮)

વિવેચન—તું નસીબના માળા છે, પરભવે દાનાદિ કર્યાં નથી, છતાં આ ભવમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવવાની ઈચ્છા રાખે છે અને નથી મળતી ત્યારે ખેદ પામે છે. પણ તેમાં તારી ભૂલ છે. કાઈ પણ બાબતની ઇચ્છા રાખ્યા પહેલાં, તેને માટે લાયક થવાની ઘણી જરૂર છે. જો સ્તુતિ મેળવવાની તારી ઈચ્છા હોય તા ગુણવાન થા, અભ્યાસ કર, તારી કરજ બજાવ. સ્તુતિ એવી વસ્તુ છે કે જે તેને ઇચ્છે છે, તેનાથી તે દૂર જાય છે; પણ જે તેને લાત મારી તેનાં કારણા મેળવે છે, તેને તે વળગતી આવે છે. મતલબ, સ્તુતિને ઈચ્છવાની જરૂર નથી, પણ ગુણ પ્રગટ કરવા માટે પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

અને ખાસ કરીને તું કોષ્ણ છે ? એક રીતે જોઇએ તો તદ્દન વહેવારુ જીવ છે, અનંત જીવસમુદાયમાંના માત્ર એક સમુદાયમાંના તું એક છે, ત્યારે સ્તુતિ શી ? કેટલા વખત ચાલશે ? કેષ્ણ યાદ રાખશે ? વળી, બીજી રીતે જોઈશ તા, તું સાધુ છે, તીર પરમાત્માના જયેષ્ઠ પુત્ર છે, તેનું શાસન તારા પર વર્તે છે; વીર પરમાત્મા કઢી સ્તુતિની ઇચ્છા કરતા હતા ? ઇદ્રના મહાત્સવથી કે દશાષ્ટ્રભદ્રના સામૈયાથી તેઓના મન પર જરા પણ અસર થઇ હતી ? તારા વડીલ-તારા ઉપકારી-ને પગલે ચાલ, લાયક થા અને આવા સારા પ્રસંગ મળ્યો છે, તેના સદુપયાળ કરી લે.

છતાં પણ જો તું સ્તુતિની ઇચ્છા કરીશ તો તેથી તેને શા લાભ છે ? ગુણ વગર કોઇ તારી સ્તુતિ કરશે ? નહિ કરે, એટલે તેને એક થશે. વળી, સ્તુતિ મેળવવા માટે તારે ફ્રેાક્ટ પ્રયાસ કરવા પડશે તે લાભમાં રહેશે. બાકી તા, અત્ર સંતાપ અને પરત્ર દુર્ગતિ. માટે First deserve and then desire—પહેલાં લાયક થા અને પછી ઇચ્છા કર. (૧૮; ૧૯૯)

ગુણુ વગર સ્તુતિની ઇચ્છા કરનારનું ૠણ

गुणैर्विहीनोऽपि जनानतिस्तुतिग्रतिग्रहान् यन्ध्रदितः प्रतीच्छसि । छुलायगोऽश्वोष्ट्रसादिजन्मभिर्विना ततस्ते भविता न निष्क्रयः ॥१९॥ (वंशस्थ)

" તું ગુષ્યુ વિનાના છે, છતાં પહ્યુ લાકા તરફથી વંદન, સ્તુતિ, આહારપાણીનું ગ્રહેલ્યુ વગેરે ખુશી થઈ ને મેળવવા ઇચ્છા રાખે છે, પહ્યુ યાદ રાખજે કે પાડા, ગાય, દ્વાડા, જ્ઞાંડ કે ગધેડાના જન્મ લીધા વગર, તું તે દેવામાંથી છૂટા થઈ શકીશ નહિ." (૧૯)

ત્રિવેચન—દેલું ભારાભાર તાળી આપવું પડશે, લેણદેણ પતાવવી પડશે અને હિસાખ ચૂકતા કરવા પડશે. તું સમજીશ નહિ કે લાેકા તને વાંદે છે, પૂજે છે, આહાર વહારાવવા સારુ આડા પડીને ઘેર લઇ જાય છે, તે તને મક્તમાં પચી જશે. જો અત્રે તારી કરજ બજાવીશ, તો તું તે સર્વ મેળવવા માટે હકદાર છે, નહિ તો આવતા ભવમાં બળદ કે પાડા થઈને ભાર ખેંચી દેવાં પૂરાં કરવાં પડશે; અથવા ગધેડા કે ઘાડા થઈને વાહન ખેંચવાં પડશે; ભરૂચના પાડા થઇને દેવું આપવું પડશે કે દ્રામના ઘાડા થઈ દુઃખ વેડી, હવાલા નખાવવા પડશે! માટે ગુણુ વગર સ્તુતિની ઈચ્છા રાખ નહિ, ગુણુ માટે પ્રયાસ કર. પડાઇ પછવાડે પૂંછડું ચાલ્યું આવે છે, તેમ ગુણુ પછતાડે સ્તુતિ તો ચાલી જ આવે છે. (૧૯; ૨૦૦)

ગુણુ વગરના વ દન-પૂજનનું ફળ

गुणेषु नोद्यच्छिसि चेन्धुने ! ततः, प्रगीयसे यैरपि वन्द्यसेऽच्यसे ।

जुगुप्सितां ब्रेस्य गतिं गतोऽपि तैर्हसिष्यसे चामिभविष्यसेऽपि वा ॥ २०॥ (वंशस्थवित्र)

" હે મુનિ! જો તું ગુહ્યુ મેળવવા યત્ન કરતા નથી, તા પછી જેઓ તારી ગુધ્યુ-સ્તુતિ કરે છે, તને વાંદે છે અને પૂજે છે, તેઓ જ જ્યારે તું કુગતિમાં જઈશ ત્યારે તને ખરેખર હસશે અથવા તારા પરાભવ કરશે." (૨૦)

વિવેચન—સ્પષ્ટ છે. ગુલ્યાન, વંદન, પૂજન એ સર્વ ગુલ્ હોય તો જ શાેલે છે, નહિ તો શાેલતા નથી, એટલું જ નહિ પલ્ય પરભવમાં મહાદુઃખ આપે છે, કૃતકર્મ ભાેેેેેેેે એ. અત્યારે બાહ્ય દંભ ચાલે છે, પરંતુ પરભવમાં તેના બદલા ભાેેેેંગવવા પડશે ત્યારે બહુ આકરું પડશે અને ત્યાં કાેઈપલ્ય પ્રકારના દંભ ચાલશે નહિ. (૨૦; ૨૦૧)

ગુણ વગરનાં વંદન-પૂજન : હિતનાશ

दानमाननुतिवन्दनापरैमोदिसे निकृतिरिक्षतेर्जनैः।

न त्ववैषि सुकृतस्य चेळवः, कोऽपि सोऽपि तव छुट्यते हि तैः ॥ २१ ॥ (रथोद्धता)

"તારી કપટજાળથી રંજન પામેલા લોકો તને દાન આપે, નમસ્કાર કરે કે વંદન કરેત્યારે તું રાજી થાય છે, પણ તું જાણતો નથી કે તારી પાસે એક લેશ સુકૃત્ય હશે તે પણ તેઓ લૂંડી જાય છે." (૨૧)

વિવેચન—પ્રગટ છે. આહા વેશ, ખાટા ઉપદેશ અને આડંખર કરી તું કપટજાળ પાથરે છે. એ જાળમાં અજાણ્યાં પક્ષીઓ જેવા મનુષ્ય ભૂલથી કસાઈ જાય છે અને પછી તને દાન, માન વગેરે આપે છે ત્યારે તું રાજી થાય છે. પહ્યુ મૂર્ખ ! તારામાં જરા પુષ્યના અંશ કદાચ હોય, તે પણ તું ખાતા જાય છે, પાપ અંધે છે, તેના વિચાર કરે છે? તું માને છે કે પક્ષી ડીક સપડાયું છે, પણ પક્ષી તા નિર્દોષ છે; તે શુભ ઈરાદાથી આવ્યું છે, તેથી તે તા લાગ આવે છેવટ છટકી જશે. પણ જશે ત્યારે તને માંદું તુકસાન થશે, તારી પક્ષીને મેળવવાની જે સાધનશક્તિ હતી તે પણ જશે. આવી રીતે તને લાભ કરતાં હાનિ ઘણી વધારે થાય છે તે તું જો. તે ઉપરાંત આહા દેખાવ જાળવી રાખવા, અત્યારે જે યુક્તિઓ તારે રચવી પહે છે તે તા જીદી. (૨૧; ૨૦૨)

્ સ્તવનનુ**ં** રહસ્ય–ગુણાજ[િ]ન

भवेद्गुणी मुग्धकृतैर्न हि स्तवैर्न रूयातिदानार्चनवन्दनादिभिः । विना गुणान्नो भवदुःखसंक्षयस्ततो गुणानर्जय कि स्तवादिभिः ? ॥ २२ ॥ (वंदास्थ अने इंद्रवंद्या-उपजाति)

" ભાળા જીવાએ કરેલી સ્તુતિથી કાઇ માણુસ ગુણવાન થતા નથી, તેમ જ પ્રખ્યાતિ પામવાથી અથવા દાન, અર્ચન અને પૂજન મેળવવાથી પણ કાઇ ગુણવાન થતા નથી. ગુણ વગર સંસારનાં દુઃખના ક્ષય થતા નથી, તેટલા માટે હે ભાઇ! ગુણ ઉપાજન કર. આ સ્તુતિ વગેરેથી શું લાભ છે ?" (૨૨)

વિવેચન—અનેક વાર જોઈ ગયા કે સર્વ પ્રાણીની ઇચ્છા દુ:ખના નાશ કરવાની અને મુખને પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે; * જે મુખ પછવા દે રેરી દુ:ખ થાય, તેને મુજ્ઞા મુખ કહેતા નથી. અવ્યાભાધ મુખ તા માલ થાય ત્યારે જ મળે છે; માલ મેળવવા માટે અસા-ધારણ ગુણા ઉત્પન્ન કરવા જોઈ એ. તેથી જણાય છે કે આ જીવનસાફલ્ય માટે ગુણ ઉત્પન્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે.

કેટલાંક પ્રાણી ભાેળા જીવા સ્તુતિ કરે તે સાંભળી રાજી થાય છે. "મહારાજ! આપ તા શાંતરસના દરિયા છા અને કૃપાસિંધુ છા." પરંતુ એથી ગુલુવાન થવાતું નથી. ગુલુવાન તા ગુલુ હાય તે જ થાય છે, માટે ગુલુ મેળવ. વંદન-નમસ્કાર મીઠાં લાગે છે, સારાં લાગે છે, પલ્ તે પરિલામે ખાેટાં છે, કસાવનારાં છે, રખડાવનારાં છે, અને તારું જીવન અફળ કરનારાં છે. કોધના જય, પ્રદ્વાચર્ય, માન-માયાના ત્યાગ, નિઃસ્પૃહતા, ન્યાય- વૃત્તિ અને શુદ્ધ વ્યવહાર વગેરે ગુલેશની તારામાં જમાવટ કર અને પછી તેની સુવાસ ચાતરફ ફેલાવ. સારું અને સાચું વર્તન કરતી વખતે તારા મનમાં જે અપૂર્વ આનંદ થશે તે વર્લુવી શકાય તેવા નથી. આ જન્મનું સાથે કરવાના એ એક મુખ્ય અને કદી નિષ્ફળ ન થાય તેવા રસ્તા છે. (૨૨; ૨૦૩)

भवांतरने। भ्याक्षः क्षेष्ठिरं जन पर असर अध्येषि शास्त्रं सदसद्वित्रित्रालापादिभिस्ताम्यसि वा समायैः । येषां जनानामिह रजनाय, भवान्तरे ते क्ष मुने ! क्ष च त्वम् ?॥ २३॥ (उपजाित)

"જે મતુષ્યોતું મનર'જન કરવા માટે તું સારાં અને ખરાખ અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રો ભણે છે અને માસપૂર્વ'ક વિચિત્ર પ્રકારનાં ભાવણાથી (કંઠશાષાદિ) ખેદ સહન કરે છે, તેઓા ભવાંતરે કચાં જશે અને તું કચાં જઈશ ⁸" (૨૩)

વિવેચન-હવે જે એમ કહેતા હાય કે આપણે તા બધું જનરંજન કરવા માટે જ

^{*} ભુઓ હૃદયપ્રદીપષદ્તિંશિકા, શ્લાક ૧૬મા.

કરીએ છીએ અને સભાને રીઝવવા સારુ વ્યાખ્યાન વાંચીએ છીએ અથવા કાંકશાસ, કાંમશાસ વગેરે શીખીએ છીએ, અથવા માયાયુક્ત વર્તન અને વચનરચના રાખીએ છીએ, તો તને કહેવાનું કે હે ભાઈ! આવું લોકરંજન કેટલા વખત ચાલશે ? અત્યારે પાંચ પચાસ માણ્સ તારાં વખાણુ કે સ્તુતિ કરે, તેમાં શું થઈ ગયું ? સા વરસ પછી તું કચાં હાંશશ અને તેઓ કચાં હશે ? વળી, તારા મરસ્યુ પછી તારું શું બાલાશે તે તારે કચાં સાંભળવું છે ? માટે આ બધા બાહ્ય વ્યાપાર છાડી દે, ખરેખરા લાભ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયાસ શરૂ કરી દે અને ખસૂસ કરીને મન-વચન-કાયાના વ્યાપારાને એકસરખા પ્રવત્તાંવવા પ્રયાસ કર. જો આ પ્રમાણે કરીશ તા લાભ થશે બાકી, જરા વિચાર તા ખરા કે, જન-રંજનથી લાભ શું ? તને ક્ષણિક સુખના પણ ખરેખરા ખ્યાલ નથી. તું વિચાર કર્યા વગર દોરવાઈ ગયા છે. વિચાર, જાગ્રત થા! (૨૩; ૨૦૪)

* * ૧૯૮-૨૦૪--- આ સાત શ્લેષ્ઠમાં લેષ્ઠસત્કાર અને લેષ્ઠર જન પર વિવેચન કર્યું છે. મતુષ્યાના મનાવિકારા પૈકી આ ઘણા નબળા મનાવિકાર છે, અને, જરા વાસ્તવિક વિચાર કરવામાં આવે તાે, એ મનાવિકારનું પાકળપણું તુરત જણાઇ આવે તેમ છે. વાસ્તિવિક રીતે લાકસત્કાર કે વંદનપૂજનમાં કાંઈ દમ જેવું નથી, છતાં આ જીવ એવી વિભાવદશામાં આવી ગયાે છે કે પાંચ માણસ એનું સારું બાલે તે સાંભળીને–જાણીને રાજી થાય છે. તેમાં સત્ય હકીકત છે કે ખાડું માન મળે છે, તેના પણ આ જીવને ખ્યાલ રહેતા નથી. નજીવી બાબતમાં ફૂલણુજી બની જાય છે અને કાઈ કામ કદાચ સારું કરે તાપણ તે કામ પચીશ માણસા કેવી રીતે જાણે અને પાતાને મુખારકખાદી આપે તેની જ સંકલના હૃદયમાં કર્યા કરે છે. આવી રીતે આ જીવ પાતાનું હિત થાય તેવું કાંઇ કરતાે નથી તેથી, અથવા કરીને ધાઇ નાખે છે તેથી, તે લાભ પ્રાપ્ત કરતાે નથી; માનહાથી પર બેસીને જગતને મંદ સ્થિતિવાળું ગણે છે. જગતના જીવા પણ પ્રાયે અભિ-માની હોય છે; તેથી આ બિચારા વારંવાર પાછા પડે છે, વળી ઊઠે છે અને એમ ને એમ જિંદગી પૂરી કરે છે. ભલા સાધુ ! તું એક વાત વિચાર : તને અત્યારે કેટલાંક માણસા એાળખતાં હશે ? સામાન્ય માણસને અત્યારે પ્રાયઃ બે હજારથી વધારે માણસ સાથે એાળખાણ હોતી નથી. હવે અત્યાર સધી જણાયેલી અને પ્રચારવાળી પૃથ્વી પર એક અબજ ને સાઠ કરાડ માણસા છે, ત્યારે તને બે હજાર માણસા માન આપે કે ન આપે, તેમાં દમ શા છે ? વળી તું કેાણ ? તું ગુણચંદ ? ભૂલ્યા. ગુણચંદ તાં આ શરીર ને આત્માના સંબંધને લીધે સ્થાપેલું નામ છે. તારી અત્ર સ્થિતિ કેટલી ? ગુણચંદ તરોકે તને માન મળશે તે કેટલા વખત સુધી ? પછો તું કચાં જઇશ ? તારા ગુણ્યંદ નામના વખાશને અને તને શું સંબંધ રહેશે ? આ દૃષ્ટિથી વિચારીશ તા સમજાશે કે વંદન, પૂજન કે લાકસત્કારમાં કાંઇ દમ જેવું નથી. ત્યારે દમ શેમાં છે ? ગુણુમાં-લાયકાતમાં-ક્રજ ખજાવવામાં એ ગુણુપ્રાપ્તિના પ્રયાસમાં આન'દ છે, કારણ કે વૃત્તિ શાંત છે; ગુણપ્રાપ્તિમાં

તો અદ્દસુત આનંદ છે અને તેના અનુસવમાં તે! વર્તમાન અને સવિષ્યમાં પણ આનંદ છે; ગુણપ્રાપ્તિના વિચારમાં પણ આનંદ છે. આની સાથે જ લે!કસત્કારના પ્રયાસ, નિષ્ફળતા, લે!કે!તું અભિમાન, એ સર્વ સરખાવતાં જણાય છે કે આપણું કર્તવ્ય તા ગુણ ઉત્પન્ન કરવાનું છે, લે!કરંજન થાય કે ન થાય, તે જેવાનું આપણું કામ નથી. ફળની ઇચ્છા રાખવી નહિ; કરજ બજાવવી. ઘણી વાર તા ગુણની સુગ'ધ જસાઇ આવે છે, પણ કાઇ વાર ન જસાય, જણાતાં વખત લાગે, તા ધીરજ રાખવી.

આ બહુ અગત્યની બાબત છે અને જરા વિચાર કરતાં ઉઘાડી રીતે સમજાઇ જાય તેવી છે; છતાં ડાહ્યા માણસા પણ ભૂલ ખાતા જેવામાં આવે. લાેકાના વિચારથી દારવાઈ જવું કે બાહ્ય દૃષ્ટિથી તણાઇ જવું, એ અણસમજીનું કામ છે. હે યતિ! બહિરાત્મભાવ તજી, અંતરાત્મભાવમાં લીન થઇ પરમાત્મભાવ પ્રગટ કરતાના તારા પ્રયાસ હાેવા જોઇએ; તાે પછી તું આવી બહિરાત્મદશામાં હજી કેમ વતે છે? ગુણ હાેય તાેપણ; લોકસતકારની ઇચ્છા રાખવી નહિ અને ન હાેય તાે તાે રાખી શકાય જ નહિ. (૨૩; ૨૦૪)

પરિશ્રહત્યાગ

परिग्रहं चेद्रयजहा गृहादेस्तरिक नु धर्मोपकृतिच्छलात्तम् । करोषि शुरुयोपधिपुस्तकादेर्गरोऽपि नामान्तरतोऽपि हन्ता ॥ २४॥ (उपेन्द्रवजा)

" ઘર વગેરે પરિગ્રહને તે તજી દીધા છે, તો પછી ધર્મના ઉપકરણને અહાને શય્યા, ઉપધિ, પુસ્તક વગેરેના પરિગ્રહ શા માટે કરે છે ? ઝેરને નામાંતર કર્યાથી પણ તે તો મારે છે." (૨૪)

વિવેચન— ધન, ધાન્ય, દ્વિષદ, ચતુષ્પદ વગેરે સર્વ સાંસારિક પરિત્રહના હે મુને! તે ત્યાત્ર કર્યો છે. મહાકષ્ટ વેડી તે આ પૈસા અને ઘર, મહેલ વગેરે પરના માહે ઉતાર્યો છે. આવી રીતે તું સંસારસમુદ્ર તરી જવાની અગ્રી ઉપર આવી ગયા છે, ત્યારે હવે તારી પાસે શય્યાની પાટ, પુસ્તક કે બીજાં ઉપકરણા છે, તેના પરિત્રહ શા માટે કરે છે? એ વસ્તુની મૂછાંરૂપ પરિત્રહ પણ તજ દે.

આ પ્રસંગે પરિત્રહ શું છે અને પરિત્રહ કોને કહેવાય ?-તે સમજવું ઉપયોગી થઇ પડશે ઉપકરણા તજી દેવાના કે પુસ્તકાના ત્યાગ કરવાના અત્ર ઉદ્દેશ નથી. પરિત્રહ એટલે મૂચ્છા— મુચ્છા परिग्नहो बुत्तो— એક વસ્તુ ઉપર મારાપણાની બુદ્ધિ થાય–મમત્વ થાય, એના ત્યાગ કરતાં ખેદ થાય, એ પરિત્રહ છે. એવા પ્રકારની મૂચ્છાં કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર રાખવી નહિ; ધર્મનાં ઉપકરણને નામે પણ સાંસારિક રાગ સાધુમાં કાઈ વાર થઇ જાય છે, એ મનુષ્યસ્વભાવની નળળાઇ કહા કે પંચમ કાળના પ્રભાવ કહા કે વિભાવદશાની સ્વભાવદશામાં પલટન પામેલી સ્થિતિના આવિર્ભાવ કહા, ગમે તે કહા, પરંતુ એટલા સ્થળ

^{*} त्वमिति या पाठः।

પરિગ્રહ પણ ત્યાન્ય છે. જે વસ્તુઓ ધાર્મિક ક્રિયામાં સાધનરૂપ છે, તે તેટલે અંશે રાખવા યોગ્ય છે, પણ તેના ઉપર મારાપણાની છુહિ અથવા તો એના વારસા મુકરર કરવાની પાતાની સત્તા, કે એને લગતી કાઈ પણ જાતની ખટપટ ત્યાન્ય છે. આ બાબતમાં જે કાંઈ પણ અપવાદ હાય તા તે ગુણનિષ્પન્ન ગીતાર્થ ઓધપતિ માટે છે, જેના સંબંધમાં અત્ર ઉલ્લેખ નથી. આ છ શ્લોકમાં આ વિષય બહુ દર્ષાંત આપીને ચર્ચો છે. અધિપતિ વ્યતિરિક્ત વ્યક્તિએ શાસ્ત્રમાં ગણાવેલાં ઉપકરણથી અધિક રાખવાં એ પણ પરિગ્રહ છે એ ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું.

હે મુનિ! તું કાઈ પણ વસ્તુને ધાર્મિક ઉપકરણનું નામ આપી તેના પર મૂચ્છાં કરીશ તો, તે તને ભવાંતરમાં દુઃખ આપશે જ; નામ ફેરવવાથી કાંઈ પરિણામ કરી જતું નથી, પરિણામ તો અભિપ્રાય ફેરવવાથી કરે છે. ઝેરી કિંપાકને 'કળ' કહી નામાંતર કરવામાં આવે તો, તેથી તેનું દારુણ કળ મળ્યા વગર રહેતું નથી; અથવા 'મીઠાઇ'નું નામ આપવાથી ઝેર પાતાનું ફળ આપ્યા વગર રહેતું નથી; એવી જ રીતે પરિચહેને બીજું કંઇ પણ કલ્પિત નામ આપવાથી કામ થતું નથી. તારી મરજ હોય તો લેને ધર્માપકરણ કહે કે ગમે તે કહે, પણ જો તેના ઉપર તારી મૂચ્છાં હશે તો તે તને પાતાના દુઈણ બતાવ્યા વગર રહેશે નહિ. (૨૪; ૨૦૫)

ધર્મના નિમિત્તથી રાખેલ પરિગ્રહ

परिग्रहात्स्वीकृतधर्मेसाधनाभिधानमात्रात्किम् मृढ ! तुष्यसि ? ।

न वेत्सि हेम्नाप्यतिभारिता तरी, निमज्जयत्यिङ्गिनमम्बुधौ द्वतम् ? ॥ २५ ॥ (वंश्वस्थ)

" હે મૂઢ! ધર્મનાં સાધનને ઉપકરણાદિનું નામમાત્ર આપીને સ્વીકારેલા પરિચહથી તું કેમ હર્ષ પામે છે ? શું જાણતા નથી કે વહાણમાં જો સાનાના પણ અતિ લાર લયી હાય તા તે પણ બેસનાર પ્રાણીને તુરત જ સમુદ્રમાં ડુબાવે છે ?" (૨૫)

વિવેશન—સોનું સર્વને પ્રિય લાગે છે; તેના ર'ગ જોઇને પ્રાણી માહમાં પડે છે; છતાં પણ એક વહાણમાં તેના અતિ ભાર ભરવામાં આવે, તો તે વહાણ પણ ડૂબે છે અને બેસનારને ડુબાડે છે, તેવી રીતે જ પરિશ્રહ પ્રિય લાગે છે, બાહ્ય રૂપ જોઇ તેના પર માહ લાગે છે અને ખાસ કરીને ધર્મને નિમિત્તો કરવામાં આવતા પરિશ્રહ તા જરા પણ ખાટા છે એમ કેટલીક વાર, વિચાર કર્યા વગર, સમજવામાં પણ આવતું નથી; છતાં પણ યતિજીવનરૂપ વહાણમાં એ બહારથી સુંદર દેખાતા પરિશ્રહરૂપ સુવર્ણના અતિ *ભાર ભરવામાં આવે તો ચારિત્રનીકા સ'સારસમુદ્રમાં નાશ પામે છે અને એના આશ્રય કરનાર મૂહ જવ પણ ડૂબે છે.

^{*} સંયમના નિર્વાહ માટે કામે લાગતાં વરત્ર-પાત્રાદિકને 'ઉપકરહ્યું' કહેવામાં આવે છે. અને જે નકામાં મમતાણિ હિથા એકઠાં કરેલાં હેલ્ય તેવાં ઉપકરણાને અધિકરણ કહેવામાં આવે છે. (-યતિદિનચર્યા) આ જ હેતુથી તેવાં અધિકરણને અત્ર અતિ ભારરૂપ કહેવામાં આવેલ છે.

આવી રીતે જીવ આત્મવંચન કરે છે: એ માને છે ધર્મ, પરંતુ પોતાને મૂચ્છો શાય છે તે સમજતો નથી. પુસ્તકની માંટી લાઈ પ્રેરી રાખા કે ભંડાર રાખા, તેની સાથે અત્ર સંબંધ નથી. અત્ર કહેવાના ઉદ્દેશ એ છે કે કાઇ પણ વસ્તુ ઉપર, ધર્મને નામે પણ, હુદયમાં મારાપણાની છુદ્ધિના-અહંમમસાવના-ત્યાગ કરા; એ પ્રમાણે થશે નહિત્યાં સુધી તમે પરિગ્રહથી મુક્ત છા એમ કહી શકાશે નહિ. અલબત્ત, પાતાની પાસે પૈસા રાખવા; અથવા અમુક નિમિત્ત મનમાં કલ્પી શ્રાવકને ત્યાં જમે રખાવવા કે શાસના આદેશ દ્વર કરી, ઉત્સર્ગ અપવાદના નિમિત્ત વગર, વધારે વસ્તપાત્રાદિ રાખવાં એ તો અત્યાચાર જ છે અને બહુધા સંસાર વધારનાર જ છે; અત્ર તો જે હાય તેના પર મમત્વ- બુદ્ધિ તજવાના ઉપદેશ છે. (૨૫; ૨૦૬)

" જેતા વહે ધર્મસાધનની વાંછા રાખી હોય, એવાં પુસ્તકાદિ વહે પણ જે પ્રાણીઓ પાપ, ક્ષાય, કંકાસ અને કર્મબંધ કરે ત્યારે તેઓને સુખનું સાધન શું થાય ? જે પ્રાણીના વ્યાધિઓ, ઉત્તમ પ્રકારનાં રસાયણેશી પણ ઊલટા વધારે પ્રસરતા જાય તેને, વ્યાધિની શાંતિ માટે શું સાધન થઈ શકે ?" (૨૬)

વિવેચન—પુસ્તક પ્રભુનાં વચનના સંગ્રહ છે અને આ કાળમાં સંસાર તરવાનું મુખ્ય સાધન છે, છતાં કેટલાંક મુગ્ધ પ્રાણીઓને તે પણ અનેક પ્રકારના કર્મબંધનું કારણ બને છે. ખપથી વધારેના સંગ્રહ કરવાને લીધે બરાબર સંભાળ ન રખાવાથી, જીવાત્પત્તિ થઈ જઇ, તેના વિનાશ થાય છે અથવા પુસ્તક લેનાર પર કવાય થઈ જાય છે; તેવી જ રીતે કંકાસ પણ થઈ જાય છે. જેમ પુસ્તકની બાબતમાં તેમ જ બીજાં ધાર્મિક ઉપકરણાની બાબતમાં પણ સમજવું. હવે આવાં ઉપકરણા, જે સંસારનાશનાં પરમ સાધન છે, તેનાથી જ સંસાર વૃદ્ધિ પામે ત્યારે પછી ઉપાય શા કરવા ? જે રસાયણથી સવ' વ્યાધિના નાશ થાય છે, તેનાથી જ જ્યારે વ્યાધિ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે સુખસાધન શું રહ્યું ? માટે ધર્મનાં ઉપકરણ ઉપર પણ મમત્વબુદ્ધિ રાખવી નહિ, તેની ખાતર મન બગાડવું નહિ અને કાઇ સાથે કંકાસ કરવા નહિ.

આ હકીકત જરા વિચારવા જેવી છે. એના સંબંધમાં ધ્યાન આપવા જેવું એ છે કે માત્ર મમત્વ ખાતર ધારેલી ધારણા ધૂળ મળે છે અને સંસાર વધી જાય છે. આ

^{*} મૃદંગમાં પંદર અક્ષર હાેય છે. ત લા. જ. જ. ૨ તમૌ जो **रो मृदंगः।** ----- **છૈદાનુશાસન**.

બાબતમાં હજી વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ગ્ર'થકર્તા ઉપદેશ આપે છે તે પર વાંચનારનું ચિત્ત ખે'ચવા ઇચ્છીએ ઇત્એ. (૨૦૭)

ધર્મીપકરણ પર મૂચ્છીથી દેાષ

रक्षार्थं खल्ल संयमस्य गदिता येऽर्था यतिनां जिनै-विसःपुस्तकपात्रकप्रभृतयो धर्मीपकृत्यात्मकाः ।

मूर्छन्मोहवशात्त एव कुधियां संसारपाताय धिक् । ।

स्वं स्वस्यैव वधाय शस्त्रमधियां यहुष्प्रयुक्तं भवेत् ॥ २७॥ (शार्दूलिबिक्षीडित)

"વસ્ત, પુસ્તક અને પાત્રાં વગેરે ધર્મોપકરણના પદાર્થી શ્રી તીર્થ કર લગવાને સંયમની રક્ષા માટે થતિએાને બતાવ્યા છે, તે છતાં મંદણહિવાળા મૂઢ જીવા, વધારે માહમાં પડીને, તેને સંસારમાં પડવાના સાધનભૂત બનાવે છે, તેઓાને ખરેખર ધિક્કાર છે! મૂર્ખ માણસ વડે અકુશળતાથી વપરાયેલું શસ્ત્ર (હથિયાર) તેના પાતાના જ નાશનું નિમિત્ત થાય છે." (૨૭)

વિવેચન—આ ઉપદેશ વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં છે. મૂચ્છા એ જ પરિચહ છે એમ સમજાઈ જાય, તો પછી આ હકીકતમાં વિશેષ પ્રકાશ પાડવાની જરૂર રહેતી નથી. વાત એ છે કે આ જીવ સમજતો નથી કે પદાર્થપ્રાપ્તિમાં સુખ નથી, પણ સંતોષમાં સુખ છે. સર્વારો આ હકીકતની સત્યતા સમજેલ સાધુનું વર્તન, ઉપરના શ્લોકમાં લખ્યું છે તેથી તદ્દન ઊલડું જ હાય છે. આ તો ભગવાને દીર્ધ વિચાર કરીને રાખવાની રજા આપેલી એવી ઉપધિ—પાત્રાં કે પુસ્તકાદિ વસ્તુ—જે રાખવાના ઉદેશ સંયમપ્રવૃત્તિના જ છે, તે જ, મમતાથી સંસાર વધારે છે, તેમાં પાડે છે અને પાછા ઊંચા આવવા દેતી નથી. શસ્ત્રથી પરને ભય ઉત્પન્ન કરાય છે, હરાવાય છે અને પાછા પણ લેવાય છે, પણ બંદુકના ખરા ઉપયોગ કરી ન જાણનાર જો દારૂ ભરીને તેને પાતાનો તરફ જ તાકે તો તેથી પાતાનું જવન પણ ખાઇ છેસે છે, તેવી જ રીતે સંસારના નાશ કરવાના પ્રબળ સાધનરૂપ ધર્માપકરણ પર મૂચ્છાં રાખવાનું થાય, તો યતિજીવનના બહુધા નાશ થાય છે.

હે મુનિ! અનુભવીના ઉપર લખેલા શખ્દા પર અરાબર મનન કરજે. એ અમત્કારી ચાર લીટીમાં બહુ ઉત્તમ શિક્ષાના સમાવેશ કરવામાં આવ્યા છે. સમજી વર્ગને ઉપદેશેલા પદ્ય પર વિશેષ ટીકાને અવકાશ આપવાની આવશ્યકતા અલ્પ જણાય છે. (૨૭; ૨૦૮)

ધર્મી પકરણ ઉપડાવવાથી દાષ

संयमोपकरणच्छलात्परान्भारयन् यदसि पुस्तकादिभिः । गोखरोष्ट्रमहिषादिरूपभृत्तचिरं त्वमपि भारियध्यसे ॥ २८॥ (रथोद्धता)

" સંચમ ઉપકરણના અહાનાથી પુરતક વગેરે વસ્તુએ ાના બીજા ઉપર તું ભાર મૂર્કે છે, અ. ૩૭ પથ્યું તે ગાય, ગયેડા, ઊંટ, પાડા વગેરેનાં રૂપ તારી પાસે લેવરાવીને, ઘણા કાળ પર્યં ત તને ભાર વહન કરાવશે." (૨૮)

વિવેચન—ઉપકરણના બહાનાથી બીજા ઉપર અનેક જાતના ભાર નાખે છે: પૈસાના ખરચના બાજો, લહિયાને ત્યાં આંટા ખાવાના બાજો, તૈયાર કરવાના બાજો, ભાર વધી જવાથી વિહાર વખતે ઉપાડવાના બાજો અને તેવા અનેક પ્રકારના બાજા તું અન્ય પર નાખે છે અને તેમાં સ'યમના ઉપકરણનું બહાતું કાઢ છે. તે વસ્તુઓ ને તું સંયમનાં ઉપકરણ તરીકે જ વાપરતા હાઈશ, અને તે પણ તારા ઉપયાગ પૂરતું હશે, ત્યાં સુધી તા સમજ કે કદાચ કાંઇ વાંધા આવશે નહિ; પણ જો તું તેના પર મમત્વ કરતા હાઈશ, તેના પર મૂચ્છા રાખતા હાઇશ, તા પછી તારા હાલ બહુ ખરાબ થશે. ભરૂચના પાડા કે દ્રામના શાડા કે મારવાડના રણના ઊંટ થઇને, ભાર ખેંચી–ખેંચીને, તારે મહાકષ્ટ ભાગવવું પડશે અને તેમ કરીને તારું ઋણુ પૂરું કરવું પડશે. (૨૮; ૨૦૯)

સંયમ અને ઉપકરણની શાેલાની સ્પર્ધા

वस्त्रपात्रतनुपुरूकादिनः, शोभया न खलु संयमस्य सा ।

*आदिमा च ददते भवं परा, मुक्तिमाश्रय तदिच्छयैकिकाम् ॥ २९ ॥ (रथोद्धता)

"વસ્ત, પાત્ર, શરીર કે પુસ્તક વગેરેની શાભા કરવાથી કાંઇ સંયમની શાભા થતી નથી. પ્રથમ પ્રકારની શાભા ભવવૃદ્ધિ આપે છે અને બીજા પ્રકારની શોભા માેલ આપે છે, માટે આ બન્નેમાંથી તારી મરજીમાં આવે તે એક શાભાના આશ્રય કર. અથવા તેટલા માટે તે વસ્ત્ર, પુસ્તક વગેરે શાભાના ત્યાગ કરીને, હે યતિ! માેલ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા પશ્ચ તું સંયમની શાભામાં કેમ યત્ન કરતા નથી ?" (૨૯)

વિવેશન—શોલા બે પ્રકારની છે: બાહ્ય શાલા અને અંતર'ગ શાલા. સ'સાર વધવાના નિમિત્તભૂત બાહ્ય શાલાના ત્યાગ કરી, પરિશ્રહ મમતા પરિહરી, અંતર'ગ શાલા માટે યત્ન કર. સત્તર પ્રકારના સ'યમ અથવા ચરણુસિત્તરી અને કરણુસિત્તરીની શાલા કરવી એ તારું કર્તાવ્ય છે. વળી, સાથે એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખજે કે જ્યાં બાહ્ય શાલા કરાય છે ત્યાં અંતર'ગ શાલા કરી શકાતી નથી, તેથી તારે એકના જ આશ્રય કરવા યુક્ત છે. (૨૯; ૨૧૦)

* * ૨૦૫–૨૧૦— આ છ શ્લોકોમાં અહુ ઉપયોગી હંકોકતના સમાવેશ થયા છે. કેટલાક વહેવારુ જીવા કહે છે કે ગ્રાન દર્શન-ચારિત્રનાં સાધનને પરિગ્રહ કહેવાય નહિ. સ્શિમહારાજ કહે છે કે તમારું તે કહેવું બરાબર છે, પણ એમાં જરા ફર છે. અમુક સંજોગામાં તેને પણ પરિગ્રહ કહેવાય. જો સંચમનાં ઉપકરણા ઉપર મારાપણાની બુદ્ધિ થાય. એના વિચાગ કષ્ટકર થઇ પડે, એના વારસો કાને મળે, એ નિર્ણય કરવાની પાતાની સત્તા માનવામાં આવે, કે, ડૂંકમાં કહીએ તા, સાક્ષીભાવ ઉપરાંત ઘણીપણાની કાઇ પણ

^{*} पाछणनां मे पह आ प्रमाणे छे : तां तदत्र परिहाय संयमे, कि यते । न यतसे शिवार्थ्यपि ?॥

પ્રકારની સત્તા કે કોઈ પ્રકારના હક્ક ભાગવવાની ઈચ્છા થાય, તો તરત જ તે પરિગ્રહની કોટિમાં આવી જાય છે. આ ઉપકરણા સાધુપણામાં સ્થિર કરવાના ઈરાદાથી, સંયમનું રક્ષણ કરવાના ઇરાદાથી અને માહરાજા પર જય કરવાના શસ્ત્ર તરીકે વાપરવાના ઈરાદાથી રાખવાનું કરમાન છે, તેને બદલે તે જ જયારે સંસારમાં રખડાવનારાં થાય ત્યારે કેટલું બધું નુકસાને થાય છે તેના વિચાર કર. ઘર, સ્ત્રી, પૈસા વગેરેનું મમત્વ મુકાવું અહુ મુશ્કેલ છે. એ સર્વના ત્યાગ કરી, માત્ર પાનાં-પુસ્તક પર મમત્વ બંધાવું, એ પૂરેપૂરી નખળાઇ છે. પર'તુ જરા વિચાર કરવાથી તેના ત્યાગ થઇ શકે તેમ છે. એમાં અગાઉના મહાત્માઓનાં દર્શના લઇએ તા તો કોમ થઈ જાય અને કેવળ સ્વહિત માટે છેલા છેલા થયેલા શ્રી આનંદઘનજી અને ચિદાન દજીનાં દર્શતા જોતાં પણ, પરિગ્રહત્યાગના નમૂના હૃદયપટ પર ખહેા થાય છે.

જેઓ ધર્મને નામે મ્યાના, પાલખી કે ગાડીઘાડા રાખે, તેઓના શા હાલ થશે તે તો ખ્યાલમાં પણ આવી શકતું નથી. સંસારસમુદ્રના લગભગ કાંઠા પર આવી, ગળે પથ્થર માંધી, પાછા પડનારા આ મૂઢ જીવા દશ–વીશ વરસની વિનધર અનિયમિત સાદ્યાળી ખાતર, અનંત કાળ સુધી દુઃખ મળે એવા સંસાર વધારે છે. તેઓએ ઉપાધ્યાયજીના નીચેના શ્લોક વિચારવા:

> सुखिनो विषयतृप्ता, नेन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्यहो । भिक्षुरेकः सुस्ती लोके, ज्ञानतृप्तो निरञ्जनः ॥ અस'तुष्ट परित्रद्धलर्था, सुणीया न ईंड नरी'इ, सक्षुष्ट्रे; सुणी એક અપરિત્રद्धी, साधु सुक्रस समक्षंड, सक्षुष्ट्रे; परित्रद्ध-ममता परिदर्शे.

આ શ્લેષ્કના મનન પર દુનિયાના એક મહાન પ્રશ્નના આધાર છે અને તે પર વિવેચન કરતાં વિચારની વધારે જરૂર છે. એનું રહસ્ય સમજી, તદનુસાર સંતોષ રાખવા યત્ન કરવા બહુ જ જરૂરના છે, એટલું જ નહિ પણ સંસારસમુદ્ર પાર ઊતરવાના સીધા અને સિદ્ધ ઉપાય છે.

પરીષહસહન-સ વર

शीतातपाद्यान्न मनागपीह, परिषहांश्चेत्क्षमसे विसोद्धम् । कथं ततो नारकगर्भवास-दुःखानि सोढासि भवान्तरे त्वम् ? ॥ ३०॥ (उपजाति)

"આ ભવમાં જરા પણ ઠંડી, તાપ વગેરે પરીષ**હો** સહન કરવાને શક્તિમાન થતા નથી, તાે પછી ભવાંતરમાં નારકીગતિનાં તેમ જ ગર્ભવાસનાં દુઃખાે કેવી રીતે સહન કરીશ ^૧, (૩૦)

વિવેચન-હવે જુદા જુદા વિષયા ઉપર પ્રકીર્ણ શ્લોકોમાં ઉપદેશ આપે છે. એતું

. લક્ષ્ય મુનિજીવન છે અને ખહુધા એક વિષય બીજા વિષય સાથે ખાસ સંકલના ધરાવતો હોય એવું ધારણુ નથી; છતાં આ અને હવે પછીના આઠ શ્લાકમાં પરીષહ સહન કરવાના મુખ્ય ઉપદેશ છે. હે મુનિ! જે દ્વારા નવાં કમાં આવતાં અટકે એને શાસકાર 'સ'વર' કહે છે. વિભાવદશામાં મનાવૃત્તિ ઘણું કરીને વિનાશને (અધા) માર્ગે જ ગમન કરે છે, કારણું કે તેના પર આધિપત્ય રાગ-દ્વેષ વગેરેનું હોય છે. આ જીવને પ્રતિકૃત્ધ વિષયા મળે છતાં પણ ચલાવી લેતાં શીખવું અને રાગાદિ શત્રુઓના દાર અટકાવવા એ સંવરનું કામ છે અને તે ખાસ કરીને પરીષહાને જીતવાથી જ ખની શકે તેમ છે. એ પરીષહા જૈન શાસકાર ખાવીશ ગણાવે છે, જેમાંના કેટલાક અનુકૃળ પણ હોય છે. એનું સામાન્ય રવર્ષ આ જ અધિકારમાં આગળ આવે છે. *એ પરીષહ સહન કરવાથી નવીન કર્મા અટકી પડે છે અને પૂર્વોપાજિત પ્રખળ કર્મો ક્ષય પામે છે, એ બહુ જ મોટો લાભ થાય છે. હે મુનિ તારા જીવનમાં આ પરીષહસહન તો ખહુ જ અગત્યના જ ભાગ ભજવે, એમ હોવું જોઈ એ અને, યાદ રાખજે કે, જો અત્ર તે ખુશીથી સહન કરવામાં પાછા પડીશ તો કુંભીપાક અથવા ગર્ભવાસનાં દુ:ખા તો ખમવાં જ પડશે. ફેર એટલા કે અત્ર સ્વવશથી માત્ર શાહો વખત પરીષહા સહન કરવા પડશે, જ્યારે ભવાંતરમાં એથી વિપરીત થશે. × (30; ર૧૧)

વિનાશી દેહ; જપ-તપ કરવાં

मुने ! न कि नश्वरमस्वदेहमृत्पिण्डमेनं सुतपोत्रताद्यैः । निपीड्य भीतिर्भवदुःखराशेहिंत्वात्मसाच्छैवसुखं करोषि ? ॥ ३१॥ (उपजाति)

" હે સુનિ! આ શરીરરૂપી માટીના પિંડ નાશવંત છે અને પાતાના નથી. તેને ઉત્તમ પ્રકારનાં તપ અને વતા કરીને પીડા આપી, અનંત ભવમાં પ્રાપ્ત થનારાં દુઃખા દૂર કરીને, માક્ષસુખને આત્મ-સન્મુખ કેમ કરતા નથી ?" (39)

વિવેચન—શરીર ઉપયોગી છે, પણ તેનાથી ધમ'સાધન, ઉચ્ચ મનાવૃત્તિ અને શુદ્ધ વ્યવહારમય જીવન વહુન કરી શકાય તો જ. એ નાશવંત અને ક્ષણિક છે એ આપણે પાંચમા અધિકારમાં દેહમમત્વત્યાગના વિવેચનમાં જોઈ ગયા. એ પાતાનું નથી એ તો સ્વતઃસિદ્ધ છે; જો તારું હોત તો તારી સાથે આવત, પણ અનેક મિત્ર, સગા કે સંબ'ધીનાં દેશાંતો જોઇ, ચાક્કસ થાય છે કે એ તો અત્ર રહી જાય છે, ત્યારે, વાસ્તવિક રીતે તો, એ એક માટીના પિંડ છે. ત્યારે એ માટીના પિંડને ધર્મવ્યવહારરૂપ ચાક પર ચઢાવી તપ જપ, વત, ધ્યાન વગેરે આકૃતિ આપી, જ્યાં સુધી એ પાત્ર ચાલે ત્યાં સુધી, એને તારા ખરા ઉપયોગમાં શા માટે લેતા નથી? એ સમજણ રાખીશ તા એ પિંડથી દુઃખના અત્યંતાલાવ થશે અને તેથી જ અનંત સુખ પ્રાપ્ત થશે અને સંસારના પ્રસંગ જ દૂર

^{*} ભુઓ આગળ શ્લાક ૩૮ની નાટ.

[×] જુએા આગળ શ્લાક ૩૫.

જશે. વત કે તપાકિક કરવાથી શરીર તંદુરસ્ત રહે છે અને પરલવે મહાસુખ મળે છે, એમ બેવડા લાભ થાય છે. (૩૧; ૨૧૨)

ચારિત્રકષ્ટ (વિરુદ્ધ) નારકી-તિય ચનાં કરો

यदत्र कष्टं चरणस्य पालने, परत्र तिर्येङ्नरकेषु यत्पुनः । तयोर्मिथः सप्रतिपक्षता स्थिता, विशेषदृष्ट्याऽन्यतरं जहीहि तत् ॥३२॥ (वंशस्थिविल)

"ચારિત્ર પાળવામાં આ ભવમાં જે કષ્ટ પડે છે અને પરભવમાં નારકી અને તિર્ય'ચ ગતિમાં જે કષ્ટ પડે છે, તે બંનેને અરસપરસ પ્રતિપક્ષીપહ્યું છે, માટે સમજદ્યુ વાપરીને બેમાંથી એકને તજી દે." (૩૨)

વિવેશન—ચારિત્ર એટલે વર્તન. શુદ્ધ વર્તન રાખવામાં અને આત્મગુણરમણતા કરવામાં અભ્યાસકાળે કેટલંક સહન કરવું પહે છે; ખાસ કરીને કેટલીક વાર તાત્કાલિક લાભના ભાગ આપવા પડે છે. એ 'ચારિત્ર'ના જૈન પરિભાષામાં 'સાધ્રજીવન' એવા એક અર્થ થાય છે અને તે જીવન પાળવામાં ઉપાધિત્યોગ, પરિચહત્યાગ, ગૃહત્યાગ, સ્વાદિષ્ટ ભાજનના ત્યાગ, ભૂમિશચ્યા, અપ્રતિખદ્ધ વિદ્વાર, કેશના લાચ વગેરે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે. આ સર્વ વ્યાવહારિક કષ્ટ છે, હવે બીજી બાજુએ નારક તથા તિય'ચનાં દુઃખા સપ્રસિદ્ધ છે. નારકીના જીવાને સહેવાં પડતાં કુંભીપાક, વૈતરણી વગેરેનાં દુઃખા અને જાનવરાને સહેવાં પડતાં વધ, બંધન, પ્રહારાદિનાં દુઃખા અન્યત્ર વર્ણ બ્યાં છે. * આ પણ કષ્ટ છે. હવે ચારિત્રનાં અને પરભવનાં દુઃખાને પરસ્પર વિરાધ છે. એટલે કે એક હાેંચ ત્યાં બીજું નહિ, એમ છે. જેઓ અત્ર ચારિત્ર પાળી અનેક પ્રકારનાં કપ્ટો સહન કરે છે. તેઓ આવતા ભવમાં મનુષ્ય કે દેવગતિ પામે છે, અને વધારે સ્થિરતાવાળા જીવ તા માસ પર્ણ પ્રાપ્ત કરે; જ્યારે અત્ર વ્યસન સેવનાર, વિષયી, કપટવ્યવહારવાળા જીવાને પરત્ર દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. હે મુનિ! આ બે પ્રકારનાં કષ્ટો છે, તેમાંથી એક પ્રકારનાં તા સહેવાં જ પડશે; માટે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી બેમાંથી એક ગ્રહણ કરી લે, એવી અમારી ખાસ ભલામણ છે. બન્ને પ્રકારનાં કષ્ટમાંથી કયા કષ્ટતું જોરવધારે છે. કયાં વધારે વખત ચાલે છે અને કયાં શુભ રાશિની પર'પરા ઉત્પન્ન કરે છે—એ સર્વ બાબત પર વિચાર કરી એ બેમાંથી એક વસ્તુ ચહેલ કર, અથવા, શ્લોકની ભાષામાં કહીએ તાે, બેમાંથી એક કષ્ટ ત્યાગ કરવાના નિર્ણય કર. (૩૨: ૨૧૩)

પ્રમાદજન્ય સુખ (વિરુદ્ધ) સુક્તિનું સુખ

शमत्र यद्बिन्दुरिव प्रमादबं, परत्र यचाव्धिरिव द्युप्तक्तिजम् । तयोर्मिथः सप्रतिपक्षता स्थिता, विशेषदृष्ट्याऽन्तरद्गृहाण तत् ॥३३॥ (पंशस्थिविछ)

^{*} लुओ अधिकार आहेमेा, यतुर्गतिदुः अवर्णन. × चुमुक्तिगमिति पाठान्तरम् ।

"આ લવમાં પ્રમાદથી જે સુખ થાય છે તે બિ'દુ જેટલું છે અને પરલવમાં દેવ લાક અને માક્ષ સંઅંધી જે સુખ થાય છે તે સમુદ્ર જેટલું છે; આ બન્ને સુખને પરસ્પર પ્રતિપક્ષીપણું છે, માટે વિવેક વાપરીને, બેમાંથી એકને તું ગઢણ કર."

વિવેચન—ભાવ ઉપરતા શ્લોકને મળતા જ છે. મઘ, વિષય, કષાયાદિકમાં સુખ થાંડું, થાંડા વખતનું અને પરિણામે દુઃખ લાવનારું હાય છે; જ્યારે સ્વર્ગ કે માહ્મનાં સુખ અનુક્રમે લાંબા કે અનંત-ચિરસ્થાયી અને ખરા સુખના જ ખ્યાલ કરાવનારાં છે. આ બન્ને સુખને વિરાધ છે: એક હાય ત્યાં બીજું ન હાય. માટે વિવેક રાખી, વિચાર કરીને, પ્રમાદનું કે સ્વર્ગ-માહ્મનું સુખ મેળવવા નિશ્ચય કર. (33; ૨૧૪)

स्थारित्रनिय'त्राष्ट्रानुं हु: भ (विरुद्ध) अर्कावास वजेरेनुं हु: भ नियन्त्रणा या चरणेऽत्र तिर्यक्स्तीगर्भकुम्भीनरकेषु या च । तयोर्मिथः सप्रतिपक्षभावाद्विशेषदृष्ट्याऽन्यतरां गृहाण ॥ ३४ ॥ (उपजाति)

"ચારિત્ર પાળવામાં, આ ભવમાં તારા પર નિયંત્રણા * થાય છે; અને પરભવે તિર્ય'ચ ગતિમાં, સ્ત્રીના ગર્ભમાં, અથવા નારકીના કુંભીષાકમાં નિયંત્રણા (કષ્ટપરાધીન-પણું) થાય છે, આ બન્ને નિયંત્રણાને પરસ્પર વિરોધ છે, માટે વિવેક વાપરીને બેમાંથી એક ગ્રહણ કર." (૩૪)

વિવેચન—સ્પષ્ટ છે. બેમાંથી એક પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવું જ પડશે. અત્ર Choice between the two evils—એ દુ:ખમાંથી એકને પસંદ કરી લેવાનું છે. નારકી કષ્ટ કે તિર્ચ ચનું કષ્ટ અહુ સખત છે અને દીર્ઘ કાળનું છે; જ્યારે સાધુજીવનમાં નિયંત્રણાનું કષ્ટ એ અતિ અલ્પ, અલ્પ સમય ચાલે તેવું અને ભવિષ્યમાં હિત કરનારું હોય છે. સર્વ પ્રકારના વિચાર કરી, બેમાંથી ચેક શહે શુ કરવા તત્પર થજે. તાત્કાલિક સુખથી લેવાઇ જઈશ નહિ, પરિણામસુખ પર વિચાર કરજે. (૩૪; ૨૧૫)

परीषद सदन करवाने। उपहेश (स्ववशतामां सुभ) सह तपोयमसंयमयन्त्रणां, स्ववशतासहने हि गुणो महान् । परवशस्त्वति भूरि सहिष्यसे, न च गुणं बहुमाप्स्यसि कञ्चन ॥ ३५॥ (इतविल्लिक्वत)

"તું તપ, ચમ અને સંચમની નિયંત્રણા સહન કર. પાેતાને વશ રહીને (પરી-ષહાદિતું દુઃખ) સહન કરવામાં માેટાે ગુણ છે; પરવશ પડીશ ત્યારે તાે દુઃખ બહુ ખમતું પડશે અને તેતું કળ કાંઈ પણ થશે નહિ." (૩૫)

વિવેચન—તપ ભાર પ્રકારનાં છે: છ બાહ્ય અને છ આલ્ય તર. બાહ્ય તપમાં ઉપ-વાસ વગેરે આવે છે અને અ'તર'ગ તપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે આવે છે. તેના ઉપર અગાઉ

^{*} वत वजेरेने क्षीधे सहन ४२वुं पडतुं ४४ तथा तीर्थं ४२ महाराज, गुरुमहाराजनी स्थानां पराधीनपृष्टं. × गुणो महान् इति स्थाने शिष गुण इति वा पाठः।

વિવેચન થઈ ગયું છે- યમ પાંચ છે: જીવવધત્યાગ, સત્યવચન-ઉચ્ચારણ, અસ્તેય (નષ્ટ થયેલું, પડેલું, વિસ્મરણ થયેલું અથવા ફેકેલું પરદ્રવ્ય ન લેલું તે, અથવા સર્વથા ચારે પ્રકારના અકત્તના ત્યાગ કરવા તે), અખંડ પ્રદ્વાચર્ય અને ધનની મૂચ્છોના ત્યાગ. એટલે દ્વંકામાં કહીએ તો, પાંચ અણુત્રતાનું કે મહાવતાનું આદરલું એ યમ છે. સંયમ સત્તર પ્રકારે છે. ઉપર લખેલાં પાંચ મહાવતાનું આચરશુ, ચાર કષાયના ત્યાગ, મન-વચન-કાચાના યાગો પર અંકુશ અગર નિરાધ અને પાંચ ઇદ્રિયાનું દમન—એ સત્તર પ્રકારે સંયમ છે. આ તપ, યમ અને સંયમને પાળવામાં થતા બાહ્ય કષ્ટને યંત્રણા કહે છે. એ કષ્ટ તો છે, પણ તે સ્વક્રસ્તે વહારેલું અને પરિણામે શુભ ફળ આપનારું છે. એ દુ:ખને, ભવિષ્યમાં મહાન લાભ દેનાર જાણી, સહન કરવામાં આવે, તો તેમાંથી પણ આનંદ મળે છે અને મનમાં શાંતિ રહે છે. વળી બીજી પંક્તિમાં કહે છે તે બહુ અગત્યનું છે. સ્વવ્યાપણે સહન કરવામાં બહે લાભ છે. ભર્તુ હરિ કહે છે કે:—

अवरयं यातारश्चिरतरमुचित्वाऽपि विषया, वियोगे को भेदस्त्यज्ञति न जनो यत्स्वयममृत् । व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुल्यरितापाय मनसः, स्वय त्यक्ता द्येते शमसुखमनन्तं विद्धते ॥

"ઘણા વખત સુધી રહ્યા પછી પણ વિષયા આખરે તો જવાના જ છે. લોકો જો તેને પાતાની મેળે તજી ન દે, તાપણ તેના વિચાગ થવાના, તેમાં કાંઈ બે મત છે જ નહિ. જો તેઓ પાતાની મેળે જશે તા મન પર મહાશાકની અસર મૂકીને જશે; જ્યારે આપણે જો તેઓને તજી દઈ એ તા તેઓ મહાશાંતિ આપે છે." આ હકીકત અનુભવસિદ્ધ છે.

ઘડપણમાં ઇંદ્રિયાના વિષયા, શરીરની નબળાઈ થી તજવા પડે છે. ત્યાર પછી પૂર્વની ઇચ્છાને ઢીધે બાળચેષ્ટાએ કરવી પડે છે. દાખલા તરીકે, ગાંઠિયાના લાટ કરવા પડે છે અને પાનને સૂડીમાં મૂકી કાપવું પડે છે. માટી વય સુધી વિષયા તજવાની ટેવ ન પડવાને ઢીધે આવી હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને બદલે જે તે ઉમ્મર પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં સ્વયમેવ વિષયાને તજવામાં આવે તા બહુ આનંદ થાય છે.

વળી, આ મનુષ્યભવમાં દશ, વીશ, પચીશ કે પચાસ વરસ સંયમ પાળી સ્વવશપણે જે આત્મવિભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું કળ જયારે ચિરકાળ સુધીના સ્વર્ગમાં સુખ વા અનંત કાળ સુધીનાં માક્ષનાં સુખ થાય છે ત્યારે અનુભવમાં આવે છે. અને અહીં જે તેમાં ગફલતી કરવામાં આવે છે, તો પરભવે પરવશપણે અત્યંત હુઃખ સહન કરવાં પહે છે અને કાંઈ લાભ પ્રાપ્ત થતા નથી. આવી રીતે આ જ ભવમાં પરીષઢ સહન કરવામાં જયારે અનેક પ્રકારના લાભ છે, ત્યારે તે પરભવ ઉપર મુલતવી રાખવામાં દેખીતું નુકસાન છે. એ બાબતના વિચાર કરી અત્ર શુદ્ધ વર્તન રાખી તપ, જપ, ધ્યાન, સંયમ ઇંદ્રિયદમન વગેરે બાબતમાં વારંવાર વધારા કરવા ચીલટ રાખવી યોગ્ય છે. (૩૫; ૨૩૬)

પરીષહ સહન કરવાનાં શુલ ફળ

अणीयसा साम्यनियन्त्रणाञ्चवा, म्रुनेऽत्र कष्टेन चरित्रजेन च । यदि क्षयो दुर्गतिगर्भवासगाऽसुखावलेस्तत्किमवापि नार्थितम् ? ॥ ३६ ॥ (वंशस्थविल)

"સમતાથી અને નિય'ત્રણા (પરિષહસહન)થી થયેલા થાડા જ કષ્ટ વડે તેમ જ ચારિત્ર પાળવાને લીધે થયેલા થાડા કષ્ટ વડે જો દુર્ગ'તિમાં જવાની અને ગર્ભ'વાસમાં રહેવાની દુઃખ-પર'પરાના ક્ષય થઈ જતા હાય, તા તા પછી તું શું ઇચ્છિત પાસ્યા નહિ ?" (૩૬)

વિવેશન—સમતા પ્રાપ્ત કરવા મનોનિશ્રહ વગેરે કરવાં પડે છે. સમતા આત્મિક ધર્મ હોવાને લીધે, તે કરવામાં જરા પણ કષ્ટ પડતું નથી, ઊલડું સહજ સ્વરૂપમાં રહેવાથી અને ઇંદ્રિયની પ્રવૃત્તિ તજવાથી પરમ આનંદ અને સહજ આત્મિક શાંતિ જળવાઇ રહે છે અને સંકલ્પવિકલપરૂપ દાહજન્ય કષ્ટ થતું નથી; તેમ જ ચારિત્ર પાળવામાં આદ્ય કષ્ટ છે, પણ આત્મસંતાષ અપરિમિત છે, એટલે એને કષ્ટ કહેવાય જ નહિ. છતાં તકરાર ખાતર એને થાડું કષ્ટ કહા તાપણ એનાથી જો પરલવમાં થનારી ગર્ભવાસની અને નરક, તિથે ચાતિની અનંત વેદના મટી જતી હોય તો તો પછી બીજું વધારે શું જોઈએ ?

શાસ્ત્રકાર અનેક સ્થાને વારંવાર કહે છે કે ચારિત્ર અને સમતાથી દુર્ગતિના નાશ થાય છે અને માેક્ષનાં અનંત સુખ મળે છે. વળી; ઉપર બત્રીસમા શ્લાકમાં પણ આપણે આચાર્યશ્રીના શ્રીમુખથી એ વચનની સત્યતા સાંભળી સ્વીકારી છે; તેથી ચારિત્રના કષ્ટને અને નરક તિર્થ ચના કષ્ટને પ્રતિપક્ષતા છે એ સ્પષ્ટ ભાસે છે. આવી રીતે થાડી ક્રિયા પણ બહુ લેખે લાગે છે, માટે તદનુસાર વર્તન કરવા પ્રયાસ કરવા. (34; ૨૧૭)

પરીષહથી દૂર ભાગવાનાં માઠાં ફેળ

त्यज स्पृहां स्वःशिवशर्मलाभे, स्वीकृत्य तिर्येङ्नरकादिदुःखम् । सुखाणुभिश्चेद्विषयादिजातैः, संतोष्यसे* संयमकष्टभीरुः ॥ ३७ ॥ (उपजाति)

"સંયમ પાળવાનાં કષ્ટથી ડરી જઈ ને વિષય-કષાયથી થતા અલ્પ સુખમાં જો તું સંતાષ પામતા હાય, તા પછી નરક-તિય' ચગતિનાં આગામી દુઃખા સ્વીકારી લે અને સ્વર્ગ તેમ જ માેક્ષ મેળવવાની ઈચ્છાને તજી દે." (૩૭)

વિવેશન —ઉક્ત અર્થના વ્યતિરેક પણ કહે છે : હે સાધુ! જો તને સ'યમ કે જેમાં કષ્ટ તથી, તેમાં પીડા લાગતી હાય અને વિષય સેવવામાં સુખ લાગતું હાય, તા પછી માક્ષની આશા છાડી દે, તેની ઇચ્છા પણ છાડી દે અને નરક-તિય' ચગતિનાં ભય'કર દુઃખા સ્વીકારી લે. અર્થ સ્પષ્ટ છે અને એમાં ગ્ર'થકર્તાના હૃદયભાવ સમજવા જેવા છે. જીવની

^{*} પાઠાંતર સંતોષ્યતે એ પાઠ લેવા હાય ત્યારે કર્તા તરીકે **आત્મા**ને લઈ બીજાને ઉપદેશ આપ્યા છે એમ સમજવું.

વર્તમાન દશા સુધારવાની શુભ ઇગ્ર્છામાં પ્રવૃત્ત થયેલા સ્ફરિ કટાક્ષરૂપે કડવી ઐષિધિનું પાત કરાવે છે, એ બરાબર સમજીને એના આશય પ્રમાણે વર્તન કરવું. (૩૭; ૨૧૮)

પરીષહ સહન કરવામાં વિશેષ શુભ ફળ

समग्रचिन्तार्चिहतेरिहापि, यस्मिन्सुखं स्यात्यरमं स्तानाम् ।

पस्त्र चेन्द्रादिमहोदयश्रीः, प्रमाद्यसीहापि कथं चरित्रे ? ॥ ३८ ॥ (उपजाति)

"ચારિત્રથી આ લવમાં સર્વ પ્રકારથી ચિંતા અને મનની આધિના નાશ થાય છે, તેથી તેમાં જેને લય લાગી હાય તેઓને માટું સુખ થાય છે અને પરભવમાં ઇંદ્રાસન કે માેક્ષની મહાલક્ષ્મી મળે છે. આ પ્રમાણે છે છતાં પણ આ ચારિત્રમાં શા માટે પ્રમાદ કરે છે?"

विवेशन-शिता-राज्यसय ने शेरलय.

આર્તિ'-પાતાના અને બીજાના ભરણ પાષણ વગેરેથી થતી માનસિક પીડા.

સાધુજીવનમાં માટે ભાગે self-denial સ્વાત્મસંતોષ અને લભ્ય વસ્તુનો પણ ઇચ્છા-પૂર્વંક ત્યાગ જોવામાં આવે છે. એ સ્વાત્મસંતોષ અને સ્વયં ત્યાગમાં કેટલા આનંદ છે તે આપણે અનેક પ્રસંગે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ. એમાં ચિંતા કે બીજા કાઈ પણ પ્રકારની માનસિક ઉપાધિની ગેરહાજરી જેવામાં આવે છે. આ માટા લાભ આગળ બીજી સર્વ વસ્તુઓ અલ્પ છે, નકામી છે, અવગણનાને યાેગ્ય છે. એ માનસિક સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગમે તે પ્રકારની અગવડ સહ્તન કરવી પહે તાેપણ તેમાં પાછા હઠવું જોઈએ નહિ. આ સ્થળ સુખ ઉપરાંત આત્મિક વૃત્તિ શુદ્ધ થવાથી નવીન કર્મળાંધ થતા નથી અથવા થાય છે તાે શુભ થાય છે. પ્રથમથી (કર્મળાંધના અભાવે) માલલફ્રમી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે બીજાથી (શુભ કર્મળાંધથી) ઇંદ્ર, મહિદિંક દેવ વગેરેની મહાલફ્રમી પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ચારિત્રથી સર્વંત્ર આનંદ છે. ટીકાકાર તેટલા માટે જ કહે છે કે:—

न च राजभयं न च चौरभयं, न च वृत्तिभयं न वियोगभयम् । इहलोकसुखं परलोकसुखं, श्रमणत्वमिदं रमणीयतरम् ॥

એટલે "સાધુજીવનમાં રાજભય, ચારભય, વૃત્તિ (આજીવિકા)ભય કે વિયાગભય નથી; આ ભવમાં પણ સુખ છે અને પરભવમાં પણ સુખ છે; તેથી સાધુપણ રમણીય છે."

આમ હડીકત છે, ત્યારે હે આત્મન્! તું સર્વ પ્રકારે લાભ કરે તેવા જીવનને પ્રાપ્ત કરવામાં અથવા પ્રાપ્ત કરીને તેના નિર્વાહ કરવામાં શા માટે પ્રમાદ કરે છે? (૩૮; ૨૧૯)

* * ૨૧૧–૨૧૯ સુધીના નવ શ્લેાકાે બહુ અસરકારક છે અને ખાસ યતિજીવને ઉદ્દેશીને લખાયા છે. એમાં પરીષહસહન અને પ્રમાદત્યાગનાે વિષય મુખ્ય છે. એ ખાવીશ પરીષહ સહન કરવાથી મુનિજીવન સફળ થાય છે. એ ખાવીશ પરીષહ નીચે પ્રમાણે છે—

મ્ય. ૩૮

- ૧. સમતાથી ક્ષુધા સહન કરવી.
- ર. સમતાથી તૃષા સહન કરવી.
- ૩. સમતાથી ઠંડી–ટાઢ ખમવી.
- ૪. સમતાથી તાપ-ગરમી ખમવી.
- ય. સમતાથી ડાંસ-મચ્છરના ડંસ ખમવા.
- વસ્ત્ર પ્રમાણોપેત રાખવાં.
- છ. સંયમમાં અપ્રીતિ ન કરવી.
- ૮. સ્ત્રીસ'સર્ગ સર્વ'થા તજવા.
- ૯. અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરવા.
- ૧૦. અલ્યાસના સ્થાનની મર્યાદા સાચવવી.
- ૧૧. ગમે તેવી શબ્યાને લીધે રાગઢેષ ન કરવા.
- ૧૨. સમતાથી અન્યકૃત તિરસ્કાર સહન કરવા.
- ૧૩. સ્વવધ થાય તાેપણ ધર્મત્યાગ ન કરવાે.
- ૧૪. યાગ્ય યાચના કરતાં શરમાવું નહિ.
- ૧૫. યાચના કરતાં છતાં ન મળે, તાેપણ મનની સમસ્થિતિ ખાવી નહિ.
- ૧૬. રાગની પીડા સમતાથી સહેવી.
- ૧૭. ડાલ-તૃણાદિકના સ્પર્શ ખમવા.
- ૧૮. શરીરના મળ ઉપર જુગુપ્સા કરવી નહિ.
- ૧૯. સત્કાર-આદર થાય કે નહિ, તેની દરકાર રાખવી નહિ અને થાય ત્યારે કુલાઈ જવું નહિ.
- ૨૦. જ્ઞાનીપણાને લીધે અહંકાર કરવા નહિ.
- ૨૧. અજ્ઞાનપણાથી ન આવડે, તેા ભણતાં કંટાળવું નહિ.
- ૨૨. શ્રહા દઢ રાખવી.

એ બાવીશ પરીષહ મધ્યે અનુકૂળ અને પ્રતિકૃળ સર્વ પરીષઢ સહન કરવાથી મહા-સ'વર થાય છે, એટલે તે વખત દરમ્યાન જીવ તવાં કમાં ગ્રહેશ કરતા નથી. એ સ્થૂળ પરીષઢ છે એટલું જ નહિ પણ માનસિક પણ છે. એના આભાસ મનારાત્મ્યમાં તેવી જ પ્રખળતાથી થાય છે અને એની હાજરીથી જીવને બહુ વીચાદ્વાસ થાય છે. એક એક પરીષઢનું સ્વરૂપ ધ્યાન રાખી વિચારવાથી જણાશે કે સ્થૂળ અગવડ સહન કરવામાં તૈયારી ખતાવવાથી આ જીવ બહુ સુખ મેળવી શકે છે. સાધુજીવનને ઉદ્દેશીને લખાયેલા આ વિચારા ઘણું અ'શે ગૃહસ્થાને પણ અનુકરણીય છે. જેઓ પરભવ, આત્મા અને પુદ્દગળના ભિન્ન ભાવ અને પ્રત્યેકની ભિન્ન ભિન્ન હયાતી સ્વીકારતા હાય તેઓને જ આ આધ્યાત્મિક આનંદ આવે એવું છે. એ વિષયમાં ઊંડા ઊતરવાની ખાસ જરૂર છે, પણ અત્ર તો તેવા વ્યવહારની હાજરી સ્વીકારીને જ ગ્રંથયાજના થઇ છે. આવા પ્રકારના આસ્તિક જીવાએ થાડા કષ્ટના ભાગે સદાનું મહાસુખ પ્રાપ્ત કરવા સારું પ્રબળ પુરુષાર્થ ફારવવા એ ખાસ જરૂરનું છે, એટલું જ નહિ પણ, મહાલાલકારક છે. આ 'યતિશિક્ષા'ના વિષયમાં વાર'વાર પુનરાવર્તન આવે છે, પરંતુ તે દાષ નથી, કારણ કે આ અનાદિ મિથ્યાભ્યાસી જીવને શુદ્ધ ઉપદેશ વાર'વાર ઠસાવવા સારુ ચાક્કસ ઈરાદાથી થયેલું એ પુનરાવર્તન છે, અને એના આશ્ય બહુ ગ'ભીર હોવા સાથે શુલ છે.

સુખસાધ્ય ધર્મ કર્તાવ્ય—પ્રકારાંતર

महातपोध्यानपरीषद्वादि, न सत्त्वसाध्यं यदि धर्तुमीशः । तद्भावनाः किं समितीश्र गुप्तीर्धत्से शिवार्थिश्व मनःप्रसाध्याः ॥ ३९ ॥ (उपजाति)

"ઉચ તપસ્યા, ધ્યાન, પરીષહ વગેરે સત્ત્વથી સાધી શકાય તેવાં છે તે સાધવાને તું શક્તિમાન ન હોય, તાપણુ ભાવના, સમિતિ અને ગુપ્તિ, જે મનથી જ સાધી શકાય તેમ છે, તેને હે માક્ષાર્થી ! તું કેમ ધારણ કરતા નથી ?" (૩૯)

વિવેસન-નવ શ્લાકમાં પરીષદ સહન કરવાના ઉપદેશ આપ્યા. છ માસાદિક તપશ્યા અને મહાપ્રાણાયામાદિક ધ્યાન તેમ જ માટા ઉપસર્ગ, પરીષહા સહન કરવાનું કદાચ પંચમ કાળના પ્રભાવે હાલ શારીરિક બળ જેઓમાં ન હોય, તેઓ માટે પણ રસ્તા બંધ નથી; તેઓ પણ ધારે તો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે. મન પર અંકુશ હોય, તો તેને અનુસારે ઈ દ્રિયદમન, આત્મસંચમ, ત્રાેગરું ધન વગેરે શારીરિક કષ્ટ વગરનાં મહાવિકટ કાર્યો પણ બની શકે છે. તેથી જ ઉપર કહ્યું છે કે તારાથી માસખમણ વગેરે તપસ્યા. મહાપ્રાણવા યુદમન (મહાપ્રાણાયામ) વગેરે ધ્યાન અથવા સ્થૂળ બાવીશ પરીષદ્વસહન વગેરે સહન કરવાનું ન ખને તાપણ તારે ધર્મ ખુદ્ધિને અંગે ઉત્પન્ન થતી સંસારની અનિત્યતા ભાવવી, તારું એકત્વપણું વિચારવું, શરીરને અશુચિના પિંડ સમજી તેના પરથી મમતા ઘટાડવી વગેરે સુપ્રસિદ્ધ * બાર ભાવના ભાવવી એ તારું ખાસ કર્ત વ્ય છે. તેમ જ પ્રથમ અધિકારમાં વર્ણ વેલી મૈત્રી, પ્રમાદ, કાર્યુય અને માધ્યસ્થ એ ચારે ભાવના નિરંતર ભાવવી એ પણ તારી કરજ છે. એ ઉપરાંત કાઈ પણ વસ્તુ લેતાં–મૂકતાં, ચાલતાં, બેસતાં, **કો**લતાં ઉપયોગ રાખવાે—એમાં સમિતિના સમાવેશ થાય છે; જ્યારે મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ રાખવા એ ગુષ્તિ કહેવાય છે. એ સમિતિ-ગુષ્તિ ધારણ કરવી, તે તારા મનાેબળ પર આધાર રાખે છે અને તું ધારીશ તો એને અંગે ઘણું કરી શકીશ. એ સંબંધમાં હું આગળ વિસ્તારથી વિવેચન કરવામાં આવશે. (૩૯; ૨૨૦)

જુઓ નીચેના ચાળાશમા ચ્લાક પરતું વિવેચન.

ભાવના-સંયમસ્થાન; તેના આશ્રય

अनित्यताद्या भज भावनाः सदा, यतस्व दुःसाध्यगुणेऽपि संयमे । जिघत्सया ते त्वरते ह्ययं यमः, × श्रयन् प्रमादात्र भवाद् विभेषि किम् ॥४०॥ (वशस्थिवित्र)

"અનિત્યપણું વગેરે સર્વ ભાવનાએ નિરંતર ભાવ; જે સંચમના (મૂળ તથા ઉત્તર) ગુણા મુશ્કેલીથી સાધી શકાય છે, તેમાં ચત્ન કર. આ યમ (કાળ) તને ખાઈ જવા માટે ઉતાવળ કરે છે; ત્યારે પ્રમાદના આશ્રય કરતી વખતે તું શું સંસાર-ભ્રમણથી બીતા નથી ?" (૨૪)

વિવેચન-- બાર ભાવનાની વધારે વિગત શાંતસુધારસ ગ્રંથમાં આપી છે:-

- ૧. આ સ'સારમાં કાેઇ વસ્તુ નિત્ય નથી, સર્વ નાશવ'ત છે, માત્ર આત્મા નિત્ય છે : આ અનિત્ય ભાવના.
- ર. આ જીવને જિનવચન સિવાય કાેઇના આધાર નથી, તે ધારે તાે પાતાની સત્તા સિદ્ધ કરી, પાતાના પગ ઉપર ઊભાે રહી શકેઃ આ અશર્ણાલાવના.
- 3. આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં જીવ અનેક વખત રેક અને રાજા થાય છે, લિક્ષુ અને ઇદ્ર થાય છે, રાગી અને પુષ્ટ થાય છે; તેમ જ સંખંધમાં પણ પુત્ર હાય તે પિતા થાય છે, સ્ત્રી હાય તે માતા થાય છે, માતા સ્ત્રી થાય છે વગેરે અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા થયા જ કરે છે: આ **સંસાર**લાવના.
- ૪. આ જીવ એકલાે આવ્યાે છે, એકલાે જવાનાે છે, એનું કાેઇ તથી, એ કાેઇ નાે નથી; એના સાથે કાેઇ જવાનું નથી : એ **એકત્વ**ભાવના.
- ય. જેને હે આત્મન્! તું તારું ગણે છે, તારાં ગણે છે, તે તારું નથી કે તારાં નથી. પૌદ્દગલિક વસ્તુએા પર છે, ત્રિનાશી છે, ત્યાજ્ય છે; તેમ જ સગાંસ્નેહી, સ્ત્રી, પુત્રાદિ પણ તારાં નથી, તું સર્વથી ભિન્ન છે : આ **અન્યત્વ**ભાવના.
- દ. શરીર પર તને મહામાહ છે, પણ તેમાં અશુચિ ભરેલી છે, દુર્ગ'ધી વસ્તુથી તે ભરપૂર છે, તેમાંના એક પદાર્થ પર પણ પ્રીતિ થાય તેવુ' નથી. માંસ, રુધિર, ચરળી, હાડકાં અને ચામડી એ સર્વ અપવિત્ર પદાર્થીનું તે બનેલું છે, માટે શરીર પર મમત્વ છેલ્ડી દેવું: આ અશુચિલાવના.
- ૭. મિશ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને મન-વચન-કાચાના યોગોથી જ કર્મ અંધ થાય છે એ કેમોનું શુભાશુભપણું સમજવું અને એના પ્રવાહ વિચારવા એ આશ્રવભાવના કહેવાય છે.
- તેવી જ રીતે સમિતિ, ગુપ્તિ, યતિધર્મ, ચારિત્ર, પરીષહસહન વગેરેથી કમ ખ' ધ થતો

અટકે છે, કર્માનું પ્રવેશદ્વાર અંધ થાય છે. એ સંબંધી વિચાર કરવા એને **સંવર-**ભાવના કહેવામાં આવે છે.

- e. એ ઉપરાંત આત્મપ્રદેશ સાથે લાગેલાં જૂનાં કર્માને બાહ્ય-આલ્યંતર તપ કરીને ખેરવી નાખવાં, એના વિપાકાદય થવા દેવા જ નહિ, એ પ્રબળ પુરુષાર્થને નિજ'રા કહેવામાં આવે છે. એની વિચારણાને નિજ'રાભાવના કહેવામાં આવે છે.
- ૧૦. વિશ્વમંડળની રચના, નરકના પાથડા તથા આંતરનું સ્વરૂપ, સૃત્યુલાેકના પ્રદેશ, બાર દેવલાેક, ગ્રૈવેયક, અનુત્તર વિમાન અને માક્ષનું સ્થાન, તેમાં રહેલા છવા અને તે સર્વ સાથે પાતાના સંઅંધ અને તે સર્વ સ્થળમાં થયેલાં અનંતવાર જન્મ મરણ વિચારવાં એ વિશ્વરચનાભાવના.
- ૧૧. ધર્મ જીવને દુર્ગાતમાં પડતા અચાવે છે; એ કરતા વખત મનમાં આનંદ થાય છે અને કાેઇને નુકસાન થતું નથી. એ ધર્મ દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચાર રૂપે, અથવા સાધુના દશ યતિધર્મારૂપે, શ્રાવકનાં ખાર વત તેમ જ એકવીસ શૃશુ-રૂપે, માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ શૃશુરૂપે, એમ અનેક રૂપે શાસ્ત્રમાં વર્ણું બો છે, તેને કહેનાર ઉત્તમ પુરુષાની દુર્લભતા વિચારવી એ ધર્મભાવના.
- ૧૨. શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્માને એાળખવા મુશ્કેલ છે, એાળખીને તેને પૂજવા,વાંદવા ને આરાધવા એ વધારે મુશ્કેલ છે, પરંતુ તે જ ખરૂં કર્લવ્ય છે, એ **સાધક** અરિહ'ત ભાવના,

આ ખાર ભાવના નિરંતર ભાવવી. એ ઉપરાંત મૈત્રી, પ્રમાેદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવનાઓ ખાસ નિરંતર ભાવવી. (એનું સ્વરૂપ પ્રથમ અધિકારમાં અને શાંત સુધારસમાં * સ્પષ્ટ કર્યું છે.)

હે સાધુ! તારે ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરી અહુ સારી રીતે પાળવી એઈ એ. એ દરેકના સિત્તેર સિત્તેર લેંદ લખતાં લંબાણ થાય તેમ છે, છતાં પણ સંક્ષેપથી એ સિત્તેર લેંદનું સ્વરૂપ અત્ર બતાવીએ છીએ, કારણ કે એ સાધુજીવનમાં અહુ જ ઉપયાગી છે.

પ્રથમ ચરણસિત્તરીના ૭૦ લેદ ખતાવીએ છીએ×

वयसमणधम्म संज्ञम, वेयाषच्चं च बंभगुत्तीओ । नाणाइतियं तय कोहनिग्गहाइं चरणमेयं ॥ पांच भढानत- से सुप्रसिद्ध छे. साधुको देवानां पांच भढानते।. दश यतिधम- से णढ़ જ ઉપયોગી છે. से यतिळवन જ छे:-

^{*} શાંતસુધારસ ગુંથ ખે ભાગમાં શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ (ભાવનગર) પ્રકટ કરેલ છે.

[×] વિશેષ વિસ્તારથી આતું સ્વરૂપ જાણવાના જિજ્ઞાસુએ 'પ્રવયનસારોહાર' પ્રકરણરત્નાકર ભાગ ત્રીજાનાં પૃષ્ઠ ૧૬૦ થી ૨૨૮ સુધી જેવા.

- ૧. ક્ષમા ધારણ કરવી.
- ર. અહંકારના ત્યાગ કરવા.
- 3. સરળતા રાખવી.
- ૪. લોભાના ત્યાગ કરવા.
- ૫. તપસ્યા કરવી.

- է. આશ્રવની વિરતિ કરવી.
- **૭. સત્ય ધારણ કરવુ**ં.
- ૮. સંયમમાં નિરતિચારપણું રાખવું
- ૯. ધનમમત્વત્યાગ-ધનના ત્યાગ કરવા.
- ૧૦. અખંડ છ્રહ્મચર્ય પાળવું.

વિગત માટે જુઓ પ્ર. ૭ પ્રશમરતિ

સત્તર પ્રકારે સંયમ—પાંચ આશ્રવનું વિરમણ; નવા કર્મબંધ કરાવનાર પ્રાહ્યુતિપાતાદિ પાંચ મહાદાષોથી વિરામ પામવા; પાંચ ઇંદ્રિયાનું દમન; ચાર કષાયના ત્યાગ; મન-વચન-કાયાના (ત્રણુ) દંડથી વિરતિ—એ સત્તર પ્રકારે સંચમ છે. એ સિવાય બીજી રીતે પણ સત્તર ભેંદ ગણી શકાય છે. તેને માટે પણ " પ્રવચનસારાહાર" ચંચનું પૃષ્ઠ ૧૬૪મું જોવું.

દશ પ્રકારે વડીલાનું વેશાવચ્ચ—૧. આચાર્ય, ૨. ઉપાધ્યાય, ૩. તપસ્વી, ૪. નવઢીક્ષત શિષ્ય. પ. રાગી સાધુ, ૬. સામાન્ય સાધુ, ૭. સ્થવિર, ૮. સંઘ, ૯. કુળ અને ૧૦. ગણું (એક વાચનાવાળા સાધુઓના સમુદાય તે ગણુ કહેવાય છે. ગણના સમૂહને કુળ કહે છે અને કુળના સમૂહને સંઘ કહે છે.) એ સર્વને અધિકાર અને ધાગ્યતા પ્રમાણે આહાર આપીને, તેમની તજવીજ કરીને કે સેવા કરીને તેમને ચાગ્ય સમાધિસાધન તૈયાર કરી આપવાં તે વૈયાવચ્ચ.

નવ ખદ્મચાર્ય ગ્રુપ્તિ—એને શિયળની નવ વાઢા કહે છે:—

- ૧. જે સ્થાનમાં સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક હોય ત્યાં વસવું નહિ.
- ર. સ્ત્રી સાથે કથા કરવી નહિ, સ્ત્રી સંબંધી કથા કરવી નહિ, સ્ત્રો સાથે એક્**લા** વાત કરવી નહિ.
- 3. સ્ત્રી જે આસત પર બેડી હોય તે આસત પર સાથે બેસવું નહિ, તેના ઊઠી ગયા પછી પણ તે આસત પર બે ઘડી સુધી બેસવું નહિ.
- ૪. સ્ત્રીના કાેઈ પણ અવયવ ઉપર તાકીને જેવું નહિ. સામાન્ય રીતે જેવાઈ જાય તાે દષ્ટિ ખેંચી લઈ તે અવયવની સુંદરતા સંબ'ધી ચિંતવના કરવી નહિ,
- પ. કંપતિની કામવિકારાદિજન્ય વાત જે એારડાની પડખેના એારડામાં થતી હોય તેવા એારડામાં સૂવું કે બેસવું નહિ.
- દ. અગાઉ સાંસારિક સખવિલાસ ભાગવ્યા હોય તે યાદ લાવવા નહિ.
- છ. સ્નિગ્ધ, માદક વસ્તુ ખાવી નહિ; અવિકારી ખારાક લેવા.
- અવિકારી ખારાક પણ અધિક ખાવા નહિ, ફક્ત શરીરધારણ સારુ નિવોહ પૂરતો જ લેવા.
- લ. શરીરની વિભૂષા કરવી નહિ.

ग्रानाहि **ત્રય—શુ**દ્ધ અવેળાધ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને નિરતિચાર વર્ત'ન.

બાર તપરયા—છ ખાદ્યા અને છ આલ્યંતરઃ—

- ૧. ઉપવાસાદિ કરવા–ખાવું નહિ–તે અનશન, ૨. એાજી ખાવું તે ઊણાદરિકા,
- 3. એાછી વસ્તુએ। ખાવી તે વૃત્તિસંક્ષેય, ૪. વિગયત્યાગ કરવી તે રસત્યાગ,
- પ. શરીરને જે કિયાથી ફ્લેશ થાય-કષ્ટ પડે-તે કાયકલેશ, **ર. શરીરનાં અંગાેપાંગ** સંકાેગી રાખવાં તે સંલીનતા.
- ૧. પ્રાયશ્ચિત્ત, ૨. વિનય, ૩. વૈચાવચ્ચ, ૪. જ્ઞાનાલ્યાસ, ૫. ધ્યાન અને ૬. ઉત્સર્ગ. **ચાર કેવાયત્**યાગ.
 - —એ ચરણસિત્તરીના ૭૦ લેદ થયા.

હવે કરણસિત્તરીના ૭૦ લેદ લખીએ છીએ :--

ચાર—પિંડ, શધ્યા, વસ્ત્ર અને પાત્ર અકલ્પનીય લેવાં નહિ.

પિંડવિશુદ્ધિના ૪૨ દેાષરહિત આહાર લેવાે.

સાળ દાષ પિંડની ઉત્પત્તિને લગતા છે.

પિંડ શુદ્ધ હાય તાપણ સંજોગબળથી સાળ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

દશ દોષ એષણાને લગતા છે. શુદ્ધ આહારને લેતી વખતે નેવાતા શંકા વગેરે દોષા.

(એ એંતાળીશ દોષનું સ્વરૂપ ખહુ વિસ્તારથી સમજવા ચાગ્ય છે. અત્ર લખતાં ગ્રંથગૌરવ થાય તેમ છે, તેથી લખ્યું નથી. જુઓ પ્રવચનસારાહાર, પ્રકરશ્વ-રત્નાકર, ભાગ કેને, પૃષ્ઠ ૧૬૮; તેમ જ ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા-ભાષાન્તર, પ્રસ્તાવ ચાથાનું પરિશિષ્ટ.)

પાંચ સમિતિ—

- ૧. સાડાત્રણ હાથ આગળ દેષ્ટિ રાખી, નેઈને ચાલવું.
- ર. નિર્દ ભપણે સત્ય અને સવધને અભિમત થાય તેવું, ચાહું પણ મુદ્દાસર અને હિતકારી બાલવું.
- 3. દોષ વગરનાં આહાર પાણી વગેરે લેવાં.
- ૪. વસ્તુઓ લેતાં-મૂકતાં પ્રમાજ નાદિ ઉપયોગ રાખવા.
- ય. લઘુશંકા, વડીશંકા વગેરે કરતાં ભૂમિશાધન કરવું.
- **પાર ભાવના**—તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી ઉપર આવી ગયું છે. વિશેષ માટે જુએ। શ્રી શાંતસુધારસ.

ભાર સાધુની પ્રતિમા—વજઋષભનારાચસંઘયણવાળા, ધીરજવાળા, સત્ત્વવંત પ્રાણી, શાસ્ત્રમાં **ખતાવેલી વિધિ પ્રમાણે, મુનિની ખાર પ્ર**તિમા વહન કરે. વિસ્તારથી સ્વરૂપ સદ્દરહું પ્રવચનસારાહાર ગ્રંથના પૃષ્ઠ ૨૧૭થી જોઇ લેવું.

પાંચ ઇંદ્રિયનિરાધ-સ્પષ્ટ છે.

પચીસ પ્રતિલેખના :—સવારે, બધારે અને સાંજે સર્વ ઉપકરણાની પ્રતિલેખના કરવી. (જીએા પ્રવચનસારાહાર, પૃષ્ઠ ૨૨૫).

ત્રણ ગુપ્તિ—મન-વચન-કાયાના યાેગા પર અંકુશ રાખવા, અગર તેમને રુંધવા. **ચાર અ**ભિગ્રહ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી અભિગ્રહ–નિયમ કરવા તે.

ચરાયુસિત્તરી નિત્ય અનુષ્ઠાન છે અને કરાયુસિત્તરી પ્રયોજનવશાત્ પ્રાપ્ય અનુષ્ઠાન છે. આ સર્વ સાધુયાગ્ય કર્તા વ્યમાં તું પ્રવૃત્તિ કરજે. પ્રમાદથી સંસાર વધતા જાય છે, મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે અને ગયેલ વખત કરી મળતા નથી; તેમ જ આ મનુષ્ય દેહ કરીને મળવા મહાદુલ લ છે. (૪૦; ૨૨૧)

ચાેગરુ'ધનની આવશ્યકતા

*हर्त मनस्ते कुविकल्पजालैर्वचोऽप्यवद्येश्व वषुः प्रमादैः । रुज्धीश्व सिद्धीश्व तथापि वाञ्छन्, मनोरथैरेव हहा हतोऽसि ॥४१॥ (उपजाति)

"તારું મન ખરાખ સંકલ્પ-વિકલ્પથી હણાયેલું છે, તારાં વચન અસત્ય અને કઠાર ભાષણથી ખરડાયાં છે અને તારું શરીર પ્રમાદથી બગડશું છે, છતાં પણ તું લબ્ધિ અને સિહિની વાંછા કરે છે. ખરેખર! તું (મિથ્યા) મનારથથી હણાયા છે."

વિવેચન—'મન સાધ્યું તેથે સઘળું સાધ્યું' એ મહાન નિયમની સત્યતા ચિત્તદમન અધિકારમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ. એવી જ રીતે વચન અને કાયાના નિગ્રહ કરવાની જરૂરિયાત પણ આપણે જોઈ ગયા છીએ. એ ત્રણે ચાંગોને છૂટા મૂકીને પછી લિબ્ધિ-સિદ્ધિની ઇચ્છા રાખવી એ તદ્દન મિથ્યા છે, અસંભવિત છે, અવિચારી છે. એવે પ્રસંગે લિબ્ધિ થવાની કે સિદ્ધિ થવાની ઇચ્છા રાખવી, એ મનમાં નકામા ક્લેશ કરાવનાર થઇ પડે છે; એનું પરિણામ કાંઈ આવતું નથી અને ખેદ થવાથી ઊલડી આત્મ અવનતિ

^{*} प्रथमपङ्क्तिस्थाने "दग्धं मनो मे कुविकल्पजालैः" चतुर्थपङ्किस्थाने "मनोरधै-रेव हहा विहल्ये" हित वा पाठ:। आ पाठांतरमां भीज पुरुषने छिदेशीने अहेवाने भहंते आत्माने छिदेशीने प्रथम पुरुषमां ते क लाव अहे छे. श्रे पाठ पण् समीयीन छे. श्रेने। अर्थ "मारुं मन प्रविश्रंपीधी भणा गशुं छे, वयन असत्य अने अहेर लाषण्यी अर्ड्यां छे अने शरीर प्रमाहधी भग्डयुं छे; छतां पण् सिन्धिनि वांछा अरीने अरेरे! हुं मनेर्द्या हुणुया छुं." आ अर्थना लाव समज्य तेवा छे आने माटे कुशा याक्ष अधिकारना ब्लाक प्रभात छै.

થાય છે. માટે ત્રણે યાંગાને માકળા મૂકી દઇ લિખ્ધસિદ્ધિ મેળવવાના નકામા મનારથા કરવા જ નહિ. શ્રી ગૌતમસ્વામીને લિખ્ધઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી, એ આપણે જાણીએ છીએ, પરંતુ એતું યાગવશીકરણ એટલું તો ઉત્તમ હતું કે વીરમલ પર રાગ ન હોત, તો પરમ જ્ઞાન પણ ઘણું જલદી મેળવી શક્યા હોત. હે સાધુ! યાગને વશ કરવાની અહુ જ જરૂર છે. સંસારદુ:ખના આત્યંતિક નાશ અને સિદ્ધિલફ્મીના પ્રસાદ તેનાથી અહુ જ જલદી પ્રાપ્ત થાય છે એટલું ધ્યાનમાં રાખી યાગગુપ્તિ માટે હવે જરા ધ્યાન રાખી નીચેના ત્રણ શ્લોક વાંચ. (૪૧; ૨૨૨)

भने।थे।ग पर व्य'क्तश-भने।गुप्ति मनोवशस्ते सुखदुःखसङ्गमो, मनो मिलेग्रैस्तु तदात्मकं भवेतु ।

प्रमादचौरैरिति वार्यतां मिलच्छीलाङ्गमित्रैरनुषज्जयानिशम् ॥ ४२ ॥ (वंदास्थ)

"તને સુખદુ: ખની પ્રાપ્તિ થવી એ તારા મનને વશ છે. મન જેની સાથે મળે છે તેની સાથે એકાકાર-એકમેક થઈ જાય છે; તેથી પ્રમાદરૂપ ચારને મળતા તારા મનને રાષ્ટ્રી રાખ-અટકાવ, અને શીલાંગરૂપ મિત્રાની સાથે તેને નિરંતર જોડવા કર." (૪૨)

विवेशन—मन एव मनुष्याणां कारणं खन्धमोक्षयाः। भे सूत्रनुं २६२४ थित्तहमन अधिक्षरमां आपणे लोई गया. कर्मणंध पर सुणहुःणने। आधार छे अने अंधनुं कारण्य मन छे; तेथी सुणहुःणप्राप्ति करवी એ मनने वश छे. आ એક હકીકત થઈ. એનું કારण् એ छे के मन જેને મળે, तेना જેવું તે થઇ જાય છે. શાસ્ત્રકાર તેને તેલ સાથે સરખાવે છે. તેલ થોડું હોય पण्य पाण्यामां नाणे ते। જેમ ફેલાઈ જાય છે, તેમ સંસાર- સમુદ્રના જળમાં મનને માકળું મૂક્યું હોય ते। ते होડाहाड કરી મૂકે છે. વળી, તેલની સાથે જેવાં પુષ્ય મેળવીએ તેવી તેની ગ'ધ થાય છે; ઊ'ચુ અત્તર પણ તેલ મળવાથી થાય છે, અને તેલમાં માગરા, ચંબેલી વગેરે મેળવવાથી તેવી ગ'ધ થાય છે; માટે જે મનને સારી વસ્તુ સાથે મેળવવા પ્રયત્ન કરીશ, તો તે સારું થશે અને નહિ તો વિપરીત થશે.

તાદાતમ્ય થવાને અંગે જળનું દેષ્ટાંત જાણવા જેવું છે: જેમ પાણીમાં રંગ નાખ્યા હોય તો તે એકરૂપ થઇ જાય છે, તેવી જ રીતે સાંસારિક કાર્યોમાંનાં કાઈપણ સાથે મન-રૂપ જળને મેળવ્યું હાય, તા મન તેના જેવું થઈ જાય છે, તેમ જ શીલાંગ સાથે મન જોડ્યું હાય તો તે તદ્રપ થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે મનનો સંખ'ધક વસ્તુ સાથે થતી તાદાત્મ્યરૂપ પ્રાપ્તિ તરફ ધ્યાન ખેંચી કહે છે કે હે યતિ! આ પ્રમાણે વસ્તુસ્વરૂપ છે, તેથી તારા મનને પ્રમાદની સાખત થવા દઇશ નહિ, નહિ તા એ પ્રમાદી ખની જશે. એને તા શીલાંગ સાથે જેડી દેવું, સમતા; દયા, ઉદારતા, સત્ય, ક્ષમા, ધીરજ વગેરે સદ્દશુણા સાથે તેને જેડી દેવું અને બીજો કેઇ પણ પ્રકારના નીચ સંબ'ધ તેને ન થાય તે ધ્યાનમાં રાખવું. (૪૨; ૨૨૩) અ. ૩૯

મત્સરત્યાગ

ध्रुवः प्रमादैभेववारिधौ मुने ! तव प्रपातः परमत्सरः पुनः । गले निबद्धोरुशिलोपमोऽस्ति चेत्कथं तदोन्मज्जनमप्यवाप्स्यसि ॥ ४३ ॥ (वंशस्य)

"હે મુનિ! તું પ્રમાદ કરે છે તેને લીધે સંસારસમુદ્રમાં તારા પાત તા જાણે નક્કી જ છે; પણ વળી પાછા ઉપર મત્સર કરે છે તે ગળે બાંધેલી માટી શિલા જેવા છે. ત્યારે પછી તા તું તેમાંથી ઊંચા પણ કેવી રીતે આવી શકીશ ?" (૪૩)

વિવેશન—'પ્રમાદત્યાળ' અધિકારમાં એઈ ગયા કે પ્રમાદ કરવાથી સ'સારસમુદ્રમાં પાત થાય છે. સાધુધર્મમાં આત્મજાગૃતિ રાખવી એ મુખ્ય ધર્મ છે. જાગૃતિ રાખ્યા વગરના વ્યવહાર નિંધ છે, હેય છે, અધઃપાત કરાવનારા છે. આત્મજાગૃતિ ચૂકનાર પ્રમાદને વશ પડે છે અથવા પ્રમાદવશ પડેલા હાય તે આત્મજાગૃતિ કરી શકતા નથી. આ બન્ને વચન બરાબર સત્ય છે. સાધુને અપ્રમત્ત અવસ્થામાં રહેવાનું તેટલા માટે જ ફરમાન છે, * અને છદ્મસ્થપણામાં અપ્રમત્ત દશા તેમ જ પ્રમત્ત દશાની સ્થિતિના સ'બ'ધમાં જે શાસ્ત્રકારના લેખ છે, તે થથાસ્થિત છે. અત્ર તા વિશાળ અર્થવાળા પ્રમાદાચરણમાં—મદા, વિષય, કષાય વિકથા અને નિદ્રામાં—ન પડવાના ઉપદેશ છે, એ પ્રમાદ કરનારા જીવ અવશ્ય વિકાસક્રમમાં નીચા પડી જાય છે અને સાથે જે મત્સર–ઇપ્યા કરે, તા તા પછી અધઃપાત થતી વખત ગળે માટા પથરા બાંધે છે, તેથી એનાથી તરીને ઉપર આવી જ શકાતું નથી અને બિચારા ક્ષણિક સુખ ખાતર, અનંત કાળ સુધી સંસારસમુદ્રને તાિયે સબડવા કરે છે.

અત્ર પર-મત્સર ન કરવા, પર-અવર્જુવાદ ન બાલવા અને પ્રમાદ ન કરવા એ ઉપ-દેશ છે. સાધુજીવનમાં આ ઉપદેશ ખાસ ઉપયાગી છે, પહ્યુ બીજાને તેનું ઉપયોગીપર્જું એાર્જુ નથી. (૪૩; ૨૨૪)

નિજ[°]રા નિમિત્ત પરીષહસહન

महर्षयः केऽपि सहन्त्युदीर्याप्युत्रातपादीन्यदि निर्जरार्थम् । कं प्रसङ्गागतमप्यणीयोऽपीच्छन् शिवं कि सहसे न मिक्षो !॥ ४४ ॥ (उपजाति)

"જ્યારે માટા ઋષિ મુનિઓ કર્મની નિર્જરા માટે, ઉદીરણા કરીને પણ, આતાપનાદિ સહન કરે છે, તો તું માક્ષની ઇચ્છા રાખે છે ત્યારે પાતાની મેળે પ્રાપ્ત થયેલ અત્યંત અલ્પ કષ્ટને પણ હે સાધુ! તું કેમ સહન કરતા નથી? (૪૪)

વિવેચન-કર્મના ઉદયકાળ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં તેને પુરુષાર્થથી આકર્ષણ કરી

^{*} समय गोयम मा पमायप ''ગૌતમ! સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ.'' એ વાકય પ્રમાદનું અત્યંત અનર્થ કારીપણું બતાવવા માટે જ સમય સમય સરખા સક્ષમ કાળને માટે પ્રવર્તે લું છે: કેમ કે સમયપ્રમાણ ઉપયોગ છદ્મસ્થના હોતા નથી, પણ અંતર્સ દુર્ત પ્રમાણ જ હોય છે.

ભાગની લેવાં તેને 'ઉદ્ઘીરણા' કહે છે. (પૂર્વ બદ્ધ કર્મોની નિજ રા કરવા માટે તેની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં તેને ઉદ્ધયમાં લાવી ભાગનીને, આત્મપ્રદેશથી ખંખેરી નાખવા માટે કપ્ટાદિ સહત કરવું તે 'ઉદ્દીરણા' કહેવાય છે.) અફભુત ચારિત્રવાળા મહાત્માંઓ આત્મલાભની પ્રાપ્તિ માટે કપ્ટને શોધે છે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે કે 'અમને એવાં કપ્ટ આપો,' 'विषदः सन्तु न: शश्चत'—અમને નિરંતર વિપત્તિ હો—આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને પણ શુદ્ધ દેપ્ટિથી આત્મકલ્યાણ માટે વિપત્તિ ભાગવનાર ધીર, વીર, પુરુષાર્થ કરનાર મધ્યાલને નદીની વેળુમાં આતાપના લે છે, પાસ માસની ખરી ઠંડીમાં કપડાં વગર નદીના તીર જેવાં અતિ ઠંડીનાં સ્થળો ઉપર કાઉસ્સગ્ય ધ્યાને રહે છે અને બીજાં અનેક કષ્ટ ખર્મ છે. મોક્ષસન્મુખ થવાની ઇચ્છા હોય તેને આ પ્રમાણે કરવાની ખાસ જરૂર છે. અને હે સાધુ! તારી ઇચ્છા તો તે જ પ્રાપ્ત કરવાની છે, છતાં જરા કષ્ટ પડે કે તું હાયવાય કરે છે અથવા નિઃસાસા મૂકે છે એ તને છજતું નથી. ઊંચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે કેટલાક સ્વાર્થના પણ ભાગ આપવા પડે છે, પરંતુ આમાં તો તેવું પણ કાંઈ નથી. આગનતુક કષ્ટ પણ સહન કરવામાં તું પાછા શા માટે પડે છે? આને બદલે ઊંચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી, એ તો તારો સ્થલ છે. (૪૪; ૨૨૫)

* * * ર૧૧-૨૨૫--આ પાંચ શ્લોકમાં સાધુગુણની મુખ્યતા બતાવી. એમાં ચરણ-સિત્તરી, કરણસિત્તરી, ભાવનાની પ્રધાનતા અને મુખ્ય વૃત્તિએ નિર્બળ શરીરવાળા વગેરે અસમર્થને માટે પણ ત્રણ ગુપ્તિનું પ્રબળ સાધન બતાવ્યું. એ અલ્યાસથી સાધ્ય વસ્તુ છે, એમાં બાહ્ય વસ્તુની સામગ્રી પૂર્ણપણે ન મળી હોય તાપણ ચાલી શકે છે. વળી, દુનિયામાં કાઈ પણ વસ્તુ એવી નથી કે જે અલ્યાસથી સાધી શકાય નહિ. ધર્મસંગ્રહમાં કહ્યું છે કે—

पर्व च विरतेरभ्यासेनाविरतिर्जीयते । अभ्यासादेय सर्वक्रियासु कौशल्यमुन्मिलति, अनुभवसिद्धं चेदं, लिखनपठनसंख्यानगाननृत्यादिसर्वकलाविशानेषु सर्वेषां, उक्तमपि—

अभ्यासेन क्रियाः सर्वा, अभ्यासात्सकताः कताः । अभ्यासाद् ध्यानमौनादि, किमभ्यासस्य दुष्करम् ?॥

"વિરતિના અભ્યાસ પાડવાથી અવિરતિના પરાજય થાય છે. અભ્યાસથી સર્વ કિયામાં કુશળતા પ્રાપ્ત થાય છે. લેખન, પઠન, સંખ્યાન, ગાયન, નૃત્ય વગેરે સર્વ કળાવિજ્ઞાન અભ્યાસથી થાય છે, એ પ્રમાણે સર્વ વિદ્વાનાને અનુભવસિદ્ધ છે. કહ્યું છે કે–" અભ્યાસથી સર્વ કિયાઓ થઈ શકે છે, અભ્યાસથી સર્વ કળાઓ પ્રાપ્ત કરાય છે, અભ્યાસથી ધ્યાન, મીન વગેરે થાય છે, અભ્યાસની પાસે શું મુશ્કેલ છે?"

આવી રીતે અભ્યાસ પાડવાની જરૂર છે. ગુપ્તિને પ્રવચનમાતા કહેવામાં આવે છે, તેનું કારલુ પણ એ જ છે. એ બરાબર પ્રાપ્ત કરવાથી લગવાનની સર્વ આજ્ઞા પળાય છે. હવે પછીના તેર શ્લોકમાં મુનિને સીધી રીતે અને આક્ષેપરૂપે શિક્ષા આપી છે, તે બહુ ઉપયોગી છે, તે પ્રકીર્ણ * હોવા સાથે યથાસ્થિત છે, તેથી તે પર ધ્યાન આપવાની ખાસ જરૂર છે.

યત્તિસ્વરૂપ-ભાવદશ^રન

यो दानमानस्तुतिवन्दनाभिर्न मोदतेऽन्यैर्न तु दुर्मनायते । अलाभलाभादिपरीषहान् सहन्×, यतिः स तत्त्वादपरो बिडम्बकः ॥४५॥ (इंद्रवंद्या)

"જે પ્રાણી દાન, માન (સત્કાર), સ્તુતિ અને નમસ્કારથી ખુશી થઈ જેતા નથી અને તેથી વિપરીતથી (અસત્ય, નિંદા વગેરેથી નાખુશ ધતા નથી, અને અલાભ વગેરે પરીષદ્હાને સહન કરે છે તે પરમાર્થથી યતિ છે; બાકી ખીજાએક તો વેશવિડ બક છે." (૪૫)

વિવેશન—કોઈ માણુસ આદરસત્કાર કરે, સ્તુતિ કરે અને કોઈ તિરસ્કાર કરે, નિ'દા કરે, તે બન્ને ઉપર એકસરખા જ ભાવ રહે, એ +યતિસ્વરૂપ છે; એમાં ભાવધર્મનું સૂક્ષ્મ આચરણુ થાય છે. માનસિક ક્ષેત્રમાં આવી રોતના ઉચ્ચ ભાવ વર્તતા હાય અને શારીરિક ક્ષેત્રમાં અનુકૂળ-પ્રતિફૂળ સર્વ પરીષહ સહન કરવામાં દઢતા હાય, તે જ તત્ત્વથી યતિપણું છે, અને તે જેનામાં હાય તે જ પરમાર્થથી યતિ-સાધુ કહેવાય છે. બાકી બીજ તા વેશની વિડ'બના કરનારા છે, વેશધારી નટ જેવા છે. ભર્ત હરિના નાટકમાં તેના પાઠ ભજવનાર નાટિકયા પાતાની જાતમાં કેટલા ગુણુ નિષ્પન્ન કરી શકે, એ દશ્ય દષ્ટાંતથી વેશ ધારીનું સ્વરૂપ સમજી લેવું. વેશધારીને તો એ પણુ એક જાતના વ્યવહાર જ થઇ પડે છે; પછી ધાર્મિક જીવનના છેડા આવે છે. નાટકના પાઠ ભજવવા મૂકી દઈ શુદ્ધ દશા જાગત કર. પૂર્ણ અનુકૂળ જાગવાઇ છતાં, પ્રસંગ ખાદશ તો પરતાવા થશે. (૪૫; ૨૨૬)

યતિએ ગૃહસ્થની ચિંતા ન કરવી

द्धद् गृहस्थेषु ममत्वबुद्धिं, तदीयतप्त्या परितप्यमानः । अनिवृतान्तःकरणः सदा स्वैस्तेषां च पापैर्श्रमिता भवेऽसि ॥ ४६॥ (उपजाति)

"ગૃહસ્થ ઉપર મમત્વળુદ્ધિ રાખવાથી અને તેઓનાં સુખદુઃખની ચિંતા વડે તપ-વાથી, તારું અંતઃકરણુ સર્વદા વ્યાકુળ રહેશે, અને તારાં અને તેઓનાં પાપથી તું સંસારમાં રખડથા કરીશ." (-૬)

વિવેચન—'આ મારા શ્રાવક છે, આ મારા લક્ત છે' એ મમત્વબુદ્ધિ છે. એ રાગનું કારણ છે, માહને નિષ્પાદન કરે છે અને એક જાતના નવા વ્યાપાર કરાવે છે. રાગ

^{*} એના સામાન્ય વિષય મુનિહિતશિક્ષા છે, બાક્ય દરેક હક્ષકતને તે સિવાય બીજો કાંઇ સંબંધ નથી. એને કહેવતા-maxims કહી શકાય. × जयन इति घा पाठ:।

⁺ કહ્યું છે કે ''समो य माणावमाणेसु—માન અને અપમાન વિષે જે સરખા હાય" तेम જ ''निव तस्स कोइ देसो—तेने देष કરવા લાયક કાઈ પછુ નધી."

વધારે થાય છે ત્યારે ભક્ત-રાગી શ્રાવકાનાં સુખદુ:ખર્ચી તેવા યતિનું મન પ્રસન્ન થાય છે અથવા અળે છે. પરિષ્ણુમે મનમાં કોઈ જાતની નિવૃત્તિ રહેતી નથી, સમતાના છેડા આવતા જાય છે અને અનેક પ્રકારના સાવદ્ય આદેશ-ઉપદેશ કરતાં અને ગૃહસ્થના સલાહકારક થતાં સાધુપણું નાશ પામે છે. હે યતિ! આ તારા રાગી છે અને આ બીજા સાધુના રાગી છે એવો ક્ષુદ્ર છુદ્ધિ રાખરી એ તારા જેવા ઊંચી હદના પ્રાણીઓને શાલે પણુ નહિ. ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે 'તમારાથી ન રહેવાય તા મુનિ ઉપર રાગ કરજો, કારણુ કે જેમ વિવનું ઔષધ વિષ છે, તેમ રામનું ઔષધ મુનિ પરના રાગ છે.' આના આશય સમજ. શ્રાવકને મુનિ પર રાગ કરવાનું કહ્યું છે, તે એટલા માટે કે નીરાગી મુનિ પ્રેમ દ્વારા ભક્તિ કરતા શ્રાવકાને શુદ્ધ માર્ગ લાવશે. એવા જ રાગ શ્રી ગૌતમ-સ્વામીના શ્રી વીરપણુ પ્રત્યે થયેલા સમજવા, પણુ ગુરુના રાગ તા તદ્દન પ્રશસ્ત હાય; આને બદલે તું મારા-તારા શ્રાવક કરે અને દૃષ્ટિરાગ કરાવી તે દ્વારા પાતાને અને તેઓને અનંત કાળચક સુધી સંસારમાં ભમાઢે, તો તો બહુ જ ખાદું કહેવાય.

રાગ એાછા કરવાના એ ઉપાય છે: ગૃહસ્થના ઓછા પરિચય गिहिसंथयं न कुरुजा ગૃહસ્થના અપરિચય, નકામી વાતાના ત્યાગ, અલ્યાસમાં ચિત્તક્ષેપન, શાસ્ત્રોક્ત રીતે નવ-કલ્પી વિહાર અને એક સ્થાન પર ઘડપણ, અશક્તિ, રાગાદિ કારણ સિવાય વિશેષ સ્થિરતા ન કરવાની ટેવ—એ પ્રથમ ઉપાય છે, જે બાહ્ય વર્તનને લગતા છે; અને બીએ ઉપાય રાગનું કડુવિપાકપણું, આત્મ-પરિણ્તિનું ડાળાવાપણું વગેરેની ચિંતવના કરવી એ છે. (૪૬; ૨૨૭)

ગૃહસ્થચિન્તાનું ફળ

त्यवत्वा गृहं स्वं परगेहचिन्तातप्तस्य को नाम गुणस्तवर्षे ? । आजीविकास्ते अयतिवेषतोऽत्र, सुदुर्गतिः प्रेत्य तु दुर्निवारा ॥ ४७ ॥ (उपजाति)

"પાતાનું ઘર ત્યજને પારકા ઘરની ચિંતાથી પરિતાપ પામતા હે ઋષિ ! તને શા લાભ થવાના છે ? (ખહુ તાે) યતિના વેશથી આ ભવમાં તારી આજિવિકા (સુખે) ચાલશે; પણ પરભવમાં મહામાઠી દુર્ગતિ અટકાવી શકાશે નહિ." (૪૭)

વિવેચન—તારે સંસારીપણાનું એક ઘર હતું; તેની ચિંતા મૂકીને હવે શ્રાવકાનાં ઘણાં ઘરાની ચિંતા તું કરે છે તેથી લાભ શાે ? આ તાે 'લેને ગઈ પૂત ઔર ખાે

૧. અથવા સર્પના વિષતું ઔષધ સર્પનો મણિ છે તેમ

^{*} आजी विकास्ते એ પ્રમાણે પાઠ સર્વત્ર જણાય છે, તેના અર્થ શબ્દાર્થમાં આપ્યા છે તેમ થઇ શકે છે, પણ સકારની જરૂર ળહુ લાગતી નથી. 'તારી આજવિકા' એવા અર્થ વિશેષ યાગ્ય જણાય છે. आजी विका आस्ते એમ લાવ નીકળી શકે એટલે યતિવેશથી તારી આજવિકા વર્તે છે— ચાલે છે: આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી લાવ બેસતો આવે છે.

ખેઠી ખસમ' એના જેવું થાય છે. તારું કામ શું છે? તને લાભ શાે છે? આ પેટ લરવું એ તું મુશ્કેલ ધારતા હાે અને તેને માટે મુનિના વેશ લીધા હાેય, તાે તને યતિવેશથી આ લવમાં ખાવાનું તાે મળશે, એટલાે લાભ થશે; પણ પરભવમાં મહા-દુર્ગતિમાં જવું પડશે, વળી, પેટ લરવું એમાં કાંઈ વિશેષ નથી. તારા જેવા પ્રભળ પુરુષાર્થી તાે એક દિવસમાં આખા વર્ષનું ગુજરાન રળી શકે, માટે નકામા કારણ માટે બધું વ્યર્થ હારી જા મા. મુદ્દે ગૃહસ્થચિંતા કરી તું બધું હારી જાય છે તે વિચાર. (૪૭;૨૨૮)

तारी अतिज्ञा-विरुद्ध तारु वर्तन

कुर्वे न सावद्यमिति प्रतिज्ञां, बदन्नकुर्वन्नपि देहमात्रात् । शय्यादिकृत्येषु नुदन् गृहस्थान् , हृदा गिरा †वासि कथं मुमुक्षुः ? ॥४८॥ (उपज्ञाति)

"હું સાવઘ કરીશ નહિં' એવી પ્રતિજ્ઞાનું દરરાજ ઉચ્ચારણ કરે છે, છતાં શરીર માત્રથી જ સાવઘ કરતા નથી અને શય્યા વગેરે કામામાં તા મન અને વચનથી ગૃહસ્થાને પ્રેરણા કર્યા કરે છે ત્યારે તું મુમુક્ષુ શાના ?" (૪૮)

विवेशन—सन्तं सायनं जोगं प्रवस्तामि जावन्जीवाप तिविहं तिथिहेणं इत्यादि कोटले "हे प्रलु! सर्व प्रशरनां सावध डार्थोनं ळवन पर्यं त शिंतवीश नहि, हरवानां आहेश आपीश नहि, इरीश नहि अने ते सर्व मन-वयन-इायाथी इरीश नहि, इरावीश नहि, कोटलें क नहि पण्ड हररोक नहि प्रत्या ते यारित्र नहि, केरली व पति स्था हरतारने सारा काण्डीश नहि"—आवी सफत प्रतिज्ञा ते यारित्र अहण् इरती व पति ही हैं। केरलें क नहि पण्ड हररोक ते प्रतिज्ञा नव वार कोलें छे, पुनरावर्तन इरे छे, हह इरे छे; परंतु वास्तविह रीते कोई को ते। तुं मात्र हायाथी सावध इरतो नथी (हारण्ड हे साधुना वेशने ते छाके नहि), लेडिलय, हेपाव क्रमे केवां हेटलांड आहा हारण्डीथी तुं हायाथी विरत रहे छे; आडी वयन क्रमे मनशी ते। अने प्रहारना आहेश क्रमे हैपहेश सीधी क्रमे आड़हतरी रीते हरे छे, इरावे छे क्रमे क्रमें हे छे.

આવી રીતે પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળવાથી જીવ મૃષાવાદ બાલવાના પણ દોષ કરે છે. નિવૃત્તિનું ખરું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં હાય તો જ ચિંતવનમાં પણ સાવદ્યના ત્યાગ થઈ શકે છે. સંસાર પરથી વિરક્ત ભાવ જેને આવ્યા હાય, તેવા પ્રાણી તો વધારે ગુણુ પ્રાપ્ત કરવાની ઇન્ન્છા રાખે છે. ત્યાગ કરેલા-વમેલા સાવદ્ય ચાંગા તરફ તા દરિપાત પણ કરતા નથી. હે યતિ! કેટલીક વાર દેખીતા બીજા શબ્દામાં પણ સમજાઈ જાય તેવા સાવદ્ય આદેશ તારાથી થઈ જાય છે તેથી સાવધ રહેજે. તારે મુમુક્ષુ થવું હાય તા એ હાનિક કરક પ્રણાલિકા ળ'ધ કરી દેજે. (૪૮; ૨૨૯)

⁺ बापि इति वा पाठः।

દેખીતાં પ્રશસ્ત સાવધ કર્મોનું ફેળ

कथं महत्त्वाय ममत्वतो वा, सावद्यमिच्छस्यपि सङ्घलोके । न हेममय्यप्युदरे हि शस्त्री, क्षिप्ता क्षणोति क्षणतोऽप्यस्न् किम् ॥ ४९॥ (उपजाति)

'' મહત્ત્વતા માટે અથવા મમત્વપણાથી સ'ઘલાેકાેમાં પણ સાવદા કેમ વાંછે છે ? હું સાેનાની છરી હાેય તે પેટમાં મારવામાં આવે ત્યારે તે એક ક્ષણવારમાં પ્રાણનાે નાશ કરતી નથી ?" (૪૯)

વિવેચન--આ સ્થાને પ્રતિષ્ઠાલેખ કાતરાશે, તેમાં મારું નામ રહેશે, લોકામાં પ્રસિદ્ધ થશે—આવી કાંઈક યશકીર્તિ મેળવવાની છુદ્ધિથી, કાંઈક મારાપહ્યાના માહથી અને વિશેષે કરીને અજ્ઞાનથી સાવદા કર્માના આદેશ~ઉપદેશ થઈ જાય છે. કાેઇ પણ કાર્યમાં જો જરા **પ**ણ પૌદ્દગલિક આશા રાખી, અભિમાન કે કપટ કટ્યું' તેા તે અશુદ્ધ કર્મ જ થાય છે; પછી તે પ્રશસ્ત હેા કે અપ્રશસ્ત હેા, પણ તેવાં કૃત્યાેથી પાપખધ અને તેનાં ભયંકર પરિણામા અવશ્ય થાય, તે તું શા માટે કરે છે? છરી હોય, પછી તે સાેનાની હૈાય કે રત્નજડિત હેાય, પણ ઉદરમાં ખાેસી હાેય તાે જરૂર આંતરડાં <mark>અહાર કાઢે છે</mark> અને પ્રાણ લે છે. આવી રીતે વસ્તુસ્વભાવના ખાટા ખ્યાલથી કેટલાક ધર્મને અહાને અપ્રશસ્ત આચરણ કરી, પોતાના આત્માને છેતરનારા જીવા તન્નિમિત્તે અનંત સંસાર વધારે છે. વાત એ છે કે મમતા કે મહત્ત્વતાને અંગે જે અપ્રશસ્ત આચરણ થાય છે તે તુકસાન કરનાર થાય છે. તે સિવાયનાં કાર્યો પ્રશસ્ત હેતુથી કરવામાં આવ્યાં હેાય તા તેના અત્ર નિષેધ નથી. સાનાના છરી જે પેટમાં મારી હાયતા આંતરડાં કાપી નાખે છે, પણ જો તેને મ્યાનમાં રાખવામાં આવે તેા તે શાભા આપે છે અને બચાવ કરે છે. એ દેષ્ટાંત અહુ ઉપયોગી છે. પ્રાજ્ઞ ધીમાન્ સંત એવાં સાવદા કાર્યોથી દ્વર રહે છે, ઉપ-દેશ કરે છે, તાેપણ પૌદ્રગલિક વાંછા વગર શ્રોતાના એકાંત લાભની અપેક્ષાએ જ કરે છે. મમત્વ અને મહત્ત્વતાને અંગે સંઘ માટે પણ થતું સાવઘ ચિંતવન આત્મજીવનરૂપ ઉદરમાં નાખવાથી સ'યમપ્રાથ્યુને હરી લે છે. છરી લોહાની જ છે, પણ તે સ**ંઘલો**ાકને અંગે વપરાવાથી સોનાની છે એમ ગણવામાં આવ્યું. અત્ર મમત્વ અને મહત્ત્વતાને શસના-છરીના મૂળ સ્થાનકે રાખવામાં આવ્યાં છે; ઉદ્દર તે આત્મપરિણતિ અને પ્રાથ્-સ્થાને ચારિત્રજીવન; એમ યાજના કરી છે. (૪૯; ૨૩૦)

निष्पुष्यक्रनी येष्टाः उद्धत वतिन, याधम हेण रङ्कः कोऽपि जनाभिभृतिपदवीं त्यक्त्वा प्रसादाद् गुरो-वेषं प्राप्य यतेः कथश्चन कियच्छास्तं पदं कोऽपि च । मौखर्यादिवशीकृतर्जुजनतादानार्चनैर्गर्वभाग्-आत्मानं गणयत्ररेन्द्रमिव धिग्गन्ता द्वृतं दुर्गतौ ॥५०॥ (शार्द्वस्रविकी डित) "કાઇ ગરીખ-રાંક માણુસ લોકોના અપમાનને યોગ્ય સ્થાન તજી દઇને ગુરુમહા-રાજની કૃપાથી, મુનિના વેશ પામે છે, કાંઈક શાસ્ત્રાના અલ્યાસ કરે છે અને કાઈ પદવી મેળવે છે, ત્યારે પોતાના વાચાળપણાથી ભદ્રિક લોકોને વશ કરીને, તે રાગી લોકો જે દાન અને પૂજા કરે છે તેથી પાતે ગર્વ માને છે અને પાતાની જાતને રાજા જેવી ગણે છે. આવાઓને ખરેખર ધિક્કાર છે! તેઓ જલદી દુર્ગાતમાં જવાના છે. (અનંતાં દ્રવ્ય-લિંગા પણ આવી દશામાં વર્તવાથી જ નિષ્ફળ થયાં છે.)" (૫૦)

વિવેચન—સાંસારિક સર્વ ભાવા અપમાનને પાત્ર છે. ગરીબ કુળ, પરની અપેક્ષા, દાસપણું, પરતંત્રતા વગેરે સંસારને અંગે થતા અનિવાર્ય સહચારી ભાવા છે. એનો ત્યાગ થવા એ મહાપુષ્યના ઉદય છે. ગુરુમહારાજની મહાકૃપા થાય ત્યારે જ સદુપદેશધારા આ છવર્ષ ક્ષેત્રમાં પડે છે; તેથી મુનિપણાના ઉદ્દગમ થાય છે, અને ઉદ્ધ અપમાનનાં સ્થાનકાનો ત્યાગ થાય છે. આવા મહાન્ લાભ પ્રાપ્ત થયા પછી છા શાસાહ્યાસ કરે છે, પંડિતપદ વગેરે પદવીઓ મેળવી પંડિત તરીકે દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થાય છે અને વ્યાપ્યાન આપવા બેસે છે. યાંગ્ય છવા ઉપદેશ સાંભળી દાન. શીલાદિ તથા પૂજા, પ્રભાવનાદિ ધાર્મિક કાર્યો કરે છે, પરંતુ આ છવ બિચારા ધર્માકિયામાં પણ સંસાર ચલાવે છે, એટલે સાંસારિક ભાવ-પોદ્દગલિક ભાવ-ના ત્યાગ કરી શકતા નથી. એને તે વખતે અહંકાર આવે છે કે અહા! મારા ઉપદેશથી આ ધર્મ કરે છે, મારા હુકમ માને છે, હું રાજા જેવા છું વગેરે.

અત્ર તારા હુકમ માને છે એમ લાગે છે, પણ વસ્તુતાએ તેમ નથી. સિપાઇ વારંટ લઇ ને આવે, તો તેને તાએ થનાર પ્રાણી સિપાઇના હુકમને તાએ થતો નથી. પણ મા જર્ટ્રેટ તરફથી નીકળેલા વારંટને તાએ થાય છે; તેમ તારી પાસે ધર્મનું વારંટ (જિનેશ્વર મહારાજનાં વચનરૂપ સિક્કો અને તેઓએ પહેરવા કરમાવેલ વેશરૂપ યુનિફાર્મ *) છે, તેને જ તેઓ તાએ થાય છે અને તેને જ માન આપે છે. એમાં તારા અંગત માનની માન્યતા હોય, તો એ બન્ને તારી પાસે નહોતાં તે વખતની તારી અગાઉની સ્થિતિ તપાસી હો, યાદ કર.

શ્રી ઉપમિતિભવપ્રયં ચાના મેં પીઠળ ધમાં અંથકર્તા શ્રી સિહર્ષિ ગણિ પોતાનું ચરિત્ર આપે છે, તેમાં નિષ્પુષ્ટ્યક નામના પોતાના ર'ક જીવ ગુરુના પ્રસાદથી સાધુભાવ પામે છે ત્યારે પાછા અહંકાર કરી કેવા અધાપાત પામે છે એનું સ્પષ્ટ ચિત્ર આપ્યું છે, (જીએ મૂળ પૃષ્ઠ ૧૪૨; ભાષાંતર પૃષ્ઠ ૧૬૫) અને વાસ્તિવિક હકીકત પણ એ જ છે. વિષયક્ષ્યાયમિશ્રિત દ'ભથી ગમે તેટલી ધમ'કરણી કરવામાં આવે, તેમાં કાંઇ લાભ નથી. એમાં પુષ્ય અધ્ય થાય તા તે પણ સ'સાર છે, માટે પીદ્રગલિક ફળની અપેક્ષા રાખ્યા વગર શુદ્ધ અધ્ય-

^{*} દરેક માલિસ અથવા લશ્કરીને હાદ્યાની રઇએ પહેરવા પડતા એકસરખા ડ્રેસ.

⁺ प्रकाशक श्री कैनधर्म प्रसारक सला, लावनगर.

વસાયથી ધર્મ કિયા કરવી. અભિમાનથી તાે આ જીવ અનેક વખત ધન ખરચે છે, ક્રિયા કરે છે, કષ્ટ વેઠે છે અને પ્રાર્ણાત ઉપસર્ગો પણ ખર્મ છે, પરંતુ એના આશય શુદ્ધ નથી તેથી તેવી ફળપ્રાપ્તિ થતી નથી. (૫૦; ૨૩૧)

ચારિત્રપ્રાપ્તિ-પ્રમાદત્યાગ

प्राप्यापि चारित्रमिदं दुरापं, स्त्रदोषजैर्थद्विषयप्रमादैः । भवाम्बुधौ धिक् पतितोऽसि भिक्षो ! हतोऽसि दुःखैस्तदनन्तकालम् ॥५१॥ (उपजाति)

"મહાક્ષ્રથી પણ મળવું મુશ્કેલ એવું આ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને પોતાના દોષથી ઉત્પન્ન કરેલા વિષય અને પ્રમાદો વહે હે ભિક્ષુ! તું સંસારસમુદ્રમાં પડતા જાય છે અને તેના પરિણામે અનંત કાળ સુધી દુઃખ પામીશ.' (પ૧)

વિવેચન—સ્પષ્ટ છે. ઉપરના શ્લોકના ભાવ અત્ર પ્રગટ કર્યો છે. કર્મ ળંધન દ્વારા તારા પોતાના ઉત્પન્ન કરેલા વિષય-પ્રમાદા છે અને તેના જો પ્રસાર થવા દઇશ, તા પછી અનંત કાળ સુધી તારે દુઃખા ખમવાં પડશે. મુખ્ય વાત એ જ છે કે વિષય, પ્રમાદ અને તજન્ય ક્રિયા ભવભ્રમણના જ હેતુ થાય છે. સુજ્ઞ જીવ ગમે તેવું વર્તન ચલાવે, તા પછી વાસ્તવિક રીતે અનંત દુઃખસમુદ્રમાં ડૂખતા જાય તેમાં નવાઈ નથી. (૫૧; ૨૩૨)

બાેધિબીજપ્રાપ્તિ-આત્મહિતસાધન

कथमपि समवाप्य बोधिरत्नं, युगसमिलादिनिदर्शनाद् दुरापम् ।

कुरु कुरु रिपुवश्यतामगच्छन्, किमपि हितं लभसे यतोऽर्थितं अम् ॥५२॥ (पुष्पितामा)*

"યુગ-સમિલા વગેરે સુપ્રસિદ્ધ દેષ્ટાંતાથી મહામુશ્કેલીથી મેળવી શકાય તેવું **એ ધિ**-રત્ન (સમકિત) પામીને શત્રુઓને તાબે થઈ ન જતાં કાંઇ પણ આત્મહિત કર, જેથી કરીને ઇચ્છિત સુખ પ્રાપ્ત થાય." (પર)

વિવેચન—સમક્તિ થવાનાં શાસ્ત્રકાર અગિયાર કારણા કહે છે: અનુક'પા, અકામ નિર્જ'રા, અજ્ઞાત તપ, દાન, વિનય, અલ્યાસ, સ'યાગ-વિચાગ, દુઃખ, ઉત્સવ, ઋદિ અને સત્કાર. એ સમક્તિની પ્રાપ્તિ અતિ દુલ'લ છે. મનુષ્યજન્મની દુલ'લતા બતાવવા માટે શાસ્ત્રમાં દશ દેષ્ટાંતા કહ્યાં છે, જે અતિ પ્રસિદ્ધ છે. એના પર સ'પૂર્ણ વિવેચન કથાસહિત આ ગ્ર'થમાં અગાઉ થઈ ગયું છે× તે દેષ્ટાંતા પૈકી યુગ-સમિલાના દેષ્ટાંતમાં‡ આપણે વાંચ્યુ' હતું કે બે બાલુએ થઈને અર્ધ રાજ પ્રમાણુના સ્વયં લૂરમણ નામના સમુદ્ર છે, તેમાં

^{*} न, न, २, ४ (१-३); न, જ. જ, २, ગુ. (२-४). અक्षर ६२ेड यरखुमां अनुक्रमे १२-१३, १२-१३ छे. 'अपरवहत्र'नी ७५२ ऄड गुरु अक्षर ७मेरवाथी 'पुष्पिताथ्रा' थाय छे. से विषम वृत्त छे. गान्तं पुष्पि-ताबा छ होतुशासन. अयुक्ति नयुगरेफतो यकारो, युक्ति च नजी जरगाश्च पुष्पिताबा । वृत्तरत्नाडर.

[🗴] ભુએ પૃષ્ઠ ૧૩૨ થી આગળ ચાલુ. 🕴 પૃષ્ઠ ૧૩૮.

એક દિશાએ ધાંસરું અને બીજી દિશાએ તેની સમિલા (ધાંસરામાં જેતર ભરાવવા માટે નાખવાની ખીલી) નાખી હોય, તે તરતાં તરતાં આટલું માટું અંતર ભાંગીને એકઠાં થાય, એ બનવું જ મુશ્કેલ છે; કદી એક જગ્યાએ આવે, તો પણ પાસે પાસે થાય, તે પણ મુશ્કેલ છે. અને થયા પછી યુગમાં સમિલા પરાવાઈ જાય તે તા અતિ મુશ્કેલ છે, લગભગ અશક્ય જેવું છે. કદાચ આ તા શક્ય થાય, પણ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થવા તે તા એથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે.

સમકિત પ્રાપ્ત કરી વળી પાછે કામ, ક્રોધાદિક શત્રુને તાળે થઇ જઇશ, તો વધારે રખડપાટા થશે. હે યતિ! તેટલા માટે તારે તો આત્મહિત કરવામાં જ [ઉદ્યમ કરવા અને તને તારું ઇશ્છિત સુખ પ્રાપ્ત થાય નહિ–માસ મળે નહિ–ત્યાં સુધી પ્રખળ પુરુષાર્થ કર્યો જ કરવા. (પર; ૨૩૩)

શત્રુએાનાં નામની ટીપ

द्विषस्त्वमे ते विषयप्रमादा, असंवृता मानसदेहवाचः ।

असंयमाः सप्तदशापि हास्यादयश्च बिभ्यचर नित्यमेभ्यः ॥५३॥ (उपेन्द्रवज्ञा)

"તારા શત્રુએ વિષય, પ્રમાદ, વિના અંકુશે પ્રવર્તાવેલાં મન, શરીર અને વચન, સત્તર અસંયમનાં સ્થાનક અને હાસ્યાદિ છ છે. તેઓથી તું નિરંતર ચેતતા (ળીતા) ચાલજે." (૫૩)

વિવેચન—આ શ્લોકમાં તારા શત્રુઓનાં નામની ટીપ આપી, તેને ઓળખાવે છે અને તેઓથી નિર'તર સાવચેત રહેજે, એ તેમાં ઉપદેશ છે. શત્રુઓનાં નામાઃ—

સ્પર્શ (૮), રસ (૫), ગંધ (૨), રૂપ (૫) અને શબ્દ (૩)—એ પાંચ ઇંદ્રિયાના મૂળ પાંચ અથવા ઉત્તરલેદરૂપ ત્રેવીશ વિષય.

મદ્ય, વિષય, કષાય, વિકથા અને નિદ્રા એ પાંચ પ્રમાદ. મન, વચન અને કાયાના સંયત કર્યા વગરના વ્યાપારા.

સંચમના સત્તર સ્થાન પર અભાવ અથવા અનુપયાગ તે અસંચમ.

પાંચ મહાવત, પાંચ ઇંદ્રિયાનું દમન, ચાર કષાયના ત્યાગ અને ત્રણુ યાેગનું ર્ધન, એ સત્તર લેદે સંયમ છે. એની ગેરહાજરી એ અસંયમ છે. હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શાક, લય અને દુર્ગં છા એ છ નાેકષાય છે, કષાયને ઉત્પન્ન કરનારા છે અને સંસાર વધારનારા છે. તેમ જ સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ–એ ત્રણ પણ નાેકષાય છે અને ખૂબ સંસાર વધારનાર છે.

આ સર્વ મહાશત્રુઓ છે. તેમાંના કેટલાક મિત્રભાવે દુશ્મનાવટ કરે છે અને જીવને આકુળવ્યાકુળ કરી નાખે છે. એનાથી સાવધ રહેવાની બહુ જરૂર છે. નામ આપવાનું કારણ પણ એ જણાય છે કે આ જીવ તેને એાળખી, ચીવટ રાખીને તેએાથી સાવધ રહે. (પક;૨૩૪)

સામગ્રી-તેના ઉપયાગ

गुरूनवाप्याप्यवहाय गेह-मधीत्य शास्त्राण्यपि तत्त्वंवाश्चि । निर्वाहिचन्तादिभराद्यभावेऽत्युषे ! न कि प्रेत्य हिताय यत्नः ॥ ५४ ॥ (उपजाति)

" હે યતિ! મહાન ગુરુની પ્રાપ્તિ થઈ, ઘરબાર છાંડચાં, તત્ત્વ પ્રતિપાદન કરનારા મંથાના અભ્યાસ કર્યો અને નિર્વાહ કરવાની ચિંતા વગેરેના ભાર ગ્રતરી ગયા, છતાં પણ પરભવના હિત માટે પ્રયત્ન કેમ થતા નથી ?" (પ૪)

વિવેશન—હે સાધુ! તને સફગુરુ મળ્યા, તેં ઘરબાર છોડચાં, પૈસા છોડચા, સ્રી છોડી અને સર્વથી વધારે દ્રવ્યાનુચાગની ફિલાસોફીનું તને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, તેમ જ એ સર્વથી વધારે તારે ભરભુપાષણ કરવાની ચિંતા મડી ગઈ, તારે વ્યાપાર કરવાની, અરજીએા લખવાની, દવા આપવાની, નામું માંડવાની, હિસાબા ચૂકવવાની, ખડપડ કરવાની, સન્ય ચલાવવાની કે એની કાઈ પણ જાતની ચિંતા રહી નથી. તેમ જ તારે પુત્ર-પુત્રીઓને ઉછેરવાની, ભણાવવાની કે પરણાવવાની ચિંતા નથી; સ્ત્રી સારુ ઘાડ ઘડાવવા નથી કે સાડીએા ખરીકની નથી, ઘર બાંધવાં નથી કે રિપેર કરાવવાં નથી—આવી કાઈ પણ જાતની ઉપાધિ નથી; છતાં તું સંસારમાં-વિષયકષાયમાં-રાચ્યા-માચ્યા રહે છે, એ તારી ભૂલ છે. સંસારમાં દૂખવાનાં સાધના-નિમિત્તો તેં દૂર કર્યાં છે, છતાં પણ સંસારને વળગતા જાય છે એ તારુ દીર્ઘદરી પણું નથી. તું આ બધું જાણે છે. છતાં પરભવનું હિત થાય, તેવા પ્રયાસ શા માટે કરતા નથી? તું બન્ને ભવનું બગાડે છે; માટે વિચાર કર, જાગ્રત થા અને કાર્યસિદ્ધિના રસ્તા પર આવી જા. (૫૪; ૨૩૫)

સંયમની વિરાધના કરવી નહિ

विराधितैः संयमसर्वयोगैः, पतिष्यतस्ते भवदुःखराशौ । शास्त्राणि शिष्योपिधपुस्तकाद्या, भक्ताश्च लोकाः शरणाय नालम् ॥५५॥ (उपजाति)

" સંયમના સર્વ યાગાની વિરાધના કરવાથી, તું જ્યારે ભવદુઃખના ઢગલામાં પડીશ, ત્યારે શાસ્ત્રો, શિષ્યા, ઉપધિ, પુસ્તક અને ભક્ત લાકા વગેરે કાઈ પણ તને શરણ આપવાને શક્તિમાન થવાનાં નથી." (૫૫)

વિવેચન—સ'યમના સત્તર લેકની વિરાધનાનાં ફળ શું થશે તે ઉપરના શ્લોકામાં આપણે અનેક વાર જોઈ ગયા. દુર્ગતિગમન અને અનંત ભવલ્રમણ એ સંયમવિરાધનાનાં અનિવાર્ય ફળ છે, આ નિર્વિવાદ વાત છે. ત્યારે પછી તારા આધાર શા છે એના વિચાર કર્યો? સમજ કે તેં માટાં આચારાંગાદિ સ્ત્રો વાંચ્યાં હશે કે માટા શિષ્યના પરિવાર એક્ટા કર્યો હશે, ઉપધિ સંગ્રહી હશે, પુસ્તક-પાનાના લંડાર કર્યો હશે કે તને નમન કરનારા અનેક શ્રાવકા તારા ભાવિકા હશે, પરંતુ દુર્ગતિએ જતાં એ કાઇ પણ તારી પડે પ્ર

ઊભાં રહેવાનાં નથી, તેને મદદ કરવાનાં નથી; ઊલટા કેટલાક તો તેને પડતાં પડતાં પડતાં પડતાં પડતાં પડતાં જશે. આવી રીતે તેને કાઈ આધાર આપવાને શક્તિમાન થવાનું નથી. વાસ્તિવક હકીકત એ છે કે તારે સંચમગુણની વિરાધના કરવી નહિ. પર-વસ્તુની આશા ખાટી છે. પુદ્દગળ કે પરજીવ આ જીવને મદદ કરતા નથી. આ જીવ એક્લા જ છે, માટે પરભવ માટે આવાં આલંખના શોધવા કરતાં એવા પ્રસંગ જ ન આવે એવું કાર્ય કર. મતલબ કે સાધુ તરીકે સંચમ પાળવાની તારી કરજ છે, તે સમજી તદનુસાર વર્તન કરી, આત્માને અનંત દુ:ખરિશામાં પડતા બચાવ. (૫૫; ૨૩૬)

સંયમથી સુખ : પ્રમાદથી તેના નાશ

यस्य क्षणोऽिष सुरधामसुखानि पल्य-कोटीनृषां द्विनवतीं हाधिकां ददाति । किं हारयस्यधम ! संयमजीवितं तत्, हा हा प्रमत्त ! पुनरस्य क्वतस्तवाप्तिः ? ॥५६॥ (वसन्ततिस्का)

"જે (સંયમ)ની એક ક્ષણ (મુહૂર્તા) પણ બાણું કોડ પલ્યાેપમથી વધારે વખત સુધી દેવલાેકનાં સુખા આપે છે, એવા સંયમજીવનને હે અધમ! તું કેમ હારી જ્યાં છે? હે પ્રમાદી! કરીવાર તને આ સંયમની પ્રાપ્તિ પણ કચાંથી થશે ?" (પદ)

વિવેચન—ડીકાકાર શ્રી ધનવિજય ગણિ લખે છે કે સ'યમજીવની એક ક્ષણ પણ મનુષ્યને દેવલાકનાં સુખા બાહ્યું કોડ પલ્યાપમથી વધારે વખત સુધી આપે છે:—

> सामाइयं कुणंतो, समभावं सावओय घडियदुगं। आउं सुरेसु बंधइ, इत्तियमित्ता पिलयाई ॥ बाणवइ कोडीओ, लक्षागुणसिट्ट सहसपणवीसं। नवसय पणवीसाप, सितहा अडभागपलियस्स ॥

"સામાચિક કરતાં શ્રાવક એ ઘડી સુધી સમલાવમાં વર્તે ત્યારે તે આટલું દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે છે: બાહ્યું કોડ, એાગણસાઢ લાખ, પચીશ હજાર, નવશેં ને પચીશ અને ત્રણ આઢમા ભાગ (૯૨,૫૯,૨૫,૯૨૫ટે)૫૯ચાપમનું દેવાયુ બાંધે છે."-ઇતિ પ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તી.

એક ક્ષણ * માત્ર ચારિત્ર પાળવામાં આટલા કાળ સુધી દેવતાનું મહાસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સુખના ખ્યાલ આવવા પણ મુશ્કેલ છે. માત્ર એક દિવસનું ચારિત્ર પાળી કેટલાક જીવા ઘણા કાળ સુધીનું અનંત સુખ પામ્યા છે, એવાં દર્શાતા શાસમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. એવું સુખ કથારે મળે ? જ્યારે સામાચિક અરાખર પાળ્યું હાય, વિરાધના ન કરી હાય, ત્યારે જ તે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આ જ હેતુથી શાસ્ત્રકાર ભાવસ્તવથી અ'તમું હૂર્તમાં માથ કહે છે

^{*} મુદ્દર્લ-એ ઘડી (શ્રી ધનવિજય ગણિ)

સામાયિક એટલે સમતાના જેમાં લાભ થાય છે તે. સાધુ આખા વખત સામાયિકમાં જ વર્તે છે. વાંચનારને નવાઇ લાગશે, પણ સાધુ ખાતાં-પીતાં અને નિહારાદિ દરેક કિયા કરતાં પણ સામાયિકમાં જ છે, કારણ કે સર્વ કાળ તેઓ આત્મિક ઉન્નતિ અને સંયમ પાળવાના ઉદ્યમમાં જ વર્તે છે. એક ક્ષણમાત્ર સામાયિકમાં હોય તા ઉપર કહ્યું તેટલું તા સ્થ્ય સુખ મળે છે. આવું મહાજીયા પ્રકારનું સાધુનું જીવન તને પ્રાપ્ત થયું છે. હવે જરા પ્રમાદ કરીને જો તું આળસમાં વખત કાઢીશ કે વિષય-કષાયમાં પ્રવૃત્તિ કરીશ, તા અનંત સંસાર વધશે, ઉપર કહેલા માટા લાભ મળશે નહિ અને ફરી વાર સંયમની પ્રાપ્તિ થવી પણ મુશ્કેલ પડશે. (પદ, ૨૩૭)

संयमनु हैण-श्रीहिङ, आसुिभङ; उपसंहार नाम्नापि पस्येति जनेऽसि पूज्यः, शुद्धात्ततो नेष्टसुखानि कानि । तत्संयमेऽस्मिन् यतसे मुमुक्षोऽनुभूयमानोरुफलेऽपि किं न ?।। ५७॥ (उपनाति) "संयमना नामभावधी पश्च को तुं बेल्डोमां पूज्य है, तो को अरेणर ते शुद्ध

હોય તા કયું ઇષ્ટ ફળ તને ન મળે ? જે સ'યમનાં મહાન ફળ પ્રત્યક્ષ અનુભવવામાં આવ્યાં છે, તે સ'યમમાં હે યતિ! તું કેમ યત્ન કરતા નથી ?" (૫૭)

વિવેચન-ગંભીર આશ્યવાળા આ શ્લોક તેના અધિકારીએ બહુ જ વિચાર**ના** ચાગ્ય છે. હે મુનિ! તને વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર આપત્રા માટે લોકો પડી મરે છે, ત**ને વાંદ** છે, પૂજે છે, નમે છે અને માત આપે છે, એ સર્વનું કારણ શું? તું સંચમવાત છો, એટલા નામમાત્રથી જ તને આવું માટું માન મળે છે. જે રાજાઓ અથવા શિશ્યાઓ, ગવર્નર પાસે ડાેક નમાવતાં પણ વિચાર કરે, તે તારી પાસે પ'ચાંગ પ્રણામ કરે છે, એ સંચમના નામને છે. કેટલાક અપ્રામાણિક વ્યાપારીઓ પૈસા પેદા કરી જાય છે, પણ તે દેખાવમાં પ્રામાણિક રહે તે જ તેમ કરી શકે છે. સ્પષ્ટ રીતે કહે કે ' હું' અપ્રામાણિક છું'' તાે તેનાે વ્યવહાર ચાલે નહિ. એવાે રીતે સંચમના મહાન ગુણા તારામાં છે એમ ધારી તને લોકા નમન-પૂજન કરે છે. એ જ ગુણા જો ખરેખર તારામાં હશે તા પછી તને માટા લાભ થશે. દુનિયામાં એવી કાેઈ પણ વસ્તુ તથી કે જે સંચમવાનને મળે તહિ. સંયમવાનને ઇચ્છા જ થતી નથી એ ખરું છે. પરંતુ માક્ષસખ તા તેને પણ ગમે છે અને એ સુખ પણ સ'યમથી મળી શકે છે. આવાં સ'યમનાં 🚁 વિચારીને મુમુક્ષુ જીવ શાંત ચિત્તે આદરવા યાત્ર્ય હાય તે જ આદરે છે. આ ઐતિની બાબત પર સાધુજીવનના આધાર છે; તેથી દરેક અધિકારીએ આ વિષય પર શાંતિતા વખતમાં, એકાગ્ર ચિત્તે, લાંબા કાળ સુધી, વિચાર કરવા. સ'સારની દઢ ભાવના છૂટવાનું અને પાતાની ફરજ ખજાવવાનું દ્વાર આ વિચાર ઉઘાડી આપશે. (૫૭; ૨૩૮)

*

24

*

એવી રીતે આ યતિશિક્ષા અધિકાર પૂર્ણ થયો. આ અધિકાર બહુ જ ઉપયોગી છે. વેશમાત્રથી રિઝાવું નહિ, લેાકરંજન કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ. આત્મિક ઉન્નતિનું શુદ્ધ દેષ્ટિબિંદુ હૃદયભાવના સન્મુખ સર્વદા રાખવું, મન-વચન કાયાના યાંગોની શુભ પ્રવૃત્તિ કરવી, લેાકસન્માનથી આત્મિક ગુણા પર થતી અસર, પ્રમાદથી થતો અધાપાત, કાઈ પણ વસ્તુ પર મૂચ્છાં ન રાખવાના ઉપદેશ, પરિચક્ર કાને કહેવાય તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, ઉપધિ, વસ, પાત્ર ઉપર મૂચ્છાં ન કરવાનું સબળ કારણ, વિષય અને પ્રમાદના ત્યાગ, ભાવના માવવાનાં ફળ, સંયમગુણનું રવરૂપ, તે પાળવાનાં ફળ, તે વિરાધવાના દુષ્ટ વિપાક, સમિતિ અને ગુપ્તિનું સ્વરૂપ, સાધુપણામાં સુખ, તેની સરખામણી, સાવદ્ય કૃત્યા અને મુનિકૃત આદેશને પરસ્પર સંબંધ, છેવટે સંયમથી થતું સ્થળ સુખ અને સંયમના નામમાત્ર તરફ લોકોના પૂજ્ય ભાવ વગેરે હઠીકતો થાડા શબ્દોમાં પણ બહુ જ ભાર મૂકીને એના ખપી જીવના મન પર ઠસાવવામાં આવી છે. અત્ર બતાવેલી દરેક હકીકત સાધુજીવનને મુખ્ય અસર કરનારી છે અને મુમુક્ષુ ભક્ત જનાને પણ શુદ્ધ ગુરુતી એાળખાણ માટે અને વિશેષ ગુણુ-પ્રાપ્તિની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરવા માટે તેનું સ્વરૂપ જાણવાની ખાસ જરૂર છે એટલા પૂરતી આ હકીકત તેને પણ ઉપયોગી છે.

અનેક હકીકતના આ અધિકારમાં સમાવેશ કર્યો છે, તેથી બીજા સર્વ અધિકાર કરતાં આ અધિકાર મેાટા છે, પરંતુ વસ્તુની ગંભીરતા જેતાં કાંઈ વિશેષ લખાયું હોય એમ જણાતું નથી. વળી, અત્ર લખેલા દરેક શ્લોક પર બહુ વિવેચન થઈ શકે તેમ છે. કારણ કે આશય ગંભીર છે; તેમ છતાં પણ અધિકારીની ઉચ્ચ દષ્ટિ અને સુરિમહારાજના વિષય સાથે વાચકવર્ષને વિશેષ પરિચય થઈ ગયા છે, એટલા માટે અત્ર એાછું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. વળી, ગંથના આ વિભાગ અહ જ ઊડા હેતુથી લખાયા જણાય છે. એક તા યતિવર્ગ વિદ્વાન વર્ગ છે, તેઓને માટે આટલું વિવેચન જોઈ એ તેટલું છે. જેઓ ચાત્ર્ય છતાં પણ રસ્તા પરથી ઊતરી ગયા છે, તેઓને રસ્તા પર આણવા માટે આટલા શખ્દા પૂરતા છે. જેઓ સંયમના રસ્તા પર આવ્યા જ નથી તેઓ પણ તેમાં રહેલાં સખ અને પરિણામ તરફ લક્ષ્ય આપી શકે, તેવી યાજના ગંગકતાંએ રાખેલી છે અને તે યાજના પર લક્ષ્ય રાખીને જ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. વિવેચન વાંચતાં આ વર્ષના મનમાં ભય વધી જાય અને તેઓ સંયમ સન્મુખ થતાં જ અટકી જાય, એમ ન થવા દેવા માટે ખાસ ધ્યાન રાખવામાં માલ્યું, છે. પરંતુ ચાર્થા વર્ગ, જે વક હોઈ પાતાનાં દ્રષ્ટ આચરણોના બચાવ કરે છે, સંજોમધારી હોવા છતાં ગૃહસ્થી કરતાં પણ વિશેષપણ ઇંદ્રિયાન માકળી મૂકી દે છે અને સાધુતા વેશમાં (શ્રી મૃતિસું દરસૂરિના શબ્દોમાં કહીએ તા) આજવિકા જ ચલાવે છે, તેઓ સામાન્ય ઉપદેશથી કાઈ દિવસ સુધરવાના નથી. તેઓ પર ગમે તેવા સામાન્ય વાકપ્રહાર કરવામાં આવે તે નકામા જ જાય છે. આવાને માટે કાઈ કાઈ વાર જરા આકરા શબ્દા વાપર્યા છે, પરંતુ તેથી પણ જો તેઓ ચાનક લગાડી મુધરે તો ગ્રંથના માટા ઉદ્દેશ પાર પડે; છતાં ગ્રંથકર્તાએ પાતાની નેમ પાર પાડવા માટે, તેઓ તરફ પણ પૂરતાં કટુ વચન વાપર્યા નથી અને વિવેચનમાં પણ એ મુદ્દા ઉપર બહુધા લક્ષ્ય આપ્યું છે.

આ જીવને મુનિમાર્ગ બહુ કઠા છે એમ લાગે છે. એનું કારણ એ છે કે જીવના અનાદિ અભ્યાસ ઇંદ્રિયાનાં સખ ભાગવવાં અને મનને નિર'ક્શ છાડી દેવું-એ ઘઇ ગયા છે. પ્રસંગ મળતાં પ્રમાદ અને કથાય કરવામાં આ જીવ વિચાર કરતાે નથી. ડુંગર ચઢવું મુશ્કેલ લાગે છે. તેમ જ ગુણસ્થાન પર ચઢવું એમાં પ્રખળ પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે. એ પુરુષાર્થ થાય નહિ ત્યાં સુધી એ માર્ગ અતિ મુશ્કેલ લાગે છે, પરંતુ એક વખત રાગ-દ્રેષ અને સંસારતું ખરું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી અને આત્મિક તથા પૌદ્દગલિક ભાવ વચ્ચેના તકાવત સમજ્યા પછી, સંસાર કડવા ઝેર જેવા લાગે છે. આવા જ્ઞાનગિલિત વૈરાગ્યવાસી જીવા એક વખત વમેલા સાંસારિક ભાવાને ચાહતા નથી, થુંકેલું ગળતા નથી અને તત્ત્વતઃ તેના પર દુર્ગ રછા રાખે છે. જેઓ આ સ્વરૂપ ખરાબર સમજ્યા ન હોય. અથવા સમજીને પતિત થયા હોય. તેએા કાેઈ વખત વિષયાદિકને આધીન થઈ જાય છે, પૈસા રાખે છે, સ્ત્રીસ'બ'ધ કરે છે અને ધર્મના ખાટા મહાનાથી યાંત્રિક વિહાર જેવા ત્યાજ્ય કાર્યો પણ કરે છે. આ સર્વ સંસાર છે. એમાં વસ્તુસ્થિતિનું ખરું જ્ઞાન નથી. એાઘ શ્રદ્ધા પણ નથી અને સંપ્રદાયના પ્રચલિત રિવાજોનું અનુસરણ પણ નથી. આવાં પ્રકારની ચેષ્ટા જોઈ કવચિત્ મુનિમાર્ગ પર અપ્રીતિ ન કરવી. એ માર્ગ બહુ જ ઉત્તમ છે, એટલું જ નહિ પણ સર્વોત્તમ છે. સમતામય છે, માલસુખની પ્રસાદી છે અને સર્વ કલેશના નાશ કરનાર છે. એ માર્ગમાં આત્મકલ્યાણ તરક લક્ષ્ય રાખી જેટલા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તેટલાે લાભ થાય છે અને મળેલ લાભ જતાે નથી. વળી, જેઓ એ માર્ગ આદરી શકતા ન હાય, તેવાઓએ પણ એના ગુણા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખવી અને તેના તરફ શુભ દષ્ટિ રાખ્યા કરવી. ઇચ્છા રાખવાથી ને પ્રયાસ કરવાથી ઇરિછત વસ્તુ યાેગ્ય કાળે પ્રાપ્ત થાય છે.

જેઓ દુનિયાના વ્યવહારાથી અહાર હોઈ દુનિયાને ઉપદેશ દેવાની જગ્યા લેતા હોય, તેઓના સંખંધમાં અભિપ્રાય આપતાં ધારણ ઊંચા પ્રકારતું તો રાખલું જ નેઈ એ. જેઓ ધાર્મિક બાબતા પર માટાં ભાષણા આપતા હોય, દુનિયાની નજરમાં કામ કોધાદિકથી મુક્ત ગણાતા હોય, તેઓ પણ પ્રાકૃત મનુષ્યની માક્ક વિષયાંધ અથવા ઈંદ્રિયવશ થઈ જાય, તે માક્ક વધ્યાંધ અથવા ઈંદ્રિયવશ થઈ જાય, તે માક્ક વધ્યાં શકે શકે તેવું વર્તન ગણાય. અને એવા ક્ષુલ્લક મનુષ્યાને તા સમુદાય તુરત જ ફ્રર કરી નાખે છે, છતાં કેટલીક વખત દેખીતી બાબતમાં પણ મનુષ્યસ્વભાવ સરાગ દૃષ્ટિથી ભૂલ કરે છે. દારા-ચિઠ્ઠી કરનાર, છડી પાકરાવનાર, રેલ્વેમાં મુસાફરી કરનાર, સ્ત્રીસંખંધ કરનાર અથવા વાડી-ગાડી રાખનાર આવા યતિ, ગારજી કે સાધુઓ ધર્મને વગોવનારા થાય છે. તેવાઓને રાગથી સન્માન મળે છે તે અનિષ્ટ છે. આવું વર્તન તા

સામાન્ય માલુસને માટે પહ્યુ હાસ્યાસ્પદ ગણાય છે, અને એવા વર્તનવાળાને દ્વર કરવામાં વિલ'બ ન જ થવા જોઈએ. ખાસ કરીને સાધુઓએ પોતાનું વર્તન ઉચ્ચ રાખવા માટે વિચાર કરવા જોઈએ. તેઓ બીજા સંસારી જીવાના વર્તનથી બહુ ઊંચા વર્તનવાળા હોવા જોઈએ. રથૂળ બાબતમાં જ નહિ પણ માનસિક વિચારા અને કષાયાદિકની મંદતામાં પણ તેઓ ઉચ્ચ ભૂમિકા પર હોવા જોઈએ. આ હકીકત પર આખા અધિકારમાં વાર વાર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. જમાનાના રંગ બદલાતા જાય છે. પ્રપંચ, અજ્ઞાન અને ઇદિય-વશતાના ત્યાંગ કરી નવા જમાનાને યાગ્ય શુદ્ધ ઉપદેશ આપવાની બહુ જ જરૂર છે.

સાધુઓના વર્તન માટે વિશિષ્ટ ધારણ જેઈ એ, છતાં આજકાલ અભિમાનને અંગે થતો સમુદાયલેદ અને યોગ્યતા ન હોવા છતાં, પદવી માટે લાલ, ઘણે સ્થાનકે જેવામાં આવે છે. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ આ સ્થિતિને પાંચમા આરાના ભાવ જ કહે છે. એથી વધારે શું કહી શકાય? જમાનની જરૂરિયાત સમજી, અંદરનો વિશેષ દ્વર કરી, ધર્મપ્રભાવના કરવા સારુ સાધુઓએ ઉદ્યત થવું જોઈ એ. છતાં, કાળ માહાતમ્ય કહા કે ગ્રહ અવળા કહા કે ગમે તે કહા, પણ સાધુજીવન પાસેથી જે સ્પષ્ટ ઉપદેશની અને ઉદ્દેશની ઇચ્છા રખાય, તે તે વર્ગના જ સમજીએ જેઈ શકતા નથી. નકામા સમુદાયલેદ હવે છાંડી દેવા જોઈ એ અને શાસ્ત્રાક્ત નિયંત્રણાએ કબૂલ રાખી શાસનના સામાન્ય હિત માટે એકસરખા ઉદ્યમ કરવા જોઈ એ, કારણ કે તેમ કરવાની બહુ જરૂર છે. આ વિષયમાં સાધુઓ બહુ કરી શકે તેમ છે. વળી, ધાર્મિક ઉન્નિત થવા સાથે પુષ્યબળ જાગશે, એટલે સામાન્ય સ્થિતિ પણ સુધરી જશે. સાધુ વગેરે ધર્મના સંરક્ષણકાર્યમાં ઘણું કરી શકે, તેનું કારણ એ છે કે તેઓને સંસારની ઉપાધિ નથી, ભરણપાષણની ચિંતા નથી, દીકરા દીકરી પરણાવવાં નથી, ઘરહાટ ચણાવવાં નથી અને મનને અન્યત્ર રાકવું પહે એવું કાઈ પણ કાર્ય નથી, તેમ જ કાઈની પરવા નથી.

આ અધિકારમાં કાેઈ કાેઇ વાર પુનરાવર્તાન થયું છે. વિષયની ગંભીરતા અને ગહનતાને લઈને પ્રેરણા કરવા સારુ એમ કરવું યુક્ત છે. દરેક વિષય પર પ્રસંગ મળતાં નાેઠા લખી છે તેેથી ઉપસંહારમાં વિશેષ લખવાની જરૂર નથી.

આ યતિશિક્ષા-ઉપદેશમાં સૂરિમહારાજે ઘણું કહ્યું છે. હે યતિ! મનુષ્યભવ વગેરે જેગવાઈ મળ્યા પછી અને સંસારમાંથી નીકળવાનું આવું ઉત્તમ દ્રાર પ્રાપ્ત થયા પછી પણ જો તું પૂરતા લાભ લઈશ નહિ તા પછી તને પસ્તાવા થશે. આ ભવમાં થાડા વખત સુધી મન પર અંકુશ રાખી ઇંદ્રિયના વિષયા અને કષાયા તજીશ, તો પછી તને મહાસુખ પ્રાપ્ત થશે, દુઃખના નાશ થશે અને પરવસ્તુના આશીભાવ મડી જશે. હે સાધુ! તારું જીવન સમિતિ અને ગુપ્તિમય છે. એ અષ્ટ પ્રવચનમાતા છે અને એને પાળવા માટે તારે યત્ન કરવા એ તારું મુખ્ય કર્તાવ્ય છે. વિશેષ વિસ્તારથી તારે સંયમના સત્તર લેદા અને ચર્ણ-કરણ-સિત્તરી પાળવી એ તારું સાધ્યાભંદુ છે.

અાધકાર] હે શ્રાવક! સાધુમાર્ગ તું ધારે તાે ન બની શકે તેવા નથી. મન પર જરા અંકુશ લાવ, વસ્તુસ્થિતિના ખરાખર વિચાર કર અને તારું શું છે અને તને શું ગમે છે તેના ખરાખર ખ્યાલ કર; પછી જો કે સંયમમાં કાંઈ મુશ્કેલી છે ? ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુણી પુરુષના ચરણની સેવા કરવી એ તારું કામ છે. દેશવિરતિ જીવ સર્વવિરતિ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખે, તાે જ તેના દેશવિરતિ ગુણ બન્યાે રહે એવા શાસકારના ઉલ્લેખ છે. તું સાધુ પર પ્રેમ રાખજે અને ળની શકે તેા તેવું જીવન ગ્રહણ કરજે. આ લેખ સાધુએાની પરીક્ષા માટે લખાયેલાં હાવાથી શ્રાવકાને તેટલા ઉપયાગી નથી કે જેટલા સાધુંઓને ઊંચી હદે ચઢવા અને આત્મહિત વિચારવા ઉપયોગી હોય; પરંતુ શ્રાવકા પશુ સાધુના વેશની પેઠે પાતાના શ્રાવકપણાના વ્રત-ઉચ્ચારણાદિના વેશ કલ્પી, વિચાર કરે તા તેઓને પણ પેાતાના આત્માને ઊંચી હદે ચઢાવવા માટે આ લેખ અક્ષરશઃ ઉપયોગી થાય તેમ છે. તથાપ્રકારના જીવના અનાદિ સ્વભાવ હોવાને લીધે, જીવ બીજાનાં સરસવ જેવાં દ્રષણને મેરુ જેવાં દેખવા હજારા નેત્રવાળા થઈ પડે છે, પણ પાતાની હદમાં રહેલાં પાતાનાં મેરુ જેવાં દ્વષણને સરસવ જેવાં પણ દેખી શકતા ન હાવાથી તે માટે તેને એક્કેય નેત્ર મળ્યું હેાય તેમ માલૂમ પડતું નથી. સમક્તિ, દેશવિરતિ કે સર્વાવરિતના ગુણા દિન-પરદિન વિશેષે લાવવા માટે સર્વ ભવ્ય જીવાએ તે સર્વ ગુણાના ઉત્સર્ગમાર્ગ એઈ વિચાર કરવા એઈ એ. ઉત્સર્ગમાર્ગમાં ઘણે ભાગે પાતાના હૃદયની કેવી સ્થિતિ છે એ જ વિચાર હોય છે. બીજા જીવા સમક્તિવ ત, દેશવિરતિવ ત કે ચારિત્રવ ત છે કે નહિ, તેની પરીક્ષા તેનાં બાહ્ય આચરણા ઉપરથી જ કરવાની છે. નહિ તા અલ્ય જ્ઞાનદશાને લીધે પાતાને માટે અપવાદ માર્ગ વિચાર કરતાં સર્વ પાતાના આત્માને ગુણનિષ્યન્ન માની **લે** અને બીજાને માટે ઉત્સર્ગમાર્ગ પરીક્ષા કરવા જતાં, બીજાએાનું હૃદય વિશિષ્ટ જ્ઞાન સિવાય છદ્મસ્થને ગમ્ય ન હોવાને લીધે, કાઈ પણ ખીજા ગુણી માલૂમ પડે નહિ. આવું થતાં પાતે અભિમાની બની સર્વ ગુણીઓને અવગુણી માની, તેઓની અવરા કરી, બાેધિબીજ અનંત કાળ સુધી ન મળે એવું પરિણામ લાવી મૂકે, માટે જ અ તિમ શ્રુતકેવળી સુધી ભદ્રભાહુરવામી મહારાજાએ વ'દનનિર્યુક્તિમાં રહેવાનું સ્થાન, વિહાર વગેરે બાહ્ય અનુષ્ટાન ઉપર દેષ્ટિ દર્શને સાધુપણાની પરીક્ષા કરવાતું લખ્સું છે. ત્યાં તે મહાત્મા એટલે સધી ખાતરી આપે છે કે કદાચિત્ અભવ્યાદિકનાં શુદ્ધ આચરણ દેખી, તેને શુદ્ધ માની જો શહિથી, આશીસાવ સિવાય, વંદન કરવામાં આવે તા વંદન કરનારને કાઈ પણ પ્રકારન નુકસાન ન થતાં ખાસ લાભ જ થાય છે. *

આ જમાનામાં ઉપર કહેલા વિચાર ખરાેખર ધ્યાન પર લાવવાની જરૂર હાેવાથી

^{*} આ હકીકતને અને ગુરુશુદ્ધિ અધિકારમાં બીજા–ત્રીજા શ્લેષકમાં કહેલી હકીકતને જરા પણ विरोध नथी એ सुद्रोએ विचारी बेंवु. કારણ કે વંદન કરનાર પરીક્ષામાં પ્રવર્ત કો છે ने ते साधुस्थान वजेरेमां यथार्थ साध प्रमाणे જ वर्ता छे अने ऊंम डोवाथी वंદन કરનારને શુદ્ધ ફળની प्रास्ति थर्छ શકે છે ને થાય છે.

અ. ૪૧

લંખાછુથી વિવેચન કર્યું છે. હંમેશાં બાહ્ય આચરણુ કાળાનુસાર પ્રાપ્ત થયેલી સંધયષુ આદિ સામગ્રી અનુસારે જ અની શકે છે. આ પાતાની વ્યક્તિ ઉપર પાતાની હદના વિચાર કરવાથી તરતજ અનુસવમાં આવે તેવું છે. જે શાસ્ત્રનાં દરેક વચન સુપરિદ્યામ પરિણુમવામાં ન આવે તા તે શાસ્ત્ર શસ્ત્રરૂપે પરિણુમ પામી, પ્રાણીને પાતામાં ગુણીપછું મનાવી, બીજા ગુણીઓમાં અવગુણીપણું મનાવી, તેઓની અવગ્રા અને પાતાના ઉત્કર્ષ દ્વારા અને તે કાળચક સુધી સંસારમાં રઝળાવે છે.

મુનિજીવન એકાંત પરાપકાર-પરાયણ છે. એમાં આળસરૂપ નિવૃત્તિ નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિગર્ભિત નિવૃત્તિ છે અને તારા સર્વ પુરુષાર્થને પૂરતા માર્ગ આપી પરાપ-કાર કરવાની તારી વૃત્તિને રસ્તા આપે એવા પરમ વિશુદ્ધ એ માર્ગ છે. એ માર્ગની એક ક્ષણ પણ અસંખ્ય વરસા સુધી ઉત્કૃષ્ટ સુખ આપે છે અને એનું નામ પણ વંદન, નમ-સ્કાર, રતુત્તિ મેળવે છે.

હે યતિ! આ અધિકારમાં કડવું ઔષધ આપ્યું છે, પરંતુ આપનાર વૈદ્ય(સ્રિ)ના આંતરંગ આશય સમજવા યત્ન કરજે. સંસારત્યાં એ યતિજીવન છે. વેશ બદલવો એ ખરા સંસારના ત્યાંગ નથી, પરંતુ કામ, કોધ, લોભ, માહ, મત્સરાદિ આંતરંગ શત્રુનો નાશ કરવો એ સંસારત્યાંગ છે. આટલી ટ્રંકી હકીકત ધ્યાનમાં સખી તારાથી બીજા કાઈનો ઉપકાર ન બને તો ભલે, પણ તું તારા આત્માનું તા બગાડીશ નહિ. પરનિંદા, મત્સર, ઇપ્યાં, માયા વગેરે સુપ્રસિદ્ધ અઢાર પાપસ્થાનકાના ત્યાંગ કરજે અને તારી ક્રજ શી છે, તેના અહિનંશ વિચાર કરજે, તેમ જ તારે યાંગ્ય આવશ્યક પડિલે-હણાદિક ક્રિયામાં સાવધાન રહેજે. જો તારામાં શક્તિ હોય તા જ્ઞાનથી પરાપકાર કરજે; લોકોને ઉપદેશ આપીને અથવા લેખા લખીને આ જમાનાને અને આવતા જમાનાને ઉપકૃત કરજે. આ જમાનાને તારા જેવા પાસેથી નિઃસ્પૃહ ઉપદેશ સાંભળવાની ખહુ જરૂર છે. સાંસારિક જીવન પ્રવૃત્તિમય થઈ જવાથી ધાર્મિક અભ્યાસ ઘટતા જાય છે અને તેવા વખતમાં જો તારી તરફથી કાંઈ અસાધારણ ચમત્કારી અસર થાય તેવા ઉપદેશ થશે તો ઘણા માણસાને જ્ઞાન-ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ દ્વારાએ તેના લાભ મળી શકશે અને તે લાભથી તારા આત્માને પણ લાભ થશે. તું ગમે તેમ કરી તારી પંક્તિના યતિઓને ક્રજનું ભાન કરાવજે અને એટલું થશે તો પછી જે હેતુથી તારા પ્રયાસ છે તે જરૂર પાર પડશે.

આ અધિકારમાં કોઈ સ્થાને કહિન શખ્દામાં લખાયું હાય તા ક્ષમા કરજો. જેમ અને તેમ એછું જ લખવા નિશ્ચય કર્યો હતા, છતાં લાગણીના ખળથી કાંઈ વિશેષ લખાયું હાય તા અંતઃકરણ્યી ક્ષમાયાચના છે. તમારા અંતઃકરણમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવી અફ્લુત જ્ઞાનશક્તિ, શ્રી હીરવિજયસૂરિ જેવી અફ્લુત ઉપદેશશક્તિ અને શ્રી હેરિલદ્રસૂરિ જેવા દઢ શાસનરાગ વધા એવી અંતઃકરણની પ્રાર્થના છે. સાધુજીવનને અંતઃકરણથી નમસ્કાર છે અને ગમે તેટલું લખવા છતાં તે જીવન તરફ ઉચ્ચ ભાવ અને વિશેષ અહુમાન રાખવાની ફરજ નિરંતર ખ્યાલમાં રાખી છે અને છે.

इति सविवरणो यतिशिक्षोपदेशनामा त्रयोदशोऽधिकारः ॥

चतुर्दशो मिथ्यात्वादिनिरोधाधिकारः॥

-----:o:-----

તેરમા અધિકારના મુખ્ય ઉદ્દેશ સાધુને માટે ઉપદેશના હતા. આ સાધુ પ્રાયે દેશિવરિત શ્રાવકવર્ગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેને મન-વચન-કાચાના યાગ પર અંકુશ, ઇિંદ્રચાન નું દમન અને મિથ્યાત્વ વગેરે અંધહેતુંના ત્યાગ કરવાના અત્ર ઉપદેશ છે. ગ્રંથકર્તા તેટલા માટે લખે છે કે અથ સામાન્યતો યતીન વિશેષતો ધર્મગૃદિષશાશ્ચિત્ય મિથ્યાત્થા- વિસંચરોપદેશ:—તેથી આ ઉપદેશ યતિને સામાન્ય છે અને દેશિવરિત ગૃહસ્થને વિશેષપણે ઉદ્દેશીને લખેલા છે. આના અધિકારીને ચાગ્ય વિવેચન પણ નીચે માલૂમ પડશે.

ળ'ધહેતુનાે સ'વર કર

मिध्यात्वयोगाविरतिप्रमादान् , आत्मन् ! सदा संष्टणु सौख्यमिच्छन् । असंष्टता यद्भवतापमेते, सुसंष्टता मुक्तिरमां च दृद्धः ॥ १ ॥ (उपजाति)

"હે ચેતન! જો તું સુખની ઇચ્છા રાખતા હા તા મિથ્યાત્વ, યાેગ, અવિરતિ અને પ્રમાદના સંવર કર; તેઓના સંવર કર્યા ન હાેય તાે તે સંસારના તાપ આપે છે, પણ જો તેઓના સારી રીતે સંવર કર્યા હાેય તાે તે માેક્ષલક્ષ્મીને આપે છે." (૧)

વિવેચન—મિથ્યાત્વના ત્યાગ કર્યા વગર સમકિત કે વિરતિ કંઈ પણ પ્રાપ્ત થતુ' તથી. એ મિથ્યાત્વતું સ્વરૂપ એાળખવાની બહુજ જરૂર છે. ધર્મસંગ્રહમાં તેતું ટૂંકામાં પણ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આપ્યું છે તેના ભાવાર્થ અત્ર આપીએ છીએ.

મિશ્યાત્વ છે પ્રકારનું છે: લોકિક અને લોકોત્તર. તે દરેક છે છે પ્રકારનાં છે: * દેવગત અને ગુરુગત. (૧) લોકિક દેવગત મિશ્યાત્વ—હિર, હર, પ્રલા વગેરે પરધર્મ પોતાના દેવ તરીકે અંગીકાર કરેલા, સ્ત્રી, શસ્ત્ર આદિવાળા દેવને દેવ માનવા અને તેની પૂજા-સેવા કરવી તે. (૨) લોકિક ગુરુગત—પ્રાદાણ, સંન્યાસી વગેરે મિશ્યાપદેશી આરંભ પરિગ્રહ-વાળાને ગુરુ માનવા, નમવું, તેમની કથા સાંભળવી અને અંતઃકરણથી તેમને બહુમાન આપવું. (૩) લોકોત્તર દેવગત—કેશરીઆજ, મિશ્રનાથજ વગેરેની માનતા કરવી, આ

^{*} અન્યત્ર ત્રણ ત્રણ પ્રકાર પણ કહ્યા છે, તેમાં લૌકિક ને લેાંદાત્તર પર્વગત મિથ્યાત્વ વધારે **ગણે**લ છે.

લોકના લાભ અર્થ પૂજા કરવી. (૪) લોકોત્તર ગુરુગત—તેરમા અધિકારમાં જૈનાલાસ તરીકે ગણેલા ગારજી, ચતિ, શ્રીપૂજ્ય, પાસથ્થા, કુશીળીઆ વગેરે કુગુરુની ગુરુપણે સેવા કરવી, તેમ જ કેવળ આ લોકના ફળની લાલસાએ શુદ્ધ સાધુઓની સેવા કરવી.

અથવા મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારતું છેઃ ૧ આભિગ્રહિક, ૨ અનાભિગ્રહિક, ૩ આભિ-ાનવેશિક, ૪ સાંશયિક, ૫ અનાભાગિક. એતું સ્વરૂપઃ—

આ લિગ્રહિક—કલ્પિત શાસ્ત્ર ઉપર મમત્વ રાખવું, પરપક્ષ પર કઢાગઢ કરવા. શ્રી હરિલદ્રસ્ટ્રિક હેં છે: "મને વીર તરફ પક્ષપાત નથી, કપિલ પર દેષ નથી, યુક્તિમાન વચન હશે તે આદરવું છે." આવી ખુદ્ધિ રાખવી એ તા ઉક્ત મિથ્યાત્વના અભાવ છે. ગીતાર્થ ઉપર નિષ્ઠા રાખવી અને ગુણવાનનું પરત ત્રપણું રાખવું તે દાષ નથી, કારણ કે સર્વ જ્વાના ખુદ્ધિવભવ વિશાળ હાતા નથી.

અના ભિગ્રહિક—સર્વે દેવા વાંદવા યાગ્ય છે, કાઈ નિંદવા યાગ્ય નથી; એમ જ સર્વે ગુરુ અને સર્વ ધર્મા સારા છે, આવી સામાન્ય વાણી; આળસ કરીને બેસી રહેવાની અને સત્યની પરીક્ષા ન કરવાની વૃત્તિ, એ બીજી મિથ્યાત્વ. આમાં સુવર્ણ ને પિત્તળ, હીરો ને કાચ બંને સરખા ગણવામાં આવે છે તે મિથ્યાભાવ છે.

આ બિનિવેશિક— ધર્મનું પોતે યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે, છતાં કાઇ પ્રકારના દુશ-ગ્રહેથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરે, અહંકારથી નવા મત સ્થાપના કે ચલાવવા માટે અથવા વંદન, નમસ્કારાદિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા દુર્ભવી જીવા આવા પ્રકારનું મિથ્યાત્વ સેવે છે.

સાંશિયક—શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ સાચા હશે કે ખાટા એવી શંકા, સ્ફ્રમ અર્થના સંશય તા સાધુને પણ થાય છે, પરંતુ તેઓ તા તત્ત્વ કેવળીગમ્ય, એ છેવટના નિર્ણય પર રહે છે, તેથી તે મિશ્યાત્વરૂપ નથી, પણ ખરું સમાધાન જાણવાની ઇચ્છારૂપ છે. ૧. દેવ આદિ તત્ત્વને અંગે શંકા તે સાંશિયક મિશ્યાત્વ. ૨. તેના સ્વરૂપને અંગે શંકા તે શાંકા. ૩. તેને જાણવાની ઇચ્છા તે જિજ્ઞાસા ને તેના કાર્યભૂત થતા પ્રશ્ન તે આશાંકા.

અનાલોગિક—વિચારશૂન્ય એકે દ્રિય જીવને અથવા વિશેષ જ્ઞાનથી રહિત જીવોને થાય છે.

જે જે કર્મ અંધ થાય છે તે તે લાગવવાં પડે છે (ઉદય સમય પ્રાપ્ત થયે). એ અંધ થવાના હેતુ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યાેગ એ ચાર છે. એના પછ લાેદ છે. એ સત્તાવન અંધહેતુનું સ્વરૂપ સમજવાની અહુજ જરૂર છે. તેમાં પ્રથમ પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વ છે તે ઉપર જાેઈ ગયા. હવે આકીના ત્રણ હેતુના વિસ્તાર કહે છે.

ડ્યાર અવિરતા—પાંચ ઇંદ્રિય અને મનના સંવર ન કરવા અને છકાય જીવના વધ કરવા તે બાર પ્રકારની અવિરતિ કર્મળંધના હેતુભૂત છે. કષાય—સંસારના લાભ. તે ૨૫ છે. તે પર વિષયકષાયદ્વારમાં પૂરતું વિવેચન થઈ ગયું છે. કોધ, માન, માયા, લાભ એ પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ છે. ઉત્કૃષ્ટ પંદર દિવસ ચાલે અને દેવગતિ પ્રાપ્ત કરાવે તે 'સંજ્વલન'; ઉત્કૃષ્ટ ચાર માસ ચાલે અને મનુષ્યગતિ પ્રાપ્ત કરાવે તે 'પ્રત્યાખ્યાનાયરણ '; ઉત્કૃષ્ટ વરસ ચાલે અને તિથે ચગતિ પ્રાપ્ત કરાવે તે 'અપ્રત્યાખ્યાની' અને ઉત્કૃષ્ટ યાવજ્જીય ચાલે અને નરકગતિ પ્રાપ્ત કરાવે તે 'અનંતાનુખંધી.' એ અનુક્રમે યથાખ્યાત ચારિત્ર, સર્વ વિરતિ, દેશવિરતિ અને સમક્તિગુણ પ્રાપ્ત થવા દે નહિ.

એ સાેળ ભેદ થયા. તેમાં હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શાેક, ભય અને જીગુપ્સા તથા સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ એ નવ નાેકષાય મેળવતાં પચીશ કષાય થાય છે. તે કમ'બંધના પ્રબળ હેતુ છે.

ચાગ પ'દર છે. મનાેચાેગના ચાર ભેદ છે:—

- 1. સત્ય મનાયોગ—ખરેખરા વિચાર કરવા તે.
- ર. **અસત્ય મનાચાગ**—ખાટા વિચારા કરવા તે.
- 3. મિશ્ર મનાેચાેગ—જે વિચારમાં કેટલીક વાત સાચી ને કેટલીક ખાેટી હોય એ મિશ્ર મનાેચાેગ.
- ૪. અસત્યામૃષા મનાચાગ—એમાં સામાન્ય વિચારા; ખાટા કે સારાના ભેદ વગર; ચાલુ પ્રવાહ. (જેમ ઘડા ઝરે છે, પર્વંત અળે છે, નહી વહે છે.)

વચનચાેગના ચાર ભેદ છે : સત્ય વચનચાેગ, અસત્ય વચનચાેગ, મિશ્ર વચનચાેગ, અસત્યામૃષા વચનચાેગ. અર્થ ઉપર પ્રમાણે.

કાયયાગના સાત ભેદ છે:---

- ૧. તેજસ-કામ હ્યુ કાય —જ્યારે જીવ એક ગતિથી બીજી ગતિએ જાય છે ત્યારે તેને અનાદિ કાળથી સાથે રહેનારાં ભવમૂલ તરીકે પ્રખ્યાતિ પામેલાં બન્ને (તૈજસ ને કાર્મ હ્યુ) શરીર સાથે હોય છે, જેમાંના તૈજસથી આગળના ભવમાં આહાર લે તે પચાવી શકે છે. અને કાર્મ હ્યુથી નવી નવી અવસ્થાએ પામવા સાથે નવ પુદ્દગલા ગ્રહ્હ કરી શકે છે.
- ર. ઔદારિકમિશ્ર—આગળના ભવથી જીવ પાતાની સાથે તૈજસ-કાર્મણ લાવે છે તે અને ઔદારિક શરીરની જોકે શરૂઆત કરી છે, પણ નિષ્પત્તિ થઈ નથી તો તે ઔદારિકમિશ્ર કહેવાય છે. એવી રીતે વૈક્રિય ને આહારક માટે પણ જાણવું.
- 3. ઓદારિક જે શરીરનાં પુદ્દગલ સ્થૂળ તેમ જ પ્રાયે અસ્થિ, માંસ, રુધિર અને ચરબીમય હોય છે તે.
 - ૪. વૈક્રિયમિશ—દેશ્ય થઈ ને અદેશ્ય થવું, ભૂચર થઈ ને ખેચર થવું, મોટા થઇને

નાના થવું, એવી અનેક પ્રકારની ક્રિયાએા કરનાર સાત ધાતુ વિનાનું શરીર તે વૈક્રિય. તેની શરૂઆત થયા છતાં સમાપ્તિ ન થઈ હાેય ત્યાં સુધી વૈક્રિયમિશ્ર.

- પ. **વૈક્રિય**—ઉપર જણાવેલું શરીર પૂર્ણ થાય એટલે તે વૈક્રિય.
- દ. આહારકમિશ્ર—ચૌદ પૂર્વને જાણનારા મહાપુરુષો દાઇ સૂર્મ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે કેવળી મહારાજ પાસે માકલવા જે શરીર તૈયાર કરે (જે કેવળ શુદ્ધ અને શુભ રૂપ જ હાય છે) તેની સમાપ્તિ પહેલાંની અવસ્થા.
 - ૭. **આહારકે**—ઉપર જણાવેલા શરીરની સંપૂર્ણ અવસ્થા.

ઉપર જે સાત પ્રકારનાં શરીર જણાવવામાં આવ્યાં છે તે સંખંધી જીવના જે જે પ્રયત્ન હોય તે તે નામના યાગ સમજવા; જેમ કે આપણે અત્યારે ઔદારિક અને તૈજસ-કાર્મણને અંગે પ્રયત્નવાળા છીએ. અહીં ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે તૈજસ સિવાય કાર્મણ કે કાર્મણ સિવાય તૈજસ હોતું નથી—ઇત્યાદિ કારણાંને લીધે તૈજસ-કાર્મણને શરીર તરીકે ભિન્ન ગણવા છતાં, યાગ તરીકે એકઠાં કરી એક જ ગણેલ છે.

આ સત્તાવન ખંધહેતુના સંવર કર્યો હાય, તા કર્મ ળંધની પ્રણાલિકા ખંધ થાય છે અને આગળ બાંધેલાં કર્મોના ક્ષય થઈ જતાં જીવ સ્વતંત્ર અનવધિ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. આ અધિકારમાં યાંગનિરાધ અને ઇંદ્રિયદમન પર ખાસ વિવેચન કરવામાં આવશે. મિથ્યાત્વ વિષે વિવેચન આ શ્લોકમાં થઈ ગયું છે. અવિરતિના સંબંધમાં ઇંદ્રિયદમન, મનાનિરાધ અને દયા માટે અગાઉ સારી રીતે લખેલું હાવાથી ખાસ વિશેષ લખવાનું નથી. કષાય માટે વિષયકષાય અધિકારમાં લખાઈ ગયું છે અને તેથી બંધહેતુઓ પૈકી યાંગ પર અત્ર ખાસ વિવેચન છે, તે બહુ જ મનન કરવા યાંગ્ય છે. (૧; ૨૩૯)

મનેાનિગ્રહ-ત દુલમત્સ્ય

मनः संद्रेषु हे विद्वनसंद्यतमना यतः । याति तन्दुलमत्स्यो द्राक्, सप्तमीं नरकावनीम् ॥ २॥ (अनुष्टुप्)

" & વિદ્રાન! મનના સંવર કર; કારણ કે તં દુલમત્સ્ય મનના સંવર કરતા નથી તા તરત જ સાતમી નરકે જાય છે." (ર)

વિવેચન મન:સંવર-મનાનિગ્રહ અધિકાર (નવમા) આ જ વિષય પર લખાયેલા છે. અત્ર વધારે સ્પષ્ટ શખ્દામાં મનાનિગ્રહ કરવાની ભલામણ કરે છે. સર્વ યોગામાં મના- યાગનું રુંધન વધારે મુશ્કેલ છે, પણ તે તેટલું જ વધારે ફળદાયી છે વળી, જો મનાયાગના નિરાધ કરવામાં આવતો નથી, અને મનને ગમે તેમ રખડવા દેવામાં આવે છે, તા તે મહા પાપખંધ કરાવે છે. તાં દુલમત્સ્ય મનના વેગથી જ મહાતીવ પાપખંધ કરે છે. એનું દર્શાત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. એ તાં દુલમત્સ્ય માના વેગથી જ મહાતીવ પાપખંધ કરે છે. એનું દર્શાત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. એ તાં દુલમત્સ્ય માના વેગથી જ મહાતીવ આંખની પાંપણમાં

ગર્ભજપણે ઉત્પન્ન થાય છે. અંતમુંહૂર્ત્ર ગર્ભમાં રહે છે અને પછી તેની માતા મગર-મચ્છની પાંપણમાં જ તેને પ્રસવે છે. ગર્ભજ હાવાથી તેને મન હાય છે. તેનું શરીર તંકુલ (ચાખા) જેવડું હોય છે, અને આયુષ્ય અંતર્મું હૂર્તનું હોય છે. મગરમચ્છની આહાર લેવાની રીત વિચિત્ર છે. એ પાણીના માટા જથ્થા માહામાં ભરી લે છે અને તેમ કરતાં સંખ્યા ગાંધ માછલાંઓ તેના માહામાં જાય છે. પછી તેના માહામાં જાળી (દાંતની બેવડ) હોય છે, તેમાંથી તે પાણી પાછું કાઢી નાખે છે, પણ આ જાળીમાં છિદ્રો માટાં હાવાથી સ'ખ્યામ'ધ ઝીણાં ઝીણાં માછલાંએા નીકળી જાય છે. આ વખતે દુધ્યાંની તંદ્રલ-મત્સ્ય આંખની પાંપણમાં બેઠાે બેઠાે વિચાર કરે છે કે જો હું આ મગરમત્સ્યના સ્થાને હાેઉં તાે આમાંથી એક પણ માછલાને નીકળવા દઉં નહિ. આવા હુધ્યાનમાંજ નરકાગ્ર ખાંધી, કાળ કરી, તેત્રીશ સાગરાયમને આઉખે સાતમી નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.× ઉક્ત પાંપ તદ્દન માનસિક છે, છતાં પણ તેની વૃત્તિ બહુજ ખરાબ હાય છે. મન પર અંકુશ ન હાેય, તેની આવી જ સ્થિતિ થઈ જાય છે. જેઓ આખા વખત ગામની વાતા કરતા હાૈય, કુથળી કરતા હાેય, તેઓએ આ નાની હકીકતથી બહુ સમજવાનું છે. સ્ત્રીઓએ પાયુ વિકથાત્યાગ કરવા ખાસ વિચાર કરવા જોઈએ, એમ આ દૃષ્ટાંત ખતાવે છે. વળી, જેમ મનથી મહાપાપખંધ થાય છે તેમ તેનાે સંવર કર્યાથી મહાલાભ થાય છે તે માટે હવે જુઓ. (૨; ૨૪૦)

> भनने। वेश वि० प्रसन्नश्चः प्र प्रसन्नचन्द्रराजर्षे-र्मनः प्रसर्संवरौ । नरकस्य शिवस्यापि, हेतुभूतौ क्षणादपि ॥ ३॥ (अनुष्टुप्)

" ક્ષણુવારમાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજિષેને મનની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ અનુક્રમે નરક અને માક્ષનું કારણ થઈ." (3)

વિવેશન—મનના વેગ અત્યંત છે. શુલ અધ્યવસાયની ધારા જ્યારે માનસિક રાજ્ય દ્વારા આત્મકુંજ પર પડે છે તે વખતે તેના પરના મેલ એકદમ ખસી જાય છે, પડી જાય છે, હેઠી જાય છે અને જીવ અલ્પ સમયમાં પાતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આવી જાય છે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજિષેનું ચરિત્ર શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. તેઓને પણ એ જ પ્રમાણે થયું હતું. મેતાર્ય મુનિ, ધન્ના-શાળિલદ્ર, ગજસુકુમાળ વગેરે અનેક મહાપુરુષા મનારાજ્ય પર અંકુશ પ્રાપ્ત કરી શુલ ગતિના લાગી થયા છે. ધનવિજય ગણુ પ્રસન્નચંદ્ર રાજિષ્નું ચરિત્ર આપે

^{*} અતર્મ દૂર્તના ઘણા ભેદા હોવાથી નાનાં નાનાં કેટલાંક અતર્મ દૂર્તા મળાને પણ અતર્મદૂર્ત જ કાળ કહી શકાય.

[×] તાંદુલમત્સ્ય તથા પ્રસન્તચંદ્ર રાજર્ષિની હકાકત થાડી થાડી નવમા અધિકારમાં લખી છે, તાે પણ ખાસ કારણથી તેનું અત્ર પુનરાવર્તન કર્યું છે.

છે તદનુસાર અત્ર ટ્ર'કામાં લખીએ છીએ. ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે એક નગર હતું. વિચિત્ર પ્રકારની શાભાથી આખા વિશ્વને તે પાતાના તરફ આકર્ષણ કરતું હતું. અનેક દુકાન, ખજારા અને હમ્યોથી તે નગર ખહુ શાલતું હતું. **પ્રસન્નચંદ્ર** નામના રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતા હતા. વિશાળ ભુજાબળવાળા આ મહારાજા શત્રુદમનમાં કુશળ અને ન્યાયના નમૂના હતા. તેની પ્રજ સર્વ પ્રકારે સુખ ભાગવતી હતી. રાજ્યસખ ભાગવતા હતા તેવામાં શ્રીવીર પરમાતમાં એક વખત તે નગરની ખહાર સમવસર્યા. રાજાએ સમાચાર સાંભત્યા, એટલે ભગવ'તને વ'દન કરવા સારું ગયા. સ'સારના અસ્થિર ભાવનું સ્વરૂપ સાંભળી રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયા, સંસારવાસના ઊડી ગઈ અને અંતરકૃષ્ટિ જાગ્રત થઈ. ખાલ્યા-વસ્થાના પુત્રને રાજ્ય પર સ્થાપન કરી તેમણે દીક્ષા લીધી. અલ્યાસ કરતાં ગીતાર્થ થયા અને રાજિષ તરીકે એાળખાવા લાગ્યા. અન્યદા ધર્મ તત્ત્વનું ચિંતવન કરતા અને શભ ભાવના ભાવતા તે રાજિષ રાજગૃહ નગરની ખહાર કાચાત્સર્ગ ધ્યાને રહ્યા છે. હવે તે વખતે વીર પરમાતમા નજીકના ભાગમાં સમવસર્યા છે. તેમને વંદન કરવા માટે લોકો ટાૈળે મળીને જાય છે. લાેકાેના સમૂહમાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુરના બે વાલ્યા હતા. આ બન્ને જણા વાતા કરતા કરતા શ્રીવીરપ્રભુને વંદન કરતા જતા હતા, તેવામાં તેઓએ પાતાના પુર્વના રાજાને દીઠા. એટલે વૃદ્ધ વર્શિક બાલ્યાે: "અહાે! રાજલક્ષ્મીના ત્યાગ કરી આ રાજર્ષિએ તપલક્ષ્મીના સ્ત્રીકાર કર્યો છે, તેથી તે ધન્યાત્મા છે, ભાગ્યશાળી છે!" બીએ વાશિયા બાલ્યા: " અરે, જવા કે ને! આ મુનિને ધન્યવાદ તે શા ઘટે છે? તેને તા ખરેખરા ઠપકા ઘટે છે! એમણે દીક્ષા લીધી ત્યારે પુત્ર બહુ નાની વયના હતા, બળ વગરના હતા, પણ એ વાતના વિચાર કર્યા વગર, તેને રાજ્ય પર સ્થાપી, પાતે તા વત લઇ લીધું. એટલે કતકત્ય થઇ ગયા! હવે એના સગાવહાલા ખિચારા ખાળરાજાને હેરાન કરે છે, આખા શહેરને ઉપદ્રવ કરે છે અને લોકોમાં કાળા કેર વરતાઈ રહ્યો છે. આટલા માટે આ મુનિની તાે સામું જોવું પણ યાેગ્ય નથી!" આવાે વાર્તાલાપ કરતા કરતા તેઓ તો કર્ણ પથથી દ્વર થયા, પર'ત તેની વાત સાંભળી રાજિષ પ્રસન્નચંદ્ર ધ્યાનભ્રષ્ટ થયા: તેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયા અને સ'સારમાંથી એક વાર નિવૃત્ત થયેલું મન પાછું સ'સારમાં રખડવા માંડ્યું. આત્ત'ધ્યાન ચાલ્યું અને વિચાર થયેા કે અહેા! અહેા! હું બેઠાં પુત્રની આવી હાલત ક્રેમ થાય ? આવા વિચારની સાથે જ મનમાં તેમના વિરાધી એાની સાથે ગ્રહ કરવા માંડ્યું.

આવી રીતે મુનિમહારાજના મનમાં પ્રચંડ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, તે વખતે વીરપ્રભુના પરમ ભક્ત શ્રી શ્રેલિક નૃપતિ તેમને વંદન કરવા ચાલ્યા. રસ્તામાં મુનિને જોઇ વાંદા, પરંતુ મુનિએ તેના પર નજર પણ કરી નહિ. શ્રેલિક ધાર્યું કે આ મહાત્મા આ વખતે શુકલધ્યાનારઢ થયા હશે. શ્રેલિક પ્રભુ પાસે ગયા, સવિનય નગસ્કાર કર્યા, વાંદા, દેશના સાંભળી; પછી પૂછ્યું, "હે ભગવન્! જે સ્થિતિમાં મેં પ્રસન્નચંદ્ર રાજિલને વાંદા, તેજ સ્થિતિમાં તે વખતે તેઓ કાળ કરે તા કઈ ગતિમાં જાય?" ભગવાન બાલ્યા: "સાતમી નરકે જાય!" શ્રેલિક રાજાને આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી બહુ આશ્ચર્ય સાથે દિલગીરી થઈ.

હવે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને શું થયું તે જોઈએ. તેએા તાે મનમાં માટી લડાઈ કરવા મંડી ગયા. માેટા સમરાંગણમાં સર્વ શત્રુએાને મારી નાખ્યા, પણ બાકીમાં એક પ્રધાન શત્રુ રહ્યો. આ વખતે સર્વ શસ્ત્રા ખૂટી ગયાં, હાથમાં તરવાર સરખી પણ રહી નહિ, છતાં ક્ષત્રિય વીર ડર્યો નહિ. હિંમત મજખૂત રાખી માથા પરના ટાપથી એને મારી નાખીશ, એમ વિચાર કર્યો. હવે પોતાના માથા પરના ટાપ લેવા હાથ ઊંચા કર્યો અને માથા પર હાથ કેરવે છે તો કેશલું ચિત તાલકું મળ્યું! સુત્ર વીર ચેત્યા, જ્ઞાનદૃષ્ટિ જાગી, વિષયાંસભાવ ભાગ્યા અને સંવેગ પ્રાપ્ત થયા. વિચાર્યું કે અરે જીવ! આ તું શું કરે છે ? કાેના પુત્ર અને કાેનું રાજ્ય ? વગર વિચાર્યે તેં પ્રથમ વ્રતનાે ભંગ કર્યાે. આવા શુદ્ધ અધ્યવસાયમાં ધ્યાનારઢ થતાં, સ્વઆચરણુની નિંદા કરવા માંડી અને અતિચાર આ**હોાવ**વા માંડચા. મનથી અધિલ કર્મ મનથી જ ખયાવી દીધાં અને સાતમી નરકને ચાેગ્ય દળિયાં એકઠાં કર્યાં હતાં, તે વિખેરી નાખ્યાં. હવે વીર પ્રભુને શ્રેણિકે શાંડા વખત જવા દઈ ક્રીને પ્રશ્ન પૂછથો કે " હે પરમાત્મન્! તે રાજિષ કદાચ અત્યારે કાળ કરે તેા કર્યા જાય ?" પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યા કે " અનુત્તર વિમાને દેવ થાય." ત્રેણિકને આ ઉત્તરથી વધારે આશ્ચર્ય થયું, તેથી તેનું કારણ પૂછ્યું. મનારાજ્યનું સ્વરૂપ, તેનું જેર, તેને વશ કરવાથી થતી અનંત ગુણની પ્રાપ્તિ વગેરે પ્રભુએ સમજાવ્યું. તે સમયે દેવદું દુભિના અવાજ થયા. શ્રેણિકે પૂછ્યું, " હે પ્રભુ! આ દું દુનિ શેની વાગે છે? " પ્રભુએ કહ્યું કે " શ્રેચિક સજા ! એ રાજિવિને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. " શ્રેચિક રાજાને આ હકીક્ત જાણી મનના વેગ કેવા અળવાન હાય છે તે બરાબર સમજાયું.

આ દેષ્ટાંતથી મનેત્રાજ્યની વેગવાળી ભાવના સમજાણી હશે એ અગત્યના વિષયમાં વાર'વાર પર્યાલાેચત કરવાતી જરૂર છે. મનનું અધારણ પણ જાણતા જેતું છે, જેને માટે નીચેના બે શ્લાેક મનન કરવા ચેગ્ય છે. (૩; ૨૪૧)

મનની અપ્રવૃત્તિ-સ્થિરતા

मनोऽप्रष्टतिमात्रेण, ध्यानं नैकेन्द्रियादिषु ।

धर्मग्रुक्रमनःस्थैर्य-भाजस्तु ध्यायिनः स्तुमः ॥ ४ ॥ (अनुष्टुप्)

" મનની પ્રવૃત્તિ ત કરવા માત્રથી જ ધ્યાન થતું નથી, જેમ કે એકે દ્રિય વગેરેમાં (તેઓને મન ન હોવાથી મનની પ્રવૃત્તિ નથી); પણ જે ધ્યાન કરનાર પ્રાણીઓ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનને લીધે મનથી સ્થિરતાના ભાજનભૂત થાય છે, તેઓની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ." (૪)

વિવેચન—શ્રી અધ્યાતમાયનિષદ (યાગશાસ્ત્ર)ના પાંચમા પ્રકાશમાં અનુભવી યાગી શ્રીમાન્ હેમચંદ્રસૂરિ કહે છે કે પવનરાધ વગેરે કારણાથી પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ અન્ય દર્શનકારોએ અતાવ્યું છે તે બહુ ઉપયોગી નથી; તે તા કાળજ્ઞાન માટે અને શરીર-આરોગ્ય માટે જાલુવા જેવું છે. આમ કહીને ત્યાર પછી તેનું સ્વરૂપ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ અ ૪૨

આગળ અતાવે છે. તે કહે છે કે એ ખહુ લાભ કરતું નથી, તેનું કારણ એ છે કે એમાં મનની પ્રવૃત્તિ જ થતી નથી. એવી પ્રવૃત્તિ ન કરવી એ તો મનનો નાશ કરવા જેવું છે. એકે પ્રિયાદિકને તથા વિકલે પ્રિયોને મન હોતું નથી, પણ તેથી તેઓને લાભ થતા નથી; પરંતુ મનને બરાબર ઉપયાગમાં લેવા માટે તેમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે મનની પ્રવૃત્તિના પ્રવાહ અટકાવવા એમાં લાભ નથી; પણ તેને સદ્ધ્યાનમાં પ્રેરવું, તેમાં જ રમણ કરાવવું અને તે સંખંધી જ પ્રેરણા કરવી અને પ્રેરણા દ્વારા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરાવવી, એ આદરણીય છે. ' હઠયાંગ ' જૈન શાસ્ત્રના મત પ્રમાણે બહુ એાંછા લાભ કરે છે. કાચયાંગ પર તેથી જરા અંકુશ આવે છે. પણ મનનું બંધારણ સમજી તેને સદ્ધ્યાનમાં એડી દેવાની રીતિ સર્વંત્ર અનુસરવા યોગ્ય છે. મનના રોધ કરવાની પણ આવશ્યકતા છે, પરંતુ તે અવસ્થાપરત્વે છે. ધ્યેય ચાર પ્રકારના છે : પિંડસ્થ (એની પાર્થિલી, આગ્નેયી, મારુતી, વારુણી અને તત્રભૂ એવી પાંચ ધારણા હોય છે), પદસ્થ (નવકારાદિ), રૂપસ્થ (જિનેશ્વર મહારાજની મૂર્ત્તિ) અને રૂપાતીત (શુદ્ધ સ્વરૂપ, અખંડ આનંદ ચિદ્ધાનન નંદરૂપ, પરમાત્મભાવપ્રકાશ). એ ધ્યેયમાં મનને એડી દેવું, તે ધ્યાન છે અને તેમ કરીને મનની સ્થિરતા લાવવી એ યોગનું મુખ્ય અંગ છે. આથી જ જૈન શાસ્ત્રકારો ધ્યાનનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં કહે છે કે રામાદ્દ લિઉદળ લાં ક્રાં રાગાદિને ફૂટવામાં સમર્થ હોય તેને ધ્યાન કહેવાય. ધ્યાન ચાર પ્રકારનાં છે; તેમાં આર્ત્ત અને રીદ્ર એ દુધ્યાન છે. હોય તેને ધ્યાન કહેવાય. ધ્યાન ચાર પ્રકારનાં છે; તેમાં આર્ત્ત અને રીદ્ર એ દુધ્યાન છે.

અત્ર ધર્મ અને શુક્લ એ છે શુલ ધ્યાનની વ્યાપ્યા પ્રસ્તુત છે. એનું સ્વરૂપ છાલુ સૂક્ષ્મ છે. એ દરેકના શાસ્ત્રકાર ચાર ચાર લેદ પાડે છે. ધર્મધ્યાનના ચાર લેદોમાં પ્રથમ લેદ ' આજ્ઞાવિચયધ્યાન' ના છે. સર્વજ્ઞના વચનામાં પરસ્પર વિરાધ નથી, એવું સમજ એની ચિંતવના કરવી, એની ખૂબી સમજવી એ પ્રથમ ધર્મધ્યાન છે. ત્યાર પછી ' અપાય-વિચયધ્યાન' આવે છે એમાં રાગ, દ્વેષ, કષાય, પ્રમાદ કેવી કેવી જાતિનાં દુઃખા ઉત્પન્ન કરે છે તે વિચારલું, અને પાપ કાર્યોથી પાછા હઠેલું એ ધર્મધ્યાનના બીજો લેદ છે. ત્રીજો લેદ ' વિપાકવિચયધ્યાન' છે. કર્મના અંધ અને ઉદય વિચારવા, તેનું સામ્રાજ્ય, ત્રીર્થં કર, ચક્રવર્તા જેવા પર પણ તેની ચાલતી શક્તિ અને જગતના વ્યવહાર કર્મવિપાકથી જ ચાલે છે એ સંબંધી વિચાર કરવા તે ધર્મધ્યાનના ત્રીજો લેદ છે. છેલ્લું ' સંસ્થાન-વિચયધ્યાન ' છે. એમાં લોકનું સ્વરૂપ વિચારવાનું છે ચૌદ રાજલાક, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયવાળા જીવ, અજીવાદિક છ દ્રવ્યસુક્ત લાકાકૃતિની ચિંતવના કરવી તે. આવી જ રીતે શુક્લધ્યાનના ચાર લેદ છે (—પૃથકૃત્વવિતર્કસવિચાર, એક્ત્વવિતર્ક અવિચાર, સૂક્ષ્મિશ્ર અને ઉચ્છિન્નક્રિય) એ ધ્યાનની હકીકત વધારે સૂક્ષ્મ છે. એ ધ્યાનનું સ્વરૂપ યોગશાસ્ત્રથી જાણી લેવું. અત્ર કહેવાની હકીકત એ છે કે આવા ધર્મ અને શુક્લધ્યાનમાં મનને જેડી દઈ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાથી મહાલાલ થાય છે. જુઓ મારા ' જૈન દૃષ્ટિએ યાગ.'

ચિત્તસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય એ જ છે કે મનને નિરંતર સુધ્યાનમાં પ્રેથી કરવું. ઉક્ત ધ્યાનથી પ્રાણીને ઇંદ્રિયાેથી અગાચર આત્મસ વેદ્ય સુખ થાય છે. (૪; ૨૪૨)

સુનિય ત્રિત મનવાળા પવિત્ર મહાત્માંએ!

सार्थं निर्श्वकं वा यन्मनः श्रमुध्यानयन्त्रितम् । विरतं दर्विकल्पेभ्यः, पारगांस्तान स्तवे यतीन् ॥ ५ ॥ (अनुष्डुष्)

" સાર્થકતાથી અથવા નિષ્ફળ પરિણામવાળા પ્રયત્નાથી પણ જેઓનું મન સુધ્યાન તરફ જેડાયેલું રહે છે અને જેઓા ખરાખ વિકલ્પાથી દ્વર રહે છે તેવા, સંસારના પાર પામેલા યતિઓને અમે સ્તવીએ છીએ." (પ)

વિવેચન—કાઈ પણ પ્રાણી કાર્યના પરિણામ માટે જેખમદાર નથી. તેણે શુલ પરિણામ આવશે એ પ્રમાણે વિચાર કરીને કાર્ય કરવું જોઈ એ. આ શુમ ધ્યાનથી કરેલા કાર્યનું પરિણામ ખરાબ આવતું નથી; પણ કદાચ ખરાબ આવે, તાપણ કાર્ય કરનારને પાપના અનુખંધ થતા નથી. પાતાના ક્ષયાપશમ પ્રમાણે તેણે દીધ દિષ્ટ પદ્યાંચાડની જોઈ એ. જેઓ હંમેશાં સારાં કાર્ય કરવાના મનારેથા કરે છે અને ખરાબ સંકલ્પા કરતા નથી, તેઓ ખરેખરા લાગ્યશાળી છે.

' સાર્થ' એટલે શુભ પરિષ્ણામવાળું કાર્ય. આવા જ હેતુથી પરિષ્ણામ માટે બહુ ચિંતા ન રાખવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે:

भवन्ति भूरिभिर्भाग्वैर्धर्मकर्ममनोरथाः । फलन्ति वत्पुनस्ते तु तत्सुवर्णस्य सौरभम् ॥
" धर्भे કार्थ કरवाना भने।रथा જ મહાભાગ્યથી થાય છે અને જો તેઓ શુભ કળ આપે
ते। ते। सानामां सुगंध ભળી એમ સમજવાતું છે."

મન ખાટા વિચારા કરીને કેટલી જાતનાં પાપા બાંધે છે તે આપણે ચિત્તદમન અધિકારમાં જોયું છે. કલ્પનાશક્તિ પર જયાં સુધી સુનિયંત્રિત વિચારશક્તિના અંકુશ ન હોાય, ત્યાં સુધી સુકાન વગરના વહાણની જેમ મનાવિકારરૂપ પવનથી આ આત્મા સંસાર-સમુદ્રમાં અસ્ત-વ્યસ્તપણે ઝાંકાં ખાય છે અને જરા ઝપાટા આવતાં એક દિશાએ તાલાઇ જાય છે, વળી પાછા બીજી દિશામાં આવે છે. માટે આત્તં, રૌદ્રાદિ દુધ્યાનને તેઓના યથારૂપે સમજીને, તજી દેવાં અને ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાન ધ્યાવવાં. (પ; ૨૪૩)

वयनअभट्टित्त-निरवध वयन वचोऽप्रवृत्तिमात्रेण, मौनं के के न विभ्रति ? । निरवद्यं वचो येषां, वचोगुप्तांस्तु तान् स्तुवे ॥ ६ ॥ (अनुष्डुष्)

" વચનની અપ્રવૃત્તિમાત્રથી કેાલુ કેાલુ મૌન ધારલુ કરતું નથી ? પણ અમે તો જે વચનગુષ્તિત્રાળાં પ્રાણીએા નિરવદ્ય વચન બાલે છે તેઓની સ્તવના કરીએ છીએ."(૬) વિવેચન–વચનસંવર–અનેક કારણાથી વચનની પ્રવૃત્તિ થતી નથી; એકે દ્રિય-

सद्ध्यात इति वा पाठः ।

પણામાં સ્વાભાવિક શરીર ઉપરાંત બેઇંદ્રિયથી પંચેંદ્રિય સુધીના તિયેં ચા સ્પષ્ટપણે બાલી શકતા નથી. રાગ, સભાકોભ અથતા મૂંગાપણાથો મતુષ્યા પણ બાલતા નથી; પણ એથી કાંઇ લાભ થતા નથી. બાલવાની શક્તિ હાય છતાં નિરવદ્ય વચન બાલવું, તેમાં જ ખરેખરી ખૂબી છે. વચનગુષ્તિ ધારણ કરી હાય, ભાષા પર અંકુશ હાય અને બાલે ત્યારે સત્ય, પ્રિય, મિત અને પથ્ય વચન જ બાલે તે નિરવદ્ય વચન કહેવાય છે. અશક્તિમાન સાધુ થાય તેમાં નવાઈ નથી; શક્તિ હાય છતાં કારણ વગર બાલે નહિ, ગંભીરતા રાખે અને બાલે ત્યારે પણ વિચાર કરીને, પ્રમાણાપેત અને ખય જેટલું જ હિતકારી બાલે તેઓ સંયમવાન કહેવાય છે. (૬; ૨૪૪)

निश्वधः वसन-वसुराला निखद्यं क्वो ब्रृहि, साबद्यक्वनैर्यतः । प्रयाता नरकं घोरं, वसुराजादयो द्रुतम् ॥ ७ ॥ (अनुष्डुप)

"તું નિરત્રદ્ય (નિષ્પાય) વચન બાેલ, કારણુ કે સાવદા વચન બાેલવાથી વસુરાજા વગેરે એકદમ દાર નરકમાં ગયા છે." (૭)

વિવેચન — ઉપર કહ્યું તેમ નિરવધ-પાપરહિત-વચન બાલવાની જરૂર છે. નિરવધ વચનમાં સત્ય, પ્રિય અને પશ્ય એ ત્રણે ગુણોના સમાવેશ થાય છે એમ સમજવું. વચન સત્ય હાય છતાં પણ અપ્રિય હાય તા તે નિરવધ નથી. અને વળી, વચન બાલતાં જેને તે કહેવામાં આવે તેને હિત કરનારું તે વચન હાવું એઈએ. સાવધ વચન બાલવાથી ભાષા પર અંકુશ રહેતા નથી, દુનિયામાં બાજ પડતા નથી અને પાતાના વિચારા ગંભીર રહી શકતા નથી; બાલતી વખત મનમાં ક્ષાભ રહ્યા કરે છે અને પછી મગજ ખવાતા ભાય છે. નિરવધ વચન બાલનારની શુભ ગતિ થાય છે. નરો થા ફુલ્લાનો થા એટલું ગભિત વચન બાલનાર ધર્મરાજ્ય પણ એટલે અંશે સત્યધર્મથી બ્રષ્ટ થયા. તેટલા માટે સત્ય બાલવું, પ્રેપ્રે સત્ય બાલવું અને સત્ય સિવાય કાંઇ પણ બાલવું નહિ એ ત્રણે સ્ત્રળ બરાબર યાદ રાખવાનાં છે. કાંઇ સુરો પકડીને અમુક હકીકત સાચી બાલીએ તો સામા માણસ સમજી શકે નહિ, પણ તે શુદ્ધ સત્ય ભાષા કહેવાય નહિ. આવા પ્રસંગે આપણે ઘણીવાર જાણતા પણ હાઇએ છીએ કે સામા માણસ તે ખાટા અર્થમાં જ સમજવાના છે. વસુરાજા અસત્ય બાલવાથી નરકે ગયા. જે સત્ય વચન પર આખી દુનિયાના આધાર હાય તે તો સ્પષ્ટ રીતે સત્ય હાવું જોઇએ. વસુરાજાનું દેષ્ટાંત બાધદાયક હાવાથી ડીકાનસાર અત્ર લખીએ છીએ. વિરતારરુચિએ આવશ્યકાદિકથી જોઇ લેવું.

પૃથ્વીમાં વિખ્યાત થયેલી **શ્રુતિ પુર** નામની નગરી હતી. એ નગરીમાં મહાતેજસ્ત્રી **અભિચ**ંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેને સત્ય બાલનાર વસુ નામે એક પુત્ર હતો. બાલ્યવ<mark>યથી આ વ</mark>સુ મહાબુહિશાળી • હતેા અને સત્યવચનાે ચ્ચારના ગુણુ માટે પ્રસિદ્ધ થયા હતા. પિતાએ તેને **ફ્રી૨કદંબ** નામના કળાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કરવા મૂક**યો. અહીં** તેની સાથે તે જ ગુરુના પુત્ર **પર્વાત** અને એક **ના૨દ નામે** છ્રક્ષચારી અભ્યાસ કરતા હતા. ગુરુની ત્રણે શિષ્યા પર અપૂર્વ પ્રીતિ હતી અને બહુ સંભાળથી અભ્યાસ કરાવતા હતા.

એક દિવસ ગુરુ સૂતા છે તે વખતે બે ચારણું મુનિ વાતો કરતા કરતા આકાશમાં ચાલ્યા જતા હતા. તેઓની વાતચીત પરથી ગુરુ સમજ્યા કે ત્રણ શિષ્યો પૈકી બે નરકમાં જશે અને એક સ્વર્ગમાં જશે, એમ તેઓએ કહ્યું. આ હંકીકત સાંભળી ગુરુને બહુ જ ખેદ થયા. આ ત્રણમાંથી સ્વર્ગમાં જવા કાેણુ ભાગ્યશાળી થશે, તેની તપાસ કરવા સારુ ગુરુએ ત્રણેને પોતાનો પાસે એકસાથે બાલાવ્યા અને દરેકને જવના લાેટથી બનાવેલા બનાવટી એકેક ફક્કા આપીને કહ્યું કે જે જગ્યાએ કાેઈ પણ ન દેખે ત્યાં જઈને એના વધ કરી આવાે. વસુએ અને પર્વતે તાે એકાંત જગ્યાએ જઈને ફક્કાને મારી નાપ્યા!

મહાત્મા નારદ પણ નગર બહાર ગયાે અને એક તદ્દન એકાંત જગ્યા શાધી. ચારે દિશા-એામાં નજર ફેરવી વિચાર કરવા લાગ્યા : ગુરુએ કાઈ પણ ન દેખે એવી જગ્યાએ આ કૂકડાના વધ કરવાની આજ્ઞા આપી છે, પણ અહીં તાે તે પાતે (કૂકડા) દેખે છે અને હું દેખું છું, આ ખેચરા આકાશમાં ઊડતા ઊડતા દેખે છે અને લાકપાળા જુએ છે તથા દિગ્ય ચક્ષુથી જ્ઞાની મહારાજ પણ દેખી રહ્યા છે, ત્યારે એવું એક પણ સ્થાન નથી કે જ્યાં કાઈ પણ દેખે નહિ; માટે ગુરુની વાણીના અર્થ એ જ થાય છે કે કુકડાને મારવા નહિ. શુરુ ખરેખરા દયાળુ છે અને તેમણે આવા પ્રકારની હિંસા કરમાવી હાય એ ખનવાજોગ પણ નથી. આવેા વિચાર કરી કૂકડાને માર્યા વગર પાછે। લાવ્યા અને તેમ કરવાતું કારણ ગુરુને કહી અતાવ્યું. નારદ સ્વર્ગમાં જશે એમ ગુરુના મનમાં નિશ્ચય થયા. ગુરુએ તેને 'અહુ સારું ' એટલાે જવાબ આપ્યા. થાડા વખત પછી પર્વત અને વસુ આવ્યા અને ગુરુને જણાવ્યું કે નિજેન વનમાં કાઈ ન દેખે એવી જગ્યાએ પાતે કૂકડાને માર્ચી છે. ગુરુએ કહ્યું કે 'મૂર્ખાન' દા! તમે પાતે દેખતા હતા, છતાં શા માટે માર્ચો ? ' કળાચાર્ય ના મનમાં બહુ ખેદ થયા કે આ બન્ને શિષ્યા નરકમાં જશે. વસુ રાજાના પુત્ર છે અને પર્વત પાતાના પુત્ર છે, તે બન્ને પર લીધેલી મહેનત નકામી જશે અને વહાલા યુત્ર અને તેથી પણ વધારે વહાલા વસુ નરકમાં જશે, માટે હવે આ ઘરમાં (સંસારમાં) રહેવામાં શા સાર છે? એવી રીતે વૈરાગ્યભાવ થવાથી તેમણે સંસારના ત્યાગ કર્યો. હવે પિતાએ દીક્ષા લીધા પછી પવેલ ગુરુસ્થાનકે અલ્યાસ કરાવવા લાગ્યાે. નારદ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. અને ત્યાર પછી થાડા વખતે અભિચાંદ્ર રાજાએ વત ગ્રહણ કર્યું, તેથી વસુને તેની ગાદીએ બેસાડવામાં આવ્યા. વસુરાજાએ બહુ સારી રીતે રાજ્ય કર્યું અને ન્યાય તથા ધર્મથી અને પાતાના શુદ્ધ વર્તનથી જગતમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવી, દુનિયામાં સત્યવાદી તરીકે જાણીતા થયા અને તે પદવીને જાળવી રાખવા ખાતર તે કાયમ સત્ય જ બાલતા રહ્યો.

આવી રોતે ઘણા સમય પસાર ઘઈ ગયા. એક વખત એક માટું આશ્ચર્ય બન્યું: એક શિકારી જંગલમાં પશુ પર બાલુ ફેંકતા હતા, પલુ તેનાં બાલુ વચ્ચે અટકી જવા લાગ્યાં. શિકારી આનું કારલુ કાંઈ સમજ્યા નહિ, તેથી તે જગ્યા પર જઈ ને હાથ ફેરવ્યા તા સ્કૃટિકની શિલા દેખાલી. તે એટલી તા પારદર્શક હતા, કે હાથ લગાડ્યા વગર તે છે એમ પલુ દેખાતું નહાતું. આવી સુંદર શિલાને એઈ મહાલાગ્યવાન વસુ રાજાને જ તે યાગ્ય છે એમ શિકારીએ ધાર્યું. વસુ રાજા પાસે જઈ ખાનગીમાં તે હકીકત નિવેદન કરીને વસુને શિલા લેટ કરી. રાજા બહુ ખુશી થયા અને શિકારીને બહુ લેટ આપી. પછી રાજાએ હુશિયાર શિલ્પીઓને રાખી તેમની પાસે પેલી સ્કૃટિક શિલાની સુંદર વેદિકા તૈયાર કરાવી અને પ્રચ્છન્નપણે તે ઘડનારાઓના પછી ઘાત કરી નાખ્યા! આ વેદિકા પર સિંહાસન મૂક્યું જેથી લોકોએ એમ જાલ્યું કે સત્યના પ્રભાવથી વસુ રાજાનું સિંહાસન આકાશમાં અધર રહે છે. લોકોમાં વાત ચાલી કે સત્યના પ્રભાવથી દેવતાઓ રાજાની પાસે રહે છે અને તેની સેવા કરે છે. સિંહાસનના પ્રભાવથી કેટલાક રાજાઓ તેને વશ થઈ ગયા અને તેની કીર્તિ દશે દિશામાં વધારે પ્રસરવા લાગી.

હવે નારદ એક વખત તે શહેરમાં આવ્યો. તે પર્વતને મળવા ગયો. તે વખતે પર્વત શિષ્યોને ઋપ્વેદ ભણાવતા હતા. તેમાં એ વાત આવી કે अज થી यज्ञ કરવા. પર્વત તે ઋચાના અર્થ સમજાવતાં કહ્યું કે अज એટલે બાેકડાનું બલિદાન કરો યજ્ઞ કરવા. આ વખતે નારદ નજીક બેઠા હતા, તેણે કહ્યું કે ભાઈ પર્વત! તું આવે! ખાટા અર્થ કેમ કરે છે? ગુરુએ તો આપણને શીખવ્યું છે કેન जायते इति अजः -'વાબ્યાથી ન ઊગે તેવું સુકું ત્રણ વરસનું ધાન્ય ' (ડાંગર–શાહિ) એવા અર્ધ अज શખ્દના થાય છે, એ વાત તું કેમ વીસરી ગયા ? આ પ્રમાણે ખાટા અર્થ કરવા અક્ષકત છે, પાપબંધ કરાવનાર છે અને પરભવમાં દુર્ગતિમાં પાડનાર છે." પર્વત બાલ્યા: "તમારું કહેવું ખાડું છે. ગુરુએ આપણને એવા અર્થ કહ્યો જ નથી. વળી 'નિઘ'ડ 'માં अज શબ્દના અર્થ ' અકરા ' થાય છે." તારદે જવાબ આપ્યા : "ભાઈ પર્વત! શહદની અર્થઘટના મુખ્ય અને ગૌણ એ પ્રકારની છે. તેમાંથી ગુરુએ આપણને ગૌણ અર્ધ કહ્યો હતા. ગુરુ ધર્માપદેષ્ટા હતા. શ્રુતિ (વેદ) ધર્મમય છે, છતાં તું ગુરુ અને વેદથી વિપત્તીત કહીને પાપ વહેાર નહિ." પર્વતે ઉત્તરમાં આક્ષેપ કરીને કહ્યું: " ગુરુએ તે। अज એટલે બકરા એમ કહ્યું છે અને ગુરુએ કહેલા શખ્દાર્થને વિપરીત કરવાથો તું પાપ વહારી લે છે. આ બાબતમાં **જે હા**રે તેણે પાતાની જિહ્લા કાપી નાખવી, એવું હું પણ (પ્રતિજ્ઞા) લઉં છું અને આ શબ્દના અર્થ આપણા સહાધ્યાયી વસુ રાજા જે કહે તે પ્રમાણ છે." નારદે આ સર્વ અંગીકાર કર્યું, કારણ કે સત્ય બાલનારને ક્ષાલ હોતા નથી.

હવે પર્વાતની માતાએ એકાંતમાં પર્વાતને કહ્યું કે " જો કે હું ઘરના કામકાજમાં નિરંતર ગૂંચવાયેલી રહેતી હતી, છતાં મને ચાક્કસ ખ્યાલ છે કે अज શબ્દના અર્થ તારા પિતાજી ત્રણ વરસની જૂની (શાલિ) ડાંગર કહેતા હતા, તેથી તે વગર વિચારે અહંકારમાં જિહ્ના છેદવાનું પણ લીધું છે." પર્વતે કહ્યું : "હવે મેં તા આ પ્રમાણે કહી દીધું, તે ન કહ્યું થવાનું નથી, માટે તમને ઠીક લાગે તે રીતે તેનું નિવારણ કરા." માને દીકરાનું સ્વાલાવિક રીતે હેત લાગ્યું, તેથી હૃદયમાં પીડા પામતી તે વસુ રાજા પાસે ગઇ. પુત્રને માટે માતા શું નથી કરતી? "હે માતા! આપના દર્શનથી આજ ક્ષીરકદ ભક ગુરુનાં દર્શન થયાં, આપને હું શું આપું અથવા આપને માટે **શું કરું? મને** કરમાવા." આ પ્રમાણે વસ રાજાએ તેમને કહ્યું. માતા બાલી: "વત્સ! મને પુત્રભિક્ષા આપા. હે પુત્ર! પુત્ર વગર ધનધાન્ય શા કામનાં છે?" વસુ રાજાએ કહ્યું : "માતા! આ શું બાલા છા? પર્વાત તા મારે પાલ્ય અને પૂજ્ય છે; ગુરુપુત્રને ગુરુતુલ્ય માનવા, એવી બ્રુતિની આજ્ઞા છે. આજે યમરાજે કાેનું પાનું ઉઘાડ્યું છે કે જે મારા ભાઇને મારવા તૈયાર થયા છે? માટે હે માતા ! તમે જે હકીકત હેપ્ય તે જલદી બાલા." **પછી** પર્વ'त ही भाताએ નારદનું આગમન, अज શબ્દની વ્યાખ્યાના સંબંધમાં થયેલા વાદવિવાદ, પર્વત તથા નારદની તકરાર, જિહ્લાછેદનું પણ અને વસુ રાજાની કરેલી સાક્ષી—એ સર્વ હકીકત કહી અતાવી; પછી કહ્યું કે ''તારી પાસે ન્યાય કરાવવા આવે ત્યારે હે ભાઈ! પવંતનું રક્ષણ કરવા માટે તું अज એટલે ખકરા એમ કહેજે. માટા માણસા પ્રાથ્થી પણુ બીજા ઉપર ઉપકાર કરે છે, તાે વાળ્યથી કરવા એમાં તાે સવાલ જ શાે છે?" વસુ રાજા બાલ્યા : " હે માતા ! મિથ્યા વચન હું કેવી રીતે બાલું ? પ્રાણના નાશ થાય તો પણ સત્યવતી પુરુષો કદી પણ અસત્ય બાલતા નથી. પાપથી ડરનાર પ્રાણીએ કાઈ પણ બાબતમાં અસત્ય બાેલવું જોઈએ નહિ. તાે પછી ગુરુની વાણી અન્યથા કરવા સારુ ખાંટી સાક્ષી પૂરવી એ તો બહુ જ ખાંડું કહેવાય." " ભાઈ! તારે તા ગુરુના પુત્ર કરતાં પણ સત્યત્રતના આગ્રહ વધારે છે તાે ઠીક છે! મારું નસીળ!" આટલું બાેલતાં ગુરુષત્નીએ દયાર્ક મુખ કર્યું ત્યારે રાજા લેવાઈ ગયા અને તેનું વચન અંગીકાર કર્યું. ગુરુપતની રાજી થઇને પોતાને ઘેર ગઇ.

હવે તારદ અને પર્વત રાજસભામાં આવ્યા. સભામાં અનેક સભ્યા, વિદ્વાના અને માધ્યસ્થ્યવૃત્તિવાળા પુરુષા ખિરાજયા હતા. રાજા સ્ક્ટિકની વેદિકાના પ્રભાવથી અધ્ધર દેખાતા સિંહાસન પર આરૂદ થયા હતા. રાજાએ ગુરુપુત્ર અને સહાધ્યાયી નારદને આદર આપ્યા. નારદે અને પર્વતે પાતાના પક્ષ સ્થાપિત કર્યા અને રાજાનું પ્રમાણ અંગીકાર કર્યું, સત્યના મહિમા ખતાવ્યા અને રાજાને સત્ય બાલવા સ્ત્ર્યવ્યું. આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત કહ્યા છતાં, જાણે તે સાંભળી જ ન હોય, પાતાના સત્યવાદીપણાની પ્રસિદ્ધિને અંગે પાતાને માથે લટકતી મહાક્રજના ખ્યાલ જાણે ક્ષણવાર દ્વર જ ગયા હાય, તેમ ગુરુપત્નીનાં વચનને માન્ય રાખી વસુ રાજાએ ન્યાય આપ્યા કે 'ગુરુએ અન શબ્દના અર્થ 'બકરા' શીખવ્યા છે." આ અસત્ય વચન બાલતાં જ દેવા તેના પર કાપાયમાન

થઇ ગયા અને જે સ્ફટિક વેદિકા પર તે બેસતા હતા તેના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા. રાજ ભૂમિ પર પડચો, તેના પર સિંહાસન પડ્યું અને વસુમતી(પૃથ્વી)ના નાથ વસુ રાજ મરણુ પામી વસુમતીને તળિયે ગયા! અત્યારે પણ તે નારકીની મહાવેદના સહન કરે છે.

જે વચન પર જગતના પ્રવાહ ચાલતા હાય છે અથવા ભવિષ્યમાં ચાલવાના સંભવ હાય છે તે વચન તા ખહુ જ વિચારીને બાલવું જોઈએ. સત્ય વચન બાલવાની અગત્ય આ કથાથી સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય તેમ છે. (૭; ૨૪૫)

દુર્વાચાનાં ભય'કર પરિણામ

इहामुत्र च वैराय, दुर्वाचो नरकाय च । अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति, दुर्वाग्दग्धाः पुनर्न हि ॥ ८ ॥ (अनुष्दुष्)

" દુષ્ટ વચન આ લાેક અને પરલાેકમાં અનુક્રમે વૈર કરાવે છે અને નરકગતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે. અગ્નિથી ખળેલું કરી વાર ઊગે છે, પણ દુષ્ટ વચનથી ખળેલાં હાેય તેમાં પછી ક્રરીવાર રનેહાંકુર ફૂટતા નથી." (૮)

વિવેચન—આ શ્લોકમાં બે વાત સમાવી છે. આ લોકમાં અને પરલાકમાં દુર્વચનનું કેળ શું બેસે તે સ્ચવ્યું છે. દુર્વચનથી આ લાકમાં વૈર ઉત્પન્ન થાય છે અને પરલાકમાં નરકગિત પ્રાપ્ત થાય છે. આ લાક આશ્રી કળના સંખંધમાં વિશેષ રીતે સમજૂતા આપવા કહે છે કે ધાન્ય વાવ્યાથી ઊગે છે, પણ જો તે ધાન્ય બળી ગયું, તા બીજત્વ નાશ પામે છે, તેથી તે ઉગતું નથી. પણ કાઈ કાઈ કાઈ કહ્યુ બીજ બળ્યા છતાં પણ ઊગે છે; પણ જે દુર્વચનથી બળેલા હાય છે તેમનામાં કરીને પ્રેમના અંકુર ઊગતા જ નથી. અનુભવીએ જાણે છે કે વચનખાણ હૃદયમાં શલ્ય જેવું કામ કરે છે અને એક વાર વાગ્યાં હાય તા તે ભૂલી શકાતાં નથી; આટલા માટે નકામું બાલવાની ટેવ બંધ કરવી. કેટલાક માણસા પાતાની વિદ્વત્તા કે ડહાપણ બતાવવા સારુ અકારણે પણ અપ્રસ્તુત બાલ્યા કરે છે અને તેમ કરીને પાતાની લઘતા કરે છે. ખાસ કરીને નકામું બાલવું નહિ અને કડવું પણ બાલવું નહિ. (૮; ૨૪૬)

તીર્થ કર મહારાજ અને વચનગુપ્તિની આદેયતા

अत एव जिना दीक्षाकालादाकेवलोज्जवम् । अवद्यादिभिया ब्रूयुर्ज्ञानत्रयभृतोऽपि न ॥ ९ ॥ (अनुष्ड)

"તેટલા માટે જોકે તીર્થ કર મહારાજને ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, તાેપણ દીક્ષાકાળથી માંડીને કૈવળજ્ઞાન થતાં સુધી, પાપની ખીકથી, તેઓ કાંઈ પણ બાલતા નથી." (૯)

વિવેચન—'તેટલા માટે' એટલે સાવદા બાલવાથી અનિષ્ટ ફળ થાય છે, તેટલા માટે, તીર્થ'કર મહારાજ પણ છદ્દમસ્થ અવસ્થામાં મૌન ધારણ કરે છે. માટા જ્ઞાનીને પણ આવા લાય રહે છે, તે પર બહુ ખ્યાલ કરવા જેવું છે. આ તા જાપાનમાં આજે આમ થયું અને વીસુવિયસ જવાળામુખી કાટચો, પાલોમેન્ટમાં આવી તકરાર થઇ અને રાજ્યમાં આવી ખટપટ ચાલે છે—આવી આવી વાતા કરીને નકામા કાળક્ષેપ કરવામાં આવે છે. ચાલુ ઇતિહાસ જાણ્વા એ જુદી વાત છે, પણ પછી એ સંબંધી વાતા કરી, વિચારા ખતાવી, નકામા કર્મળંધ શા માટે કરવા ? શાસ્ત્રકાર એક વ્યવહારુ વચન કહે છે કે "બહુ ખાલે તે બાંઠા." આમાં અધી વાતાના મુદ્દા આવી જાય છે. (૯; ૨૪૭)

क्षियसंवर—क्षेत्र्यभानुं ह्ण्टांत कृषया संवृणु स्त्राङ्गं, कूर्मज्ञातनिद्र्यनात् । संवृतासंवृताङ्गा यत्, सुखदुःखान्यवाष्तुयुः ॥ १० ॥ (अनुष्टुप्)

" (છવ ઉપર) દયા લાવીને, તારા શરીરને સંવર કર; કાચળાના દેષ્ટાંતથી શરીરના સંવર કરનાર અને નહિ કરનાર અનુક્રમે સુખ-દુઃખ પામે છે. " (૦)

વિવેચન—કાયસંવર—મન અને વચનની પ્રવૃત્તિ જેમ નુકસાન કરતારી છે, તેમ કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ, સાવદા હોય તો, અનંત સંસાર-પરિભ્રમણ કરાવે છે. કાયયોગની પ્રવૃત્તિ કરવી તે પણ શુભ હેતુપૂર્વં કરવી. નિષ્ફળ અને હાનિકારક પ્રવૃત્તિના સંવર કરવાની આવશ્યકતા બહુ જ છે. હઠયોગ વગેરેથી શરીર પર જય થાય છે, તે તો માત્ર આરાગ્યાદિ અહિક લાભ માટે થાય છે. જૈન શાસ્ત્રકાર એને બહુ અગત્ય આપતા નથી. એક વગડામાં જમીન પર બે કાચબા ચાલ્યા જતા હતા. તે વેળા કાઇ હિંસક જનાવર આવ્યું. તેને જેતાં જ ખંને કાચબાએ પોતાનાં પગ ને માથું અંદર લઈ લીધાં. પછી તે જનાવર દ્વર ઊભું રહી તેનાં પગ ને માથું બહાર કાઢવાની રાહ જોવા લાગ્યું. કેટલીક વારે એક કાચબાએ અકળાઈને પગ અને માથું બહાર કાઢવાની રાહ જોવા લાગ્યું. કેટલીક વારે એક કાચબાએ અકળાઈને પગ અને માથું બહાર કાઢવાં, એટલે પેલા જનાવરે તે પકડીને તેને મારી નાખ્યા. બીજા કાચબાએ ઘણા વખત થયા છતાં પણ, પગ કે માથું બહાર કાઢવાં નહિ, તેથી છેવટે થાકીને પેલું જનાવર જતું રહ્યું.

આ બે કાચળામાં જે કાચળાએ પાતાનાં અંગાપાંગ ગાપવી રાખ્યાં, તે સુખ પાચ્યા અને ળીજો દુઃખ પાચ્યાે, માટે કાચાના સંવર કરવાની પણ ખરેખરી જરૂર છે. (૧૦; ૨૪૮)

કાયાની અપ્રવૃત્તિ વિ. કાયાના શુભ વ્યાપાર

कायस्तम्भान्न के के स्युस्तरुस्तम्भादयो यताः ? ।

शिवहेतुक्रियो येषां, कायस्तांस्तु स्तुवे यतीन् ॥ ११ ॥ (अनुष्डुप्)

" માત્ર કાયાના સંવરથી ઝાડ, રત લ વગેરે કાેેે શુ કાેે સંચમી ન થાય ? પણ જેઓાનું શરીર માેક્ષ મેળવવા માટે ક્રિયા કરવામાં ઉદ્યત થાય છે, તેવા યતિની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ. " (૧૧) અ. ૪૩ વિવેચન—ઉપર વચનયાેગ માટે કહ્યું તેમ જ કાયાની અપ્રવૃત્તિ માત્રથી કાંઈ લાભ થતાે નથી, પરંતુ જરૂરનું એ છે કે કાયાની પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ થવી નેઇએ, એટલે તેના વડે શુભ ક્રિયા-અનુષ્ઠાન કરવાં નેઈએ. આ પ્રમાણે મન-વચન-કાયના યાેગાની પ્રવૃત્તિ સ'ન'ધી ઉપયોગી ઉપદેશ આપ્યાે. હવે પાંચ ઇદ્રિયાના સ'વરની વાત કરે છે. (૧૧; ૨૪૯)

શ્રોત્રેન્દ્રિયસ વર

श्रुतिसंयमगात्रेण, शब्दान् कान् के त्यजन्ति न ? । इष्टानिष्टेषु चैतेषु, रागद्वेषौ त्यजन्मुनिः ॥ १२ ॥ (अनुष्टुप्)

" કાનના સંયમમાત્રથી કાૈણ શખ્દાને ત્યજતું નથી ? પણ ઇબ્ટ અને અતિબ્ટ શખ્દા પર રાગ દ્રેષ તજી દે, તેને મુનિ સમજવા." (૧૨)

વિવેચન—કુદરતી સંયમ છે રીતે આવે છે. ચાર્કારિન્દ્રય સુધી શ્રોત્રેન્દ્રિય હોતી જ નથી, તેને અથવા બહેરાને સ્વભાવે શ્રોત્રસંવર થાય છે. કૃત્રિમ સંયમ કાનમાં આંગળી નાખી કે પૂમડાં નાખી, છેસી રહેવાથી થાય છે. આવી રીતે બાદ્ધ સંયમથી ઇદ્રિયના સંયમ તો અનેક વાર થાય છે, પરંતુ એવા પ્રકારના કમોધીનપણે થયેલા બાદ્ધા સંયમથી કાંઈ લાભ થતા નથી, પણ એક તરફ વાયોલિન, હારમાનિયમ, પિયાના અથવા વેદ્ધુ, મુદંગ, દિલરૂબા વગેરેના કામળ ધ્વનિ ચાલતા હોય અને એક બાજુ કૂતરાનું ભસવું, ખેસૂર અને લેસાસૂર જેવા અવાજથી ચાલતું ગાયન, અથવા ગધેડાનું ભુંકવું ચાલતું હોય, એ બન્ને સાંભળીને મનમાં જરા પણ પ્રેમ કે ખેદ આવે નહિ, સમભાવ રહે, એમાં જ ખરેખરું મહત્ત્વ છે. એ જ મુનિપણું છે અને એતી સમવૃત્તિવાળા પ્રકૃષ્ટ જીવનને વૃદ્ધિ પામતાં વખત લાગતા નથી.

શ્રોત્રેન્દ્રિય વશ ન રાખવાથી હરણ બહુ દુ:ખી થાય છે. પારધી જ્યારે જાળ પાથરે છે ત્યારે હરણને તેમાં કસાવવા સારુ વાંસળી વગાડે છે. સુંદર સ્વરથી આકર્ષાઈ ગયેલું ઇંદ્રિય-પરવશ હરણ પારધીના સપાટામાં આવી જાય છે. સાંભળવાની લેમાં તેને બીજી દિશાનું ભાન રહેતું નથી. તેટલા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે " જીવિતવ્યને અશાધત જાણી; માક્ષમાર્ગના સુખને શાધત જાણી અને આયુષ્યને પરિમિત જાણીને ઇંદ્રિયસાગથી વિશેષે કરીને નિવર્તવું." (ઇંદ્રિયપરાજયશતક) (૧૨; ૨૫૦)

ચક્ષુરિન્દ્રિયસ'વર્

चक्षुःसंयममात्रात्के, रूपालोकांस्त्यजन्ति न ? । इष्टानिष्टेषु चैतेषु, रागद्वेषौ त्यजन्मुनिः ॥ १३ ॥ (अनुष्डुप्)

"માત્ર ચક્ષુના સંયમથી કેાણ રૂપપ્રેક્ષણ તજતા નથી ? પણ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ રૂપામાં જેમ્મા રાગ દેષ છાડી દે છે, તે જ ખરા સુનિ છે. ' (૧૩)

વિવેચન—તેઇ દ્રિય સુધીના સર્વ જીવા ચક્ષુ વગરના હાય છે. વળી, પ[.]ચેન્દ્રિય

મનુષ્ય અને તિયં ચમાં પણ કેટલાક અંધ હોય છે, પરંતુ ઓવા પ્રકારના સંયમથી શું? તેમ જ આંખો મીં ચીને બેસી રહે, તેથી પણ શું? તેથી કાઇ મહાલાલ થતા નથી; કદાપિ જરા જરા લાલ થાય તા તે હિસાબમાં નથી; પરંતુ જ્યારે સુંદર સ્ત્રીનું રૂપ જાએ, તેની હંસગતિ અને સુંદર સુખ, હૃદયવિસ્તાર અને કદળી જંઘા જાએ, અથવા નાટક કે કુદરતની સુંદર સિનેરી જાએ ત્યારે, તેમ જ કુષ્ઠ દુર્ગંધ અને રાગથી બગહેલ શરીરવાળાને જાએ ત્યારે, ખન્ને ઉપર સમદૃષ્ટિ રહે તો જ ચક્ષારંદ્રિયના સંવર થયા કહેવાય. આનું નામ ખરેખરા સંચમ છે. બાહ્ય સંયમ તા ઘણી વાર થાય છે, થઇ જાય છે. તેટલા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે "તે જ પુરુષાને ધન્ય છે, તેને જ અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ કે જે પુરુષાના હૃદયમાં અરધી આંખે એનારી અર્થાત્ કટાક્ષ નેત્રે એનારી સ્ત્રી ખટકતી નથી." (ઇદ્રિયપરાજયશતક)

ચક્ષુરિન્દ્રિયનાે સંયમ ન કરવાથી પત'ગિયું બહુ દુઃખ પામે છે. દીવાના રૂપથી આકર્ષાઈ ચક્ષુરિન્દ્રિયને પરવશ થઈ તેમાં ઝંપલાવીને પોતાના પ્યારા પ્રાણ ખુએ છે. (૧૩; ૨૫૧)

ઘ્રાણેન્દ્રિયસ'વર

घ्राणसंयममात्रेण, गन्धान् कान् के त्यज्ञन्ति न ? । इष्टानिष्टेषु चैतेषु, रागद्वेषौ त्यजन्मुनिः ॥ १४ ॥ (अनुष्टुप्)

" નાસિકાના સ'યમમાત્રથી કેાલુ ગંધાને ત્યજતુ' નથી ? પણ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ ગંધામાં જેઓ રાગદ્રેષ ત્યજી દે છે, તે જ મુનિ કહેવાય." (૧૪)

વિવેચન—ઉપર પ્રમાણે લાવ સમજવા. સેંટ, લવંડર, અત્તર કે સુગંધી પદાર્થાની ગંધ આવવાથી રાગ ન થાય અને વિષ્ટા વગેરેની દુર્ગં ધથી દેવ ન થાય, ત્યારે ઘાણેન્દ્રિયનો સંવર થયા સમજવા. ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુ પર સમલાવ રાખવા, એ સંવર છે. જેઓ ઇદ્રિયલાગમાં ચાંટી રહેતા નથી, ગૃહિલાવ કે આસક્તિ રાખતા નથી, તેઓ ખરા સંયમવાન કહેવાય છે. તેટલા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે " લીલા અને સ્ફો એવા બે માટીના ગોળા ભીંત તરફ ફેંકચા; તે બે ગાળા ભીંતે અથડાયા; આ બેમાં જે લીલા ગોળા હતો તે ભીંતે ચાંટી રહ્યો અને સ્ફો ગાળા ન ચાંટી રહ્યો. એ પ્રકારે ઇદ્રિયલાગમાં લ'પટી અને દુર્ખું હિ પુરુષા સંસારફપ ભીંતમાં ચાંટી રહે છે અને જે કામલાગથી વિરામ પામ્યા છે, તે સુકા ગાળાની પેઠે સંસારભીંત પર ચાંટી રહેતા નથી." (ઇદ્રિયપરાજયશતક)

અત્ર ચીકાશ તે રાગદ્વેષજન્ય સમજવી. ભીંત આગળ જતાં સુધી તેા ખન્નેની ગતિ સરખી જ હાેય છે, પણ પછી સ્થિત્યંતર થઈ જાય છે.

કમળની સુગ'ધમાં લપટાઈ ભ્રમર તેમાં આસકત થઈ જાય છે અને લહેરમાં આવી જઈ તેમાં બેસી રહે છે; જાણે છે કે સૂર્ય અસ્ત થતાં કમળ મીંચાઇ જશે અને પેતે કેદખાને પડશે; છતાં હમણાં ઊડું છું, ઊડું છું, એવા વિચારમાં ને વિચારમાં આસકત- પણામાં પડચા રહે છે. અંતે સાંજે કમળ મીંચાઇ જાય છે અને નિર્દોષ પણ ઇંદ્રિયપરવશ બ્રમણ સુગંધના લાેભમાં તેમાં સપડાઇ જાય છે. પ્રભાતે નીકળવાની આશા રાખે છે, તેવામાં જો કાેઇ હાથી આવે છે, તાે તે કમળને તાેડીને ખાઈ જાય છે. એ રીતે તે પાતાના પ્રાણ અપેંશુ કરે છે. (૧૪; ૨૫૨)

રસનેન્દ્રિયસ વર

जिह्वासंयममात्रेण, रसान् कान् के त्यजन्ति न ? । मनसा त्यज तानिष्टान् , यदीच्छसि तपःफलम् ॥ १५ ॥ (अनुष्टुप्)

" જિહ્લાના સંયમમાત્રથી કેાલુ રસાને ત્યજતું નથી ? હે ભાઈ! જે તું તપનું ફળ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તા સુંદર લાગતા રસાને તજી દે." (૧૫)

વિવેચન—વ્યવહારમાં પણ કહેવત છે કે "જેની દાઢ ડળકી, તેના પ્રભુ રૂઠયો." સંસારમાં અનંત લવ પર્યં ત રખડાવનાર આ ઇંદ્રિય છે. સારું ખાવાના વિચારમાં અને તેને યાંગ્ય સાધના તૈયાર કરવામાં. સારા ખાવાના પદાર્થો મેળવવામાં અને છેવટે સારું ખાવામાં આ જીવ ધન્યતા માને છે. દુનિયામાં ખાઇપીને આનંદ માનનારા ધર્મો પણ નીકળેલા છે! ખાવાપીવામાં જ માસ માનનારા જિહ્લાના લાલચુ જીવા મનુષ્યનું ખરું સાધ્યખિંદ શું છે તે ચૂકી જાય છે. વળી, આવા બાહ્ય રસપાષણથી ઇંદ્રિય તૃપ્ત થતી નથી; અનંત વખત મેરુપર્વતના ઢગલાથી પણ અનંતગણો ખારાક ખાધા, છતાં જીવને તૃપ્તિ થતી નથી. તેથી રસનેન્દ્રિયને વશ કરવા માટે અસાધારણ પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. તેટલા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે "જો તું સંસારથી બીતા હા અને માક્ષપ્રાપ્તિની ઇંચ્છા રાખતા હો, તો ઇંદ્રિયોના જય કરવા માટે અસાધારણ પુરુષાર્થ ફારવ. (શ્રીમદ્ યશાવિજયજી; ઇંદ્રિયજયાષ્ટક)

માછલાંને પકડવા માટે માછીમાર લાેહાના કાંટા પાણીમાં મૂકે છે, તેની સાથે મિષ્ટ લાેટની પીંડીઓ બાંધે છે. રસનાની લાલચે માછલું તે ખાવા આવે છે; તે ખાતાં ખાતાં કાંટામાં લાેકાઈ જાય છે. આવી જ રીતે અનેક પક્ષીઓ પણ ખાવાની લાલચે જાળમાં કસાઇ જાય છે. શાસ્ત્રકાર સર્વ ઈ દ્રિયામાં રસનેન્દ્રિયને જીતવી મુશ્કેલ કહે છે.

अक्खाण रसणी, कम्माण मोहणी, वयाण तह चेष बंभवयं ॥ गुत्तीण य मणगुत्ती, चउरो दक्खेहि जिप्पंति ॥

—"ઇ દ્રિયામાં રસનેન્દ્રિય, કર્મમાં માહનીય કર્મ, વ્રતામાં બ્રહ્મચર્યવત અને ગુપ્તિમાં મનાગુપ્તિ એ સારે વધારે મુશ્કેલીથી છતી શકાય છે." (૧૫; ૨૫૩)

સપશ'ને ન્દ્રિયસ'યમ

त्वचः संयममात्रेण, स्पर्शान् कान् के त्यजन्ति न ? । मनसा त्यज तानिष्टान् , यदीच्छसि तपःफलम् ॥ १६ ॥ (अनुष्टुप्) " ચામડીના સ્પર્શન કરવા માત્રથી કેાલુ સ્પર્શના ત્યાગ કરતું નથી ? પહ્યું જો તારે તપનું ફળ મેળવવું હાય તા ઇષ્ટ સ્પર્શાના મનથી ત્યાગ કર." (૧૬)

વિવેશન—સંસાગમાં વધારે રખડાવનાર આ ઇન્દ્રિય છે. એના વિશેષ આવિલાવ સી-સંયાગ વખતે થાય છે. તેને તજવાની ખાસ અગત્ય ખતાવવા સારુ એક ખાસ શ્લોક આપવામાં આવ્યો છે. સુંદર સ્ત્રીના કે આળકતા ગાલના સ્પર્શથી મનમાં રાગ ન થાય, અને ચામડી પર કુક જેવા વ્યાધિ થાય તેથી અથવા ડાંસ, મચ્છર, તાપ કે શીતના અનિષ્ટ સ્પર્શથી મનમાં દેષભાવ ન થાય એ સ્પર્શનેન્દ્રિયના સંયમ છે અને આદી અધી ફાગટની વાતા છે.

સ્પર્શનેન્દ્રિયને પરવશ પડીને હસ્તી મહાદુ:ખ પામે છે. હાથીને જ્યારે પકડવા હાય છે ત્યારે એક માટા ખાડા ખાદી તેના પર ખડ નાખી ઢાંકી દે છે. ખાડાની સામી બાજુએ કાગળની સુંદર હાથણીને રંગીને ઊભી રાખે છે. એના ઉપર આસકત થયેલા હાથી તેને લાગવવા માટે ઉતાવળ કરી દાડતા જાય છે; ત્યાં વચ્ચે તૃશ્રુથી ઢાંકેલા ખાડામાં પડી જાય છે. પછી કેટલાક દિવસ સુધી તેને ભૂખ્યા રાખવામાં આવે છે, માર મારવામાં આવે છે અને પછી હંમેશને માટે કેદખાને પૂરવામાં આવે છે, અર્થાત તે હંમેશ માટે પરવશ પડે છે. આ સર્વ દુ:ખનું કારશુ સ્પર્શનેન્દ્રિય-પરવશપશું છે. (૧૬; ૨૫૪)

બસ્તિસ યમ

बस्तिसंयममात्रेण, ब्रह्म के के न बिभ्रते ? । मनःसंयमतो थेहि, घीर ! चेत्तत्फलार्थ्यसि ॥ १७ ॥ (अनुष्टुए)

" મૂત્રાશયના સ'યમમાત્રથી કાેેેે હાે હાે છે. ધારણ કરતા નથી ? હે ધીર ! જો તને બ્રહ્મચર્ય ના ફળની ઇચ્છા હાેય તાે મનનાે સ'યમ કરીને બ્રહ્મચર્ય ને ધારણ કર. " (૧૭)

વિવેચન—સ્પર્શ નેન્દ્રિયના વિષયમાં સ્ત્રીસ યોગનો વિષય મહાગૃહિતું કારણ છે, અને તેનું ખાસ મનન કરવા માટે એક જુદા શ્લોકમાં તેની વ્યાખ્યા કરી છે. એથી એ પાંચથી જુદી ઇંદ્રિય છે એમ સમજવાનું નથી; એ સ્પર્શ નેન્દ્રિયના એક વિભાગ છે. આ ઇંદ્રિય કેટલી ભયંકર છે તે એટલા ઉપરથી જણારો કે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે બાકીની ઇંદ્રિયોના વિષયોને ભાગવતાં કેવળજ્ઞાન થવું શક્ય છે: સુગ'ધ લેતાં, સુસ્વર સાંભળતાં, રૂપ જેતાં અને ઉત્તમ પદાર્થ ખાતાં જે આત્મસ્વરૂપ વિચાર અને પૌદ્દગલિક ભાવના ત્યાગ વિચાર, તો કેવળજ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પણ સ્ત્રીસ યોગ કરતાં તે અની શકે તેમ નથી. એકાંત દુધ્યાન થાય, સાત ધાતુની એકત્રતા થાય અને મહાફ્લષ્ટ અધ્યવસાય થાય, ત્યારે જ સ્ત્રીસ યોગ બની શકે છે. આવી રીતે એકાંત અધઃપાત કરનારી સ્પર્શનેન્દ્રિય કાંઈ અજય્ય નથી, પણ ગુદ્દોન્દ્રિયના બળાત્કારે સ યમ કરવા પડે, તેથી બહુ લાભ નથી. અસંજ્ઞ. પ'શેદ્રિય સુધી તો નપુ'સ કવેદ છે. પણ તે પુરુષવેદ

કરતાં વધારે સખત છે. તેઓ તથા નારકીના જવા અને કૃતિમ નપુંસક બળદ અથવા અશ્વા બ્રહ્મચર્ય પાળે તેમાં કાંઈ લાભ નથી, પરંતુ સામી રંભા અથવા ઉવંશી આવીને ઊભી હાય, પાર્થના કરતી હાય, પાતાની પાસે પૈસા તથા શક્તિ હાય, સ્થાન એકાંત હાય અને બીજી સર્વ બાળતાની અનુક્ળતા હાય, છતાં મન પર સંયમ રહે ત્યારે જ ખરેખરું મુનિપહ્યું પ્રાપ્ત થાય છે. પરસ્વાધીનપણાદિ કારણથી તો ઘણી વાર અધને પણ બ્રદ્ધચર્ય પાળવું પડે છે, પરંતુ એમાં અધની ઇચ્છા જેમ વિરામ પામતી નથી, તેમ આ જવ માટે પણ સમજી લેવું.

સ્ત્રીને માટે શાસ્ત્રકારાએ બહુ કહ્યું છે. (આ સર્વસ્ત્રીઓએ પુરુષ માટે સમછ લેવું.) એ સંખંધી વિચાર કરતાં આ જીવ શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજી જાય તેમ છે આ જ ગ્ર^{*}થના સ્ત્રીમમત્વમાચન અધિકારમાં બહુ વિસ્તારથી તેનું સ્વરૂપ સમજાવવા યત્ન ક<mark>રવામા</mark>ં આવ્યા છે: માટે વિદ્વાન માણસે સ્ત્રીસંચાળ કરતાં વિચાર કરવાે. એ સંચાળની સત્તા કેવી પ્રાંળળ છે અને દઢ સત્ત્વવાત મહાત્માંઓ તે સત્તાના તેનાં પુષ્કળ પ્રાંળ કારણા છતાં પણ કેવી રીતે જડમૂળથી નાશ કરે છે, એ સિંહગુકાવાસી મુનિ અને સ્થળસદ્રજીના દર્ણાતથી સમજાઈ જાય છે. ચાર માસ સુધી મિષ્ટાલ ખાઈ ને વેશ્યાને ત્યાં રહ્યા છતાં ગુરુએ તેમનું કાર્ય મહાદુષ્કર કહ્યું અને ચાર માસના ઉપયાસ કરીને પ્રાર્ણાત ભયમાં રહી આત્મ-જાગૃતિ રાખનાર સિંહગુફાવાસીનું કાર્ય માત્ર દુષ્કર કહ્યું, એ ગુરુના નિષ્પક્ષપાતપણાને જે પંડિતા સમજી ગયા છે, તેઓ મૂત્ર, માંસ, રુધિર અને ચામડીની કાથળી પર રાગાંધ ખની સંસારકૂપમાં પડતા અચી ગયા છે. એ સ્પર્શનેન્દ્રિયને વરા પડી ઇલાચીપુત્ર ના**ટ**કિયા થયા: એને વશ પડી બેનાતટ નગરીના રાજા ઇલાચીપુત્રતું મરણ ઇચ્છવા લાગ્યા; એને વશ પડી " ભયવ'! જા સા સા સા " વાળી સ્ત્રી પાંચ સા પુરુષને ભાગવતાં છતાં પણ અસ'તાષી રહેતી હતી: એને વશ પડેલા પ્રહાદત્ત ચક્રી સાતમી નારકીમાં રહ્યો રહ્યો પણ " ચારુદત્તા, ચારુદત્તા '' એમ પાકાર કર્યા કરે છે; એને વશ પડેલા રાવણે પાતાનાં દશ મસ્તક અને મહાઋદિ રણમાં ગુમાવી: એને વશ પડેલા જવા, એક માળાપથી અવતરેલા સગા ભાઇ એા સાથે કલેશ કરે છે; એને વશ પડેલા વિવેક ભૂલી જાય છે, અંધ બને છે, અનેક પાપા કરે છે, અને, ટુંકમાં કહીએ તો, ક્ષણિક સુખની ખાતર મનુષ્યજન્મમાં જે મહાલાભ પ્રાપ્ત કરી પરિચામે અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય તેમ છે તે સર્વ ગુમાવે છે.

આ ખહુ અગત્યના વિષય માટે વિદ્વાનાએ રચેલા અનેક બ્રંથા છે. ટૂંકમાં જાણવાના જિજ્ઞાસુઓએ "ઇદ્રિયપરાજયશતક"* "શુંગારવૈરાગ્યતર'ગિણો"+ અને "શીલાપદેશમાળા" એ ત્રણ બ્રંથા વાંચવા. અત્ર વિસ્તારભયથી વિશેષ કહેવામાં આવતું નથી, પરંતુ એટલું તો પુનરુક્તિ કરીને કહેવામાં આવે છે કે હે બંધુઓ! તમે સુખ શું છે અને તે ક્યાં છે, તેનું ખરું સ્વરૂપ સમજો. પ્રાકૃત માણસાના અવગણનાને પાત્ર

[🚁] कैन सुणाधप्रकाश लाग जीको. 🛨 प्रकरखरत्नाकर लाग जीको.

પ્રવાહ પર ચાલ્યા જવાની અનાદિ પદ્ધતિ છેાડી દો. અનંત ગુજી તમારા આત્મામાં જ ભરેલા છે; એ પ્રાપ્ત કરવા જવા પડે તેમ નથી; ક્ષ્ક્રત તેને પ્રગટ કરવાની જરૂર છે. બ્રહ્મચર્ય પાળ્યા વગર અને તેમ ન અને તાપજી સ્પર્શનેન્દ્રિય પર સારી રીતે સંયમ રાખ્યા વગર એ ગુજી પ્રકટ થાય તેમ નથી, માટે પાતાનું (આત્માનું) જાજુવું અને પારકું (પુદ્દગલનું) તજવું એ સામાન્ય જણાતા સૂત્ર પર વ્યવહાર કરવા ચાવ્ય છે. (૧૯; ૨૫૫)

ससुद्दायथी पांचे धन्द्रियाना सावरना उपहेशा विषयेन्द्रियसंयोगाभावात्के के न संयताः ? । रागद्वेषमनोयोगाभावाद्ये त स्तवीमि तानु ॥ १८ ॥ (अनुष्डुप्)

'વિષય અને ઇંદ્રિયના સંયાગ ન થવાથી કાેેેે સંયમ પાળતું નથી ? પરંતુ રાગ-દ્રેષના યાગ જેઓ મનની સાથે થવા દેતા નથી, તેઓની તાે હું સ્તત્રના કરું છું." (૧૮)

વિવેચન—મધુર સ્વર, સુંદર રૂપ, સુગંધી પુષ્પ, મિષ્ટ પદાર્થ અને સુકામળ સી—આ પાંચ વિષયો છે. તેઓ ઇંદ્રિયને મળે નહિ, એટલે કાનને સુસ્વર મળે નહિ, આંખને સુર્પ મળે નહિ, રસનાને અતુકૂળ પદાર્થ મળે નહિ, ઇત્યાદિ; ત્યારે તો 'वृद्धा नारी पतिष्रता' જેવું થાય છે; પણ એતું નામ આત્મસંયમ કહેવાય નહિ; ઇંદ્રિયના સારા વિષયો પર રાગ ન થાય અને ખરાબ વિષયો પર દેષ ન થાય એનું નામ સંયમ છે. વાસ્તિવિક રીતે ત્રિકાલિક વસ્તુસ્ત્રરૂપ વિચારતાં કોઇ વસ્તુ સારી કે ખરાબ છે જ નહિ; કારણ કે સ્વાભાવિક રીતે જ અમુક વસ્તુ ખરાબ હોય; તેા તે સર્વદા ખરાબ જ રહેવી જોઇએ, પણ અવલાકન કરતાં આથી વિરુદ્ધ અતુભવ થાય છે. લીંખડા કડવા લાગે, તેથી રસનાને અપ્રિય લાગે છે, પણ મંદવાડ વખતે વ્યાધિના નાશ કરે છે અને તિચંચા તે આનંદથી ખાય છે. ત્યારે વસ્તુનું ખરાબપણું અથવા સારાપણું મનના માનવા ઉપર જ થાય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. અને ઘણું ખરું તો તેને ગ્રહણ કરનાર વ્યક્તિના મનના ચલન વિચલન સ્વભાવ પર જ તે આધાર રાખે છે. તેટલા માટે નીતિકાર કહે છે કે—

न रम्यं नारम्यं प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि, प्रियत्वं वस्तुनां भवति च खलु ग्राहकवशात्।

" કાઈ પણ વસ્તુ પ્રકૃતિથી સુંદર કે અસુંદર નથી; સુંદર અથવા અસુંદરપણું વસ્તુના ગ્રાહક પર આધાર રાખે છે."

ત્યારે હવે જે સવાલ રહે છે તે વસ્તુ પર નહિ, પણ આપણા પાતાના મનના વલશુ પર આધાર રાખે છે. એ મનને અનુકૂળ ઇંદ્રિયાના જય કરવા એ પ્રભળ પુરુષાર્થ છે. અને તેથી જ ઇંદ્રિયસ'યમ કર્ત વ્ય છે. જરા આત્મવીર્ય સ્કુરાવી, મનમાં ચાહ્કસ નિયમથી કાર્યત'ત્ર વહન કરવાના દઢ સંકલ્પ કરવામાં આવે, તો ઇદ્રિયવિષયઉપસાગના માર્ગ અંકિત થઈ જાય. અને એક વાર આવા અસ્યાસ થાડા વખત પાડવામાં આવે તા પછી તે નૈસ- ર્ગિક પ્રવાહ થઈ જાય. આવા આત્મિક શુદ્ધ પ્રવાહમાં રમણ કરનારા, ઇદ્રિયાને શુસ્ર માર્ગે પ્રવર્તાવનારા મહાત્માએની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૧૮; ૨૫૬)

કવાયસ'વર—કરટ અને ઉત્કરટ

कषायान् संष्टणु प्राज्ञ !, नरकं यदसंवरात् । महातपस्विनोऽप्यापुः, करटोत्करटादयः ॥ १९ ॥ (अनुष्टुप्)

" **હે** વિદ્વાન્! તું કષાયના સંવર કર. તેના સંવર નહિ કરવાથી કરટ અને ઉત્કરટ જેવા મહાતપસ્વીએ પણ નરકને પામ્યા છે." (૧૯)

વિવેચન—મિથ્યાત્વત્યાગ અને યાંગસંવર માટે કહ્યું; હવે કષાયસંવર માટે જરા સ્થના કરે છે. વિષયપરત્વે આખા અધિકાર અગાઉ લખાયા છે તેથી અત્ર વિશેષ લખવાની જરૂર રહેતી નથી. * એ સર્વ હકીકતના મુખ્ય સાર એ છે કે કષાયના ત્યાગ કરવા; તે (કષાય) કરવાના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તાપણ કરવા નહિ અને આત્મિક ચિંતવના કર્યા કરવી. કષાય એ જ સંસારના લાભ છે અને સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર છે એના પ્રસાર થવા દીધાથી બહુ માહું નુકસાન થાય છે. કષાયથી અનેક જીવા દુર્ગતિ પામ્યા છે, જેનાં દર્શાત આ ગ્રંથના સાતમા અધિકારમાં યાંગ્ય સ્થાને અતાવવામાં આવ્યાં છે. કરટ અને ઉત્કરટ મુનિનું દર્શાંત જાણવા લાયક છે, તેથી શ્રી ધનવિજયસ્વિની ટીકા ઉપરથી અત્ર લખવામાં આવ્યું છે.

કરટ અને ઉત્કરટ નામના બે ભાઈ એ હતા. એ ળન્ને સગા ભાઈ નહોતા, પણ માસી-માસીના દીકરા હતા. તેઓ બન્ને અધ્યાપકના ધંધા કરતા હતા. એક વખત સ'સાર પર વૈરાગ્ય આવ્યા તેથી બન્ને ભાઈ ઓએ વત બહુણ કર્યું. તેઓ બહુ તપસ્યા કરતા હતા. પૃથ્વીતળ પર વિહાર કરતા કરતા તેઓ કુણાલા નગરીમાં ચામાસું કરવા આવ્યા અને ગામ કરતા કિદ્યાના ગરનાળામાં રહી ઘાર તપસ્યા કરવા માંડી. વરસાદ થશે તે તેમાં આ સાધુ તણાઈ જશે એ વિચારથી ક્ષેત્રદેવતાએ વરસાદને કુણાલા નગરીમાં વરસવા દીધા નહિ. અટકાવી રાખ્યા. તે નગરી સિવાય આજીબાજી બહુ સારી રીતે વરસાદ થયા. ગામના લોકા આનું કારણ સમજી ગયા, તેથી તે મુનિઓને અ'તઃકરણથી શ્રાપ આપવા લાગ્યા. અને છેવટે સવ' લાકોએ એકઠા થઈ મુનિઓને યષ્ટિ-મુષ્ટિ વગેરેના પ્રહારા કરી ગામથી દ્વર કાઢી મૂકયા. આ વખતે લોકોએ કરેલા તાડન તજે નથી ગ્રસ્સે થઈ તેઓ બાલ્યા :-

^{*} જુએ "ક્ષાયત્યાગ " નામના સાતમા અધિકાર.

हरट—वर्ष मेष ! कुणालायां । हे वरसाह ! तुं हुक्षाधामां वरस, हर्त्तहरट—दिनानि दश पंच च । पंहर हिवस सुधी, हरट—मुशलप्रमाणधाराभि: । भूशल प्रभाध धाराक्षेश्यी, हरहरट—यथा रात्रौ तथा दिवा । क्रेभ रात्रे तेम क हिवसे.

વરસાદ તરત શરૂ થયા અને મૂશળધારાએ કુણાલામાં પ'દર દિવસ સુધી વરસ્યા; જરા પણ વિસામા લીધા નહિ. આખા ગામમાં પાણી ભરાઇ ગયું અને તેથી સર્વે લોકા તણાઈ ગયા. મહાસંહાર થઈ ગયા. આ મહાપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લીધા વગર, પાપને આલાગ્યા વગર, ત્રીજે વરસે ખન્ને સાધુએ એ સાકેતપુર નગરમાં કાળ કર્યો અને સાતમી નરકે કાળ નામના નરકાવાસમાં ખત્રીશ સાગરાપમને આઉખે ઉત્પન્ન થયા.

મહાકોધનું આવું પરિણામ આવ્યું! ક્ષણિક ક્રોધ સારુ અસંખ્ય વરસ સુધી નરકનાં મહાદુઃખ સહન કરવાં પડશે. તેવી જ રીતે સનત્કુમાર માનથી, શ્રી મિદ્યુનાથજ માયાથી અને ધવળ મમ્મણ સાગર શેઠ વગેરે લાેભાશી મહાદુઃખ પામ્યા છે. આ સવે દેષ્ટાંત પર વિચાર કરી ક્ષાયના સંવર કરવા. અધિદેતુમાં એની ખાસ જગ્યા છે, એ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. (૧૯; ૨૫૭)

िश्वावंतनी शुक्ष थे।गमां प्रवृत्ति है।वी क्रिश्चे तेनुं कारण् यस्यास्ति किंचित्र तषोयमादि, ब्रूयात्स यत्ततुदतां परान् वा । यस्यास्ति कष्टाप्तसिदं तु किं न, तद्श्रंशभीः संदृणुते स योगान् ॥२०॥ (इन्द्रवज्रा)

"જેને તપસ્યા, યમ વગેરે કાંઇ પણ નથી, તે તો ગમે તેવું બાલે અથવા બીજા-એને પીડા ઉપજાવે, પણ જેઓએ મહાકષ્ટે કરીને આ તપસ્યાદિક પ્રાપ્ત કરેલ છે, તેઓ તેના નાશ થઇ જવાની બીક રાખીને યાગના સંવર કેમ ન કરે ?" (૨૦)

વિવેચન અનંત કાળથી મિથ્યાત્વના પ્રવાહમાં તછાતો પ્રાણી ગમે તે બાલે, મન-વચન કાયાના અશુલ યોગોની પ્રવૃત્તિ કરીને ગમે તેને દુ:ખ દે, પીડા ઉપજાવે, કષ્ટ આપે કે ગમે તે કરે, તે તેને પાલવે એમ છે. એને વધારે સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી, પ્રાપ્ત કરવાની તેની ઇચ્છા પણ નથી અને પ્રયાસ પણ નથી; પણ જેઓ દ્યાર તપસ્યા કરે છે, મહા-પશ્ચકખાણ કરે છે, અને બીજા તેવા જ અસાધારણ પ્રયાસથી વિરતિ ધારણ કરે છે, તેઓએ તો યાગના સંવર જરૂર કરવા જોઈએ; ગમે તેટલા પૌદ્રગલિક ભાગ આપવા પડે તાપણ તેમ કરવામાં પાતાની સર્વ શક્તિના ઉપયાગ કરવા જોઈએ. ગ્રંથકર્તા આશ્ચર્ય બતાવે છે કે આવી રીતે તપસ્યાદિક કરતાં છતાં પણ, તેના નાશ થવાની બીક લાગતી હાય તા, યાગના સંયમ કરવા જોઈએ એમ જાણતાં છતાં એના અધિકારી જવા શા માટે યાગસંવર કરતા નહિ હાય ? પ્રયાસથી મળેલ વિરતિગુણના નાશ થઇ જશે, મહેનત ફાકટ જશે અને પરિશામે પસ્તાવા થશે, માટે યાગસંવર કર. (૨૦; ૨૫૮)

મનાેચાેગના સંવરની મુખ્યતા

भवेत्समग्रेष्वपि संवरेषु, परं निदानं शिवसंपदां यः।

त्यजन् कषायादिजदुर्विकल्पान्, कुर्यान्मनःसंवरमिद्धधीस्तम् ॥ २१ ॥ (उपनाति)

" માલલફમી પ્રાપ્ત કરવાનું માટામાં માટું કારણ સર્વ પ્રકારના સંવરામાં પણ મનના સંવર છે, એમ જાણીને સમૃદ્ધખુદ્ધિ જીવ કષાયથી ઉત્પન્ન થયેલા દુર્વિકલ્પાને તજી દઇને, મનના સંવર કરે." (૨૧)

વિવેચન—સુખ પ્રાપ્ત કરવું, એ સર્વ પ્રવૃત્તિના હતુ છે. તેમાં પણ માક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, કારણ કે એ સુખ અતંત છે. 'ત્યારે પાછી વાત તો મનઃસંચમ પર જ આવીને અટકે છે. સંવર કરવા, એ માક્ષપ્રાપ્તિના પરમ ઉપાય છે, તેમાં પણ મનસંવર કરવા, એ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે. '' મન સાધ્યું તેણું સઘળું સાધ્યું'' અને '' મન વા મનુષ્યાળાં कારળં જચ્ચમોક્ષયો:'' —એ પ્રખળ સૂત્ર પર રચાયેલું માનસશાસ મનની પ્રવૃત્તિ પર આધાર રાખે તો તેમાં નવાઈ જેવું નથી. મનની ઉપર માટે આધાર છે; તેમાં પણ જ્યારે કષાયથી થતા સંકલ્પ વિકલ્પો ત્યજી દીધા હાય, ત્યારે મનમાં જે શાંતિ, પ્રેમ, મત્રીભાવ ઉત્પન્ન થાય, તેના અપૂર્વ આનંદ તા અનુભવી જ સમજી શકે. એના ટૂંકામાં ખ્યાલ આપવા હાય તો એટલું જ કહી શકાય કે છ ખંડના અધિપતિ ચક્રવર્તીનું સુખ પણ મનના સુખ આગળ વિસાતમાં નથી, હિસાબમાં નથી; અને, વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તા, તેની પાસે કાંઈ જ નથી. તેથી હે બ'ધુઓ ! વાર'વાર સૂચના છે, પ્રેરણ છે, ઉપદેશ છે કે મનને સુધારા, ખરાબ વિચાર દરતું અટકાવો, કષાયજન્ય દુધ્યાન અને દુર્વિકલ્પોનો ત્યાગ કરા અને શુભ વિચાર તરફ પ્રવૃત્તિ કરો; છેવટે ધ્યાનધારા ધારણ કરી, કર્મની નિજંશ કરી, નીચેના શ્લોકમાં ખતાવેલું સુખ પ્રાપ્ત કરા અથવા તે પ્રાપ્ત કરવાના અધિકારી થાએા. (૨૧; ૨૫૯)

નિઃસંગતા અને સંવર: ઉપસંહાર

तदेवमात्मा कृतसंवरः स्यात्, निःसङ्गताभाक् सततं सुखेन । निःसङ्गभावादथ संवरस्तद् द्वयं शिवार्थी युगपद्भजेत ॥ २२ ॥ (उपजाति)

" ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે કર્યો છે સંવર જેણે એવે આ આત્મા તરત જ વગર પ્રયાસે નિઃસંગતાનું * ભાજન થાય છે. વળી, નિઃસંગતાભાવથી સંવર થાય છે; માટે માેક્ષના અભિલાષી જીવ આ બન્નેને સાથે સાથે જ ભજે." (૨૨)

વિવેચન—મિથ્યાત્વના ત્યાગ કર્યો હોય, અવિરતિ દ્વર કરી હોય, કષાય પાતળા કરી નાખ્યા હોય અને યાગાનું રુંધન કર્યું હોય, ત્યારે પછી સ્વાભાવિક રીતે જ મમત્વ-ભાવ ઘટતા જાય છે. મમત્વ ઘટે એટલે સંસાર સાથે જે દઢ વાસના છે તે ઘટે છે અને

^{*} પુત્ર, સ્ત્રી, ધન વગેરે પર મમતારહિતપહ્યું.

વાસના ઘટવાથી વિષય સાથે એકાકારવૃત્તિ થતી અટકે છે. છેવટે વાસના પણ જાય છે અને મમતા પણ જાય છે. એ જાય એટલે માેહ ગયા અને માેહ ગયા એટલે ભવબ્રમણ ગયું, એટલે અવ્યાબાધ માેક્ષસુખ મળ્યું.

કેટલાક જ્વાને પ્રથમ માંહત્યાંગ થાય છે, વૈરાગ્યનિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાં સ્ત્રી-પુત્રાદિ પર પ્રેમ ઘટે છે, ત્યાર પછી આત્મ-ભાગૃતિ થાય છે, કાયા, વચન અને મનના યાગોની પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ થાય છે અને કષાય પાતળા પહે છે. આવી રીતે સંવરથી નિઃસંગતા અને નિઃસંગતાથી સંવર પ્રાપ્ત થાય છે. કયા જીવને કયા માર્ગ અનુકૂળ આવશે તેને માટે એક સામાન્ય નિયમ કહી શકાય નહિ; એના આધાર પુરુષ, કાળ, સ્થાન અને સંભેગા પર છે. અમુક પ્રાણીને કયા માર્ગ અનુકૂળ આવશે તે તેણે પાતે, વિચાર કરીને, સમજ લેવા. વધારે સારા રસ્તા એ છે કે યાગાદિકના સંવર કરવા અને મમતાના ત્યાગ કરવા, એ અન્ને કાર્યો સાથે જ કરવાં, અને થી મહા-લાસ છે અને અન્ને એકસાથે થઈ શકે તેવાં છે. (૨૨; ૨૬૦)

આવી રીતે મિથ્યાત્વાદિનિરાધ અને સંવરાપદેશ અધિકાર પૂર્ણ થયા. આ અધિકારમાં પણ અનુભવી સ્રિમહારાજે હદ કરી છે. એક ગામમાં પરદેશથી આવતા માલ પર જકાત લેવાના ઠરાવ થયા. તે ગામ બંદર નહોતું પણ માહું શહેર હતું. અનેક ભાવના વ્યાપાર, અનેક વેપારી અને દુકાના હાવાથી તેના કચાં મેળ રાખવા, કેવી રીતે રાખવા, કેટલા દેખરેખ રાખનારા રાખવા—એ વિચારમાં અધિકારીઓ ગભરાઈ ગયા. પછી એક માણસે યુક્તિ બતાવી કે શહેરમાં દાખલ થવાનાં નાકાં પકડા અને ત્યાં ચાકી રાખા. આ યુક્તિથી પાંચ કે છ માણસા રાખવાથી આખા ગામ પર અમલ થઈ શક્યો. એવી જ

આ શાકતથા પાંચ ક છ માણુસા રાખવાથા આખા ગામ પર અમલ થઇ શકવા. એવી જ રીતે પાપ-પુષ્યની અનેક પ્રકૃતિએા, બંધનાં વિચિત્ર સ્થાના અને તેને અટકાવવાની મહામુશ્કેલી વિચારતાં પાર આવે તેમ નથી. તેથી સ્રિમહારાજ અત્ર નાકાં ખતાવે છે; એને પકડીને કબજે કરવાથી આખા કમ્મપુર પર સાસાજ્ય ચાલી શકશે.

એ નાકાર્ય ચાર અંધહેતુ કહ્યા: મિશ્ચાત્વ, અવિરતિ, ક્યાય અને યાંગ. એની અંતરંગ વાર્ટિકાઓ નેઈ એ તો સત્તાવન હેતુ થાય છે. સૂરિમહારાજે મિશ્યાત્વ પર વિશેષ વિવેચન ન કરતાં તેના ત્યાંગ કરવાનું જ કહ્યું છે, કારણું કે આ શ્રંથના અધિકારી અહુધા મિશ્યાત્વી ન જ હાય, એટલે જ તે પર અહુ વિવેચન ન કરતાં, યાંગના અગત્યના વિષય હાથ ધર્યો છે. તેમાં મનાનિશ્રહ, વચનનિશ્રહ, કાચનિશ્રહ અને અંતરંગમાં ઇંદ્રિય-દમન માટે જે વિચારા ખતાવ્યા છે તે ખહું જ ઉપયાગી છે. મનની અપ્રવૃત્તિ અને મનાનિશ્રહ એ બેમાં બહું તફાવત છે. મનના વ્યાપારાને છુંદી નાખવા, તેને કાંઈ પણ કાર્ય કરવા દેવું નહિ અને હઠયાંગ કરવા એ શાસ્ત્રશૈલીથી વિપરીત છે, એથી પૂરતા હાલ થતા નથી. કૈટલાક પ્રાણીએ આ રસ્તે કાર્ય કરી લાલ મેળવવા ઇચ્છે છે. એથી

શરીરની તંદ્વરસ્ત્રી કે કાળજ્ઞાનાદિ અલ્પ લાભ થાય છે, એમ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય તેઓના ચાેગશાસ્ત્રમાં કહે છે; પણ પ્રયાસના પ્રમાણુમાં કાંઇ લાભ થતાે નથી. મનના સંબંધમાં કરવા જેવું કાર્ય એ છે કે મન જ્યારે ખાટે રસ્તે જતું હાય ત્યારે તેનાં પરિણામા વિચારી, તેને પાછું વાળવું, ખાટા વિચારા કરવા દેવા નહિ, પરંતુ એની શુભ પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ મૂકવાની જરૂર નથી. શુલમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુલથી નિવૃત્તિ, એ જ મહાયાેગ છે અને તેને માટે જ ધર્મ-શુકલાઉ ધ્યાનના વિસ્તાર છે. "હું કચારે બે'તાળીશ દોષ રહિત આહાર કરીશ ? કચારે પોદ્દગલિક ભાવના ત્યાગ કરી, આત્મિક તત્ત્વમાં રમણ કરીશ ?" વગેરે વગેરે શુમ મનારથા કરવા એ પણ પ્રશસ્ત મનાયાગની આચરણામાં જ ગણાય છે. આવી જ રીતે વચનચાગ અને કાયયાગ માટે પણ સમજવું. વચન કે કાયાની પ્રવૃત્તિ તદ્દન અટકાવત્રી અગત્ય નથી, પર'ત એની પ્રવૃત્તિની દિશા ફેરવવી. એ ખાસ કર્તવ્ય છે. કાયયેાગના સંખંધમાં ઇદ્રિય પર સંવર કરવાતું કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ તેટલ જ ઉપયોગી છે. એક સામાન્ય નિયમ એવા છે કે જ્યાં સુધી બાહ્ય ઇંદ્રિયા પર અંકુશ આવતા નથી ત્યાં સુધી મન વશ થવું સુશકેલ છે. વળી, મન પર અંકશ આવ્યો ન હોય ત્યાં સુધી ઇંદ્રિયા પર અંકુશ આવવા મુશ્કેલ છે. આવી રીતે મન અને ઇંદ્રિયા એકબીજા પર અસર કરે છે અને તેઓ બન્નેને દમન કરવા માટે અસાધારણ આત્મવીર્ય સ્કરાવવાની જરૂર પડે છે. એ કાર્ય અશકચ નથી, પણ અનુભવ ન હાય તેને બહુ વિષમ લાગે છે. આડી જ્યારે તેની ટેવ પડી જાય છે ત્યારે તેા ઇંદ્રિયાના વિષયાના સાગ ઉચ્છિષ્ટ સાજન જેવા લાગે છે.

આવી રીતે ચાેગરું ધન કરવાના પ્રયાસ કરવા સાથે જ કષાયના જય કરવાની પણ જરૂર છે. આંતરંગ શત્રુઓમાં કષાયા પ્રબળ શત્રુઓનું કામ કરે છે અને તેથી તેના સંબંધમાં પણ પુરુષાર્થ ફાેરવવાની જરૂર પડે છે. ચાેગરું ધન અને કષાયવિજય સાથે સાથે ચાલતા હાેય છે ત્યારે વિરત્તિગુણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે બંધહેતુ શિથિલ પડતા જાય છે, એાછા થતા જાય છે અને છેવટે નાશ પામે છે.

આ જન્મમાં ધન, સ્ત્રી, પુત્ર પામવાં એ મુશ્કેલ નથી. કેટલાકને મુશ્કેલ લાગે છે, તે પણુ ખોડું છે. અનાદિ કાળથી એ વસ્તુઓ મળ્યા કરે છે; એને મેળવવા માટે પ્રયાસ કરવા એ નકામા છે, એટલું જ નહિ પણુ તે સંસારમાં રખડાવનારા છે; એમાં રાચેલ,માચેલ પ્રાણી કર્ત વ્યતું ભાન ભૂલી જાય છે અને માનદશામાં લેવાઇ જાય છે; એને નિરાંતે એસી આત્મ-ચિંતવન કરવાનું સ્ત્રતું નથી. છેલ્લી ગાથામાં નિઃસંગભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે આપેલા ઉપદેશ ખહુ મનન કરવા ચાગ્ય છે. ખાસ સમજવાનું એ છે કે અનંત કાળ સુધી પ્રયાસ કર્યા છતાં, જે મળસું નથી તે અત્ર સ્ત્રિમહારાજે ખતાવ્યું છે. એ ચાગરું ધન, કષાયવિજય અને મિશ્યાત્વિનિરાધ કરવા ખાસ પ્રયાસ કરવા. જેઓ એ રસ્તે ચઢી આત્મિક કાર્ય કરશે તે સુખી થશે અને છેવટે ઘાર સમુદ્ર તરી, તેના કાંઠા પ્રાપ્ત કરશે.

इति सनिवरणो मिथ्यात्वादिनिरोध-संवरोपदेशनामा चतुर्दशोऽधिकारः ॥

पंचदशः शुभवृत्तिशिक्षोपदेशाधिकारः॥

ચિત્તદમન, વૈરાગ્યઉપદેશ અને યતિયાગ્ય શિક્ષા કહી; ગત અધિકારમાં મિચ્યાત, અવિરતિ, કષાય અને યાગના નિરાધ કરવાના ઉપદેશ આપ્યા અને પ્રસંગે સંવર કરવા ગર્ભિત ઉપદેશ આપ્યા. હવે કેવા પ્રકારની વૃત્તિ કરવી, તે અતાવે છે. અમુક પ્રણાલિકા બંધ થાય ત્યારે યંત્રની શક્તિના ઉપયાગ કરવા માટે નવીન પ્રવાહો શોધવા એઈ એ, નહિ તો શક્તિના લય થાય છે અથવા અસ્ત-વ્યસ્ત દિશામાં ચાલી નય છે. આ અધિકારમાં જે વૃત્તિ-વર્તન અતાવેલ છે તેમાંની ઘણી સાધુયાગ્ય છે અને કેટલીક શ્રાવકયાગ્ય છે. વાંચનારે પાતાની યાગ્યતા પ્રમાણે શિક્ષા ગ્રહણ કરવી. આ અધિકાર ખાસ સાધુને ઉદેશીને લખાયેલા છે. દરેક શ્લાકના પ્રસંગ પર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

આવશ્યક ક્રિયા કરવી

आवश्यकेष्वाततु यत्नमाप्तोदितेषु शुद्धेषु तमोऽपहेषु । न हन्त्यश्चक्तं हि न चाष्यशुद्धं, वैद्योक्तमध्यौषधमामयान् यत्*॥१॥ (उपजाति)

" આપ્ત પુરુષોનાં અતાવેલાં શુદ્ધ અને પાપને હરનારાં એવાં આવશ્યકા કરવામાં યત્ન કર; કારણ કે વૈદ્ય અતાવેલું ઓવધ ખાધું ન હોય અથવા (ખાધા છતાં પણ જો) અશુદ્ધ હોય તો તે રાગના નાશ કરી શકતું નથી." (૧)

વિવેચન—આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરવા યાગ્ય નિત્યકર્મ, અથવા વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તા સાધુ અને શ્રાવકની કરજિયાત નિત્યકિયા. એ જ છે:—

1. સામાયિક—એ ઘડી સુધી સ્થિર ચિતે સ્થિર આસન ઉપર સમતા રાખી શાંત જગ્યામાં, આત્મિક જાગૃતિ કરવી તે. એમાં અલ્યાસ, તત્ત્વચિંતવન, ધ્યાન અને જાપ ઇત્યાદિ ક્રિયામાંથી પાતાની શક્તિ પ્રમાણે કર્તવ્ય છે. આ શ્રાવકને માટે છે અને સાધુ માટે તફાવત એટલા જ છે કે તેઓ નિરંતર સામાયિક દશામાં જ વર્તે છે.

मामयापहिमिति पाठान्तरम् । रोगहरणक्षमित्यर्थः ।

- ર. ચતુવિ'શતિજિનસ્તવન-જગત પર મહાઉપકાર કરનાર, મહાપ્રક્ષાવક પરમાત્માની નામાકિરૂપે સ્તુતિ.
 - 3. વાંદન-ગુરુ વગેરે વડીલ પુરુષોને વાંદન કરવું.
- ૪. પ્રતિક્રમણ—આખા દિવસ કે રાત્રિ સંખંધી, અગર પંદર દિવસ, ચાર માસ કે વર્ષ સંખંધી કાર્ય, ઉચ્ચાર કે ચિતવનથી થયેલ દોષો, કરમાવેલ કાર્યો અને અતુમાદેલ અપવર્તના સંખંધી દોષો માટે અંતઃકરણથી પશ્ચાત્તાપ. નહિ કરવા સંખંધી વિચાર કરવો એઈએ તે ન કર્યો હાય તે સંખંધી વિચારણા: એ સવંથી વધારે ઉપયાગી આવશ્યક છે. એના હતુ અતાવતાં શ્રાવક પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં કહે છે કે "નિષેધ કરેલાં કાર્યો કર્યાં હાય, આદેશ કરેલાં કાર્યો ન કર્યાં હાય, જીવાદિક પદાર્થો પર શ્રહા ન કરી હાય અને ધર્મ- વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરી હાય, તે સર્વનું ક્ષમાયાયન કરવું એ પ્રતિક્રમણ છે." (ગાયા ૪૮).
- પ. કાચાત્સર્જ—દેહના ઉત્સર્જ કરવા, ત્યાગ કરવા એટલે તે સંખધી ખાદ્ય વ્યવસાય મંદ્ર પાડી, અંતરથી આત્મજાગૃતિ કરવી તે.
- **૬. પૃચ્ચક્રેપાણુ**—સ્થૂળ પદાર્થીના ભાગ અલ્પ કરવા, તદ્દન માંઘ કરવા અને ખની શકે તેટલા ત્યાગભાવ કરવા તે.

આ છ આવશ્યકા સર્વ જૈનોએ અવશ્ય કરવાનાં છે, શાસપ્રશ્નીત છે, પરમાત્માના મુખશ્ની નિર્દિષ્ઠ થયેલાં છે અને સ્વતઃ નિર્દોષ છે. વળી એ પાતે નિર્દોષ છે એટલું જ નહિ, પણ ભવરાગ મટાડવા માટે ઓષધર્પ છે. એની ઔષધપણાની શક્તિ સર્વ ત્રપ્રશ્નીત છે અને અનુભવથી સમજ્ય છે. ઔષધ ખતાવનાર વૈદ્ય ગમે તેવા વિદ્વાન હોય છતાં પણ, તેનું ખતાવેલું ઔષધ ખાવાથી જ વ્યાધિના નાશ થાય છે, માત્ર નામ જાણવાથી કામ થતું નથી. એવી જ રીતે આવશ્યકરૂપ ઔષધ ખાવાથી જ ભવરાગ મટે છે. વળી, ખાધા છતાં પણ ઔષધ શુદ્ધ ન હાય તો એ વ્યાધિ મટતા નથી, એ બાબતમાં પણ ચિંતા કરવા જેવું નથી. અનેક પ્રાણીઓ ઉપર પ્રયોગ થયા પછી અને અતીન્દ્રિય ચક્ષુથી તેના લાભ પ્રત્યક્ષ નજરમાં આવ્યા પછી જ તે ખતાવવામાં આવ્યું છે અને તેના ખતાવનાર સર્વ પ્રકારના વિચાર કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતા, તેથી એ ઔષધ કૂટી નીકળશે કે બ્યાધિ વધારશે એવી પણ ચિંતા કરવા જેવું નથી.

આવશ્યક કિયાની બહુ જરૂર છે. તેનાથી આત્મા બહુ નિર્મળ રહે છે, જૂનાં પાપા આરો અરો છે હી દેતા જાય છે, નવીન ગ્રહણ કરતા નથી, તેથી તે ધર્મસન્મુખ રહે છે અને તેની આંતર વૃત્તિ જાગત રહે છે. આવશ્યક કિયામાં લાગતા દોષો સમજવાની જરૂર છે. સામાચિકના ૩૨ દોષ, કાયાત્સર્ગના ૧૯ દોષ વગેરે કિયામાર્ગના ગ્રંથોથી જાણવા અને તેના ત્યાગ કરવા નિશ્ચય કરવા. દોષ વગરનાં આવશ્યકા મહાફળ આપે છે અને એ સ્થિતિ અલ્યાસથી પ્રાપ્ત થાય છે. દરમ્યાન શુદ્ધ દશાના ખપી થવું; પણ સદોષ કિયા કરતાં કિયા ન કરવી સારી—એવી વિપરીત વૃત્તિ રાખવી નહિ.

આ શ્લોકમાં સર્વત્ર ભગવાનના વૈદ્ય સાથે, આવશ્યક ક્રિયાના ઔષધ સાથે અને ભવપર્યટનના વ્યાધિ સાથે ઉપમાન–ઉપમેચ સંબંધ છે. (૧ ૨૬૧)

તપસ્યા કરવી

त्यांसि तन्यादिविधानि नित्यं, मुखे कटून्यायतिसुन्दराणि । निप्तन्ति तान्येव कुकर्मराज्ञि, स्सायनानीव दुरामयान् यत् ॥ २ ॥ (उपजाति)

"શરૂઆતમાં કડવાં લાગે તેવાં પણ પરિષ્ણામે સુંદર બન્ને પ્રકારનાં તપા હં'મેશાં કરવાં. તે કુકમ'ના ઢગલાના તુરત વિનાશ કરે છે—જેવી રીતે રસાયણ દુષ્ટ રાગાને દ્રર કરે છે તેમ." (૨)

ભિવેશન— આહ્ય અને આલ્યંતર એમ એ પ્રકારનાં તપા છે. ન ખાલું (અતશન), એાછું ખાલું, એાછા પદાર્થો ખાલા, રસના ત્યાગ કરવા, કષ્ટ સહન ફરવાં અને અંગાપાંગ સંકાચી રાખવાં એ છ બાહ્ય તપ છે. કરેલ પાપતું પ્રાયશ્વિત્ત લેલું, વડીલના વિનય કરવા, બાળવૃદ્ધગ્લાનનું વૈયાવૃત્ય કરલું, અલ્યાસાદિ કરવાં, ધ્યાન કરલું અને કાયાના ઉત્સર્ગ કરવાં એ છ આલ્યંતર તપ છે. આ સર્વ તપ કરતાં કષ્ટ પડે છે, જરા આકરું પણ લાગે છે, પણ આત્માની સાથે અનાદિ કાળથી જે કર્મસમૂહ લાગ્યા છે, તેને એકદમ દ્વર કરવા હાય, ભાગવ્યા સિવાય તેના ત્યાગ કરવા હાય, જૈન પરિભાષામાં કહીએ તા કર્મના 'નિજ'રા' કરવી હાય, તા તેના આ જ રસ્તા છે. દરેક સમયે સાત અગર આઠ કર્મ બાંધનાર જીવ લાગવતી વખત બધાં કર્મા વિપાકાદયે જ લાગવે એવા નિયમ નથી; તેથી જો તપસ્યા કરી આત્મપ્રદેશથી લાગવી કર્મને એરવી નાખે તા જ એના કડ્ડ વિપાકાદય વેદવા ન પડે. તપસ્યા કરવામાં જરા આકરું લાગે છે, કારણ કે તેમાં સ્થળ ભાગના કરવા પડે છે, રિથરતા રાખવી પડે છે એ વગેરેથી જરા મુશ્કેલી આવે છે, પણ તે શરૂઆતમાં જ આવે છે, તેનું પરિણામ ઘણું સારું છે અને આગળ જતાં અલ્યાસ પડયા પછી અલ્યાસની શરૂઆતમાં માલૂમ પડેલી મુશ્કેલીએ પણ લાગતી નથી.

જે ઇંદ્રિયદમન માટે ચૌદમા અધિકારમાં કહ્યું છે અને જેથી મહાલાલ થઈ શકે છે તે ઇંદ્રિયદમનનું પરમ સાધન તપ જ છે. આવી રીતે તપસ્યાથી મહાલાલ થાય છે. રસાયછ્યું જેમ ખાતી વખતે, 'કરો ' પ્રમુખ સાચવવી પડતી હોવાને અંગે, સખ્ત લાગે, પરંતુ શરીરમાં ગયા પછી દુઃસાધ્ય લાગતા વ્યાધિઓને પણ મટાડે છે, તેવી જ રીતે જે સુગુરુરૂપ સુવૈદો ખતાવેલા તપરૂપ રસાયણ, શાસ્ત્રાનુસાર વિધિ પ્રમાણે અપથ્યના ત્યાગ કરી, લક્ષણ કરવામાં આવે તા આ સંસારી જીવના કર્મરાંગ સુસાધ્ય થઈ નાશ પામે અને પરિણામે તેને અનંત સુખ મળે.

સંથકર્તા કહે છે કે તપ કુકર્મના નાશ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ કુકર્મની

રાશિના નાશ કરે છે; એ બાબત પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. સહજ લાભ થતા હાય તા બાબત સામાન્ય ગણાય, પણ આ તા હગલાળ' ધ લાભ છે. (૨; ૨૬૨)

શીલાંગ, ચાેગ, ઉપસર્ગ. સમિતિ, ગુપ્તિ

विशुद्धशीलाङ्गसहस्रधारी, भवानिश्चं निर्मितयोगसिद्धिः ।

सहोपसर्गास्तनु निर्ममः सन्, भजस्य गुप्ताः समितीश्र सम्यक् ॥ ३॥ (इम्हयजा)

"તું (અઢાર) હજાર શુહ શીલાંગને ધારણ કરનારા થા, યાગસિહિ નિષ્પાદિત થા, શરીર પરની મમતા દ્વર મૂકીને ઉપસર્ગોને સહન કર, સમિતિ અને ગુષ્તિને સારી રીતે ભજ." (૩)

વિવેશન—૧. શીલાંગ એટલે ચારિત્રનાં અંગ. એના દશ યતિધર્મ સાથે અઢાર હજાર લેદ થાય છે, જે આ ગ્રંથમાં અન્યત્ર સવિસ્તર વર્ણ્યા છે * અત્ર સાધુનું શું કાર્ય છે તે ખતાવતાં તેનું રમરણ માત્ર આપે છે. ૨. મનવચન-કાયાના યાગોને વશ કરી લે અને તેના સાધન તરી કે અપ્ટાંગ યાગની સાધના કર. યાગરુંધનનું માહાત્મ્ય કેટલું છે, તે ચીદમા અને નવમા અધિકારમાં સવિસ્તર જોઈ લેવું. સંસાર-સમુદ્રમાંથી ઊંચા આવવાનું પરમ સાધન યાગરુંધન જ છે. ૩. શરીર પરની મમતા છાડી દેવી અને પરિષદ્ધ તથા ઉપસંગો યથાશક્તિ સહન કરવા. શરીર શું છે? શેનું છે? કાનું છે? અને તેના સ્વભાવ શા છે? એ આપણે દેહમમત્વમાચન નામના આ જ ગ્રંથના પાંચમા અધિકારમાં જોયું છે. ૪. સમિતિ અને ગુપ્તિ× રાખી શુદ્ધ વર્તન કરવું.

આ શ્લોકમાં શુભ પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે રખાય, તેના માર્ગ દેખાડવા માટે નામમાત્ર નિદેશ કર્યો છે. આખા શ્લોક ખાસ મુનિમહારાજને ઉદેશીને લખાયા છે. આ આખા અધિકારમાં આ જ રીતિ ગ્રહણ કરી છે. ચૌદ અધિકાર વાંચીને આવનાર આ અધિકાર સહજ સમજી જાય તેમ હાેવાથી, વિશેષ વિવેચનની અપેક્ષા મૂળ ગ્રંથકતાંએ પણ યાંગ્ય ધારી નથી. (૩; ૨૬૩)

સ્વાધ્યાય, આગમાર્થ, ભિક્ષા ઇત્યાદિ

स्वाध्याययोगेषु दधस्व यत्नं, मध्यस्थवृत्त्यानुसरागमार्थान् । अगारवो मैक्षमटाविषादी, हेतौ विशुद्धे विशेतेन्द्रियौघः ॥ ४॥ (उपजाति)

"સજઝાય-ધ્યાનમાં યત્ન કર, મધ્યસ્થ ખુદ્ધિથી આગમના અર્થને અનુસર, અહ'કાર મૂકી દઈને લિક્ષા માટે કર, તેમ જ ઇંદ્રિયના સમૂહને વશ કરીને શુદ્ધ હેતુમાં વિખવાદ રહિત થા." (૪)

^{*} ભુઓ શ્લાક ર-૩, અધિકાર તેરમા, પૃષ્ઠ ૨૬૫.

x જાઓ વિવેચન શ્લાક ર-૩, અધિકાર તેરમા, પૃષ્ઠ ૨૬૫.

વિવેચન— ઉપરના શ્લોકમાં જેમ નામનિદેશ કર્યો છે તેમ જ અત્ર પણ સાધુને ઉદ્દેશીને શભ પ્રવૃત્તિ માટે વિશેષ કાર્યો નામમાત્રથી ખતાવ્યાં છે:—

૧. હે યતિ ! તું સ્વાધ્યાયમાં કાળ નિર્ગમન કર. તારે નકામી વાતા કરવી કે પંચાત કરવી અયાગ્ય છે, કેમ કે તેથી ભાષાસમિતિ અને જીવયતના નહિ જળવાતાં, સાવદ્ય ઉપદેશ અને સાવદા ચિંતવન તને ખ્યાલ ન આવે તેમ થાય છે. અભ્યાસથી જ્ઞાનદષ્ટિ જાગ્રત થાય છે અને પરાપકાર કરવાનું પ્રભળ સાધન મળે છે. વળી, તારે ચાેગ વહન કરવા. આગમનું જ્ઞાન મેળવવાની ચાગ્યતા મેળવવા માટે ઉદ્દેશ, સસુંદેશ, અનુજ્ઞારૂપ અનુષ્ઠાન કરવાં (શ્રી ધનવિજય). યાેેેગવહન કરવાની જરૂરિયાત શાસ્ત્રમાં અતાવી છે. એની ક્રિયા જેતાં એથી ચાેગસિદ્ધિ અને મત વચત કાયાના યાેગા પર પણ સારા અંકુશ પ્રાપ્ત થાય છે. ર. આગમમાં કહેલા ભાવાને મધ્યસ્થ બુદ્ધિએ ગ્રહ્યુ કર, કદાગ્રહ કરીને, તાણી-તાડીને આગમના અર્થ કરવાતું તજી દે અને તારું શુદ્ધ દેષ્ટિબિ'દ્ર હ્રદયચક્ષુ સન્મુખ નિરંતર રાખી શુદ્ધ પ્રરૂપણા કર. ૩. તારે નુપાદિકત સત્કારના, સારા પદાર્થા મળવાના કે ત'દ્વરસ્તાના અહ'કાર કરવા નહિ. **∗** એ અહ'કાર કરવાથી કેવાં દુ:ખા થાય છે, તે આપણે કબાયમાચન દ્રારમાં જોઈ ગયા છીએ. ૪. તારે મનમાં પણ વિષાદ આણુવા નહિ. ખેદ કરવાથી આત્મિક તત્ત્વ ક્ષીણ પડે છે અને સંસારભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. પ. ઇંદ્રિયના સમૂહને તારે વશ કરવા. એ કૈટલું દુઃખ આપે છે તે આપણે ચૌદમા અને દશમા અધિકારમાં જોઇ ગયા છીએ, તેમ જ વશ કર્યા પછી કેવે! આનંદ આપે છે તે પણ એ જ સ્થળાએ જોઈ ગયા છીએ.× ૬. શુદ્ધ હેત માટે ભિક્ષા લેવા સારુ પર્યંટન કર. સાધુ માધુકરી વૃત્તિ કરે છે એટલે જેવી રીતે મધમાખ એક કલથી બીજા કલ પર બેસીને (તે ફૂલના દેખાવને બગાડવા વગર) તેમાંથી મધ ચૂસે છે, તેવી રીતે સાધુ શાસ્ત્રાક્ત ગામત્રેરેખાદિ આકાર પ્રમાણે છૂટાં છૂટાં ઘરામાંથી, બાજારૂપ થયા વગર, શુદ્ધ આહાર લઈ, જે મળે તેમાં સ'તાષ માની બેસી રહે છે. એનાં આહારપાણી શહ હેતુ માટે જ હોય છે; શરીર પોષવા સારુ આહાર નથી, પશુ ધર્મ કાર્યમાં શરીર ઉપયોગી થઈ પડે, તેવા શુદ્ધ હેતુથી શરીરને ભાડારૂપે આહાર આપવાના તેમાં આશય હાય છે. (૪; ૨૬૪)

ઉપદેશ, વિહાર

ददस्व धर्मार्थितयैव धर्म्यान्, सदोपदेशान् स्वपरादि साम्यान्+ । जगद्वितैषी नवभिश्व कल्पैग्रांमे कुले वा विहराप्रमत्तः ॥ ५ ॥ (उपजाति)

^{*} જૈન પરિભાષામાં તે અનુક્રમે ઋદ્ધિ, રસ અને શાતાગારવ કહેવાય છે.

[🗴] ભુઓ પૃષ્ઠ ૩૩૮ થી શરૂ કરીને આગળ છ શ્લાક સુધી; તેમ જ શ્લાક ૧૪, અધિકાર દશમા, પૃષ્ઠ ૨૦૬.

⁺ साम्याद એવા પાઠાંતર છે. પાતાના પક્ષ અને બીજાના પક્ષ તરફ રાગ-દેષની વૃત્તિરહિતપણે ઉપદેશ આપવા એ અર્થ છે. અ. ૪૫

" હૈ મુનિ! તું ધમે પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી એવા પ્રકારના ધર્માનુસાર ઉપદેશા આપ કૈ જે સ્વ અને પરની આખતમાં સમાનપહ્યું પ્રતિપાદન કરનારા હોય. તું જગતનું સારું ઇચ્છીને પ્રમાદ વગરના થઇને, ગામ અથવા કૂળમાં, નવકલ્પી વિહાર કર."

વિવેચન-૧. હે સાધુ! ઉપદેશ આપવા એ તારા ધર્મ છે. તારા ઉપદેશમાં ત્રણ ગુણ હાવા જોઈ એ : (અ) ઉપદેશ નિષ્યાપ હાવા જોઈ એ, એટલે તેમાં સાવદ્ય આચરણની આજ્ઞા કે સૂચના ન હાવી જોઈ એ; (બ) તે ઉપદેશ ધર્મ પ્રાપ્તિના એકાંત હેતુથી જ આપેલા હાવા જોઈએ અને તે ઉપદેશ આપતા વખતે કાઈ પણ જાતના સ્વાર્થન હાવા જોઈએ; કક્ત પારમાર્થિક હેતથી જ તે ઉપદેશ આપવા જોઈએ. અને (ક) તે ઉપદેશ પાતાની અને પારકી આત્મિક અને પૌદ્દગલિક વસ્તુઓ ઉપર સમભાવ ઉત્પન્ન કરનારા હાવા જોઈ એ; એ ઉદ્ધતાઈ ભરેલા કે સ્વાતકર્ય ખતાવનાર ન **હે**ાવા જોઈ એ. સાંભળનારને મણિ અને પથ્થર પર, લવંડર અને વિષ્ટા પર સમભાવ આવે તેવા તે હોવા જોઈ એ. ઉપદેશના મા મુખ્ય ગુણા છે. એના પેટામાં અનેક ત્રિષયા સમાઈ જાય છે. દાખલા તરીકે વિષય સર્વ સામાન્ય જોઇ એ, અંગત દ્રેષ્યુદ્ધિએ, અમુક વ્યક્તિને અપેક્ષીને, કાંઈ બાેલવું ન જોઇએ, ભાષા પ્રૌઢ જોઈએ. વચન પહલિસર અને વિચાર નિયમસર એક પછી એક કુદરતી રીતે અનુસરનાસ હોવા જોઈ એ. વિષયની પ્રીહતા સાથે શાસ્ત્રોકત દેષ્ટાંતાથી સંકૃલિત ભાવ હાવા જોઈએ. ભાષા શ્રોતાને પ્રિય પણ હિત કરનારી, પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે દુર્ગું શાનાં કડુ કળ સમજાવનારો છતાં નિરંતર સત્ય હોવી જોઈએ. દલીલ ન્યાયસર અને કદાગ્રહના અભાવ દર્શાવનારી હોવી જોઇએ---આ વગેરે અનેક ગુણા ઉપદેશમાં હોવા જોઈએ. ટ્ર'કામાં કહીએ તા, સાંભળનારના મન પર એવા પ્રકારની છાપ પડવી જોઇએ કે જાણે તે શ્રવણ દરમ્યાન કાઈ બીજા વ્યવહારમાં જોડાઈ ગયા છે અને તેના ચાલ વ્યવહાર વીસરી ગયા છે. આવા અસરકારક ઉપદેશ પથ્થરને પણ પિગળાવી શકે છે.

ર. સાધુએ નવકલ્પી વિહાર કરવા જોઈએ. કાર્તિકી પૂર્ણિમાથી અષાઠ સુદ્ધ ચૌદશ સુધીના આઠ માસના આઠ વિહાર અને ચામાસાના એક વિહાર એમ નવ વિહાર તો અવશ્ય કરવા જોઈએ; એમાં કદી પ્રમાદ કરવા નહિ અને જગતનું હિત દેષ્ટિ-સન્મુખ રાખવું. આ બાબત સર્વ સાધુ-યતિને ઉપયોગી છે. ખાસ અલ્યાસ, રાગ, વૃદ્ધાવસ્થા અથવા તા શાસનને અપૂર્વ લાભ થવાના શાસ્ત્રોક્ત કારણ સિવાય,એક સ્થાનકે સાધુએ રહેવું નહિ. એક સ્થાનકે રહેવામાં ઘણી જતની હાનિ છે. માટામાં માટું નુકસાન ગૃહસ્થના પ્રતિબ'ધનું થાય છે : મારા શ્રાવકા અથવા મારા પશ્ચ – એમ થઇ જાય છે; અને, આ કાળમાં ચાલતા પ્રવાહની જેમ, આ અમુક સાધુના ઉપાશ્રય, એમ પણ થઇ જાય છે. નગરમાં રહેવાની આત્રાને આપનાર સ્થવિરકલ્પના ધીમ ધીમે અત્યંત દુરુપયાંગ કરવામાં આવે છે. વિહાર કરવાથી ઉપદેશના લાભ સર્વ ગામના લાકાને મળી શકે છે, કરવા ધારેલાં કાર્યો પાર પડે છે અને જીવન-સાફલ્ય થાય છે. એક જગ્યાએ રાગાદિ કારણ સિવાય સંયમ

નિર્વાહ યાગ્ય અન્ય ક્ષેત્રા છતાં પણ લાંભા વખત રહેવું એ, શાસ્ત્રાજ્ઞા વિરુદ્ધ છે, અનુચિત છે અને પરિણામે પ્રત્યક્ષ રીતે સંસાર વધારનાર છે.

આ શ્લોકમાં એક ઘણા અગત્યના સવાલનો નિર્ણય કર્યો છે. સાધુજીવનમાં નિવૃત્તિ પ્રધાન છે કે પ્રવૃત્તિ પ્રધાન છે ? સાધુને એકાંત સ્થાનકે બેસી રહી કાંઈ ન કરવું એવા અત્ર ઉદ્દેશ નથી અને એવી નિવૃત્તિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં અપ્રમત્ત પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. અલબત્ત, એ પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ છે અને, વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો, એ નિવૃત્તિ જ છે. ઉપદેશ દેવા, સભાએ ભરવી, કરને સમજાવવી, વિહાર કરવા, ગ્રંથા રચવા, અભ્યાસ કરવા, આવશ્યક ક્રિયા કરવી, યાગવહન કરવા વગેરે પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ જ છે. અને સાધુ-છવનને વખાણવાના હેતુ ઘણાખરા આ પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ ઉપર જ બ'ધાયેલા છે. કેટલીક વાર પ્રવૃત્તિ શબ્દથી જ ગભરાઈ જઈ ને લાકો તેની વિરુદ્ધ બાલે છે; પરંતુ બહુ વિચાર પછી નિર્ણય થાય છે કે જૈન શાસમાં નિવૃત્તિ હેતુક પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ પણ ખાસ આદરણીય છે. અધિકારવિશેષ પ્રાપ્ત થયા પછી શું કર્તાવ્ય છે તે અધિકારી શોધી કાઢે છે. (પ; ૨૬૫) સ્વાન્મનિરીક્ષણ—પરિણામ

कृताकृतं स्वस्य तपोजपादि, शक्तीरशक्तीः सुकृतेतरे च । सदा समीक्षस्य हृदाऽथ साध्ये, यतस्य हेयं त्यज चाव्ययार्थी ॥६॥ (उपजाति)

"તપ, જપ વગેરે તે કર્યા છે કે કર્યા નથી, સારાં કામા અને નઢારાં કામા કરવામાં શક્તિ અશક્તિ કેટલી છે તે સર્વ બાબતના હંમશાં તારા હૃદય સાથે વિચાર કર. તું માક્ષ-ચક્ષુ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા છે, તેથી સાધવા યાગ્ય (અની શકે તેવાં) કાર્યામાં યત્ન કર અને ત્યાગ કરવા યાગ્ય કાર્યોને છાડી દે." (દ)

વિવેચન—આત્મવિચારણ કરવાથી બહુ પ્રકારના લાભ થાય છે. પાતે શાં કાર્યો કરે છે તેના પ્યાલ આવે છે અને તેમાંથી કયાં કાર્યોના ત્યાગ કરવા, શું શ્રહણ કરવું, વગેરે સંબંધી વિચાર આવે છે. પરિણામ કાર્યરેખા અંકિત કરવાના નિશ્ચય થાય છે અને શુદ્ધ વર્તન થવાનું નિમિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે.

હે પ્રાણી! તું તપ, જપ અને આદિ શખ્દથી પૂજા, પ્રભાવના, સ્વામિવાત્સલ્ય (કલ્લ જમણવાર નહિ, પણ તેથી સ્વધમંના લોકોના ઉત્કર્ષ થાય, એવા ઉપાયા વત્સલ ભાવથી વિચારના અને તદનસાર યાજનાઓ કરવી) વગેરમાંથી શું શું કરી શકે છે અને શું શું કરી શકતા નથી તે વિચાર—આ બ્રાવકને અંગે છે. સાધુને અંગે તેં કેટલા લોકોને ઉપદેશ આપ્યા, તેં પાતે પઠન-પાઠન કેટલાં કર્યાં, કચારે કર્યાં? શાસનઉદ્યોત કેવા કેવા કર્યા, તે વિચાર, અને કેમ કરી શકતા નથી, તે પર ધ્યાન આપ. શરીરની અશક્તિ છે કે મનની નખળાઈ છે, તે શાધી કાઢ. વળી, સુકૃત્યમાં તારી શક્તિ અને મન કેટલાં

પ્રવર્ત છે તેમાં તારી, શી સ્થિતિ વર્ત છે, તું કેવી તાકાત્મ્ય વૃત્તિથી સારાં કાર્યો કરે છે તે, અને અંતરથી કૈટલાં ખરાબ કામ કરે છે; કે તારા સંબંધમાં એથી ઊલડું જ છે, એટલે સારાં કામા ઉપર ઉપરથી કરે છે, અને ખરાબ કામ તાકાત્મ્ય વૃત્તિથી કરે છે—એ સર્વ બાળતાના સંબંધમાં તારા હૃદય સાથે વિચાર કર. વળી, કેટલાં સુકૃત્યમાં કે અપકૃત્યમાં તારી અશક્તિ વર્તે છે, એ પણ તું વિચારી એ.

આવી રીતે આત્મનિરીક્ષણ કરી જગૃતિ પામેલા જીવ અનેક પાપમાંથી સહજ રીતે બચી જાય છે. અથવા તા પાપકાર્યમાંથી બચવાનું એને પ્રબળ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલા માટે આત્મ-વિચારણા કરી જે સાધ્ય કાર્યો જણાય, એમાં જ તારે લક્ષ્ય આપવું અને એ સાધવા પાછળ જ પુરુષાર્થ કરવા, અને જે ત્યાગ કરવા યાગ્ય કાર્યો લાગે, તે તજી દેવાં. કહેવાની મતલબ એ છે કે આત્મવિચારણા કરીને એસી રહેવું નહિ, પણ પછી જે કરવા યાગ્ય કે તજવા યાગ્ય લાગે, તે અનુક્રમે કરવું અને તજવું. ચૌદ નિયમ આ જ ધારણ પર ધારવાનું શાસ્ત્રકાર કહે છે. તેથી જેમ સ્થૂળ પદાર્થો પર અંકુશ આવે છે, તેમ જ આંતર પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ રાખવા માટે આત્મ-જાગૃતિ બહુ ઉપયોગી છે અને અને તેથી જ ચૌદ નિયમા પર અંકુશ આવે છે. એના ઉપયોગ સાધુજીવન અને બ્રાવક્જવનમાં એકસરખા છે. (દ; ૨૬૬)

यश्पीढावर्जनः ये।शनिभंगता परस्य पीडापरिवर्जनासे, त्रिधा त्रियोग्यप्यमला सदाऽस्तु । साम्यैकलीनं गतदुर्विकल्पं, मनो वचश्राप्यनघत्रवृत्ति ॥ ७ ॥ (उपजाति)

" બીજા જીવાને ત્રણે પ્રકારે પીડા ન કરવાથી તારા મન-વચન-કાયાના યાગાની ત્રિપુટી નિમ'ળ થાય છે. મન માત્ર સમતામાં જ લીન થઈ જાય છે. વળી, તે તેના દુર્વિ-કલ્પા તજી દે છે અને વચન પણ નિરવદ વ્યાપારમાં જ પ્રવૃત્ત થતું રહે છે."

વિવેચન—માનસિક, વાચિક અને કાચિક હિંસાના યથા ધિકાર ત્યાગ કરવાના મૂળ સિદ્ધાંત પર જૈનધમંની રચના છે. अहिंसा परमो धर्म: એ સૂત્ર સર્વ સંજોગામાં સત્ય છે અને એ સિદ્ધાંત પર જ બંધાયેલા ધર્મ હાય તે, તે નામને યાગ્ય છે, એ જૈનો વર્તનથી અને દલીલથી સિદ્ધ કરી આપે છે. આત્મ-વ્યતિરિક્ત કાઈ પણ પ્રાણીને પીડા કરવી, બીજા પાસે કરાવવી અથવા કરનારને મદદ કરવી કે તે કાર્યની પ્રશંસા કરવી કે તેની પુષ્ટિ કરવી, એ સર્વ વર્જ્ય છે. અને એને વર્જવાથી મન, વચન અને કાયાના યાગા બહુ નિર્મળ થાય છે. જૈનાચાર્યો કાઈ પણ કાર્યનું તરતમતાએ શુભત્વ-અશુભત્વ તેના હિંસા સાથેના સંબંધ પરથી જ કરે છે જે કાર્યમાં અલ્પ હિંસા તે કાર્ય તેટલે અંશે સારું.

હિંસાના સંબંધમાં એટલું યાદ રાખવાતું કે કામ, ક્રોધ, લાેભ, માહ, મદ, મત્સર વગેરે કરવા એ પણ (ભાવ) હિંસા જ છે, કારણ કે એમાં આત્મગુણના ઘાત થાય છે. ખાહ્ય હિંસા અને અંતરંગ હિંસાના ત્યાગ થાય છે ત્યારે જ સમતા અને ક્ષમાર્પ મહાગુણા પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછી ગુણું પ્રેણીએ ચઢતાં વખત લાગતા નથી. સમતા વગરના કોઈ પણ કાર્યને શાસ્ત્રકાર નકામું ગણે છે, એટલું જ નહિ પણ કેટલીકવાર નકામા કરતાં પણ વધારે ખરાબ ગણે છે; જ્યારે રમતવાળાં કાર્યોમાં એક એવી જાતના આનંદ આવે છે કે જે અનુભવથી જ જાણી શકાય. વળી, હિંસાના ત્યાગ થતાં મનમાંથી સર્વ જાતના માઠા વિકલ્પા દ્વર થાય છે, કારણ કે દુર્વિકલ્પાનું કારણ હિંસા જ છે, જ્યારે પારકું મન દુખાવવું એ પણ હિંસા છે એમ સમજવામાં આવે અને એના ત્યાગ કરવા ઉપાય લેવામાં આવે ત્યારે સંકલ્પાનું ઉત્પત્તિસ્થાન નાશ પામી જાય છે. આવી રીતે હિંસા તજવાથી મનયાગ સાધ્ય થાય છે અને વચનપ્રવૃત્તિ પણ નિરવદ્ય થાય છે તેનું કારણ ઉપર કહ્યું તે જ સમજવું.

ગ્રંથકર્તાએ મનયાેગ અને વચનયાેગની શુદ્ધિ સ્પષ્ટ શખ્દાેમાં કહી; એ બન્નેની અપેક્ષાએ કાયયાેગશુદ્ધિ સુસાધ્ય છે, તેથી સ્પષ્ટ કહી નથી, પણ અર્થ અને સંખંધ પરથી સમજ લેવી. (શ્રી ધનવિજય ગણિ.)

શ્રીમદ્ યશાવિજયજ મૌનાષ્ટકમાં લખે છે કે :-

सुलभं वागनुकारमौनमेकेन्द्रियेष्यपि । पुद्रलेष्यप्रवृत्तिस्तु योगानां मोनमुत्तमम् ॥

"વાણીના અનુસ્ચારરૂપ મૌન એકે દ્રિયાદિને વિષે પણ સુલભ છે, પરંતુ ચોગોતું પુદ્દગલને વિષે અપ્રાત્તિરૂપ મૌન ઉત્તમ છે. આ ભાવ બરાબર હુદયમાં રાખવાની જરૂર છે. (૭; ૨૬૭)

ભાવ**ના**; આત્મલય

मैत्रीं प्रमोदं करुणां च सम्यक्, मध्यस्थतां चानय असाम्यमात्मन् !। सद्भावनास्वात्मलयं× प्रयत्नात्, कृताविरामं रमयस्व चेतः ॥४॥ (उपजाति)

" હે આત્મન્! મૈત્રી, પ્રમાદ, કરુણા અને મધ્યસ્થતાને સારી રીતે ભાવ, (અને તે વડે) સમતાભાવ પ્રગટ કર. પ્રયત્ને કરી સદ્દભાવના ભાવીને આત્મલયમાં વિસામા પામ્યા વિના (તારા) મનને ક્રીડા કરાવ." (૮)

વિવેચન—૧. મૈત્રીભાવ, પ્રમાદમાવ, કરુણાભાવ અને માધ્યસ્થ્યભાવ તારા હુદયમાં નિરંતર ભાવ. એ ચાર ભાવના બહુ ઉપયોગી છે. એમાં આત્મરમણ કરવાથી પરમ સાધ્ય પદાર્થ અનુભવગાચર થાય છે અને મનને પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પ્રથમ અધિકારમાં બતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે.+ એ ભાવના શુભ વૃત્તિનું મુખ્ય અંગ છે.

^{*} सात्म्यमिति पाठान्तरम् आत्मना सहैकीभावमित्यर्थः । × स्वाप्तलयमिति वा पाठः संप्राप्ततन्मयस्वभावं यथा स्वात्तयेत्यर्थः । + लुओ प्रथम अधिशर, श्क्षेष्ठ १३-१६, ५७ २०-३०.

- ર. ભાવના ભાવતાં ભાવતાં શુદ્ધ સમતાના ઉદય થાય છે. એ સમતા આત્મિક ગુણ છે અને સ્થિરતા એ એના પાયા છે. જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ અને શીલયુક્ત મુનિએા પણ સમતાયુક્ત મુનિ જેટલા ગુણ નિષ્પાદન કરી શકતા નથી, એમ જ્યારે વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજ તેમ જ શ્રીમદ્દ થશાવિજયજ કહે છે ત્યારે સમતાના લાભની પરાકાષ્ટ્રા સમજાય છે.
- 3. આ પ્રમાણે શુલ પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં જ્યારે સમતા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી જીવ આત્મજગૃતિ કરે છે; એને સાંસારિક સર્વ કાર્યો તુચ્છ લાગે છે; એનું મન આત્મ-પરિણતિમાં દેાડે છે; એને સર્વ દિશા પ્રકુલિત લાગે છે અને આત્મરમણ એ જ કાર્ય લાગે છે. શુલ ધ્યાનધારાના વરસાદ થાય ત્યારે આત્મલય થાય છે અને એ વખતે જે આત્માનંદ થાય છે તે વચન-અગાચર છે, આત્મરમણ કરવા માટે પ્રભળ પુરુષાર્થ ફારવવાની જરૂર પડે છે અને મન જ્યારે તે બાબતમાં રાકાય છે ત્યારે તેને બાહ્ય વસ્તુનું લાન પણ રહેતું નથી. એવા આત્મ-રમણમાં જરા પણ અન્યત્ર વિસામા લીધા વગર પ્રવૃત્તિ કર, એટલે નિરંતર આત્મ-રમણતાના કાર્યમાં ઉદ્યુક્ત થા! (૮; ૨૬૮)

માહના સુલાટાના પરાજય

कुर्यान्नक कुत्रापि ममत्वभावं, न च प्रभो रत्यरती कषायान् । इहापि सौरूयं लभसेऽप्यनीहो, ह्यनुत्तरामर्च्यसुखाभमात्मन्! ॥ ९ ॥ (इन्द्रवज्ञा)

" હે સમથ આતમા ! કાઇ પણ વસ્તુ ઉપર મમત્વભાવ ન કરવા, તેમ જ રતિ, અરતિ અને કથાય પણ ન કરવાં, જ્યારે તું વાંછા રહિત થઈશ ત્યારે તા અનુત્તર વિમાન-માં રહેનારા દેવતાઓનું સુખ પણ તને અહીં મળશે. " (૯)

વિવેચન—શુભ વૃત્તિનાં સાધનાનું વિશેષ દર્શન કરાવતાં કહે છે: ૧. હે ચેતન! તારું છે તે તારી પાસે જ છે. દેહ તારા નથી, પુત્ર તારા નથી સ્ત્રી તારી નથી અને ધન તારું નથી. એ ચારેનું મમત્વ અત્ર મહાપીડા કરનારું છે, એટલું જ નહિ પણ પરભવમાં મહાદુઃખ આપનાર છે+જે વસ્તુઓ તારી નથી તેને તારી માનીને તેઓના ઉપર શા માટે રાચી માચી રહે છે ? તારા આતમા માહ મદિરામાં ચકચૂર થઇ સત્યાસત્યના વિવેક ચૂકી જાય છે, તેથી તે સ્થિતિ દૂર કરી મમત્વભાવના ત્યાંગ કરી દે.

ર-3. તારે સુંદર વસ્તુ જોઈને રાજી થવું નહિ, અને તાંને પ્રિય ન લાગે એવી વસ્તુ જોઈને નારાજ થવું નહિ. વસ્તુ કોઈ ખરાબ કે સારી નથી; એ બાબતમાં તારી માન્યતા જ ખાટી છે. એ ખાટી માન્યતા પર બાંધેલા વિચારા તેને હેરાન કરે છે, માટે રિતિ-અરિતિના ખ્યાલ છાંડી દે. પછી તને આઠમા શ્લોકમાં ઉપર કહ્યો તેવા અપૂર્વ આન'દ પ્રાપ્ત થશે.

^{*} कुर्या न इति वा पाठो मा विदध्या इत्यर्थः ।

⁺ વિશેષ હકીકત માટે જુએ આ ગ્રંથના અધિકાર બીજો, ત્રીજો, ચાથા તથા પાંચમા

૪. સ'સારમાં ભ્રમણ કરાવનાર ક્ષાયાને તારે છાડી દેવા એનું સ્વરૂપ સાતમા અધિકારમાં આપણે જોયું છે.

આ સર્વ માેહરાજાના સુભટો છે, તે તારા પર જય મેળવવા આવ્યા છે; જો એને કાવવા દઈશ નહિ, તો તને લાભ થશે અને જો તું તેઓને જીતી લઈશ અને મારીને કાઢી મૂકીશ તો તો તને મહાસુખ થશે, કારણ કે કથાય અને મમત્વ જશે એટલે તું નિઃસ્પૃહ થઇ જઈશ. શ્રી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે:—

परस्पृहा महादुःखं, निःस्पृहत्वं महासुखम्। एतदुकं समासेन, लक्षणं सुखदुःखयोः॥

નિઃસ્પૃહ વૃત્તિ એ માટામાં માટું સુખ છે. અનુત્તર વિમાનના દેવાને સર્વ'થી વધારે સુખ છે, કારણ કે ત્યાં સ્વામી-સેવકલાવ નથી તેમ જ કામવિકારથી થતી શારીરિક કે માનસિક વિડંખણા નથી. આ સુખ તને પ્રાપ્ત થશે. અરે! અમે તો કહીએ છીએ કે તને તેથી પણ વધારે સુખ પ્રાપ્ત થશે, કારણ કે નિઃસ્પૃહ જીવ પર દુઃખ અસર કરતું નથી અને દુઃખ કદાચ જ પહે છે, એટલા માટે જ શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતાં અખંડપણે એક વર્ષ વીતી ગયા પછી ચારિત્રવાનને અનુત્તર વિમાનના દેવા કરતાં પણ વધારે સુખ આગમકાર બતાવે છે. દુઃખ કે સુખ એ પણ મનનાં માનેલાં છે અને તેથી તને આ મહાન લાલ મળશે તે ધ્યાનમાં લે.

આત્મામાં અનંત જ્ઞાન છે અને અનંત વીચ છે. વીર પ્રભુ જેવું અળ, અલચકુમાર જેવી ભુહિ, હેમચંદ્રાચાર જેવું શ્રુતજ્ઞાન, કચવલા શેઠ જેવું સૌભાગ્ય અને ગજસુકુમાળ જેવી સમતા શક્તિરૂપે સર્વ આત્મામાં ભરેલી છે; પુરુષાર્થ કરી તેને વ્યક્ત કરવાની જરૂર છે. આ હેતુથી જ આત્માને 'સમર્થ' એમ ઉદ્દેશીને અત્ર બાલાવ્યાં છે. શુભ પ્રવૃત્તિનાં સ્થાના અત્ર બતાવ્યાં અને કિચિત ફળ નિર્દિષ્ટ કર્યું. (૯; ૨૬૯)

ઉપસંહાર : શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારની ગતિ

इति यतिवरिशक्षां योऽवधार्य व्रतस्थ-श्ररणकरणयोगानेकचित्तः श्रयेत । सपदि मवमहाव्यि क्रेशराशिं स तीर्चा,विलसति शिवसौख्यानन्त्यसायुज्यमाप्या॥१०॥(मालिनी

"યતિવરાના સંબંધમાં (ઉપર પ્રમાણે) અતાવેલી જે શિક્ષા વ્રતધારી (સાધુ અને ઉપલક્ષણથી શ્રાવક) એકાગ્ર ચિત્તથી હુદયમાં ઠસાવે છે અને ચારિત્ર તથા કિયાના યાગોને સેવે છે, તે સંસારસમુદ્રરૂપ કલેશના ઢગલા એકદમ તરી જઇ ને, માક્ષના અનંત સુખ સાથે તન્મયપણું પામી, પાતે આનંદ કરે છે."

વિવેચન—આ પ્રમાણે તીર્થ કર મહારાજાઓ, ગણધરા અને પૂર્વાચાર્યો શિખામણ આપી ગયા છે. તેઓ આ જીવ ઉપર એકાંત ઉપકાર કરવાની નિઃસ્પૃહ વૃત્તિથી દોરાયા હતા અને તેથી, આ જીવને શુભ રસ્તે દેારવા સારુ, કોઈ બાબતમાં કહેવામાં બાદી રાખ્યું નથી. આવા પરમાપકારી મહાતમાંઓના શબ્દો લક્ષ્યમાં રાખી, જે પ્રાણી ચારિત્ર અને કિયામાં ઉદ્યત થઇ જાય છે, તે પ્રભુના આગ્નાંકિત સેવકા કહેવાય છે. આ ઉપદેશમાં સાધુએ પાતાને યાગ્ય અને શ્રાવકે પાતાને યાગ્ય ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાના છે. એ નિયમાનુસાર જે પ્રાણી ચરણકરણ ગુણાને અનુસરે છે, તે થાડા વખતમાં સંસારસમુદ્ર ઉદલ'ઘી જાય છે અને જે માક્ષસુખનું વર્ણન પણ કરવું અશક્ય છે, તેને પાતાના આત્મા સાથે 'અનંત' શબ્દ સહિત યાગ કરાવે છે, એટલે અનંતકાળ સુધી તે સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. એક મહાસુખ અને વળી તે અનંતકાળ સુધી, એટલે પછી એમાં વિચારવાના પણ કાંઇ અવકાશ રહેતા નથી. એને પાપ્ત કરવા અનેતા પ્રયાસ કરવા એ જ કર્તાવ્ય છે. (૧૦; ૨૭૦)

એવી રીતે શુભવૃત્તિ ઉપદેશ નામના પંદરમાં અધિકાર સંપૂર્ણ થયા. આ અધિકારમાં વૃત્તિ એટલે વર્તન અથવા પ્રવૃત્તિ એ અર્થ સમજવાના છે. શુભ પ્રવૃત્તિના અનેક પ્રસંગા અત્ર બતાવવામાં આવ્યા છે. તે સર્વને વિષય સાથે સામાન્ય સંબંધ છે, પરંતુ એકબીજા સાથે ખાસ સંબંધ નથી. આ અધિકારમાં મુખ્ય ઉપદેશ સાધુને આશ્ર્યી છે, પરંતુ કેટલીક હકીકત શ્રાવકને પણ ઉપયાગી છે. પ્રવૃત્તિના વિષયાતું પૃથક્કરણ શ્લાકામાં જ કર્યું છે, તેથી અત્ર પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. શુભ પ્રવૃત્તિની અનેક હકીકતા છે; તે અત્ર બતાવી શકાય નહિ, તેથી સૂરિમહારાજે બહુ જ જરૂરના વિષયાને જ હાથ લગાડયો છે. એ સર્વ બાબતા પર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

આવશ્યક કિયાની જરૂરિયાત પ્રથમ જ ખતાવી છે અને તે આ જમાનામાં ખાસ જરૂરની છે. પ્રવૃત્તિ (અપ્રશસ્ત) વધતી જાય છે અને ધર્મસાધન અલ્પ થતાં જાય છે, તેટલા માટે નિત્ય આવશ્યક કિયા અવશ્ય કરવી જોઈ એ. જેમ દરરાજનું પેપર વાંચનારને પાંચ દિવસ પેપર ન મળે તા દિશાશૂન્ય જેવું લાગે છે, તેવું જ આવશ્યક કિયામાં સ્ટાણુ થઈ જવું જોઈ એ. તપશ્ચર્યાની બાખત પણ એટલી જ ઉપયાગી છે. જમાના જયારે પાપખંધનાં અનેક કાર્યો શીખવે છે, ત્યારે છાડવાનાં આ પ્રભળ સાધના મંદ થતાં જાય છે, એ ખેદ કરવા જેવું છે. જ્ઞાનાલ્યાસના પણ આ જ વિષયમાં સમાવેશ થાય છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

ત્યાર પછીના વિષયોમાં અનિયત વિહાર કરવા માટે સાધુને ઉપદેશ છે. સૂરિમહારાજ ગમે તેવા આકરા શખ્દામાં કહે, તો તે કહેવાને તેઓ હક્કદાર છે. વિહારના વિષયને અંગે બ્રાવકાએ પણ વર્ષના થાડા દિવસો કામના ભલા માટે અપંણ કરી, ધાર્મિક વિષયો પર વિવેચન-ભાષણો કરવા ધ્યાન આપવું, એ ઉપલક્ષણથી સમજવાનું છે. આત્મનિરીક્ષણ માટેની સૂચના તો અહુ જ ઉપયોગી છે. એનાથી પાતાનાં સર્વ કાર્યો પર કાળૂ આવે છે અને ધાર્યા વગરનું કાઈ પણ કાર્ય થતું નથી. અથવા થયું હોય તો પણ ભવિષ્યમાં ન થવા માટે નિશ્ચય કરવાના પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવે છે. અઢાર પાયરથાનકને અંગે જો દરરાજ આત્મ-નિરીક્ષણ થાય, તો અપૂર્વ લાલ પ્રાપ્ત થવાના પૂરતા સંભવ છે.

એ શુલ પ્રવૃત્તિના મુખ્ય હૈદેશ મન, વચન અને કાયાને શુલ રસ્તે પ્રવર્તાવવા પ્રયાસ કરવા એ જ છે અને તે હેતુ ઉપર પણ સૂરિમહારાજ ધ્યાન ખેંચ્યા વગર રહ્યા નથી. જ્યાં સુધી મનમાં વિચાર જાુદા, વચન જાુદું અને વર્તાન ત્રીજા પ્રકારનું હાય ત્યાં સુધી સર્વ ફાગટ છે. ત્રિપુર્ટીને ત્રણ રસ્તે ચલાવવી નહિ. એ ત્રણમાં પણ મનને વશ કરવાની વિશેષ જરૂર છે. એ જેમ જેમ વશ થતું જાય છે તેમ તેમ કમંખ ધમાં બહુ ફેર પડતા જાય છે. એ જ્યારે નિર્મળ થાય છે ત્યારે આત્મ-પ્રદેશમાંથી શુલ લાવના ઊઠે છે, શુલ લાવનાથી આત્મ-લય થાય છે. આત્મ-લયથી કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પછી જ મુક્તિ થાય છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ જ કર્તાવ્ય છે અને એ જ પ્રાપ્તવ્ય છે. હૈય, જ્ઞેય, ઉપાદેયનું સ્વરૂપ સમજી, સ્વાનુકૂળ-ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ રાખવી એ આપણું કામ છે. પરિણામ સુલલ છે અને આ લવમાં પણ અનુલવ-ગાચર છે. એક વખત કાર્ય કરા અને પછી શુલ કળ મળી આવશે, એ ચાક્ક્સ માનજો. આ શુલ વૃત્તિ રાખવાના શિક્ષાપાઢા આપ્યા છે તે હુદયપટ પર ચીતરી રાખવા જેવા છે.

इति सविवरणः ग्रुभवृत्तिशिक्षापदेशनामा पश्चदशोऽधिकारः ॥

षोड्यः साम्यसर्वस्वाधिकारः॥

હવે આખા ગ્રંથના દોહનરૂપ એક પ્રધાન તત્ત્વ સામ્ય-સમત! સર્વસ્વ જ છે, એ વિષય પર, ઉપસંહાર કરતાં, સંક્ષિપ્ત વિવેચન કરે છે. આ આખા ગ્રંથના ઉદ્દેશ શા છે? સાધ્યબિંદુ કર્યા છે? પ્રયોજન શું છે?—એ સર્વ ગ્રંથકતાં બતાવે છે. બીજી રીતે જોઈ એ તો, આ અધિકાર પ્રશસ્તિ જેવા છે. સમતાના સંબંધમાં અત્ર જે વિચારા બતાવવામાં આવ્યા છે તે સંક્ષિપ્ત પણ અહાળા છે. મનાનિગ્રહ, મમત્વત્યાં અને શુભવૃત્તિ એ સર્વ સમતામાં પરિસમાપ્તિ પામે છે, તેથી સર્વ દાર પર શિખર ચઢાવનારું આ દાર છે. સમતાનું રહસ્ય ધારણ કરવા અત્ર દિગ્દર્શન કરવામાં આવ્યું છે.

સમતાનું ફેલ : માેક્સ પત્તિ

एवं सदाभ्यासक्त्रोन सात्म्यं, नयस्व साम्यं परमार्थवेदिन् । यतः करस्थाः शिवसंपदस्ते, भवन्ति सद्यो भवभीतिभेत्तुः ॥ १ ॥ (उपजाति)

" હે તાત્ત્વિક પદાર્થના જાણનાર! આ પ્રમાણે (ઉપર પંદર દ્વારમાં કહેલ) નિર'-તર અલ્યાસના ચાેગથી સમતાને આત્મા સાથે જોડી દે, જેથી કરીને ભવના ભયને લેદ-નાર તને માેક્ષસ'પત્તિએા એકદમ હસ્તગત થઈ જાય." (૧)

વિવેચન—કાંઇક મમત્વભાવ છે.ડીને, કાંઇક કષાય છે.ડીને, કાંઇક યાંગની નિર્મળતા કરીને અને કાંઇક સ્વાત્મલય કરીને શુલ વૃત્તિ કરવી એ આપણે પંદરમા અધિકારમાં તોઇ ગયા. એ સર્વ પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિના હેતુ સમતાની પ્રાપ્તિ કરવાના જ છે. ત્યારે આ આખા ગ્ર'થમાં જે જે સાધન ખતાવ્યાં છે, તે સર્વનું સાધ્ય સમતા-પ્રાપ્તિ છે. તે તેને આ ગ્ર'ય વાંચતાં કાંઇ પણ પરમાર્થ સમતાયો હોય, તો તે આ જ છે.

प्रणिहन्ति क्षणार्धेन साम्यमालम्ब्य कर्म तत् । यन्न हन्यानरस्तीत्रतपत्ता जन्मकोटिभिः॥ (હेमथंद्रायार्थ, ये।गशास्त्र)

મતલબ, "જે કર્મા કોડા જન્મ સુધી તીવ તપસ્યા કરતાં પણ તાડી શકાય નહિ, તેના સમતાને અવલ બવાથી એક ક્ષણ માત્રમાં નાશ થાય છે."

તારું સાધ્ય સમતા હોલું જોઈએ. તેને અને આત્માને જોડાણ કરવા માટે નિરં-તર અલ્યાસની જરૂર છે, એ પણ આખા ગ્રંથમાં આપણે અવારનવાર જોયું છે. હવે સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું પણ કાંઈ નકામું નથી; તે સાધ્ય અને સાધન બન્ને છે. સુખના માદર અને દુઃખના ત્યાગ એ સર્વ પ્રવૃત્તિનું પ્રથમ કાર્ય છે. સમતાથી જે સુખ મળે છે તે અવષ્ય છે, કારણ કે બીજા સર્વ સુખ પાછળ દુઃખ આવે છે. પણ સુખમય સમતાથી થતું માેક્ષનું સુખ તા અનંત છે. એ પરમ સાધ્યબિંદુ દષ્ટિમાં રાખીને સમતા મેળવવા, સમતા રાખવા અત્ર ઉપદેશ છે. માેક્ષનાં સુખ અનિવ'ચનીય છે. માેક્ષમ'દિર પર ચઢવા માટે ચૌદ પગથિયાં (ગુણુસ્થાન) છે. એનું આરાહણુ કરવા સારુ અત્ર દાદર ખતાવવામાં આવે છે. એ મ'દિરના ઘ'ટા વગાડવા માટે ગુણસ્થાન પર આરાહણ કરવાના યુરુષાર્થ કરવા ઉચિત છે. હે બ'ધુએા ! એક વખત તદ્દન નિરુપાધિ, નિજ સ્વરૂપમાં લીનતા, અજરામરત્વ, દેહાદાહના અભાવ અને અખંહ શાંતિ તથા સ્થિરતાના ખ્યાલ કરાે. એમાં કાંઈ પણ પ્રાપ્તવ્ય લાગે, તાે એના પ્રખળ કારણ સમતાને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરાે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે આ આખા ગ્ર'થમાં બતાવેલા જુદા જુદા વિષયા ઉપરધ્યાન આપા. દઢ પ્રયત્ન, દઢ નિશ્ચય અને ચાલુ અનુસરણ જરૂર ઇચ્છિત પરિણામ લાવશે અને માક્ષ મંદિરમાં તમારા નામના ઘંટ વાગશે; પણ તે માટે ઊઠા, ઉદ્યમ કરા. યાદ રાખને કે અત્યારે જેવા અવસર છે, જેવી જોગવાઈ છે, તેવા વખત અને તેવી અનુકૂળતા કરી કરીને મળતાં મહાસુરકૈલી થશે. (૧; ૨૭૧)

અવિદ્યાત્યાગ એ સમતાબીજ

त्वमेव दुःखं नरकस्त्वमेव, त्वमेव शर्मापि शिवं त्वमेव ।

त्वमेव कर्माणि मनस्त्वमेव जहीद्यविद्याम वधेहि चात्मन् !॥२॥(इन्द्रवज्रा)

"હે આત્મન્! તું જ દુઃખ, તું જ તરક, તું જ સુખ અને માક્ષ પણ તું જ. વળી, તું જ કમેં અને મન પણ તું જ. અવિદ્યાને તજ દે અને સાવધાન થા." (૨)

વિવેશન—હે આત્મન્! તું જ દુઃખ છે, કારણ કે દુઃખને નિષ્પાદન કરવા માટે જે કમે જોઈએ તે તે જ કર્યાં છે. દુઃખનાં સાધના પણ તું જ તૈયાર કરે છે અને સુખ-દુઃખની સાચી ખાટી કલ્પના પણ તું જ કરે છે. એ જ નિયમાનુસાર નરક પણ તું જ છે. વળી, દુઃખના સંચય કરનાર અને સમજનાર તું જ છે. તેમ સુખ માટે પણ તું જ અધિષ્ઠાતા અને વિવેક કરનાર છે. તારી એાછી-વધતી સમજણ માટે તું અમુક લાગણીને સુખ માની બેઠા છે તે પણ તું જ છે અને જે પ્રમળ પુરુષાર્થ કરે તા સવ્ધ સુખ-દુઃખના અત્યંતાભાવ કરી માક્ષમ દિરમાં ચિરકાળ સુધી આનંદ લાગવે તે પણ તું જ છે. તેથી, વાસ્તવિક કહીએ તા, માક્ષ તારા છે, એટલે તું જ માક્ષ છે. ન્યાયના એક

^{*} अविद्यां पाठान्तरे अवज्ञां એટલે અવજ્ઞાના ત્યાગ કરી દે, એટલે અનાદરના ત્યાગ કર. આ કરતાં अविद्यां પાઠ વધારે બ'ધબેસતા અર્થ બતાવનારા લાગે છે.

નિયમ પ્રમાણે ધર્મ અને ધર્મીના અલેદ છે. મીઠું ખારું છે, ત્યાં ખારાપણું એ ધર્મ થયા, મીઠું એ ધર્મી થયું; અત્ર ખારાશ અને મીઠું એ જીદાં નથી, તેથી ધર્મ અને ધર્મીના અલેદ થયા; તેવી જ રીતે જીવ કર્મે કરીને સંવૃત અને અસંવૃત છે, છતાં પણ પર્યાય અને પર્યાયીના ઉપરના નિયમ પ્રમાણે અલેદ છે.

એ જ નિયમ પ્રમાણે કર્મના કરનાર અને મનના પ્રેરનાર પણ તું જ હોવાથી કર્મ અને મન પણ તું જ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં આત્મા ઉપર જ બધા આધાર રહે છે. એને કાઇ મદદ કરતું નથી, તેમ જ એને બહારની મદદની અપેક્ષા રહેતી પણ નથી. એની અખંડ સ્થિતિમાં એ શુદ્ધ, અક્ષય, અવિનાશી; નિત્ય છે. કર્મના સંબ'ધથી એની શુદ્ધ દશા પર પડ ક્રી વળ્યાં છે. એ પડ દ્રર કરવા માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ ફારવવા એઇ એ અને તેટલા માટે અસાધારણ ઉદ્યોગ કરવા એઇ એ. આ આત્મામાં અનંત શક્તિ છે. એ ધારે તા પર્વતાને પણ તાડી શકે છે અને વીર પરમાત્મા જેટલું જ્ઞાન અને ઋદિ મેળવી શકે છે. એટલા માટે આપણે અગાઉ એઇ ગયા છીએ કે-

अप्पा नइ वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली। अप्पा कामतुषा धेणु, अप्पा मे नंदनं वनं॥

આ સિદ્ધાંતનું વાકચ છે અને તુરત સમજાઈ જાય તેવું છે. એમાં કહે છે કે "આત્મા કામદુઘા ગાય છે અને આત્મા ન કનવન છે." એની પાસેથી કામ લેતાં આવડે તેા એ સર્વ ઇશ્છિત સુખા (સ્થૂળ અને માનસિક) આપે છે. એ સર્વ છે એ વાત તા ખરી પાલુ તે તારામાં છે, એમ અતાવી આપ.

એ બતાવી આપવા માટે અવિદ્યાના ત્યાગ કરવા. અજ્ઞાનથી અંધ સમાન અવસ્થા રહે છે, અજ્ઞ જીવન એ લગભગ નકામું થઈ જાય છે, માટે અવિદ્યાના ત્યાગ કરી તારાં યાગ્ય કર્ત વ્યામાં સાવધાન થઈ જા. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે अज्ञानं खलु मो कष्ट, कोधादि- भ्योऽपि तीत्रपापेभ्य: । કોધાદિક તીત્ર પાપાથી પણ અજ્ઞાન મહાકષ્ટ આપનાર છે. જ્યાં સુધી અજ્ઞાનના નાશ થશે નહિ ત્યાં સુધી સાધ્ય નજરમાં આવશે નહિ, માટે હે ભાઈ! તું જાગ્રત થા, ખડા થા, પુરુષાર્થ પ્રગટ કર, વીર્ય ફારવ. (૨; ૨૭૨)

સુખ-દુઃખનાં મૂળ : સમતા-મમતા

निःसङ्गतामेहि सदा तदात्मन्नर्थेष्वशेषेष्वपि साम्यभावात् । अवेहि विद्वत् ! ममतैय मूलं, शुचां सुखानां समतैय चेति ॥ ३॥ (उपजाति)

હે આત્મન્! સર્વ પદાર્થો ઉપર સદા સમતાભાવ લાવીને, નિઃસંગપણું પ્રાપ્ત કર. હે વિદ્રન્! તું જાણી લેજે કે દુઃખનું મૂળ મમતા જ છે અને સુખનું મૂળ સમતા જ છે." (૩) વિવેશન—આપણે જોઈ ગયા કે સુખ, દુ:ખ, માલ કે નરક એ આત્મા જ છે, કારણ કે તેનું ઉપાદાન કારણ આત્મા છે. એ આત્મામાં જો સમભાવ આણ્યા હાય, તો તે પાતાનું અસલ સ્વરૂપ પ્રગટ કરીને ઇચ્છિત અર્થ પ્રાપ્ત કરી શકે. એ સમતા પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધના અને રસ્તાઓ આ ગ્રંથમાં ખતાવ્યા છે. એ રીતે સમતાભાવ જયારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર પછી નિ:સંગવૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાના માર્ગ મળે છે. પોફગલિક સર્વ વસ્તુઓ અને ભાવા એટલે ઘર, ઘરેલું, પલંગ વગેરે પદાર્થો અને કષાયાદિ ભાવાથી છૂટા પડલું, તેના સંખંધ છાડવા એ નિ:સંગતા કહેવાય છે. એ હકીકત લક્ષ્યમાં રાખીને એને સાધ્ય- ખિંદુ ખનાવવું જોઈ એ.

હવે સુખતું મૂળ શું છે અને દુઃખતું મૂળ શું છે એ ટૂંકામાં કહી દે છે. સર્વ જીવાે પર સમલાવ, સર્વ વસ્તુએ પર સમલાવ થાય, રાજા કે ૨'ક પર, ધનવાન કે નિર્ધન પર, અથવા એવા વિરાધ ખતાવનારા બે શખ્દાથી પ્રદર્શિત થતા કાેઈ પણ વ્યક્તિસુગલ ઉપર, તેમ જ કાઈ પણ પદાર્થયુગલ ઉપર ચાેક્કસ આકર્ષણ કે અના કર્ષણ ન થાય એ સમતા છે. અને સર્વ સુખતું મૂળ એ જ છે. એક તેા સમતા રાખનાર પર દુઃખ પડતું નથી અને બીજું, તેને દુઃખ લાગતું નથી. આવી રીતે સમતા રાખનાર પ્રાણી બન્ને જાતિના સંયોગામાં આત્મહિત સાધી શકે છે. બીજી બાજીએ જોઈએ તાે, સર્વ દુઃખાનું કારણ મમતા છે. આ ઘર મારું છે, આ સ્ત્રી મારી છે કે આ યુત્ર મારા છે, એ મારાપણાથી જ દુઃખ થાય છે. પાતાની જાતને સાક્ષીભાવે માનનારા વીર ધુર'ધરાે ઘરને ધર્મશાળા ગણે છે અને પરિવારને મેળા તુલ્ય ગણે છે. મમતાથી જ દુઃખ થાય છે, એ સ્પષ્ટ જણાય છે. એને શાસ્ત્રકાર માહજન્ય કહે છે અને માહને સર્વ કર્મામાં શાસ્ત્રકાર રાજાનું પદ આપે છે. સર્વ કર્મોમાં તેની ચીકાશ પણ બહુ હાય છે અને સ્થિતિ પણ બહુ હોય છે. એ માહ-રાજાને વશ કરવા માટે ધર્મ બાેધકર મંત્રી જેવા સત્યવકતા મહાત્માંઓના સંગની બહુ જરૂર છે, એ સંગથી સંસારસ્થિતિ સમજાય, તેથી તેના ત્યાગ કરવા વિચાર થાય, વિચારથી કાર્ય થાય, કાર્યથી સમતાગુણ આવે અને સમતાથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત થાય અને તેમ થાય ત્યારે, વૈરાગ્યશતકકાર કહે છે તેમ, ગાયન અને વિલાપ, નૃત્ય અને વિટ'બના, આલ્પુષણ ને ભાર, કામભાગ અને હુઃખનાં સાધનામાં તેને કાંઈ તફાવત લાગતા નથી.

મમતા અને સમતાનું આ તત્ત્વજ્ઞાન ખહુ ધ્યાનમાં રાખવા યાગ્ય છે. સમતા રાખવી એટલે ખેસી રહેવું, એ ભાવ નથી. એ ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ થયું હશે. ઇંદ્રિયાને શુભ પ્રવૃત્તિ કરાવી, પાતાના જીવનને ધર્મ મથ કરી દેવું, એ દુઃષમ કાળાનુસાર સ્વ-અધિકાર પ્રમાણે 'સમતા'નું પ્રથમ આદરણીય લક્ષણ છે. (3; ૨૭૩)

સમતાની વાનકી; ફળાવાપ્તિ

स्त्रीषु धृलिषु निजे च परे वा, सम्पदि प्रसस्दापदि चात्मन् !। तन्त्रमेहि समतां ममताप्रुग्, येन शाश्चतसुखाद्वयमेषि ॥ ४॥ (स्थामता) " સ્ત્રી ઉપરથી અને ધૂળ ઉપરથી, પોતાના ઉપરથી અને પારકા ઉપરથી, સંપત્તિ ઉપરથી અને વિસ્તૃત આપત્તિ ઉપરથી, મમતા મૂકી દઈને હે આત્મન્! તું સમતા રાખ, જેથી કરીને શાધત સુખ સાથે એકથ થશે." (૪)

વિવેચન—સમતાના જ ઉપદેશ વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે. હે આત્મન્! તારે જો માક્ષસુખ સાથે અકવા કરવું હોય, અલેદ કરવા હોય, એકાકાર વૃત્તિ કરવી હોય, તા હું તને કહું છું. તેમ તું સમલાવ પ્રાપ્ત કર; એ સમલાવ તારું સર્વસ્વ છે, જે તને દુઃખમાંથી છાડાવવા શક્તિમાન છે અને અધ્યાત્મ શ્રંથાના એ જ પ્રથમ પદે ઉપદેશના વિષય છે.

તને જ્યારે સ્ત્રી ઉપર અને ધૂળ ઉપર સમલાવ થશે અને તને પોતાનાં અને પારકાં ઉપર સમલાવ થશે, ત્યારે તારા કાંઇક આરા આવ્યા છે એમ જણાશે. અત્યારે તા એકાએક સમાચાર સાંલત્યા કે લાઈ! તમારા છાંકરા પડી ગયા છે, સખત વાગ્યું છે, રુધિર ચાલ્યું જાય છે વગેરે, આ શબ્દો સાંલળતાં આ જીવના ગલરાતના પાર રહેતા નથી. ગમે તેવા કામમાં હશે તે સર્વ છાંડી એક તરફ વૈદ્યોને બાલાવવા માણુસા માંકલશે અને તે પાતે પણ તે જગ્યા પર જવા ચાલવા માંડશે. રસ્તે કેટલી જાતના સંકલ્પ-વિકલ્પા મનમાં થાય છે, તે વાંચનાર સમજી શકશે. અડધે રસ્તે પહોંચતાં ખબર પડી કે એ તા બીજાના છાંકરા પડી ગયા છે. "હાશ! ઠીક થયું."—આ ઉદ્ગાર નીકળી જશે. આ સર્વ શું બતાવે છે? જ્યાં સુધી પાતાના છાંકરા તરફ અને પારકાના છાંકરા તરફ આટલા લોદ રહે છે ત્યાં સુધી સમલાવ પ્રાપ્ત થયા છે, એમ કહેવાય નહિ. જ્યારે પાતાના અને પારકાના પુત્ર તરફ સરખા પ્રેમભાવ અથવા ઉદાસીનતા રહે (પણ પાતાના ઉપર પ્રેમ અને બીજાના ઉપર ધિક્કાર નહિ) ત્યારે સમતા પ્રાપ્ત થાય અને ત્યારે જ નિઃસંગતા પ્રાપ્ત થાય અને પછી છેવટે અજરામરસુખ પણ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય.

જેમ પાતાના અને પારકાના ઉપર સમભાવ રાખવાની આવશ્યકતા છે તેમ જ સંપત્તિ અને વિપત્તિના પ્રસંગાએ પણ મનની સ્થિરતા જાળવી રાખે, તા જ સમતા પ્રાપ્ત થઈ કહેવાય છે. આ વિષય પરત્વે અન્યત્ર અહુ લખાશું છે તેથી અત્ર વિસ્તાર કર-વાની જરૂર રહેતી નથી. (૪; ૨૭૪)

सभताना कारखु३५ ५६।थीनुं सेवन कर तमेत्र सेवस्व गुरुं प्रयत्नादधीव्व शास्त्राण्यपि तानि विद्वन् ! । तदेव तन्त्रं परिभावयात्मन् ! येभ्यो भवेत्साम्यसुधोपभोगः ॥ ५॥ (उपजाति)

"તે જ ગુરુની પ્રયત્નથી સેવા કર, તે જ શાસ્ત્રોના અલ્યાસ કર અને હે આત્મન્! તે જ તત્ત્વનું ચિંતન કર કે જેનાથી તને સમતારૂપ અમૃતના સ્વાદ આવે." (પ)

વિવેચન-ગુરુમહારાજની સેવના કરવી ઠીક છે, પણ તેના હેતુ શા ? તેવી જ રીતે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા એ પણ સારા છે અને તત્ત્વચિંતવન કરવું એ પણ સારું છે; પણ એ બધાં કારણુ છે, એનું કાર્ય સમતાભાવની પ્રાપ્તિ જ છે; નહિ તો અભ્યાસ અભ્યાસમાં જ રહે છે અને સેવાથી ખાસ લાભ થતા નથી; એટલા જ માટે ઉમાસ્વાતિ વાચક મહારાજે પ્રશમરતિ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કૈ—

> द्धतामुपैति वैराग्यवासना येन येन भावेन । तस्मिन् तस्मिन्कार्यः, कायमनोवाग्भिरभ्यासः ॥ (५१, १८)।

" જે જે ભાવથી વૈરાગ્યવાસના દઢ થાય, વૈરાગ્યભાવ પાષાય તે તે ભાવ ભાવવા માટે મન, વચન, કાયાથી અભ્યાસ કરવાે."

સમતા સર્વ'સ્વ છે એ શ્લોકમાં તેને ઉત્પન્ન કરનાર અને જાળવી રાખનાર ભાવોને વિશેષ જાગ્રત કરવાને અને અભ્યાસ કરવાને ઉપદેશ કરી, સમતાભાવ સર્વ'દા બન્યો રહે એ ઉપદેશ આપ્યા.

તે જ ગુરુની સેવા કરવી કે જ્યાંથી સમતાભાવ પાષાય, એ શબ્દથી એવા ધ્વનિ થયા કે જે ગુરુ પાસે માજમજ ખાતર સાંસાશિક વાતા ચાલતી હાય, ખટપટ ચાલતી હાય, કષાયની વૃદ્ધિ થતી હોય, તેમની પાસે જવાના પરિચય જરા પણ રાખવા નહિ.

શાસ્ત્રાભ્યાસમાં પણ અહુ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. જે શાસ્ત્રો વિષય-કષાયને વધાર-નારાં હોય, જેમાં આ સંસારમાં સર્વ પ્રકારનું પૌદ્દગલિક સુખ લાગવી લેવાના ઉપદેશ હાય, જેમાં પરજીવને પીડા ઉપજવી પાતાને સુખ મેળવવાનું કથન હાય, એ સર્વ શાસ્ત્રો જોવાની ઇચ્છા કરવી નહિ. જે શાસ્ત્રા વાંચી સંસાર-સ્વરૂપ અરાબર સમજાય અને મન સમતા પામી જાય, એના જ અભ્યાસ કરવા. એવી જ રીતે તત્ત્વ-ચિંતવન માટે પણ સમજ લેવું. (પ; ૨૭૫)

આ ગ્રન્થ: સમતારસની વાનકી

समग्रसच्छास्नमहार्णवेभ्यः, सम्रद्भृतः साम्यसुधारसोऽयम् । निपीयतां हे विबुधा ! लभध्वमिहापि मुक्तेः सुखवर्णिकां यत् ॥ ६॥ (इन्द्रवज्जा)

" આ સમતા-અમૃતના રસ માટા માટા સમગ્ર શાસ્ત્ર-સમુદ્રોમાંથી ઉદ્ધર્યો છે; હૈ પંડિતજના ! તમે તે રસ પીએા અને માક્ષસુખની વાનકી અહીં પણ મેળવા." (૬)

(ચિદ્રાન'દજ) મહારાજ કહે છે કે:—

જે અરિ મિત્ત ખરાખર જાનત, પારસ એાર પાષાણુ જયું હોઈ; કંચન કિચ સમાન અહે જસ, નીચ નરેશમેં ભેદ ન કાેઈ. માન કહા અપમાન કહા મન, એસા વિચાર નહિ તસ ફાેઈ; રાગ નહિં, અરુ રાેસ નહિ ચિત્ત, ધન્ય અહે જગમેં જન સાેઈ. જ્ઞાની કહો, જયું અજ્ઞાની કહો કાેઈ, ધ્યાની કહો, મનમાની જયું કાેઈ; જોગી કહો, ભાવે ભાગી કહો કાેઈ, જાકું જીસ્પા મન ભાવત હાેઈ. દાેષી કહેા, ભાવે લાેગી કહાે, પિંડપાેષી કહાે, કાે ઔગુન જાેઈ; રાગ નહિ, અરુ રાસ નહિ જાકું, ધન્ય અહે જગમેં જન સાેઈ. સાધુ સુસંત મહંત કહાે કાેઈ, ભાવે કહાે નીરગંથ પિયાર; ચાર કહાે, ચાહે ઢાેર કહાે કાેઈ, સેવ કરાે કાેઉ જાન દુલ્હારે. વિનય કરાે કાેઉ જિલ્ છેંચે બેઠાવ જયું, દૂરથી જેખ કહાે કાેઉ જારે; ધાર સદા સમભાવ 'ચિદાનંદ', લાેક કહાવત સુનત નારે. ૩

સમતાવ તનું આ લક્ષણ છે. સમતાને માટે છેવટે ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે '' ઉપશમ સાર છે પ્રવચને, સુજસ વચન એ પ્રમાણે રે. " * સમતા એ જ શાસ્ત્રના સાર છે.

સંસાર-સુખમાં સુખ જેવું કાંઇ પણ નથી. ગમે તે કાર્યમાં સમતા હોય તે જ સુખ છે, તેથી શાસ્ત્રકાર કહે છે કે---

> સમતા વિશુ જે અતુસરે, પ્રાણી પુર્વકામ; છાર ઉપર તે લી'પણું, ઝાંખર ચિત્રામ

ધાર્મિક કાર્યોમાં સમતા હોય તે જ સુખ થાય છે. માક્ષમાં પણ સમતાનું જ સુખ છે. ત્યાં છે કરાચ્યાનાં વેવિશાળ કે માલની લેવડદેવડના સ્વાર્થ, દેખાવ કરવાના બાદ્ધ રંગ અને અ'તર'ગ કપટવૃત્તિ એવું કાંઈ હોતું નથી. સ્થિરતા એ સમતા છે અને માક્ષમાં સ્થિરતા એ જ ચારિત્ર છે. માક્ષસુખમાં જે આનંદ છે તેની વાનદી અંત્રે મેળવવી હોય, તો તે સમતા-પ્રાપ્તિથી મળે છે.

ગ્રંથકર્તા શ્રી મુનિસું દરસૂરિ મહારાજે કેટલા વિચાર કરીને આ ગ્રંથ લખ્યા છે તે આ શ્લાક પરથી જણાય છે. અનેક શાસ્ત્રાનું દાહન કરી આ ગ્રંથ ઉપસંહારરૂપે તાત્તિક દિષ્ટિએ લખાયા છે. શાંતરસાત્મક ગ્રંથાનું દાહન કરી કાઢેલા રસ જ્યારે પીવામાં આવે છે ત્યારે મન ડાલે છે, અનિવ ચનીય સુખના અનુભવ કરે છે અને પ્રકુદ્ધિત અને છે. એવી રીતે જ્યારે પ્રાણી સમતારસના અનુભવ કરે છે, રસાધિરાજનું સેવન કરે છે, એટલે જ્યારે મમતા મૂકી સમતા આદરે છે, ત્યારે, ઉપર કહ્યું તેમ, માક્ષસુખની વાનકી આ મનુષ્ય-જન્મમાં પણ પ્રાપ્ત કરે છે. આધિ, વ્યાધ અને ઉપાધિના ત્યાગ, કષાયના વિરહ અને સ્વાત્મસંતાષ જ્યાં એકઠાં થાય ત્યાં પછી બાકી શું રહે ?

પ્રિય વાચક! જરા એક વાર અનુભવ કરજે. આ ગ્રંથ વાંચવાનું ફળ એ જ છે. આત્મદર્શન કરવું હોય, દુઃખના સર્વથા નાશ કરવા હાય, તા આ ગ્રંથ દશ–વીશ વાર વાંચજે, વિચારજે, સમજજે. ગ્રંથકારે જે વિચારા અતાવ્યા છે તે પુખ્ત વિચાર કર્યા પછી સિદ્ધ કરેલા વિચારા જ છે. પ્રથમ દક્ષિએ સામાન્ય લાગતા વિષયા પણ અત્યંત ગંભીર

^{*} અઢાર પાપરથાનકમાં છટ્ટા ક્રોધ પાપરથાનકની સજઝાય,

છે. એ સુખના આનંદ થયા પછી તને એમાં અપરિમિત આનંદ આવશે; પછી લલામથ કરવાની જરૂર રહેશે નહિ. (દુ: ૨૭૬)

કર્તા, નામ વિષય, પ્રયોજન

शान्तरसभावनात्मा, म्रुनिसुन्दरस्रिरिभः कृतो प्रन्थः ।

ब्रह्मस्पृह्या ध्येयः, स्वपरहितोऽध्यात्मकल्पतरुरेषः ॥ ७ ॥ (गीति)

શાંતરસભાવનાથી ભરપૂર અધ્યાત્મજ્ઞાનના કલ્પવૃક્ષ (અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ) ગ્રાંથને શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ પાતાના અને પરના હિતને માટે રચ્ચા તેનું બ્રહ્મ (જ્ઞાન અને ક્રિયા) પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી અધ્યયન કરવું" (૭)

વિવેચન—આ મંથતા કર્તા કાષ્ટ્ર છે, તેનું પ્રથમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી સામસું દરસૂરિના શિષ્ય સુનિસું દરસૂરિ મહારાજ આ મંથતા કર્તા છે. તેઓનું જે ચરિત્ર લભ્ય થયું છે, તે મંથતી શરૂઆતમાં આપ્યું છે. તેઓ સહસાવધાની હોઈ અસાધારણ બુહિબળ ધરાવતા હતા. જનસમૂહ પર અનેક ઉપકાર કરવામાં અહાનિશ તત્પર થયેલા તેઓ શાંતરસના વરસાદ વરસાવતા હતા.

એ સૂરિમહારાજે આ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ગ્રંથ બનાવ્યા છે. એ નામ કેટલે અંશે સાર્થંક થાય છે તે આપણે ઉપાદ્દશાતમાં જોઈ ગયા. અને ગ્રંથનું અધ્યયત કરતાં એ વિષય સ્કૂટ થયા. આ શ્લાકમાં કર્તાનું અને ગ્રંથનું નામ બતાવ્યું.

આ ગ્ર'થના વિષય શા છે તે પણ અત્ર અતાવ્યું છે. શાંતરસની ભાવનાવાળા આ ગ્ર'થ છે. એ રસ હુદયને કેટલું નિર્મળ કરે છે અને તેને શા માટે રસની વ્યાપ્યામાં મૂકવા જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ એને 'રસાધિરાજ' શા માટે કહેવામાં આવ્યા છે, તે માટે આપણે ભૂમિકામાં નિરૂપણ કરેલું વિવેચન* જોઈ ગયા.

ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન શું છે, તે પણ અત્ર સ્કુટ થાય છે. બ્રહ્મ એટલે જ્ઞાન અને ક્રિયા અથવા પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રગટ થયેલું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ. માક્ષની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીઓએ તે પ્રાપ્ત કરવા અલ્યાસ કરવા. એ પ્રયોજન બતાવતાં અધિકારી કાેેેે છે એનું પણ સ્થન કરવામાં આવ્યું છે.

આ ગુંઘ સ્વપરહિતની દરિશી બનાવવામાં આવ્યા છે અને તે જ દરિએ તે પર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

ગ્રંથકતો હ'મેશાં પરહિત કરવાની ઉચ્ચ વૃત્તિથી જ દોરાય છે. છતાં પરહિત પશુ તત્ત્વથી આત્મહિત જ છે તેથી, તેમ જ સમતારસપ્રધાન જીવનવાળાનું એ પ્રથમ કર્તે વ્ય છે તેથી, સુરિમહારાજે આ ગ્રંથ સ્વપરહિત સારુ બનાવ્યા છે. એ જ મહાત્માને પગલે ચાલી અને એને મળતી ઇચ્છાથી પ્રેરાઇ, અત્ર કાંઇક વિવેચન કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. એ કાર્યમાં ક્તેહ કેટલે દરજજે મળી છે તે જેવાનું કાર્ય લેખકનું નથી, પશુ શુદ્ધ હુદય રાખવાનું અને જણાયેલા ભાવા કહેવાનું તેનું કર્તવ્ય છે. સૂરિમહારાજે આ ગ્રંથની રચના

^{*} આ વિવેચન કરવા ધાર્યું હતું, પણ થઈ શકયું નથી, જે માટે પીઠિકા જુએો. શાંઃ ૪૭

કરવામાં પાતાની શક્તિ બહુ સારી રીતે વાપરી છે એમ અનુમાન થાય છે. (એને માટે જુએા ઉપાદ્દઘાત.) આ ગ્રંથ અધ્યાત્મજ્ઞાનનું કલ્પવૃક્ષ છે; માગનાર ભૂલશે તો જુઠી વાત છે, બાકી જે વસ્તુ માગવામાં આવશે તે કલ્પવૃક્ષ તો તુરત જ આપશે. (૭; ૨૭૭)

ઉપસંહાર

इममिति मतिमानधीत्य चित्ते रमयति यो विरमत्ययं भवाद् द्राक् । स च नियतमतो रमेत चास्मिन सह भक्वैरिजयश्रिया शिवश्रीः ॥ ८ ॥ (पुष्पितामा)*

" જે બુદ્ધિમાન પુરુષા આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરીને, તેને ચિત્તમાં રમણ કરાવે, તેએ થાડા વખતમાં સંસારથી વિરક્ત થઇ જાય અને સંસારરૂપ શત્રુના જયની લક્ષ્મીની સાથે માક્ષલક્ષ્મીની ક્રીડા જરૂર કરે." (૮)

વિવેશન આ ગ્રંથના અધ્યયન અને રમાણુ (નિકિધ્યાસન) પર અત્ર ધ્યાન ખેં ચવામાં આવ્યું છે. જે પ્રાણી આ ગ્રંથના અભ્યાસ કરી અનુભવની જાગૃતિ રાખે છે તે સર્વ વાં છિત પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એકલા અભ્યાસ કામના નથી; અભ્યાસના સદુપયાંગ અને દુરુપયાંગ ખન્ને થાય છે. દુનિયામાં ખરાખમાં ખરાખ માણસ પણ અભ્યાસનાળા જ થાય છે, અને કેટલીક લાર યાગ્યતા વગર અધ્યાત્મના ડાળ કરવાથી ઢાંગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, વસ્તુતત્ત્વે સાર એ છે કે, જે અભ્યાસ કરી તે અભ્યાસને ચિત્તમાં ચાંટાડી દે છે, મન સાથે મેળવી નાખે છે અને ચિત્તમાં રમાણ કરાવે છે, તે જ ઇચ્છિત સુખા જરૂર મેળવી શકે છે. લાક (Locke) નામના અંગ્રેજ વિદ્વાન થયા છે, તે કહે છે કે પાંચ મિનિટ વાંચા ને તેના પર પંદર મિનિટ વિચાર કરા. આવી રીતે જેને મનન કરવાની ટેવ પડશે, તે જ પ્રાણી ખરેખરા સાર શાધી શકશે. મનન કર્યા વગર ઉપર ઉપરથી ચાલ્યા જાય છે. મનનની ટેવ પડશે, તે જ પ્રાણી ખરેખરા સાર શાધી શકશે. મનન કર્યા વગર ઉપરથી ચાલ્યા જાય છે. મનનની ટેવ પડ છે ત્યારે જ વસ્તુરહસ્ય સમજાય છે; નહિ તો ફ્લાન કાંઠા પર બાંધેલા પચ્ચર કાસના આખા દિવસના પાણીના મારા પછી પણ, પાંચ મિનિટ પાણી પડવાનું બંધ થાય છે ત્યારે, જેમ કાંઠા પાણી વગરના કારા થઈ જય છે, તેમ મનન વગરના અભ્યાસ અંતરંગમાં ઊતરતા જ નથી.

એવી રીતે મનન કરવામાં આવે તેા સ'સારશઝુની જયલક્ષ્મી અને માેક્ષલક્ષ્મી બન્ને એનપણીએા આ જીવને સાથે વરમાળા આરાેપણ કરે. એ પ્રાપ્ત કરવાની જ આપણી ઇચ્છા છે. 'જયશ્રિયા' એ સાંકેતિક શબ્દથી ગ્ર'થકર્તાનું નામ ધ્વનિત થાય છે. (૮; ૨૭૮)

એવી રીતે સામ્યસવ સ્વાધિકાર નામના સાળમા અને છેલ્લા અધિકાર પૂર્ણ થયા. આમાં ઝ'થના સર્વ વિષયનું દોહન કરી સાર અતાવવામાં આવ્યા છે : જે છે તે સમતામાં જ આવીને સમાય છે. સમતાના સુખ પાસે ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તીનું સુખ પણ અલ્પ કહ્યું; ત્યારે પછી એ સુખ ઉત્કૃષ્ટ છે એમાં જરા પણ સ'દેહ જેવું નથી. વળી, એ સમતાના

^{*} યૂ-૩૧૩ ની * ટિપ્પણી જુએા.

પ્રભાવથી માેક્ષ આંગળીના ટેરવા પર આવી જાય છે. આથી વધારે શું કહી શકાય ? સર્વ જીવ ઉપર સમભાવ રાખવા, સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખવા, પૌદૃગલિક વસ્તુ પર રાગ-દ્રેષ કરવા નહિ અને રાગદ્રેષ પૌદ્રગલિક જ છે એમ સમજવું, દેાષવાન પ્રાથી ઉપર પશુ કરુણા રાખવી અને ગુણવ'તને જોઈ અ'તઃકરણમાં પ્રમાદ લાવવા અને પાતે ગુણ પ્રાપ્ત કરવાની શુદ્ધ ઇચ્છા રાખવી એ જ આ જીવનના મુખ્ય હેતુ છે, જીવનપ્રાપ્તિનું પરમ સાધ્યળિંદુ છે અને પ્રાપ્ત થયેલ જોગવાઈના સદુપયાગ છે. એવા પ્રકારનું જીવન સમતામય જીવન કહેવાય છે. એની ગેરહાજરીમાં આ ભવ એક ફેરા સમાન સમજવા. અનાદિ સંસારની ઘટનામાં પચાસ, સાઠ કે એ'શી વરસ એ કાંઇ બહુ નથી. એટલા વખતમાં અનેક જાતનાં તાેફાન કરી આખી હુનિયાને હચમચાવી મૂકવી અથવા અપ્રામાણિક આચરણ કરવાં અને પાયકમધ્થી ભારે થઇ જવું કે કાળા બજાર કરવા એ વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન, જડતા અને એકાંત મૂર્ખાઈ છે. અન'ત શક્તિવાળા આ આત્મા શુભ પ્રવૃત્તિથી, ધારે તાે, હાલ પણ, આ જિંદગી પછી નવ વરસમાં માક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે. આ જીવ વિના કારણ અનેક દુઃખા સહન કરે છે તે સવ'ના હેતુ અને કારણ સમજી, મૂળ વિષય પર આવી જવું; અને ત્રીજ શ્લાકમાં કહ્યું છે કે મમતા સર્વ દુઃખાનું મૂળ છે અને સમતા સર્વ સુખાનું મૂળ છે, એ સારી રીતે સમજવું. એટલા માટે ક્રોધાશિને શમજળથી શમાવવા, વિવેક-વજથી માનપર્વતના છેદ કરવા, સરળતા ઔષધિથી મામાશહ્યનું નિવારણ કરવું અને વિષયાને તજ દેવા, એ સમતાપ્રાપ્તિના ઉપાય છે. એ સમતા સમકિતદૃષ્ટિ તત્ત્વિજ જ્ઞાસુને મન સર્વ રવ છે. એની ખાતર ચિંતામણિ રત્ન કે કામધેનુના સાગ આપવા પહે, તાેપણ તેને કાંઈ લાગતું નથી.

આવી રીતે શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજે રચેલ શ્રી અધ્યાત્મકેલપદ્રમ ગ્રંથ અત્ર પૃર્ણુ થાય છે. એમાં સમતાના વિષય મુખ્ય છે. એની પુષ્ટિમાં અનેક ઉપયાગી વિષયા પર પ્રસ[ં]ગે વર્લું ન કર્યું છે. એ ગ્રંથ કેટલાે ઉપયાગી થયાે છે તે સંબંધી વિ**રો**બ **હ**ંદીકત વિવેચનમાં દરેક પ્રસ⁻ગે કહી છે અને કાંઈક હડીકત ઉપાદ્દઘાતમાં પણ ખતાવી છે. ઐ ગ્રંથ વાંચી, સમતારસ પ્રાપ્ત કરી, જીવનમાં ધાર્મિક તન્મયતા લગાવી, અખંડ સમાધિ**-**સુખ અનુસવી, અવિચ્છિન્ન સાદિઅનંત સુખ પ્રાપ્ત કરાે, એવી આ લેખકની અંતઃકરણની પ્રાર્થના અને ઇટ્રછા છે.

सविवरणः साम्यसर्वेस्वनामा बोड्जोऽधिकारः ॥

શ્રી અધ્યા_દમકલ્પદ્રુમ ગ્રંથ મૂળ શ્લાેકાની ભાષામાં ચાેપાઈ*

પરમપુરુષ પરમેસર રૂપ, આદિ પુરુષનઉ અકલ સરૂપ; સામી અસરણુત્તરણ કહાય, સકલ સુરાસુર સેવે પાય. 🛭 પ્રશુમી તાસ ચરણઅરવિંદ, ખરતરગચ્છપતિ શ્રી જિણચંદ; સંભારી શ્રી સદ્ગુરુ નામ, ભાષા લિખું સંસ્કૃત ઠામ. ॥ અધ્યાત્મકલ્પ્દ્રમ લહ્યઉ, શ્રી મુનિસુંદરસૂર પરમારથ ઉપદેશન કરી, નવમ શાંતરસયતિ અહ્યસરી. ॥ અંતર અરિ જ્યા જયસિરિ, * શાંતરસે શ્રો વીરે વરી; નિરવૃત્તિકારી તે પરિણામ, ચરમકરણમાં આવ્યા તામ. ૧ સકલ મ'ગલનિધિરૂપી હિયે, આવ્યે નિરુષમ સુખ પામીએ; શિવસુખ તરત લહીજે જિણે, ભાવઉ ભવિક શાંતરસ તિણે. ર સમતામાં & રહે x લયલીન[ા], ત રહે સ્ત્રી^ર સુત[ુ] ધનહ^x અધીન; દેહી મમત^{્ર} ને વિષય ^૬ કષાય ^૭, ન કરે રહે શ્રુતહ[્] ચિત્ત લાય^૯. ૩ વૈરાગી^{૧૦} વળી શહ^{્રાર} ધ્રમદેવ–ગુરુ–ધ્રમ **જાણ^{૧૨} કરે વત સેવ^{૧૩};** સ'વરરૂપી^{૧૪} શુભ ચક્ષગતી,^{૧૫} સેવેા સમતારસ શિવમતી^{૧૬}. ૪ એહ કહ્યા સાળહ અધિકાર, સંગ્રહ એણે શાસ્ત્ર મગાર; પહિલ' તિહાં સમતા ઉપદેશ, વચન કરી ભાખું લવલેશ. ॥

સામ્યાપદેશ–કથન

ચિત્તભાલ મત મૂ'કી તું, **લાવન બીજ અન્**પ; જિણ તુજને દુરધ્યાન સુર, ન છલઇ+ છલના કૂપ; પ

સદ્દશતા–કથન

જે સગલું ઇંદ્રિયસુખ થાય, નર સુર ઇંદ તથ્ર્ઇ સુખ માય; બિંદુ પરે સમતા પૂરેસરે, તે જાણી આદર ચિત્ત ધરે. દ

業 જયશ્રી. 🗴 આ કડી આ ગ્રંથના સાેળ વિભાગ (અધિકાર) બતાવે છે. 🕂 છ્ળે.

^{*} આ ચાપાઇનું પુસ્તક રા. રા. કેશવલાલ પ્રેમચંદ તરફથી અમદાવાદ ડેલાના ભંડારમાંથી મળી આવ્યું છે, પરંતુ તે બહુ માેડું મળ્યું તેથી પાછળ દાખલ કર્યું છે. વાંચનારની સગવડ માટે દરેક શ્લોકના વિવેચનને, અંતે જે ચાલુ નંબર મૂકથો છે તે જ નંબર ચાેપાઇને પણ આપ્યા છે. આથી સંસ્કૃત શ્લાક સાથે મુકાબલા કરવામાં બહુ સગવડ થવા સંભવ છે. પછીની આવૃત્તિમાં પણ આ જ ગાેઠવણ વધારે અનુકૂળ છે એમ ધારીને ફેરફાર કરવામાં આવ્યા નથી. એ જ ગાેઠવણ ચાલુ છે.

સમતાશ્રય-ફેળ-કેથન

અદ્દીઠ વિવિધ કરમ *પરકાર, જાણી સહુ જન વચનવિકાર; પરાણુતિ રાખી ઉદાસ ભાવ, મુનિ આસરે અદુ:ખ સુખ ઠાવ. ૭

સમતાશ્રય-સુખ-કથન

સરવ જંતુ ઉપરિ ક્ષણ એક, જઉં+ મન મૈત્રી આણે છેક; તે સુખ પરમ રૂપ સાગવે, જે ઇહ પરક્ષવ ન થયા કબે. ૮

સમતાશ્રિત છવલક્ષણ-કેથન

જેહનઇ મિત્ર, ન શત્રુ ન કાેઈ, નિજ પર ભાવ ન **હાેવે** સાેઇ; ઇંદ્રિયાર્થ ન રમે ચિત્ત જાસ, ચાેગી મુક્તકષાયાવાસ. ૯

સમતાકારણ-કેથન

મૈત્રી કરી જીઉ જગજંતસું, પ્રમાદ ધરિ જીવ ગુણ્વંત**સું;** કરુણા ભવપીડિત જનસંગ, નિરગુણ પરિ x ધરિ ઉદાસ ૨ંગ. ૧૦

xxમૈત્ર્યાદિસ્વરૂપ-કથન

મૈત્રી પરહિતચિંતા જેહ પરદુઃખવારણ કરુણા તે**હ**; પ્રમાદ પરસુખ સંતાેષસું, ઉપેક્ષા તે મધ્યગ **દાે**ષસું ૧૨

મૈત્રીલક્ષણ-કથન

ધરિવું જેમ કરઉ કાે યાપ, વળી ન લહઉ કાેઈ **દુઃ**ખતાપ; મુંકાવા ભવશી જગજંત; મતિ એ મૈત્રી ક**િલ્યે** તંત. ૧૩

પ્રમાદલક્ષણ-કથન

સકલ દેાષના ફેડ**ણું હાર, વસ્તુતત્ત્વના દેખણું હાર;** ગુણવ'તનુ' એ કરિઉં * પક્ષ, છઉ તું લહિ તે મુક્તિા લક્ષ. ૧૪

કરુણા-લક્ષણ

દીન હીન દુખિયા ભયભીત, યાચમાન જીવિત નિજ ચીત; તસ ઉપકારતણી જે ખુદ્ધિ, લહિ તે જીઉ તું કરુણા શુદ્ધિ. ૧૫

મધ્યસ્થતા-લક્ષણ

જોવું ક્ર્ર કર્મ તેહવું, વળી સુર–ગુરુ નિંદા જેહવું; નિજ પરસંસક ઉપરિ તિમઇ, લહિ જીઉ તે મધ્યસ્થાઈ મઇ. ૧૬

^{*} પ્રકાર. + જ્યારે. × પરે, ઉપર. ×× ૧૧ મા શ્લાકની ચાપાઈ લખી નથી તેથી તે સંખ્યા પડી રહે છે; અથવા ૧૧–૧૨ ના ખારમી ગાથામાં સમાવેશ થાય છે ‡ કરવું.

સમતાસુખ-કથન

સકલ ચેતનાચેતન વિષે, સ્પર્શ, રૂપ, રવ, ગ'ધ, રસ લખે; સામ્યભાવ જોઈસ જે ચિત્ત, તેા તુઝ કરગત સિવસુખ તત્ત. **૧૭ આતમમદવારણ-કથન**

સ્યાં ગુષ્યુ તુઝ જિષ્યુ વાંછે સ્તુતિ, સ્યું કરતઉ* મદભર અદભૂતિ; નરકભીતિ કિષ્યુ સુકૃતે ગઈ, સ્યું જીતું યમ તેં મન જઇ. ૧૮

વેત્તૃત્ત્વ-કથન

ગુષ્યુ લેવર્ઇ જે ગુષ્યુિયલ +તષ્યુર્ધ, પરનિંદા આતમને ભણું; મન સમભાવે રાખે વલી, ખીજે વ્યત્યયે વેત્તા રહી. ૧૯

યથાથઉંવેત્તા-કથન

નિવ જાણે શત્રુ નઇ મિત્ર, નૈવ હિતાહિત નિજ પર ચિત્ત; સુખ વાંછે જીઉ કરઇ દુઃખધેષ×, ઇષ્ટ લહિસિ કિમ નિયાણહ રેષ. ૨૦

વેત્તાફળકથન

સુકૃત જાણી સર્વ પરિણામ, રમણીએ રહે ચિરથિતિ ઠામ; અન્ય ભવે તુ અનંત સુખ લહઇ, તઉ કિમ વ્રતથી નાઠઉ વહઇ. ૨૧

સ્વપરવિભાગ-કથન

નિજ પર કીધું જેહ વિભાગ, રાગાદિકે તેહ જ અરિ લાગ; ચંઉગતિ દુઃખ કારણથી તનઈ, જાણઈ નહી અરિકૃત્રિમ મને. ૨૨

વસ્તુ અનિત્યે સામ્ય-કથન

અનાદિ આતમ નિજ પર આદિ, કેા નઇ પિશુ નહિ ભાવ અનાદિ; રિપુ મિત્રઇ વલિ થિર નહી દેહ, તઉ સરિપુ' ન લહે કિમ એહ ? ૨૩

અનિત્યદ્દહાવ–કથન

પંડિતને તતથી લેપ નહી, માતપિતા સુત સ્ત્રીસુખ ગહી; ન હુચે સુખકર લેપથી અન્ન, ગત આકાર સકલગત તન્ન. ૨૪

સામ્યે અલ્પતા–કથન

કામી હુવે સહુ સંજ્ઞાવ'ત, ધની મનુષ્ય કે કર્મી ત'ત; ધર્મી કે જૈની કે યતી, શિવવ'છક કે એ શિવમતી. ૨૫

^{*} કર્યું', કર્તવ્ય મજવ્યું. + તણા. × દેષ.

સર્વ સ્વારથ-કથન

નેહી તિતલઇ નિજનિજ ^૧વિષઇ, પોતીકાે સ્વારથ જ્યાં લખઇ; જોઇ એહવી સ્વારથ રીતિ, એ ઉપરિ કુણ રાખે પ્રીતિ ? ૨૬ **રાગદ્વેષનિષ્કલતા**

યામ્યું સ્વપન ઇંદ્રિજાલાદિકઈ, જે રતિ અરતિ નિક્લ એ બકઇ; તિષ્યુપરિ લખિ એ સહુ ભવ વિષ્ધ, ચિંતવલું આતમને સખે. ૨૭

ળિ શ્લાેકે: **પરવશ-કથન**

એ મુજ માતપિતા એ મુજ, સજ્જન અધવ એહ અગુજ; એ ધન ઉપરિ મમતા ^રરહઇ, નિજ યમવશતા કાં નવિ લહઈ ? ૨૮ ન ધન, ન પરિજન સજ્જન ન કાેઈ, પરિચિત મ'ત્ર ન દેવ ન સાેઈ, યમથી કાેઈ ન ³રાખઇ તુજ, **જા**ણી મૂઢ ^૪હિવે તાે **ખુજ.** ૨૯

ધને મૂહતા-કથન

તેથું જે ભવસુખનઇ ગહે, સાધનરૂપ ધનાદિક વહે; મુંગે વિષયવિકારે મને, પ્રીતિ ન ચાહે સમતત્તને. ૩૦

શત્રુ કુટ'બપણ-બાેધ

કરે ક્યાય મલિન રસું ચિત્ત, કા ઊપરિ અસ્પિદ્ધ અત્ત; તે તુજ માતપિતાદિકપણે, ઇષ્ટ થયાં બહુ ભવ-ભરમણે, ૩૧ ક્રેટ'એ શસ્ત્રએ!ધ

જ્યાં શાચે કિહાં ગયાં મુજ એહ, નેહાલું આતમહ સનેહ; તિથે હ**વ**યા તુંહિ જ પૂરવર્ઈ, હથ્યથ્લાલાથુ તે ^પલવલવર્ઈ. ૩૨

અસમ^શે કેથન

ન શકે તું રાખી તેહને, તે પિથુ રાખ**થુ તુઝ દેહને;** નિક્લ^દ મમત ક**રે** સ્યું એસું, પગ પગ મૂરખ સ્યું ચિંતેસું ? ૩૩ **રાગદ્વેષનિરાશ-કથન**

સચેતની પુક્રગલિયા જીવ, અન્ય પદારથ અહુગ ^હસદીવ; ધરે અન'ત પરિણામ સભાવ, તહાં કુણ રાગદેષના દાવ ? ૩૪ સમતામાંહિ મગનપણે, એહ રચ્ચઉ અધિકાર; ^૯હિવ અનુક્રમિ બીંને લિખું. લલના મુગતાચાર ॥ ઇતિ પ્રથમ: સમતાધિકાર:

૧. વિશે. ૨. રહે. ૩. રાખે. ૪. હવે. ૫. ભવાભવે. ૬. નિષ્કલ. છ. સંદૈવ, હ મેશાં. ૮. હવે,

માે**હે સ્યુ**ં સ્ત્રીજન[ા] જીપરઈ, પુષ્ટ્યાતમ પ્રીતે રતિ ઘરૈ, ન લખે કાં પડતાં ભવદધઈ, સ્ત્રી તે શુદ્ધ શિલા ગલ અધઈ. ચરમ અસથિ મજજ આંતર વસા, અરિથ માંસ અમેધ્યાદિક કસા; અશુચિ પિંડગત સ્ત્રી આકાર, દેખિ રમે રયું આતમસાર. 3€ **ઢે**ખિ દ્વરસ્થ અમેધ્ય ^રઅલપ્પ, સૂગ કરે તુ નાસાકલપ્પ: તિથે, ભરઇ સ્ત્રી ડીલે મૂઢ, સ્યું અભિલાષ કરે અવગૂઢ. 319 માંસ અસ અમેધ્યે ભરી, સ્ત્રો દેખે સ્ત્રે કરી: ઇંહ લવ સુત ધન ચિંતા તાપ, થાયે પરલવ દરગતિ પાપ. 36 મું કે સ્યું દેખી સ્ત્રીઅંગ, ચિત્ત પ્રસન્ને પેસ નિસંગ: લક્ષણ વિરમ અશુચિ એ ગાત, કરતા શૌચઅશૌચહ ધાત. માહાયે રસું સ્ત્રીમુખ નેત્ર, દેખી અંગાયાંગ વિચિત્ર: દેખે નહીં તરકગતિ રૂપ. માહ તે મહાકદર્થન રૂપ. ૪૦ અમેશ્ય ભદ્રીનઇ ^૩ખહુર'ધ, નીકલતા મલ કૂમિચય બ'ધ, માચિથુ ચપલ કુડકેાથળી, દુરગતિથી સુગત રહ્યું રળી. ૪૧ જેહ નિભ્રં ઇ વિષક દેવી, અદરી વાધિથી નિનમી વહી:

વ્યાધિ અકારણ મૃત્યુ એ કરે, અણવાદલી વજાશનિ પરે. ॥ સાહસ અંધુ સનેહ વિદ્યાત, મૃષા પ્રમુખ સંતાપહ ધાત; ઇણુ પરિ એ પ્રતખે^પ રાક્ષસી, સુણી લવિચણ ફ્રરે રહ્યઉ વસી. ૪૨

અસ્ત્રીવિરમણ રૂપ એ, લિઝ્યું દુતિય અધિકાર; તીએ સુત મમતા રહિત, જાણી હૃદય મઝાર.॥

ઇતિ દ્વિતીય: સ્ત્રીમમત્વમાચનાધિકાર:

જીવ મ હુઇસુ સુતાસુત દેખ, હરખે આકુલ ચિત્ત વિશેષ; માં હે નરકળં 6 મેલવા, મેલ્યા એહ નિગડના લવા. ૪૩ આ ભવ જીવ ભવાંતર તિમઈ, ૧ લખે શાલ મુકચા જે ઇમઈ; દેવે કરી ચલાચલ પીડ, હશે સદા તમ સમાધિ દીડ. ૪૪ કૃમિ વિચિત્ર સ્ત્રી કુખે હવે, અસાકુ સુકર ધાતુ પ્રભવે; દ'પતિ રાગ ક્રેષ તે વિષે, ન હુવે તો રચા સુત પરમુખે? ૪૫ ૧. ઉપરે. ર, અલ્પ. ૩, ર'મ; દાર. ૪. જમીન વગરની, નિર્ભુમિ. પ. પ્રત્યક્ષ, ઉધાડી. ૬. તેમ, આપદ રાખણુ સમસ્થ નહી, સુત સંબ'ધ પિતાદિક મહી; ઊપકારે દીસે સંદેહ, સુત પર નેહ મ કરિ જીઉં એહ. ૪૬ સુતમમતામાગ્યન પ્રગટ, એહ તૃતીય અધિકાર; ધનની મમતા મૂકવા, ચાેેેશ સુણુ અધિકાર. ॥

ઇતિ તૃતીય: પુત્રમમત્વમાેચનાધિકાર:

સુખબુદ્ધે લખની મેલતા, રહે જીઉં તું મમતા છતા; અધિકારી એ પાપહ વેત, સંસારે નાખે તું ચેત. ४७ લછમીએ દુસમણુલાગ હવે, ઉંદર સરપ ગતિ વલિ હવે; મરાશાયદ રાખે નહીં કિમઈ, રાખે સ્યું જિઉ માેહ એહિ મઈ. 86 મમતા માત્ર હુવે મનસુખ, ધને અલપ કાલે તાે લખ; આરંભાદિકથી અતિ દુકખ, દુરગતિરૂપી દારુણ રુકૂખ. 8¢ આતમસાધન એ છે દ્રવ્ય, ધર્મ થવે પિણ્^ર નહીં અતિ લ**ેચ:** પુષ્યાતમ નિઃસંગહ યાેગ, તદ્દભવ સુક્તિ સ્ત્રી હુવે લાેગ. પુરુ ક્ષેત્ર વસ્તુ ધન ધાન્યહ તેહ, મેક્ષી રાખે પ્રાણી જેહ; ક્લેશ પાપ નરકગતિ હવે, ગુણ નહિ કેાઇ ધરમ ન ઠવે. પૃષ્ ખુડે આર'લે ભવમાંહ, રાજા પ્રમુખ છલે **વલી** તાંહ; ચિંતાકારક ને ધ્રમ હરે. પરિગ્રહ છંડચાઇ³ કારજ સરે. પર વાવે નહી જો ધન શુભ ખેત, જાવું પરભવ રહ્યું તે લેત; તેહ ઉપાજર્ય કરી અતિ પાપ, જીઉ કિમ તો જાયે દુઃખતાપ ?

પરિગ્રહ મમતા મુગત એ, ચઉશુ ^૪ ઇહાં અધિકાર, હિવ અનુક્રમિ પંચમ લિખું, દેહ મમત પરિહાર. ॥ ઇતિ ચતુર્ધો ધનમમત્વમાચનાધિકાર:

પાપ ચિંતવે પાષે દેહ, કિમ તુજ થશે સહાયી તેહ ? ઇમ જો ઉત્તર સુખ ચિંતવે, એ જગ વંચે ધૂરત રવે. પજ કારાગારથકી નીસરે, જડ પિશ લેદીનઇ ખહુ પરે; પડચા અધિક તેથી તેનુ અંદિ, જીઉ ક્રમ યતન કરે સ્યે છંદિ. પપ જો પરભવ દુ:ખ વંછે ચિત્ત, તો ન કરે કિમ પુષ્ય પવિત્ર ? રાખી ન શકે ભવલય કોઇ, પુષ્ય વિના જઉ વજિષ્ય હોઈ. પદ

૧. લક્ષ્મી, દાલત. ૨. પણ. ૩. અંડવાથી. ૪. ચોર્યું. ૫. ઇંદ્ર.

કરે પાપ મુંઝી ઇહ્યુ દેહ, લવદુ:ખ જાલ ન જાશું જેહ; મળાનિ લોહાશ્રય સહે ઘન સહી, વ્યામ અનાશ્રય બાધા નહીં. પહ કાયનામ અનુચર એ દુષ્ટ, કર્મ ગુણે બાંધી તુજ પુષ્ટ; ઇલનું દેઈ સંયમ લાંછ, જિલ્લુ તુજ જીવ ન આવે આંછ. પટ શુચિપણું અશુચિપણું લહે જિહાં, કૃમિ જાલે આફુળ વપુ ઇઢાં; તરત લરમભાવી થી જીવ, લે નહીં કાં આતમહિત નીવ. પલ્તપ જપ સંયમ પરઉપકાર, દેહે એ કલ લ્યે નહિ સાર. બહું લાટકે અલ્ય દિનગેહ, મૂરખ તૂ રયું તિહાં કલ લેહ. દ•માટીરૂપ ઇલ્લે વિલ્યુસતે, નિંદાવંત રાગઘર છતે; દેહે આતમહિત જો નહિ, મૂરખ યતન કરે રયા તહીં. દ૧

દેહ મમત રહિત ઇહાં, એ પંચમ અધિકાર; વિષય પ્રમાદ નિવારવા, સુશ્ચિ વળી વિકથા વાર.

ઇતિ પંચમા દેહમમત્વમાચનાધિકાર:

તુચ્છ સુખદાયક ઇંદ્રિય વિષે, સ્યું મું કે આતમ ઇશ વિષે; મેલ્હે એ ભવભયવનમાંહ, જવનઇ સુલભ નહીં શિવ તાંહ. પડતે શભ પરિણતિ અતિ અસભ, રચ્ચા વિષય સખમાં સ્યું મુત્ર ? જડ પિંઘ રહે હિતાવહ લખી. ન લખે? તુ કાં પંડિત પંખી. ઇંદ્રિયસુખ તે તા જિમ ખંદ, અતી દ્રિય સુખ તે શિવગતિ કંદ: પંડિત દુહું પરસ્પર દેખી, આણે દર્ષ્ટિ એક પરિશેષ. ŧ¥ દેહી નરક દુઃખ કિમ લાેગવે ? શાસ્ત્ર સુણીને લહિ છઉ હવે; જે નિવત્ર્યા તૃષ્ણા વિષે, સુણી પાપલય સગલા³ **ત**ખે. € ય ને ગર્ભવાસ, દેખીને શ્રુત<mark>લાેચન</mark>^૪ નરકવેદના મન ન લગે જ્યું વિષય કષાય, તાે પંડિત વલી ચાંતવિ તાય. ęę જિમ પશુને વલી જિમ ચારને, વધ કરતાં મૃતિ હુવે શિર મને; હલકે હલકે તિમ સરવને, તો સ્યું આતમ વિષયા જને. ६७ બીકે છઉ જો દુઃખની રાશ, મત વશ ઇદ્રિય વિષયાવાસ; ઇંદ્રિય સુખ તે નાશે તુરત, તસ નાસ્યે નિશ્ચય દુઃખ અત. 46 યમ સ્યું મુચા^પ દુરામય^ર ગયા, તરક જડાણા સ્યું કાં થયા ? **રસું** નિશ્ચલ આયુસ ધન દેહ, કોતુક વિષયે મુંઝથો જેહ.

મું ઝે સ્યું જીઉ વિષય પ્રમાદ, ભ્રમગત મુખ હત્તર દુઃખખાદ; મુખ જે ઇંદ્રિય લિપ્સા મુક્ત, નિરુપમને આયતિ દશવ સુક્ત. ૭૦

વિષય પ્રમાદ નિવારવા, એ છઠ્ઠો અધિકાર; જિશ્ ક્યાય ઉપજે નહીં, સાે સુશિ સપ્તમ સાર ॥

ઇતિ ષષ્ઠા વિષયમમાદત્યાગાધિકારઃ

સહી સહીસ જીવ પીડા ઘણી, દેષ વશે નરકાદિક તાણી; સ્યું તું મુગ્ધ કહ્યે કુવચને, ક્રોધે નિજ સુકૃતધન હને. છ૧ માનહીન વચને જો માન, ન હુવે તા તપ આખે માન; કુવચન માને હવે તપ નાસ, દુઃખ લહે આતમ નરકાવાસ. ७२ વૈરાદિકના લાભાલાભ. આતમ જાણા આ ભવગાલ; માન રાખ ભાવે^ર તપ રાખ, નિહેચે ઇહાં દુહું ગતિ સાખ. 63 સુધ્યુ કુવચન જે હરિવત શાય, પાહેળ કે જસ રામ હરખાય; જે મરણાંતે ન ધરે દાષ, છઉ જાણે એ શિવગતિ પાષ. 80 સ્યું ગુણા તુજર કથાયે કદા, કીધું છે જિણ સેવઈ સદા; રયું દેખે નહિ એહતું દોસ, તાપ ઇહાં પરલવ દુખકાસ. છપ સ્યું તુજ સુખ કષાચે કચેાં, કષાચનાસથી સ્યું સુખ ^૪**ખિયાં**; એ બેમાં ઉત્તર ફલ દેણ, જાણી છઉ લજ તે અલેણ. 98 તપપ્રવૃત્તિ તા જીઉ સુખસાધ્ય, જિમ તિમ માનમુગતિસ અળાધ્ય; પહિલી પ્રવૃત્તિ ન ઘે સુખ કઈ, બાહુબલિને બીજે શિવ દઇ. 99 विश्वार हरी धंभ तळवुं भान, हुक्षं ल तप राभवुं निहान; પંડિત હરખે મન ધરિ ક્ષમા, માન મત્સર હ્રે મૂરખ ગમા. 96 ચાડે પરાસવ પિણ તું કુપે, પાપ ચિ'તવઇ નિજ ગુણ હુપે; ન લખે નરક તિરશ્રી ગતિ, વારવાર થાસ્યે દુઃખતિત. 96 ે ધરે પુષ્યાતમ અપકારિએ, ક્રોધ તેહ ધરિ અરિષઠકીયે; તે ભવબાહિજ દર્ષ્ટિ પીડ, અંતર અરિને ભવ ભવ ઇડ. ભણે કિયા તપ શમમાં રહે, માચા સહિત ધરમનઇ કહે, ્રન લહે તે ફલ આતમ દેહ, કિલેસ રૂપ ભવાંતર છેહ. ۷٩ વહે લાભ આતમ સુખ ભગ્રી, સેવા લ્યે જ્ઞાનાદિક તાણી; દુઃખ લેવાનઇ ઇહ પરવહે, વાંછા તઉ ધરિ દુહું પરિગ્રહે.

૧. સાંભળા. ૨. અથવા, ઇચ્છે તા. ૩. નિશ્યે, જરૂર. ૪. ખર્યું, એાર્છુ થયું.

કરીસ જઉ પરભવ હિત કાંઇ, કાંઇક કરિ સુકૃત ક્રિહિ ઢાંઇ; વળી તે મદ મત્સરે' ન હાર, માનાદિકે નરકગતિ દ્વાર. પહિલે પાપ સંસારે પડથો, હવે કિસું બુલ્યલ મદ જડથો; નવિ જાણે સ્યું ભવજલનિધે, પાંડે યંત્રી સાંકલ મધે. 28 કુષ્ટે તુજ ધરમ લવ મિલ્યા, યુગપત જાઇ કુષાયે ભિલ્યા; અતિયત્નેસ લહ્યું ધન લેસ, મૂરખ કિમ હારે ફુંકેસુ. ८५ મિત્ર તેહ શત્રુ હવે તરત, ધરમ મિલન યશ અપયશ અત; ન ધરે નેહ અંધવ માબાપ, ઇહ પરભવસ કષાયે તાપ. 4 રૂપ લાભ કુલ વિક્રમપણ, વિદ્યા તપ દત પ્રભુતા ભાષે; સું મદ વહે ન જાણે મૂઢ, તે અનંત નિજલાઘવ વૃઢ. 29 વિષ્યુ ક્યાય ન વધે ભવરાશ, ભવભવમાંહે એ મહાપાસ; એ ક્યાય ભવતરુતા મૂલ, તે છંડ્યાં આતમ શિવતુલ. દેખી નરક તિર્યંગ વેદના, શ્રુત નજરે ધ્રમ દુર્લભ મના; કીતક તે હરખે જે વિષે, વિકલ ચેતન એ જીઉ નવિ લખે. ચારે તિમ રાજન અનુચરે, દુષ્ટ પ્રમાદ તુજ ગુલુધન હરે; ન લખે કાં લુંટાતું કરે * * ė o મત્યુથકી રાખ્યા નહીં કાઈ, રાગલીતિ ન ગમાડી નોઈ; ન કર્યો સુખિયા ધરમે જગત, તાે સ્થા ગુણ મદ પ્રભુતા કરત. ૯૧

> કર્યો કથાય નિવારવા, એ સપ્તમ અધિકાર; શાસ્ત્રહ આગમ આસ**રી**, ઉપદેશ વેહવાર. ॥

ઇતિ સપ્તમ: કષાયનિત્રહાધિકાર:

વહે હિયે તુજ સિલા સમાન, આગમ રસ નિવ પેસે કાંન; જે ઇહ નવી જીવદયાલીન, થયા નહી ધ્રમ⁹ ભુવન અધીન. **૯૨** જસ પ્રમાદ ન ગયા આગમે, સુણુવે કિમ તે શિવસુખ પમે ? રસાયને ન ગયાં જસ રાગ, નિહચે દુલંભ જીવિત ભાગ. ૯૩ ભાગુણહારના આગમ વૃથા, મૂકી નહીં પ્રમાદહ કે કથા પડતા દીપકમાં હિ પતંગ, આખ્યાના તિ હાં સ્યા ગુણ તંગ ? ૯૪ હરખે તરકવાદ જય કેઈ, કાવ્યાદિક રચનાયે કેઈ; જ્યાતિષ નિમિત્તશાસ્ત્ર બહુ પરે, તે સહુ મૂરખ જડમુણ ધરે. ૯૫

૧. ધર્મ ૨. જરૂર, નિશ્વયે. ૩. પ્રમાદની.

હરખે રયું પંડિતને નામ, ક્ષયાપશમ જનરંજક પામ; કાંઈક લઘુ એહવું જિથ થાય, જીઉ તાહરું વાધે ગુણમાંય. ૯૬ ધિગ લથુવે જિથુ રંજે લાેક, ન ધરે પરહિત સંયમ થાેક; નિ કેવલ ઉદર'લર થયાે, લથુવા ગયાે, સ'યમ વળી ગયાે. ૯૭ ધન તે ન લથ્યા પિથ્યુ શુલ કૃત્ય, શુદ્ધાશય સુધ વચનાધિત્ય; જે આગમપાડી આલસ્, ઇંહ પરહિત ન કરે કમવસ્ ૯૮ ધન તે મુગધ કથિત જિનમાગ, રાગે લ્યે સંયમ મહાલાગ; રયું લથીયે વ્યસની કલેસિયે, જે દુકિય પરમાદિ થિયે. ૯૯ અકિય લથ્યું ફલ નહિ તંત, સુખને વાંછે જઉં લવમંત; કિયા સહિત ન લથે કલ તેન, ખર ન લહે ચંદન શ્રમ જેમ. ૧૦૦

^રઆગમ ઉપદેશે કરી. ભાષ્યું એ અધિકાર; હિવ ચૌગતિ ઉપદેશ ગત. લિખું નવમ અધિકાર મૃત્યુ હુવે જસ અહ્યુ દુરગ'ધ, સાગર પિથે ખૂટે અનુઅ'ધ; ક્રેઠિન ફ્રેરસ કરવતથી ઘણા, દુઃખ અન'ત શીત તપ તણા. ૧૦૧ દ્રેવતાકત તીવર³ વેદના, ક'દ પુકાર નિર'તર ઘણા; ભાવી નરકે ન બિહે કાંઇ, કુમતિ જે હરખે વિષયાંઇ. ૧૦૨ અધ વહુન તાડન હવે સદા, ભૂખ તૃષા દુષ્ટ વધ્યુ કદા; શીત તાપ નિજ પર ભય બહુ, તિર્યંગ ગતિ દારુણ દુઃખ સહુ. ૧૦૩ વૃથા દાસપણ અભિભવ દાષ, ગલ સ્થિતિ દુર્ગત ભય પાષ: એહવા દેવગતે પિણ અસુખ, સુખ તે પિણ પરિણામે દુ:ખ. ૧૦૪ ઇપ્રવિરહ અભિલવ ભય સાત. રાગ શાગ દ્ર:ખ દે નિજ જાત; નિહુરો એ એ મનુષ્યગતિ વિરસ, ચિદાન દ ગુણ સધીય સરસ. ૧૦૫ એ ચૌ ગતિ દુખિણી જિય જાણી, અનં ત કાળના અતિ લય આણી: જિનપ્રવચન ભાવી નિજ હિયે, કરી તિમ જિમ એ તુજ નવિ લિયે. ૧૦૬ આતમ છે તું અતિ સાહસી, સુણિ ભાવી ચઉગતિ દુઃખ કસી; દેખી પિણ્ય ન બીહે અહ પરે, તસ વિચ્છેદ ઉદ્યમ નવિ કરે. ૧૦૭ ઇતિ અષ્ટમા ચતુર્ગત્યાશ્ચિત્યાપદેશાન્તરગત: શાસ્ત્રગુણાખ્યાધિકાર:

૧. પણ ૨. શ્રી ૨ંગવિજય અહીં આઠમા અધિકાર પૂર્ણ કરે છે. શ્રી ધનવિજયગણિ ૧૦૭ મા શ્લેષ્કિત પૂરા કરે છે. ૩. તીવ. ૪. નિશ્ચયે. ૫. પણ

કુકરમ જાલે ગુણ કુવિલપ, તુજ આંધી નરકાગતિ તલપ; મછની પરે પચાસ્ચે૧ મન્ન, માછીગર જીઉ વિસસ ન ધન્ન. ૧૦૮ સુચી મન તૂ મુજ ચિરતન મીત, કાં ક્વિકલ્પે છે ભવભીત ? કરજોડચાં હિવ^ર ભજ સતકલપ, સફલ મિત્રાઈ કરી સવિકલપ, ૧૦૯ શિવસુખ નરકહ ભિઘડી માંહ, આપે વશ્ય અવશ્ય થઈ આંહ: પ્રયત્ન કરી સદા જીવને, વશ હુઇ મન હું કહું ઇમ તને. ૧૧૦ સુખદુ:ખ નવિ ઘે કાઈ દેવ, કાળ મિત્ર તિમ અરિ નિતમેવ: એ મન હુવે સકલ જીવને, બહુ સંસારિ ભમાવણ મને. ૧૧૧ આતમ એ મન વશ જસ થયા. કામ કિસ' યમ નિયમે ભયા: કુવિકલપે જસ મન થિર નહિ, યમ નિયમાદિ કરે સ્યું ગ્રહી ? ૧૧૨ અરચા તપ શ્રુત દત ને ધ્યાન, નિકલ વિણ જીતે મન માન: ક્ષાય ચિ'તા વિણ મત રહે, અધિકા યાગ સાગગુણુ લહે. ૧૧૩ જપ શિવ ન દે ન દે શિવ તપ, સંયમ દમ નવિ મીન તરય; ્યવનાદિક સાધન સવિ વૃથા, મન વશ કર્યે સવે કલ તથા. ૧૧૪ લાભી સકલ ધરમ જિન કહ્યો, વાહન સમ છાંડી જે વહ્યો: મનપિશાચ ગહિલા તે ઇહાં, મરખ પડે લવાદધિ જિહાં. ૧૧૫ હાહા મન દુજધી અમિત્ર, કરે વચન કાયા રિપુ સત્ર: તીને રિપે હુણાણા જીવ. વહે વહે આપદા સદીવ. ૧૧૬ મન દુસમણ સ્થા મુઝ અપરાધ, નાખે જિણ દુરગતે અગાધ: લખે ઇમ મુઝ છોડી શિવ જશ્યે, તાેહી તુઝ પદ અસંખ હશ્યે. ૧૧૭ કાનકહી કુતરીની પરે, સભાવિષ્ટ કુષ્ટી અનુસરે; વ્યપચ પરે સદગતિ મંદિરે, મનહત પ્રાણી પેસણ કરે. ૧૧૮ તપજપ પ્રમુખ સફલ નહીં ધરમ, કુવિકલ્પે હત ચિત્ત મરમ; . ભર્ચો ખાનપાને પિણુ ગેહ, ભૂખ તૃષા સ**હે રાગી દે<u>હ. ૧</u>૧૯** કષ્ટ રહિત સાધ્યું મન વસે, અધિક પુષ્ય ઉપાર્જન લસે: વ'ચાણ' મનવશ વિશ યુન્ય, હત તત્ કલ સૌ થઈ અધન્ય. ૧૨૦ વિષ્યુ કુવિકલ્પે નિઃકારણે, શાસ્ત્ર ભણીય હૃદ્યું મન ઘણે; પાપી તે બાંધી નરકાયુ ગઈ, નિહચઈ ^૩ મરી નરકહી જઇ, ૧૨૧

રાંધશે. ૨. હવે. ૩. નિશ્ચયે, જરૂર.

જોગ હેત તે ચિત્તસમાધિ, ચાંગનિકાન અધિક મનતપ સાધી; શિવસુખ વેલી તથા તપ મૂળ, તિથુ ભજ્યે સમાધિ કૂલ. ૧૨૨ સજ્ઝાયે જોગે તિમ ચરણ, કિયા વ્યાપારે ભાવનકરણ; પંડિત મન રું ધર્ઇ સત અસત, પ્રવૃત્તિ ત્રિયાગી મેલી તત. ૧૨૩ મનવનમાં ભાવન પરિશામ, સિંહ સમાન રહ્યાં તિશ્રુ ઢામ; દ્રષ્ટ ધ્યાન શુકર જાગતાં, નિવ પેસે ભાવન તાકતાં. ૧૨૪

એ સફગુરુ ઉપદેશમય, લીજ્યા નવમ અધિકાર હિવ ભાખે વૈરાળમે, શ્રી મુનિસુંદર સાર. ॥

ઇતિ નવમશ્ચિત્તદમનાધિકાર:

શું જીઉ મદે હસે જે અરથ, વાંછી કામ ખેલે શું નિરર્થ; શાર તરક આડે પેસવા, ઇચ્છી લખે ન મૃતિ રક્ષહવા.^ર ૧૨૫ તુઝ લવાદિ કુઢાડા ઘાઉ,³ છેદે નહિ જીવિત તરુ ^૪જાઉ; તાલ જીલ ચતના કરી તિથે, છે કે કિહાં કુષ્યુ લખવું ગિથે ? ૧૨૬ તું મૂરખ, જ્ઞાની, તું જીવ, અવંછક વંછક સુખ દુઃખ નીવ; દાતા લાકતા તું તેહના, ઉજમે કાં નહી હિતમાં ઘના ? ૧૨૭ કુણ તુઝ છઉ ચિર જનર'જને, ગુણ પરમારથ લખ તં મને: રંજ વિશદ ચરિતે ભવસમુદ્ર, પડતાં તુઝને પાલણ મુદ્ર. ૧૨૮ પ'ડિત હુ' રાજા હું વલી, દાતા અફ્રસુત ગુણીએ ખલી; વાંછે એ મદથી પરિતાષ, ન લખે કાં પરભવ લઘુ પાષ ૧૨૯ સાધન આધન જાણે સરવ, ધ્રમના ન લખે નિજવશ ધરવ; ઇહ પરભવ જીઉ કરિ તે યતન, લખે નહીં કન લુગતે તન. ૧૩૦ ધ્રમ અવસર લહ્યો બહુ પુદ્દમલે, અનંત દુઃખ સહેતા જીઉ દલે; વહી તુઝ દુરલભ જિન ધ્રમ ઇમ, આદરવા વિશ્ દુઃખક્ષય કિમ. ૧૩૧ ગ્રદ્યાથતિ વાંછે વસી નિર્ગુણી, વિજી યુષ્યે વાંછે સુખ સુથી; અષ્ટ યાેગ વિણ વાંછે સિદ્ધિ, નવાે વાયુ તુઝ આતમ ખુદ્ધિ. ૧૩૨ પદ્ર પદ પર અભિભવ છઉ દેખી, ઇરષે કાં તેથી સવિશેષ; અપુષ્ય આતમ ન લખે કાંઇ, વિસ્તારે કાં જીઉ અઘઠાંઇ! ૧૩૩

૧. યાગને માટે. ૨. ળચાવવા, રક્ષવા. ૩. ઘાત, ઘા. ૪. જ્યાં સુધીમાં. ૫. ધર્મના.

કાં પીડી નિરદય લઘુ જીવ, વાંછે પ્રમાદથી ક્રમ નીવ; એક વાર પીડે એક જંત, તે તઉ પીડે વાર અનંત. 938 રહ્યો મૃત્યુમુખ પિણ જિમ 'લેક, લક્ષણ કરે જ'તુ નિચ્છેક; તિમ તું પણ મૃતિ મું હમેં રહ્યો, જીઉ પીંડે સ્યું જીવ ઉમદ્યો. 934 આપણુપો તું વંચી ઇઢાં, કલ્પી શાડું સુખભર જિહાં; વરતે છે સ્યું જીઉ પરલવે, તરક દુઃખ સાગર નહીં વહે. 934 અજ કાેડી ને પાણી બિંદ, અંબ વિશુકત્રય ભિક્ષુક ક્રંદ; ઇંઘુ પરિ હાર્યું મનુષ્યજનમ, શાચિસ પરમાદે દ્રખ ગરમ. 939 મૃગ લમરઉ પંખી ને મીન, હાથી પ્રમુખ પ્રમાદે લીન; શાચે જિમ નિજ દુ:ખ મૃતિ ખ'ધ, ન લખે તું ચિત ભાવી અ'ધ. 936 પડથા દુઃખે કરી પહેલાં યાપ, વલી મૂરખ તસ કરે ક્લાપ; પડતા અતિ કદંમ જલપુર, માથે શિલા ધરે થઇ સર. 236 વાર વાર તુઝ કહીએ જીવ, બીહે દુ:ખે ગહે સખ નીવ: તો તું કરિ હિવ વાંછિત કાંઈ. સમજ સમજ એ અવસર જાઈ. 980 ધન શરીર સુખ બંધવ પ્રાણ, છાડી છાડી હયે જિનઘમ સાછ: હવે ધરમે વાંછવા ભવભવે, પિણ વલી ઇણે દુલભ ધ્રમ હવે. 989 જિમ દુ:ખ અહુવિધ સહે અકામ, કરી કરુણાએ સહી સકામ: થાેડે સકામ પણ પરભવે, સુખ અત્યંત ઘણા દુઃખ જવે. 982 ધીઠા રહે પાપક્રમ ³વિશે, સુખ વાંછે સુવિનાશ ન લખે: ચિંતવતા તે સુખ વિશ્વસતે, બીહે કાં નહી દુરગતિ હતે. 983 કર્મ કરે રે જિય તું તેહ, હુસ્યે અત્યંત વિપદ^૪ તિણ રેહ; તેહતું બીહ ધરે નહીં પહિંચે, જિહાં અત્યાકુલતા ભાવીયે. 988 પાલ્યાં જે સ'ઘાતે વધ્યા, નેહાલુ થાનકમાં સધ્યા; તે પિણ થમે ગ્રહ્યા નિરદયી, લખિ પિણ કાં હિત ન કરે અઈ. ધન અંધવ સુત જસ ચીંતવ્યે, જિલે ક્લેશ પામ્યે તું હુવ્યે: કુષ્ય ગુષ્ય તસ ઇહ પરભવમાંહ, આયું કિતા જિણ વિલપે તાંહ. સ્યું સુંઝે ગતરૂપે ભિન્ન, સકલ પરિગ્રહ બ'ધવતન્ન: શાચિ નિજહિતકારી યાેગ, પરભવપથિ કરી અવસર ભાેગ.

૧. દેડકા. ૨. પણ, ૩. માં, વિષે. ૪. આપદા. ૫. હૈંચે.

મુખસું મેસે મુખસું સુવે, જીમે રમે, ખેલે, વલી જાવે; નિવ જાણે આગલી ધ્રમ વિના, રસું હુઇસ્યે આતમ તુજ તના. ૧૧૪૮ શીત તાપ માખી તૃણ ક્રસ, લિગરેક કષ્ટે ઝમકે નિરસ; તિણ્યી ઇણ કરમે બહુ મેલ, ન લહે નરકવેદના હેલ. ૧૪૯ ક્રોધે કિહાં, પ્રમાદે કિહાં, કદાગ્રહે કિહાં, મદસું કિહાં; મિલન કરે આતમને જીવ, ધિગ તુઝ ન ડરે નરકહ રીવ. ૧૫૦ વૈરાગે ભવિ યુઝવા, કરો દસમ અધિકાર; હવે શુદ્ધ ધરમતણાં, લિયું કદ્યો તિમ સાર. 11

રે જીવ ધરમે હવે ભવનાશ, મેલું કરે મૂરખ કાં તાસ; મદ મત્સર ^રમાયાયઈ કરી, એાસડ ³મિલ્યું ન હવે ગુણુ પરી. શિથિલાઈ હઠ મત્સર કોધ, પશ્ચાતાય કપટ છલ રાધ: કુગુરુ કુસ'ગતિ, માન પ્રમાદ, સુકૃત મલિનકરથુ ઇથુ વાદ. ૧૫ર વદ્મભ જિમ તુઝ નિજ ગુણશંસ, મચ્છરી ધરિ તિમ પર પરશંસ; નિજ પ્રશાસ પરને નવી વહે. ઇષ્ટ દાન વિશ્વ કિમ તે લહે? જન ગુણ લેતાં હરખે ઘણું, પરસવ તિણ ગુણરહિતપછું; લેતાં દેાષ ધરે નહીં તાપ, તેા પરભવ ગુણ થિરતા વ્યાપ. 248 હરખે નિજ ગુણ પરિ પર કહ્યે, તિમ જો વૈરી ઉપરી વહે; નિજ ગહાંચે જિમ હયતાપ, તિમ રિપુને જાણ્યા ગુણ ચાપ. ૧૫૫ જિમ નિજ ગહીં તવનાપણે, આતમ તાપ હરખ તું તિમ પરને ચિંતવિ ચિહુ વિષે, ઉદાસથી હુવે વેત્તા પખે. 946 સ્તવવાથી ન હવે કાે ગુણી, પરભવ હિત નહીં ખ્યાતે ઘણી; એ અપગ્રશ ઉત્તર જાણતા, વૃથા, માનગિલના કાં હતા ? ૧૫૭ કુશ કુશ ન કરે જન અહિં મુખી, પ્રમાદ મત્સર કુળાધ મુખી; મેલું એ દાનાદિક ધરમ, અજી પિષ્ણ કર સુધ સુકૃત કરમ. 946 છાનું પુન્ય ધરે જિમ શાભ, પરગટ કરતાં તિમ નહીં થાલ; લાજ સહિત જિમ મહિલાતણા, વસ્ત્ર છત્ર ઉરથલ ગુણ ઘણા. ૧૫4

૧. તને ૨. માયાએ. ૩. મિશ્ર કરેલું.

અ. ૪૯

સુકૃત શુણ સુણ્વે, દેખવે, આતમ તુઝ કાઈ ગુણ નહી' હવે; કેલે નહી' ધરતીથી પ્રગટ, મૂળ કર્યા' તરુ પડે નિપટ. ૧૬૦ તપ-કિરિયા કાને પૂજશે, શિવ ન જાઇ ગુણમત્સરપણે; અપશ્ય કર્યે' ન હુવે નીરાગ, રસાયને પિણ આતુરે લાગ. ૧૬૧ મ'તર રેચ'તર રતન પ્રમુખ, થાડા પિણુ શુદ્ધ તા કલ સુખ; દાન પૂજ પાસહ ગુણ કરે, શુદ્ધપણે, ³ઇમથાં ગિરપરે. ૧૬૨ દીવા નાન્હા જિમ તમ હણે, અમૃત લવ પિણુ રુજને લણે; અગની કણ પિણુ દહે તૃણ રાશ, ધર્મ'લેશ તિમ હ્વે ભવનાશ. ૧૬૩ વિના ભાવ ઉપયોગે કરી, આવશ્યક કિરિયા આદરી; દેહ કષ્ટ, ફલ ન લહે કાંઈ, આતમ લિખ કરી ભાવ મિલાઇ. ૧૬૪

શુદ્ધ ધરમ ઉપદેશ એ, ભાષ્યું ઇથ્ અધિકાર; દેવ ધરમ ગુરુ જાણવા, સુણ દ્રાદશમ વિચાર.॥

ઇત્યેકાદશમા ધર્મજીહ્વયધિકારઃ

સરવ તત્ત્વમાં ગુરુ પરધાન, જે લાખે હિત ધરમ નિકાન; અ**શ્**પરખી તેહનઇ આસરે, મૂરખ ધ્રમ ^૪નિકલહી કરે. ૧૬૫ માવિષ ધરમથી પ્રાણી અહીં, શિવ ત લહે, જસ ગુરુ શહ નહીં: રાેગ ન જાય રસાયન કરી, અજાણ વૈદ ખતાયે જરી. 9 8 8 તારક ખુદ્રે જે આસર્ચા. જેહતે તેહ ખુડવા પડથા: તરે તેઢ કિમ વિષમ પ્રવાઢ, કુગુરુ પસાય પહે ભવમાં હ. 9,80 ગજ રમ વાહન વૃષભ તુરગ, પદાતિ માંગે નિજ પર મગ; પ'ડિત તિમ સેવે શિવ ભણી, શુધ ગુરુદેવ ધરમ ગુણુધણી. 986 કુગુરુ કહ્યા કુત ધરમઉદમ^ર, કલે રહિત હવે એહ મરમ; મકી દક્ષિરાગ તે ભવિક, ગુરુ શુદ્ધ કરે હિતાથી હુઇક. 986 મુકુષા શિવપથ વા**હ**ણ[ુ] ભણી, શ્રી મહાવીરે જે ગુજાધ**ણી**: લ્ટિશ્હારા તેહ જ થયા, કલિયુગમાં તુઝ શાસનમયા. ॥ રાખી તેહ યતીનું નામ, મુસેં ધરમધન જનનું આમ; નીરાજકે^૯ પુકારું કિસું, કેાટવાલ નવિ ચારાં જિસું

૧. માંદા. ૨. યંત્ર. ૩. અશુદ્ધ. ૪. નિષ્ફળ. ૫. પાયદળ, લશ્કર. ૬ ઉદ્યમ, ૭. લઇ જવા. ૮. મારે, ૪. ધણીધારી વગરનું રાજ્ય,

અશુદ્ધ દેવગુરુ ધરમ મકે. દક્ષિરાગ ધિગ અઉગણ પદે: શાચિસિ પરભવ તું તે ફલે, રાગી ક્રુપથભક્ષ્યે જિમ કલે. १७१ સીંચ્યા નીંખ અંબકલ ન છે, વ્લાંઝ ગાય છે ક્રધ ન વધ; નાપે ધન દ્રષ્ટ નૃપસેવ, નાપે કુગુરુ ધરમ શિવમેવ. ૧૭૨ કુલ વલિ જાતિ પિતા ને માત, વિદ્યાળ'ધવ ગુરુ નિજ જાત; ન હુવે જિયને કાે હિતભણી, સુખ આપે ગુરુ સુર ધ્રમ ધર્થી. EUP તત્ત્વે માત પિતા ગુરુ તેહ, બાધી જોડે શહ ધ્રમ જેહ: નાંખે ભવમાં તે સમ કાેઈ. વૈરી નહીં રહે ધ્રમ લાેઈ. ४७९ દેવપુજ ગુરુસેવા લાજ, પિતર લગતિ ને સુકત સાજ: વ્યવહાર શુદ્ધ ને પરઉપકાર, ઇંહ પરભવ છઉ સંપદકાર. १७५ જિનઅભગતિ મુનિની રઅવગન્યા, કમ અયાગ્ય અધરમહ ધ્વન્યા: પરવ'ચન માબાપ અવબહાન, કરે પુરુષને વિપદા મલિન. १७६ લગતે પુજિસ નહી જિન લાણી, લાણી ગુરુષ્ટ્રમ મ કરિશિ વિરમણી: સનિમિત્ત અનિમિત્ત મેહી પાપ, કિશ હેતે વાંછે શિવમાપ. 900 ચઉપદ જાતે સિંહ જિમ શિલ્યા, કાઇ સુગુરુ તારે મુઝ મિલ્યા; કાૈઈક તે બાેળે ભવકૂપ, શ્યાલ સમાન અણમિલ્યાે ભૂપ. ભર્યે તલાવે ³તીસીયા સદા, ભૂખ્યા મૂઢ ભર્ય ઘર તદા; કરિદ્રી તે કલ્પદ્રમ છતે, જે પ્રમાદિ ગુરુયોગ ન ધરમચિંત ન ગુરુદેવ ભગત, વૈરાગ્ય ક્ષેવા નહીં જસ મિત્ત: તેહુંના જનમ પશુની પરે, નિષ્ફળરૂપ થયા ખહુ ન દેવકામ ન સંઘકામ, જસ ધન ખરચાણા નહીં આમ: તસ ધન ઉપાજેવે સવકુપે, પડતાં સ્યું આલંબણ હુંયે. ૧૮૧

> કહ્યો દેવગુરુ ધર્મ નય, હાદશમા અધિકાર; હિવ^૪ મુનીવરશિષ્યાપણે, લિખુ યથા આચાર ॥

ઇતિ દ્રાદશમા ગુરુશુદ્ધયધિકાર:

ભવભયવારક મુનિવર નમું, જસ મન વિષય કષાયે ગમું; રાગદ્રેષ રહિત પરિણામ, રમે ભાવન સંજમને ઠામ. ૧૮૨

૧. વાંઝણી, વ'ધ્યા. ૨ અવજ્ઞા, અવગણના. ૩. તરસ્યેા. ૪. હ**ે**.

પરમાદે ન કરિસિ સિઝાય, સમિતિ ગુપ્તિ ન ધરીસ ચિત્ત લાય; શરીરમાહે ન ^૧કરિસિ તપ, કરિસ ક્ષાય બાંધિસ તો અપ. પરીસહ ન સહિસ તિમ ઉપસર્ગ, ધરીશ નહીં શીલંગ રથવર્ગ; તા મુંકાતા પિણ ભવપાર, મુનિ કિમ તું રિસવેધે ધાર. આજવિકાયે એ જે વેષ, ધરે ચરિત્ર ન પાલે લખિતા ન ખીહે લેત જગત, મૃત્યુ નરક વેષે ન લહત. ચરા વિના યતિવેષે મદે, છય વાંછે પૂજોપધિ હદે; વંચી મુગધ નરકભવ જઇશ, અજગલ પાલી ન્યાય વહીશ. આતમ ન થયા સંયમ તપે, પ્રતિગ્રહ ભાર મુલ પિણ કપે; સ્યું તુઝ દ્રરગતિ પડતાં શરણ, જીઉ થાશે પરભવ તુઝ કવણ. 920 સ્યું જન સત્કારે પૂજશે, અરે મુગધ! તુસે વિણ ગુણે; બાધિખીજ તરુને એ પરશુ, પ્રમાદરૂપ લવમાં હિ કરશું. નમ સવિક તુઝ ગુણ આસરી, આપે ઉપધિ વસતી બહુપરી; વેષ ધરી મુનિ તું ગુણ વિના, ઠગની ગતિ ભાવી તુઝ મના. 966 ખાવણ પીવણની નહિ ચિંત, ન રાજભય જાણે સિદ્ધાંત; તા પિછ શહ ચરણમેં યતન, ન કરે મુનિ તા નરકમાં પતન. 960 શાસ્ત્ર જાણ પિણ લેઈ વિરત, ન રહે સ્રીસુત નિજ અધે રહિત; પ્રાથી તિથે પ્રમાદે કરી, લુંટાઈ પરલવ નિજ સિરી. 161 ન કરું હું ઇમ નિત્ય ઉચરે, સાવઘ સરવ તેહ વલિ કરે; નિત³ જૂંઠે વચને મન ર'જિ, પાપે જાણ નરકગતિ ગ'જિ. વેષે તુઝ આપે એ લાક, ઉપદેશે વંચ્યા બહુ શાક; સુચે સુખે રહે લાેગવે, જાણીશ તે કલ તું પરલવે. આજિલિકા પ્રમુખ દુઃખભર્યા, કબ્ટે કેઈ રહે ઘમ વર્યા; તેથી પિથ નિરદય તું ઇષ્ટ, વાંછે પિણ નહીં નિયમ વિશિષ્ટ. પાતે તરતા સે ગુણવ'ત; આરાધ્યા તારે ભવિજ'ત; તુવા નિગુધાને જે આસરે, કેહવું તેહ લગવતિકલ વરે. નિજ પરમાટે પાતા પડે, તે કિમ તારે પરને તડે; નિજકાજે ભવિને વ અતા નિજપર પાપે ખાયે ખતા.

344]

૧. કરીશ. ૨. સાધુના વેશથી. ૩. નિત્ય, દરરાજ. ૪. પણ.

લ્યે શય્યા પુસ્તક આહાર, પર પાસે એ તપ આચાર પ્રમાદથી પરભવમેં કિસી, ઋણઋણીયાની તુજ ગતિ થસી. મુનિવર તુજ્ઝ નહીં કા સિદ્ધિ, કિરિયા તપયાગે ગુણ્યુદ્ધિ; તા પિણ તું કાં માને ભયા, સ્તુતિ વાંછે સ્યું દુઃખે પયા. 946 નિર્ભાગી આતમ ગુણ્હીન, સ્તુતિ વાંછે અણ્હું તર્ઇ દીશુ; રીસી' પરથી લાભે તાપ, ઇહભવ પરભવ કુગતિ યાપ. 966 ગુણાહીણા જન નમનાદિકે, સુખ વાંછે હરખભર થકે; મહિષ વૃષભ ખર જનમની પરે, ગુણ વિન તુઝ તિણ મૂલ ન સરે. 300 મૃતિ જો ઉજમ તહિ ગુજા વિષે, વંદત સેવ કરાવે મિષે; નંદાઇસ પરભવ ગતિ ગયા, હસી તિશે તું અભિભવ લયા. २०१ દાન માન શુતિ વંદન કચે^ર, હરખે માયા રંજે પર્યે^ર; નિવ જાણે જે સુકૃત નામ, કુણ તું તિણ લૂટયો તુઝ ગામ ? २०२ મુગધ કહ્યે ન હુવે તું' ગુણી, કર્યે' દાન પૂજાવિધિ ઘણી; ગુણવિશ્ ન હુવે તુત્ર રભવનાસ, સ્યું સ્તવનાયે લ્યે ગુણુગાસ. ભણી શાસ્ત્ર સત્ અસત્ વિચિત્ર, આલાપે માયાયે તત્ર; જે જનને રંજે ઇહભવે, કુણુ તે તું કુણુ મુનિ પરભવે. 208 ઘર પરમુખ પરિગ્રહ સુનિ છાંડી, ધર્મોપગરણ છલ તે માંડી; કરે શચ્ચાદિક ઉપગ્રહપણે: નિશ્ચે વિષ નામાંતર જશે. २०५ કરે ધરમ સાધન પરિગ્રહે, તુસે નામે મૂરખ કિહે; નવિ જાણે સોનાને ભાર; નાવ ન ખૂડે ^રપાસવાર. २०६ પાપકષાય કરમ ભાજને, મુનિ હુવે પિણુ ઇહાં ધ્રમસાધને; રસાયને પિછ સખ તેહને, ન હવે અસાધ્ય રુજ જેહને. જિને કહ્યા મૃનિ સ'યમરખા, જે તે વસ્ત્ર ^{પ્}યાતર પરમુખા: માહ્યા તેણે ક્ષે ભવપીડવે, નિજશસ્ત્રે રિચે નહ દ્રખ હવે. ૨૦૮ સંયમ છલથી પર અભિભવે, ભારે પુસ્તક પ્રમુખે રવે; વૃષભ ઊંટ મહિષાદિક રૂપ, ધરિ વહિસ તું ભાર અનૂપ. ૨•૯ વસ્ત્ર પાત્ર તનુ પુસ્તક લાભ, કરવે ન હ્વે સંચમસાભ; **હ્યાં હો** પડવું ભવનિધિમાંહિ, સંચમ શાેલે શિવગતિ છાંહિ. ॥

૧. રીસ, ઇર્ષા. ૨. સંસારના નાશ, અંત. ૩. દરિયે. ૪. પાત્ર.

એક વસ્ત્ર પાત્રાદિક શાેભ, બીજા સંયમપાલણ શાે**ભ**: પહિલી લવ ઘે બીજી મુગતિ, શુદ્ધ જાણી તું એક જ ગ્રહતિ. ૨૧૦ શીત તાપાદિક થાડું લહે, તે પિ પરીસહ તું નવિ સહે; તા કિમ નરક ગરભ દુખખાણ, સહીસ ભવાંતરી કેમ અજાણ ? મુનિ સ્યું વિશ્વસિત વપ મૃત્પિડ, પીડી ઘાલી તપ વિરતિ કરેડ: જાણે જો લવલય દુખરાશ, તા આતમ કર શિવસખવાસ. ૨૧૨ ઇંહાં કષ્ટ જે ચારિત વિષે, પરભવ તિરયગ નારગ શિખે; સપ્રતિપક્ષપણું બે માંહિ, વિશેષ નિજરે હ્યે ઇક ચાહિ. પ્રમાદ સુખ તે ઇહાં બિંદના, દિવ શિવસુખ પરભવ સમુદના; એ બેમાં પખ લેવા વૈર, વિશેષ નિજરે ઇક લ્યે સૈર. પરવશતા ચારિત્રમાં ઇહાં, તિર્યંગ સ્ત્રી 'ગ્રભ નરકસ કિહાં; તેમાં વૈર પખાપખ ભાવ, વિશેષ જાણી લ્યે ઇક દાવ. 294 સહિ તપ સંચમ પરવશપણા, નિજવસ સહિવે હવે ગુણ ઘણા: પરવશ અતિ ૬ખ સહિવે કિસા, તુઝ ગુણુ થાસ્યે ચી'તવિ ઇસા. २१ ६ થાડે સમતા પરવશગૃશે. મનિ જે કન્દ્રે ઘાતે છી: એ ક્ષય હવે દુર્ગતિ ગ્રભવાસ, તો કિમ તું વાંછે નહી તાસ. २१७ તજ વાંછા દિવ શિવસુખતણી, નરકાદિક દુ:ખ લખ તિમ સુણી: સખ થાઢે વિષયાદિકતણે, સંતાષાઇસ માં દુ:ખ ઘણે. २१८ સહ ચિંતા નાંઠે જે ઇહાં, રાગીને સુખ હવે પિથ કિઢાં ૧ પરભવ શિવસુખ લેખે પડે, રયું તા પ્રમદે ચારિતતડે. 294 અતિતપ ધ્યાન પરીસઢ જેઢ, ન સધે જે અસમર્થ તેઢ: તા રહ્યું સુમતિ ગુપતિ ભાવના, ન ધરે જીવ શિવારથમના. २२• व्यनित्य प्रभुष भावन नितमेव, यतती संयम गढि नितमेवः આયુસ થમ આવે સુ નજીક, પ્રમદે કાં ત લહે ભવભીક ? २२१ તુત્ર મન હેલ્યું કુવિકલપનાદ, પાપ વચનમેં શરીર પ્રમાદ: તા પિણ લખધિ સિદ્ધિ વાંછતા, મનારથે લંગાણા મતા. २२२ તુઝ મન વશતા સુખ દુ:ખ મેલ, મન મિલતે આતમ તહાં કેલ: પ્રમાદ ચારે મિલતા વાર, કરી સીલાંગ સજનની સાર. २२३

૧. ગર્ભા

પ્રમાદથી ભવસમુદ્દે તુઝ, પડવા વહી પરમત્સર ઝુઝ; કીસે તે' ગલ બાંધી શિલા, જલ પર આવવાે તઉ ^૧મુસકલા. ૨૨૪ ્ મહાતપી કે સહે હદીર. હત્ર તપાદિક નિજ'રા હીર: થાઉ કષ્ટ પ્રસંગે થયા, તે પિથ અણવાંછે મુનિ નયા. २२५ દાંન માન નતિ પ્રમુખે જેહ, નવિ હરખે વિપરીતે તેહ: લાભાલાભ પરીસહ સહી, યતી તે બીજો વિટમહી. મમતા ધરતા શ્રાવક વિષે, તહીય તાપે તપીયા થશે; નિજ મન અણસ'વરતા સદા, ભમણહાર ભવતાપે મુદા. २२७ નિજ ઘર છ'ડ્યું પરઘર ચિંત, તાપે કુણ ગુણ નામ મહંત; આજવિકા વેષે તુજ ચલે, દુરગતિ કાં નવિ શાચે કલે. २२८ કરીશ ન પાય ઇસું ભાખતા, કરતા પિણ દેહે લ્યે ખતા; શષ્યાદિકે પ્રેરતા લાગ, મન વચને સ્થા છે મુનિયાગ. २२६ કિસું મમત્વે માટિમપણે, સાવદા વ'છથો પિણ નિજ જણે; સાનામ પાલિ નવિ પેટ, મારી **હ**શે પ્રાહ્યને નેટ**ે ર**૩૦ તજ પદવી કાે ગુરુ પરસાદ, પાસી વેષ સણી ગ્રથનાદ: મુખરાઇથી વશી કરી લાેગ, લપે ઇંદ્રપદ દુરગતિ જાેગ. ૨૩૧ પાસી પિછ ચારિત એ દુલભ[ે]. વિષય પ્રમાદ ર**ચ્યાે** જ્યું કલભ: ભવકપે પડતા તું મુનિ, અનંત કાળે લેસી દુઃખખની. ૨૩૨ કન્ટે બાધિ રતન એ લહ્યો, યુગસમિલા દર્શાંતે ગહ્યો; કરી કરી અંતરંગ રિપુ વશે, અથ્યાતા નિજ હિત જે કસે. **२**३३ દુસમણ એ તુઝ વિષય પ્રમાદ, અણગાપ્યા મનવચનદેહાદ; એહ અસંયમ સતરે વહી, એથી બીહતા ચલિ^૩ ધ્રમગલી. २३४ પામી ગુરુ છંડી નિજ ગેઢ, સહ્યું શાસ્ત્ર તતવાચક જેઢ; નિજ નિરવાહ ચિંતાથી ટલ્યા, છા મુનિ હિવ યતને કાં ગલ્યા. २३५ સંચમયાગ વિશાધનપણે. રહ્યો પડિસ ભવરાશે શાસ શિષ્ય પુસ્તકને ઉપધિ, નિજ જન નહીં કાઇ શરણે સમર્ષિ. ૨૩૬ શ્રાથ પિણ જેહના સુખ સુરભવે, પશ્ય કાંડી ખાશું ઉપજવે; સાધિક કાં તા સંચમ હવે. અને પ્રમાદ થકા કાં કરે.

[ે] ૧. મુશ્કેલ. ૨. દુર્લભ. ૨. ચાલ.

જન પૂજે જેહને નામ, શુદ્ધ મને હ્વે અતિ સુખ ઠામ; સંયમ વિષે ૈજી® કરિ યતન, જાણીએ ઉત્તમ ક્ળ રતન. ૨૩૮ વિરતિરૂપ અધિકાર એ, કહ્યો તેરમે થાન; હિવ સંવર કરિવા ભણી, લિખીયે તાસ નિકાન.

ઇતિ ત્રચાદશા યતિશિક્ષાધિકાર:

अविश्ति थे। अभाद भिथ्यात, आतम नित संवर हरी कात; ભવરૂપી એ અણસંવર્યા, મુખતિતણા સખ દે સંવર્યા. મન સંવર કરી રે પંડિત, સ્યું ન લખે અશુસવર રીત; તરત હિ જાયે તંદુલી મત્સ, સાતની પૃથિવીમાં બીસત્સ. પ્રસન્નચંદ ^રરાજઋષિ જે**હ, મન માે**કળે સ'વરવે તેહ; નરકના દલ પિણ વલિ શિવદલ, ક્ષણ એકમાં મેલ્યા નિરમલ. 289 મન અચલાધે જે જોઈએ, ધ્યાન ન એકે દ્રિયાદિ થીએ: ધરમ શુક્લમાં મન થિર કર્યું, મનસ વર તે તેણે વર્યું. २४२ સકારણ નિકારણ જેહ, મન શુભ ધ્યાને યંત્રી લેહ: દુર્વિકક્ષપથી વિરમ્યા ચતી, પાર'ગામી તેહ જ 283 વચન અલાધે ખહુલા જીવ, મૌન કરે નહિ કુણ કુણ કીવ: નિરવદ્ય વચન અછે જેહમે. વચન ગુપતિ તે કહી તેહમે. २४४ માતમ કહી તું નિરવદ્ય વચન, સુષ્ય સાવદ્ય વચને દુ:ખવસન: પામ્યા ઘણા નરક અતિ ઘાર, વસુરાજાદિક વચનના ચાર. २४५ દુર્વચને ઇહભવ હવે વૈર, પરભવ નરક તણી દુઃખસૈર; ^૩અગનિદગ્ધ ઊગે વળી વૃક્ષ, નવિ જીવે કરી કુવચન પક્ષ. **२४**६ ભગવંત તે એહિ જ કારણે, દીક્ષાથી જાં કેવળપણે: ન હુવે તાં નવિ બાેલે વચન, પાપ ડરે જ્ઞાનાદિક ^૪છતન. કરુણાયે સંવર નિજ અંગ, પકુમાં જ્ઞાત સુણીને ચંગ: આશ્રવ સંવરથી જિમ તિણે, લાધ્યું સુખ દુઃખ તિમ નિજ ગિણે. કાય રૂપવે કુણ કુણ નહિ, તરુ થાંભાદિક નિજ ગુણ રહી: કરે કિયા જે શિવગતિ હેત, કાય ગ્રુપત તે કહીયે ચેત.

૧. જીવ. ૨. રાજિ . ૩ અમિદગ્ધ-અમિથી ખળેલ. ૪. છતાં. ૫. કાચમાં ૬. થાંભલા, સ્તંભ.

શ્રુત સંયમ આદરમાં રહી, શખ્દોને કુણુ છેાડે નહિ; ઇષ્ટ અનિષ્ટપણે એ વિષે, રાગ દ્રેષ તજે મુનિ ઇષે. ૨૫૦ કે સંયમમાત્રે ^૧આંખીને, રૂપ પ્રતે ન તજે પ્રતિદિને; ઇષ્ટ અનિષ્ટપણે એ વિષે, રાગ દ્વેષ તજે મુનિ રપ૧ નાસા સંયમમાત્રે કરી, કુણુ કુણુ ન તજે ગ'ધને ધરી; ઇષ્ટ અનિષ્ટપણે એ વિષે, રાગ દ્રેષ તજે મુનિ રયર જિહ્વા સંયમમાત્રે વળી, રસાં પ્રતે કુણ ન તજે રલી; તજ મન સાથે ઇષ્ટ અનિષ્ટ, જો વંછે તું તપકલ શિષ્ટ. રપક શરીર સ'યમરૂપે ઇહાં, સ્પર્શ પ્રતે કુણ ન તજે કિહાં; ઇષ્ટ અનિષ્ટપણે એ વિષે, રાગ દ્વેષ તજે મુનિ ઇષે. રે વપુર સંયમમાત્રે રહ્યો, કુણ કુણ પ્રદા ન જાણે વલી; મન સંયમવે તું અવધાર, પંડિત જો તે ક્લ મન ધાર. રપપ વિષય ઇંદ્રિય સંયાગ અભાવ, થકી ન કાે સંયમના દાવ; રાગ દ્રેષ વિશ્ જસ મનચાેગ, તે સંચમધારી મૃત્યુલાેગ. ૨૫૬ સ'વર પ'ડિત સરવ ક્ષાય, જે સેવ્યે સુ નરકગતિ થાય; પામ્યા મહાતપી પિથુ ઇથે, કરુડ–વુરુડ મુખ દુરગતિ તથે. २५७ તપ યમ પ્રમુખ નહીં જેહને, અવિતથ વચને ન છાલે મને; જેહને છે તપ નિયમસુ કાંઈ, તે ત્રિણ ચાેગ સ'વરે આંઈ. થાતું સકલ સંવરને વિષે, શિવસંપદ કારણ જો રખે; તજી કષાયાદિક કુવિકલપ, કરી મન સંવર તું ખુધ જલપ. તે ઇમ આતમ ह્વે સંવરી, સદા સુખે સ્રવ સંગ પરિહિરિ; નિઃસંગભાવપણે સંવરે, તે બે શિવપદ યુગપદ વરે. ૨૬૦ સ'વર ગુણ વિસ્તારતા. એ ચવદમ અધિકારા

સંવર ગુણ વિસ્તારતા, એ ચવદમ અધિકાર, શુભચલગતિમાંલે હિવઈ, લિખિસ વચન તે ધાર. ॥

કરી છઉ ચતન આવશ્યક વિષે, જિનભાષિત શુદ્ધ તમપહિશિષે; એાસડ ન હણે રાગ અશુદ્ધ, અણુખાધા વૈદે કહ્યો શુદ્ધ. ૨૬૧

૧. આંખાને ૨. શરીર.

અ. ૫૦

તપ કરી દુઢ વિધિ જીવ નિતપ્રતે, મુખ કડુ પિણ ઉત્તર સુખ છતે; કકરમરાશિ પ્રતે તા હશે, જેમ રસાયલ રૂજને લશે. २६२ ધરી શીલ ગરથ સહસ વિશુહ, કરી યાગસિહિ નિરંતર ખુદ, નિરમમ પણ ઉપસર્ગ નિજ સહી. સુમતિ ગુર્પાત ભજ નિશ્વલ રહી. २६३ સઝાય ચાર્ગે કરી જીઉ ચતન, આગમ ગ્રહી જીઉ મધ્યમગ મગન; વિષાદ ગારવ વિશ હયે ભીખ, ઇંદ્રિય વશ કરી એ તુઝ શીખ. 258 5 ધ્રમાર્થે ધ્રમઉપદેશ, ન ધરી નિજ પરસાવ વિશેષ; જગહિત્યે નવકલ્પાચાર, ગામ પુરે ચલી પ્રમાદ વાર. २६५ કત અકત નિજ તપ જપ પ્રમુખ, શક્તિ અશક્તિ સુકૃત અઘદુ:ખ; સહુ વિચારીને નિજ હૃદે, હેય ઉપાદેય વલી કરી જૂદે. 2 \$ \$ પરની પીડાને વ્વરજવે. ત્રિવિધ યોગ તઝ નિરમલ હવે: સમતા માંહે તિમ મન રાખ, વચન મલિનતા તજી શુદ્ધ ભાખ. 2 4 19 મૈત્રી કરુણા ને ^રપરમાદ, ઉપેક્ષ આણ છઉ સામ્યવિનાદ; યતને રૂડી ભાવન ભાય, આતમ ઉનિહચલપણે રમાય. २६८ ન કરી કીઢાંઇ મમતાભાવ, કષાય ને રતિ અરતિ ન લાવ; ઇઢ સુખ નિઃસ્પૃહપણે લહીશ, પરલવ અનુત્તર સુખ પામીશ. ₹ ६ € જાણી યતિવૃતિ વિતની એ સીખ, ચરણકરણ ધરી શુદ્ધ ચિત ભીખ; તા તું તરત ભવાદધિ તરી, વિલસે સારો શિવસુખસિરી. २७० ભાજ્યા સારી ચાલમાં, એ પનરમ અધિકાર; હિવ સમતારૂપી સરસ, લિખું શાસ્ત્ર અનુસાર. 11 ઇતિ પંચદશા શુભવૃત્તિશિક્ષાધિકારઃ ઇમ શહ અલ્યાસે નિજ ચિત્ત, રહિ પરમારથમાં સમચિત્ત; શિવસ'પદ જિમ તુઝ કર થકા, હુવઇ તરત ભાવી શિવસકા. २७१ તું હિ જ દુઃખ, તું હિ જ નરકમાં, તું હિ જ સુખ, તું હિ જ શિવગમાં; તું હિ જ ક્રમ તું હિ જ મનપણે, તજ અવજ્ઞા આતમ ઇમ લાણે. આતમ નિજ આદર નિસ્સ'ગ, સરવ અરથમાં સમતા સંગ; આતમ લખિએ સમતા મૂળ, શુદ્ધ સુખ તે સમતા અનુકૂળ. २७३ સ્ત્રીમાં પૂર્લિ નિજપરમાંહ, સંપદ આપદ આતમ આંહ; તત્વે સમતા મમતા વિના, ચાહે તે સુખીઆ ઘના. ૨૭૪ યતને તેહ જ તું ગુરુ સેવ, પંડિત તે ભણુ શાસ્ત્ર સુલેવ; આતમ તેહ જ તત્વપરિભાવ, સમતા સુધા હુવે જે દાવ. ૨૭૫ સકલ શાસ્ત્ર જોઈ ઉધરી, મેલ્યા એ સમતામૃત કરી; પીઓ એ લાભી પંડિતાં, એ શિવસુખ આપે છે કિતાં. ૨૭૬ આતમ શાંતસુધારસ ભર્યો શ્રી મુનિમું દરસૂરિ તિણુ કર્યો; અધ્યાતમ ભાવે ધ્યાઇવા, પરહિત કલ્પતરુ ભાઇવા. ૨૭૭ એ બુદ્ધિવંત ભણી ચિત્તમાંહિ, તરત રમાડી વિરમી તાંહ; ઇહલવ તે પામી જયસિરી, પરભવ સહજે લ્યે શિવપુરી. ૨૭૮

શાંતસુધારસ પુરમે, ભાષ્યો એ અધિકાર: સાલેહી પૂરા ઇહાં, લિખીયા શાસ્ત્રવિચાર, ચિદાનંદ ભગવાન તું, પરમાતમ ગુણવંત; અક્ષયનિધિ નિજ સમરતા, પાસે બાધી મહ'ત. અમરતી ને મુરતી, થાયે પંચ પ્રકાર; તેમાં ચરમ કરણ વસે, અંતર કરણ પસાર, દાેઈ ઘડી હવે ઉપશમી, તે વલી આદિ કષાય કરવે પડતાં પામીથે. ગુણ સાસાદન ભાય. તીન મારની નર્ગ વલી, ધુરલા સ્યાર ક્યાય: ^રપ્રકરતિ સાતે ક્ષય કર્યા, ક્ષાચિક ભાવે પ્રાય. એ મિશ્યાત અસાવશી, તીને બાધિ અરપ: જો હવે ચરમકરણપણે, તીને પુજ સરૂપ. શદ અશદ અવિશદમાં. પહિલઇ પુજે આય; રહતાં હવે ક્ષય ઉપશમી, ચરમ સમય શુદ્ધ પાય. વેદક બાે ધિપાર્શ લહે. નિરમલ દલ ઇહાં હાેય: તિણ રૂપી કહિયે બિહૂ, આતમ નિજ ગુણ જોઈ.

૧. તત્ત્વ ૨. પ્રકૃતિ ૩. અશુદ્ધિ.

બાધ લહી જે કાઈ ઇહાં, નવા લખસ્યે એ શાસ્ત્ર: ફારવવા તપ જપ ^૧સક્તિ, ભજસ્થે તે ભવપાત્ર. લિખ્યા શાસ્ત્ર ભાષાપણે, સમઝે સગલા લાેગ: ઉપયેાગ. નરવિજયતણે વચન, ધરમારથ 90 દેખી દેખી વચન તે. લિખીયા મતિ અનુસાર: પ'ડિત દેખી, સાધજ્યો, **દુ**િક્ટ ફે ઉપકાર. 99 વૈશાખ; સ'વત સતર સત્યાત્તરે, માસ શુકલ દિને. **પ્ર**હા થયા અભિલાષ. પાંચમી રવિવારે 92 ખરતર ગછમાં હૈ સરસ. આચારજ ગુણધાર: **શ્રી જિલ્**ચંદ સૂરીસવર, સૌમ્યગુણે સિરદાર. 69 તાસ સીસ ગુરુ ચર**ણ**રજ, સમ તે **રંગવિલાસ**: નિજ પર આતમહિત ભણી, કીના આદરિ જાસ. 98 ેલણીજરી ગુણજરી વાંચજરી, એ અધ્યાતમ રાસ; જિમજિમ મનમાં ભાવસ્યા, તિસતિમ³ થસ્યે પ્રકાસ. 94 અધ્યાત્મકલ્પદ્રમ ગ્રાંથની ગુજરાતી ચાપાઇ સમાપ્ત

૧. શક્તિ ૨. ભણજો ૩. થશે.

અધ્યાત્મકલ્પદ્ધમના મૂળ શ્લાકાના અકારાદિ અનુક્રમ

अकारणं यस्य च दुर्विकल्पैः	૧ હ દુ	उरभ्रकाकिण्युद्विन्दुकाम्र−	9 € 5
अकृच्छ्रसाध्यं मनसो वशीकृतात्	૧૭૫	एवं सदाऽभ्यासवदोन सात्म्यं	३१२
अङ्गेषु येषु परिमुद्यसि कामिनीनां	٤2	एव मे जनयिता जननीयं	ય૦
अणीयसा साम्यनियन्त्रणाभुवा	२७६	कथमपि समवाष्य बोधिरत्नं	3 3
अत एव जिना दीक्षा-	3 3 	कथं महत्त्वाय ममत्वतो वा	૩૧ ૧
अत्यल्पकल्पितसुखाय किमिन्द्रियार्थैः	66	करोषि यत्प्रेत्यहिताय किञ्चित्	૧૨૩
अ दृष्टचे चित्रयवशाज्ज गज्ज ने	૧૪	कर्माणि रे जीव ! करोषि तानि	ર૧૩
अधीतिनोऽचदिकृते जिनागमे	૧૪૭	कषायान्संवृणु प्राज्ञ !	३४४
अधीतिमात्रेण फलन्ति नागमाः	૧૫૩	कष्टेन धर्मो लबशो मिलत्ययं	૧૨૫
अधीत्यनुष्ठानतषःशमाद्यान्	૧્ર૦	कस्ते निरञ्जन! चिरं जनरञ्जनेन	१८७
अध्येषि शास्त्र सदसद्विचित्रा-	२ ४	कायस्तम्भान्न के के स्युः	339
अनादिरात्मा न निजः परो वा	8•	कारागृहाद् बहुविधाशुचितादिदुःखाद्	૯૦
अनित्यताचा भन्न भावनाः सदा	300	किमर्दयन्निर्दयमङ्गिनो लघुन	૧૯૪
अपास्तादोषदोषाणां	२४	किमु मुद्यसि गत्वरैः पृथक्	ર૧૫
अमेध्यभद्या बहुरन्ध्रनिर्यन्-	७०	किं कषायकलुषं कुरुषे स्वं	૫૪
अमेध्यमांसास्रवसात्मकानि	१७	र्कि जीव! माचिस इसस्ययमीहसेऽर्थान्	१८४
माच्छादितानि सुकृतानि यथा दधन्ते	२३१	कि मोदसे पण्डितनाममात्रात्	૧૫૦
आजी विकादिविविधार्तिभृद्यानिद्यातीः	૨૭૬	कि स्रोकसत्ऋतिनमस्करणार्चनाद्यैः	૨૭૧
आजीविकार्थमिह यचतिवेषमेषः	२ ६८	कुकर्मजाले: कुविकल्पसूत्रज्ञैः	११३
आजीचितं जीव ! भवान्तरेऽपि वा	૭૫	कुक्षौ युवत्याः कृमयो विचित्रा	હપ
आत्मन ! परस्त्वमसि साइसिकः श्रुताक्षे ः	૧૬૦	कुर्यान्न कुत्रापि ममत्वभावं	344
आत्मानमल्पैरिह वश्चयित्वा	૧૨૫	कुर्वेन सावद्यमिति प्रतिक्षां	૩ ૧૦
आपातरम्ये परिणामदुःखे	૧૦૦	कुरुं न जातिः पितरी गणी वा	२४६
आरम्भैर्भरितो निमन्जति यदः	٤ ٤	कृताकृतं स्वस्य तपोजपादि	૩૫ ૫
आराधितो वा गुणधान्स्वयं तरन्	২৩৩	कृती हि सर्वे परिणामरम्यं	૩૭
आसम्बनं तय स्रवादिकुठारघाताः	128	कृपया संवृणु स्वाङ्गं	७इह
आवश्यकेष्यातनु यत्नमाप्तो-	386	के गुणास्तव यतः स्तुतिभिच्छ-	૩૧
इति चतुर्गतिदुःखततीः कृतिन	૧૬૦	को गुणस्तव कदा च कषायैः	૧૧૪
इति यतिवरशिक्षां योऽवधार्य व्रतस्थः 👚	3 ૫૯	द्धरकमसु निःशङ्कं	२७
इममिति मतिमानधीत्य चित्ते	350	क्षचित्कषायैः क्षचन प्रमादैः	२१८
इहामुत्र च वैराय-	33 €	क्षेत्रवास्तुध न धान्यगवाञ्वैः	૮૨
उचारयस्यनुदिनं न करोमि सर्वे	२७४	क्षेत्रेषु नो वपसि यत्सदपि स्वमेतद्	૮૫

गज्ञाश्वपोतीक्षरथान् यथेष्ट्-	२४२	त्राणाशकेरापदि	৬६
गर्भवासनरका दिवेदनाः	૧૦૨	त्रातुं न राक्या भषदुःखतो ये	પક
गुणस्तचैयाँ गुणिनां परेषाम्	3૩	त्वचःसंयममात्रेण	380
गुणन्तुतीर्वाञ्छसि निर्गुणोऽपि	૧૯૨	त्वमेव दुःखं नरकस्त्वमेव	3 { 3
गुणांस्तपाधित्य नमन्त्यमी जनाः	২৩१	त्वसेव मोग्धा मतिमांस्त्यभात्मन्	9/5
गुणेषु नोचच्छस्ति चेन्धुने ! ततः	२८३	ददस्य धर्मार्थितयैव धर्म्यान्	૩૫૩
गुणैर्विद्यानाऽपि जनानतिस्तुति-	२८२	दधद् गृहस्थेषु ममत्ववुद्धि	304
गुरूनवाप्याप्यपद्वाय गेहम्	૩૧૫	दाक्षिण्यलज्जे गुरुदेवपूजा	રપુ૦
मृह्वासि द्यायाऽऽहृतिपुस्तकोपधीन	२७८	दानमाननुतिबन्दनापरैः	२८३
त्राणसंयममात्रेण	33€	दानश्रुतध्यानतपोऽर्चनादि	१६८
चक्षुः लयममात्रात्के	336	दीनेष्वार्तेषु भीतेषु	રપ
चतुष्पदेः सिंह इध स्वजात्येः	રપપ	दीषो यथाऽल्पोऽपि तभांसि हन्ति	२३४
चर्मास्थिमज्जान्त्रवसास्त्रमांसा-	\$ \$	दुष्टः कर्मविषाकभूषतिषद्यः	٤3
चित्तवालक ! मा त्याक्षीः	૧૧	दुःखं यथा बहुविधं सहसेऽप्यकामः	२१०
चेतनेत्रगतेष्वसिलंयु	૩૦	देहे त्रिमुद्य कुरुषे किमधंन वेत्सि	હર
चेतोऽर्थये मिय चिरत्नसम्ब ! प्रसीद	१६४	द्रव्यस्तवात्मा धनसाधनो न	८ ٩
चेद्राञ्छसीदम्बितुं परश्लोकदुःख-	૯૧	हिषस्त्विमे ते विषयप्रमादाः	૩ ૧૪
चौरैस्तथा कर्मकरैर्गृहीते	૧૩૮	दुर्गन्धतो यदणुताऽपि पुरस्य मृत्युः	૧૫૬
जनेषु गृह्णत्सु गुणान्ध्रमोदसे	२२६	धत्से कृतिन् ! यद्यवकारकेपृ	११८
जपो न मुक्त्यै न तपो द्विभेदं	२६७	धनाङ्गसौष्यस्त्रजनानस्ननि	२०७
जयश्रीरान्तरारीणां	\$	धन्यः स मुग्धमतिरप्युदिताईदाज्ञा-	૧૫૩
जानन्ति कामान्निखिलाः ससंज्ञाः	४४	धन्याः केऽप्यनधीतिनोऽपि सद्नु-	૧૫૧
जिनेष्त्रमक्तियमिनामयज्ञा	રપર	धर्मस्यावसरोऽस्ति पुद्गळपरा-	૧૯૦
जिह्नासंयममात्रेण	३४०	धिमागमैर्माचसि रञ्जयन जनान्	૧૫ ૧
जानेऽस्ति संयमतपोभिरमीभिरात्मन्	२६५	धुवः प्रमादैर्भववारिधौ मुनं !	३०६
तत्त्वेषु सर्वेषु गुरुः प्रधानं	२३४	न काडिप सिद्धिन च तेडितशायि	२८०
तदेवमात्मा कृतसंवरः स्यात्	388	न देवकार्ये न च सङ्घकार्ये	२५८
तपः क्रियायश्यकदानपूजनैः	२३३	न धर्मचिन्ता गुरुदेवभक्तिः	રપૂહ
तपांसि तन्याद्विविधानि निस्यं	૩ ૫૧	न यस्य मित्रं न च कोऽपि शत्रः	ঀ७
तपोजपाद्याः स्वफलाय धर्माः	૧૭૪	न वेदिस शबूरसुद्दश्च नव	કપ
तमेव सेवस्व गुरुं प्रयत्नाद्	३१६	नाजीविकाप्रणयिनीतन्यः दिचिन्ता	२७३
तीत्रा व्यथाः सुरक्तरा विविधाश्च यत्रा~	૧૫૬	नाम्नाऽपि यस्येति जनेऽसि पृज्यः	૩૧૭
ते तीर्णा भववारिधि मृनिवराः	२६३	निजः परो वेति कृता विभागो	37
तैर्भवेऽपि यदहो सुखमिच्छन्	પ્ર	नाम्रं सुसिक्तोऽपि ददाति निम्बकः	२४८
त्यक्त्वा गृहं स्वं परगेहचिन्ता-	३०४	नियन्त्रणा.या चरणेऽत्र तिर्यक्-	२७४
त्यज स्पृहां स्वःशिषशर्मेळाभे	२८६	निरवधं धचो ब्रूहि	3 3 २

निर्भूमिर्विकन्दली गतदरी	હ	भावोपयोगश्चन्याः	રૂ કપ
निःसङ्गतामेहि सदा तदातमन्	358	मुङ्के कथं नारकतिर्थगादि-	૧૦ ૧
नो धनैः परिजनः स्वजनैव	પર	मनः संवृणु हे विद्वन्	3 २
न्यस्ता मुक्तिपथस्य वाहकतया	२४६	मनोऽप्रवृत्तिमात्रेण	3 २ ६
पतङ्गभुङ्गेणखगाहिमीन—	२०६	मनोवशस्ते सुखदुःखसङ्गमो	ુર∉ ુંુું
पदे पदे जीव ! पर।भिभूतीः	૧૯૩	मन्त्रप्रभारतनरसायनादि-	304 333
परस्य पीडापरिवर्जनाते	૩ ૫૬	ममत्वमात्रेण मनःश्रसाद-	ره د د
प्रहितचिन्ता मेंत्री	२०	महर्षयः केऽपि सहन्त्युदीर्या-	30 §
पराभिभूतौ यदि मानमुक्तिः	૧૧૨	महातपोध्यानपरीपहादि	રહ હ
पराभिभ्रत्याऽहिवकयाऽपि कुप्य-	૧૧૮	मा कार्षीत्कोऽपि पापानि	<i>ર</i> ૨ ૦
परियहं चेद्रचजहा गृहादेः	२८६	माता पिता स्वः सुगुरुध तत्त्वात्	૨૪૯
परिब्रहात्स्वीकृतधर्मसाधना-	२८७	माचस्यशुद्धेर्गुरुदेवधर्मैः	287
परिषद्दान्तो सहसे न चोप-	રક્ય	मा भूरपत्यान्यवलोकमानो	७४
परोपकारोऽस्ति तयो जयो वा	હય	मिथ्यात्वयोगा विरतिष्रमादान्	323
पुनः पुनर्जीव तबोपदिश्यते	२०८	मुधान्यदास्याभिभन्नाभ्यस्या-	૧૫૮
पुराऽपि पापैः पतितोऽसि दुःख-	२०८	मुने! न किं नश्वरमस्यदेह-	રહર
पुराऽपि पापैः पतितोऽसि संसृतौ	१२४	मुद्यसि प्रणयचारुगिरासु	કૃપ
पुष्णाति यं देहमधान्यचिन्तयं-	16	मृतः किसु प्रेतपतिर्दुरामयाः	૧૦૪
प्तिश्वतिः प्रवेष रतेर्विदृरे	૧૭૩	मृत्यिण्डरूपेण विनश्वरेण	હપ
पूर्णे तटाके तृषितः सदैव	રપક	मृत्योः कोऽपि न रक्षितो न जगतो	૧૩૯
प्रगल्भसे कर्मसु पापकेश्वरे !	ર૧૧	मैत्री परस्मिन् हितधीः समग्रे	૧૯
प्रमोदसे स्वस्य यथाऽन्यनिर्मितेः	२२७	मैत्रीं प्रमोदं करुणां च सम्यक्	૩૫ ૭
प्रसन्तचन्द्रराज्ञचें:	३२७	मोदन्ते बहुतर्कतर्कणचणाः	१४८
प्राप्यापि चारित्रसिदं दुरापं	૩૧૩	यन्कषायज्ञनितंतव सौख्यं	૧૧૪
फलाद् वृथा स्युः कुगुरूपदेशतः	२४३	यतः शुचीन्यप्यशुचीभवन्ति	६४
बन्धोऽनिशं वाहनताडनानि	૧ ૫૭	यथा तवेष्टा स्वगुणप्रशंसा	રરપ
बस्तिसंयममात्रेण	૩૪૧	यथा विदां लेप्यमया न तस्वात्	४२
बिभेषि जन्तो! यदि दुःखरादोः	१०४	यथा सर्वमुखस्थोऽपि	૧૯૫
भक्त्यैव नार्चिस जिनं सुगुरोध धर्म	રપઉ	यदत्र कष्टं चरणस्य पालने	રહ3
भजस्य मेत्री जगदिक्षराशिषु	૧૯	यदिन्द्रियार्थेरिह शर्म बिन्दवद्	૧૦૦
भवी न धर्मरविधिप्रयुक्तैः	२४०	यदिन्द्रियार्थैः सकतः सुखं स्याद्	૧૩
भवेत्समग्रेष्वपि संवरेषु	386	यस्य क्षणोऽपि सुरधामसुखानि पल्य-	उ १ ६
भवेद् गुणी मुग्धकृतैर्ने हि स्तवैः	२८४	यस्यागमाम्भोदरसैर्न धौतः	१४६
भवेद्भवापायविनाशनाय यः	રરર	यस्यास्ति किश्चिन्त तपोयमादि	३ ४५
भवेत्र कोऽपि स्तुतिमात्रतो गुणी	२२८	यानि क्रियामप्युपकारकाणि	હહ
भावनापरिणामेषु	१८०	यांच शोचसि गताः किमिमे मे	પૃપ

याः सुखापक तकृत्वधिया त्वं	७८	शीतातपाद्यान्स मनागपीह	૨૯૧
ये पालिता वृद्धिमिताः सहैव	२१३	श्रीतात्तापान्मक्षिकाकत्तृण(दि′−	२१७
र्थेऽहःकषायकलिकर्मनिबन्धभाजनं	२८८	श्रुतिसंयममात्रेण	332
यैः क्रिइयसे त्वं धनवन्ध्वपत्य-	२१४	श्रुत्वाकोशान् यो मुदा पूरितः स्यात्	993
योगस्य हेतुर्मनसः समाधिः	૧૭૮	रैं थिल्यमात्सर्यकदायहक्ष्यो-	રર૪
यो द्वानमानस्तुतिबन्दनाभिः	306	समग्रचिन्तार्त्तिहृतेरिहापि	રહહ
रक्षार्थे खलु संयमस्य गदिताः	२८६	समग्रसच्छास्रमहार्णवेभ्यः	3 ई ए
रङ्गः कोऽपि जनाभिभूतिपदवीं	3११	सचेतनाः पुद्गलपिण्डजीया	પૃહ
रूपलाभकुलविक्रमविद्या-	૧૨૯	सप्तभीत्यभिभवेष्टविष्ठवा-	૧૫&
रे चित्तवैरि! तव किं नु मयाऽपराद्धं	૧७२	समतैकलीनचित्तो	Ŀ
रे जीव ! सेहिथ सहिष्यसि च व्यथास्ताः	१०५	समाश्रितस्तारकबुद्धितो यो	₹¥
लब्ध्वाऽपि धर्मे सकलं जिनोदितं	૧૭૦	समीक्ष्य तिर्थङ्नरकादिवेदना	૧૩૧
वचोऽप्रवृत्तिमात्रेण	331	सम्यग्विचार्येति विद्याय मानं	ঀঀ৩
वध्यस्य चौरस्य यथा पशोर्वा	Eof	सर्वमङ्गलनिधौ हृदि यस्मिन्	د
वदां मनो यस्य समाहितं स्यात	૧૬૭	सह तपोयमसंयमयन्त्रणां	રહજ
यस्र पात्रतनुपुस्तकादिनः	२८०	संयमोषकरणच्छलात्परान्	2/6
विद्वानहं सकललब्धिरहं नृपोऽहं	977	सार्थे निरर्थकं वा यद्	3 3 1
विना कषायान्न भवार्त्तिराशिः	૧૩૧	सुखमास्से सुखं दोषे	ર૧૬
विमुद्यसि स्मेरदशः सुमुख्याः	६७	सुखाय दुःखाय च नैव देवाः	255
विमोद्यसे कि विषयप्रमादैः	૧૦૫	सुखाय धत्से यदि होभमात्मनो	૧૨૧
विराधितैः संयमसर्वयोगैः	૩ ૧ ૫	सुखेन साध्या तपसां प्रवृत्तिः	૧૧૫
विलोक्य दुरस्थममेध्यमल्यं	£ £	सुदुर्जयं हि रिपुषत्यदो मनो	૧૭૧
विशु द्ध शीलाङ्गसहस्रधारी	૩ ૫૨	सृजन्ति के के न बहिर्मुखा जनाः	२२७
विश्वजन्तुषु यदि क्षणमेकम्	9 \$	स्तवैर्यथा स्वस्य विगर्हणैश्च	२२७
विषयेन्द्रियसंयोगा –	383	स्तुतैः श्रुतैर्वाप्यपरैर्निरीक्षितैः	२३२
वेत्सि स्व रू पफललाधनवाधनानि	976	स्त्रीषु धृष्ठिषु निजे च परे वा	૩૬૫
वेषेण माद्यसि यतेश्वरणं विनात्मन्!	२६७	स्निद्यस्ति तावद्धि निजा निजेषु	४७
वेषोपदेशाच्यधिप्रतारिताः	રહપ	स्वप्नेन्द्रजालादिषु यद्वदाप्तैः	8ረ
वैराग्यशुद्धधर्मा	૧૦	स्वयं प्रमादैर्निपतन्भवाम्बुधौ	২৩৩
वैरादि चात्रेति विचार्य साभा-	૧૧૨	स्वर्गापवर्गी नरकं तथान्तः	૧૬૫
शत्रूभवन्ति सुदृदः कलुषीभवन्ति	૧૨૭	स्वाध्याययोगैश्वरणक्रियासु	૧૭૮
शमंत्र यद् बिन्दुरिय प्रमादनं	२५३	स्वाध्यायमाधित्ससि नो प्रमादैः	રકૃપ
शान्तरसभावनात्मा	३ ६८	स्वाध्याययोगेषु दधस्व यत्न	७५२
शास्त्रज्ञोऽपि धृतव्रतोऽपि गृहिणी-	२७३	हतं मनस्ते कुचिकल्पजास्टैः	808
द्यालातलाभे हृदि ते बह न्ति	૧૪૫	हीनोऽप्यरे भाग्यगुणैर्मुधातमन् ।	२८१

